ΠΑΝ. Λ. ΠΑΠΑΓΑΡΥΦΑΛΛΟΥ

η διαρθρωση της αγροτικης οικονομιας και των θαλασσιων μεταφορων στην ελλαδα πριν και μετα την επανασταση του '21

(επαινος της ακαδημιας αθηνων)

ΑΘΗΝΑ 197

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Λ. ΠΑΠΑΓΑΡΥΦΑΛΛΟΥ

Δρος — ΕΠΙΜΕΛΗΤΟΥ ΤΗΣ ΠΑΝΤΕΙΟΥ
ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΘΑΛΑΣΣΙΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ '21

(ΕΠΑΙΝΟΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

ΑΘΗΝΑ 1977

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σελίς

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗ 3
ΠΡΟΛΟΓΟΣ τοῦ Πρυτάνεως τῆς Παντείου Σχολῆς Ι. Πίντου 7
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ 9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ 11
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 19

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΟΛΙΓΑ ΤΙΝΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΟΥΜΕΝΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ 23
§ 1. Ὁ θεσμὸς τῶν αὐτοδιοικουμένων Κοινοτήτων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν 23
§ 2. Ἡ διοικητικὴ αὐτονομία τῶν τριῶν νήσων 25
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 31

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΕΠΙΚΡΑΤΟΥΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΠΝΕΥΜΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΧΡΟΝΟΥΣ 34

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΚΟΝ ΝΑΥΤΙΚΟΝ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ 34
§ 1. Τὰ πρὸ τῆς Συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ - Καϊναρτζῆ (1774) 34
§ 2. Τὰ μετὰ τὴν Συνθήκην τοῦ Κιουτσοὺκ - Καϊναρτζῆ 38
§ 3. Ἡ παρακμὴ τοῦ ἐμπορίου τῶν νήσων καὶ ἡ οἰκονομικὴ των κρίσις 44
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 46

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΟ ΕΙΣ ΤΑΣ ΤΡΕΙΣ ΝΗΣΟΥΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΟΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΧΡΟΝΟΥΣ 49

§ 4. Λόγοι συντελέσαντες εἰς τὴν συνεταιρικὴν ὀργάνωσιν τῶν νήσων 49
§ 5. Τὸ εἰς τὰς τρεῖς νήσους συνεταιρικὸν πνεῦμα ἐν τῇ πράξει 53
§ 6. Ὁ τρόπος τῆς διανομῆς τῶν κερδῶν εἰς τὰς τρεῖς νήσους 57
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 69

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΝΑΥΤΙΚΑ ΕΘΙΜΑ & ΚΑΝΟΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΙΣ ΤΑΣ ΝΗΣΟΥΣ ΥΔΡΑ — ΣΠΕΤΣΑΣ & ΨΑΡΑ 73
§ 7. Ἐθιμικὰ Ναυτικὰ ἔθιμα εἰς τὰς τρεῖς νήσους 73
§ 8. Θαλάσσιος νομοθεσία τῆς Ὕδρας 77
§ 9. Θαλάσσιος νομοθεσία τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος μὴ ἀφορῶσα ἀμέσως εἰς τὰς τρεῖς νήσους 83
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 85
ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 87

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ο ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ 89
§ 1. Ἡ ἵδρυσις καὶ τὸ ἀντικείμενον δραστηριότητος τοῦ συνεταιρισμοῦ 89
§ 2. Ἡ συμβολὴ τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων στὸν ἀγῶνα τοῦ 21 99
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 103

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΤΟΥ 1821 105

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΑ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ 105
§ 1. Ἡ ἀέναος προσπάθεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τὴν ἐλευθερίαν 105
§ 2. Αἱ ἐξεγέρσεις τῶν Ψαρῶν, τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως. Τ ὰ Ὀ ρ λ ο φ ι κ ὰ 112
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 117

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙ ΝΗΣΟΙ ΥΔΡΑ — ΣΠΕΤΣΑΙ — ΨΑΡΑ ΚΑΙ Η ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ 120
§ 3. Σχέσεις τῶν νήσων πρὸς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν 120
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 126

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ 128
§ **5.** Ἡ ἐπαναστατικὴ προετοιμασία τῶν νήσων 141
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 145

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ο ΣΤΟΛΟΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΙΣ ΤΟΥΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΠΑΡΑΜΟΝΑΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΚΑΙ ΚΑΤ' ΑΥΤΗΝ 149
§ **6.** Ὁ ὑπὸ τῶν νήσων διατιθέμενος ἀριθμὸς πλοίων 149
§ **7.** Συγκρότησις, πληρώματα καὶ δαπάναι κινήσεως τοῦ στόλου 159
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 163

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΑΙ ΔΑΠΑΝΑΙ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ 167
§ **8.** Τὸ ὕψος τῶν δαπανῶν τῶν τριῶν νήσων 167
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΜΠΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 175

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΤΑ ΘΡΥΛΙΚΑ ΠΥΡΠΟΛΙΚΑ ΤΩΝ ΝΗΣΩΝ 177
§ **9.** Ἡ ἀρχικὴ ἰδέα τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν Πυρπολικῶν, ἡ κατασκευή των, ἡ συμβολή των εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἐκτεθεῖσαι ἀπόψεις 177
§ **10.** Ἡ σημασία τῶν πυρπολικῶν εἰς τὸν κατὰ θάλασσαν ἀγῶνα 187
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΚΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 192

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΚΑΙ Η ΕΝΑΝΤΙ ΑΥΤΗΣ ΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ 197
§ **11.** Αἱ Εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις 197
§ **12.** Ἡ Ἱερὰ Συμμαχία καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις 198
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΒΔΟΜΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 204

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΑΙ ΜΕΓΑΛΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ Η ΕΝ ΠΟΛΕΜΩ ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΣ ΤΟΥΤΩΝ 206
§ **13.** Αἱ τρεῖς νῆσοι καὶ ἡ τήρησις τῆς Ἑλληνικῆς οὐδετερότητος ἔναντι τοῦ ναυτικοῦ τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων 206

§ **14.** Αἱ Εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις καὶ ἡ ὑπ᾽ αὐτῶν παραβίασις τῆς οὐδετερότητος 208
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΟΓΔΟΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 213

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

Η ΕΝΑΡΞΙΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ 215
§ **15.** Ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς Ἐπαναστάσεως 215
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝΑΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 218

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

Η ΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΗΝΩΜΕΝΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ 219
§ **16.** Εἰσαγωγικὰ 219
§ **17.** Ἡ πολεμικὴ δρᾶσις τῶν τριῶν νήσων 220
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΚΑΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 237

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ

Η ΠΤΩΣΙΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΨΑΡΩΝ 241
§ **20.** Ἡ μεγαλειώδης πτῶσις τῶν Ψαρῶν 241
§ **21.** Ἡ προκληθεῖσα αἴσθησις ἐκ τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν καὶ ἡ σημασία αὐτῆς διὰ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν Ἑλλάδα 246
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝΔΕΚΑΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 252

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

Ο ΚΑΤΑ ΘΑΛΑΣΣΑΝ ΑΓΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΝ ΤΩΝ ΨΑΡΩΝ 257
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΩΔΕΚΑΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 269

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΤΡΙΤΗ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΙΣ ΑΥΤΟΥ 273
§ **24.** Τὰ πρὸ τῆς πτώσεως 273
§ **25.** Τὰ κατὰ τὴν θαλάσσιον πολιορκίαν 275
§ **26.** Ἡ ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ ἀντίκτυπός της ἐν Εὐρώπῃ 281
§ **28.** Ἡ κάθαρσις τῆς τραγωδίας. Τὸ Ναυαρίνον 291
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΚΑΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ Β΄ ΜΕΡΟΥΣ 296

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΑΙ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΝΗΣΟΥΣ ΕΚΚΛΗΣΕΙΣ ΔΙΑ ΠΑΡΟΧΗΝ ΒΟΗΘΕΙΑΣ 301

§ **29.** Ἡ ἐκ τῶν ἐγγράφων ἐκκλήσεων προκύπτουσα σημασία τοῦ στόλου 301
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΚΑΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 318

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΤΟΥΤΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΤΥΧΗ ΕΚΒΑΣΙΝ ΤΟΥ. ΕΓΓΡΑΦΑ - ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΜΒΟΛΗΣ ΤΑΥΤΗΣ 321
§ **30.** Ἡ ἐκ τῶν ἐγγράφων ντοκουμέντων προκύπτουσα συμβολὴ τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα 321
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΚΑΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ Β΄ ΜΕΡΟΥΣ 341

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΠΩΣ ΕΞΕΦΡΑΣΘΗΣΑΝ ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΥΜΒΟΛΗΝ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΓΕΝΙΚΩΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΦΑΣΕΙΣ ΑΥΤΟΥ 345
§ **31.** Αἱ περὶ τῆς συμβολῆς τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων διατυπωθεῖσαι ἀπόψεις τῶν συγγραφέων 345
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΚΑΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ Β΄ ΜΕΡΟΥΣ 353
ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 355

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΙΝΑ ΑΦΟΡΩΝΤΑ ΤΗΝ ΘΕΣΙΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ, ΤΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΝ ΚΑΙ ΤΑ ΥΠ' ΑΥΤΟΥ ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΥΠΕΡ ΑΥΤΗΣ ΜΕΤΡΑ, ΩΣ ΚΑΙ ΤΑΣ ΕΙΣ ΤΑΥΤΗΝ ΕΠΕΛΘΟΥΣΑΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΤΙΝΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ 357
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 360

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΟΛΙΓΑ ΤΙΝΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΥΒΕΡΝΗΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΟΥ 361
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 367

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΑ ΥΠΟ ΤΟΥ ΚΥΒΕΡΝΗΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΟΥ ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΜΕΤΡΑ 369
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 374

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΙΝΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ, ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ, ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΨΗΦΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ 602/1914 «ΠΕΡΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ» 376
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 396

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΙ ΚΑΙ ΠΗΓΑΙΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΑΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ 602/1915 «ΠΕΡΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ» 401

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

ΑΙ ΠΗΓΑΙΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΟΥ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ, ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΨΗΦΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ 602/1915 401

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΠΑΡ' ΗΜΙΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ 602 401
§ **1.** Συνεταιρικαὶ μορφαὶ ἐν τῇ γεωργίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας 401
§ **2.** Αἱ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας ἐκδηλώσεις συνεταιρικῆς δράσεως 403
§ **3.** Συνεταιρικὰ ἔθιμα ἰσχύσαντα παλαιόθεν ἐν Ἑλλάδι 418
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 420

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΕΩΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΨΗΦΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ 602 ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΑΤΕ 425

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

§ 4. Ὁ νόμος 602/1914 ὡς ἀφετηρία τῆς ὀργανωμένης συνεταιριστικῆς κινήσεως ἐν Ἑλλάδι 425
§ 5. Κρατικὰ μέτρα ληφθέντα διὰ τὴν προώθησιν τῆς ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως, ἀπὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602 μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς Α.Τ.Ε. 429
§ 6. Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα καὶ ἡ ἀγροτικὴ πίστις ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915 μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς Α.Τ.Ε. 431
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 437

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΣΧΥΟΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ 602 ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΑΤΕ (1929) 442
§ 7. Ἡ σύστασις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1915 - 1922 442
§ 8. Ἡ πορεία τῆς συστάσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1923 - 1929 443
Ἀνασκόπησις τῆς γεωργικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως, ἀπὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602/1914 μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς Α.Τ.Ε. 445
§ 9. Ἡ σύστασις Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου 602 μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς Α.Τ.Ε. (1929) 447
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 449

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

Η ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ Α.Τ.Ε. (1929) ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1940) 451

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Η ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΚΑΙ Η ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΔΡΑΣΙΣ ΑΥΤΗΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1940 451

§ **10.** Στοιχεῖα τινὰ ἀφορῶντα τὴν σύστασιν τῆς Α.Τ.Ε. καὶ τὴν ὑπ' αὐτῆς χρηματοδότησιν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν 451
§ **11.** Κρίσεις τινὲς περὶ τῆς Α.Τ.Ε. καὶ τοῦ ἔργου της 460
§ **12.** Νομοθετικά τινα μέτρα ληφθέντα ὑπὲρ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Α.Τ.Ε. μέχρι τοῦ ἔτους 1940 461
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 463

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ Α.Τ.Ε. ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1939 467
§ **13.** Ὁ κατ' ἔτος ὑφιστάμενος ἀριθμὸς Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν 467
§ **14.** Εἰδικώτερα συμπεράσματα ἐκ τῆς πορείας ἱδρύσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης Ἑλλάδος μέχρι τοῦ ἔτους 1939 473
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΜΠΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 476

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΕΝΩΣΕΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΑΤΕ (1930) ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ. Η ΔΡΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΝΩΣΕΩΝ 477
§ **15.** Ἡ σύστασις Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1930 μέχρι τοῦ ἔτους 1937 477
§ **16.** Ἡ προϊοῦσα ἰσχυροποίησις τῶν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1929 - 1939 478
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΚΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 484

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΤΟ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΝ ΠΛΑΙΣΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1952. Η ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1945—1952 487

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ο Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΜΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ 487

§ 1. Εἰσαγωγικαί τινες παρατηρήσεις 487
§ 2. Αἱ ἐκ τοῦ πολέμου ὑλικαὶ ζημίαι τῆς Ἑλλάδος 488
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 493

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΙΝΑ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΓΕΩΡΓΙΑΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ 1945 - 1952 495
§ 3. Ἡ χρηματοδότησις τοῦ τομέως τῆς γεωργίας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945 - 1952 495
§ 4. Στοιχεῖα τινὰ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ τοῦ πληθυσμοῦ 497
§ 5. Ἐξελίξεις τινὲς τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας 501
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 507

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΚΤΑΕΤΙΑΝ 1945 - 1952. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΙΝΑ ΑΦΟΡΩΝΤΑ ΤΗΝ ΥΠΟ ΤΗΣ Α.Τ.Ε. ΔΑΝΕΙΟΔΟΤΗΣΙΝ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΩΝ 509
Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις 509
§ 6. Ἡ κατ' ἔτος σύστασις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945 - 1952 510
§ 7. Ἡ κίνησις τῶν δευτεροβαθμίων συνεταιρικῶν ὀργανώσεων καὶ ἡ ἵδρυσις κοινοπραξιῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945 - 1952 517
§ 8. Οἱ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. δανειοδοτηθέντες ἀγρόται καὶ τὰ ὑπ' αὐτῆς χορηγηθέντα ποσὰ πρὸς συνεταιρικὰς ὀργανώσεις διὰ προμηθευτικὰς ἐργασίας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945 - 1952 519
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 525

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟΝ

Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΝ 1952—1961. Η ΥΠΟ ΤΗΣ Α.Τ.Ε. ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΤΑΥΤΗΝ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΩΣ 527

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΝ 1952 - 1961 ΙΔΡΥΣΙΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ. ΟΙ ΝΟΜΩ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΟΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚ ΤΟΥΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥΝΤΕΣ 527

§ 1. Ἡ πορεία τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952 - 1961 527
§ 2. Ἡ ἐποπτικὴ δραστηριότης τῆς Α.Τ.Ε. ἐπὶ τῆς λειτουργίας τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν 539
§ 3. Ἡ κίνησις τῶν Ἑνώσεων καὶ Κοινοπραξιῶν 542
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 544

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΙΝΑ ΤΑ ΟΠΟΙΑ ΚΑΤΑΔΕΙΚΝΥΟΥΝ ΤΗΝ ΔΙΑΡΚΩΣ ΑΥΞΑΝΟΥΣΑ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΚΗΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 547
§ 4. Ἡ κίνησις τῶν ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν καὶ πωλήσεων τῶν πρωτοβαθμίων συνεταιρικῶν ὀργανώσεων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1958 - 1961 547
§ 5. Ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα τῆς προϊούσης αὐξήσεως τῶν δραστηριοτήτων τῶν Κεντρικῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων καὶ τῶν Κοινοπραξιῶν 556
§ 6. Ἡ ἵδρυσις γεωργικῶν βιομηχανιῶν ὑπὸ Συνεταιρισμῶν καὶ αἱ ὑπ' αὐτῶν ἐπεξεργασθεῖσαι ποσότητες προϊόντων 563
§ 7. Συνέπειαι τινὲς τῆς αὐξούσης ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν 569
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 576

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΥΠΟ ΤΗΣ Α.Τ.Ε. ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΝ 1952 - 1961 581
§ 8. Ἡ κίνησις καὶ τὰ ποσὰ τῶν ἐπὶ μέρους καὶ συνολικῶν χορηγήσεων 581
§ 9. Ἡ κίνησις τῶν καταθέσεων παρὰ τῇ Α.Τ.Ε. καὶ τὸ ὕψος τῶν ἀπασχοληθέντων κεφαλαίων αὐτῆς εἰς τὴν γεωργίαν 593
§ 10. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὕψους τῶν ἐπιτοκίων τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθέντων δανείων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1949 - 1961 596
§ 11. Ἡ καθυστέρησις τῆς συνεταιρικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ συναφὴς ὑποτονικὴ δρᾶσις τοῦ Κράτους καὶ τῆς Α.Τ.Ε. 598
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 605

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΟΛΙΓΑ ΤΙΝΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΘΕΙΣΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΓΕΩΡΓΙΑΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΝ 1952 - 1961 607
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ 616

ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ 617

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ 619
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΠΙΛΟΓΟΥ 622

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 623

ΤΙ ΕΓΡΑΨΑΝ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ 641

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ 645

Ἀ φ ι ε ρ ώ ν ε τ α ι

Στὸν ἀδελφό μου Γιάννη
ποὺ ἐκτελέστηκε ἕνα μαρτιάτικο πρωϊνὸ τοῦ 1948
μὴ στέργοντας ν' ἀνταλλάξει τὴ ζωή του
μὲ μιὰ «Δήλωση» ἀποκηρύξεως τῶν ἰδεῶν του...

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗ

Τὸ θέμα αὐτῆς τῆς Μελέτης προκηρύχθηκε ὡς βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μὲ ἀθλοθέτη τὴν Ἀγροτικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου τῶν 150 χρόνων ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Ὁ τίτλος της εἶναι: «Τὸ πνεῦμα τῆς συνεργασίας εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Συμβολὴ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Ἀγῶνος. Προσπάθειαι καὶ πηγαῖαι ἐφαρμογαὶ συνεταιριστικῆς ὀργανώσεως τοῦ νόμου 602/1915 «περὶ συνεταιρισμῶν».

Ἡ προσπάθειά μας γιὰ τὸ γράψιμό της ἄρχισε μετὰ τὴν ἀπόλυσή μας, τὸ 1970, ἀπὸ τὸ στρατόπεδο «Παρθένι» τῆς Λέρου καὶ κράτησε μέχρι τὸν Μάρτη τοῦ 1973, ὁπότε τὴν καταθέσαμε στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, χωρὶς ὄνομα, μὲ τὴν ἔνδειξη: «Ὁ συνεταιρισμὸς καὶ ἡ παιδεία εἶναι δυὸ μορφὲς τῆς ἴδιας ἰδέας, εἶναι δυὸ φτεροῦγες γιὰ τὴν ἴδια πτήση, τὴν πτήση πρὸς τὴν ἀνθρώπινη πρόοδο».

Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1973, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μᾶς ἀπένειμε τὸν Ἔπαινο μὲ τὸ χρηματικὸ ἔπαθλο τῶν 40.000 δρχ.

Τὸ σχετικὸ Ἀπόσπασμά της ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ἀπόσπασμα

τῆς ἐκθέσεως τῆς συνταχθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀναπληρωτοῦ Γενικοῦ Γραμματέως κ. Ἰωάννου Χαραμῆ καὶ ἀναγνωσθείσης, ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ Πανηγυρικῇ Συνεδρίᾳ τῆς Ἀκαδημίας τῆς 28ης Δεκεμβρίου 1973 περὶ τῶν ἀπονεμομένων μεταλλίων, βραβείων καὶ ἐπαίνων.

... ...

Μετὰ πρότασιν τῆς Τάξεως τῶν Ἠθικῶν καὶ τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν καὶ ἀπόφασιν τῆς Ὁλομελείας, ἀπονέμεται:

... ...

Ἔπαινος εἰς τὸν κ. Παναγιώτην Παπαγαρυφάλλου μετὰ χρημα-

τικοῦ ἐπάθλου δρχ. 40.000, ἐκ τῆς ἀθλοθεσίας τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, διὰ τὴν ὑποβληθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἀνέκδοτον ἐργασίαν, δι' ἧς ὁ συγγραφεὺς διεξεδίκησε τὸ προκηρυχθὲν βραβεῖον διὰ τὴν συγγραφὴν μελέτης περὶ τοῦ πνεύματος τῆς συνεργασίας εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τῆς συμβολῆς τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Ἀγῶνος καὶ τῶν προσπαθειῶν καὶ πηγαίων ἐφαρμογῶν συνεταιριστικῆς ὀργανώσεως πρὸ τοῦ Νόμου 602/1915 περὶ Συνεταιρισμῶν.

Ἡ ὑποβληθεῖσα ἐργασία εἶναι προϊὸν μόχθου μεγάλου.

... ...

Ἀκριβὲς ἀπόσπασμα
Ἐν Ἀθήναις τῇ 28ῃ Δεκεμβρίου 1973

Ὁ Ἀναπληρωτὴς Γενικὸς Γραμματεὺς
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΡΑΜΗΣ»

Μοχθήσαμε περισσότερο ἀπὸ δυὸ χρόνια, καὶ κάτω ἀπὸ πολὺ δύσκολες συνθῆκες ζωῆς, νὰ ἀνταποκριθοῦμε καὶ στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ θέματος, καὶ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Τὸ ἐὰν καὶ κατὰ πόσο μπορέσαμε νὰ ἀνταποκριθοῦμε σ' αὐτὲς τὶς ἀπαιτήσεις θὰ τὸ κρίνει τώρα καὶ ὁ ἀναγνώστης, μιὰ καὶ ἡ ἐργασία μας βλέπει τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος μὲ τὶς δικές μας καὶ πάλι στερήσεις.

Τὸ Κράτος καὶ τὰ ἁρμόδια Ἱδρύματα δὲν θέλησαν νὰ ἀκούσουν τὶς ἐκκλήσεις μας γιὰ τὴν ἔκδοσή της, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι αὐτοὶ ποὺ ἀρνήθηκαν τὴν ἐλαχίστη ἔστω βοήθεια στὴν προσπάθειά μας αὐτή, δὲν θὰ βροῦν νὰ ποῦν ὡραῖα καὶ ἠχηρὰ λόγια στὶς γιορτὲς τοῦ μεγάλου '21...

Ἐκεῖνο ποὺ θὰ θέλαμε νὰ σημειώσουμε ἐδῶ εἶναι οἱ εὐχαριστίες μας στὸν τακτικὸ Καθηγητὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας στὴν Ἀνωτάτη Γεωπονικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν κ. Γεώργιον Παοιόκαν, ὁ ὁποῖος στοὺς χαλεποὺς καιροὺς τῆς δικτατορίας μᾶς συμπαραστάθηκε ἠθικὰ σ' αὐτή μας τὴν προσπάθεια, ἡ ὁποία — δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ τὸ ποῦμε — ἴσως νὰ μὴν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐπιχειρηθεῖ χωρὶς τὴν δική του συμπαράσταση.

Ἐπίσης, εὐχαριστίες πολλὲς ὀφείλονται καὶ στὴν ἀδελφή μου Ἐλευθερία, ἡ ὁποία ἀγόγγυστα συμμερίστηκε αὐτή μου τὴν προσπάθεια καὶ ἔδωσε ἁπλόχερα τὴν ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ συμπαράστασή της.

Ὅσο γιὰ τὴν ἐργασία μας, ἐκεῖνο ποὺ θὰ θέλαμε νὰ ὑπογραμμίσουμε εἶναι τοῦτο:

Ὅπως οἱ Ἕλληνες ἑνωμένοι καὶ συνεργαζόμενοι μπόρεσαν νὰ δημιουργήσουν τὶς στοιχειώδεις προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἔναρξη τοῦ Μεγάλου Ἀγῶνα — καὶ ἰδιαίτερα τοὺς ναυτικοὺς συνεταιρισμοὺς ποὺ ὑπῆρξαν ἡ σπονδυλικὴ στήλη τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ — ἔτσι καὶ τώρα, ὅπως καὶ τότε, ἐπιβάλλεται νὰ βαδίσουν χέρι μὲ χέρι γιὰ τὴν ἀπόκρουση τῶν ἐπιθετικῶν καὶ κατακτητικῶν ἐνεργειῶν τῶν Τούρκων μιλιταριστῶν καὶ τῶν προστατῶν τους.

Ἂν ἡ ἐργασία μας αὐτὴ συντελέσει, ἔστω καὶ ἐλάχιστα, στὴν οἰκοδόμηση αὐτῆς τῆς Ἐθνικῆς Ἑνότητος, τότε, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι πέτυχε τὸν σκοπό της καὶ μάλιστα τόσο πιὸ πολύ, ὅσο ὁ συνεταιρισμὸς θὰ κερδίζει περισσότερο ἔδαφος καὶ θὰ ἐδραιώνεται μέσα στὸν ἐθνικοκοινωνικό μας κορμό.

Ὅμως πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι δύο χρόνια μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας στὸν τόπο μας, ἡ πολυπόθητη καὶ ἐθνικὰ ἀναγκαία Ἐθνικὴ Ἑνότητα δὲν οἰκοδομεῖται, οὔτε στὸ βαθμὸ ποὺ τὸ νέο μας Σύνταγμα ἐπιβάλλει τὴν ἰσότητα τῶν Ἑλλήνων ἐνώπιον τῶν νόμων.

Καὶ δὲν μποροῦμε ἐδῶ νὰ μὴ σημειώσουμε τὴν ἀντίφαση, μεταξὺ λόγων καὶ ἔργων, τῶν φορέων τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Διακηρύσσουν καθημερινὰ τὴν ἀνάγκη τῆς Ἐθνικῆς Ἑνότητος, ἀλλὰ στὴν πράξη τὴν ὑπονομεύουν οἱ ἴδιοι, γιατὶ ἐπιμένουν νὰ ἀποκλείουν ἀπὸ τὸ δικαίωμα τῆς ἐργασίας ὅσους πολίτες θεωροῦν ὅτι δὲν συμφωνοῦν μὲ τὶς δικές τους πολιτικὲς καὶ κοσμοθεωρητικὲς ἀπόψεις. ...

Ὁ συγγραφέας αὐτῶν τῶν γραμμῶν περιορίζεται γιὰ «τοῦ λόγου τὸ ἀληθὲς» μόνο στὴν προσωπική του περίπτωση.

Καιρὸς λοιπὸν ν' ἀντιμετωπίσουν μὲ πιὸ καθαρὸ μάτι τὸ πατριωτικό τους χρέος γιὰ τὴ σφυρηλάτηση τῆς πραγματικῆς Ἐθνικῆς Ἑνότητος, ἡ ὁποία προϋποθέτει καὶ ἀνάλογη μεταχείριση τῶν πολιτῶν.

Π.Λ.Π.

Ἀθήνα, Αὔγουστος 1976.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μετὰ ἰδιαιτέρας χαρᾶς καὶ ἱκανοποιήσεως προλογίζω τὸ ἀνὰ χεῖρας, βραβευθὲν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔργον τοῦ Διδάκτορος καὶ Ἐπιμελητοῦ τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν κ. Παναγιώτου Παπαγαρυφάλλου. Ἡ μακρὰ καὶ συστηματικὴ ἐνασχόλησις τοῦ νέου ἐπιστήμονος μὲ τὰ προβλήματα τῆς Αὐτοδιοικήσεως καὶ τοῦ Συνεργατισμοῦ κατέστησαν πράγματι τοῦτον ἱκανὸν νὰ χειρισθῇ λίαν ἐπιτυχῶς τὸ δύσκολον θέμα τῆς οἰκονομικῆς συνεργασίας εἰς τὴν χώραν μας, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Ὁ συγγραφεύς, ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τοῦ θέματος, καταδεικνύει ὅτι ἡ συνεργασία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι μόνον ἀνάγκη κοινωνικὴ καὶ οἰκονομική, ἀλλὰ καὶ ἀνάγκη τῆς ψυχῆς. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτὸ ἐρευνῶνται καὶ ἀναλύονται, μὲ ἱστορικὴν πληρότητα καὶ ἐπιστημονικὴν μεθοδολογίαν, ἡ προσφορὰ καὶ ἡ ὀργάνωσις τῶν ναυτικῶν συνεταιρισμῶν τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὴν κρισιμωτάτην ἐκείνην περίοδον τῆς ἱστορίας μας, ὡς καὶ ἡ μετέπειτα ἐξέλιξις καὶ ὀργάνωσις τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν μέχρις τῶν ἡμερῶν ἡμῶν.

Ἀναμφιβόλως, ἡ μελέτη τοῦ κ. Παναγιώτου Παπαγαρυφάλλου ἀποτελεῖ μίαν σύνθετον οἰκονομικήν, κοινωνικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔρευναν καλῶς θεμελιωμένην εἰς ἀξιόλογον βιβλιογραφικὸν ὑλικὸν καὶ πληθώραν στατιστικῶν καὶ ἄλλων στοιχείων.

Κύριον δὲ συμπέρασμα ἐκ τῆς ἀνὰ χεῖρας ἐργασίας, προκῦπτον ἀβιάστως καὶ τεκμηριούμενον ἐπαρκῶς, εἶναι ὅτι τὰ μεγάλα ἐπιτεύγματα τῶν Ἑλλήνων πραγματοποιοῦνται ὅταν οὗτοι συνεργάζονται ἁρμονικῶς μεταξύ των καὶ ἀπολαμβάνουν ἰσοτίμως τοὺς καρποὺς τοῦ μόχθου των.

Ἡ Σχολὴ ἐξέφρασεν ἤδη εἰς τὸν κ. Παν. Παπαγαρυφάλλου, πνευματικὸν τέκνον αὐτῆς, τὴν εὐαρέσκειάν της, διὰ τὴν φιλόπονον ἐρευνητικήν του ἐπίδοσιν.

Ἐπιθυμῶ καὶ ἐγὼ προσωπικῶς νὰ συγχαρῶ τὸν νέον ἐρευνητὴν καὶ νὰ εὐχηθῶ εἰς αὐτὸν ἐπιτυχῆ περαιτέρω ἐπιστημονικὴν δρᾶσιν.

Καθηγητὴς ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΠΙΝΤΟΣ
Πρύτανις
Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολ. Ἐπιστημῶν

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἐπειδὴ ἐνδέχεται τὸ περιεχόμενον ὡρισμένων τμημάτων τῆς παρούσης μελέτης, ἐκ πρώτης ὄψεως ὁρώμενον, νὰ θεωρηθῇ ὡς μὴ ἔχον ἄμεσον σχέσιν καὶ συνάφειαν μὲ τὴν ἔρευναν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν θέματος, κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ προβῶμεν εἰς διευκρινιστικάς τινας παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, ἵνα οὕτω παρασχεθῇ ὁ πυρὴν τῶν σκέψεών μας, ὅστις ὡδήγησε καὶ εἰς τὴν ἐνασχόλησίν μας, μετὰ τῶν ἐκ πρώτης ὄψεως ἀσχέτων τούτων θεμάτων.

Κατὰ τὴν ἡμετέραν ἄποψιν, τὰ τμήματα ταῦτα οὐχὶ μόνον συνδέονται διὰ συνεκτικῶν δεσμῶν πρὸς τὸ ὅλον πνεῦμα καὶ τὴν δομὴν τῆς μελέτης, ἀλλὰ τελοῦν ἅμα πρὸς αὐτὴν ἐν ἀμέσῳ ἀλληλουχίᾳ καὶ συνάφεια, δεδομένου ὅτι, ὡς θὰ προκύψῃ ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῶν κατ' ἰδίων τμημάτων, ἡ πορεία τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπηρεάσθη σημαντικῶς ὑπὸ τῶν εἰς αὐτὰ ἐκτιθεμένων γεγονότων.

Περαιτέρω, καὶ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ προκειμένη μελέτη λαμβάνει χώραν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς 150ετηρίδος ἀπὸ τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας, ἐθεωρήσαμεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐγκύψωμεν ἐκτενέστερον εἰς ἀξιολογωτάτας πτυχὰς τοῦ Ἀγῶνος.

Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν καὶ πεπεισμένοι ὅτι εὑρισκόμεθα ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαίρας ὁλοκλήρου τῆς μελέτης, ἐθεωρήσαμεν ὡς ἐθνικὸν ἡμῶν χρέος τὴν ἀναφορὰν μας εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ τὰ Ψαρά.

Ἐξ ἄλλου, ὁρμώμενοι ἐκ τῆς διαπιστώσεως, ὅτι ἡ πορεία τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπηρεάζετο καὶ ἐκ τῆς ἐναντι αὐτῆς θέσεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, προέβημεν καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐν προκειμένῳ θέσεως τούτων.

Ἐπίσης, προκειμένου νὰ καταδειχθῇ ἡ εἰς τὰς νήσους Ὕδραν, Σπέτσας καὶ Ψαρὰ ἐνυπάρχουσα ἀκατασίγαστος ροπὴ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, πολὺ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἠσχολήθημεν τόσον μὲ τὰς ὑπ' αὐτῶν πραγματοποιηθείσας πρὸ αὐτῆς ἐξεγέρσεις, ὅσον καὶ μετὰ τῶν ὑφισταμένων δεσμῶν τούτων πρὸς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν.

Παραλλήλως προέβημεν εἰς ἰδιαιτέραν ἔρευναν τοῦ χρόνου ἐνάρξεως τῆς ὑπ' αὐτῶν ἐπαναστάσεως, ἅτε ὑφισταμένης ἐν προκειμένῳ ποιᾶς τινος διαστάσεως χρονολογικῆς, μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν συγγραφέων.

Περαιτέρω, καὶ ἀδιαμφισβητήτου οὔσης τῆς μεγίστης συμβολῆς τῶν θρυλικῶν πυρπολικῶν τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν κατὰ θάλασσαν ἀγῶνα, ἐκρίναμεν ἐθνικῶς ἐπιβεβλημένη τὴν ἔρευναν περὶ τοῦ ζητήματος τῆς προελεύσεως τῆς ἀρχικῆς ἰδέας, τόσον ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν κατασκευήν των.

Πέραν τούτων θὰ ἠθέλαμεν νὰ διευκρινίσωμεν καὶ τὰ ἑξῆς: Δεδομένου ὅτι ἡ μελέτη περιλαμβάνει τὴν ἔρευναν περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ παρ' ἡμῖν ὑφισταμένου συνεταιρικοῦ πνεύματος, τόσον ἐπὶ τῶν ναυτικῶν συνεταιρισμῶν ὅσον καὶ εἰς τὸν χῶρον τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, ἐκρίναμεν σκόπιμον τὴν σύντομον ἀναφοράν μας ἐπὶ τῆς ὑπάρξεώς του παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ γενικῶς καὶ τῇ Ἑλλάδι εἰδικώτερον, ἀνατρέχοντες εἰς τὰς ἀπαρχὰς τοῦ πρωτογόνου οἰκονομικοῦ βίου.

Θεωροῦντες δὲ ὅτι ἡ ἔρευνα περὶ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν παρ' ἡμῖν συναρτᾶται πρὸς τὸ ὅλον πλαίσιον τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, ἐπειράθημεν νὰ διαγράψωμεν τὰς ἐπ' αὐτῶν σημειωθείσας προόδους ἐν συσχετισμῷ καὶ πρὸς τὰς ἀντιστοίχους ἐξελίξεις, αἵτινες ἐλάμβανον χώραν ἐντὸς τῶν κόλπων αὐτῆς. Τοῦτο δὲ διότι, ὡς θὰ προκύψῃ ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ θέματος, ἡ ὕπαρξις καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ παρ' ἡμῖν ἀγροτοσυνεταιρικοῦ κινήματος, εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μετὰ τοῦ ὅλου πλέγματος τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ δὴ τῶν γαιοκτητικῶν συνθηκῶν, τῆς ἀγροτικῆς πίστεως, τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς κλπ.

Τέλος, ἐπειδὴ ὁ θεσμὸς τῶν αὐτοδιοικουμένων ἑλληνικῶν κοινοτήτων, διατηρηθεὶς ἐν μέσῳ τῶν χρόνων τῆς δουλείας, συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, τῆς γλώσσης, τῆς θρησκείας καὶ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, ἐθεωρήθη ἀναγκαία ἡ σύντομος ἀναφορά μας ἐπὶ τοῦ θεσμοῦ τούτου, δεδομένου ὅτι ἱστορικῶς γίνεται ἀποδεκτή, ἡ μεγίστη συμβολή του εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 21.

Ἐν κατακλεῖδι, δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῇ παρὰ ὑπὸ τὸ διαθλαστικὸν πρῖσμα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου καὶ συνεπῶς ὑπὸ τὸ φῶς τῆς χωροχρονικῆς ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων καὶ τῶν δρασάντων προσώπων.

Ταύτης οὔσης τῆς ἀφετηρίας τῆς σκέψεώς μας, εὐελπιστοῦμεν ὅτι τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ἄσχετα γεγονότα, θὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποτελοῦντα ἓν ὀργανικὸν σύνολον πρὸς τὸ πλαίσιον τῆς ὅλης μελέτης.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ (*)

1. Πρὶν ἢ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸ ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατοῦν πνεῦμα τῆς οἰκονομικῆς συνεργασίας κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, δέον νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ πνεύματος τούτου παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ γενικῶς καὶ τῇ Ἑλλάδι εἰδικώτερον.

Κατ' ἀρχὴν δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς καθημερινὰς βιοτικάς του ἀνάγκας[1] καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ ἐκ τῆς φύσεως παρεμβαλλόμενα ἐμπόδια ἐπὶ τῆς προσπαθείας του ταύτης, ὡς καὶ τοὺς κινδύνους οὓς διέτρεχεν οὗτος, ἠναγκάσθη νὰ ἑνώσῃ τὰς δυνάμεις του μετὰ τῶν συνανθρώπων του, ἱκανοποιῶν συγχρόνως καὶ ἐσωτέραν ψυχικὴν παρόρμησιν, δεδομένου ὅτι ἡ συνεργασία μεταβάλλεται ἀπὸ ἀνάγκη κοινωνική, «σὲ ἐσωτερικὴ καὶ ψυχικὴ ἀνάγκη»[2]. Ὅπως δὲ παρατηρεῖ ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας A. Adler[3]: «Τὸ αἴσθημα τῆς κοινῆς σχέσεως, τὸ κοινωνικὸ συναίσθημα ριζώνει στὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ καὶ ἐγκαταλείπει τὸν ἄνθρωπο μονάχα στὶς περιπτώσεις βαρύτατου ἐκφυλισμοῦ τῆς ψυχικῆς ζωῆς».

Ὁρμώμενος ὁ Adler ἐκ τῆς διαπιστώσεως ταύτης, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ προσπάθεια διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἀνθρώπου συνδέεται «μὲ τὴν κατανόηση τῆς ἀναγκαιότητας νὰ ἐξετάζουμε τὸν ἄνθρωπο σὰν κοινωνικὸ ὄν».

Ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν τάσιν καὶ τὴν φυσικὴν ἀνάγκην νὰ πορεύεται μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων ψυχῶν καὶ μαζὶ μὲ αὐτὰς νὰ δημιουργῇ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐπιδίωξι κοινῶν σκοπῶν. «Δὲν μποροῦμε — σημειώνει[4] ὁ Adler — νὰ φανταστοῦμε μιὰ ψυχικὴ ζωὴ ἀπομονωμένη».

Τοῦτο τὸ ψυχολογικὸ ὑπόστρωμα τῆς κοινωνικότητας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φυσικῆς τάσεως αὐτοῦ πρὸς συνεργασίαν μετὰ τῶν ὁμοίων του ἀποδεικνύει τοῦ πόσον ἐπλανήθησαν τινὲς ἐκ τῶν φιλοσόφων τοῦ ΙΖ΄ καὶ ΙΗ΄ αἰῶνος οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριξαν — μὲ προεξάρχοντα τὸν Ἄγγλον φιλόσοφον Hobbes — ὅτι ἡ κοινωνικότης τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀπὸ κοινοῦ συμβίωσις τούτου μετὰ τῶν ὁμοίων του «ἀποτελεῖ παρέκκλησιν τῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως, ἅτε τούτου προορισθέντος ὑπὸ τῆς φύσεως εἰς ζωὴν ἀκοινώνητον καὶ μονήρη».

Αἱ ἀπόψεις τῶν φιλοσόφων τούτων, ἔγραφεν[4α] ὁ Θ. Φλογαΐτης, «ἀνετράπησαν διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος». Καταλήγων δὲ τοῦτος, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐκ τῆς ἰδίας φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπορρεού-

(*) Σ.τ.Σ. Αἱ σημειώσεις παρατίθενται εἰς τὸ τέλος ἑκάστου Κεφαλαίου.

σης κοινωνικότητος, ἐσημείου: Τὸ ἐφ' ἡμῖν πειθόμεθα ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω λόγων, ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις, ἤτοι ὁ ὅρος ἐφ' ᾧ ἐγεννήθη καὶ ὀφείλει νὰ ζῇ». Μόνον διὰ τῆς συνενώσεως ταύτης ἠδυνήθη ὁ ἄνθρωπος νὰ πορευθῇ ἐπιτυχέστερον διὰ μέσου τῶν παρεμβαλλομένων φυσικῶν ἐμποδίων.

Ἡ συνένωσις αὕτη τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων ὑπῆρξεν ἀναγκαία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ πρωτογόνου[5] σταδίου, τοὐτέστιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἀντλῇ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀπὸ τὸ ἄμεσον φυσικὸν περιβάλλον.

Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἀπέρρευσε καὶ ἡ ἐκδηλωθεῖσα οἰκονομικὴ συνεργασία τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς, ἡ ὁποία ὑπῆρξε τὸ ἀρχικὸν ἀντικείμενον τῆς ἀνθρωπίνης ἐνασχολήσεως καὶ εἰς τὴν ὁποίαν «προηγήθη πᾶσα ἑτέρα μορφὴ ἀνθρωπίνης συνεργασίας»[6,7,8].

Ἡ φυσικὴ[9] λοιπὸν ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου τὸν ὡδήγησεν εἰς τὴν συνένωσιν τῶν δυνάμεών του διότι, ὡς καὶ ὁ Ἕλλην φιλόσοφος Ἀριστοτέλης εἶπεν, «οὐδεμία δὲ φύσις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἔστιν αὐτάρκης»[10], δεδομένου ὅτι ὁ μεμονωμένος ἄνθρωπος δὲν δύναται «οὔτε νὰ ὑπάρξῃ, οὔτε νὰ ἀναπολλαπλασιασθῇ φυσικῶς, οὐδὲ νὰ προαχθῇ ἐκπολιτιστικῶς»[11]. Τούτου ἕνεκεν ἡ ἀπὸ κοινοῦ δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου διὰ βιοτικοὺς καὶ ἐκπολιτιστικοὺς σκοποὺς εἶναι τόσον παλαιὰ[12] ὅσον καὶ ἡ ἀνθρωπότης καὶ συνιστᾷ τὸν πρώτιστον λόγον τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καὶ τῆς κοινωνίας[13]. Ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου βίου μαρτυρεῖ ὅτι «ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ ἐτελειώθη καὶ τελειοῦται ἐν τῷ βίῳ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων»[14], αἱ ὁποῖαι ἀποβλέπουν εἰς τὴν «ἐκ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐπιδιώξιν σκοποῦ τινὸς ὑπὸ συμβιούντων ἀνθρώπων»[15].

Πλὴν τούτων, τὸ ἔνστικτον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ διατιθέμενα παραγωγικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα εἰς τὸ πρωτόγονον κοινωνικὸ στάδιον ἦσαν ἀτελέστατα, ὑπηγόρευσαν τὴν συνένωσιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων. Διὰ τῆς συνενώσεως δὲ ταύτης κατέστη δυνατὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑπερπηδήσῃ τὴν «βαθμίδα τοῦ ἀλόγου ζώου»[16].

Ἐν προκειμένῳ ὁ Α. Σβῶλος γράφει: «τοῦ φυσικοῦ, πλὴν ὑποσυνειδήτου ἐμφύτου τῆς συσσωματικῆς τοῦ ἀνθρώπου τάσεως, ἡ πλέον πρωτόγονος, ἀλλὰ καὶ ἐνδεικτικωτάτη ἔκφανσις εἶναι ὁ γάμος καὶ ἡ οἰκογένεια»[17], ὁ δὲ C. Gide ὅτι «ἡ φυσικωτέρα καὶ προφανῶς ἡ πρώτη μορφὴ τῆς συνεργασίας ὑπῆρξεν ἡ συνεργασία τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός, τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων»[18]. Ὁ K. Ζίντ, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀτελείας τῶν τεχνικῶν μέσων ὑπαγορευθεῖσαν ἀνθρωπίνην συνεργασίαν καὶ σύμπραξιν, γράφει: «Διὰ τῆς ἀναγκαστικῆς αὐτῆς συνεργατικῆς ἑνώσεως οἱ ἄνθρωποι τῆς ἄλλοτε, ζευγμένοι κατὰ ἑκατοντάδας καὶ κινούμενοι μὲ τὸν ρυθμὸν χαλκίνου ὀργάνου πληττομένου ὑπὸ ἑνὸς ἀρχηγοῦ ὀρχήστρας τρόπον τινά, ὅπως δεικνύουν τὰ αἰγυπτιακὰ ἀνάγλυφα, κατώρθωσαν νὰ κτίσουν τὰς πυραμίδας τῆς Αἰγύπτου ἢ νὰ κινοῦν πλοῖα μὲ τρεῖς, ἢ τέσσερας σειρὰς κωπῶν»[19].

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι πολλάκις τὸ πνεῦμα τῆς ὁμαδικότητος καὶ τῆς συνεργασίας, εἶναι δυνατὸν νὰ μὴν καθίσταται ἄμεσος σκοπὸς μιᾶς ὁμάδος ἀνθρώπων, ἀλλὰ νὰ τελῇ εἰς λανθάνουσαν κατάστασιν, κρυπτομένη ὑπὸ τὴν ἔ κ δ η λ ο ν λειτουργίαν ἑτέρας κοινωνικῆς ἐκδηλώσεως.

Οὕτως π.χ. — καθ' ἃ γράφει ὁ Η. Τερλεξῆς[20], ἀναφερόμενος εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ «ἐκδήλου» καὶ «λανθανούσης» κοινωνικῆς λειτουργίας, «ὁ Merton χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τῆς ἱεροτελεστίας τοῦ «χοροῦ τῆς ὄρχης» τῆς Φυλῆς Χόπι γιὰ νὰ δείξῃ τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ εἴδη λειτουργιῶν. Ἡ ἔ κ δ η λ ο ς λειτουργία τοῦ χοροῦ τῆς ὄρχης, ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός, εἶναι νὰ προκαλέσῃ βροχή. Ἡ ἱεροτελεστία ὅμως αὐτὴ «ἐκπληροῖ» καὶ μιὰ λ α ν θ ά ν ο υ σ α λειτουργία, ἕνα ἀπρόβλεπτο ἐπακόλουθο ποὺ εἶναι ἡ σ υ σ π ε ί ρ ω σ η τ ῶ ν μ ε λ ῶ ν τ ῆ ς ὁ μ ά δ ο ς, σ τ ο ὺ ς σ κ ο π ο ὺ ς τ ῆ ς κ ο ι ν ό τ η τ ο ς κ α ὶ ἡ ἀ ν ά π τ υ ξ η τ ο ῦ π ν ε ύ μ α τ ο ς τ ῆ ς ὁ μ α δ ι κ ό τ η τ ο ς κ α ὶ τ ῆ ς σ υ ν ε ρ γ α σ ί α ς»). (Ἡ ὑπογράμμισις ἰδική μας).

Οὗτοι ὑπῆρξαν ἐν ἀδροτάταις γραμμαῖς οἱ λόγοι οἱ ὑπαγορεύσαντες τὴν συνένωσιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνεργασίας, δι' ἧς ὑπεβοηθήθη ἡ πρὸς τὰ πρόσω πορεία τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐλέχθη δὲ ἀνωτέρω ὅτι τὸ πρῶτον ἡ οἰκονομικὴ αὕτη σύμπραξις τοῦ ἀνθρώπου ἐξεδηλώθη ἐπὶ τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἐκαλλιέργει συλλογικῶς[21,22,23] καὶ ἥτις ἀνῆκεν εἰς τὴν κοινότητα ἢ ὁμάδα[24].

Ὁ Καθηγητὴς Ξ. Ζολώτας γράφει ἐν προκειμένῳ: «ἐν τούτοις κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν γνώμην φαίνεται ὅτι εἰς τοὺς περισσοτέρους λαοὺς πρὸ τῆς ἀτομικῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας ὑπῆρξεν ἡ οἰκογενειακὴ ἢ συγγενικὴ ἰδιοκτησία»[25].

2. Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ὕπαρξιν τοῦ πνεύματος τῆς συνεργασίας καὶ τῆς οἰκονομικῆς συμπράξεως ἐν Ἑλλάδι, δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι τοῦτο ἔκπαλαι ἀπετέλει στοιχεῖον τῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων, δεδομένου ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ συνεταιρισμοῦ ἦτο εὐρέως διαδεδομένον εἰς τὰς ἀρχαίας πόλεις καὶ τὰς ἀποικίας τῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ «μὲ καταπλήσσουσαν ποικιλίαν τῶν Ἑνώσεων καὶ Σωματείων»[26], ἔχον δὲ τὰς ρίζας του εἰς τὴν ἀχλύν[27] τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων, καθ' οὓς ὑπῆρξεν ἀπὸ κοινοῦ ἐκμετάλλευσις τῶν κοινοχρήστων δασῶν καὶ βοσκῶν, ἀπὸ κοινοῦ ξύλευσις, βοσκὴ καὶ συλλογὴ καρπῶν καὶ μετέπειτα καὶ κοινὴ συνεταιρικὴ ἐκμετάλλευσις τῆς τυροκομίας[28], ἡ ὁποία «ἀνέκαθεν ἐπεκράτει παρ' ἡμῖν»[29,30].

3. Ἐπίσης ἀπὸ τῆς τρίτης χιλιετηρίδος καὶ ἐντεῦθεν, ὁπότε ἤκμασεν ὁ Μινωϊκὸς πολιτισμὸς ἐν Κρήτῃ, ἀπαντᾶται ἡ ἀπὸ κοινοῦ δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς δουλείας, δεδομένου ὅτι ἐκεῖ «ἡ καλλιέργεια τῶν μεγάλων κτημάτων γίνεται διὰ δούλων κατοικούντων παρὰ

τῷ κυρίῳ αὐτῶν ... τὰ ζῶα βόσκουν εἰς κοινὰ λιβάδια καὶ ἡ ἰδιοκτησία ἀρχικῶς εἶναι ὁμαδικὴ ἀνήκουσα εἰς τὸ γένος»[31]. Τέλος πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Βυζαντίου δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος εἰς πὰς ἀρχαίας Ἀθήνας συνιστῶνται παντὸς εἴδους Ἑταιρικαὶ συμπράξεις[32], ἀπὸ δὲ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σόλωνος ἀνεγνωρίσθη διὰ νόμου τὸ δικαίωμα πρὸς συσσωμάτωσιν εἰς τὰς ὁμάδας «ἀνεξαρτήτως διακρίσεων καταγωγῆς»[33]. Ὁ νόμος οὗτος, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ πρῶτον ἀνεγνωρίσθη ἐπισήμως καὶ γενικῶς τὸ δικαίωμα τῆς συσσωματώσεως[34], ὥριζεν ὅτι: «Ἐὰν δὲ δῆμος ἢ φράτορες ἢ ἱερῶν ὀργίων (θῦται) ἢ ναῦται ἢ σύσσιτοι ἢ ὁμόταφοι ἢ θιασῶται ἢ ἐπὶ λίαν οἰχόμενοι ἢ εἰς ἐμπορείαν, ὅτι ἂν τούτων διαθῶνται πρὸς ἀλλήλους, κύριον εἶναι, ἐὰν μὴ ἀπαγορεύσῃ δημόσια γράμματα»[35].

Ὁ Καθηγητὴς Ν. Πανταζόπουλος[36] ἀναλύων τὸν νόμον τοῦτον καὶ δὴ τὴν φράσιν, τὴν ἀναφερομένην εἰς «τοὺς ναύτας τῶν ἐπὶ λείαν οἰχομένων καὶ τῶν ἐπὶ ἐμπορείαν οἰχομένων», ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι: «Πρόκειται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ ἑνώσεων μικτοῦ κοινωνικο-οἰκονομικοῦ χαρακτῆρος, ἔνθα οἱ ν α ῦ τ α ι ἀπετέλουν ἑνώσεις κωπηλατῶν συνεργαζομένας μὲ τοιαύτας ἐφοπλιστῶν διαθετόντων κατάλληλα διὰ τὴν ἐπιχείρησιν πλοῖα, ἄλλοτε μὲν χωριστά, ἄλλοτε δὲ ἀ π ὸ κ ο ι ν ο ῦ (ἡ ὑπογράμμισις ἰδική μας) μὲ ἑνώσεις ἐ μ π ό ρ ω ν ἀσκούντων ἐξαγωγικὸν καὶ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον, ἢ ἐνίοτε καὶ χρηματοδοτούντων ἴσως τὴν ὅλην ἐπιχείρησιν».

Κατ' αὐτόν, αἱ ἑνώσεις αὗται «ἐνθυμίζουν τὰς ἀναλόγους ἑνώσεις τῶν συντροφοναυτῶν τῆς Ὕδρας καὶ τῶν ἄλλων ναυτικῶν νήσων πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821», τὸ δὲ «ἀποδεδειγμένως ἀρχαιότερον ἐπαγγελματικὸν ἑλληνικὸν σωματεῖον εἶναι τὸ τῶν M ο λ π ῶ ν τῆς Μιλήτου (448 π.Χ.)», οἱ ὁποῖοι ἦσαν «θρησκευτικοὶ ὑμνῳδοί, ἴσως δὲ καὶ χορευταί».

4. Ἐπίσης καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον τὸ πνεῦμα τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ δράσεως ἐξεδηλώθη κατὰ τρόπον ἔντονον ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν Ἐπαγγελματικῶν Ἑνώσεων καὶ σωματείων. Τὸ αὐτοκρατορικὸν διάταγμα τοῦ Λέοντος τοῦ 6ου (886 — 911) μᾶς δίδει πλήρη πίνακα τῆς ὀργανώσεως τῶν ἐπαγγελματιῶν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος, οἱ ὁποῖοι ὀργανοῦνται εἰς συντεχνίας, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ νομάρχου. Εἶναι οἱ συμβολαιογράφοι, οἱ χρυσοχόοι, οἱ τραπεζῖται, οἱ ἔμποροι μεταξωτῶν ὑφασμάτων, οἱ ἔμποροι μετάξης, οἱ ἔμποροι λινῶν, οἱ ἀρωματοποιοί, οἱ κηροπλάσται, οἱ σαπωνοποιοί, οἱ φαρμακοποιοί, οἱ σαμαροποιοί, οἱ κρεοπῶλαι, οἱ ἀλλαντοποιοί, οἱ ψαράδες, οἱ ἀρτοποιοί, οἱ οἰνοπῶλαι καὶ τέλος οἱ ἐργάται κάθε ἄλλης κατηγορίας. Τὸ Κράτος ἐπεμβαίνει εἰς τὴν ἐγγραφὴν τῶν μελῶν των, εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀρχηγῶν των, εἰς τὴν παραγωγικήν των δρᾶσιν καὶ εἰς τὰς μεταξύ των σχέσεις. Αἱ συντεχνίαι αὗται τοῦ Βυζαντίου «ἀποτελοῦν οὐσιαστικῶς τμήματα τῆς κρατικῆς μηχανῆς καὶ εἶναι συνδεδεμέναι μὲ τὴν λειτουργίαν της»[37].

5. Ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ καὶ δὴ περὶ τὸν 7ον μ.Χ. αἰῶνα ἀπαντᾶται ἐπίσης ὁ θεσμὸς τῆς ἐγκατοικήσεως[38] εἰς τὰ ἀγροκτήματα πλήθους μὴ ἐλευθέρων ἀγροτῶν (παροίκων καὶ δουλοπαροίκων), οἱ ὁποῖοι παρήγαγον γεωργικὰ προϊόντα διὰ λογαριασμὸν τοῦ γαιοκτήμονος. Παραλλήλως δὲ ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἤρχισε διαμορφούμενος καὶ ὁ θεσμὸς τῆς μικρᾶς συλλογικῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας διὰ τῆς ἱδρύσεως κοινοτήτων «μὲ μέλη ἐλευθέρους χωρικούς, οἱ ὁποῖοι ἐκαλλιέργουν καὶ ἐνέμοντο κοινὰ κτήματα ὑπό τινα μορφὴν κοινοκτημοσύνης»[39] καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἀνοχὴν τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας[40].

Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὁ Καθηγητὴς Μ. Δένδιας[41] σημειώνει ὅτι: Εἰς γεωργικόν τινα νόμον, ἀποδιδόμενον εἰς τοὺς Βασιλεῖς Λέοντα τὸν Γ′ καὶ Κων)νον τὸν Ζ′, γίνεται λόγος περὶ χωρικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν κατέχουσι καὶ καλλιεργοῦσιν οἱ ἴδιοι ἢ δι' «ἡμισειακῶν» γῆν, ἀνήκουσαν εἰς τὴν κοινότητα τοῦ χωρίου καὶ τῆς ὁποίας ἕκαστος «χωρίτης» λαμβάνει μερίδα («σκαρφίον» ἢ «τόπον»), ἄλλοι δὲ καλλιεργοῦσιν ἐπὶ μορτῇ (μορτῖται) γῆν, ἡ ὁποία παρείχετο εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ χωροδότου, δι' ἰδίων δαπανῶν καὶ ἄνευ τῆς χρηματικῆς ἐνισχύσεως καὶ ἀμοιβῆς ἐκ μέρους τοῦ κυρίου της».

6. Ἐγκαταλείποντες τὸ ἀπώτατον παρελθὸν καθ' ὃ ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ δρᾶσιν εἶχε χαρακτῆρα αὐθόρμητον, διαπιστοῦμεν ὅτι εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ μεσαίωνος καὶ ἐντεῦθεν, ἡ δημιουργία τῶν ποικίλων ἐπαγγελματικῶν καὶ χειροτεχνικῶν ὀργανώσεων (συντεχνιῶν), ὑπῆρξε σκόπιμον ἔργον τῶν αὐτοδιοικουμένων τούτων συντεχνιῶν, αἵτινες ἀπετέλουν τὸ «Κράτος», τὸ ὁποῖον, ὡς εἴδομεν, ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ νομοθετικὰ[42] πλέον μέτρα διὰ τὴν δημιουργίαν καὶ λειτουργίαν τούτων.

Κατὰ μίαν δὲ ἄποψιν[43] αἱ «συντεχνίαι» αὗται, εἰς τὴν ἐξωτερικήν των ἐμφάνισιν, ἦσαν σχεδὸν ὁμοιαι μὲ τὸν συνεταιρισμὸν τῆς σήμερον, ἀποτελέσασαι τὸν πρόδρομον τῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας, ὡς αὕτη διεμορφώθη.

Ἐνταῦθα λεκτέον ὅτι ὁ θεσμὸς τῶν συντεχνιῶν ἀνεπτύχθη σημαντικώτατα τόσον μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς διασπορᾶς, ὅσον καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι.

Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρεται[44] ὅτι μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς διασπορᾶς τοσοῦτον στενῶς ὑπῆρξεν ὁ συντεχνιακὸς δεσμός, ὥστε αἱ συντεχνίαι τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων τῆς ρωσικῆς πόλεως Νίζνης, εἰς τὸ ἀπὸ 11.3.1710 ἐκδοθὲν «Χρυσόβουλον», ὑπὲρ τῆς διοικητικῆς καὶ οἰκονομικῆς αὐτονομίας των, ὡρίζετο ὅτι ἡ περιουσία τούτων, ἐν περιπτώσει θανάτου, περιήρχετο μόνον εἰς τοὺς συγγενεῖς «καὶ εἰς ἔλλειψιν αὐτῶν οἱ σύντροφοί των νὰ κληρονομῶσι».

Ἐπίσης, κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας, καθ' ἃ σημειώνει ὁ Ν. Πανταζόπουλος[45] «σημαντικωτάτη μορφὴ συναρθρώσεως ὑπῆρξεν καὶ ἡ οἰκονομικὴ τοιαύτη ἐκδηλωθεῖσα διὰ παντὸς εἴδους συντεχνίας διοτεχνῶν (ἐσνάφια, ρουφέτια), ἐμπόρων (κομπανίαι), κτηνοτρόφων (τσελιγκᾶτα), ἐφοπλι-

στῶν (συντροφοναῦται). Παραλλήλως ὁλόκληροι περιοχαί, ὅπως τὰ Μαντεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς, τὰ μεταλλεῖα ἀργύρου τοῦ Πόντου, τὰ 24 χωριὰ τοῦ Πηλίου, τὰ Ἀμπελάκια τῆς Θεσσαλίας, τὰ Μαστιχοχώρια τῆς Χίου καὶ ἄλλαι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου, ὀργανοῦνται καὶ συντεχνιακῶς, ἐπιτυγχάνουσαι τὴν παραχώρησιν προνομίων, ἐξασφαλιζόντων τὴν μονοπωλιακὴν παραγωγὴν τῶν παρ' αὐτῶν παραγομένων προϊόντων».

Οὕτω πως εἰς πολλὰς περιφερείας[46] τῆς χώρας, διεμορφώθη μικτὸν σύστημα συντονισμοῦ τῆς αὐτονόμου δράσεως τῶν δύο παραλλήλως ἰσχυουσῶν μορφῶν σωματειακῆς ὀργανώσεως, τῶν συντεχνιῶν δηλ. ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς κοινότητος ἀφ' ἑτέρου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συντεχνιακῆς ὀργανώσεως καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τῶν μελῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπέρρεον ἐκ τῆς συμμετοχῆς των εἰς τὰς συντεχνίας, ἀρκούμεθα εἰς τὸ νὰ σημειώσωμεν σχετικὸν συμφωνητικὸν τῶν γουναράδων τῆς Κοζάνης.

Οὕτως, δυνάμει τοῦ ἀπὸ 26.10.1786 Συμφωνητικοῦ[47] γράμματος τῆς συντεχνίας γουναράδων τῆς πόλεως ταύτης, καὶ κατὰ «τὴν ἀνέκαθεν καλῶς ἔχουσαν συνήθειαν καὶ τάξιν τοῦ ρουφετίου» τῆς πόλεως, ἐρρυθμίσθησαν αἱ μεταξὺ τῶν μελῶν ἐργασιακαὶ καὶ οἰκονομικαὶ σχέσεις.

Διὰ τοῦ ἄρθρου 6' τοῦ ἐν λόγῳ «Γράμματος»[48], δηλ. Καταστατικοῦ, ὡρίσθη: «Τὸ ὅσον πρᾶγμα τῆς τέχνης μας ἤθελεν ἔλθῃ νὰ μοιράζεται εἰς ὅλους ἐξ ἴσου, ἔξω ἐκεῖνος ὁποῦ δὲν ἤθελε θελήσει, καὶ δὲν ἔχει καὶ τὸν τρόπον τῆς πληρωμῆς».

Περαιτέρω, διὰ τοῦ ἄρθρου 6, προεβλέφθη ἡ ἐπιβολὴ χρηματικῆς ποινῆς εἰς πάντα μὴ συμμορφούμενον ἐπακριβῶς πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ Συμφωνητικοῦ, τοῦ ποσοῦ αὐτῆς κατανεμομένου ἰσομερῶς ὑπὲρ τοῦ ναοῦ, τῆς κοινότητος καὶ τοῦ «πανιερωτάτου δεσπότου».

7. Πρὶν ἢ περατώσωμε τὴν βραχυτάτην ταύτην ἀναδρομήν μας ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ δράσεως παρὰ τοῖς ἀνθρώποις γενικῶς καὶ τοῖς Ἕλλησι εἰδικώτερον, δέον νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχῶν τῆς Φιλελευθέρας Σχολῆς τοῦ Ἄνταμ Σμίθ, περὶ τῆς ἀπολύτου[49] καὶ ἀνεξελέγκτου ἐλευθερίας ἐπὶ τῆς δράσεως τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωήν, ἐδημιουργήθησαν αἱ προϋποθέσεις ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι βραδύτερον ὑπεβοήθησαν τὴν ἐπικράτησιν τῶν κοινωνιοκρατικῶν ἰδεῶν, εἰς βάρος τοῦ δόγματος τῆς παντοδυναμίας τοῦ ἀτόμου. Πράγματι, συνεπείᾳ τῆς ἀπολύτου ἐφαρμογῆς τοῦ ἀξιώματος τῆς Φιλελευθέρας Σχολῆς περὶ τῆς παντοδυναμίας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς θέσεως τῶν συμφερόντων του ὑπεράνω τῶν γενικῶν τοιούτων, ἰδίᾳ εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ, τὴν Ἀγγλίαν, οἱ ἐργαζόμενοι εὑρέθησαν πρὸ καταθλιπτικῶν μεθόδων[50],[51] ἐργασίας[52],[53] καὶ ἀμοιβῆς[54], γεγονὸς τὸ ὁποῖον

ὠδήγησε τὰ κράτη εἰς ἐντονώτερον παρεμβατισμὸν[55,56,57,58,59] καὶ εἰς τὴν ἐπιδίωξιν εὐρυτέρᾳ ἐξυπηρετήσεως τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπεβοηθήθη καὶ ὑπὸ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας.

Οὕτω λοιπόν, ὁ ἄκρατος οἰκονομικὸς φιλελευθερισμὸς συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ συγχρόνου συνεταιρισμοῦ, ὅστις κατὰ μίαν ἄποψιν, ἐδημιουργήθη «ἐπὶ τοῦ καπιταλιστικοῦ καθεστῶτος καὶ συνεπείᾳ τούτου»[60], καὶ ὁ ὁποῖος ἤρξατο θεωρούμενος ὡς «τὸ κοινωνικὸν ἰδεῶδες»[61] διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν, πρᾶγμα ὅπερ «ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος τυραννεῖ τὴν σκέψιν τοῦ ἀνθρώπου»[62].

Ἡ ἐπιστήμη διαγνώσασα τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπεκτάσεως καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν συνεταιρικῶν ἀρχῶν ἐτάχθη μετὰ ζέσεως ὑπὲρ τῆς διαδόσεώς των. Ἤδη ὁ γερμανὸς φιλόσοφος Werner Sombart ἔλεγεν ὅτι: «... δὲν ὑπάρχει ἄλλη ὁμὰς προβλημάτων εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον ἡ ὁποία νὰ συνδέῃ τόσον τὴν τελείαν πραγματικότητα μετ' ἀφαντάστως πολλῆς ἰδεολογίας, ἀφ' ὅσον ἡ συνεταιριστικὴ ἰδέα»[63], ὁ δὲ καθηγητὴς Πὼλ Λαμπὲρ ὅτι «τελικὸς σκοπός της εἶναι ὁ ἄνθρωπος»[64].

Σχετικῶς ὁ Π. Κοντὸς γράφει: «ὁ σύγχρονος συνεταιρισμὸς ἐδημιουργήθη ἀπὸ τοῦ 1800 καὶ ἐντεῦθεν ὡς ἀντίδρασις τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων ἐναντίον τῆς βαρυνούσης αὐτὰς κεφαλαιοκρατίας καὶ τοῦ ἀχαλινώτου ἀτομισμοῦ»[65].

Ἐπίσης, ὁ Δ. Καλιτσουνάκις σημειώνει: «εἰς τὴν συνεταιρικὴν ἰδέαν διαβλέπουν σήμερον οἱ μὴ μυωπάζοντες οἰκονομολόγοι τὰ ὑποληφθέντα ὑγιᾶ κύτταρα τοῦ νοσοῦντος οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡ ἐπὶ τῆς δημοκρατικῆς δὲ καὶ κοινωνικῆς ἀρχῆς ἀναδιοργάνωσις τῆς πλουτοκρατικῶς λειτουργούσης σήμερον οἰκονομικῆς ζωῆς, δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ μόνον διὰ τῆς εὐρυτέρας ἐξαπλώσεως καὶ βαθυτέρας διεισδύσεως τῆς συνεταιρικῆς ἰδέας εἰς τὰς κατωτέρας κοινωνικὰς τάξεις. Αὕτη θὰ ἐνεδυνάμωνε τὸ κοινωνικὸν αἴσθημα, θὰ παρώρμα πρὸς κοινὴν συνεργασίαν...»[66].

Τὰς ἀπόψεις ταύτας υἱοθετεῖ καὶ ὁ Α. Φωκᾶς γράφων: «Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀναγκῶν τὰς ὁποίας ἐδημιούργησε τὸ κεφαλαιοκρατικὸν καθεστὼς καὶ πρὸς θεραπείαν τῶν ἐλαττωμάτων τὰ ὁποῖα ἐνεφάνισε τοῦτο ἐν τῇ ἐξελίξει του ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος ἐκκολάπτεται μία νέα οἰκονομία φιλοδοξοῦσα νὰ διαδεχθῇ τὴν κεφαλαιοκρατικήν. Ἡ οἰκονομία αὕτη εἶναι ἡ συνεταιριστική»[67].

Βεβαίως διὰ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης δὲν παρέχεται, οὐδὲ κἂν ἀμυδροτάτη εἰκὼν περὶ τῶν ὅσων ἔχουν γραφεῖ ἐν Ἑλλάδι περὶ τῶν Συνεταιρισμῶν καὶ ἰδιαιτέρως τῶν Γεωργικῶν, καὶ περὶ τῶν ὁποίων θὰ μᾶς δοθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ ἀσχοληθῶμεν διεξοδικώτερον εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον ἐν κατακλεῖδι νὰ ὑπογραμμίσωμεν περατοῦντες τὴν συνοπτικὴν Εἰσαγωγήν μας εἶναι τοῦτο: ἡ τόσον ἀνθρωπίνη αὕτη ἰδέα, ἡ ἰδέα ἡ ὁποία τείνει εἰς τὸν μεγαλύτερον ἐξανθρωπισμὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὴν ἀποτελεσματικωτέραν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν του, ἔτυχε τῆς νομοθετικῆς προστασίας διὰ τοῦ νόμου 602) 31.12.1914 καὶ βραδύτερον ἐνεδύθη τὴν τήβεννον τῆς συνταγματικῆς πανοπλίας διὰ τοῦ ἄρθρου 109 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952. Οὕτω διὰ τῆς συνταγματικῆς κατοχυρώσεως τῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας παρ' ἡμῖν ἐπεσφραγίσθη ἡ παλαιόθεν διατυπωθεῖσα ἄποψις, ὅτι «εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν... εἶναι ἔμφυτον τὸ αἴσθημα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀδελφότητος καὶ τοῦ συνεταιρισμοῦ»[68] καὶ ὅτι «ἔνθα τῆς γῆινου σφαίρας ὑπάρξεστία τις μικρὰ ἢ μεγάλη πολιτισμοῦ ἐκεῖ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ὑπάρχωσι καὶ πολλοὶ ἢ ὀλίγοι Ἕλληνες καὶ νὰ μὴ προάγωνται καὶ διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ»[69].

8. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅλως παροδικῶς[70] ὅτι ἡ τάσις πρὸς συνένωσιν καὶ συνεργασίαν, ἐνεφανίσθη ἔκπαλαι ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τοῦ κρατικοῦ πεδίου διὰ τῆς συνενώσεως τῶν μικρῶν Πολιτειῶν καὶ τῆς συμπήξεως Ἑνώσεων καὶ Ὁμοσπονδιῶν. Ἐκ τῆς ἑνώσεως ταύτης τῶν πλειόνων μικρῶν πολιτειῶν ἀπέρρευσαν αἱ ἀμφυκτιονίαι, αἱ συμπολιτεῖαι καὶ αἱ συμμαχίαι, ὧν πρωτίστη ὑπῆρξεν ἡ Ἀθηναϊκή, ὡς καὶ ἡ ἀχαϊκὴ καὶ αἰτωλικὴ συμπολιτεία. Ἄλλως τε κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅπως ἔγραφεν ὁ Κ. Γεραγᾶς[71], ἡ πόλις, ἡ πολιτεία, ἡ κοινότης εἶναι ὑψίστη μορφὴ τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ περιλαμβάνει ὅλας τὰς λοιπάς.

Κατόπιν τῆς συντόμου ταύτης ἀναφορᾶς μας ἐπὶ τῆς παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ὑφισταμένης ἔκπαλαι τάσεως πρὸς συνένωσιν καὶ συνεργασίαν, δι' ἧς οὗτος ἠδυνήθη νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως ἐνώπιον τούτου παρεμβαλλόμενα ἐμπόδια, θεωροῦμεν ἀναγκαῖον, πρὶν ἢ πειραθῶμεν νὰ ἐρευνήσωμεν τὸ θέμα περὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι ὑφισταμένου πνεύματος τῆς οἰκονομικῆς συμπράξεως κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, νὰ ἀναφερθῶμεν συντόμως καὶ εἰς τὸν ἐν τῇ χώρᾳ μας ὑφιστάμενον θεσμὸν τῶν αὐτοδιοικουμένων Κοινοτήτων.

Τοῦτο δὲ διότι ὁ θεσμὸς οὗτος διατηρηθεὶς καὶ ἀναπτυχθεὶς ἐν τῇ ὑποδούλῳ Ἑλλάδι καὶ δὴ εἰς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους, Ὕδραν, Σπέτσας καὶ Ψαρά, συνετέλεσε τὰ μέγιστα, τόσον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ Ἔθνους, ὅσον καὶ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν νήσων τούτων, αἱ ὁποῖαι διεξήγαγον ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν κατὰ θάλασσαν Ἀγῶνα τοῦ '21.

Συνεπῶς, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην προβαίνομεν ἐν τάχει εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ θεσμοῦ τῶν αὐτοδιοικουμένων κοινοτήτων εἰς τὸ ὑπόδουλον Γένος πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ κυρίως θέματός μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

1. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, Πολιτεῖαι καὶ Κοινότητες, σελ. 5.
2. Ἴδε Μ. Δέδε, Ὁ ἀνθρώπινος χαρακτήρας τοῦ συνεργατισμοῦ, Ἀθῆναι, 1965, σελ. 28, 49.
3. Ἴδε Α. Ἄντλερ, Ἀνθρωπογνωσία, Λονδῖνο, 1926. Μετάφρασις Σ. Καμπουρίδη, Ἀθῆναι, 1971, σελ. 60.
4. Ἴδε αὐτόθι, σελ. 34.

4α Περὶ τούτου ἴδε Θ. Φλογαΐτου, Ἐγχειρίδιον Συνταγματικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι, 1895, σελ. 1 — 4 καὶ τὰς αὐτόθι σημειώσεις, ἔνθα σχετικαὶ ἀναφοραὶ εἰς τὴν τάσιν τῶν ζώων πρὸς τὴν «κοινωνικότητα».

5. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ ἐν τῇ Ἱστορικῇ της ἐξελίξει, Τόμ. Γ′, σελ. 15.
6. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Περὶ Συνεταιρισμῶν κλπ. σελ. 3.
7. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 12 — 13.
8. Ἴδε C. Gide, Πολιτικὴ Οἰκονομία, Τόμ. Β′, σελ. 698. (Μετάφρασις ὑπὸ Σ. Κροκιδᾶ ἐκ τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1911).
9. Ἴδε Ν. Ἐξαρχοπούλου, Γενικὴ Διδακτική, Τόμ. Α′, σελ.57 (ἔκδ. 1961).
10. Ἴδε Ἀριστοτέλους Πολιτικά, Α.2 1253 α2.
11. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 5.
12. Ἴδε Π. Κοντοῦ, Δασικὴ Πολιτική, Τόμ. Β′, σελ. 200.
13. Ἴδε Α. Μανσόλα, Πολιτειογραφικαὶ Πληροφορίαι περὶ Ἑλλάδος, σελ. 167.
14. Ἴδε Α. Σβώλου, Τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, σελ. 17.
15. Ἴδε Θ. Τσάτσου, Αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τοῦ Πολιτειακοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι, 1959, σελ. 81.
16. Ἴδε Π. Κοντοῦ, ἔνθ' ἀν., σελ. 200.
17. Ἴδε Α. Σβώλου, ἔνθ' ἀν., σελ. 2. Πρβλ. καὶ Μ. Δέδε, ἔνθ' ἀν., σελ. 44, ὅπου ἀναπτύσσεται ὁ σημαντικὸς ρόλος τῆς οἰκογενείας εἰς τὴν δημιουργίαν κοινωνικῶν μορφῶν συνεργασίας.
18. Ἴδε C. Gide, ἔνθ' ἀν., σελ. 192 — 194.
19. Ἴδε C. Gide, ἔνθ' ἀν., σελ. 193 — 194.
20. Ἴδε Π. Τερλεξῆ, Τὸ πολιτικὸ σύστημα, Ἀθῆναι, 1973, σελ. 56,σημ. 1, ἔνθα ἀναφέρεται οὗτος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ROBERT K. MERTON: SOCIAL THEORY AND SOCIAL STRUCTURE, GLENCOE, THE FREE PRESS, 1957.
21. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 12.
22. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 43.
23. Ἴδε Σ. Ἰασεμίδου, Μελέτην εἰς περιοδ. «Γεωργικὸν Δελτίον». ἔτους 1913. σελ. 5.
24. Ἴδε C. Gide, ἔνθ' ἀν., Τόμ. Β′, σελ. 702.
25. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 61.
26. Ἴδε Α. Σβώλου, ἔνθ' ἀν., σελ. 33.
27. Ἴδε Π. Κοντοῦ, Δασικὴ Πολιτική, Τόμ. Β′, σελ. 98.
28. Περὶ τῶν πρωτογόνων τυροκομικῶν Συνεταιρισμῶν, γνωστῶν ὡς «μιτάτα» ἴδε περιοδ. «Βοηθὸς τῶν Συνεταιρισμῶν», ἔτους 1919, Τεῦχος Ἰανουαρίου, σελ. 4 — 5, Μελέτην Γ. Σεβράκη ὑπὸ τὸν τίτλον «Πρωτόγονοι Συνεταιρισμοί».

29. Ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, Τόμ. Ι΄, σελ. 149.
30. Ἴδε Πρόλογον τοῦ Σ. Ἰασεμίδου εἰς τὸν «Κώδικα τῆς Νομοθεσίας τῶν Συνεταιρισμῶν», ἐκδοθέντα ἐν ἔτει 1926 ὑπὸ Τ. Φαρμάκη καὶ ἰδίᾳ σελ. 8.
31. Ἴδε Α. Σίδερι, Ἱστορία τοῦ Οἰκονομικοῦ Βίου, Τόμ. Β΄, σελ. 109.
32. Ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἀν., Τόμ. Β΄ σελ. 125 — 127, 135.
33. Ἴδε Ν. Πανταζοπούλου, Αἱ ἑλληνικαὶ «κοινωνίαι», Ἀθῆναι, 1946, σελ. 37.
34. Περὶ τῶν πρώτων μορφῶν συσσωματώσεως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (φυσικαὶ «κοινωνίαι» — δεσμοὶ αἵματος, οἶκοι, γένη, φρατρίαι, φυλή, Νομικαὶ «κοινωνίαι» — κώμη, συσσίτια τῆς Σπάρτης καὶ φειδίτια τῆς Κρήτης, ἑταιρεῖαι, λέσχαι κ.τ.λ.), ἴδε Ν. Πανταζοπούλου, αὐτόθι, σελ. 15 ἑπ.
35. Τὸν περὶ Σωματείων νόμον τοῦ Σόλωνος, ἴδε εἰς Ν. Πανταζοπούλου, αὐτόθι, σελ. 26 ἑπ.
36. Ἴδε αὐτόθι, σελ. 76 — 77, 80 — 81.
37. Ἴδε περὶ τούτων εἰς Χ. Εὐελπίδη, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 23 — 24.
38. Ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἀν., Τόμ. Α΄ σελ. 24.
39. Ἴδε Α. Διομήδη, Βυζαντιναὶ Μελέται, Τόμ. Α΄, σελ. 20, 96 — 97, 99.
40. Ἴδε Γ. Τσοποτοῦ, Γῆ καὶ γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας, Βόλος, 1912, σελ. 159. Πρβλ. καὶ Χ. Εὐελπίδη, ἔνθ' ἀν.
41. Ἴδε Μ. Δένδια, Διοικητικὸν Δίκαιον, τόμ. Β΄, Ἀθῆναι 1966, σελ. 145, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῶν Κοινοτήτων τῶν ἐλευθέρων χωρικῶν τοῦ Βυζαντίου.
42. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκη, περὶ Συνεταρισμῶν, σελ. 4 σημ. 1.
43. Ἴδε Κ. Τσάκα, Οἱ συνεταιρισμοί, σελ. 16.
44. Ἴδε Ν. Πανταζοπούλου, Ἑλλήνων συσσωματώσεις κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, σελ. 59.
45. Ἴδε αὐτόθι, σελ. 18.
46. Περὶ τῆς ἀγαθοεργοῦ συντεχνιακῆς δράσεως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Πηλίου ὄρους, ἴδε Ν. Πανταζοπούλου, αὐτόθι, σελ. 35 — 36.
47. Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ Συμφωνητικοῦ τούτου, ἴδε εἰς Α. Βακαλοπούλου, Πηγὲς τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ (1) (1204 — 1669), Θεσ)νίκη, 1965, σελ. 311 — 313.
48. Πρβλ. καὶ Μ. Καλινδέρη, Αἱ συντεχνίαι τῆς Κοζάνης ἐπὶ τουρκοκρατίας, Θεσ) νίκη, 1958, σελ. 27 — 28.
49. Ἴδε Π. Κοντοῦ, ἔνθ' ἀν., σελ. 201.
50. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ κλπ., Τόμ. Β΄, σελ. 393, σημ. 1.
51. Ἴδε Γ. Γραμματοπούλου, Ὁ σύγχρονος συνεργατισμὸς κλπ., σελ. 104.
52. Ἴδε Η. Herkner - Καλιτσουνάκι, Τὸ Ἐργατικὸν ζήτημα, Τόμ. Α΄, σελ. 21 — 27.
53. Ἴδε Η. Herkner - Καλιτσουνάκι, ἔνθ' ἀν., Τόμ. Β΄, σελ. 206 — 215.
54. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ κλπ., Τόμ. Β΄, σελ. 393.
55. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, αὐτόθι, Τόμ. Β΄, σελ. 216 καὶ ἰδίου, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἀγροτικὴν Πολιτικήν, σελ. 88 καὶ Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἐφηρμοσμένην Κοινωνικὴν Οἰκονομικήν, σελ. 57 ἑπ., καὶ ἰδίᾳ σελ. 100 — 101.
56. Ἴδε Α. Ἀγγελοπούλου, Τὸ Οἰκονομικὸν Πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, σελ. 1.
57. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ κλπ., Τόμ. Γ΄, σελ. 366 καὶ σελ. 427 — 428, σημ. 1.
58. Ἴδε Α. Διομήδους, Μετὰ τὴν κρίσιν, σελ. 130.

59. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 115, 259.
60. Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Παραδόσεις Συνεταιριστικῆς Οἰκονομίας, σελ. 15.
61. Ἴδε C. Gide, Ἀρχαὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας, Τόμ. Β', σελ. 177 (Μετάφρασις Θ. Παπακωνσταντίνου, 1943).
62. Ἴδε Π. Πέρδικα, Ἐγχειρίδιον Ἐμπορικοῦ Δικαίου, σελ. 652.
63. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Περὶ Συνεταιρισμῶν κλπ., σελ. V, σημ. 1.
64. Ἴδε P. Laber, Ἡ διδασκαλία τοῦ συνεργατισμοῦ, σελ. 293 (Μετάφρασις Σ. Σωμερίτη, Ἀθῆναι, 1963).
65. Ἴδε Π. Κοντοῦ, ἔνθ' ἀν., σελ. 201.
66. Ἴδε Λ. Καλιτσουνάκι, Οἱ Συνεταιρισμοὶ κλπ., σελ. 11, σημ. 3.
67. Ἴδε Α. Φωκᾶ, Συνεταιρισμοὶ καὶ συνεταιριστικὴ οἰκονομία, σελ. 5.
68. Ἴδε τὸ ἀπὸ 7 Ἀπριλίου 1847 ὑποβληθὲν Ὑπόμνημα τοῦ Φρ. Μπουλανζὲ πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος Ι. Κωλέττην «Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν Συνεταισμῶν» εἰς περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1930, Τεῦχος 11 — 12, σελ. 139 — 140. Ἐκτεταμένην μετάφρασιν τούτου ἴδε εἰς «Συνεταιριστὴν» τῶν ἐτῶν 1930 — 1931.
69. Ἴδε Α. Γούδα, Βίοι Παράλληλοι, Τόμ. Ε', Προλεγόμενα, σελ. κα' — κβ'.
70. Ἴδε ἐκτενέστερον περὶ τούτων εἰς Γ. Φιλαρέτου, ἔνθ' ἀν., σελ. 7 — 9.
71. Ἴδε Κ. Γεραγᾶ: Σελίδες ἀπὸ τὴν διοικητικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι. 1947, σελ. 116 σημ. 1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΟΛΙΓΑ ΤΙΝΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΟΥΜΕΝΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ

Παράγραφος Πρώτη

Ὁ θεσμὸς τῶν αὐτοδιοικουμένων Κοινοτήτων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν

1. Ἀρχικῶς δέον νὰ σημειωθῇ τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας ὁ κοινοτικὸς θεσμὸς ἀναπτύσσεται εἰς ὁλόκληρον τὸ ὑπόδουλον Ἔθνος κατὰ τρόπον ἄξιον θαυμασμοῦ.

Διὰ μέσου τῆς διατηρουμένης καὶ διαρκῶς ἀναπτυσσομένης κοινοτικῆς αὐτοδιοικήσεως, τὸ ὑπόδουλον Ἔθνος, ἐν μέσῳ τῆς ζωφόδους δουλείας κατορθώνει νὰ διατηρήσῃ τὴν γλῶσσαν, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα, τὸ σύνολον τῶν παραδόσεων τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ τὴν θρησκείαν του.

Τοιαύτην δὲ ἐπίδρασιν ἤσκησεν ὁ θεσμὸς οὗτος τῶν αὐτοδιοικουμένων ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἐπὶ τῆς καθ' ὅλου διαμορφώσεως τῆς ζωῆς τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, ὥστε νὰ λεχθῇ ὅτι «ἄνευ αὐτοῦ τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἤθελεν ἴσως ἀπορροφηθῇ ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, ἡ δ' Ἑλληνικὴ Παλιγγενεσία ἤθελε καταστῇ σχεδὸν ἀνέφικτος»[1].

2. Διὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς κοινοτικῆς αὐτοδιοικήσεως, ὅστις σὺν τοῖς ἄλλοις, παρεῖχε εἰς τοὺς ὑποδούλους Ἕλληνας τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν (Δημογέροντας ἢ Προεστοὺς) ἠδυνήθησαν οὗτοι νὰ διατηρήσουν τὰ στηρίγματα τῆς ἀλληλοβοηθείας καὶ τῆς παρηγορίας, διατηροῦντες ἅμα ἀλώβητον τὸ φρόνημα καὶ τὴν πίστιν πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν θρησκείαν, «εἰς τὴν διατήρησιν δὲ αὐτῶν ὀφείλεται πρὸ παντὸς ἡ ἀναγέννησις καὶ ἀνάστασις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους»[2, 3].

Αἱ οὕτω πως διατηρούμεναι καὶ ἀναπτυσσόμεναι κοινότητες, ἐκπορευόμεναι ἐκ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἐθνικῆς εὐφυΐας καὶ δραστηριότητος, εἶλκον τὴν καταγωγήν των ἐκ τῶν πρὸ τῆς τουρκοκρατίας χρόνων, ἀντλοῦσαι τὴν δύναμίν των «ἐν ταῖς ἕξεσι καὶ ταῖς πα-

ραδόσεοι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», ἀνατρέχουσαι εἰς τὸν περὶ τὸ τέλος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9ου αἰῶνος ἀναπτυχθέντα θεσμὸν τῶν μητροκωμιῶν. Οὕτως, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν θεσμὸν τῶν κοινοτήτων ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος γράφει: «... ἔτι δὲ πρότερον εἰς τὴν ἐν ἔτει 922 νεαρὰν τοῦ Ρωμανοῦ, Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου, συναντῶμεν τὸν ὅρον μητροκωμία, ἤτοι κώμην ἔχουσαν περὶ ἑαυτὴν ἄθροισμα κατοίκων νεμομένων κοινὰ προνόμια καὶ καθυποβεβλημένων εἰς κοινὰ καθήκοντα, ἐν ἄλλαις λέξεσι, πρωτεύουσαν κοινότητος»[4].

3. Μεταξὺ τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δουλείας ἀναπτυχθέντων κοινοτήτων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχουν αἱ δώδεκα κοινότητες τῆς Χαλκιδικῆς, αἱ γνωσταὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Μαδεμοχώρια, τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς ἐξεμεταλλεύοντο ἑταιρικῶς τὰ μεταλλεῖα τοῦ ἀργύρου[5]. Ἐπίσης ἐξέχουσαν θέσιν κατέλαβον[6] καὶ αἱ κοινότητες: Ἀθηνῶν, Χίου, Τήνου, Ἄνδρου, Θήρας καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τῶν Κυκλάδων νῆσοι, ὡς καὶ αἱ κοινότητες τοῦ Πηλίου (Μηλέαι καὶ Ζαγορά), τῆς Θεσσαλίας (Ραψάνης, Τυρνάβου καὶ Τσαριτσάνης) καὶ τῆς Ἠπείρου[7], [8].

Ἐνταῦθα παραλείπομεν νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὰς κοινότητας τῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ὡς καὶ εἰς τὴν τῶν Ἀμπελακίων τῆς Θεσσαλίας, διότι αὗται τοσοῦτον ἀνεπτύχθησαν διὰ τοῦ συνεταιρικοῦ των πνεύματος καὶ τοσαύτας ὑπηρεσίας προσέφερον εἰς τὸ Ἔθνος, ὥστε περὶ τούτων ὑφίσταται ἀνάγκη νὰ ἐκταθῶμεν ἐκτενέστερον ἐν τῷ οἰκείῳ κεφαλαίῳ.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν περατοῦντες τὴν σύντομον ταύτην ἀναφοράν μας εἰς τὸν θεσμὸν τῶν κοινοτήτων, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δουλείας, εἶναι τοῦτο: ὁ κοινοτικὸς θεσμὸς ἀπετέλεσε τὸν συνεκτικὸν κρίκον διὰ μέσου τοῦ ὁποίου «πάντοτε ἀνεζωπυρώθη ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος»[9].

Δέον ὅμως νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐπίτευξις τῆς τοιαύτης αὐτοδιοικήσεως καὶ ἡ ἄσκησις τῶν τῆς λατρείας ὑπὸ τῶν πιστῶν Ἑλλήνων, συνεπήγετο πολλάκις τὴν καταβολὴν εἰς τὸν Τοῦρκον δυνάστην σημαντικῶν χρηματικῶν μέσων. Οὕτως ὁ Γ. Γερβίνος γράφει: «Διὰ τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν τῶν ἐκκλησιῶν διαχείρισιν καὶ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ λατρείαν, πρὸς ἀποφυγὴν ἐνεδρῶν καὶ καταδιώξεων ἠναγκάζοντο οἱ πατριάρχαι καὶ ἐπίσκοποι, καὶ μοναὶ καὶ κοινότητες νὰ δίδωσιν οὐκ ὀλίγα φιλοδωρήματα καὶ λύτρα»[10].

Ἐπίσης, προκειμένου οἱ Μαδεμοχωρῖται νὰ διατηρήσουν τὴν αὐτοδιοίκησίν των ἠναγκάσθησαν νὰ πληρώσουν ἐξ ἰδίων τὸν ὀφειλόμενον φόρον ἐπὶ τοῦ ἀργύρου, τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παράγουν, καὶ τοῦτο ἵνα ἀποφύγουν πᾶσαν διοικητικὴν ἐπέμβασιν τῶν Τούρκων.

Σχετικῶς ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος γράφει: «... Τὸ ἰδίως περίεργον εἶναι ὅτι, ἐνῷ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἠλαττώθη ἡ ἐκ τῶν μεταλλείων πρόσοδος... οἱ Μαδεμοχωρῖται δὲν ἐδήλωσαν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην τῶν πραγμάτων εἰς τὴν κυρίαρχον δύναμιν, ἵνα ἀποφύγωσι πᾶσαν ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως. Προετίμων δὲ νὰ συμπληρώσωσι τὰς 220 ὀκάδας ἀργύρου, ἀγοράζοντες ἱσπανικὰ τάλληρα καὶ χύνοντες αὐτὰ καὶ στέλλοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς οὕτω σχηματιζομένους ὄγκους τοῦ ἀργύρου ὡς ἂν παρήγοντο ἐκ τῶν μεταλλείων»[11].

Τοῦτ' αὐτό, ὡς θὰ ἴδωμεν, συνέβαινε καὶ εἰς τὰς νήσους, ἔνθα τὰ φιλοδωρήματα πρὸς τοὺς Τούρκους ἀπετέλουν κανόνα τῆς ζωῆς.

4. Ὁ Δημήτριος Τσάκωνας, ἀναφερόμενος εἰς τὸ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ὑφιστάμενον κοινοτικὸν σύστημα αὐτοδιοικήσεως, γράφει ὅτι, «αὐτὸ τοῦτο τὸ κοινοτικὸν σύστημα ὡδήγησεν εἰς ἕν εἶδος Ἀμφυκτιονίας τῶν ὑποτελῶν καὶ μάλιστα —ἂν τὸ ἴδωμεν ἀπὸ σκοπιᾶς κοινωνιολογικῆς— ἐπὶ συνεταιριστικῆς βάσεως, ἡ ὁποία δὲν ἀπεῖχε πολὺ ἀπὸ τὸ κοινοβιακὸν πρότυπον τῆς Βυζαντινῆς Ὀρθοδοξίας»[12].

Παράγραφος Δευτέρα

Ἡ διοικητικὴ αὐτονομία τῶν τριῶν νήσων

1. Προβαίνοντες ἤδη εἰς τὴν ἐν τάχει διερεύνησιν τοῦ θεσμοῦ τῶν αὐτοδιοικουμένων[13] κοινοτήτων εἰς τὰς νήσους Ὕδραν, Σπέτσας καὶ Ψαρά, δέον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ τρόπος τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῶν Τούρκων ἐν αὐταῖς συνέτεινεν εἰς «τὴν διατήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ θεσμοῦ τῶν κοινοτήτων, ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν ὁποίων καὶ ὡς ἐκ θαύματος ἡ Ἑλληνικὴ ἐθνότης ἠδυνήθη καὶ αὕτη νὰ διατηρηθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ»[14] καὶ μάλιστα, ὅπως σημειώνη ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος[15], εἰς τοιαύτην ἔκτασιν, ὥστε ἐθνολογικῶς ἐξεταζόμενος ὁ ἑλληνισμὸς νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ ἀναλλοίωτος τόσον κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅσον καὶ κατὰ τὴν ὑποταγήν του εἰς τοὺς Τούρκους. Πράγματι, τοιαύτη ἦτο ἡ ἔκτασις τῆς αὐτονομίας ἣν ἀπήλαυον αἱ νῆσοι ὥστε νὰ λεχθῇ ὅτι: «Ἡ Ὕδρα ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ, ὡς αὐτόνομός τις πολιτεία ἐν μέσῳ τοιαύτης ἐξουσίας, οἵα ἦτο ἡ Τουρκική .. Οἱ ὑπὸ τὸν Καπετὰν Πασᾶν ἐνίοτε ἀποστελλόμενοι Τσαουσάδες (κλητῆρες), δημόσιοι ἐπὶ τῆς φορολογίας ὑπηρέται, περιωρίζοντο ἐντὸς τοῦ διοικητικοῦ καταστήματος, μὴ δυνάμενοι ν' ἀναβῶσιν εἰς τὴν πόλιν, διότι τοῖς ἦτον ἀπηγορευμένον»[16].

2. Τὴν διοίκησιν ἐν Ὕδρᾳ ἤσκουν οἱ Πρόκριτοι, οἱ ὁποῖοι ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ, τῆς ἐκλογῆς των οὔσης τιμητικῆς καὶ ἀμίσθου[17], ὁ δὲ ἀριθμὸς τούτων ἀνήρχετο[18] εἰς 24.

Μολονότι οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶχον οὐδεμίαν ἀνάμιξιν εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν Προεστώτων, ἐν τούτοις ἐδείκνυον ζωηρὸν ἐνδιαφέρον περὶ τὰς ἐκλογὰς ταύτας, διότι ἐνδιεφέροντο διὰ τὴν ὁμαλὴν πορείαν τῶν τοπικῶν ὑποθέσεων καὶ προφανῶς διὰ τὴν κανονικὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων.

Ἐν ὄψει τῶν διεξαγομένων ἐκλογῶν οἱ Τοῦρκοι περιωρίζοντο εἰς τὸ νὰ ὑποδείξουν εἰς τοὺς Ὑδραίους, ὅτι δέον νὰ προβοῦν εἰς τὴν ἐκλογὴν[19] τῶν πλέον ἐνδεδειγμένων καὶ καταλλήλων προσώπων, καθιστῶντες ἅμα ὑποχρεωτικὴν τόσον τὴν ἄσκησιν τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν, ὅσον καὶ τὴν ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων ὑπὸ τῶν ἐκλεγησομένων.

Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ὕδρας σχετικῆς διαταγῆς (μπουγιουρουλδί) τοῦ τούρκου Πασᾶ. Μεταξὺ ἄλλων ἐν τῇ διαταγῇ ταύτῃ ἐγράφετο: «... διὰ νὰ λαμβάνῃ κάθε ὑπόθεσις τὴν προσήκουσαν διόρθωσιν χωρὶς νὰ ἀκολουθῇ ἀργοπορία καὶ κουσοῦρι, καὶ προξενῆται ἐξ αὐτοῦ ζημία καὶ τοχμέτι εἰς τὸν τόπον, θέλετε ἐκλέξει καὶ ἐσεῖς ὅλοι σας μὲ κοινὴν γνώμην καὶ ἀπόφασιν τέσσαρας ἀνθρώπους εἰδήμονας, πρακτικούς, γνωστικούς, καὶ ἀξίους καὶ νὰ τοὺς διορίσετε προεστοὺς τοῦ νησίου σας διὰ νὰ κυτάζουν κάθε δουλειὰν καὶ κάθε ὑπόθεσιν τοῦ κοινοῦ... ὁποῦ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ οἰκονομοῦνται καλῶς καὶ ἐπωφελῶς ὅλαις αἱ ὑποθέσεις τοῦ νησίου σας... Προσέχετε δὲ καλῶς νὰ μὴ φανῇ τινὰς ἀπὸ ἐσᾶς ἐναντίος εἰς τὴν ὑψηλήν μας ταύτην προσταγήν, διατὶ ὕστερον θέλει παιδευθῇ σκληρῶς καὶ ἀνηλεῶς... Ἂν ὅμως κανένας ἀπὸ τοὺς τέσσαρας ἐκείνους ὁποῦ ἤθελαν ἐκλέξει, δὲν ἤθελε στέρξει νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐπιστασίαν αὐτὴν τοῦ κοινοῦ, νὰ μᾶς τὸν φανερώσετε διὰ νὰ στείλωμεν νὰ τὸν σηκώσωμεν ἡμεῖς, καὶ νὰ τὸν παιδεύσωμεν μὲ κεφαλικὴν τιμωρίαν ὡς ἀπειθῆ καὶ παρήκοον...»[20].

3. Οἱ οὕτωσὶ ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ Προεστῶτες ἐπελαμβάνοντο τῆς ἐπιλύσεως τῶν ἀναφυομένων εἰς τὴν νῆσον διαφορῶν καὶ τῆς ρυθμίσεως τῶν κοινῶν ζητημάτων «... κατὰ τοὺς τοπικοὺς νόμους καὶ ἔθιμα καὶ συνηθείας[21],» εἰς πὰς ἀποφάσεις δὲ τούτων ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπακούουν οἱ πάντες, χαρακτηριζόμενοι ἄλλως ὡς «ὀλετῆρες τῆς Πατρίδος»[22], διότι τὰ παρ' αὐτῶν ἀποφασιζόμενα ἐλογίζοντο ὡς «ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὅλου ἀρεστὰ καὶ ἀναντιρρήτως δεκτά»[23], [24], αἱ δὲ ἀποφάσεις τῶν αἱροτοκριτῶν ἐνεδύοντο τὸν μανδύον τῆς ὑπὸ τοῦ Καπετὰν Πασᾶ ἐπικυρώσεως[25].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ἡ δύναμις τῶν ἀποφάσεων τῶν Προεστώτων ἦτο ἰσχυροτάτη, πολλῷ δὲ μᾶλλον διότι καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ

Τοῦρκοι ἐνεφανίζοντο ὡς ὑπέρμαχοι[26] τῆς τηρήσεως τῶν τοπικῶν συνηθειῶν καὶ ἐθίμων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον —κατ' αὐτοὺς— ἀπήτει «τὴν ἄγρυπνον ἐπίσκεψιν καὶ αὐστηρὰν ἐπιστασίαν τῆς ἐξουσίας ἀδιακόπως» καὶ τούτου ἕνεκεν ἀπέστειλλον ἀντιπροσώπους των (βεκίληδες) πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς διαταρασσομένης ἐφαρμογῆς τούτων.

Παραλλήλως ὅμως, οἱ Τοῦρκοι ἀποστέλλοντες τοὺς βεκίληδες, ἵνα ἐπιβλέψουν εἰς τὴν πιστὴν τήρησιν τῶν τῆς διοικήσεως τῆς νήσου ὑπὸ τοῦ λαοῦ, διέτασσον καὶ τὴν εἰς τούτους πληρωμὴν τῶν «δωσιμάτων»[27], [28] ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν νήσων, διότι ἄλλως —ὡς ἔγραφον— «ἠξεύρομεν τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ τὰ πάρωμεν»[29]. Ἰδοὺ λοιπὸν οἱ ἐσώτεροι λόγοι τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Τούρκων διὰ τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν τῆς διοικήσεως καὶ τῶν τοπικῶν κοινῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπελύοντο κατὰ τὴν ἀπόλυτον κρίσιν τῶν τοπικῶν ἀρχόντων διότι «ἀχνάρι τούρκικης ἐξουσίας δὲν ἔστεκε στὸ νησί»[30].

4. Μεταξὺ τῶν ποικίλων καὶ πλείστων ἁρμοδιοτήτων τὰς ὁποίας ἐπελαμβάνοντο οἱ Προεστῶτες ἦσαν: ἡ ἀκριβοδικαία κατανομὴ[31] τῶν κερδῶν, τὰ ὁποῖα προέκυπτον ἐκ τοῦ ἐμπορίου, μεταξὺ τῶν συμπλοιοκτητῶν καὶ τῶν «συντροφοναυτῶν»· ἡ ἐφαρμογὴ τῶν κειμένων ἀγορανομικῶν[32] διατάξεων, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Οὕτως εἰς σχετικὴν ἀπόφασιν τῶν Προκρίτων Ὕδρας, ἀφορῶσαν εἰς τὸν καθορισμὸν τιμῆς πωλήσεως τῶν ὑποδημάτων, ἀναφέρετο ὅτι «...ἡ πολιτικὴ διοίκησις ἐπαγρυπνοῦσα πάντοτε ἐπὶ τῇ εὐνομίᾳ καὶ περιθάλψει τῶν κατοίκων, σκέψιν ἀκριβῆ ποιήσασα ἐπάνω εἰς τὰ ἐργόχειρά σας καὶ εὑροῦσα αὐτὰ πλήρη καταχρήσεως καὶ ἀταξίας, εἰδοποιεῖ ὑμῖν...»[33]. Ἐπίσης οὗτοι ἐλάμβανον ἀποφάσεις ἀφορώσας τὴν οἰκοδομικὴν γραμμήν[34], ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, καὶ τὸν ἐπιβαλλόμενον φόρον ἐπὶ τῶν διεξαγομένων ἐμπορικῶν δοσοληψιῶν[35], [36].

Προσέτι οἱ Πρόκριτοι τῆς Ὕδρας ἀποφαίνοντο[37] περὶ τοῦ ὕψους τῶν λιμενικῶν δικαιωμάτων τῆς νήσου ἐπὶ τῶν εἰς αὐτὴν εἰσπλεόντων ξένων πλοίων.

Πέραν τούτων οὗτοι ἐπελαμβάνοντο καὶ οἰκογενειακῶν διαφορῶν. Οὕτω π.χ. ὁ Ἐπίσκοπος Αἰγίνης καὶ Ὕδρας, δι' ἐπιστολῆς του πρὸς Προεστώτας τῆς νήσου, ἐζήτει παρ' αὐτῶν νὰ ἐπισπεύσουν τὴν καταβολὴν τῶν καταλογισθέντων εἴς τινα πολίτην 500 γροσίων, διότι οὗτος «....ἐχώρησε τὸν ἀρραβῶνα... τοῦ υἱοῦ του... μὲ τὴν θυγατέρα τοῦ.. χωρὶς τινὸς αἰτίας...»[38]. Ἀλλὰ καὶ διαφοραὶ κληρονομικαὶ[39] καὶ ἰδιωτικαὶ ἀφορῶσαι τὰ συντροφικὰ πλοῖα[40] ἐρρυθμίζοντο ὑπὸ τῶν Προκρίτων τῆς Ὕδρας.

Τέλος, σημειοῦμεν ὅτι ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν ὑπὸ τούτων ἐπιλυο-

μένων διαφορῶν ἦσαν καὶ αἱ ἀναγόμεναι εἰς τὴν σφαῖραν τῆς δικαιοσύνης. Οὕτω π.χ. διετάχθη ὑπὸ τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας ἡ φυλάκισις κατοίκου τινός, διότι οὗτος ἤγειρε ψευδῆ ἀγωγήν [41]. Τὰ ἀνάλογα ἐπεκράτουν[42] περίπου καὶ εἰς τὴν νῆσον τῶν Σπετσῶν[43], μέ τινας ἐπουσιώδεις παραλλαγὰς ὡς καὶ εἰς τὴν νῆσον τῶν Ψαρῶν[44], ἔνθα τὸ διοικητικὸν σύστημα ἦτο πλέον δημοκρατικόν.

5. Συνεπείᾳ τῆς οὐτωσὶ ἀσκουμένης διοικήσεως ἐν Ὕδρᾳ ἀπόλυτος τάξις[45] ἐπεκράτει εἰς αὐτὴν καὶ πλήρης ἁρμονία ὑφίστατο εἰς τὰς σχέσεις λαοῦ καὶ Προκρίτων, ἥτις ὅμως πρὸς στιγμήν, ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἤρξατο κλονιζομένη διὰ νὰ ἐπανέλθῃ καὶ πάλιν εἰς τὴν νῆσον ἅμα τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων τοῦ Διοικητοῦ τῆς νήσου ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Βούλγαρη (1802), ὅστις μεταξὺ ἄλλων ἔργων συνέστησεν ἐν αὐτῇ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον[46] καὶ προέβη εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς τοπικῆς διοικήσεως[47]. Ἡ αὐτοδιοίκησις ἧς ἀπήλαυον αἱ τρεῖς ναυτικαὶ νῆσοι καὶ ἡ ἀπουσία οἱασδήποτε τουρκικῆς ἀρχῆς[48] ὑπεβοήθησε τὴν δημιουργίαν ἀνεπτυγμένου κοινοτικοῦ διοικητικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὸ θερμοκήπιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου συνετηρήθη καὶ ἐξυψώθη τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ ἐκκολαάφθη ἡ ἀνάπτυξις τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ἐξ οὗ ἀπέρρευσαν τὰ πλούτη τῶν νήσων, τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ ἀποτελέσουν τὴν ζήδωρον πνοὴν τῆς κυοφορουμένης ἐν τῷ μεταξὺ Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Χαρακτηριστικῶς ὁ καθηγητὴς Ε. Πρωτοψάλτης γράφει: «...Ἡ κοινοτικὴ ὀργάνωσις εἶχε μεγίστην εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν τυχῶν τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ»[49], [49α].

6. Ὡς πρὸς τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς νήσου Ψαρῶν, θὰ ἠδυνάμεθα ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ νὰ εἴπωμεν τὰ ἑξῆς: Ὑπὸ τῆς κατ' ἔτος συνερχομένης συνελεύσεως τοῦ λαοῦ ἐξελέγοντο οἱ δημογέροντες, οἱ ὁποῖοι προήρχοντο ἐξ ὅλων τῶν στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἀνήρχετο εἰς τεσσαράκοντα ὀκτώ. Πάντες οἱ ἐκλεγόμενοι εἰς τὸ Σῶμα τῆς Δημογεροντίας ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναλάβουν τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων των, μολονότι τὸ ἀξίωμα ἦτο τιμητικὸν καὶ ἄμισθον[50]. Τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Δημογεροντίας ἴσχυσε μέχρι τοῦ ἔτους 1815, ὁπότε εἰσήχθη ὁ θεσμὸς τοῦ διοικητοῦ τῆς νήσου, ὁ ὁποῖος ὅμως οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς Δημογεροντίας. Ἡ Δημογεροντία ἤσκει τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς νήσου, διετήρει τὴν ἐκπροσώπησιν τῶν κατοίκων μετὰ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, εἰσέπραττε τοὺς φόρους, τὰ τελωνειακὰ τέλη καὶ τὰ κατὰ κεφαλὴν χαράτσια. Προσέτι αὕτη, ἐδίκαζε καὶ τὰς κοινὰς ὑποθέσεις τῶν πολιτῶν καὶ προκειμένου περὶ ὑποθέσεων ἰδιαζούσης σημασίας ἐξελέγοντο αἱροτοκρι-

ταὶ ἡ συνεκαλεῖτο ἡ συνέλευσις τοῦ λαοῦ. Ὡσάκις δὲ ἀνεφύοντο διαφοραὶ ἐπὶ σοβαρῶν ζητημάτων, κατεβάλλετο πᾶσα προσπάθεια, ἵνα μὴ ταῦτα ἀχθοῦν πρὸς ἐπίλυσιν ἐνώπιον τῆς Ὀθωμανικῆς ἀρχῆς «ἥτις κατέτρωγε τὴν κοινότητα καὶ τὰ διαφερόμενα μέρη»[51].

Τοσοῦτον δὲ ἦτο τὸ ἠθικὸν κῦρος τῆς Δημογεροντίας, ὥστε ὁσάκις δύστροπός τις Ψαριανὸς κατέφευγεν ἐνώπιον τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας, τότε τῇ αἰτήσει αὐτῆς ταύτης τῆς Δημογεροντίας ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐπανεκάμπτετο ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς αὐτήν, «ὅπως κριθῇ κατὰ τὰ τοπικὰ ἔθιμα, ἅτινα καὶ αὐτὴ ἡ Ὀθωμανικὴ ἐξουσία ἐσέβετο»[52].

Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ κοινοτικὰ προνόμια τῶν τριῶν νήσων κατωχυρώθησαν καὶ ἐδραιώθησαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, ἐν ἔτει 1812, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἔθεσε τὴν πλέον ἀκώλυτον ἄσκησιν τούτων ὑπὸ τὴν αἰγίδα διεθνοῦς τρόπον τινὰ προστασίας. Ἐν προκειμένῳ ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος γράφει: «Ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου, ἡ ὁποία ὑπεγράφη κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1812, μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, κατόπιν ἥττης τῆς δευτέρας, εἶχε ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν Ἑλλάδα... διότι πρώτην τότε φορὰν τὰ κοινοτικὰ προνόμια τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου... καὶ ἰδίως τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, περιελήφθησαν ἐν διεθνεῖ συμβάσει καὶ ἐξησφαλίσθησαν δι' αὐτῆς. Ὅθεν ἔκτοτε ἡ Ρωσία οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἡμῶν ἐδικαιοῦτο νὰ ὑψώνῃ φωνὴν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν προνομίων τῶν νήσων»[53].

6. Δέον προσέτι νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ διοικητικὴ αὕτη αὐτονομία τῶν νήσων εἶχεν ἐμπεδοθῇ εἰς αὐτὰς συνεπείᾳ τῶν ὠφελειῶν τὰς ὁποίας ἐπορίζοντο οἱ Τοῦρκοι ἐκ τῆς φορολογίας, τῶν «δωσιμάτων», τῶν δώρων καὶ τῆς ἀποστολῆς ἱκανοτάτων ναυτῶν εἰς τὸν στόλον τῆς «βασιλευούσης» δηλ. τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ὁποία πολλάκις ἐχρησιμοποίει τούτους εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ στόλου της, ὅπως τοῦτο π.χ. συνέβη μὲ τὸν μετέπειτα Διοικητὴ τῆς Ὕδρας Γ. Βούλγαρη, ὅστις, συνεπείᾳ τῶν πλείστων ἐκδουλεύσεών του πρὸς τὸ Τουρκικὸν ναυτικόν, ἐπροτάθη ὡς Διοικητὴς αὐτῆς.[54] Πέραν τούτου δέ, πολλάκις ἡ Πύλη προέβαινε εἰς τὴν ναύλωσιν τῶν πλοίων τῶν νήσων διὰ τὴν μεταφορὰν σιτοφορτίων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς καὶ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ναυτῶν τούτων εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις.[55] Σχετικῶς ὁ Κ. Ἀμαντος σημειώνει: «Σφόδρα ἐνδιαφέρον εἶναι γράμμα τοῦ καπετὰν πασᾶ[56] τοῦ 1806 πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, διὰ τοῦ ὁποίου προσκαλοῦνται οὗτοι νὰ ἐξοπλίσουν ὅσα πλοῖα δυνηθοῦν διὰ νὰ καταπολεμήσουν τοὺς ἐν τῷ Αἰγαίῳ Ρώσσους»[57·58].

Τέλος, δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων χορήγησις τῶν προ-

νομίων εἰς τοὺς χριστιανοὺς γενικῶς, ὑπῆρξε ζωτικὴ ἀνάγκη διὰ τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος, διότι «χωρὶς τὴν οἰκονομικὴν ἐργασίαν τῶν Χριστιανῶν, γεωργίαν, ἐμπόριον, βιομηχανίαν, τέχνας, τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος θὰ διελύετο ἐνωρίς...»[59·60].

Συνεπείᾳ δὲ ὅλων τούτων τῶν ἐκδουλεύσεων[61] τῶν νησιωτῶν καὶ τοῦ στόλου των πρὸς τὴν Πύλην, αὕτη δὲν διενοεῖτο νὰ θίξῃ τὰ προνόμια τῶν νήσων, μολονότι ὑπὸ τὰ ὄμματά της ἠνδροῦτο συνεχῶς ὁ ἑλληνικὸς ἐμπορικὸς στόλος, ὁ στόλος ὅστις ἔμελλε νὰ ἀποτελέσῃ τὸν ἀδυσώπητον τιμωρὸν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὸν διαφεντευτὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ὁ Α. Κοραῆς εἰς ἕν ἐκ τῶν προφητικῶν Ὑπομνημάτων του γράφει σχετικῶς: «Καὶ οὐδεμία μὲν ὑφίσταται ἀμφιβολία ὅτι ἂν ἠδύνατο ἡ Κυβέρνησις νὰ προειδῇ ὅτι θὰ κατώρθουν μιὰ τῶν ἡμερῶν οἱ Ἕλληνες νὰ κατέχωσιν ἐμπορικὸν ναυτικὸν ἐκ πλειόνων ἑκατέρωθεν σκαφῶν, θὰ τὸ κατεπόντιζεν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ γεννέσει· τανῦν ὅμως δὲν τολμᾷ νὰ ἀναστείλῃ τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ ἕνεκα τῶν ὠφελειῶν ἃς πορίζεται χάριν τῶν ἑαυτῆς στόλων»[62·63].

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι χάρις εἰς τὴν μυωπικὴν ταύτην πολιτικὴν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ, εἰς ὃ σημεῖον ἔφθασε, καὶ ὅταν ἡ μεγάλη ὥρα ἐσήμανε, νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ δώσῃ τὸ μέγα παρόν.

Τὸ εὐτύχημα δὲ ἐν προκειμένῳ διὰ τὴν Ἑλλάδα, ὑπῆρξε τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν συνεμερίζετο τὰς ἀπόψεις τῶν πλέον δεισδυτικῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ἔκρουον τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου ἐκ τῆς τοιαύτης ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου τῶν νήσων, ὡς γράφει ὁ Κ. Νικόδημος: «Πολλοὶ δ' ἐχέφρονες Τοῦρκοι θεωροῦντες τὰ πλοῖα τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων καὶ τὸ ὑπεροπτικὸν τῶν νησιωτῶν τούτων, ἐπρόλεγον ὅτι ὁ Σουλτάνος κάμνει κακὰ νὰ ἐπιτρέπῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ναυπήγησιν τοιούτων πλοίων, διότι μὲ αὐτὰ αὐτοὶ μίαν ἡμέραν θὰ πολεμήσουν τὸν ντονανμᾶ του (στόλον)»[64]. Ἀπεδείχθη ὅτι οἱ «ἐχέφρονες» οὗτοι Τοῦρκοι δὲν ἦσαν μακρὰν τῆς πραγματικότητος ἐκφράζοντες τοιαύτας ἀπόψεις διὰ τὸν ἐγκυμονοῦντα κίνδυνον ἐκ τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων.

Δὲν εἰσηκούσθησαν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι οὗτοι πρὸς ἀγαθὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω κατέστη δυνατὴ ἡ ὑψίστη ἀνάπτυξις τῶν τριῶν τούτων νήσων, ἡ δὲ «κοινοτικὴ δόξα... τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν[65] εἶναι ἀνωτέρα πάσης ἄλλης, διότι ὁ βίος αὐτῶν, συνεδυάσθη μετὰ τῶν ναυτικῶν συνεταιρισμῶν, δι' ὧν ἐγκαίρως παρεσκευάσθη ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία, μεταμορφωθεῖσα εἰς ἐθνικὸν στόλον κατὰ τὸν ἱερὸν ἡμῶν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Τούρκων...»[66].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

1. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, ἔνθ' ἀν. σελ. 17.
2. Ἴδε Κ. Μένδελσων, Τόμ. Α' σελ. 14.
3. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως 1821, σελ. 15.
4. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, Τόμ. Ε', Μέρος Δεύτερον, σελ. 114 — 115.
5. Ἴδε ἐκτενέστερον περὶ τούτων εἰς Κ. Παπαρρηγοπούλου, αὐτόθι σελ. 118 — 119.
6. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, ἔνθ' ἀν., σελ. 17 — 22.
7. Ἴδε περὶ τούτων Κ. Παπαρρηγοπούλου, αὐτόθι σελ. 122 — 123.
8. Ἴδε Κ. Μένδελσων, Τόμ. Α', σελ. 5.
9. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, ἔνθ' ἀν. σελ. 20.
10. Ἴδε Γ. Γερβίνου, Τόμ. Α', σελ. 21.
11. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, Τόμ. Ε', Μέρος Δεύτερον, σελ. 119 — 120.
12. Ἴδε Δ. Τσάκωνα, σελ. 98 — 99.
13. Κατὰ τὸν Σ. Τρικούπη, Τόμ. Α', σελ. 110, αἱ νῆσοι αὗται «ἔζων αὐτόνομα καὶ αὐτοδιοίκητα».
14. Ἴδε διάλεξιν Α. Ἀνδρεάδου ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἡ οἰκονομικὴ διοίκησις τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ Τουρκοκρατίας, γενομένην εἰς τὴν Γαλλικὴν Ἀρχαιολογικὴν Σχολήν, ἐν ἔτει 1909, εἰς περιοδ. «Παναθήναια», μηνὸς Ἰουνίου 1909, σελ. 142.
15. Ἴδε Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἀθῆναι, 1969, (ἀνατύπωσις), σελ. 384 — 385.
16. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 80.
17. Ἴδε ἀπόφασιν προεστώτων τῆς Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1.5.1818, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. ΣΤ', σελ. 36 — 38.
18. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», Τόμ. Δ', σελ. 30.
19. Σ.τ.Σ. Ὁ καπετὰν Πασᾶς περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τῶν ἐκλογῶν. Ἴδε Α. Μάμουκα, Τόμ. ΙΑ', σελ. 318 — 319.
20. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 2.1.1791 ὡς ἄνω διαταγῆς, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Α', σελ. 12 — 13.
21. Ἴδε σχετικὸν μπουγιουρουλδὶ (διαταγὴν) τοῦ Τούρκου πασᾶ πρὸς τοὺς προεστώτας τῆς Ὕδρας, ἀπὸ μηνὸς Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1808, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, Τόμ. Γ'', σελ. 372 — 373.
22. Ἴδε σχετικὴν ὀνομαστικὴν ἀπόφασιν τῶν κατοίκων Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1.1.1809, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Γ', σελ. 395 — 397.
23. Ἴδε σχετικὴν ὀνομαστικὴν ἀπόφασιν τῶν Προεστώτων Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1.5.1818, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. ΣΤ', σελ. 36 — 38.
24. Ἡ ὑποχρέωσις αὕτη πρὸς ὑπακοὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν Προεστώτων, δὲν ἰσχυε διὰ τοὺς ἐκτὸς τῆς νήσου εὑρισκομένους καὶ τοὺς ἀσθενεῖς. Ἴδε ἄρθρον ια' τοῦ Καταστατικοῦ νόμου λειτουργίας τῶν Συμβουλίων τῶν Προεστώτων, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. ΣΤ', σελ. 40 — 52.
25. Ἴδε Α. Μάμουκα, Τόμ. ΙΑ', σελ. 319.
26. Ἴδε τὴν ἀπὸ 1.3.1818 διαταγὴν τοῦ Τούρκου πασᾶ πρὸς τοὺς Προεστώτας Ὕδρας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. ΣΤ', σελ. 17.
27. Ἴδε Τουρκικὸν ἔγγραφον ἀποστολῆς εἰς Χίον τοῦ Βεκίλη Κωστάκη, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 4.7.1810, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Δ', σελ. 60 — 61.

28. Κατὰ τὸν Κ. Νικόδημον, σελ. 57, Τόμ. Α΄, ἀρχικῶς οἱ Ψαριανοὶ κατέβαλλον εἰς τοὺς Τούρκους 350 γρόσια ὡς ἔγγειον φόρον καὶ κατὰ κεφαλὴν χαράτσι 10 γρόσια. Βαθμηδὸν δὲ ὁ φόρος ηὐξήθη ἀνελθὼν εἰς 1000 καὶ 15 γρόσια ἀντιστοίχως.
29. Ἴδε σχετικὴν ἐπιστολὴν τῶν Τούρκων πρὸς τοὺς Προεστώτας Ὕδρας. ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰουλίου 1810, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Δ΄, σελ. 70, 71.
30. Ἴδε Σ. Μελᾶ, σελ. 95.
31. Ἴδε σχετικὰς ἀποφάσεις τῶν προεστώτων Ὕδρας εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Ε΄, σελ. 431 — 494 καὶ Τόμ. ΣΤ΄, σελ. 477 — 550.
32. Ἴδε τὴν πρὸς τοὺς ράπτας τῆς Ὕδρας κοινοποιηθεῖσαν ἀπόφασιν τούτων. ὑπὸ ἡμερομηνίαν 20.8.1819 περὶ τῆς καθορισθείσης τιμῆς ἐπὶ τοῦ ραψίματος τῶν ρούχων, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. ΣΤ΄, σελ. 322 — 324.
33. Ἴδε τὴν πρὸς τοὺς κατασκευαστὰς ὑποδημάτων κοινοποιηθεῖσαν ἀπόφασιν τῶν προεστώτων Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 22.9.1819, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. ΣΤ΄, σελ. 243 — 244.
34. Ἴδε σχετικὸν ἔγγραφον, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 14.7.1820, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας Τόμ. ΣΤ΄, σελ. 373 καὶ 377 — 378.
35. Ἴδε σχετικὴν ἀπόφασιν τῶν προκρίτων Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1.12.1820, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. ΣΤ΄, σελ. 441 — 442.
36. Ἐγγράφους φορολογικὰς δηλώσεις διὰ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ὀφειλομένου ἐκ τῆς θαλασσίας ἐμπορίας φόρου, Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. ΣΤ΄, σελ. 571 — 593.
37. Ἴδε κεφάλαιον Ἀπολογισμοῦ ἐσόδων καὶ δαπανῶν τοῦ ἔτους 1820 διὰ τὴν νῆσον Ὕδραν, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. ΣΤ΄, σελ. 632 — 653.
38. Ἴδε τὴν ἀπὸ μηνὸς Ἰανουαρίου 1818 ἐν λόγῳ ἐπιστολήν, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. ΣΤ΄, σελ. 8 — 9 καὶ 335.
39. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, αὐτόθι σελ. 136, 211, 461.
40. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, αὐτόθι σελ. 13.
41. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, αὐτόθι σελ. 10 — 11.
42. Ἴδε Α. Μάμουκα, Τόμ. ΙΑ΄, σελ. 318 — 323, ἔνθα καὶ πλείονα περὶ τῆς κρατούσης ἐπὶ τουρκοκρατίας αὐτοδιοικήσεως καὶ εἰς τὰς λοιπὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους.
43. Κατὰ τὸν Σ. Τρικούπη, Τόμ. Α΄, σελ. 112, «τὰς αὐτὰς ἀριστοκρατικὰς βάσεις καὶ τοὺς αὐτοὺς σχεδὸν κανονισμοὺς εἶχε καὶ τὸ διοικητικὸ σύστημα τῶν Σπετσῶν».
44. Κατὰ τὸν Δ. Σπανόν, «ἦσαν πράγματι τὰ Ψαρὰ αὐτόνομος πολιτεία, μὲ ἰδίαν Βουλήν, τὴν Δημογεροντίαν, καὶ ἰδίαν Κυβέρνησιν ... μικρὸν πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος ... εὑρέθησαν πάνοπλα μὲ μισθοφορικὸν στρατὸν μὲ λιμενικὰ καὶ ὀχυρωματικὰ ἔργα...». Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 7.
45. Σ.τ.Σ. Καθήκοντα ἀστυνόμου ἤσκει εἷς τῶν ἐντοπίων ὑπὸ τὸ ὄνομα Ζαμπίτης, οὗτινος ὁ διορισμὸς «καθυπεβάλετο εἰς τὴν ἐπίκρισιν τοῦ Καπετὰν Πασᾶ». Ἴδε Α. Μάμουκα, Τόμ. ΙΑ΄, σελ. 318.
46. Ἐν Ὕδρᾳ τὸ πρῶτον σχολεῖον ἐλειτούργησεν ἐν ἔτει 1750. Ἴδε περὶ τούτου Γ. Κρεζῆ, σελ. 182 — 186.
47. Ἴδε Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21, Τόμ. Δ΄, σελ. 30.
48. Κατὰ τὸν Δ. Σπανὸν τὰ Ψαρὰ «δὲν ἐγνώρισαν πρὸ τοῦ ἀγῶνος δουλείαν καὶ πόδι τοῦ κατακτητοῦ δὲν τὰ ἐπάτησε». Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 7.

49. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821, σελ. 15, (ἔκδ. 1971).

49α. Περὶ τῆς μεγίστης συμβολῆς τοῦ θεσμοῦ τῆς αὐτοδιοικουμένης κοινότητος, ἐπὶ τουρκοκρατίας, εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ εἰς τὴν μεγάλην ὑπόθεσιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Γένους. Πρβλ. καὶ: Σ. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, Τόμ. Α', Ἀθῆναι, 1888, σελ. 75, Σ. Ἀντωνιάδη, Τὰ Δημοτικά, Ἀθῆναι, 1866, σελ. 257, Π. Ἀργυροπούλου, Ἡ δημοτικὴ διοίκησις ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι, 1859, σελ. 23, Βικέλα, Ἡ Ἑλλὰς πρὸ τοῦ 1821, μελέτη εἰς τὸ περιοδ. «Παρνασσός», Τόμ. Η', ἔτους 1884, τεῦχ. Β', σελ. 15, Π. Καρολίδου, Σύγχρονος ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τόμ. Α', Ἀθῆναι, 1922, σελ. 514, 562, Κ. Γεραγᾶ, Σελίδες ἀπὸ τὴν διοικητικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1948, σελ. 33, Ι. Κορδάτου, Ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, Τόμ. Α', σελ. 49, Γ. Φαρδῆς, Αὐτοδιοίκησις καὶ Ἀποκέντρωσις, Θεσ)νίκη, 1948, σλε. 44.

50. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α', σελ. 54.

51. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α', σελ. 55.

52. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α',, σελ. 55.

53. Ἴδε Κ. Παπαρρηγόπουλου, Τόμ. Ε', Μέρος Δεύτερον, σελ. 222 — 223.

54. Ἴδε Ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 21, Τόμ. Δ', σελ. 30.

55. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 221 — 222.

56. Σ.τ.Σ. Καπετὰν Πασᾶς: Τοῦρκος ναύαρχος ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξηρτᾶτο ἀμέσως ἡ διοίκησις τοῦ Αἰγαίου.

57. Ἴδε Κ. Ἀμάντου, σελ. 189.

58. Κατὰ Κ. Νικόδημον, Τόμ. Α', σελ. 40, ἀποστολὴ πλοίων τῶν Ψαρῶν εἰς τὴν Κων)πολιν ἔλαβε χώραν καὶ κατὰ τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1787, ὁπότε οἱ Τοῦρκοι ἐσχεδίαζαν τὴν μετοίκησιν τῶν κατοίκων, φοβούμενοι ἐξέγερσιν αὐτῶν. Ἡ ἀποστολὴ δὲ αὕτη ἐγένετο ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ματαιώσεως τοῦ σχεδίου τούτου.

59. Ἴδε Κ. Ἀμάντου, σελ. 198 — 199.

60. Σ.τ.Σ. Εἰς ὅ,τι δὲ ἀφεώρα τὸ ναυτικό, ἐγράφη ὑπὸ Γερμανοῦ συγγραφέως, ὅτι «ὅλη ἡ ναυτικὴ τέχνη ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας». Ἴδε Κ. Ἀμάντου, σελ. 200 σημ. 3 (ἥτις ἐν τῷ κειμένῳ ἀναγράφεται ἐκ παραδρομῆς ὡς 1).

61. Κατὰ τὸν Γ. Φιλάρετον: «Πολλοὶ δ' ἐκ τῶν θιοπαλαιστῶν ναυτίλων καὶ ναυτοπαίδων προήχθησαν εἰς πυρπολητὰς τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου». Ἴδε ἄρθρον του ὑπὸ τὸν τίτλον: «Συνεργατικοὶ Συνεταιρισμοὶ ναυτικῆς ἐμπορίας ἐν τῇ δούλῃ Ἑλλάδι» εἰς ἐφημ. «ΕΡΜΗΣ» Ἀθηνῶν τῆς 3.12.1900.

62. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ ,σελ. 37 — 38, σημ. 1 καὶ σελ. 214.

63. Κατὰ τὸν Κ. Νικόδημον, Τόμ. Α', σελ. 58 — 59. «Τὰ Ψαρὰ ὡς ναυτικὴ δύναμις ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ πέμπῃ εἰς τὸν Ὀθωμιανικὸν στόλον σῶμα ναυτῶν ἐν καιρῷ μὲν εἰρήνης 50 μέχρις 100, ἐν καιρῷ δὲ πολέμου ὑπὲρ τοὺς 200». Τὸ ἀποστελλόμενον δὲ ψαριανὸν σῶμα διοικεῖτο ὑπὸ ψαριανοῦ ἀρχηγοῦ. Ἴδε αὐτόθι, σελ. 59, σημ. α'.

64. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α', σελ. 73.

65. Περὶ τῆς αὐτοδοικήσεως τῶν Ψαρῶν ἴδε καὶ «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», Τόμ. Δ', σελ. 32.

66. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, Συνεργατικοὶ Συνεταιρισμοί κλπ., ἔκδ. 1927, σελ. 3.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΕΠΙΚΡΑΤΟΥΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΠΝΕΥΜΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΚΟΝ ΝΑΥΤΙΚΟΝ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ

Παράγραφος Πρώτη

Τὰ πρὸ τῆς Συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ — Καϊναρτζῆ. (1774)

1. Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος, περὶ τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ τῶν τριῶν νήσων καὶ τῶν λόγων οἱ ὁποῖοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξίν του, δέον ἐνταῦθα νὰ ἐπαναλάβωμεν, ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον εὐρύτατα περιθώρια αὐτοδιοικήσεως, ὡς εἰς τὸ περὶ αὐτοδιοικήσεως τῶν νήσων κεφάλαιον ἐγένετο λόγος, γεγονὸς τὸ ὁποῖον παρεῖχεν εἰς αὐτὰς τὴν εὐχέρειαν τῆς ρυθμίσεως τῶν κοινῶν ζητημάτων. Πέραν τούτου, ὁ σημαντικώτερος πάντων λόγος, ὁ ὁποῖος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ τῶν νήσων, ἦτο τὸ παρ' αὐταῖς ἀνέκαθεν[1] ἐπικρατῆσαν συνεταιρικὸν πνεῦμα, περὶ τοῦ ὁποίου ἰδιαιτέρως θέλομεν ἀσχοληθῆ ἐν τοῖς ἑπομένοις, ὡς καὶ ἡ ναυτικὴ ἐπίδοσις τῶν κατοίκων τῶν νήσων τούτων, εἰς ἃς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων «ἐμπαρκάριζον» εἰς τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα.

2. Οἱ κάτοικοι τῶν τριῶν νήσων ἐπεδόθησαν λίαν ἐνωρὶς εἰς τὴν ἐμπορικὴν ναυτιλίαν, δεδομένου ὅτι τὸ ἔδαφος αὐτῶν ἦτο βραχῶδες καὶ ἄγονον καὶ εἰς ἔκτασιν λίαν περιωρισμένον. Οὕτως, ἡ εἰς τετραγωνικὰ χιλιόμετρα ἔκτασις ἑκάστης τῶν νήσων ἀνέρχεται[2] εἰς: Ὕδρα 64, Ψαρὰ 45 καὶ Σπέτσαι 27, ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς τούτων, κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἀνήρχετο[3] ἀντιστοίχως εἰς 16.000, 8000 καὶ 8.000. Κατὰ τὸν Κ. Νικόδημον[4] οἱ κάτοικοι τῶν Ψαρῶν ἀνήρχοντο κατὰ τὴν καταστροφὴν εἰς 6.500 καὶ κατὰ τὸν Π. Ὁμηρίδην[5], ἡ Ὕδρα εἶχε 17.000 κατοί-

κους, ἐνῷ κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Γάλλου Προξένου τῆς Σμύρνης David παρασχεθέντα στοιχεῖα[6], ὁ πληθυσμὸς τῶν Ψαρῶν ἀρχομένου τοῦ 1821, ἀνήρχετο εἰς 12.000 καὶ κατὰ Παπαρρηγόπουλον[7] ἡ Ὕδρα εἶχεν ἐπέκεινα τῶν 15.000 ψυχῶν, αἱ Σπέτσαι περὶ τὰς 8.000 καὶ τὰ Ψαρὰ περὶ τὰς 7.000.

Τέλος, ἐκ τῆς κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ ἔτους 1828 γενομένης ἐν Ὕδρᾳ ἀπογραφῆς[8], προέκυψεν ὅτι ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου ἀνήρχετο εἰς 15.516 κατοίκους, ἐξ ὧν ἄρρενες 7.664 καὶ θήλεις 7.852, ἀντιπροσωπευόμενοι ἐκ 2.692 οἰκογενειῶν, ἐκ τοῦ συνολικοῦ δέ ἀριθμοῦ τῶν 15.516 κατοίκων 2.901 δὲν ἦσαν Ὑδραῖοι.

3. Οἱ ἐλάχιστοι τοῦτοι κάτοικοι τῶν τριῶν νήσων, κινούμενοι καὶ ζῶντες ἐντὸς τοῦ ἐλαχίστου χώρου, ἠδυνήθησαν, διὰ τῆς ἐπιμονῆς, τῆς ἐργασίας καὶ τῆς εὐφυΐας των, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον καὶ δὴ ἐντὸς τοῦ ἀποπνικτικοῦ κλίματος τῆς ζοφώδους δουλείας νὰ ἀναπτύξουν τοσοῦτον τὸ ἐμπορικὸν ναυτικόν των, τὸ ὁποῖον «ἀνεβίωσε καθὼς ὁ μυθολογικὸς φοῖνιξ ἐκ τῆς τέφρας του»[9].

Ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τοὺς κατοίκους τούτων τῶν νήσων ροπὴ πρὸς τὴν θάλασσαν, ὡδήγει καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον καὶ δὴ παιδιόθεν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἔφερε ταῦτα εἰς ἐπαφὴν ἄμεσον μὲ τὰ μυστικὰ καὶ τοὺς κινδύνους τῆς θαλάσσης, οὓς τοιουτοτρόπως ἀνδρούμενα ἦσαν εἰς θέσιν νὰ δαμάσουν. Τὸ πραγματικὸν λοιπὸν σχολεῖον τῶν νησιωτῶν ἦτο τὸ πλοῖον καὶ ἡ θάλασσα. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι περίεργον τὸ ὅτι οἱ ναυτικοὶ τῶν νήσων τούτων κατέστησαν ταχέως ἡ δεσπόζουσα ἐμπορικὴ θαλασσία δύναμις τῆς Μεσογείου, ὡς τοῦτο ἀνεγνωρίζετο, πέραν τῶν ἄλλων, καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Γάλλου Προξένου, ὅστις ἐν ἔτει 1812 ἔγραφε: «Μέγα μέρος τοῦ παρακμάζοντος Γαλλικοῦ ἐμπορίου περιῆλθεν εἰς Ἑλληνικὰς χεῖρας... εἶναι οἱ πλέον δραστήριοι παράγοντες — ὑπονοεῖ τὰς τρεῖς νήσους — τοῦ ἐμπορίου ἀποικιακῶν καὶ οἱ μεγαλύτεροι ἐχθροί μας»[10], ἐνῷ συγχρόνως εἶχον συγκεντρώσει ὅλον τὸ ἐμπόριον τῶν ρωσικῶν λιμένων[11].

Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Τοῦρκοι ἀναγνωρίζοντες τὰς θαλασσίας ἱκανότητας καὶ τὸ ἐμπειροπόλεμον τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν, συνεπείᾳ τῶν διαρκῶν συγκρούσεών των μετὰ τῶν θαλασσοπειρατῶν, ἐπεθύμουν ὅπως, οἱ κατ' ἔτος ἀποστελλόμενοι ναῦται τῶν νήσων τούτων πρὸς δούλευσιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου, προέρχωνται ἐκ τῶν κατοίκων αὐτῶν. Ἐζήτουν ἐπιμόνως οἱ Τοῦρκοι — ἀπευθυνόμενοι εἰς τὴν Ὕδραν — νὰ εἶναι «πρὸ πάντων γνήσιοι Ὑδριῶται διὰ νὰ εἶναι χρήσιμοι εἰς τὴν ναυτικὴν δούλευσιν τῶν βασιλικῶν καραβίων»[12,13].

4. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ καταπλήσσουσα οἰκονομικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἄνθησις τῶν νήσων ὑπῆρξε προϊὸν καταβληθεισῶν προσπαθειῶν, στερήσεων καὶ κινδύνων τῶν ἐπιπόνων καὶ εὐφυϊῶν ναυτικῶν των.

Πράγματι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1716 οἱ κάτοικοι τῆς Ὕδρας ἤρξαντο τὴν κατασκευὴν πλοίων διὰ δανείων, τὰ ὁποῖα ἦσαν χωρητικότητος 10—15 τόννων καὶ ἐλέγοντο Σακτούρια[14]. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου καὶ διευρυνομένου τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου των, οἱ Ὑδραῖοι προέβησαν εἰς τὴν ναυπήγησιν[15] πλοίων μεγαλυτέρας χωρητικότητος, κυμαινομένης μεταξὺ 40—50 τόννων. Διὰ τῶν πλοίων τούτων, τὰ ὁποῖα ὠνόμαζον Λατινάδικα[16], ἐπεξέτειναν τὸ θαλάσσιον ἐμπόριόν των μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ ἐπέκτασις αὕτη, ὡς ἦτο φυσικόν, ἐπέφερε αὔξησιν τοῦ πλούτου τῶν κατοίκων, οἱ ὁποῖοι διαθέτοντες περισσότερα οἰκονομικὰ μέσα, ἤρξαντο τὴν ναυπήγησιν ἔτι μεγαλυτέρων πλοίων. Χαρακτηριστικὸν δὲ ἐν προκειμένῳ εἶναι τὸ ὅτι κατὰ τὸ ἀρχικὸν τοῦτο στάδιον τῆς ναυπηγήσεως καὶ τῆς θαλασσεμπορίας, τόσον ὁ ἄρτος πῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων, ὅσον καὶ τὰ ἀναγκαῖα πανιὰ τούτων κατεσκευάζοντο ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῶν πληρωμάτων ἄνευ ἀμοιβῆς[17]. Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν ὅτι ἐντὸς τοιούτου κλίματος ἀμοιβαίας συνεργασίας μεταξὺ τῶν ναυτιλλομένων Ὑδραίων, οὗτοι θὰ ἐπραγματοποίουν ἔτι μεγαλυτέρας προόδους εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὸν στόλον των.

Οὕτω, περὶ τὸ τέλος τῆς πέμπτης δεκαετίας τοῦ 18 αἰῶνος, ἡ Ὕδρα ἀποκτᾶ, δι' ἰδίας ναυπηγήσεως, πλοῖα χωρητικότητος πέριξ τῶν 100 — 120 τόννων καὶ μάλιστα μεταξὺ[18] τῶν πλοιοκτητῶν τούτων ἦτο καὶ ὁ πατὴρ τοῦ μετέπειτα θρυλικοῦ καταστάντος Ἀνδρέα Μιαούλη. Πλὴν ὅμως ἡ ἀνήσυχος καὶ ἐπιχειρηματικὴ φύσις τῶν Ὑδραίων προσπαθεῖ πάντοτε νὰ διανοίξῃ τοὺς θαλασσίους ὁρίζοντας καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον στρέφεται πρὸς τὴν ναυπήγησιν πλοίων μεγαλυτέρας χωρητικότητος, ἅτε τούτου ὑπαγορευομένου ὑπὸ τῆς ὁλονὲν ἐπεκτάσεως τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου των. Καθ' ἃ δὲ ἱστορεῖ ὁ Γ. Κριεζῆς, ὁ δαιμόνιος Ὑδραῖος Λάζαρος Κοκκίνης, παραλαβὼν δύο Ὑδραίους ναυπηγούς, μετέβη ἐν ἔτει 1757 εἰς τὸ Σοφικὸν Κορινθίας, ἔνθα ὑπαρχούσης ἀφθόνου ξυλείας, προέβη εἰς τὴν ναυπήγησιν τοῦ πρώτου Ὑδραϊκοῦ Βρικίου[19] χωρητικότητος 250 τόννων. Μὲ τὸ Βρίκιον[20] τοῦτο ὁ Κοκκίνης «πλεύσας εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἐπανακάμψας εἰς Ὕδραν ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του ὡς ἄλλος Κολόμβος»[21].

Οὕτω λοιπὸν ἤρξατο ὁ ἐμπορικὸς στόλος τῆς Ὕδρας νὰ πλέῃ μέχρι τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας ὡς καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς εὐρωπαϊκοὺς λιμένας, δεδομένου ὅτι τὴν ὑπὸ τοῦ Κοκκίνη κατασκευὴν τοῦ μεγάλου πλοίου ἠκολούθησαν καὶ ἕτεροι Ὑδραῖοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Μ. Κριε-

ζῆς «ὅστις ἀπέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Τεργέστης, ὁπόθεν, διὰ πρώτην φοράν, ἐκόμισεν εἰς τοὺς συμπατριώτας του πολλὰς ναυτικὰς πυξίδας καὶ ὑδρογείους χάρτας, τὰ ὁποῖα ὑπεβοήθησαν σημαντικῶς τὸν πλοῦν τῶν Ὑδραίων»[22·23].

Οὕτω πως καὶ βαθμηδὸν οἱ κάτοικοι τῆς Ὕδρας ἐπεξέτεινον τὸ θαλάσσιον ἐμπόριόν των εἰς τοὺς ἐκεῖθεν τῆς Ἀδριατικῆς Θαλάσσης λιμένας, γεγονὸς ὅπερ ἐπέδρασεν αὐξητικῶς ἐπὶ τοῦ πλούτου τῶν συμπλοιοκτητῶν καὶ τῶν μεριδίων τῶν συντροφοναυτῶν, ὥστε λήγοντος τοῦ 18ου αἰῶνος, ἡ ἀποκλειστικὴ ἐνασχόλησις τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἦτο ἡ ναυτιλία καὶ τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον.

5. Ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτιλίας τῆς Ὕδρας ἦτο καὶ ἡ τῶν δύο ἑτέρων νήσων, ἤτοι τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν. Ἀρχικῶς δὲ καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Ψαρῶν εἶχον ὡς ἀπασχόλησιν τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν, ἀλλὰ ἐπιδιδόμενοι ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον καὶ ἀποκομίζοντες ὀλονὲν καὶ περισσότερα κέρδη ἐστρέφοντο πρὸς τὴν ναυτιλίαν ἣν διαρκῶς προῆγον. Οὕτω τελικῶς, οἱ κάτοικοι τῶν Ψαρῶν ἀπερροφήθησαν ὑπὸ τοῦ θαλασσεμπορίου, τὸ ὁποῖον πέραν τοῦ πλούτου τὸν ὁποῖον ἔφερε εἰς τὴν νῆσον, συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν ὅλην ἀνάπτυξιν τῶν Ψαριανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπισκεπτόμενοι τοὺς διαφόρους εὐρωπαϊκοὺς λιμένας καὶ ἐρχόμενοι εἰς ἐπαφὴν καὶ ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἄλλων προηγμένων λαῶν, ὑφίσταντο τὰς ἐκ τούτου εὐεργετικὰς ἐπιδράσεις. Καὶ οἱ Ψαριανοὶ ὡς καὶ οἱ Ὑδραῖοι, παιδιόθεν[24] ἠκολούθουν τὸ ναυτικὸν ἐπάγγελμα ἐξοικειούμενοι μετὰ τῆς θαλάσσης καὶ τῶν θαλασσίων κινδύνων, καὶ δὴ τῶν τοιούτων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν πειρατῶν, πρᾶγμα ὅπερ κατέστησε τούτους «πλουσίους, τολμηρούς, μεγαλόφρονας· ἐπινόημα τῆς θείας προνοίας, διὰ νὰ χρησιμεύσωσι τὰ πλούτη καὶ ἡ τόλμη των τὰ μάλιστα εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος»[25]. Τοσοῦτον δὲ ἀνεπτυγμένη ἦτο ἡ ναυπήγησις εἰς τὰ Ψαρὰ καὶ τοσοῦτον τὰ εὐκίνητα πλοῖα τῆς νήσου ἔτεινον πρὸς τὴν τελειότητα, ὥστε, «οἱ Εὐρωπαῖοι μανθάνοντες ὅτι ταῦτα κατεσκευάσθησαν ἀπὸ ἀνθρώπους ἀγραμμάτους ἔμενον ἐκστατικοὶ»[26·27·28]. Τὸ πρῶτον δὲ μεγάλο ναυπηγηθὲν πλοῖον τῶν Ψαρῶν ἦτο τὸ πολεμικὸν τοῦ μεγάλου εὐεργέτου καὶ ἐνθέρμου πατριώτου Ἀποστόλου Βαρβάκη, ὅστις, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἰδίαις δαπάναις συνέστησε εἰς Ψαρὰ ἑλληνικὸν σχολεῖον, ἐν ἔτει 1806. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως ὁ Π. Ὁμηρίδης γράφει ὅτι, ἡ ἐκπαίδευσις τῆς νεολαίας τῶν νήσων ἦτο παρημελημένη, «μόνη ἡ Ὕδρα εἶχεν ἕν κεντρικὸν σχολεῖον[29] τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος —ὑπονοεῖ τὴν 19ης— ἐσυστήθη...»[30].

Παρὰ ταῦτα, ὅμως, κατὰ Νικόδημον[31], «πάντες σχεδὸν οἱ Ψαριανοὶ ἐγνώριζον ν' ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ γράφωσιν» διδασκόμενοι τὰ γράμματα ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς.

Ἀντιθέτως δέ, ἐν Ὕδρᾳ, ἐπεκράτει προφανῶς μέγας ἀναλφαβητισμός, χαρακτηριστικὸν τοῦ ὁποίου «εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ πρῶτος διοικητὴς τῆς νήσου Γεώργιος Βούλγαρης (1803—1812) δὲν ἐγνώριζε νὰ γράφῃ»[32], ἀλλὰ ἦτο «βαθυστόχαστος, ἐνεργητικός, σταθερός, γεμάτος θέλησιν»[33].

Τέλος, ὡς πρὸς τὴν ναυπήγησιν πλοίων μεγαλυτέρας πως χωρητικότητος εἰς τὰ Ψαρά, δέον νὰ λεχθῇ, ὅτι αὕτη ἤρξατο μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς νήσου ἐπανάστασιν ἐν ἔτει 1769. Τὰ νέα ταῦτα σκάφη (σακολέβαι)[34] ἐπεξέτεινον τοὺς πλόας των μέχρι τῶν λιμένων τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Οὕτω πως ἐξειλίχθη ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, εἰς τὰς τρεῖς νήσους ἡ ἐμπορικὴ των ναυτιλία μέχρι τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ—Καϊναρτζῆ καὶ ταῦτα ὑπῆρξαν τὰ αἴτια τῆς ἐπιδόσεώς των εἰς τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν.

Παράγραφος Δευτέρα

Τὰ μετὰ τὴν Συνθήκην τοῦ Κιουτσοὺκ — Καϊναρτζῆ

1. Σταθμὸν εἰς τὴν περαιτέρω ἀλματώδη ἀνάπτυξιν τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ πλούτου τῶν τριῶν νήσων ἀπετέλεσε ἡ μετὰ τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον ὑπογραφεῖσα μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας συνθήκη[35],[36] τοῦ Κιουτσοὺκ — Καϊναρτζῆ[37],[38], ὡς καὶ ἡ ἐν ἔτει 1783 μεταξὺ τούτων ὑπογραφεῖσα ἐν συνεχείᾳ συνθήκη, δι' ἧς παρεχωρήθη ἐλευθερία ἐμπορίου καὶ εἰς τὰ ὑπὸ ρωσικὴν σημαίαν[39] πλοῖα τῶν νήσων, αἱ ὁποῖαι ἐπωφελούμεναι[40] τὴν παραχωρηθεῖσαν ἐλευθερίαν εἰς τὰ ρωσικὰ πλοῖα, ἔθεσαν τὴν ρωσικὴν σημαίαν εἰς τὰ ἰδικά των.

2. Ἡ τεραστία ὥθησις, ἥτις ἐδόθη ὑπὸ τῆς συνθήκης ταύτης εἰς τὴν ἐμπορικὴν ναυτιλίαν τῶν νήσων, εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ναυπήγησιν μεγαλυτέρων πλοίων καὶ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου των, τὸ ὁποῖον ἐξικνεῖτο μέχρι τῶν λιμένων τῆς Ἀζοφικῆς θαλάσσης, πρᾶγμα ὅπερ ἐπέδρασεν εἰς τὴν περαιτέρω αὔξησιν τῶν κερδῶν τῶν ναυτιλλομένων καὶ τοῦ πλούτου τῶν νήσων. Οὕτω δέ, τὸ ὑπὸ τῶν νήσων κυρίως ἀσκούμενον σιτεμπόριον περιῆλθεν σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς χεῖρας τούτων, αἱ ὁποῖαι πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς θαλασσοπειρατείας εἰς τὰς ἀπομεμακρυσμένας θαλάσσας, ἤρξαντο τὴν κατασκευὴν πολεμικῶν[41] πλοίων ὡπλισμένων διὰ τηλεβόλων ὅπλων.

Χαρακτηριστικῶς δὲ ὁ Κ. Μένδελσων σημειώνει[42] ἐν προκειμένῳ: «Οὐδὲν δραστηριώτερον καὶ ἀκαματώτερον τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας».

3. Ἐντὸς τοῦ εὐεργετικοῦ τούτου κλίματος δρῶν τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν τριῶν νήσων, ὑπεβοηθήθη ἔτι περαιτέρω καὶ δὴ σημαντικώτατα ἐκ τῶν ἐπισυμβάντων Ναπολεοντείων πολέμων καὶ τοῦ ἐπακολουθήσαντος ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀποκλεισμοῦ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἱσπανίας, συνεπείᾳ τοῦ ὁποίου ἐνεφανίσθη ἐν αὐταῖς σιτοδία. Ὁ στόλος τῶν νήσων, λόγῳ τοῦ εὐτόλμου καὶ τοῦ ἐμπείρου τῶν πληρωμάτων του, διέσχιζε τὰς ἀποκεκλεισμένας ὑπὸ τῶν Ἄγγλων θαλάσσας καὶ μετέφερε, ἰδίᾳ εἰς τοὺς Γάλλους, σῖτον, τὸν ὁποῖον ἐπώλει εἰς ὑψηλοτάτας τιμάς. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ἔλλειψις σίτου εἰς τὰς χώρας ταύτας, ὥστε οἱ κάτοικοι τούτων διὰ νὰ ἀποκτήσουν μικρὰν ποσότητα ἀντήλλασσον[43] καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ ἔπιπλά των.

Τοῦτο εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἀποκόμισιν τεραστίων κερδῶν, τὰ ὁποῖα πολλάκις ἦσαν τριπλάσια καὶ τετραπλάσια τοῦ κεφαλαίου τοῦ φορτίου των. Οὕτως οἱ ριψοκίνδυνοι Ἕλληνες ναυτικοὶ ἐπεπύγχανον ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀποκομίζουν τεράστια κέρδη καὶ «νὰ φημίζωνται ἔκτοτε παρὰ πᾶσι τοῖς Ἕθνεσιν»[44], ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ θεωρῶνται ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν ἐν ἀποκλεισμῷ τελούντων χωρῶν ὡς σωτῆρες[45] των, διότι τοὺς ἐπρομήθευον τὸν τόσον πολύτιμον διὰ τὴν ζωήν των σῖτον.

Χαρακτηριστικῶς δὲ ἀναφέρεται ὅτι τοιαῦτα ἦσαν τὰ συγκεντρωθέντα κέρδη τῶν Ὑδραίων ἐκ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου, «ὥστε ἄλλοι μὲν τούτων τὰ ἐναπέθεταν κατὰ σωροὺς εἰς τὴν ὀροφὴν τῶν οἰκιῶν των, ἄλλοι δὲ ἐντὸς ὑαλίνων ἀγγείων χάριν ἐπιδείξεως»[46]. Ταῦτα δὲ συνέβαινον καὶ εἰς τοὺς Σπετσιώτας ναυτικούς, οἱ ὁποῖοι ἐπλούτισαν σημαντικώτατα «παρακολουθοῦντες ἀπαρεγκλήτως τὰ ἴχνη τῶν Ὑδραίων»[47], καὶ εἰς μικροτέραν ἔκτασιν εἰς τοὺς Ψαριανούς, οἱ ὁποῖοι συνεπείᾳ τῶν περιπετειῶν τῆς ἐπαναστάσεώς των μετὰ τοῦ Ὀρλώφ, ἐν ἔτει 1770, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παρακολουθήσουν[48] τὴν μεγίστην ἀνάπτυξιν τῶν ἑτέρων δύο νήσων. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τούτου καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Ψαρῶν εἶχον πλουτίσει εἰς ἀξιοζήλευτον βαθμὸν καὶ ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος εἶχον προβῆ εἰς τὴν ναυπήγησιν μεγάλων βρικίων, χωρητικότητος 150 τόννων. Ἡ προϊοῦσα ἀνάπτυξις τοῦ θαλασσεμπορίου τῶν Ψαριανῶν ὡδήγησεν τούτους εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ὑπ' αὐτῶν κατασκευαθέντος, περὶ τὴν ὀγδόην δεκαετίαν τοῦ 18ου αἰῶνος, «χειροποιήτου»[49] λιμένος, διὰ νεωτέρου τοιούτου, καὶ τῇ οἰκονομικῇ συνδρομῇ τοῦ Βαρβάκη. Τὰ Ψαρὰ λοιπὸν δὲν εἶχον φθάσει τὸν πλοῦτον τῆς Ὕδρας, εἰς τὴν ὁποίαν «τὰ κλεῖθρα κατέστησαν πλέον περιττά, καὶ τὰ κιβώτια ἀνεπαρκῆ... πανταχόθεν ἠκούετο ὁ ἐναρμόνιος τοῦ χρυσοῦ καὶ

τοῦ ἀργύρου ἦχος, ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης τάξεως μέχρι τῆς κατωτάτης... Ἐπεσωρεύθη λοιπὸν ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος εἰς ὑπόγεια[50] ὅθεν ἐπέπρωτο νὰ ἐξέλθῃ ὅλος διὰ τὴν 22 τοῦ μηνὸς Μαρτίου τοῦ 1821 ἔτους»[51].

Ὁ πλοῦτος οὗτος, τὸν ὁποῖον εἶχον ἀποκτήσει οἱ κάτοικοι τῆς Ὕδρας, ἀντανακλᾶτο εἰς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς των, ὅστις ἦτο πράγματι τρόπος ζωῆς ἀρχόντων. Ἐν προκειμένῳ ὁ Δ. Κόκκινος σημειώνει: «... Ἦτο ἡ περίοδος τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῆς Ὕδρας... Τὰ ἀρχοντικά των — ὑπονοεῖ τῶν Ὑδραίων — εἶχαν τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τὸν ἐσωτερικὸν πλοῦτον μεγάρων. Ἡ ἐπίπλωσις ἤρχετο ἀπὸ τοὺς λιμένας τῆς Εὐρώπης... φτώχεια δὲν ὑπῆρχε εἰς τὴν νῆσον...»[52].

Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Σπύρου Μελᾶ περιγραφὴ τοῦ πλούτου τῆς Ὕδρας: «Δὲν ὑπάρχει στὴν ἱστορία καμμιᾶς πολιτείας παράδειγμα τέτοιας ἄξαφνης μεταβολῆς. Μέσα σὲ δέκα χρόνια εἶναι ἄλλο πρᾶμα... Ἄσπρα τὰ πανιὰ τῶν καραβιῶν ποὺ μπαινοβγαίνουν... ἄσπρα τὰ φτερὰ τῶν ἄπειρων ἀνεμόμυλων... Εἶναι μιὰ μαγικὴ συμφωνία τοῦ ἄσπρου, πάνω στὸ γαλάζιο... οἱ Γενοβέζοι μηχανικοὶ καὶ μαστάροι πᾶν κ' ἔρχονται, ἀδιάκοπα, μέσα στὸν οἰκοδομικὸ τοῦτο πυρετό, γιὰ νὰ δώσουν σχέδια... Οἱ Ὑδραῖοι δὲν φτιάνουν σπίτια: Πυργώνουν κάστρα... Δὲν ὑπάρχει περιηγητὴς ποὺ νὰ μὴ μείνῃ σαστισμένος... οἱ ναῦτες χτίζον σπίτια τρίπατα· καὶ βάζουν τὰ τάλλαρα μέσα σ' ἀγγειά, μεγάλα, γυάλινα γιὰ ἐπίδειξη...»[53].

Ὁμολογουμένως νομίζει κανεὶς ὅτι εὑρίσκεται ἐνώπιον περιγραφῶν μυθικῆς τινὸς χώρας! Καὶ ὅμως δὲν πρόκειται περὶ τούτου. Πρόκειται διὰ τὴν ὑπαρκτὴν νῆσον τῶν καραβοκυραίων καὶ τῶν συντροφοναυτῶν. Πρόκειται γιὰ τὴν ἄλλοτε ἀσήμαντον Ὕδραν.

Ἀλλὰ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ εὐμάρεια αὕτη τῶν νησιωτῶν, συνεπείᾳ τῶν ἐρριζωμένων αἰσθημάτων φιλοπατρίας παρ' αὐτοῖς, δὲν ἐπέδρασεν ἀνασχετικῶς ἐπὶ τῆς πραγματώσεως τῶν πόθων καὶ τῶν ὀνείρων τοῦ ἔθνους διὰ τὴν ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἀντιθέτως, «ὅσῳ εὐπορώτερος ἐγίνετο ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὅσῳ μᾶλλον ἐμορφοῦτο καὶ ὑπερέβαλλε πνευματικῶς καὶ ὑλικῶς τοὺς Τούρκους αὐτοῦ δεσπότας, τοσούτῳ ἐπαισθητοτέρα καθίστατο αὐτῷ ἡ ἀφόρητος τοῦ καθεστῶτος πίεσις καὶ ἡ ἀνάγκη ἐπαναστάσεως»[54]. Ἡ μεγάλη αὕτη ἀλήθεια ἐπεβεβαιώθη κατὰ τὸν πλέον πανηγυρικὸν τρόπον διὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 21, εἰς τὸν βωμὸν τοῦ ὁποίου προσέφερον καὶ τὰ πλούτη καὶ τὸ πυρωμένο ἑλληνικὸν αἷμα[55]. Ἡ ἀγνὴ ἑλληνικὴ συνείδησις τῶν νησιωτῶν, οὐδὲ πόρρωθεν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀλλοιωθῇ ἀπὸ «τὸν ἐναρμόνιον ἦχον τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου». Δι' αὐτούς, χρυσὸς καὶ ἄργυρος ἦτο ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἀναγέννησις τοῦ Γένους.

Τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ τρεῖς αὗται ἑλληνικαὶ νῆσοι ὑπερέβησαν εἰς τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον «καὶ αὐτοὺς τοὺς Ἄγγλους... καὶ ἀνεδείχθησαν ἐπὶ ὅλων τῶν ἐμπορικῶν τῆς Μεσογείου λιμένων οἱ ἐπιτυχέστεροι τῶν συναγωνιστῶν»[56], δὲν τὰς ἠμπόδισε νὰ θέσουν τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἑλλάδος ὑπεράνω τῶν ἐπιτυχιῶν καὶ τῶν συμφερόντων των.

Καθ' ὅσον τὰ πλούτη καὶ ἡ εὐμάρεια τῶν νησιωτῶν ηὔξανον, καθ' ὅσον ἡ πνευματικὴ ἄνοδος αὐτῶν καθίστατο ὁσημέραι μεγαλυτέρα, τόσον περισσότερον οὗτοι ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην τῆς ἐλευθερίας, ὡς σημειώνει χαρακτηριστικῶς ὁ Γ. Γερβῖνος: «Ἡ ἐκπαίδευσις[57] καὶ τὰ πλούτη συνετέλεσαν, ὁμοῦ μετὰ τῆς θυελλώδους ἐποχῆς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὸ πρῶτον βῆμα, ἤτοι εἰς τὸ νὰ μὴ ὑπομένωσι πλέον οἱ Ἕλληνες ραγιάδες τὸν ἀφόρητον τῶν Τούρκων ζυγόν. Οἱ εὔτολμοι ναῦται οὓς καὶ αὐτοὶ οἱ τὰ μάλιστα μισέλληνες ἐθαύμαζον, ἐπανερχόμενοι εἰς τὰ ἴδια ἠρώτουν ἑαυτοὺς κατησχυμένοι, διατί ἐν ᾧ ἐπὶ τῶν πλοίων των ἦσαν βασιλεῖς, ἐν τῇ οἰκίᾳ των νὰ γίνωνται πάλιν δοῦλοι; Καὶ οἱ πλοίαρχοι ἔλεγον τὸν εὐγενῆ τοῦ Θεμιστοκλέους λόγον. Ἐν ὅσῳ ἔχομεν 200 πλοῖα καλῶς εἰς πόλεμον ἐφωδιασμένα, θὰ ἔχωμεν καὶ χώραν καὶ πατρίδα»[58].

4. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι οἱ ναυτικοὶ τῶν νήσων ἠδυνήθησαν νὰ φθάσουν εἰς ὃ σημεῖον ἀκμῆς ἔφθασαν διὰ μέσου στερήσεων καὶ κινδύνων. Χαρακτηριστικὸν τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἀντιμετώπιζον τοὺς διαρκεῖς κινδύνους καὶ τὰ παρεμβαλλόμενα ἐμπόδια, εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς δύο περιστατικά. Διαρκούντων τῶν Ναπολεοντείων Πολέμων καὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν γαλλικῶν λιμένων, οἱ Ψαριανοί, διὰ νὰ μὴν ἐμποδίζωνται εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου των, «ἐλάμβανον ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν Ψαρῶν διπλὰ ναυτιλιακὰ ἔγγραφα, τῆς ὀθωμανικῆς σημαίας καὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου· ἀναλόγως δὲ τῶν περιστάσεων παρουσιάζοντες τὸ ἕν ἢ τὸ ἄλλο καὶ ὑψοῦντες τὴν μὲν ἢ τὴν δὲ σημαίαν διέφευγον τὴν προσοχὴν τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου»[59].

Ἐπίσης οἱ Ὑδραῖοι, ἐν ἔτει 1808, διὰ νὰ προστατεύσουν τὰ πλοῖα των ἐκ τῶν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν τοῦ πειρατικοῦ στόλου ἠναγκάσθησαν νὰ προβοῦν εἰς τὴν εἰκονικὴν πώλησιν τῶν πλοίων των πρὸς τοὺς Μελιταίους ἐμπόρους, ὥστε οὕτω νὰ ἀσφαλισθοῦν ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴν σημαίαν, πλὴν ὅμως, προδοθείσης τῆς εἰκονικῆς πωλήσεως, ἐδημεύθησαν τὰ πλοῖα ὑπὸ τῶν Ἄγγλων, οἱ ὁποῖοι κατόπιν ἐξαγορᾶς τὰ ἐπέστρεψαν.

Κατόπιν τούτου οἱ ναυτικοὶ τῆς Ὕδρας, μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ρωσοτουρκικῆς συνθήκης εἰρήνης, ἐνήργησαν εἰκονικὰς[60] πωλήσεις πρὸς τοὺς Ρώσσους ἐμπόρους, ἐξασφαλίσαντες οὕτω τὴν ἀσφάλειαν τοῦ στόλου των μέχρι τῆς ἐκρήξεως τῆς Ἐπαναστάσεως.

5. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσοὺκ — Καϊναρτζῆ καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης ρωσοτουρκικῆς συνθήκης τοῦ 1783, τὰ πλοῖα τῶν νήσων ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ρωσικῆς σημαίας, ἐξασφαλίσαντα οὕτω τὴν ἀκώλυτον αὐτῶν κίνησιν. Ἔκτοτε ὅμως, αἱ προσπάθειαι τῆς Τουρκίας ὅπως ἐπαναφέρῃ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ὑπὸ τὴν σημαίαν της ἦσαν διαρκεῖς. Ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν τούτων, καθ' ἃ γράφει ὁ Κ. Ἀλεξανδρῆς, ἦτο ὅτι ἐν ἔτει 1809 πλεῖστοι πλοιοκτῆται ἀπεδέχθησαν τὴν ἀλλαγὴν τῆς σημαίας καὶ πρὸς τοῦτο συνετάγησαν ὁμοιομόρφως 30 βεβαιωτικὰ ἔγγραφα[61] «δι' ὧν οἱ πρόκριτοι διαδηλοῦν τὴν ἐπιθυμίαν ἰσαρίθμων πλοιοκτητῶν, ὅπως ἐπαναφέρουν τὰ πλοῖα των ὑπὸ τὴν ραγιάδικην σημαίαν»[62].

Οὕτω τὰ ὑπὸ Ὀθωμανικὴν σημαίαν[63] πλέοντα ὑδραϊκὰ πλοῖα, ἐν ἔτει 1809, ἀνήρχοντο εἰς 47, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν πληρωμάτων τούτων ἐκυμαίνετο μεταξὺ τῶν 15—65 ἀνδρῶν, τὰ δὲ πυροβόλα ἀπὸ 4—14.

6. Καὶ ταῦτα μὲν συνέβησαν κατὰ τὸ ἔτος 1809, ὅτε ἀκόμη ἡ ἰδέα τῆς ἐπαναστάσεως δὲν εἶχε λάβει σάρκα καὶ ὀστᾶ καὶ οὕτως οἱ Τοῦρκοι ἐπέτυχον περιωρισμένως τοῦ σκοποῦ των.

Βραδύτερον ὅμως, ἤτοι τὸ ἔτος 1820, ὅτε κατέπλευσεν ἔναντι τῆς Ὕδρας πλοῖον Τουρκικὸν φέρον τὸν διερμηνέα τοῦ στόλου μετὰ φιρμανίων τῆς Πύλης, δι' ὧν καθίσταντο αἱ νῆσοι «ἐλεύθεροι καὶ ἀφορολόγητοι καὶ κατὰ πάντα ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι πρὸς τοὺς κρατοῦντας, ἀρκεῖ νὰ ἀποβάλωσι τὴν ξενικὴν σημαίαν καὶ νὰ ὑψώσωσι τὴν ὀσμανικὴν — ὡς ξενικὴ ὑπονοεῖται ἡ ρωσική—... ἀπεκρίθησαν ὅτι λυποῦνται μὴ δυνάμενοι νὰ πράξωσι κατὰ τὰ προτεινόμενα» καὶ τοῦτο μὲ τὴν ἀναληθῆ δικαιολογίαν ὅτι δῆθεν τὰ πλείονα τῶν πλοίων ἀνῆκον εἰς Ρώσους ἰδιοκτήτας[64].

Οὕτω λοιπὸν οἱ Ὑδραῖοι, ὑπὸ τὴν εὔσχημον ταύτην δικαιολογίαν, ἀπέφυγον νὰ ἀναρτήσουν τὴν Ὀθωμανικὴν σημαίαν ἐπὶ τῶν πλοίων των, μὴ παρασυρθέντες[65] ἀπὸ τὰς ὑποσχέσεις καὶ τὰς προτάσεις τῶν Τούρκων. Ἐνώπιον δὲ τῆς κατηγορηματικῆς ἀρνήσεως τῶν Ὑδραίων, ὁ διερμηνεὺς τοῦ στόλου, ὁ ποιήσας τὰς πρὸς τούτους προτάσεις, ἐπέστρεψεν «ἄπρακτος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν»[66].

Ἄλλωστε καθ' ὃν χρόνον ἐγένοντο αἱ προτάσεις αὗται, περὶ ἀλλαγῆς τῆς σημαίας καὶ ὑψώσεως τῆς Ὀθωμανικῆς, οἱ Ὑδραῖοι διὰ τῶν μυστικῶν ἐπαφῶν τὰς ὁποίας διετήρουν μετὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, προετοιμάζοντο ἵνα συντόμως προβοῦν εἰς τὸ σχίσιμον τῆς σημαίας ταύτης. Οὕτω πως αἱ προτάσεις τῶν Τούρκων ἔπεσαν εἰς τὸ κενὸν καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἀντὶ τῆς σημαίας των ἀνυψουμένης θὰ ἐδοκίμαζον τὴν ἀνύψωσιν ἐπὶ τῶν κεφαλῶν των τῆς κατάρας τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους.

7. Ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία ὑποπτευομένη ἴσως τὴν τοιαύτην ἐξέγερσιν τοῦ Γένους καὶ διαβλέπουσα τοὺς ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς θαλασσίας ἑλληνικῆς δυνάμεως κινδύνους, ὡδηγήθη εἰς τὴν θέσπισιν μέτρων περιοριστικῶν τῆς ναυπηγήσεως πλοίων ὑπὸ τῶν νήσων. Ἐνταῦθα, δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ μέχρι τοῦ ἔτους 1803 ἀκώλυτος ναυπήγησις πλοίων ὑπὸ τῶν νήσων ὑπῆρξεν ὑποβοηθητικὴ τῆς ὅλης ἀναπτύξεως τῆς ἐμπορικῆς των ναυτιλίας.

Οὕτως, ἐνῷ μέχρι τοῦ ἔτους 1803 ἡ κατασκευὴ πλοίων ἦτο ἀπολύτως ἐλευθέρα εἰς τὰς νήσους, περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου καὶ δὴ τὴν 20ὴν Ἰουνίου, διὰ διαταγῆς τοῦ Τούρκου Πασᾶ, ἀπευθυνθείσης εἰς τοὺς ἐπιτρόπους καὶ προεστώτας τῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, ἡ ἐν λόγῳ κατασκευὴ ὑπήχθη εἰς τὴν προηγουμένην ἄδειαν τούτου, ὅστις μεταξὺ ἄλλων ἔγραφεν ἐν τῇ ὡς ἄνω διαταγῇ: «... προστάζομεν ὑμᾶς ἅπαντας, ὅπως εἰς τὸ ἑξῆς ἄνευ ὑψηλοῦ ἡμῶν μπουγιουρουλδίου νὰ μὴν ἀφήσετε τινά, οὔτε ραγιὰν οὔτε προτέτον νὰ οἰκοδομήσῃ καράβι ἐκεῖσε εἰς τὰ μέρη σας· καὶ ὅποιος θέλει εἰς τὸ ἑξῆς νὰ οἰκοδομήσῃ αὐτόσε ἐκ νέου καράβι, ὁ τοιοῦτος, ὅποιος καὶ ἂν εἶναι, διὰ νὰ δοθῇ εἰς αὐτὸν ἄδεια νὰ οἰκοδομήσῃ πραγματευτάρικον καράβι... καὶ ἂν δὲν ἤθελε σταλῇ ἡγεμονικὴ ἄδειά μας, νὰ μὴν τολμήσῃ τινὰς νὰ οἰκοδομήσῃ»[67].

Διὰ τῆς διαταγῆς ταύτης λοιπὸν ἀπηγορεύθη εἰς τὰς νήσους ἡ ἐλευθέρα ναυπήγησις πλοίων ἐμπορικῶν, ἐνῷ κατὰ τὸν Κ. Νικόδημον ἦτο ἐλευθέρως ἐπιτρεπτὴ ἡ ναυπήγησις πλοίων μὴ ἐμπορικῶν καὶ δὴ ἀνεξαρτήτως χωρητικότητος, «διότι τὰ ἄλλα εἴδη ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς των δὲν ἠδύναντο ποτὲ νὰ ὁπλισθῶσι πολεμικῶς καὶ ν' ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου»[68].

Συνέπεια τῆς διαταγῆς ταύτης, ἦτο ὅτι διὰ τὴν ναυπήγησιν πλοίων ἀπητεῖτο προηγουμένη τοῦ Καπετὰν Πασᾶ ἄδεια, ἡ ὁποία ἐχορηγεῖτο ἢ μὴ κατόπιν ἐκθέσεως ὑποβαλλομένης πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τῶν προεστῶν τῆς Κοινότητος[69],[70].

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων καὶ ἰσχυόντων τῶν ἀπαγορευτικῶν μέτρων πρὸς ναυπήγησιν πλοίων, οἱ νησιῶται χρησιμοποιοῦντες διάφορα τεχνάσματα, ἐν οἷς καὶ δωροδοκίας[71], κατώρθουν νὰ ὑπεκφεύγουν τῶν περιοριστικῶν μέτρων καὶ νὰ καταστρατηγοῦν ταῦτα.

Συνεπείᾳ δὲ τῆς οὕτωσὶ παραβιάσεως τῶν ἀπαγορευτικῶν μέτρων, οἱ κάτοικοι τῶν νήσων εὐφυέστατοι ὄντες διήρχοντο διὰ μέσου τῶν ἀπαγορευτικῶν ρωγμῶν καὶ ἐναυπήγουν τὰ σωτήρια διὰ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν Ἑλλάδα πλοῖα των.

Προφανῶς ὅμως, καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀπαγορευτικῆς διαταγῆς, ἀπευθυνομένης μόνον πρὸς τὴν Ὕδραν καὶ τὰς Σπέτσας καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ

τοῦ Κ. Νικοδήμου γραφομένων, συνάγεται ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀπαγόρευσις δὲν ἴσχυε διὰ τὰ Ψαρά.

Ἐν προκειμένῳ δὲ ὁ Κ. Νικόδημος γράφει: «Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἀπαγορευτικὴ αὕτη διάταξις ἤθελεν ἐπικρατήσει καὶ εἰς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους, ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν ἤθελεν ἐπιτύχει διὰ θαλάσσης. Ἀλλ' ἴσως ἡ θεία πρόνοια ἐτύφλωσε τότε τὴν ὀθωμανικὴν Κυβέρνησιν, ἵνα μὴ ἐπεκτείνει τὴν διάταξιν ταύτην περὶ τῆς μὴ κατασκευῆς τῶν καραβίων, διὰ νὰ χρησιμεύσωσι ταῦτα εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν[72] τῆς Ἑλλάδος»[73].

Παράγραφος Τρίτη

Ἡ παρακμὴ τοῦ ἐμπορίου τῶν νήσων καὶ ἡ οἰκονομικὴ των κρίσις

1. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι συνεπείᾳ τῆς ἐπιτυχοῦς ἀσκήσεως τοῦ θαλασσίου σιτεμπορίου ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων τεράστια χρηματικὰ κεφάλαια εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς αὐτὰς καὶ εἶχον σχηματίσει τὴν τάξιν τῶν ἑκατομμυριούχων. Μεταξὺ δὲ τῶν νήσων, τοὺς περισσοτέρους κεφαλαιούχους εἶχεν ἡ Ὕδρα, εἰς ἣν οὗτοι, κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος ἀνήρχοντο[74] εἰς 60 καὶ πλέον. Εἰς τὸ περὶ δαπανῶν δὲ κεφάλαιον τῶν νήσων, τῆς παρούσης μελέτης, θὰ ἴδωμεν τὰ ἀστρονομικὰ τῷ ὄντι ποσὰ τὰ ὁποῖα διέθεσαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἕνιοι τῶν κεφαλαιούχων τούτων. Ἡ πορεία ὅμως αὕτη τῶν νήσων πρὸς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν εὐμάρειαν δὲν ὑπῆρξεν εὐθύγραμμος· ἀνεκόπη συνεπείᾳ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ δημιουργηθέντος ἀνταγωνισμοῦ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς λήξεως[75],[76] τῶν Ναπολεοντείων πολέμων, οἱ ὁποῖοι διαρκοῦντες ἀπετέλεσαν τὴν κυριωτέραν πηγὴν προσπορισμοῦ κερδῶν εἰς αὐτάς, συντελέσαντες εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ «χρυσοῦ αἰῶνος»[77] τῶν νήσων, ἰδίως δὲ τῆς Ὕδρας ἣν οἱ Τοῦρκοι ἀπεκάλουν «μικρὰν Ἀγγλίαν»[78].

2. Ἤδη εἰς τὴν ἀπὸ 10 Μαρτίου 1809 ἐπιστολὴν τοῦ «Ζαμπίτου» τῆς Ὕδρας καὶ τῶν προεστώτων πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει διερμηνέα τοῦ στόλου, ὅστις διὰ διαταγῆς αὐτοῦ, ἐζήτει ὅπως ἡ Ὕδρα ἀποστείλει καράβια εἰς τὸν Βόλον διὰ τὴν μεταφορὰν σίτου εἰς Τουρκίαν, οἱ Ὑδραῖοι ἔγραφον: «... σᾶς εἶναι γνωστὴ ἡ ἐσχάτη πτωχία καὶ ἡ ἔνδεια τοῦ τόπου μας, ὁποῦ εἴμεθα τρεῖς χρόνους σφαλισμένοι καὶ τὰ καράβια μας δὲν ἐσάλευσαν ἀπὸ τὸν τόπον, νὰ μᾶς σταλῆ κἂν ὁ ἥμισυς ναῦλος...»[79]. Ἐπίσης περὶ τῆς ἀκινησίας τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου ποιεῖται λόγον καὶ

ἡ ἐξ Ὕδρας σταλεῖσα ἐπιστολὴ[80] πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχηγὸν τοῦ ὑδραϊκοῦ στόλου, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 9 Ἰουλίου 1809.

Τὰ αὐτὰ ἔγραφον καὶ ὀλίγαν βραδύτερον οἱ Ὑδραῖοι πρὸς τὸν Τοῦρκον Πασᾶν: «... Ἡ κατάστασις τοῦ τόπου μας εἶναι ἀθλία, ὁποῦ μόλις ἠμπορεῖ ὁ καθένας ἀγωνιζόμενος μὲ μυρίους δικαίους τρόπους νὰ ζήσῃ»[81].

3. Μετὰ τὸν τερματισμὸν τῶν Ναπολεοντείων πολέμων, ἐν ἔτει 1814, τὸ ναυτικὸν ἐμπόριον τῆς Μεσογείου καὶ τῶν πέραν αὐτῆς θαλασσῶν περιῆλθεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἄγγλων καὶ Γάλλων. Ὡς ἐκ τούτου πλεῖστα πλοῖα[82] τῶν νήσων δὲν διενήργουν πλέον τοὺς ἄλλοτε πλουτοφόρους πλόας των, μὲ συνέπειαν σημαντικὸς ἀριθμὸς ναυτικῶν νὰ παραμένῃ εἰς αὐτὰς ἄνευ ἀπασχολήσεως. Ἀπόρροια τῆς δυσμενοῦς[83] ταύτης θέσεως τῶν τε πλοιοκτητῶν καὶ ναυτικῶν τῶν νήσων, ἦτο ἡ παρατηρηθεῖσα κατὰ τὴν περίοδον ταύτην σημαντικὴ κάμψις ἐπὶ τῶν κερδῶν ὡς καὶ τῆς ἐπενδυτικῆς δραστηριότητος εἰς τὸν τομέα τῆς ναυπηγήσεως.

Ἀπόδειξιν δὲ τῆς τοιαύτης ἐλαττώσεως τῶν κερδῶν ἦτο καὶ τὸ γεγονὸς τῆς μεγίστης διακυμάνσεώς των ἐπὶ τῶν διαφόρων μεριδίων, ἥτις ἐκινήθη μεταξὺ 6 μέχρι 45 Ἱσπανικῶν ταλλήρων, κατὰ τὴν διετίαν 1818—1819 «καθ' ἣν ἐπραγματοποιήθησαν 177 πλόες τῶν πλοίων τῆς Ὕδρας, ἐξ ὧν ὀλίγοι μὲ ζημίαν»[84].

Αὕτη λοιπὸν ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ ναυτικοῦ τῶν νήσων εἰς τὰς παραμονὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ «ἀπὸ τὰ σπλάχνα τοῦ κόσμου τούτου ἐξεπήδησαν οἱ τρομεροὶ θαλασσομάχοι, οἱ ὁποῖοι κατέπληξαν τὸν κόσμον κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ 21»[85].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως, σελ. 107.
2. Ἴδε Ἐγκυκλοπαιδεία «Πάπυρος — Λαρούς», Τόμ. 11ος, σελ. 1065 καὶ Τόμ. 12ος, σελ. 566 καὶ 1059.
3. Ἴδε τὰ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Ι. Καποδιστρίου συνταχθέντα μεταπελευθερωτικὰ στοιχεῖα περὶ Ἑλλάδος, εἰς Α. Δασκαλάκη, Τόμ. Α΄, σελ. 437 — 491.
4. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α΄, σελ. 508.
5. Ἴδε Π. Ὁμηρίδου, σελ. 2.
6. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 300.
7. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου. Τόμ. Ε΄, Μέρος Δεύτερον, σελ. 151. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ: Ἐπιτομὴ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, σελ. 445.
8. Ἴδε ὀνομαστικὸν κατάλογον τῶν κατοίκων τῆς Ὕδρας, μετὰ τῶν ἀτόμων ἑκάστης οἰκογενείας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. ΙΔ΄, σελ. 121 — 203.
9. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 34.
10. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 278.
11. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, σελ. 43.
12. Ἴδε ἔγγραφον τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου τῆς Κων)πόλεως Π. Μουρούζη, πρὸς τοὺς Προεστώτας Ὕδρας, ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου 1805, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Β΄, σελ. 218 καὶ 334.
13. Ἴδε τὸ ἀπὸ μηνὸς Ἰανουαρίου 1806 ἔγγραφον τοῦ Τούρκου Πασᾶ πρὸς τοὺς Προεστώτας Ὕδρας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Β΄, σελ. 335.
14. Ταῦτα ἐκινοῦντο διὰ τετραγώνων ἱστίων.
15. Περὶ τῆς ναυπηγικῆς τέχνης εἰς τὰς νήσους, τῶν πρώτων ναυπηγῶν, τῶν ἰσχυόντων περιορισμῶν, τὰς διαστάσεις καὶ τὴν χωρητικότητα τῶν πλοίων, τῶν τύπων τῶν διαφόρων σκαφῶν, τὴν ὀνομασίαν των καὶ τοῦ τρόπου κατασκευῆς των, ἴδε ἐκτενῶς Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 115 — 163.
16. Ταῦτα ἔφεραν τρεῖς τριγωνικοὺς ἱστούς.
17. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 21.
18. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 21.
19. Τὰ Βρίκια ἢ Βρικογολέτται ἦσαν ἱστιοφόρα, σχετικῶς μεγάλα, φέροντα δύο ἱστοὺς μὲ σταυρωτὰς κεραίας.
20. Κατὰ τὸν Ι. Μανιατόπουλον σελ. 15, μέχρι τοῦ ἔτους 1757 ἡ Ὕδρα «οὐδ' ἓν βρίκιον εἶχεν ... περιωρίζετο δὲ εἰς μικρεμπόριον μετὰ τῶν γειτόνων αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου».
21. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 24.
22. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 24.
23. Χαρακτηριστικὸν τῆς πρωτογόνου ναυτιλίας τῶν νήσων κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον αὐτῶν, εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 94, ἀναφερόμενον ὅτι ἡ πορεία τοῦ πλοίου ἐχαράσσετο εἰς τὴν «χάρτα», ἐνῷ «οἱ ἀγράμματοι καπετάνιοι προσεκόλλων στίγματα ἐκ Κηροῦ, ὑποδηλοῦντα τὸ στῖγμα αὐτῶν καὶ τὸν ἀκολουθούμενον δρόμον τοῦ πλοίου, ὡς καὶ ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης ἔπραττε κατὰ τοὺς μακροὺς ἀνὰ τὴν Μεσόγειον καὶ τὰς Ἱσπανικὰς ἀκτὰς πλόας του».
24. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α΄ σελ. 81.

25. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α΄, σελ. 64.
26. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α΄, σελ. 70.
27. Τὸν τρόπον τῆς ναυπηγήσεως τῶν Ψαριανῶν ἴδε εἰς Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α΄, σελ. 70 — 73.
28. Σ.τ.Σ. Τὸ ἐν ἔτει 1818 ναυπηγηθὲν εἰς Ψαρὰ πλοῖον «ΗΡΑΚΛΗΣ». ἦτο χωρητικότητος 343 τόννων. Ἴδε σχετικῶς τὸ ὑπ' ἀριθ. 444/5.6.1830 ἔγγραφον ἰδιοκτησίας τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, εἰς τμῆμα χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης. Ἀρχεῖον Ε. Ἀριθ. ἐντύπου 2535.
29. Κατὰ τὸν Σ. Μελᾶ, σελ. 122 «ἀπὸ τὸ 1750 ὡς τὸ 1799 λειτουργοῦσε μιὰ τάξη μὲ δασκάλους ραισοφόρους».
30. Ἴδε Π. Ὁμηρίδου, σελ. 2.
31. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α΄, σελ. 79.
32. Ἴδε Ι. Μανιαποπούλου, σελ. 22, σημ. 25. Τοῦτο δὲ συνάγει οὗτος ἐκ τῆς δημοσιευθείσης διαθήκης του, ἐν Τόμῳ Δ΄ τοῦ Ἀρχείου Ὕδρας.
33. Ἴδε Σ. Μελᾶ, σελ. 98.
34. Αἱ σακολέβαι ἦσαν σκάφη πλατέα κατάλληλα διὰ μεταφορὰν φορτίων.
35. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, σελ. 42 — 43.
36. Ἴδε Κ. Μένδελσων, Τόμ. Α΄, σελ. 87 — 90.
37. Ἴδε Γ. Γερβίνου, Τόμ. Α΄ σελ. 86 — 87.
38. Ἴδε F. BOULANGER, σελ. 99 — 100.
39. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 61 — 62.
40. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, Τόμ. Β΄, σελ. 9.
41. Ἴδε F. BOULANGER, σελ. 99 — 100.
42. Ἴδε Κ. Μένδελσων, Τόμ. Α΄, σελ. 90.
43. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 38.
44. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 39.
45. Ἀπὸ τοῦ Τ. Κωνσταντινίδου ἀναφέρεται ὅτι, ἐν ἔτει 1795 τὸ δημοτικὸν συμβούλιον τῆς Μασσαλίας ἐξέφρασε τὰς εὐχαριστίας του πρὸς τὸν Ἀντώνιον Βῶκον, διὰ τὸν ἐφοδιασμὸν ὑπ' αὐτοῦ τῆς πόλεως τοῦ τόσον πολιτίμου σίτου, διὰ ἄλλην δὲ ἐνέργειαν τοῦ Ψαριανοῦ Δημητρίου, ὁ Μέγας Ναπολέων, ἐν ἔτει 1806, ἐχορήγησε εἰς αὐτὸν σύνταξιν 3000 φράγκων ἐτησίως. Ἴδε αὐτόθι, σελ. 61.
46. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 42 — 43.
47. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 43.
48. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α΄, σελ. 89.
49. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α΄ σελ. 91.
50. Ὁ Τ. Κωνσταντινίδης, σελ. 59 — 60, τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον, ὅστις συνεσωρεύθη εἰς τὰς νήσους, τὸν ἐκφράζει εἰς τόννους.
51. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 62.
52. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, Τόμ. Α΄, σελ. 210.
53. Ἴδε Σ. Μελᾶ, σελ.87 — 90.
54. Ἴδε Κ. Μένδελσων, Τόμ. Α΄, σελ. 91.
55. Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀρχείου Ὕδρας παρεχόμενα στοιχεῖα, ὁ ἀριθμὸς τῶν νεκρῶν τῆς Ὕδρας ἀνῆλθεν εἰς 239 καὶ τῶν τραυματιῶν εἰς 137, ἀλλὰ ὁ ἀριθμὸς οὗτος δὲν καλύπτει ἅπαντας τοὺς ὑπὲρ Πατρίδος πεσόντας. Ἴδε ὀνομαστικὸν κατάλογον πεσόντων καὶ τραυματιῶν, αὐτόθι, Τόμ. Β΄, σελ. 349 σημ. 1 καὶ 349 — 356.

56. Ἴδε Γ. Γερβίνου, Τόμ. Α΄, σελ. 86 — 87.
57. Κατὰ τὸν Τ. Κωνσταντινίδη, σελ. 90 — 91, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος εἶχον ἱδρυθῆ καὶ εἰς τὰς τρεῖς νήσους ναυτικαὶ σχολαί, περίφημοι δὲ διδάσκαλοι τῆς ναυτικῆς ἐδίδαξαν εἰς αὐτάς, ἐνῷ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ἤτοι τὸ 1819, ἡ Ὕδρα ἀπέστειλε ὑπότροφον εἰς Λιβόρνον πρὸς ἐξάσκησιν εἰς τὴν ναυτικὴν ἐπιστήμην.
58. Ἴδε Γ. Γερβίνου, Τόμ. Α΄, σελ. 94 — 95.
59. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α΄, σελ. 62.
60. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 61.
61. Ἴδε σχετικῶς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Γ΄, σελ. 412, 434 — 435, 449, 463, 478, 482, 486 — 488, 490 — 491, 497 — 499, 535, 541.
62. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 279.
63. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 280 — 281, ἔνθα καὶ παρατιθέμενος πίναξ πλοιοκτητῶν ἐχόντων τὴν ὀθωμανικὴν σημαίαν.
64. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, Τόμ. Ε΄, Μέρος Δεύτερον, σελ. 148.
65. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 72.
66. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. ΙΕ΄, σελ. 61.
67. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Β΄, σελ. 39 — 40.
68. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α΄, σελ. 73.
69. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Α΄, σελ. 235 καὶ 249.
70. Ἴδε Ι. Μανιατοπούλου, σελ. 27.
71. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 220.
72. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 43 — 44.
73. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Α΄, σελ. 73 — 74.
74. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, Τόμ. Ε΄, Μέρος Δεύτερον, σελ. 151.
75. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, Τόμ. Β΄, σελ. 11 — 12.
76. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 317 — 318.
77. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 64.
78. Ἴδε Γ. Γεωργακοπούλου, σελ. 57.
79. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Γ΄, σελ. 457 — 458.
80. Ἴδε ταύτην εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Γ΄, σελ. 509.
81. Ἴδε τὴν ἀπὸ 10 Σεπτεμβρίου 1810 ἐπιστολὴν τῶν κατοίκων Ὕδρας πρὸς τὸν Πασᾶ, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. Λ΄, σελ. 84 — 85.
82. Σχετικῶς ὁ Σ. Τρικούπης γράφει: «Νεκρὸν ἦτο τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τὸ ἐμπόριον τῆς Ὕδρας καθὼς καὶ τῶν ἄλλων ναυτικῶν τῶν νήσων, καὶ τὰ πλοῖα των διέμεναν ἐν τῷ λιμένι ἀργά». Ἴδε Τόμ. Λ΄, σελ. 115.
83. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 61.
84. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 321 καὶ σημ. 2.
85. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, σελ. 44.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΟ ΕΙΣ ΤΑΣ ΤΡΕΙΣ ΝΗΣΟΥΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΟΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Παράγραφος Τετάρτη

Λόγοι συντελέσαντες εἰς τὴν συνεταιρικὴν ὀργάνωσιν τῶν νήσων

1. Εἰς τὸ περὶ τῆς ναυτιλίας τῶν νήσων Κεφάλαιον τῆς παρούσης μελέτης, εἴδομεν ὅτι ἡ κολοσσιαία ναυτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα μακρῶν καὶ ἐπιπόνων προσπαθειῶν τῶν κατοίκων τῶν νήσων τούτων, οἱ ὁποῖοι ἐκκινήσαντες διὰ πενιχροτάτων οἰκονομικῶν πόρων ἠδυνήθησαν νὰ προσεγγίσουν τὸν χρυσοῦν αἰῶνα, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς εὐμαρείας των καὶ τοῦ πλούτου.

2. Οἱ κάτοικοι ὅμως τῶν τριῶν νήσων μὴ διαθέτοντες ἕκαστος μεμονωμένος τὸ πρὸς ναυπήγησιν τῶν πλοίων ἀπαιτούμενον κεφάλαιον, ἠναγκάζοντο νὰ συνεισφέρουν πολλοὶ ἀπὸ κοινοῦ διὰ τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν ἀπαιτουμένων πρὸς ναυπήγησιν κεφαλαίων, δηλαδὴ ὡδηγοῦντο εἰς συνεταιρικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον ταυτοχρόνως εἰς πλείστους συμπλοιοκτήτας.

Πέραν τούτου, ἐπειδὴ τὸ παρ' αὐτῶν ἀσκούμενον ἐμπόριον ἦτο κυρίως τὸ τοῦ σίτου, καὶ ἐπειδὴ πολλάκις οἱ ἰδιοκτῆται τῶν πλοίων δὲν διέθετον τὰ ἀπαιτούμενα κεφάλαια διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ σιτεφορτίου, ἥτις ἐγένετο τοῖς μετρητοῖς, προσέφευγον εἰς κεφαλαιούχους δανειστάς, οἱ ὁποῖοι δανείζοντες[1] τὰ ἀπαιτούμενα κεφάλαια, εἶχον δικαίωμα εἰσπράξεως ἐπὶ τῶν προκυπτόντων κερδῶν, ἀναλόγως τῶν δανειζομένων κεφαλαίων, τὰ ὁποῖα προσδιώριζον καὶ τὰ μερίδια αὐτῶν.

Περαιτέρω, ἐπειδὴ ἡ ναυπήγησις ἑνὸς πλοίου ἀπήτει ὡρισμένα ὑλικά, τὰ ὁποῖα ἐστεροῦντο οἱ συνεισφέροντες τὰς οἰκονομίας των συμπλοιοκτῆται, προσεφέροντο ταῦτα ὑπὸ τῶν ἐμπόρων τούτων, οἱ ὁποῖοι οὕτω καθίσταντο καὶ οὗτοι μεριδοῦχοι ἐπὶ τοῦ πλοίου.

Οὕτω λοιπὸν ἐπετυγχάνετο εἷς ἄριστος συνδυασμὸς ἐργασίας καὶ κεφαλαίου, ὅστις ἀπετέλεσε τὸν πρώτιστον λόγον τῆς καταπληκτικῆς ναυτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν νήσων.

3. Χαρακτηριστικῶς, ὁ Φρ. Μπουλανζὲ γράφει ἐν προκειμένῳ: «... Θὰ ἦτο ἀνέφικτον νὰ ναυπηγηθῶσι τοσαῦτα πλοῖα καὶ νὰ συσσωρευθῶσι τοσαῦτα πλούτη, ἐὰν οὗτοι ἐπιχείρουν τὸ παράτολμον τοῦτο ἔργον ἀ τ ο μ ι κ ῶ ς. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ συνεταιρίσθησαν θαλασσινοί, ναυπηγοί, ἔμποροι ζωοτροφῶν. Τοιούτῳ τρόπῳ εἰς τὸν συνεταιρισμὸν ἀνδρῶν πάσης τάξεως καὶ παντὸς ἐπαγγέλματος ὀφείλεται ὁ καταρτισμὸς τῆς ναυτικῆς καὶ τῆς ἐμπορικῆς ἐκείνης δυνάμεως, ἧς ἡ ἀπίστευτος ἐπιτυχία ἐξέπληξεν τὸν κόσμον ὁλόκληρον... Τὸ εἰς ἐφαρμογὴν τεθὲν σύστημα τοῦ συνεταιρισμοῦ ἦτο τὸ ἀκόλουθον: ἐὰν εἷς πλοίαρχος ἢ οἱοσδήποτε ἄλλος πεπειραμένος ναυτικὸς εἶχε εἰς τὴν διάθεσίν του κεφάλαιον πεντακοσίων ταλλήρων, συνῆγεν ἄλλους θαλασσινούς, ξυλουργούς, σχοινοποιούς, ξυλεμπόρους καὶ ἄλλους πωλητὰς ναυπηγησίμου ὑλικοῦ. Ἐγένετο ἡ τῶν πρὸς ναυπήγησιν ὑλικῶν ἐκτίμησις, μεθ' ἣν ἤρχιζεν ἡ κατασκευὴ τοῦ σκάφους ὑφ' ὅλων τῶν ἑταίρων, οἵτινες ἐχρησιμοποιοῦντο ἀναλόγως τῆς εἰδικότητός των... Μετ' οὐ πολὺ τὸ πλοῖον ἦτο ἕτοιμον πρὸς ἀπόπλουν...»[2].

4. Κατὰ τὸν Κ. Παπαρρηγόπουλον,[3] εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας συνετέλεσε «πρὸ πάντων ἡ ἐπιτηδειότης μεθ' ἧς ἐφημμόσθη τὸ πνεῦμα τοῦ συνεταιρισμοῦ (ὑπονοεῖ τοῦ ναυτικοῦ συνεταιρισμοῦ εἰς τὰς τρεῖς νήσους) καὶ εἰς τοῦτον τὸν κλάδον τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας ὅπως καὶ εἰς πλείστους ἄλλους. Ἕκαστος ναύτης εἶχεν ἑταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου· γινόμενος δὲ οὕτω συνέταιρος, εἶχεν ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀπέβαινε προσεκτικός, ἄγρυπνος, οἰκονόμος, ἐξεταστικός... προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ ἀρίστου ἐκτελεστοῦ τῶν διατασσομένων προήγετο πολλάκις εἰς τάξιν ἀρίστου κυβερνήτου. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀδελφικῆς ταύτης συμπράξεως τοῦ κεφφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας, τῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἀπορίας, ἀπέβησαν θαυμάσια».

5. Ἐπὶ τοῦ ὑφισταμένου συνεταιριστικοῦ θεσμοῦ εἰς τὰς τρεῖς νήσους ὁ Γ. Φίνλεϋ[4] γράφει: «Ὅλοι οἱ παράγοντες τῆς ἐπιχειρήσεως — πλοιοκτήτης, ὁ κεφαλαιοῦχος ἀγοραστὴς τοῦ φορτίου, πλοίαρχος καὶ πλήρωμα— ὅλοι τους ἦταν συνεταῖροι στὴν ἐπιτυχία κάθε ταξιδιοῦ, μὲ ποσοστὸ καθορισμένο ἀπὸ πρίν».

Οὕτω λοιπόν, οἱ δαιμόνιοι καὶ ἀγράμματοι Ἕλληνες τῶν τριῶν τούτων νήσων, ἠδυνήθησαν χάριν τῆς ἐμφύτου παρ' αὐτοῖς εὐφυΐας νὰ ἐξεύρουν τὸν πλέον κατάλληλον τρόπον, τὴν χρυσῆν τομὴν τῆς οἰκονομικῆς των συνεργασίας καὶ νὰ παρακάμψουν τὰ ἐνώπιον αὐτῶν τιθέμενα ἐμπόδια, τοὐτέστιν τῆς ἐλλείψεως τῶν οἰκονομικῶν μέσων.

Βαθμηδὸν ὅμως τὸ τοῦ συνεταιρισμοῦ σύστημα τῶν νήσων, ἐνῷ ἀρχικῶς ὑπῆρξεν ἀπόρροια τῆς οἰκονομικῆς ἀδυναμίας, σὺν τῷ χρόνῳ κατέληξε, συνεπείᾳ τῶν πλεονεκτημάτων του, νὰ ἐδραιωθῇ τοσοῦτον πολὺ μεταξὺ τῶν κατοίκων τῶν νήσων, ὥστε εἰς Ὕδραν, καὶ μεταξὺ τῶν πλουσιωτάτων καταστάντων κεφαλαιούχων, νὰ προτιμᾶται ὁ συνεταιρικὸς τρόπος ἐκμεταλλεύσεως τοῦ πλοίου. Μάλιστα δὲ ἐν προκειμένῳ ἀναφέρεται ὅτι καὶ ὁ Διοικητὴς τῆς Ὕδρας Γεώργιος Βούλγαρης[5] ἐμφανίζεται ὡς ἔχων διάφορα ποσοστὰ ἐπὶ τεσσάρων πλοίων.

6. Ὁ Δ. Αἰνιᾶν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του, ἀναφερόμενος εἰς τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι ὡδήγησαν τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους εἰς τὴν σύμπηξιν συνεταιρικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν πλοίων, γράφει ὅτι, ἐλλείψει κεφαλαίων, «ἔπρεπε νὰ συσταθῇ ἑταιρία ἐκ πολλῶν διὰ νὰ καταθέσωσι τὰ ἀναγκαῖα ἔξοδα· ὁ δὲ πλοίαρχος τοῦ πλοίου ἔπρεπε νὰ εἶναι συμμέτοχος κατὰ ἕν τέταρτον τοὐλάχιστον εἰς τὰ γενόμενα ἔξοδα πρὸς κατασκευὴν καὶ καταρτισμὸν τοῦ παρ' αὐτοῦ διοικηθησομένου πλοίου· τοῦτο δὲ συνήθως ἐγίνετο καὶ ἐπὶ τῶν μεγάλων καὶ μικρῶν πλοίων... Ἡ ἔλλειψις ἴσως τῶν κεφαλαίων ἐπέφερε καὶ τὴν συνήθειαν νὰ μὴ λαμβάνωσι ναύτας μισθωτούς· ἀλλ' οὗτοι νὰ συμφωνοῦνται νὰ λαμβάνωσι μέρος ἐκ τῶν κερδῶν, τὰ ὁποῖα εἰς ἕκαστον ταξίδιον ἤθελε κάμει τὸ πλοῖον. Ἡ συνήθεια αὕτη ἦτο κατὰ πολλοὺς λόγους ὠφέλιμος. Ὅλοι οἱ ἀπαρτίζοντες τὸ πλήρωμα ἑνὸς πλοίου, περιμένοντες νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν καλὴν ἔκβασιν τῆς ἐπιχειρήσεώς των, πρῶτον μὲν ἦσαν ἐπιμελεῖς, δραστήριοι καὶ πρόθυμοι πρὸς ὑπηρεσίαν, δεύτερον ἦσαν οἰκονομικώτατοι εἰς τὰς τροφάς, ἀρκούμενοι εἰς τὰς ἐντελεστάτας, φθάνει μόνον νὰ ἤλπιζον πλειότερον κέρδος εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ταξειδίου...»[6].

7. Ἐν Σπέτσαις, δεδομένης ἐπίσης τῆς στενότητος τῶν οἰκονομικῶν πόρων καὶ τῶν μεγάλων κεφαλαίων, τὰ ὁποῖα ἀπητοῦντο διὰ τὴν συγκέντρωσιν τούτων, συνεισέφερον πάντες οἱ λαμβάνοντες μέρος εἰς τὴν ἀσκουμένην ἐπιχείρησιν τοῦ σίτου, τὸν ὁποῖον ἐπρομηθεύοντο ἀπὸ τοὺς ρωσικοὺς λιμένας. Οὕτω λοιπὸν συνέπιπτον ἐπὶ τῷ αὐτῷ ἰδιοκτῆται τῶν πλοίων, κεφαλαιοῦχοι καὶ ναυτῶναι, οἱ ὁποῖοι μάλιστα προετίμων νὰ ναυτολογηθῶσιν εἰς τὰ πλοῖα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θὰ ἐχρησιμοποίουν καὶ τὰ ἰδικά των κεφάλαια, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἔφερε εἰς αὐτοὺς πρόσθετον κέρδος, ἀνάλογον πρὸς τὸ ὕψος τῶν ὑπ' αὐτῶν διατιθέντων κεφαλαίων, πέραν τοῦ μεριδίου τὸ ὁποῖον θὰ ἐλάμβανον οὗτοι ἐκ τῆς προσφορᾶς τῆς ἐργασίας των ἐπὶ τῶν πλοίων.

Ἡ τοιαύτη δὲ πρόοδεσις[7] τῶν ναυτῶν μὲ τὴν τύχην τῆς διεξαγομένης ἐπιχειρήσεως εἶχε διττὸν εὐεργετικὸν ἀποτέλεσμα: ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ οὕτωσὶ μετέχοντες τῆς ἀσκουμένης ἐπιχειρήσεως ναῦται σπανί-

ὡς ἐγκατέλιπον τὸ πλοῖον, ἅτε ἔχοντες ἄμεσον προσωπικὸν συμφέρον διὰ τὴν αἴσιον ἔκβασιν τῆς ἐπιχειρήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ αὕτη ἐστέφετο ὑπὸ ἐπιτυχίας, διότι οὗτοι ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν πορείαν τῆς ἀσκουμένης ἐπιχειρήσεως ἠρώτουν διαρκῶς τὸν πλοίαρχον περὶ τῶν συναφῶν θεμάτων καὶ ρωτῶντες ἀπέκτουν γνώσεις θεωρούμενοι μετά τινα χρόνον «ὡς ἰσοδύναμοι τοῦ πλοιάρχου των»[8], [9].

Ἡ οὐτωσὶ δὲ συμμετοχὴ τῶν ναυτῶν εἰς τὰ κέρδη τῆς ἀσκουμένης ἐπιχειρήσεως καὶ εἰς τὴν ὡς ἐκ τούτου ἐπίδειξιν μεγαλυτέρας φροντίδος καὶ ἐπιμελείας διὰ τὴν αἴσιον ἔκβασιν ταύτης εἶχε καὶ μίαν ἑτέραν, ἔμμεσον μέν, ἀλλὰ σημαντικωτάτην ὠφέλειαν ἐπὶ τῆς βελτιώσεως τοῦ ναυτικοῦ γενικῶς .Διακατεχόμενοι οὗτοι ἀπὸ τὴν σκέψιν ὅτι ἡμέραν τινὰ θὰ γίνωσιν οἱ ἴδιοι πλοίαρχοι κατέβαλλον πᾶσαν ἐπιμέλειαν ἵνα καταστοῦν ἱκανώτεροι πρὸς τοῦτο καὶ ὅταν τίς ἐξ αὐτῶν «ἀφ' ἑνὸς ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ἱκανῶς γυμνασμένον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠδύνατο νὰ εὕρῃ συνεταίρους, ἐφρόντιζεν εἰς κατασκευὴν ἰδίου πλοίου μεγάλου, ἢ μικροῦ, κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τὰς εὐκολίας»[10].

Τοσοῦτον δὲ ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν ἡ γνώμη τῶν συντροφοναυτῶν τούτων, ὥστε κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς πωλήσεως τοῦ σιτοφορτίου, ὁ πλοίαρχος ἔδει νὰ λάβῃ τὴν γνώμην τούτων, ἀποφασιζόντων κατὰ πλειοψηφίαν[11]. Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ ἐπὶ τῆς διοικήσεως τῶν ἐπὶ τοῦ πλοίου ποσοσιῶν κυριότητος, ἔνθα ἡ διοικοῦσα θέλησις ἦτο ἡ τῆς πλειοψηφίας[12].

8. Καὶ εἰς τὰ Ψαρὰ ἀνάλογος ἦτο ὁ σχηματισμὸς τῶν ἀπαιτουμένων κεφαλαίων διὰ τὴν ναυπήγησιν τῶν πλοίων καὶ τὴν ἀγορὰν τοῦ σιτοφορτίου. Ὁσάκις δὲ οἱ Ψαριανοὶ δὲν ἠδύναντο ἀφ' ἑαυτῶν νὰ καλύψουν τὰ ἀπαιτούμενα κεφάλαια, τότε προσέφευγον εἰς τοὺς ἐκτὸς τῆς νήσου ἐμπόρους καὶ ἰδίως εἰς τοὺς ἐν Χίῳ, οἱ ὁποῖοι δανείζοντες «ἐλάμβανον μετοχὴν»[13] ἐπὶ τῶν πλοίων.

9. Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ συνεταιρικὴ ἐκμετάλλευσις τῶν πλοίων εἰς τὰς νήσους ταύτας ὑπεβοηθήθη καὶ ἐκ τῶν κινδύνων τῶν πλεόντων σκαφῶν ἐκ τῆς θαλασσοπειρατείας, δεδομένου ὅτι, μὴ ὑφισταμένου τότε τοῦ θεσμοῦ τῆς ναυτασφαλείας ἐν Ἑλλάδι, οἱ πλοιοκτῆται μερίζοντες τὰ μερίδιά των εἰς πλείονα τοῦ ἑνὸς πλοῖα, ἐπετύγχανον οὕτω τὸν περιορισμὸν τῶν κινδύνων ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν αὐτασφάλισιν τῶν πλοίων των, ἐν τινι μέτρῳ, ἀφ' ἑτέρου. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον, ἐὰν συνέβαινε θαλασσία τις ἀβαρία ἢ πειρατία ἐπὶ τοῦ πλοίου, οἱ πλειοκτῆται διετήρουν τὰ ἐπὶ ἑτέρου πλοίου ὑφιστάμενα συνεταιρικά των δικαιώματα, τῆς συνεταιρικῆς ἐκμεταλλεύσεως ἀποτελούσης «ἓν εἶδος ἀσφαλείας τῶν ἰδιοκτητῶν»[14].

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης ἀνασκοπῶν τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τοῦ θεσμοῦ τῆς ναυτικῆς ἀσφαλείας εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, μέχρι τοῦ ἔτους 1821, ἔγραφε: «Ἔρχομαι στὸ δικό μας ζήτημα. Ὄχι καθαυτὸ ναυτικὴ ἀσφάλεια, ἀλλὰ συνεταιρισμὸς κεφαλαίου καὶ ἐργασίας, ποὺ μὲ τὸ θαυμάσιο σύστημά του, τὴν ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη καὶ τὸ κοινὸ συμφέρον ἔφερνε, μαζὶ μὲ τὰ ἄφθονα κέρδη, καὶ τὸ ἀγαθὸ ἀποτέλεσμα τῆς ναυτικῆς ἀσφαλείας, ἦτανε τὸ ἐμπορικὸ καὶ ναυτιλιακὸ μαζὶ σύστημα τῆς Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα ὡς τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Βάση αὐτὸ τὸ σύστημα εἶχε τὸ συνεταιρικὸ κεφάλαιο, μὲ τὸ ὁποῖο ἀγοραζόταν τὸ ἐμπόρευμα (δημητριακά), ἀπὸ τὴ Ρωσσία καὶ πουλιώτανε στὰ λιμάνια τῆς Εὐρώπης. Καὶ τὸ ἴδιο τὸ καράβι ποτέ, μπορεῖ νὰ μὴ κανείς, δὲν εἶχε ἕναν ἰδιοκτήτη· ὄχι τυχαῖα, καὶ οἱ πιὸ πλούσιοι νυκοκυραῖοι τῶν νησιῶν αὐτῶν βάνανε συντρόφους στὴν ἰδιοκτησία τοῦ καραβιοῦ. Ὅσο γιὰ τὴ «σεφιαγιά», τὸ συντροφικὸ κεφάλαιο ποὺ θ' ἀγοραζόταν τὸ σιτάρι, ὕστερα ἀπὸ τοὺς πλοιοκτῆτες καὶ τὸν καπετάνιο, δίνανε τὶς οἰκονομίες τους σ' αὐτὸ καὶ οἱ ἄνδρες τοῦ πληρώματος, καὶ γυναῖκες ἀκόμα, καὶ ὑπηρέτριες τῶν σπιτιῶν τοῦ πλοιάρχου καὶ τῶν ἐφοπλιστῶν. Πολὺ αὐστηροὶ ἦταν οἱ ναυτικοὶ νόμοι, μάλιστα ὅσο γιὰ τὸ μερίδιο τοῦ πληρώματος στὰ κέρδη δίκαια μοιραζότανε σ' ὅλους καὶ ἡ ζημιά, καὶ μοναχὰ οἱ μοῦτσοι εἶχαν τὴ χάρη νὰ μὴ λαβαίνουνε μέρος σ' αὐτή. Μὲ τὸν κοινὸ ζῆλο τῶν πληρωμάτων, τὴ ναυτική του πεῖρα καὶ τὴν παλληκαριὰ σπάνια τ' ἁρματωμένα ἐμπορικὰ πέφτανε στὰ χέρια τῶν Μπαρμπαρέζων πειρατῶν, καὶ πολὺ σπανιώτερα ναυαγούσανε»[15].

Παράγραφος Πέμπτη

Τὸ εἰς τὰς τρεῖς νήσους συνεταιρικὸν πνεῦμα ἐν τῇ πράξει

1. Ἐν τοῖς προηγουμένοις προσπαθήσαμε νὰ σκιαγραφήσωμε τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι ὑπηγόρευσαν τὴν γέννησιν τοῦ συνεταιρικοῦ πνεύματος εἰς τὰς νήσους Ὕδραν, Σπέτσας καὶ Ψαρά. Εἴδομεν δὲ ὅτι χάρις εἰς τὸν προηγμένον τοῦτον κοινωνικοοικονομικὸν συνδυασμὸν ἐργασίας καὶ κεφαλαίου ἐπετεύχθη ἡ ὑπερπήδησις τῶν ὑφισταμένων πραγματικῶν ἐμποδίων καὶ κατέστη δυνατὴ ἡ πραγμάτωσις τοῦ ἔκπαιλαι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ὑφισταμένου ὀνείρου: τοὐτέστιν τῆς ἁρμονικῆς συνεργασίας μεταξὺ κεφαλαίου καὶ ἐργασίας, δι' ἧς καὶ μόνον ἡ ἀνθρωπότης δύναται νὰ πορεύεται ἐπιτυχῶς ἐν ὁμονοίᾳ καὶ εἰρήνῃ. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο ἀποκτᾷ ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ δέον νὰ προκαλῇ αἰσθή-

ματα ἐθνικῆς ὑπερηφανείας εἰς τοὺς Ἕλληνας, δεδομένου ὅτι, ἡ ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος ἐν Ἑλλάδι, ἐγένετο καθ' ὃν χρόνον αὕτη ἐτέλει ὑπὸ τὴν ζοφώδη ἀτμόσφαιραν τῆς τουρκικῆς δουλείας. Ἐν προκειμένῳ ὁ Γ. Φιλάρετος ἔγραφε: «... ἡ τουρκοκρατηθεῖσα Ἑλλὰς εἶναι ἡ πατρὶς τοῦ θεσμοῦ τῶν συνεργατικῶν ἑταιρειῶν... Οὕτως ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι διὰ τοῦ συνεργατικοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων προήχθη — εἰς Ὕδραν, εἰς Σπέτσας καὶ εἰς Ψαρά, εἰς τὸ Γαλαξείδιον καὶ εἰς τὸ Κρανίδιον — πρωτίστως ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία καὶ ἡ ναυτικὴ ἐμπορία, δι' ὧν παρεσκευάσθη στόλος καὶ συνεσωρεύθη χρῆμα πρὸς κατασκευὴν τοῦ μαστιγίου, ὅπερ ἐδίωξε τοὺς τυράννους ἐκ τῆς γωνίας ταύτης τῶν Ἑλληνικῶν Χωρῶν...»[16].

2. Νῦν, πρὶν ἢ ἐκθέσωμεν περαιτέρω πᾶς ἐπὶ τοῦ θέματος διατυπωθείσας ἀπόψεις συγγραφέων τινῶν, πειρώμεθα νὰ καταδείξωμεν τὸ ἐν τῇ πράξει ἐπικρατῆσαν συνεταιρικὸν πνεῦμα εἰς τὰς νήσους ταύτας.

Α. Πλοῖα καὶ συνεταιρικαὶ μερίδες ἐπ' αὐτῶν ἐν Ὕδρᾳ.

Ἐκ τῶν ὑφ' ἡμῶν ἐπεξεργασθέντων καὶ καταταχθέντων στοιχείων τῶν παρεχομένων ἐκ τῆς προσφάτου ἐκδόσεως ἀρμοδίου Ὑπουργείου[17], βάσει τοῦ νηολογίου τοῦ 1838, προκύπτουν τὰ κάτωθι, ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων καὶ τῶν μεριδίων[18] ἐπ' αὐτῶν, Οὕτως, ἐπὶ τῶν συνολικῶς ὑφισταμένων ἐν Ὕδρᾳ 121 πλοίων συνολικῆς χωρητικότητος 21.719 τόννων (κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπαναστάσεως), οἱ ἐπ' αὐτῶν συμπλοιοκτῆται ἀνήρχοντο εἰς 330, τὸ δὲ μερίδιον ἑκάστου ἐξ αὐτῶν ἐπὶ τοῦ πλοίου ἐκυμαίνετο μεταξὺ τοῦ 1/4 καὶ τοῦ 1/66.

Τὸ χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπὶ τῶν 121 τούτων πλοίων ὡς ἰδιοκτῆται «κατὰ τὸ ὅλον» φέρονται μόνον 7 Ὑδραῖοι. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ ἕτερα 114 πλοῖα τῆς νήσου ἐτέλουν ὑπὸ καθεστὼς συνεταιρικῆς ἐκμεταλλεύσεως, καὶ ὡς σημειώνει ὁ Σ. Μελᾶς «κανεὶς δὲν βρισκόταν νὰ ναυλώσει τὸ καράβι του· καὶ σ' ὅλη τὴν Ὕδρα μέσα δὲν ἦταν ἕνας ναύτης μισθωτός. Ἦταν ὅλοι ἔμποροι συντροφικοί»[19].

Β. Πλοῖα καὶ συνεταιρικαὶ μερίδες ἐπ' αὐτῶν εἰς Σπέτσας.

Δυνάμει τῆς ἀναλύσεως τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω στοιχείων[20], ἐν ἔτει 1821, ἡ νῆσος τῶν Σπετσῶν διέθετε 47 πλοῖα συνολικῆς χωρητικότητος 15.747 τόννων.

Τὰ τεσσαράκοντα ἑπτὰ ταῦτα πλοῖα ἀνῆκον ἀπὸ κοινοῦ εἰς 136 συνεταίρους - μεριδούχους, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν πλοιοκτητῶν «κατὰ τὸ ὅ-

λον» ἀνήρχετο εἰς 7. Συνεπῶς τὰ 40 πλοῖα ἐν Σπέτσαις ἐτέλουν ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῆς συνεταιρικῆς ἐκμεταλλεύσεως.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία ἀμφοτέρων τῶν νήσων, κατὰ συντριπτικὴν πλειοψηφίαν, ἠσκεῖτο συνεταιρικῶς.

3. Πέραν τούτων, ὡς ἔγγραφοι μαρτυρίαι, περὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς συνεταιρικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν πλοίων εἰς τὰς τρεῖς νήσους, εἶναι καὶ τὰ συνταχθέντα εἰς ταύτας ἔγγραφα, σχετιζόμενα μὲ πράξεις αἱ ὁποῖαι ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν συνεταιρικὴν καὶ κατὰ μερίδια ἐκμετάλλευσιν τῶν πλοίων.

Κατωτέρω προβαίνομεν εἰς τὴν παράθεσιν [21] τριῶν ἐγγράφων[22] συνταχθέντων ἐν Ὕδρᾳ, καὶ ἀφορώντων τὴν πώλησιν μερίδος ἐπὶ τοῦ πλοίου, τὴν σύστασιν συμπλοιοκτησίας καὶ τὴν σύστασιν ναυτοδανείου.

Α. [Πωλητήριον μερίδος πλοίου].

Διὰ τοῦ παρόντος γράμματος δηλοποιεῖται ὅτι ἀπὸ τὸ καράβι τοῦ Γιάννη Θεοδόση, ὅπου εἰς Λιβόρνον ἐκατασκεύασεν καὶ ὁ ἴδιος τὸ καραβοκυρεύει, ὁ καπετὰν Δημητράκης Ζάκα ἐξουσιάζει ἕνα ὄγδοον διὰ τὸ ὁποῖον ἐμέτρησεν εἰς ὅσον ἐκοστάρησεν τὸ αὐτὸ καράβι μπὶρ ταμὰμ γρόσια ἓξη χιλιάδες πεντακόσια Ν. 6.500· εἰς τὸ ἑξῆς τὸ αὐτὸ πληρωμένον ἓν ὄγδοον καραβίου εἶναι κτῆμα καὶ ἀπὸ κτῆμα τοῦ αὐτοῦ Ζάκα, καὶ εἰς κάθε ταξίδιον νὰ λάβῃ αὐτὸ ὁποῦ τοῦ ἐβγαίνει, ὁμοίως. νὰ δώσῃ καὶ ἂν χρειασθῇ ἔξοδα, ἢ λάβῃ ζημίαν (ὁποῦ ὁ Θεὸς φυλάξοι) τὸ αὐτὸ καράβι κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς πιάτσας μας Ὕδρας, καὶ εἰς ἀσφάλειαν τῶν ἄνωθεν ἐγένετο τὸ παρὸν ἐν τῇ κοινῇ ἡμῶν καντζελαρίᾳ ἵνα ἔχῃ τὸ κῦρος καὶ τὴν ἰσχὺν ἐν παντὶ καιρῷ καὶ κριτηρίῳ.

Ὕδρα 1 Σεπτεμβρίου 1809

(Σ) Γιάννης Θεοδόση βεβαιώνει διὰ χειρὸς ἐμοῦ Χατζῆ Ἀντρέας Παπακωνσταντῆ καὶ μαρτυρῶ. Νικολὸς Κριεζῆς ἐπιστάτης καντζελαρίας μαρτυρῶ. Νικ. Χ΄΄Θεοδώρου καντζ. μαρτυρῶ.

Β. [Σύστασις Συμπλοιοκτησίας].

1795 Αὐγούστου 15 Ὕδρα.

Διὰ τοῦ παρόντος γράμματος δηλοποιεῖται ὅτι τὸ καράβι ὁποῦ κατεσκεύασεν ὁ καραβοκύρης Ἀντώνης Δημήτρη Μπαροῦ, τὸ αὐτὸ καράβι ἀκούεται εἰς μερίδια τρία, τὸ ἕνα μερίδιον διὰ λογαριασμὸν τοῦ σιὸρ

Λαζάρου Κοκκίνη, τά... (δὲ) δύο μερίδια διὰ λογαριασμὸν τοῦ κὺρ Δημήτρη Μπαροῦ καὶ καραβοκύρη Ἀντώνη. Ἐσυμφώνησαν νὰ εἶναι καραβοκύρης ὁ ρηθεὶς Ἀντώνης, νὰ τὸ δουλεύῃ κατὰ Θεόν, παστρικὰ χωρὶς χιλέ, καὶ νὰ πέρνῃ διὰ καραβοκυρᾶτον του μερίδιον ἕνα. Ἔτι δὲ ἐσυμφώνησαν διὰ σερμαγιὰ τοῦ καραβιοῦ ὁποῦ ἤθελαν χρειασθῇ, ἔχει νὰ βάλει ὁ σιὸρ Λάζαρος τὸ μερίδιό του καὶ ἔχει νὰ λαμβάνῃ διάφορα τῆς σερμαγιᾶς του καθὸν ἤθελε ἐβγάλει ὁ καραβοκύρης εἰς αὐτὸ τὸ ταξίδι ἀπὸ τὴν συντροφίαν του ἢ χρονιάρικην ἢ ταξιδιάρικην, δὲν ἔχει ὁ σιὸρ Λάζαρος οὔτε εἰς ἀβάντζαν πῶν διαφόρων, οὔτε εἰς ζημίαν, ἔξω μόνον τῆς πάρτης του. Ἐρχόμενον δὲ τὸ καράβι ἀπὸ τὸ ταξίδι πρῶτον ἔχουν νὰ ἐβγάλουν τὰ ἔξοδα τοῦ καραβίου εἰς πρᾶγμα καὶ παλάμισες καὶ τὸ καραβοκυρᾶτον, ἔπειτα ὅ,τι διάφορον ξεκαθαρίσῃ νὰ γίνεται εἰς μερίδια τρία κατὰ ἄνωθεν, καὶ νὰ πέρνῃ ὁ καθεὶς τὸ μερίδιόν του. Τοιουτοτρόπως ἀκούεται καὶ ἡ ζημία (ὁποῦ ὁ Θεὸς φυλάξοι). Ἔτι ἐσυμφώνησαν ὅτι εἰς κάθε ἐρχομὸν τοῦ ταξειδίου νὰ ἔχουν χρέος νὰ παραδίδουν τὴν σερμαγιάν, λέγω τὸ ἀνάλογον τοῦ σιὸρ Λαζάρου εἰς χεῖρας του. Ἔτι εἰμὲν καὶ ἤθελεν χαρίσῃ τινὸς κανένα πρᾶγμα τοῦ καραβοκύρη ἢ πολὺ ὀλίγον, ἢ ἐὰν ἤθελε κάμει κανένα ἀλιοβερίσι ὁ καραβοκύρης, νὰ ἀκούεται τῶν τριῶν καὶ ὄχι μόνον τοῦ καραβοκύρη. ὁμοίως ἤθελεν γίνει καὶ τὸ μερίδιον τῶν μοναστηρίων ὁποῦ ἐβγάζουν εἰς μερίδια τρία.

Διὸ εἰς ἔνδειξιν ἔγιναν δύο παρόμοια πράγματα τό μὲν ἕνα νὰ στέκῃ εἰς χεῖρας τοῦ σιὸρ Λαζάρου, τὸ δὲ ἕτερον εἰς χεῖρας τοῦ Δημήτρη Μπαροῦ, διὰ νὰ ἔχουν τὸ κῦρος τῆς συμφωνίας τους, καὶ οὕτως ὑπογράφονται ἰδιοχείρως τους.

Δημήτρης Μπαροῦ βεβαιώνει
Λάζαρος Κοκκίνη βεβαιώνει
Κωνσταντῖνος Χ΄΄ Δαμιανοῦ ὁ γράψας μάρτυς.

Γ. [Ναυτοδανειστικὸν ἔγγραφον (ὁμολογία)]

Διὰ τοῦ παρόντος γράμματος δηλοποιῶ ὁ ὑποκάτωθεν ὑπογεγραμμένος καπετὰν Ἀνάργυρος τοῦ Δημήτρη Μπαροῦ ὅτι ἔλαβα παρὰ τοῦ κὺρ Νικόλα Πανόπουλο γρόσια πέντε χιλιάδες διακόσια ἤτοι λέγω Ν. 5200 μὲ ἱκάμπιο μαρτίτιμο ἀπάνω εἰς τὸ σῶμα τοῦ καραβίου μου κορμὶ καὶ ἀντράτζια ὅπου καπεταυεύω ὀνομαζόμενο Παναγία τῆς Ὕδρας, παντριέρα ὀτομάνα, ὁποῦ εἶναι φορτωμένο σιτάρι, τὸ ὁποῖον ἱκάμπιο ἀκούγεται διὰ Μάλτα πρὸς 20% διὰ Λιβόρνο καὶ Γκένοβα πρὸς 25% διὰ ἕνα καὶ μόνο ταξεῖδι, καὶ μὲ τὸν καλόν μας γυρισμὸ ἔχω νὰ ἀποκρένωμαι τὰ ἄνωθεν γρόσια πέντε χιλιάδες διακόσια ὁμοῦ καὶ ἱκάμπιό τους

χωρὶς ἀνευθύνου λόγου ἀπὸ τάλλαρα τῆς Ἱσπανίας καθὼς κουρέρουν ἐδῶ εἰς τὴν πιάτζαν τῆς Ὕδρας καὶ εἰς ἔνδειξιν ἔγινε τὸ παρὸν ἵνα ἔχῃ τὸ κῦρος καὶ τὴν ἰσχὺν ἐν παντὶ κριτηρίῳ καὶ τόπῳ.

1800 Δεκεμβρίου 28 Ὕδρα.

Καπετὰν Ἀνάργυρος Δημήτρη Μπαροῦ βεβαιώνω τὸ ἄνωθεν.

Σωτῆρος Λιναρδόπουλος μαρτυρῶ.

Ἀναγνώστης Παπαμανώλης μαρτυρῶ.

Ἔλαβα ἀκόμη χίλια γρόσια ἤτοι 1000 μὲ τὸ ἴδια ἰκάμπο καὶ ὄντως ὑπογράφω ἐγὼ ἰδιοχείρως μου.

Δημήτρης Μπαροῦ.

4. Εἰς ἓν ἐκ τῶν «καταστοίχων» (καταλόγων) τῆς νήσου Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 15 Σεπτεμβρίου 1787, εἰς ὃ περιλαμβάνονται ὀνομαστικῶς οἱ ὀγδοήκοντα δύο συνεταῖροι τῶν καϊκίων, ἐμφαίνεται[23] ὁ ἀριθμὸς τῶν μερίδων ἑκάστου τῶν συνεταίρων, ὡς καὶ τὸ ὑφ' ἑνὸς ἑκάστου καταβληθὲν κεφάλαιον. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὰς συνεταιρικὰς μερίδας, αὗται ἐκυμαίνοντο μεταξὺ τῶν 3—44, ὡς πρὸς δὲ τὸ καταβληθὲν κεφάλαιον, τοῦτο ἐκυμαίνετο μεταξὺ τῶν 25—374 γροσίων, ἀναλόγως τῶν μερίδων. Ἡ ἀξία ἑκάστης μερίδος ἦτο 8½ γρόσια, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ αὐτοῦ καταστοίχου ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναφέρεται ὅτι «εἶναι αὐτὸ τὸ κατάστοιχον τῶν καϊκίων, ὁποῦ ἐρρίξαμεν εἰς τὰ μερίδια τῶν καϊκίων πρὸς γρόσια ὀχτὼ καὶ μισό... καὶ ποὺ τὰ ἐνεχειρήσαμε».

Ἐπίσης, ἐν τῷ αὐτῷ καταστοίχῳ περιλαμβάνονται καὶ οἱ πεντήκοντα συνεταῖροι τῶν σακτουρίων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς τῶν μερίδων ἐκυμαίνετο ἀπὸ ½—2½ μὲ τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω ἀξίαν ἑκάστης τούτων δηλ. τῶν 8½ γροσίων. Συνεπῶς ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑφ' ἑκάστου συνεταίρου κατεχομένων μερίδων εἰς τὰ σακτούρια, παρατηροῦμεν ὅτι ἦτο πολὺ μικρότερος ἢ ἐπὶ τῶν λοιπῶν καϊκίων.

Ἐπίσης ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀρχείου Ὕδρας παρεχομένων ὀνομαστικῶν[24] στοιχείων μεριδούχων καὶ τῶν μερίδων τούτων, τὰ κατὰ τὸ 1821 λαβόντα μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα πλοῖα ἦσαν διηρημένα εἰς μερίδας κυμαινομένας ἀπὸ 1/16 μέχρι 3/4.

Παράγραφος Ἕκτη

Ὁ τρόπος τῆς διανομῆς τῶν κερδῶν εἰς τὰς τρεῖς νήσους

1. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ τὸ ὁποῖον δέον νὰ σημειωθῇ, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν συνεταιρικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν

πλοίων καὶ σιτοφορτίων εἰς τὰς τρεῖς νήσους, εἶναι ὁ τρόπος τῆς διανομῆς τῶν κερδῶν.

Πράγματι, ἡ διανομὴ αὕτη ἦτο τόσον δικαία καὶ τοσοῦτον ἱκανοποίει πάντα τὰ συμβαλλόμενα εἰς τὴν ἐπιχείρησιν μέρη, ὥστε νὰ συντελῇ εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τῆς μεταξὺ τῶν συνεταίρων ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης καὶ ἀπροσκόπτου συνεργασίας. Οὕτω πως, ἡ ἀσκουμένη ἐπιχείρησις, διεξήγετο, οὔτως εἰπεῖν, ἐντὸς οἰκογενειακῆς ἀτμοσφαίρας καὶ ἀφαντάστου ἐντιμότητος καὶ ἐμπιστοσύνης μεταξὺ τῶν ἀσκούντων τὴν συνεταιρικὴν ἐπιχείρησιν, ὥστε διὰ τεράστια χρηματικὰ ποσὰ νὰ μὴν συντάσσωνται κἂν ἔγγραφα,[25] ἀλλὰ ὁ λόγος καὶ αἱ ἀνθρώπιναι σχέσεις νὰ ἀποτελοῦν τὸ μόνον μέσον ἀποδείξεως καὶ ἐγγυήσεως, «ἐν τῷ τακτικῷ δὲ βιβλιαριδίῳ οὐδεὶς συνήθιζε νὰ καταγράφῃ αὐτά»[26]. Ταῦτα ἴσχυον καὶ εἰς τὰ Ψαρά, ἔνθα «τὰ συναλλάγματα ἐγένοντο εἰς ἁπλᾶς σημειώσεις, ἡ δὲ πίστις καὶ ἡ τιμιότης[27] διεύθυνε τὰς ἐμπορικὰς των ἐπιχειρήσεις»[28], [29].

Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ συνεταιρικὸν πνεῦμα τῶν κατοίκων τῶν νήσων, πέραν τῶν οἰκονομικῶν ὠφελειῶν τὰς ὁποίας προσεπόριζε εἰς αὐτάς, ἤσκησε ταυτοχρόνως καὶ ἠθικὰς ἐπιδράσεις, αἱ ὁποῖαι, ἂν μὴ ἐξήλειψαν, πάντως περιώρισαν σημαντικώτατα τὸ κλῖμα τῆς δυσπιστίας, τῆς δικονοίας καὶ τῆς ἐλλείψεως ἀλληλεγγύης. Ἡ ἄδολος καὶ ἡ θερμὴ συνεργασία ὑπῆρξεν ὁ πόλος πέριξ τοῦ ὁποίου ἐστρέφοντο καὶ διὰ μέσου τοῦ ὁποίου ἐκινοῦντο οἱ κάτοικοι τῶν νήσων τούτων. Τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἐνίοτε τὸ κλῖμα αὐτὸ δὲν διεταράσσετο ἀπὸ τὰς ἀνθρωπίνους ἀτελείας. Σημασία ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ἀνθρώπιναι ἀτέλειαι εἰς τὰ ζητήματα τῆς πίστεως καὶ τῆς εἰλικρινείας εἶχον περιορισθῇ αἰσθητῶς. Χαρακτηριστικῶς δὲ ἀναφέρεται ὅτι ὅταν ὁ πλοίαρχος μετέβαινε μετὰ τῶν ναυτῶν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ πλοίου νὰ παραλάβῃ τὰ κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἀπητοῦντο διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ φορτίου, ἐντὸς σάκκων, τοιαύτη ὑφίστατο μεταξὺ τούτων ἐμπιστοσύνη, ὥστε οὔτε κἂν ἐμετρῶντο ποτὲ ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου»[30], κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δὲ ἐγένετο καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου παράδοσις[31] τῶν χρημάτων μετὰ τὸ πέρας τοῦ ταξειδίου.

Χαρακτηριστικῶς, ὁ Σ. Μελᾶς, ἀναφερόμενος εἰς τὴν τοιαύτην ὁλοσχερῆ ἔλλειψιν ἐγγράφων ἀποδείξεων κατὰ τὰς συναλλαγάς, γράφει: «Τ' ἀπίστευτα πλούτη στερέωσαν τὴν πίστη. Ὁ ὑδραῖος δὲν ἤξαιρε τώρα οὔτε συμβόλαια, οὔτε γραμμάτια· ἔφτανε νἄχει γραμμένα, στὸ τεφτέρι του ὁ δανειστής, μὲ τὸ χέρι του, πὼς ἔχει νὰ λάβει ἀπὸ κάποιον καὶ τὸν πίστευαν στὴ στιγμή· κ' ἔφτανε νἄχει ἀντίκρυ ἕνα σταυρὸ μ' ἕνα γούμερο γιὰ νἄναι ἀπόδειξη πὼς πληρώθηκε ἀπ' τὸ χρέος ὅσο ποσὸ ἦταν γραμμένο πλάϊ στὸ σταυρό[32].

2. Τὸ πνεῦμα τοῦτο τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ἀμοιβαίας εἰλικρινείας διαχέεται καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς νομοθεσίας τῶν νήσων, τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου παρατηροῦντος ἐν προκειμένῳ ὅτι: οἱ ἐν ἔτει 1818 γραφέντες νόμοι τῆς Ὕδρας οὐδεμίαν μνείαν ποιοῦνται περὶ τῶν ἀδικημάτων τῆς ναυταπάτης ἢ ἄλλων ναυτικῶν κακουργημάτων. Ἐπίσης, οἱ τῷ 1814 συνταγέντες νόμοι τῶν Σπετσῶν, προέβλεπον μὲν περὶ τοῦ τρόπου ἐπιλύσεως τῶν ἐκ τῆς συνεργασίας προκυπτόντων διαφορῶν καὶ ἀτοπημάτων, ἀλλὰ οὔτε ποινικὸν χαρακτῆρα ἀπέδιδον, οὔτε ποινὰς ἐπέβαλλον εἰς τὰ ἀτοπήματα[33] ταῦτα.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, ἀναρωτᾶται: «Ἔπεται ἄραγε ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἦσαν ἀναμάρτητοι ἢ ὅτι δὲν ἐτιμωρήθησαν ποτέ; ὄχι βεβαίως. Ἔπεται ὅμως ὅτι οἱ ἀπορώτεροι συνειδότες, τὴν διὰ πραγμάτων μαρτυρουμένην καλοκάγαθον ὑπὲρ αὐτῶν προαίρεσιν τῶν εὐπορωτέρων ἐπέτρεπον αὐτοῖς οὐ μόνον τὴν τῶν κοινῶν διοίκησιν ἀλλὰ καὶ τὸν ἑκάστοτε προσδιορισμὸν τῆς τιμωρίας τῆς προσηκούσης εἰς πᾶσαν παράβασιν»[34].

Συνεπῶς, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, οἱ κάτοικοι τῶν τριῶν τούτων νήσων, γαλουχηθέντες ἐπ' ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα, ἐντὸς τοῦ ἀλτρουϊστικοῦ καὶ κοινωνικοῦ θερμοκηπίου τῆς μεταξύ των συνεργασίας καὶ ἀλληλεγγύης, ἐπύργωσαν βαθμηδὸν ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἐν τῷ χαρακτῆρι αὐτῶν, μίαν ἀνωτέραν ἀντίληψιν περὶ τῶν καθηκόντων των ἔναντι τῶν συανθρώπων των καὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος.

Καὶ περαιτέρω δυνάμεθα νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν τὸ γεγονός, ὅτι δηλαδὴ ἐκ τῶν ὑψηλῶν τούτων κορυφῶν ἐκκινήσαντες, ἐπορεύθησαν ναυμαχοῦντες ἐν μέσῳ τῶν θαλασσῶν, μὲ αὐταπάρνησιν, αὐτοθυσίαν καὶ ἡρωϊσμόν, διανοίξαντες τὰς λεωφόρους τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος, πρᾶγμα ὅπερ ἐμποιεῖ αὐτοῖς μεγαλυτέραν δόξαν καὶ τιμήν, διότι οὗτοι «οὔτε ἠσθάνοντο τὰ κατὰ τῆς τυραννίας ὡς τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, οὔτε εὐδοκιμοῦντος τοῦ ἀγῶνος, ἐπροσδόκουν τὴν ἀπόλαυσιν ὧν θὰ ἀπελάμβανον ἐκεῖνα»[35].

3. Ὁ Γ. Κριεζῆς περιγράφει[36] ὡς ἑξῆς τὸν τρόπον τῆς διανομῆς τῶν κερδῶν τῶν ὑδραίων συνεταίρων ναυτικῶν. «Μετὰ δὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ πλοίου εἰς τὴν Ὕδραν τὴν προσεγγίζουσαν Κυριακήν, εἴτε ἄλλην ἑορτάσιμον ἡμέραν, οἱ συμμέτοχοι αὐτοῦ καὶ ἅπαν τὸ πλήρωμα συνοιθροίζοντο μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτῶν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πλοιάρχου, φέροντες μεθ' ἑαυτῶν, οἱ μὲν ἄνδρες οἶνον, αἱ δὲ γυναῖκες ἄρτον. Μετά... οἱ μὲν ἄνδρες ἀπεσύροντο εἴς τινα γωνίαν τῆς οἰκίας καὶ καθήμενοι κατὰ γῆς, ἐθεώρουν τοὺς λογαριασμοὺς τοῦ πλοίου, αἱ δὲ γυναῖκες μετὰ τῆς οἰκοδεσποίνης ἐνησχολοῦντο εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ ἁπλουστάτου συμποσίου. Ἐκ δὲ τοῦ προκύψαντος

κέδρους ἀφήρουν πρῶτον τὰ ἔξοδα τοῦ πλοίου, τὸ δὲ μεῖναν κέρδος διηρεῖτο εἰς τόσα μέρη, ὅσα ἦσαν καὶ οἱ ναῦται καὶ προσετίθεντο ἄλλα τόσα διὰ τὸ πλοῖον· ἤτοι ἐὰν ἦσαν δέκα ναῦται ἄλλα τόσα ἐλάμβανε καὶ τὸ πλοῖον. Ὅθεν τὰ μὲν ἥμισυ διενέμοντο εἰς τοὺς ναύτας, τὰ δὲ ἄλλα εἰς τοὺς συμμετόχους τοῦ πλοίου. Σημειωτέον δέ, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1769 ἔτους, ὅτε δηλαδὴ ᾠκοδομήθη ἡ μονὴ τῆς Παναγίας, ἔγινε γενικὴ συνήθεια νὰ προσφέρη ἕκαστον πλοῖον ἓν μερίδιον πρὸς τὴν μονὴν χάριν εὐλαβείας πρὸς συντήρησιν αὐτῆς. Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ὅταν ὁ ναύτης ἐλάμβανεν εἰς τὸ μερίδιόν του μίαν ἑξηντάραν τουρκικήν, ἐλογίζετο εὐτυχὲς τὸ ταξείδιον. Ὅτε ὅμως ἡ θαλασσοπλοΐα παρετείνετο μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ μερίδιον ἀνέβαινε καὶ μέχρι τῶν πέντε τουρκικῶν γροσίων. Μετὰ τὴν οὕτω διανομὴν τοῦ κέρδους, ἐκάθιζον εἰς τὴν τράπεζαν, εὐθυμοῦντες μετὰ λυρῶν καὶ χορῶν ἄχρι τῆς ἑσπέρας, ἡ δὲ συνήθεια αὕτη ἐπεκράτει μέχρι τοῦ 1790».

Ἐν προκειμένῳ ὁ Ι. Μανιατόπουλος[37] παρατηρεῖ ὅτι, τὸ περὶ διανομῆς μεριδίου εἰς τὸ Μοναστήριον τῆς Παναγίας «εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμον» διότι τοῦτο ὑπῆρχε «πολὺ πρὸ τοῦ 1769 καὶ ὅτι τὸ θεσπισθὲν μερίδιον καθιερώθη προσωρινῶς μὴ ἔχοντος ὑποχρεωτικὸν χαρακτῆρα.

Πάντως ἡμεῖς ἀνεύρομεν ἐν τῷ Ἀρχείῳ Ὕδρας[38] τὴν ἀπὸ 1 Μαΐου 1817 ἀπόφασιν τῆς κοινῆς συνελεύσεως τῆς νήσου, δυνάμει τῆς ὁποίας ἀπεφασίσθη ἡ ἐκχώρησις τοῦ ¼ τοῦ μεριδίου ἑκάστου καραβίου, διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ Μοναστηρίου τῆς Κοιμήσεως καὶ τὴν λειτουργίαν τοῦ ἐν τῇ νήσῳ νεοσυσταθέντος σχολείου.

Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι μᾶλλον ὁ Μανιατόπουλος εὑρίσκεται ἐκτὸς τῶν πραγμάτων, δεδομένου ὅτι οἱ ναυτικοὶ τῶν νήσων εἶχον βαθύτατα ἐρριζωμένον τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα καὶ διότι ἐπὶ πλέον, τὸ ὑπὲρ θρησκευτικῶν σκοπῶν μερίδιον ἴσχυε καὶ εἰς τὰς δύο ἑτέρας νήσους, τοῦ Α. Ὀρλάνδου σημειοῦντος, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διανομῆς ὅτι: «Τὰ αὐτὰ ἐφαρμόζονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον καὶ εἰς τὰς ἄλλας δύο ναυτικὰς νήσους»[39]. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἕνα πρόσθετον λόγον νὰ μὴν ἀποδεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Ι. Μανιατοπούλου ἄποψιν περὶ «ἀβασίμου» τοῦ ὑπὲρ τοῦ Μοναστηρίου μεριδίου ἐν Ὕδρᾳ.

4. Ἐπίσης, ὁ Α. Ὀρλάνδος περιγράφει ὡς ἑξῆς τὸν τρόπον τῆς διανομῆς τῶν κερδῶν ἐκ τοῦ θαλασσίου σιτεμπορίου ἐν τῇ νήσῳ τῶν Σπετσῶν[40]. «Μετὰ τὴν πώλησιν τοῦ φορτίου, τὰ ἐξ αὐτῆς προκύπτοντα κέρδη, διενέμοντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καθ' ὁδόν, ἐν τῇ κατὰ τὸν διάπλουν ἐπανόδῳ, οὕτως: Ἀφοῦ πρῶτον ἀφῃροῦντο οἱ τόκοι τῶν κεφαλαίων, κατὰ τὸν Κανονισμόν, τὰ πρὸς τροφὴν καὶ λοιπὰ τοῦ πλοίου ἔξοδα, ὁ ὑπὲρ τῆς Κοινότητος φόρος τῶν 5%, καὶ ἓν μερίδιον πρὸς ὄφελος τῆς Δημοτικῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τὰ λοιπὰ κέρδη ἐ-

γίνοντο τόσα διπλᾶ ὅσα μερίδια, ὅσα ἄτομα ἠρίθμει τὸ πλήρωμα τοῦ πλοίου· καὶ τὸ μὲν ½ αὐτῶν ἀνῆκε εἰς τὸ πλήρωμα, τὸ δὲ ἕτερον εἰς τὸ πλοῖον· εἰς τὰ μερίδια τῶν ναυτῶν συμπεριλαμβάνετο καὶ τὸ τοῦ πλοιάρχου, ἀλλ' ἐδίδοντο εἰς αὐτὸν καὶ ἄλλα δέκα μερίδια περιπλέον, ὅπως δι' αὐτῶν ἀνταμείβη ἰδιαιτέρως τοὺς ἐκ τοῦ πληρώματος ἱκανωτέρους, ὃ ἔστι τοὺς δορυφόρους καὶ συγγενεῖς του.

Οὔτε τὸ πλοῖον ἐνείχετο εἰς τὴν ζημίαν τῶν κεφαλαίων, οὔτε τὰ κεφάλαια εἰς τὴν τοῦ πλοίου. Ὁσάκις δὲ συνέβαινε ζημία τις ἐκ τῆς πωλήσεως τοῦ φορτίου, καὶ τὸ πλοῖον, καὶ τὰ ἐναπομείναντα κεφάλαια, καὶ αὐτὸ τὸ πλήρωμα, ἦσαν ὑπόχρεα ν' ἀνανεώσωσι τὸν διάπλουν, καὶ νὰ ὑπηρετήσωσι δωρεὰν οἱ ναῦται, ἑωσοῦ ἀποτίσωσι τὴν ζημίαν. Ἐν τῇ τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει ἐμετριάζοντο καὶ οἱ τόκοι τῶν δανειστῶν κεφαλαιούχων»[41].

5. Κατὰ τὸν Γάλλον ἐρευνητὴν τῶν συνεταιρικῶν πραγμάτων ἐν τῇ χώρᾳ μας, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, Φρ. Μπουλανζέ[42], προκειμένου ὁ πλοίαρχος νὰ μεταβῇ πρὸς ἀγορὰν σίτου εἰς τοὺς ρωσικοὺς λιμένας, προέβαινε εἰς τὴν σύναψιν ναυτικοῦ δανείου, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ὑπερβῇ τὴν ὅλην ἀξίαν τοῦ πλοίου. Καὶ εἰς τὰ δάνεια ταῦτα «ἀντὶ τόκου ὡρισμένου, ἀνεγνωρίζετο δικαίωμα ἀναλόγου συμμετοχῆς εἰς τὰ κέρδη. Μετὰ τὴν πώλησιν τοῦ σίτου καὶ τὴν λῆξιν τοῦ ταξειδίου, κατὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ πλοίου εἰς Ὕδραν, Σπέτσας καὶ Ψαρά, κατηρτίζετο ὁ γενικὸς πρὸς διανομὴν τῶν κερδῶν λογαριασμός. Καὶ τὸ πλήρωμα ἐκ τοῦ πλοίου ἀντὶ ἡμερομισθίου, ἐδικαιοῦτο ἀναλόγως τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ προσωπικοῦ νὰ συμμετέχῃ εἰς τὴν διανομὴν τῶν κερδῶν... Μετὰ τὴν προαφαίρεσιν τῆς τροφοδοσίας τοῦ πληρώματος, τῶν λιμενικῶν, φαρικῶν, τῆς δαπάνης τοῦ πλοηγοῦ κλπ., τὸ καθαρὸν ὑπόλοιπον διενέμετο εἰς 69 μερίδας (παρτίδας) ὡς ἀκολούθως:

— Ὑπὲρ τοῦ πλοίου ἀπενέμοντο πάντοτε	10	μερίδες
— Εἰς τοὺς ναυτοδανειστὰς	10	»
— Εἰς τὸν πλοίαρχον	3	»
— Εἰς τὸν λογιστὴν (γραμματικὸν)	2	»
— Ἀνὰ δύο μερίδες εἰς ἕκαστον τῶν ἀρχιναυτῶν	4	»
— Εἰς τὸν μάγειρον	2	»
— Εἰς ἕκαστον τῶν τεσσάρων καλλιτέρων ναυτῶν πηδαλιούχων, ἀνὰ μίαν καὶ ἡμίσειαν	6	»
— Εἰς ἕκαστον τῶν τριάκοντα ναυτῶν ἀνὰ μίαν	30	»
— Ἀνὰ ἡμίσειαν μερίδα εἰς ἕκαστον τῶν τεσσάρων ναυτοπαίδων	2	»

Οὕτως —ἐπιλέγει ὁ Μπουλανζὲ— μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ὅλων τῶν ἐξόδων... τὸ καθαρὸν ποσὸν διηρεῖτο εἰς 69 μέρη καὶ διενείμετο ἀναλόγως τῶν μερίδων».

Ἀλλαχοῦ δὲ οὗτος σημειώνει: «... διενέμετο ἡ ἀξία τοῦ πλοίου εἰς ὀκτὼ μερίδας μετὰ ὑποδιαιρέσεων καὶ ἀνεγνωρίζοντο ὡς μεριδοῦχοι ἑνός, δύο ἢ πλειόνων μερίδων οἱ κυριώτεροι χρηματοδόται καὶ οἱ προμηθευταὶ τοῦ ὑλικοῦ, ἀναλόγως τῆς ὑπ' αὐτῶν καταβληθείσης ἀξίας. Τὰ εἰς τοὺς ναυπηγοὺς καὶ λοιποὺς ἐργάτας ὀφειλόμενα ἡμερομίσθια ἐπεβάρυνον τὸ πλοῖον ὡς ναυτικὰ δάνεια, εἰς τὰ ὁποῖα ἐχορηγεῖτο ἀνάλογον δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὰ ἐκ τοῦ ταξειδίου κέρδη ἤ, ἀντὶ τούτου, ἐξωφλοῦντο μὲν ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου, ἀλλ' οὗτος ἀνεγνωρίζετο συγκύριος, ἀναλόγως πρὸς τὴν πληρωθεῖσαν ποσότητα. Τὸ αὐτὸ ἐγίγνετο καὶ διὰ τὰς δαπάνας τῶν ἀπαιτουμένων ζωοτροφῶν κλπ»[43].

6. Ἐνταῦθα ὅμως ὁ Ι. Μανιατόπουλος παρατηρεῖ ὅτι «εἰς τὸ Ἀρχεῖον Ὕδρας οὐδόλως συναντῶμεν τοιαύτην προαφαίρεσιν δέκα μεριδίων[44], δι' ὃ καὶ διστάζομεν νὰ υἱοθετήσωμεν ταύτην, καίτοι λογικῶς δικαιολογεῖται ἀπολύτως»[45].

Ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ τρόπου διανομῆς τῶν κερδῶν, ὁ Μανιατόπουλος γράφει: «Ἐν περιπτώσει κερδῶν, ἐκ τοῦ ὅλου ποσοῦ ἀφηροῦντο τὰ κεφάλαια μετὰ τῶν τόκων αὐτῶν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον διηρεῖτο εἰς δύο ἴσα μέρη ὧν τὸ μὲν ἐλάμβανον οἱ πλοιοκτῆται διανεμόμενοι αὐτὸ κατὰ λόγον τοῦ ἐπὶ τοῦ πλοίου ποσοστοῦ αὐτῶν κυριότητος, τὸ δ' ἕτερον διεμοιράζετο κατ' ἴσα μερίδια εἰς πάντα τὰ πρόσωπα τοῦ πληρώματος ἄνευ διακρίσεως ἡλικίας, βαθμοῦ ἢ ἱκανότητος, πλὴν τοῦ πλοιάρχου, λαμβάνοντος κατὰ κανόνα μερίδια δύο»[46].

Τελικῶς, κατὰ τὸν Ι. Μανιατόπουλον, ὀλίγον πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ διανομὴ τῶν προκυπτόντων ἐκ τοῦ ταξειδίου κερδῶν ἐλάμβανε χώραν ὡς κάτωθι, τῆς ἱκανοποιήσεως ἑκάστης τάξεως ἐχούσης τὴν ἑξῆς σειράν:

α) Ἐπεστρέφοντο τὰ κεφάλαια, β) ἐγένετο ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ δατζίου (φόρου δημοτικοῦ) ἐπὶ τοῦ ἐναπομένοντος ποσοῦ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ κεφαλαίου, γ) ἠκολούθη ἡ πληρωμὴ τοῦ κεκανονισμένου τόκου ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου (μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἐκ 3% δημοτικοῦ φόρου)[47] καὶ δ) τὸ μετὰ ταῦτα ἐναπομένον ποσὸν διεμοιράζετο εἰς δύο ἴσα μέρη, ἐξ ὧν τὸ ἓν μεταξὺ τῶν πλοιοκτητῶν ἀναλόγως τῶν ἐπὶ τοῦ πλοίου μερίδων των, τὸ δὲ ἕτερον μέρος κατενέμετο ἰσομερῶς μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ πληρώματος, πλὴν τοῦ πλοιάρχου ὅστις ἐλάμβανε δύο μερίδια[48].

Οὕτως ἐχούσης τῆς διανομῆς τῶν κερδῶν —κατ' αὐτὸν— ὑφίστα-

ται διάστασις μεταξὺ τούτου[49] καὶ τῶν Γ. Φιλαρέτου καὶ F. Boulanger, καθ' οὕς, τὰ ὑπὸ διανομὴν μερίδια κατενέμοντο[50] εἰς 69.

7. Κατὰ τὸν Γ. Φίνλεϋ,[51]: «Ἡ διανομὴ τῶν κερδῶν γινόταν μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ κεφαλαίου, ποὺ διέθεταν γιὰ τὴν ἀγορὰ τοῦ φορτίου καὶ γιὰ τὶς προμήθειες τοῦ πλοίου. Ἀφαιροῦσαν ἀκόμη πέντε τὰ ἑκατὸ γιὰ τὴν ἐκκλησία καὶ τὸ μοναστήρι, καὶ τὸ ὑπόλοιπο τὸ μοίραζαν σὲ καθορισμένο ἀριθμὸ μεριδίων. Δὲν ἐξαιροῦσαν οὔτε τὸ μοῦτσο, ποὺ ἔπαιρνε μισὸ ἢ τὸ τέταρτο ἀπὸ τὸ μερίδιο, ἀνάλογα μὲ τὶς περιπτώσεις. Ἔτσι, συμφέρον γιὰ ὅλους ἦταν τὸ γρήγορο καὶ ἀσφαλὲς ταξίδι, ὅπως καὶ ὅλους συνέφερε νὰ φθάνη τὸ φορτίο χωρὶς ζημία στὸ λιμάνι τοῦ προορισμοῦ του».

8. Ὁ Σ. Τρικούπης, ἐπὶ τοῦ τρόπου τῆς διανομῆς τῶν κερδῶν σημειώνει: «... ἐμοίραζον δὲ τὰ κέρδη των κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Ἀφήρουν ἐν πρώτοις τὰ κεφάλαια, τὸν κανονισμένον τόκον, τὰ τῆς τροφῆς καὶ ὅ,τι ἄλλο ἐδαπάνουν· ἀφήρουν ἔπειτα τὸν δημοτικὸν φόρον· ἀφήρουν καὶ 1 τοῖς % εἰς χρῆσιν τοῦ μοναστηρίου των· μετὰ ταῦτα ὅσοι ἦσαν οἱ ναῦται ἄνευ διακρίσεως ἡλικίας, βαθμοῦ, ἢ ἱκανότητος, τόσα ἐλογίζοντο καὶ τὰ μερίδια, ὅλα ἴσα, ἄλλα τόσα μερίδια ἐλογίζοντο καὶ τὰ τοῦ πλοίου εἰς ἃ ἐπροστίθεντο δέκα ἄτινα ἐδίδοντο τῷ πλοιάρχῳ πρὸς ἀντιμισθίαν τῶν ἀνωτέρων καὶ ἱκανωτέρων τοῦ πληρώματος κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ... Ἡ διανομὴ δὲ ἐγίνετο καθ' ὃν εἴπομεν τρόπον ὁσάκις τὸ μερίδιον τοῦ ναύτου ἔπαιτε τουλάχιστον εἴκοσι δίστηλα· ἀλλ' ἂν ὀλιγώτερον, ἐμετριάζετο ὁ κανονικὸς ἐπὶ τῶν κεφαλαίων τόκος»[52].

Συνεπῶς καὶ ὁ Τρικούπης ἀναφέρεται εἰς τὴν προαφαίρεσιν τῶν δέκα μεριδίων, διὰ τὰ ὁποῖα διαφωνεῖ μόνον ὁ Ι. Μανιατόπουλος, ἐρχόμενος ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἰς ἀντίθεσιν καὶ μετὰ τοῦ Σ. Μελᾶ, ὁ ὁποῖος περιγράφει ὡς ἑξῆς τὸν τρόπον τῆς διανομῆς:

«Τὰ παραμυθένεια κέρδη... μοιράζονται ἀδερφικά... Βγαίνουν τὰ καπιτάλια κ' οἱ τόκοι τους, βγαίνει ἡ τροφὴ καὶ τἄλλα ἔξοδα· βγαίνει ὁ δημοτικὸς φόρος πέντε τὰ ἑκατό· βγαίνει κ' ἕνα τὰ ἑκατὸ γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ μοναστηριοῦ· κι' ἀπ' ὅ,τι μένει τὰ μισὰ παίρνουν οἱ νοικοκύρηδες τοῦ καραβιοῦ καὶ τἄλλα μισὰ τὸ πλήρωμα· ἡλικία, δουλειά, κι' ἀξιωσύνη δὲν λογαριάζονται· τὰ μερτικὰ εἶναι ἴσα· στὸν καπετάνιο μοναχὰ δίνουν τώρα δέκα μερτικὰ παραπάνω γιὰ τὴν παράστασή του. Ἂν τὸ μερτικὸ ποὔπεφτε στὸν κάθε ναύτη δὲν ἔφτανε τὰ εἴκοσι τάλλαρα, τότε οἱ γεróντοι τῆς κοινότητας ἀποφάσιζαν νὰ ξεπέσουν τὶς ἀξιώσεις τους τὰ καπιτάλια — νὰ κατεβεῖ ὁ τόκος»[53].

9. Ὡς πρὸς τὸ ὕψος τοῦ τόκου τῶν δανειζομένων δανείων δέον νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ δάνεια ἐχορηγοῦντο ὑπὸ διττὴν μορφήν: ἡ πρώτη μορφὴ ἦτο ἐκείνη καθ' ἣν τὸ χορηγούμενον δάνειον συνεφωνεῖτο νὰ ἐπι-

στραφῇ ὁπωσδήποτε εἰς τὸν κεφαλαιοῦχον ἀνεξαρτήτως τῶν οἱονδήποτε ζημιῶν αἵτινες ἤθελον προκύψει ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ὕψος τοῦ τόκου, δεδομένης τῆς πλήρους ἐξασφαλίσεως τοῦ δανείζοντος, ἐκυμαίνετο μεταξὺ 4—6%. Ἀντιθέτως ὅμως, ὑπαρχούσης συμφωνίας, ὅτι ὁ δανειστὴς θὰ συμμετέχῃ καὶ εἰς τὰς οἱασδήποτε τυχὸν ζημίας ἐπὶ τοῦ πλοίου καὶ τοῦ φορτίου, τότε ὑφισταμένου τοῦ κινδύνου τῆς πλήρους ἀπωλείας τοῦ κεφαλαίου, ἅμα δὲ καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ προσδοκωμένων τόκων, τὸ ὕψος τοῦ συμπεφωνημένου τόκου ἠδύνατο νὰ ἀνέλθῃ μέχρι 40%. (ἄρθρον 33 (λγ) τοῦ ὑδραϊκοῦ νόμου τοῦ 1818).

Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις τὸ δανειζόμενον κεφάλαιον ἐδίδετο δι' ἓν καὶ μόνον ταξείδιον, εἴτε ἐδίδετο ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς «σερμαγιᾶς» ἢ τῆς «ταξειδιάρικης», τῆς πρώτης οὔσης περισσότερον συνήθους εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ὁ δανειζόμενος ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐπιστρέψῃ τὸ δάνειον, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπιτυχοῦς ἢ μὴ ἀσκήσεως τῆς ἐπιχειρήσεως.

Χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ δανείζοντες κεφαλαιοῦχοι ἐπεδίωκον τὸν καταμερισμὸν τοῦ κινδύνου, παρέχων ἕκαστος μικρὰ ποσὰ ἐπὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πλοίου καὶ διὰ τὸ αὐτὸ ταξείδιον, ὥστε ἐπελθόντος τυχὸν ζημιογόνου γεγονότος ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου, νὰ ἀπωλέσουν μόνον τὸ μικρὸν δανειοθὲν ποσόν.

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς παροχῆς τοῦ ναυτοδανείου, δηλαδὴ ὁ ἐπιμερισμὸς τοῦ κινδύνου ὃν ἐπεδίωκον οἱ ναυτοδανείζοντες, μαρτυρεῖ πειστικῶς τὸ συνεταιριστικὸ πνεῦμα τὸ ὁποῖον διεῖπε τὴν ὅλην ναυτικὴν ὀργάνωσιν.

10. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ἀδιασείστως ὅτι αἱ τρεῖς ναυτικαὶ νῆσοι, εἶχον ἀνεπτυγμένην καὶ ἐδραίαν συνεταιριστικὴν κίνησιν, δι' ἧς ἠδυνήθησαν νὰ ἐγγίσωσι τὸ σημεῖον τῆς πλήρους κοινωνικῆς ἁρμονίας καὶ νὰ συγκεντρώσουν ὑψηλότατα χρηματικὰ κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας.

Πρὶν ἢ περατώσωμεν τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀναφοράν μας, θὰ ἠθέλαμε νὰ τὴν ἐπιστεγάσωμε καὶ διὰ τῶν ἐξενεχθεισῶν ἀπόψεων ἱστορικῶν συγγραφέων, ὧν ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου γνώμη εἶναι, νομίζομεν, βαρύνουσα.

11. Οὕτως ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος γράφει: Ἀλλὰ τὸ πλέον σημαντικὸν γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου τῶν νήσων, ὠφείλετο εἰς τὸ παρ' αὐτοῖς ἰσχῦον συνεργατικὸν πνεῦμα ὅπερ «...ἠρείδετο ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως ἀρχῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας... Ἕκαστος ναύτης εἶχεν ἑταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου· γινόμενος δὲ οὗ-

τω συνεταῖρος εἶχε κοινὸν συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀπέβαινε προσεκτικός, ἄγρυπνος, οἰκονόμος, ἐξεταστικός. Καὶ οὐ μόνον ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτηδειοτέραν τοῦ πλοίου ὑπηρεσίαν ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τοῦτο δεξιότητα αὐτοῦ ἀδιαλείπτως προεβίβαζεν, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ ἀρίστου ἐκτελεστοῦ τῶν διατασσομένων προήγετο πολλάκις εἰς τὴν τάξιν ἀρίστου κυβερνήτου. Ἀλλ' ἡ ἀδελφικὴ αὕτη σύμπραξις τῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἀπορίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ συνεπαγάγῃ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀτόμου ἀνύψωσιν. Καὶ τῷ ὄντι ἐξαίρετος χρηστότης ἐπεκράτησεν εἰς ἁπάσας τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς τοῦ καιροῦ ἐκείνου κερδοσκοπίας. Πᾶσαι αἱ ληψοδοσίαι ἐγίνοντο διὰ προφορικῶν συμβάσεων ἢ τὸ πολὺ ἁπλῶν σημειώσεων... ἡ χρεοκοπία καὶ ἡ ναυπάτη ἦσαν γεγονότα σχεδὸν ἄγνωστα...»[54].

12. Ὁ Γ. Γερβῖνος σημειώνει σχετικῶς: «Ἐν Ὕδρᾳ, οἱ κτηματίαι γεγηρακότες ἰδιοκτῆται πλοίων (νοικοκυραῖοι) οἵτινες ἀπετέλουν συγχρόνως καὶ τὴν κυβερνῶσαν τάξιν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τόπου, ἐσυνήθιζον νὰ δανείζωσι τοῖς πλοιάρχοις τὰ πρὸς τὸ φορτίον τῶν πλοίων ἀπαιτούμενα κεφάλαια, ἀφ' οὗ δὲ ἐκ τῶν κερδῶν τοῦ πλοῦ ἀφῃροῦντο οἱ τόκοι τοῦ δανεισθέντος κεφαλαίου, ὁ φόρος τῆς κυβερνήσεως καὶ (κατ' ἀρχαίαν τινὰ Φραγκικὴν παράδοσιν) τὸ δέκατον διὰ τὸν ἀρχάγγελον τῆς Σύμης, διῃρεῖτο τὸ ἐπίλοιπον ἐξ ἡμισείας μεταξὺ τοῦ πλοίου καὶ τῶν ναυτῶν, τοῦ πλοιάρχου καὶ τῶν ἐμπορικῶν πρακτόρων, τὸ ἕτερον ἥμισυ δὲ διενέμετο ἀμέσως εἰς τοὺς ναύτας. Τοιουτοτρόπως ἀπέκτησαν τὰ τρία ἐκεῖνα νησίδια —ὑπονοεῖ Ὕδραν, Σπέτσας καὶ Ψαρὰ— ἐντὸς ὀλίγου ναυτικὸν συγκείμενον ἐκ πολλῶν ἑκατοντάδων ταχέων καὶ καλῶς ἐφωδιασμένων ἐμπορικῶν πλοίων, καὶ ἐμορφώθησαν ναῦται... πλούτη μεγάλα ἐπεσωρεύθησαν εἰς τὰς νήσους ταύτας· ἐπ' αὐτῶν ἠκούσθη κατὰ πρῶτον μεταξὺ τῶν ραγιάδων ἡ λέξις ἑκατομμυριοῦχος...»[55].

13. Ὁ Κ. Μένδελσων γράφει: Αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον ἀποκτήσει «πολὺν πλοῦτον διὰ τῆς σιτεμπορίας, ὠφεληθεῖσαι ἐπιτηδείως ἐκ τῶν κεχορηγημένων αὐταῖς ὑπὸ τῆς Πύλης ἐμπορικῶν προνομίων καὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἠπειρωτικῶν λιμένων κατὰ τοὺς γαλλικοὺς πολέμους. Τὴν δραστηριότητα δὲ καὶ τὸν ζῆλον τοῦ πληρώματος ἐκέντριζε καὶ προσωπικὸν συμφέρον εἰς εὐτυχίαν τοῦ πλοῦ καὶ τῆς ἐπιχειρήσεως· διότι ἀπὸ τοῦ πλοιάρχου μέχρι τοῦ ναύτου παιδὸς πάντες μετεῖχον ἀναλόγως τοῦ κέρδους. Συνέπεια τούτου ἦτο, ὅτι πάντες ἐνδιαφέροντο ὑπὲρ ταχείας καὶ ἀσφαλοῦς θαλασσοπορίας, ὅτι τὰ πλοῖα τῶν νησιωτῶν ἦσαν τὰ ταχύτατα καὶ τὸ μεῖζον ἀποφέροντα κέρδος πάντων τῶν διαπλεόντων τὴν Μεσόγειον»[56].

14. Ὁ Α. Γούδας, ἀναφερόμενος εἰς τὸν ναυτικὸν συνεταιρισμὸν

τῶν τριῶν νήσων, γράφει: «Πᾶς ὁ συναισθανόμενος ὅτι δύναται νὰ κυβερνήσῃ πλοῖον, δὲν εἶχεν ἀνάγκην οὔτε νὰ ἑτοιμάσῃ πρότερον ἅπαντα τὰ πρὸς ἀπάκτησιν τούτου κεφάλαια, οὔτε νὰ ναυτολογήσῃ διὰ μισθοῦ· ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν προσήρχοντο ἄφθονα μάλιστα, διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ ἢ μετοχῶν· ἅπαν δὲ τὸ πλήρωμα ἐναυτολογεῖτο διὰ μερίσματος ἐκ τῶν κερδῶν καὶ ζημιῶν. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ συνεταιρισμοῦ συνετέλεσε τεραστίως εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ ναυτικοῦ τῆς Ἑλλάδος πρὸ τοῦ ἀγῶνος· διότι τά τε κέρδη, αἱ ζημίαι, οἱ κίνδυνοι, καὶ αἱ ἐπιτυχίαι ἀπέβλεπον πάντας τοὺς ἐν τῷ πλοίῳ· ἅπαντες λοιπὸν συνεμερίζοντο τῶν πάντων κατά τε τὴν ἐπιβαλλομένην ὑπὸ τῶν κοινῶν συμφερόντων εὐθύτητα καὶ τὴν κατὰ παραδεδεγμένην συνήθειαν δικαιοσύνην. Οὔτε ναυοιβαρεῖαι ἐγένοντο τότε πολλαί, οὔτε διενέξεις μεγάλαι· αἱ δὲ ναυταπάται ἦσαν ἄγνωστοι»[57].

15. Ὁ Γ. Φιλάρετος γράφει: «Κυρίως ὅμως συνετέλεσεν εἰς τὴν μικρὸν κατὰ μικρὸν μεγίστην τοῦ κατὰ θάλασσαν ἑλληνικοῦ ἐμπορίου ἀνάπτυξιν τὸ σύστημα τῶν ναυτικῶν συνεταιρισμῶν, ὅπερ διεπλάσθη ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων. Ἡ ἔλλειψις μέσων ἐπαρκῶν πρὸς συναγωνισμὸν μετὰ τῶν ἀλλοεθνῶν ὑπέδειξε τοῖς Ἕλλησι τὴν ἀνάγκην συνεννοήσεως κεφαλαιούχων ἐμπόρων, ναυπηγῶν, ἐργατῶν καὶ ναυτιλλομένων...»[58].

Οὗτος δὲ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1907 συνίστα[59] τὴν ἔρευναν τῶν ναυτικῶν συνεταιρισμῶν τῶν τριῶν νήσων «χάριν τῶν θαυμασίων ἀποτελεσμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ» εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἔθνους Ἀγῶνα.

16. Τέλος, ὁ Μπουλανζὲ σημειώνει: «... Τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας ὀφείλει τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς τὴν δύναμιν τοῦ συνεταιρισμοῦ... Τῶν τουρκικῶν πιέσεων παρακωλυουσῶν τὴν πρόοδον αὐτοῦ —ὑπονοεῖ τοῦ ναυτικοῦ— ἐπεζήτησε τὴν βελτίωσιν τῆς τύχης του διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ... Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία ὁσημέραι ἀνεπτύσσετο· αἱ νῆσοι Ὕδρα, Σπέτσαι καὶ Ψαρὰ ἐπέκτων μεγάλα πλούτη, μόναι σχεδὸν ἐξυπηρετοῦσαι τὸ ἐμπόριον τῆς Μεσογείου...»[60].

Ἀλλὰ ἡ δραστηριότης τῆς Ὕδρας δὲν περιωρίζετο μόνον ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς Μεσογείου. Τὸ ἐμπορικὸν βελῆνεκὲς ταύτης ἐξικνεῖτο εἰς πλέον ἀπομεμακρυσμένους ἐμπορικοὺς τόπους. «Σ' ὅλες τὶς πολιτεῖς τῆς Ρουσίας, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Εὐρώπης εἶχαν ἀντιπροσώπους· κι' ἄνοιξαν ὅλες οἱ χῶρες πραχτορεῖα στὴν Ὕδρα γιὰ τοῦτο τὸ μεγάλο πάρε δόσε»[61]. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ Ὕδρα ἦτο ἡ ἐμπορικὴ Μέκκα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰ δὲ πλοῖα της διέσχιζον ἐν ἔτει 1804 τὸν Ἀ-

τλαντικὸν Ὠκεανόν, φθάνοντα μέχρι τὸ Μοντεβίδιον[62] ὅπου ἐπώλουν τὸ φορτίον των (οἶνον) καὶ ἐφόρτωναν δέρματα.

17. Περατοῦντες τὴν ἔρευναν περὶ τῆς ὑφισταμένης συνεταιρικῆς κινήσεως εἰς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους, κρίνομεν σκόπιμον νὰ ἀναφερθῶμεν καὶ δι' ὀλίγων εἰς τὰ πληρώματα τῶν ἐμπορικῶν πλοίων καὶ τὸν τρόπον ζωῆς τούτων. Ἡ συγκρότησις τῶν πληρωμάτων συνέκειτο κατὰ σειρὰν θέσεως καὶ βαθμοῦ, ἐκ τῶν κάτωθι προσώπων:

Τὸ πρῶτον πρόσωπον τοῦ πλοίου ἦτο ὁ Καπετάνιος ἢ Ρεήζης, δηλαδὴ ὁ πλοίαρχος[63]· ἠκολούθει ὁ ναύκληρος, ὅστις μετὰ τὸν πλοίαρχον ἦτο ἡ ψυχὴ τοῦ πλοίου· μετὰ τούτου ἤρχετο ὁ γραμματικὸς ἢ σκριβᾶνος, ὁ ὁποῖος ἠσχολεῖτο μὲ τὴν διεκπεραίωσιν πάσης τῆς γραφικῆς ἐργασίας τοῦ πλοίου, ἐν ἧς περιελαμβάνετο καὶ ἡ ταξινόμησις τῶν λογαριασμῶν· δηλαδὴ οὗτος ἤσκει καθήκοντα λογιστοῦ θὰ ἐλέγομεν σήμερον.

Μετὰ τὸν γραμματέαν ἤρχετο ὁ μπεσπετζέρος, δηλαδὴ ὁ τροφοδότης, ὁ ὁποῖος ἠσχολεῖτο μὲ τὴν διαχείρισιν τῶν τροφίμων, τὰ ὁποῖα προορίζοντο διὰ τὸ συσσίτιον τοῦ πληρώματος· ἐν συνεχείᾳ εἵποντο οἱ ναῦται ἢ μᾶλλον οἱ συντροφοναῦται καὶ τέλος οἱ ναυτόπαιδες καὶ οἱ νεαροὶ γεμιτζῆδες ἀσχολούμενοι μὲ τὰς βοηθητικὰς ἐργασίας τοῦ πλοίου. Πρόσωπα δὲ μὲ εἰδικὴν ἀποστολὴν ἐντὸς τοῦ πλοίου ἦσαν ὁ μάγειρος καὶ ὁ καμαριέρης τοῦ καπετάνιου.

Τὸ μέγεθος τῶν πληρωμάτων ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν κανονίων διὰ τῶν ὁποίων ἦσαν ἐξωπλισμένα τὰ πλοῖα, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἀποστάσεως τοῦ πλοῦ τῶν πλοίων.

Οὕτω, πλοῖον φέρον ὀκτὼ κανόνια εἶχεν ὡς πλήρωμα 35 ναύτας, ἐνῷ φέρον εἴκοσι κανόνια εἶχεν ὡς πλήρωμα 70 ναύτας.

18. Ὡς πρὸς τὴν καθ' ἑκάστην ἡμέραν ζωὴν τῶν ναυτῶν ἐντὸς[64] τῶν πλοίων, αὕτη ἦτο λίαν εὐχάριστος[65], περιλαμβάνουσα παιδιὰς καὶ αὐτοσχέδιον γλυπτικὴν ὡς καὶ κατασκευὴν μικρῶν πλοιαρίων. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ἐνασχολήσεως τοιαύτην ἱκανότητα εἶχον ἀποκτήσει οἱ ναῦται ὥστε, ἀναφέρεται ὅτι, ἐντὸς ἐλαχίστων ὡρῶν ἠδύναντο νὰ κατασκευάσωσι ἓν μικρὸν πλοιάριον «μὲ ἀκέραιον ἐφοπλισμὸν ὡς τῶν μεγάλων πλοίων».

Καθ' ἃ δὲ ἀναφέρει[66] ὁ Γ. Κριεζῆς, τοιοῦτον πλοιάριον κατεσκευάσθη χάριν ψυχαγωγίας ἐντὸς ἐλαχίστων ὡρῶν, ὅτε ὁ διερμηνεὺς τοῦ Ὀθωματικοῦ στόλου Παναγιώτης Μουρούζης —τὸν ὁποῖον ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως οἱ Τοῦρκοι ἀπεκεφάλισαν— προέβη εἰς τὴν ναύλωσιν τοῦ πλοίου τοῦ Λ. Λαλεχοῦ, ὅστις ἐπιθυμήσας νὰ ψυχαγωγήσῃ τὸν Μουρούζην ἔδωσεν ἐντολὴν εἰς τοὺς ναύτας διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ πλοιαρίου. Τὸ ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν κατασκευασθὲν πλοιά-

ριον προεκάλεσε τοιαύτην ἐντύπωσιν εἰς τὸν Μουρούζην, ὥστε οὗτος παρέλαβε τοῦτο εἰς τὴν δεξαμενὴν τοῦ κήπου τῆς οἰκίας του.

Τὰ πληρώματα δέ, πέραν τῆς ἀμοιβῆς των, εἶχον δικαίωμα νὰ ἐμπορεύωνται δι' ἴδιον λογαριασμόν, ποσότητά τινα ἐμπορευμάτων, μὴ ὑποκείμενα τὰ κέρδη ταῦτα εἰς οὐδεμίαν φορολογίαν[67].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Κατὰ τὸν Γ. Γεωργακόπουλον, σελ. 57 «οἱ κεφαλαιοῦχοι δανείζοντες χρήματα διὰ τὸ ταξείδιον ὄχι μόνον δὲν αἰσχροκέρδουν, ἀλλὰ πολλάκις δὲν ἐλάμβανον οὔτε αὐτὸν τὸν ἰσχύοντα τόκον, ἀλλὰ μόνον μερίδιον ἐπὶ τῶν κερδῶν».
2. Ἴδε F. Boulanger, σελ. 101 — 103.
3. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἐπιτομὴ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (ἀνατύπωσις), Ἀθῆναι, 1969, σελ. 445.
4. Ἴδε Γ. Φίνλεϋ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, μετάφρασις Α. Γεωργούλη, Σχόλια Τ. Βουρνᾶ, τόμ. Α΄, Ἀθῆναι, 1972 σελ. 233.
5. Ἴδε Ι. Μανιατοπούλου, σελ. 32, σημ. 2 καὶ Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Δ΄ σελ. 275.
6. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ε΄, σελ. 25.
7. Ὁ Σ. Τρικούπης, τόμ. Α΄, σελ. 112 γράφει «...ἐμπορεύοντο ἐπ' ὠφελείᾳ ἢ ζημίᾳ κοινῇ τῶν κυρίων τῶν πλοίων, τῶν κεφαλαιούχων καὶ τοῦ πληρώματος ὅλου».
8. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 239, σημ. 2.
9. Κατὰ τὸν Τ. Κωνσταντινίδην, σελ. 89, σημ. 3, ὅτε οἱ ναῦται ἔκριναν ὅτι ἔδει νὰ προσορμισθῶσι εἴς τινα λιμένα «ὁ πλοίαρχος σπανίως ἐτόλμα νὰ παραμελήσῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας ταύτης».
10. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ε΄, σελ. 25 (Ἀπομνημονεύματα Δ. Αἰνιάνος).
11. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α΄, σελ. 33.
12. Ἴδε Ι. Μανιατοπούλου, σελ. 33.
13. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α΄, σελ. 64.
14. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ε΄, σελ. 25. (Ἀπομνημονεύματα Δ. Αἰνιᾶνος).
15. Ἴδε Ἐφημερίδα «Πρωΐα» τῆς 31 Ἰουλίου 1932. «Ἐπιφυλλίς», ὑπὸ τὸν τίτλον «Ναυτικὴ Ἀσφάλεια». Περὶ τῆς ὅλης μελέτης ταύτης, ἴδε αὐτόθι, Φ. τῆς 24. 7.32, τῆς 7)8 καὶ τῆς 14)8.
16. Ἴδε Ἐφημερίδα «Ἑρμῆς» τῶν Ἀθηνῶν, τῆς 17.10.1900.
17. Ἴδε Ἔκδοσιν Ὑπουργείου Ναυτιλίας — Μεταφορῶν — Ἐπικοινωνιῶν, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀνθολογία Ναυτικῶν Κειμένων», 1972, σελ. 152 — 167.
18. Ὀνόματα τῶν μεριδούχων καὶ ποσοστὰ συνιδιοκτησίας ἐπ' αὐτῶν, ἴδε αὐτόθι, σελ. 152 — 167.
19. Ἴδε Σ. Μελᾶ, σελ. 90.
20. Ἴδε «Ἀνθολογία Ναυτικῶν Κειμένων», σελ. 168 — 173.
21. Ἴδε Ι. Μανιατοπούλου. σελ. 115 — 118.
22. Σ.τ.Σ. τῶν ἐγγράφων τούτων τηρεῖται ἡ σύνταξις καὶ ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου.
23. Ἴδε ὀνομαστικὸν κατάλογον τῶν ἐν τῷ καταστοίχῳ τούτῳ συνεταίρων ὡς καὶ τὸ ὑπ' αὐτῶν καταβληθὲν κεφάλαιον, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΣΤ΄, σελ. 29 — 32.
24. Ἴδε ἀναλυτικὸν πίνακα μεριδίων ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΙΕ΄, σελ. 204 — 224.
25. Ἐπίσημον βεβαίωσιν τῆς Κοινότητος περὶ τοῦ τρόπου παραδόσεως τῶν χρημάτων εἰς τοὺς πλοιάρχους, ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΣΤ΄, σελ. 385.
26. Ἴδε Ι. Μανιατοπούλου, σελ. 40.

27. Ὁ Κ. Νικόδημος, τόμ. Α΄, σελ. 64, σημ. α΄, ἀναφέρει ἓν τοιοῦτον χαρακτηριστικὸν τῆς ἐντιμότητος τοῦ Ψαριανοῦ Ἀνδρέα Δούκα, ὅστις μετά τινα ἔτη μετέβη εἰς τὰ Ἀμπελάκια τῆς Θεσσαλίας καὶ παρέδωκεν εἰς τὰς οἰκογενείας ἐμπόρων τῆς κοινότητος ταύτης, 12.000 φλωρίνια βενετικά, τὰ ὁποῖα εἶχον παραδώσει εἰς αὐτὸν πρὸ ἐτῶν ἔμποροι τοῦ χωρίου ἄνευ ἀποδείξεως καὶ οἱ ὁποῖοι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον ἀπωλεσθῆ.
28. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α΄, σελ. 64.
29. Κατὰ τὸν Σ. Τρικούπη, τόμ. Α΄ σελ. 112, τὰ χρήματα παραδίδοντο ἀμέτρητα «ἀποδεικτικὰ δὲ παραλαβῆς ἢ ἐξοφλήσεως δὲν ἔδιδον θεωροῦντες τοιαῦτα τὸν ἁπλοῦν λόγον, καὶ ἀσφάλειαν τῶν δανειστῶν τὴν τιμὴν τῶν δανειζομένων».
30. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 67.
31. Ὁ Γ. Κριεζὴς ἀναφέρει χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἐντιμότητος τῶν ναυτῶν κατὰ τὴν παράδοσιν, ὅτε σάκκος πλήρης νομισμάτων ἀνῆκον εἰς τὸν Λ. Κουντουριώτην, μὴ παραδοθεὶς ἐκ παραδρομῆς καὶ παραμείνας εἰς τὴν λέμβον, παρεδόθη εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ εὑρόντος αὐτὸν ναύτου τοῦ πληρώματος, (σελ. 67).
32. Ἴδε Σ. Μελᾶ, σελ. 91.
33. Σχετικὴ πρὸς τὴν ρύθμισιν τῶν λαμβανόντων χώραν ἀτοπημάτων εἶναι καὶ ἡ ἀπὸ 17.12.1817 ἐκδοθεῖσα ἀπόφασις τοῦ Ρώσου βαρώνου Δὲ Στρογανώφ, σκοποῦσα τὸν μετριασμὸν τῶν ἀτοπημάτων ἅτινα ἤρξαντο ἐπεκτεινόμενα εἰς τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον τῶν νήσων. Ἰδίᾳ δὲ διὰ τοῦ Ε΄ κεφαλαίου τῆς ἐν λόγῳ ἀποφάσεως ἐρρυθμίζοντο τὰ καθήκοντα τῶν συντροφοναυτῶν ὡς καὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ ἀπασχολουμένων ναυτῶν. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἀποφάσεως εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ΄, σελ. 61 — 62.
34. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε΄, Μέρος Δεύτερον, σελ. 153.
35. Ἴδε Σ. Τρικούπη, τόμ. Α΄, σελ. 113.
36. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 22 — 23.
37. Ἴδε Ι. Μανιατοπούλου, σελ. 89 — 90.
38. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ΄, σελ. 56.
39. Αἱ Σπέτσαι ἐκράτουν ἓν μερίδιον διὰ τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α΄, σελ. 38.
40. Τὰ αὐτὰ — γράφει ὁ Α. Ὀρλάνδος — «ἐφαρμόζονται, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, καὶ εἰς τὰς ἄλλας δύο ναυτικὰς νήσους». Ἴδε Ναυτικά, τόμ. Α΄ σελ. 38.
41. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, Ναυτικά, τόμ. Α΄, σελ. 33 — 34.
42. Ἴδε περὶ τούτων F. Boulanger, σελ. 104 — 106.
43. Ἴδε F. Boulanger, σελ. 103.
44. **Σ.τ.Σ.** Πρόκειται περὶ τῶν ὑπὲρ τοῦ πλοίου προαφαιρουμένων 10 μερίδων, δι' ἃς ἀνωτέρω ποιεῖται λόγον ὁ Μπουλανζὲ καὶ διὰ τὰς ὁποίας οὗτος γράφει ὅτι «αἱ εἰς τὸ πλοῖον ἀνήκουσαι μερίδες διενέμοντο εἰς τοὺς συγκυρίους ἀναλόγως τῶν τίτλων τῆς συμμετοχῆς των». Ἴδε F. Boulanger, σελ. 106. Ὑπὲρ τῆς προαφαιρέσεως τῶν 10 μερίδων ὑπὲρ τοῦ πλοίου τάσσονται καὶ οἱ Α. Κριεζὴς σελ. 22 — 23, Α. Ὀρλάνδος, τόμ. Α΄, σελ. 33 — 34 καὶ περὶ ὧν ἴδε ἀνωτέρω. Ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Γ. Φιλάρετος υἱοθετεῖ τὴν ἄποψιν τοῦ Μπουλανζέ. Ἴδε «Ἡ Ἑλληνικὴ Ναυτιλία κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως», ἔκδ. 1907, Ἀθῆναι.
45. Ἴδε Ι. Μανιατοπούλου, σελ. 89.
46. Ἴδε Ι. Μανιατοπούλου, σελ. 88.

47. Σ.τ.Σ. Τὸ ποσὸν τοῦ δημοτικοῦ φόρου ἦτο ἀρχικῶς 50)ο, μειωθὲν βραδύτερον διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1818 εἰς 30)ο. Ἴδε σχετικῶς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΣΤ', σελ. 571, σημ. 1 καὶ ἄρθρον 33 τοῦ Ὑδραϊκοῦ νόμου, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΣΤ', σελ. 46.
48. Ἴδε Ι. Μανιατοπούλου, σελ. 92.
49. Ἴδε Ι. Μανιατοπούλου, σελ. 92 — 93 καὶ αὐτόθι ὑποσημειώσεις.
50. Ἴδε F. Boulanger, σελ. 105.
51. Ἴδε Γ. Φίνλεϋ, ἔνθ' ἀν., σελ. 233.
52. Ἴδε Σ. Τρικούπη, τόμ. Α', σελ. 112.
53. Ἴδε Σ. Μελᾶ, σελ. 91.
54. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε', Μέρος Δεύτερον, σελ. 153.
55. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α', σελ. 89 — 90.
56. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α', σελ. 275.
57. Ἴδε Α. Γούδα, τόμ. Ε', Προλεγόμενα, σελ. ιστ' — ιγ'.
58. Ἴδε Ἄρθρον Γ. Φιλαρέτου εἰς ἐφημερίδα «Ἑρμῆς» τῆς 3.12.1900, ὑπὸ τὸν τίτλον «Συνεργατικοὶ Συνεταιρισμοὶ ναυτικῆς ἐμπορίας ἐν τῇ δούλῃ Ἑλλάδι».
59. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, «Ἡ Ἑλληνικὴ ναυτιλία κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως», σελ. στ'.
60. Ἴδε F. Boulanger, σελ. 98 — 101.
61. Ἴδε Σ. Μελᾶ, σελ. 90.
62. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 60, σημ. 1.
63. Κατὰ Ι. Μανιατόπουλον, σελ. 34. «Συνήθως πλοίαρχος ἦτο εἷς ἐκ τῶν συμπλοιοκτητῶν καὶ πολλάκις ἡ ἀγορὰ μεριδίων ἐπὶ τοῦ πλοίου ἐλάμβανε χώραν ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι ὁ ἀγοραστὴς θὰ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα τοῦ πλοιάρχου ἐπὶ τοῦ πλοίου». Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο ἀπαραίτητον, διότι ὑφίσταντο καὶ πλοίαρχοι χωρὶς νὰ εἶναι ἰδιοκτῆται. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α', σελ. 210.
64. Σ.τ.Σ. Εἰς τοῦτο συνετέλει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκτὸς τῶν πλοίων, συνεπείᾳ τοῦ συστήματος τῶν μεριδίων «ἐζούσαν ἀνέτως ... φτώχεια δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν νῆσον» ὡς γράφει ὁ Δ. Κόκκονος, τόμ. Α', σελ. 210, συνεπῶς ἦσαν ἀπερίσπαστοι ἐκ τῶν καθημερινῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν. Ἡ πτωχείᾳ ἦτο κάτι τὸ ἄγνωστον δι' αὐτούς.
65. Περὶ τῆς εἰδυλλιακῆς ζωῆς τῶν πληρωμάτων ἐν πλῷ, ἴδε ἐκτενέστερον Γ. Κριεζῆ, σελ. 67 — 69.
66. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 68.
67. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 86 — 87.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΝΑΥΤΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΙΣ ΤΑΣ ΝΗΣΟΥΣ ΥΔΡΑ – ΣΠΕΤΣΑΣ ΚΑΙ ΨΑΡΑ

Παράγραφος Ἑβδόμη

Ἐθιμικὰ Ναυτικὰ ἔθιμα εἰς τὰς τρεῖς νήσους

1. Εἰς τὸ περὶ συνεταιρισμοῦ τῶν ναυτικῶν νήσων Κεφάλαιον εἴδομεν ὅτι, συνεπείᾳ τοῦ δικαίου τρόπου διανομῆς τῶν κερδῶν, μεταξὺ πάντων τῶν συμβαλλομένων μερῶν, ἀπόλυτος ἁρμονία καὶ συνεργασία ὑφίστατο εἰς τὰς μεταξύ των ἐμπορικὰς δοσοληψίας, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπέδρα εὐεργετικῶς εἰς τὴν ἔτι μεγαλυτέραν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου των.

Ἀξίας ἐξάρσεως εἶναι ἐν προκειμένῳ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀπόλυτος αὕτη σύμπνοια τῶν συνεταιρικῶς δρώντων νησιωτῶν δὲν ἐπεβάλλετο παρ' οὐδενὸς νομικοῦ κανόνος[1], ἀλλὰ ἦτο ἀπόρροια τῶν μεταξὺ αὐτῶν δημιουργηθέντων συνηθειῶν[2] καὶ ἐθίμων[3], διὰ μέσου τοῦ χρόνου τῆς ἀσκήσεως τῆς ναυτικῆς των ἐμπορίας.

Ἡ τήρησις τῶν οὑτωσὶ διαμορφωθέντων ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν ἐθίμων εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς ἐπιτροπάς, αἱ ὁποῖαι προέβαινον εἰς τὴν θεώρησιν τῶν λογαριασμῶν τῶν πλοίων. Τὰ ναυτικὰ ταῦτα ἔθιμα ἐτηροῦντο μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας διότι «ἡ κοινὴ κατάκρισις τῶν κακῶν πράξεων ἦτον ἐκεῖ —ὑπονοεῖ τὰ Ψαρὰ— ἡ βαρυτάτη ποινή»[4].

2. Ἐνταῦθα ὅλως παρεκβατικῶς, θὰ ἠθέλαμε νὰ ἀναφερθῶμεν καὶ εἰς τινας περιπτώσεις διαταράξεως τῶν σχέσεων ἁρμονίας καὶ συμπνοίας, αἱ ὁποῖαι προεκάλουν τὴν παρέμβασιν τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία ἐχορήγει τὴν ἄδειαν φυλακίσεως τῶν ἀπειθούντων ναυτικῶν.

Οὕτως εἰς τὴν ἀπὸ μηνὸς Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1793 ἐκδοθεῖσαν διαταγὴν (μπουγιουρουλτὶ) τοῦ βασιλικοῦ στόλου τοῦ διβανίου, ἀπευθυνομένην πρὸς τοὺς Προεστώτας καὶ τὸν λαὸν τῆς νήσου Ὕδρας, παραγγέλλοντο τὰ ἑξῆς:

«Εἶναι γνωστόν σας, ὅτι κοντὰ ὁποῦ εἶναι ἔκπαλαι συνήθεια τοῦ

τόπου σας, καθὼς ὅταν γίνεται διάφορον εἰς τὸ ταξίδι ἑνὸς καϊκίου, νὰ λαμβάνουν οἱ ταϊφάδες καὶ σύντροφοι τὸ μερτικόν τους, ἔτζι καὶ ὅταν γίνεται ζημία, νὰ πληρώνῃ ὁ κάθε ταϊφᾶς καὶ σύντροφος κατὰ τὴν ἀναλογίαν ὁποῦ πέρνει πάλιν ὅ,τι πίπτει εἰς τὸ μερτικόν του ἀπὸ τὴν ζημίαν· τοῦτο ὅμως εἶναι καὶ τὸ δίκαιον, καθὼς εἰς τὰ κέρδη ἔχουν τὸ μερτικόν τους, ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν ζημίαν νὰ καταβάλλουν τὸ ἀνάλογον τοῦ μερτικιοῦ τους. Ὅθεν ἐπειδὴ μερικοὶ ἀντιβαίνοντες εἰς τὸ δίκαιον, τολμοῦν ἐναντίον καὶ τῆς ἀνέκαθεν τοπικῆς συνηθείας καὶ ὄχι μὲ μηνιάτικον, ἀλλὰ μὲ τὸ μερτικόν, τους, ἀλλὰ νὰ πέρνουν τὸ ζεμπίλι τους καὶ νὰ φεύγουν, διὰ τοῦτο ἐκδίδοντες τὸ παρὸν ἡμέτερον ὑψηλὸν μπουγιουρουλτὶ ὁρίζομεν ἀποφαστικῶς, ἡ ἀνέκαθεν περὶ τούτου τοπικὴ συνήθεια, ὡς σύμφωνος οὖσα καὶ τῷ δικαίῳ, νὰ ἐνεργῆται καὶ νὰ ἐξακολουθῇται ἀμετασαλεύτως, καὶ οἱ προεστῶτες καὶ ἐπίτροποι, ἐκείνους ὁποῦ φανοῦν ἐναντίοι τῆς τοπικῆς ταύτης συνηθείας καὶ τελείας ἀποφάσεώς μας, νὰ ἔχουν τὴν ἄδειαν νὰ τοὺς φυλακώνουν νὰ κάνουν ταχσίλι ἐκεῖνο ὁποῦ εἶναι τὸ μερτικόν τους ἀπὸ τὴν ζημίαν ὅπου τύχῃ εἰς ὅποιον καΐκι εἶναι, καὶ αὐθαδιάζοντες νὰ τοὺς στέλλετε πρὸς ἡμᾶς σιδεροδεσμίους, ὁποῦ νὰ λαμβάνουν τὰπίχειρα τῆς ἀπειθείας καὶ τόλμης των κατὰ τὸ δέον. Ἀπὸ τοὺς τοιούτους ταϊφάδες, ἀνίσως ἄλλος καραβοκύρης καὶ δεχθῇ εἰς τὸ καΐκι του, νὰ εἶναι χρέος του νὰ πληρώνῃ, ὅ,τι εἶναι τὸ μερτικόν τους ἀπὸ τὴν ζημίαν ὁποῦ ἠκολούθησεν εἰς τὸ καΐκι ὁποῦ ἦτο πρότερον καὶ ἔφυγαν ἀπροφασίστως καὶ ἐναντιούμενοι ὡς ἀπειθεῖς καὶ αὐτοὶ τῶν ὑψηλῶν προσταγμῶν μας, ὅποιος καὶ ἂν εἶναι, νὰ δένουν οἱ κατὰ καιρὸν προεστῶτες τὸ καΐκι του, καὶ ἐκεῖνον νὰ μᾶς τὸν στέλλουν σιδεροδέσμιον ἐξ ἀποφάσεως· καὶ προσέξτε καλῶς νὰ μὴν ἀναιρεθῇ ἢ ἀμεληθῇ κανένα ἀπὸ ὅσα ἀποφασιστικῶς προστάζομεν εἰς τὸ παρὸν ἡμέτερον ἡγεμονικὸν μπουγιουρουλτί, διότι ἀπροκριματίστως παιδεύεσθε μὲ φρικτὰς παιδείας καὶ ζημίαν κοινήν· ἀλλὰ νὰ εἶναι φροντὶς καὶ ἔργον τῶν κατὰ καιρὸν προεστώτων νὰ ἐνεργῶνται ἀμετασαλεύτως, καὶ οὕτω γενέσθω καὶ μὴ ἄλλως, ὡς προστάζομεν ἐξ ἀποφάσεως»[5].

Ἐκ τοῦ τουρκικοῦ τούτου ἐγγράφου ἐπιβεβαιοῦται ὅτι ἐν τῇ νήσῳ Ὕδρᾳ ἐπεκράτει ἔκπαλαι ἡ ἐπὶ τῶν πλοίων συνεταιρικὴ σύμπραξις. Καταδείκνυται ἐπίσης ὅτι πᾶσα ἀπείθεια εἰς «τὰς ἀνέκαθεν περὶ τούτου τοπικὰς συνηθείας», ἐχαρακτηρίζετο οὐχὶ μόνον ὡς στρεφομένη κατὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου καὶ τῶν τοπικῶν συνηθειῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς τοιαύτη ἔναντι τῶν προσταγῶν τοῦ τούρκου κατακτητοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπεθύμει τὴν «ἀμετασάλευτον» ἐξακολούθησιν ταύτης. Πέραν τούτων, τὰ οὕτωσὶ προκύπτοντα χρέη τῶν συνεταίρων, ἐκηρύσσοντο ἀπαράγρα-

πτα, ἅτε τοῦ νέου τυχὸν πλοιοκτήτου ὑποχρεουμένου νὰ καταβάλῃ τὴν παρὰ τούτων ὀφειλομένην ἀποζημίωσιν εἰς τὸ ἐγκαταλειφθὲν παρ' αὐτῶν πλοῖον.

Εἶναι προφανὲς ὅτι, οἱ Τοῦρκοι ἐδείκνυον τοσοῦτον θερμὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν εὐόδωσιν τῶν συνεταιρικῶν ἐργασιῶν τῶν πλοίων, διότι ἤντλουν ἐξ αὐτῶν οἰκονομικὰ ὠφελήματα[6], δεδομένου ὅτι ἐπεκράτει παρὰ τοῖς πλοιοκτήταις «ἡ θεάριστος συνήθεια» νὰ «χαρίζῃ ἕκαστος ἀπὸ τὸ καΐκι του ὃ βούλεται καὶ προαιρεῖται» χάριν τῆς «διαφυλάξεως αὐτῶν διαπλεόντων τὴν θάλασσαν»[7] καὶ τοῦτο ἕνεκεν εἶχον ἀποκτήσει οὗτοι «ἄπειρα κέρδη»[8].

Ἐνταῦθα ὅμως —ὡς πρὸς τὰ ἐμφανιζόμενα σποραδικῶς κρούσματα ἀνυπακοῆς συμμετοχῆς εἰς τὰς ζημίας— δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ταῦτα ἐξηκολούθουν νὰ λαμβάνουν χώραν παρὰ τὴν ὡς ἄνω τουρκικὴν διαταγὴν καὶ παρὰ τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὑφισταμένην ρητὴν ὑποχρέωσιν τῶν συνεταίρων. Οὕτως, εἰς τὴν ἀπὸ 20 Δεκεμβρίου 1805 ἀναφορὰν των κάτοικοι τῆς Ὕδρας ἔγραφον μεταξὺ ἄλλων: «Διὰ τῆς παρούσης κοινῆς ἡμῶν ἀναφορᾶς δῆλον ποιοῦμεν, ὅτι ἐπειδὴ κοντὰ εἰς τὰ ἄλλα κεφάλαια ὁποῦ ἔχομεν εἰς τὸ περὶ νιζάμι σερμαγιέδων καραβίων μας, τὸ Θ' κεφάλαιον διαλαμβάνει, ὅτι ὅποιον καράβι λάβῃ ζημίαν ἀπὸ τὸ ἁλισβερίσι, εἴτε πολλὴν εἴτε ὀλίγην, τὴν αὐτὴν ζημίαν νὰ ἔχουν νὰ τὴν ἀποσώσουν οἵ τε σύνδροφοι καὶ τὸ καράβι, διὰ νὰ σώζεται ἡ σερμαγιά... λοιπὸν ἕνα ἀπὸ τὰ καράβια μας... ἔπεσεν εἰς ζημίαν, καὶ κατὰ τὴν ἔκπαλαι τοπικήν μας συνήθειαν καὶ κατὰ τὸ νέον νιζάμι τὴν αὐτὴν ζημίαν ἦταν εἰς χρέος νὰ τὴν ἀποσώσουν οἱ σύνδροφοι μετὰ τοῦ καραβίου, καθὼς ἠκολούθησε καὶ εἰς ἄλλα μας ἀρκετὰ καράβια καὶ ἔβαλεν ὁ καθεὶς τὸ ἀνάλογόν του... καὶ ἐπειδὴ εἰς τὸ ρηθὲν καράβι ἦτον σύνδροφος καὶ ὁ... συμπατριώτης μας, γενόμενος αὐτὸς ἔρμπασης, ἐτράβηξε καὶ ἄλλους μερικοὺς συνδρόφους εἰς τὴν γνώμην του... προβάλλοντάς μας ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον δὲν πληρώνουν τὴν αὐτὴν ζημίαν... ἡμεῖς δέ... διὰ νὰ μὴ χαλάσῃ τὸ νιζάμι τοῦ τόπου μας ἐκινήθημεν κοινῶς καὶ τοὺς ἐγκρεμνίσαμεν μέρος τῶν ὀσπητίων τους...»[9].

Πέραν τούτων, εἴς τινας περιπτώσεις ἐσημειώθησαν ἐκ μέρους συμπλοιοκτητῶν προσπάθειαι οἰκειοποιήσεως ὅλων τῶν μερίδων τῶν πλοίων[10] ἢ τοῦ συνόλου τοῦ τιμήματος τούτων ἐν περιπτώσει πωλήσεως, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπροκάλει τὴν ἐπέμβασιν[11] τοῦ Τούρκου Πασᾶ[12].

3. Συμφώνως πρὸς τὸν «Κεφαλαιώδη Κατάλογον τῶν ὑπαρξάν-

των ἐθίμων τῆς Νήσου Σπετζῶν», προκύπτει ὅτι εἰς τὰς Σπέτσας εἶχον διαμορφωθεῖ τὰ κάτωθι συνεταιριστικὰ ναυτικὰ ἔθιμα.

Οὕτως κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 25 παράγραφον τοῦ ἐν λόγῳ Καταλόγου[13]: «Κάθε πλοίαρχος θέλων νὰ συνάξῃ σιρμαγιά, ἔστελλε τὸν γραμματέα του ἢ ἐπήγαινε μόνος του, καὶ τὰ ὅσα ἐλάμβανε χρήματα ἐσημείωνεν εἰς τὸ καταστιχόν του καὶ εἰς ἄλλους μὲν ἔδιδεν ἀπόδειξιν, εἰς ἄλλους δὲ ὄχι... Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ταξειδίου του ἐνεχείριζε τοῦ γραμματέως του τὸ κέρδος μὲ μίαν σημείωσιν, ὅστις τὸ διένειμεν εἰς καθ' ἕνα, ὅπου καὶ ἂν τὸν εὕρισκεν, ἢ εἰς τὴν οἰκίαν του, ἢ εἰς τὴν ἀγοράν, ἢ ἐντὸς μαγαζείου τινός, ἢ καὶ καθ' ὁδόν· ὅσοι δὲ ἐξ αὐτῶν ἐζήτουν τὴν σερμαγιά, εἰδοποίουν τὸν πλοίαρχον πρότερον, ὁ δὲ πλοίαρχος ἐὰν δὲν εὕρισκε τὸν ἴδιον, τὴν ἐγχείριζεν εἰς τὴν σύζυγον αὐτοῦ μὲ τὴν καλὴν πίστιν, χωρὶς ν' ἀπαιτήσῃ ἐξοφλητικὸν ἢ ἀπόδειξιν, καὶ διελύετο ἡ μεταξύ των σχέσις τοιουτοτρόπως... Τινὲς τῶν πλοιάρχων ἔδιδον ἐνίοτε καὶ ἀποδεικτικὰς καὶ ὅταν ἀπέδιδον τὰ χρεωστούμενα χρήματα εἰς τοὺς δανειστὰς πολλάκις δὲν ἐλάμβανον ὀπίσω αὐτάς... καὶ οὕτω πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἐνῷ ἐπληρώθησαν, εἶναι χωρὶς ἐξόφλησιν διὰ τὴν μεταξὺ αὐτῶν καλὴν πίστιν...

Οὐδεὶς τῶν ἁπλῶν ναυτῶν δὲν ἠδύνατο νὰ ζητήσῃ μερίδιον ἑνὸς ταξειδίου εὐτυχοῦς, μείνας ἀπὸ τὸ πλοῖον πρὶν τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ ταξειδίου, ἄκοντος τοῦ πλοιάρχου· (ἐκτὸς ἂν ἤθελε μείνει μὲ τὴν θέλησιν τοῦ πλοιάρχου, ἢ ὡς ἀσθενής, ἢ δι' ἄλλας τινὰς αἰτίας....).

Ἦταν συνήθεια δεκτὴ εἰς ὅλους, τὸ νὰ μοιράζωνται μετὰ τοῦ πλοιάρχου οἱ ναῦται, τὸ ὁποῖον ἐκ τῆς πραγματείας ἔλαβον κέρδος, ἢ καθ' ὁδόν, ἢ εἰς γῆν ξένην ἐπικρατείας, ἢ ἅμα ἤθελον φθάσει εἰς τὴν πατρίδα των· δὲν ἠδύνατο δὲ κανεὶς τῶν ναυτῶν νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν ἐπιτόπιον ἀρχήν, ἢ εἰς τοὺς προκρίτους νὰ ζητήσῃ μερίδιον ἑνὸς ταξειδίου πρὸ καιροῦ ἀποπερατωθέντος, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ παρουσιασθῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ταξειδίου».

4. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ναυτικὴ συνεταιριστικὴ ζωὴ τῶν νήσων ἐκινήθη ἐντὸς τῶν διαμορφωθέντων ναυτικῶν συνηθειῶν[14] καὶ ἐθίμων συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ προοιμίου τοῦ ἐν ἔτει 1818 θεσπισθέντος ἐν Ὕδρᾳ Νόμου καὶ ἀποτελουμένου ἐξ 65 ἄρθρων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 26—65 θεωροῦνται ὡς νόμοι «θαλασσεμπορικοί». Τὸ προοίμιον δὲ τοῦτο ἔλεγε, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν θέσπισιν τῶν κανόνων δικαίου, «τῶν μὲν ὁποῦ προγονιαίως εὑρομεν δικαίους, τῶν δὲ ὅπου παρ' ἡμῶν νομίμως θεσπίζονται...». Τοῦτο σημαίνει ὅτι, οἱ Προεστῶτες τῆς Ὕδρας, ἠθέλησαν νὰ ἀποκρυσταλλώσουν εἰς γραπτοὺς κανόνας δικαίου, ὅ,τι «προγονιαίως» ἴσχυσεν εἰς τὴν νῆσον των.

Ἐπίσης, ὁ μὴ ὁλοσχερῶς διασωθεὶς Νόμος τῆς Ὕδρας τοῦ ἔτους 1804, ἐν τῷ Α΄ κεφαλαίῳ αὐτοῦ ἔφερε τὸν τίτλον: «Νόμοι συστημένοι ἀπὸ τοὺς προπάτοράς μας ἀποβλέποντες εἰς τὸ Ναυτικὸν Ἐμπόριόν μας, τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζει ὅλους ἐν γένει τοὺς κατοίκους ταύτης τῆς Νήσου καὶ Πόλεως Ὕδρας»[15], [16].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ἀβιάστως ὅτι τὰ ναυτικὰ ἔθιμα τῶν νήσων εἶχον διαμορφωθῆ ἔκπαλαι εἰς αὐτὰς καὶ ὅτι ἡ μετέπειτα ἀποκρυστάλλωσις τούτων εἰς γραπτοὺς κανόνας δικαίου δὲν ἦτο οὐδὲν ἄλλο, παρὰ τὸ ἀπαύγασμα τῆς διὰ μέσου τοῦ χρόνου κτηθείσης πείρας αὐτῶν.

5. Οὕτως λοιπὸν χωροῦσα ἡ συνεταιρικὴ κίνησις καὶ ἡ ζωὴ τῶν κατοίκων τῶν νήσων, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, οἱ νησιῶται ἔφθασαν εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν πρώτων γραπτῶν κανόνων δικαίου διεπόντων τὰς σχέσεις αὐτῶν. Ἐν Ὕδρᾳ οἱ πρῶτοι ἀτελεῖς γραπτοὶ κανόνες δικαίου (θεσπίσματα), ἔλαβον χώραν ἐν ἔτει 1740. Ἐν συνεχείᾳ οἱ νόμοι οὗτοι ἐβελτιώθησαν ἅμα τῇ ἀφίξει εἰς τὴν νῆσον τοῦ πρώτου Διοικητοῦ αὐτῆς Γ. Βούλγαρη[17]. Οὕτω λοιπὸν τὸ ἔτος 1803 θεσπίζεται οὐσιαστικὰ ὁ πρῶτος ἐμπορικὸς νόμος τῆς νήσου, ὅστις ἠκολουθήθη ἐκ τῆς βελτιώσεως τοῦ νόμου τοῦ ἑπομένου ἔτους (1804), οὗτινος ὅμως ἐλάχιστα τμήματα διεσώθησαν καὶ τελικῶς, ἐν ἔτει 1818, θεσπίζεται ἐν τῇ νήσῳ πλέον σύγχρονος καὶ βελτιωμένη νομοθεσία.

Ἐν Σπέτσαις ἡ πρώτη θαλασσία κωδικοποίησις τῶν ἰσχυσάντων ἔκπαλαι ναυτικῶν ἐθίμων λαμβάνει χώραν κατὰ τὸ ἔτος 1814, διὰ θεσπισμάτων ἀποκαλουμένων «νιζάμια τῶν καραβίων καὶ σερμαγιέδων».

Ἔκτοτε, πᾶσαι αἱ ἐκ τῆς θαλασσίας ἐμπορίας, τῶν πλοιοκτητῶν, τῶν συντροφοναυτῶν καὶ τῆς διανομῆς τῶν μερίδων ἀπορρέουσαι σχέσεις, ἐρρυθμίζοντο βάσει τῶν γραπτῶν τούτων κανόνων δικαίου.

Παράγραφος Ὀγδόη

Θαλάσσιος νομοθεσία τῆς Ὕδρας

1. Κατωτέρω παραθέτομεν[18] τὸν πρῶτον ναυτεμπορικὸν νόμον τῆς νήσου Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 20 Ἰανουαρίου 1803.

«Διὰ τοῦ παρόντος γράμματος γίνεται δῆλον, ὅτι ἐξ αἰτίας τῶν παρελθόντων πολέμων ἠκολούθησαν ἀταξίαι εἰς τὴν διοίκησιν τῶν καραβίων καὶ σιρμαγιέδων[19] τῆς πάτζας τοῦ νησίου μας, διὰ τοῦτο σήμερον συναχθέντες εἰς ἓν ὁ ὑπὸ τοῦ ὑψηλοτάτου καπουδὰν πασᾶ ἐ-

φένδη μας διορισθεὶς διὰ ἐπιστάτης καὶ ἐπιτηρητὴς τοῦ νησίου μας κύριος καπετὰν Γεώργης[20] καὶ οἱ καπιαδόροι[21] καὶ παρτζινέβελοι[22], καὶ οἱ καπεταναῖοι αὐτῆς μας τῆς πιάτζας, διὰ νὰ σώζεται ἡ εὐταξία καὶ ἡ καλὴ διοίκησις, ἐκρίναμεν εὔλογον, ἐθεσπίσαμεν, ἐδιωρίσαμεν καὶ ἀποφασίσαμεν ὡς κάτωθεν μὲ τὰ συνακόλουθα κεφάλαια, τὰ ὁποῖα θέλουν ἔχει τὸ κῦρος καὶ τὴν ἰσχὺν εἰς κάθε πιάτζαν, ὁποὺ ἤθελε τὸ καλέσει ἡ χρεία διὰ νὰ ἐμφανισθῇ τὸ παρόν.

Κεφάλαιον 1ον. Τὰ καράβια ὁποὺ ταξιδεύουν εἰς τὴν Εὐρώπην, εἰ μὲν πωλήσουν τὸ κάρικόν[23] τους ἢ εἰς Μάλταν ἢ εἰς Τζιτζήλιαν[24], νὰ εἶναι εἰς χρέος νὰ ἐβγάλλουν διάφορον[25] εἰς τὰ φόντα[26] πρὸς 15% ἢ εἰς τὸ βιάντζον[27], εἰ δὲ εἰς Νεάπολιν, 17.20[28] τὰ %, εἰς δὲ Λιβόρνον καὶ Γκένοβαν 20 τὰ %, εἰ δὲ εἰς Φράντζαν[29] καὶ Ἱσπανίαν 25 τὰ %, εἰς δὲ Λισπώναν 30 τὰ %, καὶ εἰς κόλφον Βενετίας 1720 τὰ %, εἰς δὲ τὰ φόντα ὅπου ἤθελαν πάρει ἀπὸ ἄλλους τόπους, εἰ μὲν διὰ χρείαν τους ἤθελαν συμφωνήσει τὰ κάμπια[30] παράνω ἀπὸ τῆς Ὕδρας, νὰ εἶναι εἰς χρέος νὰ τὰ ἐβγάλλουν σωστὰ καθὼς τὰ ἐσυμφώνησαν, καὶ ἐὰν καράβια ταξιδεύουν Αἴγυπτον καὶ Παραοάμια εἰς λεβάντε, ἢ εἰς μόνον τὸν λεβάντε, νὰ εἶναι εἰς χρέος νὰ ἐβγάλλουν διάφορον πρὸς ἕνα καὶ ἥμισυ παρᾶ τὸν μῆναν, ἀπὸ τὴν ἡμέραν ὁποὺ μισσεύουν ἀπὸ Ὕδραν ἕως τὴν ἡμέραν ὅπου ἐπιστρέφουν εἰς Ὕδραν.

Κεφάλαιον 2ον (τὸ παραλείπομεν).

Κεφάλαιον 3ον (» »).

Κεφάλαιον 4ον. Εἰς ὁποιαν δήποτε σκάλαν πωλήσουν τὰ καράβια, εἰ μὲν θελήσουν νὰ λογαριασθοῦν, νὰ εἶναι εἰς χρέος νὰ ἐβγάλουν τὰ καπιτάλια σιρμαγιᾶς καὶ βλησιδίων[31] καὶ τὰ διάφορα σωστὰ καὶ νὰ ἀφήσουν ἄσπρα ἀμοίραστα διὰ κουμπάνιες καὶ ἄλλα ἔξοδα, ἕως νὰ ἔλθουν εἰς Ὕδραν, καὶ ἀφ' οὗ ἔλθουν εἰς Ὕδραν, εἰ μὲν περισσεύουν ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἄσπρα, νὰ εἶναι εἰς χρέος οἱ καπεταναῖοι νὰ κάμουν δευτέραν μοιρασιὰν μὲ τοὺς συνδρόφους κατὰ τὴν συνήθειαν, χωρὶς ὅμως νὰ ἐβγάλλουν ἄλλα διάφορα.

Κεφάλαιον 5ον (τὸ παραλείπομεν).

Κεφάλαιον 6ον. Τὰ ρουσφέτια[32] ὁποὺ ἔχουν νὰ λαμβάνουν οἱ σύνδροφοι, κατὰ τὴν συμφωνίαν ὁποὺ ἔχουν μὲ τὸν καπετάνιον, νὰ μὴν ἠμποροῦν κατ' οὐδένα τρόπον νὰ τὰ λάβουν εἰς ἄλλον τόπον, εἰμὴ ὅταν ἔλθουν εἰς Ὕδραν μὲ τὸ ἴδιον καράβι, καὶ εἰ μὲν τινὰς τῶν συνδρόφων ἢ καὶ πολλοὶ δὲν ἔλθουν νὰ φέρουν τὸ καράβι εἰς Ὕδραν, νὰ μὴν ἠμποροῦν κατ' οὐδένα τρόπον οὔτε νὰ ζητήσουν, οὔτε νὰ λαμβάνουν τὸ συμφωνηθὲν ρουσφέτι, εἰ δὲ καὶ τὸ καράβι εἶναι χωρὶς διάφορον καὶ δὲν προσμένουν νὰ λάβουν οἱ συνδρόφοι οὔτε μερίδιον οὔ-

τε ρουσφέτι ἀλλὰ θελήσουν νὰ μείνουν διὰ νὰ ὑπάγουν μὲ τὰ ἄλλα καράβια, νὰ μὴν ἠμποροῦν οἱ ἄλλοι καπεταναῖοι νὰ τοὺς πάρουν, ἀλλὰ νὰ ἔλθουν μὲ τὸ ἴδιον καράβι ὁποὺ ἀπ' ἐδῶ ἐμίσσευσαν.

Κεφάλαιον 7ον. Ὅταν ὑπάγουν τὰ καράβια εἰς τὸν καργαδόρον[33] καὶ φορτώσουν, νὰ μὴν ἠμποροῦν οἱ σύνδροφοι διὰ κανένα δικαιολόγημα νὰ μείνουν ἀπὸ τὰ καράβια, ἀλλὰ νὰ ἀκολουθήσουν τὸ ταξίδιον διὰ νὰ ὑπάγουν νὰ πωλήσουν, εἰ δὲ καὶ ἀκολουθήσει εἰς ἕναν ἢ εἰς πολλοὺς καμμία ἀσθένεια καὶ δὲν εἶναι ἄξιος νὰ ταξιδεύσῃ, νὰ εἶναι εἰς χρέος νὰ βάλλῃ ἄλλον εἰς τὸν τόπον του, ἕως νὰ τελειώσῃ τὸ ταξίδιον.

Κεφάλαιον 8ον. Ὁ Θεὸς φυλάξοι, εἰ μὲν ἤθελεν ἀκολουθήσει εἰς κανένα καράβι ἢ χύσις ἢ τζάκισις ἢ κούρσευμα, ἢ ζημία τῶν φόντων ἀκολουθεῖ ἐξ ἴσου καθὼς εἰς τὴν σιρμαγιάν· τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὰ βλησίδια.

Κεφάλαιον 9ον. Εἰ μὲν εἰς κανένα καράβι ἤθελεν ἀκολουθήσει ζημία ἀπὸ τὸ ἁλισβερίσι[34] εἴτε πολὺ εἴτε ὀλίγη, ἡ αὐτὴ ζημία ἔχει νὰ γίνεται καθὼς καὶ ὅταν εἶναι διάφορον καὶ κάμνουν μερδικόν, ἤτοι νὰ βάλλουν οἱ σύνδροφοι τὸ ἀνάλογόν τους, ὁμοίως κατὰ τὰ ρουσφέτια ὁποὺ ἔχουν συμφωνίαν μὲ τὸν καπετάνιον, ὁμοίως νὰ βάλλῃ καὶ ὁ καπετάνιος τὰ τοῦ καραβίου, διὰ νὰ σώζεται ἡ σιρμαγιὰ καὶ τὰ βλησίδια.

Κεφάλαιον 10ον. Εἰ μὲν ἤθελεν ἀκολουθήσει εἰς κανένα καράβι μικρὰ χύσις, καὶ εἰς τὴν σκάλαν ὁποὺ ὑπάγουν νὰ πωλήσουν πιασθῇ ἡ σιρμαγιά, νὰ εἶναι εἰς χρέος νὰ ἐβγάλλουν τὰ καπιτάλια, διὰ νὰ λάβῃ ὁ καπετάνιος τὴν σιρμαγιάν, οἱ δὲ σύνδροφοι τὰ βλησίδια, τὰ δὲ διάφορα νὰ μὴν τὰ ἐβγάλλουν, οὔτε μερδικὸν νὰ κάμουν, ἀλλὰ νὰ τὰ φέρουν ἐδῶ, ὁμοίως καὶ τὴν ἐξεκαθάρισιν τῆς πωλήσεως τοῦ κάρικου ἀπὸ τὸν ρεκουμανδάριον, καὶ ἐδῶ νὰ γένῃ ἡ διάκρισις.

Κεφάλαιον 11ον. Εἰ μὲν ἀπὸ τὰ καράβια ὁποὺ πωλήσουν τὸ κάρικόν τους εἰς τὴν Εὐρώπην ἤθελαν ἀκολουθήσει δεύτερον ταξίδι διὰ τὸν πονέντε ἢ μὲ εἰδικόν τους φορτίον ἢ μὲ τὸν ναῦλον, ἀπὸ τὴν ἡμέραν ὁποὺ ἐπιχειρηθοῦν τὸ νέον ταξίδιον, νὰ εἶναι χρέος νὰ ἐβγάλλουν νέα διάφορα πρὸς ἕνα ἥμισυ παρὰ τὸ γρόσι τὸν μῆναν εἴς τε τὰ καπιτάλια, ὁμοίως καὶ εἰς τὰ διάφορα αὐτῶν, ἕως εἰς τὴν ἡμέραν ὁποῦ ἔλθουν ἐδῶ.

Κεφάλαιον 12ον. Καὶ εἰ μὲν ἀπὸ τὰ καράβια, ἀφ' οὗ πωλήσουν τὰ κάρικά τους εἰς Εὐρώπην, δὲν ἔλθουν εἰς Ὕδραν, ἀλλὰ ὑπάγουν πάλιν εἰς τὸν καργαδόρον καὶ φορτώσουν καὶ ἀκολουθήσουν νέον ταξίδι, εἰ μὲν εἶναι τὸ ταξίδιόν τους εἰς λεβάντε, νὰ εἶναι εἰς χρέος νὰ ἐβγάλλουν διάφορον σιρμαγιᾶς καὶ διάφορον αὐτῶν πρὸς ἕνα ἥμισυ πα-

ρᾶ τὸν μῆναν εἰς τὸ γρόσι, εως νὰ ἔλθουν ἐδῶ, εἰ δὲ καὶ ἀκολουθήσουν καὶ τὸ νέον ταξίδιον διὰ Εὐρώπην, ἔχουν νὰ ἐβγάλλουν διάφορον εἴς τε τὴν σιρμαγιὰν καὶ εἰς τὰ διάφορα αὐτῆς, ὡς ἐδιωρίσθη εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον. Καὶ εἰς ἔνδειξιν καὶ πιστοποίησιν τῶν ἄνωθεν ἐσφραγίσθη τὸ παρὸν μὲ τὴν συνηθισμένην σφραγῖδα τῆς Κοινότητός μας καὶ μὲ τὴν σφραγῖδα τοῦ καπετὰν Γεώργη, διὰ νὰ ἔχῃ τὸ κῦρος καὶ τὴν ἰσχύν ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ καὶ κριτηρίῳ».

2. Κατωτέρω παραθέτομεν ὡρισμένα[35] ἄρθρα τῆς θαλασσίας νομοθεσίας τῆς Ὕδρας, θεσπισθείσης τὴν 1 Μαΐου 1818, καὶ περὶ τῆς ὁποίας ὁ Ι. Μανιατόπουλος γράφει ὅτι, «ὁ θεσμὸς τῶν ἀβαριῶν ὡς ἐμφανίζεται ἐν τῷ ὑδραϊκῷ ναυτικῷ δικαίῳ, πείθει ἡμᾶς ὑπὲρ πᾶν ἄλλο, ὅτι τὸ δίκαιον τοῦτο ὑπῆρξε πρωτότυπον»[36].

Ἄρθρον 50 (ν). «Οἱ καπετάνιοι εἶναι εἰς χρέος εὐθὺς ὁποῦ ἀποφορτώσωσι εἰς πᾶσαν σκάλαν νὰ προσκαλέσωσι πάντας τῶν συντροφοναυτῶν τοῦ καραβίου, παρρησίᾳ τῶν ὁποίων θέλει κάμωσι τὸν λογαριασμὸν καὶ θέλει εἴπωσιν αὐτοῖς πόσον κοστίζει τὸ πρᾶγμα ὁποῦ ἔβαλον· ὁμοίως καὶ ὅταν πωλήσωσι».

Ἄρθρον 51 (να). «Εἶναι δὲ πρὸς τούτοις αὐτοὶ οἱ καπετάνιοι, ἐὰν ποτὲ προσκλαυθῶσιν οἱ συντροφοναῦται αὐτῶν, νὰ παραστήσωσι εἰς τὴν βουλὴν τοὺς λογαριασμοὺς αὐτῶν τακτικοὺς καὶ ἐνυπογράφους ἐκ τῶν ρακομανταπαρίων».

Ἄρθρον 52 (νβ). «Οἱ ρηθέντες καπετάνιοι εἰσὶν εἰς χρέος νὰ προσφέρωνται μὲ τοὺς συντροφοναύτας των μὲ πᾶσαν φιλανθρωπίαν, διὰ νὰ σώζεται μεταξὺ αὐτῶν ἡ καλὴ ἁρμονία».

Ἄρθρον 55 (νε). «Ἐὰν συνέβῃ εἰς κανένα καράβι χύσις ἢ κούρσευμα ἢ τζάκισμα ἢ ζημία τῶν φόντων ἡ τοιαύτη ἀκολουθᾷ ἐξίσου, δηλαδὴ τόσον εἰς τὴν σερμαγιὰν ὅσαν καὶ εἰς τὰ βλησίδια τῶν συντρόφων».

Ἄρθρον 59 (νθ). «Ἐάν τινας ἐκ τῶν παρτζινεβέλλων καραβίου δὲν δυνηθῇ νὰ ἐκπληρώσῃ ζημίαν τινα ἀναλογουμένην αὐτῷ συμβαίνουσαν ἐπὶ τοῦ καραβίου, ἡ βουλὴ τῶν κατὰ καιρῶν κριτῶν θέλει ὑποχρεώσει τὸν τοιοῦτον νὰ πληρώσῃ αὐτὴν τὴν ζημίαν μὲ τὴν πώλησιν τοῦ συμφέροντος ὁποῦ ἔχει εἰς αὐτὸ τὸ ζημιωθὲν καράβι καὶ αὐτὸ οὕτω καὶ οὐχὶ ἀλλέως».

Ἄρθρον 60 (ξ). «Ὅταν ἕνα καράβι πωλήσῃ εἰς Εὐρώπην τὸ κάρικόν του καὶ θελήσῃ ὁ καπετάνιος αὐτοῦ νὰ κάμῃ καὶ δεύτερον ταξίδιον, ἢ ἐναυλωθῇ διά τινα μέρος, εἶναι εἰς χρέος νὰ μοιράσῃ τοῖς συντροφοναύταις του δίδων αὐτοῖς τὸ ἀνῆκον δίκαιον ἐκ τοῦ τετελεσμένου

ταξειδίου καὶ ὅτι ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν εὐχαριστῶσιν εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ δευτέρου ταξιδίου, θέλουσιν εἶναι ἐλεύθεροι καὶ δύνανται νὰ διασπαρκαρισθῶσιν ἐλευθέρως ὅπου μοιράσωσι».

Ἄρθρον 61 (ξα). «Ὅσοι ἐκ τῶν συντροφοναυτῶν ἐμμείνωσι πρὸ τῆς τελειώσεως τοῦ ταξιδίου, δὲν δύνανται ἐπὶ οὐδεμιᾷ προφάσει ζητῆσαι ἐκ τοῦ πεποιημένου μερδικοῦ, ὡσὰν ὁποῦ αὐτοὶ ἐλιποτάκτησαν».

Περὶ συντροφοναυτῶν

Ἄρθρον 62 (ξβ). «Μισεύοντα τὰ καράβια διὰ τὸν καρικατόρον δὲν δύνανται οἱ συντροφοναῦται αὐτῶν διὰ οὐδένα δικαιολόγημα ἐμμεῖναι ἐκ τῶν καραβίων, ἀλλ' εἶναι εἰς χρέος νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἕως οὗ τελειωθῇ τὸ ταξίδιον, τὸ ὁποῖον ἐπεχειρίσθησαν· καὶ ἐάν τινες ἀναφανῶσιν ἀσθενεῖς καὶ ἀνάξιοι εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ταξιδίου καὶ ὁ καπετάνιος ἀναγκασμένος νὰ βάλῃ ἄλλους εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀσθενῶν μὲ μερδικόν, ἢ μὲ πάγαν μηνιαίαν, ὅταν τελειωθῇ τὸ ταξίδιον αὐτὸ καὶ θελήσωσι νὰ μοιράσωσι, θέλει προσεπαριθμήσωσι καὶ τὰ μερδικὰ τῶν ἀσθενῶν, διὰ νὰ λάβωσι καὶ αὐτοὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἰσάριθμον μερδικὸν τὸ ὁποῖον ἔλαβον οἱ ὑγιεῖς καὶ κεκοπιακότες».

Ἄρθρον 63 (ξγ). «Ἐάν τινες τῶν συντροφοναυτῶν λαμβάνοντες κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς πιάτζας μας ἄσπρα δάνεια ἀπὸ τὸν καπιτάνον τζουρμαριζόμενοι, μετὰ ταῦτα δὲ τζουρμαρισθῶσι μὲ ἄλλον καπιτάνον, οἱ τοιοῦτοι εἶναι εἰς χρέος νὰ ἐπιστρέψωσι ἀμέσως τὰ ὅσα ἔλαβον ἀπὸ τὸν πρῶτον».

Ἄρθρον 64 (ξδ). «Ἂν δὲ πάλιν τινὲς ἐξ αὐτῶν λιποτακτήσωσι τόσον εἰς τὸν καρικατόρον ὅσον καὶ εἰς πιάτζαν τινὰ τῆς Εὐρώπης ὅπου πωλήσωσιν, εἶναι εἰς χρέος ἄφευκτον νὰ ἐπιστρέψωσι τῷ καπετανίῳ τὰ ὅσα εἰσὶ πρὸς αὐτὸν χρεῶσται, καὶ τότε νὰ μείνωσι ἀπὸ τὸ καράβι, καὶ ἐμμείναντες δὲν θέλει δυνηθῇ οὐδένα πατριωτικὸν καράβι νὰ δεχθῇ αὐτούς».

Ἄρθρον 65 (ξε). «Ἐὰν τινὲς πάλιν ἐξ αὐτῶν ἀναφανῶσι ἐναντίοι εἰς τὴν ὀρθὴν γνώμην τοῦ καπιτανίου ἢτις ἀποβλέπει πρὸς τὸ κοινὸν ὄφελος, ἢ σύγχυσιν ἐγείρωσιν εἰς τὴν συντροφίαν τοῦ καραβίου ἢ λιποτακτήσωσιν ἢ ἀταξίαν τινὰ ποιήσωσι μέσα εἰς τὸ καράβι, οἱ τοιοῦτοι ὅταν ἀναφανῶσιν ἐν τῇ πατρίδι, θέλει παιδευθῶσι ὑπὸ τῆς βουλῆς».

3. Τὰ ὡς ἄνω μέτρα κατέτειναν εἰς τὴν εὐρυθμοτέραν λειτουργίαν τοῦ ναυτικοῦ ἐμπορίου τῆς νήσου Ὕδρας, διότι ὡς ἐν αὐτῇ τῇ αἰτιολογικῇ Ἐκθέσει τοῦ τοπικοῦ πούτου νόμου, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἐτονίζετο: «Ἐπειδὴ αἱ καιρικαὶ περιστάσεις ἔφθασαν νὰ ταράττουν

καὶ νὰ φθείρουν τὸ θαλασσοεμπορικὸν σύστημα τῆς πατρίδος μας, ὁποῦ εἶναι τὸ καθ' αὐτὸ ἡ τροφὴ ὅλων τῶν ἐγκατοίκων αὐτῆς, κοινῇ βουλῇ καὶ ἀποφάσει πάντων ἡμῶν τῶν ὑπογεγραμμένων προυχόντων, ζήλῳ πατριωτισμοῦ παρακινούμενοι, ἐκρίναμεν δίκαιον καὶ ἀποφασίζομεν ὁποῦ τὸ αὐτὸ θαλάσσιον σύστημα νὰ ἐνδυναμώσωμεν μὲ τὴν στερέωσιν τῶν ἐν τῇ παρούσῃ βίβλῳ σημειωθέντων νόμων... οἵτινες ἀποβλέπουσι διὰ τὸ καλὸν καὶ εὐταξίαν παντὸς τοῦ λαοῦ, ὑφ' οἷς τόσον τῶν θαλασσοεμπορικῶν, ὅσον καὶ τῶν τοπικῶν ὑποκείμεθα φυλάξαι καὶ ἐκπληρῶσαι ἀπαρασαλεύτως οἱ πρῶτοι μέχρι τῶν ἐσχάτων· καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ διὰ νὰ πεφυλάττωνται αἰωνίως ἀδιάσειστοι οἱ κάτωθεν σημειωθέντες νόμοι, ὄντες ἀλληνένδετοι οἱ πολιτικοὶ μὲ τοὺς θαλασσοεμπορικούς, ὑποσχόμεθα θυσιάσαι καὶ τὴν ἰδίαν μας ζωήν, καὶ οὕτως σώζεται ἡ καλὴ ἁρμονία τῶν ἐγκατοίκων ὅλων καὶ τὸ καλὸν νιζάμι τῆς πατρίδος μας»[37].

4. Τέλος, περατοῦντες τὰ περὶ ναυτικῆς νομοθεσίας τῶν νήσων, δέον νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν διαφόρων ἐν Ὕδρᾳ γνωστῶν ναυτικῶν θεσμῶν[38].

Οὕτω μεταξὺ τούτων ἦσαν γνωστοὶ π.χ.: α) ὁ θεσμὸς τῆς φορτωτικῆς, β) ὁ τῆς ἀναγκαστικῆς ἐκποιήσεως τοῦ πλοίου ὡς καὶ τῆς πωλήσεως τούτου διὰ δημοσίου πλειστηριασμοῦ, γ) τοῦ ναυτοδανείου, δ) τῆς ἀβαρίας, κλπ., ἐνῷ ἀντιθέτως «Κανονικὸν μητρῷον τῶν πλοίων, ἀνάλογον πρὸς τὸ σύγχρονον νηολόγιον δὲν ἐτηρεῖτο».

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ἀναμφιβόλως, ὅτι ἡ συνεταιρικὴ ναυτικὴ σύμπραξις τῶν νήσων εἶναι θεσμὸς ἰσχύσας εἰς αὐτὰς ἔκπαλαι καὶ δὴ ἐθιμικῶς καὶ πορευθεὶς διὰ μέσου τοῦ χρόνου, τῶν συνηθειῶν, τῶν ἐθίμων καὶ τῶν λαμπρῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἀποτελεσμάτων του, περιεβλήθη τὸ κῦρος καὶ τὴν προστασίαν τοῦ νόμου, ὅστις δὲν τὸν ἐδημιούργησε, ἀλλὰ αὐτὸς οὗτος ἐδημιουργήθη ἐκ τῶν πραγμάτων, ὡς τέκνον τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος τῶν ἀγραμμάτων καραβοκυραίων τῶν νήσων, τοῦ πνεύματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως κατέδειξε —κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν τοῦ καθηγητοῦ Ν. Πανταζοπούλου[39]— τὸν θρίαμβον τῆς ἑλληνικῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας.

Παράγραφος Ἑνάτη

Θαλάσσιος νομοθεσία τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος μὴ ἀφορῶσα ἀμέσως εἰς τὰς τρεῖς νήσους

1. Εἰς τὴν Ἑπτάνησον πολιτείαν, ἐν ἔτει 1803, ἐθεσπίσθη «ὁ Πρῶτος Κανονισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας»[40]. Οὗτος ἀπετελεῖτο ἐκ 45 ἄρθρων.

Ἡ σχετικὴ εἰσηγητικὴ ἔκθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Γερουσίας, ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων: «Ἡ ναυτιλία (ναβιγατζιόνε) ὁποῦ μὲ ἀγαθοποίησιν ἐξαπλώνει τὴν πραγματείαν, καὶ εἶναι μία ἀέναος πηγὴ τοῦ πλούτου εἰς κάθε γένος, καὶ εἰς κάθε ἐπικράτειαν, ἐθεωρήθη πάντοτε, θεωρεῖται καὶ σήμερον, καὶ διαφεντεύεται μὲ τὴν μεγαλυτέραν φροντίδα, ἐπιμέλειαν καὶ ζηλοτυπίαν...»[41].

2. Ἐν ἔτει 1817 ὁ ἐκ Ζακύνθου καταγόμενος Ν. Κεφαλᾶς, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ὑποβοηθήσῃ τοὺς πατριώτας του Ζακυνθίους εἰς τὸ θαλάσσιον ἐμπόριόν των, ἐξέδωκε ἐν Βιέννῃ τὴν «Θαλάσσιον Νομοθεσίαν», ἥτις ἦτο συλλογὴ τῶν ἰσχυόντων εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας ναυτικῶν νόμων.

Ὁ Ζακύνθιος οὗτος ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς καὶ συντεχνίτας του γράφει: «Ἐσεῖς ὁμογενεῖς μου καὶ συντεχνῖται μου, τὸ ἰξεύρετε, καὶ τὸ δοκιμάζετε πόσον μέρος τῶν ἰδρώτων μας ἁρπάζεται ἀπὸ ἐκείνους, ὁποῦ ὀκνηρῶς καθήμενοι εἰς τὰς ἐμπορικὰς πολιτείας καρτεροῦν τὸν ἐμπερδευμὸν τῶν ὑποθέσεων, καὶ διαφόρως, ἐξηγῶσι τὰ νοήματα τῶν νομοθετῶν, μεταβάλλοντές τα κατὰ τὰ ἴδια των συμφέροντα»[42].

Οὗτος εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 13 ὁδηγίαν γράφει[43]: «Ἂν εἰς τὰ καράβια εἶναι πολλοὶ προπριετάριοι[44], καὶ ὁ πρωτομάστωρ συμφωνήσει μὲ ὅλους διὰ τὴν κατασκευήν, φυλάττονται τὰ ὅμοια, ὡς νὰ ἦτον μὲ ἕνα μόνον· ἂν ὅμως καὶ τὸ μερίδιον τοῦ καθ' ἑνὸς εἶναι ξεχωριστόν, καὶ δὲν ἤθελε πληρώσει τὸ ἀνάλογόν του, ὁ πρωτομάστωρ μόνον εἰς τὸ μερίδιόν του οἰκειοποιεῖται».

Ἐκ τῆς ὁδηγίας ταύτης τοῦ Κεφαλᾶ πρὸς τοὺς Ζακυνθίους, συνάγεται ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ ὑφίστατο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνεταιρικὴ ἐκμετάλλευσις τοῦ πλοίου. «Ἂν εἰς τὰ καράβια εἶναι πολλοὶ προπριετάριοι», γράφει ὁ Κεφαλᾶς, «ἂν ὅμως καὶ τὸ μερίδιον τοῦ καθ' ἑνὸς εἶναι ξεχωριστόν».

Περαιτέρω δὲ ἡ μορφὴ συνεταιρικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν πλοί-

ων συνάγεται καὶ ἐκ τῶν αὐτόθι παρατιθεμένων διατάξεων, ἐχουσῶν οὕτω:

Κεφάλαιον Δ΄. «Ὁ καπετάνιος ὁποῦ ταξιδεύει μὲ μερίδιον ἐπάνω εἰς τὸ φορτίον, δὲν ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ ξεχωριστὰς πραγματείας, ἐκτὸς μόνον συμφωνίας. Ἂν ὅμως κάμῃ ξεχωριστὴν πραγματείαν τὸ κέρδος εἶναι κοινόν, ἡ δὲ ζημία διὰ λογαριασμόν του»[45].

Κεφάλαιον ΣΤ΄. «Περὶ τοῦ Λοστρόμου ἤτοι τοῦ πρώτου τῶν ναυτῶν». «... Διὰ ὅλας αὐτὰς τὰς δουλεύσεις τοῦ Λοστρόμου διορίζεται εἰς αὐτὸν μία καὶ ἥμισυ πάγα ἀπὸ τὸν καλύτερον ναύτην· καὶ ἂν ταξιδεύουν μὲ μερτικόν, ἐνάμισυ, ἐκτὸς συμφωνίας...»[46].

Κεφάλαιον Ζ΄. «Περὶ Γραμματικοῦ». «... ἡ πληρωμὴ τοῦ γραμματικοῦ εἶναι ὅμοια μὲ τὴν τοῦ Λοστρόμου[47]», δηλαδὴ ἦτο ἐνδεχόμενον οὗτος νὰ ἀμοίβεται ἀναλόγως τοῦ μεριδίου του.

Κεφάλαιον Θ΄. «Περὶ ναυτῶν καὶ χρεῶν αὐτῶν»: «... οἱ ναῦται ὁποῦ ταξιδεύουν μὲ μηνιάτικον ἢ μὲ μερίδιον, εἶναι εἰς χρέος νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὸν Λοστρόμον... κάθε ναύτης ὁποῦ ταξιδεύει μὲ μηνιάτικον ἢ μὲ μερτικόν, δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀφήσῃ τὸ καράβι, πρὶν τελειώσῃ τὸ ταξείδι...»[48].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α΄, σελ. 81.
2. Ἴδε Σ. Μελᾶ, σελ. 91.
3. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Δ΄, σελ. 30.
4. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α΄, σελ. 81.
5. Ἴδε Ἀρχεῖον Κοινότητος Ὕδρας, τόμ. Α΄, σελ. 47 — 48.
6. Ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ Λογαριασμοῦ «Λαβῆς» καὶ «Λόσεως» τοῦ ἔτους 1803 τὰ περισσότερα ἔσοδα τῆς νήσου Ὕδρας προήρχοντο «ἀπὸ δόσιμον καραβίων». Ἴδε ὡς ἄνω λογαριασμοὺς ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Β΄, σελ. 92 — 97. Ἐπίσης διὰ τὸ ἔτος 1804, ἴδε λογαριασμοὺς τῆς νήσου ἔνθ' ἀν., σελ. 200 — 206.
7. Ἴδε ἐπιστολὴν προεστώτων Ὕδρας πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει διερμηνέα τοῦ στόλου, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 5 Ἀπριλίου 1794, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Α΄, σελ. 56 — 57.
8. Ἴδε Διαταγὴν τοῦ Τούρκου Πασᾶ πρὸς τοὺς Προεστώτας τῆς Ὕδρας πρὸς ἀποστολὴν καϊκίων διὰ τὴν μεταφορὰν σίτου εἰς Τουρκίαν, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Α΄, σελ. 71.
9. Ἴδε Ἀρχεῖον Κοινότητος Ὕδρας, τόμ. Β΄, σελ. 316 — 318.
10. Ἴδε σχετικὸν ἔγγραφον τῆς Καντζελλαρίας τῆς Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 29.9.1808 εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Γ΄, σελ. 341 — 342.
11. Ἴδε διαταγὴν Τούρκου Πασᾶ πρὸς τοὺς Προεστώτας τῆς Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 3.3.1809, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Γ΄, σελ. 450 — 451.
12. Ἴδε ἐπιστολὴν Χοσρὲτ Πασᾶ πρὸς τοὺς Προεστώτας Ὕδρας, ἐπὶ τῆς ἐνώπιον αὐτοῦ ὑπὸ ἰδιώτου γενομένης καταγγελίας ἐπὶ μὴ καταβολὴ τῶν εἰς αὐτὸν ἀναλογούντων μεριδίων, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 13.11.1817, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Ε΄, σελ. 416 — 417.
13. Σ.τ.Σ. Ὁ Κατάλογος οὗτος φέρει ἡμερομηνίαν: Σπέτζαις 22 Ἰουλίου 1833 καὶ τὰς ὑπογραφὰς τῶν δημογερόντων Γ. Μπούκουρα, Ι. Ράπτη καὶ τοῦ Γραμματέως Γ. Γιαννακοπούλου. Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ Καταλόγου τούτου εὑρίσκεται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Δ. Χ. Γκλοὺκ ἐκδοθεῖσαν Συλλογὴν Τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν (ἐξ ἐπισήμων ἀπαντήσεων τῶν τοπικῶν ἀρχῶν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν) κατὰ γενομένην μετάφρασιν ὑπὸ Λ. Χρυσανθοπούλου, Ἀθῆναι, 1853, σελ. 176 — 183, παράγραφοι 25, 26, 27, 28.
14. Ἴδε Ι. Μανιατοπούλου, σελ. 20.
15. Σ.τ.Σ. Τὸν νόμον τῆς Ὕδρας τοῦ 1804 δημοσιεύει ὁ Γ. Κριεζῆς, σελ. 72 — 81. Πλὴν ὅμως ἐπ' αὐτοῦ παρατηρεῖ ὁ μὲν Ι. Μανιατόπουλος, σελ. 18, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Κριεζῆ παρατιθέμενος νόμος τοῦ 1804, δεδομένου ὅτι τὰ πλεῖστα κεφάλαια τούτου δὲν διεσώθησαν, «δὲν εἶναι τι ἄλλο ἢ κακότεχνος ἀντιγραφὴ διατάξεών τινων τῆς νομοθεσίας τῶν Ὑδραίων τοῦ 1818», ὁ δὲ Α. Λιγνὸς ἐν σημ. 2, σελ. 456, τόμ. Γ΄, τοῦ Ἀρχείου Ὕδρας, γράφει ὅτι: ἡ ὑπὸ τοῦ Κριεζῆ παρατιθεμένη νομοθεσία τοῦ 1804, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀποσπάσματα τῆς νομοθεσίας τοῦ 1818, διότι ἡ τοῦ 1804 δὲν διεσώθη.
16. Κατὰ τὸν Σ. Τρικούπη, τόμ. Α΄, σελ. 111, «Νόμους εἶχε τὸ κοινὸν τὰ ἔθιμα, τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν γνώμην τῶν οἰκοκυραίων».

17. Κατὰ τὸν Σ. Τρικούπη, τόμ. Α', σελ. 111, ὁ διοικητὴς Βούλγαρης «οὐδὲν ἔπραττεν παρὰ τὴν γνώμην τῶν νοικοκυραίων».
18. Τὸν νόμον τοῦτον παρελάβαμεν ἐκ τοῦ «Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου» τοῦ ὁποίου ἡ ἔκδοσις ἐπραγματοποιήθη κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Τὸ ἐν λόγῳ Ἀρχεῖον ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας Ε. Πρωτοψάλτη. Ἴδε τόμ. Ε', τεῦχ. 1, σελ. 9 — 11, ἔκδοσις 1963.
19. Κεφάλαια.
20. Πρόκειται περὶ τοῦ διοικητοῦ τῆς νήσου Γ. Βούλγαρη.
21. Οἱ παρέχοντες τὰ κεφάλαια τοκισταί.
22. Οἱ πλοιοκτῆται ἢ ἰδιοκτῆται τοῦ φορτίου.
23. Φορτίον.
24. Σικελία.
25. Τόκος.
26. Κεφάλαια.
27. Ταξίδιον.
28. 17 γρόσια καὶ εἴκοσι παράδες (ἕκαστον γρόσι = 40 παράδες).
29. Γαλλία.
30. Ἐπικαταλλαγή (κοινῶς : ἄγγιο ἢ ἄτζιο).
31. Αἱ μικροοικονομίαι τῶν ναυτῶν, αἱ ὁποῖαι κατετίθεντο ὡς κεφάλαιον τοῦ πλοίου.
32. Ἰδιαίτεραι ἀμοιβαί.
33. Ὁ τόπος φορτώσεως.
34. Ἡ πώλησις τοῦ φορτίου.
35. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ νόμου τούτου, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΣΤ', σελ. 40 — 52.
36. Ἴδε Ι. Μανιατοπούλου, σελ. 67, σημ. 87.
37. Ἴδε Ἀρχεῖον Κοινότητος Ὕδρας, τόμ. ΣΤ', σελ. 39.
38. Ἴδε περὶ τούτων ἐκτενῶς εἰς Ι. Μανιατοπούλου, σελ. 24, 27, 36 — 37, 40, 58 καὶ 67.
39. Ἴδε Ν. Πανταζοπούλου, Αἱ ἑλληνικαὶ κοινωνίαι, Ἀθῆναι, 1946, σελ. 9.
40. Ἴδε περὶ τῆς νομοθεσίας ταύτης, Κ. Κονόμου, Ὁ πρῶτος Κανονισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας 1803, ἔκδ. Ἀθῆναι, 1970.
41. Ἴδε Κ. Κονόμου, αὐτόθι, σελ. 12 — 13.
42. Ἴδε Ν. Κεφαλᾶ, σελ. 4.
43. Ἴδε αὐτόθι, σελ. 9.
44. Προπριετάριοι = κύριοι τοῦ πλοίου.
45. Ἴδε Ν. Κεφαλᾶ, σελ. 21.
46. Ἴδε Ν. Κεφαλᾶ, σελ. 25.
47. Ἴδε Ν. Κεφαλᾶ, σελ. 26.
48. Ἴδε Ν. Κεφαλᾶ, σελ. 28 — 29.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω γενομένης ἐρεύνης προκύπτει ἀδιασείστως τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰς νήσους Ὕδραν, Σπέτσας καὶ Ψαρὰ ἐπεκράτησε τὸ πνεῦμα τῆς οἰκονομικῆς συμπράξεως καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς τε ναυτιλιακῆς καὶ ἐμπορικῆς δραστηριότητος, καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον καθολικόν. Τὰ κείμενα, ἡ νομοθεσία, τὰ γεγονότα καὶ ἡ ἐπιστήμη μαρτυροῦν τὴν πανηγυρικὴν ἐπικράτησιν τοῦ πνεύματος τούτου εἰς τὰς νήσους ταύτας. Ἐξ ὅλων τῶν παρατεθεισῶν πηγῶν διαχέεται ἡ σφύζουσα συνεταιρικὴ δραστηριότης τῶν τριῶν νήσων, δι' ἧς κατέστη δυνατὴ ἡ δημιουργία ἰσχυρᾶς ἐμπορικῆς ναυτιλίας καὶ ἐμπειροπολέμων πλοιάρχων καὶ ναυτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τὴν οποδυλικὴν στήλην τοῦ ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Πέραν τούτου, διὰ τοῦ συνεταιρικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀνδρώσεως τῆς ναυτιλίας τῶν νήσων αὐτῶν, κατέστη δυνατὴ ἡ συγκέντρωσις τεραστίου πλούτου εἰς χεῖρας τῶν καραβοκυραίων, οἱ ὁποῖοι διέθεσαν αὐτὸν διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐπαναστατικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ μας, ὡς τοῦτο θέλομεν καταδείξει εἰς τὸ δετύερον μέρος τῆς παρούσης μελέτης. Τύχῃ ἀγαθῇ δι' ὁλόκληρον τὸ ἑλληνικὸν Γένος. Δυνάμεις τοῦ ὑπερτάτου Ὄντος φαίνεται ὅτι παρώρμησαν τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους εἰς τὸ νὰ παρασκευασθῶσι ναυτικῶς καὶ ὑλικῶς κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε τὴν μεγίστην τῶν στιγμῶν νὰ τεθῶσιν ἐπικεφαλῆς τοῦ Ἀγῶνος καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Οἱ φιλόπατροι καὶ εὐφυεῖς καραβοκύρηδες τῶν ἑλληνικῶν τούτων νήσων, συνάζοντες τὰ πλούτη των καὶ δημιουργοῦντες τὸν ἐμπορικὸν στόλον, δὲν ἐφαντάζοντο ὅτι τὰς θείας ἐκείνας στιγμὰς τῆς δημιουργίας των ὕφαινον συγχρόνως καὶ τὸν ἀραχνοΰφαντον πέπλον τῆς ἐλευθερίας τοῦ Γένους.

Καὶ ἂν ὁ ποιητής μας παρομοίασε λίαν παραστατικῶς τὰς Ἀθήνας ὡσὰν «διαμαντόπετρα ἀπῆς γῆς τὸ δαχτυλίδι», δικαίως καὶ κατὰ ἀδιαμφισβήτητον ἱστορικὴν μαρτυρίαν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, αἱ τρεῖς αὗται νῆσοι ἀποτελοῦν τὸ ζαφειρένιο διάδημα τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι οἱ διάττοντες ἀστέρες τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διὰ τὴν διατήρησιν καὶ κραταίωσιν τῆς ἱστορικῆς του συνεχείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ο ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ

Παράγραφος Πρώτη

Ἡ ἵδρυσις καὶ τὸ ἀντικείμενον δραστηριότητος τοῦ συνεταιρισμοῦ

1. Ἀναφερόμενοι εἰς τὸν περίφημον συνεταιρισμὸν τῆς κοινότητος τῶν Ἀμπελακίων τῆς Θεσσαλίας, δὲν πράττομεν τοῦτο ἕνεκα τῆς σπουδαίας συμβολῆς αὐτοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 21, ἀλλὰ κυρίως ἕνεκα ἱστορικῆς ἀκριβείας καὶ τῆς ἐξάρσεως τῆς συλλήψεως τῆς ἰδέας τοῦ συνεταιρισμοῦ ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, δεδομένου ὅτι ὁ συνεταιρισμὸς οὗτος, κατὰ μίαν ἄποψιν, ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον συνεταιρισμὸν τοῦ κόσμου[1], κυβερνήσας ἱεραρχικὰ τὸ σύνολον τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς περιοχῆς τῶν Ἀμπελακίων.

2. Ὁ συνεταιρισμὸς οὗτος ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους «συντροφιῶν» καὶ συνεστήθη πιθανώτατα κατὰ τὸ τὸ ἔτος 1778[2],[3], πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παραγωγῆς καὶ ἐμπορίας τῶν ἐρυθρῶν νημάτων.

Οὕτω, τὸ προοίμιον τοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1795 τροποποιητικοῦ Καταστατικοῦ[4] τοῦ συνεταιρισμοῦ τούτου, ὑπεγράμμιζε μεταξὺ ἄλλων: «Ὅθεν ἡμεῖς οἱ ὑπογραφόμενοι, πραγματευταὶ καὶ τεχνῖται τῶν κοκκίνων νημάτων τῆς πόλεως ταύτης Ἀμπελακίων, θεμελιοῦντες τὴν ὕπαρξιν ἡμῶν εἰς τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ δεσπότου Χριστοῦ ἀπεφασίσαμεν νὰ ἀνακαινίσωμεν τὴν κοινὴν ἡμῶν Συντροφίαν καὶ Ἀδελφότητα διὰ νὰ ἀσκήσωμεν τὴν βαφικὴν τέχνην καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν κοκκίνων νημάτων καθὼς καὶ ὁποιουδήποτε ἄλλου ἐμπορεύματος».

Ἐκ τῆς διατυπώσεως τοῦ προοιμίου τούτου συνάγεται ἀδιασείστως ὅτι ἤδη πρὸ τοῦ 1795 ὑφίστατο ἡ «κοινὴ συντροφία» τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο οἱ συνεταιρικῶς δρῶντες Ἀμπελακιῶται ἀπεφάσισαν νὰ ἀνακαινίσωσιν. Ἐκ τούτου ὁρμώμενος ὁ Κ. Κουκκίδης γράφει: «... Συγκεφαλαιώνοντας τώρα, φθάνομε στὸ πόρισμα ὅτι ἡ Συντροφία τῶν Ἀμπελακίων σύμφωνα μὲ τὴν νομική, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἔννοιά της κατέχει ὅλα τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ συνεργατισμοῦ,

ὅπως αὐτὰ καθιερώθηκαν ἀπὸ τὴ νεώτερη ἐπιστήμη. Ὑπῆρξε πραγματικὰ ἕνας συνεταιρισμὸς κατὰ τὴν νεώτερη ἔννοια τῆς λέξεως. Κατὰ τὸ πόρισμα τοῦτο ἔχει ἀναμφισβήτητα τὸ δικαίωμα νὰ φορέσῃ τὸν στέφανον τῆς προτεραιότητος[5] ἀνάμεσα στοὺς συνεταιρισμοὺς ὅλου τοῦ κόσμου, ἐφ' ὅσον ἡ διεκδίκησις αὕτη διεξάγεται ἐπάνω στὸ πεδίο ὅπου ὁ τίτλος αὐτὸς διαφιλοσικεῖται ἀπὸ τοὺς «Φιλοδικαίους» Σκαπανεῖς τῆς Ροτσντέϊλ[6]. Τ' Ἀμπελάκια ὑπῆρξαν ἀληθινὰ μία ἑστία ἀπ' ὅπου ἀκτινοβόλησε τὸ πνεῦμα τοῦ συνεργατισμοῦ...»[7].

3. Κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Δ. Δροσινοῦ ὑπαγορευθείσας σημειώσεις[8] περὶ τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων (οὗτος ὑπῆρξεν ἰατρὸς καὶ ἱδρυτικὸν μέλος τούτου), ὁ συνεταιρισμὸς εἶχε φθάσει εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἀκμῆς του, κατὰ τὸ ἔτος 1810 καὶ μία ἄγνωστος μέχρι τοῦ ἔτους τούτου εὐημερία ἥπλοῦτο μεταξὺ τῶν μελῶν του. Τὰ δὲ κεφάλαια τοῦ ἀκμάζοντος βιοτεχνικοῦ[9] συνεταιρισμοῦ ἀνερχόμενα εἰς 10 ἑκατομμύρια φράγκα ἀπωλέσθησαν συνεπείᾳ τῆς ἐπελθούσης πτωχεύσεως τῆς Τραπέζης τῆς Αὐστρίας παρὰ τῇ ὁποίᾳ οὗτος εἶχε τὰς καταθέσεις του, καὶ οὕτω τὸ ἥμισυ[10] τῶν κεφαλαίων του ἐξηνεμίσθη. Πέραν τούτου ἡ τελεία καταστροφὴ τοῦ περιφήμου[11] συνεταιρισμοῦ ἐπῆλθεν καὶ συνεπείᾳ[12] τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιδρομῆς[13] τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων φθονήσαντες τὴν ἀκμὴν τῶν Ἀμπελακίων. Ἐπὶ τοῦ σημείου ὅμως τούτου παρατηρεῖται ὅτι: «Δὲν φαίνεται ἀκριβὲς τὸ ὑπὸ ἡμετέρων καὶ ξένων συγγραφέων ἀναφερόμενον, ὅτι ἄμεσος αἴτιος διαλύσεως τῆς Κοινῆς Συντροφίας ὑπῆρξεν ὁ Ἀλῆ Πασᾶς καὶ ἡ πτώχευσις τῆς Τραπέζης τῆς Βιέννης, ἀλλὰ μᾶλλον αἱ ἔριδες τῶν συνεταίρων καὶ κατὰ πρῶτον λόγον ὁ συναγωνισμὸς τῆς Ἀγγλικῆς Βιομηχανίας»[14]. Οὕτω λοιπὸν ἔπαυσε λειτουργοῦσα αὐτὴ «ἡ κορωνὶς τῆς παγκοσμίου συνεταιριστικῆς ὀργανώσεως»[15], ἡ ὁποία εἶχε ἀντιπροσώπους εἰς τὰ μεγαλύτερα εὐρωπαϊκὰ ἐμπορικὰ κέντρα καὶ ἡ ὁποία καθ' ἑτέραν ἄποψιν[16] ἦτο ἡ σπουδαιοτέρα ὅλων τῶν συνεταιρικῶν κινήσεων τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ἐνῷ κατὰ τὸν διαπρεπῆ συνεταιριστὴν καθηγητὴν V. Totomianz ἦτο ὁ ἀρχαιότερος[17] συνεταιρισμὸς τῆς Ἑλλάδος.

Παρὰ τὴν διάλυσιν ὅμως τῶν «Συντροφιῶν», αἱ ὁποῖαι ἠσχολοῦντο μὲ τὴν παρασκευὴν τῶν ἐρυθρῶν νημάτων, τινὲς ἐκ τῶν παλαιῶν τούτων συντροφιῶν διατηροῦνται[18], ἀσχολούμεναι μὲ τὴν ἐμπορίαν ἀγγλικῶν νημάτων καὶ σίτου, ἐκλείπουσαι ὁριστικῶς κατὰ τὸ ἔτος 1855.

4. Ὁ Γ. Φιλάρετος, ἀναφερόμενος εἰς τὸν συνεταιρισμὸν τῶν Ἀμπελακίων γράφει: «... Εἰς τὴν μεταξὺ Ὀλύμπου καὶ Ὄσσης χαράδραν, ὑπὸ τοῦ Πηνειοῦ καὶ τῶν Τεμπῶν χωριζομένην, ἐλύθη τὸ πρῶ-

τον ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, τὸ μεγαλύτερον ἴσως κοινωνικὸν πρόβλημα, σχεδὸν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ ἰδανικῇ του Πολιτείᾳ, καὶ καθ' ὃν τρόπον ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας θεωρητικῶς ὠνειρεύοντο αὐτοὶ οἱ κοινωνιολόγοι... κατὰ ἱστορικὴν ἀκρίβειαν ἡ πρωτοβουλία ἀνῆκε μόνον εἰς τοὺς δούλους Ἀμπελακιώτας... ἡ Ἑλλὰς οὐ μόνον ἐλευθέρα ἀλλὰ καὶ δούλη ἔτι ἔδωκεν εἰς τὴν Δύσιν διδάγματα περὶ θεσμῶν, ὧν ἡ μελέτη ἀπησχόλησε τοὺς σοφωτέρους ἄνδρας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος μέχρι τοῦ Ζωρές...»[19].

Χαρακτηριστικὸν τῆς σπουδαιότητος τὴν ὁποίαν ἀποδίδει ὁ Φιλάρετος εἰς τὸν συνεταιρισμὸν τοῦτον, εἶναι ἡ προμετωπὶς εἰς τὸ ἄνω ἔργον του: «Τὸ κοινωνικὸν θαῦμα τῶν Ἀμπελακίων»[20].

Κατ' αὐτὸν δέ, ὁ συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων δὲν ἦτο μόνον ἐμπορικὸς καὶ βιομηχανικός, ἀλλὰ καὶ σύνδεσμος γεωργῶν καὶ κτηνοτρόφων, οἵτινες ἐκαλλιέργουν τὸν βάμβακα καὶ τὸ ἐρυθρόδανον κατὰ τὸ σύστημα περίπου τῶν ἐπιμόρτων καλλιργητῶν[21].

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς εἰς ἄρθρον του γραφὲν κατὰ τὸ ἔτος 1900 ἔγραφε: «Πολλοὶ ἐκ τῶν συγχρόνων ἠκούσαμεν ἀπὸ τοὺς πατέρας ἢ ἀπὸ τοὺς πάππους ἡμῶν, ὅτι σύνδεσμοι συνεταιρικοὶ κατὰ τὸ σύστημα τῶν συνεργατικῶν ἑταιρειῶν... ἐλειτούργησαν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς μεγαλειτέρας κωμοπόλεις τῆς Θεσσαλίας, ἰδίως δὲ εἰς πολλὰ τῶν 24 χωρίων τοῦ Πηλίου καὶ μάλιστα εἰς Ζαγορὰν καὶ εἰς Κισσόν, ἐπίσης εἰς Τούρναβον καὶ εἰς Φάρσαλα, εἰς Τσαρίτσανην καὶ Ραψάνην... εἰς πολλὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους πρὸς ἄλλας βιομηχανικὰς ἐπιχειρήσεις, ἰδίως ἐν Χίῳ πρὸς κατασκευὴν μετάξης καὶ ὑφασμάτων. Ἀλλ' οὐδεμία συνεργατικὴ ἑταιρεία οὐδεμία ἐξίκειτο εἰς τοσοῦτον ὕψος καὶ εἰς τηλικοῦτον μεγαλεῖον ὅσον ἡ ἐν Ἀμπελακίοις τοῦ Κισσάβου... ὑπὸ ἔποψιν τοῦ τε σκοποῦ καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ οὐδεὶς τῶν συγχρόνων συνεργατικῶν συνεταιρισμῶν δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς ἐκεῖνον. Χαρακτηριστικὸν ἰδιαίτερον ἐκείνου ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀρχαιοτέρας καὶ τὰς νεωτέρας τοῦ αὐτοῦ συστήματος ἑταιρικὰς ἑνώσεις ἢ συνεργατικὰς ἑταιρίας εἶναι, ὅτι αὗται συνήθως ἔχουσι σκοπὸν εἴτε μόνον καταναλώσεως... εἴτε ἀμοιβαίας πίστεως..., εἴτε μόνον παραγωγῆς... Ἐνῷ ἡ τῶν Ἀμπελακιωτῶν συνέστη ἀρχικῶς μικτή... συμπεριλαμβάνουσα ἐν τῷ σκοπῷ αὐτῆς καὶ τὰς τρεῖς κατηγορίας... Ἀλλ' ἡ σημαντικωτέρα διαφορὰ ταύτης πρὸς πάσας τὰς ἄλλας συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἦτο συγχρόνως καὶ ἀδελφικὴ ἕνωσις τῶν ἑξακισχιλίων μελῶν τῆς κοινότητος, συγκειμένης ὑπὸ εἴκοσι δύο χωριδίων, ἑνουμένων πρὸς ἄλληλα καὶ μετὰ τῆς κωμοπόλεως τῶν Ἀμπελακίων Ὁμοσπονδιακῶς. Ἄλλαις λέξεσι μετὰ τοῦ ὑλικοῦ

συνεταιρισμοῦ ὑπῆρχε καὶ σύνδεσμος κοινωνικός, διοικητικός, ἠθικός»[22].

5. Ὁ Φρειδερίκος Μπουλανζέ, εἰς τὸ ἤδη μνημονευθὲν ὑπόμνημά του, τὸ ὁποῖον ὑπέβαλε πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννην Κωλέττην, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς Ἑλληνικοὺς Συνεταιρισμούς, καὶ προτείνων τὴν ὀργάνωσιν καὶ διεύθυνσιν τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων, κατὰ τρόπον συνεταιρικόν, ὑπεγράμμιζε μεταξὺ ἄλλων[23]: «... Εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν... εἶναι ἔμφυτον τὸ αἴσθημα τῆς ἀδελφότητος καὶ τοῦ συνεταιρισμοῦ... Δὲν πρόκειται πλέον νὰ σᾶς ἐκφράσω ἐλπίδας, Κύριε Πρωθυπουργέ, ἀλλὰ νὰ σᾶς ἐκθέσω γεγονότα. Δύο πρὸ πάντων ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ θὰ ἀποτελέσουν μίαν ἀπὸ τὰς λαμπροτέρας σελίδας τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ πρῶτον ὑπενθυμίζω τὸν Συνεταιρισμὸν τῶν Ἀμπελακίων διὰ τὴν βιομηχανίαν τῶν νημάτων καὶ ἀκολούθως τοὺς Ναυτικοὺς Συνεταιρισμοὺς τῶν παραλίων πόλεων καὶ νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους...».

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Boulanger ἐτήρησε τὰς καθ' ὑπαγόρευσιν σημειώσεις[24] τοῦ ἱδρυτικοῦ μέλους τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων Δ. Δροσινοῦ, ἐν ἔτει 1841, καὶ συνεπῶς εἶχε ἄμεσον γνῶσιν τῆς ἐν Ἀμπελακίοις συνεταιρικῆς κινήσεως. Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ ὑπὸ τοῦ Μπουλανζὲ γραφέντα περὶ τῶν ναυτικῶν συνεταιρισμῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, ἐγένετο ἐκτενὴς λόγος εἰς τὸ περὶ συνεταιρισμοῦ τῶν νήσων τούτων Κεφάλαιον.

Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ πνεύματος προοπτικῆς τοῦ Μπουλανζὲ εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1847, εἰς τὸ ἀνωτέρω ὑπόμνημά του, πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος, εἶχε προτείνει τὴν προκήρυξιν διαγωνισμοῦ πρὸς ἱστορικὴν ἔρευναν τῶν πρὸ τοῦ ἔτους 1821 ὑφισταμένων συνεργατικῶν ἑλληνικῶν ἑταιρειῶν. Ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ Γ. Φιλάρετος, οὗτος δὲν ἐγένετο «διότι οὐδεὶς ἐφάνη ἀγωνοθέτης»[25]. Ἤδη, μετὰ τὴν πάροδον 125 ὁλοκλήρων ἐτῶν, χάρις εἰς τὴν στοργικὴν τροφὸν τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως, τὴν Ἀγροτικὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ τῇ ἐπιστημονικῇ φροντίδι τοῦ κορυφαίου πνευματικοῦ Κέντρου τῆς χώρας, τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, ἡ ἐπιθυμία τοῦ Γάλλου Μπουλανζὲ καθίσταται πραγματικότης, καὶ οἱ ἀγαπῶντες τὴν συνεταιρικὴν ἰδέαν Ἕλληνες μελετηταὶ θὰ διεκδικήσουν τὸν κότινον τοῦ πνευματικοῦ ἀγωνίσματος, λαμβάνοντες, κυρίως, ἠθικὴν ἱκανοποίησιν ἐκ τῆς πολυμόχθου πνευματικῆς ἐργασίας των. Παραλλήλως, ἡ προσπάθεια αὕτη θὰ ὑποβοηθήσῃ τὴν ἔρευνα περὶ τῶν πρὸ τοῦ 1821 γενεσιουργῶν προϋποθέσεων τῆς συσσωματώσε-

ως εἰς τὴν χώραν μας, «ἡ ὁποία μέχρι σήμερον παρημελήθη, ἰδίᾳ ἀπὸ κοινωνιολογικῆς πλευρᾶς»[26].

6. Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος, ἀναφερόμενος εἰς τὸν συνεταιρισμὸν τῶν Ἀμπελακίων, γράφει μεταξὺ ἄλλων: «Οὐδὲν ἦτον ἀξιομνημόνευτος ὑπῆρξεν ἡ περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1795 ἀκμάσασα ἐν Θεσσαλίᾳ κοινότης τῶν Ἀμπελακίων... Ἡ δουλεία ἡ μολύνουσα εἰς τοὺς πρόποδας αὐτῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Πηνειοῦ διαβρεχόμενα πεδία δὲν ἀνέβη ποτὲ εἰς τοὺς λόφους, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑψοῦται πὸ χωρίον αὐτῶν... Εἰς Ἀμπελάκια πάντες ἐργάζονται, καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες... Εἰκοσιτέσσαρα ὑπάρχουσιν αὐτόθι βαφεῖα... ἅπαντα τὰ ὑποκαταστήματα συνηνώθησαν εἰς μίαν ἑτερόρρυθμον ἑταιρείαν. Ἕκαστος ἰδιοκτήτης ἢ ἀρχηγὸς βαφείου κατέβαλλεν εἰς τὴν καθολικὴν ταύτην ἑταιρείαν κεφάλαιον ἀνάλογον τῶν πόρων αὐτοῦ... οἱ ἁπλοῖ ἐργάται συνενώσαντες τὰ ἐναποταμιεύματα αὐτῶν ἀπήρτισαν κοινὰς μερίδας, αἵτινες ἀπετέλεσαν οὕτως εἰπεῖν μικροτέρας τινὰς ἑτερορρύθμους ἑταιρείας, περιληφθείσας ἐν τῇ μεγάλῃ... Τὸ μέγα λοιπὸν ζήτημα τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν ἐργατῶν - κεφαλαιούχων, ὅπερ οἱ κοινωνιολόγοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐπεχείρησαν νὰ λύσωσι διὰ τῆς βίας... ἐκανονίσθη ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τῆς μικρᾶς ἑλληνικῆς κοινότητος τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἐφηρμόσθη μετὰ πάσης συνέσεως καὶ ἐπιτυχίας...»[27].

Ἀλλαχοῦ[28] δὲ οὗτος σημειώνει: «Τῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀμπελακίων προΐσταντο πέντε ἐπιτροπαὶ ἐκλεγόμεναι ὑφ' ὅλων τῶν κατοίκων, πλουσίων ἢ πενήτων καὶ πολλάκις οἱ πενέστεροι τῶν ἑταίρων, ἐὰν ἀνωμολογοῦντο ὡς οἱ ἱκανώτατοι προεχειρίζοντο εἰς τὰ ἀνώτατα τῆς ἑταιρείας ἀξιώματα διὰ τῆς ψήφου τῶν συμπολιτῶν... Ἡ διανομὴ δὲ τῶν κερδῶν γενομένη ἐν συνελεύσει διενεργεῖτο μετὰ τοσαύτης δικαιοσύνης, ὥστε οὐδέποτε προεκάλεσε θορύβους ἢ κατακραυγάς...».

7. Ὁ Α. Ἀνδρεάδης, εἰς διάλεξίν του, λαβοῦσαν χώραν κατὰ τὸ ἔτος 1909, ἀναφερόμενος εἰς τὸν συνεταιρισμὸν τῶν Ἀμπελακίων, ἔλεγε: «... Εἶναι γνωστὸν πόσην βιομηχανικὴν σημασίαν εἶχον ἀποκτήσει τὰ Ἀμπελάκια, ἡ θεσσαλικὴ ἐκείνη κοινότης, ἡ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τόσον ἐνδιαφέρουσα...»[29].

8. Ὁ Γ. Γερβίνος, ἀναφερόμενος εἰς τὸ ἐκτεταμένον ἐμπόριον τῶν νημάτων τῶν Ἀμπελακίων ἐν Εὐρώπῃ, γράφει ὅτι, «... δὲν ἦτο οὔτε ἡ κατάλληλος τοποθεσία των, οὔτε τεχνικὰ μυστήρια, τὰ ὁποῖα ἀνέπτυξαν τὸν βιομηχανικὸν τοῦτον κλάδον, ἀλλ' ἦτο ὁ συνεταιρισμὸς τῶν τεχνιτῶν, ἡ ἐλευθέρα τῶν ὑπαλλήλων ἐκλογὴ καὶ ὁ ἐπιτυχὴς συνδυασμὸς τῶν συμφερόντων, τῆς ἐργασίας καὶ τῶν κεφαλαιούχων...»[30].

9. Ἀλλὰ τὸ «κοινωνικὸν θαῦμα τῶν Ἀμπελακίων» δὲν παρέμεινε ἐκτὸς τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς λογοτεχνίας. Οὕτως ἡ γραφὶς τοῦ Ζαχαρία Παπαντωνίου σημειώνει[31]: «Στὴν πέτρινη τούτη πλαγιὰ τοῦ Κισσάβου ἔσπασε τὰ κέρατά της ἡ πιὸ μαύρη καὶ ἡ πιὸ στρίγλα γίδα, ἡ Ἑλληνικὴ διχόνοια. Εἰς τὰ Ἀμπελάκια ἄλλαξε τὸ κύτταρο τῶν Ἑλλήνων. Ἔζη χιλιάδες Ρωμηοί, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἔζησαν ἐδῶ πρὸ ἑκατὸν πενῆντα χρόνων χωρὶς νὰ φαγωθοῦν, δημιουργοὶ ὡς συνεταῖροι τῆς πρώτης καὶ τελειοτέρας Συνεργατικῆς τοῦ Κόσμου, δάσκαλοι τῶν οἰκονομολόγων, τῶν φιλοσόφων, τῶν ἱεροκηρύκων, δάσκαλοι τοῦ ἰδίου τοῦ Φουριέ[32], αὐτοὶ οἱ Θεσσαλοὶ χωριάτες. Μεγαλύτερο ἔργο τῆς Εἰρήνης δὲν ἔχει δείξει ὁ νέος Ἑλληνισμός. Εἶναι ἄθλος τῆς Θεσσαλίας...».

10. Προκειμένου νὰ παρασχεθῇ μία πληρεστέρα εἰκὼν ἐπὶ τοῦ τρόπου λειτουργίας καὶ τῆς σημασίας τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων κρίνομεν σκόπιμον νὰ προβῶμεν εἰς τὴν παράθεσιν τοῦ κάτωθι ἀποσπάσματος τοῦ προέδρου τῆς Ἑνώσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος καὶ Δημάρχου Λαρίσης Δ. Χατζηγιάννη, ὁ ὁποῖος εἰσηγούμενος τὸ θέμα: «Ἡ ἀξιοποίησις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου καὶ τὰ προβλήματα τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν», ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων[33], ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Συνδιάσκεψιν τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως:

«Κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 19ης Νοεμβρίου 1963 ἐν Στρασβούργῳ τῆς Οἰκονομικῆς καὶ Κοινωνικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συνδιασκέψεως Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, καθ' ἣν συνεζητήθη τὸ θέμα τῆς Ἀξιοποιήσεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ χώρου καὶ τῶν προβλημάτων τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν, ὁ Πρόεδρος αὐτῆς κ. Pic διηρμήνευσε τὴν ἐπιθυμίαν τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ αὐτοῦ ὅπως εἰς τὴν ἔκθεσίν μας δώσωμεν εὐρυτέρας πληροφορίας ἐπὶ τῆς ἀκμῆς καὶ παρακμῆς τοῦ γεωργικοῦ, βιοτεχνικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ Συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων, τοῦ πρώτου συνεταιρισμοῦ εἰς τὸν κόσμον, μήπως ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἀντλήσουν διδάγματα διὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Πραγματοποιῶν τὴν εὐχὴν αὐτὴν τοῦ Προέδρου καὶ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, παρέχω σήμερον, ἐν περιλήψει, περιγραφὴν τοῦ Συνεταιρισμοῦ τούτου. Εὐτυχῶς ὁ γάλλος F. Bulanger, ὅστις ἔγραψε τὸ βιβλίον «Ἀμπελάκια ἢ οἱ Ἑλληνικοὶ Συνεταιρισμοὶ καὶ Κοινότητες», μετ' ἐγγράφων συλλεγέντων ὑπ' αὐτοῦ, Παρίσιοι 1875, διέσωσε μέγα μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ Συνεταιρισμοῦ.

Ὁ F. Bulanger ἐγεννήθη εἰς Douai τῷ 1807. Ὀλίγον χρόνον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1830 ἦλθε εἰς τὸ Παρίσι ἵνα σπουδάσῃ ἐκεῖ τὴν

ἀρχιτεκτονικήν. Τῷ 1836 ἐτιμήθη μὲ τὸ πρῶτον Μέγα Βραβεῖον ἀρχιτεκτονικῆς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ κ. Clerget.

Κατὰ τὴν διαμονήν του εἰς τὴν Ἰταλίαν ὡς ὑπότροφος τῆς Ἀκαδημίας εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ρώμης, ὁ Boulanger ἔστειλε εἰς Γαλλίαν τὸ σχέδιον μιᾶς ὡραίας ἀναστηλώσεως τῆς οἰκίας τοῦ Φαύνου εἰς τὴν Πομπηΐαν, μιᾶς ἐκ τῶν μεγαλυτέρων καὶ τῶν καλύτερον διατηρουμένων.

Καὶ δύο ἔτη βραδύτερον τὰς Θέρμας τοῦ Διοκλητιανοῦ. Τὰ σχέδια ταῦτα ἐξετέθησαν ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἰνστιτούτου εἰς τὴν Παγκόσμιον Ἔκθεσιν τῶν Παρισίων τοῦ 1855.

Μέσα εἰς τὰ ἐρείπια συνελέγησαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τὰ θαυμάσια ταῦτα ἀριστουργήματα τὰ ὁποῖα προσέθηκαν μίαν ἐξόχως σημαντικὴν βάσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν πολιτισμῶν. Μέσα εἰς τὴν περίφημον αὐτὴν στάκτην τῆς Πομπηΐας περισυνελέγη ἡ οἰκία τοῦ Φαύνου. Πρόκειται περὶ ἀναστηλώσεως ἡ ὁποία περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα. Ἐπίσης, χωρὶς ἄλλα δεδομένα εἰ μὴ μερικοὺς ἀκρωτηριασμένους στύλους καὶ μερικὰ τεμάχια τοίχων, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνασκαφέντων, ἠδυνήθη ὁ ἀρχιτέκτων νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν Ναὸν τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὸν Ἀκράγαντα. Πράγματι καὶ ἐδῶ ἐπρόκειτο περὶ ἔργου κοπιώδους καὶ δυσκόλου ὅπερ ὁ ἀρχιτέκτων ἔφερε εἰς εὐτυχὲς πέρας.

Παρὰ τὰς δελεαστικὰς προσφορὰς αἱ ὁποῖαι τοῦ προσεγένοντο πολλαχόθεν, ὁ Boulanger ἐζήτησε μίαν ἐπισημονικὴν ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔνθα τὰ προσόντα αὐτοῦ παρετηρήθησαν καὶ ἐξετιμήθησαν. Κατὰ τὰ 30 καὶ πλέον ἔτη καθ' ἃ ἔμεινε εἰς τὴν χώραν μας μὲ ἐκτίμησιν καὶ ἀναγνώρισιν, ἀποκατέστησε πλεῖστα ἀρχαῖα μνημεῖα, ἀνεῦρε μνημεῖα, ἔκτισε τὸ μέγαρον τῶν νομοθετικῶν Σωμάτων τῆς Ἑλλάδος (Παλαιὰ Βουλή), περιεσυνέλεξε σημειώσεις καὶ προπαρεσκεύασε σχέδια τῶν ὁποίων ἡ δημοσίευσις ἤσκησε ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν σύγχρονον τέχνην.

Ὅ,τι προσέδωκε ἰδιαίτερον χαρακτῆρα εἰς τὰς ἐρεύνας του καὶ εἰς τὰς καλλιτεχνικάς του ἐργασίας εἶναι ἡ συνεταιριστικὴ θεωρία τοῦ Fourrier. Εἶχε σφοδρὰν κλίσιν διὰ τὸ καλὸν καὶ τὸ ὡραῖον καὶ ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ ἐπροξένησε βαθεῖαν ἐντύπωσιν. Καὶ κυριευμένος ἀπὸ τὴν θεωρίαν τοῦ συνεταιρισμοῦ, ὁ Boulanger ἔζησε τοῦ λοιποῦ διὰ τὴν εὐγενῆ καὶ μεγάλην ταύτην ὑπόθεσιν διὰ τὴν ὁποίαν ἐθυσίαζε τὸ πᾶν ἀκόμη καὶ τὰς καλλιτεχνικάς του ἐργασίας. Ἡ ἀποκλειστική του σκέψις, ἡ καθολικὴ ἰδία ὑπῆρξε, ἀφοσιούμενος εἰς τὰς προσφιλεῖς του σπουδάς, νὰ ἀποκτήσῃ περιουσίαν, ὄχι ἵνα ὑπηρετήσῃ ἐγωϊστικάς του ἀπολαύσεις ἢ ματαίας ἱκανοποιήσεις, ἀλλὰ ἵνα ἀφιερώσῃ ὅλην τὴν περιουσίαν του, ὅπως μεταδώσῃ τὸ πνεῦμα τῆς θεωρίας τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὰ μέσα νὰ πραγματοποιήσῃ ταύτην πρὸς τὸ

συμφέρον καὶ πρὸς τὸ καλὸν ὅλων τῶν τάξεων τῆς κοινωνίας. Ἀπέθανε προτοῦ δυνηθῇ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ ὄνειρό του, τὴν 12ην Ἀπριλίου 1875. Ἀλλὰ προτοῦ πεθάνῃ, ἠδυνήθη τουλάχιστον νὰ δώσῃ εἰς τὴν τόσον ἐπιπόνως κτηθεῖσαν περιουσίαν του, ἕνα προορισμόν, σύμφωνον πρὸς τὴν σκέψιν, ἥτις ἐδέσποσε αὐτοῦ καθ' ὅλην τὴν ζωήν του: Ἐγκατέστησε καθολικὸν κληροδόχον του τὸν κ. Jouanne, τὸν ἱδρυτὴν καὶ διευθυντὴν τοῦ ἀγροτικοῦ οἴκου συνεταιριστικοῦ πειραματισμοῦ τοῦ Ry (Κάτω Σηκουάνας). Ὁ οἶκος οὗτος ὑπῆρξε ἐκπαιδευτικὸν ἵδρυμα, σκοπὸν ἔχον νὰ ἀποδείξῃ πρακτικῶς τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τοῦ συνεταιρισμοῦ.

Τὰ ἔγγραφα, τὰ περισυλλεγέντα καὶ δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ F. Boulanger διὰ τοὺς Συνεταιρισμοὺς εἶναι ὑψίστης σουπδαιότητος. Ἐξαίρεται πρῶτα τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ἑλληνικοὶ Συνεταιρισμοὶ οἵτινες ἔφθασαν εἰς βαθμὸν τόσον ὑψηλὸν εὐημερίας, εἶχαν σχηματισθῇ χωρὶς καμμίαν ἐπέμβασιν τῆς πολιτικῆς, χωρὶς καμμίαν νομοθετικὴν μεταρρύθμισιν εἰς χώραν τελοῦσαν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν. Καὶ τὸ δίδαγμα ὅπερ προκύπτει ἀπὸ τοὺς συνεταρισμοὺς αὐτοὺς εἶναι ἡ συμμαχία τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας.

Μεταξὺ τῶν συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν οἵτινες ἀπέκτησαν μεγάλην φήμην, πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν τὸν Συνεταιρισμὸν τῆς νήσου Χίου, διὰ τὴν μέταξαν καὶ τὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα καὶ πρὸ παντὸς τὸν συνεταιρισμὸν τῶν Ἀμπελακίων, ὅστις περιελάμβανε 22 χωρία τῆς Θεσσαλίας παρὰ τὴν ποιητικὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν. Ἡ κυρία βιομηχανία τοῦ Συνεταιρισμοῦ τούτου ἦτο ἡ ἐπεξεργασία τοῦ βάμβακος εἰς νῆμα βαμμένον κόκκινον. Ἡ στερεότης καὶ ἡ λάμψις τῶν νημάτων ὠφείλοντο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰς ἰδιότητας τῶν πηγῶν ποὺ ἀφθονοῦν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, τὴν εὐνοουμένην ἀπὸ τὴν φύσιν. Ἡ καλλιέργεια τοῦ ἐρυθροδάνου (ριζάρι) ἦτο ἡ βάσις τῆς βιομηχανίας ταύτης.

Ὅλοι οἱ κάτοικοι, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιά, μετέσχον εἰς τὸν βιομηχανικὸν τοῦτον συνεταιρισμόν. Οἱ πλέον ἔμπειροι πλούσιοι καὶ πτωχοὶ ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σμύρνην, εἰς Βιέννην, εἰς Ἀμστερνταμ, εἰς Λοδῖνον, εἰς Ὀδησσόν, ἵνα ἱδρύσουν ἐκεῖ καταστήματα πωλήσεως καὶ ἀποθήκας. Ἄλλωστε, ὁ συνεταιρισμὸς ἐπεξετείνετο ἐπίσης εἰς τὴν γωργικήν, τὴν βιομηχανικὴν καὶ τὴν ἐμπορικὴν ἐκμετάλλευσιν.

Αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά, ἐλεύκανον καὶ ἔβαφον τὸν βάμβακα, τὸν ἔδεναν εἰς μικρὰ δέματα καὶ τὰ ἐτοποθέτουν εἰς κιβώτια. Οἱ ἄνδρες ἐπεδίδοντο εἰς ἐργασίας τῶν ἀγρῶν, ἐπώπτευαν τὰς ἄλλας ἐργασίας εἰς ὅλας τὰς οἰκογενείας, συνήθροιζον τὰ νήματα, ἐπεξειργασμένα καὶ βαμμένα καὶ τὰ μετέφερον εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς ἕδρας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Θεσσαλονίκην.

Πρὸ τῆς διανομῆς τῶν ἐτησίων κερδῶν ἀφήρουν προηγουμένως:

1. Τὸ τίμημα τῆς ἀγορᾶς τοῦ σίτου διὰ τοὺς πτωχοὺς ἐργάτας, τὰ δῶρα τὰ προοριζόμενα διὰ τοὺς Τούρκους διοικητὰς τῆς περιφερείας, τὰ ἔξοδα συντηρήσεως νοσοκομείων, σχολείων, βιβλιοθηκῶν, τυπογραφίας, ὁδῶν, ἐκκλησιῶν, διοικήσεως, ἐνοικίων γραφείου, πρακτορείων ἐξωτερικοῦ, ταξιδίων.

2. Τοὺς τόκους πρὸς 15% τῶν κεφαλαίων τῶν προκαταβληθέντων ὑπὸ ἑκάστου μέλους τοῦ συνεταιρισμοῦ.

3. Τὰ ποσὰ ἅτινα ἐψηφίζοντο ἀπὸ τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν ὡς ἀμοιβὴ τῶν πρακτόρων ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῶν ὑπηρεσιῶν των.

Τὰ ὑπολειπόμενα κέρδη διενέμοντο μεταξὺ τῶν ἐργατῶν ἰδιοκτητῶν ἀγρῶν τοῦ βάμβακος καὶ τῶν ἐργατῶν μὴ ἰδιοκτητῶν.

Ἕκαστος ἐργάτης - ἰδιοκτήτης, ὅστις προσεκόμιζε εἰς τὰς ἀποθήκας νήματα βάμβακος ἐλάμβανε ἀπόδειξιν δεικνύουσαν τὴν ποιότητα καὶ τὴν ποσότητα τῆς προσφορᾶς του. Ἠδύνατο ἀμέσως νὰ λάβῃ τὸ ἥμισυ τῆς ἐκτιμηθείσης ἀξίας. Τὸ ὑπόλοιπον ἥμισυ ἐπληρώνετο κατὰ τὴν γενικὴν διανομὴν τῶν κερδῶν. Ἵνα ἐγγυηθοῦν κατὰ τρόπον ἴσον τὴν ἐκτίμησιν ταύτην, ὑπελόγιζον τὴν τιμὴν ἀγορᾶς τῶν ἐπεξειργασμένων καὶ βαμμένων νημάτων.

Τέλος, τὸ ὑπόλοιπον τῶν κερδῶν διενέμετο μεταξὺ τῶν μὴ ἰδιοκτητῶν γῆς ἐργατῶν, (ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδιῶν), οἵτινες ἔγνεθαν, ἔβαφαν, συσκεύαζαν τὰ νήματα εἰς δέματα, τὰ μετέφεραν ἢ ἐχρησημοποιοῦντο εἰς πᾶσαν ἄλλην ἐργασίαν. Ἐπληρώνοντο οὗτοι ἀναλόγως τοῦ ἀρι-

θμοῦ τῶν ἡμερῶν των ἐργασίας καὶ τῆς κατηγορίας των, βάσει σημειωμάτων τῶν ἐποπτῶν.

Ὁ Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων, εὐημεροῦσε εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε διήγειρε τὴν ζηλοτυπίαν τῶν ἰσχυροτέρων οἴκων τῆς Εὐρώπης. Τὰ κέρδη ὑπῆρξαν τόσα, ὥστε ἐπέτρεψαν νὰ διατηρῶνται, κοινῇ δαπάνῃ, εἰς ἕκαστον χωρίον τοῦ Συνεταιρισμοῦ, ἰατροί, ἐπιφορτισμένοι νὰ μεριμνοῦν διὰ τὴν ὑγείαν ὅλων τῶν κατοίκων, νὰ ἱδρύσουν σχολεῖα διαφόρων βαθμῶν, ἀποθήκας σίτου καὶ ὅλων τῶν γεωργικῶν καὶ βιομηχανικῶν προϊόντων, ἐγχωρίων καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, νοσοκομεῖα, ταμεῖον προνοίας τῶν ἀναπήρων ἐργατῶν, βιβλιοθηκῶν, γραφεῖον πειραματικῆς φυσικῆς κλπ.

Ὁ Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων εἶχε συσταθῇ ὁριστικῶς τὸ 1795 μὲ κεφάλαιον 100.000 φράγκων περίπου. Τῷ 1810, ἐποχὴν τῆς μεγίστης ἀκμῆς του κατεῖχε πλέον τῶν 2.000.000 φράγκων, καὶ αἱ ἐμπορικαί του πράξεις ἐπεξετείνοντο εἰς ὅλας τὰς ἀγοράς. Ἀπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας ὁ Συνεταιρισμὸς εἶχε ἀποθήκας, αἵτινες ἦσαν πλήρεις ἐμπορευμάτων ἀποκτωμένων μὲ ἀνταλλαγὴν τῶν προϊόντων του.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τοῦ Συνεταιρισμοῦ πολὺ ὀλίγα ἐγκλήματα διεπράχθησαν.

Τόση εὐημερία, τόση εὐτυχία ἐπέπρωτο κατ' ἀνάγκην νὰ ἐπισύρῃ τὴν δυσπιστίαν, τὴν ζηλοτυπίαν καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ κυριάρχου. Καὶ ὑπῆρξε ὁ Ἀλῆ Πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων, ὅστις ἐξετέλεσε τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς.

Παράλληλα ,πλέον τῶν 10.000.000 φράγκων κατατεθειμένων εἰς τὴν Βιέννην καὶ ἀποτελούντων μέγα μέρος τῶν κεφαλαίων, ἅτινα ὁ Συνεταιρισμὸς διέθετε ἐν Εὐρώπῃ, ἐξηνεμίσθησαν διὰ τῆς οἰκονομικῆς πτωχεύσεως τῆς Αὐστρίας τῷ 1811. Καὶ οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι τῶν Ἀμπελακίων, ἀπολέσαντες τὸ ἔδαφός των καὶ τὰ κεφάλαιά των, διεσπάρησαν εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ κόσμου.

Ὁ Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων καὶ οἱ Ναυτικοὶ Συνεταιρισμοὶ τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν, μαρτυροῦν ὅτι τὸ συνεταιριστικὸν πνεῦμα εἶναι ἔμφυτον εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Ὁ κ. Beaujour, πρόξενος τῆς Γαλλίας ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅστις εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὰ Ἀμπελάκια κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς εὐημερίας των, ἔγραφε: «τὰ Ἀμπελάκια μὲ τὴν δραστηριότητά των ὁμοιάζουν περισσότερον πρὸς ἕνα χωρίον τῆς Ὁλλανδίας, παρὰ πρὸς ἕνα χωρίον τῆς Τουρκίας. Τὸ χωρίον τοῦτο σκορπίζει μὲ τὴν βιομηχανίαν του τὴν κίνησιν καὶ τὴν ζωὴν εἰς ὅλην τὴν πέριξ περιοχὴν καὶ δίδει γέννησιν εἰς ἕνα τεράστιον ἐμπόριον, ὅπερ συνδέει τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ὑπάρχουν εἰς τὰ Ἀμπελάκια 24 ἐργοστάσια, εἰς τὰ ὁποῖα βάφουν ἕκαστον ἔτος 2.500 δέματα βάμβακος τῶν 100 χιλιογράμμων ἕκαστον. Τὰ 2.500 ταῦτα δέματα

ἀποστέλλονται εἰς Γερμανίαν καὶ κατανέμονται εἰς Βιέννην, Πέστην, Λειψίαν, Δρέσδην, Ἄνσπαχ καὶ τὸ Μπαϊρώϊτ».

Ὁ κ. Urquart, γραμματεὺς τῆς Ἀγγλικῆς Πρεσβείας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅστις εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὰ Ἀμπελάκια μετὰ τὴν καταστροφὴν ἔγραφε: «Τὰ Ἀμπελάκια εἶναι ἔρημα κατοίκων ἀπὸ 10 ἐτῶν. Τὸ ἐμπόριόν των ἐμηδενίσθη. Ἀλλὰ θὰ ἦτο ἄδικον νὰ ἀποδώσωμεν τὴν πτῶσιν των εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ταραχάς. Αἱ δικόνοιαι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἠρεμήσουν, αἱ ἀπώλειαι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπανορθωθοῦν, ἐὰν ἡ βιομηχανία τῶν Ἀμπελακίων δὲν εἶχε κατοστραφῆ ἀπὸ τὴν βιομηχανίαν τοῦ Μάντζεστερ.

Καὶ ἡμεῖς θεωροῦμεν ὅτι ἡ μεγαλυτέρα αἰτία τῆς πτώσεως τοῦ Συνεταιρισμοῦ Ἀμπελακίων εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐργάται τῶν Ἀμπελακίων δὲν ἠδύναντο νὰ συναγωνισθοῦν τὰ προϊόντα τῆς βιομηχανίας τῆς Εὐρώπης μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀτμοῦ.

Τὸ καλύτερον ἐγκώμιον τοῦ περιφήμου τούτου συνεταιρισμοῦ θὰ ἦτο νὰ ἐξάρωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν ἡ κοινωνικὴ πρόνοια ἦτο καὶ εἰς τὰ μεγάλα κράτη τῆς Εὐρώπης σχεδὸν ἀνύπαρκτος, ὁ συνεταιρισμὸς οὗτος διετήρει εἰς τὰ 22 εὐτυχῆ χωρία του, κοινῇ δαπάνῃ, ἰατρούς, σχολεῖα, ἀποθήκας σίτου, νοσοκομεῖα, ταμεῖον προνοίας διὰ τοὺς ἀναπήρους ἐργάτας, βιβλιοθήκας κλπ.».

11. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Φρ. Μπουλανζὲ γραφέν, ἐν ἔτει 1847, περὶ τοῦ ἐμφύτου τῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ κεῖται ἀπολύτως ἐντὸς τῶν πραγμάτων. Πράγματι ἡ συνεταιρικὴ ἰδέα εἶναι παρ' ἡμῖν «πολὺ ζυμωμένη μὲ τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων»[35] ζῶσα ἐν αὐταῖς «ἀπὸ ἀπροσδιορίστων παλαιοτάτων χρόνων»[36].

Περατοῦντες τὴν ἀναφορὰν μας ταύτην ἐπὶ τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἤδη ἐρευνήσαντες τὴν μεγίστην ἀνάπτυξιν τῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας εἰς τὰς νήσους Ὕδραν, Σπέτσας καὶ Ψαρά, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς διὰ τῶν ποικίλων συνεργατικῶν σχηματισμῶν της, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος διεκδικεῖ τὴν μητρότητα τῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως τῶν νέων χρόνων [37], [38], [39].

Παράγραφος Δευτέρα

Ἡ Συμβολὴ τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων στὸν ἀγῶνα τοῦ '21.

1. Ἐκ πρώτης ὄψεως εἶναι δυνατὸν ὁ τίτλος τῆς παραγράφου ταύτης

νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐντύπωσιν ἱστορικῆς ἀνακολουθίας, δεδομένου ὅτι ὁ συνεταιρισμὸς οὗτος διελύθη κατὰ τὸ ἔτος 1810 καὶ συνεπῶς δὲν ὑφίστατο κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα: Πῶς τότε συνέβαλλε εἰς τὸν Ἀγῶνα ἀφοῦ δὲν ὑφίστατο; Οὕτω πως τιθέμενον τὸ ἐρώτημα εἶναι ὀρθὸν καὶ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δέον νὰ διευκρινισθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς συμβολῆς τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐννοοῦμεν τὴν ἔ μ μ ε σ ο ν συμβοβλὴν τούτου. Ἡ δὲ ἔμμεσος αὕτη συμβολὴ συνίσταται εἰς τὰς ἐνισχύσεις εἰς χρῆμα καὶ εἰς πολεμικὰ ἐφόδια, τὰ ὁποῖα ἐδίδοντο ὑπὸ τῶν «μυστικῶν καταστίχων» τοῦ συνεταιρισμοῦ πρὸς τοὺς κ λ έ π τ α ς. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οἱ κλέπται ἀπετέλεσαν τὰς πρώτας μαχίμους πεζικὰς [40], [41] δυνάμεις τοῦ ἐπαναστατημένου Ἔθνους, ὡς ἐκτενέστερον τοῦτο ἀναπτύσσεται εἰς τὰ περὶ κλεπτῶν ἀναπτυσσόμενα τῆς παρούσης μελέτης.

Συνεπῶς, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ συνεταιρισμὸς οὗτος ἔδιδε χρηματικὰ ποσὰ καὶ πολεμικὰ ἐφόδια (φυσέκια) εἰς τοὺς κλέπτας, συνετέλεσεν, ἂν ὄχι ὁλοκληρωτικῶς πάντως μερικῶς, εἰς τὴν διατήρησιν ἑνὸς τμήματος τῶν κλέφτικων τμημάτων τῆς περιοχῆς.

Ἡ εἰς πολεμικὸν ὑλικὸν καὶ χρήματα ἐνίσχυσις τῶν κλεπτῶν, ἐκ μέρους τοῦ συνεταιρισμοῦ, καταφαίνεται ἐξ ἐπιστολῶν πρώην μελῶν τούτου, πρὸς τὸν Γ. Σφόρζον, εἰς τὰς ὁποίας ἀπειλοῦν τοῦτον ὅτι θὰ καταγγείλωσιν εἰς τὸν Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων τὰ παρασχεθέντα ὑπ' αὐτοῦ εἰς τοὺς «κλέπτας καπταναρέους ταμπακέρις, φέσια καὶ φισέκια»[42].

Αἱ ἐκ τῶν πρώην μελῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ πρὸς τὸν διευθυντὴν αὐτοῦ Γ. Σφάρτζ ἐπιστολαὶ ἐγράφησαν ἐν ἔτει 1809. Καὶ ἡ μὲν μία ἐξ αὐτῶν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις διαμένοντος Γεωργίου Μάνιαρη, ἡ δὲ δευτέρα ἐγράφη ὑπὸ πρώην μέλους διαμένοντος ἐν Σμύρνῃ. Ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἐγράφησαν συνεπείᾳ ἀνακυψασῶν διαφορῶν μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ διευθυντοῦ Σφάρτζ.

Τὰς ἐπιστολὰς ταύτας λαμβάνομεν ἐκ τῆς εἰδικῆς μελέτης τοῦ Η. Γεωργίου[43], ἐν τῇ ὁποίᾳ φέρουσι αὔξοντα ἀριθμὸν 81 καὶ 82.

Ἐπιστολὴ Νο81. «ἀμπελάκια τῷ ἐντιμοτάτῳ καὶ σεβασμίῳ μοι κυρίῳ Γεωργίῳ Δ. Σφὰρτζ τὴν δουλικήν μου προσκύνησιν.
Ἰωάννινα τῇ 5 Αὐγούστου 1809

Τὸ αἴτιον τῆς ἕως τῆς σήμερον σιωπῆς μου ἦτο διὰ νὰ ἠμπορέσω νὰ σᾶς εἰπῶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαφορᾶς. ἀκόμι καμμίαν ἀρχὴν ἡ διαφορὰ

δὲν ἔλαβε ὡς βλέπετε καὶ εἰς τὸ κοινὸν γράμμα τῆς Συντροφίας δὲν ἠμπορῶ ἄλλο τι τὸ πᾶν ἀναφέρη ὅμως εἴμεθα ἕτοιμοι πρὸ 5 ἑβδομάδων μὲ τοὺς λογαριασμοὺς τῆς συντροφίας μας καὶ πλέον προσμένομεν κάθε ὥραν τὴν συνέλευσιν. Τὰ καταστιχα δὲν ἀγγίσθηκαν ὑπό τινος ἕως τώρα καὶ ὡς ἐλπίζω δὲν θέλουν ἀγχισθῶσι καὶ εἰς τὸ ἑξῆς. Τὰ μυστικὰ μόνον ἐθεωρήθησαν ἀπὸ τὸ Μανόλη διὰ νὰ σφαλίση τὸ ἀλλόκοτόν του κακοφρονοῦν νὰ ἀδικήθη ἀπὸ τὴν τιμιότην σας. εἶδε τὸν ἑαυτόν του καὶ τὸν σκαρπον λογαριασμὸν τῆς συντροφίας. νὰ πέση εἰς τοὺς πόδας σου διὰ νὰ τὸν σηγουράρητε τὰ τῆς γυνηκός του, δὲν ἠξεύρω πόθεν θὰ πληρώση τὰ γρ. 23 χιλ, ὁποῦ ἐξοδεύση καὶ πρέπει νὰ ἐπιμένομεν τὴν κρίση τοῦ ἐροτοκριτοῦ. ἠκούσθη ὅτι ἡ πόρτα δὲν αφησε διὰ νὰ γενι κατ' εὐχὴν τὸ παζάρι τοῦ μαύρου ὄρούς. Οἱ ἀγιωτες πολλὰ τρόγωνται καὶ κατατρέχονται ἀναμεταξὺ καὶ πλέον καλὸν τέλος καὶ εἰς αὐτοὺς καὶ ἡμᾶς. καὶ ἐπηδις ἐρχομός μου εἶναι ἄδηλον σας παρακαλῶ νὰ δώσετε γρ. 100 εἰς τὸ δυστυχὲς ὁσπήτι τῆ γηνηκί μου. τὸν ὡς ἀδελφόν μου ἡόν σας κὺρ Δημητράκην ασπάζομαι τὸν παρακαλῶ νὰ μοῦ ἀποκριθῆ εἰς τὸ γράμμα μου... μένον εἰς τὴν ἀγάπην σας

Γεώργιος Ν. Μανιάρης».

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης συνάγεται ὅτι ὁ συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων διετήρει «μυστικὰ κατάστιχα», τοὐτέστιν μυστικοὺς λογαριασμούς, οἱ ὁποῖοι καὶ μόνον εἶχον θεωρηθῆ «ἀπὸ τὸ Μανόλη», ἐν ἀναμονῇ τῆς Συνελεύσεως τοῦ συνεταιρισμοῦ διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν λογαριασμῶν. Τὸ ὅτι δὲ «τὰ μυστικὰ κατάστιχα», εἶχον σχέσιν μὲ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν κλεπτῶν καὶ «τὰ δοσίματα τῆς χόρας», προκύπτει καὶ ἐκ τῆς κατωτέρω ἐπιστολῆς, ἥτις πλέον σαφῶς ὁμιλεῖ περὶ τούτων. Ἀλλωστε ποῖος ὁ λόγος τηρήσεως τοιούτων μυστικῶν λογαριασμῶν, ὅταν ἡ ὅλη λειτουργία τοῦ συνεταιρισμοῦ ἐλάμβανε χώραν ὑπὸ τὸ ἄπλετον φῶς τῆς Συνελεύσεως; Συνεπῶς τὰ «μυστικὰ» ἦτο κοινὸν μυστικὸν ἰσχῦον μόνον διὰ τὴν ἀσφάλειαν ἔναντι τῶν Τούρκων.

Ἐπιστολὴ Νο 82. «Διὰ ἀμπελάκια πρὸς των εντιμωτατον κυριων κυρ Γεωργι Δημητρίου Σφάρτζη. τη 6 αὐγούστου 1809 Σμύρ(ν)η. αφοῦ ἀναχωρησα απο τὴν Συντροφία ὁμοῦ καὶ ἀπὸ πατρίδα σας ὁμίλισα διὰ τὰ δισίματα τῆς χόρας διὰ νὰ μὴν μὲ ἐνοχλίται εἰς τὸ σπίτι μου, τόρα κύρ γεωργι ἀπροῦ ὅτι ἦσαν τοῦ λόγου σου ετιος ὁποῦ ἐφλάκουσαν τὸ παιδί μου σᾶς ροτὸ ἄρχονται ἕνα βρέφος τί ἰξεύρει ἀπὸ παρόμοια πράγματα καὶ τὸν λόγον σας ροττὸ ὅσα χρόνια δούλιψα εἰς τὴν συντροφία σας πόσον καπιτάλι μὲ εδόσιταν κέρδος καὶ οτι χρεοστὸ τὴ χόρα σας αφοῦ ἐλθου τότε ξαναμιλούμε καὶ διὰ τῶν ζαφιρη τοῦ γκαραβέλα ὁποῦ εβαλης

νὰ μὲ δόσι λογαριασμὸν με τὸν γεωργιον βιτελνὸν εγῶ μὲ εσᾶς εσινφόνησα ὄχι μὲ τοὺς οἰῖ σας. σὰν ελθου τότε ὁμιλούμε ἐκστόματος... αν παιθάνου καὶ γλιτόσιται απὸ εμενα αλεως δὲν γλιτωνης κὺρ Γεώργι ἀν πεθάνης το λόγου σου τότε εἶναι τὸ πεδίον. νὰ φυλαχτίτε νὰ μὴν μὲ περάζιται τὸ παιδί μου καὶ τὸ σπίτι μου ὀρθὰ πηγένουν ἀπὸ ἐδὸ διὰ τὰ γιάνηνα καὶ ὅση πόσι ταμπακέρις φέσια καὶ φυσέκια μὲ ἐδίδετε καὶ ἐπίγινα εἷς τοὺς κλέπτις καπιταναραίους ὅλλα ἔχουν διὰ νὰ τὰ ἠπὸ ὄνομα πρὸς ὄνομα καὶ μὲ δόσι(τε) τον λογαριασμὸν διὰ ὅσα χρόνια σᾶς εδουλεψα μὴν στοχάζεσαι ὅτι ἐξοφλίσαμε καὶ ἦσαι ἰσιχος ὄχχι ὄχχι ὅποιος σκάφτι κεφάλι δια αλλον βάζ τὸ κεφάλι του».

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης προκύπτει ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ ἀπειλῶν ἐπιστολογράφος, ἐνεργῶν κατ' ἐντολὴν τῆς Συντροφίας τῶν Ἀμπελακίων μετέφερε εἰς τοὺς κλέπτας «ταμπακέρις φέσια καὶ φυσέκια».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Κ. Κουκκίδου, σελ. 52, 125, 128, 129.
2. Ἴδε Η. Γεωργίου, Ἱστορία καὶ Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων, σελ. 1.
3. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Ἱστορία Πολιτικῆς Οἰκονομίας, (ἔκδ. 1929) σελ. 228, σημ. 2.
4. Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1 Ἰανουαρίου 1795 Καταστατικοῦ τούτου, συγκείμενον ἐκ 17 ἄρθρων, ἴδε εἰς περιοδ. ὁ «Συνεταιριστής», ἔτους 1931, τεῦχ. 1, σελ. 4.
5. Κατὰ τὸν Καθηγητὴν Π. Πέρδικα, οἱ συνεταιρισμοὶ τῆς Ροχδάλης, θεωροῦνται οἱ πρῶτοι συνεταιρισταὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχήν. Ἴδε σελ. 652, σημ. 1, ἔνθα καὶ σχετικαὶ παραπομπαί.
6. Ὁ Συνεταιρισμὸς οὗτος δρύθη ἐν Ἀγγλίᾳ, κατὰ τὸ ἔτος 1844, ὡς καταναλωτικός. Ἴδε σχετικῶς περιοδ. ὁ «Συνεταιριστής», ἔτους 1933, τεῦχ. 9, σελ. 117 — 118.
7. Ἴδε Κ. Κουκκίδου, σελ. 18.
8. Ἴδε τὰς σημειώσεις ταύτας εἰς περιοδ. ὁ «Συνεταιριστής», ἔτους 1931, τεῦχ. 2, σελ. 19.
9. Οὕτω χαρακτηρίζει ὁ Η. Γεωργίου τοῦτον. Ἴδε Ἱστορία τοῦ Συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων, σελ. 2, 12.
10. Ἴδε περιοδ. ὁ «Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεῦχ. 1, σελ. 2.
11. Ὁ Π. Κοντὸς, τόμ. Β΄, σελ. 202, συγκαταλέγει τὸν συνεταιρισμὸν τοῦτον μεταξὺ τῶν περιφήμων, οἱ ὁποῖοι ἐλειτούργησαν ἐν Ἑλλάδι πρὸ τοῦ 1821 καὶ ἀναφέρει μεταξὺ τούτων τοὺς ναυτικοὺς συνεταιρισμοὺς τῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν.
12. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ὁ Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων διελύθη ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς «τοῦ διαβοήτου Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων» καὶ τῆς πτωχεύσεως τῆς Τραπέζης τῆς Βιέννης, τάσσεται καὶ ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος. Ἴδε Ἐπιτομὴ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, σελ. 443 — 444.
13. Ἴδε περιοδ. ὁ «Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεῦχ. 2, σελ. 2.
14. Ἴδε Η. Γεωργίου, σελ. 3.
15. Ἴδε Κ. Τσάκα, σελ. 156.
16. Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Οἱ Συνεταιρισμοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, σελ. 198.
17. Ἴδε ἄρθρον τοῦ Totomianz εἰς περιοδ. ὁ «Συνεταιριστής», ἔτους 1937, τεῦχ. 9, σελ. 139.
18. Ἴδε Η. Γεωργίου, σελ. 16, ἔνθα καὶ σχετικαὶ ἐπιστολαὶ θεμελιοῦσαι τὴν ἄποψιν ταύτην.
19. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, Συνεργατικοὶ Συνεταιρισμοὶ κλπ., σελ. 3 — 13.
20. Εἶναι ὁ τίτλος διαλέξεως τὴν ὁποίαν ὁ Γ. Φιλάρετος εἶχε πραγματοποιήσει εἰς Λάρισαν κατὰ τὸ ἔτος 1900.
21. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου αὐτόθι, σελ. 13.
22. Ἴδε Ἐφημερίδα «Ἑρμῆς» τῶν Ἀθηνῶν τῆς 17.10.1900.
23. Ἴδε περιοδ. ὁ «Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεῦχ. 11 — 12, σελ. 139 — 140.

24. Ἴδε τὰς ἐν λόγῳ σημειώσεις, εἰς περιοδ. ὁ «Συνεταιριστής», ἔτους 1931, τεῦχ. 2, σελ. 19.
25. Ἴδε Κ. Φιλαρέτου, Συνεργατικοὶ Συνεταιρισμοὶ κλπ., σελ. 30.
26. Ἴδε Ν. Πανταζοπούλου, Αἱ ἑλληνικαὶ «κοινωνίαι», Ἀθῆναι, 1946, σελ. 10.
27. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε', Μέρος Δεύτερον, σελ. 120 — 122.
28. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἐπιτομὴ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, σελ. 442 — 444.
29. Ἴδε τὴν κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1909 γενομένην διάλεξιν τοῦ καθηγητοῦ Α. Ἀνδρεάδου, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἡ οἰκονομικὴ διοίκησις τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ Τουρκοκρατίας», εἰς περιοδ. «Παναθήναια», μηνὸς Ἰουνίου 1909, σελ. 135.
30. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α', σελ. 89.
31. Ἴδε Ἐφημερίδα «Ἐλεύθερον Βῆμα» τῶν Ἀθηνῶν τῆς 21.11.1937 καὶ ἀναδημοσίευσιν εἰς περιοδ. ὁ «Συνεταιριστής», ἔτους 1937, τεῦχ. 11—12, σελ. 171.
32. Ὁ Γάλλος Fourier (1772—1837) ὑπεστήριξε τὴν διὰ τῶν συνεταιρισμῶν ἀναμόρφωσιν τῆς κοινωνίας. Ἴδε πλείονα Δ. Στεφανίδη. Ἡ κοινωνικὴ οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ της ἐξελίξει, τόμ. Γ', σελ. 49—62.
33. Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ὑποβληθείσης Ἐκθέσεως τοῦ Δ. Χατζηγιάννη, πρὸς τὴν ἐν Στρασβούργῳ συνελθοῦσα οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐπιτροπὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς Αὐτοδιοικήσεως, ἴδε εἰς Ἐπιθεώρηση Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, ἔτους 1964, τεῦχ. Γ', σελ. 147—169.
35. Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, σελ. 197.
36. Ἴδε Πρόλογον τοῦ Σ. Ἰασεμίδου, εἰς τὸν «Κώδικα τῆς Νομοθεσίας τῶν Συνεταιρισμῶν», τοῦ Τ. Φαρμάκη.
37. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 124.
38. Ἴδε Πρόλογον Δ. Καλιτσουνάκι (σελ. στ') εἰς Κ. Τσάκα.
39. Ἴδε Περιοδικὸ ὁ «Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεῦχ. 1, σελ. 1—2.
40. Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἀποκαλεῖ τοὺς κλέπτας προδρόμους τοῦ μεγάλου ἀγῶνος. Ἴδε τόμ. Ε', Μέρος Δεύτερον, σελ. 167 καὶ σελ. 134.
41. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, σελ. 40—41.
42. Ἴδε Η. Γεωργίου, σελ. 7.
43. Ἴδε Η. Γεωργίου, σελ. 56—57.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΤΟΥ 1821

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΑ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Παράγραφος Πρώτη

Ἡ ἀέναος προσπάθεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τὴν ἐλευθερίαν

1. Πρὶν ἤ ἐπιχειρήσωμεν νὰ καταδείξωμεν τὴν συμβολὴν τῶν τριῶν ναυτικῶν μας νήσων εἰς τὸν Ἀγῶνα τοῦ 1821, ἀνάγκη νὰ λεχθοῦν προηγουμένως, καὶ δὴ διὰ βραχέων, ὀλίγα τινά, περὶ τοῦ ὑφισταμένου ἀκατασιγάστου πόθου τοῦ ὑποδούλου Γένους πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἐλευθερίας του ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Τοῦτο κρίνομεν σκόπιμον, ἀφ' ἑνὸς μέν, ἵνα καταδειχθῇ ὅτι ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 21 ὑπῆρξε τὸ ἀποκορύφωμα σειρᾶς πλείστων ὅσον προηγηθεισῶν στάσεων καὶ ἐξεγέρσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς τυραννίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ ἐξαρθῇ τὸ ἐπὶ αἰῶνας ὑφιστάμενον εἰς τοὺς ὑποδούλους Ἕλληνας πάθος πρὸς ἀποτίναξιν ταύτης.

Τὰ ἐπὶ αἰῶνας λαμβάνοντα χώραν σκιρτήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τὴν ἐλευθερίαν, μαρτυροῦν ὅτι, ἡ ὑπὸ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας [1] ἀναληφθεῖσα προσπάθεια πρὸς ἀναγέννησιν τοῦ Γένους κατὰ τὸ 1821, δὲν ὑπῆρξεν, ἤ μὴ ἡ συνισταμένη καὶ ὁ ἐνσαρκωτὴς τῶν ἔκπαλαι παρὰ τοῖς Ἕλλησι ὑφισταμένων ροπῶν, τάσεων καὶ διαθέσεων πρὸς ἀποτίναξιν τῆς τουρκικῆς τυραννίας.

2. Πράγματι, αἱ ἐξεγέρσεις αὐταὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐξεδηλώθησαν σχεδὸν ἅμα τῇ ἁλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως [2]. Βεβαίως, σκοπός μας ἐνταῦθα δὲν εἶναι νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ αὐτὰς, καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον θὰ ἀναφερθῶμεν ὅλως ἐνδεικτικῶς [3] εἰς τινας ἐξ αὐτῶν [4].

Αἱ ἐξεγέρσεις αὗται ἄρχονται ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Σπάρτης (1463), συνεχίζονται διὰ τῶν ἐξεγέρσεων τῆς Δήλου (1472), τῆς Λήμνου (1475), τῆς Μάνης (1479), καὶ διὰ σειρᾶς πλείστων ἄλλων κατὰ τὸ ἀκολουθοῦν χρονικὸν διάστημα. Ἕπονται αἱ ἐξεγέρσεις τῆς Πελοποννήσου (1770), τῆς Στερεᾶς, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Κρή-

της καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ δὴ τῶν Ψαρῶν περὶ ὧν θέλομεν ἀσχοληθῆ ἰδιαιτέρως. Ἔπονται αἱ ἐξεγέρσεις τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Ἀνδρούτσου, διὰ νὰ ἀπολήξουν αὗται εἰς τοὺς θρυλικοὺς ἀγῶνας τῶν Σουλιωτῶν κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων (1800). Ἔκτοτε λαμβάνουν χώραν τοπικαὶ ἐξεγέρσεις διαρκέσασαι μέχρις ὅτου σύσσωμον τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ὡδηγήθη εἰς τὴν πανεθνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ '21, ἡ ὁποία μετὰ τόσας θυσίας αἵματος ἐπέτρωτο νὰ πραγματώσῃ τὸ ὄνειρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ: τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Γένους.

3. Ὁ μέγας ἱστορικὸς Κ. Παπαρρηγόπουλος, ἀνασκοπῶν τὰ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα κατὰ μικρὸν ἐδημιούργησαν τὰς προϋποθέσεις τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Γένους ἐπὶ πανεθνικῆς κλίμακος, γράφει, [5] καταλήγων: «Ἡ Ἑλληνικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις τοῦ '21 δὲν παρήχθη ἐκ τύχης, οὐδὲ ὑπῆρξε δημιούργημα πρόχειρον ἀνθρώπων τινῶν, ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἀναπόδραστον ὅλων τῶν προηγουμένων περιστάσεων, πόθων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Ἔθνους, ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου τὰ ἀλλεπάλληλα προηγούμενα δύναται ἡ ἱστορία νὰ παρακολουθήσῃ βῆμα πρὸς βῆμα ἐπὶ 400 ἀνατρέχουσα ἔτη μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς τὸ Ἔθνος ὑπέκυψε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν...

Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία ἐπεχείρησε νὰ συναρμολογήσῃ καὶ νὰ καθυπαγάγῃ εἷς τινα πειθαρχίαν καὶ διεύθυνσιν τὰς ἐπὶ αἰῶνας προϋπαρχούσας διαθέσεις καὶ δυνάμεις τῶν διαφόρων τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς τμημάτων, αἵτινες πρότερον ἐνήργουν ἀσυναρτήτως καὶ ἔστιν ὅτε οὐχὶ ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκον. Ὅθεν τὸ ἔργον τῆς ἑταιρείας ἀπέβη τῷ ὄντι σωτήριον ἅτε περιποιῆσαν τῷ τελευταίῳ ἀγῶνι γνησιώτερον τινὰ ἑλλήνιον καὶ πανελλήνιον χαρακτῆρα.

Αἱ δυνάμεις ὅμως καὶ αἱ προαιρέσεις, τὰς ὁποίας ἡ Φιλικὴ ἑταιρεία ἐπεχείρησε νὰ συνυφάνῃ πρὸς ἕνα κοινὸν σκοπὸν προϋπῆρχον, καὶ πλειστάκις ἐπὶ 400 περίπου ἔτη ἀπέδειξαν τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν καὶ ἀκατάβλητον ζωτικότητα».

4. Ἀλλ' ἡ ἀέναος τούτη προσπάθεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἐλευθερίας του συνετηρεῖτο καὶ ἐτρέφετο ἀπὸ τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, τοὐτέστιν ἀπὸ τὴν ζωτικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπετάχθη εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ἅμα τῇ ἁλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ναὶ μὲν ὁ ἑλληνισμὸς ἀπώλεσε τὰ σκῆπτρα τῆς διακυβερνήσεώς του, πλὴν ὅμως διετήρησε ταῦτα εἰς τὸν χῶρον τῶν γραμμάτων [6], τῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου, τῶν ὁποίων τὴν καλλιέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν ἐπετύγχανε ἀντλῶν δυνάμεις ἐκ τοῦ χυμώδους κορμοῦ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων.

Πλειὰς Ἑλλήνων λογίων [7], [8] παρήλασε καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς δουλείας εἰς τὸν χῶρον τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων «...

οἱ μὲν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ τῶν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ζῆλον ἀναρριπίζοντες συνετέλεσαν τὰ μάλιστα ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως... οἱ δὲ ἐν ταῖς χώραις τοῦ ὑποδουλωθέντος Ἔθνους ἐμμείναντες, συμμεριζόμενοι τοὺς κινδύνους καὶ τὰς πικρίας αὐτοῦ ὑπεγλύκαινον ταύτας διὰ τῶν ἡδέων ναμάτων τῆς πατρώας παιδείας...» [9].

Οὕτω λοιπὸν ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν μέσῳ τοῦ ἀποπνικτικοῦ καὶ ζοφώδους κλίματος τῆς δουλείας καὶ τῆς βαρβαρότητος ἠδυνήθη νὰ ἀποτελέσῃ τὸ θερμοκήπιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκαλλιεργοῦντο ὁ ἀνθρωπισμός, τὰ γράμματα [10] καὶ αἱ ἐθνικαὶ παραδόσεις.

5. Πέραν τούτων, ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία περιέζωσε διὰ πνευματικῶν δεσμῶν τοὺς ὑποδούλους Χριστιανοὺς καὶ ἐπέχυσε παρηγορίαν [11] εἰς τὰ καθ' ἡμέραν δεινὰ τῶν ὑποδούλων, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἀπολύτου αὐθαιρεσίας [12] τοῦ κατακτητοῦ. Ἡ ἐκκλησία ἐνισχύουσα τὸν πατριωτισμὸν ἀπετέλει ἅμα τὴν συνεκτικὴν δύναμιν, δι' ἧς ἐπεριφρουρεῖτο ἡ ἐθνικὴ ἑνότης τῶν ὁμοθρήσκων χριστιανῶν, ἐνῷ ὁ κατώτερος κλῆρος εὑρισκόμενος ἐν ἀμέσῳ ἐπαφῇ πρὸς τοὺς ὑποδούλους χριστιανοὺς ὑπέθαλψεν «κατ' ἀρχὰς ἠρέμα καὶ κρύφα τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ καθεστηκότος, μέχρις οὗ τέλος ἐκκαῇ εἰς λάμπουσαν φλόγα» [13].

Ὁ ἀνώτερος καὶ ὁ κατώτερος κλῆρος ἦτο ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς στρατευμένος εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Γένους. Πλεῖστοι ὅσοι ἀρχιερεῖς [14] πρὸ τοῦ φρικτοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄ εἶχον ἤδη εὕρει μαρτυρικὸν θάνατον [15] ἀπὸ τὴν ἀπαισίαν λόγχην τοῦ κατακτητοῦ [16].

Ἡ ἐπιδεικνυομένη κτηνώδης συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων ἔναντι τοῦ ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου ἑλληνικοῦ κλήρου, δὲν ἠδυνήθη νὰ δαμάσῃ τὸ φρόνημα τούτου καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν μετάδοσιν τῆς ζηδώρου πνοῆς τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἔνθερμος δὲ αὕτη ροπὴ τοῦ κλήρου πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Γένους, ἐξεδηλώθη πλέον ἢ ἔντονος ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἣν οὗτοι σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἐπλαισίωσαν. Σχετικῶς ὁ Φωτάκος [17] γράφει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του: «...εἰς τὸ μέγα Σπήλαιον ὅπου ὅλοι οἱ πατέρες τοῦ μοναστηρίου ἦσαν κατηχημένοι καὶ ἐξαπλώθησαν παντοῦ εἰς ὅλην τὴν Πελοπόννησον διὰ νὰ διαδώσουν τὰ τῆς Ἑταιρείας...». Καὶ διὰ τὴν διατήρησιν αὐτῆς τῆς ἐνθέου φλογὸς «οἱ ἀρχιερεῖς ἐσυγχωροῦσαν εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ διαβάζουν εἰς τὰς ἐκκλησίας παρακλήσεις νύκτα καὶ ἡμέραν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν μέλλοντα ἀγῶνα· καὶ εἰς τοὺς πνευματικοὺς δὲ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους κληρικοὺς ἐσυγχώρησαν νὰ παρακινοῦν κατὰ τὴν ἐξομολόγησίν των τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ἐπανάστασιν καὶ νὰ τὴν θεωροῦν ὡς συγχωρημένην θρησκευτικῶς [18].

Ἐν κατακλεῖδι δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι, ἡ ἐκκλησία δι' ὅλης τῆς δράσεώς της ὑπῆρξεν σημαντικὸς παράγων [19] εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, δεδομένου ὅτι «δὲν πρέπει τις νὰ λησμονήσῃ ὅτι διὰ τῆς τοῦ κλήρου συμμετοχῆς ἔλαβεν ἡ τοῦ 1821 ἀνάστασις τὸν σπουδαῖον αὐτῆς θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, τὸν διακρίνοντα αὐτὴν ἄλλων ἐπαναστάσεων, ὅτι ἱερεὺς πρῶτος ὕψωσεν ἐν Πάτραις τὴν σημαίαν τῆς ἀνεγέρσεως, ὅτι ἱερεῖς πρῶτοι πάντων ὑπέφεραν κι' ἐπολέμησαν» [20].

6. Ἐνταῦθα δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ πόθου τοῦ ὑποδούλου Γένους πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, συνετέλεσαν οἱ ἀποκληθέντες ἁρματολοὶ [20α] καὶ κλέφτες, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ ἀνυποτάκτου τοῦ χαρακτῆρος των πρὸς τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ἐλάμβανον τὴν ἄγουσαν πρὸς τὰ δυσπρόσιτα ἑλληνικὰ ὄρη ἔνθα ἔζων μακρὰν τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας. «Τούτου ἕνεκα ὡς γνήσια τῆς πατρίδος τέκνα, ἥρωες ἀληθεῖς τῆς ἐλευθερίας, αὐτόχρημα ἐλατρεύοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ...» [21]. Ἡ ὕπαρξις τῶν κλεφτῶν ἀπετέλει ἀνασχετικὸν φραγμὸν εἰς τὰς ἀκολάστους καὶ τυραννικὰς πράξεις τῶν τυράννων. Χαρακτηριστικῶς ὁ Γ. Γερβῖνος γράφει: «Ἡ οἰκογένεια τῶν ραγιάδων, ἥτις ἠναγκάζετο νὰ πέμψῃ ἕν τῶν μελῶν της εἰς τὰ ὄρη ἦτο ἀσφαλεστέρα ἐν τῇ οἰκίᾳ της, διότι ὁ Τοῦρκος, τὴν ἐκδίκησιν τοῦ ἀπόντος φοβούμενος, δὲν τὴν παρηνόχλη... ἡ δόξα τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐπεκάθητο ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων οἵτινες διετήρουν ἀείποτα ζωηρὸν τὸ πνεῦμα τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων μίσους...» [22], [23]. Πάντοτε οὗτοι ἔσπευδον νὰ ὑπερασπίσουν τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσια τοῦ ὑποδούλου Γένους καὶ καθ' ἃ σημειώνει ὁ Μένδελσον, «ὁσάκις... ἐπρόκειτο περὶ τῶν πάντων, ὁσάκις τὰ πράγματα ἵσταντο ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἔδειξαν καὶ οἱ κλέφται, ὅτι ἠδύναντο νὰ ἀντικρύσωσι γελῶντες τὸν θάνατον... συχνάκις ἠκούετο ἡ παρὰ πότον εὐχὴ τῶν κλεφτῶν: Κ α λ ὸ μ ο λ ύ β ι [24].

Σύμφυτον πρὸς τὴν ζωὴν τῶν κλεφτῶν ἦτο καὶ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι [25], [25α], διὰ τοῦ ὁποίου ἀπὸ χειλέων εἰς χείλη οὗτοι διετήρουν ἄσβεστον μῖσος κατὰ τῆς τυραννίας. Οὕτως ἕν ἐκ τῶν δημωδῶν ἀσμάτων ἀναφερόμενον εἰς τοὺς κλέφτες ἤρχιζεν ὡς ἑξῆς:

Μάννα, σοῦ λέω δὲν μπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω,
δὲν ἠμπορῶ, δὲν δύναμαι, ἐμάλλιασ' ἡ καρδιά μου,
θὰ πάρω τὸ ντουφέκι μου, νὰ πάω νὰ γένω κλέφτης
. . . . . .

Σχετικῶς μὲ τὴν συμβολὴν τῶν κλεφτῶν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821 ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος γράφει: «Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἀφοῦ διετέλεσαν οἱ κυριώτεροι ἐπίκουροι ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων ὅσα

οἱ πατέρες ἡμῶν διεξήγαγον ἐπὶ 400 ἔτη, αὐτοὶ πάλιν ἀπετέλεσαν τὸν κύριον πεζικὸν στρατὸν τοῦ τελευταίου ἀγῶνος - ὑπονοεῖ τοῦ 1821 - αὐτοὶ διεξήγαγον αὐτόν, καὶ αὐτοὶ ἀνεδείχθησαν οἱ πρωταθληταὶ αὐτοῦ» [26].

Κατὰ τὸν Δ. Λίνιάνα, τὰ σώματα τῶν κλεπτῶν καὶ ἁρματολῶν «ἐχρησίμευσαν ὡς ζύμη τρόπον τινὰ εἰς τοὺς χωρικούς, διὰ νὰ ἐμπνεύσωσι τόλμην εἰς αὐτούς», καὶ συνεπείᾳ τῆς μεγάλης ἐξαπλώσεώς των εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἐπαρχίας, ἡ Ὀθωμανικὴ ἐξουσία ἔλαβε πολλάκις τὴν ἰδέα νὰ κατασιρέψῃ τούτους, οἱ ὁποῖοι βραδύτερον συνήργησαν «κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἐλευθερίας» [27].

Χαρακτηριστικῶς ὁ Μένδελσων γράφει: «Ὡς ἀφρίζοντα δὲ ὀρεινὰ ρεῖθρα, ἀπὸ τῶν βράχων τῆς Οἴτης καὶ τοῦ Ὀλύμπου μᾶλλον ἢ ἀπὸ χείλους ἀνθρωπίνου φαίνονται ἐκπηγάσαντα τὰ κλέφτικα ἄσματα... ἡ νεοελληνικὴ δημοτικὴ ποίησις... ὑπῆρξεν ἐν χαλεποῖς καιροῖς τὰς παλαιὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις διατηρήσασα, ἡ οὐδέποτε ἀφεῖσα σιγῶσαν τὴν κατὰ τῆς κρατούσης δουλείας διαμαρτυρίαν...» [28].

Οὐκ ὀλίγον συνέβαλλον εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀκατασιγάστου παρὰ τῷ Ἑλληνισμῷ ὑφισταμένου σπινθῆρος τῆς ἐλευθερίας καὶ τὰ περίφημα θούρια τοῦ Ρήγα, τὰ ὁποία στιχουργηθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐν Βιέννῃ ἐν ἔτει 1796 διεδόθησαν ἀστραπιαίως εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα, «ἡ νεότης ἔμελπεν εἰς τὰς πανηγύρεις, τὸν χειμῶνα μὲν παρὰ τὸ πῦρ τῆς ἑστίας, τὸ θέρος δὲ ὑπὸ τῶν πλατάνων τὴν σκιάν. Καὶ οἱ Τοῦρκοι αὐτοί, μὴ ἐννοοῦντες τῶν λέξεων τὴν ἔννοιαν... ἤκουον αὐτὰ εὐχαρίστως μελπόμενα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων... ἀκροαζόμενοι οὕτω, χωρὶς νὰ τὸ μαντεύσωσι, τὸν ἴδιον αὐτῶν ἐπικήδειον...» [29].

Οἱ Ὕμνοι τοῦ Ρήγα Φερραίου «... ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἡ πυρφόρος θρυαλὶς τῆς μεγάλης ἐκρήξεως τοῦ 1821» [30], τροφοδοτοῦντες τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ προετοιμάζοντες τὸ ἔδαφος διὰ τὴν μεγάλην, τὴν ἀνεπανάληπτον ἐξέγερσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους. Παντοῦ τὰ δονοῦντα τὰς ἐθνικὰς χορδὰς Θούριά του σκορποῦν τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ ἀναρριπίζουν τὴν ἰδέαν τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Ἔθνους: «Εἰς ἐνὸς καὶ ἡμίσεος χρόνου διάστημα — σημειώνει ὁ Χ. Περραιβὸς — ὁπόταν διέτριψεν εἰς Βιέννην, ἐνθουσίασεν ὅλους τοὺς ἐκεῖσε μεγαλεμπόρους Ἕλληνας» [31].

Κατὰ τὸν Γούδα, ὁ Ρήγας «ἦν ἴσως ὁ πρῶτος ὅστις συνέλαβε τὴν ἰδέαν τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀπελευθέρωσίν των [32], ἐνῷ ὁ Α. Δασκαλάκης συμπληρώνει: «Δικαίως δὲ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους ὁ Ρήγας ἔλαβε θέσιν βάρδου καὶ πρωτομάρτυρος τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, προδρόμου τοῦ μεγάλου Ἀγῶνος τῆς ἀπελευθερώσεως... ἐξεχουσαν θέσιν ἔχει ὁ Θούριος ἀπαράμιλλον σάλπισμα κατὰ τῆς τυραννίας καὶ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας» [33], δεδομένου ὅτι οὗτος ἀ-

νέπτυξε καὶ ζωηρὰν πολιτικὴν δραστηριότητα [34]. Ἦτο φυσικόν, ὅτι ἡ ἐκκειλίζουσα ἀπὸ πατριωτισμὸν καὶ δυναμισμὸν προσωπικότης τοῦ Ρήγα, θὰ ἐπέσυρε τὴν ὀργὴν τῶν τυράννων. Ἅμα τῇ συλλήψει του εἰς Τεργέστην προέβη εἰς ἀνεπιτυχῆ ἀπόπειραν [35], αὐτοκτονίας διὰ μαχαιριδίου τὸ ὁποῖον «ἔμβασε τρὶς εἰς τὴν κοιλίαν του», πλὴν ὅμως ἀντιληφθέντες τοῦτο οἱ φρουροί του «ἔδραμον καὶ ἥρπασαν ἐκ χειρός του τὸ μαχαιρίδιον».

Κατόπιν τῆς ἀνεπιτυχοῦς ἀποπείρας αὐτοκτονίας ἀπεστάλη ὁ Ρήγας εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Βιέννης ὁπόθεν παρεδόθη εἰς τὸν Σουλτάνον. Προοριζόμενος δὲ εἰς τὸν διὰ πνιγμοῦ θάνατον, καθ' ἃ γράφει ὁ Χ. Περραιβός, ὡς τοῦτο ἐγένετο διά τινας μετ' αὐτοῦ συγκρατουμένους, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν ὁδηγήσουν μέχρι τοῦ ποταμοῦ, διότι κατάφερε δυνατὸν κτύπημα κατὰ τοῦ μεταβάντος πρὸς παραλαβήν του φρουροῦ, γεγονὸς ὅπερ προεκάλεσε πάραυτα τὴν δολοφονίαν του ἐντὸς τῶν φυλακῶν. Πρὶν δὲ αἱ σφαῖραι τρυπήσουν τὸ σῶμα αὐτοῦ τοῦ Τιτᾶνος καὶ τὸν ἀφήσουν ἄπνουν οὗτος εἶπεν τουρκιστὶ τὰ ἑξῆς: «Ἔτσι ἀποθνήσκουν τὰ παλληκάρια! ἀρκετὸν σπόρον ἐσκόρπισα, ἔρχεται ἡ ὥρα νὰ συνάξῃ τὸ Ἔθνος μου τὸν γλυκὸν καρπόν» [36].

7. Μεταξὺ τῶν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ εὑρισκομένων Ἑλλήνων λογίων, οἱ ὁποῖοι προετοίμαζον τὴν πνευματικὴν [37] ὑποδομὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τὴν μεγάλην ἐξέγερσιν προέχουσαν θέσιν καταλαμβάνει ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς [38], ὁ ὁποῖος ἀπεκαλεῖτο ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας «σεβαστὸς γέρων» [39] καὶ ἀπὸ τοὺς ξένους «χρησμοδότης τῶν Ἑλλήνων Πυθία» [40].

Ὁ Κοραῆς ἐξέδωκε ἐν Παρισίοις πατριωτικὰ ἄσματα ὑπὸ τὸν τίτλον: «Σάλπισμα πολεμιστήριον», ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Ἀτρόμητος ὁ Μαραθώνιος [41] (1801) καὶ «Ἆσμα πολεμιστήριον» [42] ἐν ἔτει 1800, ἀναπτύξας ἅμα καὶ ἔντονον πολιτικὴν δραστηριότητα.

Οὕτως ὁ Κοραῆς κρούων τὰς θύρας τῶν ἐθνῶν διὰ τὴν παροχὴν οἰκονομικῆς βοηθείας πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἔφθασε μέχρι τοῦ Προέδρου τῆς Ἀϊτῆς, ἀπευθυνόμενος δι' ἐπιστολῆς του [43] τῆς 20 Αὐγούστου 1821. Ὁ ἡγέτης τῆς χώρας ταύτης, εἰς τὴν ἀπὸ 15 Ἰανουαρίου 1822 ἀπάντησίν του πρὸς τὸν Κοραῆν, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Μετὰ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ ἐμάθομεν, ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἀναγκασθεῖσα ἐπὶ τέλους ἐδράξατο τῶν ὅπλων... εὐχηθέντες πρὸς τὸν οὐρανόν, ὅπως ὑπερασπισθῇ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Λεωνίδου, ἐσκέφθημεν ἵνα συντρέξωμεν... εἰ μὴ διὰ στρατευμάτων καὶ πολεμοφοδίων, τοὐλάχιστον διὰ χρημάτων, χρησίμων διὰ προμήθειαν ὅπλων...» [44]. Συνεπεία τῆς δράσεως ταύτης τοῦ Κοραῆ ὡς καὶ ἑτέρων ὁμογενῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Ἀμερικῆς [45], ἀνεπτύχθη τὰ μέγιστα τὸ φιλελληνικὸν ρεῦμα ἐν αὐτῇ. «Γερουσιασταὶ δὲ καὶ βουλευταὶ ἐτάρασσον τὰ δύο σώματα διὰ φλογερῶν λό-

γων, ὑποστηρίζοντες τὴν ἀναγνώρησιν Ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ τὴν ἀποστολὴν πολεμικῶν ἐφοδίων... Ὁ Μονρόε ἔφερε τὸ ὑπόμνημα — πρόκειται περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Α. Λουριώτου ὑποβληθέντος πρὸς παροχὴν οἰκονομικῆς βοηθείας — ἐνώπιον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου [46], τὸ ὁποῖον ἀπησχόλησεν ἐπὶ σειρὰν συνεδρίων. Ὑπουργοί τινες ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς Ἑλλάδος....» [47].

Τέλος, μεταξὺ τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἐν τῇ διασπορᾷ [48] ἑλληνισμοῦ ὅπως διατηρήσῃ τὸ ἄσβεστον πῦρ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἱστορικῆς συνεχείας τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἀναφέρομεν καὶ τὴν ἐκδοθεῖσαν ἐν Βιέννῃ ἑλληνικὴν «Ἐφημερίδα», τῶν ἀδελφῶν Πουλίου, ἥτις ἀναγγέλουσα τὴν ἔκδοσίν της, ἔγραψε μεταξὺ ἄλλων, εἰς τὸ φύλλον της τῆς 16.10.1790: «... ἂς ξαναγυρίσωμεν εἰς τὴν σκέψιν τῶν πρωτατόρων τῆς ΕΛΛΑΔΟΣ — ὑπονοεῖ τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων — ...τότε θέλομεν ἰδῆ, ὅταν αὐτὴ μὲ τὴν ἐλευθερία ἔζη καὶ μὲ τὴν αὐτονομία ἐκυβερνᾶτο, ὅταν τρωμένη, ἀπὸ τὸν ἔρωτα τοῦ πολιτικοῦ καλλωπισμοῦ, ἐσπούδαζε πῶς νὰ διαφέρῃ ἀπὸ τὰς παροικίας τῶν ἐπιλοίπων ἐθνῶν· τότε δὲ ἤκμαζον ὄχι μόνον αἱ δημόσιαι τέχναι, ὅσα ἰσχυροποιοῦν τὰς πολιτείας, ἀλλὰ περὶ πλέον καὶ ὅλα τὰ εἴδη τῆς μαθήσεως, τότε ἤνθησαν οἱ ἔνδοξοι στρατάρχαι, οἱ πολυμήχανοι ἀρχιτέκτονες... οἱ φιλόσοφοι... οἱ ρήτορες... καὶ ἀγκαλὰ αὐτὴ μηδ' οὕτως δὲν ἀφαιρεῖται τὴν παλαιάν της λαμπρότητα, καθότι ἡ πολυμάθεια, ἡ χρηστομάθεια φαίνεται ἀκόμη νὰ συνεχίζουν νὰ τὴν διακρίνουν ἀπὸ πολλὰ ἄλλα ἔθνη...» [49].

8. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω βραχυτάτης ἀνασκοπήσεως ἐπὶ τῶν προηγηθέντων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως συνάγεται ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ σύμπας ὁ ἑλληνισμὸς ἐτέλουν ἐν διαρκεῖ ἐγρηγόρσει διὰ τὴν διαφύλαξιν τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων τὰς ὁποίας ἐκαλλιέργη, ἀνέπτυσσε καὶ κατηύθυνε πρὸς τὸ μέγαν ἐπερχόμενον στόχον, ὅστις δὲν ἦτο ἄλλος παρὰ ἡ ἀποτίναξις τῆς τυραννίας καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἐνῷ αὕτη ἦτο ἡ πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἰς τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ἡ κατάστασις ἐχαακτηρίζετο [50] ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν σημείων ἀποσυνθέσεως, καταπτώσεως καὶ διαφθορᾶς.

Ἡ διαφθορὰ αὕτη τῶν Τούρκων τυράννων εἶχεν ἐπεκταθῆ καὶ εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα, γεγονὸς τὸ ὁποῖον προεκάλεσεν τὴν ἔκφρασιν παραπόνων τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου πρὸς τὸν Τοῦρκον Τύραννον, ἐν ἔτει 1822. Κατὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, τὰ παράπονα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς τουρκικῆς αὐθαιρεσίας συνίσταντο «εἰς τὰς ἐν ἀγνοίᾳ τῆς κυβερνήσεως πραττομένας ἀδικίας, κατὰ παραβιάσεων τῶν βεζιρῶν, βοεβοδῶν, καδήμων καὶ μπουλουκπασήδων, οἵτινες κλείσαντες τὸ βιβλίον τοῦ Μωάμεθ, ἤνοιξαν τὸ ἰδικόν των, οἵτινες πᾶσαν γυναῖκα εὐειδῆ ἐβίαζον, πάντα ἔμπορον ἀπεκεφάλιζον, ἵνα τοῦ δημεύσωσι τὴν περιουσίαν, καὶ τῷ

πρώτῳ τυχοδιώκτῃ ἐπέτρεπον νηποινὶ νὰ σφάζῃ ἐν ταῖς ὁδοῖς τὸν ἐντιμότερον "Ελληνα» [51].

Οὕτως ἀντέδρων οἱ παρηκμακότες τύραννοι εἰς τὴν σφύζουσαν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία «κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος... εὑρίσκεται εἰς ὅλον τὸν ζωογόνον πυρετόν της... τὰ καράβια τῶν Ὑδραίων, τῶν Σπετσιωτῶν, τῶν Ψαριανῶν καὶ τῶν Κασσίων εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα ἐμπορικὴ ναυτιλία τῆς Μεσογείου [52].

Παράγραφος Δευτέρα

Αἱ ἐξεγέρσεις τῶν Ψαρῶν, τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως. Τὰ Ὀρλοφικὰ

1. Ἡ ἔκτασις τοῦ ἀκατασιγάστου πάθους τοῦ ὑποδούλου Γένους διὰ τὴν ἀπολύτρωσίν του, ἐξεδηλώθη ἐντονώτερον, πεντήκοντα ἔτη πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὅτε ρωσικὴ μοῖρα ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ἀλ. Ὀρλὼφ ἔπλευσεν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ διὰ τῆς ἀμέσου συμμετοχῆς τῶν διψώντων δι' ἐλευθερίαν Πελοποννησίων ἐκυρίευσαν τὴν Σπάρτην. «Ἡ κατὰ τῆς Σπάρτης ἐκστρατεία τῶν Ρώσσων καθ' ὅλην φιμησθεῖσα τὴν Ἑλλάδα, διεπέρασεν ὡς ἠλεκτρικὸς σπινθὴρ ὅλον τὸ σῶμα τοῦ τουρκοκρατουμένου Γένους. Πυρετώδης ἐνθουσιασμὸς κατέκλησε τὰς καρδίας ἁπάντων, καὶ λευκότριχες ἀρχιερεῖς, ἁρματωλοὶ καὶ προεστοί, πρὸ μικροῦ τὰ πάντα σταθμίζοντες ἐν μέτρῳ πεπειραμένης συνέσεως, ἀνεπαισθήτως παρεσύρθησαν ὑπὸ τοῦ κύματος τῆς ἐπαναστάσεως [53]. Τοὺς ἐξεγερθέντας Πελοποννησίους ἠκολούθησαν τὸ Αἴγιον, ἡ Κόρινθος, ἡ Ἀνδρίτσαινα, αἱ Καλάμαι, ὁ Βάλτος, τὸ Ξηρόμερον, τὸ Μεσολόγγι, τὸ Λοιδορίκιον, ἡ Παρνασσίς, ἡ Λιβαδειά, ἡ περιοχὴ Μεγαρίδος καὶ ἡ Κρήτη, ἐνῷ ἐπαναστατικαὶ διαδηλώσεις ἐλάμβανον χώραν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ σκηναὶ ἐξάλλου χαρᾶς καὶ ἐνθουσιασμοῦ ἐξεδηλώθησαν εἰς τὰ ἐπτάνησα. «Πᾶσα σχεδὸν ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκετο ἐπὶ τῶν ὅπλων» [54], [55].

Ἡ ὁμόθυμος αὕτη ἐξέγερσις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ Τούρκου τυράννου «προεκάλεσε μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Εὐρωπαίους» [56].

Δυστυχῶς ὅμως διὰ τοὺς "Ελληνας, τὸ κίνημα ἐκεῖνο κατεστάλη, καὶ οἱ ὑποκινήσαντες τὴν ἐπανάστασιν ρῶσσοι παρέδωσαν τούτους εἰς τὸ πῦρ τοῦ Τούρκου κατακτητή. Τοιαύτην δὲ ἀπάνθρωπον συμπεριφορὰν ἐπέδειξεν ἔναντι τῶν ἐπαναστατησάντων Ἑλλήνων ὁ ρῶσσος ναύαρχος Ἀλέξανδρος Ὀρλώφ, ὥστε «ἀφ' ἧς εἰσῆλθον ἐντὸς τοῦ φρουρίου τοῦ Νεοκάστρου οἱ ρῶσσοι φυγάδες, δὲν τοὺς ἐπέτρεψε νὰ εἰσέλθουν ἐντὸς τοῦ φρουρίου κλείσας τὰς πύλας» [75].

Συνεπεία δὲ τῶν φοβερῶν δεινῶν τὰ ὁποῖα ἠκολούθησαν εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὸ κίνημα τοῦ Ὀρλώφ, ὁ Δ. Κόκκινος γράφει ὅτι τοῦτο: «ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν καὶ ἐνίσχυσιν ἢ δοκιμασίαν τῆς ἐπαναστατικῆς διαθέσεως;» [58].

2. Αἱ τρεῖς ναυτικαὶ νῆσοι, Ὕδρα, Σπέτσαι καὶ Ψαρὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραμείνουσι μακρὰν τοῦ Πανελληνίου τούτου σκιρτήματος πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας. Οὕτω λοιπόν, κατὰ τὸ ἔτος 1769, οἱ ψαριανοὶ πειοθέντες ἀπὸ τὰς ὑποσχέσεις τοῦ ναυάρχου Ὀρλὼφ ἐπανεστάτησαν ὑψώσαντες τὴν ρωσσικὴν σημαίαν, παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις καὶ τοὺς δισταγμοὺς τῶν γερόντων τῆς νήσου, διότι ἑρμήνευον ὅτι τὸ «Χ» τῆς ρωσσικῆς σημαίας σημαίνει χριστιανωσύνη. Οἱ γέροντες ὅμως πλέον νουνεχεῖς «ἀντέλεγον ὅτι τὸ Χ χειρότερα θὰ πάθητε καὶ ὅτι ὁ Ὀρλώφης θὰ εἰπῇ ὄφις» [59]. Πράγματι, αἱ προβλέψεις τῶν γερόντων ἐπαληθεύθησαν.

Μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ρωσσοτουρκικῆς συνθήκης εἰρήνης, οἱ ἐπαναστατήσαντες Ψαριανοὶ ἀφέθησαν παντελῶς [60] εἰς τὴν τύχην των, ὁ δὲ Ὀρλὼφ ὅτε οἱ Ψαριανοὶ προέβησαν εἰς διαβήματα πρὸς τοῦτον ζητοῦντες νὰ τοὺς προστατεύσῃ, ἀπήντησεν «ὅτι δὲν δύναται νὰ τοὺς βοηθήσῃ ἐκτὸς ἐὰν θέλουν νὰ πάρουν τὰς οἰκογενείας των καὶ νὰ ὑπάγουν εἰς τὴν Ρωσσίαν» [61]. Ταῦτα λοιπὸν ἔφη «ὄφις». εἰς τοῦ ὁποίου τὰς προτάσεις δὲν ἔστρεξαν οἱ ἡρωϊκοὶ Ψαριανοί, οἵτινες ἐπέλεξαν τὴν ὁδὸν τῆς ἀμύνης ἀποφασισμένοι νὰ πολεμήσουν μετὰ τῶν κατ' αὐτῶν ἐκπλευσάντων Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ὅμως συνεπείᾳ ἐναντίου πνεύσατος ἀνέμου ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπαναπλεύσουν [62] εἰς τὸν Ἑλλήσποντον.

Ἡ ἐπανάστασις αὕτη τῶν Ψαριανῶν εἶχε καταχωρηθῇ εἰς τὸν μαῦρονρον πίνακα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἡ ὁποία ἐκραγέντος τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου τὸ 1784, ἐσχεδίασεν τὴν μετοίκησιν τῶν Ψαριανῶν καὶ τὴν διασπορὰν τούτων, ὑποπτευομένη ὅτι ἐνδέχεται νὰ δράσωσι ἐναντίον της. Τελεικῶς ὅμως, ἀποφευχθείσης τῆς μετοκήσεως ταύτης, χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας δρώντων Φαναριωτῶν, κατέστη δυνατὸν νὰ διασωθῇ «ἡ νῆσος ἐκείνη, ἥτις ἔμελλε τοσοῦτον λαμπρῶς νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι». [63]

Κατόπιν τῆς χάριτος ἧς ἔτυχον ἐκ τοῦ Σουλτάνου ἤρχισαν ἐκ νέου τὸ ναυτικὸν των ἐμπορικὸν ἐπάγγελμα μὲ τὰς σκαλεύας, «τὰς δὲ γαλιώτας ἃς ἐναυπήγησαν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπαναστάσεως — ὑπονοεῖ τοῦ Ὀρλὼφ — τὰς ἐξαφάνισαν ὁλοτελῶς διὰ νὰ μὴ ὑπάρχωσι εἰς αὐτοὺς πλοῖα φέροντα ὑπονοίας καὶ ἀναμνήσεις εἰς τοὺς Τούρκους». [64]

Ἀλλὰ καὶ ἡ τύχη τῶν Σπετσῶν δὲν ἦτο καλυτέρα τῆς τύχης τῶν ἄλλων ἐπαναστατησάντων μερῶν τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ὀρλὼφ ἡ νῆσος «κατηρημώθη τότε ἐντελῶς ἀποβιβασθέντων εἰς αὐ-

τὴν ἐκ Ναυπλίου Τουρκαλβανῶν οἵτινες κατέστρεψαν ἐκ θεμελίων τὸ πολίχνιον τῆς νήσου Καστέλλι... ὅσοι δὲ τῶν κατοίκων ἐσώθησαν ἐκ τῆς σφαγῆς καὶ αἰχμαλωσίας, κατέφυγαν μὲ τὰ πλοιάριά των εἰς Κύθηρα, Ὕδραν καὶ εἰς ἄλλα πλησιόχωρα μέρη». [65]

Τέλος καὶ ἡ νῆσος Ὕδρα ὑπέκυψεν εἰς τὰς ἀπειλὰς καὶ τοὺς ἐκβιασμοὺς τοῦ Ὀρλὼφ καὶ ἐπαναστατήσασα ὕψωσε τὴν ρωσσικὴν σημαίαν παρὰ τοὺς ἐν αὐτῇ ὑφισταμένους δισταγμοὺς, διότι οὗτος τοὺς ἠπείλησεν ὅτι, ἐὰν δὲν ὑπακούσωσι, θέλει διατεθῇ ἐχθρικῶς, [66] καὶ πράγματι προέβη εἰς τὴν σύλληψιν ὑδραϊκῶν πλοίων.

Ἀλλὰ τὰ παθήματα ὑπὸ τῶν Ρώσσων δὲν εἶχον γίνει εἰσέτι μαθήματα. Ἡ φλόγα τῆς ἐλευθερίας ἥτις παρέμεινε ἄσβεστος εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν, μετετρέπετο πάραυτα εἰς ἐπανάστασιν διὰ τοῦ παραμικροῦ σπινθῆρος. Οὕτως, ὅτε κατὰ μῆνα Φεβρουάριον τοῦ 1807, ὁ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Σινιάβιν ρωσικὸς στόλος ἀφίχθη εἰς Ὕδραν «οἱ Ὑδραῖοι ἐπαναστατήσαντες ἀνεπέτασαν ἐν μέσῳ πανδήμου χαρᾶς τὴν ρωσικὴν σημαίαν ἐπὶ τῶν πλοίων των». [67] Μάλιστα δὲ ἐκπέμψαντες τὰ καταδρομικά των «ἠχμαλώτισαν καὶ ἀπήγαγον εἰς τὸν λιμένα αὐτῶν οὐκ ὀλίγα ὀθωμανικὰ πλοῖα...». [68]

Μετ' οὐ πολὺ ὅμως καὶ πάλιν ἐγκατελείφθησαν [69] οὗτοι ὑπὸ τῆς Ρωσίας, διὰ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ συναφθείσης ρωσσοτουρκικῆς ἀνακωχῆς (τῆς 12/24 Αὐγούστου 1807), ὁπότε ὁ ὑπὸ τὸν Σινιάβιν ρωσικὸς στόλος διετάχθη νὸ παύσῃ πᾶσαν ἐχθροπραξίαν κατὰ τῶν Τούρκων, τῶν ἐπαναστατησάντων Ὑδραίων παραμεινάντων εἰς τὴν ἀπόλυτον αὐθαιρεσίαν τῶν τυράννων.

Τὸ εὐτύχημα ὅμως ἐν προκειμένῳ διὰ τοὺς Ὑδραίους καὶ τὴν Ἑλλάδα ἦτο ὅτι «ἅπαντες οἱ Ὑδραῖοι δὲν εἶχον ἐνοχοποιηθῆ» [70] καὶ οὕτω ἀπεφεύχθη ἡ καταστροφὴ αὐτῶν καὶ τοῦ τόσον πολυτίμου διὰ τὴν μετέπειτα ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἔθνους στόλου των.

3. Τέλος, περατοῦντες τὴν σύντομον ταύτην ἀναδρομὴν μας ἐπὶ τῶν ἐξεγέρσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῆς τουρκικῆς τυραννίας, δέον νὰ σημειώσωμεν καὶ τὰ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν λαβόντα χώραν κινήματα τοῦ Ἀνδρούτσου καὶ τοῦ Λάμπρου Κατσώνη.

Ἐπὶ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ τελευταίου τούτου οἱ Ὑδραῖοι συνενώθησαν μετ' αὐτοῦ, ἡ δὲ νῆσος προσέφερεν εἰς αὐτὸν τέσσαρα πλοῖα, γεγονὸς ὅπερ ἐπέσυρε τὰς ἀπειλὰς τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, ὅστις ἐδήλου ὅτι «ἀπ' ἐδῶ καὶ εἰς τὸ ἑξῆς καὶ ἄλλοι τρελλοὶ νὰ ὑπάγουν μὲ τὰ καράβια τῶν ἐχθρῶν,τῶν τοιούτων νὰ γκρεμίζωνται τὰ ὀσπήτια καὶ νὰ ἀφανίζετε κατὰ κράτος ἕως ἐδάφους τῆς γῆς καὶ ταῖς γυναῖκες των καὶ τὰ παιδιά των . . . ». [71]. Τοὺς σκληροὺς καὶ ἀνίσους ἀγῶνας τοῦ Κατσώνη ὁ Κ. Ἀλεξανδρῆς [72] χαρακτηρίζει ὡς τὸν πρόδρομον τῶν μεγαλυτέρων γεγονότων,

τὰ ὁποῖα διεδραματίσθησαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν θάλασσαν κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821. Οἱ Τοῦρκοι καταναυμαχούμενοι ἀπὸ τὸν θρυλικὸν Κατσώνη ἐξέσπουν ἐπὶ τῶν ἁμάχων καὶ τῶν ἀρχιερέων. Οὕτως ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἔγραφεν ὅτι: «...οἱ Τοῦρκοι ἀφοῦ κατεναυμαχήθησαν ἀπὸ τὸν Λάμπρον (Κατσώνην) ἐθανάτωσαν τὸν ἀρχιερέα καὶ τοὺς προεστῶτας τῆς Ζειᾶς (Κέας)». [73].

Η δρᾶσις τοῦ Κατσώνη ἄφησε βαθύτατα ἴχνη εἰς τὸν τουρκικὸν στόλον «τὸν ἐπανειλημμένως νικηθέντα ὑπ' αὐτοῦ, καὶ συνετέλεσε πολὺ νὰ τονώσῃ τὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν». [74], [75]

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λάμπρος Κατσώνης ἐνῷ ἀρχικῶς εἶχε τὴν βοήθειαν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῆς Αὐτοκρατείρας Αἰκατερίνης [76] τῆς Ρωσίας, ἐγκατελείφθη [77] τελικῶς ὑπ' αὐτῆς, μετὰ τὴν ἐν Ἰασίῳ ρωσοτουρκικὴν συνθήκην τοῦ 1792, ὁπότε ὁ Κατσώνης διετάχθη νὰ ἀπέλθῃ εἰς Τεργέστην. Πλὴν ὅμως ὁ ἀτρόμητος Ἕλλην ναυμάχος, τοσοῦτον μῖσος ἠσθάνετο κατὰ τῶν Τούρκων, ὥστε ἀρνηθεὶς νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν τοιαύτην ἀπαίτησιν, εἶπεν: «Ἐὰν ἡ αὐτοκράτειρα συνωμολόγησε τὴν εἰρήνην της, ὁ Κατσώνης ἀκόμη δὲν συνωμολόγησε τὴν ἐδικήν του». [78]

Ταῦτα πάντα σχολιάζων ὁ Γ. Γερβίνος κατέληγε, ὑπονοῶν τὰ κινήματα τοῦ Ἀνδρούτσου καὶ τοῦ Κατσώνη: «Ἀμφότεροι αἰσχρῶς ὑπὸ τῆς Ρωσσίας ἐγκαταλειφθέντες, ἀμφότεροι ἔτι ἐνδοξότεροι διὰ τοῦτο εἰς τὴν μνήμην τῶν συμπολιτῶν των γενόμενοι, πρῶτοι διὰ τῶν ἀνδραγαθημάτων των ὑπέδειξαν εἰς τὸν Ἕλληνα ὅτι τὴν ἐλευθερίαν του πρέπει νὰ ζητήσῃ ἐπὶ τῶν ἰδίου αὐτοῦ ὀρέων καὶ θαλασσῶν, ὅτι τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα πρέπει νὰ τεθῶσιν εἰς κατάστασιν πολέμου πρόμαχοι τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας». [79]

4. Οὕτω πως ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀναλάβῃ αὐτὴ μόνη τὴν διεξαγωγὴν τοῦ μεγάλου καὶ ἀνίσου ἀγῶνος, τοῦ ἀγῶνος ὁ ὁποῖος θὰ ἐχάριζε τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς ὑποδούλους Ἕλληνας, καὶ θὰ ἦρε ταύτην εἰς τὸ φωτεινὸν προσκήνιον τῆς Ἱστορίας.

Ἰδοῦ λοιπόν, ἡ μεγίστη τῶν ἱστορικῶν στιγμῶν τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ θύραις. Ἰδού, ἡ στιγμή, ἡ ὁποία ὡς διάττων ἀστὴρ θὰ διαγράψῃ τὴν ἀνεξίτηλον τροχιάν της εἰς τὸ στερέωμα τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας. Ἰδοὺ ἡ 25η Μαρτίου τοῦ 1821.

5. Πρὶν ἤ ὅμως ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν ἔρευναν τῶν κατὰ θάλασσαν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, δέον προηγουμένως νὰ ἐρευνήσωμεν αὐτοτελῶς ὡρισμένα θέματα τὰ ὁποῖα ἔχουν ἄμεσον σχέσιν μὲ τὴν ἐπανάστασιν τῶν νήσων καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ στόλου των. Τὰ θέματα ταῦτα εἶναι: αἱ σχέσεις τῶν τριῶν νήσων μετὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ὁ χρόνος τῆς ἐπαναστάσεως τῶν νήσων· ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ τῶν νήσων διατεθέντων

πλοίων εἰς τὴν ἐπανάστασιν· αἱ δαπάναι τῶν τριῶν νήσων κατ' αὐτὴν καὶ τέλος ἡ ἔρευνα περὶ τῶν θρυλικῶν πυρπολικῶν καὶ τῆς ἀρχικῆς ἰδέας χρησιμοποιήσεως τούτων εἰς τὸν ἀγῶνα.

Περαιτέρω ἵνα καταδειχθῇ τὸ μέγεθος τῶν δυσκολιῶν, ἅς εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, προβαίνομεν εἰς τὴν αὐτοτελῆ ἔρευναν τοῦ ζητήματος τῆς στάσεως τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων ἔναντι αὐτῆς ὡς καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Δυνάμεων τούτων παραβίασιν τῆς οὐδετερότητος ἔναντι τῶν ἐμπολέμων, δηλαδὴ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας, μὲ καταφανῆ ὑποστήριξιν τῆς δευτέρας ἐκ μέρους αὐτῶν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Περὶ τῆς ἐν γένει δράσεως καὶ δομῆς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἴδε ἐκτενῶς εἰς Α. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 41—138 καὶ Ε. Πρωτοψάλτη, Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία, Ἀθῆναι, 1964.
2. Περὶ τῶν ἐνόπλων ἐξεγέρσεων τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κων/πόλεως καὶ ἐντεῦθεν, ἴδε ἐκτενῶς Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 172—210 καὶ 228.
3. Περὶ τῶν ἐξεγέρσεων τούτων, ἴδε ἐκτενέστερον καὶ Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 32 καὶ σημ. 3.
4. Περὶ τούτων ἴδε ἐπίσης ἐκτενῶς εἰς Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 40—43.
5. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 228.
6. Περὶ τῆς ὅλης πνευματικῆς κινήσεως ἐν τῷ ὑποδούλῳ Ἑλληνισμῷ, ἴδε καὶ Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 29—40.
7. Περὶ τῶν πνευματικῶν κέντρων τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας καὶ περὶ τῶν ἐπιφανεστέρων Ἑλλήνων λογίων, ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 45—46.
8. Περὶ τούτων ἴδε καὶ Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 166.
9. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 44.
10. Περὶ τῶν πνευματικῶν κέντρων καὶ τῶν λειτουργησάντων Σχολείων εἰς τὸ ὑπόδουλον Ἔθνος καὶ τὸν ἀπόδημον Ἑλληνισμόν, ἴδε πανηγυρικὴν ὁμιλίαν τοῦ καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας Φ. Ἰωάννου, εἰς περιοδ. «ΟΛΥΜΠΙΑ», ἔτους 1870, τόμ. Α, σελ. 159, σημ. λ.
11. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 14.
12. Ἴδε Κ. Ἀμάντου, σελ. 188.
13. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 19.
14. Ἴδε περὶ τούτων, Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 74.
15. Περὶ τῶν μαρτυρησάντων Ἀρχιερέων μέχρι τῆς ἐκρήξεως τῆς Ἐπαναστάσεως, ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 31.
16. Ἴδε Κ. Ἀμάντου, σελ. 193.
17. Ἴδε Φωτάκου, σελ. 6.
18. Ἴδε Φωτάκου, σελ. 7.
19. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821, σελ. 13—17.
20. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 23.

20α. Περὶ τῶν ἁρματολῶν γενικῶς: Ἴδε καὶ Λ. Γουτσονίκα, Γενικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1864, τόμ. Β.

21. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 39.
22. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 76.
23. Περὶ τῆς διακρίσεως μεταξὺ ἁρματωλῶν καὶ κλεφτῶν, ἴδε Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 625 καὶ σημ. α, ὡς καὶ «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ε, σελ. 16—19. (Ἀπομνημονεύματα Δ. Αἰνιᾶνος), ἔνθα γράφεται ὅτι ἐνίοτε συνέπιπτε «τὰ αὐτὰ πρόσωπα νὰ εἶναι πότε μὲν ἁρματωλοὶ πότε δὲ κλέπται».

24. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 68.
25. Ἴδε περὶ τῶν δημωδῶν ἀσμάτων εἰς Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 134—145.
25α. Περὶ τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων γενικῶς, ἴδε G. Fauriel, Δημοτικὰ τραγούδια τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος, Παρίσι 1824 - 1825 (τόμοι 2) καὶ μετάφρασιν Α. Δ. Χατζηεμμανουήλ, Ἀθῆναι, 1956.
26. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 144.
27. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ε, σελ. 16—18.
28. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 28.
29. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 35—36.
30. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 212.
31. Ἴδε Χ. Περραιβοῦ, Εἰσαγωγή, τόμ. Α, σελ. ϑ΄.
32. Ἴδε Α. Γούδα, τόμ. Ε, Προλεγόμενα, σελ. ιζ΄.
33. Ἴδε Α. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 18 καὶ αὐτόθι, σελ. 20—26, τὸν Θούριον καὶ τὴν ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν τοῦ Ρήγα.
34. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 97—100.
35. Ἴδε Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Α, Εἰσαγωγή, σελ. ϑ΄ καὶ ιβ΄.
36. Ἴδε Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Α, σελ. ιδ΄.
37. Ὁ Δ. Κόκκινος, τόμ. Α, σελ. 74, γράφει περὶ τοῦ Κοραῆ. «Ὁ Κοραῆς εἰς τὸ Παρίσι συγκεντρώνει γύρω του ὁλόκληρον κόσμον Γάλλων διανοουμένων καὶ γίνεται ὁ πνευματικὸς πατέρας ὅλων τῶν Ἑλλήνων ποὺ περνοῦν ἀπὸ ἐκεῖ...».
38. Ὁ Ε. Πρωτοψάλτης, χαρακτηρίζει τὸν Κοραῆ ὡς «σοφὸν διαφωτιστὴν τοῦ Γένους». Ἴδε Ἀνάτυπον «πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ἐπισκόπησις τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821», σελ. 12, ἔκδ. 1972.
39. Ἴδε ἐπιστολὴν ἐκ Πίζης τοῦ Α. Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις διαμένοντα στενὸν συνεργάτην τοῦ Κοραῆ, Γ. Πραΐδην, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 2.4.1821 εἰς «Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου», τόμ. Ε, σελ. 32—33 καὶ σημ. 1. Αὐτόθι, ἴδε σχετικῶς καὶ σελ. 12, σημ. 2, ὡς καὶ τὴν ἐπιστολὴν Πραΐδου πρὸς τὸν Α. Λουριώτην, σελ. 35—36.
40. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 98.
41. Ἴδε Κ. Σάθα, σελ. 637—639.
42. Ἴδε περὶ τούτων Α. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 27—40.
43. Ἴδε σχετικῶς Α. Δασκαλάκη, τόμ. Β, σελ. 264—265.
44. Ἴδε τὴν ἀπάντησιν εἰς Ι. Φιλήμονος, τόμ. Δ, σελ. 368.
45. Ἴδε τὴν πρὸς Ἀμερικὴν αἴτησιν τοῦ Κοραῆ πρὸς παροχὴν οἰκονομικῆς βοηθείας καὶ τὴν ἀπάντησιν αὐτῆς, εἰς Α. Δασκαλάκη, τόμ. Β, σελ. 267—268 καὶ 275.
46. Περὶ τῶν γενομένων ζυμώσεων πρὸς παροχὴν βοηθείας ἐκ μέρους τῶν φιλελλήνων καὶ τῶν σχετικῶν ἀποφάσεων τῶν Κυβερνήσεω, ἴδε Α. Δασκαλάκη, τόμ. Β, σελ. 268—298.
47. Ἴδε Α. Δασκαλάκη, τόμ. Β, σελ. 253—254.
48. Περὶ τῆς ὅλης πνευματικῆς κινήσεως τοῦ ὑποδούλου Γένους καὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς ἀλλοδαπῆς, ἴδε Φ. Ἰωάννου, Περιοδ. «ΟΛΥΜΠΙΩΝ», ἔτους 1870, σελ. 153—192.
49. Ἴδε τὴν «Εἴδησιν» τῆς «Ἐφημερίδος» ἐν τόμῳ Γ, ἔτους 1791, σελ. 389—390, (ἐν φωτοτυπίᾳ).
50. Ἴδε περὶ τῶν ἀποσυνθετικῶν τάσεων αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν πρὸ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ '21, εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, εἰς Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ.

49—52.

51. Ἴδε ἀπόσπασμα τῆς ἀπὸ 15/27 Νοεμβρίου 1822 ἐπιστολῆς τοῦ Ὀδ. Ἀνδρούτσου πρὸς τὸν Μεχμὲτ Πασάν, εἰς Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 18.
52. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 69.
53. Ἴδε Κ. Σάθα, σελ. 485—486.
54. Ἴδε ἐκτενῶς περὶ τούτων, Κ. Σάθα, σελ. 477—533.
55. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 139.
56. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 139, σημ. 1.
57. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 139, σημ. 2.
58. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 58 καὶ αὐτόθι, σελ. 56—59 πλείονα περὶ τῶν ὁρλοφικῶν.
59. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 20—21.
60. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 35—36.
61. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 35.
62. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 37—38.
63. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 111.
64. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 39.
65. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 15.
66. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 26—27.
67. Ἴδε Κ. Σάθα, σελ. 575.
68. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 219—220.
69. Ἴδε ἐκτενέστερον περὶ τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης τῶν Ὑδραίων, εἰς Κ. Σάθα, σελ. 575—584.
70. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 220.
71. Ἴδε Ἀρχεῖον Κοινότητος Ὕδρας, τόμ. Α, σελ. 11 καὶ σημ. 1.
72. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 196.
73. Ἴδε Κ. Ἀμάντου, σελ. 187.
74. Ἴδε Γ. Γεωργακοπούλου, σελ. 52—53.
75. Περὶ τῆς δράσεως γενικώτερον τοῦ Α. Κατσώνη, ἴδε καὶ Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 59—60.
76. Περὶ τῶν προπαρασκευῶν τοῦ Λ. Κατσώνη ἐν Ρωσίᾳ, τῶν ὑποσχέσεων βοηθείας ἃς ἔλαβεν οὗτος παρὰ τῆς Αὐτοκρατείρας Αἰκατερίνης, τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ ἐπιχειρήσεων κατὰ τῶν Τούρκων καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἐγκαταλείψεώς του ὑπ' αὐτῆς, ἴδε Κ. Σάθα, σελ. 538—564.
77. Ἴδε Γ. Γεωργακοπούλου, σελ. 52—53.
78 Ἴδε Κ. Σάθα, σελ. 553.
79. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 36.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙ ΝΗΣΟΙ ΥΔΡΑ - ΣΠΕΤΣΑΙ - ΨΑΡΑ ΚΑΙ Η ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Παράγραφος Τρίτη

1. Δεδομένου ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις δὲν ὑπῆρξε μία ἀσυντόνιστος καὶ αὐθόρμητος ἐνέργεια, ἀλλὰ ἀποτέλεσμα ἐπιπόνων [1] προσπαθειῶν καὶ σχεδιασμένων ἐνεργειῶν, τόσον τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ὅσον καὶ πλείστων ἄλλων παραγόντων, περὶ τῶν ὁποίων ἀναφερόμεθα ἐν τάχει εἰς ἕτερον κεφάλαιον τῆς παρούσης μελέτης, κρίνομεν σκόπιμον νὰ προβῶμεν ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ θέματος τῶν σχέσεων τῶν τριῶν νήσων μετὰ τῆς Φιλικῆς.

2. Εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον ὅτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, αἱ τρεῖς νῆσοι διετήρουν μυστικὰς ἐπαφὰς μετὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας διατηροῦσαι συνωμοτικοὺς μηχανισμούς. Ἐκ τῆς παραθέσεως ἐπιστολῶν καὶ κειμένων, ὡς καὶ ἀπόψεων τῶν συγγραφέων θὰ προσπαθήσωμεν νὰ παράσχωμεν μίαν εἰκόνα τῶν σχέσεων τούτων.

3. Ἐκ τῆς κατωτέρω παρατιθεμένης ἐπιστολῆς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, προκύπτει ὅτι αὕτη προέβη εἰς τὸν διορισμὸν Ἐφόρων εἰς τὰς τρεῖς νήσους πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἐπιλαμβάνωνται παντὸς θέματος σχετιζόμενον μὲ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἀγῶνος. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς προκύπτει ἐπίσης ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι μετὰ προθυμίας ἔστρεξαν νὰ ταχθῶσιν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς Φιλικῆς καὶ νὰ λάβουν μέρος εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνα.

Μεταξὺ ἄλλων εἰς αὐτὴν ἐγράφετο ὅτι «... πληροφορηθέντες οὖν ἀδελφοί, τὸ πρόθυμον τῆς ψυχῆς σας ὑπὲρ τῶν κοινῶν συμφερόντων, σᾶς ἐπαινοῦμεν, ὡς ἐκλεξαμένους τὴν ἀγαθὴν μερίδα... Τώρα δὲ ὁπότε τὸ σκότος ἐκεῖνο τῆς ἀμαθείας ἐξέλιπε, καὶ ἄρχισε τὸ Γένος νὰ αἰσθάνεται τὴν ἐλεϊνὴν στάσιν του, καὶ νὰ καταγίνεται διὰ τῆς παιδείας νὰ γνωρίζῃ τὰ Δικαιώματά του... ἀλλ' ἐπειδὴ ἀνάγκη πᾶσα καὶ μερικώτερον νὰ συστήσωμεν ἐφόρους κατὰ τόπους, οἵτινες νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπαγρυπνῶσιν εἰς τῶν ἀδελφῶν τὴν ἡσυχίαν καὶ βελτίωσιν, νὰ λαμβάνουν τὰς ἀναφορὰς καὶ τὰ ἔγγραφά των πρὸς ἡμᾶς, καθὼς καὶ τὰς συνεισφορὰς αὐτῶν, καὶ νὰ εἰσακούωνται μὲ τοὺς Γενικοὺς Ἐφόρους τοῦ Ἔθνους, διὰ τοῦτο ἐκρίναμεν ἀξίους τῆς ἐφορίας ταύτης καὶ κατεστήσαμεν ἐφόρους τῶν πραγμάτων ἐν μὲν τῇ Ὕδρᾳ τὸν Κ[2] Γκίκαν

Γ. Γκιώνην καὶ Κ. Γιακουμάκην Τουμπάζην· εἰς δὲ τὰς Σπέτσας τὸν Κ. Κ. Παναγιώτην Μπότασην, Κ. Γεώργιον Πάνου καὶ Βασίλειον Φατζολάκην, εἰς δὲ τὰ Ψαρὰ τὸν Κ. Νικόλαον Ἀποστόλην καὶ Δημήτριον Μαμούνην... Ὑδριῶται, Σπετσιῶται καὶ Ψαριανοί... ἑτοιμάσετε τὰ ξύλινα τείχη σας, νὰ διασώσετε ὡς ἄλλοι Λακεδαιμόνοι καὶ Ἀθηναῖοι τὴν Πατρίδα· ἑτοιμάσατε τὰ πλοῖα σας... ἐλπίζομεν ἀδιστάκτως εἰς τὴν ἐδικήν σας ἀξιότητα καὶ ἀνδρείαν ὄχι μόνον νὰ χειρώσωμεν τὰς ναυτικὰς τῶν ἐναντίων δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ κέντρον [3] του νὰ διασαλεύσωμεν ἐκ θεμελίων... φανῆται Ἕλληνες...». [4]

4. Ἀποστολὴ τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ εἰς τὰς ναυτικὰς νήσους διὰ τὴν προπαρασκευὴν τοῦ ἀγῶνος.

Ὁ Ὑψηλάντης μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν πρὸς τοὺς Ὑδραίους, Σπετσιώτας καὶ Ψαριανοὺς σταλεῖσαν ἐπιστολήν του, ἀπὸ 8 Σεπτεμβρίου 1820, ἐπιφορτίζει, λόγῳ τῆς σημασίας ἣν ἀπέδιδον εἰς τὸν στόλον, τὸν Ἄνθιμον Γαζῆν, ὅπως μεταβῇ εἰς τὰς νήσους ταύτας ἐν ὀνόματι τῆς Ἀρχῆς.

Τὸ πρὸς τὸν Ἄθιμον Γαζῆν σχετικὸν ἔγγραφον, διελάμβανε μεταξὺ ἄλλων: «Εἰς Ὕδραν, Σπέτσας καὶ Ψαρὰ ἐδιωρίσαμεν ἐφόρους εἰς μὲν Ὕδραν τὸν Γκίκαν Γεωργίου Γκιώνην καὶ Γιακουμὴν Τουμπάζην· εἰς δὲ τὰς Σπέτσας τὸν καπετὰν Παναγιώτην Μπότασην, καπετὰν Γεώργην Πάνου καὶ λογιώτατον Βασίλειον Φατζολάκην· καὶ εἰς τὰ Ψαρὰ τὸν καπετὰν Δημήτριον Μαμούνην καὶ καπετὰν Νικολῆν Ἀποστόλην... ἅμα λάβῃς τὸ παρόν μας, ἀνυπερθέτως ὅμως, ἐπειδὴ μᾶς φεύγει ὁ καιρός... νὰ περιέλθῃς τὰς ρηθείσας νήσους... παρακίνησον ὄχι μόνον εἰς συνεισφοράς... ἀλλὰ κατάπεισον καὶ εἰς ἑτοιμασίαν τῶν πλοίων, καθὼς πρὸς αὐτοὺς γράφομεν. Ἐλπίζομεν νὰ μὴν ἀπαντήσῃς διόλου ἀνθίστασιν, ἐπειδὴ ἔχουν τὸ πρόθυμον ἐκ φύσεως... Μετὰ ταῦτα περίελθε, ἀδελφέ, καὶ τὰς λοιπὰς νήσους, ἤ παραλίους τῆς Ἑλλάδος πόλεις, ὅσαι ἔχουσαι ναυτικὸν παρακινῶν ἅπαντας ἐπὶ τὸ αὐτό... Λοιπὸν ἀνάλαβε νὴν πανοπλίαν τῶν Θείων ρημάτων, καὶ πορεύου εἰς ὁδὸν Κυρίου». [5]

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καθίσταται πρόδηλος ἡ σημασία ἣν ἀπέδιδε αὕτη εἰς τὸν στόλον τῶν τριῶν νήσων, δι' ὃ ἀπευθύνετο πρωτίστως καὶ ὀνομαστικῶς εἰς αὐτάς, πεπεισμένη οὖσα ὅτι δὲν ἐπρόκειτο ὁ ἀπεσταλμένος της νὰ συναντήσῃ δυσκολίας ἢ δισταγμοὺς εἰς τὴν τόσον σημαντικωτάτην ἀποστολήν του. Αἱ τρεῖς νῆσοι ἦσαν «πρόθυμοι ἐκ φύσεως» καὶ συνεπῶς δὲν θὰ ἀπῃτεῖτο ἐκ μέρους τοῦ Γαζῆ μεγάλη προσπάθεια διὰ τὴν ἑτοιμασίαν τοῦ στόλου των.

5. Εἰς ἐπιστολὴν τῆς Φιλικῆς πρὸς τὸν ἐκ τῶν μελῶν της ἐνΣπέτσαις Γ. Πάνου, μεταξὺ ἄλλων, ἐγράφετο: «...ἐλάβομεν γράμμα τῆς ἐντιμότητός σου γραμμένον ἀπὸ 5 Ἰουλίου 1818, καὶ ἀμέτρως ἐχάρημεν, ἐπαινέσαντές σε διὰ τὸν ζῆλον καὶ προθυμίαν σου ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ κα-

λοῦ... Ὅθεν διορίσαντες καὶ εἰς τὰς τρεῖς Ν. Ὕδρα, Σπέτσαις, Ψαρά, Ἐφόρους αὐτῆς εἰς τὸ νὰ ἐπαγρυπνῶσιν εἰς τὰ κοινὰ συμφέροντα κατεοτήσαμεν καὶ τὴν ἐντιμότητά σας μέλος αὐτῶν...». [6]

6. Ὁ Χ. Περραιβὸς εὑρισκόμενος ἐν Ὕδρα κατὰ μῆνα Δεκέμβριον τοῦ 1820 δι' ὑποθέεις τῆς Φιλικῆς καὶ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἀγῶνος, ἔγραφε πρὸς τὴν Ἐφορείαν τῶν Φιλικῶν, ὅτι οἱ καπετάνιοι τῶν πλοίων «δὲν προσμένουν ἄλλο, παρὰ τὴν ὥραν ἐκείνην...» [7] (δηλαδὴ τὴν ὥραν τῆς ἐπαναστάσεως).

7. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης διὰ τῆς ἐξ Ἰσμαηλίου ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Ἰάκωβον Τομπάζην, εἰς Ὕδραν ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «... τὸ μόνον δὲ τὸ ὁποῖον ζητεῖ ἀπὸ τὴν εὐγένειάν σας ἡ πατρὶς εἶναι νὰ ἁρματώσητε ὅσο τὸ γρηγορώτερον ὅσα καράβια ἠμπορέσητε καὶ νὰ τὰ ἔχετε ἕτοιμα, ὥστε μὲ πρῶτον πνεῦμα νὰ κινῶνται δι' ὅπου ἡ ἀνάγκη τὸ ἀπαιτήσει...». [8], [9]

8. Τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος ἐπικειμένης καὶ τῶν ἰθυνόντων τῆς Φιλικῆς διαβλεπόντων τὴν ἀνάγκην τοῦ στόλου διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἔκβασίν του, ἤρξατο ἡ Ἀρχὴ νὰ συλλέγῃ ἐγγράφους ὑποσχέσεις παρὰ τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν πλοίων, ὅτι θέλουσι διαθέσει ταῦτα διὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἀγῶνος.

Οὕτως, μία ἐκ τῶν πλείστων τοιούτων ἐγγράφων ὑποσχέσεων, γενομένη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 14 Νοεμβρίου 1820, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «... σᾶς ἀφιερώνω τὸν ἑαυτόν μου καὶ τὸ καράβι μου, νὰ τὸ μεταχειρισθῆτε κατὰ τὴν θέλησίν σας ὁπότε καιρὸν μὲ ζητήσετε, ὑπόσχομαι νὰ ἦμαι ἕτοιμος, νὰ ὑπακούω κάθε σας προσταγὴν σωματικῶς καὶ χρηματικῶς τὸ κατὰ δύναμιν, καὶ δέκα καλοὺς μαρινάρους ἑτοιμασμένους μὲ ὅλα τους τὰ ἀναγκαῖα μὲ ἰδιά μου ἔξοδα...». [10].
Παραλλήλως πρὸς τὴν συλλογὴν τῶν τοιούτων ἐγγράφων ὑποσχέσεων, ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία κατέστρωσε σχέδιον [11] καταστροφῆς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναυλοχοῦντος τουρκικοῦ στόλου ἐξ ἐφόδου, τὸ ὁποῖον ὅμως μὴ ἐκτελεσθὲν προεκάλεσε τὴν σφοδρὰν [12] δυσαρέσκειαν τοῦ Α. Ὑψηλάντου, ὅτις δυνάμει τοῦ ἀπὸ 12 Ἀπριλίου 1820 πρωτοκόλλου, [13] μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας Ἰωάννου Μάνου καὶ Ἐμμανουὴλ Ξάνθου, εἶχε διορισθῆ Γενικὸς Ἔφορος αὐτῆς.

9. Ἐπὶ τοῦ σχεδίου καταστροφῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς Κωνσταντινούπολιν, οἱ ἐκεῖ ἔφοροι τῆς Φιλικῆς, ἔγραφον, μεταξὺ ἄλλων πρὸς τοὺς ἐν Ὀδησσῷ φιλικούς: «Κρίνομεν πρὸς τούτοις εὔλογον νὰ σᾶς εἰπῶμεν, ὅτι ὁ στόλος τοῦ βαρβάρου εἶναι τὸ συστατικώτερον τῶν δυνάμεών του ὡς πρὸς ἡμᾶς, διότι μ' αὐτόν, ὡς δὲν σᾶς λανθάνει, μπορεῖ νὰ παραβάλῃ μέγιστα ἐμπόδια εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σκοπῶν μας. Ἔπειτα μπορεῖ νὰ πλεύσῃ διὰ τὸ Ἀρχιπέλαγος, ἂν δὲν μπορέσῃ νὰ κατορθώ-

ση τίποτε ἄλλο ἐδῶ, κι' ἐκεῖ, οὐαὶ καὶ ἀλλοίμονον εἰς τοὺς ἀδελφοὺς μας! λεηλατεῖ, κατακαίει, ἀφανίζει νήσους, παράλια καὶ πλοῖα, παντοῦ ἐπιφέρει φθορὰν καὶ θάνατον, καὶ προξενεῖ ἄπειρα κακὰ εἰς τὸ Γένος. Διὰ ταῦτα εἶναι ἀναγκαιότατον πρὸ πάντων, ἤτοι νὰ πυρποληθῇ ὁ στόλος, ἢ νὰ κυριευθῇ παρ' ἡμῶν... ἀφανιζομένου κατὰ πρῶτον τοῦ στόλου καὶ κυριευομένων τῶν ὀχυρωμάτων τῆς πόλεως, εὐκολώτατα τότε ἔπειτα λαμβάνει τέλος αἴσιον καὶ χωρὶς αἱματοχυσίας μεγάλης...». [14]

Αὕτη ἦτο ἡ ἄποψις τῶν ὑπευθύνων παραγόντων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ὡς πρὸς τὴν ἰσχὺν καὶ τὰς δυνατότητας τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ἴσως, οἱ ὑπεύθυνοι οὗτοι ἄνδρες παρακολουθοῦντες ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πράγματα νὰ εἶχον ὀρθὴν ἀντίληψιν περὶ τούτου.

Ὅμως, ἐναντίον πάσης δυνατῆς καὶ λογικῆς ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων, τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα θὰ ἐκτυλίσσοντο ὀλίγον βραδύτερον ἐντὸς τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν ἀνέτρεψαν τὰς προβλέψεις των. Αἱ ἐκτιμήσεις τῶν ἀνδρῶν τῆς Φιλικῆς, ὡς πρὸς τὸ πανίσχυρον τοῦ τουρκικοῦ στόλου, μολονότι ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰ πράγματα, ἐν τούτοις, ἔμελλον νὰ διαψευσθῶσι, πρὸ τῆς ἀτρομήτου ἀποφάσεως τοῦ στόλου τῶν νήσων, νὰ ἀντιπαραταχθῇ κατ' αὐτοῦ.

10. Ὁ Γρηγόριος Δικαῖος (Παπαφλέσσας) ἐνεργῶν τῇ ἐντολῇ τοῦ Α. Ὑψηλάντου εἰς Πελοπόννησον καὶ τὰς νήσους διὰ τὴν διοργάνωσιν καὶ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἀγῶνος, εἰς τὴν ἀπὸ 22 Φεβρουαρίου 1821 Ἔκθεσίν του πρὸς τὴν Ἐφορείαν τῆς Φιλικῆς, γράφει μεταξὺ ἄλλων, ὅτι μετέβη εἰς τὰς νήσους Ὕδρα καὶ Σπέτσας τὰς ὁποίας «ἐκίνησα καὶ προθύμους ἀπεκατέστησα». [15,16]. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Παπαφλέσσας δὲν συνήντησε ἐκ μέρους τῶν νήσων ἀντιδράσεις ὡς πρὸς τὴν συμμετοχὴν των εἰς τὸν ἀγῶνα.

11. Κατὰ τὸν Α. Ὀρλάνδον: «Πρὸ καιροῦ ὄντες μεμυημένοι τὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας οἱ πλεῖστοι τῶν προκρίτων καὶ πλοιάρχων τῶν Σπετσῶν, εἶχον ἐφοδιάσει ἐξ Εὐρώπης τὰ πλοῖα των μὲ κανόνια καὶ πολεμοφόδια ἄφθονα. Περιμένοντες δὲ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως...». [17]

12. Κατὰ τὸν Ι. Μελετόπουλον: «Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1818 εἶχον μυηθῇ... [18] οἱ ἐπιφανέστεροι, ἀλλὰ συνάμα καὶ οἱ πλέον ἐνθουσιώδεις καὶ δραστήριοι ναυτικοί μας, ὡς ὁ Νικόλαος Ἀποστόλης, Γιακουμάκης Τουμπάζης, Ἀναστάσιος Ἀνδροῦτσος, Ἀναγνώστης Μοναρχίδης, Δημήτριος Μαμούνης, Ἀνδρέας Χατζημανώλης, Γεώργιος Παντελῆς, Γκίκας Γκιώνης, Ἀντώνιος Κριεζῆς, Κωνσταντῖνος Μεθενίτης, Φραγκίσκος Παπαμανώλης, Γεώργιος Πορτώτης καὶ λοιποὶ ὡς καὶ ὁ Γεώργιος Πάνου, ὅστις ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων [19] ἀποστόλων τῆς Ἑταιρείας.

Πάντες οὗτοι ὡς καὶ οἱ ἄλλοι ναυτικοί, οἱ ὁποῖοι ἐμυήθησαν ὑπὸ τοῦ 1818 ἕως τὸ 1821 — Ἠλίας Θερμησιώτης, Ἀντώνιος Οἰκονόμου, Ἰωάν-

νης Κριεζῆς, Γιώργης Χατζῆ Ἰωάννου Σκανδάλης, Νικόλαος Νικολάκης, Παναγιώτης Μπότασης, Χατζῆ Νικόλας Γκίκας κλπ. — ἦσαν εἰς συνεχῆ ἐπαφὴν μὲ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει οὐσιαστικὸν ἀρχηγὸν τῆς Φιλικῆς διὰ τὴν κυρίως Ἑλλάδα Παναγιώτην Σέκερην ἀλλὰ καὶ μὲ αὐτὸν ἀκόμη τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον Ε΄, ὅστις μάλιστα κάποτε, τὴν «δην ἀπὸ πρωΐας» τῆς 20ης Ὀκτωβρίου 1820, προήδρευσεν εἰδικῆς συσκέψεως, εἰς τὴν ὁποίαν μετέσχον, κληθέντες εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ἐκ τῆς οἰκίας Π. Σέκερη, ὁ Χατζῆ Γιάννης Μέξης, ὁ Χατζῆ Δημητράκης Μαλοκίνης, ὁ Ἠλίας Θερμησιώτης καὶ ὁ Γεώργιος Πάνου». [20], [21]

13. Κατὰ τὸν Δ. Σπανόν: «Πολλοὶ τῶν Ψαριανῶν ἐμυήθησαν ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἔφοροι δὲ τούτων κατ' ἀρχὰς ἦσαν ὁ Νικόλαος Ἀποστόλης καὶ ὁ Δημήτριος Μαμούνης. Ὅτε δὲ κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1821 κατῆλθεν ὁ Δημήτριος Θέμελης εἰς Αἰγαῖον, μετέβη ες Ψαρὰ καὶ κατήχησε καὶ ἄλλους, συστήσας νέους ἐφόρους... ἐκ τῶν μεμυημένων πλοιάρχων ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶχον τὰ πλοῖα των ναυλωμένα διὰ τὴν Μαύρην Θάλασσαν, ἀνέβαλλον τὴν ἀναχώρησίν των, ἵνα μὴ ἐκραγείσης τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀποκλεισθοῦν εἰς τοὺς ρωσικοὺς λιμένας... Ὅταν ἐπληροφορήθησαν τὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Ὑψηλάντου εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν, ἀνέγνωσαν τὴν προκήρυξιν τούτου, τὴν ὁποίαν ἀναχωρῶν, ἄφησεν ἐμπιστευτικῶς ὁ ἀπόστολος τῆς Ἑταιρείας Θέμελης κατὰ τὴν συνεδρίασιν εἰς τὸ κατάστημα τῆς Δημογεροντίας καὶ ἤρχησαν ἀμέσως τὰς προετοιμασίας...». [22],[23]

14. Κατὰ τὸν Γ. Γερβίνον οἱ ἀπόστολοι τῆς Φιλικῆς εἰς Ὕδραν ἤδη κατὰ τὸ 1818 «εὗρισκον πλῆθος μεμυημένων», [24] ἐνῶ κατὰ τὸν Δ. Κόκκινον, «... αἱ Σπέτσαι ἦσαν ὁ πρῶτος σταθμὸς τῶν ἀποστόλων τῆς Ἑταιρείας πρὶν περάσουν εἰς τὴν ἀπέναντι χερσόνησον» [85] — ὑπονοεῖ τὴν Πελοπόννησον.

15. Ἐκ τῶν ὑφ' ἡμῶν καταμετρηθέντων μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ Β΄ Παράρτημα [25] τοῦ ὀνομαστικοῦ καταλόγου τοῦ Ι. Φιλήμονος, προκύπτει ὅτι ἐκ τῶν αὐτόθι ἀναφερομένων 692 φιλικῶν, οἱ καταγόμενοι ἐκ τῶν τριῶν νήσων ἀνήρχοντο εἰς 21, εἰς δὲ τὰς νήσους ταύτας ἐγένοντο 13 κατηχήσεις. [27]

16. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία εὐθὺς ὡς ἤρξατο δρῶσα εὐρύτερον, ἔστρεψε τὴν προσοχήν της εἰς τὰς τρεῖς νήσους, αἱ ὁποῖαι διέθετον τὸ πλέον ἀπαραίτητον ὅπλον διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος. Διέθετον τὸ ὀργανωμένον καὶ πολύπειρον ἐμπορικὸν ναυτικόν, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ἐπὶ μακρὸν ἀσκήσεως τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου καὶ τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν θαλασσοπειρατῶν, κατέστη σχεδὸν ἐμπορικοπολεμικὸν διαθέτον κανόνια καὶ ἐμπειροπολέμους ναύτας. Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, εἶναι εὐεξή-

γητον τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Φιλικῆς διὰ τὴν κατήχησιν ναυτικῶν τῶν τριῶν νήσων, ὡς καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἐπισήμανσις[28] τῆς ἀνάγκης νὰ ἀποκτήσῃ[29] ἡ Ἐπανάστασις, ὡς τὸ πρῶτον πολεμικὸν ὅπλον, τὸ ναυτικὸν τοῦτο.

Αὕτη λοιπὸν ὑπῆρξεν ἡ συνεργασία τῆς «μαίας τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821» μετὰ τῶν καραβοκυραίων καὶ ναυμάχων τῶν νήσων, οἱ ὁποῖοι ἔχοντες βαθέως ἐρριζομένην τὴν ἀπάλυτον ἰδέαν τοῦ Ἔθνους καὶ τὸ μῖσος κατὰ τῆς Τουρκικῆς τυραννίας καὶ ἡ ὁποία ἰδέα—κατὰ τὸν Φιλήμονα —ὑπῆρξεν ἡ «μήτηρ τῆς ἐπαναστάσεως», συνετέλεσαν περισσότερον παντὸς ἄλλου εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Γένους. Ἐκ τῆς συζεύξεως λοιπὸν τῆς συνεργασίας τῶν δύο τούτων παραγόντων, τοὐτέστιν τῆς παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ Λαῷ ὑφισταμένης ἔκπαιλαι [30] ἰδέας τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς δημιουργησάσης τὰς καταλλήλους ὑποδομὰς πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀπέρρευσεν ὡς ἀγλαὸς καρπὸς ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος «ἐκ τῶν σπλάχνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ» [31] κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν τοῦ Γ. Γερβίνου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 228.
2. Σ.τ.Σ. Τὸ «Κ» σημαίνει Κύριον.
3. Σ.τ.Σ. Προφανῶς ὑπονοεῖ τὸ τελικῶς μὴ ἐφαρμοσθὲν σχέδιον καταστροφῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὴν Κων/πολιν.
4. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον εἰς Π. Ὁμηρίδου, σελ. ΙΙ—VIII καὶ εἰς Ἰάκ. Τομπάζην, σελ. 20—26.
5. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐγγράφου τούτου εἰς Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 226—227.
6. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον εἰς Π. Ὁμηρίδου, σελ. ΙΙ.
7. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς Περραιβοῦ, ἀπὸ 15.12.1820, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ', σελ. 70—71 καὶ Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 50—51 καὶ 60—64.
8. Ἴδε Ἰακ. Τομπάζη, σελ. 23, τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς.
9. Σχετικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Ι. Τομπάζη μετὰ ἐπιφανῶν στελεχῶν τῆς Φιλικῆς, ἴδε αὐτόθι, σελ. 26—31.
10. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ὑποσχετικοῦ τούτου εἰς Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 204, σημ. στ, καὶ σελ. 205.
11. Ἴδε τὸ σχέδιον καταστροφῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐν Κων/πόλει, τὸ ὑπὸ τῆς Φιλικῆς καταστρωθέν, εἰς Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 59—70.
12. Ἴδε Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 89.
13. Ἴδε Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 33.
14. Ἴδε τὸ ἀπὸ 15 Νοεμβρίου 1820 ἔγγραφον τῶν Ἐφόρων τῆς Κων/πόλεως Κ. Κουμπάρη, Σ. Μαύρου καὶ Ι. Μπαρμπῆ, εἰς Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 89, 239—241.
15. Ἴδε τὴν ἐν λόγῳ Ἔκθεσιν τοῦ Παπαφλέσσα εἰς Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α΄ σελ. 85—86.
16. Περὶ τῶν μυηθέντων εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς εἰς τὰς τρεῖς νήσους, ἴδε Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 16—17.
17. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 58 καὶ σημ. α-β.
18. Περὶ τῶν μυηθέντων εἰς τὴν Φιλικὴν Ὑδραιοσπετσιωτῶν, ἴδε καὶ Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 11—12.
19. Σ.τ.Σ. Κατὰ τὸν Ι. Φιλήμονα ὁ Παναγιώτης Πάνου συγκαταλέγετο μεταξὺ τῶν «ὑποληπτικωτέρων Ἀδελφῶν τῆς Φιλικῆς». Προφανῶς ὁ Φιλήμων ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Γεωργίου Πάνου, ἀλλὰ ἐκ παραδρομῆς ἀναφέρει τὸ ὄνομα Παναγιώτης ἀντὶ Γεώργιος. Ἴδε Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 209, σημ. β.
20. Ἴδε Ι. Μελετοπούλου, σελ. 14—16.
21. Ἴδε ἐκτενέστερον, Ε. Πρωτοψάλτη, Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία, σελ. 46, (Ἔκδοσις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔτους 1964. Πανηγυρικὸν Λεύκωμα ἐπὶ τῇ συμπληρώσει ἑκατὸν πεντήκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Φιλικῆς).
22. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 53—54.
23. Περὶ τῆς συσταθείσης Ἐφορείας τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας εἰς Ψαρὰ ὑπὸ τὸ ὄνο-

μα «ἐφορεία δήμου τῶν Ἀχαιῶν», ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 99.

24. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 132.
25. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 205.
26. Ἴδε ὀνομαστικὸν κατάλογον κατηχηθέντων εἰς τὴν Φιλικήν, ἐν Ι. Φιλήμονι, τόμ. Α, σελ. 387—416.
27. Περὶ τῶν εἰς τὰς τρεῖς νήσους γενομένων μιήσεων εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς, ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 332.
28. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 204.
29. Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς πρὸς τὰς τρεῖς νήσους προκηρύξεως τοῦ Α. Ὑψηλάντου, ἴδε εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 12—15 καὶ Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 222, σημ. δ, καὶ 223—226.
30. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 228.
31. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 36.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Παράγραφος Τετάρτη

1. Ἐν πρώτοις δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων, κεῖται ἴσως ἐκτὸς τῶν αὐστηρῶν πλαισίων τῆς προκειμένης μελέτης. Ἐν τούτοις ὅμως νομίζομεν ὅτι χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας θὰ μᾶς ἐπιτραπῇ ἡ προσπάθεια διὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ ζητήματος τούτου, τὸ ὁποῖον ἐνδέχεται νὰ ἔχῃ σημασίαν δι' ἕνα ἱστορικὸν ἐρευνητήν.

Πολλῷ δὲ μᾶλλον ἡ προσπάθια αὕτη νομίζομεν ὅτι ἐνδείκνυται, δεδομένου ὅτι μεταξὺ τῶν συγγραφάντων τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως ὑφίσταται ποιά τις διάστασις γνωμῶν, οὐχὶ βεβαίως μεγάλη.

2. Οὕτω, κατὰ τὸν Κ. Παπαρρηγόπουλον, «αἱ τρεῖς αὗται νῆσοι ἐπανεστάτησαν κατὰ τὰς πρώτας τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς 1821 ἡμέρας. Οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας διστάσαντες ἐπὶ μικρὸν ἠναγκάσθησαν νὰ παρακολουθήσωσι τὸ κοινὸν παράδειγμα ὑπὸ στάσεως τοῦ λαοῦ ἣν ὑπεκίνησε δευτερεύων[1] τις ἀλλὰ τολμηρὸς πλοίαρχος, ὁ Ἀντώνιος Οἰκονόμου, ὅστις καθαιρέσας τῇ 30 Μαρτίου τὸν τότε διοικητὴν Νικόλαον Κοκοβίλαν καὶ καταπλήξας τοὺς προεστῶτας, ἀνεγνωρίσθη ὑπ' αὐτοῦ τὴν ἐπιοῦσαν ὡς διοικητής... ὁ νέος διοικητὴς προεκήρυξε τότε τὴν ἐπανάστασιν, 16 Ἀπριλίου...»[2].

3. Κατὰ τὸν Ἰωάννην Κολοκοτρώνην «εἰς τὰς νήσους περὶ τὰ τέλη Μαρτίου πρῶτοι οἱ Σπετσιῶται ὕψωσαν τὴν σημαίαν τὴν ἐπαναστάσεως· ἐπομένως οἱ Ὑδραῖοι καὶ Ψαριανοί...»[3].

4. Κατὰ τὸν Σ. Τρικούπη: κατόπιν τῶν Σπετσῶν ὕφωσαν τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν τὰ Ψαρὰ κοινῇ γνώμῃ αὐτῶν τῶν κατοίκων... Ἡ Ὕδρα ὕψωσεν ἡ τελευταία τὴν ἐπανασταστικὴν σημαίαν ὑπὸ περιστάσεις ἀξιοσημειώτους, κινηθέντος τοῦ λαοῦ παρὰ γνώμην τῶν προκτίτων... Τὴν 27 Μαρτίου ὁ Οἰκονόμου ἐξήγειρε τὸν λαὸν εἰς ἐπανάστασιν καὶ ὁρμήσας οὗτος εἰς τοὺς δρόμους ἐφώναζε «στ' ἅρματα στ' ἅρματα». «Τὴν 31 Μαρτίου ἐνομιμοποιήθη δι' ἐπισήμου πράξεως ἡ πληρεξουσιότης, ἣν ἥρπασε ὁ Οἰκονόμος... τὴν 15 Ἀπριλίου, συνήχθησαν οἱ πρόκριτοι καὶ ὁ λαὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐψάλει παράκλησις καὶ δοξολογία ὑπὲρ τοῦ ἀρξαμένου ἐθνικοῦ ἀγῶνος, καὶ ὑψώθη κατὰ πρώτην

φορὰν ἡ σημαία τῆς ἐλευθερίας ἐν μεγάλη πομπῇ ὑπὸ τὸν κανονιοβολισμὸν τῶν ἐν τῷ λιμένι πλοίων»[4].

5. Κατὰ τὸν Α. Λιγνόν: «τὴν 15 Ἀπριλίου, ὅτε ὁ στόλος τῆς Ὕδρας ἦτο ἕτοιμος πρὸς ἔκπλουν, ὁ Οἰκονόμος καὶ οἱ πρόκριτοι μετὰ τοῦ λαοῦ... συνῆλθον εἰς τὸν ναὸν τοῦ μοναστηρίου τῆς Παναγίας.... παρεκάλεσαν τὸ Θεῖον νὰ εὐλογήσῃ τὰ ὅπλα των... Ἐξεφώνησε δὲ τὸν κατάλληλον πρὸς τὴν περίστασιν λόγον ὁ ἐν Ὕδρᾳ τυγχάνων τότε Νεόφυτος Βάμβας...» [5,6].

Κατ' αὐτὸν ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγει εἰς Σπέτσας τὴν 2 Ἀπριλίου καὶ εἰς τὰ Ψαρὰ τὴν 10 τοῦ ἰδίου μηνός[7].

6. Κατὰ τὸν Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, «ἡ Σπέτζαις ἐπρωτοσηκώθηκε, ἔστειλαν εἰς τὴν Ὕδραν, καὶ οἱ Ὑδραῖοι δὲν ἦσαν ἀκόμη σηκωμένοι... [8]», τὰ δὲ Ψαρὰ «ἐκίνησαν αὐτοθελήτως». Οὗτος μεταξὺ τῶν ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα ἐξήγειρον τὸν λαὸν τῆς Ὕδρας δὲν ἀναφέρει καὶ τὸν Α. Οἰκονόμου.

7. Ὁ Δ. Κόκκινος ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐξέγερσιν τῶν τριῶν νήσων γράφει: «Συγκινητική, καὶ διὰ τὸν ἁπλοῦν τρόπον καὶ διὰ τὴν ταχύτητα ποὺ ἔγινε καὶ διὰ τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῆς νήσου, ἦτο ἡ κήρυξις τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰ Ψαρά. Καὶ ἂν ὁ ἀγὼν δὲν εἶχεν ἀριθμήσει εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν ἡρώων τῆς ἐποποιΐας του τόσους γενναίως Ψαριανούς, καὶ μόνη ἡ ἐξόρμησις τῶν Ψαρῶν εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας ποὺ ἐγνώσθη ἐκεῖ τὸ κίνημα εἶναι πρᾶξις ἡρωϊκή. Τί εἶναι τὰ Ψαρὰ εἰς τὸν χάρτην τῆς Ἐπαναστάσεως; Ἕνας τολμηρὸς ἀκροβολιστής, ἀποτελῶν τὴν προφυλακὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν θάλασσαν. Αἱ Σπέτσαι μόλις κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἶχον κηρύξει τὴν ἐπανάστασιν καὶ εἶχον στείλει τὰ πρῶτα πλοῖα των εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἡ δὲ Ὕδρα ἐσιωποῦσεν ἀκόμη»[9].

Συνεχίζων δὲ οὗτος ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν παρατηρηθεῖσαν καθυστέρησιν τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Ὕδρᾳ γράφει[10]: «Ἀλλ' ἂν οἱ πρόκριτοι τῆς νήσου ἦτο φυσικόν... νὰ θέλουν νὰ σταθμίσουν τὰ πράγματα πρὶν ἢ κινηθοῦν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ὅλης πατρίδος, ἡ καρδιὰ ὅμως τῆς Ὕδρας δὲν εἶχεν ὀλιγώτερον φλογερὸν πόθον διὰ τὴν ἐλευθερίαν ἀπὸ τὸν ἐκδηλωθέντα ἤδη εἰς τὴν Πελοπόννησον, εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδαν, εἰς τὰς Σπέτσας. Καὶ καρδιὰ τῆς Ὕδρας ἦτο ὁ λαός της. Τὸν ἐπαναστατικὸν παλμὸν τῆς θερμῆς αὐτῆς καρδιᾶς του ἔδωσεν ὁ πλοίαρχος Ἀντώνιος Οἰκονόμου [11, 12, 13]. Αὐτὸς ἐπαναστάτησε τὴν Ὕδραν διὰ πραξικοπήματος».

8. Κατὰ τὸν Κ. Ἀλεξανδρῆ, πρώτη ἐξηγέρθη ἡ νῆσος τῶν Σπετσῶν, κατὰ τὴν 26ην Μαρτίου, ἠκολούθησαν τὰ Ψαρὰ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ Ὕδρα διὰ πραξικοπήματος τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου [14]. Οὗτος δὲ προσθέτει

ὅτι, «εἰς τὰς Σπέτσας μάλιστα, τὰ πράγματα ἐξειλήχθησαν ραγδαιότερον πρὸς τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως, κυρίως λόγῳ τῆς πυρίνης εὐγλωττίας καὶ τῆς πειστικότητος τοῦ Γρηγορίου Δικαίου Παπαφλέσσα»[15].

9. Ἐπίσης κατὰ τὸν Γ. Γερβίνον, πρῶτον ἐπαναστάτησαν αἱ Σπέτσαι, ἠκολούθησαν «οἱ δημοκρατούμενοι Ψαριανοὶ» καὶ κατόπιν ὁ λαὸς τῆς Ὕδρας (27 Μαρτίου) ὑποκινηθεὶς ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου, προσχωρησάντων τελικῶς καὶ τῶν προκρίτων εἰς τὴν ἐπανάστασιν, τὴν 15 Ἀπριλίου[16], [17].

10. Ἐπὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰς τρεῖς νήσους ὁ Α. Ὀρλάνδος γράφει ὅτι, «πρῶτον πάλιν οἱ Σπετσιῶται ὕψωσαν κατὰ θάλασσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως»[18] καὶ ὅτι «οἱ Σπετσιῶται, μετὰ τὴν κατὰ Ναυπλίου καὶ Μονεμβασίας ἀποστολὴν τῶν πλοίων των, ἐθεώρησαν ἐκ τῶν πρωτίστων καθηκόντων των νὰ προτρέψωσι εἰς ἐπανάστασιν καὶ τὰς ἄλλας δύο ναυτικὰς νήσους Ὕδραν καὶ Ψαρά. Καὶ εἰς μὲν τὴν Ὕδραν ἀπέστειλαν τριμελῆ πρεσβείαν[19], [20], ἐκ τῶν... εἰς δὲ τὰ Ψαρὰ τὸν Γκίκαν Τοσῦπα... τὴν 10 Ἀπριλίου 1821, ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα... οἱ φιλοπάτριδες Ψαριανοί... καὶ προετοιμασμένοι εἰς ἐπανάστασιν ὄντες, ὕψωσαν ἀμέσως καὶ αὐτοὶ τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὴν 10 Ἀπριλίου 1821, ἐνθουσιῶντος ὅλου τοῦ λαοῦ»[21].

11. Ὁ Α. Μιαούλης γράφει: «Εἰς τὴν Ὕδραν ἀνῆκε νὰ δώσῃ πρώτη τὸ παράδειγμα τοῦτο μ' ὅλον ὅτι ὁ λαός της ἐκινήθη εἰς ἐπανάστασιν συνεργείᾳ τοῦ συμπολίτου των Γκίκα Θ. Γκίκα, ἔχοντας σύμφρονας καὶ συμβοηθοὺς τὸν πλοίαρχον Ἀντώνιον Οἰκονόμου καὶ Η. Μαρκέζην... Συγχρόνως[22] μὲ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ λαοῦ τῆς Ὕδρας ἐπαναστάτησε καὶ ὁ λαὸς τῆς νήσου Πετσῶν συναινέσει τῶν προυχόντων αὐτῆς καὶ πλοιάρχων καὶ οὕτω πρώτη ἡ νῆσος Πετσῶν ἀνύψωσε τῆς ἐλευθερίας τὸ σύμβολον, ἀποστείλασα πολεμικῶς ὡς δεκαπέντε πλοῖα εἰς τὰ πλησιέστερα τοῦ ἐχθροῦ παράλια... Ἡ νῆσος Ψαρὰ προΰψωσε τὴν 11 Ἀπριλίου τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν, ἀποστείλασα ἔξωθεν τῆς Σμύρνης ἑπτὰ ἐκ τῶν ὡπλισμένων πλοίων της πρὸς βοήθειαν τῶν πρὸς τὰ παράλια ἐκεῖνα κατοικούντων χριστιανῶν ὁμογενῶν...».

Ἀναφερόμενος δ' οὗτος εἰς τοὺς ἀρχικοὺς δισταγμοὺς τῶν προυχόντων τῆς Ὕδρας γράφει: «Μετ' ὀλίγον διασκεφθέντες ὡριμότερον οἱ προΰχοντες τῆς Ὕδρας ἀνύψωσαν τὴν Κυριακὴν τῆς 17 Ἀπριλίου μετ' ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς τῆς ἐλευθερίας τὴν σημαίαν καὶ ἀπέστειλαν πλοῖα εἰς ἀποκλεισμὸν τῶν φρουρίων τῆς Μονεμβασίας, Ναυπλίου καὶ Κορίνθου...»[23], [24].

12. Ὁ Σ. Μελᾶς σημειώνει σχετικῶς ὅτι, μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐν Ὕδρᾳ τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου τῆς 27 Μαρτίου «οἱ ἐπαναστατημένοι στό-

λοι ἀπὸ τὶς Σπέτσες καὶ τά Ψαρὰ φουντάρησαν ἕνα πρωῒ ἀντίκρυ ἀπὸ τὴν Ὕδρα, στὴν περιβόλα· κ' οἱ καπετανέοι τους στείλαν στοὺς προεστοὺς καὶ τοὺς ξόρκιζαν νά βγάλουν τά καράβια τους κι' αὐτοί, νὰ ἑνωθοῦν, νὰ μποῦν μὲ τὰ σωστά τους στὸν ἀγῶνα... Οἱ κοτζαμπάσηδες, ἀφήνοντας γιὰ τὴν ὥρα κατά μέρος τὸ προσωπικὸ ζήτημα μὲ τὸν Οἰκονόμου ἀποφάσισαν νὰ κηρύξουν ἐπίσημα τὴν Ἐπανάσταση... Ἦταν Παρασκευὴ τῆς Διακαινησίμου, δεκαπέντε τοῦ Ἀπρίλη...»[25].

13. Κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸν Κ. Ἄμαντον, «ὅταν ἤρχισεν ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821, οἱ Ψαριανοὶ ἔσπευσαν ἐκ τῶν πρώτων νὰ ὑψώσουν τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν, εἶχαν πεποίθησιν εἰς τὰς δυνάμεις των, εἰς τοὺς ναυτικοὺς ἀρχηγούς των, ὅπως ἦτο ὁ Ἀποστόλης καὶ ἄλλοι... Ἐπίσης ὠχύρωσαν τὸ νησί, ὥστε νὰ μὴ φοβοῦνται πολὺ τοὺς Τούρκους. Τώρα δύνανται πλέον νά περιθάλπουν καὶ πρόσφυγας καὶ ἡ περίθαλψις αὐτὴ ἀπέβη πολὺ τιμητικὴ διὰ τοὺς Ψαριανούς»[26].

14. Ὁ Κ. Μένδελσων, ἀναφερόμενος εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν νήσων, γράφει: «Καίτοι τὰ Ψαρὰ κείμενα ἐγγὺς τῆς Ἀσιατικῆς ἀκτῆς, ἦταν τὰ μάλιστα ἐκτεθειμένα εἰς τουρκικὴν προσβολήν, οὐχ ἧττον ὁμοφώνως ἐξεδήλουν οἱ ζωηροὶ καὶ νοήμονες κάτοικοι τῆς νήσου τὴν διάθεσιν αὐτῶν ὅπως συμμετάσχωσι τοῦ ἀγῶνος... Κατὰ τὸν Μάρτιον ἤδη, ἅμα ἀκουσθείσης τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Ὑψηλάντου εἶχον ἀπόφασιν οἱ Ψαριανοὶ νὰ ἐπαναστῶσιν... Τὴν 23 Ἀπριλίου ἡμέραν τοῦ Πάσχα, ἐφάνη πρὸ τῆς νήσου σπετσιωτικὸν πλοῖον φέρον τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀγγέλλον ὅτι αἱ Σπέτσαι ἐπαναστάτησαν. Ὁ λαὸς συνῆλθε πάραυτα ἐν τῷ καταστήματι τοῦ κοινοῦ συμβουλίου, ἔσχισε τὴν τουρκικὴν σημαίαν, κατέστρεψε τὰ ἐμβλήματα τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως, καὶ ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα τῶν Σπετσιωτῶν...» [27].

Ἀναφερόμενος δ' οὗτος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν Σπετσῶν παρατηρεῖ ὅτι τῇ ἐντολῇ τοῦ Παπαφλέσσα, ὁ λοχαγὸς Γ. Πάνος εἶχε ἐργασθῇ μεταξὺ τῶν ἐν Σπέτσαις συμπολιτῶν του καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου «...ἐγένετο ἐπὶ τῆς νήσου συνέλευσις, ἐν ᾗ ἀπεφασίσθη νὰ βοηθηθῶσιν ἰσχυρῶς οἱ Πελοποννήσιοι. Ἡ σημαία τῆς ἐλευθερίας ἀνεπετάσθη... ἐξωπλίσθησαν δὲ καὶ ἐπληρώθησαν πεντήκοντα δύο πλοῖα διὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα. Μία τῶν πρώτων ἔπλευσεν ἡ ἀμαζὼν Μπουμπουλίνα εἰς τὸν ἀργολικὸν κόλπον, καὶ ἀπέκλεισε τὸ Ναύπλιον· ἄλλα δὲ σπετσιωτικὰ πλοῖα ἀπέκλειον τὴν Μονεμβασίαν, περιέπλεον τὴν πελοποννησιακὴν ἀκτήν.... ἐνῷ ἄλλα ἐπίσης ἔφερον ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον τὸ ἄγγελμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸ ἐγερτήριον εἰς ἐπανάστασιν κήρυγμα»[28].

Τέλος, ὡς πρὸς τοὺς δισταγμοὺς τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας, διὰ τὴν ἄμεσον προσχώρησιν τῆς νήσου εἰς τὴν ἐπανάστασιν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον σημειοῦται ὑφ' ὅλων τῶν συγγραφέων καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι ἱστορικῶς ἀ-

ποδεδειγμένον, ὁ Μένδελσων γράφει: ὅτι καὶ οἱ δισταγμοὶ οὗτοι τῶν προκρίτων ἤρθησαν τὴν 28ην Ἀπριλίου «καὶ ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ καὶ τοῦ πατριωτικοῦ καθήκοντος συνδιηλλάγησαν ὁ ἐνδοιασμὸς καὶ ἡ ἀνυπομονησία, ἡ πτωχεία καὶ ὁ πλοῦτος, οἱ πρόκριτοι καὶ ὁ λαός»[29].

15. Πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Μένδελσων ἐκτεθεμένην σειρὰν τῆς συμμετοχῆς τῶν νήσων εἰς τὴν ἐπανάστασιν συμπίπτουν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Δ. Σπανοῦ γραφόμενα: «Τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἔφθασεν ἐκ Σπετσῶν εἰς Ψαρὰ ὁ πλοίαρχος Γκίκας Τσούπας μὲ τὸ πλοῖον του ἔχων ὑψωμένην τὴν σημαίαν τῆς Ἐλευθερίας... Συναθροισθεὶς ὁ λαὸς εἰς τὸ κατάστημα τῆς Δημογεροντίας κατεβίβασε τὴν τουρκικὴν σημαίαν, κατεξέσχισε αὐτὴν καὶ κατέστρεψε τὰ ὀθωμανικὰ σύμβολα... Ἀπέστειλαν δὲ ἀμέσως ταχύπλουν εἰς Ὕδραν καὶ Σπέτσας διὰ νὰ ἀναγγείλουν τὴν ἀπόφασίν των καὶ ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται διὰ τὴν ὀχύρωσιν τῆς νήσου... Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπανῆλθε τὸ ταχύπλουν, τὸ ὁποῖον ἔφερε εἰδήσεις, ὅτι καὶ οἱ Ὑδραῖοι εἶναι καθ' ὅλα σύμφωνοι εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἔθνους ἀγῶνα, ἀλλ' ὅτι προέχει ἡ τακτοποίησις ὡρισμένων τοπικῶν ζητημάτων...»[30].

16. Κατὰ τὸν καθηγητὴν Α. Δασκαλάκη, «αἱ Σπέτσαι, εὑρισκόμεναι ἐγγύτατα τῶν ἀκτῶν τῆς Πελοποννήσου, παρηκολούθουν μετ' ἀσυγκρατήτου ἐνθουσιασμοῦ, τοὺς πρώτους ἐκεῖ θριάμβους τῆς ἐπαναστάσεως, ἐρρίφθησαν εἰς τὸν ἀγῶνα τὴν 2 - 3 Ἀπριλίου... εἰς τὰ Ψαρὰ ἡ ἐπανάστασις ἐκηρύχθη τὴν 10 Ἀπριλίου...»[31].

Ἀναφερόμενος δὲ εἰς τὴν ἐν Ὕδρᾳ ἐκραγεῖσαν ἐπανάστασιν γράφει: «...τὴν νύκτα τῆς 27 Μαρτίου ὁ φλογερὸς πατριώτης πλοίαρχος καὶ Ἑταιριστὴς Ἀντώνιος Οἰκονόμου παρέσυρε τὸν λαόν, κατέλαβε τὰ πλοῖα ἐξ ἐφόδου καὶ ἀνεκηρύχθη ἀρχηγὸς τῆς Ὕδρας. Παρῆλθε ὅμως ἀρκετὸς χρόνος, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἵνα λάβῃ εἰς χεῖρας του ἁπάσας τὰς ἐξουσίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἵνα συμπληρωθοῦν αἱ ἀπαιτούμεναι πολεμικαὶ προπαρασκευαὶ τοῦ στόλου. Οὕτως ἡ ἐπανάστασις ἐκηρύχθη εἰς τὴν Ὕδραν ἐπισήμως τὴν 15 Ἀπριλίου, μὲ τὴν συμμετοχὴν τῶν προκρίτων καὶ σύμπαντος τοῦ λαοῦ»[32].

17. Ὁ Ε. Κυριακίδης γράφει[33]: «Καθ' ἣν ἡμέραν ὁ Πατρῶν Γερμανὸς ἀπέδιδε τὴν πρὸς τοὺς προξένους δήλωσιν[34]... ἐν Σπέτσαις τὰ πλοῖα ἐσημαιοστολίσθησαν διὰ τῶν ἑλληνικῶν σημαιῶν. Οἱ Ψαριανοὶ οἵτινες ἡμέρας τινὰς πρότερον ὑπὸ τὸν Νικ. Ἀποστολίδην πέμψαντες ἐξ πλοῖα εἰς Σμύρνην παρεμπόδισαν τὴν μετάβασιν τρισχιλίων Τούρκων στρατιωτῶν ες Πελοπόννησον, προθύμως ἔπραξαν τὸ αὐτό, ἀφοῦ ἄλλως τε ἡ Σπετσιῶτις καὶ γενναία Μπουμπουλίνα ἐπολιόρκει μετὰ πλοίων τὸν Κορινθιακὸν κόλπον· τέλος Σπετσιωτικὰ πλοῖα, ἐμφανισθέντα πρὸ τῆς Ὕδρας ἔδωκαν πέρας εἰς συζητήσεις καὶ ἔριδας περὶ τοῦ τρόπου τῆς

συμμετοχῆς τῆς νήσου εἰς τὸν ἀγῶνα, οὕτω δὲ τὴν 15 Ἀπριλίου αἱ τρεῖς νῆσοι ἀνήγγειλαν ες τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ ὅτι ὁριστικῶς κατέρχονται εἰς τὴν πάλην».

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων κατὰ Κυριακίδην, συνάγεται ὅτι τὴν 26 Μαρτίου, συγχρόνως μὲ τὴν ἐπίδοσιν, τῶν ἐπισκόπων καὶ ἀρχόντων, τῆς πρὸς τοὺς προξένους τῶν ξένων Δυνάμεων δηλώσεως, αἱ Σπέτσαι ἐκήρυξαν ἐπισήμως τὴν ἐπανάστασιν, μετασχόντες εἰς τὴν κατὰ τὴν προηγουμένην ἡμέραν κήρυξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐπισήμως. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ἐν παρόδῳ, δτι κατ' ἐσχάτως ἐκφρασθεῖσαν ἄποψιν [35], «ἡ 23η Μαρτίου τοῦ 1821 κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν εἶναι ἡ γνησία τῆς ἐνάρξεως τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ '21 χρονολογία».

Συμφώνως δὲ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Κυριακίδου γραφόμενα, τὰ Ψαρὰ πρὶν ἢ ἐπισήμως κηρυχθῇ ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν νῆσον, προέβησαν εἰς κατ' οὐσίαν ἐπαναστατικὴν πρᾶξιν διὰ τῆς ἀποστολῆς εἰς Σμύρνην πλοίων των «ἡμέρας τινὰς πρότερον ὑπὸ τὸν Νικόλαον Ἀποστολίδην» πρὸς παρεμπόδισιν τῆς διακινήσεως τουρκικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Πελοπόννησον.

18. Κατὰ τὸν Γ. Φίνλεϋ[36]: «Πρῶτο ἀπὸ τὰ νησιὰ ποὺ διεκήρυξε τὴν ἀνεξαρτησία του σὰν μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, ἦταν οἱ Σπέτσες, ποὺ ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς προεστούς της ἦταν μέλη τῆς Ἑταιρείας... Τὰ Ψαρὰ ἀκολούθησαν τὸ παράδειγμα τῶν Σπετσῶν, ἀλλὰ προσχώρησαν στὴν ἐπανάσταση μὲ λίγη καθυστέρηση, στὶς 23 Ἀπριλίου... Ἐνῶ οἱ Σπετσιῶτες καὶ οἱ Ψαριανοὶ διεξήγαγον τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐλευθερία, οἱ προεστοὶ τῆς Ὕδρας ἀντιδροῦσαν ἀκόμη στὴ λαχτάρα τοῦ λαοῦ νὰ προσχωρήσει στὴν ἐπανάσταση».

19. Πρὶν ἢ προχωρήσωμε περαιτέρω εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ θέματός μας, περὶ τοῦ ποία τῶν τριῶν νήσων προηγήθη εἰς τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως, κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάσωμεν ἐν τάχει τὰ ὑπὸ τοῦ Φωτάκου γραφόμενα περὶ τούτου. Οὗτος γράφει: Ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ Ἔλους Ἄνθιμος «ἀφοῦ εὐλόγησε τὰ ἅρματα τῆς Μονεμβασίας[37] ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν καὶ ἦλθεν εἰς Βέρβαιναν. Ἀπὸ ἐκεῖ μετὰ τὴν μάχην τοῦ Λεβιδίου[38]... ἀνεχώρησε καὶ ἐπῆγεν ἀ π ὸ τὰς Σ π έ τ σ α ς ε ἰ ς Ὕ δ ρ α ν δ ι ὰ κ ι ν ή σ ῃ ἐ κ ε ῖ τ ὴ ν ἐ π α ν ά σ τ α σ ι ν (ἡ ὑπογράμμισις ἰδική μας). Ἡ Ὕδρα πάντοτε ἐδέχετο τοὺς ἀποστόλους, οἱ ὁποῖοι ἐπερνοῦσαν ἀπὸ ἐκεῖ διὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ δι' ἄλλα μέρη, καὶ ἐκατηχεῖτο ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἐδείκνυε προθυμίαν διὰ τὴν ἐπανάστασιν...»[39]. Ἡ ἐν Ὕδρᾳ δὲ ὑφισταμένη δυστοκία μεταξὺ τῶν στρωμάτων τῶν οἰκοκυραίων, ὡς πρὸς τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐκάμφθη τελικῶς πρὸ τῆς σθενερᾶς ἐπιμονῆς τοῦ Ἀντωνίου Οκονόμου — ὅστις, κατὰ Φωτάκον — ἔτυχε τῆς βοηθείας τοῦ ἐκεῖ ἀφιχθέντος ἀρχιε-

ρέως τοῦ Ἕλους Ἀνθίμου, ἐπιτευχθέντος τελικῶς τοῦ σκοποῦ τῆς συμφιλιώσεως μεταξὺ λαοῦ καὶ οἰκοκυραίων, συμφιλίωσις ἡ ὁποία ὡδήγησεν εἰς τὴν διακήρυξιν «ὅτι ἀφιερώνουν τὰ πλούτη των, τὰ καράβια των, καὶ τὴν ἰδίαν των ζωὴν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πτρίδος... Τὴν 15 Ἀπριλίου, ἀφοῦ ἐψάλη δοξολογία, ὑψώθη ἡ Ἑλληνικὴ σημαία εἰς τὴν Ὕδραν καὶ ἡ νῆσος αὕτη ἔνωσε τὸ πνεῦμα της μὲ τὸ πνεῦμα ὅλου τοῦ Ἔθνους»[40].

20. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων — κατὰ Φωτάκον — ἀνακύπτουν καθ' ἡμᾶς τὰ κάτωθι ἐρωτήματα: Πρῶτον, ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα, κατὰ πόσον αἱ Σπέτσαι καὶ ἡ Ὕδρα ἐπανεστάτησαν αὐτοβούλως ἢ εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν διὰ νὰ ἐπαναστατήσουν ὑπέστησαν τὸν ἐπηρεασμὸν τοῦ ἐκεῖ ἀφιχθέντος Ἀρχιερέως τοῦ Ἕλους Ἀνθίμου, ὁ ὁποῖος — κατὰ Φωτάκον — μετέβη εἰς τὰς νήσους «διὰ νὰ κινήσῃ ἐκεῖ τὴν ἐπανάστασιν», ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἔλαβε χώραν ἡ μάχη τοῦ Λεβιδίου.

Κατὰ τὴν ἡμετέραν ἄποψιν αἱ νῆσοι ἐπανεστάτησαν ἄνευ τοῦ ἐπηρεασμοῦ καὶ τῆς ὑποκινήσεως τοῦ Ἀνθίμου, δεδομένου ὅτι οὗτος δὲν εἶχε τὸν διαθέσιμον χρόνον ἵνα ἀσκήσῃ οἱονδήποτε ἐπηρεασμὸν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Τὸν ἰσχυρισμόν μας δὲ τοῦτον στηρίζομεν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Φωτάκου γραφόμενα. Ἐπαναλαμβάνομεν δὲ ὅτι — κατὰ Φωτάκον — ὁ Ἄνθιμος ἀνεχώρησε ἐκ Βερβαίνης μετὰ τὴν μάχην τοῦ Λεβιδίου, δηλαδὴ μετὰ τὴν 14 Ἀπριλίου.

Συνεπῶς, περαιτέρω ἐρωτᾶται: Ποῖος ὁ ἀκριβὴς χρόνος ἀναχωρήσεως τοῦ Ἀνθίμου; Τὸ ἐρώτημα δὲ τοῦτο, ἐνέχει καθ' ἡμᾶς σημασίαν διότι δὲν νομίζομεν ἔστω καὶ ἂν ὁ Ἄνθιμος ἀνεχώρησε τὴν ἑπομένην τῆς μάχης τοῦ Λεβιδίου, δηλ. τὴν 15 Ἀπριλίου, ἦτο δυνατὸν νὰ μεταβῇ εἰς Σπέτσας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ὕδραν «διὰ νὰ κινήσῃ τὴν ἐπανάστασιν». Δὲν ὑφίστανται ἄρα χρονικὰ περιθώρια διὰ μίαν ἐνέργειαν τοῦ Ἀνθίμου τοσαύτης μάλιστα σπουδαιότητος. Πέραν ὅλων αὐτῶν εἶναι γενικῶς ἀποδεκτὸν ὅτι αἱ Σπέτσαι ἐπανεστάτησαν πρὸ τῆς ἐκεῖ ἀφίξεως τοῦ Ἀνθίμου (ἡ συντομοτέρα ἡμερομηνία, κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Φωτάκου γραφόμενα, δὲν δύναται νὰ εἶναι πρὸς τῆς 15 Ἀπριλίου), ἡ δὲ Ὕδρα — κατ' αὐτὸν — ἐπανεστάτησε τὴν 15 Ἀπριλίου[41]. Ὥστε λοιπόν, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ περὶ «κινήσεως» τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰς Σπέτσας καὶ Ὕδραν, ὑπὸ τοῦ Ἀνθίμου, δὲν δυνάμεθα νὰ τὰ ἀποδεχθῶμεν, ἐκτὸς ἐὰν ὁ Φωτάκος διὰ τοῦ ὅρου «κ ί ν η σ ι ς» ἐννοεῖ τὴν ὀργάνωσιν, τὴν κατεύθυνσιν ἢ τὸν τρόπον δράσεως. Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἕλους Ἄνθιμος δὲν μετέβη εἰς τὰς νήσους νὰ «κινήσῃ» τὴν ἐπανάστασιν προκύπτει καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς δι' ἧς οἱ Πελοποννήσιοι ἐφωδίασαν τοῦτον καὶ φέρουσαν ἡμερομηνίαν 8 Ἀπριλίου 1821.

Σχετικῶς δὲ ὁ Α. Ὀρλάνδος γράφει ὅτι ἐκραγείσης τῆς Ἐπαναστά-

σεως ἐν Σπέτσαις, τὴν 2 Ἀπριλίου 1821, αὕτη ἐνεποίησε χαρὰν ἀνὰ τὸ πανελλήνιον καὶ «οἱ μὲν Πρόκριτοι τῆς Πελοποννήσου θέλοντες νὰ δηλώσωσι τὴν χαρὰν των ταύτην οὐ μόνον ἐγγράφως, ἀλλὰ καὶ διὰ ζώσης, ἀπέστειλαν εἰς Σπέτσας τὸν Ἐπίσκοπον Ὕδρας Ἄνθιμον, κομίζοντα τὴν ἐξῆς ἐπιστολὴν αὐτῶν τῆς 8 Ἀπριλίου 1821»[42].

21. Ἡ ἄποψίς μας αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῶν κάτωθι σημειουμένων ὑπὸ τοῦ Α. Λιγνοῦ εἰς τὸ Ἀρχεῖον Ὕδρας, ὡς καὶ εἰς τὰ ἀναφερόμενα στοιχεῖα τοῦ αὐτοῦ Ἀρχείου ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος.

Οὕτω, λοιπόν, ὁ Α. Λιγνὸς γράφει σχετικῶς: «Περὶ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἐπανεστάτησεν ἡ Ὕδρα κρατεῖ ἀρκετὴ διαφωνία. Τὰ πράγματα ἔλαβον χώραν ὡς ἑξῆς: Ἡ ἐπανάστασις ἐκηρύχθη ἐν Ὕδρᾳ ὑπὸ τοῦ λαοῦ τὴν 27ην Μαρτίου καὶ ὁ ἀσκῶν τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν Νικόλαος Κοκοβίλας καθηρέθη, ἀνέλαβε δὲ τὴν διοίκησιν ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐπαναστατῶν Ἀντώνιος Οἰκονόμος· τὴν 31 Μαρτίου ἀνεγνώρισαν αὐτὸν καὶ οἱ πρόκριτοι, καὶ ἔδωκαν αὐτῷ ἐξουσίαν νὰ θέσῃ εἰς κίνησιν, κατὰ τὴν ἀνάγκην, τὰς ἀπαιτουμένας ναυτικὰς καὶ πεζικὰς δυνάμεις, ἀναλαμβάνοντες αὐτοὶ καὶ τὴν δαπάνην τῆς ἐκστρατείας καὶ τὴν φροντίδα τῆς παρασκευῆς αὐτῆς· τὴν 15 δὲ Ἀπριλίου, ἀφοῦ ἔγιναν αἱ δέουσαι παρασκευαί, ἐκηρύχθη ἡ ἐπανάστασις καὶ ἐπισήμως ὑπὸ πάντων. Ὅτι οἱ πρόκριτοι ἀπέκρουον τὴν ἐπανάστασιν ἢ ἐδίσταζον νὰ ἀποδυθῶσιν εἰς αὐτὴν ἐνῷ αὕτη εἶχεν ἤδη ἀλλαχοῦ κηρυχθῇ, δὲν εἶναι ἀληθές[43], ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν συνεννοήσεων μετὰ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ προκρίτων καὶ ἐκ τῶν παρασκευῶν εἰς τὰς ὁποίας προέβαινον· ἁπλῶς ἐν τῇ χαρακτηριζούσῃ αὐτοὺς συνέσει ἔκριναν ἀπάναγκες νὰ παρασκευασθῶσι πρῶτον ἐπαρκῶς καὶ εἶτα νὰ κηρύξωσιν αὐτήν»[44].

22. Οὕτω πως ἐξελιχθέντων τῶν γεγονότων ἐν Ὕδρᾳ, ὁ καταλαβὼν τὴν ἐξουσίαν ἐν τῇ νήσῳ Ἀντώνιος Οἰκονόμου, προβαίνει εἰς τὴν ἔκδοσιν Προκηρύξεως[45] πρὸς τὸν λαὸν τῆς νήσου — ἄνευ χρονολογίας — ἐν ᾗ, μεταξὺ ἄλλων ἔγραφε: «...ἦλθεν ἀδελφοί, ὁ καιρὸς νὰ δείξωμεν πόσην δύναμιν ἔχει ὁ ζῆλος τῆς πίστεως καὶ ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος... Ὅλοι οἱ γενναῖοι Πελοποννήσιοι λαβόντες τὰ ὅπλα ἔκλεισαν τὰ θηρία μέσα εἰς τὰ ἄγρια κάστρα... οἱ ἀνδρεῖοι συνάδελφοι Σπετζιῶται ὕψωσαν εἰς τὰ καράβια των τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας τοῦ γένους... ἀπ' ὅλα τὰ μέρη ἀκούγονται φωναὶ ὁμονοίας, ἀνδρείας καὶ νίκης... Ἀνδρεῖοι καὶ φιλελεύθεροι Ὑδριῶται· ἀς ἀφρίσῃ ἡ Ἑλληνικὴ θάλασσα ὑποκάτω ἀπὸ τὰ πολεμικά σας καράβια... Ἑνωθῆτε λοιπὸν μὲ τοὺς ἀνδρείους συναδέλφους σας Σπετζιώτας καὶ Ψαριανούς...»[46].

Ἐκ τῆς Προκηρύξεως ταύτης, τοῦ ἐν ἀρχῇ ἀρχηγοῦ τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς Ὕδραν, προκύπτει ἀδιασείστως, ὅτι ἡ νῆσος αὕτη ἠκολούθησε

τὰς νήσους Σπέτσας καὶ Ψαρὰ αἱ ὁποῖαι προηγήθησαν εἰς τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως .

Ἐνταῦθα ὅμως, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ κάμωμεν τὴν παρατήρησιν ὅτι, ἡ ὑπὸ τῶν Προκρίτων τῆς Ὕδρας ληφθεῖσα ἀπόφασις, κατὰ τὴν 31 Μαρτίου 1821, δι' ἧς οὗτοι προέβησαν εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου, ἐξουσιοδοτοῦντες ἅμα τοῦτον ὅπως «...ἔχει ἀπόλυτον ἐξουσίαν χρείας τυχούσης νὰ ἐκστρατεύσῃ διὰ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης κατ' ἀρέσκειαν... Ἡμεῖς δὲ οἱ κάτωθεν γεγραμμένοι προεστῶτες... ὑποσχόμεθα ἑτοίμως καὶ ἀναντιρρήτως προμηθεῦσαι τὴν τοιαύτην δύναμιν καὶ τὴν ἔξοδον τοιαύτης ἐκστρατείας...» [47], ἐσήμαινε τὴν πανηγυρικὴ ἀναγνώρισή του, ἅτε ἤδη τυχὼν τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ λαοῦ.

Τοῦ λοιποῦ (31 Μαρτίου 1821) οὗτος περιβαλλόμενος τῆς ὑποστηρίξεως τῶν προεστώτων καὶ τοῦ λαοῦ, ἔχει τὴν ἐξουσιοδότησιν καὶ τὴν δύναμιν νὰ προβῇ εἰς τὴν διενέργειαν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, αἱ ὁποῖαι ὑποχρεοῦν τὴ Ὕδραν ἐν τῷ συνόλῳ της. Συνεπῶς, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, θὰ ἐτείναμεν νὰ δεχθῶμεν, ὡς ἀπώτατον χρονικὸν σημεῖον τῆς ἐν Ὕδρᾳ κάμψεως τῶν διαταγμῶν τῶν Προκρίτων τὴν 31 Μαρτίου, ἔστω καὶ ἀναγκαστικῶς.

23. Ὡς ἐνισχυτικὸν στοιχεῖον περὶ τῆς ἀποφάσεως τῆς Ὕδρας νὰ μετάσχῃ τοῦ ἀγῶνος πρὸ τῆς ἐπισήμου κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τὴν 15 Ἀπριλίου, εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν ἑπομένην (16 Ἀπριλίου), ἐχορηγήθη εἰς τὰ πλοῖα ἔντυπος προκήρυξις (ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῆς Πατέντας), ἥτις ὅμως ἐλλείψει τυπογραφείου τότε ἐν Ὕδρᾳ, ἐξετυπώθη ἀλλαχοῦ. Συνεπῶς τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ νῆσος εἶχεν λάβει τὴν ἀπόφασιν [48] πολὺ πρὸ τῆς 15 Ἀπριλίου.

Ὡς ὅμως παρατηρεῖ ὁ Α. Δασκαλάκης, «ἀντίτυπα διεσώθησαν πολλὰ καὶ διαφόρων χρονολογιῶν, ἀλλ' οὐδὲν τούτων φέρει χρονολογίαν πρὸ τῆς 16ης Ἀπριλίου 1821, ἑπομένως πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Ὕδρᾳ»[49].

Ὡς πρὸς τὸν τόπον ἐκτυπώσεως τῆς ἐν λόγῳ Προκηρύξεως, ἣν αἱ νῆσοι παρέδιδον εἰς τὰ πλοῖα, κατὰ μίαν ἐπιστολὴν τοῦ Ν. Βιτάλη, σταλεῖσαν ἐκ Λιβόρνου πρὸς τὸν ἐν Βενετίᾳ εὑρισκόμνον Κόμητα Διονύσιον Ρώμα, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 3 Αὐγούστου 1821, προκύπτει ὅτι αὕτη ἐτυπώθη ἐν Λιβόρνῳ τῆς Ἰταλίας. Πράγματι, μεταξὺ ἄλλων, ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Βιτάλη ἔγραφε: «...ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν ἡ ὁποία ἦλθεν ἀπὸ Τζιὰν καὶ Ὕδρα ἔμαθα, ὅτι ἐλάβατε ἀντίγραφον ἀπὸ τὴν προκήρυξιν τῆς Ὕδρας, ἡ ὁποία ἐτυπώθη ἐδῶ»[50].

Συνεπῶς, ὁ χρόνος τῆς ὑπὸ τῆς Ὕδρας κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἦτο πολὺ ἐνωρίτερον προαποφασισμένος, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονὸς

τοῦ ἀπαιτουμένου χρόνου διὰ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ ἐκτύπωσιν καὶ ἐκεῖθεν ἀποστολὴν τῆς ἐν λόγῳ προκηρύξεως.

24. Ἡ ὡς ἄνω ἄποψίς μας ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὰς 29 Μαρτίου 1821, διενεργήθη χρηματικὸς ἔρανος ἐν τῇ νήσῳ, ὅστις ἀπέφερεν ποσὸν 237.458 γροσίων ἢ 32.753 ταλλήρων. Σχετικῶς, ὁ Α. Λιγνὸς γράφει: «Αὐταπόδεικτον εἶναι, ὅτι ὁ ἔρανος οὗτος ἐγένετο διὰ πολεμικὰς παρασκευάς, καὶ ὅτι διὰ νὰ ἐγίνετο τοῦτο, θὰ εἶχεν ἤδη κηρυχθῆ ἐν Ὕδρᾳ ἡ ἐπανάστασις· ἄλλως ὁ σκοπὸς τοῦ ἐράνου τῆς 29 Μαρτίου θὰ ἦτο ἀκατανόητος. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἐν Ὕδρᾳ ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου καὶ τοῦ λαοῦ τὴν νύκτα τῆς 27 Μαρτίου· τὴν 15 δὲ Ἀπριλίου ἡμέραν καθ' ἣν πάντες πιστεύουν ὅτι ἐπανεστάτησεν ἡ Ὕδρα, οὐδὲν ἄλλο ἐγένετο ἢ δευτέρα ὑπὸ τῶν προκρίτων καὶ δι' ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς ἀναγνώρισις καὶ παραδοχὴ τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ τὴν νύκτα τῆς 27 Μαρτίου κηρυχθείσης ἐπαναστάσεως, ἀφοῦ τὴν 31 Μαρτίου οἱ πρόκριτοι εἶχον ἤδη τὸ πρῶτον, διὰ τοῦ παρ' αὐτῶν ὑπογραφέντος πρακτικοῦ ἀναγνωρίσει αὐτήν. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τοῦτο, ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἐκηρύχθη τότε ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν προκρίτων, ἔχει μεγαλυτέραν ἀξίαν· ἄλλως τε ὁ ἐπαναστατήσας λαὸς τῆς Ὕδρας δὲν ἐνόμιζεν ὅτι ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἀναμείνῃ ἐπ' ἄπειρον τὴν διάλυσιν τῶν δισταγμῶν τῶν προκρίτων, διότι ἐγνώριζε θαυμάσια τὸν τρόπον νὰ πείσῃ ἢ νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτούς, καὶ τὴν ἐπανάστασιν νὰ δεχθοῦν, καὶ τὴν δαπάνην διὰ τὸν ἀγῶνα νὰ παράσχουν, ὅπερ καὶ ἐγένετο»[51].

25. Διὰ νὰ παράσχωμεν μίαν συγκριτικὴν εἰκόνα τῆς ἀξίας τῶν συλλεγέντων κατὰ τὸν ἔρανον τῆς 29 Μαρτίου 237.458 γροσίων, ἀναφέρομεν ὅτι, ὅτε ἐπετεύχθη ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς χώρας, ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας ὥρισε[52] τὸν μηνιαῖον μισθὸν[53] τοῦ Ἕλληνος στρατιώτου εἰς 25 γρόσια καὶ τὴν ἰσοτιμίαν[54] τῆς λίρας στερλίνας πρὸς 73 γρόσια.

Συνεπῶς, τὸ ποσὸν τοῦ ἐράνου τούτου ἠδύνατο νὰ καλύψῃ τὴν μισθοδοσίαν 100 ναυτῶν ἐπὶ 95 μῆνας ἢ 200 ναυτῶν ἐπὶ 47 μῆνας. Ἄλλως, τὸ ποσὸν τοῦ ἐράνου, ἠδύνατο νὰ καλύψῃ τὰς δαπάνας ἑνὸς πολεμικοῦ πλοίου ἐπὶ 1 ἔτος, τοῦ πλοίου τούτου φέροντος πλήρωμα 108 ἀνδρῶν καὶ 16 πυροβόλα, δεδομένου ὅτι, ὡς γράφει ὁ Παπαρρηγόπουλος, κατὰ τὸν ὑποβληθέντα προϋπολογισμὸν πρὸς τὴν ἐν Ἄστρει Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, αἱ δαπάναι κινήσεως ἑνὸς τοιούτου πλοίου συνεποσοῦντο κατὰ μῆνα εἰς 20.000 γρόσια περίπου[55], [56].

Ὡς ὅμως προκύπτει ἐκ τοῦ ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας Ἐπιτροπῆς κατατεθέντος πρὸς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν «ὑποθετικοῦ λογαριασμοῦ ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ ἔτους 1823», αἱ μηνιαῖαι δαπάναι κινήσεως ἑνὸς πλοίου ἔχοντος πλήρωμα 108 ἀνδρῶν καὶ 16 πυροβόλων, ἀνήρχοντο εἰς 13.310.

γρόσια, «ταῦτα εἰς ἐκστρατείαν ἑνὸς μηνὸς ἐκτὸς τῶν γουμένων, πανίων καὶ ἄλλων ἀναγκαίων πραγμάτων» [57].

Συνεπῶς, τὸ ὕψος τῶν δαπανῶν ἑνὸς τοιούτου πλοίου δι' ἕνα μῆνα ἐκυμαίνετο πέριξ τῶν 15.000 γροσίων κατ' ἀνώτατον ὅριον.

26. Ἐνταῦθα ὅμως, ὡς πρὸς τὸν διενεργηθέντα ἐν Ὕδρᾳ ἔρανον τῆς 29 Μαρτίου, δέον νὰ εἴπωμεν ὅτι οὗτος καὶ μόνον δὲν στοιχειωθετῆ, τὰ ὑπὸ τοῦ Α. Λιγνοῦ γραφόμενα, ὅτι ὁ ἔρανος ἐγένετο διὰ πολεμικὰς προπαρασκευὰς καὶ ὅτι συνεπῶς διὰ νὰ ἐγένετο τοῦτο «θὰ εἶχεν ἤδη κηρυχθῆ ἐν Ὕδρᾳ ἡ ἐπανάσασις» [58].

Βεβαίως ὁ ἔρανος τοῦτος ὑπεδήλου ἀναμφιοβήτως τὴν δημιουργίαν ἑνὸς κλίματος ἐπαναστατικοῦ ἀναβρασμοῦ εἰς τὴν νῆσον, ἐσήμαινε, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, μίαν ἐκδήλως «ἔκνομον» προπαρασκευαστικὴν ἐπαναστατικὴν πρᾶξιν, ἐδραίωνε τὴν κορυφουμένην ἐπαναστατικὴν θέλησιν καὶ ἔτεινε εἰς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ἐπααστατικοῦ ἐγχειρήματος, πλὴν ὅμως, οὗτος καὶ μόνον δὲν συνίστα τὴν ἐπανάστασιν. Καὶ ναὶ μὲν ὁ ἔρανος τοῦτος ὑπεδήλου περαιτέρω τὴν προϊοῦσαν ἄνοδον τοῦ ἐπαναστατικοῦ θερμομέτρου[59] τῆς Ὕδρας, ἀλλὰ οὐδεμία πρᾶξις ἐπαναστατικοῦ χαρακτῆρος ἐξεδηλώθη τὴν ἡμέραν ταύτην. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι, συνεπείᾳ τοῦ σημαντικοῦ ποσοῦ τὸ ὁποῖον συνεκεντρώθη κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας ὑφ' ἣν ὁ ἔρανος ἔλαβε χώραν, εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν προκρίτων τῆς νήσου — διότι ἕν τοιοῦτον σημαντικὸν ποσὸν δὲν ἦτο εὐχερὲς νὰ προέλθῃ μόνον ἐκ τῶν πενεστέρων στρωμάτων — εἶχεν ὡριμάσει ἡ ἰδέα τῆς ἐπαναστάσεως καὶ εἶχεν ἀποκρυσταλλωθῆ κατὰ τὸν πλέον πάνδημον τρόπον διὰ τῆς διενεργείας τοῦ ἐράνου.

27. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἐπανάστασιν τῆς νήσου τῶν Σπετσῶν αὕτη ἤδη εἶχεν ἀποστείλει τὰ πλοῖα της πρὸς πολιορκίαν τοῦ φρουρίου τῆς Μονεμβασίας, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς ἀπὸ 5 Ἀπριλίου 1821 ἐπιστολῆς τῶν Σπετσιωτῶν Καπετανέων, οἱ ὁποῖοι μὲ ἐπιτὰ πλοῖα εὑρίσκοντο ἐκεῖ καὶ οἱ ὁποῖοι ἐζήτουν ἀπὸ τὰς Σπέτσας ἀραβόσιτον. Ἔγραφον: «...δίχως ἄλλο νὰ βάλετε εἰς καλὸν τριχαντῆρι τριακόσια κοιλὰ [60] καλαμπόκι... νὰ μὴν κάμετε ἄλλως διὰ νὰ προθφάσωμεν τοὺς ἀδελφούς μας τῶν ὁποίων ἐδώσαμεν ἐκ τῶν καραβίων μας κάμποσον παξιμάδι...» [61].

Συνεπῶς οἱ Σπετσιῶται εὑρίσκοντο ἤδη πρὸ τῆς 5 Ἀπριλίου πολιορκοῦντες τὸ φρούριον τῆς Μονεμβασίας[62], ἀντιμετωπίζοντες καὶ ἔλλειψιν τροφῶν, ἅτε δώσαντες ἐκ τῶν ἰδίων εἰς τὰ στρατεύματα τῆς ξηρᾶς.

28. Ὡς πρὸς τὴν νῆσον τῶν Ψαρῶν [63], ἤδη αὕτη ἦτο ἑτοίμη τὴν 10 Ἀπριλίου, περατώσασα τὰς προετοιμασίας διὰ τὴν διάθεσιν εἰς τὸν ἀγῶνα δώδεκα πλοίων. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς ἀπὸ 10 Ἀπριλίου 1821 ἐπιστολῆς τοῦ Ἐφόρου τῶν Ψαρῶν πρὸς τὸν συνάδελφόν του τῶν Σπε-

τοῶν, ὁ ὁποῖος ἔγραφεν ὅτι κατόπιν τῆς ἐκεῖ ἐπισκέψεως καὶ προτροπῆς τοῦ κοινοῦ φίλου Π. Ὁμηρίδη,«παρεσκευάσαμεν δώδεκα ἐκ τῶν καλητέρων πλοίων τῆς Νήσου μας καὶ ἐπομένως θέλομεν προετοιμάσει ἕτερα ὀκτὼ διὰ νὰ συντελέσωμεν μεθ' ὑμῶν εἰς τοῦ λαμπροῦ τούτου ἐπιχειρήματος τὴν ἐκπεραίωσιν [64], [65].

29. Τοιαύτη ἦτο ἡ σημασία τῆς ἐξεγέρσεως τῆς νήσουν τῶν Σπετοῶν κοὶ τοιαύτη χαρὰν καὶ ἐνθουσιασμὸν ἐνεποίησεν εἰς τοὺς προκρίτους τῆς Πελοποννήσου ,ὥστε οὗτοι, ἀπευθυνόμενοι πρὸς τὰς Σπέτσας, διὰ τῆς ἀπὸ 10 Ἀπριλίου 1821 ἐπιστολῆς των, ἔγραφον, μεταξὺ ἄλλων: «...ἀδελφοί, χαίρετε, ὅτι ἐστάθητε πρῶτοι· πρῶτοι εἰς τὸν ἀκροβολισμὸν τῶν ἐχθρῶν, πρῶτοι εἰς τὴν ἱστορίαν, πρῶτοι εἰς τὴν ἀθανασίαν...» [66].

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι, εὐθὺς ὡς ἐξηγέρθησαν αἱ Σπέτσαι ἔπεμψαν πολεμικὴν βοήθειαν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τοῦ Δ. Κοκκίνου γράφοντος σχετικῶς: «Οἱ Πρόκριτοι τῶν Σπετσῶν συνεσκέπτοντο διά τὴν λῆψιν ἀποφάσεως... τὴν 30ὴν Μαρτίου ἔστειλαν προχείρως ὅσα πολεμοφόδια ἠμποροῦσαν εἰς τὴν Καλαμάταν πρὸς τὸν Πετρόμπεην.. κατ' οὐσίαν οἱ Σπετσιῶται εἶχαν ἐπαναστατήσει. Δὲν ἔλειπε παρὰ ἡ ἐπίσημος πρᾶξις...»[67],

30. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀνασκοπήσεως προκύπτει ὅτι αἱ Σπέτσαι καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰ Ψαρὰ ἠγέρθησαν πρῶται εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἡ Ὕδρα ἠκολούθησεν αὐτάς. «Οἱ Σπετζιῶται ἐδείχθησαν προθυμότεροι τῶν δύο ἄλλων νήσων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν διότι τὴν 26 Μαρτίου 1821 ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐξοπλίσαντες τὰ πλοῖα των ἐξῆλθον κατὰ τῶν Τούρκων... Τὰ Ψαρὰ ἅμα ἠκούσθη ἡ σάλπιγξ τῆς ἐπαναστάσεως ἀμέσως ὕψωσαν τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν καὶ ἐξοπλίσαντες τὰ πλοῖα των ἐξῆλθον ν' ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ» [68].

31. Κατωτέρω παραθέτομεν ἀπόσπασμα τοῦ χορηγηθέντος διαβατηρίου πρὸς ἀπόπλουν τοῦ πλοίου τοῦ καπετάνιου Γιακουμάκη Τουμπάζη,, ἐκδοθέντος τὴν 16 Ἀπριλίου 1821 εἰς τὴν Καγγελαρίαν τῆς Ὕδρας, «ἐν ὀνόματι Θεοῦ Παντοκράτορος», τὸ ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων ἔγραφεν ὅτι: «...Οἱ κάτοικοι τῆς Νήσου Ὕδρας δὲν θέλουν μείνει ὀλιγώτερον πρόθυμοι εἰς τὸν εὐγενῆ τοῦτον ἀγῶνα, ἀλλὰ καταφρονοῦντες πάντα κίνδυνον διὰ νὰ καταστρέψωσι τοὺς τυράννους των... Ἡμεῖς οἱ προύχοντες, οἱ συγκροτοῦντες τὴν διοίκησιν τῆς Νήσου ταύτης ἐπιτρέπομεν εἰς τὸν Καπετάνιον Γιακουμάκην Τουμπάζην τοῦ πλοίου ὁ Θεμιστοκλῆς... νὰ ὑπάγῃ μετὰ τοῦ πλοίου τούτου, ὅπου ἤθελε κρίνει ὠφέλιμον καὶ ἀναγκαῖον εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα... Παρακαλοῦμεν τοὺς Ἄρχοντας τῶν Θαλασσίων καί Ἠπειρωτικῶν δυνάμεων πασῶν τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐξουσιῶν, ὄχι μόνον νὰ μὴν ἐπιφέρωσι κανένα ἐμπόδιον εἰς τὸ πλοῖον τοῦτο καὶ εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, ἀλλά καὶ νὰ προσφέρωσι πᾶσαν

βοήθειαν καὶ ὑπεράσπισιν συγχωρουμένων ἀπὸ τὴν οὐδετερότητα αὐτῶν...»[69].

32. Διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐρεύνης τοῦ θέματος, προσπαθήσαμε νὰ τοποθετήσωμεν τὸν ὑφ' ἑκάστης τῶν νήσων χρόνον τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὸν χῶρον τῶν πραγματικῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἡ προσπάθειά μας αὕτη δὲν ἔχει οὐδεμίαν πρόθεσιν νὰ μειώσῃ τὴν προσφορὰν καὶ τὴν συμβολὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἀγῶνος οὐδεμιᾶς τῶν τριῶν νήσων, δεδομένου ἄλλωστε ὅτι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, δὲν ὑφίστανται κἂν τοιαῦτα περιθώρια. Καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι προσέφεραν πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας τοῦ Γένους. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς νήσους διὰ τῆς αὐτῆς ἀγωνιώδους ἐπικλήσεως προσέφυγε τὸ ἐπαναστατημένον Ἔθνος ζητὸν τὴν βοήθειάν των.

Τὸ ὅτι οἱ προύχοντες τῆς Ὕδρας εὑρέθησαν δι' ἕνα μικρὸν χρονικὸν διάστημα εἰς κατάστασιν «ἀμηχανίας καὶ ἀπορίας» [70], τοῦτο δὲν μειώνει οὐδόλως τὸ γεγονὸς ὅτι «τὰς αὐτὰς ἀρετὰς ἀνέδειξαν ἄλλως ἐξ ἴσου καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι· καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι, κατ' ἰδίαν τε καὶ ἐν κοινῷ, ἐπολιτεύθησαν καθ' ὅλην τὴν ἐπανάστασιν εἰς τρόπον ὅστις παραβαλλόμενος πρὸς τὰ γεγονότα ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν ἐξαιρέτως τιμᾶ τὴν μερίδα ταύτην τοῦ ἑλληνισμοῦ»[71], [72].

Οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας συναισθανόμενοι τὸ φοβερὸν βάρος τοῦ μεγάλου ἀγῶνος καὶ τὰς ἐκ τούτου εὐθύνας τὰς ὁποίας ἔμελλον νὰ ἐπωμισθῶσι ἦτο φυσικὸν νὰ μὴν δείκνυνται ἀδημονοῦντες. Ὁ δισταγμὸς τῶν προκρίτων ἦτο ἀπόρροια τῆς «βαθείας συνειδήσεως ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους εἶχον τοῦ μεγέθους τοῦ ἔργου ὅπερ ἐπρόκειτο νὰ ἀναλάβωσι»[73]. Ἄλλωστε καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι διετήρουν στενὰς ἐπαφὰς μετὰ τῶν δραστηρίων στελεχῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ ἐτηροῦντο ἐνήμεροι ὡς πρὸς τὰ τῆς ἐπικειμένης ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος. Καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι εἰς τὰς παραμονὰς τῆς ἐκρήξεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εὑρίσκοντο ἐπὶ ποδὸς πολέμου.

33. Οἱ δισταγμοὶ τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας, εἶχον ἤδη ἐνωρίτερον ἐπισημανοθῆ ὑπὸ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Οὕτως, ὅτε ὁ ἐκ τῶν ἐπιφανῶν μελῶν αὐτῆς Χ. Περραιβός, κατὰ μῆνα Δεκέμβριον τοῦ 1820, εὑρίσκετο ἐν τῇ νήσῳ καὶ διαπιστώσας δυστοκίαν τῶν προκρίτων ὡς πρὸς τὰ τοῦ ἀγῶνος, ἔγραφε πρὸς τὴν Ἐφορείαν αὐτῆς, τὴν 15 Δεκεμβρίου, ὅτι «...ἦλθον ἕως ἐδῶ ὑγιής. Δὲν ἔλειψα νὰ εἴπω καὶ εἰς τοὺς πρωτίστους τὰ κοινὰ συμφέροντα. Αὐτοὶ οὔτε σωματικήν, οὔτε χρηματικὴν βοήθειαν ὑπεσχέθησαν εἰς τὸ Ἔθνος» [74].

Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀποδοκιμάζων τρόπον τινὰ τὴν στάσιν τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου, ἀπέστειλλεν αὐτῷ ἐπιστολήν, ἐν ᾗ, μεταξὺ ἄλλων, ἔγραφε: «Δὲν εἶναι λέγομεν καιρὸς νὰ ἀφυπνώττης καὶ νὰ μὴ δίδης προσοχὴν εἰς τὰς φωνὰς τῆς Πατρίδος τῆς ταλαίνης Ἑλλάδος»[75].

Παράγραφος Πέμπτη

Ἡ Ἐπαναστατικὴ προετοιμασία τῶν νήσων

1. Ἐν τῇ παρούσῃ παραγράφῳ θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐν ὀλίγοις περὶ τῆς ὑφισταμένης ἐπαναστατικῆς προετοιμασίας τῶν τριῶν νήσων καὶ τὰς ἐπαφὰς τούτων μετὰ τῶν ἡγητόρων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ μετὰ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ στελεχῶν αὐτῆς.

Ἤδη ἀπὸ τῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 8 Σεπτεμβρίου1820 ἐπιστολῆς του ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, ἔκρουσε τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα τῶν τριῶν νήσων, γράφων εἰς αὐτὰς μεταξὺ ἄλλων: «Ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ καὶ περιπόθητοι κάτοικοι τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας, Σπετζῶν καὶ Ψαρῶν... Πληροφορηθέντες σῦν, ἀδελφοί, τὸ πρόθυμον τῆς ψυχῆς σας ὑπὲρ τῶν κοινῇ συμφερόντων, σᾶς ἐπαινοῦμεν, ὡς ἐκλεξαμένους τὴν ἀγαθὴν μερίδα... Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀνάγκη πᾶσα καὶ μερικώτερον νὰ συστήσωμεν ἐφόρους καὶ τόπους, οἵτινες νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπαγρυπνῶσιν... κατεστήσαμεν ἐφόρους τῶν πραγμάτων ἐν μὲν τῇ Ὕδρᾳ τὸν κύριον Γκίκα Γ, Γκιώνην καὶ κύριον Γιακουμάκην Τουμπάζη, εἰς δὲ τὰς Σπέτζας τὸν κ. καπ. Παναγιώτην Μπόταση, καπ. Γεώργιον Πάνου καὶ Βασίλειον (Φασσολάκην), εἰς δὲ τὰ Ψαρὰ τὸν κ. καπ. Δημήτριον Μαρούνη καὶ καπ. Νικολῆ Ἀποστόλη.... Γενῆτε ἕτοιμοι, διὰ νὰ ἀκολουθήσετε φρονίμως καὶ εὐτάκτως τὴν πρώτην φωνὴν τῆς σάλπιγγός μας, τὴν ὁποίαν θέλετε ἀκούσει ἐν καιρῷ πρέποντι παρὰ τῶν ἐφόρων... Ἡ μηχανὴ τοῦ μεγάλου ἔργου ἐτεχνουργήθη τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ καὶ ἀντιλήψει κατὰ τὸν θαυμασιώτερον καὶ ἄριστον τρόπον...[76] Γενναῖοι πλοίαρχοι τῆς Ἑλλάδος· ...Ἡ ἰδική σας ἀφοβία καὶ εὐτολμία ἀποκατέστησε τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα σεβαστὸν εἰς ὅλον τὸν κόσμον... Ἀφ' ἧς ὥρας ἀναγνώσατε τὸ παρὸν προσπαθήσατε νὰ ἐφοδιάζητε τὰ καράβια σας, μικρὰ εἴτε μεγάλα, μὲ ὅσα δύνασθε πολεμικὰ ἐφόδια, ἤγουν βαρούτι, κανόνια, βόλια κλπ...»[77].

2. Τὴν 31 Ἰανουαρίου 1821 ὁ «Μπουρλοτιέρης τῶν ψυχῶν» [78], ὁ Παπαφλέσσας, ἀπέστειλε πρὸς τὸν Ὑδραῖον Ι. Τομπάζην ἐκπρόσωπον τῶν Πελοποννησίων προκειμένου «νὰ κοινολογήσῃ τὰς ἀποφάσεις των καὶ νὰ πληροφορηθῇ τὰ πραττόμενά των καὶ εἰς τι καταγίνονται κατὰ τὸ παρὸν χάριν τῆς κοινῆς ὠφελείας» [79], [80].

3. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ὡς Ἀρχηγὸς τῆς Φιλικῆς, ἀπευθυνόμενος, εἰς τὴν ἀπὸ 8 Ὀκτωβρίου 1820 ἐπιστολήν του, πρὸς τὸν ἐν Σπέτσαις ἔφορον τῆς Φιλικῆς Γεώργιον Πάνου, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «ὁ Ἁξιοσέβαστος καὶ φιλογενέστατος Ἀρχιμανδρίτης Γρ. Δικαῖος μὲ ἐπλη-

ροφόρησε περὶ τῆς φιλογενείας ἡ ὁποία εἶναι ριζωμένη εἰς τὴν ψυχὴν σας καὶ τὸν ζῆλον τὸν ὁποῖον ἐδείξατε εἰς πολλὰς περιστάσεις. Ὅθεν ἐπειδὴ τώρα ἐγγίζει ὁ καιρὸς νὰ λάμψῃ καὶ διὰ ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας τὸ φαεινὸν ἄστρον τῆς ἐλευθερίας... τὸ μόνον δὲ τὸ ὁποῖον ζητεῖ ἀπὸ τὴν εὐγένειάν σας ἡ Πατρὶς εἶναι νὰ ἁρματώσετε ὅσον τὸ ὀγρηγορώτερον ὅσα καράβια ἠμπορέσετε καὶ νὰ τὰ ἔχετε ἕτοιμα, ὥστε μὲ πρῶτον νεῦμα νὰ κινῶνται δι' ὅπου ἡ ἀνάγκη τὸ ἀπαιτήσει»[81].

4. Οἱ προύχοντες τῆς Πελοποννήσου ἀπευθυνόμενοι, διὰ τῆς ἀπὸ 24 Μαρτίου 1821 ἐπιστολῆς των, πρὸς τὰς νήσους Σπέτσας καὶ Ὕδραν, ἔγραφον, μεταξὺ ἄλλων, «... ἔχετε δίκαιον νὰ αἰτιολογῆσθε μὲ τὸ νὰ ἠκολούθησε παράκαιρον τὸ κίνημα, καὶ ἠμπορεῖτε νὰ μᾶς κατηγορήσετε μὴν ἠξεύροντες τὰς αἰτίας, ἀλλέως ὅμως δὲν ἐγένετο πλέον... πρὸς τὸ παρὸν πλησιάζομεν εἰς Τριπολιτσᾶν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη, διὰ τοῦτο ἐλπίζομεν εἰς τὴν φιλογένειάν σας νὰ προφθάσετε μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις σας καὶ νὰ μπλοκάρετε διὰ θαλάσσης κάθε μέρος.

Ἄρχοντες καὶ ἀδελφοί! μὴν ἀδιαφορήσετε καὶ ἀκολουθήσῃ τὸ ἐναντίον εἰς ἡμᾶς· ὅ μὴ γένοιτο καὶ εἶσθε βέβαιοι ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἅμα ὅπου ἰδοῦν τὰ καράβια ἐνεκρώθησαν...».

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης προκύπτει ὅτι, καθ' ὃν χρόνον οἱ ἐπαναστατημένοι Πελοποννήσιοι ἐβάδιζον κατὰ τῆς Τριπολιτσᾶς, ἐζήτουν ἐναγωνίως τὴν βοήθειαν τοῦ νησιωτικοῦ στόλου, τὴν ποίαν ἐθεώρουν ἀπολύτως ἀναγκαίαν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος των, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει διέτρεχον κίνδυνο, «μὴ ἀδιαφορήσετε καὶ ἀκολουθήσῃ τὸ ἐναντίον εἰς ἡμᾶς», ὡς ἔγραφον.

5. Τὴν 29 Ἰανουρίου 1821 οἱ προύχοντες καὶ Ἀρχιερεῖς τῆς Ἀχαΐας, συνελθόντες εἰς Βοστίτσαν (Αἴγιον) νὰ συσκεφθῶσιν περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἔπεμψαν ἐν συνεχείᾳ εἰς Ὕδραν καὶ Σπέτσας τὸν Σπυρίδωνα Χαραλάμπους, ὅστις ἐκόμισεν εἰς αὐτὰς ἔγγραφον διὰ τοῦ ὁποίου ἐζήτουν νὰ πληροφορηθοῦν τὰ φρονήματα καὶ τὰς ἰδέας τούτων ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν Ἐπανάστασιν καθότι, ὡς ἔγραφον, «ὄντες γείτονες, ἀγαπῶμεν νὰ συνυπακούμεθα διὰ συνεχοῦς ἀλληλογραφίας ἵνα συντρέχωμεν εἰς τὸ ἔργον ἐκ συμφώνου...» [83], [84].

6. Αἱ νῆσοι λαμβάνουσαι τὰς ἐκκλήσεις τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν λοιπῶν ἡγητόρων τῆς Φιλικῆς διὰ τὴν προετοιμασίαν των εἰς τὸν ἀγῶνα, δὲν παρέμειναν ἀδρανεῖς, ἀλλὰ ἤρξαντο τὴν προμήθειαν παντὸς ἐφοδίου ἀπαραιτήτου εἰς τὴν διεξαγωγὴν τούτου.

Οὕτως οἱ προεστῶτες τῆς Ὕδρας, διὰ τῆς ἀπὸ 18 Φεβρουαρίου 1821 ἐπιστολῆς των, ἀπευθυνόμενοι πρὸς τοὺς καπετανέους καὶ πραγματευτάς, ἔγραφον, «... ὅστις καπετάνιος ἢ πραγματευτὴς κρατεῖ τὰ σιτάρια...

δύναται νὰ κινηθῆ διὰ ἐδῶ, καὶ θέλει ἐπιτύχει τὴν ἐπιθυμίαν τῆς πραγματείας του...» [85].

Προφανῶς ἡ γενικὴ αὕτη γνωστοποίησις πρὸς τοὺς ἐμπόρους σίτου, δὲν ἀπέβλεπεν εἰμὴ εἰς τὴν συγκέντρωσιν ἀποθεμάτων διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐπικειμένου ἀγῶνος. Ὡς δὲ γράφει ὁ Α. Ὀρλάνδος: «Πρὸ καιροῦ ὄντες μεμυημένοι τὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας οἱ πλεῖστοι τῶν Προκρίτων καὶ πλοιάρχων τῶν Σπετσῶν, εἶχον ἐφοδιάσει ἐξ Εὐρώπης τὰ πλοῖα των μὲ κανόνια καὶ πολεμοφόδια ἄφθονα. Περιμένοντες δὲ τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἐπαναστάσεως, τὰ μὲν κενὰ φορτίου πλοῖα των δὲν ἐξεκίνησαν, κατὰ τὸ σύνηθες, τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1821 πρὸς ἐμπόριον, τὰ δὲ ὑπὸ φορτίον εὑρεθέντα, ἐτάχυνον, τὴν ἐκποίησιν... σπεύδοντα νὰ ἐπιστρέψωσι τὸ ταχύτερον καὶ παρευρεθῶσιν ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως» [86].

Τὴν ἄποψιν ταύτην, τοὐτέστιν τῆς συντόνου προετοιμασίας τῶν νήσων διὰ τὴν προμήθειαν τῶν ἀναγκαίων διὰ τὸν ἀγῶνα ἐφοδίων, ὑποστηρίζει καὶ ὁ Ι. Μελετόπουλος γράφων, «... τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ νῆσοι Ὕδρα, Σπέτσαι καὶ Ψαρά, τὸν Μάρτιον τοῦ 1821, ἦσαν κατάμεστοι πυροβόλων, ὅπλων, πολεμοφοδίων, εὐφλέκτων καὶ ἐμπρηστικῶν ὑλῶν, βεβαιοῦν ὅτι ὁ ἐπαναστατικὸς στόλος, δὲν ἐδημιουργήθη τυχαίως, οὔτε διὰ τῆς αὐτομάτου μεταβολῆς τῶν ἐμπορικῶν πλοίων εἰς πολεμικά, ἀλλ' ὅτι δι' αὐτὸν εἶχε γίνει σοβαρά, ἐνδελεχὴς καὶ πολυετὴς προπαρασκευὴ ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς πλήρους καὶ τελείου ἐπιτελικοῦ σχεδίου» [87].

7. Κατὰ τὸν Δ. Σπανόν, ὅταν τὰ Ψαρὰ «ἐπληροφορήθησαν τὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὑψηλάντου εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν, ἀνέγνωσαν τὴν προκήρυξιν τούτου, τὴν ὁποίαν ἀναχωρῶν, ἄφησεν ἐμπιστευτικῶς ὁ ἀπόστολος τῆς Ἑταιρείας Θέμελης κατὰ τὴν συνεδρίασιν εἰς τὸ κατάστημα τῆς Δημογεροντίας καὶ ἤρχισαν ἀμέσως τὰς προετοιμασίας. Ἕκαστος πλοίαρχος μετέτρεπε τὸ πλοῖον του εἰς πολεμικὸν καὶ ἐμερίμνα τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὸν ὁπλισμόν του» [88] καὶ δὲν ἐπέτρεπον εἰς κανὲν ψαριανὸν πλοῖον νὰ ἀποπλεύσῃ, ἀλλὰ ὅλα προετοιμάζοντο διὰ τὴν μελετωμένην μεγάλην Ἐπανάστασιν [89].

8. Προετοιμαζόμενοι οἱ κάτοικοι καὶ οἱ προύχοντες τῶν τριῶν νήσων, εὑρέθησαν, ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς Ἐπαναστάσεως, ἕτοιμοι διὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ μεγίστου φορτίου, τοὐτέστιν τὸ βάρος τοῦ κατὰ θάλασσαν ἀγῶνος ἐναντίον τοῦ στόλου τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ὁποίας ἐκκολάφθη καὶ ἠνδρώθη ὁ στόλος τῶν καραβοκυραίων των. Ἐπρόκειτο, διὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ φορτίου, τὸ ὁποῖον τόσον ἐπαξίως ἔφερον εἰς πέρας ὥστε ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου νὰ καταγραφοῦν εἰς τὰς χρυσᾶς δέλτους τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἔθνους.

Ἡ μεγάλη στιγμὴ ἔφθασε ἐπὶ τέλους. Τὸ ὑπόδουλον Γένος, οἱ Ἕλλη-

νες, μὲ τὰ ἀνεξάντλητα περιθώρια τῆς φυλετικῆς ζωτικότητος, θὰ ὑψωθοῦν δι' ἄλλην μίαν φορὰν πάνω ἀπὸ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν λογικὴν τῶν πραγμάτων.

Ἡ αὐλαία τῆς Ἱστορίας σύρεται. Ἐνώπιον τῆς ἀνθρωπότητος προβάλλουν ὁ Δαυῒδ καὶ ὁ Γολιάθ. Ἀρχίζει ὁ Ἀγὼν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐναντίον τῆς τυραννίας.

Ἀρχίζει ἡ Ἐπανάστασις, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Θεόδωρο Κολοκοτρώνη — «τὴν συνισταμένη ὅλων τῶν παθημάτων τοῦ Ἔθνους» [90], δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ οἱανδήποτε ἄλλην ἐπανάστασιν. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Κολοκοτρώνης λέγει εἰς τὰς διηγήσεις του: «Ἡ ἐπανάστασις ἡ ἐδική μας δὲν ὁμοιάζει μὲ καμμιὰν ἀπ' ὅσας γίνονται τὴν σήμεραν εἰς τὴν Εὐρώπην. Τῆς Εὐρώπης αἱ ἐπαναστάσεις ἐναντίον τῶν διοικήσεών των εἶναι ἐμφύλιος πόλεμος· ὁ ἐδικός μας πόλεμος ἦτον ὁ πλέον δίκαιος, ἦτον μὲ ἕνα λαὸν ὁποῦ ποτὲ δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρισθῇ τοιοῦτος, οὔτε νὰ ὁρκισθῇ, παρὰ μόνον ὅ,τι ἔκαμνε ἡ βία...» [91].

Εἰς τὴν Ἐπανάστασιν αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου καὶ αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ, τὰ ἡρωϊκά μας νησιά ἦταν παρόντα καὶ ἕτοιμα πρὸς δρᾶσιν.

Οὕτως, ἡ ἐν ἀντιγράφῳ ἐπιστολὴ ἐκ Κορφῶν, τοῦ ἐκ Σουλίου Ἀποστόλου Βαριαδίτη πρὸς τὸν Γεώργιον Μαλάμον (ἀξιωματικὸν τοῦ Σουλίου), ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26 Μαρτίου 1821, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων, ἀναφερομένη εἰς τὰ ἐν Πάτραις γεγονότα τῆς 25ης Μαρτίου, «... τὴν ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἦτον διωρισμένον νὰ συμβοῦν παντοῦ μεγάλα πράγματα. Ὅλοι οἱ ξένοι ἔφευγον. Οἱ προεστοὶ εἶχον ἰμβαρκάρει τὰς φαμελίας των εἰς τὰ καράβια καὶ τόσα ἄλλα. Τὰ καράβια Ὑδραιοσπετσιώτικα ἦσαν καὶ αὐτὰ ἕτοιμα εἰς τὸ ποδάρι» [92] (ἡ ὑπογράμμισις ἰδική μας), δεδομένου ὅτι οἱ νησιῶται ἦσαν ἐνήμεροι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ τεκτενομένων, διατηροῦντες πρὸς τοῦτο οἱ φιλικοὶ τῆς Ὕδρας τρία τρεχαντήρια [93] διὰ τὴν μεταξὺ τῆς νήσου καὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ Ρούμελης ἐπικοινωνίαν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 78—79.
2. Ὁ Σ. Μελᾶς, σελ. 131, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Παπαρρηγόπουλον, χαρακτηρίζει τὸν Οἰκονόμου «ὡς ἥρωα καὶ μάρτυρα τοῦ ἀγῶνος, ὡς μεγάλη μορφὴ καὶ ὡς ἀγνὴ ἐπαναστατικὴ φλόγα, ἀπὸ τὶς λίγες γνήσιες ψυχὲς τοῦ Εἰκοσιένα».
3. Ἴδε Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 14.
4. Ἴδε Σ. Τρικούπη, τόμ. Α, σελ. 114—118.
5. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 35—38, ἔνθα καὶ τὸ κείμενον τῆς ὁμιλίας τοῦ Νεοφύτου Βάμβα.
6. Περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἡμερομηνίας κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Ὕδρᾳ, ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 35—42.
7. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 42—44, ἔνθα ἐκτίθενται καὶ τὰ διαδραματισθέντα εἰς τὰς νήσους ταύτας κατὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως.
8. Ἴδε Θ. Κολοκοτρώνη, σελ. 54—55.
9. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 207—208.
10. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 212.
11. Περὶ τοῦ κινήματος τοῦ Ἀν. Οἰκονόμου καὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Ὕδρᾳ, ἴδε ἐκτενέστερον Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 212—220.
12. Περὶ τῆς πτώσεως τοῦ Οἰκονόμου καὶ τῆς δολοφονίας του, ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 104—108 καὶ 183—187.
13. Περὶ τῆς ὑποκινήσεως τῆς ἐν Ὕδρᾳ ἐπαναστάσεως ὑπὸ τοῦ Α. Οἰκονόμου τάσσεται καὶ ὁ Γ. Γερβίνος, τόμ. Α, σελ. 205—206.
14. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 365, σημ. 2.
15. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 340, καὶ σημ. 1.
16. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 205—206.
17. Περὶ τῶν ἐν Ὕδρᾳ τεκτενομένων ὡς πρὸς τὴν λῆψιν ἀποφάσεως διὰ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἴδε Α. Ὀρλάνδου, σελ. 86 καὶ Ν. Σπηλιάδου, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Α, σελ. 94—95.
18. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 9, 49.
19. Ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τῆς Πρεσβείας ταύτης πρὸς τοὺς Ὑδραίους ὁ Ι. Φιλήμων γράφει: «Ἐὰν ἀπέτυχε τὸ πρῶτον ἡ πρεσβεία ὡς πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας εἰργάσθη ὅμως μετὰ πολλῶν ὑποδεεστέρων· τὸ δ' ἀποτέλεσμα ἐφάνη μεθ' ἡμέρας ὀλίγας· διότι ἡ πρώτη ἐσωτερικὴ ἐπανάστασις ἦτον ἤδη τετελεσμένη». Ἴδε Δοκίμιον Ἱστορίας, τόμ. Γ, σελ. 100.
20. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, Ναυτικά, τόμ. Α, σελ. 87, σημ. α.
21. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, Ναυτικά, σελ. 72 καὶ Ὑπόμνημα Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 101—102.
22. Σ.τ.Σ. Ἐν προκειμένῳ ὁ Α. Ὀρλάνδος παρατηρεῖ ὅτι «ἡ Ὕδρα ἐπανεστάτησε δέκα πέντε ἡμέρας μετὰ τὰς Σπέτσας» καὶ συνεπῶς «πρῶτοι οἱ Σπετσιῶται ὕψωσαν κατὰ θάλασσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως» καὶ δὴ «κατὰ τὴν 2 καὶ 3

'Απριλίου 1821, διά μεγάλης τελετῆς καὶ πολυκρότων κανονιοβολισμῶν». Ἴδε Λ. 'Ορλάνδου, τόμ. Α, σελ. 59 καὶ σημ. β, 9, 49, 60.

23. Ἴδε Α. Μιαούλη, σελ. 10—11.

24. Κατὰ Ι. Μανιατόπουλον, σελ. 21, «ἡ Ὕδρα ἐκ τῶν πρώτων προσχωρεῖ εἰς τὸ ἐθνικὸν κίνημα καὶ ἀναλαμβάνει μόνη σχεδὸν κατ' ἀρχὰς ν' ἀντιμετωπίσῃ διὰ τῶν πλοίων αὐτῆς τὴν τουρκικὴν ἁρμάδαν».

25. Ἴδε Σ. Μελᾶ, σελ. 145.

26. Ἴδε Εἰσηγητικὴν Ἔκθεσιν τοῦ 'Ακαδημαϊκοῦ Κ. 'Αμάντου εἰς τὴν ὑπὸ τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν ἐπαινεθεῖσαν μελέτην τοῦ Δ. Σπανοῦ, σελ. 5—6.

27. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 277—278.

28. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 277.

29. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 279.

30. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 54—55.

31. Ἴδε Λ. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 152.

32. Ἴδε Λ. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 152 καὶ τὰς αὐτόθι σημειώσεις.

33. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 77.

34. Σ.τ.Σ. Πρόκειται περὶ τῆς κατὰ τὴν 26ην Μαρτίου 1821 ἐπιδοθείσης δηλώσεως πρὸς τοὺς ἐν Πάτραις προξένους τῶν ξένων δυνάμεων, ὑπογεγραμμένης ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ, τοῦ ἐπισκόπου Καλαβρύτων Προκοπίου, τῶν ἀρχόντων 'Ανδρέου Ζαΐμη 'Ανδρέου Λόντου, Παπαδιαμαντοπούλου καὶ Σωτηράκη, καὶ εἰς ἣν διεκηρύσσετο ὅτι: «οἱ Ἕλληνες μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ὑποφέρωσι τὴν αὔξουσαν τυραννίαν τῶν Τούρκων ἀπεφάσισαν ν' ἀποθάνωσιν ἢ ν' ἀποτινάξωσι τὸν ζυγὸν αὐτῶν...». Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 67.

35. Ἴδε Β. Πατριαρχέα, σελ. λβ'.

36. Ἴδε Γ. Φίνλεϋ, 'Ιστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τόμ. Α, μετάφρασις Α. Γεωργούλη, Σχόλια Τ. Βουρνᾶ, 'Αθῆναι, 1972, σελ. 234—235.

37. Κατὰ Φωτάκον ἡ πολιορκία τῆς Μονεμβασίας ἐγένετο μετὰ τὴν 25ην Μαρτίου 1821. Ἴδε Φωτάκου, σελ. 84.

38. Σ.τ.Σ. 'Η μάχη τοῦ Λεβιδίου, ὡς γράφει ὁ Φωτάκος, ἔλαβεν χώραν τὴν 14ην 'Απριλίου 1821. Ἴδε Φωτάκου, σελ. 39—40.

39. Ἴδε Φωτάκου, σελ. 36, σημ. γ.

40. Ἴδε Φωτάκου, σελ. 36, σημ. γ.

41. Ἴδε Φωτάκου, σελ. 36, σημ. γ.

42. Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, ἧς τὸ περιεχόμενον ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἀποστολὴν βοηθείας τῆς νήσου πρὸς τὴν Πελοπόννησον, ἴδε εἰς Λ. 'Ορλάνδου, τόμ. Α, σελ. 63—64, ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς Α. Χατζηαναργύρου, τόμ. Α, σελ. 160—162.

43. Πράγματι εἰς τὴν ἀπὸ 31 Μαρτίου 1821 ὑπὸ τῶν Προεστώτων ληφθεῖσαν ἀπόφασιν διορισμοῦ τοῦ 'Αντωνίου Οἰκονόμου, οἱ ὑπογράφοντες τὴν ἀπόφασιν ταύτην συναπεφάσιζον μεταξὺ ἄλλων ὅτι οὗτος «...ἔχει ἀπόλυτον ἐξουσίαν χρείας τυχούσης νὰ ἐκστρατεύσῃ διὰ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης κατ' ἀρέσκειαν... Ἡμεῖς δὲ οἱ κάτωθεν γεγραμμένοι προεστῶτες ... ὑποσχόμεθα ἑτοίμως καὶ ἀναντιρρήτως προμηθεῦσαι τὴν τοιαύτην δύναμιν καὶ τὴν ἔξοδον τοιαύτης ἐκστρατείας...». Ἴδε ἀπόφασιν καὶ ὀνομαστικὸν κατάλογον προεστώτων ἐν 'Αρχείῳ Ὕδρας τόμ. Ζ, σελ. 9—10.

44. Ἴδε 'Αρχεῖον Ὕδρας, ἔνθ' ἀν., σελ. 11, σημ. 1.

45. Σ.τ.Σ. Κατὰ τὸν Α. Δασκαλάκην, ἡ προκήρυξις εἶναι ἰδιόχειρος τοῦ Νεοφύτου

Βάμβα, ὁ ὁποῖος ἀναμφισβητήτως ὑπῆρξεν ὁ συντάκτης. Ἴδε τόμ. Α, σελ. 152 καὶ τὰς αὐτόθι σημειώσεις.

46. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς προκηρύξεως εἰς Α. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 153—155.
47. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἀποφάσεως τῶν Προεστώτων ὀνομαστικῶς, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 9—10.
48. Ἴδε Α. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 156.
49. Ἴδε Α. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 156.
50. Ἴδε τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολήν, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 19—21.
51. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 359, σημ. 1.
52. Ἴδε ὑπ' ἀριθ. 180 ἀπόφασιν τοῦ Κυβερνήτου, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 7.2.1828, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΔ, σελ. 33—36.
53. Σ.τ.Σ. Εἰς τὸν μισθὸν τοῦτον δὲν περιλαμβάνεται: ἡ μηνιαία ἀξία τοῦ σιτηρεσίου ἀνερχομένη εἰς 15 γρόσια, ἡ ἀξία τῆς μερίδος τοῦ ἄρτου ἀνερχομένης εἰς 15 γρόσια καὶ ἡ ἀξία τῆς ἐνδυμασίας ἀνερχομένης ἐπίσης εἰς γρόσια 15. Ἴδε ἀπάντησιν τοῦ Ι. Καποδίστριου πρὸς τοὺς Δημογέροντας τῆς Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 27.8.1828, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΔ, σελ. 215—216.
54. Ἴδε καθορισμὸν ἰσοτιμίας ἀλλοδαπῶν νομισμάτων πρὸ τὸ γρόσι, εἰς τὴν ἀπὸ 8.2.1828 ἀπόφασιν τοῦ Κυβερνήτου, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΔ, σελ. 37—38.
55. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 87—88.
56. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας, διὰ τὸ ἔτος 1823, ἕκαστον πλοῖον τοῦ στόλου ἐν κινήσει, ἐκτὸς τῆς δαπάνης διὰ τὴν παρασκευήν του, ἀπήτει δαπάνην κατὰ μῆνα 10.000 γροσίων. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 327.
57. Ἴδε τὸν ἀναλυτικὸν λογαριασμὸν τῆς ἐν λόγῳ Ἐπιτροπῆς, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, Περιόδου 1821—1832, σελ. 115—116.
58. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 359, σημ. 1.
59. Χαρακτηριστικὸν τοῦ τοιούτου ἐπαναστατικοῦ οἴστρου τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν Ὕδρᾳ κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἶναι ἡ ἄρνησις τῶν Προκρίτων νὰ ἀσχοληθῶσιν μὲ ὑποβληθὲν αἴτημα ἐπιλύσεως ἰδιωτικῆς ναυτικῆς διαφορᾶς ἐπιφυλλαχθέντων νὰ κρίνουν ταύτην ὅταν αἱ περιστάσεις τοῦ Γένους τὸ ἐπιτρέψουσι. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 56.
60. Σ.τ.Σ. Τὸ ἓν κοιλὸν ἰσοδυνάμει μὲ 24 ὀκάδας.
61. Ἴδε πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, εἰς Π. Ὁμηρίδου, σελ. Χ.
62. Σ.τ.Σ. Πλὴν τῆς Μονεμβασίας, τὰ Σπετσιώτικα πλοῖα ἐπολιόρκουν ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη Μαρτίου καὶ τὰ φρούρια Ναυπλίου καὶ Νεοκάστρου «ἔνθα ἔμειναν μέχρι τῆς πτώσεώς των». Ἴδε Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 14.
63. Περὶ τοῦ τρόπου ἐξεγέρσεως τῶν Ψαρῶν ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 106.
64. Ἴδε ἐπιστολὴν εἰς Π. Ὁμηρίδου, σελ. ΧΙ.
65. Κατὰ τὸν Δ. Σπανόν, σελ. 56, ἐκραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰ Ψαρὰ «συνηγωνίζοντο ποῖος νὰ προσφέρῃ περισσότερα», μολονότι ἡ Κοινότης δὲν διέθετε, ὡς καὶ οἱ Ψαριανοί, ἀρκετὰ χρήματα.
66. Ἴδε τὸ κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς εἰς Ι. Φιλήμονος, τόμ. Γ, κεφ. Γ, σελ. 100, ἐν συσχετισμῷ καὶ πρὸς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 64.
67. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 205.
68. Ἴδε Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21, τόμ. Δ, σελ. 31—32.
69. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ διαβατηρίου, εἰς Π. Ὁμηρίδου, σελ. ΧΙΙ—ΧΙΙΙ.

70. Ἴδε Α. Μιαούλη, σελ. 10.
71. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 79.
72. Κατὰ τὸν Κ. Μένδελσων, σελ. 275, τόμ. Α, οἱ κάτοικοι τῶν τριῶν νήσων «ἠγέρθησαν πάντες ὡς εἷς ἀνὴρ πρὸς τὸ φώνημα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐθυσίασαν τὰ μέγιστα ὑπὲρ τοῦ πατρίου ἀγῶνος».
73. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 79.
74. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 15 Δεκεμβρίου 1820 ἐπιστολῆς τοῦ Χ. Περραιβοῦ, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 70—71 καὶ Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 50—51, 60—64.
75. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς Α. Ὑψηλάντου πρὸς Λ. Κουντουριώτην, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 71—72 καὶ Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 319—320.
76. Ἴδε ὁλόκληρον ἐπιστολὴν Α. Ὑψηλάντου, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 1—4.
77. Ἴδε Ι. Φιλήμονος, τόμ. Ι, σελ. 222 καὶ Ἀρχεῖον Ὕδρας, ἔνθ' ἀν. σελ. 4—7.
78. Σ.τ.Σ. Οὗτος εἶναι ὁ τίτλος τῆς ὑπὸ τοῦ Σ. Μελᾶ βιογραφίας τοῦ Γρηγορίου Δικαίου (Παπαφλέσσα).
79. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 339, καὶ σημ. 2.
80. Κατὰ Φωτάκον, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1821 ὁ Ἀρμιχανδρίτης Γρηγόριος Φλέσας, ὁ ὁποῖος ἐμύει ἀμυήτους εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν «περνῶν ἀπὸ Ὕδραν καὶ Σπέτσας ἐπῆγεν εἰς Ἄργος...». Ἴδε Φωτάκου, σελ. 12—13.
81. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ὑψηλάντου, εἰς Π. Ὁμηρίδου, (Κεφάλαιον ἐπιστολῶν, σελ. VIII).
82. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς εἰς Π. Ὁμηρίδου, σελ. VIII-X.
83. Ἴδε Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 3.
84. Τὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἴδε καὶ εἰς «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Γ, σελ. 82, σημείωσις.
85. Ἴδε ἐπιστολὴν τῶν προκρίτων, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 8.
86. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 58 καὶ σημ. α—β.
87. Ἴδε Ι. Μελετοπούλου, σελ. 14.
88. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 53—54.
89. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 101.
90. Σ.τ.Σ. Οὕτως ἀποκαλεῖ τὸν Πρωτόγερο Στρατηλάτη ὁ Δ. Τσάκωνας. Ἴδε ἰδίου, σελ. 121.
91. Ἴδε Θ. Κολοκοτρώνη, σελ. 190.
92. Ἴδε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, εἰς Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἐκδοθὲν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐπιμελείᾳ τοῦ καθηγητοῦ Ε. Πρωτοψάλτη, τόμ. Ε, σελ. 30.
93. Ἴδε Σ. Μελᾶ, σελ. 139.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ο ΣΤΟΛΟΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΙΣ ΤΟΥΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΠΑΡΑΜΟΝΑΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΚΑΙ ΚΑΤ' ΑΥΤΗΝ

Παράγραφος Ἕκτη

1. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων διατιθεμένων πλοίων κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ὑφίστανται πληθώρα γνωμῶν καὶ στοιχείων, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν συμπίπτουν πρὸς ἄλληλα.

Χαρακτηριστικῶς ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος γράφει σχετικῶς: «Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων ὑπάρχουσιν, ὡς μὴ ὤφειλε, σφόδρα συγκεχυμέναι εἰδήσεις. Κατά τινας ἐν ἔτει 1813 τὰ πλοῖα ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων, ὅσαι διετέλουν τότε ὑπὸ τὴν Ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, συνεποσοῦντο εἰς 615 ἔχοντα χωρητικότητα τόννων 153.580 καὶ πληρώματα ἀνδρῶν 17.526. Μόνη ἡ Ὕδρα λέγεται ὅτι εἶχεν 120 μεγάλα πλοῖα ὡπλισμένα διὰ 2.400 πυροβόλων καὶ ἔχοντα πληρώματα ὧν ὁ ἐλάχιστος ὅρος ἦσαν ἄνδρες 40. Ἐν ἔτει δὲ 1816 ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς αὐτὰς νήσους καὶ παραλίας, συνεποσοῦτο κατὰ τὰς αὐτὰς εἰδήσεις, εἰς 700, πληρούμενα μὲν ὑπὸ 18.000 ναυτῶν, ὡπλισμένα δὲ δι' 6.000 πυροβόλων... Καθ' ἑτέρας δὲ εἰδήσεις αἱ νῆσοι Ὕδρα, Σπέτσαι, Ψαρὰ καὶ Κάσσος εἶχον περὶ τὰ 400 πλοῖα, ὧν τὸ ἐλάχιστον ἦτο χωρητικότητος 150 ἕως 200 τόννων... Ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος ὁρίζει τὰ πλοῖα τῆς Ὕδρας εἰς 65, τὰ τῶν Σπετσῶν εἰς 50 καὶ τὰ τῶν Ψαρῶν εἰς 35. Οἱ δὲ Τρικούπης καὶ Φιλήμων ἀποδίδουσι τῇ μὲν πρώτῃ τῶν νήσων 92, τῇ δὲ δευτέρᾳ 44, τῇ δὲ τρίτῃ 40»[1].

Ἀλλαχοῦ[2] δὲ οὗτος σημειώνει: «Κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμοὺς ἠρίθμουν — αἱ τρεῖς νῆσοι — κατὰ τὸ 1821, 300 πλοῖα ἀπὸ 60 μέχρι 400 τόννων καὶ πληρώματα 12.000 περίπου ναυτῶν».

Ἡ τοιαύτη ἀσυμφωνία τῶν παρεχομένων στοιχείων, ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων τῶν νήσων, ὡδήγησε τὸν αὐτὸν συγγραφέα εἰς τὸ ἐρώτημα: «Πῶς ἐνῷ αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον τῷ 1821 πλοῖα 300... δὲν ἐνησχόλησαν εἰς τὸν ἀγῶνα εἰμὴ 146... Πῶς ἐὰν τὰ πλοῖα Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν καὶ μετὰ τῆς Κάσσου 400, ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν πλοίων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλιῶν καὶ νήσων δὲν ὑπερέβαινε τὰ 600 ἢ 700. Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἡ Ὕδρα, πλὴν τῶν 59 πλοίων τοῦ ἐπισήμου πίνακος, εἶχε καὶ ἕτερα τινά, τὰ ὁποῖα ἢ

δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἢ ἐχρησίμευσαν ὡς πυρπολικά· ἀφ' ἑτέρου αἱ Σπέτσαι, διαρκοῦντος τοῦ ἀγῶνος, κατασκεύασαν 27 νέα πλοῖα...»[3].

2. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων καὶ τοιαύτης ἀσυμφωνίας ἐπικρατούσης μεταξὺ τῶν συγγραφέων ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων διατιθεμένων πλοίων, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως, θεωροῦμε σκόπιμον νὰ παράσχωμεν τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος ἐκφρασθείσας ἀπόψεις. Περαιτέρω δὲ θὰ ἐπιχειρήσωμεν, διὰ τῆς παραθέσεως ἐπισήμων κειμένων, νὰ διαφωτίσωμε, κατὰ τὸ δυνατόν, τὸ σημεῖον τοῦτον, τὸ ὁποῖον συνεπείᾳ τῆς σπουδαιότητός του χρήζει ἐκτενεστέρας ἐρεύνης.

3. Κατὰ μίαν στατιστικὴν τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ[4] ἐπὶ τοῦ ἐμπορικοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, κατὰ τὸ ἔτος 1803, ὁ ἑλληνικὸς στόλος ὑπολογίζεται διαθέτων χωρητικότητα 131.410 τόννων καὶ 16.131 ναύτας.

Οὕτω, κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ F. POUQUEVILLE παρατιθέμενον πίνακα[5], αἱ νῆσοι τῆς Ἑλλάδος εἶχον τὸν ἑξῆς ἀριθμὸν πλοίων, ναυτῶν, κανονιῶν καὶ χωρητικότητα, κατὰ τὸ ἔτος 1813.

χωρητικότητα, κατά τό ἔτος 1813.

Νῆσος	Ἀριθμὸς πλοίων	Σύνολον χωρητικότητος εἰς τόννους	Σύνολον τῶν πληρωμάτων	Σύνολον τῶν κανονίων
Ὕδρα	120	45.000	5.400	2.400
Σπέτσαι[4]	60	19.500	2.700	900
Ψαρά	60	25.500	1.800	720
Μῦκονος	22	3.300	440	132
Σύμη	25	4.500	450	100
Καστελλόριζον	30	3.600	450	60
Σκόπελος	35	6.300	525	140
Κάσος	40	15.000	2.200	430
Σαντορίνη	32	2.560	480	128
Ἄνδρος	40	2.800	400	80
Γαλαξεῖδι	50	10.000	1.000	300
Λοιπαὶ νῆσοι[5]	97	15.020	1.560	410
Σ ύ ν ο λ ο ν	615		17.526	5.878

4. Κατὰ τὸν ἀνακεφαλαιωτικὸν πίνακα[8] τῶν οἰκονομικῶν ἀπαιτήσεων τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων, ἑκάστη τούτων ἐφέρετο δικαιοῦχος ἀπαιτήσεων διὰ τὸν ἑξῆς ἀριθμὸν πλοίων: Ὕδρα 59, Σπέτσαι 47 καὶ Ψαρὰ 40. Ὁ πίναξ δὲ οὗτος ἀναγράφει καὶ τὰ ὀνόματα τῶν πλοιοκτητῶν, ὡς καὶ τὴν ὀνομασίαν τῶν πλοίων τῶν νήσων.

Ἡ παρατήρησις ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ πίνακος τούτου παρατιθέμενα στοιχεῖα, εἶναι ὅτι ἐνῷ εἰς τοῦτον ἀναφέρεται διὰ τὴν

νῆσον Ὕδραν ὁ ἀριθμὸς τῶν 178 πλοίων, διὰ τὰς Σπέτσας 55 καὶ διὰ τὰ Ψαρὰ 81, ἐν τούτοις, μόνον διὰ τοὺς πρώτους ἀριθμοὺς παρέχει ὀνομασίαν πλοίων καὶ ἰδιοκτητῶν - δικαιούχων. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι τὰ ἐπισήμως ἀναγνωρισθέντα.

5. Ἐκ συνταγέντος καταλόγου[9] ὑπὸ τῶν προεστώτων τῆς νήσου Ὕδρας, κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1806, προκύπτει ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῆς νήσου, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἀνήρχετο εἰς 73, ἑκάστου πλοίου ἔχοντος χωρητικότητα κυμαινομένην ἀπὸ 3.500 - 19.600 κοιλῶν σίτου.

Πέραν τῶν πλοίων τούτων ἡ νῆσος εἶχε καί τινας Σκοῦνας, Σκολέδας καὶ Σακτούρια, ἀνερχόμενα ταῦτα συνολικῶς εἰς 13, χωρητικότητος 200 ἕως 700 κοιλῶν σίτου.

6. Ἐκ τοῦ συνταχθέντος ἐν ἔτει 1812 εἰς τὴν νῆσον Ὕδραν ὀνομαστικοῦ καταλόγου[10] τῶν πλοιοκτητῶν, προκύπτει ὅτι, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ νήσῳ ὑφισταμένων πλοίων, ἐχόντων δὲ δύο καὶ τρία κατάρτια, ἀνήρχετο εἰς 81.

7. Κατὰ τὸν Γάλλον ναύαρχον JURIEN DE LA GRAVIERE[11], ὁ στόλος τῶν τριῶν νήσων, ὁ ὁποῖος ἦτο κατάλληλος νὰ μετάσχῃ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, συνέκειτο κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκ τοῦ ἑξῆς ἀριθμοῦ πλοίων: Ὕδρα 80 μὲ πληρώματα 10.000 ναυτῶν, Σπέτσαι 60 καὶ Ψαρὰ 30.

8. Κατὰ τὸν Κ. Μένδελσων[12], τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν τριῶν νήσων ἠρίθμει, κατὰ τὸ 1821, 300 πλοῖα, χωρητικότητος 60 - 400 τόννων καὶ πλήρωμα 12.000 ναυτῶν.

9. Κατὰ τὸν Γ. Γερβίνον[13] αἱ τρεῖς νῆσοι, ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς ἐπαναστάσεως, διέθετον 176 ὡπλισμένα πλοῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα διέθετον ἀπὸ 10 - 14 τηλεβόλα, ἑκάστη δὲ τούτων εἶχε τὸν ἑξῆς ἀριθμὸν πλοίων: Ὕδρα 92, Σπέτσαι 44 καὶ Ψαρὰ 40.

10. Ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Γάλλου προξένου τῆς Σμύρνης συνταχθείσης ἐκθέσεως, ἐν ἔτει 1822, προκύπτει ὅτι ὁ στόλος τῶν τριῶν νήσων μετὰ τῆς Κάσσου ἀνήρχετο εἰς 180 σκάφη. Συγκεκριμένως ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ, εὑρισκομένῃ εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ γαλλικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ἐγράφετο μεταξὺ ἄλλων: «...τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν, Ψαρῶν, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ τῆς Κάσσου, ὑπολογίζεται ὑπὸ τοῦ κ. Βιελλὰ — τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς γαλλικῆς μοίρας τῆς Ἀνατολῆς — εἰς 180 σκάφη. Ὅλα περίπου εἶναι βρίκια μὲ μικρόν τινα ἀριθμὸν τριϊστίων τὰ ὁποῖα φέρουν ἀπὸ 8 ἕως 21 πυροβόλα...»[14].

11. Κατὰ τὸν Γ. Γεωργακόπουλον, «... ἡ πρόοδος τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας συνετέλεσεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς ναυπηγικῆς τέχνης· ἡ Ὕδρα, Σπέτσαι, Ψαρά, Ἄνδρος, Γαλαξείδι, Κάσσος καὶ Κάρπαθος, ἀπέκτησαν ναυπηγικὴν βιομηχανίαν ἀξιολογωτάτην. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων,

τὰ ὁποῖα ἐναυπηγήθησαν εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς λιμένας κατὰ τὰ ἔτη τοῦ ἀγῶνος καὶ ὀλίγον πρώτερον ὑπολογίζεται εἰς δύο χιλιάδας. Ἡ Ὕδρα μόνη εἶχε 120 πλοῖα ὡπλισμένα μὲ 2.400 πυροβόλα, τὸ σύνολον τῶν ἑλληνικῶν πλοίων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀγῶνος ὑπερέβαινε τὰ ἑξακόσια, ἡ δὲ χωρητικότης ἦτο ἐν ὅλῳ περὶ τοὺς 153.000 τόννους»[15].

Κατ' αὐτὸν δέ, αἱ Σπέτσαι «... εἶχον περὶ τὰ ἑκατὸν πεντήκοντα μεγάλα πλοῖα ἐξωπλισμένα καὶ καλῶς συντηρούμενα, καὶ περὶ τοὺς ἑκατὸν «ἐφοπλιστὰς» ὅπως λέγομεν σήμερον «ναυκοκυραίους», ὅπως τοὺς ἀπεκάλουν τότε, ἐξ ὧν τριάκοντα ἑκατομμυριούχους»[16].

12. Κατὰ τὸν καθηγητὴν Ε. Πρωτοψάλτην «... τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῆς ἐπαναστάσεως ἀπετέλεσαν τὰ 120 περίπου βρίκια τῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν, Ψαρῶν καὶ ἄλλων μικροτέρων ναυτικῶν κέντρων τῆς Ἑλλάδος (Κάσσος, Μύκονος, Γαλαξείδι κλπ.)[17].

13. Κατὰ τὸν Δ. Πασχάλη[18] ἐν ἔτει 1816 τὸ ἑλληνικὸν ἐμπορικὸν ναυτικὸν ἠρίθμει 700 σκάφη εἰς ἃ ἐπέβαινον 18.000 ναῦται καταγόμενοι τὸ πλεῖστον ἐκ Σπετσῶν, Ὕδρας, Ψαρῶν, Κάσσου καὶ Γαλαξειδίου.

14. Κατὰ τὸν Κ. Νικόδημον[19] ἡ νῆσος τῶν Ψαρῶν ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς ἐπαναστάσεως διέθετε 53 πλοῖα, γολέττας 10 καὶ 20 μύστικα, ἀπωλέσασα[20] κατὰ τὴν καταστροφήν της τοῦ ἔτους 1824 15 σκάφη.

15. Κατὰ τὸν Δ. Σπανόν, τὰ «Ψαρὰ ὅτε τελικῶς ἀπεφάσισαν νὰ λάβουν τὰ ὅπλα ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου εἶχον πεντήκοντα πλοῖα... πυροβόλα καὶ λοιπὰ ἐφόδια πολέμου δὲν διέθετον οὔτε διὰ τὰ πλοῖα των»[21].

16. Κατὰ τὸν Π. Ἀξιωτίδην[22], «οἱ κυριώτεροι ἑλληνικοὶ λιμένες κατὰ τὸ 1813 ἠρίθμουν 615 πλοῖα 155.580 τόννων, μὲ 37.528 ναύτας καὶ 878 πυροβόλα».

17. Κατὰ τὸν Σ. Τρικούπη[23] «καθ' ὃν δὲ καιρὸν ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον 176 πλοῖα (καράβια) φορτηγά, ἅτινα μεταχειρίσθησαν ὡς πολεμικά, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς κοινῆς πατρίδος. Τὰ πλεῖστα δὲ καὶ τὰ μεγαλύτερα ἦσαν τῆς Ὕδρας, 92 τὸν ἀριθμόν· 44 ἦσαν τῶν Σπετσῶν καὶ 40 τῶν Ψαρῶν».

18. Κατὰ τὸν Ε. Κυριακίδην «εἰς τὰς παραμονὰς τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως αἱ τρεῖς ναυτικαὶ νῆσοι κατώρθωσαν νὰ ἔχωσι τριακόσια περίπου πλοῖα καὶ νὰ δύνανται ἄφθονα χρηματικὰ μέσα νὰ διαθέσωσιν...»[24].

19. Κατὰ τοὺς ὑπὸ τοῦ Ι. Λαζαροπούλου[25] διδομένους ὀνομαστικοὺς πίνακας τῶν πλοίων καὶ τῶν πλοιοκτητῶν τῶν τριῶν νήσων, ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων ἑκάστης τούτων ἐμφανίζεται οὕτω (διὰ τὰ συμμετασχόντα πλοῖα: Ὕδρα 59, Σπέτσαι 45 καὶ Ψαρὰ 40).

20. Ὁ Κ. Ἀλεξανδρῆς[26] ἐπικαλούμενος τὰ ὑπὸ τοῦ Α. Λιγνοῦ[27] στοιχεῖα καὶ τείνοντας μᾶλλον εἰς τὴν ἀποδοχὴν τούτων ἀναβιβάζει τὸ σύνολον

τῶν συμμετασχόντων εἰς τὸν ἀγῶνα πλοίων εἰς 87 (πλοῖα ἄνω τῶν 100 τόννων).

Εἰς παλαιοτέραν μελέτην[28] γράφει ὅτι τὸ σύνολον τῶν πλοίων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ στόλου κατὰ τὸ Δ΄ ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως περιελάμβανε «περὶ τὰ 80 κατὰ τὸ πλεῖστον μικρὰ πλοῖα», ἐνῷ εἰς πρόσφατον[29], ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν εἰς 59 Ὑδραϊκά, 45 Σπετσιώτικα καὶ 40 Ψαριανά, τὰ ὁποῖα ὅμως (Ψαριανά), ὁ Γάλλος πρόξενος τῆς Σμύρνης DAVID, ἀφιχθεὶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1821 εἰς τὴν νῆσον, ἀναβιβάζει[30] εἰς: Πάρωνες 25 μὲ ἀριθμὸ πυροβόλων ἑκάστου 10 - 12 καὶ πλήρωμα ἀνδρῶν 100 - 120. Πυρπολικὰ 6 καὶ ἕτερα μικρότερα ὡπλισμένα πλοιάρια 130.

21. Κατὰ τὸν Π. Ὁμηρίδην τὸ ναυτικὸν τῶν τριῶν νήσων ἀπετελεῖτο ἐκ 220 περίπου μεγάλων πλοίων καὶ «πάμπολλα ἄλλα διαφόρου μεγέθους»[31].

22. Ὁ Α. Ὀρλάνδος γράφει[32] ὅτι, «τὰ μὲν τῶν Ὑδραίων ἐμπόλεμα πλοῖα ἦσαν 58 — πλὴν τῶν μικροτέρων — τὰ δὲ τῶν Σπετσιωτῶν, πλὴν τῶν 27 βρικογολετῶν, ἦσαν 46» καὶ ὅτι διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως αἱ Σπέτσαι κατεσκεύασαν ἑτέρας 27 μεγάλας βρικογολέττας. Ἀπὸ τοῦ ἔτους δὲ 1810 καὶ ἐντεῦθεν ἤρξατο ἡ κατασκευὴ μεγάλων πλοίων ἐν Σπέτσαις, φέροντα ἕκαστον 14 - 18 κανόνια.

Γενικῶς δὲ εἰπεῖν καὶ εἰς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους, ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς θαλασσοπειρατείας, τὰ πληρώματα καὶ τὰ πλοῖα ἦσαν ἑτοιμοπόλεμα, διότι «ὁπλίζοντες αὐτὰ ἐν εἴδει πολεμικῶν, κατά τε τὴν πολεμικὴν ἀποσκευὴν καὶ τὸν ἀριθμὸν τοῦ πληρώματος, ἐνήργουν ταυτοχρόνως καὶ τὸ ἐμπόριόν των... ἐγυμνάζοντο δὲ καὶ εἰς τὸν πόλεμον ἀνεπαισθήτως»[33].

23. Κατὰ τὸν Ι. Μελετόπουλον[34] τὰ μετασχόντα εἰς τὸν Ἀγῶνα τῆς Ἀπελευθερώσεως πλοῖα τῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἀνήρχοντο εἰς 50, 44 καὶ 40 ἀντιστοίχως, ἀλλὰ πλὴν τούτων εἰς τὸν στόλον τῶν τριῶν νήσων συμπεριελήφθησαν καὶ ἄλλα μικρότερα ὡς καὶ ἕτερα πλοῖα τῆς Σάμου, Κάσσου, Μυκόνου κλπ. Ἐκ τῶν πλοίων δὲ τούτων ἄλλα μὲν ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, ἄλλα δὲ εἰς τὰς μεταφοράς.

24. Ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἀπὸ 16 Σεπτεμβρίου 1821 ἐπιστολῆς τῶν προκρίτων τῆς νήσου τῶν Σπετσῶν πρὸς τοὺς ὁμοίους τῆς νήσου Ὕδρας, ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ἡ Ὕδρα τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπερέβαινε τὰ 65.

Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ ἔγραφε σχετικῶς: «...μανθάνομεν μὲ ἄκραν δυσαρέσκειάν μας ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑτοιμασθέντων πλοίων σας δὲν ὑπερβαίνει τὰ 25, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι πολλὰ ἀσύμφορον διὰ τὴν παροῦσαν περίστασίν μας... μὴν ἀμφιβάλλοντες ποσῶς εἰς τὸν ἔμφυτον πατριωτισμόν σας ὅτι θέλετε προσθέσει καὶ ἡ ἐντιμότης σας τοὐλάχιστον ἄλλα τεσσαράκοντα καράβια»[35] (ἡ ὑπογράμμισις ἰδική μας).

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τῶν Σπετσῶν ἀπήντησαν τὴν ἑπομένην οἱ πρό-

κριτοι τῆς Ὕδρας γράφοντες[36] ὅτι «... ἐὰν μετὰ ταῦτα χρειασθῶσι μεγαλύτεραι δυνάμεις, μὴ δειλιάσητε, ὅτι θέλομεν κάμει καὶ ἡμεῖς ὅλον τὸ κατὰ δύναμιν... ὁμοίως δὲ ἐάν... ἤθελε ὁ ἐχθρὸς προσβάλει πρὸς τὴν ὑμετέραν νῆσον, προθύμως θέλομεν δράμει εἰς βοήθειάν σας καὶ μὲ ἀνθρώπους καὶ μὲ ἔργατα... ἡμεῖς δὲ ἅπαντες μικροὶ καὶ μεγάλοι ἔχομεν σταθερὰν καὶ ἀμετάθετον ἀπόφασιν διὰ νὰ διαυθεντευθῶμεν καὶ νὰ σᾶς διαυθεντεύσωμεν ἕως ἐσχάτης πνοῆς καὶ σταλλαγματιᾶς αἵματος· ἢ ὅλοι λοιπὸν θέλομεν ἀποθάνει καὶ συνενταφιαστῆ ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν πατρίδων μας, ἢ ὅλοι θέλομεν ἀπολαύσει ἔνδοξον νίκην καὶ στερεώσει διὰ παντὸς τὴν ἡμετέραν καὶ τῶν ὁμογενῶν μας ὅλων σωτηρίαν καὶ ἐλευθερίαν».

25. Κατὰ τὸν Φίνλεϋ[37]: «Εἰς τὰ 1821, ἡ δύναμις τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου τῆς Ἑλλάδος, ἀλβανικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ μαζί, ἦτο 350 ὅρικια καὶ γολέττες, 60 ἕως 400 τόννων καὶ πολλὰ ἄλλα μικρότερα σκάφη. Τὸ σύνολον τῶν ναυτῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπηρετοῦσαν σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ πλοῖα, ξεπερνοῦσε τὶς 12.000».

Κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ μεταφρασθέντος ἔργου τοῦ Φίνλεϋ Τ. Βουργᾶ:[38] «Ἀκριβῆ ἀπολογισμὸ τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὸ 1821, δίνει ὁ κατωτέρω πίνακας:

Ὕδρα	115	πλοῖα	μεγαλύτερα	τῶν	100	τόννων
Σπέτσαι	60	»	»	»	»	»
Ψαρὰ	40	»	»	»	»	»
Κάσσος	15	»	»	»	»	»
Τρίκερι	30	»	διαφόρων	μεγεθῶν		
Γαλαξείδι	60	»	διαφόρων	μεγεθῶν	[39].	

26. Συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀρχείου τῆς νήσου Ὕδρας παρεχόμενα στοιχεῖα[40], καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, ἑκάστη τῶν τριῶν νήσων ἐπραγματοποίησε τὸν ἑξῆς ἀριθμὸν ἐκστρατειῶν καὶ ἐκίνησε τὰ κάτωθι πλοῖα.

Α. (α) Ὕδρα: αὕτη διὰ τῶν πάσης φύσεως ἰδιαιτέρων δαπανῶν τῶν πολιτῶν της ἐκίνησε 46 συνολικῶς πλοῖα[41].

(β) αἱ ἐκστρατεῖαι τὰς ὁποίας ἐπραγματοποίησεν ὁ Ὑδραϊκὸς στόλος καὶ τῶν ὁποίων αἱ πάσης φύσεως δαπάναι ἐπληρώθησαν ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς νήσου ἀνῆλθον[42] εἰς 59.

Εἰς τὰς ἐκστρατείας ταύτας, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς σχετικῆς καταμετρήσεως καὶ κατατάξεως τῶν παρεχομένων στοιχείων, ἐκινήθησαν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ 502 πολεμικὰ καὶ 160 πυρπολικὰ (ἓν πλοῖον ἢ ἓν πυρπολικὸν ἐπραγματοποίησε πέραν τῆς μιᾶς ἐκστρατείας).

Β. (α) Ὡς πρὸς τὴν νῆσον τῶν Σπετσῶν, αὕτη διὰ τῶν πάσης φύσεως ἰδιαιτέρων δαπανῶν τῶν πολιτῶν της ἐκίνησε συνολικῶς[43] 46 πλοῖα.

(β) αἱ ἐκστρατεῖαι τὰς ὁποίας ἐπραγματοποίησε ὁ στόλος τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν ὁποίων αἱ πάσης φύσεως δαπάναι ἐπληρώθησαν ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς νήσου ἀνῆλθον[44] εἰς 26.

Εἰς τὰς ἐκστρατείας ταύτας ἔλαβον μέρος[45] 11 πολεμικὰ πλοῖα καὶ 52 πυρπολικὰ (ἓν πυρπολικὸν ἔλαβεν μέρος εἰς πλείονας τῆς μιᾶς ἐκστρατείας).

Γ. (α) Ὡς πρὸς τὴν νῆσον τῶν Ψαρῶν, αὕτη διὰ τῶν ἰδιαιτέρων δαπανῶν τῶν πολιτῶν της συνετήρησε καὶ ἐκίνησε[46] 38 πολεμικὰ πλοῖα καὶ 1 πυρπολικόν.

(β) Τὰ ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν συντηρηθέντα καὶ κινηθέντα πυρπολικὰ ἀνῆλθον εἰς 13.

(γ) Μετὰ τὴν καταστροφήν[47,48] τῆς νήσου, εἰς διαφόρους ἐκστρατείας ἐκινήθησαν 16 πολεμικὰ πλοῖα καὶ 5 πυρπολικά, ἐκ τῶν ὁποίων 10 πολεμικὰ καὶ 4 πυρπολικὰ ἐκινήθησαν δαπάναις τοῦ κοινοῦ ταύτης.

27. Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Α. Λιγνοῦ[49] παρατιθέμενα στοιχεῖα, ἡ μὲν Ὕδρα διέθετε συνολικῶς 186 πλοῖα χωρητικότητος 27.736 τόννων καὶ αἱ Σπέτσαι 64 πλοῖα συνολικῆς χωρητικότητος 15.907 τόννων. Τὰ ὑφ' ἑκατέρας τῶν νήσων πλοῖα ἄνω τῶν 100 τόννων ἀνήρχοντο διὰ μὲν τὴν Ὕδραν εἰς 87, χωρητικότητος 24.738 τόννων, διὰ δὲ τὰς Σπέτσας εἰς 47 καὶ χωρητικότητος 15.787 τόννων.

28. Ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τῶν Ὑδραίων πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ἡ Ὕδρα, ἐντὸς ἐλαχίστων ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως διέθεσε ὑπὲρ τῶν τεσσαράκοντα πολεμικῶν πλοίων εἰς τὸν ἀγῶνα. Οὕτω, καταλήγουσα ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ[50] ἔλεγε: «... διὰ δὲ κανόνια... ὁποῦ ζητεῖτε, ἡμεῖς ὑστερούμεθα μὲ τὸ νὰ ἔχωμεν σχεδὸν ὑπὲρ τὰ 40 πλοῖα πολεμικὰ ἐβγαλμένα εἰς τὸν παρόντα ἱερὸν ἀγῶνα».

Δεδομένου ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη φέρει χρονολογίαν 26.4.1821, ἕπεται ὅτι ἐντὸς δεκαημέρου σχεδὸν ἡ Ὕδρα προέβη εἰς τὴν κινητοποίησιν 40 σκαφῶν.

29. Ἐν ἔτει 1826, μετὰ τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἡρωϊκὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου, ἀνασυνταχθέντος τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων, ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων ἐφέρετο ἀνερχόμενος εἰς 140. Οὕτως, εἰς τὴν ἐν Ναυπλίῳ συνταχθεῖσαν Ἔκθεσιν, ἐγράφετο: «... ὁ στόλος ἡμῶν ἐξ 140 πλοίων μετὰ τῶν πυρπολικῶν του εἶναι ἕτοιμος, συγκείμενος ἐξ Ὑδραίων, Σπετσιωτῶν καὶ Ψαριανῶν...»[51].

30. Ὡς πρὸς τὴν καθ' ὁμάδας κατάταξιν τῶν πλοίων τῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, αὕτη ἐμφανίζεται οὕτω[52], ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων καὶ τῆς χωρητικότητο τούτων, ἐν ἔτει 1821. (Βλ. Πίνακας σελ. 156).

Συνεπῶς κατὰ τὰ στοιχεῖα ταῦτα, τὸ σύνολον τῶν πλοίων τῶν δύο νήσων ἀνήρχετο εἰς 171, συνολικῆς χωρητικότητος 49.930 τόννων.

Ἐκ τῶν πλοίων δὲ τούτων ἱκανὰ[53] πρὸς τακτικὰς ναυμαχίας ἦσαν μόνον τὰ ἀπὸ 200 τόννων καὶ ἄνω καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τὰ ὁποῖα

ἔλαβον μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα ἀνήρχετο διὰ μὲν τὴν Ὕδραν εἰς 73, διαθέτοντα χωρητικότητα 22.766 τόννων, διὰ δὲ τὰς Σπέτσας εἰς 46, συνολικῆς χωρητικότητος 15.607 τόννων.

Υ Δ Ρ Α

Χωρητικότης εἰς τόννους ἀπό - ἕως	Ἀριθμός πλοίων	Σύνολον τόννων ἑκάστης ὁμάδος
31 - 50	9	366
51 - 100	28	1.994
101 - 200	19	3.017
201 - 300	32	8.338
301 - 400	23	7.730
401 - 500	12	5.150
501 - 550	1	548
Σ ύ ν ο λ ο ν	124	27.143

Σ Π Ε Τ Σ Α Ι

Χωρητικότης εἰς τόννους ἀπό - ἕως	Ἀριθμός πλοίων	Σύνολον τόννων ἑκάστης ὁμάδος
101 - 200	3	580
201 - 300	11	2.990
301 - 400	29	10.441
401 - 500	4	1.776
Σ ύ ν ο λ ο ν	47	15.787

31. Ἐκ τῆς ὑφ' ἡμῶν γενομένης κατατάξεως τῶν, ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Ναυτιλίας - Μεταφορῶν - Ἐπικοινωνιῶν, παρεχομένων στοιχείων[54], βάσει τοῦ νηολογίου τοῦ ἔτους 1838, αἱ νῆσοι Ὕδρα καὶ Σπέτσαι διέθετον τὸν ἑξῆς ἀριθμὸν πλοίων, κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ '21.

ΥΔΡΑ

Εἶδος πλοίων	Ἀριθμός πλοίων	Χωρητικότης ἑκάστου πλοίου εἰς τόννους (κυμαινομένη χωρητικότης)
Βρίκια	79	50 - 492
Πολάκαι	6	404 - 548
Μαρτίγος	18	18 - 362
Γολέτται	11	60 - 250
Λοιπά	7	33 - 300
Σύνολον	121	21.719

ΣΠΕΤΣΑΙ

Εἶδος πλοίων	Ἀριθμός πλοίων	Κυμαινομένη χωρητικότης τῶν πλοίων	Σύνολον χωρητικότητος εἰς τόννους
Βρίκια	42	180 - 450	13.821
Λοιπά	5	400 - 460	1.926
Σύνολον	47		14.747

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ὅτι τὰ πλοῖα τῆς νήσου τῶν Σπετσῶν ἦσαν μεγαλυτέρας χωρητικότητος ἐκ τῶν πλοίων τῆς Ὕδρας, δεδομένου ὅτι μολονότι ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῆς Ὕδρας ἦτο ἀνώτερος κατὰ 61ο/ο (120 ἔναντι 47) τῶν ὑπὸ τῶν Σπετσῶν διατιθεμένων, ἐν τούτοις ἡ χωρητικότης τῶν πλοίων τῆς δευτέρας ἦτο μικρότερα μόνον κατὰ 5.972 τόννους, ἢ ἄλλως κατὰ 14ο/ο.

32. Τέλος, κατὰ τὰ προσφάτως ἐκδοθέντα στοιχεῖα ὑπὸ τοῦ Ι. Μελετοπούλου[55], τὰ μετασχόντα εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα πλοῖα τῶν τριῶν νήσων, φέρονται ὡς κάτωθι: Ὕδρα 50, Σπέτσαι 44 καὶ Ψαρᾶ 40. Πλὴν δὲ τῶν πλοίων τούτων εἰς τὸν Ἑλληνικὸν στόλον συμπεριελήφθησαν καὶ ἕτερα μικρότερα πλοῖα τῶν αὐτῶν νήσων, «ὡς καὶ ἄλλα πλοῖα τῆς Σάμου, τῆς Κάσου, τῆς Μυκόνου κλπ.... Τὰ ὡς ἄνω πλοῖα τῶν νήσων τὸ μὲν ἔλαβον μέρος εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, τὸ δὲ ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ μεταφοράς».

33. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων καὶ ἀπόψεων τῶν συγγραφέων νομίζομεν ὅτι παρέσχομεν μίαν ἀρκούντως διαφωτιστικὴν εἰκόνα, τόσον περὶ τοῦ

ἀριθμοῦ τῶν διατιθεμένων ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων πλοίων, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ κατ' αὐτήν, ὅσον καὶ περὶ τῶν λαβόντων μέρος εἰς αὐτήν. Κατὰ τὴν ἡμετέραν ἄποψιν αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον μὲν περισσότερα πλοῖα ἐκ τῶν πράγματι λαβόντων μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, πλὴν ὅμως, δεδομένης τῆς ἀδυναμίας τούτων νὰ κινήσουν ὁλόκληρον τὸν στόλον των, ἐκίνουν μέρος τούτου.

Ἡ ἄποψίς μας αὕτη ἐνισχύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ πολεμικὸς στόλος τῶν νήσων ἐκινεῖτο καὶ συνετηρεῖτο, κατὰ τὰ πρῶτα ἰδίᾳ ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως, ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν πλοιοκτητῶν καὶ κατοίκων τῶν νήσων, οἱ ὁποῖοι ὁτὲ μὲν διὰ προσφορῶν, ὁτὲ δὲ δι' ἐράνων, ἐκάλυπτον τὰς ἐπιτακτικὰς ἀνάγκας τῆς μισθοδοσίας τῶν ναυτῶν.

Πέραν τούτου, δεδομένου τοῦ μεγαλυτέρου μεγέθους τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, δὲν ἦτο συμφέρουσα ἡ χρησιμοποίησις τῶν μικρᾶς χωρητικότητος πλοίων, τὰ ὁποῖα δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀντιπαραταχθοῦν ἐναντίον τῶν Τουρκοαιγυπτιακῶν μεγαθηρίων, τὰ ὁποῖα πολλάκις ἔδιδον τὴν εἰκόνα «κινουμένων βουνῶν» ἐντὸς τῆς θαλάσσης.

Συνεπῶς, ὡς πλέον προσεγγίζοντα εἰς τὰ πράγματα, δεχόμεθα καὶ ἡμεῖς τὰ προσφάτως δημοσιευθέντα στοιχεῖα, δυνάμει τῶν ὁποίων ὁ στόλος τῶν τριῶν νήσων, ὁ ὁποῖος ἔλαβε εἰς τὸν ἀγῶνα, συνέκειτο ἐκ τοῦ ἑξῆς ἀριθμοῦ πλοίων: Ὕδρα καὶ Σπέτσαι πέριξ τῶν πεντήκοντα δι' ἑκάστην καὶ Ψαρὰ πέριξ τῶν τεσσαράκοντα.

Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι προσεγγίζουν σχεδὸν καὶ τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἀρχείου Ὕδρας διδομένους[56] τοιούτους, καὶ περὶ ὧν ἤδη ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος.

Τέλος, εἰς ὅ,τι ἀφαρᾷ τὰ ὑπὸ τῆς Ὕδρας χρησιμοποιηθέντα εἰς τὸν ἀγῶνα πλοῖα, σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀπὸ 29 Μαΐου 1821 ἐπιστολὴ τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας πρὸς τὸν στρατηγὸν Νικήταν Σταματελόπουλον πρὸς ὃν ἀπαντῶντες εἰς ἐπιστολήν τούτου πρὸς ἀποστολὴν βοηθείας, ἔγραφον μεταξὺ ἄλλων: «... λυπούμεθα ὅμως ἀδελφὲ νὰ μὴν ἠμποροῦμεν νὰ σᾶς συντρέξωμεν εἰς τὴν μπαρούτην... ἐξ αἰτίας τῆς προμηθεύσεως π ε ν τ ή κ ο ν τ α κ α ὶ ἐ π έ κ ε ι ν α π ο λ ε μ ι κ ῶ ν μ α ς κ α ρ α β ί ω ν, (ἡ ὑπογράμμισις ἰδική μας), ὅπου καταγίνονται εἰς τὸν παρόντα ἱερὸν πόλεμον, μέρος μὲν εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἐχθροῦ, ἂν δοκιμάσῃ νὰ ἐξέλθῃ καὶ μέρος εἰς τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, Πελοποννήσου καὶ κόλπου Ναυπάκτου...»[57].

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης συνάγεται ὅτι ἡ Ὕδρα διέθετεν εἰς τὸν ἀγῶνα «πεντήκοντα καὶ ἐπέκεινα πολεμικὰ πλοῖα». Ἄρα ὁ βασικὸς ἀριθμὸς τῶν διατιθεμένων πλοίων ἦτο ὁ τῶν πεντήκοντα καὶ τὸ «ἐπέκεινα» ἐνδεχομένως νὰ προσέθετε ἕν, δύο ἢ τρία τὸ μάξιμουμ πλοῖα. Συνεπῶς καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐπαληθεύεται τὸ ὑφ' ἡμῶν ἀνωτέρω συμπέρασμα.

Συγκρότησις, πληρώματα καὶ δαπάναι κινήσεως τοῦ στόλου.

1. Κατ' ἀρχὴν δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἀναφορά μας εἰς τὰς τρεῖς μόνον νήσους, ἐγένετο διότι εἰς αὐτὰς ἔλαχε κατὰ ἱστορικὴν συγκυρίαν νὰ φέρουν, σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου[58], τὸ βάρος τοῦ κατὰ θάλασσαν ἀγῶνος[59]. Αἱ νῆσοι αὗται «ἀναλαβοῦσαι τὰ ἡγία τοῦ κατὰ θάλασσαν ἀγῶνος, ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτὰς τὸ δικαίωμα τῆς συγκροτήσεως τῶν ναυτικῶν δυνάμεων»[60], ἐπωμίσθηκαν συγχρόνως καὶ τὰς δαπάνας κινήσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου μέχρι τοῦ ἔτους 1824, ὁπότε συνήφθη ἐν Λονδίνῳ τὸ πρῶτον δάνειον.

Συνεπείᾳ τοῦ γεγονότος τούτου, αἱ τρεῖς νῆσοι δὲν ἠδύναντο νὰ καλύψουν πάσας τὰς δαπάνας κινήσεως[61] ὁλοκλήρου τοῦ στόλου των συγχρόνως καὶ ὡς ἐκ τούτου προέβαινον εἰς τὴν ἐκ περιτροπῆς κίνησίν του.

Ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν νήσων διατιθεμένης ναυτικῆς δυνάμεως, σπανίως[62] ἐκινητοποιήθησαν πλείονα τῶν 60 - 70 σκαφῶν συγχρόνως, τῆς ἐκ περιτροπῆς κινήσεως τοῦ στόλου λαμβανούσης χώραν ἀνὰ ἑξάμηνον[63], χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ὅτι καὶ τὰ μὴ ἐκστρατεύοντα πλοῖα δὲν ἀπήτουν ὡρισμένας δαπάνας διὰ τὴν συντήρησίν των, ἐνῷ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ἑκάστου πλοίου δὲν ὑπερέβαινε τοὺς 120[64].

2. Παρακάμπτοντες πρὸς τὸ παρὸν τὸ θέμα τῶν δαπανῶν τῶν τριῶν νήσων καὶ ἀναφερόμενοι εἰς τὸ ζήτημα τῶν πληρωμάτων καὶ τοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, δέον νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ πλοῖα ἦσαν ὡπλισμένα διὰ 10 - 20, κατ' ἀνώτατον ὅριον, πυροβόλων περιωρισμένης ἀποτελεσματικότητος, τὸ δὲ πλήρωμα ἑκάστου ἐξ αὐτῶν δὲν ὑπερέβαινε τοὺς 100 ἄνδρας[65] ἢ τοὺς 120[66]. Κατὰ μίαν ἄποψιν, «τὰ πυροβόλα ποὺ ἀπετέλουν τὸν ὁπλισμὸν τῶν εἰς πολεμικὰ μετατραπέντων σιταγωγῶν πλοίων τῶν ναυτικῶν νήσων, ἦσαν μᾶλλον πρωτόγονα, ἀπετέλουν δὲ πραγματικὸν μωσαϊκὸν ἀπὸ ἀπόψεως τύπου καὶ διαμετρήματος»[67].

Πράγματι, ὁ ἐλλειπὴς ἐξοπλισμὸς[68] τῶν ἑλληνικῶν πλοίων ἀνεγνωρίζετο καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, τὸ ὁποῖον, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «...Τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα νὰ τεθῶσι εἰς γραμμὴν μάχης μετὰ τῶν ἐχθρικῶν καὶ νὰ δυνηθῶσι νὰ τὸν βλάψουν ὡς δεῖ, δὲν ἠμποροῦν... διὰ τὴν σμικρότητα τῶν ἑλληνικῶν κανονίων ὡς πρὸς τὰ ἐχθρικά· ποία σύγκρισις, βάλαις δώδεκα λιτρῶν μὲ βάλας σαράντα ὀκτώ; Ἀλλ' ἡ μόνη μεγαλοψυχία τῶν Ἑλλήνων ἐμποδίζει τὸν ἐχθρὸν εἰς τὸ νὰ βλάψῃ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ νὰ κάμῃ προόδους κατὰ τοῦ Ἔθνους...»[69].

3. Ταύτης οὔσης τῆς συγκροτήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ ἐχθρικοῦ ἦτο τὰ μέγιστα δύσκολον καὶ προβληματικόν, διότι ἔδει νὰ ἀντιμετωπίσῃ οὗτος τὸν κατὰ πολὺ μεγαλύτερον ἐχθρικόν, τοῦ ὁποίου τὰ πληρώματα συνέκειντο ἐξ 700 - 800 ἀνδρῶν[70]. Συνεπείᾳ δὲ τοῦ τοιούτου ἀνισομεροῦς συσχετισμοῦ τῶν ἑκατέρωθεν δυνάμεων, ὁ ἑλληνικὸς στόλος εὑρίσκετο πολλάκις εἰς τὴν δεινοτάτην θέσιν νὰ ἀντιμετωπίσῃ δεκαπλασίας ἐχθρικὰς δυνάμεις, γεγονὸς τὸ ὁποῖον οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας ἐχαρακτήριζον ὡς «ἀπαραδειγμάτιστον εἰς τὴν θάλασσαν»[71]. Τοσοῦτον δὲ ὑπερτέρας δυνάμεις διέθετεν ὁ ἡνωμένος Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος, πλὴν τῶν δυνάμεων τῆς Ἀλγερίας, Τύνηδος καὶ Μαρόκου, ὥστε «νὰ φαίνεται ἀπίστευτον ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἀποτελεσματικῶς ἀπὸ τὰ σιτοκάραβα τῶν νήσων»[72].

Ὁ ἰσχυρὸς τουρκικὸς στόλος κατέστη ἰσχυρότερος διὰ τῆς ἑνώσεώς του μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ, ἰδίᾳ κατὰ τὸ Δ΄ ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως καθ' ὃ οὗτος περιελάμβανε[73], [74] περὶ τὰ 150 μεγάλα καὶ μικρὰ πολεμικὰ πλοῖα, ὁλικῆς δυνάμεως 2.000 πυροβόλων, 8.000 ναυτῶν καὶ 2.500 στρατιωτῶν, ἐνῷ, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὁ Ἑλληνικὸς στόλος διέθετε πρὸς πόλεμον περὶ τὰ 80 κατὰ τὸ πλεῖστον μικρὰ πλοῖα μετὰ 800 πυροβόλων καὶ 5.000 ναυτῶν.

4. Χαρακτηριστικῶς ὁ Φ. Μπουλανζέ, γράφει ἐν προκειμένῳ: «Ἐν ἔτει 1820 αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι ἦσαν ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ ἀγῶνος κατὰ τεραστίων στόλων τῆς Τουρκίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Τριπόλεως, τῆς Τύνηδος, τῆς Ἀλγερίας καὶ τοῦ Μαρόκου. Πρὸς εὐόδωσιν τοιαύτης γιγαντώδους πάλης φυσικὸν ἦτο, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον ἀνάγκην νὰ διαθέσωσι μέσα ἀνάλογα...»[75].

5. Κατὰ τὸν Α. Λιγνὸν[76] «ἡ ναυτικὴ δύναμις τῆς Τουρκίας ἀπέναντι τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἦτο φοβερά. Κολοσσοὶ καὶ κινητὰ φρούρια τὰ πλοῖα τῆς Τουρκίας, λέμβοι ἀπέναντι αὐτῶν τὰ ἑλληνικά».

Τὰς ἐλλείψεις[77] ὅμως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, καὶ ἀπὸ πλευρᾶς τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν διατιθεμένων πολεμικῶν ἐφοδίων καὶ οἰκονομικῶν δυνατοτήτων, ἐκάλυπτεν ἡ πυρωμένη καρδιὰ τῶν ἀσήμων ναυτῶν καὶ καραβοκύρηδων τῶν ναυτικῶν μας νήσων, οἱ ὁποῖοι «ἐπολέμουν μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτοὺς τότε ἀρχαϊκὴν ἐκείνην ἀφέλειαν καὶ ἀνδρίαν, ὧν ζωηρότερα παραδείγματα σπανίως ἀπαντᾶ τις εἰς τὰς ἱστορίας ὅλου τοῦ κόσμου»[78].

Τὴν ἄποψιν ταύτην ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Κ. Μένδελσων, γράφων: «Ἡ Εὐρώπη σύμπασα ἐθαύμασε τὸ ἀτρόμητον τῶν νησιωτῶν, καὶ αὐτοὶ μόνοι ἔμενον ἀήττητοι ἐν τῷ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνι, ὅτε ἐφαίνετο ἀπολεσθεὶς ὁ τῶν πελοποννησίων καὶ στερεοελλαδιτῶν ἀγών. Γνωρίζομεν νῦν ἐκ τῶν ἐκθέσεων τοῦ JURIEN DE LA GRAVIERE, ὁποίαν φοβερὰν ἐντύπωσιν πα-

ρήγαγον εἰς τοὺς θεατὰς τῶν πυρπολικῶν ἀγώνων τοῦ 1825 ἀξιωματικοὺς τοῦ γαλλικοῦ ναυτικοῦ, ἡ πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησις καὶ τὸ ριψοκίνδυνον τοῦ ψαριανοῦ Κανάρη»[79], [80].

6. Ὁ ἐν Σμύρνῃ Γάλλος πρόξενος Δαβίδ, εἰς τὴν ἀπὸ μηνὸς Ὀκτωβρίου 1822 Ἔκθεσίν του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, ἀναφερόμενος εἰς τὸ ἔμψυχον δυναμικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἔγραφε: «Ἐξ ἄλλου τὰ πλοῖα ταῦτα — ὑπονοεῖ τὰ ἑλληνικὰ — ἀντλοῦν τὴν δύναμίν των ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ἐπιτηδειότητος τῶν ναυτῶν των. Ὁ ἴδιος ὁ ἀρχηγὸς τῆς μοίρας ἔχει ἐκπλαγῇ μὲ τὴν καλήν των τάξιν, μὲ τὴν ἐπιδεξιότητά των καὶ μὲ τὴν τόλμην των. Χειρίζονται τὰ πλοῖα μὲ σπανίαν ἀκρίβειαν. Πετοῦν ταχύτατα ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου τοῦ ὁρίζοντος εἰς τὸ ἄλλο, ἐπισκοποῦν τὸ πᾶν καὶ εἶναι πράγματι κύριοι τοῦ Ἀρχιπελάγους. Τὰ πλοῖα ποὺ ἀντιμετώπισαν τὸν τουρκικὸν στόλον δὲν ἦσαν παρὰ μόλις 60...»[81].

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἴσχυεν αὐτὸ ποὺ ἔγραφε ὁ JURIEN DE LA GRAVIERE: «ὁ στόλος, ὁ ἐπιτηδειότερος περὶ τὸ κατατολμᾶν τῆς λαίλαπος, ὁ δεξιώτερος περὶ τὸ πλέειν ἐν ταραχώδεσι θαλάσσαις καὶ θυελλώδεσι νυκτί, ἔσεται ὁ πρῶτος τοῦ κόσμου στόλος»[82], [83].

7. Ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὸ ἀπὸ ἐν Ἄργει ἔγγραφον αὐτῆς, ὑπὸ ἡμερομηνίαν κβ' Ἰουνίου ἔτους αωκβ' (1822), ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Ὁ ἡμέτερος στόλος παραβαλλόμενος μετὰ τοῦ ἐχθροῦ εἶναι πολὺ ἀδυνατώτερος... μόνη ἡ μεγαλοψυχία τῶν Ἑλλήνων ἐμποδίζει τὸν ἐχθρὸν εἰς τὸ νὰ θλάψῃ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ νὰ κάμῃ προόδους κατὰ τοῦ Ἔθνους... Οἱ τῶν ἡφαιστείων κυβερνῆται καὶ ναῦται εἰσί, τῷ ὄντι, ἄνδρες ἥρωες... διὰ τὴν ἀνάγκην καὶ ἐλευθερίαν τῆς φίλης ἡμῶν Πατρίδος ἀπεφάσισαν νὰ θυσιάσουν τὴν ἰδίαν ζωήν, παραβλέποντες γονεῖς καὶ τέκνα, ὥσπερ τοὺς πάλαι περὶ τὸν Λεωνίδαν...»[84].

8. Πράγματι δὲ τοιαύτη ἦτο ἡ εἰς μέγεθος ὑπεροχὴ τῶν τουρκικῶν πλοίων ἔναντι τῶν ἑλληνικῶν, ὥστε ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης ἔλεγεν ὅτι, «ὅταν εἶσαι μὲ τὸ καράβι σου δίπλα σὲ ἐχθρικὸ ντελίνι (δίκροτον) καὶ κάνεις νὰ τὸ κυττάξῃς ἀπὸ τὰ χαμηλά, εἶναι τόσο ψηλὸ τὸ τούρκικο καὶ σηκώνεις τόσο ψηλὰ τὸ κεφάλι γιὰ νὰ τὸ δῇς, ὥστε σοῦ πέφτει ἡ σκούφια»[85], κατὰ δὲ τὸν Δ. Αἰνιᾶνα «τὰ ἑλληνικὰ πλοιάρια ἦτο πεντάκις τουλάχιστον κατώτερα», τὰ δὲ πληρώματα τῶν τουρκικῶν πλοίων ἦσαν δεκαπλασίως ἀνώτερα τῶν ἑλληνικῶν[86].

9. Ἡ τεραστία δύναμις τοῦ τουρκικοῦ στόλου καὶ ἡ ἐντύπωσις ἣν εἶχον διὰ τὰς καταστρεπτικὰς δυνατότητας τούτου οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἔφοροι τῆς Φιλικῆς, προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς γεγονότος, ἐξ οὗ παραλλήλως καταφαίνεται καὶ ἡ τεραστία ἐπίσης σημασία τὴν ὁποίαν ἀπέδιδον οὗτοι εἰς τὸν στόλον τῶν νήσων.

Οὕτω, καταστρώσασα ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία σχέδιον[87] καταστροφῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ, ἐλάμβανε ἐπὶ τοῦ θέματος τὸ ἑξῆς ἔγγραφον τῶν μελῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐφορείας της, τὸ ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων ἔγραφε: «Εἶναι πασίδηλον, ὅτι ἐδῶ ἔχει τὴν ἑστίαν της ἡ πολυκέφαλος Ὕδρα[88] ἐδῶ εἶναι αἱ τῆς θαλάσσης δυνάμεις της καὶ μεγάλος ἀριθμὸς ὡπλισμένων στρατιωτῶν· ἐδῶ εἶναι οἱ θησαυροί της, αἱ ὁπλοθῆκαι καὶ τὸ κέντρον, ἢ μᾶλλον τὸ πρῶτον ἐλατήριον τῆς ἐχθρικῆς μηχανῆς. Διὰ τοῦτο κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ ἔφοδος κατὰ τῆς πρωτευούσης καὶ κατὰ τοῦ στόλου συγχρόνως μὲ τὰ λοιπὰ μέρη... Διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ στόλου ὁ τύραννος χάνει τὸ ἥμισυ τῶν δυνάμεών του, κόπτεται ἡ κοινωνία τῆς Ἀσίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν θὰ πλημμυρήσωσι πολλὰ σιτάρια... διὰ τοῦ στόλου των δύνανται νὰ ἀφανίσωσιν ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ ὅλα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, νὰ καύσουν, νὰ λεηλατήσουν ὅλας τὰς παραλίας πόλεις τῆς χώρας, καὶ νὰ ἐμπνεύσουν τρόμον εἰς τοὺς ἡμετέρους... εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ ἡ προσβολὴ καὶ κατὰ τῆς μητροπόλεως ταύτης καὶ κατὰ τοῦ στόλου... Διὰ νὰ κατορθωθοῦν δὲ τὰ μεγάλα ταῦτα ἐπιχειρήματα, μᾶς χρειάζονται τὰ ἑξῆς: Α΄ Τριάντα πλοῖα τῆς Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἀπὸ τὰ καλλίτερα, ἐφωδιασμένα μ᾽ ἀνθρώπους ἱκανοὺς καὶ μ᾽ ὅλα τὰ πολεμικὰ ἐφόδια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα στερούμεθα παντελῶς... ἀπὸ δὲ τὰ πολεμικὰ ἐφόδια παντὸς εἴδους πρέπει νὰ εἶναι προμηθευμένα ὄχι μόνον τὰ εἰρημένα ταῦτα πλοῖα, ἀλλὰ νὰ σταλοῦν καὶ πρὸς ἡμᾶς ἱκανά, διὰ νὰ ὁπλίσωμεν τοὺς ἐνταῦθα καὶ νὰ γίνῃ χρῆσις τῶν ὅπλων...»[89].

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου συνάγεται ὅτι οὐδὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιχειρηθῇ ὑπὸ τῆς Φιλικῆς ἄνευ τῆς συμμετοχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Πάντα τὰ σχέδια παρέλυον ἐὰν ὁ στόλος τῶν νήσων δὲν συμμετεῖχεν οὐσιωδῶς.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 151.
2. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἐπιτομὴ τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους (ἀνατύπωσις), Ἀθῆναι 1969, σελ. 445.
3. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, Μέρος Δεύτερον, σελ. 151—152.
4. Ἴδε Δ. Τσάκωνα, σελ. 99.
5. Ἴδε F. POUQUEVILLE, Voyage de la Grèce, τόμ. Α, σελ. 361.
6. Περὶ τῶν Σπετσῶν, ὁ POUQUEVILLE γράφει ὅτι ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος, «οἱ λιμένες τῆς νήσου δὲν χωροῦν τὰ πλοῖα ποὺ τῆς ἀνήκουν».
7. Εἰς τὰς «λοιπὰς νήσους» περιαλμβάνονται: Σάμος, Λέρος, Ρόδος, Χίος, Μυτιλήνη, Λῆμνος, Σκῦρος, Τρίκκερι - Βόλος, Θεσσαλονίκη, Νάξος, Κέα, Τῆνος, Ἴος, Σίφνος καὶ Πόρος.
8. Ἴδε τὸν πίνακα τοῦτον εἰς τὸ ἀπὸ 12.7.1856 Β.Δ. «περὶ διανομῆς τοῦ χορηγήματος τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων», εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 35 Φ.Ε.Κ., ἔτους 1856, τόμ. Α, σελ. 209—220.
9. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Β, σελ. 403—408, ἔνθα καὶ ὀνομαστικὸς κατάλογος τῶν πλοιοκτητῶν.
10. Ἴδε Ὀνομαστικὸν κατάλογον τῶν ὡς ἄνω πλοιοκτητῶν, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 50—51.
11. Ἴδε JURIEN DE LA GRAVIERE, σελ. 88.
12. Ἴδε Κ. Μένδελσων - Βαρθόλδη, σελ. 275.
13. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 207.
14. Ἴδε τὴν ἀπὸ μηνὸς Ὀκτωβρίου 1822 Ἔκθεσιν τοῦ Γάλλου Προξένου ἐν Σμύρνῃ, Δαβίδ, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 203.
15. Ἴδε Γ. Γεωργακοπούλου, σελ. 54.
16. Ἴδε Γ. Γεωργακοπούλου, σελ. 57.
17. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821, σελ. 26, (ἔκδοσις 1971 ὑπὸ τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ἐπὶ τῇ 150ετηρίδι τῆς ἐνάρξεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως).
18. Ἴδε Δ. Πασχάλη, Ἡ Ἄνδρος, τόμ. Β, σελ. 334.
19. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Ὑπόμνημα Ψαρῶν, τόμ. Α, σελ. 105.
20. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 318.
21. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 55 καὶ Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 105.
22. Ἴδε Π. Ἀξιωτίδου, σελ. 162, σημ. 1.
23. Ἴδε Σ. Τρικούπη, τόμ. Α, σελ. 113.
24. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 48.
25. Ἴδε Ι. Λαζαροπούλου σελ. 14—16.
26. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 345.
27. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Α, σελ. 137.

28. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, 1821—1829, σελ. 4, (ἔκδ. 1930).
29. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, Τὸ ναυτικὸν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος 1821—1829 καὶ ἡ δρᾶσις τῶν πυρπολικῶν, σελ. 40, (ἔκδ. 1968).
30. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 300.
31. Ἴδε Π. Ὁμηρίδου, σελ. 2.
32. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 19, σημ. 6 καὶ σελ. 20.
33. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 35.
34. Ἴδε Ι. Μελετοπούλου, σελ. 18—23.
35. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 349—350, (ἢ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 11040 ἔγγραφον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας).
36. Ἴδε ἐπιστολὴν ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 350—351, (ἢ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 11041 ἔγγραφον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας).
37. Ἴδε Γ. Φίνλεϋ, Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τόμ. Α, σελ. 234—235, Ἀθήνα, 1972. (Μετάφραση Α. Γεωργούλη, Σχόλια Τάσου Βουρνᾶ).
38. Ἴδε αὐτόθι, σελ. 231, σημ. 1.
39. Σ.τ.Σ. Τὰ ἐντὸς [ ] ἐτέθησαν κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν.
40. Ἴδε τὸν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ὑποβληθέντα πίνακα γενικοῦ λογαριασμοῦ τῶν τριῶν νήσων, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΙΕ, σελ. 102—183.
41. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΕ, σελ. 102—104.
42. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, αὐτόθι, σελ. 106—107.
43. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, αὐτόθι, σελ. 135.
44. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΕ, σελ. 140.
45. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, αὐτόθι, σελ. 140.
46. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, αὐτόθι, σελ' 160—162.
47. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, αὐτόθι, σελ. 164.
48. Κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἔτους 1824, τὰ Ψαρὰ ἀπώλεσαν 15 σκάφη. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 318.
49. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 54—62, ἔνθα καὶ λεπτομερὴς ἀνάλυσις τῆς χωρητικότητος, τῆς ὀνομασίας καὶ τοῦ χρόνου ναυπηγήσεως τῶν πλοίων, ὡς καὶ τῶν πλοιοκτητῶν ἐπωνύμως.
50. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 26.4.1821 ἐπιστολῆς τῶν Ὑδραίων, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 47.
51. Ἴδε τὴν ἐκ Ναυπλίου πρὸς Ζάκυνθον ἀποσταλεῖσαν ἐν λόγῳ Ἔκθεσιν, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 12/24 Μαΐου 1826, εἰς Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 310—313.
52. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 187—194, ἔνθα καὶ ἀναλυτικώτερα στοιχεῖα περὶ τῶν ὑπὸ τῶν δύο νήσων διατιθεμένων πλοίων, κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως.
53. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 190.
54. Ἴδε Ἔκδοσιν τοῦ Ὑπουργείου Ναυτιλίας κλπ. ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἀνθολογία Ναυτικῶν κειμένων, σελ. 152—167.
55. Ἴδε Τὸ Ναυτικὸ τοῦ 21 (Λεύκωμα). Ἔκδοσις Τραπέζης Ἐμπορικῆς Πίστεως, Κείμενα Ι. Μελετοπούλου, σελ. 18—23.
56. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΕ, σελ. 102—183.

57. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 28—29.
58. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 78.
59. Ἴδε Ι. Μελετοπούλου, σελ. 14.
60. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 318.
61. Ἴδε J. DE LA GRAVIERE, σελ. 78.
62. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 319.
63. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 88.
64. Ἴδε Ι. Τομπάζη, σελ. 69.
65. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. 100/14.4.1822 ἔγγραφον τοῦ Μινιστερίου τῶν Ναυτικῶν πρὸς τὴν Βουλὴν τῶν Ψαρῶν, διὰ τοῦ ὁποίου, ὁ ἀριθμὸς τῶν ναυτῶν ἑκάστου πλοίου φέροντος 16 κανόνια, ὡρίζετο εἰς 90 καὶ εἰς 75 ὁσάκις τὸ πλοῖον εἶχε 14 κανόνια, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 167—168.
66. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 579 καὶ 299, ἔνθα εἰς ἀνευρεθὲν ἡμερολόγιον εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Τομπάζη ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πληρωμάτων τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων τὰ ὁποῖα ἐξεστράτευσαν εἰς Χίον, ἐκυμαίνετο μεταξὺ 70—120 ἄνδρας.
67. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 348.
68. Ὁ Τ. Κωνσταντινίδης γράφει ὅτι, (σελ. 410—430), τὸ πρόβλημα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἦτο πῶς θὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ πενταπλασίου ἐκτοπίσματος τουρκικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα εἶχον τοὐλάχιστον 60 βαρέα κανόνια ἕκαστον.
69. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 257/κβ' Ἰουνίου 1822 ἐγγράφου τοῦ Μινιστερίου τῶν Ναυτικῶν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 196—197.
70. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 89.
71. Ἴδε τὴν ἀπὸ 13.9.1822 ἐπιστολὴν τῶν προκρίτων Ὕδρας πρὸς τὴν Προσωρινὴν Διοίκησιν, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 231—232.
72. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, Τὸ ναυτικὸν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος 1821—1829, σελ. 41.
73. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, (1821—1829), σελ. 4, (Ἔκδ. 1930).
74. Περὶ τῆς συνθέσεως καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ τουρκικοῦ στόλου κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως, ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, Τὸ ναυτικὸν κ.λ.π., σελ. 39.
75. Ἴδε F. BOULANGER, σελ. 101—102.
76. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 64—65, ἔνθα καὶ παρατιθέμενοι ἀριθμοὶ καὶ τὸ εἶδος τῶν τουρκικῶν πλοίων.
77. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 45.
78. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 293.
79. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Β, σελ. 59.
80. Βιογραφικὰ σημειώματα τῶν πλοιοκτητῶν, ἀγωνιστῶν καὶ κυβερνητῶν πλοίων τῶν Ψαρῶν, ἴδε εἰς Δ. Σπανοῦ, σελ. 169—224.
81. Ἴδε ἀπόσπασμα τῆς ὡς ἄνω ἐκθέσεως τοῦ Γάλλου Προξένου εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 203.
82. Ἴδε J. DE LA GRAVIERE, «Ἱστορία τοῦ ναυτικοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων», σελ. 346—347. (Μετάφρασις Κ. Ράδου, 1890).
83. Ἴδε καὶ Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 293.
84. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 83—84, καὶ Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 196—197.
85. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 72.

86, Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ε, σελ. 27, (Ἀπομνημονεύματα Δ. Αἰνιᾶνος).

87. Ἴδε τὸ σχέδιον τοῦτο εἰς Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 59—70.

88. Σ.τ.Σ. Προφανῶς, ὑπονοεῖται ἡ Κωνσταντινούπολις.

89. Ἴδε τὸ ἀπὸ 29 Νοεμβρίου 1820 ἔγγραφον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τοὺς Ἑταίρους τῆς Ὀδησσοῦ, τῶν μελῶν τῆς ἐκεῖ Ἐφορείας Κ. Κομπάρη, Σ. Μαύρου καὶ Ι. Μπαρμπῆ, εἰς Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 89, 241—243.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΑΙ ΔΑΠΑΝΑΙ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ

Παράγραφος ὀγδόη

Τὸ ὕψος τῶν δαπανῶν τῶν τριῶν νήσων

1. Ἐν ἀρχῇ δέον νὰ λεχθῇ ὅτι, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ὅλου περιεχομένου τῆς μελέτης ταύτης προκύπτει καὶ ὡς εἶναι γενικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀποδεκτόν, αἱ τρεῖς νῆσοι Ὕδρα, Σπέτσαι καὶ Ψαρά, ἀναλαβοῦσαι τὸν κατὰ θάλασσαν ἀγῶνα ἐπωμίσθηκαν συγχρόνως καὶ τὰς δαπάνας κινήσεως καὶ συντηρήσεως[1] τοῦ πολεμικοῦ των στόλου. Τὸ ἐπαναστατημένον Ἔθνος, πολλάκις καὶ εἰς τὰς Ἐθνικὰς Συνελεύσεις καὶ διὰ τῶν ὑπευθύνων τότε κυβερνητῶν του εἶχεν ὑποσχεθῆ τὴν πληρωμὴν τῶν δαπανῶν τούτων εἰς τὰς νήσους. Οὕτω, δυνάμει τοῦ Ψηφίσματος Ε΄ τῆς ἐν Ἄργει συνελθούσης Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως παρείχετο ἡ ἐπαγγελία περὶ ταχίστης ἐκπληρώσεως τῶν νομίμων ἀπαιτήσεων τῶν νησιωτῶν. Ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει ὅμως, τὸ Κράτος δὲν ἠδυνήθη, συνεπείᾳ οἰκονομικῶν δυσχερειῶν, νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑπόσχεσίν του πρὸς τὰς νήσους ὁλοσχερῶς. Εἰς ἐκτέλεσιν δὲ τῆς ὡς ἄνω ἀποφάσεως ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου, ἐν ἔτει 1830, ἀπέστειλεν[2] εἰς τὰς δημοτικὰς ἀρχὰς τῶν τριῶν νήσων ποσὸν 50.000 ἱσπανικῶν ταλλήρων ἐξ ὧν 25.000 εἰς Ὕδραν, 16.000 εἰς Σπέτσας καὶ 9.000 εἰς τὰ Ψαρά.

2. Οὕτω λοιπὸν τὸ ζήτημα ἐχρόνιζε, μολονότι εἰς τὴν ἀπὸ 28 Ἰανουαρίου 1829 ἐπιστολήν[3] τῆς τε Κοινότητος καὶ τῶν Προκρίτων τῆς Ὕδρας πρὸς τὸν Κυβερνήτην Ι. Καποδίστριαν, ὑπενθυμίζετο ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Ἔθνους περὶ ἀποζημιώσεως τῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα ἀπωλεσθέντων πλοίων τῶν νήσων[4] καὶ ἐζητεῖτο ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ὑπὸ τοῦ Ἔθνους δοθείσης ὑποσχέσεως. Ἡ Ἑλλὰς ὅμως, ὡς μόνον περιουσιακὸν στοιχεῖον τὸ ὁποῖον διέθετεν, ἐξελθοῦσα τοῦ πολυετοῦς ἀγῶνας, ἦτο ἡ «αἱματόφυρτος γῆ»[5] κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν τοῦ Ι. Σούτσου, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἐπεδίωκον νὰ καταστοῦν «κύριοι τῶν καλυβίων»[6] εἰς τὰ ὁποῖα κατώκουν.

Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς τοιαύτης οἰκονομικῆς καταστάσεως τοῦ ἀναγεννωμένου Ἔθνους, ὁ Καποδίστριας[7] ἀπαντῶν εἰς τὸ ὡς ἄνω αἴτημα τῶν νήσων πρὸς ἀποζημίωσιν ἔγραφε: «... ἐὰν ῥίξετε ἓν μόνον βλέμμα εἰς τὴν παροῦσαν κατά-

στασιν τῶν γενικῶν ὑποθέσεων τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμείου, θέλετε πεισθῆ καθὼς εἴμεθα πεπεισμένοι καὶ ἡμεῖς, ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν δύναται νὰ κάμῃ πρὸς ὄφελος τῶν κατοίκων τῆς νήσου σας τι περισσότερον, ἀφ' ὅ,τι ἔκαμε μέχι τοῦδε... Δὲν ἀμφιβάλλετε βέβαια πόσην ἠθέλαμεν αἰσθανθῆ εὐχαρίστησιν, ἂν αἱ περιστάσεις μᾶς ἐπέτρεπαν νὰ σᾶς κάμωμεν ἀπόκρισιν πλέον σύμφωνον μὲ τὰς εὐχάς σας...».

Ἡ Δ' ἐν Ἄργει Ἐθνικὴ Συνέλευσις διὰ τοῦ Ε' Ψηφίσματός της καὶ ἐν τῷ συμπληρωματικῷ ἄρθρῳ ΣΤ παρέσχε τὴν ἐξουσιοδότησιν[8] πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὅπως προβῇ εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν καταλλήλων πλοίων τῶν τριῶν νήσων.

3. Ἡ Βουλὴ καὶ ἡ Γερουσία, κατὰ τὴν Συνεδρίασίν των τῆς 15.12.1852 ἐψήφισαν ὁμοφώνως τὴν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν τῶν τριῶν νήσων, τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου 1 ἔχοντος οὕτως: «Ἀπὸ τῆς α' Ἰανουαρίου 1853 θέλει χορηγεῖσθαι κατ' ἔτος ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου εἰς τὰς ναυτικὰς νήσους Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν χρηματικὸν ποσὸν οὐχὶ ἔλαττον τῶν διακοσίων χιλιάδων δραχμῶν, ἀπέναντι τῶν ἀπαιτήσεων αὐτῶν διὰ τὰς κατὰ τὸν ἀγῶνα χρηματικὰς θυσίας των'...».

Διὰ δὲ τοῦ ἄρθ. 2 ὡρίζετο ὅτι «Τὸ ἀνωτέρω ποσὸν προσδιοριζόμενον κατ' ἔτος διὰ τοῦ γενικοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους, θέλει διανέμεσθαι κατὰ μηνιαίαις δόσεις εἰς τοὺς δικαιούχους... Τὸ δι' ἕκαστον δικαιοῦχον ἀναλογοῦν ποσὸν μεταβαίνει μετὰ τὴν ἀποβίωσίν αὐτοῦ εἰς τοὺς νομίμους κληρονόμους του».

Ἐπὶ τῆς συζητήσεως τοῦ σχετικοῦ νομοσχεδίου, ἀγορητής τις λαβὼν τὸν λόγον εἶπεν ὅτι «... πᾶν ὅ,τι προσφέρομεν σήμερον εἰς τοὺς γενναίους ἀθλητὰς τῶν τριῶν νήσων δὲν εἶναι εἰμὴ λιτὸς φόρος, πρὸ πολλοῦ ὀφειλόμενος εἰς τοὺς μεγάλους ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας των...»[9].

Ἕτερος δὲ ἀγορητὴς παρετήρησεν ὅτι «... ἂν ὑπάρχῃ πρᾶξις συγχωροῦσα τὰ τόσα ὑπουργικὰ ἁμαρτήματα, εἶναι ἡ πρᾶξις αὕτη ἡ ἀποδίδουσα δικαιοσύνην εἰς τοὺς νησιώτας...»[10].

Ἐκ τῶν συζητήσεων τούτων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους συνάγεται ἡ ἔκτασις τῆς συμβολῆς τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα, αἱ ὁποῖαι ἐξ ἰδίων προσέφερον εἰς τὰς ὑπερόγκους[11] δαπάνας διὰ τὴν συντήρησιν καὶ κίνησιν τοῦ στόλου. Ὁσάκις δὲ ἡ Διοίκησις κατώρθου νὰ ἀποστείλῃ χρηματικὰς ἐνισχύσεις εἰς τὰς νήσους, αὗται ἦσαν τοσοῦτον μηδαμιναὶ ὥστε μόλις ἐξήρκουν διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν εἰς οἶνον καὶ ἔλαιον.

Οὕτως εἰς τὴν ἀπὸ 16 Ἀπριλίου 1822 ἀναφοράν των, ἀπευθυνομένην πρὸς τὴν Προσωρινὴν Διοίκησιν, οἱ Πρόκριτοι τῆς Ὕδρας, ἔγραφον μεταξὺ ἄλλων: «... Τὰ μέχρι τοῦδε σταλέντα χρήματα διὰ τὴν ἐκβολὴν τοῦ στόλου μόλις ἀρκοῦσι διὰ νὰ ἐφοδιασθῇ ἀπὸ οἶνον καὶ ἔλαιον... ἀπεφασίσαμεν βλέποντες καὶ τὸν μέγαν κίνδυνον τοῦ Γένους μιας ὅλου, νὰ ἐβγάλωμεν καὶ ἐκεῖνα τὰ

ὀλίγα χρήματα, τὰ ὁποῖα ἐφυλάτταμεν μόνον καὶ μόνον διὰ τὰς ἰδίας ἡμῶν ἀνάγκας. Αὔριον δὲ ἐξ ἀποφάσεως ἐκπλέουσιν εἴκοσι δύο καράβια μας, τὰ ἐκλεκτὰ τῆς νήσου μας... εἶναι δὲ ὅλα πλουσιοπαρόχως ἐφωδιασμένα... ὥστε ἄλλην φορὰν δὲν ἐβγῆκαν μὲ τοιαύτην παράταξιν...»[12].

Ἰδοὺ λοιπὸν ὅτι ἡ πλουσιωτάτη Ὕδρα, ἡ «Μικρὰ Ἀγγλία», προσφέρει εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας τοῦ Γένους τὰς τελευταίας της οἰκονομίας, ἃς εἶχε κρατήσει διὰ τὴν συντήρησιν τῶν κατοίκων της.

4. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν δικαιούχων τῶν τριῶν νήσων, οἱ ὁποῖοι ἀνεγνωρίσθησαν, ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 12.7.1856 Β.Δ. «περὶ διανομῆς τοῦ χορηγήματος τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων»[13], οὗτοι ἀνήρχοντο εἰς: Ὕδρα 178, Σπέτσαι 55 καὶ Ψαρὰ 69.

Διὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ ὡς ἄνω Β.Δ. τὸ ὕψος τῶν ἀπαιτήσεων τῶν νήσων καθωρίσθη ὡς κάτωθι:

ἀπαιτήσεις τῆς νήσου Ὕδρας	δρχ.	10.000.000
» » » Σπετσῶν	»	5.570.000
» » » Ψαρῶν	»	4.430.000

Τὸ ἐτήσιον δὲ χορήγημα[14], τὸ ὁρισθὲν διὰ τοῦ αὐτοῦ Διατάγματος δι' ἑκάστην τῶν νήσων, ἀνήρχετο εἰς 100.000 δρχ. διὰ τὴν Ὕδραν, 55.700 διὰ τὰς Σπέτσας καὶ 44.300 δρχ. διὰ τὴν νῆσον τῶν Ψαρῶν.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Τ. Κωνσταντινίδης παρατηρεῖ ὅτι, τὸ ὑπὸ τοῦ Κράτους, διὰ τοῦ ὡς ἄνω Διατάγματος, χορηγηθὲν ἐτήσιον χορήγημα, ἀντε προσώπευε ποσοστὸν 1ο/ο ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑπὸ τῶν νήσων αἰτούμενον[15].

Οὕτω πως ρυθμισθέντος τοῦ θέματος τῶν οἰκονομικῶν ἀπαιτήσεων τῶν τριῶν νήσων ἐκ μέρους τοῦ Κράτους, ἔστω καὶ μὲ βραδύτητα 30 σχεδὸν ἐτῶν, εἴδομεν νῦν τὰ ὑπὸ τῶν νήσων προβληθέντα αἰτήματα, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ὕψος τῶν ἀπαιτήσεων.

5. Κατὰ τὸν ὑπὸ τῶν νήσων ὑποβληθέντα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν Γενικὸν λογαριασμόν[16], τὸ σύνολον τῶν καθαρῶν χρηματικῶν ἀπαιτήσεων τούτων ἀνήρχετο εἰς:

Ὕδρα[17] 21.095.100 γρόσια, Σπέτσαι[18] 9.838.794 γρόσια καὶ τὰ Ψαρὰ[19] 7.025.338 γρόσια.

Ἐνταῦθα ὅμως δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ ποσὰ ταῦτα τῶν νήσων ὑπελογίσθησαν βάσει τῆς ἀξίας τοῦ γροσίου κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐπαναστάσεως, καθ' ἣν ὅμως αὕτη ἐνεφάνισε μείωσιν. Οὕτω, λαμβανομένης τῆς ἰσοδυναμίας ἑνὸς γροσίου πρὸς τὸ ὑγιὲς νόμισμα, τὸ ὁποῖον ἦτο τότε τὸ Ἱσπανικὸν τάλληρον, ἡ ἰσοδυναμία μεταξὺ τῶν δύο τούτων νομισμάτων παρουσίασε τὰς ἑξῆς

ἀλλοιώσεις, εἰς βάρος τῆς ἀξίας τοῦ γροσίου. Ἐνῷ κατὰ τὸ 1821 ἡ ἀξία ἑνὸς ἱσπανικοῦ ταλλήρου ἀντεστοίχει πρὸς 7 1/2 γρόσια, κατὰ τὸ 1828 ἡ ἀναλογία αὕτη διεμορφώθη εἰς 1 : 15. Συνεπῶς, κατὰ τὸ ἑπταετὲς τοῦτο διάστημα, ἡ ἀξία τοῦ γροσίου ἐμειώθη κατὰ 50ο/ο ἢ ἄλλως κατὰ τὸ ἥμισυ[20], [21].

Ἐνταῦθα ὅμως δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι, ἀλλαχοῦ[22] τὸ Ἀρχεῖον Ὕδρας παρέχει στοιχεῖα, ἐξ ὧν προκύπτει ὅτι αἱ πάσης φύσεως δαπάναι καὶ τὰ πάσης φύσεως ποσά, τὰ ὁποῖα κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς νήσου διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος, ἀνέρχονται εἰς 329.760 ἱσπανικὰ τάλληρα, τοὐτέστιν εἰς 4.946.400 γρόσια (ὑπολογιζομένου κατὰ τὰ ἄνω ἑνὸς ταλλήρου πρὸς 15 γρόσια).

6. Κατὰ τὸν Α. Ἀνδρεάδην, δυνάμει τοῦ ἀπὸ 22.1.1853 νόμου (βάσει τοῦ ὁποίου προφανῶς ἐξεδόθη τὸ ὡς ἄνω Β.Δ. τῆς 12.7.1856) τὸ ὕψος τῶν ἀπαιτήσεων τῶν νήσων ἀνεγνωρίσθη εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ ὡς ἄνω Β.Δ. καθωρισθέντα ἐπίπεδα.

Ὡς δὲ παρατηρεῖ οὗτος, «ἡ προσωρινὴ αὕτη κατάστασις, ἥτις παρετάθη μέχρι τοῦ παρόντος ἔτους (1904) ὑπ' οὐδεμίαν ἔποψιν ἦτο ἱκανοποιητική... παρατεινομένης τῆς καταστάσεως καὶ αὐτὸς ὁ νόμος τοῦ 1853 ἐστερεῖτο καθ' ἡμέραν τοῦ πατριωτικοῦ ἐκείνου χαρακτῆρος, ὅστις ἐδικαιολόγει τὸ ἐξαιρετικὸν αὐτοῦ... Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἐδέησεν ἡ Κυβέρνησις νὰ ἐπέμβῃ...»[23]. Διὰ τοῦ νόμου δὲ ΓΚΕ' τῆς 16.6.1904, αἱ ἀπαιτήσεις τῶν τριῶν νήσων ἀνεγνωρίσθησαν ὡς δημόσιον χρέος, τοῦ ὁποίου τὸ κεφάλαιον ὡρίσθη ἀμετακλήτως εἰς 18 ἑκατομμύρια δρχ.

7. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον νὰ παρατηρηθῇ ἐνταῦθα εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ συνεισφορὰ αὕτη τῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα, δὲν ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ἔνθα αὕτη κατενέμετο μεταξὺ πάντων τῶν στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ.

Εἰς τὰς τρεῖς νήσους ἀντιθέτως αἱ δαπάναι διεξαγωγῆς τοῦ ἀγῶνος ἐβάρυνον κατὰ τὸ πλεῖστον τοὺς προκρίτους καὶ ἰδίως ὡρισμένας οἰκογενείας καὶ δὴ τῆς τῶν Κουντουριωτῶν[24]. Χαρακτηριστικῶς ὁ Κ. Μένδελσων γράφει ἐν προκειμένῳ, ἀναφερόμενος εἰς τὰς οἰκονομικὰς θυσίας τοῦ Λ. Κουντουριώτη: «Τριάκοντα ἤδη ἔτη, ἔλεγεν ὁ Λ. Κουντουριώτης συνάζω μετὰ κόπου θησαυρούς, καὶ θὰ νομισθῶ εὐτυχής, δυνάμενος νὰ προσφέρω αὐτοὺς σήμερον εἰς ἀπελευθέρωσιν τῆς Πατρίδος. Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι πάντες οἱ Ὑδραῖοι συμμερίζονται τὰ αἰσθήματά μου· ἂν ὅμως διστάζωσι νὰ θυσιάσωσι χρήματα, μὴν ἀνησυχῆτε· καὶ μόνος ἐγὼ εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ἐπαρκέσω εἰς ὅλην τὴν ναυτικὴν ἐπανάστασιν»[25].

Ὡς ὅμως παρατηρεῖ ὁ Α. Ἀνδρεάδης, «αἱ μεγάλαι θυσίαι τῶν Κουντουριωτῶν ἐξωγκώθησαν ἐνίοτε, εἰς βαθμὸν ὥστε ν' ἀποδοθῇ μόνον εἰς αὐτὰς ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἀγῶνος»[26]. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ποσῶν τὰ ὁποῖα διέθεσαν οἱ Κουντουριῶται εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ τὰ ὁποῖα, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἀμέσως παρατιθεμένων στοιχείων ὑπῆρξαν σημαντικώτατα,

νομίζομεν ὅτι ὑπῆρξε μὴ ἐνδεδειγμένη ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου πρὸς τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην, ἐπιτιμῶντα τοῦτον διὰ τὴν ἀδράνειάν του ἔναντι τῆς ἐπαγασάσεως. Ἔγραφεν[27] ὁ Ὑψηλάνης «δὲν εἶναι λέγομεν καιρὸς νὰ ἀφυπνώτης».

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἐπαναστατικοῦ πυρετοῦ, ἐξεφράσθη περὶ τοῦ Κουντουριώτου μετά τινος τραχύτητος, ἥτις, ὡς τὰ πράγματα ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπέδειξαν, δὲν ἦτο σύμφωνος πρὸς τὰς προθέσεις τοῦ Λ. Κουντουριώτου[28]. Διότι πῶς ἄλλως δύναται νὰ ἑρμηνεύσῃ τις τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν ἐπανάστασιν διέθεσεν οὗτος τόσον τεράστια χρηματικὰ ποσά;

8. Ἰδοὺ λοιπὸν τὰ διατεθέντα ὑπὸ τοῦ Κουντουριώτου καὶ τῶν λοιπῶν προκρίτων χρηματικὰ ποσά, ὡς σχετικῶς γράφει ὁ Α. Ἀνδρεάδης: «Κατὰ τοὺς ἐπισήμους ὑπολογισμοὺς (ὅλ. ἐφημερὶς Κυβ/σεως 30.7.1856) αἱ θυσίαι τῶν Κουντουριωτῶν συνεποσοῦντο[29] εἰς 2.141.806 δρχ. παλαιάς, ποσὸν ὅπερ, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς τότε σπάνεως τοῦ νομίσματος θὰ ἰσοδυνάμει σήμερον — ὑπονοεῖ τὸ ἔτος 1904 — πρὸς 10 ἑκατομμύρια καὶ τὸ ἔτι ἀξιοθαυμαστότερον, ἀντεπροσώπευεν ὅλην τὴν περιουσίαν τῶν δωρητῶν. Μετὰ τοὺς Κουντουριώτας διεκρίθησαν ἐπὶ θυσίαις διὰ μὲν τὴν Ὕδραν οἱ Βουδούρηδες καὶ οἱ Τομπάζηδες (764.114 καὶ 559.170 δρχ.), διὰ δὲ τὰς Σπέτσας οἱ Ἀνάργυροι, Μπότασης καὶ Μέξαι[30] (609.606, 453.530 καὶ 430.606 δρχ.), διὰ δὲ τὰ Ψαρὰ οἱ Κοτζάδες καὶ οἱ Ἀποστόλαι (495.570 καὶ 448.133 δρχ.)»[31].

Ἰδοὺ αἱ θυσίαι τῶν δισταζόντων προκρίτων. Ὅταν ἐπέστη ἡ μεγάλη στιγμὴ ἔρριψαν εἰς τὴν πλάστιγγα τῶν συνεισφορῶν τοῦ Ἔθνους αὐτὰς ταύτας τὰς κολοσσιαίας περιουσίας των.

Τὸ εὐαίσθητον αἰσθητήριον τοῦ λαοῦ διεπίστωσε τὰς πάσης φύσεως θυσίας τῶν πλουσίων τούτων προεστώτων πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ κατεσκεύασε τὰ δημώδη ἄσματά του.

Οὕτως, εἰς ἓν ἐξ αὐτῶν ἐλέγετο[32, 33] :

«Οἱ Κουντοριόται οἱ δύο ἀδελφοὶ
τῆς Νήσου Ὕδρας οἱ Γνήσιοι υἱοὶ
αὐτοὶ δὲ πρῶτοι ὕψωσαν
σημαίαν καὶ ἐσήκωσαν,
ὁμοῦ μὲ πάντας τοὺς λοιποὺς
τ' ἄρματα κατὰ τυράννων
ὁμοῦ οἱ Τομπάζηδες κι' αὐτὸς Τζαμαδὸς
οἱ Μπουντουραίοι, Γιαώνης, καὶ Ὀρλανδός,
Οἰκονομαῖοι, Βούλγαρης
Παπᾶ Μανόλης Μπίγλης
Οἱ πάντες τ' ἄρματα κινοῦν
κατὰ τῶν Μουσουλμάνων».

Ἕτερον δὲ ἔλεγε :

«Οἱ Μποτασαῖοι καὶ Μέξης ἐκ Σπετζῶν
ἀδελφ' Ἀνάργυροι, καὶ οἱ ἐκ τῶν Ψαρῶν
Ἀπόστολοι καὶ οἱ Κογγεῖς
Οἱ Μοναρχίδες μαμουνεῖς».

Οὕτω πως ὁ λαὸς ἠσθάνθη τὴν προσφορὰν τῶν ἀρχόντων τῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα, ὁ δὲ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἄκρως πατριωτικὴν συμπεριφορὰν τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ διατήρησιν τοῦ Ἀνδρέα Μιαούλη ὡς Ναυάρχου τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου ἐπὶ μίαν ἐξαετίαν, ἐνῷ ὁ ἴδιος ἠρνεῖτο ἐπιμόνως νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος καίπερ πολλάκις προσκληθεὶς πρὸς τοῦτο, γράφει : «...μηδ' ὀνομάσῃ τις ἀρνητικὴν τὴν ἀρετὴν ταύτην, διότι δι' αὐτῆς δὲν ἔσωσε μόνον τὴν ἰδίαν ὑπόληψιν, ἔσωσε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν, διατηρήσας μέχρι τέλος τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ναυτικοῦ ἀγῶνος ἐξ ἧς ἐξηρτᾶτο πρὸ πάντων ἡ τῆς πατρίδος τύχη καὶ ἣν ἤθελε διακινδυνεύσῃ, ἐὰν ἀναμιγνυόμενος εἰς ἀλλότρια ἀπέβαλλε τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ.... Ἐνόμιζες ὅτι ἦτο εἷς τῶν βράχων τῆς Ὕδρας, ὅστις καίτοι ἐμψυχωθεὶς ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος δὲν ἠδυνήθη νὰ μετακινηθῇ χωρὶς νὰ ἐπαγάγῃ δεινὴν αὐτῆς ἀλλοίωσιν....»[34].

Ἐνταῦθα ἐπίσης θὰ ἠθέλαμε νὰ ἀναφέρωμεν ἓν χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τῆς φιλοπατρίας τοῦ Σπετσιώτου Ναυάρχου Παναγιώτου Μπόταση, ὁ ὁποῖος πέραν τῆς διαθέσεως τῶν χρημάτων ἔθετεν ἑαυτὸν εἰς τὰν πρώτας γραμμὰς τοῦ ἀγῶνος. Οὕτως, ὅτε ὁ Μπότασης κατεῖχε τὴν θέσιν τοῦ ἀντιπροέδρου τοῦ Ἐκτελεσικοῦ, οἱ συμπολῖαι του, διὰ τῆς ἀπὸ 20 Ἰουλίου 1824 ἐπιστολῆς πρὸς αὐτὸν καὶ ταὐτοχρόνου ἀναφορᾶς των πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν, ἐζήτησαν τὴν ἐπάνοδον τούτου εἰς τὰς Σπέτσας προκειμένου νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν τοῦ στόλου τῆς νήσου. Τὸ Ἐκτελεστικὸν ἀπαντᾶ ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν διότι ἐθεώρει τὴν παρουσίαν του εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀντιπροέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὡς πλέον ὠφέλιμον εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὸν ἀγῶνα. Ὁ Μπότασης ἀπαντᾶ ὅτι ἔχει ἀναλάβει καθήκοντα ἔναντι «τῆς γενικῆς Μητρὸς» καὶ ὅτι «πολλάκις παρεκάλεσα» τὴν Κυβέρνησιν διὰ τὴν σχετικὴν ἔγκρισιν, ἥτις ὅμως δὲν χορηγεῖται ὑπ' αὐτῆς. Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ Μπότασης καταλήγει εἰς τὴν ἀπάντησίν του, «ἂν ὅμως, ἀδελφοί ἡ πρόσκλησίς σας εἶναι ἀμετάβλητος, γνωστοποιήσατέ μοι καὶ ἐγὼ ἐλευθερόνομαι ἀπὸ τὰ γενικὰ χρέη μὲ τὴν παραίτησίν μου, καὶ τρέχω εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον οἱ ἀδελφοί μου μὲ προτρέπουν στάδιον. διὰ τὸ ὁποῖον μένω εὐγνώμων»[35]. Ἰδοὺ λοιπὸν ὅτι ὁ Μπότασης εἶναι ἕτοιμος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα καὶ νὰ σπεύσῃ εἰς τὰ ναυμαχοῦντα καράβια, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον «πολλάκις παρεκάλεσε» ὁ «ἐνάρετος»[36] ἀνὴρ μὲ «τὸν ἀνυπόκριτον πατριωτισμόν»[37].

9. Προκειμένου νὰ παράσχωμεν μίαν σαφεστέραν εἰκόνα τῶν δαπανῶν τῶν τριῶν νήσων, θὰ χρησιμοποιήσωμε καὶ πάλιν τὰ ὑπὸ τοῦ Α. Ἀνδρεάδου γραφόμενα : «Τὸ δὲ μέγεθος τῶν θυσιῶν ἐκείνων δύναταί τις ν' ἀντιληφθῇ κάλλιον, ἀναλογιζόμενος ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι αἱ θυσίαι αὗται ἀνήρχοντο εἰς 18 ἑκατομμύρια δρχ. νέων (20 ἑκατομ. παλαιῶν), ἤτοι εἰς ποσὸν ἀκόμη σήμερον (δηλ. τὸ ἔτος 1904) ὑπέρογκον διὰ τρεῖς μικρὰς νήσους, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι τὰ ἐξ ἄλλων πηγῶν καθ' ὅλην τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὸ δημόσιον εἰσαχθέντα συμποσοῦνται περίπου εἰς 37.800.000 δρχ. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν ἐκ τῶν 37.800.000 δρχ. τούτων, μόνον 22.50.000 δρχ. κατεβλήθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων (αἱ 15.300.000 ἄλλαι προῆλθον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν δανείων), ἄγεταί τις, μετὰ τοῦ Παπαρρηγοπούλου, εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ σύνολον τῶν χρηματικῶν εἰσφορῶν τῆς ὅλης Ἑλλάδος ὀλίγον ὑπερβαίνει τὰς τῶν τριῶν νήσων»[38].

Ἐν προκειμένῳ δὲ ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος, πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ ὁποίου κλίνει καὶ ὁ Α. Ἀνδρεάδης, γράφει: «Τίς δὲν ἤκουσε φημιζομένας τὰς μεγάλας αὐτῶν — ὑπονοεῖ τὰ τρεῖς νήσους — θυσίας ; Τὰ ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων καὶ βουλῶν ἀναγνωρισθέντα ἐπισήμως ποσὰ ἀναβαίνουν[49] εἰς 18.000.000 νέων δραχμῶν, ἐξ ὧν 9 μὲν ἑκατομμύρια ὑπὸ τῶν Σπετσῶν, καὶ 4.000.000 ὑπὸ τῶν Ψαρῶν.... Ὅθεν, ἵνα λάβωμεν ἔννοιάν τινα.... ἐπιτρέπεται νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπῆς.... Κατὰ τὴν ἔκθεσιν ταύτην τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων δαπανηθέντων κατὰ τὰς τρεῖς περιόδους, ἤτοι μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1827, συνεποσοῦτο εἰς 70 περίπου ἑκατομμύρια γροσίων, ἤτοι ὡς προείπομεν, 37.800.000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ συνόλῳ τούτῳ περιλαμβάνονται τὰ ἐκ διαφόρων δανείων εἰσρεύσαντα εἰς τὸ ταμεῖον χρήματα, τὰ ὁποῖα ὑπολογίζονται περὶ τὰ 15.300.000, ἕπεται ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι κατέβαλον καθ' ἑαυτὰς ποσὸν οὐχὶ ὀλιγώτερον τοῦ ποσοῦ ὅπερ εἰσεπράχθη ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἐξαιρέσει τοῦ Αἰγαίου πελάγους....»[40].

Τελικῶς, τῶν τριῶν νήσων λαβόντων κατὰ καιροὺς διάφορα χρηματικὰ ποσά, τὸ ὑπὸ τούτων καταβληθὲν καθαρὸν ποσὸν τῶν ἀπαιτήσεων ἐκυμάνθη πέριξ τῶν 20.000.000 παλαιῶν δραχμῶν. Τὸ εἰς τὰς νήσους καταβληθὲν ὑπὸ τοῦ δημοσίου Ταμείου ποσόν, ἀνήρχετο κατ' αὐτὸν εἰς 1.400.000 παλαιὰς δρχ. «ὃ ἔστιν τὸ ποσὸν ὅπερ ἀπητεῖτο εἰς συντήρησιν 40 μόνον πλοίων ἐπὶ ἓξ μῆνας»[41].

Ἐπιλέγων δὲ οὗτος γράφει : «Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τῶν ἀριθμῶν τούτων δὲν ἀξιοῦμεν νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ἥτις δυστυχῶς εἶναι σφόδρα δυσεύρετος, ἀλλὰ μόνον νὰ δώσωμεν γενικήν τινα ἔννοιαν περὶ τοῦ μεγέθους τῶν δαπανῶν τῶν νήσων καὶ τῆς ὅλης συνδρομῆς ἣν ἐλάμβανον ἀπὸ τὸ δημόσιον ταμεῖον»[42].

10. Τέλος, ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀπαιτήσεων τῶν τριῶν νήσων, δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὸ Κράτος «συναισθανόμενον ἀνέκαθεν

τὸ ὅλως ἔκτακτον τῶν πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσιῶν τῶν τριῶν νήσων,»[43], ἀποζημίωσεν ταύτας διὰ ποσοῦ 1.400.0000 παλαιῶν δρχ. τὸ ὁποῖον ὁ Ἀνδρεάδης γράφει ὅτι «εἶναι βεβαίως μικρόν»[44].

11. Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Α. Λιγνοῦ γενομένην ἀναγωγὴν[45] τῶν χρηματικῶν ἀπαιτήσεων τῶν τριῶν νήσων, ἐν ἔτει 1953, τὸ συνολικὸν ποσὸν τῶν δαπανῶν τούτων ἀνήρχετο εἰς 180.000.000.000. Προφανῶς ὁ ὑπολογισμὸς οὗτος τοῦ Α. Λιγνοῦ ἐγένετο πρὸ τῆς κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὑποτιμήσεως τῆς ἑλληνικῆς δραχμῆς.

Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι — συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Λιγνοῦ γραφόμενα — ἀμέσως μετὰ τὴν ὑποτίμησιν, τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἐδαπανήθη ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα ἀνήρχετο εἰς 180.000.000 δρχ.

12. Διὰ τῶν τεραστίων τούτων δαπανῶν τῶν πλέον εὐπορωτέρων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ τῶν νήσων, κατέστη δυνατὸν νὰ κινηθῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος τὰ πληρώματα τοῦ ὁποίου — κατὰ μίαν ἄποψιν[46] — «ἐπληρώνοντο προκαταβολικῶς δι' ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα, τούτου δὲ ἐκπνέοντος, οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις ἦτο δυνατὸν νὰ συγκρατήσῃ τὰ πληρώματα ἐν ἐκστρατείᾳ, πλὴν τῆς προκαταβολῆς αὐτοῖς τῶν νέων μισθῶν.... Ἐάν τις παρίστατο εἰς τὸν αἰγιαλὸν κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἐπανάπλου τοῦ στόλου, ἤθελεν εὑρεθῇ πρὸ θεάματος συγκινητικοῦ καὶ ἐνθουσιαστικοῦ ἐὰν εἶχον ἐξοφληθῇ αἱ ὀφειλόμεναι μισθοδοσίαι ἢ πρὸ ἐξάλλων μαινάδων, ἀπειλῶν καὶ στάσεων, ἐὰν οἱ συντροφοναῦται ἐπανέκαμπτον χωρὶς νὰ δύνανται νὰ καταθέσουν εἰς χεῖρας τῆς συζύγου ἢ μητρός των τὸ ἁρμόδιον ποσὸν πρὸς κάλυψιν τῶν βιωτικῶν ἀναγκῶν τῆς οἰκογενείας...».

Πράγματι δέ, ὡς ἀλλαχοῦ τῆς παρούσης μελέτης γίνεται λόγος, πολλάκις ἐπέμφθησαν ἐκκλήσεις ὑπὸ τῶν καπετανέων τῶν πλοίων καὶ ὑπὸ τῶν προκρίτων τῶν νήσων πρὸς τὴν Προσωρινὴν Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος, διὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν μισθῶν τῶν ναυτῶν, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἡ κίνησις τοῦ στόλου ἦτο προβληματική, ἂν ὄχι ἀδύνατος. Ἐν προκειμένῳ ὅμως, ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς νησιώτας, τὸ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀμάντου γραφέν: «Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἐξεδηλώθησαν καὶ ὅλα τὰ ἐλαττώματα τῆς φυλῆς μας, ἀλλὰ ταῦτα ἐκαλύφθησαν καὶ ἐξουδετερώθησαν ἀπὸ ἄφθαστα παραδείγματα ἡρωϊσμοῦ, αὐτοθυσίας, φιλοπατρίας. Ὁ νέος Ἑλληνισμὸς δύναται νὰ εἶναι ὑπερήφανος διὰ τὸ μέγα, τὸ κυριώτατον ἔργον του, τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ ἐλευθερίας τοῦ 1821»[47].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΜΠΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Κατὰ τὸν Τ. Κωνσταντινίδην, σελ. 320—321, σημ. 1 «ἕκαστος ἦτο καπετάνιος μὲ τὸ καράβι του καὶ τὸ πουγγί του».
2. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Β, σελ. 319—320.
3. Ἴδε τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος ἀνταλλαγείσας ἐπιστολὰς μεταξὺ Ὕδρας καὶ Καποδιστρίου, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΕ, σελ. 7—10.
4. Ἴδε καὶ τὴν ἀπὸ 2.11.1829 σχετικὴν Ἔκθεσιν τῆς τριμελοῦς Ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν Καποδίστριαν, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΕ, σελ. 94—98.
5. Ἴδε Ι. Σούτσου, σελ. 379—380.
6. Ἴδε Ψήφισμα ΙΗ′ τῆς 30.9.1830 εἰς «Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος», ἔτους Ε, σελ. 294.
7. Ὁ Καποδίστριας ἐθεώρει τὰς ἀπαιτήσεις τῶν νήσων δικαίας. Ἴδε σχετικῶς τὸ ἀπὸ 23 Ἰουλίου 1829 ἔγγραφον αὐτοῦ πρὸς τὴν Δ′ Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΕ, σελ. 71—72.
8. Ἴδε τὴν ἐξουσιοδότησιν ταύτην, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΕ, σελ. 73—74.
9. Ἴδε Πρακτικὰ τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, ἔτους 1852, σελ. 169—179.
10. Ἀναφορὰς δι' ἀποζημιώσεις τῶν νήσων ἴδε εἰς Α. Μάμουκα, τόμ. Γ, σελ. 22—24, Δ, σελ. 119, ΙΑ, σελ. 697—714.
11. Ἴδε τὴν ἀπὸ 1 Μαΐου 1822 ἐπιστολὴν τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος πρὸς τὸν βουλευτὴν Ἀνδρέαν Ζαΐμην, εἰς Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, σελ. 186.
12. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἀναφορᾶς, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, σελ. 414—415.
13. Ἴδε τὸ ὡς ἄνω Β.Δ. εἰς Φ.Ε.Κ. ἔτους 1856, τόμ. Α, σελ. 209—220, ἔνθα καὶ ἀναλυτικὰ καὶ ὀνομαστικὰ στοιχεῖα περὶ τῶν πλοίων τῶν τριῶν νήσων καὶ τῶν δικαιούχων αὐτῶν.
14. Ἴδε ἄρθρον 1 τοῦ ἐν λόγῳ Β.Δ.
15. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 332.
16. Ἴδε τὸν λογαριασμὸν τοῦτον ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΙΕ, σελ. 102—183.
17. Ἴδε αὐτόθι, σελ. 135.
18. Ἴδε αὐτόθι, σελ. 159.
19. Ἴδε αὐτόθι, σελ. 183.
20. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 327, σημ. 1.
21. Τὴν προϊοῦσαν μείωσιν τῆς ἀξίας τοῦ γροσίου ἔναντι τοῦ ἱσπανικοῦ ταλλήρου, ἴδε καὶ εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 360.
22. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 359, σημ. 1.
23. Ἴδε Α. Ἀνδρεάδου, σελ. 126—128.
24. Ἴδε Α. Ἀνδρεάδου, σελ. 123.
25. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 279.
26. Ἴδε Α. Ἀνδρεάδου, σελ. 124, σημ. 2.

27. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Α. Ὑψηλάντου πρὸς τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 71—72.
28. Ὁ Κ. Ἄμαντος εἰς τὸ «Ἐπίμετρον» τῆς Δ΄ ἐκδόσεως τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Σ. Τρικούπη, συγκαταλέγει τὸν Λ. Κουντουριώτην μεταξὺ τῶν πρωτευόντων προσώπων τῆς Ἐπαναστάσεως, γράφων: «Τὰ πρωτεύοντα πρόσωπα τῆς Ἐπαναστάσεως ὅπως π.χ. ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης ἢ ὁ Κανάρης εἶναι ἀντάξια τῶν καλυτέρων σελίδων τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας εἴτε διὰ τὸν ἡρωϊσμὸν εἴτε διὰ τὴν ἠθικήν των περιωπήν». Ἴδε αὐτόθι, τόμ. Α, σελ. 283.
29. Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος, τόμ. ΣΤα, σελ. 81, ἀναβιβάζει τὰς οἰκονομικὰς θυσίας τοῦ οἴκου τῶν Κουντουριωτῶν εἰς 2.000.000 παλαιῶν δραχμῶν «...ὅ ἐστιν εἰς τὸ πέμπτον τῶν ὅλων ὑδραϊκῶν ἀπαιτήσεων καὶ τὸ δέκατον τῆς ὅλης καταβολῆς τῶν τριῶν νήσων».
30. Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, εἰς τὴν ἀπὸ 19.10.1822 ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Ι. Μέξην καὶ λοιποὺς προκρίτους Σπετσῶν ἔγραφε: «Οἱ ἄρχοντές μας δὲν παραδειγματίζονται εἰς σᾶς νὰ ἐξοδεύσουν ἀπὸ τὰ ἐδικά των». Ἴδε Α. Χατζηαναργύρου, τόμ. Α, σελ. 301.
31. Ἴδε Α. Ἀνδρεάδου, σελ. 124, σημ. 1.
32. Σ.τ.Σ. Διατηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τούτων ὡς εἶναι καταχωρημένα εἰς τὸν χειρόγραφον κώδικα τῆς ἀνεκδότου Ἀνθολογίας.
33. Σ.τ.Σ. Ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον, ὑπὸ τοῦ Β. Πατριαρχέα. Ἴδε ἰδίου, σελ. 253. Περὶ τούτων ἴδε κατατοπιστικὸν Ὑπόμνημα, αὐτόθι, σελ. 361, 370—371.
34. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 82.
35. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῶν σχετικῶν ἐπιστολῶν, εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 83—85.
36. Σ.τ.Σ. Οὕτως χαρακτηρίζει τοῦτον ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν ἀπὸ 29 Ὀκτωβρίου 1824 ἀπόφασίν της περὶ τηρήσεως πένθους καθ' ὅλην τὴν ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας του, ἐπισυμβάντος τοῦ θανάτου του τὴν αὐτὴν ἡμέραν.
37. Ἴδε τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πλεχθὲν ἐγκώμιον τῆς ἐφημερίδος «Ἑλληνικὰ χρονικά», ἀρ.θ. φ. 93, ἔτους 1824.
38. Ἴδε Α. Ἀνδρεάδου, σελ. 123.
39. Σ.τΣ. Συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀρχείου Ὕδρας παρεχόμενα στοιχεῖα, προκύπτει ὅτι, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, ἡ μὲν Ὕδρα ἀπώλεσε 60ο/ο τῆς ναυτικῆς της δυνάμεως, αἱ δὲ Σπέτσαι τὰ 35ο/ο. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 194.
40. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 79—80.
41. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, αὐτόθι, σελ. 88.
42. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, αὐτόθι, σελ. 88.
43. Ἴδε Α. Ἀνδρεάδου, σελ. 125.
44. Σ.τ.Σ. ταῦτα ἰσχύουν διὰ τὸ ἔτος 1904 καθ' ὃ ὁ Καθηγητὴς Ἀνδρεάδης ἐξέδωκε τὸ χρησιμοποιούμενον ἐνταῦθα σύγγραμμα.
45. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 713.
46. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 353—354.
47. Ἴδε Ἐπίμετρον Κ. Ἀμάντου εἰς τὴν ἐν ἔτει 1925 Δ΄ Ἔκδοσιν τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Σ. Τρικούπη, τόμ. Α, σελ. 283.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΤΑ ΘΡΥΛΙΚΑ ΠΥΡΠΟΛΙΚΑ ΤΩΝ ΝΗΣΩΝ

Παράγραφος ἐνάτη

Ἡ ἀρχικὴ ἰδέα τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν Πυρπολικῶν, ἡ κατασκευή των, ἡ συμβολή των εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἐκτεθεῖσαι ἀπόψεις

1. Ἐν ἀρχῇ δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι, ὡς πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἰδέαν τῆς χρησιμοποιήσεως καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν θρυλικῶν πυρπολικῶν, ὑφίσταται ζωηρὰ διχοστασία ἀπόψεων τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὸν κατὰ θάλασσαν ἀγῶνα τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων συγγραφέων.

Ἡ διαφωνία δὲ αὕτη περιορίζεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τὸ ὁποῖον τὸ πρῶτον ἔσχε τὴν ἰδέαν τῆς χρησιμοποιήσεως καὶ τῆς κατασκευῆς πυρπολικῶν.

Πρόκειται, πλέον συγκεκριμένως, ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἐὰν τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν ἰδέαν τῆς χρησιμοποιήσεως εἶχεν ὁ ἐκ Πάργας καταγόμενος Ἰωάννης Δημολίτσας ἢ Πατατοῦκος, ὁ Ψαριανὸς Καλαφάτης, ἢ ἐὰν αὕτη ἀνῆκεν εἰς τὸν Ρῶσον ναυτικὸν Ivan Afanachief. Οἱ πλεῖστοι τῶν συγγραφέων ἀναγνωρίζουν τὸν Ἕλληνα Ἰωάννην Δημολίτσαν ἢ Πατατοῦκον, ὡς ἔχοντα τὸ πρῶτον τὴν ἰδέαν τῆς κατασκευῆς πυρπολικῶν, τὰ ὁποῖα σημειωθήτω ἐβελτιώθησαν[1] σημαντικώτατα ἀπὸ τῆς πρώτης χρήσεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Παπανικολῆ.

2. Κατὰ τὸν Δ. Σπανόν, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν συνεσκέπτετο μετὰ τῶν πλοιάρχων καὶ ἰδιοκτητῶν τῶν πλοίων, περὶ τῆς ἐξευρέσεως τῶν μέσων διὰ τὸν ἀπόπλουν τῶν πλοίων. Εἰς μίαν τῶν συσκέψεων τούτων ὁ Πλοίαρχος Γεώργιος Καλαφάτης ἔχων πλοῖον βραδυκίνητον, ἐδήλωσεν ὅτι : «Ἄρχοντες ἔχω καὶ ἐγὼ πλοῖον καὶ περὶ ἐμοῦ κανεὶς δὲν ὁμιλεῖ· ἐγὼ θὰ ἔβγω εἰς τὴν ἐκστρατείαν καὶ τὸ πλοῖον θὰ τὸ κάμω μπουρλότο (πυρπολικὸν) καὶ θὰ τὸ διευθύνω μόνος».

«Τὸ μετατραπὲν εἰς πυρπολικὸν πλοῖον τοῦ Καλαφάτη, ἠδυνήθη νὰ πυρπολήσῃ τουρκικὸν δίκροτον εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἐρεσσοῦ καὶ ἡ πρώτη αὕτη ὑπὸ τοῦ Παπανικολῆ ἐπιτυχία ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ διαδοθῇ ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ

χρησιμοποίησις πυρπολικῶν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ στόλου»[2].

Οὕτω λοιπόν, κατὰ τὸν Σπανόν, «τὴν ἀφορμὴν τῆς χρησιμοποιήσεως πυρπολικῶν ἔδωσεν ὁ Ψαριανὸς Γεώργιος Καλαφάτης, ἀλλὰ τὴν βελτίωσιν αὐτῶν ἐπέτυχεν ὁ Ἰωάννης Δημολίτσας ἢ Πατατοῦκος», τὸν ὁποῖον οἱ Ψαριανοί, ἀποθανόντα κατὰ τὸν μῆνα Μάρτιον τοῦ 1823 «ἐκήδευσαν μεγαλοπρεπῶς ὡς σωτῆρα τῆς Ἑλλάδος.... καὶ τὸν ἀνεκήρυξαν δημότην Ψαρῶν τιμῆς ἕνεκεν»[3].

Σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ εὔφλεκτος ὕλη τοῦ πυρπολικοῦ τοῦ Καλαφάτη συνίστατο[4] ἐκ ρετσίων καὶ ἄνθρακος, ἐνῷ τὸ βελτιωμένον πυρπολικὸν τοῦ Πατατούκου, ὡς εὐφλέκτους ὕλας, ἐχρησιμοποίει πίσσαν, νάφθην, θεῖον, ρητινώδη ξηλείαν καὶ πυρίτιδα.

Τέλος κατὰ Σπανόν, ἡ Κοινότης τῶν Ψαρῶν «ἠγόρασε παρ' ἰδιωτῶν τέσσαρα πλοῖα.... διὰ νὰ μετατρέψῃ ταῦτα εἰς πυρπολικά»[5].

3. Κατὰ τὸν Δ. Κόκκινον, κατασκευαστὴς τοῦ πυρπολικοῦ ἦτο ὁ Ἰωάννης Δημουλίτσας ἢ Πατατοῦκος, ὁ ὁποῖος διετέλεσε διδάσκαλος τῆς πρακτικῆς ναυτικῆς καὶ «ἐθεωρεῖτο σοφὸς εἷς ὅ,τι ἀφωροῦσε τὴν ναυπηγικήν. Ἡ πρότασίς του λοιπὸν διὰ τὴν κατασκευὴν πυρπολικοῦ ἐπροκάλεσεν ἀμέσως τὴν ἐμπιστοσύνην»[6].

4. Κατὰ τὸν ναύαρχον Κ. Νικόδημον, ὅστις ἀφιεροῖ τὸ Ὑπόμνημα περὶ κατασκευῆς τῶν πυρπολικῶν εἰς τὸν Πατατοῦκον, «κατασκευασθέντος τοῦ πρώτου πυρπολικοῦ εἰς Ψαρά, οὔτε λόγον ἐποίησας ἐκ τῆς μετριοφροσύνης σου — ὑπονοεῖ τὸν Πατατοῦκον — ὅτι ἐπίστασαι τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ· ὅτε δὲ εἰς Ἐρισσὸν ἐπέστη ἀνάγκη κατασκευῆς πυρπολικῶν, τότε αὐτοκλήτως παρουσιασθεὶς πρὸ τοῦ ναυάρχου τῶν Ψαρῶν καὶ ἀναγγείλας αὐτῷ τὰς περὶ κατασκευῆς αὐτοῦ γνώσεις σου, διετάχθης καὶ ἐνήργησες τὴν σωτήριον κατασκευὴν αὐτοῦ»[7].

Κατ' αὐτὸν δέ, ἡ ἰδέα τῆς χρησιμοποιήσεως πυρπολικῶν ἐρρίφθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Ψαρῶν, κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1821, ἔνθα γηραιοὶ ναυτικοὶ προσεφέρθησαν νὰ παράσχουν τὴν συνδρομήν των διὰ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν[8].

5. Κατὰ τὸν Ε. Κυριακίδην, ὅτε κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1821, ὁ πρὸς τὴν Σάμον κατευθυνόμενος τουρκικὸς στόλος συνήντησεν τὸν εἰς συνάντησιν τούτου ἀποπλεύσαντα Ἑλληνικόν, παρὰ τὴν Λέσβον καὶ μία τῶν προπορευομένων τουρκικῶν φρεγατῶν ἠναγκάσθη νὰ τραπῇ πρὸς τὸν λιμένα τῆς Ἐρεσσοῦ, οἱ νησιῶται πολεμισταὶ «....ἐσκέφθησαν περὶ κατασκευῆς πυρπολικοῦ, ἤτοι παλαιοῦ πλοίου πεπληρωμένου πίσσης καὶ ἐκρηκτικῶν ὑλῶν, ὅπερ τολμηροὶ ναῦται ὠδήγουν καὶ προσεκόλλων εἰς τὸ ἐχθρικὸν σκάφος, ἐνῷ οἱ ἐπιβαίνοντες ἅμα ὡς μετέδιδον τὸ πῦρ ἀνεχώρουν δι' ἑτέρου μικροῦ πλοίου· τοιοῦτον πλοῖον κατεσκεύασεν ὁ Ἰωάννης Πατατοῦκος, κατωρθώθη δὲ ἡ ἐπιτυχία διὰ τοῦ ἀτρομήτου

Ψαρριανοῦ Παπανικολῆ, ὅστις ἀνετίναξε τὴν τουρκικὴν φρεγάταν μεθ' ὅλου αὐτῆς τοῦ πληρώματος....»[9].

6. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ πυρπολικοῦ ἀνῆκεν ἀρχικῶς εἰς τὸν Πατατοῦκον ἢ Δημολίτσαν τάσσεται καὶ ὁ Ν. Κοτζιᾶς[10], ἐνῷ ὁ Κ. Ἀλεξανδρῆς φαίνεται ἀποδεχόμενος τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ χρῆσις τῶν πυρπολικῶν «ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας ναυτικούς, ὅταν ἀπεδύθησαν εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνα» καὶ ἐνδοιάστως υἱοθετεῖ τὰ περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ πρώτου πυρπολικοῦ ὑπὸ τοῦ Πατατούκου, ὅστις ἐπέβλεψεν «εἰς τὴν πρόχειρον διασκευὴν τοῦ πρώτου πυρπολικοῦ»[11]. Μεταξὺ δὲ τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζον τὴν κατασκευὴν τοῦ πυρπολικοῦ, ὁ Ἀλεξανδρῆς ἀναφέρει[12] τὸν πλοίαρχον τῶν Ψαρῶν Καλαφάτην.

7. Κατὰ τὸν Σ. Τρικούπη, γενομένου συμβουλίου μεταξὺ τῶν ναυάρχων τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου περὶ τοῦ πρακτέου διὰ τὴν προσβολὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἐρεσσοῦ, ὁ Ναύαρχος τῆς Ὕδρας Ἰάκωβος Τομπάζης, ἀνέφερε[13] ὅτι συναντήσας ἐν πλῷ Ἄγγλον ναυτικὸν τὸν συνέστησε αὐτὸς νὰ χρησιμοποιήσουν πυρπολικὰ κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀποδίδων οὕτως οὗτος τὴν ἰδέαν τῶν πυρπολικῶν εἰς τὸν Τομπάζην.

Πρὸς τὴν ἄποψιν δὲ ταύτην τείνουν καὶ τὰ ἐν τῷ Ἀρχείῳ τῶν ἀδελφῶν Τομπάζη ἀναγραφόμενα: ὅτι πολλοὶ συγγραφεῖς ἀποδίδουν[14] τὴν πρότασιν τῆς χρησιμοποιήσεως πυρπολικῶν εἰς τὸν Ἰάκωβον Τομπάζην «ἀλλ' οὐδεὶς ἐν τῷ συμβολίῳ ἐγνώριζε τὰ τῆς παρασκευῆς αὐτῶν»[15], καὶ ὅτι προσελθὼν ὁ Ἰωάννης Πατατοῦκος ἐδήλωσεν ὅτι γνωρίζει τὴν παρασκευὴν τῶν πυρπολικῶν. «Κατασκευασθέντος δὲ τοῦ πυρπολικοῦ ἐπέβη μετὰ τοῦ Παπανικολῆ καὶ ὁ Πατατοῦκος ὃς ὤφειλε νὰ ὑποδείξῃ τὸν τρόπον τῆς χρήσεως»[16].

Συνεχίζων δὲ ὁ Σ. Τρικούπης[17] γράφει: «Μεταξὺ τούτων — ὑπονοεῖ τῶν ἐν τῷ συμβουλίῳ — ἦτο καί τις Γιάννης Πάργιος, ἐπονομαζόμενος Πατατοῦκος, κάτοικος Ψαρῶν ὅπου ἀπηγγέλετο τὸν διδάσκαλον τῆς πρακτικῆς ναυτικῆς. Οὗτος εἶπεν ὅτι ἤξευρε πῶς παρεσκευάζετο τὸ πυρπολικόν, καὶ παρεσκεύασεν ἐν τῷ ἅμα ἓν τῶν πλοίων τῆς ἐκστρατείας, ὅπερ ἐρρίφθη ἐπὶ τὸ δίκροτον τὴν νύκτα, ἀλλὰ δὲν ἐκόλλησε καὶ ἐκάη εἰς μάτην. Ὁ Πατατοῦκος παρεσκεύασεν ἄλλο σταλὲν ἐπὶ τοιαύτῃ χρήσει ἐκ Ψαρῶν, μετεποίησε καὶ ὁ Καλαφάτης Ψαριανὸς τὸ πλοῖον του εἰς πυρπολικόν, καὶ τὴν 27 — ὑπονοεῖ Μαΐου — ἐρρίφθησαν ἀμφότερα ἐπὶ τὸ δίκροτον τρίτην ὥραν πρὸ μεσημβρίας... Καὶ τὸ μὲν τοῦ Καλαφάτη, ἀνεπιτηδείως παρασκευασθέν, ἐκάη ἀνωφελῶς, τὸ δὲ ἄλλο ὑπὸ τὸν Δημήτρην Παπα-Νικολῆ Ψαριανὸν καὶ αὐτόν, ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πρῴραν τοῦ δικρότου, ἐκόλλησε καὶ μετέδωκεν ἐν τῷ ἅμα τὰς φλόγας»[18].

8. Ὁ Γ. Φίνλεϋ, ἀναφερόμενος εἰς τὰς γενομένας συζητήσεις διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὴν Ἐρεσσόν, γράφει[19]:

«Ὁ Τομπάζης ἀντιπρότεινε νὰ περιμένουν τὰ πυρπολικά, γιατί, ὅπως τοῦ εἶχε πεῖ κάποιος Ἄγγλος ἀξιωματικὸς τοῦ ναυτικοῦ, ποὺ εἶχε συζητήσει μα-

ζί του, τὰ πυρπολικὰ θὰ ἦταν τὸ ἀποτελεσματικότερο μέσο ἐπιθέσεως τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τόσο τῶν πλοίων γραμμῆς, ὅσο καὶ τῶν μεγάλων φρεγάδων τοῦ ὀθωμανικοῦ ναυτικοῦ. Ἔχει γίνει γενικὰ πιστευτό, χωρὶς νὰ ἀνταποκρίνεται ὅμως στὴν ἀλήθεια, πὼς ὁ Τομπάζης νόμιζε ὅτι ἡ πρόταση αὐτὴ τοῦ Ἄγγλου ἀξιωματικοῦ ἦταν ἡ πρώτη ποὺ ὑποβάλλονταν γιὰ τὴν χρησιμοποίηση πυρπολικῶν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ναύαρχος Ἀποστόλης ἀπὸ τὰ Ψαρὰ ὑποστήριξε πὼς δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ περιμένουν τὴν ἄφιξη τῶν πυρπολικῶν ἀπὸ τὰ Ψαρά, (ἡ ὑπογράμμισις ἰδική μας), γιατὶ μποροῦσαν νὰ κατασκευάσουν ἐκεῖ, ἐπὶ τόπου, ἄλλα πυρπολικὰ ἀρκετοὶ συμπατριῶτες του ποὺ ἀνῆκαν στὰ πληρώματα τοῦ στόλου ποὺ εἶχαν ὑπηρετήσει μὲ τοὺς Ρώσους στὸν Τσεσμὲ καὶ ἤξαιραν νὰ κατασκευάζουν πυρπολικά. Ἡ πρόταση ἔγινε δεκτὴ καὶ κάλεσαν ὅσους γνώριζαν τὴ μέθοδο τῆς κατασκευῆς πυρπολικῶν, νὰ παρουσιασθοῦν στὴ ναυαρχίδα. Παρουσιάστηκε καὶ ἀνέλαβε τὸ ἔργο κάποιος ποὺ ἦταν δάσκαλος τῆς ναυσιπλοΐας στὰ Ψαρὰ καὶ τότε ὑπηρετοῦσε σὲ ἕνα καράβι μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ γραμματικοῦ τοῦ καπετάνιου. Τὸ ὄνομά του ἦταν Γιάννης Παργιανός, ἦταν, ὅμως, σ' ὅλους γνωστὸς μὲ τὸ παρωνύμι Πατατοῦκος... Ἕνας Ψαριανός, ὁ Γιάννης Θεοδοσίου προσέφερε τὸ καράβι του γιὰ νὰ τὸ μετατρέψουν σὲ πυρπολικό, ἀφοῦ ὑποσχέθηκαν πὼς θὰ τοῦ πληρωνόταν ἀπὸ τὰ ταμεῖα τῶν τριῶν νήσων σαράντα χιλιάδες τουρκικὰ πιάστρα. Παρουσιάστηκαν καὶ ἐθελοντὲς γιὰ νὰ ἀποτελέσουν τὸ πλήρωμα τοῦ πυρπολικοῦ μὲ ἑκατὸ γρόσια ὁ καθένας σὰν ἀμοιβή».

Ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης καταδεικνύεται ὅτι — κατὰ τὸν Φίνλεϋ — οἱ Ἕλληνες ἦσαν γνῶσται τῆς κατασκευῆς τῶν πυρπολικῶν καὶ μάλιστα εἰς τὰ Ψαρὰ κατεσκευάσθησαν ἤδη, ἀλλὰ διὰ λόγους συντομίας καὶ τοῦ ἐπείγοντος τῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου τῆς Ἐρεσσοῦ «δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ περιμένουν τὴν ἄφιξη τῶν πυρπολικῶν ἀπὸ τὰ Ψαρά», τὰ ὁποῖα συνεπῶς ἦτο πράγματι εἰς θέσιν νὰ τὰ ἀποστείλουν.

9. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν συγγραφέων διαφωνία ὡς πρὸς τὸν πρῶτον κατασκευαστὴν τῶν πυρπολικῶν εἶναι ποικίλη καὶ ὅτι οἱ περισσότεροι τούτων ἀποκλίνουν ὑπὲρ τῆς τὸ πρῶτον κατασκευῆς των ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Δημολίτσα ἢ Πατατούκου.

Τὸ τρωτὸν τῆς θεμελιώσεως τῆς τοιαύτης ἀπόψεως, ἔγκειται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν προσκομίζεται οὐδὲν ἔγγραφον στοιχεῖον ἐξ οὗ νὰ προκύπτῃ ἀδιασείστως, ὅτι κατασκευαστὴς τοῦ πρώτου πυρπολικοῦ ὑπῆρξεν ὁ Πατατοῦκος. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο κενὸν καλύπτει ἡ τὰ ἀντίθετα ὑποστηρίζουσα ἄποψις, ὅτι δηλαδὴ κατασκευαστὴς τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ πυρπολικοῦ εἶναι ὁ Ρῶσσος ναυ-

τικὸς Ivan Afanachief, θεμελιοῦσα τὸν ἰσχυρισμόν της ἐπὶ σχετικῆς ἐπιστολῆς τοῦ ὡς ἄνω Ρώσσου, ἥτις ὑφίσταται ἐν τῷ Ἀρχείῳ Ὕδρας.

10. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁρμώμενος ὁ Α. Λιγνὸς γράφει: «Ὑπάρχει εἰς τὸ Ἀρχεῖον Ὕδρας ἔγγραφον, ἐκ τοῦ ὁποίου προκύπτει πασιδήλως ὅτι ἦτο — ὑπονοεῖ κατασκευαστὴς τοῦ πυρπολικοῦ — ὁ Ρῶσσος Ivan Afanachief». Πρὸς θεμελίωσιν δὲ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου παραθέτει τὴν ἀπὸ 19.9.1822 ἐπιστολὴν τοῦ Ἀφανάσιεφ, πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, ἥτις μεταξὺ ἄλλων γράφει: «...σᾶς εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐγὼ πρῶτος ἐπρόλαβα τῶν πυρπολικῶν τὴν κατασκευήν, ὅτι μὲ ἐπροστάξατε ἀμέσως νὰ κατασκευάσω τινὰ ἐξ αὐτῶν καὶ ὅτι παρευρέθην εἰς τὴν Μυτιλήνην, ὅταν τὸ ἑλληνικὸν πῦρ ἀπετέφρωσε τὸ ὑπερήφανον δελίνι τῶν βαρβάρων...»[20].

11. Ὁ Τ. Κωνσταντινίδης ποιῶν χρῆσιν τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς ἢ μᾶλλον τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Ρώσσου, γράφει, καταλήγων: «Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Ἀφανάσιεφ καταλέγεται μεταξὺ τῶν πρώτων διδαξάντων τὰ τῆς κατασκευῆς τῶν πυρπολικῶν, μεταδώσας εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἣν κατεῖχεν ἐκ τοῦ ρωσικοῦ Ναυτικοῦ πεῖραν»[21]. Καὶ ἀλλαχοῦ: ὁ Ρῶσος ναυτικὸς Ivan Afanassiev διδαχθεὶς τὰ περὶ πυρπολικῶν ἐν τῷ Ρωσικῷ Ναυτικῷ καὶ Ἕλληνες τινὲς ναυτικοὶ παρόντες κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν[22] ταύτην καὶ ἐπιζῶντες κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, εἰσηγήθησαν τὴν εἰσαγωγὴν πυρπολικῶν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Στόλῳ καὶ ἐπεστάτησαν εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῶν πρώτων τοιούτων σκαφῶν»[23].

Ἐν προκειμένῳ διαπιστοῦται ποιά τις ἀπομάκρυνσις ἐκ τῆς κατηγορηματικῆς ἀπόψεως τοῦ Κωνσταντινίδου καὶ δὴ ὅτι μόνον ὁ ρῶσσος Ἀφανάσιεφ ὑπῆρξεν ὁ κατασκευαστὴς τῶν πυρπολικῶν. Δέχεται ὅτι εἰς τὴν ἐν Τσεσμὲ πυρπόλησιν τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ὑπὸ τοῦ Ρωσσικοῦ ἐν ἔτει 1770, ἦσαν παρόντες καὶ Ἕλληνες ναυτικοί, πλὴν τοῦ Ἀφανάσιεφ, οἱ ὁποῖοι «ἐπιζῶντες κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, εἰσηγήθησαν τὴν εἰσαγωγὴν πυρπολικῶν».

12. Κατὰ τὴν ἐμὴν ἄποψιν, καὶ ἐκ τῶν ὅσων στοιχείων παραθέτομεν εὐθὺς κατωτέρω, οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ καὶ δὴ οἱ ἐκ τούτων προχωρημένης ἡλικίας, ἐγνώριζον τὴν κατασκευὴν τῶν πυρπολικῶν καὶ εἰσηγήθησαν ἤδη ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς Ἐπαναστάσεως τὴν εἰσαγωγὴν τούτων, γνωστοῦ ὄντος ὅτι «Ἕλληνες ναῦται ἀπετέλεσαν κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ πληρώματα τῶν πυρπολικῶν δι' ὧν κατεστράφη εἰς Τσεσμὲν ὁ τουρκικὸς στόλος»[24] καὶ συνεπῶς ἦσαν γνῶσται αὐτῶν.

Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας, ὡς ἄνω ἐπιστολὴ τοῦ Ρώσου Ἀφανάσιεφ, ἔχει ὡς αἴτημα οἰκονομικὸν περιεχόμενον, διὰ τὰς προσφερθείσας ὑπ' αὐτοῦ ὑπηρεσίας, ὡς γράφει ἐν αὐτῇ, δυνάμεθα νὰ κάμωμεν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ προσφερόμενοι εἰς τὸν ὑπὲρ Πατρί-

δος ἀγῶνα δὲν εἶχον οὐδένα λόγον οὔτε ἐγγράφους ἀποδείξεις νὰ ζητήσουν, οὔτε οἰκονομικὰ αἰτήματα διὰ τὰς προσφερομένας ὑπ' αὐτῶν ὑπηρεσίας.

Πέραν τούτων, οἱ σεμνοὶ καὶ ἁπλοὶ καραβοκύρηδες τῶν νήσων, λόγῳ τῆς μετριοφροσύνης των, ὡς ἀνωτέρω γράφει καὶ ὁ Κ. Νικόδημος, δὲν εἶχον οὐδένα λόγον νὰ διατυμπανίσουν τὰς ἰδέας των, τοὺς ἀγῶνας των καὶ τὴν πρὸς τὴν Πατρίδα προσφοράν των.

Ἐξ ἄλλου, ὑφίσταται μὲν ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ τοῦ Ἀφανάσιεφ, πλὴν ὅμως δὲν προσκομίζεται, ὡς μὴ ὑπάρχουσα, οὐδεμία ἀπάντησις τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας ἐπ' αὐτῆς, γεγονὸς τὸ ὁποῖον θὰ ἀπετέλει «πασίδηλον» κατασκευὴν τοῦ πυρπολικοῦ ὑπὸ τοῦ ρώσσου ναυτικοῦ.

Συνεπῶς, τοῦ ὅτι οὗτος, ἰσχυρίζεται ὅτι διετάχθη νὰ κατασκευάσῃ τὸ πυρπολικὸν δὲν ἔπεται ὅτι τοῦτο εἶναι καὶ ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως, ἅτε μὴ ὑπάρχοντος, ἐκ τῆς πρὸς ἣν οὗτος ἀπευθύνεται Ἀρχῆς, οὐδενὸς στοιχείου ἀναγνωρίσεως ἢ ὁμολογίας.

Ἀντιθέτως δὲ προκύπτει ὅτι οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ ἦσαν ἤδη γνῶσται τῶν πυρπολικῶν καὶ μάλιστα ἐχρησιμοποίουν ταῦτα εἰς τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1770, ὡς γράφει ὁ διακεκριμένος τότε Γάλλος ἐρευνητὴς τῶν συνεταιρικῶν πραγμάτων ἐν Ἑλλάδι F. BOULANGER: «κατὰ τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον ἐν ἔτει 1771, ὑπῆρχον ἐν τῷ ρωσσικῷ στόλῳ πλεῖστα ἑλληνικὰ πλοῖα, ἐ ν ο ἷ ς κ α ὶ π υ ρ π ο λ ι κ ά»[25], (ἡ ὑπογράμμισις ἰδική μας). Ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι ἡ αὐθεντικὴ αὐτὴ μαρτυρία, προερχομένη ἀπὸ τὴν γραφίδα ἑνὸς ἐρευνητοῦ οἷος ὁ Φ. Μπουλανζέ, δέον νὰ μᾶς πείσῃ, περὶ τῆς ἑλληνικῆς προελεύσεως τῆς ἰδέας τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν πυρπολικῶν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν.

13. Ἐνταῦθα, πέραν τῶν ὑπὸ τοῦ Φ. Μπουλανζὲ γραφομένων καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως παράσχωμεν μίαν πληρεστέραν, κατὰ τὸ δυνατόν, εἰκόνα περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ πυρπολικοῦ, καταφεύγομεν καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Κ. Νικοδήμου γραφόμενα, κατὰ διηγήσεις Ψαριανῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Γεωργίου Χατζῆ Κυριάκου, ὅστις συλληφθεὶς μετὰ τοῦ πλοιαρίου του ὑπὸ τοῦ ρωσσικοῦ στόλου, κατὰ τὸν Ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1769, ὑπῆρξε μάρτυς τῆς κατασκευῆς τοῦ πυρπολικοῦ. Κατὰ τὰς διηγήσεις τούτων τῶν Ψαριανῶν: «Πλοίαρχός τις ἄγγλος, ἐπὶ φρεγάτας ρωσσικῆς ἐγνωμοδότησε τὰ ἑξῆς· «Διὰ νὰ ἐξολοθρευθῇ, εἶπεν, ὁ ὀθωμανικὸς στόλος, πρέπει νὰ κατασκευασθῇ πυρπολικόν..». Ἡ γνώμη τοῦ πλοιάρχου ἄγγλου ἔγινε παραδεκτή· ὡς πυρπολικὸν δὲ ἀπεφάσισαν τὴν ρηθεῖσαν σακολεύαν τοῦ εἰρημένου πλοιάρχου Χατζῆ Γεωργίου Χ. Κυριάκου Ψαριανοῦ... Μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ πυρπολικοῦ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ στόλου πυρπολιστὰς καὶ δὲν εὑρέθησαν, εἰμὴ δύο, ὁ εἷς ἄγγλος καὶ ὁ ἕτερος ἕλλην Μυκώνιος...»[26].

Οὕτως πως ἔχουσι τὰ πράγματα κατὰ τὰς διηγήσεις αὐτοπτῶν μαρτύρων. Συνεπῶς ἐὰν ἀποδεχθῶμεν τὰς διηγήσεις ταύτας, σημαίνει ὅτι ὁ ρῶσσος Ἀφα-

νάσιεφ, ἐὰν εὑρίσκετο εἰς τὴν ναυμαχίαν τοῦ Τσεσμέ, δὲν ἐγνώριζε, τοὐλάχιστον τότε, τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ πυρπολικοῦ. Ἀντιθέτως προκύπτει ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι μεταξὺ τῶν δύο χρησιμοποιηθέντων πυρπολιστῶν, ὁ εἷς ἦτο «Ἕλλην Μυκώνιος».

14. Κλείοντες τὸ κεφάλαιον τοῦτο, περὶ τῆς τὸ πρῶτον κατασκευῆς τῶν πυρπολικῶν, θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ προσφύγωμεν καὶ αὖθις εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ ὑπουναύαρχου Κ. Νικοδήμου γραφόμενα. Κατ' αὐτόν, συζητουμένου τοῦ τρόπου τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Ψαρῶν, ὁ ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ εὑρισκόμενος Καλαφάτης, εἶπεν ὅτι ἔχει ἕνα παλαιὸν πλοῖον τὸ ὁποῖον θὰ τὸ μετασκευάσῃ εἰς «μπουρλότον», καὶ ἤρξατο οὗτος τὴν προπαρασκευὴν τοῦ πλοίου του. Ὅτε δὲ δύο πλοῖα μετέβησαν ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Ἐρεσσοῦ, ὅπου εἶχον ἐκστρατεύσει, εἰς τὰ Ψαρὰ νὰ παραλάβουν τὸ πυρπολικὸν τοῦ Καλαφάτη, ἀλλὰ συνεπείᾳ πνέοντος ἀνέμου ἦτο δυσχερὴς ἡ ἐκ τοῦ λιμένος ἔξοδος τοῦ πυρπολικοῦ, ὁπότε «συναχθέντες ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐκεῖ ἐβοήθησαν καὶ ἐξήγαγον αὐτὸ ἐκ τοῦ λιμένος»[27].

Πέραν τούτου οἱ Ψαριανοὶ ἤδη πρὸ τῆς 26 Ἀπριλίου 1821, δηλαδὴ πρὶν ἢ ἐκπλεύσει ἡ μοῖρα των, εἶχον προωρισμένον διὰ πυρπολικὸν τὸ πλοῖον τοῦ ψαριανοῦ Γιαννίτσα, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ βουλὴ τῶν Ψαρῶν, ἅτε μὴ περατωθείσης εἰσέτι τῆς μετατροπῆς του, ἔθεσε τὰς ἀναγκαίας εἰς πυρπολικὸν ναυτικὰς ὕλας καὶ τὸ ἔπεμψεν ἀμέσως ἐκεῖσε «διὰ νὰ μὴ μείνῃ ὁ ἑλληνικὸς στόλος χωρὶς πυρπολικόν»[28].

Παραλλήλως ἡ κοινότης τῶν Ψαρῶν προέβη εἰς τὴν ἀγορὰν τεσσάρων πλοίων καὶ διέταξε τὴν Ἐπιτροπὴν Λειῶν Πολέμου (Κομισαριάτον) νὰ παραχωρήσῃ τὸ ἀναγκαῖον ὑλικὸν «πρὸς μετασχηματισμὸν τῶν πλοίων εἰς πυρπολικὰ εἰς τὸν Πατατοῦκον, ὅστις τὰ μετεσκεύασε»[29].

15. Τέλος, ἐπὶ τοῦ προκειμένου θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸ ἑξῆς γεγονός, τὸ ὁποῖον δηλοῖ ἂν ὄχι πασιδήλως πάντως ἀρκούντως, ὅτι οἱ ἐπιχειρήσαντες τὴν πυρπόλησιν τῶν ἐχθρικῶν πλοίων εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἐρεσσοῦ, ἦσαν μόνον Ἕλληνες ναυτικοί.

Οὕτω, διὰ ἀνταλλαγείσης ἀλληλογραφίας μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ Μινιστερίου[30] τῶν Ναυτικῶν, τοῦ Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ[31] καὶ τοῦ Προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ[32], ἐγένετο ἀποδεκτὴ πρότασις τοῦ πρώτου ὅπως χορηγηθοῦν βραβεῖα, παράσημα καὶ χρηματικὴ ἐνίσχυσις εἰς τοὺς Ἕλληνας πυρπολητάς, ἀκόμη δὲ καί τινα στρέμματα γῆς «ὅσα κριθῶσιν εὔλογον ἀπὸ τὴν ὑπερτάτην Διοίκησιν»[33].

Ἐνῷ δὲ εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν ταύτην τῶν ὑπευθύνων διοικητικῶν ὀργάνων τῆς χώρας, γράφονται πλεῖστα ὅσα διὰ τὴν δρᾶσιν τῶν πυρπολικῶν καὶ τῶν πυρπολιστῶν, οὐδαμοῦ ἀναφέρεται περὶ τοῦ ρώσσου Ι. Ἀφανάσιεφ. Καὶ ναί μὲν ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀλληλογραφία ἀφορᾷ μεταγενέστερα κατορθώματα τῶν πυρπολιστῶν, πλὴν ὅμως, ἔχομεν τὴν ἑδραίαν πεποίθησιν ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν

θὰ ἦτο τόσον ἀγνώμων ὥστε νὰ παρέλειπε νὰ τιμήσῃ τοῦτον ἔστω καὶ δι' ἑνὸς παρασήμου. Ἐξ ἄλλου δέ, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἀμοιβῶν καὶ παρασήμων τούτων, ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν κατόπιν ἀναγνώσεως τῶν ὀνομάτων τῶν τιμηθέντων πυρπολιστῶν ἐν τῇ συνελεύσει τοῦ λαοῦ, «ἔπεμψε καὶ τὸν κατάλογον τῶν πυρπολιστῶν τοῦ Κανάρη εἰς τὴν Διοίκησιν ἵνα ἐνεργήσῃ τὰ νομοθετήματα»[34].

Συγχρόνως καὶ κατόπιν διαταγῶν τῆς Διοικήσεως ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὴν «καὶ τοὺς καταλόγους τῶν πληρωμάτων τῶν πυρπολησάντων τὸ δίκροτον εἰς Ἐρισσόν, τοῦ Παπανικολῆ καὶ τοῦ Καλαφάτη, ἵνα χορηγήσῃ καὶ εἰς αὐτοὺς τὰς νενομοθετημένας ἀμοιβάς. Ὀφείλονται δὲ καὶ εἰς αὐτοὺς διότι τότε δὲν τὰς ἔλαβον»[35].

Συνεπῶς, ἐξ ὅλων τούτων προκύπτει ὅτι οὐδαμοῦ ἐμφανίζεται ὁ Ἰβὰν Ἀφανάσιεφ, ὡς λαβὼν μέρος εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις πυρπολήσεως. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις θεσπίσασα νόμον περὶ τῆς ἀμοιβῆς τῶν πυρπολιστῶν, οὐδένα λόγον εἶχε — καὶ οὔτε ἠδύνατο — νὰ ἐξαιρέσῃ τὸν «πυρπολητὴν» Ι. Ἀφανάσιεφ, ὅστις ἐνῷ ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου — καθ' ὃν λαμβάνουν χώραν τὰ γεγονότα ταῦτα — θὰ ἠδύνατο νὰ προσφύγῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν αἰτούμενος ἱκανοποίησιν καὶ δικαιοσύνην, δὲν πράττει τοῦτο, ἀλλὰ στρέφεται δι' ἀναφορᾶς του πρὸς τοὺς προκίτους Ὕδρας τὴν 19.9.1822, αἰτούμενος χρηματικὴν ἱκανοποίησιν. Τὸ μέγα λοιπὸν ἐρώτημα διὰ τὸν ρόλον τοῦ Ἀφανάσιεφ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν πυρπολικῶν εἶναι τοῦτο: Διατὶ ἐνῷ ὑφίστατο εἰδικὴ ἑλληνικὴ νομοθεσία διὰ τοὺς πυρπολιστὰς δὲν προσέφυγε, καὶ δὴ ἐγκαίρως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἀλλὰ εἰς τοὺς προκρίτους Ὕδρας μετὰ πάροδον σχεδὸν τριμήνου; Καθ' ἡμᾶς καὶ αὐθις ἡ ἀπάντησις καθίσταται νῦν ἔτι πλέον κατηγορηματική: διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, ὅτι ὁ Ρῶσσος Ἀφανάσιεφ δὲν εἶχε οὐδεμία σχέσιν μὲ τὰ ἑλληνικὰ πυρπολικά. Πέραν δὲ τῶν ὅσων ἤδη ἐπὶ τοῦ θέματος ἀνωτέρω ἐξεθέσαμε καὶ τὰ ὁποῖα πείθουν σοβαρῶς περὶ τῆς μὴ ἀναμίξεως τοῦ Ἰβὰν Ἀφανάσιεφ ἐπὶ τῆς χρησιμοποιήσεως καὶ κατασκευῆς τῶν Ἑλληνικῶν πυρπολικῶν, συνηγορεῖ καὶ ἓν εἰσέτι ἐπιχείρημα ἀναγόμενον εἰς λόγους καθαρῶς βιολογικούς: Ἡ ὑπὸ τοῦ Α. Λιγνοῦ καὶ Τ. Κωνσταντινίδη ὑποστηριζομένη ἄποψις, ὅτι ὁ ρῶσσος Ἀφανάσιεφ εἶναι «πασιδήλως» ὁ κατασκευαστὴς τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ πυρπολικοῦ τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν πυρπόλησιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς Ἀρεσσόν, ὑποστηρίζει συγχρόνως ὅτι οὗτος ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τῆς πυρπολήσεως τοῦ Τουρκικοῦ στόλου εἰς Τσεσμὲν κατὰ τὸν Ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1770.

Συνεπῶς, ἔκτοτε καὶ μέχρι τοῦ ἔτους 1821 παρῆλθον 51 ἔτη. Τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖον προκύπτει ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι: τί ἡλικίας ἦτο ὁ Ἀφανάσιεφ ἐν ἔτει 1770; Ἐὰν δεχθῶμεν, εἰς τὴν πλέον εὐμενῆ περίπτωσιν, ὅτι ἦγεν τότε τὸ 20ὸν ἔτος, ἀφοῦ μάλιστα ἐχρησιμοποιήθη εἰς ἐπιχείρησιν ἀπαιτοῦσαν ναυτικὴν ἐμπειρίαν, τοῦτο σημαίνει ὅτι οὗτος κατὰ τὸ 1821 ἦτο τοὐλάχιστον 71 ἐτῶν. Καὶ ἐκ τοῦ δεδομένου τούτου τῶν ἑβδομήκοντα καὶ ἑνὸς ἐτῶν ἀ-

νακύπτει περαιτέρω τὸ ἐρώτημα: ἦτο βιολογικῶς δυνατὸν καὶ πολεμικῶς ἐνδεδειγμένον νὰ χρησιμοποιηθῇ εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τῆς πυρπολήσεως εἷς γέρων αὐτῆς τῆς ἡλικίας; ἦτο δυνατὸν μία ἐπιχείρησις οἵα ἡ τῶν πυρπολικῶν, ἀπαιτοῦσα εὐκινησίαν, ταχύτητα, πήδημα καὶ λοιπὰς δεξιότητας νὰ πραγματωθῇ μὲ γέροντα αὐτῆς τῆς ἡλικίας; Τοῦτο καθίσταται πλέον δυσκόλως πιστευτὸν καὶ ἀποδεκτόν ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ μέσος ὅρος ζωῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο πολὺ μικρός, δεδομένου ὅτι ἤδη κατὰ τὸ 1938, ἡ μέση διάρκεια ζωῆς[36] εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο 38 ἔτη εἰς τὴν ὕπαιθρον καὶ 43 εἰς τὰς πόλεις. Ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδεχθῶμεν τὰς βιολογικὰς δυνατότητας τοῦ Ἀφανάσιεφ διὰ ἓν τοιοῦτον ἐγχείρημα;

Ὁμολοῦμεν ὅτι δυσκολευόμεθα νὰ πιστεύσωμε τοιοῦτον τι. Ἄρα ἐν κατακλείδι ἀντιστρέφοντες τὴν κατηγορηματικότητα τοῦ Α. Λιγνοῦ, δυνάμεθα νὰ τὴν διατυπώσωμεν ὡς ἑξῆς: Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει πασιδήλως ὅτι ὁ Ἀφανάσιεφ δὲν ἦτο ὁ τὸ πρῶτον ρίψας τὴν ἰδέαν τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν πυρπολικῶν, ἀλλὰ ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη ἦτο Ἑλληνική, ὡς περαιτέρω προκύπτει καὶ ἐκ τῆς κάτωθι ἐπιστολῆς:

16. Εἰς τὴν ἀπὸ 9 Ἰουνίου 1821 ἐπιστολὴν των οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Ὕδρας ἀπευθυνόμενοι πρὸς τοὺς καπεταναίους καὶ συντροφοναύτας συμπολίτας των οἱ ὁποῖοι ἐπολιόρκουν τὰ καστέλια τῆς Ναυπάκτου, ἔδιδον πρὸς τούτους ὁδηγίας τοῦ τρόπου καταστροφῆς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου διὰ τῆς ὑπ' αὐτῶν χρησιμοποιήσεως τῶν πυρπολικῶν.

Οὕτω, μεταξὺ ἄλλων, ἔγραφον εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολήν: «...διὸ γράφοντες περὶ τούτου σᾶς λέγομεν, ἅμα ὁποῦ λάβετε τὸ παρόν μας νὰ προσπαθήσετε παντὶ τρόπῳ νὰ κατακαύσετε τὰ ἐχθρικὰ εἰς Ναύπακτον καράβια μὲ ἕνα μπουρλότον... εἶναι ἐπάναγκες νὰ κατακαῶσιν αὐτά, διὰ νὰ ἀδυνατίσωμεν τὴν θαλάσσιον δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ πρὸς ἀσφάλειαν τῆς πατρίδος μας καὶ τῆς Ἑλλάδος ὅλης... ἰδοὺ ὁ τρόπος διὰ νὰ κατακαύσετε τὰ ἐχθρικὰ αὐτὰ καράβια, καὶ χωρὶς τὸν ἀφανισμὸν αὐτῶν μή, πρὸς Θεοῦ, μὴν ἀναχωρήσετε. Ἰδοὺ τὰ ἀναγκαῖα φλογιστικὰ εἴδη[37], τὰ ὁποῖα τὸ ὀγληγορώτερον νὰ προβλέψετε:

Καντάρια	50	ρετζίνην
Καντάρια	50	κατράμι
Ὀκάδες	60	θειάφι
Ὀκάδες	100	νέφτι
Ὀκάδες	2000	δαδί

Αὐτὰ ὅλα βάζοντας εἰς τὴν πλώρην κάτω ἑνὸς πλοίου Γαλαξιδιώτου, τὸ ὁποῖον ἂν δὲν δώσουν θεληματικῶς νὰ τὸ πάρετε καὶ δυναστικῶς χωρὶς ἀργοπορίας, καὶ βάζοντας καὶ πλῆθος κλαριὰ ἀλειμμένα μὲ τὸ νέφτι, ὅταν τὸ πλησιάσετε εἰς τὸ κορβέτον καὶ λοιπὰ πλοῖα νὰ προσέξετε νὰ περιτυλιχθῇ, καὶ νὰ δώσουν φωτιὰν οἱ ὀλίγοι ἄνθρωποι ὁποῦ θέλει κυβερνοῦν τὸ μπουρλότον· τοῦ μπουρ-

λότου αὐτοῦ νὰ ἔχετε ἀνοικτὴν ὅλην τὴν πρύμνην, καὶ τὰ παραπέτα χαλασμένα, ὁποῦ δίδοντας φωτιάν, οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ βάρκες νὰ εἶναι ἕτοιμοι εἰς τὴν πρύμνην νὰ φύγωσιν. Οὕτω κατέκαυσαν τὸ μέγα ἐκεῖνο ντελίνιον, καὶ εἰς τὸ πέλαγος μάλιστα. Αὕτη εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ἀνδραγαθία ὁποῦ ἠμπορεῖτε νὰ κάμετε, ἀγαπητοί, καὶ ὁποῦ εἶναι εὐκολωτάτη, ὄντα τὰ ἐχθρικὰ καράβια εἰς τὴν γῆν ἀκίνητα...»[38, 39].

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης πληροφορούμεθα κατὰ τὸν πλέον αὐθεντικὸν τρόπον, τόσον τὰς χρησιμοποιουμένας εὐφλέκτους ὕλας ὑπὸ τῶν θρυλικῶν πυρπολικῶν, ὅσον καὶ τὸν τρόπον ἐνεργείας τούτων. Ἐν προκειμένῳ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐντολὴ τῶν κατοίκων τῆς Ὕδρας πρὸς τοὺς ἡρωϊκούς της ναυμάχους: Χωρὶς τὸν ἀφανισμὸν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου «μή, πρὸς Θεοῦ, μὴν ἀναχωρήσετε».

17. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης προκύπτει ἀδιασείστως ὅτι ἤδη δύο μόλις μῆνας ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ Ὕδρα ἦτο γνῶστις τῆς κατασκευῆς τῶν πυρπολικῶν εἰς ὅλας της τὰς λεπτομερείας. Δὲν πιστεύομεν δὲ ὅτι ἐντὸς τοῦ ἐλαχίστου τούτου χρόνου, δηλαδὴ τῶν 10 ἡμερῶν — δεδομένου ὅτι ἡ πυρπόλησις εἰς Ἐρεσσὸν ἔλαβεν χώραν τὴν 27ην Μαΐου, ἐδιδάχθη τὴν κατασκευὴν ἀπὸ τὸν Ἀφανάσιεφ, ὁ ὁποῖος καὶ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1826 γενομένην ρύθμισιν[40] τοῦ θέματος τῶν πυρπολικῶν καὶ τοῦ ὕψους τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ψαριανῶν ἐκ τῆς διαθέσεως πλοίων διὰ τὴν μετασκευήν των, οὐδαμοῦ ἀναφέρεται, μολονότι καὶ πάλιν ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀλληλογραφία[41] εἶναι πλουσία.

18. Κατωτέρω παραθέτομεν ἔγγραφον τῶν Ἱπροκρίτων Σπετσῶν περὶ ἀγορᾶς καὶ μετατροπῆς πλοίου εἰς πυρπολικόν. Μεταξὺ ἄλλων, τὸ ἐν λόγῳ ἔγγραφον ἔγραφεν: «Ἐπειδὴ καὶ εἰς τὴν παροῦσαν θαλάσσιον ἐκστρατείαν ἐχρειάσθημεν ἓν μπουρλότον διὰ νὰ τὸ μεταχειρισθῶμεν πρὸς βλάβην τοῦ ἐχθροῦ ἀπεφασίσαμεν... ἔναντι 25.000 γροσίων τὰ ὁποῖα οἱ Πρόκριτοι τῶν Σπετσῶν ὑπόσχονται νὰ τοῦ πληρώσουν ἀπὸ κοινοῦ... ἂν ὅμως ἤθελεν ὀρθοποδήση τὸ ἑλληνικὸν Γένος ὑπόσχονται νὰ καταβληθῇ τὸ ποσὸν ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Διοικήσεως, ὡς ἤθελε κριθῇ εὔλογον...».

Ἡ ἐν λόγῳ ἀπόφασις ἐλήφθη τὴν 4ην Αὐγούστου 1822 καὶ εὑρηται εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας ὑπ' ἀριθ. ἐγγράφου 11350 ὅπερ καὶ παραθέτομεν* ἐν φωτοτυπίᾳ.

19. Τέλος, πέραν τῶν ὡς ἄνω ἱστορικῶν ντοκουμέντων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προκύπτει ὅτι ὁ Ἀφανάσιεφ δὲν εἶχεν οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τὴν πυρπόλησιν τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος εἰς τὴν Ἐρεσσόν, προβαίνομε καὶ εἰς τὴν παράθεσιν ὡρισμένων στοιχείων, τὰ ὁποῖα πληροφορηθήκαμε μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῆς ἐργασίας μας εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἰσχυροποιεῖται ἀκόμη περισσότερον ἡ ἀνωτέρω ἄποψίς μας. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα — ἀρχειακὰ ντοκουμέντα δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ Γ. Βαλέτα[42] — φέρουν εἰς φῶς τὴν ἄγνωστη μέχρι τοῦδε δρᾶσιν τοῦ Γιάννη Θεοφιλοπούλου ἢ Καραβόγιαννου, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέ-

ρος εἰς τὴν πυρπόλησιν τῆς ναυαρχίδος εἰς Ἐρεσσόν, χωρὶς ὅμως οἱ ἱστορικοὶ νὰ ἀναφερθοῦν εἰς τὸν σημαντικόν του ρόλον.

Ὁ Γ. Βαλέτας χαρακτηρίζει τὸν Καραβόγιαννο ὡς «πρωτοστάτη καὶ ἡρωϊκότερο συντελεστὴ τῆς πυρπόλησης» καὶ ὡς «ἀδικημένο μπουρλοτιέρη, ὁ ὁποῖος πέθανε στὴν Ἀθήνα στὰ 1885 μὲ τὴν ἀλγεινὴ πικρία, ὅτι ἀντίθετα μὲ τοὺς συναγωνιστές του στὰ ὁλοκαυτώματα Ἐρεσσοῦ καὶ Χίου, Παπανικολῆ καὶ Κανάρη, ποὺ ἔγιναν ἡμίθεοι, αὐτὸς παραγνωρίστηκε[43] ὁλότελα ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τοῦ Εἰκοσιένα».

Ἐκ τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν ντοκουμέντων, ναί μὲν ἀποκαλύπτεται μία ἱστορικὴ ἀδικία εἰς βάρος τοῦ Καραβόγιαννου, πλὴν ὅμως οὐδαμοῦ προκύπτει καὶ τὸ ἐλάχιστον διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἀφαγάσιεφ.

Οὕτως ἢ ἄλλως τὸ θέμα παραμένει ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας οἱ Καραβόγιαννοι, οἱ Κανάρηδες καὶ οἱ Παπανικολῆδες ὑπῆρξαν οἱ πρωτουργοὶ τῶν θρυλικῶν πυρπολικῶν.

Παράγραφος δεκάτη

Ἡ Σημασία τῶν Πυρπολικῶν εἰς τὸν κατὰ θάλασσαν ἀγῶνα

1. Περὶ τῆς συμβολῆς τῶν θρυλικῶν πυρπολικῶν τῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 21, ἐγράφησαν παρ' εἰδικῶν ἱστορικῶν τοσαῦτα, ὥστε ἡμεῖς δὲν θὰ ἐπροσθέταμε πλέον οὐδὲν ἐὰν ἐπειρώμεθα νὰ ἐξάρωμεν ἔτι πλέον τὴν συμβολὴν ταύτην.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ πράξωμεν εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ θέματος σταχυολόγησις ὡρισμένων χαρακτηριστικῶν ἀπόψεων τῶν ἱστορικῶν συγγραφέων.

2. Ὁ Δ. Κόκκινος γράφει: «Τὸ πυρπολικὸν τοῦ Πατατούκου ὑπῆρξε τὸ εὔχρηστον καὶ ἀποτελεσματικὸν ὅπλον τοῦ πρώτου ἐκείνου ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἔκαμε τὸν τουρκικὸν στόλον ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τοῦ τέλους της νὰ διατελῇ εἰς διαρκῆ τρόμον, ὡς νὰ εὑρίσκετο εἰς θάλασσαν πλήρη πυρίνων φαντασμάτων. Εἰς τοῦτο καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν ἱκανότητα τῶν ἐλιγμῶν τῶν σκαφῶν, ποὺ ἀπετέλει τὴν μεγάλην ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν ἀπέναντι τῶν Τούρκων, ὀφείλεται μέγα μέρος τῆς ἐπὶ τῆς θαλάσσης νίκης τῆς ἐπαναστάσεως»[44].

3. Ὁ Γάλλος Ναύαρχος J. de la Graviere γράφει: «Τὰ Ἑλληνικὰ πυρπολικά, ὅταν τὰ παρακολουθῶ κατὰ τὰς ἐκστρατείας των, μὲ ἀναγκάζουν χωρὶς νὰ τὸ θέλω, νὰ σκέπτωμαι τὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον τὸ προσεχὲς μέλλον ἐπιφυλάσσει

εἰς τὰ τορπιλλικά... Ἴσως θὰ ἦτο ὀλέθριον νὰ περιφρονήσωμεν τὰ μαθήματα, ποὺ μᾶς ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ὕδραν καὶ τὰ Ψαρά....»[45].

4. Ὁ Κ. Μένδελσων: Τοιοῦτον τρόμον εἶχον προξενήσει τὰ πυρπολικὰ τῶν νήσων εἰς τὸν τουρκικὸν στόλον ὥστε ὅταν νέος τουρκικὸς στόλος ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Χοσρὲφ Πασσᾶ, ἀφίχθη εἰς τὰ Ἑλληνικὰ χωρικὰ ὕδατα, οὗτος ἠρκέσθη μόνον εἰς τὴν ἀποβίβασιν στρατοῦ παρὰ τὴν Κάρυστον, μὴ ἀποτολμήσας οὐδεμίαν ὑποστήριξιν τῶν κατὰ τοῦ Μεσολογγίου ἐνεργούντων τουρκικῶν στρατευμάτων, ἀπεμακρύνη «χαίρων μετὰ τοῦ πλείστου μέρους τοῦ στόλου του τῆς δυσαρέστου γειτονίας τῶν ἑλληνικῶν πυρπολικῶν» τῶν ὁποίων τὴν δύναμιν αἰσθανόμενος διῆλθεν πρὸ τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Ὕδρας εὐλαβῶς[46]. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη καὶ ὅτε ὁ στόλους τοῦ Καπουδὰν Πασᾶ, κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1825, ἀφίχθη εἰς τὰ ὕδατα τοῦ ἡρωϊκοῦ Μεσολογγίου κομίζων εἰς τοὺς Τούρκους πολιορκητὰς τρόφιμα, ὁπότε ἐμφανισθέντων τῶν πυρπολικῶν, κατὰ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου[47], ὑπὸ τοὺς Μιασούλον, Ἀνδροῦτσον καὶ Ἀποστόλην, «ὑπεχώρησεν εὐλαβῶς ὁ Χοσρέφ, καὶ νομίσας ὅτι ἱκανῶς εἶχε σώσει τὴν τιμὴν αὐτοῦ, ἔδωκε τὸ σύνθημα πρὸς γενικὴν ὑποχώρησιν. Μέρος τῶν ἑλληνικῶν πλοίων κατεδίωξεν αὐτὸν μέχρι Κεφαλληνίας, ἀλλ' ὁ Καπουδὰν δὲν ἀνέκοψε τὴν φυγὴν αὐτοῦ, ἢ μόνον ὅτε ἔφθασεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν....»[48].

5. Κατὰ τὸν Κ. Ἀλεξανδρήν, τὰ πυρπολικὰ ἀπετέλουν «τὸ κύριον ὅπλον τοῦ Ἐπαναστατικοῦ ναυτικοῦ», δυνάμενα νὰ δράσουν κατὰ τρόπον αἰφνιδιαστικὸν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτός[49], διαδραματίσαντα ἀποφασιστικὸν ρόλον εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις[50].

6. Ὁ ἐν Σμύρνῃ Γάλλος πρόξενος Δαβίδ, εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου 1822 συνταχθεῖσαν ἔκθεσίν του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, ἔγραψε μεταξὺ ἄλλων, ἀναφερόμενος εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν πυρπολικῶν, «....ὁ φόβος τῶν πυρπολικῶν τὸν ἀκολουθεῖ παντοῦ — ὑπονοεῖ τὸν τουρκικὸν στόλον — καὶ εἰς κανὲν μέρος δὲν τὸν ἀφίνει νὰ ἀναπαυθῇ. Τοιαύτη εἶναι ἐξοχώτατε, ἡ ὑλικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων, τοιαύτη εἶναι πρὸ πάντων ἡ ἠθική των ἐπιβολὴ ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἀντιπάλων των...»[51].

7. Κατὰ τὸν Δ. Σπανόν[52] : Τὰ θρυλικὰ πυρπολικὰ ἀπαναχοῦ καὶ πάντοτε παρὸν ἀπετέλεσαν φραγμὸν εἰς τὴν κάθοδον τοῦ τουρκικοῦ στόλου πρὸς τὴν Ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἐκ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐπραγματοποίουν ἐνέδρας αἱ ὁποῖαι πολλάκις ἀκινητοποίουν τὸν ἐχθρικὸν στόλον παρέχοντα ἅμα πολύμορφον συνδρομὴν εἰς τὰ ἐπαναστατημένα στρατεύματα τῆς ξηρᾶς.

8. Ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀναφέρει τὴν Ἔκθεσιν τοῦ Γάλλου διοικητοῦ τῆς γαλλικῆς φρεγάδας «Τὸ Κρίνον», ὅστις, ὅτε συνήφθη ἡ περὶ τὸν Ἀργολικὸν κόλπον ναυμαχία, κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 1822, εὑρίσκετο εἰς τὰ παράλια τούτου καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ταύτης ἔγραφεν εἰς τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Μεταξὺ ἄλλων, ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ ὁ Γάλλος διοι-

κητὴς Βιελλά, ἔγραφεν ὅτι «ἡ σμικρότης τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων, ὑπηγόρευσεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἰδέαν νὰ μεταβάλωσιν εἰς πυρπολικὰ οὐκ ὀλίγα τῶν πλοίων αὐτῶν. Ἡ ἐπιτυχία μεθ' ἧς μετεχειρίσθησαν τὸ ὅπλον τοῦτο κατὰ τοῦ τελευταίου καπετὰν πασᾶ καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας περιστάσεις κατεπτόησε τοσοῦτο τοὺς Ὀσμανίδας, ὥστε τὰ κατάφρακτα αὐτῶν σκάφη δὲν τολμῶσι νὰ ἀγκυροβολήσωσιν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, ἀλλὰ παρενοχλούμενα νυκτὸς καὶ ἡμέρας δὲν ἠξεύρωσι πῶς νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν εὐκινήτων πλοίων τὰ ὁποῖα ἀδιακόπως τοὺς παραμονεύουσι. Τῇ ἀληθείᾳ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδῃ τις μὲ ἀδιαφορίαν τὴν μαγικὴν σχεδὸν δημιουργίαν τῶν στολίσκων τούτων, οἵτινες ἐπιτυγχάνουσι τοσοῦτο θαυμασίως νὰ παραλύωσι τοὺς ὀσμανικοὺς στόλους...»[53].

9. Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καὶ ἀναφερόμενον εἰς τὸν ἄνισον συσχετισμὸν τῶν δυνάμεων μεταξὺ τουρκικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ στόλου, ὡς καὶ τὸν ὑφ' ἑκατέρου τῶν στόλων διατιθέμενον ὁπλισμόν, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Οἱ ναύαρχοι καὶ λοιποὶ κυβερνῆται τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου διὰ τῆς μεγίστης αὐτῶν ἐμπειρίας εὗρον ἓν μόνον μέσον πρὸς ὄλεθρον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, τὸ ὁποῖον εἶναι τὰ θεῖα ἡφαίστεια· ταῦτα δὲ τὰ θεῖα ἡφαίστεια ἔκαυσαν τοῦ ἐχθροῦ, θείᾳ δυνάμει, ἕως τοῦ νῦν τρία βοσσέλα, καὶ ἕτερα ἄλλα κατασύντριψαν. Οἱ τῶν ἡφαιστείων κυβερνῆται καὶ ναῦται εἰσὶ τῷ ὄντι ἄνδρες ἥρωες....»[54].

10. Ἡ ἐν Αἰγίνῃ ἐπιτροπὴ τῶν Ψαρῶν, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα καὶ ὑποβάλλουσα τὸ αἴτημα τῆς ἀνάγκης τοῦ ἐφοδιασμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου διὰ πυρπολικῶν, ἔγραφεν: «Ἡ μοῖρα μας ἔχει μεγάλην ἔνδειαν πυρπολικῶν, δι' ὧν προφανῶς ἐνεργοῦνται αἱ ναυμαχίαι καὶ ἡ ἐπιτυχία τούτων, ἀπέκρουσε πολλάκις τὸν κολοσσιαῖον στόλον τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἐματαίωσεν ἅπαν τοῦ σχεδίου του.... Ταύτην τὴν αἴτησιν, ὡς σωτήριον, καθυποβάλλομεν....»[55]. Τὸ αἴτημα τῆς ἀναφορᾶς ταύτης τεθὲν ὑπὸ τὴν κρίσιν[56] τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, ἐγένετο ἀποδεκτὸν ὑπ' αὐτῶν καὶ ἐνεκρίθη ἡ δαπάνη διὰ τὴν μετασκευὴν πλοίων εἰς πυρπολικά.

11. Τέλος, ὡς πρὸς τὴν μεγίστην συμβολὴν τῶν πυρπολικῶν εἰς τὸν κατὰ θάλασσαν ἀγῶνα, δέον νὰ εἴπωμεν, ὅτι τοσοῦτον πολὺ εἶχε ἐπισημανθῇ ἐξ ὅλων τῶν νήσων[57, 58] καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως[59, 60], ὥστε μακρὰ ἀλληλογραφία διεξήχθη μεταξὺ τούτων, ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν ἔρευναν τῶν δυνατοτήτων πρὸς ἐξοικονόμησιν χρημάτων τὰ ὁποῖα θὰ διετίθεντο εἰς τὴν ἀγορὰν πλοίων καὶ τὴν μετασκευὴν τούτων εἰς πυρπολικῶν[61]. Τὴν ἀνάγκην δὲ ταύτην προέβαλλον δι' ἀναφορᾶς των καὶ οἱ Δ. Παπανικολῆς καὶ Κ. Νικόδημος[62].

12. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πυρπολικῶν λέγεται[63] ὅτι ἐκ τῆς συνολικῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶ νήσων ἀποτελουμένης ἐξ 120 πλοίων, τὰ 40 εἶχον μετατραπεῖ εἰς πυρπολικά. Κατὰ δὲ τὸν Γ. Γεωργακόπουλον, «περὶ τὰ 40 πυρπο-

λικὰ παρασκεύασεν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐκ πλοίων μέχρι διακοσίων τόννων ἕκαστον»[64].

Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν δὲ τῶν καπεταναίων καὶ ναυτῶν πυρπολικῶν, οἱ ὁποῖοι ἔλαβον μέρος εἰς τὰς ἐπικινδύνους ἐκείνας ἐπιχειρήσεις, συμφώνως πρὸς τὰ ἀναγεγραμμένα ὀνόματα εἰς τὰ Ἀρχεῖα Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀγῶνος, ἀνέρχονται κατὰ τὸν Τ. Κωνσταντινίδη[65] εἰς 487.

Κατὰ τὴν διάρκειαν δὲ τῆς ἐπαναστάσεως ἔλαβον χώραν[66] 59 συνολικῶς ἐπιθέσεις πυρπολήσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπέτυχον 39.

13. Ἡμεῖς, ἐκ τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα παραθέτομεν εὐθὺς κατωτέρω, ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου χρησιμοποιηθέντα πλοῖα ὡς πυρπολικὰ ἦσαν ἐπέκεινα τῶν 40.

Οὕτως, αἱ κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ ἔτους 1825 ὑποβληθεῖσαι ἀναφοραὶ[67] τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας πρὸς τὴν Προσωρινὴν Διοίκησιν ἀνεβίζαζον τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπὸ τῆς Ὕδρας χρησιμοποιηθέντων πυρπολικῶν εἰς 19, διὰ τὰ ἔτη 1821, 1822 καὶ 1824.

Τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἐρευνήσαντα τὸ δάσιμον τοῦ προβαλλομένου ὑπὸ τῆς Ὕδρας ἀριθμοῦ πυρπολικῶν, δι' ἀποφάσεών[68] των συναινοῦν εἰς τὴν αἰτουμένην ὑπ' αὐτῆς ἀποζημίωσιν διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν 19 πυρπολικῶν.

Ἐπίσης, ἡ ἐν Αἰγίνῃ ἐπιτροπὴ τῶν Ψαρῶν, διὰ σχετικῆς ἀναφορᾶς[69] της πρὸς τὴν Διοίκησιν ἠτεῖτο τὴν ἀποζημίωσιν διὰ τὴν μετασκευὴν 22 πλοίων εἰς πυρπολικῶν, ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς καταστροφῆς τῆς νήσου, ἀνηκόντων πάντων τούτων εἰς τὰ Ψαρά.

Τοῦτο διευκρινίζουσα ἡ ἐν λόγῳ ἐπιτροπὴ εἰς τὴν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἀπάντησίν της ἔγραφεν ὅτι «ἐκ τῶν ἀγορασθέντων ξένων, οὐδένα συγκαταριθμήσαμεν εἰς τὸν κατάλογόν μας, γνωρίζοντες ὅτι οἱ κύριοί των θέλουσι ζητήσει τὴν ἀποζημίωσίν των ἀπὸ τὴν Διοίκησιν»[70].

Ἐκ δὲ τοῦ ὑποβληθέντος καταλόγου τῶν 22 πυρπολικῶν, τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἐνέκρινε[71] τὴν ἀποζημίωσιν δι' 21 Ψαριανὰ πλοῖα.

Τελικῶς, ρυθμισθέντος[72] τοῦ θέματος[73] τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πυρπολικῶν καὶ τοῦ ὕψους τῶν ἀπαιτήσεων τῶν Ψαριανῶν, τὸ ἐθνικὸν ταμεῖον προέβη εἰς τὴν ἔκδοσιν ἐθνικῶν ὁμολογιῶν, ἃς παρέδωσε εἰς τοὺς δικαιούχους.

14. Ἡ εὐκινησία δὲ καὶ ἡ ταχύτης τῶν «δελφινίων»[74] τούτων τῆς θαλάσσης, ἦτο τοιαύτη, ὥστε «διὰ τριῶν καὶ μόνον σημάτων εἶχον ἑτοιμασθῆ καὶ εἶχαν ριφθῆ εἰς τὴν μάχην»[75]. Τὰ τρία ταῦτα σήματα, τὰ ὁποῖα ἤρκουν νὰ καταστήσουν τάχιστα τὰ πυρπολικὰ ἱκανὰ πρὸς μάχην, ἦσαν[76] : α) «ὁ ἐχθρὸς φαίνεται», β) «Τὰ διωρισμένα πλοῖα νὰ συντροφεύσουν τὰ πυρπολικὰ» καὶ γ) «Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Σταυροῦ ἐπιτεθῆτε»[77].

Διὰ τῆς εὐτόλμου καὶ ταχυτάτης λοιπὸν ταύτης εὐκινησίας τὰ πυρπολικὰ

τῶν νήσων «ἀνεξιτήλως ἀνέγραψαν εἰς τὰς δέλτους τῆς ἱστορίας ἡμῶν τὴν φωτοβόλον αἴγλην τῆς Ἑλληνικῆς ἐν τῇ θαλάσσῃ δόξης», ὡς χαρακτηριστικῶς γράφει[78] ὁ Γ. Φιλάρετος καὶ «ἐπέφερον σωτήριον διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀποτέλεσμα.... ἐνέπνευσαν τοσοῦτον τρόμον εἰς τοὺς Ὀθωμανούς, ὥστε οὗτοι οὐδ' ἐτόλμων πλέον νὰ πλησιάσωσι τὰ ἑλληνικὰ πολεμικὰ πλοῖα μὴ διακρίνοντες αὐτὰ ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν, τὰ ὁποῖα τοσοῦτον ἐτρόμαζον», ὡς γράφει ὁ Δ. Αἰνιάν[79].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΚΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Σ.τ.Σ. Ἡ χρησιμοποίησις τῶν πρώτων πρωτογόνων πυρπολικῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος ἀπήτει μεγάλας ποσότητας ἐμπρηστικῶν ὑλῶν, τὰς ὁποίας ἀπέστειλλον αἱ τρεῖς νῆσοι ἢ ἐπετάσσοντο ἢ ἠγοράζοντο ἐπιτοπίως ὑπὸ τοῦ στόλου.
2. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 64—65.
3. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 71—72.
4. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 71.
5. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 70.
6. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 574—576, 580.
7. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 173, σημ. 1.
8. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Ὑπόμνημα Ψαρῶν, τόμ. Α, σελ. 122 καὶ 221.
9. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 77—78.
10. Ἴδε Ν. Κοτζιᾶ, σελ. 14—16.
11. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 361, σημ. 1.
12. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις κ.λ.π., σελ. 31.
13. Ἴδε τὰ τῆς διηγήσεως ταύτης τοῦ Τουμπάζη εἰς Σ. Τρικούπη, τόμ. Α, σελ. 176.
14. Ἴδε Ι. Φιλήμονος, τόμ. Γ, σελ. 355 καὶ 155, ἔνθα γράφει ὅτι: «οἱ ὑδραῖοι ... μετασχημάτισαν προχείρως διὰ τοῦ Πατατούκου ... ἓν ὑδραϊκὸν πλοῖον».
15. Ἴδε Ι. Τομπάζη, σελ. 47, σημ. 1.
16. Ἴδε Ι. Τομπάζη, σελ. 47—49.
17. Σ.τ.Σ. Ἀντίκρουσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Σ. Τρικούπη ἐκτιθεμένων περὶ τοῦ πυρπολικοῦ, ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, (τμῆμα ἀπομνημονευμάτων), σελ. 12—16 καὶ τὰς αὐτόθι σημειώσεις.
18. Ἴδε Σ. Τρικούπη, τόμ. Α, σελ. 176.
19. Ἴδε Γ. Φίνλεϋ: Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τόμ. Α, Ἀθῆναι 1972, μετάφρασις Α. Γεωργούλη, Σχόλια Τ. Βουρνᾶ, σελ. 243—245. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα τοῦ Φίνλεϋ ἐτέθησαν κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς Μελέτης.
20. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, σελ. 121—124.
21. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 173—174 καὶ σημ. 1—2.
22. Σ.τ.Σ. Ὁ Τ. Κωνσταντινίδης ὑπονοεῖ ἐνταῦθα τὴν ἐν ἔτει 1770 πυρπόλησιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου ὑπὸ τοῦ ρωσσικοῦ εἰς Τσεσμέ.
23. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 171 ἔνθα καὶ περὶ τῶν διαφόρων ὀνομασιῶν τῶν πυρπολικῶν.
24. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἐπιτομὴ τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, Ἀθῆναι, 1969, σελ. 443.
25. Ἴδε F. BOULANGER, σελ. 99—100 ἢ Γ. Φιλαρέτου, Ἡ Ἑλληνικὴ ναυτιλία κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως, σελ. 29, (ἔκδ. 1907), ἔνθα παρατίθεται μετάφρασις τοῦ ἀφορῶντος τοὺς Ἕλληνικοὺς συνεταρισμοὺς κεφάλαιον τοῦ Φ. Μπουλανζέ, ἐκδοθέντος ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ ἔτος 1875, εἰς ὃ παραπέμπομεν ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ.
26. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 18—20.

27. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 123—124.
28. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 124.
29. Ἴδε Ν. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 126.
30. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. 257/κβ' Ἰουνίου 1822 ἔγγραφον τούτου πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 196—198.
31. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. 1860 ἔγγραφον αὐτοῦ πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Βουλευτικοῦ, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 198—199.
32. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. 150/κδ' Ἰουνίου 1822 ἔγγραφον τοῦ Προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 199—200.
33. Ἴδε καὶ σχετικὸν ὑπ' ἀριθ. 1953/28.6.1822 ἔγγραφον τοῦ Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας πρὸς τὸ Μινιστέριον τῶν ναυτικῶν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 201—202.
34. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 203.
35. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 204.
36. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Ἡ χρονία γεωργικὴ κρίσις εἰς τὴν Ἑλλάδα, Ἀθῆναι, 1953, σελ. 97, ὅπου σχετικὴ ἀναφορὰ εἰς Β. Βαλαώραν.
37. Κατὰ τὸν Τ. Κωνσταντινίδη, ὡς εὐφλεκταν ὕλαι ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ «φρύκανα τοῦ εὐφλέκτου θάμνου ἀχινοπόδα καὶ τὰ τορτέλα, ἤτοι παλαιόσχυνα καὶ παλαιόπανα ἐμβεβαπτισμένα εἰς φλογιστικὰς ὕλας». Ἴδε ἰδίου, σελ. 276—277.
38. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 198, 204—205.
39. Ἐκτενῆ περιγραφὴν τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς τῶν πυρπολικῶν, ἴδε εἰς Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 277—285.
40. Σ.τ.Σ. Ἡ ρύθμισις περιέλαβε καὶ τὸ ἀρχικῶς ἐξαιρεθὲν πυρπολικὸν κατόπιν ἀναφορᾶς τῶν Ψαρῶν. Ἴδε σχετικὰ ἔγγραφα εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 43—44.
41. Ἴδε τὰ ὑπ' ἀριθ. γ')6976)17.1.1826, γ')16299)18.1.1826 καὶ γ')38[illegible]2) 21.1.1826 ἔγγραφα τοῦ Ὑπουργείου Ναυτικῶν, τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καὶ τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας ,εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 39—41.
42. Ἴδε Γ. Βαλέτα, Γιάννης Θεοφιλόπουλος ὁ Καραβόγιαννος, ἀνάτυπο ἐκ τῶν «Αἰολικῶν Γραμμάτων», Ἀθήνα, 1972, τόμ. Β.
43. Σ.τ.Σ. Αὐτὴ τὴν παραγνώρισι προσπαθεῖ νὰ καταπολεμήσῃ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ ἀπόγονος τοῦ Καραβόγιαννου, Ν. Καραβόγιαννος, ὁ ὁποῖος ἔθεσε ὑπ' ὄψιν μας πλούσιο ἀρχειακὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖον προκύπτει ἡ μεγάλη συμβολὴ τοῦ προγόνου του εἰς τὴν πυρπόλισιν τῆς Ἐρεσσοῦ. Ἡ ἔρευνα ὅμως τοῦ ζητήματος αὐτοῦ καὶ ἡ ἄρσις τῆς ἱστορικῆς ἀδικίας ἀνήκει στὴν ἁρμοδιότητα τῶν ἱστορικῶν. Ἐμεῖς ἀρκούμεθα ν' ἀναφέρωμε ἐδῶ ὅτι ἀπὸ σχετικὴ βεβαίωσιν τῆς Βουλῆς τῶν Ψαρῶν «περὶ συμμετοχῆς τοῦ Ἰωάννου Θεοφιλοπούλου εἰς ναυτικὴν ἐπιχείρησιν», ὑπὸ ἡμερομηνίαν 6.6.1821, προκύπτει ὅτι οὗτος «ἐν καιρῷ τῆς κατακαύσεως τοῦ βασέλλου ... ἐμβῆκεν εἰς τὸ πουρλότο, μὲ σκοπὸν νὰ θυσιάσῃ τὸν ἑαυτόν του ἢ νὰ προσκολλήσῃ τὸ αὐτὸ πουρλότο εἰς τὸ βασέλλον· διὸ καὶ ἐνέργησεν τὸν σκοπόν του ἀνδρείως, ἐπροσκόλησεν τὸ ρηθὲν πουρλότο καὶ κατεκαύθη ἀκολούθως τὸ βασέλλον». Βλ. καὶ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Κ8η (Συλλογὴ Θεοφιλοπούλου, ἀρ. 3).

* Σ.τ.Σ. Κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μελέτης δὲν ἐτέθη ἡ φωτοτυπία διὰ λόγους τεχνικούς.

44. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 581.

45. Ἴδε J. DE LA GRAVIERE, σελ. 885.
46. Ἴδε Κ. Μένδελσων, σελ. 435.
47. Σ.τ.Σ. Προφανῶς ὁ Μένδελσων δὲν εἶναι ἐν προκειμένῳ ἀπολύτως ἀκριβής, διότι ὁ Α. Μιαούλης, εἰς τὴν πρὸς τὸν Γ. Σισίνην ἐπιστολήν του, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 24.7.1825, γράφει ὅτι ὁ στόλος τὴν 23 Ἰουλίου «ἄραξε εἰς τὸ Μεσολόγγιον, ἔδωσεν ἀρκετὰ πολεμοφόδια καὶ τροφὰς δύο μηνῶν· ὁ ἐχθρὸς οὐδὲ κἂν ἤλθεν εἰς ναυμαχίαν». Ἴδε τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολὴν τοῦ Μιαούλη εἰς Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 211—212.
48. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 510—511.
49. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 364.
50. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 5.
51. Ἴδε τὴν ἐν λόγῳ Ἔκθεσιν εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 203.
52. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 8, 131, 166.
53. Ἴδε Παπαρρηγοπούλου, τόμ. 6ος (ΣΤα), σελ. 96, ἔκδοσις 6η, 1932.
54. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. 257/κβ' Ἰουνίου 1822 ἔγγραφον τοῦτο εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 196—197.
55. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ὑπ' ἀριθ. 95/5.10.1825 ἀναφορᾶς, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 22—23.
56. Ἴδε τὴν μεταξὺ τούτων σχετικὴν ἀλληλογραφίαν εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 23—36.
57. Ἴδε τὸ ἀπὸ 21.2.1825 ἔγγραφον τῶν προκρίτων Ὕδρας πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ναυτικῶν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 598.
58. Ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. 35/25.5.1825 ἀναφορὰν τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ψαρῶν πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 611—612.
59. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. γ'/1004/24.2.1825 ἔγγραφον τοῦ Ὑπουργείου Ναυτικῶν εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 598—599.
60. Ἴδε τὰ ὑπ' ἀριθ. γ')6528)19.4.1825 καὶ 7620)19.5.1825 ἔγγραφα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 606—610.
61. Ἴδε καὶ σχετικὴν ἀλληλογραφίαν εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 618—619.
62. Ἴδε τὴν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἀναφορὰν τούτων εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 614.
63. Ἴδε J. DE LA GRAVIERE, σελ. 66.
64. Ἴδε Γ. Γεωργακοπούλου, σελ. 65—66.
65. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 171.
66. Ἴδε Ι. Μελετοπούλου, σελ. 26.
67. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 34.
68. Ἴδε τὰς ὑπ' ἀριθ. σχετικὰς ἀποφάσεις 15276/4.12.1825, 3578/5.12.1825 καὶ 6477/4.12.1825 τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καὶ τοῦ Ὑπουργείου Ναυτικῶν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 35—36.
69. Ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. 220/23.12.1825 ἀναφορὰν πρὸς τὴν Προσωρινὴν Διοίκησιν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 36.
70. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς διασαφηστικῆς ταύτης ἐπιστολῆς, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 13.1.1826, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 37—39.
71. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 39.
72. Σ.τ.Σ. Ἡ ρύθμισις περιέλαβε καὶ τὸ ἐξαιρεθὲν ἀρχικῶς πυρπολικόν, κατόπιν ἀναφορᾶς τῶν Ψαρῶν. Ἴδε σχετικὰ ἔγγραφα εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 43—44.

73. Ἴδε τὰ ὑπ' ἀριθ. γ')6976)17.1.1826, γ')16299)18.1.1826, γ')3862)21.1.1826, ἔγγραφα τοῦ Ὑπουργείου Ναυτικῶν, τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καὶ τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 39—41.
74. Οὕτως ἀποκαλεῖ ὁ Κ. Μένδελσων τὰ ἑλληνικὰ πολεμικὰ πλοῖα. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 303.
75. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 415.
76. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 415—418.
77. Ἐκτενέστερον περὶ τούτων ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 419—429.
78. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, «Ἡ Ἑλληνικὴ ναυτιλία κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως», σελ. 11—12, (Ἔκδ. 1907).
79. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ε, σελ. 27—28, (Ἀπομνημονεύματα Δ. Αἰνιάνος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΚΑΙ Η ΕΝΑΝΤΙ ΑΥΤΗΣ ΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Παράγραφος ἑνδεκάτη

Αἱ Εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις

1. Κατ' ἀρχὴν δέον νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐνδεχομένως δύναται νὰ ἀνακύψῃ τὸ ἐρώτημα: ποίαν σχέσιν δύναται νὰ ἔχῃ ἡ ἔρευνα τῆς ὑπὸ κρίσιν μελέτης μὲ τὴν στάσιν καὶ τὸν ρόλον τῶν ἰσχυρῶν τότε εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἔναντι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως εἰδικώτερον; Ἐκ πρώτης ὄψεως ὁρώμενον τὸ θέμα τοῦτο, θὰ ὡδήγῃ εἰς τὴν ἀπάντησιν, ὅτι πρόκειται περὶ ζητήματος μὴ ἐμπίπτον εἰς τὰ πλαίσια τοῦ διαγράμματος τῆς κρινομένης μελέτης. Ἐν τούτοις ὅμως, φρονοῦμεν, ὅτι καὶ ἡ ἐπὶ τροχάδην ἔρευνα τοῦ ζητήματος τούτου κεῖται ἐντὸς τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν θέματος καὶ συνδέεται μετ' αὐτοῦ φαινομενικῶς μὲν ὅλως διόλου διὰ δεσμῶν χαλαρωτάτων, ἀλλ' ἐν τῇ οὐσίᾳ ὅμως οἱ δεσμοὶ οὗτοι εἶναι τὰ μέγιστα ἐσώτεροι καὶ οὐσιαστικοί, δεδομένου ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τῶν δυνάμεων τούτων ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐνεφάνισεν ὁτὲ μὲν ἀπροκάλυπτον ἐχθρότητα καὶ ἀντίθεσιν, ὁτὲ δὲ κεκαλυμμένην ἢ ἀκάλυπτον παροχὴν βοηθείας πρὸς τὴν Τουρκίαν. Ἐν ἑνὶ λόγῳ ἡ στάσις τῶν δυνάμεων τούτων ἔναντι τῆς Ἑλλάδος ἐπέδρασεν ἀνασχετικῶς ἐπὶ τῆς πορείας τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος ὃν διεξῆγον αἱ τρεῖς ναυτικαί μας νῆσοι. Τοῦτο δὲ ἰσχύει ἰδιαιτέρως διὰ τὰς νήσους ταύτας, δεδομένου ὅτι πολλάκις αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις τῶν εὐρωπαϊκῶν τούτων κρατῶν παρέσχον ποικίλην συνδρομὴν εἰς τὸν ἐχθρικὸν πρὸς τὴν Ἑλλάδα στόλον, μὲ συνέπειαν, ἄλλοτε μὲν νὰ παρακωλύουν τὰς ἐνεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ ἄλλοτε νὰ ματαιώνουν τὰ σχέδια τούτου ἢ τοὐλάχιστον νὰ πειρῶνται νὰ τὰ ματαιώσουν.

Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι πολλάκις παρεβίασαν τοὺς ἐκ τῆς θέσεώς των κανόνας τῆς διεθνοῦς οὐδετερότητος, ἀποτελεῖ ἕνα πρόσθετον λόγον συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς μας.

Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δὲν

εὑρισκόμεθα ἐκτὸς τοῦ διαγράμματος τῆς μελέτης, πειρώμενοι νὰ σκιαγραφήσωμεν τὴν στάσιν τῶν δυνάμεων τούτων ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, πρᾶγμα ἄλλωστε χρήσιμον διὰ πάντας τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ἔκτοτε πολλάκις δείκνυνται λίαν εὐκολόπιστοι εἰς τὸ ὑπ' αὐτῶν ἐπιδεικνυόμενον δῆθεν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν Λαόν της.

Παράγραφος δωδεκάτη

Ἡ Ἱερὰ Συμμαχία καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις

1. Εὐθὺς ἀμέσως καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἐδραιώσωμεν τὴν ἀνωτέρω ἄποψίν μας θὰ καταφύγωμεν εἰς τὸν Χ. Περραιβὸν ὅστις γράφει, ἐπιλέγων τὸν δεύτερον τόμον τοῦ βιβλίου του: «... οἱ Ἕλληνες ἐνῷ εἶχαν κύριον καὶ τρομερὸν ἀντικείμενον τοῦ σκοποῦ των τὸν Τοῦρκον, ἐπεβουλεύοντο πρὸς τούτοις μέχρι τινὸς καὶ παρὰ τῶν ἰσχυροτέρων ἐπικρατειῶν τῆς Εὐρώπης»[1]. Οὕτω πως ἐκφράζεται διὰ τὸν ρόλον τῶν μεγάλων τότε δυνάμεων τῆς Εὐρώπης ἔναντι τῆς Ἑλλάδος ὁ Περραιβός, ὅστις ἔζησεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ γεγονότα καὶ ἐγεύθη τὸν πικρὸν καρπὸν τοῦ «ἐνδιαφέροντός» των διὰ τὴν Ἑλλάδα.

2. Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἤρξατο καθ' ἣν στιγμὴν τὸ Συνέδριον τῆς Ἱερᾶς συμμαχίας ἐξηκολούθει τὰς ἐργασίας του ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου 1821 ἐν Ἀάϊμπαχ.

Ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως τὸ ἐν λόγῳ Συνέδριον δὲν ἀπώλεσε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀντίθεσίν του πρὸς αὐτὴν καὶ συνεπῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Οὕτως, ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις «ἀπεδοκιμάσθη καὶ κατεδικάσθη ὑπὸ πάντων τῶν ἡγεμόνων, σκληρότερον δὲ ὑπὸ τοῦ μονάρχου ἐκείνου πρὸς τὸν ὁποῖον κυρίως συνεκεντρώνοντο αἱ ἐλπίδες τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δηλ. τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας Ἀλεξάνδρου Α'»[2, 3].

Ἡ καταδίκη αὕτη ἄλλωστε ἔκειτο ἐντὸς τῶν αἰσθημάτων τοῦ Καγκελλαρίου τῆς Αὐστρίας Μέττερνιχ, ὅστις ἐδήλου ὅτι: «οὔτε ὑπάρχει ἑλληνικὸν Ἔθνος, οὔτε ἀναγνωρίζονται ἐν τῷ Τουρκικῷ κράτει ἄλλοι, ἢ μόνοι ὑπήκοοι Τοῦρκοι»[4].

3. Ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ καταθλιπτικοῦ κλίματος, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησε διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ Ἱερὰ συμμαχία καὶ τὸ Συνέδριόν της, ἡ Ἑλλὰς ἦτο ὑποχρεωμένη καὶ ἀποφασισμένη νὰ συνεχίσῃ τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας της ἀγῶνα, χρησιμοποιοῦσα ὡς πολεμικὰ ὅπλα σφενδόνας καὶ ἀλωνιστικὰς ῥάβδους[5] καὶ τὰ βιβλία τῶν βιβλιοθηκῶν[6] της διὰ τὸ δέσιμο τῶν φυσεκίων, ἐλλείψει χάρτου.

Οἱ Ἕλληνες εἶχον τὴν ἀμετάκλητον ἀπόφασιν νὰ ἐλευθερωθοῦν καὶ ἐνώπιον τῆς ἡρωϊκῆς των ταύτης ἀποφάσεως δὲν ἀρρωδοῦν οὔτε πρὸ τῶν κολοσσιαίων τουρκικῶν δυνάμεων, οὔτε πρὸ τῶν μηχανορραφιῶν καὶ ἀντιδράσεων τῆς Ἱερᾶς συμμαχίας καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Μέττερνιχ, ὅστις «ἐπετύγχανε νὰ ἀγνοῆται τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπρόκειτο περὶ χριστιανικοῦ λαοῦ, ἀγωνιζομένου διὰ τὴν ἐθνικήν του ἀνεξαρτησίαν ἐναντίον τοῦ Μουσουλμάνου τυράννου του καὶ νὰ ταυτίζεται ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν πρὸς τὰ «ἀναρχικὰ» κινήματα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης»[7], [8].

4. Ὁ ἀγὼν τῆς Ἑλλάδος συνεχίζεται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν διὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ πατρίου ἐδάφους. Ἡ Ἱερὰ συμμαχία παρακολουθεῖ ἀγρύπνως καὶ ἀνησυχοῦσα διὰ τὰ ἐν Ἑλλάδι γεγονότα. Ὁ ἀγὼν τῶν ραγιάδων συνεχίζεται. Ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκεται εἰς τὸ ἐπίκεντρον τῶν ἐν ἔτει 1822 Συνεδρίων της ἐν Βιέννῃ καὶ Βερώνῃ, ἔνθα ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις χαρακτηρίζεται ὡς «πυρκαϊὰ τῆς Εὐρώπης» καὶ διατυποῦται ἡ εὐχὴ ὅπως πραγματοποιηθῇ ἡ ταχεῖα καταστολή της ἵνα προληφθῇ ἡ μετάδοσις «τοῦ ἀναρχικοῦ πνεύματος εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς»[9]. Ἡ Ἑλλὰς ἐπιχειρήσασα νὰ ἐκθέσῃ τὰ δίκαια αἰτήματα τῆς χώρας εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Βερώνης[10], ἀπέτυχε νὰ εἰσακουσθῇ ἐκεῖ, δεδομένου ὅτι οἱ ὑπ' αὐτῆς ἀποσταλλέντες ἀντιπρόσωποι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φθάσωσι εἰς τὸν προορισμόν των κατακρατηθέντες εἰς Ἀγκῶνα, μὲ τὸ προβαλλόμενον ἐπιχείρημα «ὅτι ἐστεροῦντο κανονικοῦ διαβατηρίου, δεδομένου ὅτι ἐφέροντο ὡς πολῖται κράτους ἀνυπάρκτου καὶ ἦσαν ἐξουσιοδοτημένοι παρὰ κυβερνήσεως παρ' οὐδενὸς ἀναγνωριζομένης»[11].

Συνεχιζομένου ὅμως τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἤρξαντο ἐκδηλούμεναι αἱ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας ἀντιθέσεις[12] ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἀντιθέσεις αἱ ὁποῖαι ὑπηγορεύοντο ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων συμφερόντων ἑκάστης τῶν δυνάμεων τούτων.

Συνέπεια δὲ τῶν ἀντιθέσεων τούτων καὶ τῶν ἰδιαιτέρων συμφερόντων ἑκάστης δυνάμεως, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἦτο ὅτι «κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τοῦ ἀγῶνος, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία δὲν ἐδέχοντο οὔτε συζήτησιν περὶ παραχωρήσεως ἐλαφρᾶς τινος αὐτονομίας πρὸς τοὺς ἀγωνιστὰς Ἕλληνας, ἐναντίον τῶν ὁποίων ὁ Μέττερνιχ ἐξαπέλυε μύδρους. Τοῦτο σὺν τοῖς ἄλλοις, ἵνα μὴ ἐπωφεληθῇ ἡ Ρωσία καὶ πραγματοποιήσῃ τὸ προαιώνιον σχέδιον τῆς ἐξόδου εἰς τὸ Αἰγαῖον διὰ κηδεμονίας ἐπὶ τῶν χειραφετουμένων Ἑλλήνων»[13].

Οὕτως πως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὡς πρὸς τὰ συγκρουόμενα συμφέροντα τῶν τριῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἔναντι τῆς Ἑλλάδος, ἤρξατο ἡ ἐμφάνισις φυγοκέντρων δυνάμεων ἐκ τοῦ ἀντιδραστικοῦ πυρῆνος ὅστις εἶχε διαμορφωθῇ εἰς τὰ Συνέδρια[14] τῆς Βιέννης, τοῦ Λάϊμπαχ καὶ τῆς Βερώνης[15]. Ἄλλωστε, τὸ πρῶτον μικρὸν ῥῆγμα εἰς τὴν ἑνότητα τῆς Ἱερᾶς συμμαχίας εἶχον ἤδη δημιουργήσει ἀπὸ τοῦ ἔτους 1821 αἱ ὠμότητες τῶν Τούρκων ἐναντίον τῶν χρι-

στιανῶν Ἑλλήνων, αἱ ὁποῖαι ἐκορυφώθησαν μὲ τὸν ἀπαγχονισμὸν τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄, γεγονὸς τὸ ὁποῖον προεκάλεσε τὴν ἐξέγερσιν τῶν συνειδήσεων τῶν ὁμοδόξων Ρώσων, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ὁποίων ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος[16] Α΄ ἀπηύθυνε τελεσίγραφον πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην, δι' οὗ οὗτος «ἐπεζήτει ν' ἀνεγερθῶσι πᾶσαι αἱ καταστραφεῖσαι καὶ νὰ ἐπισκευασθῶσι πᾶσαι αἱ βλαβεῖσαι ἐκκλησίαι... ν' ἀποκατασταθῇ ἐν τοῖς παραδουναβίοις ἡγεμονίαις τὸ ὑπὸ τῶν συνθηκῶν καθοριζόμενον καθεστὼς καὶ ν' ἀπομακρυνθῶσιν ἐκεῖθεν τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα διότι ἄλλως, ἐλέγετο ἐν τῷ τελεσιγράφῳ: «Ἡ Πύλη τίθησι τὴν χριστιανοσύνην ἐν τῷ διλήμματι, ἐὰν δύναται νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀπομένουσα ἀπαθὴς θεατὴς τῆς ἐξοντώσεως ὁλοκλήρου χριστιανικοῦ λαοῦ...»[17].

Ἔκτοτε ὅμως ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος ὁ Α΄ τελῶν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τῶν σκέψεων καὶ μηχανορραφιῶν τοῦ Μέττερνιχ ὄχι μόνον οὐδὲν ἔπραξεν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ ἔν ἔτει 1823 ἐδήλου ὅτι οἱ Ἕλληνες, «κατέστησαν ἕνεκα τῶν ἀρχῶν αὐτῶν ἀνάξιοι συμπαθείας... καὶ εὔχομαι μάλιστα νὰ νικήσωσιν οἱ Τοῦρκοι...»[18].

5. Ἡ Ἑλλὰς λοιπὸν ὑπὸ τὸν ἀσφυκτικὸν τοῦτον κλοιὸν τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ συνεχίζῃ τὸν ὑπέροχόν της ἀγῶνα, ὅστις ἀκριβῶς διὰ τοὺς λόγους τούτους καθίστατο ἔτι δυσχερέστερος. Ἐγνώριζε πλέον ὅτι ἡ ἱερὰ ὑπόθεσις τῆς ἐλευθερίας της ἀπετέλει ἀντικείμενον διαπραγματεύσεων, βλέψεων καὶ ἀντικειμενικῶν στόχων εἰς τὸ χρηματιστήριον τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι μετέχουσαι εἰς τὸ παίγνιον τοῦ ζατρικίου τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, ἐκινοῦντο ἀναλόγως τῶν ἐν δεδομένῃ στιγμῇ συμφερόντων τούτων. Ἐνώπιον τῆς καταστάσεως ταύτης ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶχε νὰ ἀντιτάξῃ ἢ μὴ μόνον τὸ μέγα ὅπλον τῆς πίστεώς της πρὸς τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἐπιτυχίαν του.

Ἐκ τῆς πίστεως ταύτης ὁρμωμένη ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις καὶ ἐκπηγάζουσα ἀπὸ τὰ μύχια τῆς ψυχῆς τῶν Ἑλλήνων ἠδυνήθη νὰ πραγματοποιήσῃ μίαν ὅλως διόλου πραγματικὴν κατάστασιν, μίαν κατάστασιν ἥτις ἦτο ἄντικρυς ἀντίθετος εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς προβλέψεις τῶν μεγάλων δυνάμεων. Παρὰ ταῦτα ὁ σκληροτράχηλος Καγκελλάριος Μέττερνιχ δὲν διστάζει ἐν ἔτει 1823 νὰ δηλώσῃ ὅτι «ἡ φυσικὴ αὐτῶν τιμωρία — ὑπονοῶν τοὺς Ἕλληνας — ἤθελεν εἶναι νὰ τοὺς ἐγκαταλείψωμεν εἰς τὰ κτυπήματα τῶν Τούρκων...»[19].

6. Ἀτυχῶς ὅμως διὰ τὰς προθέσεις τοῦ Μέττερνιχ, ἡ Ἑλλὰς ἀνατρέπει τὴν κατάστασιν. Ὁ ἡρωϊκός της ἀγὼν προκαλεῖ αἰσθήματα θαυμασμοῦ καὶ συμπαθείας εἰς τοὺς φιλελληνικοὺς κύκλους τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ τοῦ τρίτου ἔτους τῆς Ἐπαναστάσεως, τὰ ὁποῖα ἀναπτυσσόμενα καὶ δραστηριοποιούμενα ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τῶν Κρατῶν τούτων, τὰ ὁποῖα «τείνουν νὰ ἀντιμετωπίσουν κατὰ τὰ συμφέροντά των»[20] τὸ ἑλληνικὸν πρόβλημα.

Ὑπὸ τὴν διαρκῶς αὔξουσαν πίεσιν τοῦ διογκωμένου τούτου φιλελληνικοῦ

πνεύματος καὶ τῶν πράξεων αὐτοθυσίας τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων, αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ἤλλαξαν τὴν στάσιν[21]. Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀλλαγῆς ταύτης ἐπέδρασε καὶ ἡ ἐν τῷ μεταξὺ συναφθεῖσα Τουρκοαιγυπτιακὴ συμφωνία περὶ ἐνισχύσεως τῆς Τουρκίας ὑπὸ τῆς Αἰγύπτου, εἰς τὸν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνα, μὲ ἀντάλλαγμα τῆς βοηθείας ταύτης τὴν παραχώρησιν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἡ παραχώρησις ὅμως αὕτη «ἐσήμαινεν ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τῆς Ἑλλάδος θὰ ἀπώλλυτο διὰ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, πρᾶγμα ὅπερ δὲν ἐπεθύμουν αἱ τρεῖς δυνάμεις»[22].

7. Οὕτω λοιπὸν ἤρξατο μετατρεπομένη ἡ ἀρχικὴ ἐχθρότης εἰς σιωπήν, ἡ σιωπὴ εἰς λόγους καὶ οἱ λόγοι τῶν Δυνάμεων εἰς ἔργα, ἀναλόγως τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν ἰδίων αὐτῶν συμφερόντων. Ὡς δὲ σημειώνει ὁ Καθηγητὴς Α. Δασκαλάκης: «Ἄλλωστε ὁ Τσάρος, καὶ ὅτε ἀπεφάσισεν νὰ ἐκδηλώσῃ τὸ ἐνδιαφέρον του ὑπὲρ τῶν ὁμοδόξων, δὲν ἀπέκρυψε τὴν πρόθεσιν πραγματοποιήσεως τῶν προαιωνίων ὀνείρων διὰ σχεδίων αὐτονομίας κατὰ τὸ σύστημα τῆς Μολδοβλαχίας ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ρωσίας. Μόνον μετὰ μίαν τριετίαν περίπου ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Ἀγῶνος, ὅτε οἱ Ἕλληνες μὲ τὰ ἡρωϊκά των κατορθώματα εἶχον καταπλήξει τὸν κόσμον καὶ συγκλονίσει τὴν παγκόσμιον κοινὴν γνώμην, ἐφαίνετο δὲ νὰ ὡριμάζῃ εἰς τὴν παγκόσμιον συνείδησιν ἡ ἰδέα τῆς ἀνεγεννήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, αἱ κυβερνήσεις τῆς Ρωσίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἀπεφάσισαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα ὡς μίαν νέαν φάσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος... Ἡ μεταστροφὴ τῆς πολιτικῆς τῆς Ρωσίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἔναντι τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος... δὲν ὑπῆρξεν ἀπότομος καὶ ἀποφασιστικῶς ἐκδηλωμένη ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας...»[23].

Ἡ ἐξυπηρέτησις λοιπὸν τῶν κατ' ἰδίαν συμφερόντων τῶν δυνάμεων τούτων, ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ λυδία λίθος τῆς τηρουμένης πολιτικῆς των ἔναντι τῆς Ἑλλάδος.

Τοῦτο ἐπισημαίνετο καὶ εἰς τὴν ἐν ἔτει 1825 συνταχθεῖσαν ἐν Παρισίοις διατριβήν[24], καθ' ἣν αἱ τρεῖς δυνάμεις ἤρξαντο κινούμεναι ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὅταν διεπίστωσαν ὅτι ἡ κίνησις αὕτη ἐξυπηρέτει τὰ ἴδια ἑκάστης συμφέροντα.

8. Παρὰ τὰς ἀντιδράσεις λοιπόν, ἀρχικῶς, τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ ἰδίᾳ τῆς Αὐστριακῆς Κυβερνήσεως[25], τὰ Ἑλληνικὸν πρόβλημα ἤρξατο ἀπὸ τοῦ ἔτους 1823 νὰ λαμβάνῃ ὑπόστασιν ἐντὸς τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, τῆς Ἀγγλίας διακηρυσσούσης[26] διὰ τοῦ Κάνιγγος τὴν οὐδετερότητα αὐτῆς ἔναντι τῶν ἐμπολέμων (Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας), ἐνῷ ἐν ἔτει 1826, διὰ τοῦ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ρωσίας ἐν Πετρουπόλει ὑπογραφέντος Πρωτοκόλλου[27], [28] περὶ τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων, αὗται ἀνέλαβον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ «μεσιτεύσουν» μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας.

9. Ἐν ἀναφορᾷ περὶ τῆς στάσεως τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων ἔναντι

τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, σημειοῦμεν τέλος καὶ τὸ κάτωθι ἀπόσπασμα ἐξ ἄρθρου τοῦ Ι. Καποδιστρίου, γραφὲν ἐν ἔτει 1826.

Μεταξὺ ἄλλων, ὁ Καποδίστριας ἔγραφε: «Δὲν συμφέρει εἰς καμμίαν τῶν ἰσχυροτέρων Δυνάμεων νὰ παραδοθοῦν ἐπὶ πλέον οἱ Ἕλληνες εἰς τοὺς Μουσουλμάνους ἢ νὰ γίνουν ὑπήκοοι ἄλλου τινὸς ἢ ὑποτελεῖς, καὶ μόνη ἡ πλήρης αὐτονομία των δύναται νὰ διατηρήσῃ ἐφεξῆς τὴν ἰσορροπίαν τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ προλάβῃ πᾶσαν σύγκρουσιν τῶν χριστιανικῶν Δυνάμεων...»[29].

Ἐν κατακλεῖδι, περατοῦντες τὴν βραχυτάτην ταύτην ἀνασκόπησίν μας ἐπὶ τῆς στάσεως τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, δέον νὰ τονίσωμεν ὅτι πρόθεσίς μας δὲν ἦτο νὰ ἀνατάμωμε λεπτομερῶς τὴν πολιτικὴν τούτων, ἀλλ' ἁπλῶς νὰ παράσχωμεν μίαν ἀμυδρωτάτην εἰκόνα τῆς συμπεριφορᾶς των καὶ τῶν ἔναντι τῆς Ἑλλάδος προθέσεών των, αἵτινες ἐπήνεγκον ἀνάσχεσιν τῆς πρὸς τὰ πρόσω πορείας καὶ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς Ἑλλάδος ὡς ἀνεξαρτήτου καὶ ἐλευθέρου Κράτους.

Χαρακτηριστικῶς ὁ Ε. Κυριακίδης σημειώνει[30] ὅτι: «Τὰ σπέρματα τῆς οἰκονομικῆς δυσπραγίας εὑρίσκονται ἐν αὐτῇ τῇ γεννέσει τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος· ἡ εὐρωπαϊκὴ διπλωματία ἔταξεν αὐτὸ ἀσθενικὸν καὶ περιέβαλε τὸ σῶμα αὐτοῦ διὰ σιδηρῶν σπαργάνων παρακωλυόντων πᾶσαν ἀνάπτυξιν...».

Ἀτυχῶς, αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις δὲν ἐπέπρωτο νὰ δικαιώσουν τοὺς πόθους καὶ τοὺς ἀγῶνας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Συνδιάσκεψις τῶν ἐπκροσώπων τῶν Δυνάμεων τούτων εἰς τὸ Λονδῖνον, εἰς οὓς εἶχεν ἀνατεθῇ ἡ διπλωματικὴ λύσις τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος, προέβη εἰς τὴν φαλκίδευσιν τῶν συνόρων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, δεδομένου ὅτι τὸ περιώρισε μόνον ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου, τὰς πλησίον αὐτῆς νήσους καὶ τὰς Κυκλάδας. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Καθηγητὴς Ε. Πρωτοψάλτης σημειώνει[31]: «ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ δὲν ἀπεδέχθη τὴν λύσιν ταύτην, καθ' ἣν τὸ πλεῖστον τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου παρέμενε πάλι ὑπὸ ξένον ζυγόν... Καὶ ἀρχίζει ἔκτοτε ἡ Ἑλλὰς τὸν ἀνηφορικὸν δρόμον, ἑνὸς σκληροῦ ἀγῶνος, τρεφομένου ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐθνοτήτων καὶ ἀποβλέποντος εἰς τὴν πολιτικὴν ἑνότητα ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ πολιτικὸν κλῖμα ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκινήθη τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς του μέχρι καὶ τῆς πρώτης εἰκοσαετίας τοῦ αἰῶνος μας...».

10. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ἀναμφιβόλως ὅτι διαφορετικὴ θὰ ἦτο ἡ καθ' ὅλου ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος ἐὰν αὕτη δὲν εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν οἱανἀντιμετώπισε πολιτικὴν τῶν μεγάλων τούτων δυνάμεων. Ἡ ἀντίθεσίς των πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐξεδηλώθη — ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ περὶ οὐδετερότητος τμῆμα τῆς μελέτης ταύτης — καὶ ἐπὶ τοῦ διπλωματικοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ πολεμικοῦ πεδίου.

Οὕτω, χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ περὶ τῆς στάσεως τῆς ἐπισήμου Γαλλίας, εἶναι ἡ Ἔκθεσις τοῦ στρατηγοῦ Ροζαρὼλ πρὸς τὴν ἐν Ζακύνθῳ τρι-

μελῆ Ἐπιτροπήν. Αὕτη ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων: «ἡ Γαλλία εἶναι ἐχθρὰ τῆς Ἐλευθερίας διότι... ὡδήγησε τοὺς Τούρκους εἰς τὰ Ψαρά... Τὸ Βουρβωνικὸν γένος ἐχθαίρει λοιπὸν τοὺς Ἕλληνας. Ἡ Γαλλία ἐξαπέστειλεν ὀνομαστοὺς γυμναστὰς εἰς τὴν Αἴγυπτον, διὰ νὰ γυμνάσουν τοὺς βαρβάρους Ἄραβας ἐπὶ βλάβῃ τῶν Ἑλλήνων... Παρὰ τῆς Γαλλικῆς κυβερνήσεως ἀπεστάλησαν εἰς Κάϊρον, διὰ νὰ ἐκγυμνάσουν τοὺς στρατιώτας, οἱ ἔξοχοι στρατηγοὶ Μποαγὲ διὰ πεζοὺς καὶ Λιβρὸν διὰ τοὺς ἱππεῖς. Ἀπόδειξις τοῦ μίσους τῶν Βουρβόνων κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ταὐτοχρόνως ὁ στρατηγὸς Ρώς, σύντροφος τοῦ Λιβρόν, ἀπεστάλη μὲ προσωπεῖον φιλελεύθερον νὰ ἐκγυμνάσῃ τοὺς Ἕλληνας»[32], [33], [34].

Ἡ ἐπίσημος Γαλλία λοιπόν, λησμονήσασα τὰς ὑψίστας ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφερον πρὸ ὀλίγων ἐτῶν οἱ καραβοκυραῖοι τῶν νήσων, κομίζοντες εἰς τοὺς Γάλλους τὸν τόσον πολύτιμον σῖτον, ὅτε τοὺς διέσωσεν ἐκ τοῦ ἐπικρεμαμένου λιμοῦ, καὶ ἐπέσυρε τὰς εὐχαριστίας τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου τῆς Μασσαλίας, στρέφεται κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκπαιδεύουσα τοὺς ἐμπολέμους αὐτῆς.

Ὡς δὲ γράφει ὁ Δ. Αἰνιᾶν «πολλοὶ ἔμπειροι ἀξιωματικοὶ Εὐρωπαῖοι εἰσῆλθον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς — ὑπονοεῖ τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξουσίας — καὶ μάλιστα εἰς τὸν Αἰγυπτιακὸν στόλον»[35].

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων δὲν ἀφίσταται τῆς ἀληθείας τὸ ὑπὸ τοῦ Γ. Γερβίνου[36] γραφὲν ὅτι «ἡ σωτηρία τῶν Ἑλλήνων δὲν ἔμελλε νὰ πηγάσῃ ἐκ τῆς ἐπιρροῆς ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας... ἡ σωτηρία των ἔμελλε νὰ πηγάσῃ ἐσωτερικῶς καὶ ἐκ τῶν σπλάχνων αὐτῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Ἀκριβῶς δέ, δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις ἀποκτᾶ ὅλως ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον καὶ καταλαμβάνει τὴν ἁρμόζουσαν θέσιν εἰς τὰς πλέον ἀδαμαντίνους δέλτους τῆς Ἱστορίας, καταδείξασα διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν τὴν ζωτικότητα καὶ τὴν χαλυβδίνην θέλησιν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τοῦ ὁποίου ἡ ἐλευθερία θεμελιοῦται εἰς τὰ κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά. «Οὐδέποτε Ἔθνος ἐτάφη βαθύτερον ἀπὸ τὴν δουλείαν καὶ τὴν ἀμάθειαν, ὡς ἡ Ἑλλάς. Ἡ ἀναγέννησις, ὅθεν αὐτῆς ἀποτελεῖ φαινόμενον μοναδικὸν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν λαῶν, ὅπερ ἴσως, ποτὲ πλέον δὲν πρόκειται νὰ ἐπαναληφθῇ μὲ ἀνάλογον αἴγλην καὶ τὸ ὁποῖον μόνον ἔξοχος ζωτικότης φυλῆς δύναται νὰ ἑρμηνεύσῃ»[37].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΒΔΟΜΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Β, σελ. 209.
2. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821, σελ. 33.
3. Περὶ τῆς στάσεως τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου Α, ἐν τῷ Συνεδρίῳ τούτῳ ἴδε καὶ Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 173—176.
4. Ἴδε Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 2.
5. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 427.
6. Σχετικῶς ὁ Θ. Κολοκοτρώνης γράφει, σελ. 71, «εἴχαμε ἔλλειψι ἀπὸ μολύβι καὶ χαρτὶ καὶ ἐπήραμε τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Δημιτζάνας καὶ ἄλλων μοναστηρίων καὶ ἐδέναμε φουσέκια».
7. Ἴδε Πρόλογον Καθηγητοῦ Α. Δασκαλάκη ἐν τόμ. Β, τοῦ ἔργου του.
8. Ἴδε Δ. Τσάκωνα, σελ. 97.
9. Ἴδε Πρόλογον τοῦ Β τόμου τοῦ Καθηγητοῦ Α. Δασκαλάκη.
10. Σ.τ.Σ. Περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου τούτου, τὴν σύνθεσιν τῶν συμμετεχουσῶν ἀντιπροσωπειῶν, τὴν ἐνημέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἐκ μέρους τοῦ Ι. Καποδιστρίου, τὰ τῆς ἐπιχειρηθείσης ἀποστολῆς τῆς Ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας καὶ τὰ τῆς λήξεώς του, ἴδε ἐκτενῶς Δ. Κοκκίνου τόμ. Γ, σελ. 350—364.
11. Ἴδε Α. Δασκαλάκη, τόμ. Β, σελ. 211—213, 240—242.
12. Ἴδε περὶ τῶν ἀντιθέσεων τούτων, εἰς Κ. Ἀλεξανδρῆ, Τὸ ναυτικὸν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος 1821—1829 καὶ ἡ δρᾶσις τῶν πυρπολικῶν, σελ. 144—145, (Ἔκδ. 1968).
13. Ἴδε Πρόλογον τοῦ Β τόμου τοῦ Α. Δασκαλάκη.
14. Τὰς σχετικὰς ἀποφάσεις καὶ ζυμώσεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὰ Συνέδρια ταῦτα, ἴδε Α. Δασκαλάκη, τόμ. Β, σελ. 217—239, ἔνθα καὶ σχετικὴ ἀναφορὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.
15. Σχετικῶς ὁ Π. Καρολίδης γράφει, σελ. 40, «...οὕτω δὲ τῷ 1822 ἡ Ρωσία οὐ μόνον ἐγκατέλειπε τὸ τοῦ πολέμου σχέδιον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐν Βερώνῃ συνόδῳ... κατεδίκασε σὺν ταῖς ἄλλαις μεγάλαις Δυνάμεσι μετὰ τῶν ἄλλων ἐν Εὐρώπῃ ἐπαναστάσεων καὶ τὴν Ἑλληνικήν».
16. Κατὰ τὸν Δ. Τσάκωνα, σελ. 105, «ὁ Τσάρος ... δὲν ἤθελε κατ' οὐδένα τρόπον νὰ γίνῃ Ἐθνικὴ Ἐπανάστασις, ἀλλὰ μόνον μία μικρὰ ἐξέγερσις, ἡ ὁποία θὰ τοῦ ἔδιδε τὸ πρόσχημα νὰ ἐπέμβῃ ἐναντίον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας».
17. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 179—180.
18. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 427—428.
19. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 427—428.
20. Τὰς ἐπὶ τοῦ διπλωματικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πεδίου ἀρξαμένας ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θέματος ζυμώσεις, ἴδε εἰς Α. Δασκαλάκη, τόμ. Β, σελ. 526—616, καὶ τὰς αὐτόθι παραπεμπομένας πηγάς.
21. Περὶ τῶν διαφόρων φάσεων τῆς τηρηθείσης πολιτικῆς τῶν μεγάλων δυνάμεων καὶ τῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος πολιτικῆς των, ἴδε Κ.

Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 131—146.

22. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 534.
23. Ἴδε Πρόλογον ἐν τόμῳ Β τοῦ Α. Δασκαλάκη.
24. Ἴδε τὴν ἀπὸ 13 Δεκεμβρίου 1825 ἐν Παρισίοις συνταχθεῖσαν διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον: «Σκέψεις καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν Πραγμάτων», εἰς Ἀρχεῖον Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 782—790.
25. Ἴδε τὰ ἐκ Βερώνης γραφόμενα, κατὰ τὴν 8.12.1822, ὑπὸ ἐπιφανοῦς πολιτικοῦ παράγοντος τῆς Αὐστριακῆς Κυβερνήσεως, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 363—364.
26. Ἴδε τὴν ἐν λόγῳ διακήρυξιν εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 365—366.
27. Ἴδε τὸ ἀπὸ 23 Μαρτίου/4 Ἀπριλίου 1826 ὑπογραφὲν μεταξὺ τούτων Πρωτόκολλον, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 317—318.
28. Τὰ περὶ τοῦ μεταγενεστέρου Πρωτοκόλλου τῆς 10/22 Μαρτίου 1829, ἴδε εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 390—399 καὶ αὐτόθι σελ. 452—493 τὰ περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Λεοπόλδου ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, τῆς παραιτήσεως τούτου ἐκ τοῦ θρόνου, τῆς ἀλληλογραφίας του μετὰ τοῦ Κυβερνήτου Ι. Καποδιστρίου καὶ τὰς συνεπείας τῆς παραιτήσεώς του.
29. Ἴδε ἐκτεταμένην περίληψιν τοῦ ἐν Παρισίοις γραφέντος τούτου ἄρθρου τοῦ Ι. Καποδιστρίου, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 366—369.
30. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Β, σελ. 645.
31. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, 1821, σελ. 62.
32. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς Ἐκθέσεως ταύτης, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 30 Ἀπριλίου 1825, εἰς Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 438—444.
33. Σ.τ.Σ. Ἡ ἀξιοπιστία τῶν ἐν τῇ Ἐκθέσει ταύτῃ τοῦ στρατηγοῦ Ροζαρώλ, καθίσταται ἐμφανεστέρα ἐξ ἐπιστολῆς τῆς ἐν Ζακύνθῳ Ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν Γ. Κουντουριώτην, εἰς ἣν ἐγράφετο περὶ αὐτοῦ: «Τί πρέπει νὰ εἴπωμεν πρὸς τὸν στρατηγὸν Ροζαρώλ, εἰς τὸν ὁποῖον τοσοῦτον χρεωστοῦμεν καὶ τόσον ἀπὸ τὴν ἀξίαν του δικαίως ἐλπίζομεν;...». Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 19 Μαΐου 1825, εἰς Δ. Ρώμα, αὐτόθι, σελ. 445—448.
34. Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἐκγύμνασιν τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ὑπὸ τῶν Γάλλων, ἴδε καὶ σχετικὴν Ἔκθεσιν Ι. Ρωμαίη πρὸς τὸν «Βαρῶνον τοῦ Ροζαρὼλ Σκόρζα», ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25.6.1825, εἰς Δ. Ρώμα, αὐτόθι, σελ. 537—553.
35. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ε, σελ. 28, (Ἀπομνημονεύματα Δ. Αἰνιᾶνος).
36. Σ.τ.Σ. Περὶ τῆς ἀντικειμενικότητος καὶ τῆς ἀληθείας τῶν ὑπὸ τοῦ Γ. Γερβίνου γραφομένων, ὁ Δ. Κόκκινος, τόμ. Ε, σελ. 358, γράφει: «ὁ Γερβίνος, ὁ ἱστορῶν ἄνευ προκαταλήψεων μὲ εἰλικρίνειαν καὶ εὐθεῖαν κρίσιν».
37. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 387.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΑΙ ΜΕΓΑΛΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ Η ΕΝ ΠΟΛΕΜΩ ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΣ ΤΟΥΤΩΝ

Παράγραφος δεκάτη τρίτη

Αἱ τρεῖς νῆσοι καὶ ἡ τήρησις τῆς Ἑλληνικῆς οὐδετερότητος ἔναντι τοῦ ναυτικοῦ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων

1. Εἴδομεν ἀνωτέρω τὸν ρόλον καὶ τὴν συμπεριφορὰν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων ἔναντι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἐξεθέσαμεν διὰ βραχέων τὰς δυσμενεστάτας ἐπιπτώσεις ἃς ἔσχεν ἡ τοιαύτη συμπεριφορὰ ἐπὶ τῆς καθ' ὅλου πορείας τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

Καὶ ἐκεῖ μὲν ὁ λόγος ἀφεώρα τὴν στάσιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων ἐπὶ τοῦ διπλωματικοῦ πεδίου. Ἐνταῦθα θὰ σκιαγραφήσωμεν ἐν τῇ πράξει τὴν ἀντίθεσιν τῶν Δυνάμεων τούτων καὶ τὴν παραβίασιν τῆς ἐκ μέρους των ἐπιβαλλομένης οὐδετερότητός των μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων πρὸς ὄφελος τῆς Τουρκίας.

2. Ἡ μικρὰ καὶ ἀδύναμος Ἑλλὰς καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπέδειξε ὅτι δύναται νὰ ἀποτελῇ μέλος τῆς πεπολιτισμένης διεθνοῦς κοινότητος διὰ τῆς ἀπολύτου προσηλώσεώς της εἰς τὰς ἐκ τῶν διεθνῶν νομίμων ἀπορρεούσας ὑποχρεώσεις της. Οὕτως, ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς Ἐπαναστάσεως ἡ πρώτη κοινὴ πρᾶξις τῶν τριῶν ναυτικῶν μας νήσων ἦτο νὰ διαδηλώσουν τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν προσήλωσίν των εἰς τοὺς κανόνας τῆς διεθνοῦς οὐδετερότητος. Ὑπὸ τὸ κράτος τῶν αἰσθημάτων καὶ προθέσεων τούτων, αἱ τρεῖς νῆσοι εἰς τὸ ἀπὸ 18 Ἀπριλίου 1821 Προκήρυγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, διεκήρυσσον μεταξὺ ἄλλων : «Ὁμογενεῖς ! οἱ προεστεύοντες τῶν ἑλληνικῶν Νήσων, καὶ ὅλοι οἱ κάτοικοι αὐτῶν διακηρύσσουν ὅτι ὁ πόλεμος τὸν ὁποῖον κάμνομεν κατὰ τῶν ἀσεβῶν τυράννων δὲν εἶναι κλέπτικος, ἀλλ' ὅλου τοῦ Ἔθνους μας.... πρέπει λοιπὸν νὰ προσέχωμεν εἰς ὅλα μας τὰ κινήματα.... νὰ μὴν ἐνοχλῶμεν τοὺς ὁμοπίστους.... ὁμοίως πρέπει νὰ σέβεσθε καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων τὰ πλοῖα καὶ τοὺς ὑπηκόους.... Ἡμεῖς δὲν πολεμοῦμεν παρὰ μόνον τοὺς Ὀθωμανούς, τὰς δὲ ἄλλας δυνάμεις σεβόμεθα καὶ τιμῶμεν.... Ὅστις ἤθελε τολμήσει νὰ πειράξῃ ἀδίκως καὶ ληστρικῶς πλοῖον Ἑλληνικόν, ἢ ἄνδρα χριστιανὸν ἢ ἄλλης δυνάμεως οὐδε-

τέρας, ὁ τοιοῦτος θέλει κρίνεται ἐχθρὸς τοῦ Γένους, καὶ ὡς τοιοῦτος θέλει κατατρέχεται....»[1].

Ἐκ τῆς κοινῆς ταύτης Προκηρύξεως προκύπτει τὸ αἴσθημα εὐθύνης τῶν Ἑλλήνων ἔναντι τοῦ ἀρχομένου ἀγῶνος καὶ ἔναντι τῆς τηρήσεως τῶν ἐκ τῶν διεθνῶν νομίμων ἀπορρεουσῶν ὑποχρεώσεών των. Ταυτίζουν τὰς οὐδετέρας δυνάμεις πρὸς τὸ ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον.

Πρόκειται περὶ ἑνὸς μαθήματος διεθνοῦς Δικαίου τῶν ἁπλῶν μπουρλοτιέρηδων πρὸς τοὺς φρακοφορεμένους κυρίους τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας.

Ἀλλ' ἡ ἀπόφασις τῶν ἁπλῶν καὶ θαλασσοδαρμένων ναυμάχων τὴν νήσων μας δὲν περιορίζεται εἰς τὰς διακηρύξεις. Εὐθὺς ἀμέσως εὑρέθησαν ἐνώπιον τῆς ἀνάγκης νὰ ἐφαρμόσουν τὰ διακηρυχθέντα. Οὕτως οἱ Ὑδραῖοι ἠξίωσαν τὴν σύλληψιν καὶ τὴν ἐπιστροφὴν οἴκαδε τοῦ καπετάνιου τῶν Σπετσῶν Α. Σεμιτζιώτη, ὅστις, ὡς ἔγραφον ἐν τῇ ἐπιστολῇ, «ἀτακτήσας ἄκρως... ἐναντίον τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐθνῶν κρατήσας μίαν Γολέτταν Αὐστριακὴν εἰς τὴν Νῆσον Τήνον ἐπὶ προφάσει ὅτι εἶχεν ἀνθρώπους καὶ πρᾶγμα ἐχθρικόν, προστάζεσθε ἀμέσως νὰ πλεύσητε διὰ ἐκεῖ ἵνα κρατήσετε τὸν ρηθέντα.... καὶ νὰ πέμψετε αὐτὸν τακτικῶς εἰς τὴν πατρίδα του Σπέτζας, τὴν δὲ Γολέτταν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ἀνθρώπους καὶ πραγματείας θέλετε ἀφήσει ἐλευθέρους ἐπιστρέφοντες αὐτοῖς κάθε εἶδος πράγματος.... καὶ ἀποζημιοῦντες τὴν Γολέτταν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ τὴν ἀπολύετε.... Προσέξατε ἀδελφοὶ πάντες ἀκριβῶς.... νὰ μὴν ἐνοχληθῇ οὐδεὶς ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν....»[2]. Πρόκειται ὁμολογουμένως διὰ μίαν πρᾶξιν ἥτις δηλοῖ πασιδήλως ὅτι τὸ ἐπαναστατημένον ἑλληνικὸν ναυτικὸν εἶναι ὄντως ἀποφασισμένον νὰ πολεμήσῃ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς διεθνοῦς νομιμότητος.

3. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπὸ τῶν Ναυάρχων τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου διδόμενος ὅρκος περιελάμβανε δεσμεύσεις τηρήσεως τῆς οὐδετερότητος καὶ σεβασμὸν τῶν εὐρωπαίων ὑπηκόων. Οὕτως ὁ ὑπὸ τοῦ Ναυάρχου Γιακουμάκη Τομπάζη δοθεὶς ὅρκος, κατὰ τὴν 28 Ἀπριλίου 1821, περιελάμβανε μεταξὺ ἄλλων ὅτι «Δον... εἰς ἀναπατήτους τόπους, ἢ ἐχθρικὸν πλοῖον, νὰ σέβωμαι τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἀθώων ὁμογενῶν μας, τῶν εὐρωπαϊκῶν ὑπηκόων, καὶ αὐτῶν τῶν Τούρκων ὅταν παραδίδωσι τὰ ὅπλα χωρὶς πόλεμον»[3].

Ὥστε λοιπόν, οὐχὶ μόνον διὰ διαταγῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ πανηγυρικοῦ ὅρκου, οἱ Ἕλληνες Ναύαρχοι ἀνελάμβανον τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ σεβασμοῦ τῶν εὐρωπαίων ὑπηκόων καὶ πέραν τούτων καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν τυράννων Τούρκων ἐφ' ὅσον οὗτοι ἤθελον παραδώσει τὰ ὅπλα. Μία εἰσέτι εὔγλωττος μαρτυρία ὅτι ἡ Ἑλλάς, τέσσαρας αἰῶνας ἤδη τελοῦσα ἐν ἀφορήτῳ δουλείᾳ, εἶναι εἰς θέσιν νὰ πολιτευθῇ, νὰ δράσῃ καὶ νὰ μεγαλουγήσῃ ἐντὸς τῶν νομίμων πλαισίων τῆς διεθνοῦς κοινότητος.

4. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ προσήλωσις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς οὐδετερότητος καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν δικαιωμάτων τῶν «οὐδετέρων»[4], ὥστε πολλάκις ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διέτασσε τὴν τήρησιν τούτων, μολονότι ἀπροκαλύ-

πτως ἐσημειοῦτο κατάχρησις τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, ἥτις ὡδήγει εἰς ὠμὴν παραβίασίν των πρὸς ὄφελος τῆς ἐμπολέμου Τουρκίας. Οὕτω τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. β'/273/14 — 7 — 1824 διαταγῆς του «Πρὸς τὸ Μινιστέριον τῶν ναυτικῶν» ἐντέλλετο ὅπως δοθῶσιν ἐντολαὶ εἰς τοὺς Ναυάρχους τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. «...β' Νὰ προσέχωσιν ὥστε νὰ μὴν ἐγγίσωσι ποσῶς τὴν οὐδετερότητα τῶν ξένων δυνάμεων· ἀλλὰ σεβόμενοι τὰς τοιαύτας σημαίας νὰ μὴν ἐμποδίσουν, ἐπ' οὐδενὶ προφάσει, τὸ ἐμπόριον τῶν πλοίων ξένης ὑπερασπίσεως.

γ. Ἐπειδὴ πολλὰ πλοῖα εὐρωπαϊκὰ πιστοποιεῖται ὅτι ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐπαπειλουμένην ἐκστρατείαν τοῦ Μεχμὲτ - Ἀλῆ, ἀγκαλὰ καὶ ἐναντίον τῆς οὐδετερότητος, συμβοηθοῦν τὸν ἐχθρὸν μεταφέροντες πολεμοφόδια, στρατεύματα κ.λ.π. καὶ ὡς δικαιώματος ἐθνικοῦ, κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 2652 προκήρυξιν, πρέπει νὰ τοὺς μεταχειρισθῶμεν ἐχθρικῶς, μόλον τοῦτο τοιαῦτα πλοῖα ἡ Διοίκησις θεωρεῖ εὔλογον νὰ μένωσιν ἀπείρακτα εἰς περίστασιν ὁποῦ δὲν ἤθελον κάμει παραμικρὰν ἀντίστασιν, νὰ διευθύνωνται εἰς τὴν Διοίκησιν καὶ πρὸς τοὺς συγκροτοῦντας τὸ πλήρωμα νὰ δεικνύεται κάθε εἶδος φιλανθρωπίας»[5].

Ἡ Ἑλλὰς λοιπὸν εἶναι ὑποχρεωμένη ἢ μᾶλλον τὸ αἰσθάνεται ὅτι πρέπει νὰ σέβεται ἀπαρεγκλήτως τοὺς «οὐδετέρους», ἐνῷ οἱ δῆθεν οὐδέτεροι δύνανται διὰ τῶν πλοίων των νὰ παρέχουν βοήθειαν εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν ἐχθρῶν της καὶ αὐτὴ νὰ δεικνύῃ ἔναντι τούτων «κάθε εἶδος φιλανθρωπίαν».

Παράγραφος δεκάτη τετάρτη

Αἱ Εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν παραβίασις τῆς οὐδετερότητος

1. Αὐτὴ ὑπῆρξεν ἐν ἀδροτάταις γραμμαῖς ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος ἔναντι τῶν «οὐδετέρων» εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Ἐσημειώσαμεν ἤδη ἐπίσημον καταγγελίαν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὅτι εὐρωπαϊκὰ πλοῖα παρέσχον ἄμεσον συνδρομὴν εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Τούρκων.

Τὰ ὑπὸ τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων σημειούμενα κρούσματα παραβιάσεως τῶν κανόνων τῆς οὐδετερότητος, ὁτὲ μὲν ὑπῆρξαν μεμονωμένα, ὁτὲ δὲ ἔλαβον τὴν μορφὴν ὠργανωμένης ἐπιχειρήσεως κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω :

2. Εἰς τὴν ἀνωτέρω ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καταγγελθεῖσαν συμμετοχὴν εὐρωπαϊκῶν πλοίων εἰς τὴν ἐν ἔτει 1824 ἐκστρατείαν τοῦ Μεχὲτ - Ἀλῆ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, τὰ ναυλωθέντα καὶ κατ' αὐτῆς στρατεύσαντα πλοῖα ἀνήρχοντο[6] εἰς 86 καὶ μεταξὺ τούτων συγκαταλέγοντο : Ἀγγλικά, Αὐστριακά,

Ἱσπανικά, Ρωσσικὰ καὶ ἀνὰ ἓν ἀμερικανικὸν καὶ τοσκανικόν.

Τὸ ἀξιοπερίεργον δὲ ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι δι' ἀποφάσεως τοῦ Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ[7], αἱ ναυτικαὶ ἑλληνικαὶ δυνάμεις διετάσσοντο ὅπως μεταχειρισθῶσι ταῦτα «κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν εἰς τὰς παρομοίας περιστάσεις», δηλαδὴ ὅπως ἀπόσχουν πάσης κατ' αὐτῶν ἐνεργείας.

3. Ἤδη, πολὺ ἐνωρίτερον, αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις παρέσχον συνδρομὴν εἰς τὸ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πολιορκούμενον Ναύπλιον καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας του, αἱ προσπάθειαι διὰ τὸν ἐπισιτισμὸν τῶν Τούρκων πολιορκουμένων «διὰ πλοίων ὑπὸ ξένης σημαίας δὲν ἐσταμάτησαν»[8]. Ὡς δὲ χαρακτηριστικῶς γράφει ὁ Δ. Αἰνιᾶν τὰ φρούρια τὰ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πολιορκούμενα ἔπιπτον εἰς χεῖρας των «ἐκτὸς ὅσα ἐφωδιάσθησαν ἀπὸ Εὐρωπαϊκὰ ἐμπορικὰ πλοῖα, λαθόντα τοὺς ἐνεργοῦντας τὸν ἀποκλεισμὸν Ἕλληνας πλοιάρχους»[9].

Καὶ ἐνῷ δέ, κατὰ τοιοῦτον κατάφωρον τρόπον αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις παρεβίαζον τοὺς κανόνας καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς οὐδετερότητος, ἠξίουν παραλλήλως ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν στόλον καὶ δὴ ἀπὸ τὸν ψαριανόν, ὅπως μὴ ἐκ τῆς δράσεώς του προκαλέσῃ ἀντιδράσεις τῶν Τούρκων εἰς βάρος των.

Ἀλλὰ ἡ μικροσκοπικὴ νησίς, τὰ Ψαρά, ὁ προμαχῶν οὗτος τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας κατὰ τοῦ δυνάστου Τούρκου, εἶχεν σφόδρα ἀνεπτυγμένον καὶ τὸ φρόνημα τῆς ἀνεξαρτησίας, ἔναντι τῶν πανισχύρων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι, φοβούμεναι ἀντίποινα εἰς βάρος των ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, συνεπείᾳ τῆς δράσεως τοῦ στόλου τῶν Ψαρῶν ἐντὸς τοῦ κόλπου τῆς Σμύρνης, διὰ μέσου τῶν ἐν Σμύρνῃ προξένων των ἀπέστειλαν πρὸς τὴν Βουλὴν τῶν Ψαρῶν ἔγγραφον δι' οὗ ἐφίστων τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς δράσεως ταύτης. Ἐπὶ τοῦ διαβήματος τούτου ἀπήντησεν ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν μὲ ἐκ τοῦ ἀπὸ 16 Δεκεμβρίου 1823 ἔγγραφόν της, τὸ ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων ἔλεγε: «...Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐκτελέσωμεν ἀπαραμελήτως ὅσα ἀπαιτεῖται ἀπὸ ἡμᾶς. Ἀλλὰ τὰ πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ τὸν πόλεμον χρέη μας, ὁμοίως καὶ αἱ διαταγαὶ τῆς Ἑλληνικῆς διοικήσεως ἐμποδίζουν τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας μας καὶ διαζόμεθα νὰ σᾶς εἴπωμεν, ὅτι κατὰ τὰ δικαιώματα τοῦ πολέμου δὲν θέλομεν λείψει νὰ διώκωμεν τὸν ἐχθρὸν εἰς ὅλα τὰ παράλια τῆς ἐπικρατείας του· ...Οἱ πατριῶται μας σεβόμενοι τὸ ὄνομα «Εὐρωπαῖος»... δὲν ἤθελον ἐνοχλεῖ... ἀλλὰ γνωρίζοντες τὴν Ὀθωμανικὴν Ἐπικράτειαν καὶ ὄντες εἰς πόλεμον τριετῆ κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς δυναστείας, δὲν θέλουν λείψει νὰ βάλωσιν εἰς πρᾶξιν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὅσον δύνανται... Ὅθεν εἴμεθα πεπεισμένοι, ὅτι εἰδήμονες ὄντες καὶ τοιούτων καὶ τῶν ἱερῶν μας δικαιωμάτων, δὲν θέλετε μᾶς προβάλει εἰς τὸ ἑξῆς πράγματα ἀντικείμενα διόλου εἰς τὰ δικαιώματα τοῦ Ἐθνικοῦ μας πολέμου...»[10].

4. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων παραβιαζόντων διαρκῶς τὴν οὐδετερότητα καὶ παρεχόντων πάσης φύσεως ναυτικὴν

βοήθειαν εἰς τοὺς Τούρκους, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις[11], ἐξαντληθέντων πάντων τῶν περιθωρίων ἀνοχῆς, ὡδηγήθη εἰς τὴν ἀπὸ 27 Μαΐου 1824 διακήρυξίν[12] της, δι' ἧς τὰ πλοῖα ταῦτα τοῦ λοιποῦ ἐκηρύσσοντο ἐχθρικὰ καὶ συνεπῶς ἡ ἐναντι τούτων στάσις τῆς Ἑλλάδος θὰ ἦτο ἀνάλογος.

Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἄρσις τῆς καθ' ἡμᾶς «ἐμπολέμου οὐδετερότητος» δὲν ἐπέπρωτο νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολύ. Ἡ ἀπόφασις τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως προεκάλεσε ἀντιδράσεις[13] εἰς τοὺς ἐμπορικοὺς κύκλους τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ζητηθῇ[14] παρ' αὐτῆς ἡ ἀνάκλησις τοῦ «τρομακτικοῦ μέτρου»[15]. Οὕτω λοιπόν, ἐνώπιον τῆς ἀντιδράσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἡ Ἑλλὰς ἠναγκάσθη ἐν ὀνόματι «τοῦ νόμου τῶν ἐθνῶν», δηλαδὴ ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου τοῦ ἰσχυροτέρου, νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀνάκλησιν[16] τῆς ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβληθείσης ὡς ἄνω ἀποφάσεώς της, ὑποχρεοῦσα τὸν στόλον της νὰ παρακολουθῇ ἀπαθῶς τὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα ἔμφορτα ὄντα ἐχθρικῶν ἀγημάτων καὶ πολεμοφοδίων!!

Τοῦτο αἱ ἰσχυραὶ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις ἐθεώρουν ὡς συμμόρφωσιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς οὐδετερότητος καὶ τῆς διεθνοῦς νομιμότητος, ἀρχαὶ τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ἠλλοιοῦτο ἀναλόγως τῶν ἐν δεδομένῃ στιγμῇ ἰδιαιτέρων αὐτῶν συμφερόντων. Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι, ἡ παραβίασις, ἐκ μέρους τῶν δυνάμεων τούτων τῶν ἀρχῶν τῆς οὐδετερότητος, κατηγγέλλετο[17] ἐπωνύμως ὑπὸ πάντων τῶν πολιτικῶν καὶ ἐγκριτωτέρων Ἑλλήνων, οὐδεμία σημασίαν εἶχε δι' αὐτάς. Ἰδίᾳ δέ, διὰ τὴν Αὐστρίαν, συμμόρφωσις τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς οὐδετερότητος, ἐσήμαινε τὸν ἀπόλυτον σεβασμὸν τῶν ἀπροκαλύπτων κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐνεργειῶν της, δεδομένου ὅτι αὕτη «ὅλα σχεδὸν τὰ πολεμικὰ καὶ ἐμπορικὰ της πλοῖα»[18] εἶχεν Θέσει εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν πολεμικῶν του ἀναγκῶν.

5. Αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις οὕτωσὶ ἑρμηνεύουσαι[19] τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς οὐδετερότητος ἐξηκολούθουν οὐχὶ μόνον νὰ ἐφοδιάζουν τοὺς Τούρκους διὰ πολεμικῶν ἐφοδίων, ἀλλὰ καὶ ἐνίοτε νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου.

Οὕτως, ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Ψαριανῶν, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 44/23.6.1826 ἀναφορᾶς της πρὸς τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ἑλλάδος, καταγγέλλει ὅτι, αὐστριακὴ κορβέττα πλησιάσασα Ψαριανὰ πλοῖα κατευθυνόμενα εἰς Μυτιλήνην ἤρξατο πυροβολοῦσα ταῦτα ἀπροειδοποιήτως, προσθέτουσα[20] ὅτι «τοῦτο τὸ παράδοξον κίνημα, μᾶς προμηνύει βεβαιότατα τοὺς ἐχθρικοὺς σκοποὺς τῶν αὐστριακῶν». Σχολιάζων δὲ ὁ Κ. Νικόδημος τὴν ἐχθρικὴν ταύτην ἐνέργειαν, γράφει: «Οἱ Αὐστριακοὶ οὐχὶ μόνον τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἀπ' ὀλίγα κατεδίωκον, ἀλλὰ καὶ σύσσωμον ὅλον τὸν ἑλληνικὸν στόλον ἂν ἠδύναντο ἐπυρπόλουν, ἢ καὶ αὐτὸν τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα κατέστρεφον· μὴ δυνάμενοι ὅμως νὰ ἐκτελέσωσι τοὺς ὁλεθρίους σκοπούς των, κατεδίωκον τοὺς Ἕλληνας, ὅπως ἠδύναντο»[21]. Ἀλλὰ τί νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῆς στάσεως τοῦ γαλλικοῦ στόλου; Ὡς δὲ ἀναφέ-

ρει ὁ Κ. Νικόδημος, δύο ἡμέρας πρὸ τῆς ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Ψαρῶν καὶ τῆς πλήρους καταστροφῆς των, γαλλικὸν πλοῖον ἐνεφανίσθη εἰς τὰ πέριξ τῆς νήσου ὕδατα καὶ προέβη εἰς βυθομετρήσεις τῆς θαλάσσης, δηλαδὴ κατεσκόπευε τὴν θαλασσίαν περιοχὴν τῶν Ψαρῶν. Εἰς παρατήρησιν δὲ τῶν Ψαριανῶν νὰ παύσῃ ἐνεργοῦν βυθομετρήσεις τὸ πλήρωμα τούτου οὐδεμίαν σημασίαν ἔδωκε εἰς τὸ αἴτημά των.

Ἡ συμπεριφορὰ αὕτη τοῦ γαλλικοῦ ναυτικοῦ ἦτο ἄντικρυς ἀντίθετος οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς κανόνας τῆς οὐδετερότητος, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ὑψηλόφρονα στάσιν τῆς αἱμορραγούσης Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἐντὸς τῶν πλείστων φροντίδων τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, διέθετε τὸν πολύτιμον χρόνον της καὶ τοὺς ἐπισήμους ἐκπροσώπους της καὶ ἠσχολεῖτο μὲ τὰ μικροεπεισόδια τοῦ γαλλικοῦ ναυτικοῦ. Οὕτως ἡ βουλευτικὴ Ἐπιτροπὴ εἰς τὸ ἀπὸ 4 Σεπτεμβρίου 1822 θέσπισμά της προέβη εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ Ἀντιπροέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος Ἀθανασίου Κανακάρη, ἵνα οὗτος κατεπειγόντως μεταβῇ εἰς Ὕδραν «διὰ ἐκτέλεσιν τῆς ἀναγκαιοτάτης ὑποθέσεως, ἀφορώσης τὴν ἀποπληρωμὴν τῶν παρὰ τοῦ Γάλλου ναυάρχου ἀπαιτουμένων γροσίων παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, διὰ τὴν Γαλλικὴν γουλέτταν τὴν ἐν Μονεμβασίᾳ κρατηθεῖσαν»[22].

Ἐνῷ δηλαδὴ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, μὴ ἔχουσα τὰ οἰκονομικὰ μέσα νὰ κινήσῃ τὸν ἑλληνικὸν στόλον διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος, ἀπεζημίου παρὰ ταῦτα, τυχὸν ἀπαιτήσεις τῶν Γάλλων, τὸ γαλλικὸν ναυτικὸν ὡσὰν νὰ εἶχε δικαίωμα διενήργει κατὰ τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος, κατὰ παράβασιν τῶν διεθνῶν νομίμων περὶ τηρήσεως οὐδετερότητος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ «οὐδετερότης» τῶν πλοίων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἤρχιζεν ἐκ τῆς μεταφορᾶς πάσης φύσεως πολεμικοῦ ὑλικοῦ διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐχθροῦ, διήρχετο διὰ μέσου τῆς διενεργείας κατασκοπευτικῶν εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος πράξεων καὶ ἐξικνεῖτο μέχρι τῆς ἀνοικτῆς ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Τοῦτο ἄλλωστε δὲν ἦτο ἐκτὸς τοῦ παρὰ ταῖς μεγάλαις δυνάμεις ἐπικρατοῦντος ἀνθελληνικοῦ[23] πνεύματος, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως, ἂν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦτο ὑφίστατο καὶ πρὸ αὐτῆς, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐξ ἐπιστολῆς τῶν Παργίων, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 6.12.1799, πρὸς «τῷ Παναγιωτάτῳ καὶ Σεβασμιωτάτῳ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Γρηγορίῳ», εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραφον[24], μεταξὺ ἄλλων: «Παναγιώτατε δέσποτα, δὲν ἐλείψαμεν ἀπὸ τὸ νὰ γνωρίσωμεν σαφέστατα τὰς δολοπλόκους ἀλώπεκας καὶ πλαστελευθέρους Γάλλους, τοὺς ὁποίους καὶ πρὶν τῆς πατρικῆς της εἰδήσεως ἀναιμωτὶ ἀπεβάλομεν».

Ὁ Καποδίστριας, διὰ τῆς μεγάλης πολιτικῆς του ἐμπειρίας καὶ διορατικότητος τὴν ὁποίαν διέθετεν, εἶχεν ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1821 ἐπισημάνει τὴν ἀλήθειαν ταύτην καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἔγραφε πρὸς τοὺς ἡγέτας τῆς

ἐπαναστάσεως: «Ἐπὶ τὸ παρόν, εἰς μόνην τὴν Ἀμερικὴν νὰ ἐμπιστευθῶμεν καὶ ὄχι εἰς ἄλλας Εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις»[25].

Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ στόλου τῶν δυνάμεων τούτων ἔναντι τῆς Ἑλλάδος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, αἱ οὕτωσὶ ἐνεργήσασαι εὐρωπαϊκαὶ ναυτικαὶ δυνάμεις, ἀπετέλεσαν ἐμπόδιον εἰς τὸν κατὰ θάλασσαν ἀγῶνα τῶν τριῶν ναυτικῶν μας νήσων καὶ ἐδυσχαίρανον σημαντικὰ τὰς πολεμικάς των ἐπιχειρήσεις.

Δι' αὐτοὺς ἀκριβῶς τοὺς λόγους προέβημεν καὶ εἰς τὴν ἐν τάχει ἔρευναν τοῦ ζητήματος τούτου, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν γνώμην μας, οὕτω ἔχον, δὲν κεῖται ἐκτὸς τοῦ γενικωτέρου πλαισίου τῆς ὑπὸ κρίσιν μελέης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΟΓΔΟΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς Προκηρύξεως τῶν τριῶν νήσων, εἰς Π. Ὁμηρίδου, (Κεφάλαιον Ἐπιστολῶν, σελ. XV—XVI).
2. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ διαταγῆς εἰς Π. Ὁμηρίδου, σελ. XVIII καὶ ἑτέραν συναφῆ αὐτόθι, σελ. XIX.
3. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ὅρκου τούτου, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 49 καὶ Σ. Τρικούπη, τόμ. Α, σελ. 123—124.
4. Ἴδε καὶ τὴν ἀπὸ 24.4.1822 Διακήρυξιν τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως δι' ἧς συνεπείᾳ τῶν συνεχῶν παραβιάσεων τῆς οὐδετερότητος ἐκ μέρους τοῦ στόλου τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἡ Ἑλλὰς ἠναγκάσθη νὰ κηρύξῃ ἀποκλεισμὸν τῶν λιμένων τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος. Αὕτη ἔλεγε μεταξὺ ἄλλων: «Κάθε πλοῖον, μὲ ὁποιαδήποτε σημαίαν ... ἤθελεν εὑρεθῆ ... ἐμπορευόμενον μὲ τοὺς εἰρημένους ἀποκλεισμένους τόπους ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, θέλει δημεύεται σὺν τῷ φορτίῳ καὶ τὸ πλοῖον». Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, σελ. 481—486.
5. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ διαταγῆς, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 530—531.
6. Ὀνομαστικὸν κατάλογον τῶν ναυλωθέντων καὶ κατὰ τῆς Ἑλλάδος στρατευσάντων εὐρωπαϊκῶν πλοίων, κατὰ τὸ ἔτος 1824, ἴδε εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 360—362.
7. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. 3831/15.8.1824 ἔγγραφον τοῦ Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 399—400 καὶ αὐτόθι σχετικῶς σελ. 416—426, 427—430, 431—433.
8. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 227—228, ἔνθα καὶ σχετικὴ ἀλληλογραφία, ὡς καὶ ἀποτυχοῦσαι ἀπόπειραι τείνουσαι εἰς τὸν ἐπισιτισμὸν τοῦ Ναυπλίου.
9. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ε, σελ. 28, (Ἀπομνημονεύματα Αἰνιᾶνος).
10. Ἴδε πλήρη ἀπάντησιν εἰς Δ. Σπανοῦ, σελ. 104—105.
11. Τὴν ἀπὸ 13.3.1822 ἀπόφασιν τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος, περὶ ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς Ἠπείρου, Πελοποννήσου, Εὐβοίας καὶ Θεσ)νίκης, μετὰ τῆς προειδοποιήσεως ὅτι πᾶν ξένον πλοῖον παραβιάζον τὸν ἀποκλεισμὸν θὰ συλλαμβάνεται, ἴδε εἰς Τμῆμα Χειρογράφων Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ὑπὸ στοιχεῖα Ε, 130.
12. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ διακηρύξεως, εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 21—22.
13. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, σελ. 140.
14. Ἴδε Προκήρυξιν τοῦ Ἁρμοστοῦ τῶν Ἰονίων νήσων, εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 140—142.
15. Οὕτω χαρακτηρίζει ὁ Α. Ὀρλάνδος, τόμ. Β, σελ. 140, τὴν ἄρσιν τῆς οὐδετερότητος.
16. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 142.

17. Ἴδε τὴν ἀπὸ 24 Ἰουλίου 1825 καταγγελίαν τούτων, εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 286—287.
18. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 317, 320—321, 324—325.
19. Ὁ Ε. Κυριακίδης, τόμ. Α, σελ. 101, ἀναφερόμενος εἰς τὴν μεταφορὰν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων εἰς Κρήτην διὰ τουρκοαιγυπτιακῶν πλοίων, ἐξ ὧν 100 ἦσαν εὐρωπαϊκὰ γράφει: «Ὤφειλεν ὁ ἑλληνικὸς στόλος νὰ σέβηται σημαίας ἀναμιγνυομένας εἰς τὴν πάλην;».
20. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς καταγγελίας ταύτης, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 150—151.
21. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 151.
22. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀποφάσεως ταύτης, εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, σελ. 55.
23. Σ.τ.Σ. Πολυγραφουμένης τῆς παρούσης μελέτης, περιῆλθεν εἰς χεῖρας μας, ἡ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος ἐκδοθεῖσα μελέτη τοῦ βοηθοῦ Γυμνασιάρχου Ἠλία Γεωργίου, ὑπὸ τὸν τίτλον: Γαλλικὴ Πολιτικὴ κ.λ.π., ἐν ᾗ οὗτος καταδεικνύει, ἐξ ἀρχειακῶν ἐρευνῶν, τὴν φιλότουρκον στάσιν τῆς Γαλλίας κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Ἴδε αὐτόθι καὶ ἰδίᾳ σελ. 11 ἔνθα σχετικαὶ ἀποκαλυπτικαὶ μελέται τοῦ ἰδίου. Οὗτος σημειώνει: «...ὡς ἱστορικὸς ἔχω ὑποχρέωσιν νὰ φέρω εἰς φῶς πᾶν ὅ,τι περιῆλθεν εἰς γνῶσιν μου ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρχείων τῆς Γαλλίας, ἡ ὁποία ὑπῆρξε φιλότουρκος ἐν πολλοῖς εἰς βάρος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ», αὐτόθι, σελ. 11.
24. Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἴδε εἰς Δ. Μ. Σάρρου: Γράμματα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργης, Ἀθῆναι, 1928, σελ. 278, (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδ. «Ἠπειρωτικὰ Χρονικά», τόμ. Β.
25. Ἴδε ἀνάτυπον διαλέξεως δοθείσης ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας Ε. Πρωτοψάλτη, τὴν 17 Νοεμβρίου 1971, ὑπὸ τὸν τίτλον: Σκέψεις καὶ κρίσεις ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος τοῦ 1821.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

Η ΕΝΑΡΞΙΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Παράγραφος δεκάτη πέμπτη

Ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς Ἐπαναστάσεως

1. Κατ' ἀρχὴν δέον νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ πολεμικὰ γεγονότα ἤρξαντο ἀσχεδίαστα[1] ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μηνὸς Μαρτίου εἰς τὰ Καλάβρυτα[2], ἐνῶ τὴν 17ην Μαρτίου οἱ κάτοικοι τῆς Μάνης, εἶχον ἀποφασίσει νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης[3] «ἐφανέρωσε τὴν ἀπόφασιν ταύτην εἰς τοὺς Ἀναγνωσταράν, Φλέσιαν καὶ λοιπούς, ὄντας προπαρασκευασμένους διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν»[4], ἐνῷ παραλλήλως τὴν 20 Μαρτίου ἄλλλαι ἐπαρχίαι, καὶ δὴ ἡ Γορτυνία, ἐκάλει τοῦτον νὰ προσέλθῃ εἰς Λαγκάδια τὰ ὁποῖα τὸν ἐπρόσμενον «ἀνυπομόνως» ὡς ἔλεγεν ἡ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολή.

2. Κατὰ τὸν Δ. Κόκκινον «τὴν 24 Μαρτίου εἰσῆλθαν εἰς τὰς Πάτρας ὁ Μπενιζέλος Ροῦφος μὲ τοὺς ὁπλαρχηγούς... Ἐπηκολούθησαν ὀλίγον ἀργότερα ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Γερμανός... Οἱ εἰσελθόντες κατηυθύνθησαν πρὸς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ,ὅπου ὁ Γερμανὸς ἔστησε μεγάλον ξύλινον σταυρόν... εὑρισκόμενος παρὰ τὸν σταυρόν, ἀπήγγελε τὸν ὅρκον καὶ οἱ ὁρκιζόμενοι ἔφεραν τὸ χέρι εἰς τὸν σταυρὸν καὶ ἠσπάζοντο καὶ ἔλεγαν ὡς ὅρκον τὰ τρία αὐτὰ δραματικὰ λόγια: Ἐλευθερία ἢ Θάνατος»[5], ἐνῷ συγχρόνως ἐπεδίδετο πρὸς τοὺς ἐν Πάτραις Προξένους τῶν ξένων Δυνάμεων ἐπαναστατικὴ Προκήρυξις ὑπογραφομένη ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ καὶ λοιπῶν προκτίτων τῆς Ἀχαΐας[6], τοῦτο δὲ ἔπραττον[7], καὶ δι' ἰδίας πρὸς τὸν λαὸν ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως, οἱ Θ. Κολοκοτρώνης καὶ Γρηγόριος Παπαφλέσσας.

Κατὰ τὸν Ε. Κυριακίδην «ὁ Μητροπολίτης εὐλογεῖ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως τῇ 25ῃ Μαρτίου, ἡμέρα ὁρισθείσῃ ὑπὸ τῆς Φιλικῆς ἑταιρίας διὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος»[8], ἐνῷ κατὰ Βασ. Πατριαρχέαν «ἡ 23 Μαρτίου τοῦ 1821 κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν εἶναι ἡ γνησία τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 21 χρονολογία»[9].

3. Οὕτω λοιπὸν ἡ αὐλαία τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐσύρθη καὶ ἐνώπιον τοῦ προσκηνίου τῆς Ἱστορίας ἐμφανίζονται ἀντιμέτωποι ὁ τύραννος καὶ ὁ ραγιᾶς, αἱ δυνάμεις τῆς ἀσιατικῆς βαρβαρότητος καὶ αἱ δυνάμεις ἑνὸς Λαοῦ,

ὁ ὁποῖος ὡς μόνον προσόν τοῦ ἀγῶνος διαθέτει τὴν ἀμετάκλητον ἀπόφασιν καὶ τὸ ψυχικὸν σθένος νὰ πολεμήσῃ καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του. Τὰ ὑλικὰ μέσα τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῶν ἀσημάντων στόλων τῶν τριῶν νήσων, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς κολοσσοὺς τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, εἶναι τῷ ὄντι μηδαμινά, ἂν καὶ «ὅλαις ταῖς νύκταις οἱ Ἕλληνες Τουφεξίδες (ὁπλοποιοί), σιδηρουργοί, ξυλουργοὶ καὶ ἄλλοι ἐδούλευαν κρυφὰ ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἀπὸ τὶς γυναῖκες των τὰ ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου»[10].

Ἡ Ἑλλὰς ἤρξατο τὸν ἀγῶνα ἐνῷ, ὡς λέγει ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, «εἴχαμε ἔλλειψι ἀπὸ μολύβι καὶ χαρτὶ καὶ ἐπήραμε τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Δημιτζάνας καὶ ἄλλων μοναστηρίων καὶ ἐδέναμε φουσέκια»[11], [12]. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι οἱ ἀγωνισταὶ τοῦ 21 δὲν ἔδιδον σημασίαν εἰς τὰ βιβλία καὶ εἰς τὴν χρησιμότητα τούτων. Τοῦτο ἁπλῶς καὶ μόνον ὑποδηλοῖ εἰς ποίαν δεινοτάτην θέσιν εὑρίσκοντο οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς διαθέσεως τῶν ἀναγκαίων τοῦ πολέμου, ὄντες σχεδὸν ἄοπλοι[13]. Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ἡ ἐπαναστατημένη Ἑλλὰς ἔτρεφε μέγιστον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ σχολεῖα καὶ τὰ γράμματα, προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὅτι μέσα εἰς τὸν ἀλλαλαγμὸν τῶν ὅπλων καὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ πυρετοῦ, ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, διὰ τῆς ὑπὸ 24 - 2 - 1822 ἀποφάσεώς της, διατάσσει ὅπως ληφθῶσιν ὅλα τὰ ἐπιβαλλόμενα μέτρα διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ Σχολείου τῆς Δημητσάνης «τὸ ὁποῖον ἀνέκαθεν ἐχρημάτισεν ὠφέλιμον καὶ μερικῶς εἰς τὸν ἐκεῖ τόπον καὶ γενικῶς εἰς τὴν Πελοπόννησον»[14].

Εἶναι ὅμως γεγονὸς ὅτι «ὁ ἀλλαλαγμὸς τῶν μαχῶν καὶ ὁ κρότος τῶν πυροβόλων κατέπνιξαν πανταχοῦ τὴν μειλιχίαν φωνὴν τῶν Μουσῶν... μόλις τρία ἢ τέσσαρα σχολεῖα... ἔφεγγον ἔτι ἀμυδρῶς ὡς διψαλέα λιχνάρια ἐν τῷ σκότει»[15].

Ὥστε λοιπὸν ἡ Ἑλλὰς μεταξὺ τῶν πλείστων ὅσων ἀναγκαίων τοῦ πολέμου, ἐστερεῖτο καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ χάρτου, ἡ ἐξεύρεσις τοῦ ὁποίου ἀπετέλει σοβαρὰν φροντίδα τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Οὕτω τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα, συνελθὸν τὴν 31 Ἰανουαρίου 1822 ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Πρίγκηπος Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἀπεφάσισεν ὅπως ἀποσταλῶσι ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Κορίνθου: «πεντήκοντα καντάρια πυρίτιδος, καὶ ἀνάλογος μολυβδος καὶ μέρος χάρτου (ἂν εὑρίσκωνται εἰς τὴν ἀκρόπολιν) πρὸς τὰ Καλάβρυτα, ὅπου κατὰ πιθανολογίαν μέλλει νὰ συγκροτηθῇ τὸ γενικὸν τῆς Πελοποννήσου στρατόπεδον»[16].

Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, εἰς τὴν ἀπὸ 5 Ἀπριλίου 1822 ἐπιστολήν του, ὁ Μινίστρος τῶν Ἐσωτερικῶν Ἰωάννης Κωλέττης, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας ἐζήτει μεταξὺ ἄλλων εἰς βοήθειαν... «... 3 ρίσμας[17] χαρτίου διὰ γράψιμον καὶ 2 δέματα κονδυλίων...»[18].

Ἡ ἔλλειψις ὅμως τοῦ χάρτου ἦτο τοσοῦτον γενική, ὥστε καὶ οἱ Δ. Ὑψηλάντης, Π. Μαυρομιχάλης, Θ. Κολοκοτρώνης, Π. Κρεββατᾶς καὶ Γρ. Δικαῖος, ἀπευθυνόμενοι εἰς τὸν ἐκ τῶν μελῶν τῆς τριμελοῦς ἐν Ζακύνθῳ Ἐπιτροπῆς Ι.

Στεφάνου, ἔγραφαν μεταξὺ ἄλλων: «... προφθάσατέ μας μπαρούτι, μολύβι καὶ χαρτὶ καὶ πᾶν ἄλλο ἀναγκαῖον εἶδος...»[19]. Ἡ Ἑλλὰς λοιπὸν ἐστερεῖτο τῶν στοιχειοδεστέρων πολεμικῶν ἐφοδίων, διὸ τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα, ἵνα ἐξοικονομίσῃ ἐλαχίστους πόρους, τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1822, ἀπεφάσισε τὴν συνεισφορὰν «ἀνὰ ἓν γρόσι τοὐλάχιστον ἑκάστῃ ψυχῇ καὶ περὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν διὰ τὴν χρείαν, ἣν ἔχει ἡ Διοίκησις»[20].

Δὲν εἶναι δὲ ὑπερβολὴ ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἤρχισε τὸν τιτάνειον ἀγῶνα της ἔχουσα ὡς πολεμικὰ ἐφόδια τὰς σφενδόνας, τὰς ἀλωνιστικὰς ράβδους καὶ τὰς μαχαίρας τὰς ὁποίας οἱ ἐπαναστάται τῆς Τριπολιτσᾶς ἀντικατέστησαν μετὰ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς, ὡς γράφει ὁ Μένδελσων[21].

Τὰς ἐνδεικτικὰς ταύτας περιπτώσεις περὶ τῆς ἐλλείψεως τοῦ χάρτου, ἀναφέραμε μόνον καὶ μόνον ἵνα καταστήσωμεν πλέον ἁπτὴ τὴν δεινὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος ὅτε αὕτη ἤρξατο τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος ἔμελλε νὰ καταδείξῃ τὸ ἀνίσχυρον τῶν κοινῶν μέτρων μετρήσεως τῶν Ἐθνῶν, διὰ νὰ τραγουδηθῇ ἕναν αἰῶνα ἀργότερον ἀπὸ τὸν μεγάλο μας Κωστῆ Παλαμᾶ μὲ τούτους τοὺς στίχους.

Τῶν Ἐθνῶν ἡ μεγαλωσύνη
Δὲν μετριέται μὲ τὸ στρέμμα
Μὲ τῆς καρδιᾶς τὸ πύρωμα μετριέται
Καὶ μὲ τὸ αἷμα.
(Βωμοί, «Στ' ἄρματα»)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝΑΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, «Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821», σελ. 24.
2. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Δ, σελ. 35—36.
3. Ὁ Κολοκοτρώνης «εἶχε μυηθῆ τὰ μυστήρια τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1817». Ἴδε σχετικὴ ἐπιστολὴ τῆς Φιλικῆς πρὸς Θ. Κολοκοτρώνην, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1.12.1818, εἰς Συλλογὴ Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 5, σημ. 9.
4. Ἴδε περὶ τούτων «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Γ, σελ. 85—90.
5. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 177—178 καὶ 178—180 ἐκτενέστερον περὶ τούτων.
6. Περὶ τῆς Προκηρύξεως ταύτης τῶν Προκρίτων τῆς Ἀχαΐας, ἴδε εἰς Α. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 145—146.
7. Περὶ τῆς Προκηρύξεως τούτων, ἴδε Α. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 149.
8. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 67.
9. Ἴδε Β. Πατριαρχέα, σελ. λβ΄.
10. Ἴδε Φωτάκου, σελ. 9.
11. Ἴδε Θ. Κολοκοτρώνη, σελ. 71.
12. Ἴδε Φωτάκου, σελ. 52, σημ. α.
13. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ε, σελ. 19, (Ἀπομνημονεύματα Δ. Αἰνιᾶνος).
14. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἀποφάσεως τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, σελ. 82.
15. Ἴδε Φ. Ἰωάννου εἰς περιοδ. «ΟΛΥΜΠΙΩΝ», ἔτους 1870, σελ. 161.
16. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἀποφάσεως τοῦ Βουλευτικοῦ, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, σελ. 5.
17. Σ.τ.Σ. Ρίσμα = δέσμη χάρτου 500 φύλλων.
18. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 77—78.
19. Ἴδε Π. Κοντογιάννη, σελ. 40—41.
20. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 7.2.1822 ἀποφάσεως τοῦ Βουλευτικοῦ, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, σελ. 6—7.
21. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 321.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

Η ΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΗΝΩΜΕΝΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Παράγραφος δεκάτη ἕκτη

Εἰσαγωγικά

1. Ἀρχόμενοι τῆς ἐρεύνης τῆς συμβολῆς τοῦ στόλου τῶν νήσων, Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 21, ἐκρίναμεν ὅτι ταύτην ἠδυνάμεθα νὰ καταδείξωμεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς κατὰ θάλασσαν δράσεως αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῶν ἐκκλήσεων βοηθείας αἱ ὁποῖαι ἐλάμβανον χώραν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐπανατάσεως πρὸς τὰς τρεῖς νήσους. Περαιτέρω δὲ τὴν συμβολὴν τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα τὴν ἐρευνῶμεν ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος ὑπαρχόντων ἐγγράφων μαρτυριῶν προερχομένων τόσον ἐξ ἐπισήμων καὶ ἰδιωτικῶν πηγῶν, ὅσον καὶ ἐξ ἀπόψεων διατυπωθεισῶν ὑπὸ ἱστορικῶν συγγραφέων. Νομίζομεν ὅτι ἡ πλέον εὔγλωττος ἀπόδειξις τῆς τεραστίας συμβολῆς τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα, εἶναι αὕτη ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ τὰς ἐγγράφους μαρτυρίας τοῦ ἐπαναστατικοῦ πυρετοῦ. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην τὴν συμβολὴν τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα θὰ τὴν ἐξετάσωμεν εἰς τὰ τρία στάδια.

Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων· τὸ δεύτερον περιλαμβάνει τὰς ἐκκλήσεις βοηθείας αἱ ὁποῖαι ἐξεπέμποντο ἐξ ὅλης τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰς τρεῖς νήσους· καὶ τὸ τρίτον τὰς ἀποδείξεις τῆς συμβολῆς αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς.

Ἐνταῦθα ὅμως δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι πολλάκις τὸ τρίτον τοῦτο μέρος συγχέεται καὶ διασταυροῦται πρὸς τὰ δύο προηγούμενα. Δὲν γνωρίζομεν ἐὰν ὁ ἐπιλεγεὶς οὗτος τρόπος εἶναι ὁ καταλληλότερος διὰ τὴν ἐπιτυχῆ διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματός μας. Πάντως ἕνα εἶναι γεγονός. Ἐκ τῆς ἀναδιπλώσεως τῆς δράσεως, τῆς παραθέσεως τῶν κειμένων καὶ τῶν ἐξενεχθεισῶν γνωμῶν θὰ καταδειχθῇ ἀναμφισβητήτως ἡ μεγίστη συμβολὴ τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων εἰς τὴν ἐπιτυχῆ ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος.

Καὶ νῦν, ἂς θαυμάσωμεν τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ στόλου τῶν Ὑδραίων, τῶν Σπετσιωτῶν καὶ τῶν Ψαριανῶν, οἱ ὁποῖοι «ὡς ἐνάλιοι Πρωτεῖς μετεμορφώθησαν αἰφνιδίως εἰς στρατιὰν ναυμάχων ἐπωνύμων καὶ ἀνωνύμων, σημαιοφόρων ἀτρομήτων τῆς κατάρας τοῦ Γένους»[1].

Ἐνταῦθα, ὡς πρὸς τὴν ποικιλόμορφον δραστηριότητα καὶ συμβολὴν τοῦ

στόλου τῶν νήσων, ἣν ἀμέσως θὰ ἐπιχειρήσωμεν, δὲν σκοπῶμεν νὰ καλύψωμεν τὸ σύνολον τῆς τοιαύτης δραστηριότητος, ἡ ὁποία τοσοῦτον ἐκτεταμένη οὖσα, θὰ ἀπήτη τὴν γραφίδα εἰδικοῦ ἱστορικοῦ καὶ χῶρον λίαν ἐκτεταμένον. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ἡμεῖς θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν σημαντικωτέρων γεγονότων καὶ τῶν, κατὰ τὴν γνώμην μας, πλέον χαρακτηριστικῶν ἐνεργειῶν.

Παράγραφος δεκάτη ἑβδόμη

Ἡ πολεμικὴ δρᾶσις τῶν τριῶν νήσων

Πρῶτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος

1. Εὐθὺς ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως τμῆμα τοῦ στόλου τῶν Σπετσῶν ἀπέπλευσε πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς πολιορκούμενα φρούρια τοῦ Ναυπλίου, τῆς Μονεμβασίας, τοῦ Νεοκάστρου καὶ τοῦ Ναυαρίνου.

Μεταξὺ τῶν δραμόντων πρὸς ἀποκλεισμὸν τῶν Πελοποννησιακῶν φρουρίων πλοίων ἦτο καὶ τὸ τῆς θρυλικῆς ἀμαζόνος Λασκαρίνας Μπουμπουλίνας, ἡ ὁποία ἔχουσα μεθ' ἑαυτῆς πολλοὺς ὁπλοφόρους Σπετσιώτας[2] διέτρεχε μετὰ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη τὴν Πελοπόννησον χορηγοῦσα εἰς τὰ ἐπαναστατημένα στρατεύματα τροφὰς καὶ πολεμοφόδια ἐξ ἰδίων, ἐνῷ ἰδίαις δαπάναις ἐκίνει τὸν στόλον της ἀναλώσασα πρὸς τοῦτο ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν της. Ἡ ἡρωϊκὴ αὕτη Σπετσιώτισσα «ἀποκαλουμένη ἀπὸ ὅλους, ἀρχηγοὺς καὶ στρατιώτας, Κυρὰ ἢ Καπετάνησα, ἤσκησεν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν τὴν μαγγανείαν τῆς ἡρωΐδος»[3], ὁ δὲ Φωτάκος γράφει περὶ αὐτῆς ὅτι «ἡ ἀνδρογυναῖκα ἐκείνη εἶχε τὰ καράβια της εἰς τὴν θάλασσαν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ εἰς τὴν ξηρὰν τὰ παιδιά της»[4].

2. Ὁ τουρκικὸς στόλος ἀποπλεύσας ἐξ Ἑλλησπόντου τὴν 3 Ἰουνίου τοῦ 1821 προκειμένου νὰ καταστείλη τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασιν καὶ νὰ παράσχῃ βοήθειαν εἰς τὰ πολιορκούμενα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων φρούρια, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του, διότι τὸ ναυτικὸν τῶν Ψαρῶν εἰδοποιῆσαν τὸν στόλον καὶ τῶν δύο ἄλλων ἀδελφῶν νήσων, Σπετσῶν καὶ Ὕδρας, ἐξέπλευσε μετ' αὐτῶν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ ἡνωμένος οὗτος ἑλληνικὸς στόλος συγκείμενος ἐκ πεντήκοντα μεγάλων καὶ δεκαπέντε μικροτέρων πλοίων ἀπετέλεσε τὸ φόβητρον τοῦ τουρκικοῦ στόλου τοῦ ὁποίου μία φρεγάτα ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἐρεσσοῦ, ἔνθα χάρις εἰς τὴν εὐτολμίαν τοῦ Ψαριανοῦ Παπανικολῆ[5], χρησιμοποιήσαντος κατ' αὐτῆς τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν πυπρολικόν, παρεδόθη εἰς τὰς φλόγας, ἐκ δὲ

«τῶν 1100 ἀνδρῶν τοῦ πληρώματός της ὀκτὼ μόνοι διέφυγον τὴν καταστροφήν....' Η ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ δὲ στόλου κατάπληξις ὑπῆρξε τοσαύτη, ὥστε ἀδόξως ἐπανέκαμψε πάλιν οὗτος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον»[6], [7], [8].

Οὕτω λοιπόν, συνεπείᾳ τῆς δράσεως καὶ δὴ τῆς κεραυνοβόλου, τῶν ἑλληνικῶν πλοίων τὰ ὁποῖα ἐδόσποζον κατὰ ἀδιαφιλονίκητον τρόπον τοῦ Αἰγαίου, τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ τῆς μικρασιατικῆς παραλίας τῆς Τουρκίας, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ παροχὴ βοηθείας εἰς τὰ πολιορκούμενα φρούρια τῆς Πελοποννήσου, μὲ ἀποτέλεσμα δύο ἐξ αὐτῶν νὰ ὑποκύψουν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν 5 καὶ 21 Αὐγούστου.

Η Μονεμβασία καὶ τὸ Ναυαρῖνον ἦτο πλέον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων.

Πέραν τούτου ἡ ἄοκνος δραστηριότης τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων καθίστα ἐπισφαλεστάτην τὴν θέσιν τῶν ἐν τῇ ξηρᾷ πολεμούντων Τουρκικῶν στρατευμάτων.

Ἀναφερόμενος δὲ ὁ Α. Ὀρλάνδος, εἰς τὴν κατὰ τὴν 27 Μαΐου 1821 πυρἀνωτέρω φρουρίων ὑπεβοηθήθη τὰ μέγιστα[9] ἐκ τῆς παρασχεθείσης, πρὸς τὰς ἐν ξηρᾷ δυνάμεις, βοηθείας ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου.

Ἀναφερόμενος δὲ ὁ Α. Ὀρλάνδος εἰς τὴν κατὰ τὴν 27 Μαΐου 1821 πυρπόλησιν τῆς τουρκικῆς φρεγάτας, ἥτις ὑπῆρξε τὸ βάπτισμα τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν πυρπολικῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν εἶχον εἰσέτι ἐμπειρίας ἀρκετάς, γράφει : «Εἶναι λίαν πιστευτόν, ὅτι ἂν οἱ Ἕλληνες ἐγίγνωσκον ἔκτοτε τὴν δέουσαν χρῆσιν τῶν πυρπολικῶν, ἡ δι' αὐτῶν καταστροφὴ τοῦ Βυζαντινοῦ στόλου ἤθελεν εἶσθαι ἄφευκτος ἀπὸ τῶν πρώτην τῆς ἐπαναστάσεως ἐτῶν»[10].

2. Τὴν 20 Ἀπριλίου Ψαριανὸς στόλος συγκείμενος ἐκ 16 σκαφῶν ἔπλευσεν πρὸς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διὰ νὰ παράσχῃ βοήθειαν εἰς τοὺς ἐκεῖ χριστιανούς, ἐνῷ σχεδὸν συγχρόνως οἱ Ψαριανοὶ δι' ἐπιστολῆς των πρὸς τοὺς Σπετσιώτας ἐζήτουν νὰ «προφθάσουν μὲ μερικὰ καράβια»[11] καὶ παραλλήλως νὰ εἰδοποιήσωσι καὶ τοὺς Ὑδραίους πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν.

Κατ' αἴτησιν[12] δὲ τῶν πατέρων τοῦ Ἁγίου Ὄρους, οἱ Ψαριανοὶ κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα ἔπεμπον τμήματα τοῦ στόλου των εἰς τὰ παράλια τοῦ Ἄθωνος πρὸς προστασίαν τούτου, ὡς καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Ἐφέσσου. Τὰ τὴν παραλίαν τῆς Ἐφέσσου παραπλέοντα Ψαριανὰ πλοῖα «συνέλαβον πολλὰ ὀθωμανικὰ πλοῖα μὲ πολλοὺς ὀθωμανοὺς ὁπλοφόρους καὶ πάμπολα καὶ πλούσια λάφυρα»[13], παρακωλύοντα συγχρόνως καὶ «τὴν μεταξὺ τοῦ ἐχθροῦ ἐπικοινωνιαν»[14].

Κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον ἐπίσης ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἔσχε μεμονωμένας ἐπιτυχίας, βυθίσας τουρκικὸν πλοῖον παρὰ τὴν Χίον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἔμφορτον πολεμοφοδίων καὶ συλλαβὼν ἕτερον «μὲ ἐννενῆντα Τούρκους, πολλὰς γυναῖκας καὶ ἑκατονσαράντα ὁμήρους»[15].

3. Εἰς τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου ἐκπρόσωπος τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὑπέγραψε συμφωνητικὸν ναυλώσεως, μετὰ τοῦ Καπετὰν Δημητρίου υἱοῦ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ

ναυάρχου Ἀνδρέα Μιαούλη, δυνάμει τοῦ ὁποίου μία γολέτα «καλῶς ἁρματωμένη μὲ κανόνια καὶ λοιπὰ λιανὰ ἅρματα νὰ μισεύῃ διὰ τὸ Ὄρος τοῦ Ἄθωνος νὰ ἐπαγρυπνῇ νύκτα τε καὶ ἡμέραν διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ὁμογενῶν, πολιορκῶν τοὺς ἀγαρηνοὺς καὶ κατατρέχων αὐτοὺς θανάτῳ, πυρί, ὡς ἐχθροὺς τῆς πίστεώς μας»[16].

4. Ὅτε κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1821 τουρκικὸς στόλος κατηυθύνετο εἰς τὴν ἐπαναστατήσασαν Σάμον[27], κομίζων νέας δυνάμεις, συναντήσας τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ὁ ὁποῖος ἔσπευδε πρὸς βοήθειαν τῆς νήσου, ὑπέστη φοβερὰν πανωλεθρίαν πυρποληθεὶς καὶ καταναυμαχηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ, ὁ δὲ διασωθεὶς ἐχθρικὸς στόλος ἐτράπει εἰς φυγὴν ἐγκαταλείψας[18] καὶ τὴν Σάμον καὶ τὸ σχέδιον τῆς καταστροφῆς της. Κατὰ τὸν Α. Λιγνὸν εἰς τὴν ἐκστρατείαν[19] τῆς Σάμου, ἐξεστράτευσαν συνολικῶς 81 πολεμικὰ καὶ 10 πυρπολικὰ ἑλληνικὰ πλοῖα.

5. Ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν εἰς τὴν ἀπὸ 2 Ἰουλίου 1821 ἐπιστολήν της πρὸς τὰς νήσους Ὕδραν καὶ Σπέτσας καθίστα γνωστὸν εἰς αὐτὰς ὅτι ὁ Τουρκικὸς στόλος ἀφίχθη εἰς τὴν Χίον καὶ ἐζήτει ὅπως, «ἀνάγκη πᾶσα διὰ νὰ φθάσετε μὲ ὅλην σας τὴν προθυμίαν καὶ ταχύτητα, εἰς τὸ νὰ συντρέξωμεν καὶ νὰ προφθάσωμεν τὸν Ἀγαρηνὸν καὶ ἀδύνατον καὶ ἐλπίζομεν ἐντὸς ὀλίγου διὰ νὰ ἐξολοθρεύσωμεν αὐτὸν καὶ νὰ ἀφανίσωμεν...»[20].

Ἡ ἔκκλησις αὕτη τῶν Ψαρῶν ἐγένετο ἀμέσως ἀποδεκτὴ καὶ ὁ ἡνωμένος ἑλληνικὸς στόλος ἐξεστράτευσεν ἐναντίον τῶν ἐν Χίῳ Τούρκων, μὲ ἑκατὸν εἴκοσι καράβια καὶ τέσσαρα μπουρλότα — ὡς ἔγραφεν[21] ὁ Θ. Κολοκοτρώνης εἰς τὴν ἀπὸ 7 Ἰουλίου 1821 ἐπιστολήν του πρὸς τοὺς Προκρίτους τῆς Ὕδρας.

6. Ἐνταῦθα δέον νὰ ἀναφερθῇ καὶ ἡ πρόνοια ἣν ἔλαβον οἱ κάτοικοι τῆς Ὕδρας ὑπὲρ τῶν οἰκογενειῶν τῶν ὑπὲρ πατρίδος θυσιαζομένων, ἀπὸ τὰς πρώτας ἤδη ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως. Οὕτως εἰς τὸν ἀπὸ 16 Μαΐου 1821 θεσπισθέντα ἐν Ὕδρᾳ νόμον, μεταξὺ ἄλλων, περιελαμβάνοντο καὶ τὰ ἑξῆς ἄρθρα: α΄. «Ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ὅποιος συμπατριώτης ἤθελεν (ὃ μὴ γένοιτο) θανατωθῇ εἰς τὸν πόλεμον ὁποῦ κάνομεν ἐναντίον εἰς τοὺς Ἀγαρινούς, ἡ φαμιλία του ἔχει νὰ τρέφεται ἀπὸ τὴν κάσαν τῆς πατρίδος... καὶ ἂν (ὃ μὴ γένοιτο) σακατευθῇ καὶ δὲν εἶναι πλέον εἰς κατάστασιν νὰ δουλεύῃ, ἡ φαμιλία του ἔχει ὁμοίως νὰ τρέφεται μὲ ἔξοδα τῆς κοινῆς κάσας». β΄. «Ἂν ἐκεῖνος ὁποῦ ἤθελε θανατωθῇ εἰς τὸν πόλεμον, ἔχει πατέρα καὶ μητέρα, οἱ γονεῖς αὐτοῦ ἔχουν νὰ τρέφωνται μὲ ἔξοδα τῆς κοινῆς κάσας»[22].

Πρόκειται ὁμολογουμένως περὶ λήψεως μέτρων, τὰ ὁποῖα καταδεικνύουν τὸ ὑψηλὸν πολιτιστικὸν καὶ ἀνθρωπιστικὸν κλῖμα ἐντὸς τοῦ ὁποίου διεβίουν οἱ κάτοικοι τῆς Ὕδρας.

7. Αἱ νῆσοι, παραλλήλως πρὸς τὰς διαρκεῖς στρατείας των κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἐβοήθουν τὰ ἐν ξηρᾷ πολεμοῦντα ἑλληνικὰ στρατεύματα διὰ παντὸς φύσεως πολεμικοῦ ὑλικοῦ. Οὕτως, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς νικηφόρου μάχης τοῦ Βαλτετσίου, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν Σπε-

τσῶν, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων, «κατ' αὐτὰς ἔφθασεν ἐνταῦθα ὁ Κ. Κοσμᾶς... παρὰ τοῦ ἰδίου ἐλάβομεν τὰς δύο χιλιάδας πέτρας καὶ τὸ μπαρούτι ὅπου ἐκ νέου μᾶς πέμπετε, διὸ καὶ εὐχαριστοῦμεν τὴν φιλογένειάν σας καὶ τὸν ἀδελφικὸν ζῆλον καὶ προθυμίαν Σας...»[23].

Οἱ πρόκριτοι τῶν Σπετσῶν, ἀπαντῶντες εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἔγραφον «...φιλοτιμούμενοι καὶ ἐκ μέρους μας νὰ σᾶς μιμηθῶμεν εἰς τὴν ἀνδρείαν καὶ ἀρετὴν τὸ κατὰ δύναμιν τὴν σεβαστήν μας Ἑλλάδα. Πρὸ ἡμερῶν ἀπεφασίσαμεν νὰ στείλωμεν μετὰ τῶν ἀδελφῶν μας Ὑδραίων διὰ τὰ μέρη τῶν Πατρῶν καὶ Ναυπάκτου 12 ἐκ τῶν μαχίμων πλοίων μας καλῶς ἐφωδιασμένα... ἡ ἀνάγκη διὰ πολεμοφόδια εἶναι κοινὴ εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, πλὴν ἐπειδὴ καὶ εἴμεθα ὑπερβέβαιοι, ὅτι σεῖς ἀδελφοὶ θέλει τὰ μεταχειρισθῆτε πλέον ἀπὸ ἡμᾶς ὠφελίμως, σᾶς στέλλομεν πάλιν ἐκ τοῦ ὑστερήματος 3000 πέτρας καὶ 6 κάσσαις μὲ φυσέκια εὐχόμενοι... νὰ μᾶς γράφετε τακτικῶς... διὰ νὰ συγχαιρώμεθα καὶ συνεργοῦμεν τὸ κατὰ δύναμιν...».

Ἀνταπαντῶν ὁ Θ. Κολοκοτρώνης γράφει, «...ἄρχοντες σεῖς ἀνέκαθεν ἐδείξατε φιλανθρωπίαν καὶ γενναιότητα μετὰ ζήλου ἀπαραδειγματίστου εἰς τὰ δίκαια τῆς πατρίδος καὶ τοῦ γένους ... καὶ πολὺ περισσότερον ὅταν ἀποσταλῶσι τὰ πλοῖα σας διὰ τὴν πολιορκίαν τῶν φρουρίων Ναυπάκτου καὶ Πατρῶν, διὰ τὸ ὁποῖον καὶ ἤδη κοινῶς παρακαλεῖσθε ν' ἀποσταλῶσιν ὅσον τάχος...»[24].

8. Τὸ δυστύχημα ὅμως εἶναι ὅτι τὰ ἐπαναστατημένα στρατεύματα τῆς ξηρᾶς ὁλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου στεροῦνται πολεμοφοδίων. Μετὰ τὸν Κολοκοτρώνην καὶ τὰ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Νικήταν Σταματελόπουλον στρατεύματα τοῦ Ἄργους, ἀπευθύνονται εἰς τὰς Σπέτσας διὰ τὴν ἀποστολὴν πολεμοφοδίων. Οἱ Πρόκριτοι τῶν Σπετσῶν ἀπαντοῦντες ἔγραφον: «Φιλογενέστατε καπετὰν Νικήτα καὶ λοιποὶ στρατηγοὶ Ἄργους. Προθύμως ἀπαντῶμεν εἰς τὰς 2 ἐπιστολάς σας, ὑπὸ τὰς 25 καὶ 28 λήγοντος ... τοῦ ἐξαδέλφου σας Νικολάου τοῦ ... ἐδώσαμεν ἐκ τοῦ ὑστερήματος 250 τουφεκόπετραις διευθύνοντάν τον εἰς Ὕδραν, διὰ νὰ λάβῃ καὶ ἐκεῖθεν... ὁμοῦ μὲ τὰ 50 πετζά, τῶν ὁποίων ἡμεῖς ὑστερούμεθα... Ἐντοσούτω μεγάλως λυπούμεθα ἀδελφοὶ βλέποντες τὴν ἀνάγκην σας ἀπὸ μπαρούτι, καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ σᾶς δώσωμεν τοιαύτην βοήθειαν· ὑστερούμενοι καὶ ἡμεῖς διόλου ἀπὸ αὐτὴν τὴν πολεμικὴν δύναμιν ἔχοντες μοιρασμένην εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς Πελοποννήσου, ὅσην σχεδὸν εἴχομεν διὰ πρεβεζιόνε τῆς ἰδίας μας νήσου, μ' ὅλον τοῦτο βλέποντες τὴν ὑπερβολικὴν ἀνάγκην σας, διὰ νὰ οἰκονομηθῆτε προσκαίρως, παραδώσαμεν εἰς τὸν ἐπιφέροντα τὴν παροῦσαν μιας τὴν τελευταίαν κάσσαν, ὁποῦ μᾶς εὑρίσκετο διὰ προφύλαξιν τοῦ τόπου... σᾶς ἔρχονται καὶ δύο ντουφεξίδες Ἀργῖται... τοὺς ὁποίους κατεπείσαμεν νὰ ἔλθωσι μὲ τὰ ἐργαλεῖα των ἵνα συνεργήσωσι καὶ αὐτοὶ τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα...»[25].

9. Οἱ Ὑδραῖοι εἰς τὴν πρὸς τὸν στρατηγὸν Νικήταν ἀπαντητικήν των ἐπιστολήν, ἔγραφον μεταξὺ ἄλλων: «...λυπούμεθα ὅμως ἀδελφὲ νὰ μὴν ἠμποροῦ-

μεν νὰ συντρέξωμεν εἰς τὴν μπαρούτην... ἐξ αἰτίας τῆς προμηθεύσεως πεντήκοντα καὶ ἐπέκεινα πολεμικῶν μας καραβίων, ὁποῦ καταγίνονται εἰς τὸν παρόντα ἱερὸν πόλεμον, μέρος μὲν εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἐχθροῦ, ἂν δοκιμάσῃ νὰ ἐξέλθῃ καὶ μέρος εἰς τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, Πελοποννήσου καὶ κόλπου Ναυπάκτου ... προχθὲς ἐστείλαμε τῷ στρατηγῷ Κολοκοτρώνῃ ἀρκετὰς ἀτζαλόπετρας μερίσαντες σχεδὸν εἰς δύο τὴν ποσότητα ὅπου μᾶς εὑρίσκετο, ἀγκαλὰ καὶ αὐτῶν ὡσαύτως ὑστερούμεθα, πλὴν διὰ νὰ σᾶς εὐχαριστήσωμεν ἐδώκαμεν χιλίας τῷ ἀπεσταλμένῳ σας...»[26].

Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων προκύπτει τὸ ὑψηλὸν πατριωτικὸν αἴσθημα τῶν Σπετσιωτῶν καὶ Ὑδραίων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὸ ὑστέρημα τῶν πολεμοφοδίων των, ἀποστέλλουν πρὸς τὰ πολιορκοῦντα τὴν Τρίπολιν στρατεύματα τῆς ξηρᾶς.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἠθέλαμεν νὰ σημειώσωμεν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐπιστολῶν τούτων, εἶναι ὅτι, ὅσον τοῦτο μᾶς εἶναι δυνατὸν θὰ ἀποφεύγωμεν τὸν σχολιασμὸν τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῶν ἄλλων κειμένων, διότι τοῦτο θὰ κατελάμβανε λίαν ἐκτεταμένον χῶρον. Ἐξ ἄλλου, αἱ παρατιθέμεναι ἐπιστολαὶ ὡς καὶ τὰ ἕτερα παρατιθέμενα κείμενα ὁμιλοῦν τόσον εὐγλώττως, ὥστε πολλάκις νὰ καθίσταται περιττὸς πᾶς σχολιασμὸς ἐπ' αὐτῶν.

10. Ἀλλ' ὁ ἑλληνικὸς στόλος δὲν ἀρκεῖται μόνον εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ τὴν ἀποστολὴν πολεμικοῦ ὑλικοῦ εἰς τὰ στερούμενα τούτου στρατεύματα τῆς ξηρᾶς. Παραλλήλως πρὸς ταῦτα καταβάλλει προσπαθείας νὰ μεταδώσῃ τὴν φλόγαν τῆς ἐπαναστάσεως ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ ἐμφυσήσῃ θάρρος καὶ ἐθνικὴν ἀνάτασιν εἰς ὅσους ἐκ τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶχον εἰσέτι ἐξεγερθῆ.

Οὕτως, εἰς τὸ ἀπὸ 18 Ἀπριλίου 1821 Ἐθνικὸν Προκήρυγμα τοῦ στόλου, ἐγράφετο μεταξὺ ἄλλων: «...ὅσοι μένετε ἀκόμη εἰς τὸν τουρκικὸν ζυγόν, σηκωθῆτε, πιάσατε τὰ ὅπλα διὰ τὴν κοινὴν Ἐλευθερίαν, ὅσοι ἔχετε καράβια μικρὰ καὶ μεγάλα ἁρματώσατέ τα καὶ ἑνωθῆτε μὲ τὸν Ἑλληνικὸν Στόλον, ὁποῦ συγκροτεῖται ἀπὸ τὰς Ναυτικὰς δυνάμεις τῶν Ὑδραίων, Σπετσιωτῶν καὶ Ψαριανῶν καὶ σᾶς ὑπόσχεται τὴν ἐλευθερίαν ὅλου τοῦ ἀρχιπελάγους. Τώρα εἶναι καιρὸς — κατέληγεν ἡ Προκήρυξις — εἰς τὸν ὁποῖον, ὅποιος θέλει νὰ σώσῃ τὴν ψυχήν του πρέπει νὰ τὴν ἀπολέσῃ... ἀνδρίζεσθε λοιπὸν ἀδελφοί, σηκωθῆτε ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας, πιάσατε τὰ ὅπλα καὶ κατακόψατε τοὺς τυράννους...».

Ταυτοχρόνως δι' ἑτέρας Προκηρύξεως ὁ Στόλος καλεῖ εἰς ξεσηκωμὸν τοὺς ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς τῆς «Ποθεινοτάτης» πατρίδος. Ἐν αὐτῇ, οἱ ἡγωμένοι νησιῶται ἔγραφον «...γενῆτε τώρα συνελευθερωταί, ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ οὐρανίου βασιλέως καὶ τὰ ἐπίγεια ὅπλα... αἱ ἱεραὶ χεῖρες σας, αἱ εὐλογοῦσαι τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανούς, ἂς λάβωσι τώρα μάχαιραν καὶ πῦρ κατὰ τῶν τυραννούντων τοὺς ὀρθοδόξους...»[27, 28].

11. Ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν[29] ἀπευθυνομένη πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν Σπε-

τσῶν ἔγραφε «...εἴμεθα ἐνθουσιασμένοι... διὰ νὰ συνδράμωμεν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις... δὲν ἐλείψαμεν ἀμέσως νὰ βάλωμεν μερικὰ καράβια εἰς τὰ πανιά, καταγινώμενοι διὰ νὰ ἑτοιμάσωμεν καὶ ὅσα ἄλλα ἠμπορέσομεν· μάλιστα ἀπὸ τὰ πλησίον μας παραθαλάσσια, ἀπὸ διάφορα μέρη ὁποῦ κατοικοῦν ἀγαρηνοί, οἱ χριστιανοὶ ἀδελφοί μας μᾶς γράφουν καὶ ζητοῦν ἔλεος καὶ βοήθειαν, διὰ νὰ τοὺς προφθάσωμεν καράβια διὰ νὰ δώσωμεν κρότον εἰς τοὺς τυράννους καὶ νὰ βοηθήσωμεν τοὺς ὁμογενεῖς μας· ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ἀδελφοὶ καὶ γνωρίζετε καλώτατα, ὅτι μόνοι μας δὲν ἠμποροῦμεν νὰ προφθάσωμεν διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν τὸ κακὸν ὁποῦ ἠμπορεῖ νὰ προξενηθῇ εἰς τοὺς ἀδελφούς μας... προφθάσατε ἀδελφοὶ μὲ μερικά σας καράβια...»[30].

12. Αὕτη λοιπὸν ὑπῆρξεν ἡ κινητοποίησις τῶν νήσων κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἀνάλογος ἦτο ἡ ἐξέγερσις τῶν στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τῆς τουρκικῆς τυραννίας. Πάντες ἐδέχθησαν ὡς ζήδωρον πνοὴν εἰς τὴν αὐχμηρὰν γῆν τῆς δουλείας τοὺς λόγους τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ὅστις ἀφιχθεὶς εἰς Ἰάσιον ἐκυκλοφόρησε ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἥτις μεταξὺ ἄλλων ἔγραφεν: «Ἕλληνες! Πρὸ πολλοῦ οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης πολεμοῦντες ὑπὲρ τῶν ἰδίων δικαιωμάτων αὐτῶν μᾶς ἐπροσκάλουν εἰς μίμησιν... Οἱ Σέρβοι, οἱ Σουλιῶται καὶ ὅλη ἡ Ἤπειρος ὁπλοφοροῦντες μᾶς περιμένουν... Ἂς ἀντηχήσωσι λοιπὸν ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν ἦχον τῆς πολεμικῆς μας σάλπιγγος, καὶ οἱ κοιλάδες ἀπὸ τὴν τρομερὰν κλαγγὴν τῶν ἁρμάτων μας... Ποία ἑλληνικὴ ψυχὴ θέλει ἀδιαφορήσει εἰς τὴν πρόσκλησιν τῆς πατρίδος... Ἂς πολεμήσωμεν εἰς τοὺς τάφους τῶν πατέρων μας...»[31].

Πράγματι δὲ οὐδεμία Ἑλληνικὴ ψυχὴ ἐπέδειξε ἀδιαφορίαν ἢ ὀλιγορίαν εἰς τὴν τοιαύτην πρόσκλησιν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Πατρίδος. Ἡ ἐξέγερσις τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ ὑπῆρξεν σύσσωμος καὶ ἀκαριαία. Ἡ βιαιότης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰ ἀπροσδοκήτως ἀλλεπάλληλα καίρια πλήγματα τὰ ὁποῖα ἐπέφερεν αὕτη ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, εἶχον ὡς συνέπειαν νὰ παραλύσουν πᾶσαν σοβαρὰν τουρκικὴν πολεμικὴν ἀντίδρασιν. Τὸ τουρκικὸν μένος ἐνετοπίσθη εἰς τὴν καταδίωξιν τῶν κατοίκων τῶν πόλεων καὶ τὴν βεβήλωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Τοσοῦτον δὲ ἦτο τὸ ποταπὸν μένος τούτων κατὰ τῶν ἀμάχων Ἑλλήνων ὥστε «ἀπέσπων τὰ θύματα αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ ὤθουν αὐτὰ μετ᾽ ἰδιαιτέρας ἡδονῆς πρὸς τὸν θάνατον»[32]. Ταύτης οὔσης τῆς ἀπανθρώπου συμπεριφορᾶς τῶν Τούρκων, ἔναντι τῶν ἀνυπερασπίστων καὶ τῶν ἐκκλησιῶν, δὲν ἦτο δυνατὸν ἡ ἐκδίκησίς των νὰ μὴν στραφῇ καὶ κατὰ τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ὀρθοδοξίας γενικώτερον: βάσανοι, διαζμοὶ γυναικῶν, διώσεις καὶ πυρπολήσεις οἰκιῶν τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων ἔλαβον χώραν ἐν αὐτῇ[33]. Τὸ ἀποκορύφωμα δὲ τῶν ἀποτροπαίων τούτων ἐγκλημάτων ἀπετέλεσεν, ἡ κατ᾽ Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους 1821 σύλληψις ἐν Κωνσταντινουπόλει, τοῦ Πα-

τριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄, τὸν ὁποῖον «...οἱ δήμιοι ἔσυραν πρὸς τὸν ἐν Φαναρίῳ τόπον τῆς ἐκτελέσεως, ὅπου χιλιάδες αἱμοδιψῶν ὀθωμανῶν ἀνέμιενον τὸ θῦμα, ἀπέθανεν ὡς Χριστιανὸς καὶ ὡς ἥρως» διότι ὡς ἔλεγεν ἡ ἐπὶ τοῦ πτώματός του ἐναποτιθεῖσα θανατικὴ ἀπόφασις[34], [35]: «ὁ Γρηγόριος ἦν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κρύφιος συνωμότης, ὅτι ἡ Πύλη ἐκ πολλῶν αἰτίων θεωρεῖ ἑαυτὴν πεπεισμένην περὶ τῆς εἰς τὴν συνωμοσίαν μετοχῆς αὐτοῦ καὶ ὅτι πατρὶς αὐτοῦ ἦν ἡ Πελοπόννησος, ὅπου ἐξερράγει νῦν ἡ ἐπανάστασις»[36]. Ὡς πρὸς τὴν συμμετοχὴν τοῦ Πατριάρχου εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ὑφίσταται διαφωνία τῶν ἱστορικῶν συγγραφέων[37].

Ὁ ἀποτρόπαιος ἀπαγχονισμὸς τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄ τοιαύτην συγκίνησιν καὶ φρίκην προεκάλεσεν εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην, ὥστε καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Μέττερνιχ ἀπεδοκίμασε τὴν πρᾶξιν, εἰπὼν «ἡ Πύλη ἐκλαμβάνει ὡς δύναμιν ὅ,τι ἀποτελεῖ ἁπλῶς καὶ μόνον προμελετημένην πρᾶξιν τρόμου»[38].

Κατὰ τὸν Γ. Γερβίνον «ἡ ἀποτρόπαιος αὕτη πρᾶξις ἤνοιξε τὴν πρώτην μεγάλην δίοδον εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ... ἔδωκεν εἰς τὸν ἀγῶνα χαρακτῆρα καταστρεπτικοῦ θρησκευτικοῦ πολέμου ... διήγειρε τὴν συμπάθειαν σύμπαντος τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου ὑπὲρ τοῦ δυστυχοῦς Ἔθνους τῶν Ἑλλήνων...»[39], ἐνῷ ὁ Κ. Μένδελσων ἀναφωνεῖ: «Αἶσχος τῇ ἀληθείᾳ δι' ὅλον τὸν χριστιανικὸν κόσμον!»[40].

Οὕτω πως ἀντέδρασαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν σεισμὸν τοῦ ὑποδούλου Γένους. Παρὰ τὰ φρικώδη καὶ τρομοκρατικὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἔλαβον, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀναχαιτίσουν τοὺς χειμάρρους τῆς ἐπαναστατημένης λαύρας, ἡ ὁποία ἐπήγαζεν ἀπὸ τὰς πυρωμένας ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως στέφεται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ τρόμου τὸν ὁποῖον ἐπροξένησαν οἱ Ἕλληνες εἰς τοὺς Τούρκους· στέφεται ἀπὸ τὴν κατάληψιν τῆς Τριπολιτσᾶς τῆς ὁποίας ἡ ἅλωσις «ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ πρῶτος θεμέλιος λίθος τοῦ τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας οἰκοδομήματος»[41] καὶ σημαδεύεται μὲ τὸν μαρτυρικὸν καὶ ἡρωϊκὸν θάνατον[42] τοῦ Ἀθανασίου Διάκου.

Ὁ Κ. Μένδελσων ἐπιλέγων τὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ ἀγῶνος γράφει: «Ἐπισκοπῶν τις τὰ κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα μεταξὺ τέλους Μαρτίου καὶ ἀρχῶν Ἀπριλίου γενόμενα πρέπει νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι οὐδέποτε ἄλλοτε ἐπιχείρησις, ἐξετελέσθη μετὰ τοσαύτης ταχύτητος, ἑτοιμότητος καὶ ὁμοφωνίας, ὡς ἡ προσβολὴ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Τούρκων ὑπὸ τῶν μέχρι τοῦδε δούλων αὐτῶν»[43].

Δεύτερον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1822)

1. Εἴδομεν ἀνωτέρω τὰς λαμπρὰς ἐπιτυχίας τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως. Αἱ ἐπιτυχίαι αὗται ἀποκτοῦν ἰδιαιτέραν σημασίαν ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος, ὁ ἑλληνικὸς στόλος δὲν ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον καθοδήγησιν ἐνιαίας Κεντρικῆς Διοικήσεως καὶ συνεπῶς δὲν ἔδρα βάσει ἑνὸς ἐνιαίου πολεμικοῦ σχεδίου[44]. Ἀρχικῶς εἶχον συγκροτηθῆ «τρεῖς ἀνεξάρτητοι διοικητικῶς ἀπ' ἀλλήλων στόλοι, ὁ τῆς Ὕδρας, ὁ τῶν Σπετσῶν καὶ ὁ τῶν Ψαρῶν»[45].

Ἡ τοιαύτη τριχοτόμησις εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου διετηρήθη μέχρι τοῦ ἐν Κορίνθῳ σχηματισμοῦ τοῦ πρώτου Ὑπουργείου Ναυτικῶν (τὸ Μινιστέριον τῶν Ναυτικῶν), κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1822.

Εἰς τὸ ἐν λόγῳ Ὑπουργεῖον «αἱ τρεῖς νῆσοι συμμετεῖχον δι' ἀντιπροσώπων των»[46], ἡ δὲ ἁρμοδιότης τούτου ἦτο λίαν περιωρισμένη, δεδομένου ὅτι «ἡ κατ' οὐσίαν ναυτικὴ διοίκησις διεξήγετο ὑπὸ τῶν Κοινῶν τῶν τριῶν Ναυτικῶν Νήσων κεχωρισμένως, ἅτινα ἐμερίμνων περὶ τοῦ ἐξοπλισμοῦ, ἐφοδιασμοῦ καὶ χρηματοδοτήσεως τοῦ καθ' ἑαυτὰ στόλου»[47], [48].

2. Οἱ Τοῦρκοι γευθέντες κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως τὰ καίρια πλήγματα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, κατέστρωσαν σχέδιον καταστροφῆς τούτου διὰ τῆς ἀποβιβάσεώς των εἰς τὴν Ὕδραν.

Οὕτω λοιπὸν ἐν μέσῳ τοῦ χειμῶνος τοῦ 1822 τουρκικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Καπουδὰν Βέη ἐξέπλευσεν ἐκ Δαρδανελλίων μὲ σκοπὸν «νὰ καταλάβῃ τὴν Ὕδραν διὰ προδοσίας»[49], ἀπέτυχε ὅμως εἰς τὴν προσπάθειάν του ταύτην ἅτε γενόμενος ἀντιληπτὸς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου.

Κατόπιν τούτου, περὶ τὸ τέλος Φεβρουαρίου, κατευθυνθεὶς ὁ Τουρκικὸς στόλος πρὸς τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν[50], ἠναγκάσθη νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκεῖσε πρὸς Ζάκυνθον, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐμφανισθέντος τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Μιαούλην οἱ Τοῦρκοι «κατετρόμαξαν», καὶ ναυμαχούμενοι ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν στόλον ἀπέπλευσαν τελικῶς πρὸς Ἀλεξάνδρειαν.

Ἐνταῦθα κρίνομεν σκόπιμον νὰ ἀναφέρωμεν ἐν παρόδῳ ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν γραφέντων διὰ τὸν θρυλικὸν Ναύαρχον Ἀνδρέαν Μιαούλην[51], [52] (Βῶκον), ὅστις διὰ τῆς ἀκαταπονήτου δράσεως, τῆς εὐφυΐας[53] του καὶ τῆς τόλμης του ἐδέσποζε τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν, μολονότι ὅτε ἐξελέγη Ναύαρχος «συνήθισε νὰ γράφῃ μόνον τὸ ὄνομά του διότι τοῦτο ἀπήτει ἡ θέσις του». Οὗτος δὲ ἐξελέγη Ναύαρχος, διὰ τῆς ἀπὸ 11 Ἰανουαρίου 1823 Προκηρύξεως[54] τῶν Προκρίτων καὶ τοῦ Λαοῦ τῆς νήσου Ὕδρας.

Οὕτως ὁ Γ. Κριεζῆς γράφει[55]: «ὁ Μιαούλης ἐξέπληξε τὴν Εὐρώπην, κα-

ταστρέφων, ἢ διώκων τοὺς Τούρκους, καὶ ὑπηρετῶν ἡρωϊκῶς τὴν δικαιοτέραν ἐπανάστασιν».

Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος[56]: «ὁ Μιαούλης ἦτο ὁ ἀτρομητότατος τῶν ἀνθρώπων, ἐπιτείνων τὴν ἀρετὴν ταύτην μέχρι τῶν ἐσχάτων μεθορίων τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀφροσύνης».

Ὁ Γ. Γερβῖνος[57]: «ὁ Μιαούλης ἐξέχει ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐπαναστάσει ὡς εἷς τῶν καθαρωτάτων χαρακτήρων καὶ τῶν ἀγνοτάτων πατριωτῶν».

Ὁ Τ. Κωνσταντινίδης[58]: «Οἱ Ἕλληνες ναύαρχοι, ἰδιαζόντως δὲ οἱ Μιαούλης καὶ Σαχτούρης ἐθαυμάσθησαν τότε παρὰ τῆς κοινῆς ἐν Εὐρώπῃ γνώμης οὐχὶ τόσον διὰ τὸ θάρρος καὶ τὰ προσόντα τοῦ ἡγήτορος, ὅσον διὰ τὴν ναυτικὴν αὐτῶν δεξιοτεχνίαν, ἥτις ἤγγιξε τὸ ὅριον τῆς παρατόλμου τελειότητος».

Ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὡς Πρόεδρος τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος, ἔγραφε[59] περὶ αὐτοῦ ὅτι «χωρὶς αὐτὸν τὸ ναυτικὸν τῆς Ἑλλάδος ματαιοῦται», ἡ δὲ ἐν Ζακύνθῳ Ἐπιτροπὴ ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Ζαΐμην, ὅτι «ἡ Εὐρώπη γνωρίζει κυρίως διὰ προέδρους τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τὸν Ζαΐμην, Κολοκοτρώνην καὶ Μιαούλην»[60].

3. Κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ 1822, ἔλαβε χώραν νέα ναυμαχία μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ἀρχικῶς περὶ τὴν Ναύπακτον καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὰ περὶ τὸ Μεσολόγγιον ὕδατα. Εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην οἱ Ἕλληνες ναυμάχοι ἐκκίνησαν μὲ τὴν ἀπόφασιν «νὰ χαθοῦν ἢ νὰ καύσουν τὸν ἐχθρικὸν στόλον»[61].

Εἰς σχετικὰς πληροφορίας ἐκ Μεσολογγίου εὑρεθείσας εἰς τὰ ἔγγραφα τοῦ **Δ. Ρώμα, ἀνεφέρετο** μεταξὺ ἄλλων ὅτι: «ἐμφανισθέντος ἐδῶ τοῦ ἐδικοῦ μας στόλου εἰς τὰς 15 τούτου — ὑπονοεῖ τὸν μῆνα Μάρτιον — ἐμψυχώθησαν πάλιν οἱ ἡμέτεροι, οἱ δὲ ἐχθροὶ ἤρχισαν νὰ μαντρώνωνται. Ἡ ἀπόφασις τῶν τριῶν ναυμάχων μας Ἰωάννου Δ. Βώκου Ὑδραίου, Νικολάου Ἀποστόλου Ψαριανοῦ καὶ Γκίκα Τζιούπη Σπετζιώτου, ἦτον ἢ νὰ κατακαύσουν τὸν ἐχθρὸν δι' ὅλου ἢ νὰ χαθῶσιν μὲ ὅλα των τὰ πλοῖα, τὸν ἀριθμὸν 60... ὁ ἐχθρικὸς ἰδὼν πλέον τὴν ἀπόφασιν τῶν ἡρώων καὶ μὴ δυνάμενος νὰ λάβῃ πλέον ἄλλο καταφύγιον, ἐβάλθη εἰς τὰ πανιὰ... Ἀδελφέ, ὁποίαν γενναιότητα καὶ ἀνδρείαν ἔδειξαν οἱ ἐδικοί μας οὔτε δύναμαι νὰ σᾶς περιγράψω, οὔτε πιστεύεται. Ὁ Ναύαρχος Ὑδραῖος διὰ 11/2 ὥραν ἐκτυπᾶτο μὲ 3 φρεγάδας χωρὶς νὰ φαίνεται τελείως... Ἂν τοῦτο, ἀδελφέ, σοὶ φαίνεται θαῦμα ἔχεις δίκαιον· ἀλλὰ εἶναι ἀλήθεια. Εἰς τὴν μάχην αὐτὴν ἐστάθη θεατὴς καὶ αὐτόπτης ὁ ἐδικός μας ἰατρὸς Μάγερ... καὶ εἷς ἀνεψιός μου... Μετὰ τὴν μάχην ὁ μὲν ἐδικός μας στόλος ἐστάθη διὰ 3 ἡμέρας εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου... ὁ δὲ ἐχθρικὸς εἰς τὴν Ζάκυνθον... Στοχάσου, ἀδελφέ, ὁποίαν εὐχαρίστησιν ἔλαβα... ἄχρι τοῦ μεσονυκτίου μὲ τὸν Ναύαρχον Ψαριανόν, φίλον μου παλαιόν, ἐστάθην εἰς τὸν Ναύαρχον Ὑδραῖον, ὅπου ἦτο γενικὴ συνέλευσις ὅλων τῶν Ναυάρχων καὶ ἐσκέπτοντο ὁποίαν ὥραν θὰ ὑπάγωσι πάλιν εἰς Πάτραν, καὶ ἂν εἶναι ἐκεῖ ὁ

ἐχθρικὸς νὰ τὸν ἐξολοθρεύσουν. Εἰς τὴν αὐτὴν περίστασιν εἶδον τὰ ἡρωϊκὰ φρονήματα τῶν Ἑλλήνων· ἀπὸ τὸν μεγαλύτερον ἕως τὸν μικρότερον δὲν ἠκούετο ἄλλη φωνή, εἰ μὴ θάνατος, ἢ ἐξολόθρευσις τοῦ ἐχθροῦ...[62].

4. Κατὰ τὸν μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1822 ἰσχυρόταται τουρκικαὶ ναυτικαὶ δυνάμεις προέβησαν εἰς τὴν πλήρη[63] καταστροφὴν καὶ πυρπόλησιν τῆς Χίου. Ἐκ τῶν 100.000 κατοίκων τῆς νήσου ἀπέμειναν μετὰ τὴν καταστροφὴν 2.000. Αἱ τουρκικαὶ ὠμότητες[64] εἰς βάρος τῶν κατοίκων τῆς νήσου ὑπερέβησαν πᾶν προηγούμενον. Ἅμα ἀγγελθείσης τῆς συμφορᾶς, ὁ ἑλληνικὸς στόλος συγκείμενος ἐκ 56 πλοίων ἀπέπλευσε πρὸς τὴν Χίον πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐκδικηθῇ τὸ αἷμα τῶν ἀδελφῶν Χίων. Εἰς τὸν θρυλικὸν Κων/νον Κανάρην καὶ τὸν Πιπίνον, εἰς τὰ Ψαρὰ καὶ εἰς τὴν Ὕδραν ἔλαχεν ἡ τιμὴ νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς τυράννους.

Ὁ Κανάρης καὶ ὁ Πιπῖνος ἡγούμενοι δύο πυρπολικῶν ἔχοντα [32] ἐθελοντὰς «οἵτινες μεταλαβόντες τῶν ἀχράντων μυστηρίων εἶχον ἀποφασίσει καὶ προπαρασκευασθῇ νὰ τιναχθῶσι ἐν ἀποτυχίᾳ εἰς τὸν ἀέρα»[65].

Τὸ πυρπολικὸν τοῦ Κανάρη ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του καὶ νὰ θέσῃ πῦρ ἐπὶ τῆς εὑρισκομένης εἰς τὸ στενὸν τῆς Χίου τουρκικῆς ναυαρχίδος ἐν μέσῳ ἀλλαλαγμῶν καὶ συγχίσεως τῶν Τούρκων, φονευθέντος καὶ τοῦ Καπουδὰν Πασᾶ ὁ ὁποῖος «ἐξέπνευσεν ἐκεῖ, ὅπου εἶχε πρὸ μικροῦ διατάξει τὴν θανάτωσιν τῶν Χίων Ὁμήρων»[66].

Χαρακτηριστικῶς ὁ Γ. Γερβίνος σημειώνει[67]: «Ἀπερίγραπτος ἦτο ἡ σύγχισις ἐν τῷ στόλῳ, φόβος δὲ καὶ τρόμος κατέλαβεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν τοὺς Τούρκους, ὥστε χωρὶς νὰ περιμένωσι δευτέραν ἐπίθεσιν ἀπέπλευσαν πάλιν εἰς Δαρδανέλλια». Οὕτω πως διεξῆγον οἱ Τοῦρκοι τὸν ἀγῶνα. Προέβαινον εἰς τὸν ἐξανδραποδισμὸν χιλιάδων ἀμάχων Ἑλλήνων, καὶ ὅταν ἐνεφανίζοντο οἱ ναυμάχοι τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐτρέποντο πανικόβλητοι εἰς φυγήν.

Σχετικῶς ὁ Α. Λιγνὸς γράφει[68] ὅτι τὸ πυρπολικὸν τοῦ Γ. Πιπίνου[69] ἠδυνήθη νὰ θέσῃ πῦρ ἐπὶ τῆς τουρκικῆς ὑποναυαρχίδος, ἐνῷ τοῦ Κανάρη ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος. Τὰ γεγονότα ταῦτα ἔλαβον χώραν τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ μηνὸς Ἰουνίου.

Κατὰ τὸν Κ. Παπαρρηγόπουλον, ἡ πυρπόλησις ὑπὸ τοῦ Κανάρη τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ τραυματισθῇ θανασίμως ὁ ναύαρχος τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου καὶ νὰ ἀπωλεσθοῦν σχεδὸν ἅπαντες οἱ συνηγμένοι ἐν αὐτῇ Τοῦρκοι ἀνερχόμενοι εἰς 2.000 ἄνδρας, καὶ οὕτω νὰ ματαιωθῇ ἡ κατὸ τῶν Ψαρῶν σχεδιαζομένη προσβολὴ ὑπὸ τῶν Τούρκων[70].

Ἰδοὺ λοιπὸν νῦν ἐνώπιόν μας ὁ θρυλικὸς Κανάρης, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπιβάλλει νὰ μὴ προχωρήσωμεν ἐὰν δὲν εἴπωμεν δύο λέξεις καὶ περὶ τούτου. Θὰ καταφύγωμεν καὶ πάλιν εἰς γνώμας καθολικοῦ κύρους: Οὕτως ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος γράφει: «... ὡς ἁπλοῦς πυρπολητὴς ὑπῆρξεν ὁ φοβερώτερος τῶν κεραυνῶν οὓς κατήρασσεν ἐπὶ τῶν πολεμίων ὁ ἑλληνικὸς στόλος»[71], ἐνῷ

ἀναφέρει οὗτος τὰς πηγὰς τοῦ Γάλλου ἱστορικοῦ Jurien de la Graviere, ὁ ὁποῖος γράφει περὶ τοῦ Κανάρη, ὅτι ἦτο «εἷς ἐκ τῶν γενναιοτέρων ἀνδρῶν ἐξ ὅσων μνημονεύει ἡ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων Ἱστορία» καὶ ὅτι μόνος ἦτο ἥρως ἐπιτήδειος νὰ συγκινήσῃ τὴν καρδίαν τῶν ποιητῶν καταστρέψας ἐντὸς ἓξ μηνῶν δύο δίκροτα καὶ 3.000 πολεμίους, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν ἀκοὴν τοῦ ὀνόματός του ἐτρέποντο εἰς φυγήν[72]. Ἐπρόκειτο διὰ φυσιογνωμίαν[73] πρώτου μεγέθους.

Πράγματι, ἡ ποίησις δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακάμψῃ τοὺς ψυχικοὺς κραδασμοὺς τοὺς ὁποίους προεκάλεσεν ὁ Κανάρης! Ὁ ποιητής μας Ἀχιλλεὺς Παράσχος, τραγούδησε ὡς ἑξῆς τὸν Ψαριανὸ Μπουρλοτιέρη.

«Κ α ν ά ρ η ς ! τὶ ὠκεανός, τὶ ποίησις μεγάλη!
Λ ὲ ς τ' ὄ ν ο μ ά τ ο υ, κι' ἀστραπὲς γεμίζουν τὸν αἰθέρα,
κατάρτια ρίχν ἡ θάλασσα καμμένα στ' ἀκρογιάλι,
κ' ἡμέρα νύχτα γίνεται καὶ στὸ σκοτάδι μέρα·
τὸ ὄνομά του ὅποιος τὸ εἰπῇ ψηλώνει, ὅλ ἀναβαίνει
... ...»[74]

5. Ὅτε κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 1822 ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἀπεπειράθη νὰ παράσχῃ βοήθειαν εἰς τοὺς ἐν Ναυπλίῳ πολιορκουμένους Τούρκους, δὲν ἠδυνήθη[75] νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του διότι ἐδέχθη τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐν τῷ Ἀργολικῷ κόλπῳ καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἄπρακτος ἀφοῦ κατέλιπεν αἰχμαλωτισθέντα ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου δύο πλοῖα.

Καθ' ἃ δὲ ἀναγράφει τὸ ἡμερολόγιον τοῦ πολεμικοῦ πλοίου «Θεμιστοκλῆς», ὁ ἐχθρικὸς στόλος συνέκειτο ἐξ ὀγδοήκοντα πλοίων καὶ ἐμφανισθεὶς πρὸ τοῦ εἰς Σπέτσας εὑρισκομένου ἑλληνικοῦ, συνισταμένου ἐξ ἑξήκοντα δύο πλοίων, κατόπιν γενομένης συγκρούσεως, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ[76] εἰς Λακωνίαν καταδιωκόμενος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Ὁ δὲ Ναύαρχος τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου δικαιολογούμενος διὰ τὴν τοιαύτην ἀνικανότητα τοῦ στόλου του νὰ ἐφοδιάσῃ τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ Ναυπλίου πολιορκουμένους Τούρκους ἔγραφε πρὸς τὸν διοικητὴν τούτου, μεταξὺ ἄλλων τὰ ἑξῆς, δίδων ἀναληθεῖς πληροφορίας: «Διὰ νὰ ἐμβάσωμεν τροφὰς εἰς τὸ φρούριον τοῦ Ναυπλίου ἐξεπλεύσαμεν ἀπὸ Πάτρας... ἐφθάσαμεν εἰς τὰ μέρη τῆς Ὕδρας καὶ Σπετσῶν... Ἐπειδὴ ὅμως ἐφάνησαν καὶ ὀγδοήκοντα πλοῖα τῶν ἀπίστων Ὑδραίων καὶ Σπετσιωτῶν»[77]. Εἰς ἕτερον δὲ ἔγγραφον ἔγραφε: «... Ἐκτὸς ὅτι ὁ ἀήττητος[78] στόλος δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐμβῇ εἰς τὸ φρούριον τοῦ Ναυπλίου διὰ τὸ ἀβαθὲς τῶν ὑδάτων, ἐβεβαιώθημεν ἀκόμη ὅτι εἰς τὸ ἐπιθαλάσσιον φρούριον τοῦ Ναυπλίου εἶναι κεκρυμμένα ἓξ ἡφαίστεια τῶν ἀπίστων, καθὼς ἀκόμη ἄλλα δέκα εἰς Σπέτσας, τὰ ὁποῖα ἔχομεν πληροφορίαν ὅτι ἔχουν ἑτοιμότητα...»[79].

Ὁ Τοῦρκος λοιπὸν Πασσᾶς ὁμολογεῖ ἐμμέσως πλὴν σαφῶς ὅτι ὁ τρόμος τῶν ἑλληνικῶν πυρπολικῶν δὲν τὸν ἐπιτρέπει νὰ κινηθῇ πρὸς τὸ Ναύπλιον. Σχε-

τικῶς πρὸς τὴν ἀποτυχοῦσαν ταύτην ἀπόπειραν τοῦ τουρκικοῦ στόλου πρὸς ἀνεφοδιασμὸν τοῦ Ναυπλίου ὁ Κ. Μένδελσων γράφει: «... οὐδεμίαν ἀπετόλμησε καιρίαν προσβολὴν κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, φόβῳ τῶν ἑλληνικῶν πυρπολικῶν, οὔτ ἐπεχείρησέ τι εἰς βοήθειαν τοῦ στενῶς πολιορκουμένου Ναυπλίου»[80].

Κατὰ τὰς συγκρούσεις[81] δὲ ταύτας τοῦ ὑδραϊκοῦ στόλου ἡγεῖτο ὁ Μιαούλης, ὁ δὲ Γ. Πιπῖνος προέβη εἰς τὴν πυρπόλησιν ἀλγερινοῦ πλοίου παρὰ τὴν νῆσον Δοκόν, οἱ δὲ Κανάρης καὶ Βρατσάνος ἐτέλουν ἐν διαρκεῖ καταδιώξει τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου.

Ὁ Γ. Γερβῖνος γράφει ἐν προκειμένῳ ἐπιλέγων: «... καὶ νῦν ἔτι, ὅτε ὁ τουρκικὸς στόλος πεφοβισμένος ὑπισθοχώρησεν εἰς τὰ Δαρδανέλλια, δὲν ἦτο πλέον ὑπεροψία καὶ ἐκδίκησις, ἀλλ᾽ ἀθυμία τὸ αἴσθημα ἐν Σμύρνῃ, Χίῳ, Μυτιλήνῃ καὶ φόβος καὶ τρόμος πρὸ τῶν Ψαριανῶν, οἵτινες ὀχυρώσαντες τὴν νῆσον των διὰ τεσσαράκοντα τηλεβόλων, σταλέντων δῶρον παρὰ τοῦ συμπολίτου αὐτῶν Βαρβάκη, καὶ περιφρονοῦντες τοὺς ἐχθροὺς περιέπλεον θαλασσοκράτορες τὰς ἀκτάς, καὶ καθίστων ἐπισφαλῆ τὴν μέχρι τῶν συρίων καὶ αἰγυπτιακῶν ὑδάτων τουρκικὴν ἀκτοπλοΐαν. Μόνον ἐν ταῖς γωνίαις λιμενίσκων τινῶν καὶ ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ ἐτόλμα ἀκόμη νὰ ἐμφανίζεται ἡ τουρκικὴ σημαία. Τὸ Ναύπλιον εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ἐντελῶς ὑπὸ τοῦ ἀγερώχου στόλου. Οὐδὲν εἶχε νὰ ἐλπίσῃ πλέον τὸ φρούριον τοῦτο παρὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Δράμαλη...»[82].

6. Αἱ ὑπὲρ τῶν μαχομένων στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς ἐπιπτώσεις τῆς καταδιώξεως τοῦ Τουρκικοῦ στόλου, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ἐμφενέσταται. Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης εἰς τὴν ἀπὸ 12 Ὀκτωβρίου 1822 ἐπιστολήν του πρὸς τοὺς Καπεταναίους καὶ ὁπλαρχηγούς, γράφει ὅτι, συνεπείᾳ τῆς καταναυμαχήσεως τῆς τουρκικῆς ταύτης ἁρμάδας ἐξέλιπεν «ὁ φόβος ἀπ᾽ ἐκείνην»[83]. Ἰδοὺ ὅτι ἡ συνδρομὴ τοῦ στόλου ὅταν δύναται νὰ κινηθῇ οὗτος εἶναι σωτήριος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν ἀπομάκρυσιν τοῦ κινδύνου τὸν ὁποῖον διέτρεχον τὰ στρατεύματα τῆς ξηρᾶς ἐκ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου.

Τοῦτο γνωρίζουν καλῶς οἱ νησιῶται, δι᾽ αὐτὸν δὲ τὸν λόγον οἱ Ὑδραῖοι ἀπευθυνόμενοι πρὸς τὸν κατὰ τὸ Ἄργος στρατηγὸν Νικήταν Σταματελόπουλον, διὰ τῆς ἀπὸ 3 Ὀκτωβρίου 1822 ἐπιστολῆς των, ἔγγραφον μεταξὺ ἄλλων[84]: «... Γνωρίζομεν καλώτατα ὅτι εἰμὲν εὑρίσκοντο ἐκεῖ ἑλληνικὰ πλοῖα καὶ τὰ ἐχθρικὰ ἤθελον κυριεύσωσι καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς Τούρκους ἤθελον αἰχμαλωτίσει· γνωρίζομεν ἅπαντες καλώτατα ὅτι εἰμὲν εὑρίσκετο μικρὸς ἑλληνικὸς στόλος περιφερόμενος εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἑλλάδος ἔπρεπε νὰ δώσῃ μεγάλην ἐμψύχωσιν εἰς τοὺς ἀδελφούς μας χριστιανούς, ἀποδηλείασιν δὲ καὶ ἀπονέκρωσιν εἰς τοὺς ἐχθρούς μας· ταῦτα ὅμως γνωρίζοντες ἀδημονοῦμεν ἔτι μᾶλλον μὴ δυνάμενοι νὰ βάλωμεν τι εἰς πρᾶξιν ἡμεῖς, ἢ αἱ ἄλλαι δύο νῆσοι. Στοχασθῆτε Γενναιότατε ἀδελφέ, ὅτι ἐκτὸς τῶν ὑπερόγκων

ἐξόδων μας, διὰ τὴν τοπικὴν φύλαξιν τῆς νήσου μας, διὰ ἕνα ὁλόκληρον ἐνιαυτὸν μὲ ἰδικά μας μόνον ἔξοδα ἄνευ τινὸς ἐξωτερικῆς συνδρομῆς ἐβαστάξαμεν τὸν κατὰ θάλασσαν πόλεμον... ἡμεῖς μ' ὅλον τοῦτο ἕτοιμα ἔχομεν τὰ πλοιά μας, ὅσα δύνανται νὰ χρειασθῶσιν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, διορθώσαντες αὐτὰ ἰδίοις μας ἐξόδοις, καὶ ἅμα ὅπου μᾶς σταλθῶσι χρήματα διὰ νὰ τὰ ἐφοδιάσωμεν καὶ νὰ πληρώσωμεν τοὺς ναύτας, ἀμέσως πάλιν ἐκπλέουσιν... Περὶ τῶν συνενουμένων Τουρκικῶν στόλων σᾶς ἔγινε γνωστὸν ὅτι τρεῖς φοραῖς ἐφώρμησεν πρὸς τὸν Ναυπλιακὸν κόλπον καὶ εἰς τρεῖς φρικωδεστάτας ναυμαχίας ἐκρατήθησαν καὶ ἐδιώχθησαν μὲ καταισχύνην των... καὶ τώρα ἀκούομεν νὰ ἐπῆγαν πρὸς τὴν Ρόδον· εἰμὲν εἴχομεν χρήματα διὰ νὰ τοὺς ἀκολουθήσωσι τὰ πλοῖα μας βέβαια τοὺς εἴχαμε ἀφανίσει κατὰ κράτος...».

Πρόκειται ὁμολογουμένως περὶ ἐπιστολῆς ἀποπνεούσης βαθύτατον πατριωτισμὸν καὶ μεγίστην ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς ἱκανότητας τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Οἱ ἀγέρωχοι ναυμάχοι τῶν νήσων στρέφουν τὴν σκέψιν καὶ τὴν φροντίδα των εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα. Παντοῦ ἐπιθυμοῦν νὰ παρευρίσκωνται καὶ νὰ κτυποῦν τὸν ἐχθρόν· θέλουν νὰ τὸν ἀφανίσουν «κατὰ κράτος».

Μία νησίς, μία δρὰξ ἀνθρώπων, ἓν ταμεῖον ἰδιωτικὸν ὑψώνουν τὸ πελώριον ἀνάστημά των ἔναντι τῶν ἡνωμένων αὐτοκρατοριῶν! Καὶ ὅπως τὸ πάλαι ποτὲ ὁ Ἀρχιμήδης ἐζήτη νὰ στηριχθῇ εἰς ἕνα τιμῆμα γῆς διὰ νὰ κινήσῃ τὸ πᾶν, τώρα οἱ θρυλικοὶ ναυμάχοι ζητοῦν λίγα χρήματα διὰ νὰ ἐξαφανίσουν τοὺς Τούρκους, διὰ νὰ μεταμορφωθοῦν εἰς ἀγγέλους φρουροὺς ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος! Ἀλλὰ ἡ Ἑλλὰς στερεῖται παντελῶς χρηματικῶν πόρων. Ὁ στόλος ὅμως δέον νὰ κινηθῇ διότι ἄνευ τούτου οὐδὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ. Οὕτως ἡ ἑλληνικὴ Γερουσία ὡδηγήθη εἰς τὴν ἐπιβολὴν ἐράνου «... καθ' ὃν ἐπροσέφεραν πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ μὲν Δ. Ὑψηλάντης τ' ἀργυρᾶ σκεύη του, ὁ δὲ Νικήτας τὸ σπαθί του, τὸ ὁποῖον μετὰ ταῦτα ἐπέστρεψαν οἱ Ὑδραῖοι. Ἐπίσης ἐσύναξε καὶ πολλὰ ἀργύρια ἀπὸ τὰ Μοναστήρια καὶ ἐκκλησίας, ἵνα χρησιμεύσωσι πρὸς ἀπόπλευσιν τοῦ στόλου...»[85]. Τοῦτο ἔπραξε καὶ ἡ Ὕδρα[86] ἐπὶ τῶν ἰδικῶν της Μοναστηρίων, ἵνα ἐξοικονομηθοῦν αἱ ἀνάγκαι τῆς κινήσεως τοῦ στόλου. Νῦν ὑπὲρ πάντων ὁ ἀγὼν καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν ἀναφορᾷ δὲ πρὸς τὴν ἔλλειψιν χρημάτων ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Γενναῖον Καπετὰν Ἰωάννην Κολοκοτρώνην ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «... μὲ λύπην μας ἀποποιούμεθα τὴν περὶ φυσεκίων ζήτησίν σας, τὴν ἀνάγκην τῶν ὁποίων οἴκοθεν συναισθανόμεθα, καὶ προθυμίαν ἔχομεν νὰ τὰ οἰκονομήσωμεν, πόθεν ὅμως καὶ ἡμεῖς ἀγνοοῦμεν· οἱ πωλοῦντες τὰ τοιαῦτα ἀχρηματὶ δὲν τὰ δίδουσι· τὸ κεντρικὸν ταμεῖον δὲν ἔχει οὐδὲ ὀβολόν, μήτε ἀποστέλλεται πρὸς αὐτὸ ἀπὸ κανὲν μέρος· πῶς νὰ προβλέψωμεν λοιπὸν ἐφόδια καὶ πόθεν νὰ οἰκονομήσωμεν φυσέκια;...[87].

Τῆς Ἑλλάδος λοιπὸν στερουμένης καὶ τοῦ ὀβολοῦ εἰσέτι, τὰ παλληκάρια της προσφέρουν ὅ,τι πολύτιμο διαθέτουν τὴν στιγμὴν ἐκείνην, τὸ σπαθί των!

Τοῦτο ἔπραξεν, ὡς εἴδομεν ,ὁ στρατηγὸς Νικήτας Σταματελόπουλος. Οἱ ὑπερήφανοι ὅμως Ὑδραῖοι δὲν ἀποδέχονται τοιαύτας προσφοράς, αἱ ὁποῖαι μειώνουν τὰ πατριωτικά των αἰσθήματα, διὰ τοῦτο οἱ Πρόκριτοι τῆς Ὕδρας εἰς τὴν ἀπὸ 1 Νοεμβρίου 1822 ἐπιστολήν των πρὸς τὸν Νικήταν ἔγραφον[88], μεταξὺ ἄλλων: «... Τὸ ὅπλον τοῦτο οὐχὶ 3000 γρόσια ἀξίζει, ἀλλὰ εἶναι ἀνεκτίμητον· πότε ὅμως; ὅταν εἶναι εἰς χεῖρας σου, εἰς τὴν ζώνην σου καὶ κατακόπτει τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος. Οἱ Πελοποννήσιοι οἱ παρευρισκόμενοι εἰς τὴν γενναίαν σου ταύτην προσφορὰν πῶς ὑπέφερον... Ἡμεῖς φίλτατε, καὶ τὴν ἐσχάτην ρανίδα τῆς περιουσίας μας θυσιάζομεν πρὸ τοῦ νὰ ἐξοπλίσωμεν τὸν ὑπέρμαχον τῆς Ἑλλάδος. Στεῖλε ὅσον τάχιστον νὰ λάβῃς... τὸ σπαθί σου, μὴ ἀφήσῃς οὔτε ὥραν νὰ κοιμᾶται ἄχρηστος ἕνας τοιοῦτος θησαυρός, ὅστις μόνον εἰς τὰς χεῖρας σου γίνεται χρήσιμος». Ἐπανερχόμενοι δὲ οὗτοι διὰ ἑτέρας ἐπιστολῆς των πρὸς τὸν στρατηγὸν Νικήταν Σταματελόπουλον, τοῦ ἐγνώριζον ὅτι τὸ σπαθὶ παρεδόθη εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τούτου καὶ τὸν παρεκάλουν: «νὰ μὴν λείψῃ ποτὲ ἀπὸ τὴν δεξιά σας», γράφοντες ἅμα ὅτι: «οἱ Ναῦται μας, ἀδελφὲ ἀφίνουσι τὸ μηνιαῖον εἰς τὴν φαμελίαν των, ἥτις ἄλλον πρὸς τὸ ζῆν τρόπον δὲν ἔχει, ἐπειδὴ δὲν σᾶς λανθάνει ὅτι ἡ νῆσος μας μόνον πέτρας καὶ ἀνθρώπους ἔχει...»[89].

7. Περὶ τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Κανάρης ἐπέτυχε τὴν πυρπόλησιν τουρκικοῦ δικρότου παρὰ τὴν Τένεδον, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἑορτάσθη εἰς τὰ Ψαρὰ διὰ δοξολογίας καὶ ἔσχε μεγίστας ψυχολογικὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ ἠθικοῦ τοῦ ἐχθροῦ, δεδομένου ὅτι ἐκ τοῦ προκληθέντος πανικοῦ εἶχε διασκορπισθῇ ὁ τουρκικὸς στόλος καὶ εἶχεν ἀνάγκη νέων ἐπισκευῶν, πρᾶγμα ὅπερ συνέτεινε εἰς τὴν ἔτι περαιτέρω πτῶσιν τοῦ ἠθικοῦ τοῦ τουρκικοῦ ναυτικοῦ. Εἰς τὸν ἐπισυναφθέντα δὲ σχετικὸν λογαριασμὸν τῶν πυρπολιστῶν ,τὸν ὁποῖον οὗτοι ἀπέστειλον εἰς Ὕδραν, αἱ πάσης φύσεως δαπάναι τῆς πυρπολήσεως ἀνεβιβάζοντο εἰς 9000 γρόσια, ποσὸν «ἐκ τοῦ ὁποίου φαίνεται πόσον ὀλίγον ἐστοίχιζε μία τοιαύτη ἐπιχείρησις»[90].

Ὁ τουρκικὸς οὗτος στόλος προήρχετο ἀπὸ τὴν Κρήτην ἔνθα εἶχεν ἀποπλεύσει μετὰ τὴν καταδίωξίν του ἐκ τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ ἀνεφοδιάσῃ τὸ Ναύπλιον. Οὕτω λοιπὸν «εὑρέθη ἔντρομος καὶ ταραχθεὶς μεταξὺ Χίου καὶ Τενέδου εἰς τρομερὰν ἀνεμοζάλην»[91], συνεπείᾳ τῆς ὁποίας ἀπώλεσεν ἐν τῇ θαλάσσῃ περὶ τὰ 17 πλοῖα.

Οὕτω καὶ πάλιν χάρις εἰς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ στόλου καὶ τὴν πυρπόλησιν τῆς τουρκικῆς ὑπονταυαρχίδος ὑπὸ τοῦ Κανάρη, ὁ τουρκικὸς στόλος ἠναγκάσθη νὰ ἀποσυρθῇ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ ἀναζητήσῃ ἀσφαλέστερον καταφύγιον εἰς τὰ Δαρδανέλλια.

Τοιουτοτρόπως τὰ μικρασιατικὰ παράλια ἔμειναν ἀπροστάτευτα ἔναντι τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ψαριανῶν καὶ τῶν Κασσίων, οἱ ὁποῖοι ἔφθανον λαφυραγωγοῦντες μέχρις Αἰγύπτου. Ἦτο πλέον γεγονὸς ὅτι «ἡ ἀδυναμία τοῦ τουρκικοῦ ναυτικοῦ εἶχε καὶ πάλιν ἀριδήλως καταδειχθῇ»[92].

Ἡ τοιαύτη καθήλωσις τοῦ τουρκικοῦ στόλου καὶ ἡ πλήρης ὡς ἐκ τούτου ἀδυναμία του νὰ παράσχῃ οἱανδήποτε βοήθειαν εἰς τοὺς πολιορκουμένους Τούρκους τοῦ Ναυπλίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ κλοιὸς ὁλονὲν περιεσφύγγετο ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς, εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἅλωσιν τούτου κατὰ μῆνα Δεκέμβριον τοῦ 1822.

8. Ὅτε κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ 1822 τουρκικὸς στρατός, ὑπὸ τὸν Ὀμὲρ Βριώνη, ἀνερχόμενος εἰς 11000 ἄνδρας ἐκάλυψε τὸ βαθύπεδον τοῦ Μεσολλογγίου, ἐνῷ παραλλήλως ὁ Γουσοὺφ Πασσᾶς τῶν Πατρῶν ἀπέκλεισεν ἀπὸ θαλάσσης τοῦτο ἔχοντος «πενιχρά»[93] τεχνιτὰ ἀμυντικὰ μέσα, ἐπεμβαίνει καὶ αὖθις ὁ Ὑδραϊκὸς στόλος, ὁ ὁποῖος ἠδυνήθη νὰ εἰσάξῃ τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια εἰς τοὺς πολιορκουμένους καὶ νὰ προβῇ εἰς τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολλογγίου, ἀποβιβάσας συγχρόνως καὶ 1000 στρατιώτας Πελοποννησίους ὑπὸ τοὺς Πετρόμπεην, Ζαΐμην καὶ Δεληγιάννην.

Ἐνισχυθείσης οὕτω τῆς φρουρᾶς τῶν πολιορκουμένων δι' ἐμψύχου ὑλικοῦ, πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν, ἡ ὑπὸ τῶν Τουρκοαλβανῶν ἐπιχειρηθεῖσα κατάληψις τοῦ Μεσολογγίου, κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰανουαρίου τοῦ 1823, ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, οἱ δὲ Τουρκοαλβανοὶ φεύγοντες ἀτάκτως ἀποδεκατίζοντο ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς, καὶ οὕτως ἀπετύγχανε καθ' ὁλοκληρίαν καὶ ἡ περίφημος ἐκστρατεία τοῦ Δράμαλη, ἡ τόσον «τολμηρῶς σχεδιασθεῖσα»[94]. Ταῦτα πάντα ὠφείλοντο εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἑλληνικῶν πλοίων «ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν ὁποίων»[95] τὰ ἐχθρικὰ κατέφυγον εἰς Πάτρας.

Οὕτως ἡ φοβερὰ στρατιὰ τοῦ Δράμαλη, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει ,ὑφισταμένη τὰ ἀνηλεῆ πλήγματα τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ ξηρᾶς ἐνῷ τὰ λείψανα αὐτῆς εὑρεθέντα πολιορκούμενα εἰς τὴν Κόρινθον, ἀπέθνησκον καθημερινῶς ὑπὸ ἀσιτείας, δεδομένου ὅτι ὁ Κορινθιακὸς κόλπος εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα ἠμπόδιζον τὸν ἐφοδιασμὸν τῶν ἐν Κορίνθῳ τουρκικῶν στρατευμάτων ἀπωλέσαντα[96] τὰ 9/10 τῆς ἀρχικῆς των δυνάμεως, ἀπέτυχεν οἰκτρῶς.

9. Αὕτη ὑπῆρξεν ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς ἡ δρᾶσις καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ ὁποῖον συνοδεύεται ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων ἐπὶ τῶν θαλασσῶν, τὴν ἀναπτέρωσιν ἔτι περαιτέρω τοῦ ἠθικοῦ τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν, τὰς ἐπιτυχίας τῆς Χίου καὶ Τενέδου, τὴν πτῶσιν τοῦ Ναυπλίου καὶ τὴν ὁλοσχερῆ ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Δράμαλη τοῦ ὁποίου ἡ στρατιὰ ἀπεδεκατίσθη. Πρὸσέτι μεσοῦντος τούτου τοῦ ἔτους παρεδόθησαν διὰ συνθήκης οἱ Τοῦρκοι τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐνταῦθα θὰ ἠθέλαμε νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὴν συμπεριφορὰν τῶν Ἑλλήνων ἔναντι τῶν πολεμίων Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ὁσάκις εὕρισκον τὴν εὐκαιρίαν προέβαινον εἰς φρικτὸν ἐξανδραποδισμὸν τῶν ἀμάχων Ἑλλήνων, ὡς τοῦτο συνέβη εἰς Χῖον.

Ἀντιθέτως, καθ' ἃ ἀναφέρει ὁ Λ. Μιαούλης, ὅτε κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ ἔτους τούτου, οἱ Τοῦρκοι τῶν Ἀθηνῶν παρεδόθησαν διὰ συνθήκης, ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀναχωρήσουν διὰ τὴν πατρίδα των, ἡ Ἑλλὰς τοὺς μετέφερεν ἰδίαις αὐτῆς δαπάναις[97].

Τοῦτο συνέβη καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Ναυπλίου, ὁπότε ὁ Ὑδραϊκὸς στόλος ὑπὸ τὸν Μιαούλην, ἀφοῦ ἔσωσε τὴν ζωὴν πολλῶν Τούρκων ριφθέντων εἰς τὴν θάλασσαν ἐκ φόβου, τοὺς μετέφερε σώους εἰς Ἔφεσσον[98]!! Τὸ αὐτὸ δὲ ἔλαβε χώραν[99] καὶ ὅτε κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1822 ἐκυριεύθη τὸ φρούριον τῆς Κορίνθου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὁπότε οἱ Τοῦρκοι ἐπιβιβασθέντες ἑλληνικῶν πλοίων μετεφέρθησαν εἰς τὰ τουρκικὰ παράλια.

Ἡ συμπεριφορὰ αὕτη ἀποτελεῖ πράγματι ἐπισφράγισιν τῆς ἑλληνικῆς μεγαλοψυχίας, ἡ ὁποία δὲν ὑπέστη οὐδεμίαν ἀλλοίωσιν εἰς τὴν μακραίωνα περίοδον τῆς δουλείας.

10. Τέλος, περατοῦντες τὴν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁρᾶσιν τῶν τριῶν νήσων, δέον νὰ εἴπωμεν ὅτι αὗται ἀπετέλεσαν καὶ τοὺς φρουροὺς τῆς πιστῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀποφάσεων τῆς ἑλληνικῆς Διοικήσεως, ὁσάκις αὗται δὲν ἐφηρμόζοντο ὑπὸ τῶν τιμημάτων τοῦ ἀγωνιζομένου Ἔθνους.

Οὕτως, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀρνήσεως τῆς νήσου Νάξου νὰ καταβάλῃ τὸν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως καθορισθέντα φόρον, οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, ἀπευθυνόμενοι δι' ἐπιστολῆς των πρὸς τοὺς συναδέλφους τῆς Νάξου ἔγραφον: «Ἡμεῖς αἱ τρεῖς νῆσοι, Ὕδρα, Σπέτσαις καὶ Ψαρά, αἱ ὁποῖαι ἀκαταπαύστως ἐπαγρυπνοῦσαι μὲ τὴν θαλάσσιον δύναμίν μας κατὰ τοῦ τυραννικοῦ στόλου ἐκαταδαπανήσαμεν ἅπασαν τὴν ἡμετέραν περιουσίαν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας, δίδομεν πᾶσαν δύναμιν εἰς αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ συναθροίσωσι τὰς συνεισφορὰς καὶ δέκατα, διὰ νὰ μᾶς προφθάσωσι χρήματα πρὸς διατήρησιν τῶν ἡμετέρων στόλων ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ. Καὶ ἂν κατὰ δυστυχίαν εὑρεθῶσι ἄτομά τινα ἐναντιούμενα εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον καὶ εἰς τὸν ὑπὲρ πίστεως πόλεμον, θέλομεν τοὺς προφθάσει μ' ὅσα πλοῖα ἤθελον μᾶς ζητήσει πρὸς ποινὴν τῶν τοιούτων»[100].

Ἰδοὺ λοιπὸν ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι καὶ ὁ στόλος των ἐπιζητοῦν τὴν περιφρούρησιν τῶν ἀποφάσεων τῆς ἑλληνικῆς Διοικήσεως, τοῦ κοινοῦ συμφέροντος καὶ τῆς συνεισφορᾶς πάντων τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ βάρη τοῦ ἀγῶνος.

Κατωτέρω παραθέτομεν* δύο φωτοτυπίες ἐπιστολῶν ἀφορώσας τὴν μέριμναν τῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος.

α) Ἐπιστολὴ Προκρίτων Ὕδρας πρὸς Προκρίτους Σπετσῶν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 2 Ἀπριλίου 1822. (αὕτη εὑρίσκεται εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ὑπ' ἀριθ. 11132).

Διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς των, οἱ Πρόκριτοι τῆς νήσου Ὕδρας καθίστουν γνωστὸν πρὸς τοὺς συναδέλφους των τῶν Σπετσῶν, ὅτι ἑτοίμασαν μπουρλότα (πυρπολικὰ) διὰ νὰ ἀποπλεύσουν πρὸς Χίον καὶ ὅτι καταγίνονται εἰς τὴν προ-

παρασκευὴν καὶ ἄλλων. Ζητοῦν δὲ ἀπὸ τοὺς Προκρίτους Σπετσῶν, ὅπως καὶ οὗτοι ἑτοιμάσουν ὅσα καράβια ἠμποροῦν περισσότερα, πρὸς βοήθειαν τῶν ἀδελφῶν χριστιανῶν τῆς Χίου.

β) Ἐπιστολὴ τῶν Προκρίτων Σπετσῶν πρὸς τοὺς Πετρόμπεην Μαυρομιχάλη καὶ Θεόδωρον Κολοκοτρώνην, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 20 Ἰουλίου 1822. (Ἔγγραφον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ὑπ' ἀριθ. 11342).

Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης οἱ Πρόκριτοι τῶν Σπετσῶν, ἀφοῦ ἀποκαλοῦν τοὺς παραλήπτας ὡς ἀπογόνους τοῦ Λεωνίδα, τοῦ Μιλτιάδη καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοὺς καλοῦν νὰ πολεμήσουν μὲ τὴν ἀνδρείαν ἐκείνων, τοὺς γνωρίζουν συγχρόνως ὅτι προβαίνουν εἰς τὰς ἀναγκαίας προετοιμασίας πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις ἀπέπλευσε πρὸς τὰς Πάτρας. Περαιτέρω δηλοῦν ὅτι: «Ἡμεῖς σύμφωνοι μὲ τοὺς συναδέλφους μας Ὑδραίους καταγινόμεθα νὰ ἐκπλεύσωμεν μὲ τὰ πλοῖα μας πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα μὲ ἀπόφασιν νὰ πυρπολήσωμεν θείᾳ βοηθείᾳ τὸν ἐχθρόν...».

Παράγραφος δεκάτη ἑνάτη

Τρίτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1823)

1. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου 1823, ὁ Τουρκικὸς στόλος, συγκείμενος ἐξ 22 πολεμικῶν πλοίων καὶ περιπλέων εἰς τὰ παράλια τοῦ Ἄθω «οἱ κάτοικοι τῶν παρακειμένων νήσων, Σκύρου, Σκοπέλου, Σκιάθου... μὴ βλέπουσαι Ἑλληνικὰ πλοῖα ν' ἀντιπαραταχθῶσιν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἀμφιβάλλουσαι περὶ τῆς ἀσφαλείας αὐτῶν, ἐμελέτησαν τὴν ἀποφυγὴν τῆς ὑπογοίας μὲ τὴν ταχεῖαν ὑπόκλισιν...»[101].

Τελικῶς ὅμως ἡ ὑποταγὴ ἀπεφεύχθη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῆς προβληθείσης ἀντιστάσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἀνηγγέλθη εἰς τὸν Τοῦρκον Ναύαρχον ἡ ταχεῖα ἄφιξις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ὁπότε οὗτος ἀνεχώρησε. Πράγματι δὲ ἀφιχθέντος ἐκεῖ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Ναύαρχον Μιαούλην καὶ ναυμαχήσαντος μεταξὺ Εὐβοίας - Σκιάθου - Τρικέρων ἠναγκάσθη ὁ ἐχθρικὸς στόλος νὰ ἀπέλθῃ εἰς Τένεδον. Ἐπιστρέφων δὲ ὁ στόλος οὗτος καὶ συναντήσας εἰς τὸν Μαλιακὸν κόλπον, μικρὸν τουρκικὸν στολίσκον, συνέλαβε 4 ἐξ αὐτῶν, ἔχοντα αἰχμάλωτα 157 γυναικόπαιδα[102] καὶ πλήρωμα 80 ὀθωμανούς, τὰ δὲ πλοῖα ταῦτα ὡδηγήθησαν εἰς Ὕδραν[103].

Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν νήσων τούτων ἀπέφυγον «τὴν ταχεῖαν ὑπόκλισιν», συνεπείᾳ τῆς ἐκεῖ ἀφίξεως τοῦ στόλου καὶ δὴ ἐγκαίρως.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΚΑΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Β. Πατριαρχέα, σελ. ιδ΄.
2. Ἴδε πλείονα εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 70 καὶ σημ. α.
3. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 426.
4. Ἴδε Φωτάκου, σελ. 55.
5. Βιογραφικὰ σημειώματα τῶν πλοιοκτητῶν καὶ ἀγωνιστῶν Ψαριανῶν, ἴδε εἰς Δ. Σπανοῦ, σελ. 169—224.
6. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 303.
7. Ἴδε Α. Μιαούλη, σελ. 17.
8. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 77—78.
9. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 67 καὶ σημ. α.
10. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 132.
11. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 107—108.
12. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 57—58.
13. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 110.
14. Ἴδε Α. Μιαούλη, σελ. 11.
15. Μεμονωμένας τοπικὰς ἐπιτυχίας τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως, ἴδε εἰς Α. Μιαούλη, σελ. 13—17.
16. Ἴδε ἐκτενέστερον περὶ τούτου, Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 475.
17. Ἴδε καὶ Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 83.
18. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 262.
19. Τὴν δύναμιν ἑκάστης τῶν τριῶν νήσων, τὰ ὀνόματα τῶν πλοιάρχων καὶ τὰ κατ' αὐτὴν συμβάντα, ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Α, σελ. 156—165, ἔνθα καὶ παρατιθέμενα ἡμερολόγια πλοιάρχων σχετικὰ μὲ τὰ γεγονότα.
20. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 275.
21. Ἴδε τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολὴν τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 284—285.
22. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ νόμου, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 100—101.
23. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 26 Ἀπριλίου 1821 ἐπιστολῆς τοῦ Θ. Κολοτρώνη πρὸς Σπέτσας, εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 15—17.
24. Ἴδε περὶ τούτων αὐτόθι, σελ. 15—17.
25. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 29 Μαΐου 1821 ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς «Συλλογή» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 28—29.
26. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 29 Μαΐου 1821 ἐπιστολῆς τῶν Προκρίτων Ὕδρας πρὸς τὸν στρατηγὸν Νικήταν, εἰς «Συλλογή» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 28—29.
27. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῶν ἀνωτέρω Προκηρύξεων τοῦ νησιωτικοῦ Στόλου, εἰς Π. Ὁμηρίδου, σελ. XVI—XVII.
28. Ἴδε σχετικῶς καὶ εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 93—97.

29. Σ.τ.Σ. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι ἐν ἔτει 1822 εἰς τὰ Ψαρὰ συνεστήθη «μικρὸν πιεστήριον» δηλ. τυπογραφεῖον. Ἴδε σχετικῶς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 400.
30. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 22 Ἀπριλίου 1821 ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς Π. Ὁμηρίδου, σελ. ΔΔΙΙΙ.
31. Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 24.2.1821 Γενικῆς Διακηρύξεως τοῦ Α. Ὑψηλάντου, δημοσιευθείσης τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἐν Καλάμαις ἐκδιδομένην ἐφημερίδα «Σάλπιγξ Ἑλληνική», τὴν 1.8.1821, ἴδε εἰς Α. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 141—144.
32. Ἴδε ἐκτενέστερον περὶ τούτων εἰς Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 290—292.
33. Ἴδε ἐπίσης περὶ τούτων, Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 73.
34. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον αὐτῆς εἰς Σ. Τρικούπη, τόμ. Α, σελ. 69—70.
35. Ἴδε Α. Δασκαλάκη, τόμ. Β, σελ. 107—108.
36. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 290—293.
37. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι οὗτος μετεῖχε τῆς Φιλικῆς τάσσονται οἱ: Ε. Κυριακίδης, τόμ. Α, σελ. 53, ὁ Γ. Γερβίνος, τόμ. Α, σελ. 224, καὶ Κ. Ἀλεξανδρῆς, σελ. 331. Ἀντιθέτως οἱ Δ. Κόκκινος, τόμ. Α, σελ. 90 καὶ Σ. Τρικούπης, τόμ. Α, σελ. 69—70, ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Πατριάρχης δὲν μετεῖχε τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας.
38. Ἴδε Δ. Κυκκίνου, τόμ. Α, σελ. 271.
39. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 225.
40. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 293.
41. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ζ, σελ. 178.
42. Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διάκου, ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 68.
43. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 263.
44. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 366.
45. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, «Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος 1821—1829, σελ. 16.
46. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 1, 25, 45.
47. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 349.
48. Κατὰ Κ. Νικόδημον, τόμ. Β, σελ. 529, ἡ διοίκησις τῶν πλοίων εἰς τὰς ἐκστρατείας ἐναπέκειτο εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας των.
49. Ἐκτενέστερον περὶ τούτων ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 318—319.
50. Ἴδε τὰ τῶν ναυμαχιῶν τούτων, εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 198—214, ἔνθα καὶ σχετικαὶ ἀναφοραὶ τῶν πλοιάρχων καὶ κρίσεις ἱστορικῶν συγγραφέων περὶ τούτων.
51. Πλείονα περὶ τούτου ἴδε τὴν βιογραφίαν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Σ. Μελᾶ, ὑπὸ τὸν τίτλον: ὁ Ναύαρχος Μιαούλης.
52. Ἴδε ἐπίσης περὶ τούτου, Γ. Κριεζῆ, σελ. 50—55.
53. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α σελ. 41.
54. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ Προκηρύξεως εἰς Κ. Ἀλεξανδρῆ «Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος 1821—1829, σελ. 186—187.
55. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. 55.
56. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 86.
57. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 326—327.
58. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 414.
59. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 21.12.1826 ἐπιστολῆς τοῦ Ζαΐμη πρὸς τὴν ἐν Ζακύνθῳ τριμελῆ Ἐπιτροπήν, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 582—583.
60. Ἴδε τὴν ἀπὸ 3/15 Σεπτεμβρίου 1826 ἐπιστολὴν ταύτην, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 428—432.

61. Ἴδε τὴν ἐκ Βενετίας ἐπιστολὴν τοῦ Νικολάου Βίδα πρὸς τὸν εἰς Πάδοβαν εὑρισκόμενον Διονύσιον Ρώμαν, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 13 Μαρτίου 1822, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 55—56.
62. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἄνευ ἀποστολέως ἐπιστολῆς ταύτης, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 17.3.1822, πρὸς τὸν Δ. Ρώμα, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 56—63.
63. Κατὰ τὸν Γ. Γερβίνον ,τόμ. Α, σελ. 324, «Μόλις 5000 ὑπολογίζονται οἱ σωθέντες, 23.000 δὲ οἱ σφαγέντες, 47.000 ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι κατὰ τὴν ἀρίθμησιν τοῦ τελωνείου».
64. Ἴδε ἐκτενῆ περιγραφὴ τῶν φρικαλεοτήτων εἰς βάρος τῆς Χίου, εἰς Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 347—354.
65. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 328.
66 Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 354.
67. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 329.
68. Περὶ τῶν γενομένων προπαρασκευῶν τῆς ἐκστρατείας ταύτης, τῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἑκάστης νήσου, τὰ ὀνόματα τῶν πλοιάρχων τῶν πολεμικῶν καὶ πυρπολικῶν πλοίων καὶ τὰς σχετικὰς ἐκθέσεις περὶ τῶν συμβάντων, ἴδε Α. Λιγνοῦ, Τόμ. Β, σελ. σελ. 224—239.
69. Ἴδε περὶ τούτων καὶ Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 87.
70. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 92—93.
71. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 85.
72. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 92, 94.
73. Ἴδε Γ. Γεωργακοπούλου, σελ. 64—65.
74. Ἴδε τὸ ποίημα τοῦ Α. Παράσχου, εἰς «Ἀνθολογία» Ναυτικῶν Κειμένων, σελ. 266.
75. Ἴδε ἐκτενέστερον περὶ τούτων εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 253—256.
76. Λεπτομερῆ καταγραφὴ τῶν γεγονότων τούτων ἴδε εἰς τὸ ἡμερολόγιον τοῦ πλοίου «Θεμιστοκλῆς», ὑπὸ ἡμερομηνίαν 17.9.1822, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 125—127.
77. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ Πασσᾶ εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 225—226.
78. Σ.τ.Σ. ὑπονοεῖ τὸν Τουρκικόν.
79. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ Τούρκου Πασσᾶ, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 226.
80. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 390.
81. Ἴδε ἐκτενέστερον περὶ τούτων καὶ Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 94.
82. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 361—363.
83. Ἴδε τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 69.
84. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 71, σημ. α.
85. Ἴδε τὸν ἐπιβληθέντα τοῦτον ἔρανον εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 91.
86. Περὶ τῶν πωληθέντων ἀργυρῶν σκευῶν τῶν Μοναστηρίων τῆς Ὕδρας, ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 105—107.
87. Ἴδε τὴν ἀπὸ μηνὸς Ὀκτωβρίου 1822 ἐπιστολὴν ταύτην εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 91.
88. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον ταύτης εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 92.
89. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, εἰς «Συλλογή», Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 93.
90. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 240 καὶ αὐτόθι σελ. 238—240 ἐκτενέστερον περὶ τούτων.

91. Ἴδε «Εἰδήσεις ἐξ Ὕδρας», ὑπὸ ἡμερομηνίαν 20 Νοεμβρίου 1822, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 142—143.
92. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 391.
93. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 395.
94. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 398.
95. Πλείονα περὶ τῆς δράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, ἴδε ἐκτενῶς εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 266—270.
96. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 262.
97. Ἴδε Α. Μιαούλη, σελ. 29.
98. Ἴδε Α. Μιαούλη, σελ. 35—36.
99. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 215.
* Σ.τ.Σ. Κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μελέτης δὲν ἐτέθησαν αἱ φωτοτυπίαι τῶν ἐπιστολῶν διὰ λόγους τεχνικούς.
100. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 22.8.1822, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, σελ. 554.
101. Ἴδε Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Β, σελ. 23.
102. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Β, σελ. 155.
103. Ἴδε Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Β, σελ. 23.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ

Η ΠΤΩΣΙΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΨΑΡΩΝ

Παράγραφος εἰκοστὴ

Ἡ μεγαλειώδης πτῶσις τῶν Ψαρῶν

1. Κατ' ἀρχὴν δέον νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ ἡρωϊκὰ Ψαρὰ συνεπείᾳ τῆς ἀτρομήτου δράσεως τῶν θρυλικῶν των πυρπολικῶν κατέστησαν ἡ προφυλακὴ τοῦ κατὰ θάλασσαν ἀγῶνος ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ὡς δὲ ἐκ τῶν προηγηθέντων προκύπτει ὁ στόλος τῶν Ψαρῶν ἀπετέλει τὸν φόβον καὶ τὸν τρόμον τῶν Τούρκων οἱ ὁποῖοι «εἰς τὸ ἄκουσμα Ψαριανὸ γ' τὸ καράβι νὰ κλείνωνται εἰς τὰ στενὰ πανικόβλητα αἱ γυναρχίδες καὶ τὰ δίκροτα»[1].

Συνεπῶς, ἦτο φυσικὸν οἱ Τοῦρκοι νὰ αἰσθάνωνται φοβερὸν μῖσος διὰ τὰ Ψαρά, τὰ ὁποῖα ὀρθοῦντο ἐναντίον τῶν πολεμικῶν των σχεδίων.

2. Κρίνομεν λοιπὸν σκόπιμον καὶ διὰ τὴν συμβολὴν τῶν Ψαρῶν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἀγῶνος καὶ διὰ τὸ ἡρωϊκὸν μεγαλεῖον τῆς καταστροφῆς[2] των, νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸ θλιβερὸν τοῦτο θέμα, τὸ ὁποῖον ὅμως θὰ ἀναρριπίσῃ τὴν μνήμην μας καὶ θὰ μᾶς ἐνθυμίσῃ ὅτι ἡ ἐλευθερία μας εἶναι θεμελιωμένη ἐπάνω εἰς τὰ κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά.

3. Τὰ Ψαρὰ λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς των θέσεως εὑρίσκοντο εἰς κατάστασιν ἀπομονώσεως σχεδὸν ἐκ τοῦ ὑπολοίπου κορμοῦ τοῦ ἀγωνιζομένου Ἔθνους. Τὰ μηνύματα περὶ τῶν προθέσεων τοῦ ἐχθροῦ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Ψαρῶν συρρέουν καὶ οἱ Ψαριανοί, οἱ ὁποῖοι τοσαύτας ὑπηρεσίας καὶ θυσίας εἶχον προσφέρει εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἀγῶνος τοῦ Ἔθνους, ἤδη ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1824 ἀπευθύνονται ἐπανειλημμένως πρὸς τὴν Κυβέρνησιν αἰτοῦντες βοήθειαν, πλὴν ὅμως ἡ Κυβέρνησις δὲν ἠδυνήθη συνεπείᾳ οἰκονομικῶν δυσχερειῶν νὰ παράσχῃ ταύτην, ἂν καὶ κατὰ τὸν Κ. Μένδελσων, «ὠχύρωσε τὴν ὑπηλὴν αὐτῆς ἀπάθειαν ὄπισθεν τῆς προφάσεως ὅτι τὰ χρήματα τῶν ἑλληνικῶν δανείων δὲν ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθῶσι»[3]. Αἱ ἀδελφαὶ νῆσοι, Ὕδρα καὶ Σπέτσαι, διεξάγουσαι ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος τὰς ἐκστρατείας των κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἰδίαις δαπάναις, ἐτέλουν εἰς ἄκραν οἰκονομικὴν δυσπραγίαν. Ἡ τότε Κυβέρνησις «περὶ ἄλλα κατατριβομένη»[4] δὲν ἐστάθη εἰς τὸ ὕψος τῶν περιστάσεων καὶ δὲν κατενόησε τὸν μέγαν κίνδυνον τὸν ὁποῖον διέτρεχον τὰ Ψαρὰ καὶ συνεπῶς ἡ

ναυτική δύναμις τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Α. Λιγνὸς ἐπιρρίπτει[5] τὴν εὐθύνην τῆς καταστροφῆς εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Π. Μαυρομιχάλη καὶ τὸν Θ. Νέγρη, διότι δὲν ἐμερήμνησαν διὰ τὴν ἔγκαιρον ἀνάληψιν τοῦ δανείου ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν, ὁ δὲ Κ. Νικόδημος γράφει, «... ἡ Διοίκησις τὴν φιλαρχίαν ἐπὶ κεφαλῆς της ἔχουσα ἀφίνει τὰ Ψαρὰ ἀβοήθητα καὶ αὐτὰ καταστρέφονται ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ»[6], δεδομένου ὅτι «διετήρει τὸν ἑλληνικὸν στόλον εἰς ἀκινησίαν»[7].

Αὕτη ἦτο ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ στάσις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, μολονότι ἤδη ἀπὸ μηνῶν δι' ἐπιστολῶν της ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν ἔκρουε τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου.

Πράγματι, πληροφορηθεῖσα ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν ὅτι ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει τουρκικὸς στόλος ἐξέπλευσεν εἰς Ἑλλήσποντον μὲ σχέδιον νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σάμου καὶ τῶν ἄλλων νήσων, ἀπηυθύνετο πρὸς τὴν Προσωρινὴν Διοίκησιν, γράφουσα «... ὁ ἐχθρὸς σκοπεύει νὰ καθυποτάξῃ τὴν Σάμον, καὶ βέβαια θέλει ἐπιτύχει τὸν σκοπόν του ἂν ὁ ἑλληνικὸς στόλος δὲν ἐκπλεύσῃ... Ὅσον ἀπὸ μέρος μας ἑτοιμάσαμεν τὰ πλοῖα μας καὶ τὰ ἡφαίστειά μας καὶ εἰδοποιήσαμεν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς ὑδροσπετσιῶτας νὰ ἑτοιμασθοῦν ὅσον τάχος καὶ εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ ἐκπλεύσωμεν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἅμα ὅπου ἔλθουν τὰ πλοῖά των...»[8].

Ἐπὶ τῆς ἀναφορᾶς δὲ ταύτης τῶν Ψαρῶν ἠσχολήθη[9] καὶ τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα περὶ τοῦ πρακτέου, καὶ ἔπεμψεν ταυτοχρόνως ἀπάντησιν[10] εἰς τὰ Ψαρά, δι' ἧς ἐξῆρε τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ψαριανῶν[11], οἱ ὁποῖοι ὅμως καὶ αὖθις διὰ νεωτέρων προειδοποιήσεών των ἐπισημαίνουν τὸν κίνδυνον ὃν διατρέχουν ἡ Ἑλλὰς[12] καὶ τὰ Ψαρά[13].

Δυστυχῶς ὅμως δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ παροχὴ βοηθείας εἰς τὰ μικροσκοπικὰ Ψαρά, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν ὁλοκληρωτικὸν ἀφανισμόν των, ὁ ὁποῖος ὅμως, συνεπείᾳ τῆς μεγαλειώδους ἀντιστάσεως καὶ ψυχικῆς ἀνατάσεως τῶν Ψαριανῶν, ἐπέπρωτο νὰ φέρῃ ταῦτα εἰς τὸ προσκήνιον τῆς Ἱστορίας. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψις καὶ δὴ «ἀνενδοιάστως», ὅτι «ἐὰν παρῆσαν εἰς Ψαρὰ καὶ τῶν ἄλλων δύο νήσων αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις, ἐξάπαντος τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ ἐματαιοῦντο, ὡς ἐματαιώθησαν πολλάκις κατά τε τὴν Σάμον καὶ ἀλλαχοῦ»[14].

Ἡ ἔλλειψις λοιπὸν πάσης προνοίας[15] τῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν Ψαρῶν εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία παντὸς ἄλλου συνετέλεσεν εἰς τὴν πτῶσιν των. Θὰ ἠδυνάμεθα λοιπόν, συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἐν προκειμένῳ, ἰσχύει ὡς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τὸ «τῶν οἰκιῶν ἡμῶν ἐμπιπραμένων ἡμεῖς ἄδωμεν».

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ πτῶσις τοῦ «μεγάλου προμαχῶνος τῆς ἐπαναστάσεως»[16] ἦτο ἄφευκτος, τῆς νήσου εὑρεθείσης ἐνώπιον τοῦ τεραστίου ἐχθρικοῦ στόλου συγκειμένου κατὰ Μένδελσων[17] ἐκ 235 πλοίων καὶ κατὰ Σπα-

νὸν[18] ἐξ 130 ἢ 200, φέροντος δὲ 28000[19] στράτευμα ἢ κατὰ τὸν Α. Μιασούλη[20] 12000.

4. Ὁ πληθυσμὸς τῶν Ψαρῶν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπιθέσεως ἀνήρχετο[21] εἰς 6050 ψαριανοὺς καὶ μετὰ τῶν προσφύγων τῶν ἄλλων νήσων, εἶχον συνολικῶς 15000 κατοίκους[22], ὑπερασπιζόμενα δὲ ἐκ 3000 «ἀξιομάχων ἀνδρῶν»[23], ἢ ἐκ 2500[24].

Τούτου ὄντος τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι ἔμελλον νὰ συγκρουσθοῦν καὶ συνεπικουρούσης τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως προνοίας[25], [26] ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν τύχην τῆς «Μικρᾶς Μάλτας»[27], ἡ ὁποία κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπιθέσεως διέθετε [28] ἐννέα πυρπολικὰ ἐπηνδρωμένα ἐκ 250 ναυτῶν.

5. Οὕτω λοιπὸν εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὴν μικρὰν νῆσον τῶν Ψαρῶν ὅτε ὁ ὑπὸ τὸν Χοσρὲφ τουρκικὸς στόλος ἐνεφανίσθη, περὶ τὴν 20 Ἰουνίου 1824 πρὸ τῆς νήσου, μὲ τὴν ἐντολὴν «νὰ προσαγάγῃ νέον χάρτην, εἰς τὸν ὁποῖον νὰ μὴν ὑπάρχουν τὰ Ψαρά»[29],[30], δηλαδὴ νὰ προβῇ εἰς τὸν πλήρη ἀφανισμὸν καὶ καταστροφὴν τῆς νήσου.

Ὁ Χοσρὲφ πρὶν ἢ ἀρχίσῃ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ σχεδίου του, ὑποβάλλει δελεαστικὰς προτάσεις παραδόσεως τῆς νήσου, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἀποκρούονται κατηγορηματικὰ ἀπὸ τοὺς Ψαριανούς.

6. Ἡ ἄρνησις τῆς παραδόσεως[31] τῶν ἡρωϊκῶν Ψαριανῶν, βεβαίας οὔσης τῆς καταστροφῆς των, ἀνασύρει ἐκ τῆς Ἱστορίας ἀναλόγους πράξεις τῶν προγόνων ἡμῶν. Οἱ Ψαριανοὶ εἶχον ἀποφασίσει νὰ ἀποθάνουν ὑπερασπιζόμενοι τὴν τιμὴν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἄνισος ἀγὼν ἤρξατο καὶ τὰ Ψαρὰ προβάλλουν ἀντίστασιν ἐνθυμίζουσαν νέον Ζάλογγον. Αἱ ἡρωΐδες Ψαριαναὶ μετὰ τῶν τέκνων εἰς τὰς ἀγκάλας των ἐρρίπτοντο εἰς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν αἰχμαλωσίαν. Εἰς τὸ τελευταῖον ὀχυρὸν τῆς ἀντιστάσεως, τὸ Παλαιόκαστρον, ὁ υἱὸς τοῦ προέδρου τῆς Βουλῆς τῶν Ψαρῶν Ἀντώνιος Βρατσάνος[32], ἔθεσε πῦρ «κατὰ τὰ προαποφασισθέντα πρὸς τὴν πυριτιδαποθήκην... ὁ βράχος διερράγη, σάρκες ἄμορφοι ἐξεσφενδονίσθησαν εἰς τὸν ἀέρα μαζὶ μὲ τὸν μαῦρον καπνόν, τὸν καπνὸν τοῦ λιβανωτοῦ τῆς θυσίας»[33]. Ἡ αὐτοανατίναξις αὕτη συμπαρασύρει ὑπερασπιστάς, γυναῖκας καὶ παῖδας, οἱ ὁποῖοι θάπτονται ὑπὸ τὰ ἐρείπια καὶ συγχρόνως θάπτονται 2000 περίπου εἰσβολεῖς στρατιῶτες[34].

Τὰ Ψαρὰ ἐμφανίζουν εἰκόνα κολάσεως. Τὰ πτώματα τῶν γυναικῶν αἱ ὁποῖαι ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰ δεινὰ τῆς αἰχμαλωσίας ἐξεβράσθησαν[35] εἰς τὰς νήσους Χίον, Τῆνον, Μύκονον, Ἄνδρον καὶ Νάξον καὶ ἡ ἀκμάζουσα Ψαριανὴ νεολαία «ἔκειτο ἐν τάφῳ»[36]. Εἰς τὰς ἐκ Ζακύνθου πληροφορίας[37] περὶ τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν ἀνεφέρετο ὅτι «οἱ ἄνδρες ἐσκότωναν τὰ γυναικόπαιδα, διὰ νὰ εἶναι ἐλεύθεροι εἰς τὴν μάχην, καὶ διὰ νὰ μὴ σκλαβόνωνται ἀπὸ τοὺς τυράννους· καὶ πολλαὶ γυναῖκες ἐρρίπτοντο εἰς τὴν θάλασσαν μόναι των, διὰ νὰ μὴν αἰχμαλωτισθοῦν», καὶ τοιοῦτον ἦτο

τὸ μεγαλεῖον τῶν γυναικῶν τούτων, ὥστε «ὅτε ὥρμησαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν πυριταποθήκην εὗρον αὐτὴν περικυκλωμένην ἀπὸ παιδία καὶ γυναῖκας, αἵτινες δακρυρροοῦσαι ἐφώναζον ὅτι προτιμῶσι νὰ καοῦν παρὰ νὰ πέσωσιν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων...»[38]. Οὕτω πως τὰ ἡρωϊκὰ Ψαρὰ παρέδωσαν[39] τὴν ψυχήν των εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐθελοθυσίας ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους[40].

Ἰδοὺ πῶς ἀφηγεῖται τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν ὁ Ναύαρχος Στάτφορδ Κάνιγγ, ὁ ὁποῖας ἐπεσκέφθη αὐτὰ μετὰ τὴν καταστροφήν: «... νεκρικὴ σιγὴ ἐντὸς καὶ ἐκτός· οὐδεμία φωνή, οὐδεὶς κρότος βήματος, οὐδεὶς κάτοικος... εἰς τόπον τινὰ πλησίον τῆς παραλίας κατελήφθημεν ὑπὸ φρικτοῦ θεάματος, τοῦ σωροῦ δηλονότι τῶν ὀστῶν τῶν πολλῶν ἐκείνων, οἵτινες εἶχον προτιμήσει θάνατον ἑκούσιον ἀντὶ τῆς αἰχμαλωσίας... Μητέρες ἐν φρίκῃ καὶ ἀπογνώσει εἶχον σφάξει τὰ τέκνα αὐτῶν ἐπὶ τῆς δειράδος, ῥίπτουσαι ὕστερον ἑαυτὰς ἐπὶ τὰ σώματα ἐκείνων, ἀφοῦ ταῦτα εὗρον ἀναπαυτικὴν θέσιν ἐνταῦθα...»[41].

Ἐκ τοῦ στόλου τῶν Ψαρῶν διεσώθησαν 16 πλοῖα καὶ 17 γολέτται, τὰ ὁποῖα διαφυγόντα τὸν κλοιὸν τοῦ ἐχθροῦ κατηυθύνθησαν εἰς Ὕδραν [42], οἱ δὲ ἐναπομείναντες Ψαριανοὶ εὗρον στοργικὸν ἄσυλον[43] ἐκεῖ καὶ εἰς τὴν «γνησίαν των ἀδελφήν»[44], τὰς Σπέτσας, ὡς ἀπεκάλουν οἱ Σπετσιῶται τὴν νῆσον τῶν Ψαρῶν.

7. Καθ' ἣν στιγμὴν τὰ ἡρωϊκὰ Ψαρὰ ἀνθίσταντο ἐρρωμένος καὶ πληροφορηθέντες οἱ Ὑδραῖοι τὴν 23 Ἰουνίου ὅτι ἡ ἀντίστασις τούτων συνεχίζεται καὶ ὅτι τὸ ἥμισυ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου μετέβη εἰς Σμύρνην διὰ ἀνεφοδιασμὸν ἀνεχώρησαν[45] μὲ 20 καράβια, ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ἀνδρέαν Μιαούλην πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἀπεγνωσμένως ἀνθισταμένων Ψαριανῶν. Προηγουμένως δὲ οἱ Ὑδραῖοι ἀναστέλλουν τὸν ἀπόπλουν πάντων τῶν πολεμικῶν των πλοίων καὶ καλοῦν[46] τὸν στόλον των νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὴν νῆσον προκειμένου νὰ προετοιμασθῇ κατὰ τοῦ πολιορκοῦντος τὰ Ψαρὰ ἐχθρικοῦ στόλου, γνωρίζοντες ἅμα εἰς τοὺς ἐπικεφαλῆς τοῦ στόλου των τὴν κατάληψιν τῶν Ψαρῶν ἐπισυμβᾶσαν κατὰ τὴν 24 - 6 - 1824. Ἡ εἴδησις περὶ τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἀντιστάσεως τῶν ἀδελφῶν Ψαριανῶν «ἐκέντρισε τὰς ἐθνικὰς χορδὰς τῶν Ὑδροσπετσιωτῶν, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ ἡνωμένου στόλου των κατέπλευσαν εἰς τὰ Ψαρὰ καὶ ἐπιχειρήσαντες ἐπιτυχῆ ἀπόβασιν κατετρόπωσαν τὸν ἐκεῖ εὑρισκόμενον Ἀλβανικὸν στρατόν»[47]. [48].

Μία δρὰξ ἀνθρώπων ἀνθίστατο διὰ τοῦ μεγαλείου τῆς ψυχῆς της εἰς τὸν ἐχθρικὸν κολοσσὸν καὶ μία ἄλλη δρὰξ μὲ τὸ αὐτὸ μεγαλεῖον ψυχικῆς ἀνατάσεως ἔσπευδε πρὸς βοήθειάν της.

Ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ὑπεδήλου ὅτι, τὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων, παρὰ τὴν ἐξ ἀσυγγνώστου ἀμελείας τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐπισυμβᾶσαν τραγωδίαν τῶν Ψαρῶν, παρέμεινεν ὑψηλὸν καὶ ἀλώβητον, γεγονὸς ὅπερ ἀνεγνώριζε καὶ σχετικὴ τουρκικὴ Ἔκθεσις, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν, ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν «δὲν παρήγαγε τὴν προσδοκωμένην ἐπὶ τῶν ἐπανα-

στατῶν ἠθικὴν ἐντύπωσιν»[49]. Τὸ φοβερὸν μένος τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Ψαρῶν καὶ ἡ πύρρειος νίκη τὴν ὁποίαν αὐτοὶ κατήγαγον ἐπὶ τῆς μικρᾶς νησίδος καὶ τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα ἠσθάνοντο βαρέως, τοὺς ὡδήγησεν εἰς τὸ νὰ ἀπαγορεύσουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔστω καὶ τὴν προφορὰν τοῦ ὀνόματος τῆς νήσου. Οὕτως ἐξ ἀνωνύμου ἐπιστολῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, γραφεῖσα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν, ἐγράφετο μεταξὺ ἄλλων: «προστατγὰς σφοδρὰς καὶ τεπτίλια γυρίζουσιν, οἱ Ρωμαῖοι ἐδῶ νὰ μὴ ὁμιλῶσι τίποτε περὶ τῶν Ψαρῶν»[50].

Ἐνόμιζεν ὁ τύραννος ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἠδύνατο νὸ φιμώσῃ τὸ στόμα τῆς Ἱστορίας καὶ νὰ ἀπαλείψῃ ἀπὸ τὰς λαμπροτέρας της δέλτους τὰ Ψαρά! Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο σύμφωνον πρὸς τὰς πυρωμένας ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἀδελφῆς νήσου τῶν Ψαρῶν, διὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἐχθροὶ κατέβαλον βαρύτατον τίμημα εἰς πολεμικὸν ὑλικὸν καὶ αἷμα, οἱ Σπετσιῶται ἐπιζητοῦντες ἐκδίκησιν, ἔγραφον πρὸς τοὺς ἐπικεφαλῆς τοῦ στόλου των: «... δὲν ἀφήσατε τὸν ἐχθρὸν νὰ γελάσῃ πολὺν καιρόν, ἀφοῦ τοῦ ἐκόστισεν ἡ ἀπόκτησίς της τόσους κόπους, ἔξοδα καὶ τόσα στρατεύματα... Ἑνωθῆτε σφικτὰ ὅλοι ὁμοῦ, καὶ πάλιν ὅλοι ὑμεῖς μὲ τοὺς συναδέλφους μας Ὑδραίους, Ψαριανοὺς καὶ μεγαλοψύχως τρέξατε νὰ κατατροπώσητε τὸν ἐχθρὸν ὅπου καὶ ἂν εὑρίσκεται... ὅπου εἶναι μαζὺ Θεὸς καὶ Ἕλληνες, τὶ δὲν κατορθώνεται; Ἐὰν ἐναντίον τῶν συμβουλῶν μας καὶ τῆς κοινῆς θελήσεως ἐπιστρέψητε ποὶν ἢ τελειώσῃ τὸ ἔργον, πιστεύσατε ὅτι θέλει γενῆτε οἱ πρῶτοι μαντατοφόροι τῆς καταστροφῆς τῆς Πατρίδος καὶ τῆς παντοτεινῆς σκλαβίας τῆς Ἑλλάδος»[51].

Ἀμέσως δέ, τὴν ἑπομένην τῆς καταστροφῆς ἡμέραν, οἱ Σπετσιῶται ἀπηυθύνοντο εἰς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα ζητοῦντες τὴν ἄμεσον ἀποστολὴν βοηθείας εἰς ἐνίσχυσιν τῶν Ψαρῶν[52].

Ἀλλὰ καὶ οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας αἰσθάνονται βαθύτατα τὸ πλῆγμα ἐκ τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν καὶ τὴν μείωσιν τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφανείας. Τὴν μεθεπομένην διατυπώνουν δριμὺ κατηγορῶ κατὰ τῆς ἀδιαφορίας τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἀπευθυνόμενοι πρὸς αὐτὴν ζητοῦν τὰ οἰκονομικὰ μέσα νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ νὰ ἐκδικηθοῦν τὰ παθήματα τῆς ἀδελφῆς των νήσου τῶν Ψαρῶν.

Δι' ἐγγράφου των πρὸς τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα διεκήρυσσον, μεταξὺ ἄλλων: «... Ἡμεῖς ἐξαντλήσαντες τὸ χρηματικόν μας, ἐρανίσαμεν τώρα ἐσχάτως ἀπὸ τοὺς συμπολίτας μας πάσης τάξεως διὰ νὰ κινήσωμεν τὰ πλοῖα μας... Ἀφοῦ οἰκονομιθῶσιν αἱ φαμελίαι τῶν Ψαριανῶν, καὶ χορηγηθῇ εἰς ἡμᾶς ἡ εἰρημένη βοήθεια, κινεῖται εὐθὺς ὅλη ἡ ἐθνικὴ ναυτικὴ δύναμίς μας, καὶ τότε Θεοῦ εὐδοκοῦντος ,ἐλπίζομεν ὄχι μόνον νὰ διασώσωμεν τὸ Ἔθνος, ἀλλὰ καὶ θριάμβους ν' ἀπολαύσωμεν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ...»[53].

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας ἀποπνέει τὸ αἴσθη-

μα τῆς αὐτοθυσίας καὶ τοῦ ἡρωϊσμοῦ τῶν νήσων. Τὰ νέφη τῶν καπνῶν, αἱ σίμωγαὶ καὶ ὁ θάνατος πλανῶνται εἰσέτι εἰς τὰ Ψαρά, ἀλλὰ τὰ μετερίζια τῆς Ἐλευθερίας τοῦ Γένους χαλυβδώνονται περισσότερον. Τὰ ἀπαιτούμενα οἰκονομικὰ μέσα ἀντλοῦνται δι' ἐράνου «ἀπὸ τοὺς συμπολίτας πάσης τάξεως».

Ἀλλὰ ἡ σκέψις καὶ ἡ φροντὶς τῶν Ὑδραίων δὲν ἐκδηλώνονται μόνον ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ πεδίου· στρέφεται καὶ πρὸς τὰς «φαμελίας» τῶν ξεκληρισθέντων ἀδελφῶν Ψαριανῶν. Δι' ἐγγράφου των πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ζητοῦν ἐπιμόνως νὰ παρασχεθῇ εἰς τοὺς ἐκεῖ κατευθυνομένους Ψαριανοὺς πᾶσα βοήθεια, γράφοντες: «Ἔρχονται αὐτοῦ οἱ δυστυχεῖς διασωθέντες Ψαριανοί... Διὰ τὸν Θεόν! ἂς μὴν ἀδιαφορήσῃ καὶ τώρα τὸ Ἔθνος καὶ ἡ Πελοπόννησος, ἀλλ' ἂς δοθῇ οἰκονομία εἰς τὰς φαμελίας των... Βέβαια ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν εἶναι τὸ ὑστερνὸν μάθημα, τὸ ὁποῖον ἡ θεία πρόνοια δίδει εἰς ἡμᾶς τοὺς γραικοὺς πρὸ τοῦ νὰ μᾶς ἐγκαταλείψῃ»[54].

Ἐπὶ τῶν ἐγγράφων τούτων ἀπαντῶσα ἡ Κυβέρνησις διὰ τοῦ Βουλευτικοῦ[55] καὶ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος, ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκην τοῦ ἀπόπλου τοῦ στόλου ,συνιστᾶ ἐξοικονόμησιν τῶν χρηματικῶν μέσων καὶ διαβεβαιοῖ ὅτι «τὰ ἐμπόδια διὰ τὴν παράδοσιν τῶν χρημάτων τοῦ δανείου τοῦ Λονδίνου ἤρθησαν»[56].

Παράγραφος εἰκοστὴ πρώτη

Ἡ προκληθεῖσα αἴσθησις ἐκ τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν καὶ ἡ σημασία αὐτῆς διὰ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν Ἑλλάδα

1. Τὰ Ψαρὰ λόγῳ τῆς μεγίστης συμβολῆς των εἰς τὸν κατὰ θάλασσαν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Τούρκων ἀπετέλουν τὸ καύχημα καὶ τὴν ἐλπίδα τοῦ ἀγωνιζομένου Ἔθνους, τὸ ὁποῖον παρηκολούθει μετὰ μεγάλης ψυχικῆς καὶ ἐθνικῆς ὑπερηφανείας τὰ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ κατορθώματα τοῦ Ψαριανοῦ στόλου καὶ ἠσθάνετο ἀσφαλὲς στήριγμα ἐπ' αὐτοῦ διὰ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ σκοποῦ του.

Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν ἡ εἴδησις τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν νὰ συγκλονίσῃ τὸ Πανελλήνιον. Τὰ θλιβερὰ μηνύματα καὶ ἡ κορυφουμένη ἀγωνία ὁλοκλήρου τοῦ Γένους συνέρρεον πανταχόθεν.

2. Τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα ἀπευθυνόμενον εἰς τοὺς ἁπανταχοῦ ἐν διασπορᾷ εὑρισκομένους Ψαριανούς, ἔγραφε ὅτι, «ἡ δυστυχία τῶν Ψαρῶν δὲν εἶναι μόνον δυστυχία τούτων, ἀλλὰ γενικὴ ὅλου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους»[57].

Ἀνώνυμος ἐπιστολὴ[58] ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἐκφράζουσα τὰ αἰσθήματα θλίψεως καὶ ὀδύνης τῶν ὁμογενῶν ἔλεγε, «ἀπελπισμένοι ὅλοι ἐθρηνολογούσαμεν τὴν Γραικίαν καὶ τὸ Γένος μας».

3. Ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, ἀπευθυνομένη πρὸς τοὺς ναυάρχους[59], ναύτας καὶ τοὺς κατοίκους τῶν τριῶν νήσων, ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων, εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1102/2 - 8 - 1824 ἔγγραφον αὐτῆς: «... Ὅσον δὲ περὶ τῶν Ψαρῶν, ὁ ἴδιος — ὑπονοεῖ ὁ ἐχθρὸς — ἐντράπη νὰ κηρυχθῇ νικητής, καὶ κεφαλικὴν ποινὴν ἐπρόσταξεν εἰς ἐκείνους, ὅσοι μόνον προφέρουσι τὸ ὄνομα τῆς νήσου, ὅτι ἡ μὲν νῆσος ἐκείνη ἀποκατέστη μνημόσυνον αἰώνιον τῶν ἀθανάτων ὀλίγων στρατιωτῶν μας, ὁποῦ ἐκεῖ εὑρέθησαν ,καὶ ἄδης παμφάγος πολλῶν, πολλῶν χιλιάδων ἐπιλέκτων στρατιωτῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ Ἔθνους... Τὸ δὲ παράλιόν της θέλει μαρτυρεῖ αἰωνίως τὸν θρίαμβον καὶ τὴν λαμπρὰν νίκην σας, εἰς τὸ ὁποῖον ἐβυθίσατε τὸν μιαρὸν στόλον του καὶ τοῦ ἐκόψατε τὴν μίαν πτέρυγα τῆς ναυτικῆς του δυνάμεως...»[60].

4. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς διαθήκης ἣν κατέλιπεν ὁ Βαρβάκης[61] ὑπὲρ τῶν δυστυχησάντων συμπολιτῶν του, ὁ Α. Ζαΐμης ἔγραφε πρὸς τὴν Ζακυνθινὴ Ἐπιτροπήν: «Πρὸ καιροῦ μ' ἐπαρακάλεσαν οἱ Κύριοι Ψαριανοὶ νὰ σᾶς γράψω περὶ τῶν δέκα χιλιάδων ταλλήρων, τὰ ὁποῖα ὁ μακαρίτης Βαρβάκης ἄφησε... νὰ σταλοῦν πρὸς αὐτούς, διὰ νὰ μεταχειρισθοῦν πρὸς θεραπείαν τῶν κοινῶν καὶ μερικῶν τῆς Κοινότητός των ἀναγκῶν... Ὅτι οἱ πατριῶται οὗτοι Κύριοι, ἔδειξαν μεγάλην προθυμίαν ἐκ πρώτης ἐνάρξεως τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος καὶ ἐδούλευσαν ἐπωφελῶς τὴν Πατρίδα, εἶναι παρὰ πάντων ὁμολογούμενον· ὡσαύτως εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς νήσου των δὲν ἔδειξαν ὀλιγωτέραν προθυμίαν, ἀλλ' ἐφιλοτιμήθησαν νὰ φανοῦν, καὶ δυστυχοῦντες, ἐπωφελεῖς πρὸς τὴν πατρίδα, συντηροῦντες καὶ ἐπαυξάνοντες τὰ λείψανα τοῦ Ναυτικοῦ των ἐξ αὐτῶν τῶν στερνιάτων των... μηδ' ἄλλου πόρου ἐναπομείναντος πρὸς τοὺς γενναίους Ψαριανούς, εἶναι ἐπόμενον νὰ παραλυθῇ αὐτὴ ἡ θαλάσσιος δύναμις, τὴν ὁποίαν συνιστᾶ ὁ στόλος των καὶ μετὰ τοῦτον ἐξασθενουμένου κατ' ὀλίγον καὶ τοῦ τῶν ἄλλων νήσων, νὰ βλαβῇ ἡ πατρὶς τὰ καίρια... Ἐπαναλαμβάνω τὴν διὰ τοὺς Ψαριανοὺς παρακάλεσίν μου...»[62, 63].

5. Εἰς τὴν ἀπὸ 23 Ἰουνίου 1824 ἐπιστολήν των πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, οἱ πρόκριτοι τῆν νήσου Ὕδρας, ἀναφερόμενοι εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν, ἐχαρακτήριζον ταῦτα ὡς «τὸ δεξιὸν πτερὸν τῆς Ἑλληνικῆς ναυτικῆς δυνάμεως»[64]. Τὰ αἰσθήματα θλίψεως [65, 66] καὶ ὀδύνης[67, 68] διὰ τὴν πτῶσιν τῶν Ψαρῶν ἐπέμποντο ἐξ ὅλης τῆς Ἑλλάδος[69, 70, 71, 72, 73].

6. Δυστυχῶς ὅμως, ἡ ἐπίπτωσις τῆς πτώσεως τῶν Ψαρῶν δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐκφράσεως τῆς ὀδύνης καὶ τῆς ἀπελπισίας τοῦ ἀγωνιζομένου Ἔθνους.

Ἡ σημασία τῶν Ψαρῶν διὰ τὴν συνέχισιν τοῦ ἀνίσου ἀγῶνος ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἡ πτῶσις των νὰ ὁδηγήσῃ καὶ εἰς ἐκδηλώσεις ἡττοπαθείας εἰς ὡρισμένας τῶν ἑλληνικῶν νήσων. Σχετικῶς ὁ Κ. Νικόδημος γράφει: «Οἱ δὲ Ἔπαρχοι Σύρου καὶ Τήνου καὶ λοιποὶ ἀναγγέλουσιν εἰς τὴν Διοίκησιν τὸν φόβον καὶ τὴν ἀπελπισίαν τῶν Αἰγιοπελαγιτῶν καὶ τὴν ἀπόφασιν ἣν ἔχουσι

νὰ προσκηνήσωσιν»[74]. Εἰς τὰς νήσους λοιπὸν ταύτας, αἱ ἐπιπτώσεις τῆς πτώσεως τῶν Ψαρῶν προεκτείνονται καὶ ἡ ἀπογοήτευσίς των ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ σημείου τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς Τούρκους. Συσκέπτονται οἱ κάτοικοι τῆς Τήνου περὶ τοῦ πρακτέου καὶ ἀποτέλεσμα τῆς συσκέψεώς των ὑπῆρξεν ἡ ἀπόφασις «νὰ κλίνουν τὸν αὐχένα των ὑπὸ τὸν ὀθωμανικὸν ζυγόν».

7. Πράγματι, ὁ ἔπαρχος Τήνου εἰς τὴν ἀπὸ 22 Ἰουνίου 1824 ἐπιστολήν του, πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, ἔγραφε[75] μεταξὺ ἄλλων: «Ἡ θλιβερὰ περὶ Ψαρῶν εἴδησις διετάραξεν ὑπερβολικὰ τὴν ἐσωτερικὴν εὐταξίαν καὶ ἡσυχίαν τῆς ἐπαρχίας ταύτης, καὶ διήγειρε τοὺς ἐπαρχιώτας μου εἰς ταραχὴν καὶ ἀπείθειαν εἰς τὰς Διαταγὰς τῆς Διοικήσεως... οἱ Τήνιοι χθὲς ἔκαμον ἰδιαιτέραν συνέλευσιν καὶ ἐσκέφθησαν μετὰ τῶν ἐδῶ προξένων περὶ τοῦ πρακτέου· τέλος ἀπεφασίσθη νὰ κλίνουν τὸν αὐχένα των ὑπὸ τὸν ὀθωμανικὸν ζυγόν... Γνωστέον ὅτι τὰ τοιαῦτα ἔγγραφά των μένουν εἰσέτι ἄχρις ὥρας ἀνυπόγραφα, ἐλπιζομένης τῆς ἐξαγωγῆς τῶν ἑλληνικῶν πλοίων».

8. Ταύτης οὔσης τῆς δεινοτάτης θέσεως τῆς Τήνου καὶ τῶν κατοίκων της τελούντων ὑπὸ τὸ κράτος μεγίστης ἀνασφαλείας καὶ ἀναταραχῆς, ὁ Ἔπαρχός της, Δρόσος Μανσόλας «μὴ δυνάμενος νὰ διαμένῃ ὡς ἐκ τῆς ἀπελπισίας τῶν κατοίκων, εἰς Τῆνον, ἵνα ἐκτελῇ τὰ καθήκοντά του, κατέφυγεν εἰς Σῦρον»[76].

Ἐκεῖθεν οὗτος ἀπευθύνεται καὶ αὖθις πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, γράφων μεταξὺ ἄλλων: «Τὰ δὲ γράμματα τῶν ἐπαρχιωτῶν μου περὶ τοῦ προσκυνισμοῦ μένουν εἰσέτι ἀνυπόγραφα, ἐλπιζομένης πάντοτε τῆς ἐξαγωγῆς τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα ταύτην οἱ ἐπαρχιῶται μου μένουν ἀμφιρρεπεῖς, ἕως οὗ ἴδωσι τὸ μέλλον· καὶ ἤθελον μένει σταθεροὶ ἂν οἱ ἐκεῖ πρόξενοι δὲν τοὺς ἐπαρακίνουν εἰς τὸν προσκυνισμόν· καὶ ἐλπίζεται ν᾽ ἀποτύχουν τοῦ σκοποῦ των ἐντὸς ὀλίγου διὰ τῆς προνοίας τῆς ὑπερτάτης Διοικήσεως...»[77].

Ὑπὸ τὰς αὐτὰς σκέψεις κατέχονται οἱ κάτοικοι τῆς Σύρου, τοῦ ἐπάρχου ταύτης γράφοντος, μεταξὺ ἄλλων, εἰς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα: «Τὸ κακὸν αὐξάνει κάθε ὥραν· οἱ Μυκώνιοι ἑτοιμάζονται καὶ αὐτοὶ νὰ προσκηνήσουν τὸν ἐχθρόν, καὶ θεωρεῖτε ἀπὸ τὸ ἴσον τοῦ ἐσωκλείστου γράμματος, ὅπερ τὴν στιγμὴν ταύτην λαμβάνομεν παρὰ τοῦ τοποτηρητοῦ μας... ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἀνίσως δὲν ἀπεράση θαλάσσιος ἑλληνικὴ δύναμις εἰς Ψαρά, ἐν διαστήματι δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν, δὲν εἴμεθα εἰς ἀσφάλειαν καὶ προβλέπομεν ὅτι πρέπει νὰ τραβηχθῶμεν. Οἱ Αἰγαιοπελαγῖται ἂν ἴσως προσκυνήσουν θέλει δώσουν βέβαια τόσα χρήματα εἰς τὸν ἐχθρὸν τῆς Ἑλλάδος ὅπου τὸ ἥμισυ αὐτῶν ἐξαρκοῦν νὰ βαστάξουν διὰ πολὺν καιρὸν τὰ πλοῖα μας εἰς τὴν θάλασσαν...»[78].

Σχετικῶς δὲ ὁ Κ. Νικόδημος σημειώνει: «Καὶ οἱ ἐκ φήμης ἀκούσαντες Αἰγαιοπελαγῖται τὴν πτῶσιν τῶν Ψαρῶν καὶ μὴ ἰδόντες τοὺς διασκορπισθέντας Ψαριανούς, ἀπεφάσισαν καὶ αὐτοὶ νὰ προσκυνήσουν»[79].

Οὕτω πως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἠθικοῦ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις διὰ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ

Σώματος προσπαθεῖ νὰ ἐμψυχώσῃ ταύτας, γράφουσα[80] καὶ παρακινοῦσα νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα.

6. Τὰ Ψαρὰ ἔπεσαν. Ἡ ἀγωνιζομένη Ἑλλὰς τελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος ψυχολογικοῦ σεισμοῦ. Ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, ὡς Κυβέρνησις, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ μὴν μεταδώσῃ τὸν πανικόν. Παρ' ὅλα ταῦτα δὲν δύναται νὰ μὴν σημειώσῃ τὴν ἐθνικὴν ἀπώλειαν, ἔστω καὶ κεκαλυμμένως, καὶ νὰ μὴν ἐκφράσῃ τὰ ἰδικά της αἰσθήματα γράφουσα: «... τὸ κακὸν τοῦτο πόσον δεινὸν εἶναι τὸ αἰσθάνεται ἕκαστος»[81]. Ὁ Κ. Νικόδημος γράφει ὅτι ἡ εἴδησις τῆς καταστροφῆς «κατεκεραύνωσε τὸ Ἔθνος καὶ τὴν Διοίκησιν»[82].

7. Οἱ Σαλαμίνιοι ὅμως δὲν εἶναι συγκρατημένοι εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων των διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν. Εἰς τὴν πρὸς τοὺς Προκρίτους τῆς Ὕδρας ἐπιστολήν των ἔγραφον: «Μία εἴδησις θανατηφόρος ἐθανάτωσεν ἐδῶ ὅλου τοῦ κόσμου ταῖς ψυχαῖς, ρίχνοντάς μας εἰς μίαν μεγαλωτάτην ἀπελπισίαν· τοιαύτη εἶναι ἡ μαύρη εἴδησις τοῦ χαϊμοῦ τῶν Ψαρῶν. Ὁ κόσμος ἐκρέμετο καὶ κρέμεται ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἐλπίδα τῆς θαλασσινῆς δύναμης· τώρα ἀλλοίμονον· ἔχασε καὶ αὐτὴν τὴν ἐλπίδα· μόνον ἓν μικρὸν μέρος μᾶς μένει εἰς τὴν γενναιότητα τῆς νήσου σας καὶ τῶν γειτόνων σας Σπετσιωτῶν. Διὰ τοῦτο παρησιαζόμεθα σήμερον ὅλοι πρὸς ἐσᾶς μὲ τὴν ἀπελπισίαν εἰς τὰ μάτια, καὶ παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς ἰδεάσετε καλύτερα νὰ μᾶς συμβουλεύσετε, νὰ μᾶς προστάξετε εἰς ὅ,τι στοχασθῆτε ὅτι μένει ἀκόμη χρήσιμον διὰ τὴν σωτηρίαν μας. Διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ, ἀδελφοί· τώρα χρειάζεται νὰ κάμῃ ἡ φρόνησίς σας τὰ ἀδύνατα δυνατὰ διὰ νὰ ἠμπορέσῃ νὰ βασταχθῇ αὐτὸς ὁ δυστυχισμένος κόσμος, ὁποῦ ἀκόμη αὐτὴν τὴν στιγμὴν κρεμᾶ τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας του εἰς τὴν γενναιότητα καὶ φρόνησίν σας»[83].

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τῶν Σαλαμινίων προκύπτει ἡ ἔκτασις καὶ τὸ βάθος τῆς ὀδύνης, ἀλλὰ καὶ τοῦ φόβου τὸν ὁποῖον ἠσθάνοντο οὗτοι ἐκ τῆς ἀπωλείας τῶν Ψαρῶν.

Κραυγὴν ἀπογνώσεως τῷ ὄντι ἐκπέμπουν οἱ ἀπόγονοι τῶν ἐνδόξων Σαλαμινομάχων. Ἄλλοτε οἱ πατέρες των ἐδόξασαν τὴν Ἑλλάδα ὑπερασπιζόμενοι τὸ πάτριον ἔδαφος. Νῦν, ἡ ἱστορικὴ συγκυρία μεταθέτει τὸ κέντρον βάρους τοῦ ἀγῶνος καὶ τὰς εὐθύνας τῆς ἐπωμίσεώς του.

Ἄλλοτε εἰς τὸ προσκήνιον τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος ἦτο ἡ πατρίς των, ἡ Σαλαμίς.

Τώρα, ὁπότε τὸ Ἔθνος ἀγωνίζεται διὰ τοὺς ἰδίους σκοπούς, ὅπως τὸ πάλαι ποτὲ οἱ πρόγονοι τῶν Σαλαμινίων, οἱ ἀπόγονοί των ἱκετεύουν τὴν βοήθειαν τῶν μικρῶν νήσων καὶ ὀλοφύρονται διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν.

Κατόπιν τῆς συντόμου ταύτης ἀναφορᾶς, ὡς πρὸς τὰ αἰσθήματα θλίψεως καὶ ἀπαισιοδοξίας τὰ ὁποῖα προεκάλεσεν ἡ πτῶσις τῶν Ψαρῶν, εἴδωμεν νῦν τὴν σημασίαν τῆς πτώσεως ταύτης, κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν Ἱστορικῶν συγγραφέων γραφόμενα. Οὕτω κατὰ τὸν ναύαρχον Κ. Ἀλεξανδρῆν, ἡ καταστροφὴ τῶν Ψα-

ρῶν ἀπετέλεσε «καίριον πλῆγμα κατὰ τῆς ναυτικῆς ἰσχύος τῆς Ἑλλάδος... ὠφείλετο ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ἀδράνειαν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου...»[84].

8. Οὕτως, ὁ Δ. Κόκκινος γράφει: «Ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν ὑπῆρξεν ἀπώλεια τῆς πλησιεστέρας πρὸς τὸν ἐχθρὸν ναυτικῆς βάσεως τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τῶν Ψαρῶν ἡ ἐπαναστατημένη χώρα παρέλυε τὰς μεταξὺ Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας τουρκικὰς συγκοινωνίας, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὰ τρία ἕως τότε ἔτη εἶχαν καταστῆ ἀδύνατοι τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν μεταφορὰν στρατευμάτων καὶ ἐφοδίων... Διὰ ὧν Ψαρῶν ἐτηρεῖτο ἡ ἐπικοινωνία καὶ ἐπεβάλλετο ἡ ἑλληνικὴ κυριαρχία εἰς τὰς βορείους νήσους καὶ ἐβοηθοῦντο αἱ προσπάθειαι τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων εἰς τὴν Εὔβοιαν... Χάρις δὲ εἰς τὴν τολμηρὰν δρᾶσιν τῶν Ψαριανῶν πυρπολικῶν, ἀποτελούντων τὴν ἐκπληκτικοῦ θάρρους προφυλακὴν τοῦ ἑλληνικοῦ Αἰγαίου, εἶχαν οἱ πληθυσμοὶ τῶν νήσων τῶν ἀμάχων καὶ ἀνοχυρώτων τὸ αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας...»[85].

9. Κατὰ Σ. Τρικούπην: «Ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν ὑπὸ τὴν πολεμικὴν ἔποψιν δὲν ὁμοιάζει τὴν τῶν Κυδωνιῶν, τῆς Ναούσης, τῆς Κασσάνδρας, ἢ τῆς Χίου· ἦτο καταστροφὴ μεγάλου μέρους τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξαφάνισις τῆς προφυλακῆς αὐτῆς· ἦτον ἀπόσβεσις φλογὸς καιούσης κατ' ἔτος τὰ ἐχθρικὰ παράλια τῆς Ἀσίας καὶ πολλάκις λυούσης τὰς ἐκστρατείας της...»[86].

10. Ὁ Ἀνδρέας Λόντος, ὅστις ἐτέλει συναρχηγὸς μετὰ τοῦ Δ. Πλαπούτα εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν, πληροφορηθεὶς τὰ τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν, ἀπέστειλε πρὸς τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα Ὑπόμνημα, εἰς ὃ ἔγραφε, «...τὰ Ψαρά, τὸ προπύργιον[87] τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἡ ἀσπὶς τῶν πολεμικῶν μας νήσων, κατεπορθήθησαν...»[88].

11. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἠθικῆς ἀπηχήσεως τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν, ὁ Καθηγητὴς Ε. Πρωτοψάλτης γράφει[89]: «Τὸ ἔνδοξον τέλος τῆς φρουρᾶς καὶ ἡ τραγικὴ τύχη τῶν Ψαρῶν ὑπῆρξεν μὲν μία τῶν μεγίστων καταστροφῶν, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπέβη μέγιστος ἠθικὸς θρίαμβος, προκαλέσας τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου πρὸς τὴν Ἑλλάδα»[90].

12. Ἀλλ' ἡ θυσία τῶν Ψαρῶν δὲν ἐπῆγεν ἐπὶ ματαίῳ. Οἱ Ψαριανοὶ ζῶντες προσέφεραν τὰ πάντα εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν Πατρίδα. Τὸ αὐτὸ ἔπραξαν διὰ τοῦ ἡρωϊκοῦ των θανάτου καὶ τῆς ἠθελημένης αὐτοθυσίας των. Ὁ ἐχθρὸς κατέστρεψε μὲν τὰ Ψαρά, ἀλλὰ ἐπλήρωσε βαρύτατον τίμημα αὐτῆς τῆς καταστροφῆς. Ὑπέστη ζημίας αἱ ὁποῖαι ἐπέδρασαν δυσμενέστατα εἰς τὴν περαιτέρω πραγμάτωσιν τῶν καταστρεπτικῶν του σχεδίων, αἱ δὲ ζημίαι αὗται ὑπελογίζοντο[91, 92] εἰς 12.000 ἄνδρας, ἤτοι εἰς τὸ ἥμισυ περίπου τῆς δυνάμεως ἡ ὁποία ἐπετέθη κατὰ τῆς νήσου. Τὸ Βουλευτικόν, ἀναφερόμενον εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ψαριανῶν προκληθείσας ζημίας εἰς τὸν ἐχθρόν, ἔγραφε ὅτι, «...τοῦ ἐκόψατε τὴν μία πτέρυγα τῆς ναυτικῆς του δυνάμεως...»[93], ἥτις ὑπέστη ἀναμφισβητήτως σοβαρὰς ἀπωλείας. Σχετικῶς ὁ Δ. Σπανὸς γράφει: «...μὲ τὰς πολεμι-

κάς του δυνάμεις ἀθίκτους — ὑπονοεῖ τὸν ἐχθρικὸν στόλον — θὰ ἐπροχώρει κατ' ἀρχὰς κατὰ τῆς νησιωτικῆς Ἑλλάδος καὶ κατόπιν τῆς ἠπειρωτικῆς καὶ θὰ ἐπετύγχανε ἴσως νὰ καταπνίξῃ τὴν Ἐπανάστασιν... Ἡ ἀπόφασίς των — ὑπονοεῖ τοὺς Ψαριναοὺς — ν' ἀγωνισθοῦν μέχρις ἐσχάτων ὑπῆρξε... σωτήριος διὰ τὴν Πατρίδα, διότι, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, ὁ ἐχθρὸς διαθέσας τὰς σοβαρωτέρας δυνάμεις του διὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ψαρῶν, ἐξησθένησεν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ἠναγκάσθη ν' ἀποσυρθῇ εἰς Μυτιλήνην, ἀντὶ νὰ προχωρήσῃ κατὰ τῆς Σάμου, ὡς προέβλεπεν ἀρχικῶς τὸ σχέδιον, διὰ νὰ ἀνασυγκροτήσῃ καὶ ν' ἀνασυντάξῃ τὰς δυνάμεις του»[94].

13. Τοῦτο λοιπὸν ὑπῆρξε τὸ ἡρωϊκὸν τέλος τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν, ἡ ὁποία ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ ἀγῶνος ὥρμησε μὲ τὴν σημαίαν φέρουσαν τὰς λέξεις «Ἐλευθερία ἢ Θάνατος» καὶ εἰς τὸ σῆμα τοῦ Ναυάρχου της τὸ «ἐν τούτῳ Νίκα». Ἡ ἡρωϊκὴ νῆσος πνέουσα τὰ λοίσθια καὶ αὐτοανατινασσομένη προσέφερε τὰς ἐσχάτας τῶν δυνάμεών της εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐλευθερίας.

Τὰ Ψαρὰ ὑπῆρξαν ἡ ἐνσάρκωσις τῆς γρανιτώδους συνειδήσεως καὶ ἀποφάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους διὰ τὴν διατήρησιν τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων του, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ἐθραύσθησαν[95] αἱ δυνάμεις τῆς τουρκικῆς τυραννίας.

Ἐνώπιον τῆς ἀσημάντου ἀρχικῶς ταύτης νησίδος, παρήλασαν κατὰ τὴν καταστροφήν της, τὰ ἔνδοξα τρόπαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ: Σαλαμίνα, Θερμοπύλαι, Πλαταιαί, Μαραθών, Σοῦλι, καὶ τόσαι ἄλλαι ἔνδοξοι ἐκφάνσεις τῆς Ἱστορικῆς πορείας τῶν Ἑλλήνων, αἱ ὁποῖαι ὕφαναν τὸ ἱστορικὸν πεπρωμένον τῆς Ἑλλάδος, γονυπετοῦν καὶ ἀποτίουν φόρον τιμῆς εἰς τὴν θρυλικὴν νῆσον τῶν Ψαρῶν, ἡ ὁποία δικαίως καταλαμβάνει τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἁρμόζουσαν θέσιν.

Ἡ αὐτοθυσία τῶν Ψαρῶν ἀποδεικνύει δι' ἄλλην μίαν φορὰν τὴν ἀκατάλυτον ἑνότητα τῆς ἱστορικῆς συνεχείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τοῦ ὁποίου ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ὕπαρξις εἶναι θεμελιωμένη εἰς τὰ κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά.

Ὁ ἐθνικός μας ποιητὴς Διονύσιος Σολωμός, τραγούδησε τὴν θυσίαν τῶν Ψαρῶν μὲ τοὺς γνωστοὺς λιτοὺς στίχους:

Στῶν Ψαρῶν τὴν ἐλόμαυρη ράχη
περπατῶντας ἡ δόξα μονάχη
μελετᾶ τὰ λαμπρὰ παλληκάρια
κ' εἰς τὴν κόμη στεφάνι φορεῖ
γενομένο ἀπὸ λίγα χορτάρια
ποὺ εἶχαν μείνει στὴν ἔρημη γῆ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝΔΕΚΑΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Δ, Σπανοῦ, σελ. 8.
2. Περὶ τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν ἴδε ἐκτενῶς εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 220—268.
3. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 475—476.
4. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 292.
5. Ἴδε Α. Αιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 390—394, ἔνθα ἐκτίθενται ἐκτενῶς οἱ λόγοι τῆς μὴ προλήψεως τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν.
6. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. ιγ΄.
7. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 114.
8. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1057/11.4.1824 ἐγγράφου τῆς Βουλῆς τῶν Ψαρῶν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 387—388.
9. Ἴδε ἀπόσπασμα πρακτικῶν τῆς συνεδριάσεως τοῦ Βουλευτικοῦ τῆς 20.4.1824, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 389.
10. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. β΄ 753/20.4.1824 ἔγγραφον τοῦ Βουλευτικοῦ, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 390.
11. Ἴδε καὶ σχετικὴν ἀλληλογραφίαν Βουλευτικοῦ Σώματος (ἔγγραφα β΄ 806/2.5.1824, β΄ 822/4.5.1824) καὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἀλληλογραφία μετὰ τῶν ἄλλων νήσων, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 406—418.
12. Ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. 1167/13.5.1824 ἀναφορὰν τῶν Ψαριανῶν πρὸς τὴν Ὑπερτάτην Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 421 καὶ αὐτόθι, σελ. 423 τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, ὑπ' ἀριθ. 1163/28.5.1824.
13. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. 1203/17.6.1824 ἔγγραφον τῶν Ψαρῶν πρὸς τοὺς Προκρίτους Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 411—412.
14. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 35.
15. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 39.
16. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 117.
17. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 475—476.
18. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 8, 140.
19. Ἴδε Ν. Κοτζιᾶ, σελ. 44.
20. Ἴδε Α. Μιαούλη, σελ. 49—50.
21. Ἴδε Ν. Κοτζιᾶ, σελ. 44.
22. Κατὰ Σπανόν, ὁ ἀριθμὸς τῶν προσφύγων μόνον ἀνήρχετο εἰς 14.000, ἴδε αὐτόθι, σελ. 8.
23. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 476.
24. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 138.
25. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 39.
26. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 292.
27. Κατὰ Κ. Νικόδημον, τόμ. Α, σελ. 39, οὕτως ἀπεκάλουν οἱ Τοῦρκοι τὰ Ψαρὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως λόγῳ τῆς ναυτικῆς ἐπιδεξιότητός των.
28. Ἴδε Ν. Κοτζιᾶ, σελ. 44.

29. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 8.
30. Κατὰ τὸν Κ. Νικόδημον, ὁ Σουλτάνος «ἐζήτησε εἰς τὸν γεωγραφικὸν χάρτην τὰ Ψαρὰ καὶ ἰδὼν τὴν τόσον μικρὰν ταύτην νῆσον, ἥτις τοσοῦτον ἐτάραξε αὐτὸν καὶ τοὺς ὑπηκόους του ... διέταξε τὴν κατ' αὐτῆς ἐκστρατείαν ἀφοῦ πρῶτον ἔξεσεν ἐπὶ τοῦ χάρτου αὐτὴν διὰ τοῦ ὄνυχός του». Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. ιβ'.
31. Κατὰ τὸν Κ. Νικόδημον, τόμ. Α, σελ. 439, 449, ἡ ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ πληρώματος τοῦ πλοίου, ὅπερ δύο ἡμέρας πρὸ τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς νήσου διενήργει βυθομετρήσεις τῶν πέριξ ταύτης ὑδάτων, γενομένη πρότασις πρὸς τὴν Βουλὴν τῶν Ψαρῶν ὅπως ἀναχωρήσῃ μετ' αὐτοῦ, αὕτη ἠρνήθη τοῦτο, λέγουσα ὅτι «τὸ τέλος τοῦ πολέμου θὰ τὸ ἰδῇ ἐδῶ ὅπου εὑρίσκεται.
32. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 53.
33. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 8—9.
34. Ἐκτενῆ περιγραφὴ τῶν διαδραματισθέντων ἴδε εἰς Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 476—480.
35. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 153, καὶ Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 508.
36. Ἴδε Κ. Μένδελσων, σελ. 481.
37. Ἴδε τὰς κ «Ζακύνθου εἰδήσεις» ὑπὸ ἡμερομηνίαν 12/24 Ἰουλίου 1824 εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 265—266.
38. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 54.
39. Ἐκτενῆ περιγραφὴν τῆς καταλήψεως καὶ τῶν μαχῶν «ὧν Ψαρῶν, ἴδε εἰς Δ. Σπανοῦ, σελ. 137—148.
40. Ἐκτενῆ περιγραφὴν τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν ἴδε καὶ εἰς Σ. Τρικούπη, τόμ. Γ, σελ. 103—107.
41. Ἴδε τὸ πλῆρες ἀπόσπασμα τῆς ἀφηγήσεως ταύτης, εἰς Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 116, σημ. 1.
42. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 222—223.
43. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 60—61.
44. Ἴδε ἐπιστολὴν τῶν Σπετσῶν πρὸς τοὺς πλοιάρχους της, εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 69—71.
45. Ἴδε τὴν ἀπὸ 25.6.1824 ἐπιστολὴν τῶν προκρίτων Ὕδρας πρὸς τὸ ναυτικὸν τῆς νήσου των, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 231.
46. Ἴδε τὴν ἀπὸ 23 Ἰουνίου 1824 ἐπιστολὴν τῶν Προκρίτων τῆς Ὕδρας πρὸς τοὺς ὑποναύρχους καὶ ναύτας τοῦ ὑδραϊκοῦ στόλου, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 222—223.
47. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 481.
48. Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Γ. Σαχτούρη γραφόμενα, εἰς τὴν ἀπὸ 15.7.1824 ἔκθεσίν του — πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς ὁποίας διαφωνεῖ ὁ Κ. Νικόδημος — εὐθὺς ἅμα οἱ ὑδροσπετσιῶται «ἤκουσαν ὅτι τὰ Ψαρὰ πολεμοῦνται ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἔτρεξαν εἰς βοήθειάν των, μὲ 38 πλοῖα πολεμικά, ἀλλὰ πρὶν νὰ φθάσωσι ταῦτα εἰς Ψαρὰ ὁ ἐχθρὸς εἶχε τελειωμένον τὸν σκοπόν του καὶ εἶχε ἀναχωρήσει διὰ Μυτιλήνην». Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. κ' καὶ διαφωνίαν αὐτοῦ σελ. κβ'.
49. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 481—482.
50. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολῆς ταύτης, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 2.7.1824, εἰς Φ. Μπουμπουλίδου, σελ. 62—63.
51. Ἡ ὑπὸ τοῦ Α. Ὀρλάνδου παρατιθεμένη αὕτη ἐπιστολὴ τῶν Σπετσῶν εἶναι εἰλημμένη ἐκ τοῦ Ἀρχείου Δήμου Σπετσῶν. Ἴδε πλῆρες κείμενον αὐτῆς εἰς Ναυτικά, τόμ. Β, σελ. 69—71 καὶ σημ. α.

52. Ἴδε τὴν ἀπὸ 21.6.1824 ἐπιστολὴν τῶν Προκρίτων τῶν Σπετσῶν πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 476.

53. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἀπὸ 23.6.1824 ἐγγράφου τῶν Προκρίτων Ὕδρας πρὸς τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 484—486.

54. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἀπὸ 23.6.1824 ἐγγράφου τῶν Προκρίτων Ὕδρας, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 481.

55. Ἴδε τὴν ἀπολογητικὴν ἀπάντησιν τοῦ Βουλευτικοῦ πρὸς τοὺς Προκρίτους Ὕδρας ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25.6.1824, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 489—490.

56. Ἴδε ἔγγραφον Ἐκτελεστικοῦ, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26.6.1824, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 488—489.

57. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 28 Ἰουνίου 1824, εἰς Δ. Σπανοῦ, σελ. 151.

58. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 2.7.1824 ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς Φ. Μπουμπουλίδου, σελ. 62—63.

59. Οἱ Ηλοίαρχοι τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου, οἱ ὁποῖοι ἐπέζησαν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος ἀνήρχοντο εἰς 53. Ὀνομαστικὸν κατάλογον τούτων ἴδε ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΙΔ, σελ. 238.

60. Ἴδε πλῆρες κείμενον τοῦ ἐγγράφου τούτου εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 355—356.

61. Περὶ τοῦ Ι. Βαρβάκη ἴδε εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 288—292.

62. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς Α. Ζαΐμη πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ζακύνθου, εἰς Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 349—351 καὶ ἀπάντησιν αὐτῆς, αὐτόθι, σελ. 400—404.

63. Σ.τ.Σ. Ἡ ἀρίθμησις ἐν τῷ κειμένῳ εἶναι λανθασμένη. Ἀντὶ σελ. 249—251, νὰ ἀναγνωσθῇ τὸ ὀρθὸν 349—351.

64. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 145.

65. Ἴδε ἐπιστολὴν προκρίτων Αἰγίνης πρὸς προκρίτους Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25.6.1824, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 234—235.

66. Ἴδε Ἐπιστολὴν δημογερόντων τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας ὑπὸ ἡμερομ. 27.6.1824, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 241—242.

67. Ἴδε Ἐπιστολὴν Γ. Κουντουριώτη πρὸς προκρίτους Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 28.6.1824, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 249.

68. Ἴδε Ἐπιστολὴν Μητροπολίτου Σάμου πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, ἀπὸ 28.6.1824, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 250.

69. Ἴδε Ἐπιστολὴν τοῦ Ναυάρχου F. HASTINGS ἐκ Ναυπλίου, τῆς 12.7.1824, πρὸς τοὺς Προκρίτους Ὕδρας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 262—263.

70. Ἴδε Ἐπιστολὴν τοῦ Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη ἐκ Καλαμῶν, πρὸς τοὺς Προκρίτους τῶν τριῶν νήσων, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 279—281.

71. Ἴδε Ἐπιστολὴν τῶν Προκρίτων τῆς νήσου Σάμου πρὸς τὸν Ἀρχιναύαρχον Ἀνδρέαν Μιαούλην, ὑπὸ ἡμερομ. 9.7.2824, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 288—289.

72. Ἴδε τὴν 15.7.1824 ἐπιστολὴν τῶν ἐφόρων τῆς νήσου Σκοπέλου πρὸς τὴν Βουλὴν τῆς Ὕδρας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 314.

73. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. 2272 ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρὸς τὰ Ψαρά, τὸ ὁποῖον με-

ταξὺ ἄλλων ἔγραφε: «δὲν εἶναι Ἑλληνικὴ ψυχὴ τὴν ὁποίαν καιρίως νὰ μὴν ἐλύπησε», εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 491—492.

74. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 478.

75. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀρ.θ. 116 ἔγγραφον τοῦ Ἐπάρχου Τήνου, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 478.

76. Ἴδε Κ. Νικοδήμου ,τόμ. Α, σελ. 479.

77. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ὑπ' ἀριθμ. β' 17/23.6.1824 ἐπιστολῆς τοῦ Ἐπάρχου Τήνου ἐκ Σύρας, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 479.

78. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ὑπ' ἀριθ. β' 467/23.6.1824 ἐγγράφου τοῦ Ἐπάρχου Σύρας Α. Ἀξιώτη πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 479—480.

79. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 481 καὶ αὐτόθι ἐπιστολὴν τοῦ Ἐπάρχου Νάξου, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 27.6.1824, ἀποσταλεῖσαν πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα ἐκ τῆς Ὕδρας.

80. Ἴδε τὸ σχετικὸν ὑπ' ἀριθ. β'/2243/27.6.1824 ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρὸς τοὺς προκρίτους καὶ λοιποὺς κατοίκους τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. β' 2239 καὶ β' 2247 ἔγγραφα τούτου πρὸς τὸ Μινιστέριον τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τοὺς κατοίκους τοῦ Γαλαξειδίου, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 494—495.

81. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀρ.θ. 2218/24.6.1824 ἔγγραφον τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 229—230.

82. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 476.

83. Ἴδε Ἐπιστολὴν τῶν Σαλαμινίων πρὸς προκρίτους Ὕδρας, ἀπὸ 24.6.1824, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 229.

84. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις κ.λ.π., σελ. 63.

85. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 269—270.

86. Ἴδε Σ. Τρικούπη, τόμ. Γ', σελ. 103—107, ἔνθα καὶ ἐκτενεστέρα περιγραφὴ τῶν κατὰ τὴν καταστροφὴν διαδραματισθέντων.

87. Ὡς «προπύργιον ὅλης τῆς Ἑλλάδος», χαρακτηρίζονται τὰ Ψαρὰ καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. β' 971/4.7.1824 ἔγγραφον τοῦ Βουλευτικοῦ πρὸς «τοὺς ζηλωτὰς τοῦ καλοῦ ψαριανοῦς». Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 503.

88. Ἴδε μακρὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἀπὸ 27.10.1824 Ὑπομνήματος τοῦ Α. Λόντου, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 492—494.

89. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821, σελ. 42.

90. Περὶ τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῆς ἀπηχήσεως τὴν ὁποίαν προεκάλεσε ἐν Εὐρώπῃ καὶ εἰς τὰς νήσους ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν, ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 270—276.

91. Ἴδε Ἐπιστολὴν τοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων αἰχμαλωτισθέντος Ἰωάννου Ἀνδρουλῆ πρὸς τὸν Κ. Νικόδημον, εἰς Δ. Σπανοῦ, σελ. 154—155.

92. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ ὑποναύαρχου Γ. Σαχτούρη, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν, ἣν ὅμως ὁ Κ. Νικόδημος δὲν θεωρεῖ ὡς ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν ἀλήθειαν, αἱ ἀπώλειαι τῶν Τούρκων ἦσαν 6000 νεκροὶ καὶ 2000 τραυματίες. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. ιη'.

93. Ἴδε τὸ ἀπὸ 2.8.1824 ἔγγραφον τοῦ Βουλευτικοῦ πρὸς τὰ Ψαρά, εἰς Δ. Σπανοῦ, σελ. 158.

94. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 148.

95. Κατὰ τὸν Κ. Νικόδημον, τόμ. Α, σελ. ιβ΄, τὰ Ψαρὰ «ἦτον βράχος ἐπὶ τοῦ ὁποίου **ἐθραύοντο πᾶσαι αἱ τῶν τυράννων ἐλπίδες, βράχος ὅστις ἔθραυε** τὸ ἐπερχόμενον κῦμα προτείνων τὰ ἀγέρωχα αὐτοῦ στήθη καὶ τὸ διεσκόρπιζεν εἰς πομφόλυγας».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

Ο ΚΑΤΑ ΘΑΛΑΣΣΑΝ ΑΓΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΨΑΡΩΝ

Παράγραφος εἰκοστὴ δευτέρα

1. Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν κατὰ θάλασσαν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, κατόπιν τῆς ἐπισυμβάσης καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν, δέον προηγουμένως νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὴν πρὸς τὴν Κρήτην παρασχεθεῖσαν βοήθειαν ἐκ μέρους τοῦ στόλου.

Οὕτως, ὅτε ἀρχομένου τοῦ 1824 ἡ Κρήτη διέτρεχε τὸν κίνδυνον τῆς ὁλοσχεροῦς καταλήψεώς της ὑπὸ τοῦ Τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Σφακίων δι' ἐπιστολῆς των ἐζήτησαν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ναυτικὴν βοήθειαν, ἀποστέλλοντες συγχρόνως καὶ 50.000 γροσίων, διὰ τὰς δαπάνας στοῦ στόλου. Τὴν αἴτησιν ταύτην τῆς Κρήτης ἡ Κυβέρνησις διεβίβασεν εἰς Ὕδραν καὶ Σπέτσας, συναποστέλλουσα εἰς τὴν πρώτην καὶ τὸ ἐκ Σφακίων ἀποσταλὲν ποσόν.

Ἡ Ὕδρα «διὰ νὰ μὴν μείνῃ εἰς τὴν διάκρισιν καὶ ἐξουσίαν τοῦ ἐχθροῦ τοιοῦτον σημαντικὸν καὶ ὡραῖον μέρος τῆς Ἑλλάδος»[1], ἀπέστειλεν ἐκεῖσε μοῖρα τοῦ στόλου της. Τοῦ Ὑδραϊκοῦ ὅμως στόλου μὴ συναντήσαντος τὸν ἐχθρικὸν καὶ μὴ δυναμένου νὰ παράσχῃ βοήθειαν εἰς τοὺς ἐν τῇ ξηρᾷ ἀγωνιζομένους Κρήτας, παρέλαβε χιλιάδας τινὰς γυναικοπαίδων περιφερομένων εἰς τὰς παραλίας τῆς νήσου καὶ μετέφερε ταῦτα εἰς Μονεμβασίαν, διασώσας οὕτω ταῦτα ἐκ βεβαίου ἐξανδραποδισμοῦ.

2. Κατόπιν τῆς ἐπισυμβάσης τραγωδίας τῶν Ψαρῶν, ὁ ἑλληνικὸς στόλος, συμμετέχοντος καὶ τοῦ διασωθέντος στόλου τῶν Ψαρῶν, ἐπανακάμψας εἰς τὴν νῆσον περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου καὶ συναντήσας περὶ τὰ 25 ἐχθρικὰ πλοῖα κατεναυμάχησε ταῦτα μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μετατραποῦν εἰς «ἕνα σωρόν»[2].

Τὸ χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἐξεσρτάτευσαν καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Ψαριανοί, οἱ ὁποῖοι εἶχον ὑποστῆ τὴν φρικτὴν τραγωδίαν. Σχετικῶς ὁ Α. Λιγνὸς σημειώνει: «Οἱ Ψαριανοὶ ἀπώλεσαν τὴν γενέτειράν των, ἐγένοντο πλανῆτες, ἀλλ' ἔκαμαν πατρίδα τὸ κατάστρωμα τῶν διασωθέντων πλοίων των καὶ ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα μέχρι τέλους μὲ τὸν ζῆλον μὲ τὸν ὁποῖον τὸν ἤρχισαν»[3].

3. Ἅμα τῇ καταστροφῇ τῶν Ψαρῶν, ὁ ἐχθρικὸς στόλος συγκείμενος ἐκ

200 μικρῶν καὶ μεγάλων πλοίων ἐσχεδίαζε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σάμου. Οἱ Σάμιοι πληροφορηθέντες τὰ τῶν ἐχθρικῶν σχεδίων ἐζήτησαν ἐπειγόντως βοήθειαν τοῦ νησιωτικοῦ στόλου, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν εἶχε λάβει πλέον σύντονα μέτρα πρὸς προπαρασκευήν του, ἐναντίον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου. Οὕτω περὶ τὴν 29ην Ἰουλίου ὁ Ἑλληνικὸς στόλος συγκείμενος[4] ἐξ 97 συνολικῶς πλοίων ἀφίχθη εἰς Σάμον, ἔνθα περὶ τὸ τέλος τοῦ ἰδίου μηνὸς κατέπλευσεν καὶ ὁ τεράστιος τουρκικὸς στόλος κομίζων 60.000 στρατιώτας, καὶ συγκείμενος κατ' ἄλλας[5] πληροφορίας ἐξ 100 πλοίων.

Εἰς τὰς ἐπακολουθησάσας ναυμαχίας τῆς 4 καὶ 5 Αὐγούστου, ἡ νίκη ἔκλινε ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ὁ ὁποῖος ἐπέφερε τὴν ἀπώλειαν ἐχθρικῶν μονάδων συμποσουμένων εἰς 2.000 ἀνδρῶν. Ἡ νίκη τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου «ἀπεθάρρυνε τὸν ἐχθρὸν καὶ τὸν ἠνάγκασε νὰ παύσῃ τὴν ἐπίθεσιν καὶ νὰ τραπῇ ἐν ἀταξίᾳ πρὸς νότον· ἐπέφερε δὲ καὶ τὴν διάλυσιν τῶν ἐπὶ τῆς Μικρασιατικῆς παραλίας στρατευμάτων»[6].

Κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς 5 Αὐγούστου ὁ ἐχθρὸς φέρεται[7] ἀπωλέσας 600 στρατιώτας καὶ 15 ἢ 20 πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἀνεφλέγησαν ἀναμένοντα τὴν μετακόμισιν στρατευμάτων εἰς τὴν Σάμον. Ἡ νίκη αὕτη τῆς 5 Αὐγούστου ἐχαρακτηρίσθη ὡς «ἡμέρα δόξης καὶ χαρᾶς διὰ τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικόν»[8].

Παραλλήλως, ὁ Ναύαρχος τῶν Σπετσῶν Γ. Ἀνδροῦτσος διὰ τῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας προκηρύξεώς του τῆς 6 Αὐγούστου ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων: «τὸν κατετροπώσαμεν, πυρπολήσαντες μαζὶ μὲ τοὺς ἀδελφοὺς Ὑδραίους καὶ Ψαριανοὺς δύο φρεγάτας αὐτοῦ καὶ ἕν βρίκιον μὲ ὅλους των τοὺς ναύτας καὶ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐμβαρκαρισμένα διὰ νὰ κάμῃ, ἢ οὕτως ἢ ἄλλως, ἀπόβασιν εἰς τὴν Σάμον ὑπὲρ τὰς 4.000, καὶ τοῦ διελύσαμεν τὸ ὁλέθριον σχέδιον, δι' οὗ ἐπαπείλει ὅλον τὸ Ἔθνος»[9].

Κατόπιν τῆς φοβερᾶς ἥττης ἣν ὑπέστη ὁ τουρκικὸς στόλος διεσκορπίσθη καὶ καταδιωκόμενος[10] ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κατέφυγεν εἰς τὴν νῆσον Κῶ.

Ἡ Ἑλλὰς ἑορτάζει τὰς νίκας τῶν θρυλικῶν της ναυμάχων, οἱ ὁποῖοι εἰς ὅλας τὰς κρισιμωτάτας στιγμὰς τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐμφανίζονται ἀτρόμητοι τιμωροὶ τοῦ τυράννου καὶ σωτῆρες τοῦ Ἔθνους.

Ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, μὴ δυναμένη νὰ συγκρατήσῃ τὰ αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τοὺς ἡρωϊκοὺς ναυμάχους ,διὰ τῆς ἀπὸ 10 Αὐγούστου 1824 ἐπιστολῆς της γράφει πρὸς τούτους: «Μεγάλη χαρὰν ἐπροξένησε ἡ λαμπρὰ νίκη σας εἰς τὴν Διοίκησιν καὶ εἰς ὅλον τὸ Ἔθνος, διότι αὐτὴ ἀπεφάσισε κατὰ μέρος τὴν τύχην τῆς Πατρίδος, καὶ ματαιώσασα τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ ἐνέκρωσε τὰς ἐλπίδας του... μὴν ἀμφιβάλλετε ὅτι ἡ Διοίκησις θέλει περιθάλψει τὰς φαμηλίας τῶν ἡρωϊκῶς ἀποθανόντων μὲ κάθε περιποίησιν, τοὺς δὲ γενναίους ναύτας θέλει τιμήσει ἀξίως μὲ τὰς πράξεις των»[11].

Ἡ ἐπίσημος Ἑλλὰς ἀναγνωρίζει ὅτι αἱ νίκαι τῶν θρυλικῶν ναυμάχων «ἀπεφάσισαν κατὰ μέρος τὴν τύχην τῆς πατρίδος». Ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ ζωὴ τῆς Ἑλλάδος ἐξηκολούθουν νὰ πορεύωνται τὸν δρόμον τῆς ἐλευθερίας χάρις εἰς τὴν πολύτιμον συνδρομὴν τῶν τριῶν νήσων καὶ τοῦ αἵματος τῶν τέκνων των. Ἡ Ἑλλὰς ὑπόσχεται νὰ παράσχῃ πρὸς αὐτοὺς πᾶσαν βοήθειαν, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ τηρήσῃ τὴν ὑπόσχεσίν της εἰς τὸ ἀκέραιον[12].

4. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ ἐπιχειρήσας νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σάμου τουρκικὸς στόλος καταναυμαχηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἠναγκάσθη νὰ τραπῇ πρὸς τὴν νῆσον Κῶ, ἀφοῦ ἀπώλεσε σημαντικὸν μέρος τῶν δυνάμεών του. Κατὰ τὸν Α. Ὀρλάνδον[13], ὁ ἐχθρικὸς στόλος συνέκειτο ἐκ 200 πλοίων, 16.000 πεζῶν καὶ 2.000 ἱππέων. Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος συγκείμενος ἐξ 20 πολεμικῶν πλοίων καὶ ἓξ πυρπολικῶν ἐπετέθη κατὰ τῶν εἰς τὸν κόλπον τῆς Κῶ ἐλλιμενισμένων ἐχθρικῶν πλοίων, περὶ τὸ τέλος Αὐγούστου, καταφέρας κατ᾽ αὐτῶν τρομακτικὰς ζημίας καὶ ἂν ὁ πνέων ἄνεμος ἦτο περισσότερον εὐεργετικὸς διὰ τὸν ἑλληνικὸν στόλον «αὐτὴ ἡ ἡμέρα — ὡς ἔγραφε ὁ Ναύαρχος τῶν Σπετσῶν — ἤθελεν εἶσθαι ἡ λαμπροτέρα διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι ἓν πυρπολικὸν ἦτο ἱκανὸν νὰ κατακαύσῃ ὅλα τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα, κατὰ τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἦσαν ἀραγμένα»[14]. Εἰς τὴν παρὰ τὸν Γέροντα[15] ναυμαχίαν οἱ Τουρκοαιγύπτιοι ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, ἐνῷ ἕτεροι ἐκ τῆς ἀνατινάξεως Τυνησιακῆς φρεγάδας ἐξεσφενδονήσθησαν εἰς τὸν ἀέρα.

Ὁ πλοίαρχος Τσαμαδὸς σημειώνει σχετικῶς εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του: «ἔπεσαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ὅλη ἡ θάλασσα ἐγέμισε Τούρκους. Ἐπήγαμε μὲ τὴν σκαμπαβία, ὁμοίως καὶ ὁ Κριεζῆς καὶ ἐπιάσαμε καὶ ἐθυσιάσαμε ἕως ὁποῦ ἐβαρεθήκαμε. Ἔπειτα ἐπιάσαμε τὸν καπετάνιον τῆς φρεγάδος τὸν ἴδιον σερασκέρην... μᾶς εἶπεν ὁ καπετὰν σερασκέρης, ὅτι ἦτον μέσα 1000 ἄνθρωποι...»[16].

Ἀναχωρήσαντος ἐν τρόμῳ τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου πρὸς τὴν Ἁλικαρνασσὸν προσηγγίσθη ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ παρὰ τὴν θέσιν Καράμπουρνα, ἔνθα ὑπέστη νέαν πανολεθρίαν, ἡ δὲ νίκη τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐχαρακτηρίσθη ὡς «τὸ τρίτον παρὰ τ᾽ ἄλλα ἐπισημότερον ἑλληνικὸν ἀνδραγάθημα»[17] καὶ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἐν καταισχύνῃ ἐπανάκαμψιν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου εἰς Μυτιλήνην, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχεν ὑποστῆ ζημίας καὶ εἰς τὴν παρὰ τὴν νῆσον Ἰκαρίαν συναφθεῖσαν ναυμαχίαν, καὶ ὡς γράφει ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης «ἡμεῖς τὸν ἐκυνηγήσαμεν δύο περίπου ὥρας»[18]. Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος κατέστρωσε σχέδιον ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ ἀποπλεύσαντος εἰς Μυτιλήνην ἐχθρικοῦ, ἀλλὰ ἀποπλεύσαντος τοῦ Τούρκου ναυάρχου διὰ Κων/πολιν μετὰ 15 πλοίων, ἀπέπλευσεν ἐκ τῆς Μυτιλήνης καὶ ὁλόκληρος ὁ ἐχθρικὸς στόλος, ὁπότε καταδιωκόμενος ἀνηλεῶς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς αὐτὴν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἁλικαρνασσόν.

Ἐπὶ τῶν ναυμαχιῶν τούτων, ὁ Μιαούλης, ἀπευθυνόμενος δι᾽ ἀναφορᾶς του

πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «...οἱ ἐχθροὶ ἐδόθησαν εἰς φυγὴν γενικὴν καὶ ἐτραβήχθησαν πάλιν εἰς τὴν φωλεὰν των, τὸν κόλπον τῆς Ἁλικαρνασσοῦ, ἡμεῖς δὲ ἀράξαμεν εἰς τὸν Γέροντα περιμένοντες δευτέραν εὐκαιρίαν... εἰς ὀλίγους λόγους ἡ δύναμις τῶν ἐχθρῶν δὲν εἶναι παρὰ εἰς μόνον τὸ μέγεθος τῶν πλοίων καὶ εἰς τὸ πολυάριθμον τῶν κανονίων· τὸ δὲ θρυλούμενον τακτικὸν Αἰγυπτιακὸν στράτευμα σύγκειται ἀπὸ τόσα παιδάρια ἀπὸ τὰ ὁποῖα μόλις χίλια ἐξαρκοῦν εἰς ἑνὸς μόνον Ἕλληνος σπάθι...»[19]. Ὁ δὲ Ναύαρχος τῶν Σπετσῶν Ἀνδροῦτσος ἔγραφε πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν Σπετσῶν: «Ἂν εἴχωμεν περισσότερα πυρπολικά... ὅλα τοῦ ἐχθροῦ τὰ πλοῖα ἦτο δυνατόν, ἄλλα μὲν νὰ πυρπολήσωμεν, καὶ ἄλλα νὰ ἐπισωρεύσωμεν εἰς τοὺς βράχους τοῦ Καραμπουρνοῦ[20]. Δύο μόνον πυρπολικὰ ἐναπομείναντα φειδωλευόμενοι τὰ ἐμποδίσαμεν, διὰ νὰ μὴ ριψοκινδυνεύσωμεν εἰς ἄλλην περίστασιν...»[21].

Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι κατὰ τὸν Κ. Μένδελσων ὁ ἡνωμένος τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος συνέκειτο ἐκ 300 φορτηγίδων, τεσσαράκοντα βρίκια καὶ μυοπάρωνας, 25 κορβέτας, εἴκοσι φρεγάτας, 16.000 πεζῶν καὶ 2.000 ἱππέων, καὶ τούτων μόνον Αἰγυπτίων. Ὁ δὲ ἑλληνικὸς στόλος, συνέκειτο ἐξ 80 πλοίων καὶ 5.000 ναυτῶν, ὡς καὶ ἓξ πυρπολικῶν. Ἡ ὅλη προσβολὴ ἐπεχειρήθη — κατ' αὐτὸν — μόνον ὑπὸ τῶν πυρπολικῶν, ἐνώπιον τῶν ὁποίων «ἔκθαμβοι ἀπέμειναν οἱ παρόντες, εὐρωπαῖοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ναυτικοῦ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι βλέποντες τὸ πρῶτον τὰ πυρπολικά... Αἱ τάξεις τῶν τουρκικῶν πλοίων περιέστησαν πάραυτα ἕνεκα τῆς φυγῆς τοῦ Ναυάρχου εἰς μεγίστην σύγχυσιν... κατεδείχθη ἡ δυνάμει ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι τοῦ Καπουδὰν Πασσᾶ»[22].

5. Ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 350 ἐγγράφου της (ἐκ Ναυπλίου), ὑπὸ ἡμερομηνίαν 5 Σεπτεμβρίου 1824, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Π. Στεφάνου[23] εἰς Ζάκυνθον, ἔγραφε «...Χθὲς ἐλάβομεν νέας χαροποιὰς εἰδήσεις τοῦ στόλου μας, ὁ ἐχθρὸς συνεκεντρώθη μ' ὅλας του τὰς ναυτικὰς δυνάμεις κατὰ τὴν Κῶ καὶ Σαττάλεια, εἶδεν ὅμως καὶ τὰς τελευταίας του ἐλπίδας ματαιωμένας καὶ μὲ ἀξιοσημείωτον θρίαμβον τῶν ἑλληνικῶν πλοιαρίων, ὕστερα ἀπὸ μίαν συστάδην ναυμαχίαν, ἔχασε μία φρεγάδα Τριπολίνικη καὶ ἓν βρίκιον, τὰ καλύτερα σχεδὸν πλοῖα του, παρανάλωμα γενόμενα τῶν ἑλληνικῶν πυραλωτῶν. Τὸ βρίκιον εἶχεν ἕως τριακοσίους ἐχθροὺς καὶ ἡ φρεγάδα ἕως ἐννεακοσίους, οἵτινες συνεκάησαν μὲ τὰ πλοῖα, ἐξαιρουμένου τοῦ διοικητοῦ τῆς φρεγάδας... καὶ ἑνὸς ἀκόμη... οἵτινες πεσόντες εἰς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ διασωθῶσιν, ἐπιάσθησαν ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας καὶ ἤδη κρατοῦνται.

Αἱ περιστάσεις τῆς ναυμαχίας ταύτης καὶ τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τῶν Ἑλλήνων ἐστάθησαν ἀξιοσημείωτα καὶ ἱκανὰ νὰ κινήσουν μεγάλην χαρὰν εἰς κάθε πατριώτην. Ἡ δὲ δειλία ὅπου συνέλαβε τοὺς ἐχθροὺς καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν Ἑλλήνων ἐλπίζεται νὰ μᾶς μηνύσωσιν ἐντὸς ὀλίγου καὶ νέας νίκας...»[24].

6. Κατόπιν ἀποφάσεως[25] τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος, διετάχθη ἡ πολιορκία τῶν ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ φρουρίων τῶν Πατρῶν καὶ

τῆς Ναυπάκτου. Ἡ ἐξ ὀκτὼ Σπετσιωτικῶν πλοίων μοῖρα τοῦ στόλου, προέβη εἰς τὴν στενὴν πολιορκίαν τῶν ὡς ἄνω φρουρίων, καὶ διὰ τῆς ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ παραμονῆς της, ἐμπόδισε τὴν μετάβασιν ἐχθρικῶν στρατευμάτων ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Πελοπόννησον.

7. Ὁ οὕτω πως καταφυγὼν[26] εἰς Ἁλικαρνασσὸν ἐχθρικὸς στόλος, ἀπέπλευσεν ἐκεῖθεν περὶ τὸ τέλος Ὀκτωβρίου πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀποβιβάσεως στρατευμάτων εἰς Κρήτην. Πλὴν ὅμως, τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου τελοῦντος ἐν διαρκεῖ ἐπαγρυπνήσει, προσηγγίσθη ὑπ' αὐτοῦ παρὰ τῷ Ἡράκλειον, ἔνθα ἐπακολουθησάσης ναυμαχίας καὶ τῶν ἑλληνικῶν πυρπολικῶν διαρκῶς ἐπιτιθεμένων, πολλοὶ Τοῦρκοι ἠναγκάσθησαν νὰ ριφθῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν. Τοιοῦτος δὲ ἦτο ὁ μεταξὺ τῶν Τούρκων δημιουργηθεὶς πανικὸς ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων κτυπημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, «ὥστε ἔφευγε μὲ σβεσμένους τοὺς φανούς», ἐνῷ ὁ Ἰβραὴμ ἔδιδε τὸ σῆμα: «ὁ δυνάμενος νὰ σωθῇ σωθήτω»[27]. Καὶ αὖθις ὁ ἐχθρὸς ἠναγκάσθη νὰ ἀποσυρθῇ «συνεπείᾳ τῶν φθορῶν, τῆς κοπώσεως καὶ τοῦ ἀρχομένου χειμῶνος».

Ἐνταῦθα ὅμως δέον νὰ σημειώσωμεν τὴν ὅλως διάφορον περιγραφὴν τῶν γεγονότων ὡς πρὸς τὴν ἀπόβασιν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου εἰς Κρήτην, ἣν ποιεῖται ὁ Μένδελσων. Κατ' αὐτὸν ὁ στόλος τοῦ σκληροτραχήλου αἰγυπτίου Ἰμβραὴμ ἐγκαταλείψας τὴν 20 Ὀκτωβρίου 1824 τὴν Μυτιλήνην, κατευθυνόμενος εἰς Κρήτην, ὁ ἑλληνικὸς στόλος ὑπὸ τοὺς Μιαούλην, Ἀνδροῦτσον καὶ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀφιχθέντος Κανάρη συμποσούμενος ἐκ τριάκοντα πλοίων κατέφθασε τὸν ἐχθρικὸν εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Μεγαλοκάστρου. Ἐκεῖ «κατόρθωσαν οἱ Ἕλληνες νὰ ἐπιφέρωσι σύγχυσιν καὶ ἀταξίαν εἰς τὸν ἐχθρικὸν στόλον, ὅστις... διεσκορπίσθη πανταχόσε». Κατόπιν τούτου ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐπανέκαμψεν διότι «οἱ Ἕλληνες... πιστεύοντες ὅτι ὁ Αἰγύπτιος οὐδεμίαν εἶχεν πλέον διάθεσιν νὰ παραχειμάσῃ ἐν Κρήτῃ». Εἰς τὰς σκέψεις των ὅμως ταύτας — συνεχίζει ὁ Μένδελσων — ἠπατήθησαν, διότι εὐθὺς ὡς διεπιστώθη ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ὅτι εἰς τὸ πέλαγος δὲν ὑφίστατο ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἐπανέκαμψε «καὶ κατόρθωσε νὰ μεταβιβάσῃ ἀνενόχλητος εἰς Κρήτην τόν τε στρατὸν αὐτοῦ καὶ τὸν στόλον»[28]. Νομίζομεν ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Μένδελσων γενομένη περιγραφὴ ἀνταποκρίνεται ἀκριβέστερον πρὸς τὰ πράγματα ἢ τὰ ὑφ' ἡμῶν ὡς ἄνω χρησιμοποιηθέντα στοιχεῖα τοῦ Α. Λιγνοῦ. Σχετικῶς ὁ Ε. Κυριακίδης γράφει: «Καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ἡμέτεροι ἐπολέμουν πρὸς ἀλλήλους ἐρίζοντες περὶ ἐξουσιῶν, μεγάλαι ἐν τε Καΐρῳ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἐγίγνοντο προπαρασκευαί· 400 ἐμπορικὰ πλοῖα μετέφερον στρατὸν ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Κρήτην, 54 πολεμικῶν πλοίων αἰγυπτιακὸς στόλος ἦτο ἕτοιμος νὰ συνεργασθῇ πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξ 170 πλοίων κατιρτισθέντα τουρκικὸν στόλον»[29].

8. Οὕτω πως ,ἐν πάσῃ συντομίᾳ ἐξειλίχθησαν τὰ ναυτικὰ γεγονότα κατὰ τὸ ἔτος 1824, τὸ ὁποῖον ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὴν συγκλονιστικὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν.

Παρὰ ταῦτα τὸ ἀκμαῖον φρόνημα τῶν ἀνδρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, μὲ πρωταγωνιστὰς τὸν Μιούλην καὶ τὸν Κανάρην προσθέτει νέας σελίδας δόξης εἰς τὸ ἐθνοσωτήριον ἐνεργητικόν του. Οὕτω κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος συνοψίζοντες δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, χάρις εἰς τὸν ἑλληνικὸν στόλον ἐματαιώθησαν ἀρχικῶς τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ ἐναντίον τῆς Κρήτης, ἐματαιώθησαν τὰ σχέδιά των ὡς πρὸς τὴν Σάμον, ἔνθα ὑπέστη τεραστίας ζημίας εἰς ἔμψυχον καὶ ἄψυχον ὑλικόν. Τὰ γεγονότα ταῦτα προκαλοῦν καλπάζουσαν πτῶσιν τοῦ ἠθικοῦ τῶν ἐχθρῶν, ἐνῷ ἀντιστρόφως εἰς τοὺς μαχομένους Ἕλληνας, καὶ εἰς ὁλόκληρο τὸ ἀγωνιζόμενον Ἔθνος ἀναπτερώνουν τὰς ἐλπίδας περὶ τῆς αἰσίας ἐκβάσεως τοῦ ἀνίσου ἀγῶνος.

Περαιτέρω διὰ τῶν συνεχῶν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πληγμάτων εἰς τὰς ναυμαχίας τοῦ Γέροντα καὶ τῆς Κῶ, ὁ ἐχθρικὸς στόλος σχεδὸν ἀποκαμωμένος ἀποσύρεται εἰς τὸ ἄνδρον του ὁμοιάζων ὥσπερ τίγρις ἄνευ ὀδόντων.

Τέλος ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων τούτων ἡττῶν καθίσταται ἐμφανὴς ἡ ἀνικανότης τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου καὶ στρατοῦ νὰ ἐπιφέρῃ οὐσιώδεις ζημίας εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τὰ καταφερθέντα κατ' αὐτοῦ πλήγματα ὑπὸ τοῦ μικροσκοπικοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, καταλήγουν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦ γίγαντος Μιαούλη: Πρόκειται διὰ παιδάρια ἄνευ ψυχῆς· ἡ ἑλληνικὴ σπάθα εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀντιπαραταχθῇ εἰς 1000 ἐξ αὐτῶν. Ἰδοὺ λοιπὸν ἡ ἀναλογία ἑνὸς Ἕλληνος: Εἰς Ἕλλην πρὸς 1000 αἰγυπτίους. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι οὕτω πως ὑπολογίζοντες τὰς δυνάμεις των οἱ ἡρωϊκοὶ ναυμάχοι, ἡ Ἑλλὰς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ὑπερτέρας ἐχθρικὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἦσαν μὲν ὑπέρτεροι, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ καλύψουν τὴν ἀναλογίαν τοῦ Μιαούλη, 1 πρὸς 1000.

Παράγραφος εἰκοστὴ τρίτη

Πέμπτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1825)

1. Ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1825, ἡ Ἑλλὰς τελεῖ ὑπὸ τὸν παροξυσμὸν τῆς ἐσωτερικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς οἰκονομικῆς καχεξίας. Συνεπείᾳ τῆς μὴ λήψεως συντόνων[30] μέτρων ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως πρὸς ναυτικὴν προστασίαν τῶν πελοποννησιακῶν φρουρίων ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς κινητοποιήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἀφ' ἑτέρου, «ὁ Ἰμβραὴμ οὐδὲν ἐχθρικὸν συναντήσας πλοῖον ἔπλευσε τὴν 24 Φεβρουαρίου 1825 πρός... Πελοπόννησον καὶ ἀπεβίβασε παρὰ τὴν Μεθώνην 4000 πεζικοῦ καὶ πεντακοσίους ἱππεῖς... αἱ δὲ φορτηγάδες αὐτοῦ ἐκπλεύσασαι πάλιν εἰς Σούδαν, μετεκόμισαν τάχιστα δευτέραν αἰγυπτιακὴν μοῖραν, 6000 πεζικοῦ, 5000 ἱππεῖς καὶ ἰσχυρὰν σκευὴν πυροβολικοῦ». Οὕτως ἡ

θέσις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων τῆς Πελοποννήσου κατέστη δυσχερεστέρα, ἐνῷ ὁ Γέρος τοῦ Μωριᾶ, συνεπείᾳ ἐσωτερικῶν ἐρίδων, τελεῖ ὑπὸ κράτησιν εἰς Ὕδραν ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως. Ὁ κίνδυνος ὁλονὲν καὶ διογκοῦται. Ὁ λαὸς τῆς Ὕδρας ἀπειλεῖ τὴν Κυβέρνησιν: «ἂν δὲν τοὺς ἐλευθερώσετε, τοὺς ἐλευθερώνομεν ἡμεῖς διὰ τῶν ὅπλων»[31]. Ὁ Μπουρλοτιέρης τῶν ψυχῶν, ὁ θρυλικὸς Παπαφλέσσας, εἶναι Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν. Ζητεῖ ἐπιμόνως ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν νὰ ἀπελευθερωθῇ ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ ἄλλοι συγκρατούμενοί του καὶ προτείνει «νὰ στρατεύσῃ ὁ ἴδιος κατὰ τοῦ Ἰμβραήμ, καί, καθ' ἣν περίπτωσιν ἐνίκα τὸν Αἰγύπτιον, νὰ ζητήσῃ ὡς ἀμοιβὴν τῆς νίκης αὐτοῦ τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν δεσμωτῶν»[32]. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ Κολοκοτρώνης τὴν 22 Μαΐου εἶχεν ἀπελευθερωθῇ καὶ τὴν 30 τοῦ ἰδίου μηνὸς ἐχορηγήθη γενικὴ ἀμνηστεία. Ὁ θρυλικὸς ὅμως Παπαφλέσσας ἔμελλε νὰ πληρώσῃ τὴν εὐτολμίαν του μὲ τὴν ζωήν του, συγκουσθεὶς τὴν 1 Ἰουνίου μετὰ τῶν ὑπερτέρων δυνάμεων τοῦ Ἰμβραήμ, ὁ ὁποῖος ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς ἄνδρας του εἶπε: «κάλλιον ἤθελεν εἶναι, ἀντὶ διπλῆς ζημίας νὰ συνελαμβάνομεν αὐτὸν ζῶντα»[33].

2. Τὴν 26 Ἀπριλίου ὁ τουρκικὸς στόλος καταλαμβάνει τὴν Σφακτηρίαν. Εὐθὺς ἅμα τῇ καταλήψει τῆς Σφακτηρίας ὑπὸ τοῦ Τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου, συνεπείᾳ τῆς ὑπερτέρας δυνάμεως τούτου, ὀλίγας μόλις ἡμέρας βραδύτερον, ἤτοι τὴν 29 Ἀπριλίου 1825, ὁ ἑλληνικὸς στόλος διὰ παρατόλμου πολεμικοῦ σχεδίου, ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ ἐν Μεθώνῃ ναυλοχοῦντος ἐχθρικοῦ, τὸν ὁποῖον κατέκαυσεν ὁλοσχερῶς.

Τὸ πῦρ τῶν καιομένων πλοίων (τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν Ἔκθεσιν[34] τοῦ Μιαούλη ἀνήρχοντο εἰς 20), μετεδόθη καὶ εἰς τὴν ἐντὸς τῆς Μεθώνης πυριτιδαποθήκην τοῦ ἐχθροῦ ἀνατρέψασα τὰ πάντα. Ἐὰν ὁ Ἑλληνικὸς στόλος διέθετεν ὀλίγα εἰσέτι πυρπολικά, τότε κατὰ τὸν Μιαούλην θὰ εἰσήρχετο ἐντὸς τοῦ λιμένος τοῦ Νεοκάστρου[35] ὅπου θὰ κατεστρέφετο ὁ ἐκεῖ ἐχθρικὸς στόλος καὶ θὰ ἐσώζοντο ἐνδεχομένως οἱ πολιορκούμενοι ἐν αὐτῷ Ἕλληνες. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι κατὰ τὰς ναυμαχίας ταύτας οἱ Ἕλληνες ναῦται ἐπολέμουν ἕτοιμοι νὰ ἀνατιναχθῶσιν[36] εἰς τὸν ἀέρα εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν οἱ ἐχθροὶ ἤθελον εἰσπηδήσει ἐντὸς τῶν πλοίων των.

Εἰς ἔγγραφον τοῦ Α. Μιαούλη, ἀνεγράφοντο τὰ κάτωθι σχετικῶς μὲ τὴν καταστροφὴν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου τῆς Μεθώνης.

«Χθὲς πρὸς τὸ ἑσπέρας, μὲ ἄνεμον βοηθόν, ὡρμήσαμεν διὰ μέσου τῶν Σαπιέντσων εἰς τὸν Αἰγυπτιακὸν Στόλον, τοῦ ὁποίου μέρος, ὡς 20 μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα εὑρήκαμεν ἀραγμένα ὑπ' αὐτὸ τὸ τεῖχος τῆς Μεθώνης. Εἰς αὐτὰ ἔπεσαν γρήγορα οἱ γενναῖοι πυρποληταί μας καὶ χωρὶς μεγάλην δυσκολίαν, μὲ 6 πυρπολικά, τὰ ἔκαυσαν σχεδὸν ὅλα... Τὸ πῦρ τῶν καιομένων ἐχύθη εἰς αὐτὸ μέσα τὸ Φρούριον, ἡ πόλις τῆς Μεθώνης ἐφλογίζετο... δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι ἀναφθεῖσα ἡ μπαρουταποθήκη τοῦ Φρουρίου, ἀνέτρεψε τὰ πάντα, ὁμοῦ μὲ ὅλα

ἴσως τὰ πρὸς τροφὴν καὶ τὸν πόλεμον ἀναγκαῖα τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατεύματος, ἂν ἦσαν αὐτοῦ ἀποταμιευμένα»[37].

3. Τὴν 20 Μαΐου 1825 οἱ δύο στόλοι συνηντήθησαν πλησίον τοῦ Καφηρέος. Ὁ Τουρκικὸς στόλος ἀπετελεῖτο ἐξ 64 συνολικῶς πλοίων καὶ ὁ Ἑλληνικὸς ἐξ 24.

Εἰς τὴν ἐπακολουθήσασαν ναυμαχίαν αἱ ζημίαι τοῦ ἐχθροῦ ἦσαν σημαντικαί, ὁ δὲ ἐχθρικὸς στόλος διεσκορπίσθη διαμελισθείς. Σχετικῶς ὁ ναύαρχος Σαχτούρης εἰς τὴν ἀπὸ 20 Μαΐου 1825 ἔκθεσίν του πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας, ἔγραφε: «... Θέαμα φρικτὸν ἀληθινὰ νὰ βλέπῃ τινὰς 800 τῶν ἐχθρῶν,... νὰ σφενδονίζωνται εἰς τὸν ἀέρα ὁμοῦ μὲ κανόνια, κατάρτια, ἀγκύρας... Ἐπειδὴ δὲ τρέχομεν ὁλοένα κατ' αὐτοῦ μὴν ἔχοντες παρὰ δύο πυρπολικά... Ὁ ἐχθρὸς εὑρίσκεται διεσπαρμένος καὶ εἰς ἀταξίαν μὲ γαλήνην, φυγαδευόμενος καὶ διωκόμενος παρ' ἡμῶν...»[38].

Κατὰ τὸν Ε. Κυριακίδην, μεταξὺ τῶν ζημιῶν τὰς ὁποίας προεκάλεσεν ὁ ἑλληνικὸς στόλος κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην, ἦτο καὶ ἡ ἀνατίναξις φρεγάδος, ἡ ὁποία ἦτο «τὸ ταμεῖον τοῦ στόλου μετὰ χιλίων ἀνδρῶν»[39], [40].

4. Κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1825 ἄρχεται ἡ δευτέρα πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ Κιουταχὴς βοηθούμενος καὶ ὑπὸ εὐρωπαίων μηχανικῶν ἦλθεν εἰς τὸ Μεσολόγγι μὲ τὴν ἐντολὴν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης: «ἢ τὸ Μεσολόγγι πίπτει, ἢ ἡ κεφαλή σου»[41]. Συνεπῶς ταύτης οὔσης τῆς ἀποφάσεως τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, δῆλον καθίσταται πᾶσαι ἦσαν αἱ προθέσεις τοῦ Κιουταχῆ.

Εἰς τὰς κρισίμους ταύτας στιγμὰς διὰ τὸ Μεσολόγγι καὶ τὴν Ἑλλάδα, ὁ ἑλληνικὸς στόλος δίδει τὴν πολύτιμον παρουσίαν καὶ συνδρομήν του. Τὴν 19 Μαΐου τὸ Ὑδραϊκὸν πλοῖον «Λεωνίδας» διοικούμενον ὑπὸ τοῦ Ὑδραίου Δημητρίου Κιοσσέ, καταπλεῦσαν εἰς τὸ Μεσολόγγι, ἠδυνήθη νὰ παραδώσῃ τὸ φορτίον του συνιστάμενον ἐκ τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων, «μεθ' ὃ παρέμεινε καὶ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν πολιορκουμένων»[42]. Μετὰ ταῦτα «κατέπλευσεν ἐκεῖ καὶ ἕτερον πλοῖον Σπετσιώτικον φέρον τροφάς, τὰς ὁποίας παρέδωκεν εἰς τὴν φρουθάν, καὶ μετ' οὐ πολύ, τῇ ἐνεργείᾳ τῆς Κυβερνήσεως κατέπλευσε μοῖρα ναυτικοῦ, ἐκ τεσσάρων πολεμικῶν πλοίων καὶ ἑνὸς πυρπολικοῦ, ἁπάντων Ὑδραϊκῶν, ὑπὸ τὸν πλοίαρχον Γεώργιον Νέγκαν ἐπίσης Ὑδραῖον. Ἡ ἐμφάνισις τῶν πλοίων τούτων μεγάλως ἐνεθάρρυνε τοὺς πολιορκουμένους στρατιώτας»[43]

5. Ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, ἀναγνωρίσασα τὰς μεγίστας ὑπηρεσίας τοῦ Ὑδραίου πλοιάρχου Δημητρίου Κιοσσέ, ὅστις τὴν 19 Μαΐου τοῦ 1825, ἠδυνήθη νὰ ἐφοδιάσῃ τοὺς Πολιορκουμένους τοῦ Μεσολογγίου διὰ τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων, διὰ τοῦ πλοίου «Λεωνίδας», ἀπέστειλε πρὸς τοῦτον τὸ κάτωθι ἔγγραφον[44].

«Πρὸς τὸν Γενναιότατον Καπετὰν Δημητρίου Κιοσσέν. Ὄχι μόνον ἡ Διοίκησις, ὄχι μόνον τὸ Ἔθνος ὅλον, ἀλλ' ὅλος ὁ κόσμος ἐθαύμασε τὰ μέχρι τοῦδε κατορθώματα τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, καὶ εἰς αὐτὰ καὶ μόνον ἀπέδωκε τὴν

ἀνέγερσιν τῆς ἀνεξαρτησίας της. Αὐτὰ τὰ ἴδια ἐκφράζει καὶ ἡ Διοίκησις εἰς τὴν ἐγκλεισμένην προκήρυξίν της, τὴν ὁποίαν διατάσσεσαι νὰ κοινοποιήσῃς εἰς **ὅλους τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ ναύτας σου**, καὶ ἐμψυχώνοντάς τους καὶ μὲ τὰς παρακινήσεις καὶ μὲ τὸ παράδειγμά σου, νὰ τρέξητε ὅλοι ἄνευ ἀναβολῆς ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ ματαιώσητε τοὺς ὀλεθρίους σκοπούς του. Αἱ εὐχαὶ τῆς Διοικήσεως θέλουν συνοδεύσῃ τὰ ἐπιχειρήματά σας, ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ Ἔθνους θέλει ἀνταμείψῃ τὸν ζῆλον καὶ τὴν καρτερίαν σας καὶ οἱ παγκόσμιοι ἔπαινοι θέλουν στεφανώσῃ τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας σας.

Ναύπλιον τῇ 25 Ἰουνίου 1825

Τ.Σ. ΜΠΟΤΑΣΗΣ
ΣΠΑΛΙΩΤΑΚΗΣ
ΚΩΛΕΤΤΗΣ

Ὁ γραμματεὺς
ΑΛ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ».

6. Τὴν 10 Ἰουνίου ἑπτὰ Ὑδραϊκὰ πλοῖα μετέφερον τροφὰς εἰς τοὺς πολιορκουμένους «... καὶ τὴν παρήγορον διαβεβαίωσιν περὶ προσεχοῦς λύσεως τῆς πολιορκίας»[45].

Τὸ πρόβλημα τοῦ Μεσολογγίου ἦτο πρόβλημα τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων καὶ τὴν λύσιν αὐτοῦ μόνον ὁ στόλος ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ. Τοῦτο γνωρίζει καλῶς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, τὸ ὁποῖον δι' ἐγγράφου του πρὸς τὸν ἐν Ὑδρᾳ εὑρισκόμενον Πρόεδρον αὐτοῦ, ἐποιεῖτο ἔκκλησιν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐκπλεύσεως τοῦ στόλου «διὰ νὰ ματαιώσῃ τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ»[46]. Εἰς τὰς κρισίμους ἐκείνας στιγμὰ «τὸ αἴτημα τῆς ἀποστολῆς ναυτικῆς δυνάμεως εἰς τὸ Μεσολόγγι κατέστη ζήτημα πρώτης πολεμικῆς ἀνάγκης»[47].

Τὰς ἰδίας ἐναγωνίους ἐκκλήσεις διὰ τὴν ἔκπλευσιν τοῦ στόλου πρὸς διάσωσιν τοῦ Μεσολογγίου ἀπηύθυνον καὶ οἱ Α. Ζαΐμης[48] καὶ Ν. Στουρνάρης[49]. Ὁ πρῶτος ἔγραφε πρὸς τὸν Θ. Κολοκοτρώνη: «... τὸ Μεσολόγγιον κινδυνεύει, καὶ ἂν προφθάσουν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα λυτροῦται, τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς 15 τοῦ ἐνεστῶτος δὲν εἶχον φθάσει...».

Τὸ Μεσολόγγι κινδυνεύει· πανταχόθεν ἐκπέμπονται κραυγαὶ ἐναγώνιοι διὰ τὴν ἔκπλευσιν τοῦ στόλου, ἥτις τελικῶς πραγματοποιηθεῖσα, ἀπέτρεψε τὴν πτῶσιν του, ὡ γράφει ὁ Γ. Σαχτούρης εἰς τὴν ἀπὸ 29 Ἰουλίου 1825 ἐπιστολήν του: «... καθόσον ὅμως ἐσυμπεράναμεν, ἂν ὁ στόλος μας ἀργοῦσε νὰ ἐμφανισθῇ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας τὸ Μεσολόγγιον ἤθελεν εἶσθαι ἤδη εἰς χεῖρας ἐχθρικάς, διότι ἔπασχεν ἀπὸ ἔλλειψιν τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχηγῶν ἐζήτουν νὰ ἔμβουν εἰς συνθήκας μετὰ τοῦ ἐχθροῦ· ἤδη ὅμως ἔλαβον θάρρος καὶ τὴν 25 τοῦ ἰδίου μηνός... ἐξῆλθον τοῦ τείχους 1000 καὶ συναγροικημένοι ὄντες μὲ ἄλλους 500, σχεδὸν ὅπου ἔφθασαν ἔξωθεν, ἔπεσαν κατὰ τοῦ

ἐχθροῦ... ἡμεῖς ἀφήσαμεν ἐκεῖ 7 καράβια· ἔμεινεν δὲ ἐπίτηδες καὶ ὁ Ναύαρχος Μιαούλης... ἡμεῖς δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν συναδελφῶν Σπετζιωτῶν καὶ Ψαριανῶν ξεκινοῦμεν εἰς ζήτησιν τοῦ ἐχθροῦ»[50], [51].

Συνεχιζομένης τῆς πολιορκίας καὶ ἐνταθεισῶν τῶν ἐπιθέσεων τοῦ Κιουταχῆ κατὰ τοῦ Μεσολογγίου, ἅτε ἀφιχθέντων ἐν τῷ μεταξὺ ἐνισχύσεων πρὸς τοῦτον, ἡ φρουρὰ τοῦ Μεσολογγίου ἀνθισταμένη ἡρωϊκῶς, εὑρέθη περὶ τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Ἰουλίου, ἄνευ πυρομαχικῶν, ἔχουσα «μόλις δύο μικροὺς πίθους πυρίτιδος»[52].

Ταύτης οὔσης τῆς δεινοτάτης θέσεως τῶν πολιορκουμένων καὶ τῆς πτώσεως καθισταμένης πιθανωτέρας συνεπείᾳ ἐλλείψεως τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων, λαμβάνει χώραν τὸ σωτήριον θαῦμα. Ὁ ἡνωμένος ἑλληνικὸς στόλος, ὑπὸ τοὺς Μιαούλην, Ἀνδροῦτσον καὶ Ἀποστόλην συγκείμενος ἐκ τεσσαράκοντα πλοίων, καταφθάνει πρὸ τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὴν 3 Αὐγούστου ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ στόλου τοῦ Καπουδὰν Πασσᾶ.

Μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν θρυλικῶν πυρπολικῶν «ὑπεχώρησεν εὐλαβῶς ὁ Χοσρέφ, καὶ νομίσας ὅτι ἱκανῶς εἶχε σώσει τὴν τιμὴν αὐτοῦ, ἔδωκε τὸ σύνθημα πρὸς γενικὴν ὑποχώρησιν. Μέρος τῶν ἑλληνικῶν πλοίων κατεδίωξεν αὐτὸν μέχρι Κεφαλληνίας, ἀλλ' ὁ Καπουδὰν δὲν ἀνέκοψε τὴν φυγὴν αὐτοῦ, ἢ μόνον ὅτε ἔφθασε εἰς Ἀλεξάνδρειαν...»[53]. Μετὰ τὴν ἔντρομον ἀναχώρησιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου, μικρὰ ἑλληνικὴ μοῖρα παρέμεινε εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Μεσολογγίου πρὸς παροχὴν ναυτικῆς προστασίας εἰς τοῦτο, ἐνῷ εἰς τὸ Ναύπλιον ἐωρτάσθη ἡ λύσις τῆς πολιορκίας διὰ δοξολογίας.

Ἡ ἐν Μεσολογγίῳ ἐκδιδομένη ἐφημερὶς «Ἑλληνικὰ χρονικά», ἔγραφε κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀφίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου: «Ἡ χαρά, ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ τὸ θάρρος ἐζωγραφίσθη εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ὑπερασπιζόντων τὸ φρούριόν μας»[54], [55].

Ὁ στόλος λοιπὸν καὶ μόνον ἦτο ἱκανὸς νὰ ἀλλάξῃ ἄρδην τὴν ψυχολογικὴν διάθεσιν τῶν πολιορκουμένων καὶ τὸ ἠθικὸν τούτων.

7. Ἀλλὰ καὶ τὰ μὴ πολιορκούμενα στρατεύματα τὰ ὁποῖα ἔδιδον τὰς κατὰ ξηρὰν μάχας ἠσθάνοντο ἀπαραίτητον τὴν παρουσίαν τοῦ στόλου καὶ τὴν πολύτιμον συνδρομὴν αὐτοῦ.

Οὕτως ἐπισυμβάσης τῆς αἱματηρᾶς μάχης τῶν Τρικόρφων[56], παρὰ τὴν Τρίπολιν, ἔνθα οἱ Ἕλληνες ἀπώλεσαν περὶ τοὺς 300 ἄνδρας καὶ ποιά τις ἀπαισιοδοξία κατέλαβε τοὺς πολεμιστάς, ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, ἀπευθυνομένη ἐκ Ναυπλίου πρὸς τὸν «Γενικὸν Ἀρχηγὸν Θ. Κολοκοτρώνην», ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Μὲ ἀνέκφραστον λύπην της... μανθάνει ἡ Διοίκησις τὰ προχθεσινὰ δυστυχήματα καὶ τὴν διάλυσιν τοῦ στρατοπέδου... Ὅσον λυπηρὰ καὶ ἂν εἶναι ἡ περίστασις, ἀρχηγοὶ Ἕλληνες δὲν πρέπει ὅμως νὰ μᾶς ἀπονεκρώσῃ... Ἡ Διοίκησις ἔγραφε μετ' ἐπιμονῆς εἰς Ὕδραν, διὰ νὰ μεταφέρῃ ὅλα τὰ ἐκεῖ εὑρισκόμενα σώματα... Ἀπὸ τὸ ἐγκλειόμενον τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας

βλέπετε, ὅτι ὁ στόλος ἐκπλέει ἀφεύκτως τὴν ἐρχομένην ἑβδομάδα· ὅθεν μὴ ἀπελπισθῆτε, ἀλλὰ σταθῆτε καρτεροὶ καὶ γενναῖοι... Γενικὲ Ἀρχηγέ... ἐμψύχωσε ὅσον ἠμπορεῖς τοὺς Ἕλληνας...»[57].

Ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν διαβεβαίωσιν τὴν ὁποίαν ἡ ἰδία δίδει πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην περὶ τοῦ ἀπόπλου τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Συναπέστειλε καὶ τὸ σχετικὸν ἔγγραφον τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας, δι' οὗ καθίστατο γνωστὸς ὁ ἀπόπλους τοῦ στόλου. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἔδει ὁπωσδήποτε οἱ πολεμισταὶ νὰ πεισθοῦν περὶ τοῦ σωτηρίου ἀπόπλου, «ὁ στόλος ἐκπλέει ἀφεύκτως» ὑπεγράμμιζεν ἡ Διοίκησις. Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ συνάγωμεν τὴν ἐναγώνιον ἀναμονὴν ὑφ' ἣν ἔδει νὰ κατείχοντο οἱ Ἕλληνες πολεμισταὶ τῆς ἐλευθερίας, ὡς πρὸς τὴν ἄφιξιν τοῦ στόλου, καὶ τὰς ἀναπτερωτικὰς ἐπιπτώσεις τὰς ὁποίας θὰ εἶχεν ἡ ἐμφάνισις τοῦ στόλου ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τῶν ὑποστάντων ἀπωλείας Ἑλλήνων εἰς τὴν μάχην τῶν Τρικόρφων κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1825.

8. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι χάριν τῆς ἀποπλεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατέστη δυνατὴ ἡ λύσις τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ τουρκικὸς στόλος τελεῖ ὑπὸ διαρκῆ καταδίωξιν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ. Τὸ αἷμα τῶν τριακοσίων Ἑλλήνων πολεμιστῶν οἱ ὁποῖοι ἔπεσαν ἡρωϊκῶς εἰς τὰ Τρίκορφα εἶναι εἰσέτι νωπόν. Ὁ θρυλικὸς Κανάρης συλλαμβάνει τὰ παράτολμον σχέδιον νὰ κατακαύσῃ τὸν ἐχθρικὸν στόλον ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας. Περὶ τὸ τέλος Ἰουλίου εὑρίσκεται ἤδη ἐντὸς τῆς ἐχθρικῆς φωλεᾶς.

Τὸ μέγα ὅμως ἐγχείρημα τοῦ πυρπολικοῦ θρύλου ἀποτυγχάνει συνεπείᾳ ἀπροσδοκήτου συμβάντος. Ὁ ἄνεμος ἔπνευσεν ἐναντίον τῶν παρατόλμων σχεδίων τοῦ Κανάρη. Ἡ προσπάθεια ἀπέτυχε. Ὁ Κανάρης εἰς τὴν ἀπὸ 5 Σεπτεμβρίου 1825 ἔκθεσίν του γράφει σχετικῶς πρὸς τὸ ἐγχείρημα τοῦτο: «... εἰς τὰς 11 (τῆς νυκτὸς) εἴμεθα ἀρκετὰ πλησίον τῶν Τούρκων, ἔχοντες εἰς χεῖρας δάδας ἐκ πίσσης, διὰ νὰ ἐκτελέσωμεν τὸ σχέδιόν μας, ὅταν μὲ ἀνεκδιήγητον τῆς καρδιᾶς μου πόνον εἶδον τὸν ἄνεμον νὰ ἀλλάζῃ καὶ νὰ μᾶς ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὸν ἐχθρικὸν στόλον»[58].

Περὶ τῆς ἀποτυχούσης ταύτης ἐκστρατείας τοῦ Κανάρη, τὸ ἡμερολόγιον τοῦ πλοίου «Θεμιστοκλῆς» σημειώνει: «Ἂν καὶ ἀποτυχοῦσα τοῦ σκοποῦ της ἡ εἰς Ἀλεξάνδρεια ἐκστρατεία, οὐχ ἧττον ἐπήγεγκε καρποὺς ἀδιαφιλονεικήτου ἀξίας, ἐξεγείρασα τὸν θαυμασμὸν συμπάσης τῆς Εὐρώπης καὶ ἐμβαλοῦσα τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐχθρούς, οἵτινες ὡς ἐκ θαύματος ἀπέφυγον τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων»[59]. Ὁ δὲ Δ. Κόκκινος γράφει: «Ἡ παράτολμος ἐπιχείρησις εἶχεν ἀποτύχει, ἀλλ' ὁ Κανάρης εἶχε προσθέσει εἰς τὴν δόξαν του ἕνα ἀκόμη φύλλον δάφνης ἡρωϊκῆς καὶ ἄνευ προηγουμένου προσπαθείας. Τὸ γεγονὸς ἐπροξένησεν αἴσθησιν καὶ ἐπροκάλεσε νέον θαυμασμὸν πρὸς τὸν Κανάρην εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα. Οἱ Γάλλοι φιλέλληνες ἐξηγέρθησαν ὅταν ἐγράφη ὅτι εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀλεξανδρείας γαλλικὸν πολεμικὸν ἐκακονιοβόλησε τὸν Κανάρην»[60].

Τούτους λοιπὸν τοὺς ἀντικτύπους ἔσχεν ἡ ἀποτυχοῦσα ἀπόπειρα τοῦ Καναρη εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς κύκλους καὶ δυνάμεθα νὰ διακινδυνεύσωμεν τὴν ἄποψιν, ὅτι ἐὰν ὁ ἄνεμος δὲν ἔπνεε ἀντίθετος τὴν κρίσιμον στιγμήν, ἡ πορεία τοῦ ἀγῶνος θὰ εἶχεν ἐνδεχομένως συντομευθῆ καὶ τὸ Μεσολόγγι δὲν θὰ ὑφίστατο τὴν τραγωδίαν τῆς τρίτης πολιορκίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΩΔΕΚΑΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε σχετικὴν ἐπιστολὴν Ὑδραίων, εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 369—375, ἔνθα καὶ πλείονα περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης.
2. Ἐκτενῆ περιγραφὴν τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 395—408.
3. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 407.
4. Ἐκτενῆ περιγραφὴν τῆς ἐκστρατείας ταύτης τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ τὰ κατ' αὐτὴν συμβάντα, ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 412—425.
5. Ἴδε ἐκτενῶς περὶ τούτων «ἀπόσπασμα γράμματος τοῦ ὀντιναυάρχου Γ. Σαχτούρη», ὑπὸ ἡμερομηνίαν 8 Αὐγούστου 1824, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 267—271.
6. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 412—425.
7. Ἴδε ἀπόσπασμα γράμματος ἀντιναυάρχου Γ. Σαχτούρη, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 267—271.
8. Ἴδε τὴν ἀπὸ 5 Αὐγούστου 1824 ἔκθεσιν τοῦ ἀντιναυάρχου Γ. Σαχτούρη, εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 422—425.
9. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ Προκηρύξεως τοῦ Ναυάρχου Σπετσῶν, εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 104—105.
10. Ἴδε τὴν ἀπὸ 12 Αὐγούστου 1824 ἔκθεσιν τοῦ Ναυάρχου Γ. Ἀνδρούτσου πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, εἰς Α. Ὀρλάνδου ,τόμ. Β, σελ. 107.
11. Ἴδε τὸ ἀπὸ 10 Αὐγούστου 1824 ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρὸς τοὺς ναυμάχους, εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 109—110 καὶ αὐτόθι σελ. 111—112 ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρὸς τοὺς πυρπολητάς.
12. Ἴδε Ὀνομαστικὸν κατάλογον δυστυχούντων οἰκογενειῶν ἀγωνιστῶν ἐν Σπέτσαις, κατὰ τὸ ἔτος 1869, εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 110, σημ. α.
13. Ἴδε ἐκτενῶς περὶ τούτων εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 115—125.
14. Ἴδε σχετικὴν ἔκθεσιν εἰς Α. Ὀρλάνδου, αὐτόθι.
15. Περὶ τῆς ναυμαχίας τοῦ Γέροντος καὶ τῶν δυσαρέστων συνεπειῶν της διὰ τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις, ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 119—121.
16. Ἴδε τὴν ἐν λόγῳ ἔκθεσιν εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 433—434.
17. Ἴδε ἔκθεσιν τοῦ Ναυάρχου τοῦ στόλου τῶν Σπετσῶν, εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 129—135.
18. Ἴδε ἐκτενῶς περὶ τούτων, Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 437—445.
19. Ἴδε τὴν ἀναφορὰν ταύτην τοῦ Ἀν. Μιαούλη εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 434.
20. Ἴδε καὶ Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 104.
21. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 487.
22. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 485.
23. Οὗτος μετὰ τοῦ Διονυσίου Ρώμα καὶ τοῦ Κ. Δραγώνα ἀπετέλουν τὴν τριμελῆ Ἐπιτροπὴν τῆς Ζακύνθου.
24. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐγγράφου, εἰς Π. Κοντογιάννη ,σελ. 81—82.
25. Ἴδε τὴν ἀπὸ 16.10.1824 ἀπόφασιν ταύτην, εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 144, σημ. β.

26. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 486.
27. Ἴδε ἐκτενέστερον περὶ τούτων, Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 440—445.
28. Ἴδε Πλείονα περὶ τούτων εἰς Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 488—491.
29. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 101.
30. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 491, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ «ἀπρονοησίας» τῆς Κυβερνήσεως Κουντουριώτου.
31. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 496.
32. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 496.
33. Ἴδε τὰ τοῦ ἡρωϊκοῦ θανάτου τοῦ Παπαφλέσσα εἰς Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 499.
34. Ἴδε Ἀποσπάσματα τῆς Ἐκθέσεως ταύτης τοῦ Μιαούλη εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 499—500.
35. Ἴδε σχετικῶς καὶ Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 108.
36. Ἐκτενέστερον περὶ τῆς ναυμαχίας τῆς Σφακτηρίας, ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 185—192.
37. Ἴδε Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἀχρονολογήτου τούτου ἐγγράφου τοῦ Α. Μιαούλη, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 480—481.
38. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ Ἐκθέσεως τοῦ Σαχτούρη, εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 512—513 καὶ σχετικῶς μὲ τὴν ναυμαχίαν, σελ. 510—512, αὐτόθι.
39. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 108.
40. Περὶ τῆς ναυμαχίας τοῦ Καφηρέως, ἴδε ἐκτενῶς καὶ εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 629—631, ἔνθα καὶ σχετικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Ναυάρχου Γ. Σαχτούρη.
41. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 506.
42. Ἴδε περὶ τούτου, εἰς «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. ΣΤ, «σημειώσεις ἑνὸς ἀγωνιστοῦ», σελ. 231—232.
43. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. ΣΤ, σελ. 232 καὶ αὐτόθι σελ. 235—239, ἐπιστολὰς καὶ ἔγγραφα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ἀνεφοδιασμὸν τοῦ Μεσολογγίου.
44. Ἴδε τοῦτο εἰς «Ἀπομνημονεύματα», τόμ. ΣΤ, σελ. 234.
45. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 507.
46. Ἴδε τὸ ἀπὸ 25 Ἰουνίου 1825 ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 204.
47. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 205.
48. Ἴδε Τὴν ἀπὸ 18 Ἰουλίου 1825 ἐπιστολὴν τοῦ Α. Ζαΐμη πρὸς Θ. Κολοκοτρώνην, εἰς «Συλλογή» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 202.
49. Ἴδε τὴν ἐπιστολὴν Ν. Στουρνάρη πρὸς Νικήταν Σταματελόπουλον, εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 277—278.
50. Ἴδε Ἐπιστολὴν Γ. Σαχτούρη, εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 214—215.
51. Τὰ τῆς βοηθείας τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου πρὸς τὸ πολιορκούμενον Μεσολόγγι, κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἴδε καὶ Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 233—249.
52. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 510.
53. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 510—511.
54. Ἴδε Τὴν ἐκτενῆ περιγραφὴν ταύτης, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 206—207.
55. Περὶ τῆς ἐν γένει δράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, ἴδε ἐκτενῶς, Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 535—570.
56. Ἴδε σχετικῶς περὶ τῆς μάχης ταύτης, εἰς «Συλλογή» Ι. Κοκολοτρώνη, σελ. 180.
57. Ἴδε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 182—183.

58. Περιγραφὴν τῆς ἀποτυχούσης ταύτης ἐκστρατείας τοῦ Κανάρη, ἴδε εἰς «Ἀνθολογία ναυτικῶν κειμένων» καὶ Ε. Γρηγορίου, Ὁ Πυρπολητὴς Κων/νος Κανάρης, σελ. 89—90.

59. Ἴδε Τὴν ἀπὸ 25 Ἰουλίου 1825 σημείωσιν τοῦ ἡμερολογίου τοῦ πλοίου «Θεμιστοκλῆς», εἰς Ι. Τομπάζη, σελ. 177.

60. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 635—638 ἔνθα καὶ πλείονα περὶ τῆς ἀποτυχούσης προσπαθείας τοῦ Κανάρη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΤΡΙΤΗ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΙΣ ΑΥΤΟΥ

Παράγραφος εἰκοστὴ τετάρτη

Τὰ πρὸ τῆς πτώσεως

1. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ περὶ τὸ ἔαρ τοῦ 1825 ἀρξαμένη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου ἐλύθη κατόπιν τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου περὶ τὸ θέρος τοῦ ἰδίου ἔτους, ὁ δὲ ἐχθρικὸς στόλος ἀνεχώρησε καταδιωκόμενος. Τὰ ἐχθρικὰ ὅμως στρατεύματα τῆς ξηρᾶς παραμένουν πέριξ τοῦ Μεσολογγίου ἀναμένοντα ἐνισχύσεις. Ὁ ἐχθρὸς δὲν παραιτεῖται τοῦ σχεδίου του πρὸς κατάληψιν τοῦ Μεσολογγίου. Οὕτω λοιπὸν κατὰ μῆνα Νοέμβριον[1] τοῦ 1825, ὁ ἐχθρικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Καπουδὰν Πασσᾶ ἐπανακάμπτει πρὸ τοῦ Μεσολογγίου, κομίζων ἄφθονα πολεμοφόδια, τραφὰς καὶ χρήματα, ἐνῷ ἡ Ἑλλὰς οὖσα οἰκονομικῶς ἐξησθενημένη προσπαθεῖ νὰ ἐξεύρῃ χρήματα, ὑποθηκεύουσα ἢ ἐν ἀνάγκῃ πωλοῦσα τὰ ἐθνικά της κτήματα, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ μέσα δράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Τὰ πάντα ἔχουν ἐξαντληθῆ εἰς τοὺς πολιορκουμένους τῆς πόλεως, ἥτις ὀλίγον βραδύτερον θὰ καταστῇ παγκόσμιον σύμβολον αὐτουθυσίας καὶ ἡρωϊσμοῦ. Οἱ πολιορκούμενοι, εἰς τὴν ἀπὸ 12 Νοεμβρίου 1825 ἐπιστολήν των ἔγραφον «... εἰδοποιοῦμεν τὴν Σ. Διοίκησινν τὴν κινδυνώδη κατάστασίν μας καὶ τὴν κατεπείγουσαν χρείαν... νὰ μᾶς προφθάσῃ μὲ τὸν στόλον μας ν' ἀνοιχθῇ ἡ θάλασσα, καὶ μὲ τὰ ἴδια ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς προμηθεύσῃ μερικὰς τροφάς... θέλομεν βαστάξῃ ἕως τότε ὁποῦ ἔχομεν τροφήν, ἔπειτα ἕναν θάνατον χρεωστοῦμεν... ἡμεῖς ἀποθαίνομεν ὡς πατριῶται πιστοί...»[2].

Τὰ μάτια τῶν ἡρωϊκῶν πολιορκημένων κυττάζουν ἐναγωνίως πρὸς τὸν στόλον. Ἡ μόνη ἐλπίς των εἶναι ὁ στόλος, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ τοὺς προφθάσῃ, διότι ἄλλως «ἕναν θάνατον χρεωστοῦμεν», γράφουν πρὸς τὴν Διοίκησιν. Ὁ ἐχθρὸς γνωρίζει καλῶς τὰς δυνατότητας τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ὅστις πάντοτε, ὁσάκις ἠδυνήθη νὰ κινηθῇ, ἐματαίωσε τὰ σχέδιά του.

Οὕτω λοιπόν, πρὶν ἡ ἀποφασίσῃ νὰ κυριεύσῃ τὴν Πελοπόννησον, συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ καταστρέψῃ πρῶτον τὸ μέγα ἐμπόδιον τῶν σχεδίων του· τὰς ναυτικὰς νήσους. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν συνδυασμένων ἐπιστολῶν τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη ἀφ' ἑνός, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 31 Ὀκτωβρίου 1825 καὶ τῶν προκρίτων τῶν Σπετσῶν ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, ὑπὸ ἡμερομη-

νίαν 2 Νοεμβρίου, ἥτις κατέληγεν: «... ὁ ἐχθρὸς φαίνεται ὅτι ἀπελπίζεται εἰς τὸ νὰ κατάρξῃ τῆς Πελοποννήσου, ἐὰν μὴ πρότερον καθυποτάξῃ τὰς νήσους ταύτας, καὶ ἐπειδὴ οὕτως ἔχει χρειάζεται νὰ προσηλώσωμεν ἅπαντες ὅλην ἡμῶν τὴν προσοχὴν καὶ δύναμιν εἰς τὸ νὰ τοῦ ματαιώσωμεν τὸ σχέδιον τοῦτο, καὶ τούτῳ συμματαιοῦντες καὶ ὅλα τὰ λοιπά...»[3].

Ἐν ὄφει τοῦ κινδύνου τούτου καὶ δεδομένης τῆς μεγίστης σημασίας τῶν νήσων εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἀγῶνος ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς προσεφέρθησαν ἰδίαις δαπάναις νὰ ἀποστείλωσι πεντακοσίους στρατιώτας.

Ἐν ὄψει ἐπίσης τοῦ ἐνδεχομένου νὰ μεταφερθῶσιν αἱ οἰκογένειαι τῶν Σπετσιωτῶν εἰς Ὕδραν, οὗτοι ἀπευθύνθησαν εἰς τούτους βολιδοσκοποῦντες τὸ δυνατὸν τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ σχεδίου των τούτου. Οἱ ἀδελφοί των καὶ συμπολεμισταὶ Ὑδραῖοι, εἰς τὴν ἀπὸ 17 - 10 - 1825 ἐπιστολήν των πρὸς τοὺς Σπετσιώτας ἔγραφον: «... διὰ τὰς οἰκογενείας σας σᾶς προείπαμεν καὶ σᾶς λέγομεν πάλιν, ὅτι ἐὰν ἀποφασίσητε νὰ τὰς μετακομίσητε ἐδῶ, ἡμεῖς εἴμεθα ἕτοιμοι καὶ προθυμότατοι νὰ τὰς ὑποδεχθῶμεν μὲ ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ κατὰ πάντα...»[4].

Ἰδού, καὶ ἡ ἐν πολέμῳ πρακτικὴ ἐκδήλωσις τῶν διαποτισμένων ἐκ τῶν συνεταιρικῶν ἀρχῶν τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς ἀλληλοβοηθείας Ὑδραιωτῶν. Ὁ στενὸς οὗτος σύνδεσμας μεταξὺ τῶν τριῶν νήσων ὑπῆρξε σωτήριος[5] πάντοτε διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἅτε τούτων μὴ ἐπιδιωκουσῶν, εἰμὴ τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς Πατρίδος.

2. Ἡ Ἑλλὰς λοιπὸν εὑρίσκεται ἐνώπιον τῆς πλέον κρισίμου φάσεως τοῦ ἀγῶνος της. Τὸ δημόσιον Ταμεῖον στερεῖται τῶν στοιχειωδῶν οἰκονομικῶν πόρων. Τὸ Μεσολόγγι ἀντιμετωπίζει τὴν παντελῆ ἔλλειψιν τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων, ἐνῷ ὁ πολιορκῶν τοῦτο ἐχθρὸς εἶναι πανίσχυρος. Αἱ ἡρωϊκαὶ νῆσοι Ὕδρα καὶ Σπέτσαι τελοῦν ἐν οἰκονομικῇ ἐξαντλήσει καὶ ἀναμένουν τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ. Παρὰ ταῦτα ὅμως αἱ νῆσοι δὲν ἀρρωδοῦν. Καταβάλλουν ὅλην τὴν ἱκμάδα των πρὸς κινητοποίησιν τοῦ στόλου καὶ παροχὴν βοηθείας πρὸς τοὺς πολιορκουμένους τοῦ Μεσολογγίου, ἐνῷ συγχρόνως πραγματοποιοῦν ἀποκλεισμοὺς εἰς ἐπίκαιρα θαλάσσια σημεῖα. Συνεπείᾳ τῶν ἀόκνων προσπαθειῶν τοῦ στόλου πρὸς ἀνεφοδιασμὸν καὶ παροχὴν ναυτικῆς προστασίας εἰς τὸ Μεσολόγγι, ἡ ἐκεῖ ἐκδιδομένη ἐφημερὶς «Ἑλληνικὰ Χρονικά», ἔγραφε, κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ 1825, μεταξὺ ἄλλων: «Ἡ τρίτη μοῖρα... ἐξακολουθεῖ τὰ καθήκοντά της κατὰ τὰς διατάξεις τῆς Κυβερνήσεως ἀποκλείουσα στενότατα τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον κτλ. καὶ προμηθεύουσα μὲ πᾶσαν βοήθειαν, τὴν καρτερόψυχον φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου. Πρόθυμοι νὰ πράξωσι τὸ κοινὸ καλὸν πάντοτε, οἱ θαλασσινοὶ οὗτοι ἄνδρες, ἐφάνησαν ἄξιοι τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Διοικήσεως καὶ τῶν ζηλωτῶν τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας τοῦ ἔθνους μας. Δόξα καὶ τιμὴ εἰς τοὺς ἀγῶνας σας πρόθυμοι τῆς πατρίδος ὑπερασπισταί»[6].

3. Τοῦ Μεσολογγίου τελοῦντος ἐν στενῇ κατὰ θάλασσαν πολιορκίαν, κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ 1825, καὶ τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως ἐκπεμπούσης ἐναγώνιον ἔκκλησιν[7] εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τῶν Ψαρῶν διὰ τὴν ἔκπλευσιν τοῦ Ψαριανοῦ στόλου, αὕτη ἀπαντᾶ ὅτι «ἑτοιμάσαντες τὴν μοῖραν μας, ἐκπλέει αὔριον σὺν Θεῷ μὲ τὰ ἡφαίστειά της...»[8]. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐκφράζουσα τὴν ἱκανοποίησίν της καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Ἔθνους διὰ τὴν τοιαύτην προθυμίαν τῶν Ψαριανῶν γράφει: «Ἔλαβεν ἡ Διοίκησις τὴν ἀπὸ 21 ἀναφορὰν τῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ μὲ ἄκραν εὐχαρίστσιν παρετήρησε τὴν πατριωτικὴν προθυμίαν, μὲ τὴν ὁποίαν τὸ κοινὸν τῶν Ψαριανῶν ἔσπευσε νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἔκπλευσιν τῆς ναυτικῆς του μοίρας, ἥτις εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν, ἑνωθεῖσα μετὰ τῆς ὑδραϊκῆς, θέλει συντελέσει τὰ μέγιστα εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ὁποῖον κινδυνεύει, μόνον καὶ μόνον διὰ τὸν θαλάσσιον ἀποκλεισμὸν τοῦ ἐχθροῦ· ὅθεν ἡ Διοίκησις ἐνῷ σᾶς ἀποδίδει ἀπὸ μέρους τοῦ Ἔθνους τὸν χρεωστούμενον ἔπαινον καὶ εὐγνωμασύνην, διότι συναισθανθέντες τὸν κίνδυνον τῆς Πατρίδος. ἐσυνδράμετε ἐγκαίρως εἰς τὴν σωτηρίαν της...»[9], [10].

Παράγραφος εἰκοστὴ πέμπτη

Τὰ κατὰ τὴν θαλασσίαν πολιορκίαν

1. Τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἐμφανισθέντος πρὸ τοῦ Μεσολογγίου τὴν 23 Ἰανουαρίου 1826 καὶ τῆς καταστάσεως οὔσης κρισίμου, τῇ πρωτοβουλίᾳ[11] τῶν Σπετσιωτῶν, συνέρχονται περὶ τὸ τέλος τοῦ ἰδίου μηνὸς οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Ὕδρας προκειμένου νὰ συσκεφθῶσιν ἐπὶ τοῦ πρακτέου. Ἡ ἐν προκειμένῳ δὲ ληφθησομένη ἀπόφασις τῶν δύο νήσων εἶχε μεγίστην σημασίαν ἐπὶ τῆς ὅλης ἐκβάσεως τοῦ ἀγῶνος, δεδομένου ὅτι«... ὅπως οἱ κάτοικοι τοῦ Μεσολογγίου, οὕτω καὶ ἡ Κυβέρνησις καὶ ἅπαντες οἱ Ἕλληνες, εἰς μόνην τὴν ναυτικὴν δύναμιν ἤλπιζον ὅτι ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸ Μεσολόγγιον· ἀλλ᾽ οὔτε τροφαί, οὔτε πολεμοφόδια, οὔτε χρήματα ὑπῆρχον...»[12].

Τούτου ἕνεκεν ἡ Κυβέρνησις ἐξέδωκε τὴν 5 Φεβρουαρίου 1826 τὸν νόμον περὶ ἐκποιήσεως μέρους τῶν ἐθνικῶν κτημάτων, ἵνα ἐξευρισκομένων τῶν στοιχειωδῶν οἰκονομικῶν πόρων, χρησιμεύσωσιν οὗτοι εἰς τὴ προμήθειαν τροφῶν, πολεμοφοδίων καὶ τὴν κίνησιν τοῦ στόλου.

Παραλλήλως, διενεργήθη καὶ ἔρανος μεταξὺ τῶν πολιτῶν καὶ τοῦ λαοῦ καὶ συγκεντρωθέντος ποσοῦ τινος, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἐνισχύθη χρηματικῶς ἡ φρουρὰ τοῦ Μεσολογγίου, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ κατέστη δυνατὴ ἡ ἔκπλευσις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐκ τριάκοντα δύο συνολικῶς[13] πολεμικῶν καὶ πυρπολικῶν πλοίων. Δεδομένου δὲ ὅτι τὰ ἀβαθῆ ὕδατα τῆς λίμνης τοῦ Μεσολογγίου ἀπήτουν κυρίως

πλοιάρια διετέθησαν καὶ δύο γαλιῶτται τῶν νήσων ὡς καὶ εἴκοσι μυστίκια. Τὰ πλοιάρια ὅμως ταῦτα ἦσαν πολὺ ὀλίγα ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ διατεθέντα πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, ὑπολογιζομένων ἐπέκεινα τῶν ἑξήκοντα.

Τὰ πλοιάρια ταῦτα ἐπέπρωτο νὰ κρίνουν τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν πτῶσιν ἢ μὴ τοῦ Μεσολογγίου. Τοῦτο ἐγνώριζον καλῶς καὶ ἡ Ὕδρα καὶ αἱ Σπέτσαι.

Οὕτως εἰς τὴν ἀπὸ 18 Μαρτίου ἐπιστολήν των οἱ Ὑδραῖοι ἔγραφον πρὸς τοὺς Σπετσιώτας: «... ἡμεῖς χρεωστοῦμεν νὰ σᾶς εἰδοποιήσωμεν, ὅτι μικρὰ μυστίκια, ὁποῖα χρειάζονται εἰς τὸ σκοπούμενον, δὲν ἔχομεν ἐνταῦθα παντελῶς»[14].

Ἐνταῦθα ὅμως δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Ναύαρχος Μιαούλης ἤδη ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου εἶχε διαπιστώσει τὴν ἀδυναμίαν δράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὰ ἀβαθῆ ὕδατα τῆς λιμνοθαλάσσης τοῦ Μεσολογγίου.

Οὕτως εἰς τὴν πρὸς τὸν Διονύσιον Ρώμαν ἀπαντητικὴν ἐπιστολήν του ἔγραφε: «... σᾶς εἶναι γνωστὰ τὰ αἴτια, διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἠμποροῦμεν νὰ σταθῶμεν ἐδῶ πολλὰς ἡμέρας. Ὅθεν μεγάλη χρεία... νὰ ταχύνετε ὅσον τὸ δυνατὸν μίαν ὥραν προτήτερα τὴν ἀποστολὴν τοῦ σιταριοῦ. Περιπλέον εἶναι ἄλλη μία αἰτία, ὅτι τὰ τούρκικα λαντσόνια ὁποῦ πρὸ καιροῦ σώζονται ἀκόμη εἰς τὴν λεγομένην λίμνην τοῦ Μεσολογγίου, ἑτοιμάζονται σπουδαίως νὰ τὸ ἀποκλείσουν πάλιν, ὡς πρότερον κατὰ τὸν περασμένον Ἰούλιον, καὶ τότε δὲν ἔχομεν πλέον τὸν τρόπον νὰ ἐμβάσωμεν μέσα τίποτε· καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ βιασθῶμεν...»[15].

Ὁ Μιαούλης κρούει τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν καταλλήλων πλοιαρίων.

Τὰ ἐλάχιστα ὑπάρχοντα μικρὰ πλοιάρια (μύστικα), εὑρίσκοντο διασκορπισμένα καὶ εἰς κακὴν κατάστασιν. Σχετικῶς ὁ Α. Μαυροκορδᾶτος ἔγραφεν ἀπαντῶν εἰς τὸν Δ. Ρώμαν: «κατὰ δυστυχίαν... εὑρίσκοντο διασκορπισμένα εἰς τὰς τρύπας τοῦ Αἰγαίου Πελάγους διὰ τὰ κακά των τέλη...»[16].

Τὰ τόσον πολύτιμα λοιπὸν πλοιάρια δὲν ὑφίστανται, ἐνῷ συνεπείᾳ ἐλλείψεως οἰκονομικῶν μέσων, ὁ στόλος μετὰ μεγίστης δυσκολίας κινεῖται. Τούτου ἕνεκεν οἱ ἀδελφοὶ Τουμπάζη γράφουν πρὸς τὸν Δ. Ρώμαν: «ἀγνοοῦμεν ἂν ὁ στόλος λάβῃ τὴν καλὴν τύχην νὰ ἐφοδιάσῃ τὸ Μεσολόγγιον εἰς τὸ διάστημα τούτου τοῦ πληρωμένου μηνός, ἐξ ἐναντίας δὲ εἶναι ἀναγκασμένος νὰ ἐπιστρέψῃ. Σᾶς κοινοποιοῦμεν ταῦτα μὲ μεγίστην θλῖψιν τῆς ψυχῆς μας...»[17].

Παραλλήλως, ἀπὸ τὸ ἐπίκεντρον τῆς ἑλληνικῆς ἀντιστάσεως, ἀπὸ τὸ πολιορκούμενον Μεσολόγγι, ἐκπέμπεται ἡ ἀγωνιώδης ἔκκλησις: «Οἱ ἐδῶ μόνον Ἕλληνες ἀπεφασίσθησαν νὰ βαστάξουν τὸ πᾶν; Τί ἔγιναν οἱ τόσοι ἄλλοι ἀδελφοί; Τί ἔγιναν τὰ καράβια διὰ νὰ λύσουν τὸν ἀποκλεισμὸν καὶ εὐκολύνουν τὴν εἰσαγωγὴν τροφῶν, ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν τῶν ὁποίων κινδυνεύομεν φανερά, φανερά;...»[18].

Ἡ αὐτὴ ἐπῳδὸς ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς θρυλικοὺς πολιορκουμένους. «Τί ἔγιναν τὰ καράβια». Τέσσαρες λέξεις εἰς κόσμος ὁλόκληρος! Τὰ καράβια καὶ μόνον τὰ καράβια θὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἀποτροπὴν τοῦ κυοφορουμένου δράματος τοῦ Μεσολογγίου.

Ἀλλὰ πανταχόθεν ἀκούγονται κραυγαὶ ἐναγώνιοι διὰ τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν μέσων πρὸς κίνησιν τοῦ στόλου. Τοὐλάχιστον ἔδει νὰ ἐξευρεθοῦν ὁπωσδήποτε ἐλάχιστα χρήματα διὰ τὴν πληρωμὴν οὐχὶ ὁλοκλήρου τοῦ μισθοῦ τῶν ναυτῶν, ἀλλὰ τοῦ 1/3 ἔστω, διότι καὶ διὰ τοῦ ποσοῦ τούτου «αὐτοὶ εὐχαριστοῦνται»[19].

Τὰ πληρώματα λοιπὸν τοῦ στόλου ἐν ὄψει τῶν κινδύνων τοῦ Ἔθνους δὲν ἀξιοῦν ὁλόκληρον τὸν μισθόν των. Τὸ ἓν τρίτον τοὺς εἶναι ἀρκετὸν διὰ τὴν συντήρησιν τῶν οἰκογενειῶν των. Ἀλλ' ὁ στόλος δέον νὰ κινηθῇ, τὸ Μεσολόγγι δέον νὰ σωθῇ καὶ τὰ πολύτιμα μύστικα δὲν ὑπάρχουν.

Ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος διϊδοῦσα τὴν ἀνάγκην τῶν μυστικῶν (πλοιαρίων) διὰ τὴν χρησιμοποίησίν των εἰς τὰ ἀβαθῆ ὕδατα τῆς λίμνης τοῦ Μεσολογγίου, ἀπευθύνεται πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν τῶν Ψαρῶν καὶ ζητεῖ τὴν ἀποστολὴν πέντε τοιούτων «καλὰ καὶ ἐπιτήδεια διὰ τὰ ρηχότερα νερά...»[20], ἀλλὰ ἐπανερχομένη[21] ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ζητεῖ τὴν ἀποστολὴν εἴκοσι «ἐπειδὴ αὐτὰ εἶναι ἀφεύκτως ἀναγκαῖα διὰ νὰ ἔμβουν εἰς τὴν λίμνην, ἥτις πλημμυρεῖ ἀπὸ τὰ ἐχθρικὰ λατζόγια, τὰ ὁποῖα ἔκοψαν διόλου τὴν συγκοινωνίαν μὲ κάθε μέρος».

Οἱ Ψαριανοὶ εὑρισκόμενοι ὑπὸ τὸ κράτος πλήρους οἰκονομικῆς δυσπραγίας, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὸ αἴτημα τοῦτο τῆς Διοικήσεως καὶ ἀπέστειλον, πέραν τῶν λοιπῶν πλοίων καὶ πυρπολικῶν, τρία μόνον μύστικα. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τῆς ἐξοικονομήσεως τῶν ἀπαιτουμένων δαπανῶν, ἐχρησιμοποίησαν[22] τὰ χρήματα τὰ προωρισμένα διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν κοινῶν ἀναγκῶν καὶ μὴ ἐξαρκούντων τούτων ἐζήτησαν «νὰ λάβωσι καὶ τὰ χρήματα τοῦ ἀοιδήμου Βαρβάκη, τὰ προσδιορισθέντα εἰς τὴν διαθήκην του πρὸς ἀνέγερσιν νέας πόλεως τῶν Ψαρῶν»[23].

Τὰ πάντα λοιπὸν οἱ ἡρωϊκοὶ Ψαριανοὶ διαθέτουν διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Τὸν τελευταῖον ὀβολόν, τὴν διαθήκην τοῦ συμπατριώτου των Βαρβάκη, ἡ ὁποία ἦτο προωρισμένη νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐρημωθείσης ἐκ τῆς καταστροφῆς νήσου των, τὴν διαθέτουν διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγῶνος.

Ἐνταῦθα κρίνομεν σκόπιμον τὴν παρεμβολὴν μιᾶς παρενθέσεως ἀφορώσης τὰ διαπραγματευόμενα ἐν Ἀγγλίᾳ δάνεια[24] τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ πρῶτον δάνειον τὸ συναφθὲν ἐν Λονδίνῳ κατὰ τὸ ἔτος 1823 καταλήγει εἰς χεῖρας τῆς Ἑλλάδος τὸν Ἰούλιον τοῦ 1824. Τοῦτο λόγῳ τῆς ἐπαχθοῦς χορηγήσεως τῶν ὅρων του εἶχε κυρίως πολιτικὴν σημασίαν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς δημιουργίας οἰκονομικῶν δεσμῶν[25] μεταξὺ Λονδίνου καὶ Ἑλλάδος. Τὸ

ἕτερον δάνειον[26] συνήφθη μεταξὺ τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπιχειρηματιῶν τοῦ Λονδίνου.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον νὰ λεχθῇ ἐν προκειμένῳ, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐνῷ τὰ δάνεια ταῦτα ἦσαν ἐπαχθέστατα[27] αἱ διαπραγματεύσεις λήψεώς των ἦσαν μακρότατοι πρᾶγμα ὅπερ ἐστέρει τὴν Ἑλλάδα τοὺς στοιχειώδεις πόρους κινήσεως τοῦ στόλου της. Καὶ ἐνῷ τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος προσέφερε τὰ ἐθνικὰ κτήματα καὶ τὰς διαθήκας διὰ τὴν ἐξεύρεσιν πόρων «οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι ἐφαινακίζοντο ἀσυστόλως ἐπὶ διετίαν ὑπὸ τῶν Τραπεζιτῶν, τῶν μεσαζόντων καὶ τῶν κερδοσκόπων»[28].

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἐμπαιγμὸς εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν δανείων τῆς ἀνεξαρτησίας, ὥστε αὐτὴ αὕτη ἡ ἀγγλικὴ ἐφημερὶς «Times», διὰ σειρᾶς ἄρθρων της, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1826, ἀπεκάλυψε τὰς διαπραττομένας μηχανορραφίας, γράφουσα[29] μεταξὺ ἄλλων: «ἡ Ἑλληνικὴ ὑπόθεσις ἐπροδόθη ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐνῷ θὰ ἐθριάμβευεν ἂν δὲν ὑπῆρχεν οὔτε ἡ Ἀγγλία, οὔτε τὸ χρηματιστήριόν της»[30].

Συνεπῶς, ταύτης οὔσης τῆς συμπεριφορᾶς τῶν Ἄγγλων κεφαλαιούχων ἔναντι τῆς Ἑλλάδος, ἡ Κυβέρνησις εἶχεν ὑπὲρ αὐτῆς τὸ ἐλαφρυντικὸν τοῦτο. Ἡ πολιτικὴ ὅμως αὕτη τῶν Ἄγγλων δυνατὸν νὰ ἀδρανοποίησε τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἥτις ἀναμένουσα τὸ μὴ ἀφικνούμενον δάνειον, δὲν ἐκινήθη ἐγκαίρως διὰ τὴν ἐξεύρεσιν πόρων.

2. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἡ Κυβέρνησις ἀποφασίζει νὰ κινηθῇ τὴν ὑστάτην στιγμήν, κατατριβομένη, ὡς καὶ ἡ Γ΄ Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις, περὶ τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος καὶ Συνταγματικῶν θεωριῶν, καθ᾽ ἣν στιγμὴν ἠκούετο ὁ ἐπιθανάτιος ρόγχος τοῦ Μεσολογγίου. Οὕτως, ὁ Η. Πατρῶν Γερμανός, εἰς τὴν πρὸς τὸν Δ. Ρώμαν ἐπιστολήν του, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 20 Ἀπριλίου 1826 (δηλαδὴ μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἔξοδον) ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων, «...οἱ πληρεξούσιοι τοῦ Ἔθνους, ἀφοῦ ἐπροχώρησαν ἱκανῶς τὰς ἐργασίας πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τοῦ πολιτεύματος, τοὺς διέκοψαν αἱ δειναὶ πολεμικαὶ περιστάσεις,,,»[31]. Ὁ ἐχθρὸς ὅμως δὲν ἦτο διατιθεμένος νὰ ἀναμείνῃ διὰ νὰ ἴδῃ τὰς ἀποφάσεις τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως περὶ τοῦ πολιτεύματος.

Πρὶν ἢ λοιπὸν ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευσις διακόψῃ τὰς πολιτειακάς της ἐργασίας, ἤτοι τὴν 7ην Ἀπριλίου, ἐξέδωκε ψήφισμα, εἰς τὸ ὁποῖον διελαμβάνετο ὅτι: «Γνωρίζουσα τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ διαμείνῃ εἰς κίνησιν ὁ Ἑλληνικὸς στόλος περὶ τὸ Μεσολόγγιον πρὸς ἀντίκρουσιν τοῦ ἐχθρικοῦ... ψηφίζει: α) Νὰ ἀνοιχθῇ εἰς τὴν Ἰονικὴν Ἑπτάνησον δάνειον πραγματικὸν ἑκατὸν χιλιάδων ταλλήρων Ἱσπανικῶν... δ) Τὰ ἐκ τοῦ δανείου χρήματα νὰ χρησιμεύσουν διὰ τὸ μέλλον μόνον εἰς μισθοὺς καὶ τροφὰς τοῦ Στόλου, εἰς ἐπισκευὴν καὶ τροφὰς διὰ τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὰ ἔξωθεν αὐτοῦ συστηθησόμενα Στρατόπεδα...»[32].

Ἡ Κυβέρνησις λοιπὸν ἐνήργησε λίαν καθυστερημένως. Ἤδη πολὺ ἐνωρίτερον ἡ ἀδράνειά της ἐπέσυρε τὰς ἐντόνους παρατηρήσεις διακεκριμένων ἀν-

ὁρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. Οὕτως ,ὁ Διονύσιος Ρώμας ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Α. Μαυροκορδᾶτον, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «δὲν δύναμαι ν' ἀποκρύψω ὑμῖν τὴν ἀπὸ ἔτους ἐπὶ πάντων τῶν πνευμάτων προκαλουμένην αἴσθησιν ἐκ τῶν κακῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἔλαβεν ὡς πρὸς τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Μεσολογγίου... Μετὰ ἐνιαυσίαν περίπου πολιορκίαν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν, οἱ ἥρωες τῆς Ἀκαρνανίας ἔδει νὰ εὑρίσκωνται πάντοτε εἰς τὸ σκληρὸν δίλημμα ν' ἀποθάνωσιν ἐκ μόνης τῆς ἐλλείψεως προμηθειῶν...»[33].

Εἰς τὰς παρατηρήσεις ταύτας τοῦ Ρώμα, συνεφώνει καὶ ὁ Μιαούλης, ὅστις ἀπαντῶν εἰς ἐπιστολὴν τούτου, ἔγραφεν: «μὲ ἀρέσει πολλὰ ἡ πατριωτικὴ ἐπιμέλειά σας εἰς τὸ νὰ παραστήσετε εἰς τὴν Διοίκησιν τὴν ἀτοπίαν καὶ οὐδένειαν τῶν μέτρων της κατὰ τὸ Μεσολόγγι· καὶ ἄμποτε, καθὼς ἐλπίζω νὰ ἐνεργήσουν οἱ λόγοι σας...»[34].

3. Ἐνῷ ταῦτα ἐγράφοντο καὶ ἐγένοντο πέριξ τοῦ Μεσολογγίου, ὁ ἐχθρὸς ἀντιληφθεὶς τὴν σπουδαιότητα τῶν μικρῶν πλοιαρίων καὶ τὸν τεράστιον ρόλον ὃν ἔμελλον νὰ διαδραματίσουν ἐπὶ τῆς λιμνοθαλάσσης, πέραν τῶν ὅσων διέθετε, κατεσκεύασε ἐσπεσμένως καὶ ἕτερα τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα ρυμουλκήσας ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης ἀπέκλεισε στενῶς καὶ τὸ Μεσολόγγι καὶ τὸ Βασιλάδι, ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου.

Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος παρὰ τὴν δεινὴν οἰκονομικὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο, ἀπέπλευσεν[35] περὶ τὴν 20ὴν Μαρτίου ἐκ τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν καὶ τὴν 1ην Ἀπριλίου ἐπειράθη νὰ μεταφέρῃ ἐντὸς τοῦ Μεσολογγίου τροφὰς καὶ πολεμοφόδια, πλὴν ὅμως, συνεπείᾳ τοῦ στενοῦ ἀποκλεισμοῦ τούτου διὰ τῶν τουρκικῶν λαντσονίων, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ διοχέτευσις τούτων. Παρὰ τὰς ἀποτυχούσας προσπαθείας, τὰ πληρώματα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου παρέμεινον ἐκεῖ μὲ τὴν ἐλπίδαν ὅτι τελικῶς θὰ ἠδύναντο νὰ ἐφοδιάσουν τὸ Μεσολόγγι. Ὅπως ὅμως ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων ἡ ἐλπὶς αὕτη δὲν ἐπρόκειτο νὰ πραγματοποιηθῇ, διότι οἱ Τοῦρκοι διέθετον τὸ μέγα προσὸν τῆς στιγμῆς· διέθετον τὰ μικρὰ πλοιάρια.

Ταύτης οὔσης τῆς καταστάσεως, ὁ Ἰμβραὴμ τολμᾷ νὰ ὑποβάλῃ τὴν πρότασιν[36] πρὸς τὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου, ὅπως παραδοθῇ ἔναντι οἱασδήποτε συνθήκης προετίμα αὕτη. Ἡ πρότασις αὕτη περὶ παραδόσεως ἀπερρίφθη ἀπὸ τοὺς πολιορκουμένους, ἂν καὶ ἡ πεῖνα ἐμάστιζε αὐτούς. Σχετικῶς, ὁ περὶ τὸ Μεσολόγγιον εὑρισκόμενος Ναύαρχος τῶν Σπετσῶν Γ. Ἀνδροῦτσος, ἔγραφε πρὸς τοὺς προκρίτους συμπατριώτας του:«... τὸ Μεσολόγγιον εὑρίσκεται εἰς τὴν ἐσχάτην στενοχωρίαν· ἔχει πέντε ἡμέρας σήμερον ἄσιτον· ἄλογα, γαϊδάρους, τὰ πάντα τὰ ἐτελείωσαν· ἐλπὶς διὰ νὰ εἰσέλθουν ἀπὸ κανὲν μέρος ζωοτροφίαι δὲν ὑπάρχει, ὅλα... τὰ ἔχουν καλὰ πιασμένα, ὥστε δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἰσέλθῃ οὔτε μονόξυλον...»[37]. Ταῦτα ἐγράφοντο τὴν 5 Ἀπριλίου. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ Μιαούλης ἐκπέμπει πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας τὸ προανάκρουσμα τῆς πτώσεως τῆς Ἀκροπόλεως τῆς ἐλευθερίας· τῆς πόλεως θρύλου·

τοῦ Μεσολογγίου.

Γράφει: «Μὲ βαθυτάτην λύπην βλέπομεν ὅτι τὸ Μεσολόγγι τέλος πάντων ἐντὸς ὀλίγου πίπτει ἄφευκτα εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐχθροῦ ἐξ αἰτίας τῆς πείνας, ἐπειδὴ δὲν εἶναι τρόπος πλέον νὰ ἐμβάσωμεν οὐδὲ πολλὴν οὐδὲ ὀλίγην τροφήν· ὁ ἐχθρὸς ἔχει περιζωσμένην τὴν λίμνην μὲ πολλὰ καὶ ἐλαφρὰ πλοιάρια, καὶ τὰ διάφορα περάσματα φυλάττονται τὴν σήμερον στενά. Ἂν εἴχαμεν περισσοτέραν ναυτικὴν δύναμιν... καὶ ἂν ἤρχοντο μίστικα νὰ τὰ ἐμβάσωμεν εἰς τὴν λίμνην διὰ νὰ ἐνεργήσουν ἐλευθέρως, τότε ἤλπιζα εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν πάλιν ὅτι καὶ τὸ Μεσολόγγι ἐβοηθεῖτο, καὶ ὁ Ἰμπραχίμης ἐκαταστρέφετο, ἐπειδὴ ἡ γενναία φρουρὰ εἶχε τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τὸ στρατόπεδόν του, εὐθὺς ἀφοῦ προμηθευθῇ ἀπὸ τροφὰς καὶ συμφώνως μὲ τὰ ἔξωθεν ἐρχόμενα στρατεύματα νὰ τὸν χαλάσουν· πλὴν τώρα τὰ πάντα ματαιοῦνται»[38].

Εἶναι ἡ μοναδικὴ φορὰ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Μιαούλης δηλοῖ ἀδυναμίαν νὰ κινήσῃ τὸν στόλον καὶ νὰ παράσχῃ βοήθειαν εἰς τὸ Μεσολόγγι. Καὶ ἡ ἀδυναμία αὕτη δὲν εἶναι ὑποκειμενική, δὲν ἀπορρέει ἐκ τῆς ἀτολμίας τῶν Ἑλλήνων ναυμάχων ἔναντι τῶν ὑπερτέρων ἐχθρικῶν δυνάμεων· ἡ ἀδυναμία εἶναι ἀντικειμενική, δηλονότι πηγάζει ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐλλείψεως τῶν καταλλήλων πλοιαρίων, τῶν μιστικίων, τὰ ὁποῖα καὶ μόνον δύνανται νὰ κινηθοῦν ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης. Ὁ Μιαούλης εἶναι κατηγορηματικός: ἂν εἴχαμεν τὰ μίστικα τότε μὲ τὴν βοήθειαν τῆς θείας προνοίας, θὰ κατεστρέφετο ὁ ἐχθρικὸς στόλος — ὡς ὁ ἴδιος γράφει —. Τοῦτο λοιπὸν τὸ καθοριστικὸν «ἄν», δηλαδὴ ἡ ἔλλειψις πλοιαρίων παρὰ τῷ ἑλληνικῷ στόλῳ ἐπέφερε τὴν πτῶσιν τῆς θρυλικῆς ἔκτοτε καταστάσης πόλεως τοῦ Μεσολογγίου.

Ἐκ τοῦ τραγικοῦ τούτου διὰ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν Ἑλλάδα γεγονότος, προκύπτει ὁ ρόλος τὸν ὁποῖον διεδραμάτισε ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἰς τὰς συγκλονιστικὰς καὶ ἡρωϊκὰς φάσεις τοῦ ὑπερόχου καὶ ἀνίσου ἀγῶνος τοῦ 21. Συνεπῶς οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων τὸ κατὰ τὴν 7ην Ἀπριλίου τοῦ 1826 ἐκδοθὲν Ψήφισμα τῆς Γ΄ Ἐθνοσυνελεύσεως[39] δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προλάβῃ τὰ καλπάζοντα γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἤδη εἶχον ἀποφασισθῆ.

Καὶ ἐνῷ αὕτη ἦτο ἡ ἀδράνεια τῆς Κυβερνήσεως Μαυροκορδάτου, οὗτος ἔγραφε πρὸς τὴν ἐν Ζακύνθῳ Ἐπιτροπήν: «... βλέπετε ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ στόλος δὲν ἠμπόρεσε οὔτε ἑνωμένος νὰ φθάσῃ εἰς τὰ νερὰ τοῦ Μεσολογγίου, οὔτε ἐφωδιασμένος μὲ τοὺς ἀναγκαίους ναύτας...»[40].

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡμεῖς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐν προκειμένῳ εἶναι τοῦτο: Ἂν ἡ Κυβέρνησις παρὰ τὰς δυσχερείας, ἃς ἀντιμετώπιζε, ἐλάμβανε τὰ μέτρα εἷα τὴν ὑστάτην στιγμὴν ἔλαβε καὶ προέβαινεν εἰς τὴν κατασκευὴν μικρῶν πλοιαρίων, ὡς τοῦτο εἶχον πράξει οἱ Τοῦρκοι καὶ κατὰ τὴν δευτέραν[41] καὶ κατὰ τὴν τρίτην[42] πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, τότε θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποφευχθῇ[43] ἡ καταστροφὴ τούτου· θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μὴν ὑπάρξῃ ἡ 10η Ἀπριλίου.

Παράγραφος εἰκοστὴ ἕκτη

Ἡ ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ ἀντίκτυπός της ἐν Εὐρώπῃ

1. Ὑπὸ τὸ κράτος τῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας σκιαγραφήσαμεν ἀπεφασίσθη ἡ μεγάλη ἔξοδος τῆς 10ης Ἀπριλίου. Οἱ πολιορκούμενοι ἀνήρχοντο συνολικῶς εἰς δέκα χιλιάδας, ἐκ τῶν ὁποίων «ὁπλοφόροι περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδας». Ἡ μεγάλη ἡμέρα ἦτο πλέον γεγονός. Ἡ νὺξ τῆς 10ης Ἀπριλίου[44] ἐπέπρωτο νὰ καταστήσῃ τὸ Μεσολόγγι εὐρωπαϊκὸν[45] σύμβολον ἡρωϊσμοῦ καὶ αὐτοθυσίας. Τὸ χαρακτηριστικὸν δὲ τοῦ πρὸς Μεσολόγγι ὑφισταμένου ἐνδιαφέροντος τοῦ στόλου, ἦτο καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνῷ εἶχεν ἐπισυμβῇ ἡ θρυλικὴ ἔξοδος, ὁ στόλος περιεφέρετο πέριξ τοῦ Μεσολογγίου, ἐλπίζων ὅτι θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ μεταφέρῃ τροφὰς εἰς τοὺς πολιορκημένους, ἀλλὰ λαβὼν γνῶσιν[46], ὑπό τινος ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ πλοίου, τῆς φοβερᾶς καταστροφῆς, μετὰ τὴν παρέλευσιν διημέρου, ἐπέστρεψεν εἰς τὰς νήσους κατεχόμενος ὑπὸ ἀφαντάστου θλίψεως καὶ ὀδύνης.

2. Ἰδοὺ λοιπὸν ἡ 10η Ἀπριλίου· ἰδοὺ τὸ τέλος τῆς πολιορκίας, ἡ ὁποία ὑπῆρξε «τὸ ἐνδοξότατον κατὰ ξηρὰν μεγαλούργημα τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως»[47]. Ἡ προηγηθεῖσα τῆς ἐξόδου ἡμέρα ἐχαρακτηρίσθη ὡς «ἡμέρα τῆς δευτέρας παρουσίας»[48], συνεπείᾳ τῶν γενομένων προετοιμασιῶν[49] τῆς ἐξόδου ἐκ μέρους τῶν πολιορκουμένων.

Ἐνταῦθα βεβαίως δὲν θὰ ἐπιχειρήσωμεν περιγραφὴν τῆς ἐξόδου ταύτης, ἥτις ἄλλωστε «εἶναι κατωτέρα τῆς πραγματικότητος»[50], ἀλλὰ θὰ ἀναφερθῶμεν ὅλως ἐνδεικτικῶς εἰς ἐκφρασθείσας ἐπὶ τῆς ἐξόδου ἀπόψεις, ἀρκούμενοι μόνον νὰ σημειώσωμεν τὰς πληροφορίας τοῦ προϊσταμένου τοῦ Αὐστριακοῦ Προξενείου Πατρῶν Βικεντίου Μικαρέλι, ὅστις ἔγραφε περὶ τῆς καταστροφῆς: «... ἀποτέλεσμα τῆς ἀσυνέτου ἐκείνης πράξεως ὑπῆρξεν ὁ θάνατος ὅλων τῶν ἀρρένων ἀπὸ 12 ἐτῶν καὶ ἄνω. Ἑξασχίλιαι γυναῖκες καὶ παῖδες εἶναι τώρα αἰχμάλωτοι τῶν Ἀράβων — τρεῖς χιλιάδες καὶ ἑκατὸν ζεύγη ὧτων συνελέχθησαν καὶ ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν»[51].

3. «Ἓν τῶν λαμπροτέρων καὶ ἐνδοξοτάτων ἔργων τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξεν ἀναντιρρήτως ἡ γενναία ἀντίστασις τοῦ Μεσολογγίου, καὶ ἡ ἡρωϊκὴ ἔξοδος τῶν ἐν αὐτῷ γενναίων πολεμιστῶν... διὰ τῆς γενναίας αὐτοῦ ἀντιστάσεως εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐχθρικὰς κατ' αὐτοῦ ἐκστρατείας κατέστη προπύργιον τῆς Πελοποννήσου, καὶ κατὰ συνέπειαν τῆς Ἑλλάδος»[52].

4. Ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος γράφει: «Τοιαύτη πτῶσις ἰσοφάριζε βεβαίως πρὸς τὴν περιφανεστάτην τῶν νικῶν· ὁ κόσμος ὅλος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, συνεκινήθη ἐκ τῆς περὶ αὐτῆς ἀγγελίας, καὶ οὐδέποτε συνέρρευσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα πλειότερα τρόφιμα καὶ ἐφόδια ὑπὸ τῶν φιλελληνικῶν ἑταιρειῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς στελλόμενα...»[53].

5. Ὁ Ε. Πρωτοψάλτης: «Ἡ πόλις τοῦ Μεσολογγίου μετεβλήθη εἰς περίκαυστον ἐρείπιον, ἀλλ᾽ ἀνυψώθη συγχρόνως εἰς μνημεῖον ἀθανάτου δόξης... Ἡ ἔξοδος τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου θεωρεῖται ἓν ἐκ τῶν σπανιωτάτων ἡρωϊκῶν ἐπεισοδίων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας καὶ ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως τὴν γενναιοτέραν καὶ τολμηροτέραν στρατιωτικὴν ἐπιχείρησιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ... Ἡ ἡρωϊκή του θυσία ἀνερρίπισε τὸν θαυμασμὸν τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν Ἑλλάδα...»[54].

6. Ὁ Σ. Τρικούπης γράφει[55]: «Ἀλλ᾽ ἡ πόλις τοῦ Μεσολογγίου, ἡ δοξάσασα τὴν Ἑλλάδα ζῶσα, ἔμελλε νὰ τὴν ἀναστήσῃ καὶ πεσοῦσα· διότι ἀποδείξασα πασιφανῶς, ὅτι Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι ἦσαν εἰς τὸ ἑξῆς ἀσυμβίωτοι καὶ ἀδιάλλακτοι, ἐπετάχυνε διὰ τῆς σωτηριώδους παρεμβάσεως τῶν τριῶν Δυνάμεων τὸ εὐτυχὲς τέρμα τῆς ἐπαναστάσεως».

7. Ὁ Ε. Κυριακίδης σημειώνει: «... ἡ πόλις, ἥτις δὶς κατὰ συνέχειαν εἵλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ κόσμου σύμπαντος... ἦτο νῦν εὐρύτατος κλαυθμών, ἐρείπιον περίκαυστον, ἀλλὰ καὶ μνημεῖον ταυτοχρόνως δόξης ἀγήρω. Δὲν παρεδόθη· ἔπεσεν· ἀλλὰ τοιαύτη πτῶσις ἰσοδυνάμει πρὸς ἀνόρθωσιν. Καὶ ὁπόταν ἐγνώσθησαν αἱ λεπτομέρειαι τοῦ ὅλου ἐκείνου δράματος ἀνερριπίσθη ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς πρωτευούσαις ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὸ ἡρωϊκὸν ἔθνος τὸ ἀπεγνωσμένως μαχόμενον τὸν ἔνδοξον αὐτὸν ἀγῶνα... Ἡ ἔξοδος καὶ ἡ ἡρωϊκὴ ἀντίστασις τοῦ Μεσολογγίου ἀνεζωπύρωσε ἔτι περισσότερον τὸ εὐρωπαϊκὸν φιλελληνικὸν πνεῦμα»[56].

8. Ὁ Γ. Γερβῖνος γράφει: «... βαθυτάτη ἦτο ἡ ἐντύπωσις τῆς καταστροφῆς ταύτης καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς ἀπωτάταις ἐπὶ τῆς ὑφηλίου χώραις»[57].

Πρόκειται ὁμολογουμένως περὶ ἑνὸς δευτέρου πανευρωπαϊκοῦ σεισμοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ ἐπίκεντρον εἶναι καὶ πάλιν ἡ Ἑλλάς. Πρὸ δύο περίπου ἐτῶν ἡ Εὐρώπη ἠσθάνθη ὡς σεισμικὴν δόνησιν μεγίστης ἐντάσεως τὴν ἡρωϊκὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν. Νῦν ἡ Εὐρώπη σείεται ἀπὸ τὰς ψυχολογικὰς δονήσεις τῆς ἀνεπαναλήπτου καταστάσης ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου. Τὸ ἤδη ἀνερχόμενον καὶ διογκούμενον ἐν Εὐρώπῃ φιλελληνικὸν πνεῦμα, ὡς χιονοστιβὰς εἰσελαύνει ἐντὸς τῶν ἀπροσίτων ἄνδρων τῆς Εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας.

Ἡ γαλλικὴ Κυβέρνησις ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ πνεύματος τούτου σύρεται εἰς τὴν λῆψιν τῶν πρώτων μέτρων τεινόντων πράγματι εἰς τὴν τήρησιν τῆς οὐδετερότητος. Ψηφίζει νόμον διὰ τοῦ ὁποίου ἀπαγορεύεται ἡ ναύλωσις πλοίων εἰς τοὺς Αἰγυπτίους διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν «ἀνδραποδισθέντων Ἑλλήνων»[58].

Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ἔντασις τοῦ ψυχολογικοῦ καὶ ἠθικοῦ τούτου σεισμοῦ, ὥστε καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἄνδρον τῆς κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀντιδράσεως, εἰς τὸ ἐπιτελικὸν κέντρον τοῦ διαβοήτου Μέττερνιχ, εἰς τὴν Βιέννην, παρέχεται ἡ ἄδεια διενεργείας ἐράνου ὑπὲρ φιλανθρωπικῶν[59] σκοπῶν.

Αἱ τρεῖς εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις ἤρξαντο κινούμεναι δραστηρίως ὁδηγηθεῖσαι εἰς τὴν ὑπογραφὴν συνθήκης ἀφορώσης τὸ ἑλληνικὸν πρόβλημα. Ἀπὸ τῆς

στιγμῆς ταύτης «μετατίθεται ὁ κύριος πυρὴν τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης εἰς τὰ γραφεῖα τῆς διπλωματίας».

Ἀποτέλεσμα τῶν μακρῶν διαβουλεύσεων καὶ μηχανορραφιῶν, αἵτινες ἔλαβον χώραν εἰς τοὺς κόλπους τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, ἦτο ἡ ὑπογραφὴ τῆς μεταξὺ τῶν μεγάλων δυνάμεων συνθήκης τῆς 24 Ἰουλίου 1827, διὰ τοῦ ἄρθρου 1 τῆς ὁποίας ὡρίζετο ὅτι: «αἱ τρεῖς Δυνάμεις θέλουσι προτείνει ἀπὸ κοινοῦ τῇ Πύλῃ τὴν μεσολάβησίν της πρὸς συνδιαλλαγὴν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπαιτήσουν συγχρόνως τὴν ἄμεσον ἀνακωχὴν τῶν ὅπλων»[60].

Συνεπῶς ταύτης οὔσης τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος, καὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐξόδου ἐπιδρασάσης ἐπὶ τὴν ταχυτέραν λῆψιν τῶν ἀποφάσεων τούτων, δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν φράσιν τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη: Ἡ πόλις τοῦ Μεσολογγίου ἡ δοξάσασα τὴν Ἑλλάδα ζῶσα, ἔμελλε νὰ τὴν ἀναστήσῃ καὶ πεσοῦσα.

9. Ἀλλ' ὁ οἶστρος τοῦ Μεσολογγίου μᾶς παρέσυρεν εἰς τὴν πρόταξιν γεγονότων, μὲ κίνδυνον νὰ παραλειφθοῦν συμβάντα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ μνημονευθοῦν.

Οὕτως, ἐνῷ τὸ αἷμα τῶν ἡρωϊκῶν πεσόντων Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου ἦτο ἀχνίζον καὶ ἡ ἀκρόπολις τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας εὑρίσκετο ὑπὸ τὸ πέλμα τοῦ Τούρκου δυνάστου, οὗτος ἀναθαρρηθεὶς προφανῶς ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου, ἡτοιμάζετο εὐθὺς ἀμέσως ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ πραγματοποιήσῃ ἐκεῖθεν νέαν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ εἴδησις[61] αὕτη, συνδυαζομένη μετὰ τῶν διαρρεουσῶν πληροφοριῶν ἐκ τοῦ στόλου τοῦ Ἰμβραήμ, ὅτι οὗτος ἐσχεδίαζε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῶν νήσων Σπετσῶν καὶ Ὕδρας, ἐνέβαλε εἰς μεγίστην ἀνησυχίαν αὐτάς τε καὶ ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα. Μάλιστα δὲ ὁ Ἰμβραὴμ ἔλεγεν ὅτι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν δύο τούτων νήσων, ἡ ὑποδούλωσις καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος οὐδαμῶς ἐλογίζετο[62].

Εἰς τὰς κρισίμους ταύτας στιγμὰς καὶ διὰ τὰς νήσους καὶ διὰ σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἐπροεκρίθη ἡ λύσις τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς νήσου τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς μεταβάσεως ὅλων τῶν κατοίκων της εἰς Ὕδραν, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἀντιμετωπίσουν τὸν ἐχθρόν. Κατόπιν δὲ ἀποφάσεως τῆς Συνελεύσεως τοῦ λαοῦ τῆς Ὕδρας, αὕτη ἐκάλεσε δι' ἐπιστολῆς της[63] τοὺς ἀδελφοὺς Σπετσιώτας νὰ μεταβοῦν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς τὴν νῆσον των, ἥτις θὰ τοὺς παρεῖχε πᾶσαν «ἀδελφικὴν δεξίωσιν».

Ὑπὲρ τῆς λύσεως ταύτης ἐτάχθη καὶ ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις, θεωροῦσα ταύτην ὡς ἐπαινετὴν[64] καὶ γενναίαν ἀπόφασιν. Μολονότι ὅμως οἱ Σπετσιῶται εἶχον συμφωνήσει εἰς τὴν τοιαύτην μετοίκησιν, οἱ Ὑδραῖοι καὶ ἐν ὀνόματι αὐτῶν ἔγραφον πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς τῶν Ψαρῶν ὅτι: «Μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου συνεσκέφθημεν μετὰ τῶν ἀδελφῶν Σπετσιωτῶν, καὶ ἀπεφασίσθη αὐτοὶ νὰ μετοικήσωσιν ἐνταῦθα πανοικεί, νὰ συναγκαλισθῶμεν κλπ....»[65], ἐν

τούτοις, ἴσως ἐκ συναισθηματικῶν λόγων, ἐδήλουν ὅτι «σκοπὸν εἶχον νὰ ἑνώσωσι καὶ τὰ ὀστᾶ των μετὰ τῶν πατέρων των»[66].

Οἱ Ψαριανοὶ ἀπαντῶντες εἰς τοὺς Ὑδραίους ἔγραφον: «μὲ ἀδελφικὴν καρδίαν ἀνέγνωσαν τὸ γράμμα των, ὅτι συνεκρότησαν συνέλευσιν καὶ ὅλοι ἔδειξαν μὲ ἄδολον καρδίαν τὸ αἴσθημα τῆς ἑνώσεως, τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ συναγωνισμοῦ... ἡ εἰλικρινὴς θέλησίς μας εἶναι καὶ ἀπόφασις ν᾽ ἀποθάνωμεν εἰς τὸ ἱερὸν ἔδαφος τῆς Πατρίδος, καὶ τοῦτο σᾶς τὸ ὁρκιζώμεθα»[67].

Τὸ χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι οἱ Ψαριανοὶ οὐχὶ μόνον ἀπεφάσισαν[68] νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ δι᾽ ἐπιστολῶν[69] καλοῦν καὶ τοὺς εἰς Τῆνον καὶ Σύραν εὑρισκομένους πλοιάρχους των νὰ σπεύσουν καὶ νὰ ἀντισταθοῦν «εἰς τὴν γυναικώδη ἀνδρείαν τῶν τυράννων».

Τελικῶς, παρακαμφθέντων τῶν δισταγμῶν τῶν Σπετσιωτῶν ἐπραγματοποιήθη ἡ μετοίκησίς των[70] περὶ τὸ τέλος Μαΐου καὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου εἰς Ὕδραν, ἡ ὁποία ὑπεδέχθη αὐτοὺς φιλοφρόνως. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐνεποίησε ἄκραν εὐχαρίστησιν εἰς τὸ Πανελλήνιον, διότι «εἰς τὸ ἑξῆς Σπετσιώτης καὶ Ὑδραῖος νὰ εἶναι ἓν καὶ μόνον ὄνομα»[71].

Οὕτω λοιπὸν ὁ ἡγωμένος ἑλληνικὸς στόλος πληροφορηθεὶς τὴν κατὰ τῆς Σάμου ἐκστρατείαν τοῦ ἐχθροῦ, περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου τοῦ 1826, ἐξέπλευσεν τὴν 10 καὶ 11 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἔχων συνολικὴν δύναμιν 41 πολεμικῶν πλοίων καὶ πυρπολικῶν, τὰ ὁποῖα εἰς τὰς πρώτας συγκρούσεις ἠδυνήθησαν νὰ ματαιώσουν τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις ἀπεμακρύνθη. Ἡ θέσις ὅμως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἶναι δεινή. Οἱ μισθοὶ τῶν ναυτῶν μένουσι ἀπλήρωτοι καὶ αἱ νῆσοι πέμπουν εἰς τούτους μόνον ἄρτον, ἐνῷ ἡ λοιπὴ βοήθεια ἀναμένεται ἐναγωνίως[72]. Παρὰ ταῦτα, αἱ κατὰ μῆνα Αὔγουστον γενόμεναι ἀπόπειραι τοῦ ἐχθροῦ ὅπως προσβάλῃ τὴν Σάμιον ἀπέτυχον, ἅτε οὗτος συναντήσας τὴν σθεναρὰν ἀντίστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ὅστις ὅμως ὑφίστατο ζημίας καὶ συνεπικουρούσης τῆς ἐλλείψεως τροφῶν καὶ μισθῶν τῶν ναυτῶν, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια τὴν 3ην Σεπτεμβρίου διὰ νὰ ἐπανέλθῃ βραδύτερον. Τῆς Τουρκικῆς ὅμως ναυτικῆς μοίρας, ὑπὸ τὸν Τοπὰλ πασσάν, ἀναχωρησάσης περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου, ὁ ἑλληνικὸς στόλος, πιεζόμενος ἐκ πλείστων ἀναγκῶν, ἐπανέκαμψεν εἰς τὰς βάσεις του μὴ δυνηθεὶς νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ περισσότερον.

10. Τέλος, ὡς τελευταῖον ἐπεισόδιον δράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἀναφέρομεν τὸ τοῦ Ὡρωποῦ. Ὅτε ὁ στρατηγὸς τοῦ στρατοπέδου Ἀθηνῶν Νικ. Κριεζώτης καὶ ἡ ἐφορεία τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος πληροφορηθέντες ὅτι ὁ Κιουταχῆς ἑτοιμάζει πλοῖα εἰς Ὡρωπὸν καὶ ἀλλαχοῦ διὰ νὰ ἐπιβιβάσῃ ἐκεῖθεν στρατεύματα καὶ νὰ τὰ μεταφέρῃ εἰς Πειραιᾶ, ἵνα προβῇ εἰς τὴν κατάκτησίν του, ἀπευθύνονται[73] πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν τῶν Ψαριανῶν ζητοῦντες τὴν ἀποστολὴν πλοίων πρὸς ματαίωσιν τῶν σχεδίων.

Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἀνεγράφετο μεταξὺ ἄλλων ὅτι: «Ἡ Εὐρώπη ἐκθειάζει καὶ ἐπαινεῖ τὸ φιλελεύθερον ἑλληνικὸν πνεῦμα σας, ἡ Ἑλλὰς θαυμάζει

καὶ δοξάζει τὸν πατριωτισμὸν καὶ γενναιότητά σας, καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοὶ τρομάζουν καὶ φρίτουν τὴν ἀπαραδειγμάτιστον ἀνδρείαν σας... τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας κραυγάζουν τὰς ἀνδραγαθείας σας, καὶ εἰς κάθε καλοῦ πατριώτου καρδίαν τὸ ὄνομα τῶν Ψαριανῶν, εἶναι ἐγκεχαραγμένον μὲ χαρακτῆρας ἀνεξαλείπτους. Μία περίστασις νέα παρουσιάζεται σήμερον ν' ἀνανεώσῃ τὴν φήμην τοῦ ὀνόματός σας, ἂν θελήσετε νὰ τὴν ἐναγκαλισθῆτε, καὶ ν' ἀναδειχθῆτε σωτῆρες τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τῆς Ἑλλάδος ὅλης... πεπεισμένοι εἰς τὸν πασίδηλον πατριωτισμόν σας, ἐλπίζομεν ἐκ μέρους σας κάθε ἀγαθόν...». Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν Ψαριανῶν ἅμα λαβοῦσα τὴν ἐπιστολὴν ταύτην καὶ ἔχουσα συναίσθησιν τοῦ ἐκ τῆς ἀργοπορίας κινδύνου, ἀδημονοῦσα δὲ διὰ τὴν ματαίωσιν τῶν σχεδίων τοῦ ἐχθροῦ «εἰς τὰ σπάργανα»[74], ἀπέστειλε τρία πολεμικὰ πλοῖα εἰς Ὥρωπὸν δαπάναις τῶν Ψαριανῶν καὶ ἄνευ τῆς ἀναμονῆς τῶν σχετικῶν διαταγῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεώς της.

Τὴν ἑπομένη δέ, γράφοντες πρὸς τοὺς Νικόλαον Κριεζώτην καὶ Βάσσον, ἔλεγον ὅτι «ἡ εἴδησις αὕτη μᾶς ἤγγιξε κατάκαρδα»[75] καὶ ἐμψυχοῦντες ἅμα τούτους τοὺς παρώτρυνον νὰ παραμείνουν ἄκαμπτοι «εἰς τὰς ἀδυνάτους τοῦ γυναικώδους ἐχθροῦ μας προσβολάς».

Συγχρόνως δὲ ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Ψαρῶν δι' ἀναφορᾶς[76] της πρὸς τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν ἐνημέρωνε ταύτην περὶ τοῦ κατεπείγοντος τῆς ὑποθέσεως καὶ τῆς ὡς ἐκ τούτου παρακάμψεως τῶν ὑπ' αὐτῆς διατεταγμένων, πλὴν ὅμως αὕτη παραμένουσα προσκεκολλημένη εἰς τὸν τύπον ἀξίωσε τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ ἔκπλου τῶν πλοίων, ἥτις ὅμως ἐκάμφθη πρὸ τῆς ἀκάμπτου στάσεως τῆς Ψαριανῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία ἔγραφεν[77] ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις τῆς Διοικήσεως «ἔπληξεν ὄχι καλῶς τὴν ἀκοὴν τῶν πλοιάρχων μας», καὶ συνεπείᾳ τούτου αὕτη ἠναγκάσθη νὰ πέμψῃ τὰ ἀπαιτούμενα ναυτιλιακὰ ἔγγραφα, τὰ δὲ ψαριανὰ πλοῖα ἀποπλεύσαντα ἐματαίωσαν τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ.

11. Ἐνταῦθα δὲν θὰ ἠθέλαμε νὰ περατώσομε τὴν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δρᾶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἐὰν μὴ ἀναφερόμεθα καὶ εἰς μίαν μεγαλόφρονα πρᾶξιν, σχέσιν ἔχουσα μὲ τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν χρηματικῶν πόρων διὰ τὴν ἔκπλευσιν τοῦ στόλου.

Συνεπείᾳ τῆς παρὰ τὸ δημόσιον Ταμεῖον ὑφισταμένης ἐλλείψεως τῶν οἰκονομικῶν μέσων, ὡς εἴδομεν, καθίστατο πολλάκις προβληματικὴ ἡ κίνησις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου.. Εἴδομεν ἐπίσης ὅτι πολλάκις διενεργήθη μεταξὺ τοῦ μαχομένου Ἔθνους ἔρανος πρὸς κάλυψιν ἀμέσων οἰκονομικῶν ἀναγκῶν, τῶν μοναστηρίων προσφερόντων τὰ ἀργυρᾶ ἀντικείμενα, τῶν πολεμιστῶν τὰ ξίφη των καὶ τοῦ λαοῦ τὸν ὀβολόν του. Τοῦτο ἔλαβε χώραν καὶ κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1826 εἰς τὸ Ναύπλιον. Προσελθὼν ὁ καθηγητὴς Γεννάδιος καὶ ρίπτων τὸν ὀβολόν του εἶπεν: «Ἰδοὺ ὅ,τι ἔχω· τὸ δίδω εἰς τὴν πατρίδα μου ὡς εἰς τὸ ἴδιόν μου τέκνον· εἶμαι ἕτοιμος νὰ ὑπηρετήσω εἰς οἱανδήποτε θέσιν ἐπὶ ἓν ἔτος καὶ νὰ παραχωρήσω ὁλόκληρον τὸν μισθόν μου εἰς τὸ δημόσιον Ταμεῖον»[78]. Ὁ

ἀντίκτυπος τῆς τοιαύτης πράξεως τοῦ φλογεροῦ πατριώτου Γενναδίου προεκάλεσε ζωηροτάτην ἐντύπωσιν. Σχετικὴ ἐκ Ναυπλίου Ἔκθεσις ἔγραφε: «... συνεκλόνισε τὴν δημοσίαν προσοχήν... προυξένησε τοσαύτην αἴσθησιν ἐπὶ τοῦ λαοῦ, ὥστε ὅλοι ἤρχισαν νὰ κλαίωσι... ἐθεάθησαν μεγάλοι καὶ μικροί, πλούσιοι καὶ πτωχοί... νὰ σπεύδωσιν εἰς τὰς προσφοράς, καταθέτοντες τὶς μὲν ὅπλα, τὶς δὲ χρήματα, τὶς χρυσόν, τὶς ἄργυρον καί τις πολιτίμους λίθους... ὥστε κατέστησαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην φαεινοτέραν ἐξ ὅσων ἔλαμψαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Αὐτοὶ οἱ στρατιῶται ἐθεάθησαν, σχίζοντες τὰς χρεωστικὰς τῶν μισθῶν των ἀποδείξεις τῆς Κυβερνήσεως, νὰ προσφέρωσι παντοειδῆ αὐτοῖς ἀνήκοντα ὅπλα· τοιουτοτρόπως δέ, παρὰ τὴν ἐθνικὴν πενίαν, κατετέθη εἰς τὴν πλατεῖαν ἐντὸς βραχυτάτης ὥρας ἰσάξιον ποσοῦ μείζονος τριακοσίων χιλιάδων γροσίων...»[79].

Χαρακτηριστικῶς ὁ Δ. Κόκκινος σημειώνει σχετικῶς: «ὁ Γεννάδιος εἶχε μεταδώσει εἰς ὅλους τὴν ἰδίαν του συγκίνησιν καὶ τὸν ἴδιόν του πατριωτισμόν. Ἔδωσαν χρήματα, ἄλλοι πολλὰ καὶ οἱ περισσότεροι πολὺ ὀλίγα, διότι ἦσαν πτωχοί, γυναῖκες ἀπέθετον ἐκεῖ τὰ κοσμήματά των καὶ στρατιῶται ἀργυρᾶ ὅπλα προερχόμενα ἐκ λαφύρων. Προσῆλθεν ἀκόμη καὶ ἡ ἀπὸ τὰς Κυδωνίας καταγομένη πασίγνωστος ζητιάνα τοῦ Ναυπλίου, ἡ ψωροκώσταινα, καὶ προσέφερε τὰς οἰκονομίας τῶν ἐπαιτειῶν της ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας τοῦ συγκινημένου πλήθους»[80].

Ἰδοὺ ἡ Ἑλλάς· ἰδοὺ ἡ ἐπιβεβαίωσις τοῦ ὑπὸ τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου γραφέν: «Ἐν στιγμαῖς κρισίμοις, ἐν περιστάσεσι δειναῖς ὁ Ἕλλην ἀναδείκνυσιν ἀρετὰς ἐξαιρέτους...»[81].

Ἰδοὺ ἡ Ἑλλὰς ὀρθία εἰς τὰς ἐπάλξεις τοῦ ἱεροῦ της ἀγῶνος: Ἡ Ἑλλὰς τοῦ Μπότσαρη, τοῦ Διάκου[82], τοῦ Παπαφλέσσα καὶ τοῦ Καραϊσκάκη· ἡ Ἑλλὰς τοῦ Μιαούλη καὶ τοῦ Κανάρη· ἡ Ἑλλὰς τῆς Χίου, τῶν Ψαρῶν, τοῦ Σουλίου καὶ τοῦ Μεσολογγίου· ἡ Ἑλλὰς τῆς Ἀλαμάνας, τῶν Δερβενακίων καὶ τῶν πυρπολουμένων θαλασσῶν· ἡ Ἑλλὰς τῶν ἐπωνύμων καὶ ἀνωνύμων ἡρώων τοῦ ἀγῶνος τοῦ 21.

Αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα, αὐτὸ τὸ κόσμημα «στὸ δαχτυλίδι τῆς γῆς» δὲν ἠδύνατο νὰ τὸ ἀνακαλύψῃ ὁ αὐστριακὸς Ταγματάρχης Ο. Πρόκες, ὁ ὁποῖος, εἰς τὴν ἀπὸ 2 Αὐγούστου 1827 ἔκθεσίν του ἔγραφεν: «Ἡ Ἑλλάς, ὑπὲρ ἧς θέλουσι νὰ ἐπεμβῶσιν, οὐδαμοῦ εὑρίσκεται. Ἡμεῖς οἱ ἐπὶ τόπου εὑρισκόμενοι δὲν θὰ ἠδυνάμεθα δι' ὅλων τῶν φανῶν τοῦ κόσμου νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν Ἑλλάδα ἐκείνην, ὑπὲρ ἧς ζητοῦσι νὰ λαλήσωσι τὴν γλῶσσαν τῶν ὅπλων»[83].

Ἡ Ἑλλὰς ὅμως ὑπῆρχε καὶ ἐμεγαλούργησε χάρις εἰς τὴν αὐτοθυσίαν καὶ τὸν ἡρωϊσμὸν τῶν τέκνων της καὶ τῶν θρυλικῶν ναυμάχων τοῦ ὑπερόχου στόλου της, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ Κρητικὸν Πέλαγος μέχρι τοῦ Θερμαϊκοῦ Κόλπου καὶ τοῦ Θρακικοῦ Πελάγους, καὶ ἀπὸ τὴν θάλασσαν τοῦ Ἰονίου μέχρι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ὑπῆρξεν ὁ κεραυνὸς ὁ καθηλώσας τοὺς κολοσσοὺς τοῦ ἐχθρικοῦ στό-

λου. Τούτους τοὺς ναυμάχους τραγούδησε ὁ λαὸς εἰς τὰ δημώδη ἄσματά του, τινὰ τῶν ὁποίων παραθέτομε[84]:

«Ὑδραῖοι καὶ Πετζότες, ἀδέλφια Ψαριανοί,
στὸ ἀρχιπέλαγόν σας Τοῦρκος νὰ μὴν φανῇ,
Καὶ ἂν τινας τολμήσῃ νὰ παρρησιαστῇ,
στὰ βάθη τῆς θαλάσσης νὰ καταποντισθῇ,
στὸν ἄβησον τοῦ Πόντου νὰ καταβηθηστῇ».

«Σπετζῶτ' Ὑδριῶται, Ψαριανοί,
ἄνδρες γενναῖοι! σᾶς φωνεῖ!
ἡ μήτηρ νὰ ἑτοιμάστε
τὰ πλοῖα νὰ δοξᾶστε,
τὴν Γραικίαν μὲ ἀνδρείαν
καὶ ψυχὴν Ἡρωϊκήν».

«Ἐνδοξοτάτη Γραικικῶν
Σὺ μπουμπουλίνα γυναικῶν!
μακρὰν ἀπ' τὴν Πατρίδα
διώξε τὴν Τυραννίδα».

«Μιαούλης Ναύαρχος, ὁ ἥρως τῶν Νησίων,
ποῦ τρόμον ἔδωσεν
αὐτὸς μὲ τὰ καράβια
Ὑδραίων τὰ πλοιάρια,
Ὁμοῦ Σπετζῶν καὶ Ψαριανῶν
βασιλέα Τούρκων φθείρει».

Παράγραφος εἰκοστὴ ἑβδόμη

Ἕβδομον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1827)

1. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι παρὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν οἰκονομικῶν μέσων, ὁ στόλος τῶν νήσων ἦτο ἀποφασισμένος νὰ πολεμήσῃ καὶ νὰ ἀποθάνῃ ὑπὲρ πατρίδος.

Συνεχιζομένης τῆς πολιορκίας τῆν Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ συντείνῃ εἰς τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας ταύτης, διὰ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ πολιορκοῦντος τὴν

Ἀκρόπολιν ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος ἐλάμβανε χώραν ἐξ Εὐβοίας καὶ τῶν παραλίων τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου. Διαταχθέντος οὕτω τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ τε Μαλιακοῦ καὶ Ἐρετριακοῦ κόλπου, περὶ τὰ μέσα Φεβρουαρίου 1827, πλοῖα τινὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ὑπὸ τοὺς Μιαούλην, Παπανικολὴν καὶ τῇ συμμετοχῇ τῶν ξένων ναυάρχων Hastings καὶ Ἔυδεκ, ἔπλευσαν εἰς Ὠρωπόν, ἔνθα προέβησαν εἰς τὴν πυρπόλησιν ἀποθηκῶν τινων τοῦ ἐχθροῦ, ἐπανακάμψαντα ἐν συνεχείᾳ εἰς τὰς βάσεις των.

2. Αἱ ναυτικαὶ νῆσοι παραμένουσαι μέχρις ἐσχάτης στιγμῆς εἰς τὰς προφυλακὰς τοῦ ἀγῶνος, ἀπηύθυνον, κατὰ μῆνα Μάρτιον, ἀναφορὰς πρὸς τὴν Γ' Ἐθνικὴν ἐν Ἑρμιόνῃ Συνέλευσιν, διὰ τῶν ὁποίων ἐζήτουν ὅπως ληφθῶσι πάντα τὰ κατάλληλα μέτρα διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ὑπὸ ἔκπλευσιν ἐχθρικοῦ στόλου κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὰς ἐν λόγῳ ἀναφοράς, ἡ Ὕδρα καὶ αἱ Σπέτσαι διεβεβαίουν τὴν Συνέλευσιν ὅτι διὰ τῆς λήψεως τῶν καταλλήλων μέτρων «δὲν μένει ἀμφιβολία, ὅτι ματαιοῦμεν καὶ ἐφέτος τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ»[85].

3. Ὅτε κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον ἐμαίνοντο πέριξ τῶν προαστείων τοῦ Πειραιῶς αἱ σφοδραὶ μάχαι μεταξὺ τῶν ὑπὸ τὸν Καραϊσκάκην ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ τῶν Τούρκων, ἐνεφανίσθησαν τρία πολεμικὰ πλοῖα ὑπὸ τοὺς Μιαούλην καὶ τὸν Ἄγγλον Ναύαρχον Κόχραν, τὰ ἐν τοῖς φρουρίοις εὑρισκόμενα ἑλληνικὰ στρατεύματα ἔλαβον μέγιστον θάρρος. Τοιοῦτος δὲ ἦτο ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς, ἅμα τῇ ἐμφανίσει τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, ὥστε ὥρμησαν κατὰ τῶν ὀχυρωμένων Τούρκων κραυγάζοντα: «Ἂν εἶσθε παλληκάρια τοῦρκοι, τώρα θὰ φανῆτε· τὰ καράβια ὁποῦ βλέπετε μᾶς ἔφεραν καὶ ἄλλα στρατεύματα...»[86]. Οἱ Τοῦρκοι ἐνώπιον τῆς ὁρμῆς τῶν Ἑλλήνων ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ καταληφθέντος τοῦ Πειραιῶς, οἱ Ἕλληνες πολεμισταὶ διὰ τοῦ Καραϊσκάκη ἐζήτησαν νὰ κατευθυνθῇ ὁ στόλος πρὸς κατάληψιν τοῦ φρουρίου τῆς Εὐβοίας, λέγοντες ὅτι «ἡ πολιορκία καὶ πτῶσις αὐτῆς εἶναι εὐκολωτάτη μὲ τὸ νὰ εἴμεθα θαλασσοκράτορες κατὰ τὸ παρόν», πλὴν ὅμως ὁ Κόχραν ἀντέταξεν ὅτι ἔδει πρῶτον νὰ κυριευθῶσιν αἱ Ἀθῆναι.

Ὁ Πειραιὺς λοιπὸν ἐκυριεύθη, ἀλλὰ ὁ Καραϊσκάκης «τὸ αἰώνιον καύχημα τῆς Ἑλλάδος»[87], ἐπλήρωσε διὰ τῆς ζωῆς του τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Πειραιῶς. Ἡ Ἑλλὰς ἀπώλεσε ἕνα σημαίνοντα στρατηλάτη τοῦ ἀγῶνος της καὶ ὡς γράφει ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος «ποτὲ θάνατος ἀνδρὸς δὲν ἀπέδειξε ὁποία ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ»[88].

Ὁ Καραϊσκάκης ἀποθνήσκων εἶπε πρὸς τοὺς συναγωνιστάς του τούτους τοὺς λόγους, μεταξὺ ἄλλων: «Ἀδελφοὶ στρατηγοί, καὶ στρατιῶται! ἐγὼ ἀποθνήσκω εὐχαριστημένος: διότι ἐπλήρωσα τὰ πρὸς τὴν πατρίδα χρέη μου καθ' ὅσον αἱ φυσικαὶ δυνάμεις, μ' ἐσυγχώρησαν, συμβουλεύω καὶ σᾶς ν' ἀγαπᾶτε τὴν πατρίδα... μὴ φοβῆσθε τοὺς Τούρκους, αὐτοὶ βλέποντές σας τρέμουν, ὅταν μάλιστα μυρίζωνται τὴν ὁμόγνοιάν σας, δὲν τολμοῦν νὰ πλησιάσουν... τὸ ἀνίκητον ὅπλον τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ καταφρόνησις τοῦ θανάτου...»[89]. Ἡ βαρεῖα

ὑποθήκη, τὴν ὁποίαν ἀφῆκεν εἰς τὸ Ἔθνος ἀποθνήσκων ὁ Καραϊσκάκης ἦτο ἡ τήρησις τῆς ὁμονοίας μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀγαθὸν τὸ ὁποῖον ἔλλειψεν ἐν πολλοῖς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος. Τούτου ἕνεκεν, κρίνομεν σκόπιμον νὰ ἀναφερθῶμεν ἐνδεικτικῶς καὶ εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Νήσων καταβληθείσας προσπαθείας εἰς τὸ πεδίον τοῦτο.

4. Ἡ Ὕδρα διὰ τοῦ ἠθικοῦ καὶ δυναμικοῦ κύρους της προσπαθεῖ νὰ ἐπικρατήσῃ σύμπνοια καὶ ἀπόλυτος συνεργασία μεταξὺ τῶν ἐν ὅπλοις τελούντων Ἑλλήνων.

Διὰ τῆς βαρυνούσης γνώμης της, ἡ ὁποία ἀναδύεται ἐκ τῆς πυρίτιδος τῶν ναυμάχων της καὶ καταξιοῦται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Ἔθνους, προσπαθεῖ νὰ ἀποκτήσῃ τοῦτο ἑδραίαν Διοίκησιν. Τούτου ἕνεκεν, ἀπευθυνόμενοι τὴν 12 Ἰουλίου 1822, πρὸς τοὺς Δ. Ὑψηλάντην, Π. Μαυρομιχάλην καὶ Θ. Κολοκοτρώνην, οἱ πρόκριτοι αὐτῆς ἔγραφον μεταξὺ ἄλλων: «... τὸ Ἔθνος σώζεται καὶ ἐλευθερώνεται μόνον ὅταν ὑπάρχῃ Διοίκησις... Ἂς εἴμεθα λοιπὸν ὅλοι σφικτῶς συνδεδεμένοι εἰς τὸν ἱερὸν σκοπόν, βαστοῦντες τὴν παροῦσαν προσωρινὴν Διοίκησιν, τὴν ὁποίαν ὅλον τὸ Ἔθνος ἐθέσπισε καὶ διεκήρυξε... τότε θέλομεν στεφθῆ καὶ δοξασθῆ ἅπαντες ὡς ἐλευθερωταὶ καὶ ὑπέρμαχοι τῆς πατρίδος...»[90].

Ἡ βαρύνουσα γνώμη τῆς Ὕδρας ἐπὶ τῶν τὴν διαμόρφωσιν τῆς διοικήσεως ἀφορώντων ζητημάτων καταδείκνυται καὶ ἐκ τοῦ ἀπὸ 9 Ἰανουαρίου 1824 ἐγγράφου τοῦ ἐπάρχου τῆς νήσου Νάξου, ὅστις ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς προκρίτους αὐτῆς, ἔγραφεν μεταξὺ ἄλλων: «... Ὅταν ἡ Ὕδρα, φωνάζουν ὅλοι, ἡ μόνη Ὕδρα, ἐκ τῆς ὁποίας κρέμανται οἱ ἐλπίδες μας... Τὴν Ὕδραν, ἥτις ἀντέκρουσε γενναίως ὅλους ἁπλῶς καὶ ὑπὲρ τοῦ ἰδίου συμφέροντος καταπατοῦντες ἀσυστόλως τὰ κοινὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα, τὴν Ὕδραν, ἡ ὁποία μόνη ἠμπορεῖ νὰ καυχᾶται ὅτι διεφύλαξε μὲ μυρίους κόπους καὶ ἀνυπόφορα ἔξοδα τὴν ψυχὴν τοῦ Ἔθνους, τοὐτέστι τῆς Διοικήσεως τὴν ὕπαρξιν, χωρὶς τῆς ὁποίας πρὸ πολλοῦ ἔμελλε τὸ πτωχὸν ἡμῶν γένος νὰ ὑποπέσῃ εἰς τὴν θηριώδη τοῦ τυράννου διάκρισιν...»[91]. Συνεχιζομένου εἰσέτι τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐχούσης μεγίστην ἀνάγκην χρηματικῶν πόρων, διὰ τὴν ἐξεύρεσιν τούτων ἐστράφη πρὸς τοὺς δανειστὰς τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου καθίστατο ἐπιβεβλημένη ἡ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων σύμπνοια, διότι «... οἱ ἔχοντες σκοπὸν νὰ δανείσωσι, καὶ ἐν γένει ὅλοι οἱ φίλοι τῆς Ἑλλάδος εὔχονται, εἶναι ν' ἀκούσωσι τοὺς Ἕλληνας ἡνωμένους, καὶ ὄχι πλέον εἰς τόσας φατρίας κατακερματισμένους. Ἀπὸ τὴν ἕνωσιν κρέμαται ἡ εὐτυχὴς χρῆσις καὶ ὠφέλαια τοῦ δανείου. Ἀπ' αὐτήν, καὶ ὅλων τῶν μέχρι τοῦδε ἐνδόξων ἀγώνων μας ἡ στεφάνωσις, ἀπ' αὐτὴν τέλος πάντων ἐξήρτηται καὶ πᾶσα ἡ μέλλουσα εὐδαιμονία μας...»[92]. Αἱ προσπάθειαι τῶν τριῶν νήσων διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ὁμονοίας καὶ εὐνομίας ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων ἀνεγνωρίζοντο καὶ ὑπὸ τῶν Προκρίτων τῆς Βοστίτζης (Αἰγίου), οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν πρὸς αὐτὰς ἐπιστολήν των, κατέληγον: «... καὶ εἰς τὸ ἑξῆς εὐγνωμονοῦντες ἐσόμεθα, ὑπόχρεοι διὰ τὴν ἔν-

τιμον καὶ σταθερὰν ἐπιμονήν, τὴν ὁποίαν ἐδείξατε καὶ δεικνύετε ὑπερασπιζόμενοι τὴν διατήρησιν τῆς εὐνομίας, τὴν κατάργησιν τῆς παραλόγου φιλαρχίας, τῆς λησταρχίας καὶ ἁρπαγῆς»[93, 94].

5. Ὅτε δὲ βραδύτρον ἡ μάστιξ τῆς ὀλεθρίου διχονοίας εἶχεν εἰσχωρήσει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων καὶ μεγίστη διχοστασία ἐπεκράτει μεταξὺ τούτων, ὡς πρὸς τὰς συνερχομένας Ἐθνικὰς Συνελεύσεις, αἱ Σπέτσαι κρούοντες τὸν κώδωνα τοῦ ἐθνικοῦ κινδύνου, ἔγραφον πρὸς τοὺς συμπολεμιστάς των Ὑδριώτας: «ἀδελφοί! ὁ κίνδυνος τῆς πατρίδος εἶναι προφανής, καὶ εἰς τὰς νήσους μας ἔτι προφανέστερος, διὰ τὰς ἑτοιμασίας τὰς μεγάλας τοῦ Αἰγυπτιακοῦ ἐχθροῦ... Τὸ φρούριον τῶν Ἀθηνῶν εἶναι ἐγγὺς νὰ πέσῃ εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ... Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ἔθνους εἶναι εἰς κατάστασιν, ὥστε τὸ ἴδιον μέλλει νὰ μᾶς φέρῃ τὸν ὄλεθρόν μας ἐν γένει τὸ συντομώτερον. Ὅλοι ἀδιάφοροι καὶ ἐπίμονοι εἰς τὸν σκοπόν των... Ἐν Ἑρμιόνῃ πρὸ ἡμερῶν ἤρξατο ἡ Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις· εἰς τὴν Αἴγιναν ἀρχίζει αὔριον Συνέλευσις ἄλλη, ἐθνικὴ καὶ αὐτὴ λεγομένη, ἐξ ἧς αἱ συνέπειαι βέβαια ὀλέθριαι. Ὅθεν διὰ νὰ προλάβωμεν κάθε ἐνδεχόμενον καὶ νὰ ἠμπορέσωμεν νὰ προνοήσωμεν ἐν καιρῷ ὅλα τὰ μέσα περὶ τῆς ἀσφαλείας καὶ τῶν νήσων μας καὶ τοῦ Ἔθνους ὅλου, κρίνομεν... νὰ συνέλθωμεν ἢ εἰς Ἑρμιόνην ἢ εἰς ὅποιον ἄλλο μέρος ἐγκρίνετε ἰδιαίτερον... ὥστε νὰ εὕρωμεν τὸν ἀνήκοντα τρόπον περὶ τῆς θεραπείας τῶν ὅσων ἐπαπειλοῦσι δεινῶν...»[95].

Ἡ Ἑλλὰς λόγῳ τῆς ἐμφιλοχωρησάσης διχονοίας κινδυνεύει νὰ ἀπωλέσῃ ὅ,τι μὲ τὸ αἷμα ἠδυνήθη νὰ κατακτήσῃ. Οἱ πατριῶται τῶν Σπετσῶν τίθενται ὑπεράνω τῶν τοπικῶν καὶ προσωπικῶν ἀδυναμιῶν καὶ προτείνουν τὴν σύγκλησιν τῆς Συνελεύσεως εἰς οἱονδήποτε τόπον. Δι' αὐτοὺς ὑπεράνω ὅλων τίθεται ἡ ἀσφάλεια τοῦ Ἔθνους διὰ τὴν ὁποίαν δέον πρωτίστως νὰ προνοήσουν.

6. Ἡ ἀπόφασις τῶν τριῶν νήσων, ὡς πρὸς τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα καὶ τὴν ὑποταγὴν πάντων εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Διοικήσεως, ἦτο ἀμετάκλητος καὶ κατηγορηματική. Οὕτως εἰς τὴν ἀπὸ 21 Ἰανουαρίου 1824 κοινὴν διακήρυξίν των, πρὸς ἁπάσας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, οἱ Πρόκριτοι τούτων, ἔγραφον μεταξὺ ἄλλων: «... ἡμεῖς ἀφιερώσαμεν καὶ ἐφέτος τὰ καράβια μας καὶ τοὺς ναύτας μας. Σεῖς δὲ προθυμοποιηθῆτε νὰ ἐκτελέσητε ἀκριβῶς τὰς ἐπιταγὰς τῆς Διοικήσεως. Οὗτος εἶναι ὁ μόνος δρόμος... νὰ ἴδωμεν τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος τέλος πάντων ἀνεξάρτητον, καὶ τὴν χριστιανικὴν ἡμῶν πίστιν θριαμβεύουσαν... Ὅποιος ζητήσῃ νὰ μᾶς μακρύνῃ κατὰ παραμικρὸν ἀπὸ τὸν σωτήριον τοῦτον δρόμον, πρέπει νὰ νομίζηται ἐχθρὸς τῆς ὑπάρξεώς μας, τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως καὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους...»[96].

7. Ἐνῷ ἐν Πελοποννήσῳ ἡ ἐσωτερικὴ ἑνότης τῶν Ἑλλήνων, ἡ τόσον ἀναγκαία εἰς τὰς κρισίμους ἐκείνας στιγμάς, εἶχεν ὑποστῇ μέγα πλῆγμα, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ στόλος τῶν τριῶν νήσων ἠγωνίζετο μεθ' ὅλων τῶν διατιθεμένων ὑπ' αὐτοῦ δυνάμεων, διὰ τὴν ἀπομάκρυσιν τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου, αἱ

νῆσοι συναισθανόμεναι τὴν ἐθνικὴν ἐπιταγὴν τῆς ἐσωτερικῆς ὁμονοίας ἠγωνίζοντο νὰ συγκρατήσουν τοὺς ἀντιμαχομένους ἐκ τοῦ περαιτέρω κινδύνου τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Οὕτω λοιπόν, οἱ Πρόκριτοι τῆς Ὕδρας ἀπευθυνόμενοι πρὸς τὰ δύο Σώματα τὰ ἀποτελοῦντα τὴν Προσωρινὴν διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος, ἔγραφον, καταλήγοντες: «ἡμεῖς, οἵτινες ἐθυσιάσαμεν καὶ ὁλονὲν θυσιάζομεν τὴν κατάστασίν μας καὶ τὸ ναυτικόν μας, ὅλαις δυνάμεσι καὶ ἄχρι τελευταίας πνοῆς θέλομεν ὑπερασπισθῆ τοὺς νόμους, τὴν εὐταξίαν καὶ τοὺς φίλους αὐτῶν καθὼς καὶ θέλομεν κατατρέξει καὶ δακτυλοδείξει εἰς τὸν λαόν ὅλους τοὺς ὅσοι δι' αἰσχροκέρδειαν ἢ ἀνόητον ματαιοδοξίαν προτιμοῦν ν' ἀφανισθῆ καὶ καταστραφῆ τὸ Ἔθνος ὅλον, παρὰ νὰ μὴ κάμωσιν αὐτοὶ τὰ αἰσχρὰ καὶ ἀλλόκοτα τέλη των...»[97], [98].

Παράγραφος εἰκοστὴ ὀγδόη

Ἡ κάθαρσις τῆς τραγωδίας. Τὸ Ναυαρίνον

1. Ὑπὸ τὰς συνθήκας τὰς ὁποίας ἀνωτέρω σκιαγραφήσαμε, τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἐξηκολούθει τὸν τιτάνειον ἀγῶνα του κατὰ τῶν τυράννων. Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἀσθμαίνων ἐκ τοῦ πολυετοῦς ἀγῶνος καὶ στερούμενος τῶν πάντων, ἐξηκολούθει νὰ θέτῃ τὴν σφραγῖδα του εἰς τὸ θέατρον τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ θάλασσαν. Αἱ ἐπιταχυνθεῖσαι ἀλλοιωτικαὶ διεργασίαι εἰς τοὺς κόλπους τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου, ἤρχισαν νὰ ἀποκρυσταλλοῦνται εἰς συγκεκριμένην ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος συμπεριφοράν, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ Πρωτοκόλλου, μεταξὺ τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων.

Ἐντὸς ἑπταετίας, ὁ ὑπέροχος ἀγὼν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἠδυνήθη νὰ μεταβάλῃ τὴν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Καὶ ἐνῷ εἰς τὴν ἀπὸ 7 Μαρτίου 1821 ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ὁ Τσάρος τῆς Ρωσίας «διεβεβαίωσεν ἐπισημότατα ὅτι διέμεινε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἁγίας συμμαχίας καὶ ὅτι ἦν ἐχθρὸς κατ' ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως»[99] καὶ ὅτι «... οὐδεμία ἔμμεσος ἢ ἄμεσος βοήθεια δύναται νὰ δοθῇ αὐτοῖς — ὑπονοεῖ τοὺς Ἕλληνας ἐπαναστάτας — παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, διότι ἤθελεν εἶναι ἀνάξιον αὐτοῦ νὰ ὑπονομεύσῃ τὰ θεμέλια τοῦ τουρκικοῦ κράτους διὰ τῆς ἐπονειδίστου καὶ ἐνόχου ἐνεργείας μυστικῆς ἑταιρείας»[100] — ὑπονοεῖ τὴν Φιλικήν, — ἐν τούτοις αἱ διαθέσεις αὗται ἤλλαξαν.

2. Ἤδη εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα εὑρίσκονται οἱ Ναύαρχοι τῶν τριῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων: Ἄμιλτων, Κόδριγκτων, Κόχραν, Ἄστιγξ, Δεριγνὺ καὶ Ἔυδεκ. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος τελεῖ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἡνωμένου συμμαχι-

κοῦ στόλου. Ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος δὲν λησμονεῖ τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ὑπέστη ἐκ τῶν ἑλληνικῶν δελφινίων, τὰ ὁποῖα πάντοτε ἀπετέλεσαν ἰσχυρὰν τροχοπέδην εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων του πρὸς καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Τούτου ἕνεκεν, κατὰ τὰ τουρκοαιγυπτιακὰ σχέδια τοῦ 1827, «τὸ κυριώτατον πάντων ἦτο νὰ καταστραφῇ ἡ ἕδρα τῆς μέχρι τοῦδε ναυτικῆς ἀντιστάσεως τῶν Ἑλλήνων, αἱ νῆσοι δηλαδὴ τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, ὡς εἶχον καταστραφῇ τὰ Ψαρά, καὶ νὰ προληφθῶσι οὕτω, διὰ τετελεσμένου γεγονότος, αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις, ὅπως δοθῇ εἰς αὐτάς, παρεμβαινούσας ὑπὲρ τῶν ραγιάδων, ἡ δεδικαιολογημένη ἀπάντησις, ὅτι ἡ ἐπανάστασις δὲν ὑπάρχει πλέον»[101].

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἐκ τῶν τοιούτων σκέψεων καὶ προθέσεων ἐλαυνόμενοι οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἑλλάδος ἔναντι τῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν (διότι τὰ Ψαρὰ εἶχον ἤδη ὑποστῇ σοβαρωτάτας ἀπωλείας), ἀπετέλει τοῦτο πανηγυρικὴν ἀναγνώρισιν τοῦ γεγονότος ὅτι: εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἑλλάδος, τῶν Φιλελλήνων τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς τὴν σκακιέραν τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, αἱ δύο αὗται νῆσοι ἀπετέλουν τὴν ἐν δυνάμει ὑπάρχουσαν ἑστίαν ἀντιστάσεως.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, οἱ Τοῦρκοι ἤλπιζον ὅτι, μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῶν δύο τούτων ἑλληνικῶν νήσων, δὲν θὰ ὑφίστατο πλέον ἐν Ἑλλάδι σοβαρὰ ἑστία ἀντιστάσεως, γεγονὸς ὅπερ θὰ ἰσχυροποίῃ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν εἰς τὸν διπλωματικὸν τομέα, καὶ θὰ ἀφήρῃ τὴν δυνατότητα ἐπεμβάσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος.

Ἰδοὺ λοιπὸν ἡ κολοσσιαία συμβολὴ τῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἡ ὕπαρξις καὶ μόνον αὐτῶν ἀπετέλει de facto καὶ de jure πραγματικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον ἀνεγνώριζε τὴν Ἑλλάδα ὡς ἐμπόλεμον, αἱ δὲ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἀπορρέουσαι νομικαὶ καὶ ἠθικαὶ ὠφέλειαι ἦσαν ἀνυπολόγιστοι.

Ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πλέγματος τῶν σκέψεων τούτων τῶν Τούρκων καὶ τῶν διαμορφωθεισῶν νέων τάσεων εἰς τὸν χῶρον τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, ἡ Ἑλλὰς βαδίζει πρὸς τὴν κάθαρσιν τῆς τραγωδίας της, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ χρονοδείκτης τῆς ἱστορίας τείνει νὰ καταγράψῃ τὴν λῆξιν τοῦ ἔτους 1827. Ἰδοὺ ὁ Ὀκτώβριος, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ὁποίου προβάλλει ἡ νέα ἱστορικὴ περίοδος τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους καὶ τῆς Ἑλλάδος ὡς ἔθνους ἐλευθέρου. Ἰδοὺ τὸ Ναυαρίνον[102].

3. Τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου οἱ ναύαρχοι τῶν τριῶν στόλων εἰσπλέουσιν εἰς τὴν Πύλον ἔχοντες τὴν πρόθεσιν νὰ ἀπαιτήσουν ἀπὸ τὸν ἡνωμένον τουρκοαιγυπτιακὸν στόλον νὰ ἀπέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ Αἴγυπτον.

Ἅμα τῇ θέᾳ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου οἱ Τοῦρκοι ἔβαλον κατ' αὐτῶν. «Ἀπεκρίθησαν οἱ σύμμαχοι καὶ ἐντὸς τεσσάρων ὡρῶν, ἐκ τῶν 120 περίπου πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν πλοίων, ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος, δὲν ἔμειναν ἐπιπλέοντες εἰμὴ 20 δράμωνες καὶ πάρωνες»[103].

Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ ἀρχείου Ὕδρας[104] παρεχόμενα στοιχεῖα, ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος συνίστατο ἐξ 118 πλοίων διαφόρου μεγέθους, ἐξ ὧν κατεστράφησαν συνολικῶς 58. Αἱ ἀπώλειαι τῶν συμμάχων ἀνῆλθον εἰς 176 φονευθέντας, οἱ δὲ τραυματισθέντες εἰς 478.

Κατὰ τὸν Γ. Γερβίνον[105] ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος συνίστατο ἐξ 130 πλοίων ἐξ ὧν 89 πολεμικά, ὁ δὲ στόλος τῶν τριῶν συμμάχων ἀνήρχετο συνολικῶς εἰς 27 πλοῖα. «Οἱ ἡττηθέντες ἀπώλεσαν σχεδὸν ὅλον τὸν στόλον. Πέντε ἕως ἓξ χιλιάδες ἐλογίσθησαν οἱ φονευθέντες Μωαμεθανοί... ὁ λιμὴν ὁλόκληρος ἐγέμισε ναυαγίων καὶ ἐρειπίων... Ἡ Εὐρώπη ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς ἥττης ταύτης τῶν Τούρκων ἠσθάνθη ἐσωτερικὴν ἀνακούφισιν...»[106, 107].

Κατὰ τὸν Δ. Κόκκινον[108], τὰ λαβόντα μέρος εἰς τὴν ναυμαχίαν ταύτην συμμαχικὰ πλοῖα ἀνήρχοντο εἰς: Ἀγγλικὰ 12, Γαλλικὰ 7 καὶ Ρωσσικὰ 7.

4. Αἱ ἐπιπτώσεις ἐκ τῆς ναυμαχίας ταύτης ὑπῆρξαν καθοριστικαὶ διὰ τὴν περαιτέρω τύχην τῆς Ἑλλάδος. Σχετικῶς ὁ Δ. Κόκκινος γράφει: «Τὰ πυροβόλα τῶν τριῶν συμμαχικῶν στόλων ἐπέφερον τὰς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν ἐκπροσώπων τῶν τριῶν συμμάχων δυνάμεων καὶ τῆς Πύλης καὶ τὴν ἀποχώρησιν τῶν τριῶν πρέσβεων, καὶ ἐκ τῆς ῥήξεως ταύτης καὶ τῆς ροῆς τῶν πραγμάτων... προῆλθε μέγα γεγονός, εἰς τὸ τέλος τοῦ ὁποίου τὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδος ἔλαβε τὴν ὁριστικήν του μορφήν: ὁ ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος...»[109].

Ὁ Γ. Γερβίνος σημειώνει: «Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἦτο ἐπὶ στιγμὴν ἔξω φρενῶν ὑπὸ τῆς χαρᾶς του, καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη του ἐξεφράζετο διὰ εἰλικρινῶν εὐχαριστηρίων ἐκχύσεων»[110], ὁ δὲ Β. Πατριαρχέας ὅτι: «Ἡ 20ὴ Ὀκτωβρίου 1827 λαβοῦσα χώραν ἐν Ναυαρίνῳ εἶναι ἡ ἐπισφράγισις τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐθνεγερσίας τοῦ 21. Ἡ ἐσχάτη ἡμερομηνία τελικοῦ θριάμβου. Ὁ Ἐπίλογος τῆς Ἐπαναστάσεως. Κατακύρωσις καὶ ἀναγνώρισις τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ἀπαρχὴ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ»[111].

Ὁ Καθηγητὴς Ε. Πρωτοψάλτης γράφει: «Ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου, λόγῳ τῶν ποικίλων συνεπειῶν της, ἀποτελεῖ κοσμοϊστορικόν, ὄντως γεγονός. Ὑπῆρξε νίκη, οὐχὶ μόνον κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον ὅλων τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κυβερνήσεων, αἱ ὁποῖαι ἀντετίθοντο εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος»[112, 113].

Ὁ Ι. Μελετόπουλος: «...ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν δικαίωσιν, τὴν ἀποθέωσιν καὶ τὸ τέλος τῆς πρώτης περιόδου τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος τοῦ Ἔθνους...»[114].

Τέλος, οἱ Ἕλληνες ἐχαρακτήρισαν τὴν ναυμαχίαν ταύτην ὡς σωτήριον καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς «μεθύων ἐκ χαρᾶς ἐπλήρωσεν τοὺς ναοὺς καὶ ἀνέπεμψεν ἐν θερμαῖς προσευχαῖς τὴν εὐχαριστίαν αὐτοῦ», ἐνῷ ὁ στρατηγὸς Νικήτας Σταματελόπουλος ἐκ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν, ἔγραφε πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην,

ὅτι «σήμερον ἀνεστήθη ἡ πολλὰ παθοῦσα φίλη μας πατρὶς Ἑλλάς, καὶ τὰ ἀφόρητα δεινά της παύουν»[115].

Ἡ Ἑλλὰς εἰσήρχετο πλέον εἰς τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ἐρειπίων της. Ἐνώπιόν της ἐτίθετο τὸ μέγα πρόβλημα τῆς ἀνορθώσεως, τὸ ὁποῖον ἀπήτει σύμπνοιαν καὶ πρὸ παντὸς συνεργασίαν μεταξὺ ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ἵνα καταστῇ εὐχερεστέρα ἡ πρὸς τὰ πρόσω πορεία τοῦ ἀρτισυστάτου Κράτους. Κατόπιν τῆς νικηφόρου ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου, οἱ Ναύαρχοι τοῦ συμμαχικοῦ στόλου, διὰ κοινῆς δηλώσεώς των πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν, ἔγραφον: «...νὰ ἀποκατασταθῆτε... πλέον σύμφωνοι ἀναμεταξύ σας καὶ τέλος ἄξιοι τῆς μερίμνης καὶ τῆς ὑπολήψεως τῶν ἐξευγενισμένων ἐθνῶν»[116].

Πρὶν ἢ περατώσομε τὴν πολεμικὴν δρᾶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, κατὰ τὰ ἔτη τοῦ σκληροῦ καὶ ἀνίσου ἀγῶνος, δέον νὰ ἀναφερθῶμεν καὶ εἰς τὰς κατὰ Μάρτιον τοῦ 1829 ἐνεργείας τούτου. Οὕτως, ἀποκλεισθείσης τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένης Ναυπάκτου, διὰ ἑλληνικῶν πλοίων ὑπὸ τὸν Ναύαρχον Ἀνδρέαν Μιαούλην, οὗτοι ὑπεχρεώθησαν νὰ ὑπογράψουν συνθήκην παραδόσεως καὶ «τὴν 17ην Ἀπριλίου ὑψώθη διὰ πρώτην φορὰν ἡ ἑλληνικὴ σημαία ἐπὶ τοῦ Φρουρίου τῆς Ναυπάκτου»[117].

Ἡ πτῶσις τῆς Ναυπάκτου, ἡ ὁποία διησφάλιζε τὴν θέσιν τῶν Τούρκων εἰς τὸν Κορινθιακὸν Κόλπον καὶ τὴν Στερεάν, εἶχεν ἀμέσους ἐπιπτώσεις καὶ ἐπὶ τῶν Τούρκων τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ὁποῖον πολιορκηθὲν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ τὴν 3η Μαΐου 1829. Ἐπὶ τῆς παραδόσεως τῶν Τούρκων τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ὁποῖον, ὡς εἴδομεν, ὑπέκυψεν εἰς τούτους μετὰ τὴν θρυλικὴν ἐκείνην ἔξοδον τῆς 10ης Ἀπριλίου 1826, ἔλαβε χώραν εἰς Αἴγινα πάνδημος τελετή, «οἱ δὲ φιλέλληνες ἐθεώρησαν τὸ γεγονὸς ὡς τὸν λαμπρότερον οἰωνὸν τῆς τελικῆς ἑλληνικῆς ἀποκαταστάσεως»[118].

Ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας, δραττόμενος τῆς περιλάμπρου ταύτης προσφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ηὐχαρίστησε τοῦτον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ θρυλικοῦ Α. Μιαούλη, διὰ τοῦ ἀπὸ 8 Μαΐου 1829 ἐγγράφου του, γράφων μεταξὺ ἄλλων: «Ὁρμῶμεν νὰ σᾶς ἐκφράσωμεν τὴν ἡμετέραν εὐγνωμοσύνην διὰ τὰς νέας ἀποδείξεις τοῦ ζήλου ὑμῶν καὶ τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς συνέσεως, ἀναγράφοντες ἄξια πάσης τῆς παρ' ἡμῶν τιμῆς τε καὶ πίστεως τό τε περὶ τὴν ἅλωσιν Μεσολογγίου καὶ Ἀνατολικοῦ ἐνεργὸν ὑμῶν συναγώνισμα καὶ τὸ ἔμφρον τῶν ἀποκρίσεων πρὸς τὰς τοῦ πλοιάρχου Σπένσερ διαγγελίας.

Ἐὰν δὲ ὁ Θεὸς καὶ τοῦ λοιποῦ εὐδοκήσῃ τὰς ἡμετέρας ἐπιβολὰς καὶ φθάσωμεν ἐντὸς ὀλίγου τὸ τέρμα τῆς σωτηρίας, ὑμεῖς πρῶτος, κύριε ναύαρχε, θέλετε λάβει παρὰ τοῦ Ἔθνους πίστωμα τῆς εὐγνωμοσύνης, διὰ τῶν χειρῶν ἐμοῦ ἐπαγγελλομένου διδόμενον...»[119].

Ἰδού, ὅτι ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Μιαούλην, ἐπισφραγίζει τὴν ὁμόθυμον ἀναγνώρισιν τῆς ἀνυπολογίστου συμβολῆς τοῦ στόλου καὶ τῶν ναυμάχων τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα. Τὸ Ἑλ-

ληνικὸν Κράτος πλέον, δι᾽ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐκπροσώπου του, δίδει τὴν ὑπόσχεσιν τῆς ἀπονομῆς τοῦ ἐπάθλου τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους πρὸς τὸν ἀστραποβόλο Ναύαρχον Ἀνδρέαν Μιαούλην.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΚΑΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Τὰ τῆς δράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1825 μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου, ἴδε ἐκτενῶς εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 260—261 καὶ 281—283.
2. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 279—280.
3. Ἴδε τὰς ἐπιστολάς ταύτας τοῦ Μιαούλη καὶ τῶν προκρίτων Σπετσῶν, εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη, σελ. 271—272.
4. Ἴδε ἐν λόγῳ ἐπιστολὴν ἐν Α. Ὀρλάνδῳ, τόμ. Β, σελ. 272.
5. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 413.
6. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. ΣΤ, σελ. 239.
7. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. γ')14513)17.11.1825 ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Ψαρῶν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 59.
8. Ἴδε τὸ ἀριθ. 118)21.11.1825 ἔγγραφον τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ψαρῶν πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 64.
9. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. γ'14704)23.11.1825 ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Ψαρῶν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 64—65.
10. Ἡ Διοίκησις εἰς μεταγενέστερον ἔγγραφόν της (γ')17548)5.3.1826) γράφει πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Ψαρῶν ὅτι «ἡ μόνη ἐλπὶς σωτηρίας ἡ ὁποία μένει εἶναι ἡ ταχεῖα ἔκπλευσις τοῦ στόλου». Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 96.
11. Ἴδε ἀπάντησιν τῶν προκρίτων Ὕδρας πρὸς τοὺς προκρίτους Σπετσῶν, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26 Ἰανουαρίου 1826, εἰς Λ. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 311, σημ. β.
12. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 312.
10. Ἡ Διοίκησις εἰς μεταγενέστερον ἔγγραφόν της (γ')17548)5.3.1826) γράφει πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Ψαρῶν: «ἡ μόνη ἐλπὶς σωτηρίας ἡ ὁποία μένει εἶναι ἡ τα α καὶ γ.
14. Ἴδε τὴν ἀπὸ 18.3.1826 ἐπιστολὴν ταύτην, εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 316.
15. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐκ Σκροφῶν ἐπιστολῆς τοῦ Α. Μιαούλη πρὸς τὸν Δ. Ρώμαν, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 15.1.1826, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ .Β, σελ. 14—16.
16. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 17.3.1826, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 77—79.
17. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐξ Ὕδρας ἐπιστολῆς τῶν ἀδελφῶν Τσιμπάζη, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 21.3.1826, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 93—94.
18. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Μεσολογγίου πρὸς τὴν ἐν Ζακύνθῳ Ἐπιτροπὴν (Δ. Ρώμαν, Σ. Μπουντούρην καὶ Κ. Δραγώνα), ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26.3.1826, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 98—100.
19. Ἴδε Ἐπιστολὴν Χ. Ζαχαριάδου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Ζακύνθου, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 23.3.1826, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 104—111.
20. Ἴδε Τὸ ὑπ' ἀριθ. γ')17560)6.3.1826 ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 97.
21. Ἴδε Τὸ ὑπ' ἀριθ. γ')17606)8.3.1826 ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Ψαρῶν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 97—98.

22. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 102.
23. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 102.
24. Περὶ τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ συναφθέντων δανείων τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἴδε ἐκτενῶς, Α. Δασκαλάκη, τόμ. Β, σελ. 353—428.
25. Ἴδε Περὶ τούτων Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 553—555.
26. Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 7.2.1825 συναφθείσης ἐν Λονδίνῳ συμβάσεως μεταξὺ τῆς τριμελοῦς Ἑλληνικῆς ἐπιτροπῆς, ἐκ τῶν Ι. Ὀρλάνδου, Ι. Ζαΐμη καὶ Α. Λουριώτη καὶ τῶν Ι. καὶ Σαμψὼν RICARDO, ἴδε εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 154—157.
27. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 553.
28. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 210 καὶ ἐκτενέστερον αὐτόθι, σελ. 209—229.
29. Ἴδε «TIMES» τῆς 12.10.1826. (Σ.τ.Σ.) Τοῦτο ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Τ. Κωνσταντινίδου), αὐτόθι.
30. Ἴδε Ἐκτενέστερον περὶ τούτων, Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 210.
31. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 158—159.
32. Ἴδε Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ Ψυφίσματος, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 123—124.
33. Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 13/25 Ἰανουαρίου 1826, ἐπιστολῆς ταύτης, ἴδε εἰς Δ. Ρώμα, σελ. 11—14.
34. Ἴδε Τὴν ἀπὸ 15.1.1826 ἐπιστολὴν τοῦ Μιαούλη πρὸς Δ. Ρώμαν καὶ Κ. Δραγώναν, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 14—16.
35. Ἐκτενέστερον περὶ τούτων, ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 351—353.
36. Ἡ πρότασις αὕτη ἐγένετο διὰ τοῦ ἁρμοστοῦ τῶν Ἰονίων Νήσων Ἄδαμ. Ἴδε σχετικῶς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 344 καὶ σημ. α.
37. Ἴδε Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης εἰς Α. Μάμουκα, τόμ. Ε, σελ. 50—52 (ἐν ὑποσημειώσει).
38. Ἴδε Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 5.4.1826 ἐπιστολῆς τοῦ Ναυάρχου Μιαούλη, εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 594—595.
39. Σ.τ.Σ. Ἡ εὐθύνη τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως δὲν αἴρεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι αὕτη διέκοψεν τὰς ἐργασίας της καὶ ὅτι τὴν 7ην Ἀπριλίου ἐξέδωκε τὸ περὶ δανείου Ψήφισμα καὶ ἐκινήθη δραστηρίως διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς κρίσεως τοῦ Μεσολογγίου. Ἴδε σχετικὰ ἔγγραφα τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 11.4.1826 (διλαδὴ ἐκδοθέντα μετὰ τὴν ἔξοδον τῆς 10-4), εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 136—142.
40. Ἴδε Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ Ἐκθέσεως, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 13/25 Μαΐου 1826, εἰς Α. Κοντογιάννη, σελ. 139—145.
41. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 520.
42. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Β, σελ. 227.
43. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 113.
44. Περὶ τοῦ ὑπογραφέντος συμφώνου κατὰ τὴν 10ην Ἀπριλίου ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 278—279.
45. Περὶ τῶν συνεπειῶν καὶ τῆς σημασίας τῆς πτώσεως, ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 291.
46. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 252.
47. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 165.

48. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 355, ἔνθα καὶ πλείονα περὶ τῶν διαδραματισθέντων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐξόδου.
49. Περὶ τῶν γενομένων προετοιμασιῶν τῆς ἐξόδου, ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 279—286.
50. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ζ, σελ. 188, αὐτόθι, σελ. 180—189, ἴδε πλείονα περὶ τῆς ἐξόδου.
51. Ἴδε Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ὑποπρόξενον τοῦ Πάπα καὶ τῆς Σαρδηνίας Ἱππ. Μωρέττην, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 27 Ἀπριλίου 1826, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 166—167.
52. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ζ, σελ. 180.
53. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 170, ἔνθα καὶ πλείονα περὶ τῆς ἐξόδου.
54. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821, σελ. 47—48.
55. Ἴδε Σ. Τρικούπη, τόμ. Α, σελ. 238 καὶ αὐτόθι σελ. 232—240, πλείονα περὶ τῆς ἐξόδου.
56. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 114—115.
57. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Β, σελ. 237.
58. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Β, σελ. 245.
59. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Β, σελ. 246.
60. Ἴδε Ἐκτενῶς περὶ τούτων, Γ. Γερβίνου, τόμ. Β, σελ. 293—348.
61. Ἴδε ἐπιστολὴν τοῦ ἐπάρχου Σύρου Ε. Δρίτσα πρὸς τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην, ἐν Α. Ὀρλάνδῳ, τόμ. Β, σελ. 363.
62. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 363.
63. Ἴδε τὴν ἀπὸ 21 Ἀπριλίου 1826 ἐπιστολὴν τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας πρὸς τούτους τῶν Σπετσῶν, ἐν Α. Ὀρλάνδῳ τόμ. Β, σελ. 365—367.
64. Ἴδε ἀπάντησιν Προσωρινῆς Διοικήσεως πρὸς τὰς Σπέτσας, εἰς τὴν ἀπὸ 24 Ἀπριλίου 1826 ἀναφορὰν τῆς νήσου, ἐν Α. Ὀρλάνδῳ, τόμ. Β, σελ. 367—369.
65. Ἴδε τὴν ἀπὸ 22αν Ἀπριλίου 1826 ἐπιστολὴν Ὕδρας πρὸς Ψαρά, ἐν Α. Ὀρλάνδῳ, τόμ. Β, σελ. 371—372.
66. Ἴδε τὴν ἀπὸ 18 Μαΐου 1826 ἀπάντησιν τῶν Σπετσῶν, εἰς Ν. Σπηλιάδου, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Γ, σελ. 31.
67. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, ἔνθ' ἀν., σελ. 373 καὶ σημ. α.
68. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπαντήσεώς των, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 123—124.
69. Ἴδε τὰς ἐν λόγῳ ἐπιστολάς, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 125—127, 131—132, 134.
70. Πλείονα περὶ τούτου ἴδε καὶ Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 611—617.
71. Ἴδε Ἐφημερίδα «ὁ Φίλος τοῦ Νόμου», ἀριθ. φ. 212—214 καὶ δὴ τῆς 28ης Μαΐου 1826, ὡς καὶ Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 373.
72. Ἴδε Ἐπιστολὴν τοῦ ναυάρχου Σπετσῶν πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν δύο νήσων, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 22 Αὐγούστου 1826 ἐν Α. Ὀρλάνδῳ, τόμ. Β, σελ. 390.
73. Ἴδε τὴν ἀπὸ 20 Ἰουλίου 1826 ἐπιστολὴν τούτου εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 166—167.
74. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 167.
75. Ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. 66/21.7.1826 ἐπιστολὴν τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ψαρῶν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 167—168.

76. Ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. 68/22.7.1826 ἀναφορὰν εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 169.
77. Ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. 70/24.7.1826 ἀναφοράν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 170.
78. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 516.
79. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐκ Ναυπλίου Ἐκθέσεως, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 12/24 Ἰουνίου 1826, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Β, σελ. 310—313.
80. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 360.
81. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Ε, Μέρος Δεύτερον, σελ. 73.
82. Περὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ θανάτου τοῦ Ἀθανασίου Διάκου, ἴδε Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Α, σελ. 55—59 καὶ σημ. 1.
83. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 590.
84. Ἴδε ταῦτα εἰς Β. Πατριαρχέα, σελ. 189, 239, 253, ἔνθα διατηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τοῦ χειρογράφου Κώδικος.
85. Ἴδε Συνεδρίαν ΙΑ, τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, τῆς 1ης Μαρτίου 1827, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, (περίοδος 1821—1832) σελ. 355—356
86. Ἴδε Ἐκτενέστερον περὶ τούτων, εἰς Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Β, σελ. 135—141.
87. Ἴδε Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Β, σελ. 145—147, ἔνθα αἱ συνθῆκαι θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη.
88. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 178.
89. Ἴδε Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Β, σελ. 145—147.
90. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 310—311.
91. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 14—17.
92. Ἴδε τὴν ἐκ Λονδίνου ἐπιστολὴν τῶν Ι. Ὀρλάνδου καὶ Α. Λουριώτη, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 15/27 Ἰανουαρίου 1824, πρὸς τοὺς Προκρίτους Ὕδρας, σχετικῶς μὲ τὰς ἐνεργείας των διὰ τὴν χορήγησιν δανείου πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 25, 34—35, 44—45, 133—136, 162—165.
93. Ἴδε τὴν ἀπὸ 28.1.1824 ἐπιστολὴν τούτων, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 37—38.
94. Περὶ τῆς ἐσωτερικῆς διχονοίας ἴδε προκήρυξιν τοῦ προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Π. Μαυρομιχάλη, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 55—61 καὶ σχετικὰ πρὸς Ὕδραν αὐτόθι, σελ. 65, 77, 78—80.
95. Ἴδε τὴν ἀπὸ 22.2.1827 ἐπιστολὴν τῶν προκρίτων Σπετσῶν πρὸς τοὺς Διοικητὰς τῆς Ὕδρας, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 61—62.
96. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 10—11.
97. Ἴδε ὁλόκληρον τὸ κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου, εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 450—452.
98. Περὶ τῶν ἐν γένει ἐνεργειῶν τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας καὶ Σπετσῶν διὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως καὶ τὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν νήσων εἰς τὴν Πρώτην Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 109—114 καὶ 188—190.
99. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 216.
100. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 216—217.
101. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 622.
102. Περιγραφὴν τῆς ναυμαχίας ταύτης ὑπὸ τοῦ Γάλλου Ναυάρχου καὶ ἱστορικοῦ JURIEN DE LA GRAVIERE, ἴδε εἰς Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 185—191.
103. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 185.

104. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 319.
105. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Β, σελ. 364—365.
106. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Β, σελ. 367.
107. Περὶ τῆς ἠθικῆς σημασίας τῆς ναυμαχίας ταύτης, ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 192—193.
108. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 198.
109. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 221 καὶ αὐτόθι σελ. 208—221 ἐκτενέστερον τὰ περὶ τῆς ἐπιπτώσεως τῆς ναυμαχίας ταύτης εἰς τὴν Εὐρώπην, τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Ἑλλάδα.
110. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Β, σελ. 375.
111. Ἴδε Β. Πατριαρχέα, σελ. λδ΄.
112. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821, σελ. 55.
113. Περὶ τῶν ἐντυπώσεων τὰς ὁποίας προεκάλεσε αὕτη εἰς Εὐρώπην καὶ Τουρκίαν, ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Β, σελ. 367—375 καὶ 385—395.
114. Ἴδε, Τὸ Ναυτικὸ τοῦ 21 (Λεύκωμα), σελ. 13.
115. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 703.
116. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς κοινῆς δηλώσεως τῶν Ναυάρχων, Κόδριγκτων, Χέϋδεν καὶ Δεριγνύ, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 11/23 Ὀκτωβρίου 1827, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 319.
117. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 404—407.
118. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, αὐτόθι.
119. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 408.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΑΙ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΝΗΣΟΥΣ ΕΚΚΛΗΣΕΙΣ ΔΙΑ ΠΑΡΟΧΗΝ ΒΟΗΘΕΙΑΣ

Παράγραφος εἰκοστὴ ἑνάτη

Ἡ ἐκ τῶν ἐγγράφων ἐκκλήσεων προκύπτουσα σημασία τοῦ στόλου

Εἴδομεν ἀνωτέρω τὴν πολεμικὴν συμβολὴν τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων, ὡς αὕτη προκύπτει ἐκ τῶν λαβόντων χώραν γεγονότων. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων τῶν κατὰ θάλασσαν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατεδείχθη ὅτι πολλάκις, συνεπείᾳ τῆς ὁράσεως αὐτοῦ, ὁτὲ μὲν ἐματαιώθησαν τὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος σχέδια τοῦ ἐχθροῦ, ὁτὲ δὲ οὗτος ὑφίστατο μεγίστας ἀπωλείας ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων, γεγονὸς ὅπερ ἐξησθένει τὰ μέγιστα τὰς δυνάμεις αὐτοῦ μὲ περαιτέρω συνέπεια τὴν ἀποδυνάμωσιν τῆς ἱκανότητός του νὰ πλήξῃ καιρίως τὰς ἑλληνικὰς κατὰ ξηρὰν δυνάμεις. Νῦν, διὰ νὰ καταδειχθῇ ἡ σημασία τῆς προσφορᾶς τοῦ στόλου εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 21, θὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἐνδεικτικὴν παράθεσιν ὡρισμένων ἐκκλήσεων πρὸς τὸν στόλον ἐκ μέρους τοῦ ἐπαναστατημένου Ἔθνους καὶ τῶν παραγόντων αὐτοῦ.

Ἐνταῦθα δέον νὰ λεχθῇ ὅτι, ἡ δημοσίευσις ἐξ ὁλοκλήρου τῶν κειμένων τούτων θὰ κατελάμβανε πολὺν χῶρον, διὰ τοῦτο γίνεται ἀποσπασματικὴ παράθεσίς των.

Πρῶτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1821).

1. Τὴν παραμονὴν τῆς 25ης Μαρτίου οἱ Προύχοντες καὶ Κοτζαμπάσηδες τῆς Πελοποννήσου, ἀπέστειλον πρὸς τοὺς Προκρίτους τῆς Ὕδρας καὶ Σπετσῶν ἐπιστολὰς διὰ τῶν ὁποίων ἐγνωστοποίουν εἰς τούτους τὴν κήρυξιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐκάλουν αὐτοὺς «νὰ προφθάσουν μὲ ὅλας των τὰς δυνάμεις καὶ νὰ μπλοκάρουν διὰ θαλάσσης κάθε μέρος» βεβαιοῦντες τούτους «ὅτι οἱ ἐχθροί, ἅμα ὅπου ἰδοῦν τὰ καράβια ἐνεκρώθησαν»[1]. Τοῦτο ὑπεδήλου τὴν μεγίστην ἐμπιστοσύνην ἣν ἔτρεφον οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κατὰ ξηρὰν πολέμου εἰς τὴν θαλασσίαν δύναμιν τῶν νήσων.

2. Ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαῖος, εἰς τὴν ἀπὸ 18 Ἀπριλίου 1821 ἐπιστολήν του, ἀπευθυνόμενος ἐκ τοῦ

Ἄργους πρὸς τοὺς Προύχοντας καὶ Καπεταναίους τῶν Σπετσῶν ἔγραφε:«... ἕνα πρᾶγμα μόνον μᾶς λυπῆ ὁποὺ στερούμεθα μπαρουδόλα, διὰ τοῦτο σᾶς παρακαλοῦμεν ὡς φιλογενεῖς ὁποῦ εἴσθε ἂν εὑρίσκωνται αὐτοῦ ἀπὸ τὰ καράβια ὁποῦ ἐπιάσατε πρέζα νὰ μᾶς προφθάσετε μερικά... ἡ Πελοπόννησος σᾶς γνωρίζει κοινοὺς εὐεργέτας εἶναι τῇ ἀληθείᾳ καί...»[2].

3. Τοῦ πόσον μεγίστη σημασία εἶχεν ἡ συμμετοχὴ τοῦ στόλου τῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐκ Βερβένων ἐπιστολῆς τῶν ἀρχιερέων καὶ προκρίτων τῆς Πελοποννήσου, πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 22 Ἀπριλίου καὶ ἐν ᾗ οὗτοι πληροφορηθέντες τὰ τῆς συμμετοχῆς τῆς νήσου εἰς τὸν ἀγῶνα, ἔγραφον: «... ἅπαντες μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἀδελφικῆς σας ἐπιστολῆς κλίναντες γόνυ καὶ χεῖρας ὑψώσαντες πρὸς Θεόν, ἐν μιᾷ φωνῇ ὕμνους εὐχαριστηρίους ἐπροσφέραμεν... ὑπὲρ ἐνισχύσεως καὶ εὐοδώσεως τοῦ ἱεροῦ στόλου σας... Ἔτι θερμῶς καὶ ἀδελφικῶς ἀναπαρακαλῶμεν... ὅσον τάχος νὰ ξεκινήσετε τὰ θεόσωστα πλοῖα σας διὰ νὰ λάβουν τρόμον φρίκην οἱ ἀσεβεῖς καὶ μαστροπεῖς ἄθεοι Ἀγαρηνοί...»[3]. Ἡ Πελοπόννησος λοιπὸν ἀναμένει τὰ «θεόσωστα πλοῖα» τῶν νήσων.

4. Ἐνῷ τὰ ὑπὸ ἑλληνικῶν στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς πολιορκούμενα ἐχθρικὰ φρούρια τῆς Μεθώνης, Πύλου καὶ Κορώνης ἔδει νὰ ὑποκύψουν εἰς τὴν πολιορκίαν ταύτην, ἐν τούτοις ταῦτα ἀνθίστατο συνεπείᾳ τῶν ἐνισχύσεων, τὰς ὁποίας ἐλάμβανον διὰ θαλάσσης. Τοῦτο ἐπισημαίνουσα ἡ Μεσσηνιακὴ Σύγκλητος, διὰ τῆς ἀπὸ 29 Ἀπριλίου ἐπιστολῆς της, ἀπευθυνομένη πρὸς τὰς Σπέτσας, ἐζήτει ἐπειγόντως τὴν ἀποστολὴν πλοίων, ἵνα ἀμέσως καταστῇ δυνατὴ ἡ παράδοσις τῶν πολιορκουμένων κατὰ ξηρὰν ἐχθρῶν. Μεταξὺ ἄλλων ἔγραφε: «... προθυμοποιηθῆτε λοιπόν, κινήσατε ἄνευ ἀναβολῆς καιροῦ, πλεύσατε ὡς ὑψιπέταται ἀετοὶ καὶ φανῆτε ἔμπροσθεν τῶν ρηθέντων φρουρίων... ἅμα ὅπου φανῇ πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτῶν καὶ μία θαλάσσιος δύναμις θέλουν παραδοθῆ»[4, 5].

5. Οἱ Γαλαξειδιῶται εἰς τὴν ἀπὸ 5 Μαΐου ἐπιστολήν των πρὸς τοὺς Σπετσιώτας, ἐζήτουν νὰ σπεύσῃ ταχέως ὁ στόλος των «διότι ἄλλως ἀναστρέφεται τὸ πᾶν Ρούμελης καὶ Μωρέως»[6].

6. Ἀλλὰ αἱ ἐπικλήσεις πρὸς τὰς νήσους διὰ βοήθειαν δὲν καταφθάνουν μόνον ἀπὸ τὰ στρατεύματα τῆς ξηρᾶς καὶ τὰς πλησιεστέρους νήσους. Ἡ ἡρωϊκὴ Κρήτη τελεῖ ἐν ἀπομονώσει καὶ διέρχεται τραγικὰς στιγμάς.

Πόθεν λοιπὸν θὰ ἠδύνατο νὰ ζητήσῃ χεῖραν βοηθείας; Ποῦ ἀλλοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ στρέψῃ τὴν προσοχήν της; Καὶ ἰδοὺ αὕτη, εἰς τὴν ἐκ Σφακίων ἐπιστολήν της, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25 Μαΐου 1821, ἀπευθυνομένη πρὸς τοὺς «φιλογενεστάτους ἥρωας τῆς πανευτυχοῦς νήσου Ὕδρας» γράφει, μεταξὺ ἄλλων: «... Ὅθεν καὶ ἐπὶ πλέον, ἡρωϊκώτατοι σωτῆρες καὶ ἐλευθερωταί, καιρὸς νὰ ἐνδείξητε καὶ εἰς ἡμᾶς τὸν χριστιανικώτατον ζῆλον σας καὶ τὴν συνδρομὴν καὶ βοήθειάν σας εἰς τὸ δυστυχέστατον ἡμῶν ἐγκατάλυμα, τὸ ὁποῖον μετὰ Θεόν, εἰς ἄλλο δὲν ἐπέρριψε τὰς τελειοτάτας ἐλπίδας τῆς ἐλευθερίας του, εἰμὴ εἰς

τὴν φιλογένειαν ὑμῶν καὶ βοήθειαν... Παρακαλοῦμεν λοιπὸν μετὰ πυρίνων δακρύων, καὶ ἱκετεύομεν τὴν τροπαιοῦχον ὑμῶν καὶ ἀκαταμάχητον ἀντίληψιν, νὰ βοηθήσητε καὶ εἰς ἡμᾶς τοὐλάχιστον ἀπὸ δύο χιλιάδ. τουφέκια καὶ ἀπὸ 15 καράβια, τὰ ὁποῖα νὰ φαίνωνται μόνον εἰς τὰ παράλια τῶν καθ' ἡμᾶς κάστρων... Αὐτὴν τὴν βοήθειαν μόνον καὶ μόνον... περιμένομεν τώρα... ἄλλως τελειώνει ἐνταῦθα ὁ χριστιανισμὸς μὲ κατάκριμα θεῖον...»[7].

Ἡ μεγαλόνησος Κρήτη ἱκετεύει βοήθειαν ἀπὸ τὴν νησῖδα Ὕδραν! Εἴμεθα καὶ ἐμεῖς εἰς ἄμεσον ἀνάγκην βοηθείας, διαλαλεῖ. Μόνον ὁ στόλος τῶν νήσων, μετὰ τὸν Θεόν, εἶναι ἡ τελευταία ἐλπὶς σωτηρίας. Οἱ κάτοικοι τῶν ἀσημάντων ἄλλοτε νησίδων, κατατάσσονται εἰς θέσιν ἀμέσως μετὰ τὸν Παντοδύναμον.

Τὶ ὑπερηφάνειαν ἔδει ὁμολογουμένως νὰ ἠσθάνωντο οἱ καραβοκύρηδες κάτοικοι τῶν μικρῶν τούτων νήσων.

7. Οἱ Σφακιανοί, πληροφορηθέντες, ὅτι ἡ ὑπ' αὐτῶν ἀποσταλεῖσα Ἐπιτροπὴ πρὸς τοὺς Ὑδραίους μὲ τὸ αἴτημα τῆς βοηθείας δὲν ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς τὴν νῆσον, ἔστειλον δευτέραν ἐπιστολὴν εἰς ἣν, μεταξὺ ἄλλων ἔγραφον: «Ὅθεν ἡμεῖς περιμένοντες καθημέραν τοὺς ἐχθροὺς καὶ στοχαζόμενοι τοὺς ἑαυτούς μας εἰς κίνδυνον, μὲ τὸ νὰ μὴν ἔχωμεν δυνάμεις, παρακαλοῦμεν θερμῶς τὴν ἀγάπην σας, διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ, νὰ εὐσπλαχνισθῆτε καὶ ἡμᾶς καὶ τοὺς λοιποὺς ἀδελφοὺς Χριστιανοὺς τῆς δυστυχοῦς Κρήτης καὶ ν' ἀποστείλητε ὅσον τάχιστα βοήθειαν καὶ στρατεύματος ἱκανοῦ καὶ πλοίων καὶ ὅπλων»[8].

Συνεχιζαμένων ὅμως ἐντὸς τῆς ἐνδοχώρας τῶν Τουρκικῶν θηριωδιῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν, οἱ Σφακιανοὶ ἐπανέρχονται πάλιν εἰς τοὺς Ὑδραίους, γράφοντες μεταξὺ ἄλλων: «... ἥρωες καὶ ἐλευθερωταὶ τοῦ Γένους... κάτοικοι τῶν θεοσώστων νήσων τοῦ Λιγαίου Πελάγους... προστρέχομεν εἰς ὑμᾶς ζητοῦντες ἐγκαρδίῳ πόθῳ νὰ βοηθήσητε εἰς τοῦτον τὸν ἐπικίνδυνον καιρόν... ἀποστέλλομεν τὸν καπετὰν Παῦλον Χατζηδάκην... διὰ νὰ παρακαλέσωσι μετὰ δακρύων τὰς ἡρωϊκὰς ὑμῶν ψυχὰς καὶ μὲ μετρητὰ νὰ ζητήσωσι κάθε εἶδος πολεμικῆς, εἰς ἄκρον ἀναγκαιότατον ὄν, δηλαδὴ τουφέκια, μπαρούτι, μολύβι, ἀνθρώπους καὶ τὰ λοιπὰ χρειώδη...»[9, 10].

8. Εἰς ἑτέραν ἐπιστολήν των οἱ Σφακιανοὶ ἔγραφον πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν Σπετσῶν: «Ἐπειδὴ καὶ μετὰ Θεὸν ἄλλην ἐλπίδα δὲν ἔχομεν... εἰμὴ πρὸς τὴν ἔντιμον καγγελλαρίαν τῶν Σπετσῶν... κατὰ τὸν φιλοπατριωτισμὸν τὸν ὁποῖον ἐδείξατε τοσάκις εἰς τὴν πατρίδα μας, ὡς τὸ εἴδομεν ὀφθαλμοφανῶς καὶ εἰς τὴν παράδοσιν τινῶν πολεμικῶν ἀναγκαίων, ἅπερ ὁ εἰρημένος... ἐσύναξεν ἀπὸ τὰς νήσους, διὰ τοῦτο ἀπαραίτητον χρέος ἔχομεν ἀείποτε νὰ νομίζωμεν τὴν εὐγένειάν σας βοηθόν μας καὶ ὑπερασπιστὴν τῆς πατρίδος μας. Παρακαλοῦμεν λοιπὸν πάλιν τὴν εὐγένειάν σας νὰ μᾶς βοηθήσετε καὶ τώρα ὡς καὶ ἄλλοτε... Λάβετε καὶ ἕνα γράμμα ἀπὸ τὸν ἴδιον εἰρημένον Γρηγόριον Καλλονᾶν... καὶ κρατήσετε αὐτὸ ὡς ὁμολογίαν, ἀφοῦ δοθῇ... ὅσα ἤθελε ζητήσει βαρύτια, μολύ-

βια, ἅρματα... πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἠμπορέσαμεν νὰ συνάξωμεν οὐδὲ ὀβολόν»[11].

Τὴν ἑπομένην ἡμέραν οἱ Σφακιανοὶ ἀδημονοῦντες ἔπεμπον πρὸς τοὺς Σπετσιώτας νέαν ἐπιστολήν, γράφοντες: «... λοιπὸν δι' ἀγάπην Χριστοῦ, κάμετε μερικὰ ἀπὸ τὰ εὐλογημένα πλοῖα σας, ὅσα κρίνετε εὔλογον νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν ἐχθρῶν... Ἀδελφοί, ἡ βοήθεια αὕτη δὲν θέλει γίνει εἰς ἡμᾶς τοὺς Σφακίους μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πολλὰ ὀλίγους χριστιανοὺς ὁποῦ ἕως τώρα εὑρίσκονται ἐδῶ ἐλευθερωμένοι ἀπὸ τὴν μάχαιραν τῶν τυράννων...»[12].

9. Συνεχιζομένης τῆς πολιορκίας τῆς Σάμου καὶ τῶν Τούρκων ἀποκρουσθέντων κατὰ τὴν πρώτην ἀπόπειραν εἰσβολῆς των εἰς τὴν νῆσον, οἱ Σάμιοι διαβλέποντες ὅτι ἄνευ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἀνθέξουν ἐπὶ πολὺ εἰς τὰς τουρκικὰς ἐπιθέσεις, ἀπευθύνθησαν πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῶν τριῶν νήσων, γράφοντες: «... Ὅθεν, ἀδελφοί, καιρὸς εἶναι νὰ προσδράμετε βοηθοῦντες... Μὴν ἀμελήσετε ἀδελφοί,... ἐλπίζομεν νὰ τοὺς νικήσετε... ἡμεῖς ἀδελφοί... στέκομεν μόνον εἰς τὰ ἅρματα. Λοιπόν, ἀδελφοί, διὰ τὸ γένος... διὰ τὰ ἡρωϊκά σας κατορθώματα μὴν ἀμελήσετε ἀλλὰ προφθάσετε γλήγορα καὶ χωρὶς ἀναβολὴν καὶ βέβαιοι, ἀδελφοὶ καὶ ὑπερβέβαιοι ὅτι ἡ νίκη εἶναι εἰς τὰς χεῖρας σας... δράμετε ἥρωες, πρὸς βοήθειαν καὶ σωτηρίαν τοῦ γένους...»[13].

10. Εἰς τὴν ἐκ Μεσολογγίου διεξαχθεῖσαν ἀλληλογραφίαν μεταξὺ τῶν ἐν ἐκεῖ γραμματέων τοῦ Α. Μαυροκορδάτου (Α. Λουριώτου, Γ. Πραΐδου κλπ.), ὑφίταται καὶ ἡ κατὰ τὴν 24 Αὐγούστου 1824 ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον, ἡ ὁποία μεταξὺ ἄλλων, γράφει: «... διὰ νὰ μὴν ὑποδουλωθῶμεν εἰς ξένην δύναμιν πάλιν, ἀνάγκη εἶναι νὰ ἀπαντήσωμεν καὶ τῆς θαλάσσης τὸν κίνδυνον καὶ τῆς ξηρᾶς· ὅθεν εἶναι ἀναγκαιότατον νὰ ἔρχωνται πρὸς ταῦτα τὰ μέρη 7 ἕως 8 καράβια Ὑδριώτικα καὶ Σπετζιώτικα καὶ ἄλλα τόσα πρὸς τὸ μέρος τῆς Γουμενίτζας. Αὐτὰ τὰ καράβια θέλει προξενήσουν μεγάλον καλὸν καὶ ὠφέλειαν. Προσπαθήσετε λοιπὸν τώρα, ὁποὺ εἶναι αὐτοῦ καὶ οἱ προεστοὶ τῆς Ὕδρας, νὰ τὸ κατορθώσητε αὐτὸ τὸ μεγάλο καλόν...»[14].

11. Ἐπισημβάσης τῆς πτώσεως τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πολιορκουμένων φρουρίων τῆς Μονεμβασίας καὶ τοῦ Νεοκάστρου, οἱ Τοῦρκοι διαβλέποντες καὶ τὴν ἐν συνεχίᾳ ἅλωσιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ φρουρίων τῆς Μεθώνης καὶ Κορώνης, πρὸς ἐνίσχυσιν τούτων κατέπλευσαν ἐκεῖσε δι' ἰσχυροῦ στόλου. Ἡ αἰφνιδία αὕτη ἐμφάνισις τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἐνεποίησεν ἀνησυχίας εἰς τοὺς Πελοποννησίους, οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν σχετικῶς πρὸς τὸν Δ. Ὑψηλάντην. Ὁ Ὑψηλάντης ἀπευθύνεται πάραυτα πρὸς τὰς Σπέτσας, γράφων[15]: «φανῆτε καὶ τώρα πρόθυμοι σωτῆρες· αἱ περασμέναι εὐεργεσίαι δὲν λογαριάζονται τίποτε, ἐὰν δὲν σώσητε τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν σημερινὸν κίνδυνον».

Οἱ γενναῖοι θαλασσομάχοι ἤρξαντο εὐθὺς ἀμέσως τῶν προετοιμασιῶν τῆς ἀποπλεύσεώς των, ἀναγγέλλοντες ἅμα τοῦτο πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, οἱ ὁποῖοι ἐκφράζοντες τὰς εὐχαριστίας των (μεταξὺ τούτων ἦτο καὶ ὁ Π. Πατρῶν

Γερμανός), ἔγραφον ὅτι «...εἰς τὸ ἀδελφικόν σας ἰδόντες τὴν γενναιότητα καὶ μεγαλοψυχίαν σας, ὑπερχάρημεν καὶ ἐνισχύθημεν»[16].

Δεύτερον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1822).

1. Ὅτε κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους 1822 ὁ Τουρκικὸς στόλος ἐνεφανίσθη ἐκ νέου μετὰ ἰσχυρῶν δυνάμεων εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια, ἡ Κυβέρνησις ἔστρεψε τὰς ἐκκλήσεις της πρὸς τὸν ἑλληνικὸν στόλον. Οὕτως, εἰς τὴν ἀπὸ 31 Ἰανουαρίου ἐπιστολήν της, ἀπευθυνομένη πρὸς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους ἔγραφε: «... κύριοι τὸ Ἔθνος πάσχει δεινότατα διὰ μόνην τὴν ἔξοδον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου. Ὑμέτερον ἔργον νὰ φανῆτε σωτῆρες αὐτοῦ... ἡ ἁπλουστάτη ἀλήθεια εἶναι, ὅτι οἱ Ὑδραῖοι, οἱ Σπετσιῶται καὶ οἱ Ψαριανοὶ θέλουν δοξάζονται αἰωνίως ὡς οἱ ἰσχυρότεροι συνεργοὶ καὶ ἀνορθωταὶ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους, καὶ σιμὰ τοῦ ὀφειλομένου καὶ ἀποδοθησομένου χρέους, θέλουν ἀπολαμβάνει τὰς μεγαλυτέρας ἀνταμειβὰς ὑποκάτω εἰς τὴν εὐνομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος...»[17].

Κατόπιν τῆς ἀγωνιώδους ταύτης ἐκκλήσεως πρὸς ἔκπλευσιν τοῦ στόλου, ὁ πατριωτικὸς κραδασμὸς μετεδόθη εἰς τὰς ψυχὰς τῶς ἡρωϊκῶν θαλασσομάχων, οἱ ὁποῖοι πάραυτα ἀνταποκρινόμενοι εἰς τὴν ἔκκλησιν τῆς Κυβερνήσεως ἀπέστειλαν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἑξήκοντα τέσσαρα πλοῖα[18].

2. Διὰ τοῦ ἀπὸ 28 Ἰανουαρίου 1822 ἐγγράφου του πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας Θ. Νέγρης, ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων: «... ἡ Διοίκησις εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἔχει ὅλας της τὰς ἐλπίδας εἰς τὴν γενναιότηταν καὶ ζῆλόν σας, τὰ ὁποῖα καὶ ἄλλοτε ἐπεδείξατε· ἤδη δὲ τόσον προθυμότεροι ἔπεται νὰ φανῆτε, ὅσον αὕτη ἐστὶν ἡ τελευταία ἴσως θαλάσσιος ὁρμὴ τῶν ἐχθρῶν· καὶ ἂν μὲν νικηθῶσιν, ἔχομεν εἰς τὸ ἑξῆς ἀσφάλειαν ἀπὸ μέρους τῆς θαλάσσης· ἂν δὲ ἀπεναντίας, καὶ οἱ μέχρι τοῦδε ἀγῶνες μας ἀφανίζονται... διὰ νὰ σωθῇ — ὑπογοεῖ ἡ Ἑλλὰς — εἶναι ἀνάγκη ὑμεῖς αὐτοὶ νὰ φροντίσητε καθ' ὅσον ἀνήκει...»[19].

Οἱ πάντες λοιπὸν ἐναπέθετον τὰς ἐλπίδας των εἰς τὸν στόλον, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ τοῦ Μινίστορος τῶν Ναυτικῶν «τὸ μεγαλύτερον προπύργιον τῆς ὅλης Ἑλλάδος, διότι φέρει τὸν τρόμον πρὸς τοὺς ἐχθροὺς καὶ πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἐμψύχωσιν καὶ ἀνδρείαν...»[20].

3. Συνεχιζομένης τῆς πρώτης πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ὁ Α. Μαυροκορδᾶτος, διὰ τῆς πρὸς τοὺς Ὑδραίους ἐπιστολῆς του, ἔγραφε: «ἀφοῦ τόσον ἤδη καιρὸν παλαίω ἀβοήθητος... τέλος ἐκλείσθην εἰς τὴν πόλιν τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου ἐπὶ πολὺ ν' ἀνθέξω εἶναι ἀδύνατον, διότι οὔτε αἱ τροφαὶ ἀρκεταὶ εὑρίσκονται καὶ στράτευμα δὲν ἔχω. Ὅθεν εἰς τὴν εὐγένειάν σας κεῖται τὸ νὰ

ἐλευθερώσετε καὶ ἐμέ, καὶ τὸν κινδυνεύοντα τοῦτον λαὸν νὰ σώσετε, ἂν προφθάσετε μερικὰ πλοῖα... Ἂν στείλετε μερικὰ πλοῖα, εὔχομαι νὰ σᾶς ἀπολαύσω, ἄλλως παρακαλῶ εἴτε ζῶντος, εἴτε μὴ νὰ μνημονεύετε...»[21].

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης διαχέεται ἡ ἀγωνία τοῦ Προέδρου, εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἤθελε ἀφιχθῆ ἐκεῖσε ἐγκαίρως ὁ ἑλληνικὸς στόλος.

Ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος, τοὐτέστιν τῆς ἀμέσου ἐκπλεύσεως τοῦ στόλου, ποιοῦν ἀγωνιώδεις ἐκκλήσεις[22] πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, καὶ οἱ Α. Ζαΐμης καὶ Θ. Κολοκοτρώνης.

Πράγματι, τὴν 8ην Νοεμβρίου ἀφίχθησαν πέριξ τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου ἑπτὰ Ὑδραϊκὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα εὐθὺς ὡς ἐθεάθησαν ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἔτρεψαν τοῦτον εἰς φυγήν.

Ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία, διαδηλώνουσα τὰ αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης, διὰ τὴν παρασχεθεῖσαν βοήθειαν ὑπὸ τοῦ στόλου, ἔγραφε πρὸς τὴν Ὕδραν: «Ἀδελφοί! Ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων καταπολεμεῖ μεθ' ἡμῶν τοὺς τυράννους. Μόλις ἐφάνησαν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα κατὰ τὴν Κορινθιακὴν θάλασσαν, καὶ τὰ πράγματα τῆς Ἠπείρου ἔλαβον καλυτέραν μορφὴν καθὼς καὶ ὅλης τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος... Αἱ ἐκδουλεύσεις τῶν νήσων εἶναι ὁμολογούμεναι...»[23].

Ὁ Α. Μαυροκορδᾶτος, ἀναγγέλλων τὴν σωτηρίαν τοῦ Μεσολογγίου, πρὸς τοὺς Ὑδραίους, ἔγραφε: «... ἡ Δυτικὴ Ἑλλὰς ἐσώθη, καὶ οἱ Ἀλβανοὶ διὰ πολὺν καιρὸν θέλουν ἐνθυμηθῆ τὸ Μεσολόγγι. Πολὺ μέρος αὐτῆς τῆς νίκης χρεωστεῖ ἡ πατρὶς πρὸς τὴν εὐγένειάν Σας διὰ τὴν ἔγκαιρον ἀποστολὴν τῶν πλοίων Σας, τὰ ὁποῖα ἔσωσαν ὄχι μόνον τὸ Μεσολόγγι, ἀλλὰ τὴν Ἑλλάδα...»[24].

4. Κατωτέρω παραθέτομεν* φωτοτυπίαν ἐγγράφου[25] τῆς Βουλῆς τῶν Ψαρῶν πρὸς τὸν Ἄρειον Πάγον, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 31 Μαρτίου 1822.

Δοὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν ἀπήντα εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Ἀρείου Πάγου, δι' ἧς οὗτος ἐζήτει ἐκ τῆς Βουλῆς τῶν Ψαρῶν ἀποστολὴν τροφίμων. Ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν καθίστα γνωστὸν ὅτι ὁ συμπολίτης Ἰωάννης Βαρβάκης τοὺς ἐπροειδοποίησε μὲ γράμμα του ὅτι ἀπεφάσισε τὴν ἀποστολὴν δύο καραβίων μὲ σιτάρι, τὰ ὁποῖα ὅμως ἠμποδίσθησαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν.

Κατόπιν τούτου ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν γράφει: «... θλιβόμεθα ὅμως ὅπου δὲν εἴμεθα εἰς κατάστασιν διὰ νὰ συντρέξωμεν εἰς τὴν ζητουμένην βοήθειάν σας...».

Περαιτέρω εἰς τὴν προσθήκην τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου γνωστοποιεῖται ὅτι οἱ Χῖοι ἐσήκωσαν τὰ ἄρματα· καὶ ὅτι ἐναντίον των ἐξέπλευσεν στόλος τουρκικὸς ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου, συγκείμενος ἐκ 12 πλοίων, ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες τοὺς ἔκαμον ἀπὸ ξηρᾶς ἀρκετὴν φθοράν. Καταλήγουσα ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν γράφει: «... ἡμεῖς δὲ αὔριον θέλουμε κινήση κατ' αὐτοῦ μὲ τρία μπουρλότα καὶ μὲ ἄλλα πολεμικὰ πλοῖα μιας ὅπου καὶ θέλη τὸν καταδιόξομεν ὡς καὶ ἄλλοτε...».

5. Ἐκ τῶν ἐν φωτοτυπίᾳ κατωτέρω παρατιθεμένων* ἐγγράφων ὑπ' ἀριθ.

11184, 11189 καὶ 11263 τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, προκύπτει ἡ πρὸς τὰς νήσους ἔκκλησις περὶ παροχῆς βοηθείας.

Αἱ περιλήψεις τῶν ἐν λόγῳ ἐγγράφων ἔχουσιν οὕτω:

α) Ἐπιστολὴ Ἀλ. Μαυροκορδάτου πρὸς τοὺς Προκρίτους τῶν Σπετσῶν, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 28 - 4 - 1822 (ἀριθ. ἐγγράφου 11184). Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ Μαυροκορδᾶτος ἔγραφεν: Ἐκ τῶν περικλειομένων ἀντιγράφων βλέπετε τὸν ἐπαπειλούμενον κίνδυνον ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Τὸ Μινιστέριον τῶν Ναυτικῶν σᾶς εἰδοποίησε νὰ προφθάσουν τὰ ὀκτὼ καράβια εἰς Μεσολόγγι. Ἡ Πελοπόννησος δὲν κρατεῖται ὅταν ὁ ἐχθρὸς φθάση εἰς Μεσολόγγι καὶ Ναύπακτον. Προφθάσατε ἀδελφοί, τρέξατε εἰς ἀπάντησιν τοῦ κινδύνου ἡνωμένοι. Τὰ Πελοποννησιακὰ στρατεύματα πολεμοῦν. Ἂν ὅμως δὲν προφθάσῃ ὅσον τάχος ἡ θαλάσσιος δύναμις ὅλα εἶναι εἰς μάτην.

β) Ἔγγραφον τοῦ Μινίστρου τοῦ Πολέμου πρὸς τοὺς Προκρίτους Σπετσῶν, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 28 - 4 - 1822 (ἀριθμὸς ἐγγράφου 11189).

Διὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου ὁ Μινίστρος τοῦ πολέμου καθίστα γνωστὸν εἰς τοὺς Προκρίτους τῶν Σπετσῶν, ὅτι ἐξ ὅλων τῶν μερῶν ζητοῦν πολεμοφόδια, ὧν ὑφίσταται χρεία. Ἐν συνεχείᾳ παρακαλεῖ νὰ παραδώσουν οὗτοι δύο χιλιάδας ὀκάδας μολύβδου εἰς χεῖρας τοῦ ἀπεσταλμένου, προκειμένου νὰ ἐξυπηρετηθῇ ὁ κοινωφελὴς σκοπός. Περαιτέρω γνωστοποιεῖ ὅτι ἓν Σπετσιώτικο καράβι ἀποπλεῦσαν ἐκ Λιβόρνου, μετὰ πολεμικῶν ἐφοδίων καὶ προωριζόμενον διὰ Μεσολόγγιον, διατρέχει τὸν κίνδυνον ἐκ τῶν τουρκικῶν πλοίων, δι' ὃ δίδεται ἡ ἐντολὴ ὅπως τὸ γρηγορώτερον δύο ἕτερα Σπετσιώτικα καράβια σπεύσουν πρὸς προστασίαν του.

γ) Ἔγγραφον τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος πρὸς τοὺς Προκρίτους Σπετσῶν, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 4.6.1822 (ἀριθμὸς ἐγγράφου 11263).

Διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις ἐζήτει ἀπὸ τὰς Σπέτσας νὰ ἑτοιμάσουν ὅσον τὸ δυνατὸν γρηγορώτερα περισσότερα πλοῖα, διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, συγκειμένου ἐξ ὀγδοήκοντα δύο πλοίων. Περαιτέρω ἐπισημαίνεται ὁ κίνδυνος ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ «νὰ ἀναποδογυρίσῃ τὰς Νήσους καὶ τὰ παραθαλάσσια τῆς Ἑλλάδος. Ἀνάγκη λοιπὸν ἀδελφοὶ —συνεχίζει τὸ ἔγγραφον — νὰ προφθάσητε ἄνευ ἀναβολῆς πλοῖα νὰ ἐξέλθουν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα...».

Τρίτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1823).

1. Ὅτε περὶ τὸν Μάϊον τοῦ ἔτους 1823, ὁ τουρκικὸς στόλος, συνιστάμενος ἐκ τεσσαράκοντα τεσσάρων πλοίων, προέβη εἰς τὴν κατερήμωσιν τῆς Καρύστου ἔκαμε τὴν ἐμφάνισίν του εἰς τὸ Αἰγαῖον, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἠνώθη μὲ τὸν αἰγυπτιακόν, καὶ πραγματοποιήσας τὸν ἐπισιτισμὸν τῶν φρουρίων τῆς Με-

θώνης καὶ τῆς Κορώνης, ἐξηπλώθη μέχρι τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. Ὁ κίνδυνος τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν νήσων κατέστη οὕτως ἄμεσος καὶ ἀγωνιώδεις ἐκκλήσεις ἐκπορεύοντο ὑπ' αὐτῶν πρὸς τὴν Ὕδραν διὰ τὴν παροχὴν βοηθείας εἰς ἐνδεχομένην ἀπόβασιν τοῦ ἐχθροῦ. Πλὴν ὅμως καὶ ἡ θέσις τῆς Πελοποννήσου ἦτο δεινή. Τούτου ἕνεκα τὸ Ἐκτελεστικὸν[26] Σῶμα ἐποιήσατο ἔκκλησιν πρὸς τὴν Ὕδραν, εἰς ἣν μεταξὺ ἄλλων, ἔγραφε: «...βλέπετε τὴν οἰκτρὰν στάσιν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τὴν ἄφιξιν τῶν ἐχθρῶν εἰς Σάλωνα καὶ τὸν φανερὸν σκοπόν των νὰ ἐπιπέσουν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀφοῦ ἐξαφανίσουν τὰ μέρη ἐκεῖνα. Μέρος τοῦ στόλου εἰσπλεῦσαν ἤδη εἰς Κορινθιακὸν κόλπον ἔδωσε τροφὰς εἰς τὴν Κόρινθον... Ἐν ἑνὶ λόγῳ τὰ ἀπὸ τῆς ξηρᾶς κινήματα εἶναι συνδεδεμένα μετὰ ἀπὸ θαλάσσης καὶ τὸ πᾶν χάνεται ἂν θαλάσσιος δύναμις δὲν προφθάσῃ ν' ἀνατρέψῃ τὰ σχέδιά του. Βλέπετε, κύριοι, ὅτι ἀπὸ τὴν ἔκπλευσιν τῶν πλοίων σας κρέμαται ὁμολογουμένως τῆς Ἑλλάδος ἡ τύχη... Τώρα μένει καὶ εἰς ὑμᾶς, κύριοι, νὰ μὴν ἀπανδήσητε ἀφ' ὅσας ἐκάματε θυσίας, ἀλλὰ γνωρίζοντες ὅτι αὕτη εἶναι ἡ μεγαλυτέρα καὶ ὠφελιμωτέρα, ἐπειδὴ γίνεται εἰς τὴν κρισιμωτέραν περίστασιν, νὰ τρέξετε προθύμως, διότι μόνον ἡ παρουσία τῶν πλοίων σας ἠμπορεῖ νὰ διαλύσῃ τοῦ ἐχθροῦ τὰ σχέδια καὶ νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα. Κάμετε λοιπόν, πρὸς Θεοῦ, καὶ τ' ἀδύνατα δυνατά, καὶ συντρέξατε καθὼς καὶ ἄλλοτε εἰς τῆς Ἑλλάδος τὴν Σωτηρίαν, τὴν ὁποίαν ἡ ἀπόκρισίς σας θέλει μᾶς διδάξει ἂν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν, ἢ ἀπελπισθέντες νὰ μὴν ἔχωμεν ἄλλο πρὸ ὀφθαλμῶν παρὰ τὸ νὰ μὴν ἐπιζήσωμεν τῆς πατρίδος τὴν δυστυχίαν»[27].

Τέταρτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1824).

1. Κατόπιν τῆς ἀποβιβάσεως τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Σούδαν, καὶ τῆς ἐπικειμένης ἐκστρατείας τούτου, ἐναντίον τῆς ἐνδοχώρας μὲ στόχον τὰ Σφακιὰ ἢ Κίσσαμον, ὁ ἁρμοστὴς τῆς Κρήτης Μανώλης Τομπάζης, ἀποστέλλει ἐπιστολὴν ἐναγώνιον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν, ζητῶν τὴν ἀποστολὴν ἑλληνικῶν πλοίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα «νὰ μὴ λείψῃ ὁ κύριος Μιαούλης, Σκούρτης καὶ ἄλλοι καπεταναῖοι, διὰ νὰ ἠμπορέσωσι νὰ βλάψωσι τὸν ἐχθρόν»[28].

Ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις, ἀντιλαμβανομένη τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου, ὃν διέτρεχεν ἡ Κρήτη, προσφεύγει μὲ τὴν σειράν της εἰς τοὺς προκρίτους τῶν Σπετσῶν καὶ Ὕδρας γράφουσα: «... Ἡ Κρήτη πάσχει τὰ λοίσθια, χάνεται ἐντὸς ὀλίγου. Φονεύονται οἱ ἄνδρες καὶ αἰχμαλωτίζονται γυναῖκες καὶ ἀθῶα βρέφη, εἰς τὰ σπάργανα. Τί νὰ κάμῃ ἡ Διοίκησις εἰς τοιαύτην δυστυχίαν τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου;... Δὲν παρακαλεῖ θερμῶς ἡ Διοίκησις ἀπὸ μέρους τῆς πατρίδος καὶ τοῦ Ἔθνους εἰμὴ τὴν εὐγένειάν σας. Ἐφάνητε πάντοτε ἀγαθοὶ συν-

εργοὶ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ἔθνους, φανῆτε καὶ σήμερον, διὰ τὸν Θεὸν τῆς πατρίδος καὶ ἰδίως τῆς Κρήτης...»[29, 30, 31].

2. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι σύμπασα ἡ Ἑλλὰς ἱκέτευε τὴν βοήθειαν ἐκ μέρους τῶν νήσων· οἱ κάτοικοι τῶν ἄλλων νήσων καὶ οἱ ἐπαναστατημένοι κάτοικοι τῆς ἐνδοχώρας. Οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παραμείνουν μακρὰν αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς ἀναγκαιότητος. Εἶχον καὶ οὗτοι ἀνάγκην βοηθείας. Πόθεν ἄλλοθεν θὰ ἠδύναντο νὰ ζητήσωσι ταύτην; ποῖος ἄλλος τόπος τῆς Ἑλλάδος θὰ ἠδύνατο νὰ τοὺς παράσχῃ χεῖραν βοηθείας, ἐκεῖ εἰς τὰς ἀποκρύμνους κορυφὰς τῆς ἀπομονώσεώς των; Οὕτω λοιπὸν καὶ οὗτοι ἐστράφησαν πρὸς τὰς μικρὰς νήσους ζητοῦντες τὴν σανίδα τῆς σωτηρίας των. Αἱ κορυφαὶ τῶν ὀρέων κύπτουν καὶ ἱκετεύουν βοήθειαν ἀπὸ τὰ χαμηλώτατα εὑρισκόμενα νησάκια. Ἡ ἱστορικὴ συγκυρία ἀναστρέφει τοὺς ὅρους.

Οἱ Τουρκοτρόμοι[32] καραβοκύρηδες ἀνέρχονται, διὰ τῆς εὐτολμίας καὶ μεγαλοψυχίας, τὰς ὑψηλὰς παρυφὰς εἰς τὴν συνείδησιν ὁλοκλήρου τοῦ Ἔθνους, τὸ ὁποῖον προσβλέπει εἰς αὐτοὺς ὡς σωτῆρας. Ἔγραφον λοιπὸν οἱ μοναχοὶ πρὸς τοὺς «ἀπάσης Ἑλλάδος ἐλευθερίας ὑπερμάχους καὶ ἀντιλήπτορας Ὑδριῶτας». «...Ἅπαντες ἡμεῖς οἱ ἐν ἁπάσαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους μοναῖς ἐνασκούμενοι ἀδελφοί, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐμάθομεν τὰ χαροποιὰ τοῦτα τῆς κοινῆς ἐλευθερίας μηνύματα... εὐχαριστηρίους ὕμνους ἀνεπέμψαμεν καὶ ἀναπέμπομεν διὰ κοινῶν παρακλήσεων καὶ ὁλονυκτίων ἀγρυπνιῶν πρὸς τὸν Θεόν... καὶ εὐθὺς ἐκινήσαμεν σώματα καὶ ὅπλα πρὸς φύλαξιν τοῦ τόπου μας ἐκ τῆς ἐφόδου τῶν ἀσεβῶν... Ὁ τῆς ἱερᾶς μάλιστα ταύτης ἑταιρείας ἀπόστολος καὶ ἤδη στρατηγὸς καὶ ὑπερασπιστὴς ἁπάσης Μακεδονίας... κύριος Ἐμμανουήλ, μέγιστον θάρρος δοὺς τὴν προγονικὴν μεγαλοψυχίαν ἀνανέωσιν εἰς τὰς ψυχὰς ἡμῶν, πληροφορῶν τῶν μεγαλοψύχων Ὑδριωτῶν διάθεσιν καὶ εἰς τοὺς χρείαν ἔχοντας ἀπαράμιλλον αὐτῶν συνδρομήν, καὶ ὅτι ἔχουν εἰκοσιτέσσαρα πλοῖα πολεμικὰ ἕτοιμα, τὰ μὲν εἴκοσι διὰ καταστροφὴν Θεσσαλονικέων, τὰ δὲ τέσσαρα πρὸς φύλαξιν τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ τῶν παραλίων χριστιανῶν Μακεδόνων... κοντὰ εἰς τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ γενναιότητα εἶναι καὶ τὰ πρὸς τὸν πόλεμον ἐπιτήδεια ἀναγκαιότατα, καὶ σχεδὸν χωρὶς τούτων οὐδὲν κατορθοῦται. Βοηθήσατε τοίνυν ἡμῖν καὶ τῷ ἱερῷ τούτῳ τόπῳ.. δείξατε σπλάχνα οἰκτιρμῶν, ὅτι κινδυνεύομεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν χριστιανοί... φάνητε προστάται καὶ ἀντιλήπτορες τῶν ἱερῶν καταγωγίων ὡς ἔξαρχοι τῆς ἐλευθερίας καὶ λυτρωταὶ τοῦ γένους καὶ τῆς δυστυχοῦς πατρίδος... προφθάσατε μὲ τὴν δραστικωτάτην καὶ δυνατὴν ὑμῶν βοήθειαν, ἵνα μὴ τὰ ἱερὰ καὶ ἅγια ὑπὸ τῶν ἐναγῶν καὶ βεβήλων καταπατηθῶσι καὶ θερισθῶσι· μὴ παραβλέψητε, δι' ἀγάπην Θεοῦ, τὴν θερμοτάτην ἡμῶν δέησιν· καθότι εἰς τὸ ἔλεος ὑμῶν μετὰ Θεὸν ἐλπίζομεν... δι' ὑμῶν νὰ λάμψῃ τὸ κλέος καὶ ἡ δόξα τῶν εὐσεβῶν...»[33, 34].

Πέμπτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1825).

1. Συνεχιζομένης τῆς πολιορκίας τοῦ Νεοκάστρου ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ κινδύνου καθισταμένου ὁσημέραι ἀμέσου διὰ τὴν πτῶσιν αὐτοῦ, ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, δι' ἐπιστολῆς - ἐκκλήσεως, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 30 Ἀπριλίου 1825, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ἀρχιναύαρχον Α. Μιαούλην καὶ ζητῶν βοήθειαν, ἔγραφε: «ὁποῖοι ἐφάνητε ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος μας, ἀθάνατοι ἄνδρες, δὲν ἔχετε χρείαν νὰ τ' ἀκούσετε ἀπὸ ἐμέ· τὰ πανταχοῦ τρόπαια, τὰ ὁποῖα ἠγείρατε κατὰ τοῦ ἀντιχρίστου ἐχθρικοῦ στόλου τὸ κηρύττουσιν· Ἡ Ἑλλὰς ὅλη ὁμοθυμαδὸν εὐγνωμονοῦσα φωνάζει ὅτι ἡ βάσις καὶ τὸ ἀκλόνητον θεμέλιον τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας μας ἐξήρτηται ἀπὸ τὴν θάλασσαν, καὶ ἡ φωτισμένη Εὐρώπη θαυμάζει τὸν πατριωτισμόν, τὸν ἡρωϊσμὸν καὶ μεγάλας ἄλλας ἀρετὰς τοῦ ἀθανάτου Μιαούλη καὶ λοιπῶν ἀρχηγῶν τῆς θαλασσίου δυνάμεώς μας... πρὸς ἐσᾶς, πρὸς ἐσᾶς, ἀθάνατοι ἥρωες καὶ ἀπροφάσιστοι ὑπέρμαχοι τῆς πατρίδος ἐξαπλώνουν τὰς ἱκετικὰς χεῖρας τόσαι ἀθῶαι ψυχαὶ ἡρώων καὶ καλῶν πατριωτῶν κινδυνευόντων ἐν τῷ φρουρίῳ. Μὴ παραβλέψετε ἀδελφοί, νὰ χαθοῦν τόσοι ἄνδρες· πετάξατε ἱερὰ θαλάσσια πτηνά, διὰ νὰ ἁρπάξετε ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῶν κοράκων τόσους καλοὺς καὶ ὠφελίμους πατριώτας... Εὐεργετήσατε καὶ εἰς ταύτην τὴν περίοδον ὅλην τὴν Ἑλλάδα μὲ εὐεργεσίαν ἀνεξάλειπτον καὶ ἀθάνατον...»[35].

Ἀτυχῶς ὅμως διὰ τὰ καλπάζοντα πολεμικὰ γεγονότα ἦτο πλέον ἀργά. Τὸ Νεόκαστρον παρεδίδετο τὴν 11ῃ Μαΐου.

2. Ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Καναβοῦ, ὡς μέλους τῆς Ἐπιτροπῆς ὑπερασπίσεως τοῦ Μεσολογγίου, πρὸς τὸν ἐν Ὕδρᾳ εὑρισκόμενον Πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ.

Ὅτε περὶ τὰ μέσα Ὀκτωβρίου τοῦ 1825 ἡ μοῖρα τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ἡ ὁποία εἶχε παραμείνει εἰς τὸ Μεσολόγγι, διὰ τὴν παρημπόδισιν πάσης ἐκ θαλάσσης ἐπιχειρήσεως τοῦ ἐχθροῦ, ἀνεχώρησε, οἱ ἐν τῷ Μεσολογγίῳ εὑρισκόμενοι ἐθεώρησαν τοῦτο ὡς ἐγκυμονοῦντα σοβαρότατον κίνδυνον διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς πόλεως. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ Γ. Καναβός, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἔγραφε: «...σήμερον ἐπληροφορήθην ἐπισήμως ὅτι τὰ καράβια ἀνεχώρησαν, καὶ οἱ ἐν Μεσολογγίῳ ἀφοδίαστοι ὄντες εἶναι εἰς μεγάλην ἀπελπισίαν. Στοχασθῆτε λοιπόν... ὁποίαν βλάβην ἐπροξένησεν εἰς τὸ Ἔθνος ἡ ἐκεῖθεν ἀναχώρησίς των... Ἄχ! τῇ ἀληθείᾳ εἶναι ἄδικον ὁποῦ καθεὶς ἀφοῦ στοχασθῇ τὰς θυσίας ὁποῦ ἔγιναν εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος, νὰ μὴ κλαύσῃ διὰ τὸν κίνδυνον ὁποῦ δοκιμάζει διὰ τὴν φυγὴν τῶν καραβίων. Διὰ τὸν Θεὸν λοιπόν... διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Πατρίδος δράμετε, δράμετε εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν. Ἐνεργήσετε ὅλαις δυνάμεσι νὰ ἐκπλεύσωσι καὶ τὰ λοιπὰ πλοῖα, διὰ νὰ προφθασθῇ ἓν μέρος τῆς ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, ἀπὸ τὴν πτῶσιν τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ὁ παντελὴς ὄλεθρος ὅλης τῆς Ἑλλάδος...»[36].

3. Ἐπιστολὴ Δ. Ρώμα πρὸς ἄγνωστον[37] παραλήπτην.

Συνεχιζομένης τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1825 καὶ τῆς ἐκεῖ ἀφίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου μὴ πραγματοποιουμένης, ὁ Δ. Ρώμας ἔγραφε: «τὸ Μεσολόγγι... τόσον καιρὸν πολιορκιμένο στερεᾶς τε καὶ θαλάσσης, ἀνδρείως διαφεντεύεται παρὰ τῶν ἀειμνήστων Φρουράρχων... χωρὶς καμμίαν βοήθειαν. Ἐὰν καὶ ἡ θαλάσσιος δύναμις λείψῃ, βέβαια καὶ ἄσφαλτα πρέπει νὰ πέσῃ... Μία μοῖρα πλοίων ἐδιωρίσθη πρὸ πολλοῦ νὰ συντρέξῃ καὶ νὰ ἀποδιώξῃ ἀπὸ τὰ νερὰ τοῦ Μεσολογγίου τὸν ἐχθρικὸν στόλον, καὶ οἱ ἐχθροὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τοῦτο στέκονται τρομαγμένοι. Τί ἔγινε αὐτὴ ἡ μοῖρα λοιπόν; Ἕναν ὁλόκληρον μῆνα τὴν προσμένουσιν...»[38].

Ὁ Κόμης Ρώμας ἀγωνιᾷ διὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ στόλου εἰς τὸ Μεσολόγγι, τοῦ ὁποίου ἡ μοῖρα εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴν Μοίραν τοῦ στόλου. Εὔγλωττος μαρτυρία περὶ τῆς συμβολῆς τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα. Πράγματι δὲ καταφθάσαντα ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα εἰς τὸ Μεσολόγγι ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τὸν ἐχθρικὸν στόλον μετὰ μεγάλης «καταισχύνης», ἀποφευχθείσης οὕτω τῆς παραδόσεως τῶν πολιορκουμένων οἱ ὁποῖοι — ὡς γράφει εἷς ἐξ αὐτῶν πρὸς τὸν Κ. Δραγώναν — «εἰς τὰς 20 ἤμεθα ἕτοιμοι νὰ παραδοθῶμεν, καὶ εἰς τὰς 21 παρ' ἐλπίδα εἴδαμεν τὸν στόλον μας... Ἡ θεία πρόνοια ὅμως, ἥτις εἰς πολλὰς περιστάσεις διεφύλαξε τὸ πολυπαθὲς Ἔθνος μας, οὕτω καὶ εἰς αὐτὴν δὲν μᾶς ἄφησε νὰ ὑποπέσωμεν εἰς τὰς αἱμοσταγεῖς χεῖρας...»[39].

Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι ἀληθὴς — καὶ νομίζομεν ὅτι ὡς προερχομένη ἐξ ἀνθρώπου εὑρισκομένου μεταξὺ τῶν πολιορκουμένων, δὲν ὑφίσταται λόγος νὰ ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς ἀληθείας της — οἱ πολιορκούμενοι τοῦ Μεσολογγίου, ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀναμένοντες τὸν στόλον καὶ ἀποκαμόντες ἦσαν ἕτοιμοι νὰ παραδοθοῦν, ὅτε αἴφνης θεία προνοίᾳ ἀνεφάνη ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ὁ ὁποῖος ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τὸν ἐκ θαλάσσης πολιορκοῦντα τὸ Μεσολόγγι ἐχθρικὸν στόλον.

Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἡ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους 1826 γενομένη ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου, ἡ ὁποία κατήγαγε τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὸ ἐπιδειχθὲν ἀπαράμιλλον πνεῦμα αὐτοθυσίας τῶν πολιορκουμένων, καὶ ἡ ὁποία ἀνεζωπύρωσε τὸ ἀπανταχοῦ φιλελληνικὸν πνεῦμα, δὲν θὰ κατεγράφετο εἰς τὰς αἰωνίους δέλτους τῆς ἱστορίας, ἐάν, δὲν μετέβαινεν ἐκεῖ ὁ Ἑλληνικὸς στόλος καὶ ἂν — συμφώνως πρὸς τὰ ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐπιστολῇ ἐκτιθέμενα — δὲν ματαίωνεν οὗτος τὴν ἑτοιμαζομένην παράδοσιν. Ἐκ τούτων λοιπὸν δυνάμεθα νὰ ἀχθῶμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἓν ποσοστὸν τῆς ἀμαράντου δόξης τοῦ θρυλικοῦ Μεσολογγίου, ὀφείλεται καὶ εἰς τοὺς γενναίους ναυμάχους τοῦ στόλου, ὅστις ὡς ἀπὸ μηχανῆς Θεὸς ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τούτου τὰς ὑστάτας κυριολεκτικῶς στιγμάς. Καὶ εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι μὲ τὴν μεγάλη θυσία τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου τὰ πράγματα ἔλαβαν εὐνοϊκὴν

τροπὴν διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἰδιαίτερα στοὺς κόλπους τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας.

4. Ἐπιτροπὴ Ζακύνθου πρὸς Α. Τσαμαδόν.

Ὅτε οἱ Τοῦρκοι κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1825 εὑρίσκοντο πέριξ τῶν ἠπειρωτικῶν διαμερισμάτων τῆς Ἄρτης, συγκεντροῦντες στρατὸν καὶ ἀναμένοντες ἐνισχύσεις στρατευμάτων των, ἡ Ἐπιτροπὴ Ζακύνθου, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν ναύαρχον Α. Τσαμαδόν, ἔγραφε: «...Ὁ εἰρημένος ὅμως Σερασκέρης περιφέρεται εἰσέτι περὶ τὰ ἠπειρωτικὰ μέρη τῆς Ἄρτας, συνεργῶν καὶ εἰς ἄλλου στρατοῦ σύναξιν καὶ περιμένων ἀπὸ Σκόνδραν 6 χιλ., ὡς φημίζεται· πλὴν ἕως ὥρας δὲν ἐφάνησαν, ἴσως δὲ οὔτε θέλουσι φανῇ ἐφεξῆς, ἄν, ὡς μᾶς προεγράψετε, γίνῃ ὁ ἀποκλεισμὸς διὰ τῶν περιμενομένων ἑλληνικῶν πλοίων. Κύριε· βεβαιώθητε ὅτι αὐτὴ ἡ Μοῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἶναι ὑπέρποτε ἀναγκαιοτάτη καὶ ὠφελιμωτάτη εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῆς Ἑλλάδος... Μὴ παύσητε λοιπὸν μὲ τὸν γνωστόν σας ἔνθερμον ζῆλον σας νὰ συγκροτῆτε τὸν τάχιστον ἐρχομὸν τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης Μοίρας...»[40].

5. Τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου εὑρισκομένης ἐν πολιορκίᾳ καὶ στερουμένης τροφῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴν τύχῃ τῆς ὁλοπλεύρου ἐνισχύσεως τῶν νήσων.

Οὕτως εἰς τὴν ἀπὸ 8ην Ἰανουαρίου 1825 ἐπιστολήν του ἐκ Σκροφῶν, ὁ Α. Μιαούλης, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν τριμελῆ Ἐπιτροπὴν τῆς Ζακύνθου, ἔγραφεν: «ἀπὸ προλαβόντα μου γράμματα σᾶς εἶναι ἤδη γνωστὸς καὶ ὁ ἐρχομός μας καὶ ἡ φρικτὴ ἔνδεια τοῦ Μεσολογγίου ἀπὸ τροφάς. Οἱ φέροντες τὸ παρόν μου... ἔρχονται ἐπίτηδες διὰ νὰ παρακαλέσουν τὴν πατριωτικὴν συνδρομήν σας εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ προπυργίου τῆς Πατρίδος, καὶ νὰ ἐνεργήσουν μὲ κάθε τρόπον πρὸς βοήθειάν του... Μένω βέβαιος, ὅτι θέλετε ἐνεργήσει πάλιν ὅσον δύνασθε πρὸς σωτηρίαν τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ὁποῖον ἀληθῶς μόνον ἀπὸ ἔλλειψιν τροφῆς κινδυνεύει»[41].

Ἰδοὺ ὅτι ὁ θρυλικὸς Μιαούλης, ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἐν ὀνόματι τῆς διασώσεως τοῦ Μεσολογγίου παρακαλεῖ νὰ σταλῶσιν τροφαὶ ἐκ Ζακύνθου.

6. Κατὰ τὴν τρίτην πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς τούτου Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 12 Νοεμβρίου 1825, κατέληγε: «...διὸ καλὲ πατριῶτα, διὰ ἀγάπην Θεοῦ καὶ τῆς πατρίδος, ἐνήργησον δραστηρίως διὰ νὰ μᾶς προφθάσῃ ὅσον τάχος ὁ Ἑλληνικὸς στόλος, διὰ νὰ γλυτώσῃ τὸ προπύργιον τοῦτο τῆς Ἑλλάδος...»[42].

Κατόπιν δὲ γενομένων ἐν Ὕδρᾳ ὑπεράνθρωπων προσπαθειῶν[43] διὰ τὴν ἐξεύρεσιν τῶν οἰκονομικῶν πόρων πρὸς ἀπόπλουν τοῦ στόλου, οὗτος ἀφίχθη εἰς Μεσολόγγιον, περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰανουαρίου τοῦ 1826, ἔνθα ἐγένετο δεκτὸς διὰ κανονιοβολισμῶν[44] ἐκ μέρους τῶν πολιορκουμένων.

Ἕκτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1826).

1. Ὅτε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔαρος τοῦ 1826 ὁ περὶ τὸ Μεσολόγγιον κλοιὸς τοῦ ἐχθροῦ περισφίγγεται ἐντονώτερον, ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Μεσολογγίου ἰδοῦσα τὴν ἀργοπορίαν[45] τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου δι' ἀναφορᾶς της πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 17 Μαρτίου, ὑποβάλλει καὶ αὖθις τὸ αἴτημα «νὰ προφθάσῃ ὀγλήγορα ὁ στόλος καὶ νὰ κατορθώσῃ νὰ λύσῃ τὸν ἀποκλεισμόν, διὰ νὰ ἐμβασθοῦν τροφαί...»[46].

Ἐν τῷ μεταξύ, καὶ καθ' ὃν χρόνον ἐλάμβανον χώραν οἱ ἐκκλήσεις αὗται, ὁ ἐχθρικὸς στόλος κανονιοβολήσας τὸ Μεσολόγγι, κατέστρεψε καὶ τὸ οἴκημα εἰς ὃ ἐστεγάζετο ἡ ἐκδιδομένη ἐφημερὶς «Ἑλληνικὰ χρονικά», καὶ οὕτως ἔπαυσεν ἐκδιδομένη ἡ ἐφημερὶς αὕτη «ποὺ εἶχεν ἀποδώσει δίκην παλμογράφου τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς ἀντιστάσεώς του καὶ κατὰ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς ἐκ τῶν εὐχαρίστων γεγονότων καὶ κατὰ τὰς ὥρας τοῦ τελευταίου τιτανείου του ἀγῶνος»[47].

2. Εἰς ἐπιστολὴν - ἔκκλησιν τῶν ὁπλαρχηγῶν τοῦ Αἰτωλικοῦ πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν τριῶν νήσων, δι' ἄμεσον ἀπόπλουν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ὑπὲρ τοῦ Μεσολογγίου, ἐγράφετο: «Ὁ ἐχθρὸς ἐπεμελήθη μὲ ὅλους τοὺς δυνατοὺς τρόπους ὁποῦ ἐγνώρισε, διὰ νὰ κατορθώσῃ τοὺς σκοπούς του... Διὰ τοῦτο παρακαλεῖσθε ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ καὶ δι' ἀγάπην τῆς πολυστενάκτου πατρίδος, νὰ μεταχειρισθῆτε πάλιν τὸν συνηθισμένον σας πατριωτισμὸν καὶ ζῆλον, καὶ νὰ πασχίσετε νὰ μᾶς προφθάσετε μὲ τὰ ἑλληνικὰ καὶ τροπαιοφόρα πλοῖα, καὶ μίαν ὥραν ὀρχήτερα, ὅτι ἡ ἀνάγκη δὲν ἐπιδέχεται τελείως ἄργηταν. Σᾶς πληροφοροῦμεν, ἀδελφοί, ὅτι ἂν ἐντὸς ὀλίγου φθάσῃ ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἡμεῖς ἂν καὶ πεινασμένοι, καὶ στενὰ διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης πολιορκημένοι καὶ καταστεναχωρημένοι, μὲ τοὺς ὀδόντας μας ὅμως θέλει σφικτοκρατήσωμεν τὸν ποῦντον τῆς πατρίδος... Τρέξατε λοιπὸν μὲ τὰ νικητικὰ πλοῖα σας εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος... Προσμένομεν ὅμως μὲ ἀγκάλας ἀνοικτὰς τὴν συνδρομήν σας...»[48].

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἢ μᾶλλον τῆς δραματικῆς ταύτης ἐκκλήσεως, διαχέεται τὸ μέγεθος τῆς ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ὁ ὁποῖος ἐλάμβανε τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἅμα ὡς ἐμφανισθῇ, οἱ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ εὑρισκόμενοι πολεμισταὶ ἤθελον κρατήσει τὴν τιμὴν τῆς πατρίδος μὲ τοὺς ὀδόντας.

Πρόκειται περὶ μιᾶς δηλώσεως ἐξ ἧς καταφαίνεται ἡ ἐμψύχωσις καὶ ἡ ἀναπτέρωσις τοῦ ἠθικοῦ τῶν πολεμιστῶν μας ὅταν οὗτοι ἠσθάνοντο νὰ πολεμοῦν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἡρωϊκῶν καραβοκύρηδων!

3. Εἰς τὴν ἀπὸ 16.7.1826 ἐπιστολήν των πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Ψαριανῶν, οἱ παροικοῦντες τὴν Σαλαμῖνα πρόκριτοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ρούμελης, καὶ οἱ ἱεράρχαι Θηβῶν καὶ Μεγάρων, διαβλέποντες τὸν κίνδυνον ὃν διέτρεχεν ἡ Σαλαμὶς ἄνευ ναυτικῆς δυνάμεως, ἔγραφον[49]: «Μία ἀπὸ τὰς σημαντικωτέ-

ρας θέσεις τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος εἶναι κύριοι καὶ ἡ Σαλαμὶς, χωρὶς αὐτὸ τὸ νησὶ νὰ ἐξασφαλισθῇ μὲ δύο ἢ τρία πολεμικὰ πλοῖα, τρέχει μεγάλον κίνδυνον... Ἐγράψαμεν περὶ τούτου πολλάκις εἰς τὴν Διοίκησιν... ἕως ὅμως νὰ φθάσῃ ἡ ἀπὸ μέρους τῆς Διοικήσεως πρόνοια, ἡ εὐγένειά σας ἠμπορεῖτε διὰ τὸ καλὸν τῆς Πατρίδος, νὰ κρατήσετε εἰς κίνησιν ἓν ἢ δύο πολεμικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα νὰ παραπλέουν τὴν Σαλαμίνα. Τοῦτο βεβαιωθεῖτε, θέλει σᾶς κερδίσει τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν πατριωτῶν.

Μεγάλην ἀνάγκην ἔχομεν καὶ ἀπὸ ζαερέ, μόλις διὰ τρεῖς ἡμέρες ἀκόμη ἔχει τροφὰς τὸ στρατόπεδον, χωρὶς τροφὰς γνωρίζετε ὅτι δὲν ἠμπορεῖ νὰ βασταχθῇ ἓν στράτευμα... παρακαλεῖσθε καὶ ἡ εὐγένειά σας νὰ συνεργήσετε νὰ μᾶς προφθάσῃ...».

4. Ὅτε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1826 τὸ ὑπὸ τὸν Γάλλον Φιλέλληνα Φαβιέρον Σῶμα ἐτέλει ἐν πολιορκίᾳ εἰς τὴν τοποθεσίαν «Ταμπούρια τοῦ Κριεζώτου» πέριξ τοὺς Πεταλιούς, οὗτος ἀπηυθύνθη[50] εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τῶν Ψαρῶν διὰ τὴν ἀποστολὴν ναυτικῆς βοηθείας. Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν Ψαρῶν λαβοῦσα γνῶσιν τοῦ ἐγγράφου τούτου «διέταξε καὶ ἀπέπλευσαν τὴν ἰδίαν ὥραν τρία ἐκ τῶν πολεμικῶν πλοίων[51]. Ταὐτοχρόνως δέ, ἄλλαι ἐκκλήσεις πρὸς τοὺς Ψαριανούς, διὰ τὴν ἀποστολὴν βοηθείας ἐπέμποντο ἐκ μέρους τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως[52], τοῦ Ἰωάννου Γκούρα[53], τῶν πολιτικῶν[54] καὶ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἀγωνιζομένου Ἔθνους. Ἡ ἐπαναστατημένη Ἑλλὰς ζητεῖ ἀπὸ τὰ μικρὰ Ψαρὰ ἐπειγόντως βοήθειαν καὶ τὰ Ψαρὰ καταβάλλουν πᾶσαν προσπάθειαν νὰ ἐπαρκέσουν εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ὑποβαλλομένων αἰτήσεων καὶ παρακλήσεων καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον «αὐθόρμητον»[55].

5. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοπέδου τῶν Ἀθηνῶν Νικόλαος Κριεζώτης δι' ἐκκλήσεώς του ἐζήτησε[56] τὴν βοήθειαν ἁπάντων τῶν ἱκανῶν ὅπως μεταβοῦν εἰς Ἀθήνας πρὸς ὑπεράσπισίν της. Ἡ ἐν Αἰγίνῃ Ἐπιτροπὴ τῶν Ψαριανῶν ἀπαντῶσα εἰς τὴν πρὸς αὐτὴν σταλεῖσαν ἔκκλησιν τοῦ Κριεζώτου, «ἀπέστειλεν ἐξ Αἰγίνης ὅλους τοὺς ἱκανοὺς νὰ φέρωσιν ὅπλα»[57]. Πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Ψαρῶν προσέφυγεν[58] ἐπίσης καὶ ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος, αἰτουμένη ἀποστολὴ ἐνισχύσεων εἰς Ἀθήνας, τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης ἐκδηλωσάσης πάραυτα τὴν προθυμίαν[59] της νὰ ἐνισχύσῃ τὰς δυνάμεις τῶν Ἀθηνῶν.

Ἕβδομον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1827).

1. Κατόπιν τῆς ὑπογραφείσης συνθήκης τοῦ Λονδίνου καὶ τοῦ ἐκ ταύτης ἀπορρέοντος κινδύνου νὰ παραμείνουν ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας πλεῖστα ὅσα τμήματα ταύτης, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀπεφάσισε, παρὰ τὴν ὕπαρξιν τῆς ἀνακωχῆς δυνάμει τῆς ὡς ἄνω συνθήκης, νὰ κινήσῃ στρατεύματα εἰς τὰς διαφόρους Ἑλληνικὰς περιοχάς, δεδομένου ὅτι κατὰ σχετικὸν ὅρον τῆς

ἐν λόγῳ συνθήκης «θὰ ἐλαμβάνωντο ὑπ' ὄψιν διὰ νὰ ἀποτελέσουν τὴν Ἑλλάδα μόνον τὰ τμήματα ὅπου ἐξεδηλοῦτο δρᾶσις τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων».

Πλὴν ὅμως, ἡ Κυβέρνησις εὑρισκομένη εἰς οἰκονομικὴν ἀδυναμίαν ἀπηυθύνθη πρὸς τὴν Ὕδραν ζητοῦσα ὅπως αὕτη καὶ αἱ Σπέτσαι προβοῦν εἰς τὴν διενέργειαν δανείου, διότι καθ' ἃ ἔγραφε τὸ σχετικὸν ἔγγραφον: «ἡ Κυβέρνησις γνωρίζουσα πραγματικῶς ὅτι μόνον ἡ εὐγένειά σας καὶ οἱ συνάδελφοι Σπετσιῶται δύνασθε νὰ αἰσθανθῆτε τὴν μεγάλην ταύτην ἀνάγκην καὶ τὸ σπουδαῖον τοῦ πράγματος, ἀποτείνεται πρὸς ὑμᾶς καὶ τοὺς συναδέλφους Σπετσιώτας καὶ σᾶς προσκαλεῖ νὰ ἐνεργήσετε ἀπὸ τοὺς εὐκαταστάτους τῶν δύο νήσων δάνειον τῆς εἰρημένης ποσότητος τῶν δέκα χιλιάδων ταλλήρων...».

Ἐπανερχομένη δὲ ἡ Κυβέρνησις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος διὰ νεωτέρου ἐγγράφου της πρὸς τὴν Ὕδραν κατέληγε: «δὲν ἀμφιβάλλει παντελῶς ἡ Κυβέρνησις, ἀλλὰ ἐξ ἐναντίας ἔχει ὅλην τὴν πεποίθησιν, ὅτι θέλετε καταβάλλει πᾶσαν φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς παρούσης αἰτήσεως»[60].

2. Ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος, λαβοῦσα τὴν ἀπόφασιν νὰ καταστήσῃ ἀποτελεσματικὸν τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Μαλιακοῦ καὶ τοῦ Ἐρετριακοῦ κόλπου, ἵνα οὕτως ἀποκοπῇ ὁ ἀνεφοδιασμὸς τοῦ πολιορκοῦντος τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν Τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ καταστῇ εὐχερεστέρα ἡ λύσις τῆς πολιορκίας, ἀπηυθύνθη πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς νήσου Ὕδρας, αἰτοῦσα βοήθειαν. Ἔγραφε: «Ὅλη ἡ προσοχή, ὅλη ἡ ἐνέργεια καὶ τῆς Διοικήσεως καὶ τοῦ Ἔθνους καὶ τῶν φιλελλήνων δικαίως εἶναι τὴν σήμερον προσηλωμένη εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς Ἀττικῆς... διὰ νὰ ἀναγκασθῇ ὁ ἐπίμονος οὗτος ἐχθρὸς ν' ἀποσυρθῇ μὲ καταισχύνην του ἀπὸ τὸ στάδιον τοῦ πολέμου, εἶναι τῆς πρώτης καὶ ἀπολύτου ἀνάγκης νὰ τοῦ διακοπῇ πᾶσα κοινωνία μὲ τὰ μέρη ὅθεν λαμβάνει τὰς τροφὰς καὶ ἐφόδια· ὁ θαλάσσιος στενὸς καὶ ἀκριβὴς ἀποκλεισμὸς εἶναι τὸ συντελεστικώτερον εἰς τὴν σωτηρίαν τῶν Ἀθηνῶν ἐπιχείρημα... Κύριοι! ἡ μεγάλη ὠφέλεια τῆς Ἑλλάδος καὶ σχεδὸν ἡ σωτηρία της αὐτὴ κρέμεται τὴν σήμερον ὁλικῶς ἀπὸ τὴν ταχύτητα καὶ δραστηριότητα· χωρὶς λοιπὸν βραδύτητα, εἰς διάστημα εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν, εἰ δυνατόν, ἐνεργήσατε τὴν ἔκπλευσιν τῶν ρηθέντων δύο πλοίων...»[61].

Πάντοτε, ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος, οἱ ἡρωϊκοὶ ναυμάχοι τῶν νήσων εὑρίσκοντο πρὸ τοῦ αὐτοῦ εὐαισθήτου προβλήματος: Τὴν σωτηρίαν τῆς Πατρίδος! Πάντοτε, αἱ γενόμεναι πρὸς αὐτοὺς ἐκκλήσεις καὶ ἱκεσίαι εἶχον σχεδὸν τὸ αὐτὸ περιεχόμενον: Κινδυνεύομεν. Κινδυνεύει ἡ Ἑλλάς· κινδυνεύει ὁ ἀγών· κινδυνεύει τὸ Γένος. Καὶ εἶναι γεγονός, ὅτι σπανίως καὶ ὅλως ἐξαιρετικῶς αἱ τρεῖς ἡρωϊκαὶ νῆσοι ἠρνήθησαν νὰ ἐκτελέσουν ἀγογγίστως τὸ πρὸς τὴν Πατρίδα καθῆκον των. Αἱ καθ' ἑκάστην γενόμεναι ὑπ' αὐτῶν πράξεις, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, ἀπέδειξαν ὅτι διὰ τὴν ἐπιτυχῆ καὶ νικηφόρον ἔκβασιν τούτου, προσέφερον ὅ,τι εἶχον καὶ δὲν εἶχον: ἄνετον ζωήν, περιουσίαν καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ζωήν των. Καὶ πάντα ταῦτα τὰ προσέφερον ἄνευ οὐδενὸς ὑπο-

λογισμοῦ, ὁδηγούμενοι μόνον ἀπὸ τὴν φωνὴν τῆς ἐθνικῆς των συνειδήσεως καὶ τοῦ ὑψηλοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος.

Ὑπὸ τῶν ὑψηλοφρόνων τούτων αἰσθημάτων ἐλαυνόμενοι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, οἱ Ὑδραῖοι, ὑπείκοντες εἰς τὰ κελεύσματα τῆς Πατρίδος ἀπέστειλον διὰ τὸν ἀποκλεισμόν, ἀντὶ δύο πλοίων, τὰ ὁποῖα τοὺς ἐζητήθησαν, τρία. Πράγματι δὲ ἡ μοῖρα αὕτη πληροφορηθεῖσα ὅτι εἰς τὸν κόλπον τοῦ Βόλου εὑρίσκοντο ὀκτὼ ἐχθρικὰ πλοῖα, κομίζοντα ἐφόδια πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις στρατὸν τοῦ Κιουταχῆ, ὁ ὁποῖος ἐπολιόρκει τὴν Ἀκρόπολιν, κατηυθύνθησαν κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ὅστις ἅμα τῇ θέᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ, προσήραξε ἐπὶ τῶν ἀβαθῶν ὑδάτων ἔνθα καὶ ἐκυριεύθη ὑπ' αὐτοῦ[62].

3. Ὅτε περὶ τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους 1827 τὸ ἐν Ἀττικῇ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων ἐτέλει ἐν πλήρει ἐλλείψει πολεμοφοδίων, ὁ Πρόεδρος τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἀπηυθύνθη δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, αἰτούμενος τὴν ἀποστολὴν πολεμικοῦ ὑλικοῦ. Μεταξὺ ἄλλων ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἔγραφε: «ὁ Γενικὸς Ἀρχηγὸς τοῦ κατὰ τὴν Ἀττικὴν στρατοπέδου καὶ δι' ἀναφορῶν του καὶ δι' ἐπίτηδες ἀπεσταλμένων πατριωτῶν εἰδοποιεῖ, ὅτι τὸ στρατόπεδον ὑστερεῖται ὁλοτελῶς τῶν ἀναγκαίων πολεμοφοδίων καὶ ἐκ τούτου ἐπαπειλεῖται ἀπευκταία διάλυσίς του... Προτρέπεσθε, λοιπόν, πατριωτικῶς νὰ λάβετε αὐτὴν τὴν φροντίδα καί, ὅθεν δυνηθῆτε, νὰ οἰκονομήσετε ἑκατὸν χιλιάδας δεκάρια φυσέκια ἤ, εἰς ἔλλειψιν αὐτῶν, ἑξῆντα βαρέλια βαρούτι τουφεκίων καὶ τὸ ἀνάλογον χαρτὶ καὶ μολύβι, καὶ νὰ παραδοθῇ... ἡ δὲ τιμὴ αὐτῶν θέλει πληρωθῇ μετὰ τήν, σὺν Θεῷ, σύστασιν τῆς Διοικήσεως...»[63].

Ἡ Ἑλλὰς καὶ αὖθις καὶ διὰ μυριοστὴν φορὰν ἀπευθύνεται πρὸς τὴν Ὕδραν ζητοῦσα πολεμοφόδια τῶν ὁποίων τὴν ἀξίαν θὰ κατέβαλε ἐν καιρῷ τῷ δέοντι...

4. Ἐντὸς τοῦ σχεδίου τῆς κινήσεως τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων διὰ τὸν ἐπηρεασμὸν τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων τῆς Χώρας, κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸν σχετικὸν ὅρον τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου, ἐπεχειρήθη καὶ ἡ προσβολὴ καὶ κατάληψις τῆς Χίου.

Ἀφιχθέντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Κυβερνήτου Ι. Καποδιστρίου, καὶ κρίνοντος τὸ ἐπάναγκες τῶν συνεχιζομένων ἐκστρατειῶν τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ἵνα αὗται ὑποβοηθήσουν τὰς ἐπὶ τοῦ διπλωματικοῦ πεδίου γενομένας συζητήσεις περὶ τῶν ὁρίων τῆς Χώρας, ἀπηυθύνθη οὗτος πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας αἰτούμενος τὴν ἀποστολὴν πολεμοφοδίων εἰς τὰ στρατεύματα τῆς Χίου.

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο τοῦ Κυβερνήτου, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Ἡ Χίος δοκιμάζει στέρησιν ὄχι μικρὰν πυρίτιδος καὶ αἱ ἐθνικαὶ ἀποθῆκαι δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ θεραπεύσουν τὴν ἀνάγκην ταύτην... Ὅθεν καὶ ἐπὶ τούτῳ μεταβαίνουν αὐτόσε οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν Χίων διὰ νὰ προμηθεύσητε μίαν ποσότητα βαρελίων ἑκατόν, μὲ τὴν ὁποίαν νὰ προφθασθῇ ἡ κατεπείγουσα τῆς Χίου ἀνάγκη. Χρήματα οὔτε αὐτοὶ ἔχουν πρόχειρα, οὔτε ἡ Κυβέρνησις εὐκο-

λύνεται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ τὴν πληρώσῃ...».

Οἱ πάντοτε γενναιόδωροι Ὑδραῖοι δὲν ἦτο δυνατὸν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν νὰ μείνουν ἀδιάφορα. Ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἀπήντουν τῷ Κυβερνήτῃ ὅτι ἤδη παρέδωσαν «ἐκ τῶν ὀλιγωτάτων λειψάνων τῶν πολεμοφοδίων, ὅσα εἴχομεν εἰς τὴν ἐνταῦθα ἀποθήκην...». Ὡς πρὸς τὴν πληρωμὴν δὲ ἀπήντουν ὅτι ἡ τιμὴ δὲν εἶχε συμφωνηθῇ καὶ ὅτι «εὐχαριστούμεθα νὰ μᾶς πληρωθῇ εἰς τιμὴν δικαίαν, ὁπότε μὲ τὴν ἐξ ὕψους ἀντίληψιν πέσῃ τὸ πολιορκούμενον φρούριον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων, τὸ ὁποῖον καὶ ἀπὸ μέσης ψυχῆς εὐχόμεθα»[64].

Οὕτω μέχρι τελευταίας στιγμῆς τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, ἡ Ὕδρα, ὅπως καὶ αἱ Σπέτσαι καὶ τὰ Ψαρά, ἐστάθησαν ἀρωγοὶ τοῦ Ἔθνους. Ἐξ ἰδίων ἠγόραζον πολεμικὸν ὑλικὸν καὶ ἐτροφοδότουν τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα, ἐνῷ ἀρχομένου τοῦ 1828 ἡ οἰκονομικὴ θέσις τῶν νήσων ἦτο δεινοτάτη, τοῦ πενομένου λαοῦ τῆς Ὕδρας συντηρουμένου δι' ἐράνων[65] μεταξὺ τῶν πλοιοκτητῶν.

5. Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν παντοειδῆ βοήθειαν, ἣν παρέσχον αἱ νῆσοι εἰς τὸ ἐπαναστατημένον Ἔθνος, ὁ Α. Λιγνὸς γράφει: «Ἡ Ὕδρα καὶ αἱ Σπέτσαι ἔκαμνον πᾶν ὅ,τι ἠδύναντο νὰ βοηθήσουν τοὺς ζητοῦντας βοήθειαν. Ἔστελλον ἐφόδια πολέμου ὅπου ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη... Ἀλλὰ νὰ ἔστελλον ἐφόδια καὶ πλοῖα εἰς τὰ διάφορα καὶ διάφορα μέρη ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐζητοῦντο, δὲν ἦτο δυνατόν, διότι ἡ Ὕδρα καὶ αἱ Σπέτσαι δὲν ἦσαν γενικαὶ ἀποθῆκαι ἐφοδιασμοῦ τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων. Τὰ χρήματα διὰ τῶν ὁποίων ἠγοράζοντο τὰ ἐφόδια, κατεβάλλοντο ὑπὸ τῶν προκρίτων ἢ συνελλέγοντο ἐκ συνεισφορῶν ἐκείνων ὅσοι ἠδύναντο νὰ προσφέρουν τὸν ὀβολόν των, καὶ δὲν ἠδύναντο οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιῶται νὰ ἐπήρκουν εἰς ἐφοδιασμὸν πάντων τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων»[66, 67].

6. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐνδεικτικῆς παραθέσεως τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἐγγράφων τῶν προερχομένων εἴτε ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος, εἴτε ἐξ ὑπευθύνων παραγόντων τοῦ ἐπαναστατημένου Ἔθνους, προκύπτουν τὰ κάτωθι γενικώτατα συμπεράσματα: Τὸ πρῶτον συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἅπασα ἡ Ἑλλάς, ἀπὸ τῆς Κρήτης μέχρι τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ ἀπὸ τῆς Σάμου, τῆς Ζακύνθου καὶ τῆς Χίου μέχρι τοῦ Πατραϊκοῦ κόλπου καὶ ἀπὸ τὸν Ὄλυμπον μέχρι τοῦ Ναυπλίου, προέβη εἰς ἀγωνιώδεις ἐκκλήσεις πρὸς τὰς τρεῖς νήσους ζητοῦσα βοήθειαν διὰ τὴν σωτηρίαν της. Τὸ δεύτερον συμπέρασμα εἶναι ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι μετεβλήθησαν ἐκ τῶν πραγμάτων εἰς Πανελλήνια κέντρα τροφοδοτήσεως τοῦ ἀγῶνος καὶ οἱ ἁπλοῖ καραβοκυραῖοι εἰς ἡμιθέους ναυμάχους ἐνσπείροντες τὴν ἡττοπάθειαν εἰς τὸν ἐχθρὸν καὶ τὴν ψυχικὴν ἀνάτασιν καὶ καρτερίαν εἰς τὸ ἀγωνιζόμενον Ἑλληνικὸν Ἔθνος. Τέλος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἡ πολυδιάστατος βοήθεια ἐκ μέρους τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, ἐδόθη μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς τοῦ ἀγῶνος καὶ μέχρι τῆς ἐσχάτης ἱκμάδος αὐτῶν κατὰ τρόπον ἀνυστερόβουλον καὶ ἀποβλέποντα πάντοτε εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ Γένους καὶ τῆς Ἑλλάδος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΚΑΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῶν ἐπιστολῶν, εἰς Α. Χατζηναργύρου, τόμ. Α, σελ. 150 καὶ Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 340.
2. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, εἰς Π. Ὁμηρίδου, σελ. 13—14, (ἐπιστολαί).
3. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 32—33.
4. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 110—111, σημ. α.
5. Περὶ τῶν ὑποβαλλομένων ἐκκλήσεων πανταχόθεν τῆς Πελοποννήσου, ὅπως ὁ στόλος πολιορκήσῃ τὰ ἐν λόγῳ φρούρια καὶ παραμείνῃ ἐκεῖθεν, ἴδε ἐκτενῶς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 116, σημ. α, καὶ Α. Χατζηναργύρου, τόμ. Α, σελ. 175—180.
6. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 118, σημ. α.
7. Ἴδε ὁλόκληρον τὴν ἐναγώνιον ἐπιστολὴν τῆς ἀγερώχου Κρήτης, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 130—133.
8. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 4.6.1821 ἐπιστολῆς ταύτης εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Β, σελ. 14—16 καὶ Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 183—184.
9. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 15 Ἰουνίου 1821 ἐπιστολῆς εἰς Δ. Κοκκίνου, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Β, σελ. 26.
10. Ἴδε καὶ σχετικὴν ἐπιστολήν, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 192.
11. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 13.8.1821 ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Β, σελ. 38.
12. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 14.8.1821 ἐπιστολῆς εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Β, σελ. 38—39.
13. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 7 Ἰουλίου 1821 ἐπιστολῆς τῶν Σαμίων εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Β, σελ. 154—155.
14. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς πρὸς Ἀλ. Μαυροκορδᾶτον ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς «Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου», τόμ. Ε, τεῦχ. 2, σελ. 16.
15. Ἴδε σχετικῶς εἰς Α. Χατζηναργύρου, τόμ. Α, σελ. 246 καὶ Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 184—185.
16. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 185 καὶ τὰς αὐτόθι σημειώσεις καὶ δὴ τὴν σημ. β.
17. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, εἰς Α. Χατζηναργύρου, τόμ. Α, σελ. 494—497.
18. Ἴδε ἀριθμὸν πλοίων ἑκάστης νήσου μετὰ ὀνομαστικοῦ πίνακος τῶν πλοιάρχων, ἐν Α. Ὀρλάνδῳ, τόμ. Α, σελ. 229, σημ. α.
19. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 25—26.
20. Ἴδε ὑπ' ἀριθ. 168 ἔγγραφον τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος πρὸς τοὺς ναυάρχους τῶν τριῶν νήσων, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 172—173.

21. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 20 Ὀκτωβρίου 1822, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 166.
22. Ἴδε τὰς ἐπιστολὰς ταύτας εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 166—172.
23. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 13.11.1822, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 177.
* Σ.τ.Σ. Ἡ παράθεσις τῶν φωτοτυπιῶν τούτων δὲν ἐγένετο κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μελέτης διὰ λόγους τεχνικούς.
24. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 2 Ἰανουαρίου 1823, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 187.
25. Σ.τ.Σ. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο εὑρίσκεται εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ ἐν τῷ ἀρχείῳ Γ. Αἰνιᾶνος, Φάκελλος Ι1, Ι8.
26. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἔφερε τὰς ὑπογραφὰς τοῦ Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, Λ. Μεταξᾶ καὶ Α. Μαυροκορδάτου.
27. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἀπὸ 12.6.1823 ἐγγράφου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 586.
28. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 72—74.
29. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 316—318.
30. Ἴδε καὶ Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 17—19.
31. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. β')507)Μαρτίου 1824, ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 385.
32. Οὕτως ἀπεκάλει τοὺς Ὑδριώτας ναύτας ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος ἀπευθυνομένη εἰς τοὺς προκρίτους τῆς νήσου. Ἴδε ὑπ' ἀριθ. 1032 ἔγγραφον αὐτῆς, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 19.4.1824, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 130.
33. Οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος ἀπέστειλον πρὸς τὸ κοινὸν ταμεῖον Ὕδρας 169 ὀκάδας ἀσήμι καὶ 5000 γρόσια. Τὰ μοναστήρια, ὅ,τι χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀντικείμενα διέθετον τὰ προσέφεραν εἰς τὴν κοινὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐλευθερίας. Ἴδε σχετικῶς ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 194—195 καὶ σημ. 1.
34. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 223—226.
35. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ὡς ἄνω δραματικῆς ἐκκλήσεως τοῦ Π. Μαυρομιχάλη, εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 501—502.
36. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐναγωνίου ταύτης ἐκκλήσεως ὑπὸ ἡμερομηνίαν 23 Ὀκτωβρίου 1825, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 222—223.
37. Σ.τ.Σ. Προφανῶς θὰ ἀπευθύνεται αὕτη πρὸς νησιώτην Ναύαρχον.
38. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 12.7.1825, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 590.
39. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐκ Μεσολογγίου ἐπιστολῆς τοῦ Θεοδοσίου Θωμίδη, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 29 Ἰουλίου 1825, πρὸς τὸν Κ. Δραγώνα — τῆς τριμελοῦς Ἐπιτροπῆς τῆς Ζακύνθου — εἰς Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 623—625.
40. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον, τῆς ἀπὸ 12 Μαΐου 1825 ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 477—480.
41. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, πρὸς τοὺς Δ. Ρώμαν, Π. Στεφάνου καὶ Δραγώναν, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 299.

42. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 226—227.
43. Ἴδε περὶ τούτων, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 232.
44. Ἴδε περὶ τούτων τὸ ἀπὸ 12 Ἰανουαρίου 1826 ἔγγραφον τοῦ Ναυάρχου Α. Μιαούλη πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 241—244.
45. Ἴδε τὸ ἀπὸ 19 Μαρτίου 1826 ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 260.
46. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀναφορᾶς εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 258—259.
47. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 263.
48. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 27.2.1826, εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 585—586.
49. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 171—173.
50. Ἴδε τὴν ἀπὸ 20 Μαρτίου 1826 ἐπιστολὴν τοῦ Ν. Βρατσάνου, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 104.
51. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 104.
52. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. γ')112 ἔγγραφον τῆς Προσωρινῆς Διοικήσωες, εἰς Κ. Νικοδήμου, Τόμ. Β, σελ. 105.
53. Ἴδε ἐπιστολὴν τούτου εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 106.
54. Ἴδε τὴν ἀπὸ 22.3.1826 ἐπιστολὴν τούτων, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 107—108.
55. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 108.
56. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Ψαρῶν ἐπιστολῆς, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 159—160.
57. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 160.
58. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. 1601)8.7.1826 ἔγγραφον τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 161—162.
59. Ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. 60)13.7.1826 ἀναφορὰν τῆς Ἐπιτροπῆς, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 163 καὶ αὐτόθι τὴν ὑπ' ἀριθ. 61 ἀναφοράν, σελ. 163—164.
60. Ἴδε τὰ κείμενα τῶν ἐγγράφων τούτων τῆς Κυβερνήσεως, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 2 καὶ 6 Αὐγούστου 1827 εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 222—224.
61. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 6090)12.3.1827 ἐγγράφου τῆς Διοικήσεως, εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 650—651.
62. Ἴδε πλείονα περὶ τούτου εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 651—653.
63. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 31 Μαρτίου 1827 ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, (Περίοδος 1821—1832), σελ. 430—431.
64. Ἴδε τὰς ἐπιστολὰς ταύτας ὑπὸ ἡμερομηνίαν 3 καὶ 6 Μαρτίου 1828, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 238—239.
65. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 263.
66. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 79.
67. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 73—79, ἔνθα παρατίθενται περιληπτικῶς 97 ἀγωνιώδεις ἐκκλήσεις πρὸς τὰς τρεῖς νήσους, δι' ὧν ἐζητεῖτο παντὸς εἴδους βοήθεια ἐκ μέρους τούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕΚΑΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΤΟΥΤΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΤΥΧΗ ΕΚΒΑΣΙΝ ΤΟΥ — ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΜΒΟΛΗΣ ΤΑΥΤΗΣ

Παράγραφος τριακοστὴ

Ἡ ἐκ τῶν ἐγγράφων ντοκουμέντων προκύπτουσα συμβολὴ τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα

1. Εἰς τὴν ἀμέσως προηγηθεῖσαν ἔρευναν τοῦ θέματος περὶ τῆς συμβολῆς τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα, εἴδομεν ὅτι σύμπασα ἡ ἐπαναστατημένη Ἑλλὰς ὑπέβαλλεν ἀθρόας ἐκκλήσεις πρὸς παροχὴν πολεμικῆς προστασίας ἐκ μέρους τοῦ στόλου των. Εἰς τὴν ἔρευναν δὲ ταύτην διεπιστώθη ὅτι ἡ ἐκπεμπομένη ἐπῳδὸς τῶν ἐπαναστατημένων μερῶν τῆς Ἑλλάδος ἦτο: Σώσατέ μας· σπεύσατε· κινδυνεύομεν.

Νῦν θὰ πειραθῶμεν νὰ καταδείξωμεν τὴν ποικίλην συμβολὴν τοῦ στόλου καὶ τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα, ὡς αὕτη ἐκτυλίσσεται διὰ μέσου τῶν διαφόρων ἐπισήμων καὶ μὴ ἐγγράφων, ὡς καὶ τῶν ἐξενεχθεισῶν ἐπ᾽ αὐτῆς κρίσεων τῶν ἱστορικῶν συγγραφέων. Ἐνταῦθα ἰσχύει ὡς πρὸς τὴν παράθεσιν τῶν κειμένων, ὅ,τι ἐλέχθη διὰ τὰ κείμενα τῶν ἐκκλήσεων, δηλαδὴ θὰ ἀποφευχθῇ ἡ ὁλοκληρωτικὴ παράθεσίς των.

2. Πρὶν ἢ ἀναφερθῶμεν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος καὶ ἐπέκεινα ἔρευναν τοῦ θέματος περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς συμβολῆς τοῦ στόλου τῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα, δέον προηγουμένως νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς ἓν προπαρασκευαστικὸν γεγονὸς ἐκ τοῦ ὁποίου προκύπτει ἡ τεραστία σημασία τοῦ στόλου τῶν νήσων εἰς τοῦτον.

Τὸ μέγεθος τῆς σημασίας ἣν ἀπέδιδε τὸ ὑπόδουλον Ἔθνος εἰς τὸν στόλον τῶν τριῶν νήσων καταδείκνυται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς γεγονότος. Ὅτε κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου τοῦ 1821 συνῆλθον εἰς συμβούλιον οἱ πλέον σημαίνοντες πρόκριτοι καὶ ἐπίσκοποι τῆς Χώρας εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, παρὰ τὸ Αἴγιον, διὰ νὰ συσκεφθῶσιν εἰς τὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀπεφασίσθη ὅπως «...ἐκπεμπεφθῶσιν ἀπεσταλμένοι πρὸς τὸν ἐν Πίσῃ ἀρχιεπίσκοπον Ἰγνάτιον καὶ εἰς τὰς νήσους Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, ὅπως ἀποκτηθῇ βεβαιότης περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ πολιτικοῦ τινος καὶ στρατιωτικοῦ στηρίγματος τῆς ἐπικειμένης

ἐπαναστάσεως, καὶ νὰ ἀναβληθῇ πᾶσα ἀπόφασις μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς καὶ ἀπαντήσεως αὐτῶν»[1].

Ἐκ τούτου συνάγεται καταδήλως, ὅτι τὰ σημαίνοντα στελέχη τῆς ἐπαναστάσεως ὑπελόγιζον σημαντικώτατα εἰς τὴν ναυτικὴν βοήθειαν τῶν νήσων καὶ μάλιστα ἀνέβαλον τὴν ἔναρξιν αὐτῆς ἐν ἀναμονῇ ἀπαντήσεως τούτων, ὡς πρὸς τὴν συμμετοχήν των καὶ τὴν βοήθειάν των. Τὸ ὅτι δὲ ἡ μεγίστη τῶν ἐλπίδων τοῦ ἐπαναστατημένου ἔθνους ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων προκύπτει ἀδιασείστως καὶ ἐκ τῆς ἀπὸ 2 Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπιστολῆς τῶν Πελοποννησίων πρὸς τοὺς προεστώτας τῶν Σπετσῶν, εἰς οὓς ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως ἔγραφον: «Τὰ Κάστρη καὶ Τριπολιτσὰ εὑρίσκονται πολιορκημένα... πλὴν ὅλοι οἱ χριστιανοὶ εὑρίσκονται εἰς λύπην καὶ ἀπελπισίαν, βλέποντες ὅπου ἕως τώρα ἡ εὐγένειά σας νὰ μὴν κάμετε τὸ παραμικρὸν κίνημα, ἐνῷ ὅλη ἡ ἐλπὶς ἦτον εἰς τὴν γενναιότητα καὶ μεγαλοψυχίαν τῶν ὑδροσπετσιωτῶν... Ἂν δὲν ταχύνετε τὸν ἐρχομό σας, καὶ πηγαίνει τὸ πρᾶγμα εἰς μάκρος, ἠμπορεῖ νὰ μᾶς λείψῃ καὶ ἡμᾶς τὸ θάρρος, καὶ πλέον νεκρόνει τὸ πρᾶγμα, καὶ φαίνεται ὅτι εἶσθε οἱ αἴτιοι ὅλου τοῦ Γένους, καὶ ὄψεσθε...»[2].

Ἡ προειδοποίησις λοιπὸν τοῦ ἐπαναστατημένου Ἔθνους εἶναι σαφεστάτη. Ἡ ἱστορικὴ εὐθύνη τῶν νήσων εἶναι κολοσσιαία. Τὸ Ἔθνος μετεκύλησε τὸ μέγα χρέος καὶ τὴν μεγίστη τῶν τιμῶν ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ νησιωτικοῦ στόλου. Ὁ παλιογράφος τοῦ ὑποδούλου Γένους ἀναμένει νὰ καταγράψῃ τοὺς πατριωτικοὺς κραδασμοὺς τῶν πρώην ἀσημάντων νήσων, διότι ἀπὸ τὴν ἔντασιν καὶ τὸ βάθος τῶν κραδασμῶν τούτων θὰ καθορισθῇ ἡ τύχη τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἡ ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Ἑλλὰς μέσα εἰς τὴν ἀσέληνον νύκτα τῆς δουλείος ἀνέμενε τὴν ἐμφάνισιν τοῦ στόλου, ὅστις ὡς διάττων ἀστὴρ ἔμελλε νὰ καταγράψῃ τὴν ἀνεξίτηλον τροχιάν του εἰς τὸ πάνθεον τῶν πλέον λαμπρῶν ἐκφάνσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ἱστορίας του.

Πρῶτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1821).

1. Μεταξὺ τῶν κυρίων μελημάτων τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας, ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως, ἦτο καὶ ἡ προμήθεια σίτου, διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐπαναστατημένου Ἔθνους.

Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν ἀπηγορεύθη πᾶσα ἐξαγωγὴ σίτου εὑρισκομένου εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς νήσου, βραδύτερον δέ, οἱ πρόκριτοι τῆς νήσου ἀπηυθύνθησαν πρὸς τὸ ἐμπορικὸν ἐπιμελητήριον Μασσαλίας καὶ πρὸς τοὺς ἐν Μεσσήνῃ, Λιβόρνῳ, Βενετίᾳ καὶ Τεργέστῃ ὁμογενεῖς διὰ τὴν προμήθειαν τούτου.

Οὕτως, εἰς τὴν ἀπὸ 30 Ἰουλίου 1821 ἐπιστολὴν των πρὸς τὸ ἐμπορικὸν ἐπιμελητήριον τῆς Μασσαλίας ἔγραφον: «...Τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα τοῦ τόπου

μας τὰ ὁποῖα σᾶς ἐκόμιζον ἄλλοτε σιτάρια εἰς πᾶσαν στιγμὴν καθ' ἣν εἴχατε τὴν παραμικρὰν ἀνάγκην, ἔχουν ἤδη ἀναλάβει ἕνεκα τῆς ἀνισότητος τῶν δυνάμεων, ἀγῶνα θαυμαστὸν κατὰ τῶν πολεμικῶν πλοίων τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, καὶ αὐτὰ μόνα ὑπερασπίζονται ἅπασαν τὴν ἐπαναστατήσασαν Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν θὰ συνέτριβον τὰ πολυάριθμα στρατεύματα, τὰ ὁποῖα θὰ μετέφερον ἐξ Ἀσίας, τὰ τουρκικὰ πλοῖα, ἐὰν ἀφήναμεν εἰς αὐτὰ τὴν εὐκαιρίαν. Οὕτω δὲν δυνάμεθα νὰ τὰ ἀποστείλωμεν εἰς προμήθειαν σίτου, ἤδη ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἔχει ἀνάγκην αὐτοῦ. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην καλοῦμεν τοὺς κατοίκους τῆς Μασσαλίας νὰ μᾶς ἀνταποδώσουν χάριν ἀντὶ χάριτος· καλοῦμεν τοὺς ἀπογόνους τῶν Φωκαέων νὰ ὑπερασπισθοῦν τὴν Ἑλλάδα· οἱ ἐμπορευόμενοι ἂς ἐνεργήσουν ἀποστολὰς σίτου εἰς τὴν χώραν μας· θὰ μᾶς προστατεύσουν εἰς τὸν ἀγῶνα μας καὶ θὰ εὕρουν τὰ αὐτὰ κέρδη, τὰ ὁποῖα εὕρομεν ἡμεῖς ὅτε ἐπρομηθεύομεν εἰς τὰς ἀνάγκας της τὴν Γαλλίαν».

Εἰς ἐπιστολὴν των δὲ τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας, ἀπευθυνόμενοι «πρὸς τοὺς ἐν Μεσσήνῃ κυρίους Σταῦρον Ρίζον καὶ Δημήτριον Κάλλια καὶ πρὸς τοὺς ἐπιτρόπους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εἰς Λιβόρνον, Βενετίαν καὶ Τεργέστην» ἔγραφον: «... παρακαλοῦμεν λοιπὸν τοὺς ὁμογενεῖς μας τοὺς εἰς τὴν Εὐρώπην διατρίβοντας νὰ παρακινήσουν τοὺς ἐμπόρους νὰ πέμπωσιν εἰς ταῦτα τὰ μέρη σιτάρια, ἐπειδὴ θέλουν πωληθῇ ἐπωφελῶς, καὶ οὕτως ἠμποροῦμεν καὶ ἡμεῖς νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὸν ἔνδοξον ἡμῶν ἀγῶνα καὶ νὰ ἐλευθερωθῇ τὸ πάτριον ἔδαφος ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸν ζυγόν»[3].

Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων συνάγεται ὅτι οἱ γενναιόφρονες νησιῶται ἀπεφάσισαν νὰ διαθέσουν τὰ πλούτη, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀποκομίσει, προκειμένου νὰ καλύψουν τὰς εἰς σῖτον ἀνάγκας τοῦ ἀγῶνος.

2. Ἡ ἄμεσος παρέμβασις καὶ ἐνίσχυσις τοῦ «Θεοφρουρήτου»[4] στόλου τῶν νήσων προκύπτει καὶ ἐκ τῆς ἀπὸ 22 Ἀπριλίου ἐπιστολῆς τῶν κατοίκων τῆς Ὕδρας πρὸς τὸν Πετρόμπεην Μαυρομιχάλην, εἰς ὃν ἔγραφον: «... ὁ ἀναγκαιότατος σκοπὸς ἀφορᾷ εἰς τὸ νὰ καθυποβάλωμεν τὴν θαλάσσιον δύναμιν τοῦ τυράννου... Ἐτούτην τὴν στιγμὴν ἐλάβομεν εἴδησιν... ὅτι οἱ πρὸ ἡμερῶν ἑτοιμαζόμενοι εἰς Σμύρνην βάρβαροι 2500 διὰ τὴν Πελοπόννησον, μέρος ἐξ αὐτῶν ἔπεσον εἰς χεῖρας τοῦ συμμαχικοῦ στόλου — ὑπονοεῖ τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Ὕδρας —, τὸ δὲ λοιπὸν πίπτει ἀφεύκτως κατὰ τὸν δρόμον ὅπου πλέει ὁ λοιπὸς στόλος... Ἡμεῖς μετὰ τῶν γειτόνων μας πολιορκοῦμεν ἐνταῦθα τὰ μέρη τῆς Πελοποννήσου...»[5].

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης συνάγεται ὅτι ἤδη ἅμα τῇ ἐνάρξει τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ὁ νησιωτικὸς στόλος κατέφερε σοβαρὰ πλήγματα κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ.

3. Ἡ μεγίστη συμβολὴ τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα εἶχε καταστῇ γεγονὸς ἀναμφισβήτητον ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος. Ἡ ἐκ τῶν πραγμάτων θέσις τῶν νήσων τὰς ἔθετεν ἐπικεφαλῆς τοῦ ἀγωνιζο-

μένου Ἔθνους. Τοῦτο ἀναγνωρίζων καὶ ὁ Δημ. Ὑψηλάντης, ὡς πληρεξούσιος τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτρόπου, ἔδωσεν εἰς αὐτὰς τὸ προβάδισμα, εἰς τὰ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1821 θεσπισθέντα ὑπ' αὐτοῦ «συνθήματα ἢ ἄρθρα», δι' ὧν καθωρίζετο ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς, τῆς συστάσεως τῶν ἐφορειῶν καὶ τῶν ἁρμοδιοτήτων αὐτῶν.

Οὕτως, εἰς τὸ περὶ διοικήσεως τῶν νήσων κεφάλαιον τῶν ἄρθρων τούτων καὶ δὴ εἰς τὸ ἄρθρον δ' περιελαμβάνετο ὅτι: «Ἐπειδὴ αἱ τρεῖς νῆσοι Ὕδρα, Σπέτζες καὶ Ψαρὰ ἔχουσι τὴν ναυτικὴν δύναμιν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξήρτηται ἡ ἐλευθερία ὅλων τῶν ἑλληνικῶν νήσων, τῆς Πελοποννήσου καὶ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραθαλασσίων τόπων, ἔχουσι τὴν γενικὴν ἐφορείαν καὶ εἶναι κεφαλὴ ὅλων τῶν ἄλλων ἐφορειῶν τῶν λοιπῶν νήσων, ὁποῦ ὑπέκειντο εἰς τὸν τύραννον...»[6].

Ἐνταῦθα, σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ Δ. Ὑψηλάντου ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος «ἐξήρτηται» ἐκ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν τριῶν νήσων. —

4. Ἡ ἀναγνώρισις δὲ τοῦ προβαδίσματος τῶν τριῶν νήσων ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἐπαναστατημένου Ἔθνους δὲν ἦτο κάτι τὸ ὁποῖον ἐπεβάλετο ἄνωθεν, τοὐτέστιν ἀπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ προήρχετο ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Εἴδομεν δὲ εἰς τὸ περὶ ἐκκλήσεων κεφάλαιον τὴν σωρείαν τῶν ἀποσταλέντων εἰς αὐτὰς ἱκεσιῶν πρὸς βοήθειαν. Πέραν τῶν ἤδη παρατεθεισῶν ἐπικλήσεων πρὸς βοήθειαν καὶ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος ἀπηυθύνοντο πρὸς τὰς τρεῖς νήσους δι' αὐτὸν τὸν σκοπόν.

Οὕτως, αἱ Θῆβαι εἰς τὴν ἀπὸ 24-4-1821 ἐπιστολὴν πρὸς τὰς νήσους γράφουν: «... σπλαχνίσθητε τοὺς ἀδελφούς σας, καὶ ἂν μέχρι τοῦδε δὲν ἐξαποστείλατε καράβια διὰ τὸν Εὔριπον, ἢ νὰ ταχύνητε τὸν στόλον, ἢ νὰ μᾶς ἰδεάσετε, διὰ νὰ παραδώσωμεν εἰς τὸ πῦρ τὴν πόλιν ἡμῶν καὶ νὰ περιπλανηθῶμεν εἰς τὰ ὄρη, ὅπου θέλομεν βέβαια γένει παρανάλωμα τῶν θηρίων καὶ τῆς πείνης...»[7].

Ἐπίσης οἱ Ζακύνθιοι εἰς τὴν ἀπὸ 26 Ἀπριλίου 1821 ἐπιστολήν των πρὸς τὰς νήσους ἱκετεύοντες τὴν βοήθειαν τούτων ἔγραφον: «... εἰς σᾶς κρέμαται τὴν σήμερον συνεισφέροντες τὰς ἀμάχους θαλασσίους δυνάμεις, νὰ συνελευθερώσετε τὸ γένος, νὰ τιμήσετε τὴν πατρίδα... Αἰσθανθῆτε ὅτι ἡ πατρὶς ἐγχαράττουσα τὰ ἔνδοξα ὀνόματά σας μετὰ τῶν λοιπῶν της ἐλευθερωτῶν, σᾶς φωνάζει δακρυρροοῦσα...»[8].

Ἀναλόγου δὲ περιεχομένου ἐπιστολὰς[9] ἀπέστειλον τὴν ἑπομένην τῆς κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῆς Ὕδρας, ἡ Λειβαδιὰ καὶ ἡ Ἀρκαδία, αἱ ὁποῖαι ἐζήτουν τὴν ἀποστολὴν πλοίων καὶ μπαρουτίων[10], ἐνῷ οἱ Σπετσιῶται διατηροῦντες[11] ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος μυστικὰς μετὰ τῶν Κρητῶν συνεννοήσεις ἐβοήθουν τούτους διὰ πολεμοφοδίων.

5. Πέραν ὅμως τῶν ἐνισχύσεων, τὰς ὁποίας ἀποστέλλουν αἱ τρεῖς νῆσοι, καθίστανται ταυτοχρόνως ἐμψυχώτριαι[12], [13], [14] τοῦ ἀγωνιζομένου Ἔθνους, πα-

ρέχουσαι πᾶσαν βοήθειαν[15], [16] καὶ ἀναρριπίζουν παντοῦ τὰς ἐλπίδας τοῦ ὑποδούλου Γένους, τὸ ὁποῖον ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ στόλου ἐξεγείρεται[17], ὡς τοῦτο συνέβη ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τοῦ στόλου εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον.

Αἱ Ἀθῆναι δὲν παραμένουν ἐκτὸς τῆς ἐμψυχωτικῆς ταύτης προσπαθείας. Οὕτως εἰς τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπιστολήν[18] των, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26 Ἀπριλίου 21, γνωρίζουν εἰς τούτους τὰς ἐπιτυχίας τοῦ ἡνωμένου νησιωτικοῦ στόλου.

Παραλλήλως, ἀπευθυνομένη ἡ Ὕδρα πρὸς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς νήσους, ζητεῖ καὶ τὴν συνδρομὴν τούτων εἰς τὸν ἀγῶνα. Οὕτως εἰς τὴν ἀπὸ 16 - 4 - 1821 ἐπιστολῆς των, οἱ Ὑδραῖοι γράφουν πρὸς τὰς Κυκλάδας: «Ἡμεῖς χθὲς ὑψώσαμε τὴν ἱερὰν σημαίαν τῆς ἑλληνικῆς δόξης καὶ ἀμέσως ξεκινήσαμεν ἀρκετὰ καράβια...»[19], ἐνῷ μετὰ διήμερον ἐζήτουν καὶ τὴν συνδρομὴν τῆς Χίου[20] καὶ βραδύτερον τῶν «Δυτικῶν Χριστιανῶν»[21].

Τέλος, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς παρούσης μελέτης ἐγένετο λόγος, τὴν 16ην Ἀπριλίου 1821 ἡ Ὕδρα ἐκυκλοφόρησε ἔντυπον ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν[22], ἥτις ἦτο γεγραμμένη ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῆς ναυτικῆς πατέντας, δι' ἧς ἐφωδιάζοντο τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἀναχωροῦντα συμπαρελάμβανον καὶ ταύτην.

Ἐκ πάντων τούτων συνάγεται ὅτι μεγίστη ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τῶν τριῶν νήσων καὶ ἐπὶ τῆς ἐμψυχώσεως καὶ προπαγάνδας. Ἐν ἑνὶ λόγῳ ἀπετέλεσαν αὗται τὰ ἐν τοῖς πράγμασιν καὶ ἐν δυνάμει ἐπιτελικὰ κέντρα τοῦ ἀγῶνος.

6. Τὰ ἠρωϊκὰ Ψαρὰ πολεμοῦν καὶ συγχρόνως περιθάλπουν τοὺς συρρέοντας πρόσφυγας ἐκ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ Ψαριανοὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας 40.000 ψυχῶν. Ἀπευθυνόμενοι πρὸς τοὺς συμπολεμιστάς των Ὑδριώτας, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκεῖ ἀφίξεως τοῦ Δ. Ὑψηλάντου, γράφουν: «... μὲ μεγάλην ἀνυπομονησίαν ἐκαρτεροῦμεν, ἀδελφοί, διὰ νὰ ἀξιωθῶμεν καὶ ἡμεῖς ὅσον τάχιστα τὰς ἱερὰς διαταγάς του καὶ ἄλλας νομοθεσίας, αἱ ὁποῖαι μᾶς εἶναι πολλὰ ἀναγκαῖα, εἰς τὰς τωρινὰς περιστάσεις, καὶ ἐλπίζομεν, πρῶτα ὁ Θεός, ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς θέλει λάβουν καλὴν βάσιν αἱ ἐκστρατεῖαι τῶν ἑλληνικῶν ἁρμάτων. Μᾶς συγχωρεῖτε μὲ τὸ νὰ μὴν ἠμποροῦμεν νὰ ἐκταθῶμεν περισσότερον ἐξ αἰτίας ὁποῦ εἴμεθα ζαλισμένοι ἀπὸ σαράντα χιλιάδες ψυχές, ὡς σᾶς εἶναι γνωστόν, Κυδωνιάτες καὶ λοιποὶ ἀπὸ ἄλλα διάφορα μέρη, ὁποῦ καθημερινῶς μᾶς φθάνουν. Τὸ γένος, ἀδελφοί, κινδυνεύει εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἀσίας, καὶ ἡμεῖς ὡς πλησιέστεροι εἴμεθα τὸ καταφύγιόν των, μὲ ὅλον ὁποῦ μᾶς λείπουν καὶ αἱ ἀναγκαῖαι τροφαί, πλὴν τοὺς ἐξοικονομοῦμε ὅπως δυνάμεθα...»[23].

Οἱ κάτοικοι τῶν Ψαρῶν, ἀντιμετωπίζουν πρόβλημα ἐπιβιώσεως ἐλλείψει τροφῶν, συνεπείᾳ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν συρρευσάντων προσφύγων. Εἶναι «ζαλισμένοι» ἀπὸ τὰ ἐμφανιζόμενα καθημερινῶς προβλήματα τῆς περιθάλψεως τούτων. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ σκέψις των εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος. Ἀναμένουν «τὰς ἱερὰς διαταγὰς» τοῦ Δ. Ὑψηλάντου διὰ νὰ δρά-

σουν. Ἡ ἀνθεκτικότης των δὲν κάμπτεται ὑπὸ τὸ βάρος τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν.

7. Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Ρούμελης εἰς τὴν ἀπὸ 31 Αὐγούστου 1821 ἐπιστολήν των πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν Σπετσῶν ἔγραφον: «Κοινὸς τῷ ὄντι ὁ ἀγών, καὶ κοινὴ ἐλπιζομένη ἡ ἀπόλαυσις καὶ τιμή, ἀλλ' ὅμως φιλαλήθως φρονοῦντες καὶ εἰλικρινῶς ὁμολογοῦντες κηρύττομεν, ὅτι βραχίων δυνατώτερος τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Γένους, ἐχρημάτισαν οἱ γενναῖοι ὑμεῖς Σπετζιῶται μετὰ τῶν Ὑδραίων καὶ Ψαριανῶν, χωρὶς τῆς συνδρομῆς τῶν ὁποίων οὐδὲν ἐκτελεῖτο, ὡς εἰς τὸ μέλλον ὡσαύτως τίποτε δὲν δύναται νὰ στερεωθῇ. Ὅθεν εὐγνωμονοῦντες ὅλοι τῆς Χέρσου Ἑλλάδος, ἢ ἄλλως τῆς Ρούμελης οἱ κάτοικοι, πρὸς τοὺς μεγαλοψύχους ἀδελφούς μας θαλασσινούς...»[24].

8. Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία, δὲν ἠδυνήθη παρὰ νὰ ἐξάρῃ καὶ αὐτὴ τὰ κατορθώματα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Οὕτως εἰς τὴν ἀπὸ 30 Αὐγούστου 1821 ἐπιστολήν των «οἱ ἔφοροι τῆς ἐν Ὀδησσῷ Γραικικῆς Κοινότητος», ἔγραφον μεταξὺ ἄλλων, ἀπευθυνόμενοι πρὸς «τὰς σεβαστὰς Κοινότητας, Ὕδρας, Σπετζῶν, Ψαρῶν καὶ λοιπῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους». «Τὰ λαμπρὰ καὶ ἐξάκουστα τοῦ Γένους μας κατορθώματα κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν εἶναι τὸ ὑποκείμενον τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας τῶν Εὐρωπαίων, κατ' ἐξοχὴν δὲ τὸ εὐσταλὲς καὶ εὔτακτον τοῦ ναυτικοῦ, καὶ τὰ παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἀνδραγαθήματά του ἐξέπληξε τοὺς πάντας. Τοιούτων δὲν ἔχομεν εἰς τὴν παλαιὰν καὶ νέαν ἱστορίαν παράδειγμα οὐδὲ ἕν... Ἡ Εὐρώπη εἶναι ἀνυπόμονος νὰ ἰδῇ ἐκδιδόμενα διὰ τοῦ τύπου τὰ καθ' ὑμᾶς. Ἀκαρτερεῖ νὰ ἰδῇ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν πολεμικῶν κινήσεών σας τὰ πρακτικά. Ἡμεῖς πρὸ πάντων ἔχομεν ἀνάγκην τούτων... γράψατε πρὸς ἡμᾶς καὶ γράφετε ἀμέσως καὶ συνεχῶς... Γνωρίζετε πόσον μᾶς εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ χρήσιμοι αἱ διαταγαί σας διὰ νὰ ὁδηγηθῶμεν ἐκ τούτων εἰς τὰ κινήματά μας πρὸς τοὺς ἐδῶ...»[25].

9. Εἰς ἐπιστολήν της ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον τοῦ 1821, ἔγραφε:

«Ἄρχοντες ἀδελφοί, ὁ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀπαράμιλλος ζῆλος σας ἐξυπνεῖ εἰς καθένα τὰ χρέη ὁποῦ ἡ Πατρὶς ὀφείλει εἰς τὴν γενναιότητά σας· μήτε θαρροῦμεν νὰ εὑρεθῇ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἄνθρωπος τοσοῦτον ἀναίσθητος ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ τὰ καθημερινὰ καὶ ἀλλεπάλληλα ἀποτελέσματα τῆς ἀνδρείας σας· τὰ πτερόεντα πλοῖα τοῦ θεοφρουρήτου ὑμῶν στόλου, περιπλέοντα ἀενάως καὶ προσεκτικῶς τὰς νήσους καὶ παραθαλάσσια τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἐνῷ ἀποκόπτουσι θαυμασίως κάθε ἐχθρικὴν ἔξοδον, ἐγείρουσιν εἰς κάθε μίαν ἐξ αὐτῶν τὴν λαμπρὰν τῆς ἐλευθερίας σημαίαν, ὑπὸ τὸ σύμβολον τοῦ τιμίου Σταυροῦ, ὥστε δὲν δύνανται ν' ἀρνηθῶσιν, ὅτι εἰς τοὺς θεοφυλάκτους στόλους σας ὀφείλομεν ἀναντιρρήτως τὰς ἀπαρχὰς τῆς γλυκυτάτης ἐλευθερίας των»[26].

10. Ὅτε περὶ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου τοῦ 1821, αἱ Σπέτσαι εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ζητήσουν στρατιωτικὴν ἐνίσχυσιν καὶ ἀπετάνθησαν πρὸς

τοὺς Πελοποννησίους καὶ τὸν Δ. Ὑψηλάντην, ἔλαβον ἀμέσως τὰς ἀπαντήσεις τούτων, δι' ὧν τοὺς παρείχετο ἡ διαβεβαίωσις ὅτι θὰ εὑρεθοῦν παρὰ τὸ πλευρόν των.

Οὕτως εἰς τὴν ἀπὸ 2 Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπιστολήν του ὁ ὁπλαρχηγὸς τῆς Πελοποννήσου Κυριακούλης Μαυρομιχάλης ἔγραφεν εἰς αὐτούς ὅτι: «Ὅταν γνωρίσετε, ὅτι ἀναγκαιοῦν καὶ ἄλλοι ἀκόμη, φανερώσατέ μου διὰ νὰ σᾶς στείλω ὅσους περισσότερους ἠμπορέσωμεν, διότι ἔχομεν χρέος ξεχωριστὸν διὰ τὸ νησί σας, καὶ εἶμαι ἕτοιμος νὰ σᾶς δουλεύσω τὸ κατὰ δύναμιν...»[27].

Ὁ δὲ Δ. Ὑψηλάντης, εἰς τὴν ἀπὸ 9 Ὀκτωβρίου ἐπιστολήν του πρὸς τοὺς Σπετσιώτας ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων: «... ἐπληροφορήθην... τὴν χρείαν, τὴν ὁποίαν ἔχετε ἀπὸ ταχεῖαν στρατιωτικὴν δύναμιν. Ἀμέσως λοιπὸν ἐξέδωκα προσταγήν... νὰ κινήσουν τάχιστα διὰ τὸ Ἄστρος χίλιοι στρατιῶται, καὶ αὔριον καταβαίνουν ὅλοι ἐκεῖ...»[28].

Ἡ ἄμεσος αὕτη ἐνίσχυσις τῶν Σπετσῶν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς, ἐσήμαινε ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ταῦτα ἠσθάνοντο ἠθικὸν καὶ πατριωτικὸν καθῆκον νὰ ἐνισχύσουν τὴν νῆσον, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τῆς ναυτικῆς της σπουδαιότητος ἠθέλησαν νὰ προστατεύσουν ταύτην ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ.

Δεύτερον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1822).

1. Ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ συνελθοῦσα Ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἀπευθυνομένη εἰς τὴν ἀπὸ 14 Ἰανουαρίου 1822 ἐπιστολήν της πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν Σπετσῶν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκεῖ ἀφίξεως τῶν παραστατικῶν μελῶν τῆς νήσου, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «... ἐν τοσούτῳ ὅμως ἡ πατρίς, εὐγνωμονοῦσα εἰς τὴν ἄχρι τοῦδε μεγαλοψυχίαν σας, ἐλπίζει ἐν καιρῷ χρείας τὴν ἰδίαν προθυμίαν καὶ μεγαλοψυχίαν...»[29].

2. Ἡ κατάστασις ὅμως τοῦ στόλου τῶν νήσων ἐπιδεινοῦται διαρκῶς, συνεπείᾳ τῆς ἐξαντλήσεως τῶν τε τροφῶν καὶ χρημάτων διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ μισθοῦ τῶν ναυτῶν.

Τούτου ἕνεκα οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ ἡνωμένου ἑλληνικοῦ στόλου ἀπευθύνουν προειδοποίησιν πρὸς τὴν ὑπερτάτην Ἐθνικὴν Βουλήν, εἰς ἣν μεταξὺ ἄλλων γράφουν: «... ἐπειδὴ τώρα πλησιάζει τὸ τέλος τοῦ μηνὸς καὶ οἱ ναῦται μας (ὡς ἠξεύρετε) χωρὶς προπληρωμὴν εἶναι ἀδύνατον νὰ μένωσιν εἰς τὴν θάλασσαν, ἡμεῖς δὲ οὔτε χρήματα ἔχομεν ἀνὰ χεῖρας, ἀλλ' οὐδὲ τὴν ἐγγύησίν μας δέχονται... σᾶς δίδομεν τὴν εἴδησιν διὰ νὰ σκεφθῆτε τὰ δέοντα... Πρὸς δὲ τούτοις αἱ ζωστροφίαι τῶν πλοιοτέρων πλοίων ἐσώθησαν καὶ ἀπὸ καμμίαν ἐπαρχίαν δὲν ἔλαβον τίποτε... Ἂς γενῶμεν Προμηθεῖς καὶ ὄχι Ἐπιμηθεῖς. Ἡμεῖς ἀναμένοντες πραγματικήν σας ἀπόκρισιν καὶ ὄχι μόνον ἁπλᾶς ὑποσχέσεις...»[30].

Ἡ αὐστηρὰ αὕτη προειδοποίησις τῶν ἀρχηγῶν τοῦ στόλου, ἦτο ἀπόρροια

τοῦ γεγονότος ὅτι αἱ ἡρωϊκαὶ νῆσοι, ἀφοῦ προσέφερον τὰ πάντα εἰς τὸν ἀγῶνα, ἔμεινον αἱ ἴδιαι ἄνευ ἐφοδίων. Οἱ καπετανοῖοι δὲν ἐσκέπτοντο ἑαυτοὺς ἀλλὰ τοὺς «μισθοὺς τῶν ναυτῶν, χωρὶς τῶν ὁποίων εἶναι τῶν ἀδυνάτων πλέον νὰ ὑπάρξῃ ἑλληνικὸς στόλος». «Ὅσον τὸ καθ' ἡμᾶς, ἡμεῖς κατεβάλομεν ὄχι μόνον τὴν περιουσίαν μας, συνισταμένην εἰς τὰ πλοῖα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδίαν μας ζωὴν εἰς σωτηρίαν τῆς πατρίδος...»[31]. Πράγματι οἱ ναῦται ἀντιμετώπιζον πρόβλημα συντηρήσεως τῶν οἰκογενειῶν των, δεδομένου ὅτι ὁ μισθὸς τὸν ὁποῖον ἐλάμβανον οὗτοι ἦτο ὁ μοναδικὸς πόρος συντηρήσεως τῶν οἰκογενειῶν των, διότι ἡ νῆσος διέθετεν «μόνον πέτρας καὶ ἀνθρώπους»[32].

3. Οἱ ἐν Μασσαλίᾳ διαμένοντες ὁμογενεῖς, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, εἰς τὴν ἀπὸ 8/20 Μαρτίου 1822 ἐπιστολήν των, πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας, ἣν ἀπέστειλον μετά τινος Γάλλου κομίζοντος νέον μέσον καταστροφῆς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἔγραφον, μεταξὺ ἄλλων: «...μακάριοι Ὑδραῖοι, Ψαριανοὶ καὶ Σπετζιῶται! μὲ μέσα πολλὰ μικρὰ[33] κατορθώσατε ἔργα ἐξίσου ἔνδοξα μετὰ τῶν νικητῶν τῆς Σαλαμῖνος· ὁ κολοφὼν τῆς δόξης σας θέλει εἶσθαι, ὅταν ἐμπρήσετε διόλου τὸν ἐχθρικὸν στόλον, καὶ μὲ τοῦτο ἐπισφραγήσετε τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος· τότε δὲν θέλει σᾶς μένει τίποτε διὰ νὰ μιμηθῆτε τῶν προγόνων μας...»[34].

4. Διὰ τῆς ἀπὸ 7 Ἀπριλίου 1822 ἐπιστολῆς των πρὸς τοὺς ἐφόρους τῆς Μυκόνου, οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας ἔγραφον, μεταξὺ ἄλλων: «... προειδοποιηθέντες δὲ ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν Ψαριανοὺς διὰ τὰ τῆς Χίου... ἕταιμα ἤδη ἔχομεν τὰ καράβια μας[35] διὰ νὰ ἔλθωμεν νὰ προϋπαντήσωμεν τὸν ἐχθρόν. Πρὸ ἑνὸς χρόνου ὅμως βαστοῦντες μὲ ἰδιαίτερά μας ἔξοδα ἕνα ἀπαραδειγμάτιστον ἀγῶνα... ἐξαντλήσαμεν ἤδη τὰ πλούτη μας ὅλα καὶ ἀδύνατον εἶναι πλέον εἰς ἡμᾶς νὰ πληρώσωμεν τοὺς ναύτας... ἐγράψαμεν καὶ εἰς τοὺς Χίους διὰ νὰ μᾶς στείλωσι μόνον τὰ ἀναγκαῖα πρὸς πληρωμὴν τῶν ἀνθρώπων, ἐν ᾧ ἡμεῖς διὰ νὰ μὴν ἀργοπορηθῇ τὸ πρᾶγμα ἐβάλαμεν εἰς τὰ πλοῖα τὰ πολεμικὰ καὶ τῆς τροφῆς ἐφόδια, μ' ὅλον ὅτι τὰ τοιαῦτα ὡς ἀναγκαιότατα καὶ πολυτιμότατα ἔπρεπε νὰ φυλάξωμεν διὰ τὸν ἑαυτόν μας· χαριζόμενοι ὅμως εἰς τὴν τῆς Χίου καὶ λοιπῶν ἑλληνικῶν νήσων ἀνάγκην καὶ κίνδυνον, θυσιάζομεν καὶ ταῦτα μὲ γενναιότητα· χωρὶς ὅμως νὰ μᾶς ἔλθωσιν ἀπὸ ὁποιονδήποτε μέρος χρήματα, ἀδύνατον εἶναι νὰ πληρώσωμεν τοὺς ἀνθρώπους διὰ νὰ ξεκινήσωμεν τὰ καράβια. Ἡ νῆσος μας μόνη καὶ ἡ Σπέτζιαις καὶ τὰ Ψαρὰ ὑπερασπίσθησαν δι' ἕνα χρόνον ὁλόκληρον τὰς λοιπὰς νήσους καὶ τὸ γένος ὅλον, ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον ἀπορεῖ ἡ Εὐρώπη ὅλη...»[36].

Ὁμολογουμένως, τὰ καθ' ἑκάστην δείγματα ὑψηλῆς ἀλληλεγγύης καὶ αὐταθυσίας τῶν νήσων εἶναι ἄξια θαυμασμοῦ. Ὅ,τι ἐξηρτᾶτο[37] ἀπὸ αὐτὰς τὸ ἐξεπλήρουν πέραν τοῦ ἐπιτρεπομένου πολλάκις μέτρου. Ἐφοδίαζον τοὺς ἄλλους Ἕλληνας διὰ τροφίμων καὶ πολεμικοῦ ὑλικοῦ καὶ οὗτοι ἀπέμεινον ἄνευ τοιούτων, ἂν καὶ εἶχον ἄμεσον τὴν ἀνάγκη των.

5. Τὸ ἔαρ τοῦ 1822 εὑρίσκει τὴν Ἑλλάδα εἰς πυρετώδη πολεμικὸν ὀργασμόν. Ἐκστρατεῖαι πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἤπειρον, τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, τὴν Εὔβοιαν. Οἱ καπετανέοι μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Δ. Ὑψηλάντην εὑρίσκονται ἐπὶ ποδὸς πολέμου.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Α. Μαυροκορδᾶτος, κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον, τίθεται ἐπικεφαλῆς τῆς κατὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἐκστρατείας.

Ἡ δρᾶσις καὶ ἡ παρουσία τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου κρίνεται ἀπαραίτητος. Ὁ Μαυροκορδᾶτος δὲν βραδύνει νὰ ἀπευθυνθῇ πρὸς τὰς ναυτικὰς νήσους· γράφει πρὸς τοὺς Σπετσιώτας: «Κύριοι, ὁ Γενναῖος καπετὰν Βασίλειος Ζέρβας Σουλιώτης ἔρχεται διὰ νὰ σᾶς παραστήσῃ τὴν ἀνάγκην τῶν καραβίων εἰς τὰ μέρη τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος· ἄνευ ναυτικῶν δυνάμεων κινδυνεύει τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἐνῷ ἀπ᾽ ἐναντίας, πολλὰ καὶ μεγάλα ἐλπίζονται ἀπὸ τὴν παρουσίαν του... Εἶναι περιττὸν νὰ σᾶς εἴπωμεν πόσο χρησιμεύει ἡ ταχύτης...»[38].

6. Ἡ Βουλὴ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν εἰς τὴν ἀπὸ 12 Ἀπριλίου 1822 ἐπιστολήν της πρὸς τὸν Α. Μαυροκορδᾶτον ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων: «... Σοὶ προεγράψαμεν καὶ ἤδη σπεύδομεν νὰ σ᾽ εἰδοποιήσωμεν, ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἔχων ὀκτὼ χιλιάδας γιανιτζάρων ἐκατέβη... εἰς τὴν Καλλίπολιν καὶ μὲ πρῶτον οὖριον ἄνεμον θέλει ἐξέλθει, καὶ πάμπολλα στρατεύματα εἰς ὅλα τὰ παράλια τῆς Ἀσίας,... εἶναι ἕτοιμα νὰ ἐμβαρκαρισθοῦν... Ὅσον διὰ τὴν νῆσόν μας βεβαιοῦμεν, ὅτι ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἔλθῃ, διότι μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς εὐχὰς τῆς πατρίδος θέλουν ματαιωθῇ οἱ σκοποί του. Ἀλλ᾽ ἂν διευθυνθῇ πρὸς τὴν Σάμον, τῆς ὁποίας τὴν κατάστασιν γνωρίζομεν, ἀφεύκτως θέλει ἐπιτύχει τὸν σκοπόν του. Ἡ προθυμία μας νὰ ὑπερασπισθῶμεν τοὺς Σαμίους, δὲν ἔχει καμμίαν ἀναλογίαν ὡς πρὸς τὴν χρηματικήν μας ἀδυναμίαν... ἂν ὁ ἑλληνικὸς στόλος δὲν ἐκπλεύσῃ μετὰ ἕνα μῆνα ἡ Ἑλλὰς τρέχει μέγαν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον πᾶς ἀληθὴς πατριώτης δὲν δύναται νὰ βλέπῃ μὲ ἀδιάφορον ὄμμα... ὅσον τάχος νὰ προφθασθοῦν χρήματα εἰς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους, καὶ νὰ ματαιωθοῦν οἱ σκοποὶ καὶ τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ... Διὰ τῆς περικλειομένης γράφομεν καὶ πρὸς τὸν Νοὲλ Βύρωνα, τοῦ ὁποίου τοὺς ἀγαθοὺς διὰ τὴν Ἑλλάδα σκοποὺς εἴμεθα πληροφορημένοι...»[39].

7. Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς καπεταναίους τοῦ στόλου τῶν Ψαρῶν, διὰ τοῦ ἀπὸ 5 Φεβρουαρίου 1822 ἐγγράφου του, ἔγραφε: «Ἡ Ἐθνικὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος μαθοῦσα τὸν ἐρχομόν σας, σπεύδει νὰ σᾶς παραστήσῃ τὴν χαράν της καὶ νὰ σᾶς ὁμολογήσῃ ἐκ μέρους ὅλου τοῦ Ἔθνους τὴν εὐγνωμοσύνην της... Ἀλλὰ νὰ μὴν ἀμφιβάλετε, γενναῖοι· εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἔθνους ἀγῶνας σας, θέλει ἀξιωθῇ μετ᾽ ὀλίγον καιρὸν νὰ σᾶς κάμῃ τὴν ἀνταπόδωσιν...»[40].

8. Ἡ Βουλὴ τῶν Ψαρῶν εἰς τὴν ἀπὸ 21 Ἰουνίου 1822 ἀναφοράν της, πρὸς τὴν Προσωρινὴν Διοίκησιν, ἀναφερομένη εἰς τὴν οἰκονομικὴν δυσπραγίαν τῆς νήσου, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Ἡμεῖς δὲν ἐντρεπόμεθα νὰ εἴπωμεν,

ὅτι εἴμεθα πτωχοὶ καὶ πτωχότεροι πρὸς τὰς ἄλλας δύο νήσους· ὅμως ὄχι πῶς καὶ αὐτὸ ἐστάθη αἰτία νὰ ἀμελήσωμεν τὰ χρέη μας, ἀλλ' ἕως τώρα μὲ τὴν ὅσην δύναμιν εἴχομεν, τὸ ἐκπληρώσαμεν... Ὅσον δὲ διὰ τὴν μερικὴν ἡμῶν νῆσον, ἐπαναλαμβάνωμεν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν προτερινὴν ἀπόφασιν ἣν εἴχομεν, ἔχομεν καὶ θέλει ἔχομεν, τοῦ νὰ ἀποθάνωμεν δηλ. παρὰ νὰ δώσωμεν κακὸν παράδειγμα εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος».[41].

9. Συνεχιζομένου τοῦ ἀγῶνος καὶ ὑφισταμένης ἐλλείψεως ἄρτου, τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα, πληροφορηθὲν ὅτι εἰς Ὕδραν εὑρίσκεται παξιμάδι, ἐξουσιοδοτεῖ τὸν Μίνιστρον τῆς Οἰκονομίας νὰ προμηθευθῇ ἐξ αὐτῆς καὶ «ἂν τὸ εἰς Ὕδραν παξιμάδι ἢ δὲν εἶναι ἱκανὸν εἰς συμπλήρωσιν τῆς ἀνικούσης ποσότητος ἢ ὅλον ἐπωλήθη, εἰς Σπέτσας εὑρίσκεται ἓν πλοῖον μὲ σιτάρι τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ ἂς ἀγορασθῇ ἐκεῖνο... καὶ εἰς Σπέτσας ἢ εἰς Ὕδραν νὰ γίνῃ παξιμάδι»[42].

Ἐκ τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ Βουλευτικοῦ συνάγεται ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος αἱ νῆσοι ἐνίσχυον τὰ στρατεύματα τῆς ξηρᾶς διὰ παξιμαδίου ἢ ἄρτου.

10. Τὸ Ἔθνος ἀναγνωρίζον τὴν ὑψίστην προσφορὰν τῶν ἡρωϊκῶν πυρπολιστῶν εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος, εἰς τὴν κατὰ τὴν κδ' Ἰουνίου 1822 συνεδρίαν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος, ἀποφαίνεται ὅτι τὰ διὰ τοὺς πυρπολιστὰς ὡρισθέντα πρὸς διανομὴν δέκα στρέμματα εἶναι ἀνεπαρκῆ καὶ προτείνει ὅπως ταῦτα ἀνέλθουν εἰς δέκα πέντε. «Καὶ τοῖς μὲν Ὑδραίοις νὰ δοθῇ ἀπὸ ὁποίαν ἐπαρχίαν τῆς Πελοποννήσου ἐκλέξωσι, τοῖς δὲ ἐκ Ψαρῶν ἀπὸ ὅποια μέρη τῆς Ἑλλάδος θελήσωσιν...»[43].

11. Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Α. Μαυροκορδᾶτος, ἀναγνωρίζων τὰς οἰκονομικὰς θυσίας τῶν τριῶν νήσων, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Ἀντιπρόεδρον τοῦ ἰδίου Σώματος, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1/12/7/1822 ἐγγράφου τοῦ μυστικοῦ πρωτοκόλλου του, καὶ δίδων ὡρισμένας ὁδηγίας, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων, εἰς τὴν ὑπὸ στοιχεῖα Δ' ὁδηγίαν: «Εἰς τῶν καραβίων τὴν οἰκονομίαν πρέπει νὰ συντρέξωσιν ὄχι μόνον αἱ πολλὰ συντρέξαντες νῆσοι Ὕδρα καὶ Σπέτζες, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι, ὅσαι ἔχουσιν καράβια ἢ ναύτας...»[44].

12. Ὅτε κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1822, στολίσκος τῶν νήσων ὑπείκων εἰς πρόσκλησιν τῶν Σουλιωτῶν ἀπέπλευσεν εἰς Ἤπειρον καὶ δὴ εἰς τὸν λιμένα τῆς Σλάντζας (παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Θυάμεως), οἱ πέριξ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου Τοῦρκοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπέλθουν, ὁπότε ἀνεχώρησε καὶ ὁ ἑλληνικὸς στολίσκος.

Οἱ Σουλιῶται ὅμως δυσαρεστηθέντες ἐκ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἔγραφον: «Μὲ μεγάλην λύπην καὶ δυσαρέσκειαν ἤκουσαν οἱ Σουλιῶται τὸν ἀναχωρισμὸν τῶν πλοίων, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία καὶ παράπλευσις εἰς τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου ἐπροξένει θλάβην καὶ ἀνησυχίαν εἰς τοὺς Τσάμηδες[45] ἐπειδὴ οὐ μόνον τὴν κοινωνίαν καὶ ἐμπόριον μετὰ τῶν Ἰονικῶν νήσων

τοὺς ἐμπόδιζαν, ἀλλὰ καὶ πᾶν κίνημα πολεμικὸν ἐκτελούμενον διὰ θαλάσσης»[46].

Ὥστε λοιπὸν καὶ αὐτοὶ οἱ Σουλιῶται ἠσθάνοντο ἀσφαλέστεροι διὰ τῆς ἁπλῆς ἔστω παρουσίας τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου.

13. Κατόπιν τῆς ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης στενῆς πολιορκίας τοῦ Ναυπλίου ἕνεκα τῆς ὁποίας τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ ἐλλείψει τροφῶν παρὰ τοῖς πολιορκημένοις — πρόκειται περὶ Τούρκων —, ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, ἀπευθυνομένη τὴν 1 Δεκεμβρίου 1822 πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, ἔγραφεν: «Εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ νῆσοι Ὕδρας, Σπετσῶν, Ψαρῶν δι' ὅσα ἐξυπηρέτησαν τῷ Ἔθνει καὶ τῇ πατρίδι δύο ἔτη κατὰ συνέχειαν ἀπέκτησαν πρὸς αὐτὴν τόσα καὶ τοιαῦτα δικαιώματα, ὅσα κοὶ οἷα τῆς ξηρᾶς ὅπλα, ἐνῷ μάλιστα ἂν θεωρηθῇ ὅτι ἐκ μικρῶν ἀφορμῶν ἀπέκτησαν τηλικαῦτα ἀνδραγαθήματα, ἔτι πλείονα φαίνονται τῶν εἰρημένων νήσων τὰ δικαιώματα...»[47].

Οὕτως, ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος, ὄχι μόνον ἀνεγνώριζε τὴν οὐσιαστικὴν συμβολὴν τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ τὸ προβάδισμα[48] τούτων ἔναντι τῶν δυνάμεων τῆς ξηρᾶς.

Τρίτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1823).

1. Ἡ κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ ἔτους 1823 συνελθοῦσα ἐν Ἄστρει Ἐθνικὴ Συνέλευσις ἀπεφάσισε νὰ ἀποζημιώσῃ τὰς τρεῖς νήσους διὰ «τὰς λαμπρὰς ἐκδουλεύσεις πρὸς τὴν Ἑλλάδα γενικῶς»[49], ἐνῷ διὰ τοῦ ἀπὸ 16 Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους Ψηφίσματος παρέσχεν εἰς αὐτὰς προνόμιον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐκλεγομένων παραστατῶν.

2. Ἡ βαρύνουσα γνώμη τῶν νήσων καὶ τὸ ἀπαραίτητον τῆς μετ' αὐτῶν συννενοήσεως, προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 556/21 - 12 - 1823 ἐγγράφου τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸν στρατηγὸν Καρατάσιον Ὀλύμπιον, εἰς ὃ ἐγράφετο ὅτι: «... Ἐν τοσούτῳ τὸ Βουλευτικὸν σᾶς διορίζει νὰ συνεννοῆσθε εἰς ὅλας τὰς ἐπιχειρήσεις σας μὲ τοὺς καλοὺς πατριώτας Ψαριανοὺς καὶ μὲ αὐτοὺς συμφώνως νὰ ἐνεργῆτε...»[50].

3. Ἔγγραφον τοῦ Βουλευτικοῦ πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, τοῦ ἔτους 1823, ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων: «Ὅσον ἀναγκαία ἡ διατήρησις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου πρὸς σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος, τόσον ἀδιάλειπτος καὶ ἡ φροντὶς τῆς διοικήσεως πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν ἀναγκαιούντων εἰς τὴν κίνησίν του μέσων καὶ ἐφοδίων. Ἀλλὰ δὲν ἀγνοεῖτε, Κύριοι τὰς ἄρτι ἀλλεπαλλήλους συμπεσούσας περιστάσεις τῆς ξηρᾶς, ἐξ ὧν ἐμποδίσθησαν οἱ εὐγνώμονες σκοποὶ τῆς διοικήσεως πρὸς τοὺς οὕτω καλοὺς πατριώτας, καὶ πρὸς ἀντικείμενον, ἄνευ τοῦ ὁποίου καὶ τυφλοῖς δῆλον ὅτι, ἀδύνατον νὰ σωθῇ ἡ Ἑλλάς, ἂν καὶ μυρίας μάχας ἤθελε νικήσει κατὰ ξηράν.»[51].

Διὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος, ὅτι

ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ ἐπαγάστασις ἤθελον ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ των μόνον διὰ τῆς συμβολῆς τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῶν τριῶν νήσων.

4. Ἡ τεραστία σημασία τοῦ νησιωτικοῦ στόλου καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Α. Μαυροκορδᾶτος, μετέβη προσωπικῶς εἰς Ὕδραν προκειμένου νὰ ἐπιτύχῃ τὸν ἀπόπλουν τούτου. Οὕτως εἰς ἀνώνυμον ἐπιστολὴν ἀποσταλεῖσαν ἐξ Ὕδρας, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25 - 8 - 1823 ἐγράφετο μεταξὺ ἄλλων «... ἤλθαμεν εἰς Ὕδραν — ὑπονοεῖ μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου —διὰ νὰ κατορθώσῃ τὴν ἔξοδον τοῦ στόλου μας κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ, διὰ νὰ δώσωμεν δύναμιν εἰς τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα, καὶ προμηθευθῇ ὁ τόπος ἀπὸ ζωοτροφίας, ὁποῦ ὑστερεῖ διόλου, τὸ ὁποῖον τὸ ἐκατόρθωσε, καὶ εἰς ὀλίγας ἡμέρας ἐξέρχονται τὰ πλοῖα μας, ὁμοῦ καὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος...»[52].

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης συνάγεται ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Α. Μαυροκορδᾶτος μετέβη εἰς Ὕδραν διὰ τὴν κίνησιν τοῦ στόλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἡ χώρα πάσχουσα ἐκ τῆς ἐλλείψεως τροφῶν θὰ ἀνεφοδιάζετο ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου.

5. Τέλος, περατοῦντες τὴν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο παράθεσιν τῶν διαφόρων ἐγγράφων, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ἡ μεγίστης σημασίας συμβολὴ τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα, σημειοῦμεν καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν καταβληθεῖσαν προσπάθειαν πρὸς συγκράτησιν τῆς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ὁμονοίας καὶ τῆς πρυτανεύσεως τοῦ πνεύματος τοῦ προβαδίσματος τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος ἔναντι παντὸς προσωπικοῦ.

Οὕτω λήγοντος τοῦ ἔτους 1823, αἱ τρεῖς νῆσοι εἰς μίαν ὑψηλόφρονα πράγματι προκήρυξίν των πρὸς τὸ πανελλήνιον, ἐπισημαίνουν τὸν κίνδυνον ἐκ τοῦ τρόπου τῆς διαχειρίσεως τῶν χρημάτων τοῦ Ἔθνους καὶ τὰς ἐμφανιζομένας τάσεις πρὸς αὐτοπροβολὴν ὡρισμένων παραγόντων τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἔγραφον, μεταξὺ ἄλλων: «... ὅσον ἡμεῖς προσπαθοῦμεν διὰ τὴν πρόοδον, ἀσφάλειαν καὶ σωτηρίαν τοῦ Ἔθνους, μὴ θελήσαντες ἕως τώρα, οὔτε πολιτικοί, οὔτε στρατιωτικοί, μήτε πραγματικὴν ἀποζημίωσιν ἢ προβιβασμούς, καίτοι δίκαια, διὰ νὰ μὴ βαρύνωμεν κατ' οὐδένα τρόπον τὴν φίλην Πατρίδα, τοσοῦτοι ἄλλοι, ὡς μὴ ὤφειλε κάμνουσι τὰ ἐνάντια... Ἤχησεν ἡ σάλπιγξ, ἐλάβαμεν τὰ ὅπλα, καὶ τὸ μὲν ἥμισυ τοῦ πολέμου ἀνεδέχθησαν ὅλαι αἱ ἐπαρχίαι τῆς μαχομένης Ἑλλάδος, τὸ δὲ ἄλλο ἥμισυ αἱ τρεῖς νῆσοι... Ἐκ τοῦ ὑστερήματος ἁρμάτωσαν, ὡς ἴδατε καὶ ἐφέτος... Ἂν δὲ (ὃ μὴ γένοιτο) χάσομεν τὸν ἁρμόδιον καιρὸν καταγινόμενοι εἰς τὰ ἰδιαίτερα μερικῶν, ὁ στρατός μας μένει ἀσυγκράτητος, καὶ ἡ ναυτική μας δύναμις ἀκίνητος... τὸ ἐκ τούτων ἀποτέλεσμα, ἡμεῖς δὲν τολμῶμεν νὰ τὸ ἐκφωνήσωμεν»[53].

6. Ἐπίσης, μετὰ τῶν ἀναχωρούντων πληρεξουσίων αὐτῶν ὅπως μετάσχωσι τῆς Β' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, συναπέστειλον καὶ τὴν ἀπὸ 17 Ἀπριλίου 1823 ἐπιστολήν των πρὸς τοὺς πληρεξουσίους καὶ παραστάτας αὐτῆς, εἰς ἣν, μεταξὺ ἄλλων ἔγραφον: «... οἱ δὲ Ἕλληνες εἴς τι κατὰ τὸ παρὸν καταγίνον-

ται τὸ βλέπομεν· αὐτοὶ καταγίνονται εἰς τὸ νὰ μοιράσουν τὰ στέφανα τῆς εὐκλείας... πρὶν τῆς Νίκης ζητοῦν νὰ ψάλουν τὰ ἐπινίκεια καὶ νὰ μοιράσωσι τὰ ἀξιώματα, διαφερόμενοι περὶ πραγμάτων διὰ τὰ ὁποῖα ἀκόμα δὲν εἶναι κύριοι. Ἀδελφοί... ἂς ἔλθωμεν εἰς αἴσθησιν, ἂς ὁμονοήσωμεν...»[54].

Ἡ ἐναγώνιος αὕτη ἐπίκλησις τῶν Ψαρῶν διὰ ὁμόνοιαν καὶ ἀδελφικὴν συνεργασίαν, τὴν ὁποίαν τοσοῦτον ἐπιμόνως ἠξίωσαν παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἔσχεν τὰς ἐπὶ τοῦ Σώματος τούτου εὐεργετικὰς ἐπιδράσεις, ὡς τοῦτο καταδείκνυται ἐξ ἐγγράφου τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 20 Ἰανουαρίου 1824.

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο — τὸ ὁποῖον ἐπιπροσθέτως ἀναγνωρίζει ἀνενδοιάστως τὴν σημαντικὴν συμβολὴν τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα — ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Ἡ νῆσος σας παρὰ τῆς θείας Προνοίας διωρισμένη μετὰ τῶν δύο ἄλλων συμμαχομένων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, διὰ νὰ ἀναδεχθῶσι τὸ Ἀτλαντικὸν φορτίον, τὸ ἥμισυ, λέγω, τοῦ ἑλληνικοῦ κατὰ τυράννων πολέμου, συνήργησε καὶ συνεργεῖ οὐ μόνον εἰς τὴν πρόοδον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἔθνους καὶ στερέωσιν, ὥστε δυνάμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι αἱ τρεῖς ναυτικαὶ νῆσοι μετὰ τῶν καλῶν πατριωτῶν ἠσθάνθησαν ἀνάγκην τοῦ νὰ συστηθῇ καὶ συντηρῆται ἡ Ἐθνικὴ Διοίκησις, καὶ εἰς τοῦτο οὐκ ὀλίγον συνέδραμον οἱ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἀποσταλέντες πληρεξούσιοι καὶ παραστάται... Τὸ Βουλευτικὸν ἄρα, ὡς ἐκπροσωποῦν ὅλον τὸ Ἔθνος, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ὁμολογήσῃ ἀπείρους τὰς χάριτας πρός τε τὴν νῆσον καὶ καταχωροῦν εἰς τὰ πρακτικὰ τοῦ Ἔθνους τὴν ἔνδειξιν ταύτην, ἀφήσῃ μαρτυρίαν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς, εἰς μνήμην αἰωνίαν, ὅπως γνώσωνται οἱ μεταγενέστεροι νήσων καὶ ἀνδρῶν ἀρετήν. Ὅμοια ἐγένετο δύο πρὸς τοὺς πληρεξουσίους Ὑδραιοσπετσιώτας»[55].

Τέταρτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1824).

1. Τὰ ἡρωϊκὰ Ψαρὰ εἰς τὴν ἀπὸ 8 Φεβρουαρίου 1824 ἔντυπον προκήρυξίν των, ὑπὸ τὸν τίτλον «Φωνὴ πρὸς τοὺς Ἕλληνας» γράφουν, μεταξὺ ἄλλων εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἔκκλησιν: «Ἔχοντες πάντοτε ἀντικείμενον τῶν σκοπῶν μας νὰ καταδιώκωμεν τὸν ἐχθρὸν παντοχοῦ... προσκαλοῦμεν ἅπαντας τοὺς προθυμουμένους νὰ συνεκστρατεύσουν, καθὼς καὶ τοὺς ὅσοι μετὰ τῶν φαμελιῶν των ἐπιθυμοῦν νὰ κατοικήσουν εἰς ταύτην τὴν νῆσον. Ἂς τρέξωμεν, ἀδελφοί, νὰ βοηθήσωμεν τοὺς ὑπὸ τὴν τυραννίαν εὑρισκομένους ἀδελφούς μας καὶ ἐκτείνοντας τὰς χεῖρας των· ἂς μὴν ἀδιαφορήσωμεν εἰς τὰς παρακλήσεις των...»[56].

Ἰδοὺ ἡ πατριωτικὴ εὐαισθησία καὶ τὸ ἐθνικὸν καθῆκον τῶν Ψαριανῶν. Δὲν ἦτο δυνατὸν εἰς αὐτοὺς νὰ ἀντιπαρέλθουν τὰς ἐκκλήσεις βοηθείας τῶν Ἑλλήνων μετ' ἀδιαφορίας.

2. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν, τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸ Βουλευτικόν, ἐγκύπτον εἰς τὸν τρόπον διαφυλάξεως τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν τριῶν νήσων, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Ἡ δύναμις αὕτη δὲν λαθάνει τὸ Σ. Βουλευτικὸν Σῶμα, ὅτι εἶναι βάσιμος ἐλπὶς τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅτι καὶ ἂν ἐκλείψῃ (ὃ μὴ γένοιτο), ὁ ἐχθρὸς θὰ γείνῃ τολμηρότερος παρὰ πρότερον, ὁ πόλεμος αὐτοῦ δυσβάστακτος καὶ θὰ ἀπολαύσῃ τὸ ποθούμενόν του...»[57].

Ὥστε τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα, ἀνεγνώριζε ὅτι ἄνευ τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὸν ἀγῶνα, συνέχισις τούτου ἦτο ἂν ὄχι ἀδύνατος, πάντως «δυσβάστακτος» καὶ διετύπωνε κατηγορηματικῶς τὴν ἄποψιν, ὅτι ἄνευ τοῦ στόλου, ὁ ἐχθρὸς «θὰ ἀπολαύσῃ τὸ ποθούμενόν του», δηλαδὴ θὰ ἐπετύγχανε τὴν καθυπόταξιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ κείμενα περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς συμβολῆς τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα ὁμιλοῦν τόσον εὔγλωττα, ὥστε νὰ μὴν ἀπαιτοῦνται ἐπ' αὐτῶν σχόλια.

3. Ἡ ἐν Μεσολογγίῳ ἐκδιδομένη[58] ἐφημερὶς «Ἑλληνικὰ Χρονικά», εἰς τὸ φύλλον της, τῆς 21ης Ἰουλίου 1824, ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων: «Καθεὶς ὅμως ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν γεωγραφικὴν θέσιν της ἐχρειάζετο ἀνυπερθέτως καὶ θαλάσσιον δύναμιν διὰ τὴν καθ' ἑαυτὸ ἀσφάλειάν της καὶ εὗρεν ἀληθῶς τὴν ἀσφάλειαν ταύτην, διότι εὗρεν εἰς τὸν κόλπον της τὴν ἀπαιτουμένην δύναμιν τῶν τριῶν δακτυλοδεικτουμένων νήσων... Ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων ἀρετῶν, ὅσαι χαρακτηρίζουν τοὺς κατοίκους τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων, δύο εἶναι καὶ ἡ σταθερότης καὶ ἡ σοβαρὰ σκέψις εἰς τὰ πρακτέα των· ἀρεταί, αἵτινες ὠφέλησαν καὶ ὠφελοῦν μεγάλως, τόσον εἰς τὰς τοπικὰς ὑποθέσεις των, ὅσον καὶ εἰς ἐκείνην τῆς Ἐθνικῆς Διοικήσεως».

4. Ὅτε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ θέρους τοῦ 1824 ἀνεφάνη ὁ κίνδυνος τῆς συγχρόνου ἐμφανίσεως τοῦ ἡνωμένου τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου, ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις ἀπηυθύνθη καὶ πάλιν πρὸς τὸν στόλον ζητοῦσα βοήθειαν. Εἰς τὴν ἀπὸ 9 Ἰουνίου 1824 ἐπιστολήν της, πρὸς τοὺς Προκρίτους Σπετσῶν, ἔγραφε: «αἱ πρὸς τὴν πατρίδα συνδρομαί σας καὶ θυσίαι εἶναι πασίγνωστοι· πολλάκις τὸ Ἔθνος κινδυνεῦον, διεσώθη ἐκ τῆς θαλασσίου δυνάμεως τῆς νήσου ταύτης, καθὼς καὶ τῶν λοιπῶν· ἀλλ' ἡ Διοίκησις ἐλπίζει πάλιν καὶ ἤδη, ὅτι θέλετε συντρέξει ὄχι ὀλιγώτερον ἀπὸ πρῶτον, οὖσα βεβαία, ὅτι εἰς τὰς γενναίας ψυχάς σας ἐνοικοῦσι τὰ πάθη τῆς συμπαθείας καὶ φιλοτιμίας...»[59, 60].

5. Ἡ ἐφημερὶς «Ἑλληνικὰ Χρονικά» εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 60 φύλλον αὐτῆς τοῦ ἔτους 1824, σχετικῶς μὲ τὴν δρᾶσιν τοῦ στόλου τῶν νήσων καὶ τῶν κατοίκων αὐτῶν, ἔγραφε: «...ἡ καρδία παντὸς εἰλικρινοῦς Ἕλληνος εὐφραίνεται ἐξάπαντος, ὅταν αἰσθάνεται τὴν ἄοκνον προθυμίαν, τὴν ὁποίαν δεικνύουν εἰς τὰς πράξεις των οἱ μεγαλόψυχοι κάτοικοι τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν· οἱ γνήσιοι οὗτοι υἱοὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς τοῦ παρόντος ἀγῶ-

νος μας, ἔδειξαν πάντοτε τὸν αὐτὸν ἔνθερμον ζῆλον εἰς ὅσα ἀπέβλεπον τὸ γενικὸν τῆς Πατρίδος ὄφελος... ἡ Ἑλλὰς ὅλη ἐν γένει χρεωστεῖ τὴν μέχρι τοῦδε συντήρησίν της εἰς τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῶν τριῶν αὐτῶν νήσων καὶ εἰς τὰ ἀθάνατα κατορθώματα τῶν ἐγκατοίκων των· πρὸς αὐτοὺς ὀφείλουσιν ἰδιαιτέρως οἱ ὁμογενεῖς πάντες τὴν εὐγνωμοσύνην των καὶ διὰ τὰς μεγάλας ἐκείνων θυσίας ὡς ἐκ μέρους τοῦ χρηματικοῦ, διότι κανεὶς δὲν δύναται ν' ἀρνηθῇ, ὅτι μόνοι αὐτοὶ οἱ ἐλεύθεροι ἄνδρες κατέβαλον καὶ ἐξώδευσαν πάντοτε ἐξ ἰδίων ποσότητας ὁλοκλήρων μιλλιονίων...».

6. Λήγοντος τοῦ ἔτους 1824 οἱ «Ἑλληνοσῶται»[61] καὶ ὁ στόλος των προκαλοῦν αἰσθήματα χαρᾶς καὶ ὑπερηφανείας εἰς ὁλόκληρον τὸ ἀγωνιζόμενον Ἔθνος. Οἱ θρυλικοὶ θαλασσομάχοι τῶν νήσων ἔπραξαν πέραν τῶν προσδοκιῶν[62] τοῦ Ἔθνους καὶ διὰ τῆς αὐτοθυσίας των ἐδραίωσαν τὴν πολιτικὴν ὕπαρξιν τῆς Ἑλλάδος προκαλέσαντες ἅμα τὸν θαυμασμὸν[63] τῶν Ἐθνῶν.

Τὸ ἔτος 1824 ἀνεκηρύσσετο ἔτος σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος, χάρις εἰς τὴν πολεμικὴν συμβολὴν τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων. Οὕτως οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας ἀπευθυνόμενοι πρὸς τοὺς πολεμιστὰς τοῦ στόλου ἔγραφον: «...Ὅλον δὲ τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος ὁμολογεῖ ὅτι ἐφέτος κατ' ἐξοχὴν χρεωστεῖ τὴν σωτηρίαν του εἰς τὴν φρόνησιν καὶ γενναιότητα τῶν ναυάρχων... καπιτανέων... ναυτῶν... πυρπολιστῶν...»[64], οἱ ὁποῖοι ἐπολέμουν καρτερικῶς παρὰ τὴν «παντελῆ ἔλλειψιν ψωμίου[65], καὶ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν ἐφοδίων εἰς τὰ κατεστραμένα[66] πλοῖα των.

Πέμπτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1825).

1. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν καὶ τὸν ἐκ ταύτης δημιουργηθέντα εἰς τὸ ἀγωνιζόμενον Ἔθνος πανικόν, ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, συναισθανομένη τὴν σημασίαν τῆς διαφυλάξεως τοῦ στόλου τῶν νήσων καὶ ὑποπτευομένη τυχὸν ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου κατὰ τῶν Σπετσῶν, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, γράφει: «Ἐπειδὴ ἡ νῆσος Σπετσῶν δυναμένη δυσκόλως νὰ φυλαχθῇ ἀπὸ μίαν ἐνδεχομένην ἐπιδρομὴν τῶν ἐχθρικῶν στόλων, χωρὶς τὴν ναυτικὴν δύναμιν... ἐκτὸς τῶν δεκαὲξ μικρογωλεττῶν αἱ ὁποῖαι διετάχθησαν νὰ συμφωνηθοῦν διὰ νὰ προφυλάττωσιν ἐκεῖ, διατάττεται τὸ ὑπουργεῖον νὰ διορίσῃ ὡς πεντήκοντα ψαριανὰ καὶ ἄλλα μύστικα, διὰ νὰ ἔλθουν εἰς Σπέτσας... νὰ μένουν παραπλέοντα... ἕως οὗ διασκεδασθῇ ἡ ὑποψία τοῦ κινδύνου»[67].

Δυνάμει τῆς διαταγῆς ταύτης, τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἀπευθύνεται[68] πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν τῶν Ψαριανῶν ζητὸν τὴν ἐφαρμογήν της, οὗτοι δὲ ἀπαντοῦν[69] ὅτι ἔδωσαν τὰς σχετικὰς ὁδηγίας πρὸς ἅπαντας τοὺς ὑπ' αὐτῆς

τελοῦντας ναυτικοὺς νὰ μεταβῶσιν εἰς Σπέτσας, ὅπερ καὶ ἐγένετο ἐντὸς ἐλαχίστων[70] ἡμερῶν.

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις παρὰ τὴν πενιχρότητα τῶν πολεμικῶν της δυνάμεων, τοσοῦτον ἔκρινε ἀναγκαία τὴν διαφύλαξιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, ὥστε ἀπέστειλε διὰ τὴν φρούρησιν τούτων 10.000 ἄνδρας. Ἐν προκειμένῳ, ὁ Δ. Κόκκινος γράφει: «Δὲν ἦτο δὲ ἐγωϊστικὴ αὐτὴ ἡ πρόνοια διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν δύο νήσων, διότι ἂν ὁ ἐχθρὸς κατώρθωνε νὰ τὰς κυριεύσῃ, ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν θὰ ὑφίστατο δεινότατον πλῆγμα ἐκ τῆς ἀπωλείας τῶν ναυτικῶν του βάσεων»[71].

2. Διαδιδομένης τῆς ἐξ Αἰγύπτου ἀφίξεως τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Ἑλλάδι τουρκοαιγυπτιακῶν στρατευμάτων, ἄγνωστος ἐπιστολογράφος, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Ἱππίνον — προφανῶς τὸν Ναύαρχον — ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «καλῶς γνωρίζεις πόσην καὶ πόσην μεγάλην σημασίαν θὰ εἶχε τὸ νὰ ἐμποδισθῇ ἡ ἄφιξις αὐτῆς τῆς ἰσχυρᾶς ἐπικουρίας πρὸς τὸν Ἰβραὴμ Πασσᾶν. Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἤθελε παράσχει μεγάλην ὠφέλειαν εἰς τοὺς ἀγωνιστὰς τῆς ξηρᾶς. Φώναζε, κραύγαζε ὅσον δύνασαι, ὅπως ὁ Ἑλληνικὸς Στόλος ἀναλάβῃ νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο τὸ σχέδιον... Οἱ θρίαμβοι τοῦ στόλου θὰ εἶναι οἱ ἀληθεῖς πρόδρομοι τῶν θριάμβων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς, ἀλλὰ πρέπει νὰ τοὺς ἐπιδιώξουν καὶ νὰ τοὺς ἐξασφαλίσουν... ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις δέον νὰ καταβάλῃ πᾶσαν προσπάθειαν καὶ νὰ μεταχειρισθῇ ὅλα τὰ μέσα της πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου, ἵνα παρακωλήσῃ τὴν ἄφιξιν τῶν ἐπικουριῶν καὶ ἐπέλθῃ ἐκ τούτου ὁ ὄλεθρος τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ...»[72], [73].

3. Ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Ζακύνθου, διὰ τῆς ἀπὸ 29/11 Μαΐου 1825 ἐπιστολῆς της πρὸς τὸν ἐν Νεοκάστρῳ εὑρισκόμενον ναύαρχον Ἀναστάσιον Τσαμαδόν, ἔγραφε: «...Ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἡ Ἑλλὰς ἀνεγνώρισε μέχρι τοῦδε τὴν σωτηρίαν της, ὡς καὶ ἐφεξῆς θέλει γνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν της καὶ δόξαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τοὺς σκέπτοντας ὥρωας τὴν θαλάσσιόν της δύναμιν...»[74].

4. Κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1825 ἡ ἐν Ζακύνθῳ τριμελὴς Ἐπιτροπή, διαπιστώνουσα ὅτι ἡ ἐν Ἑλλάδι ὑφισταμένη κομματικὴ διαίρεσις ἐγκυμονοῦσε κινδύνους διὰ τὴν ἐπιτυχῆ πορείαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κρούουσα, ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, τοὺς φοβεροὺς κινδύνους, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων εἰς τοὺς Α. Μιαούλην καὶ τὸν ἀντιναύαρχον Α. Τσαμαδόν: «Μέλλοντες νὰ σᾶς γνωστοποιήσωμεν ἀκριβῶς περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἀποβλέπουν τὸ συμφέρον καὶ τὴν τύχην τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τὸ ὁποῖον καιρίως ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀξίαν, ἀπὸ τὴν φρόνησιν καὶ ἀπὸ τὸν ἄδολον πατριωτισμόν σας...»[75].

Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ζακύνθου ἀνεγνώριζον ἀπεριφράστως ὅτι αἱ τύχαι τῆς Ἑλλάδος εὑρίσκοντο εἰς χεῖρας τῶν νήσων καὶ τῶν ναυάρχων των.

5. Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ἀναγνωρίζων τὴν συμβολὴν καὶ τὴν ἀποτελεσμα-

τικότητα τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Διονύσιον Ρώμαν, διὰ τῆς ἀπὸ 3.8.1825 ἐπιστολῆς του, ἔγραφε: «παρακαλεῖσθε λοιπὸν καὶ παρ' ἐμοῦ καὶ παρ' ὅλων τῶν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν μου ὁπλαρχηγῶν νὰ λάβητε τὴν ἀπαιτουμένην πρόνοιαν καὶ κηδεμονίαν, διὰ νὰ εὑρεθῇ ὁ τρόπος, ὁποῦ τὰ χρήματα νὰ μὴ ἐξοδεύωνται εἰς πράγματα ἐπουσιώδη, ἀλλὰ εἰς τὴν Ναυτικὴν δύναμιν... οἱ ἐχθροὶ ἀπὸ τὸ μέρος τῆς στερεᾶς ἠμποροῦν νὰ εἰσβάλουν εἰς Πελοπόννησον. Μένει λοιπὸν νὰ βοηθηθῇ αὐτόθεν καὶ νὰ ὁδηγηθῇ πρεπόντως ἡ Ναυτική μας δύναμις, διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν δευτέραν ἀποστολὴν τοῦ αἰγυπτίου Σατράπου...»[76].

6. Ὅτε, κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ 1825, ἡ ὑπὸ τὸν Κιουταχῆ στρατιὰ ἠπείλει τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, μὲ κίνδυνον περαιτέρω προωθήσεως τοῦ ἐχθροῦ εἰς Μεσολόγγιον, τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα δι' ἐγγράφων του πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας ἐζήτει τὴν ἄμεσον ἔκπλευσιν τῶν νησιωτικῶν πλοίων «τὰ ὁποῖα, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐμψυχώνουν τοὺς ἐδικούς μας, τοὺς κρατοῦν ἐλευθέραν τὴν εἴσοδον τῶν τροφίμων, νεκρώνουν τοὺς ἐχθρούς, ἠμποροῦν ἀκόμη νὰ ἐμποδίσουν καὶ πολλὰ κινήματα τοῦ ἐχθροῦ ὁποῦ διὰ θαλάσσης ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ μεταβιβάζων στρατεύματα καὶ τροφὰς ἀπὸ τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο μέρος...»[77].

Ἡ ἡγεσία λοιπὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος πέραν τοῦ ὅτι ἀναγνωρίζει τὴν μεγίστην συμβολὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὴν παρακώλυσιν τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων καὶ τῶν κινήσεών των, ἀναγνωρίζει συγχρόνως καὶ τοὺς εὐεργετικοὺς ψυχολογικοὺς ἀντικτύπους ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τῶν στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς, τὰ ὁποῖα «ἐμψυχώνουν», ἐνῷ ἀντιστρόφως ἅμα τῇ θέᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, οἱ ἐχθροὶ «νεκρώνουν».

Ἡ μεγίστη δὲ αὕτη συμβολὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ἐπὶ τῆς διατηρήσεως τοῦ ἀκμαίου ἠθικοῦ ἐπὶ τῶν δυνάμεων τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς περαιτέρω ἐνισχύσεως τούτου, ὑπῆρξεν οὐχὶ εὐκαταφρόνητος εἰς τὴν διεξαγωγὴν καὶ τὴν αἴσιον ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος, ὡς τοῦτο διεπιστώθη εἰς τὰς ἀνωτέρω παρατεθείσας ἐκκλήσεις πρὸς παροχὴν ναυτικῆς βοηθείας.

Ἕκτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1826).

1. Μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὑπαρχουσῶν πληροφοριῶν ὅτι ὁ ἐχθρὸς σκοπεύει νὰ κινηθῇ κατὰ τῶν ναυτικῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος, σκοποῦσα τὴν προστασίαν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως καὶ τῶν νήσων τούτων, ἀπηυθύνθη[78] διὰ διαταγῆς της πρὸς τὴν ἐν Αἰγίνῃ Ἐπιτροπὴν τῶν Ψαριανῶν, διατάσσουσα τὴν μετοίκησιν τῶν κατοίκων τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν εἰς Ὕδραν, γράφουσα: «Ἀφοῦ ὁ ἐχθρὸς ἐκρήμνισε τὸν διὰ ξηρᾶς προμαχῶνα τῆς Ἑλλάδος, σκοπεύει... νὰ ρίψῃ τὰς δυνάμεις του ὅλας καὶ ἐναντίον τῶν θαλασσινῶν προμαχόνων τῆς πατρίδος, Ὑ-

δρας καὶ Σπετσῶν· αἰσθανομένη ἡ Διοίκησις ὅτι ἂν εὐδοκιμήσῃ τὸ κίνημα τοῦτο τοῦ ἐχθροῦ, ὁ τέλειος ἐξολοθρευμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶναι ἄφευκτος, βλέπει μὲ ἄκραν της εὐχαρίστησιν τὰς μεγάλας ἑτοιμασίας· καὶ τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος μέγαν ἐνθουσιασμὸν τῶν ναυτικῶν τούτων δύο νήσων... εἶναι ἐπίσης ἀληθινόν, ὅτι ἂν ἐνδυναμώσωμεν τὴν Ὕδραν ὅσο πρέπει, κἀνὲν μέρος δὲν ἔχει πλέον νὰ φοβηθῇ, ποτέ, καὶ ὁ ἐχθρὸς ἀντὶ νὰ ψάλλῃ τὰ ἐπινίκεια, θέλει βέβαια ἄλλοι νὰ ψάλλουν τὰ ἐπιτάφια... νὰ μετοικήσουν ὅλοι συμφάμελλοι εἰς Ὕδραν... γενναῖοι ψαριανοὶ ἐκεῖ συναγωνιζόμενοι μὲ τοὺς ἀνδρείους συναδέλφους σας ὑδραιοσπετσιῶτας, καὶ ἄλλους ὁμογενεῖς, θέλετε συντελέσει καὶ τώρα εἰς τὴν σωτηρίαν καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ ἔθνους... λέγομεν εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ ἔθνους ἐπειδὴ τὸ ἔθνος εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς Ὕδρας θέλει εὕρει τὴν σωτηρίαν του, καὶ εἰς τὴν φθοράν της, ὃ μὴ γένοιτο, τὴν φθοράν του...».

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου προκύπτει πασιδήλως ἡ σημασία καὶ ἡ συμβολὴ τῶν τριῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα.

Ἡ Διοίκησις δὲν ἐδίσταζε νὰ ταυτίζῃ τὸ Ἔθνος μετὰ τῆς Ὕδρας καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ὡς σωτηρίαν τοῦ Ἔθνους, ἐνῷ τὴν καταστροφήν της, ἰσοδυναμοῦσαν μὲ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἑλλάδος! Ὕδρα = Ἑλλὰς καὶ Ἑλλὰς = Ὕδρα. Σωτηρία Ὕδρας = Σωτηρία τῆς Ἑλλάδος καὶ Καταστροφὴ τῆς Ὕδρας = Καταστροφὴ τῆς Ἑλλάδος.

Δὲν νομίζομεν ὅτι δέον νὰ σχολιάσωμεν περαιτέρω τὸ τόσον εὐγλώττως ὁμιλοῦν κείμενον τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, ἀρκούμενοι μόνον εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Γ. Γερβίνου γραφέν[79]: «ἡ Ὕδρα ἦτο τὸ τελευταῖον προπύργιον τῆς Ἑλλάδος, καὶ ταύτης πεσούσης ἡ πτῶσις τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἦτο ἄφευκτος».

2. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐπέδρα ἀνυψωτικῶς ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τῶν στρατευμάτων μιας ὅλης ξηρᾶς. Τοῦτο ρητῶς ὁμολογεῖται καὶ εἰς τὴν ἀπὸ 19.7.1826 ἐπιστολὴν τῶν προκρίτων τῆς Ρούμελης, τῶν ἱεραρχῶν τῶν Θηβῶν καὶ τῶν Μεγάρων, οἱ ὁποῖοι ἀπευθυνόμενοι πρὸς τὴν ἐν Αἰγίνῃ Ἐπιτροπὴν τῶν Ψαρῶν καὶ ζητοῦντες ἐνισχύσεις διὰ τὴν προστασίαν τῆς Σαλαμῖνος καὶ Ἐλευσῖνος, ἔγραφον: «...προχθὲς εἰς ἕνα πόλεμον ὅπου συνεκροτήθη εἰς Ἐλευσίνα πολὺ ὠφέλησεν ἡ παρουσία τοῦ πολεμικοῦ πλοίου τοῦ... ἔφερε θάρρος μεγάλο εἰς τοὺς ἐδικούς μας, καὶ δειλίαν εἰς τοὺς ἐχθρούς...»[80].

Ἕβδομον ἔτος τοῦ ἀγῶνος (1827).

1. Εἰς τὴν ἀπὸ 3 Ἀπριλίου 1827 ἐπιστολὴν[81] τοῦ ναυάρχου Κόχραν, πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, δι' ἧς οὗτος ἐζήτει ὅπως ἑτοιμάσωσι τὸν ἀναγκαῖον στόλον διὰ τὴν μεταφορὰν στρατοῦ εἰς τὴν

πολιορκημένην Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, ἔναντι τῆς ὑπ' αὐτοῦ πληρωμῆς τοῦ ἡμίσεος τοῦ μισθοῦ τῶν ναυτῶν καὶ τῶν ζωοτροφιῶν, αἱ νῆσοι ἀπήντησαν[82] «ἡμεῖς ἔχομεν τὰ πάντα ἕτοιμα, εἴτε πλοῖα εἴτε ἀνθρώπους, ὅσα χρειάζονται διὰ τὴν ἐκστρατείαν... χωρὶς νὰ λάβωμεν ἄλλην πληρωμήν, εἰμὴ τὴν πληρωμὴν τῶν ναυτῶν καὶ τῶν ζωοτροφιῶν» καὶ ἐδέχθησαν μὲ ἐνθουσιασμόν[83] τὸν σημαντικὸν μετριασμὸν τῶν δαπανῶν τὰς ὁποίας ἤδη εἶχον ἀποστείλει εἰς τοῦτον. Ἡ οἰκονομική των ἀφαίμαξις εἶχε ὑπερβῆ πλέον τὰ ἔσχατα ὅρια τῆς ἀντοχῆς των καὶ τούτου ἕνεκα δὲν ἠδύναντο νὰ διαθέσωσι δωρεὰν εἰμὴ μόνον τὰ πλοῖα των.

Μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς αἱ νῆσοι ἵσταντο παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς μαχομένης Πατρίδος ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς ὁποίας προσέφερον πέραν τῶν δυνατοτήτων των. Τοῦτο δὲ ὑπεγράμμιζον καὶ οἱ πληρεξούσιοι τῶν νήσων, εἰς τὰς πρὸς τὴν Γ' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἀναφοράς των, γράφοντες: «αἱ τρεῖς ναυτικαὶ νῆσοι, τῶν ὁποίων τὸ πρόσωπον παριστῶμεν ἡμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι, πιστεύουν καὶ καυχῶνται πασιφανῶς, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος συνετέλεσαν σημαντικῶς καὶ συντελοῦν ἀδιακόπως εἰς αὐτὸν καὶ μὲ προσωπικὰς ἐκδουλεύσεις καὶ μὲ χρηματικὰς καὶ κτηματικὰς θυσίας. Πιστεύουν ὅτι ἐξεπλήρωσαν τὸ πρὸς τὴν Πατρίδα χρέος των ἀναλόγως, μᾶλλον δ' εἰπεῖν ὑπεράνω τῆς καταστάσεως καὶ δυνάμεως, τὰς ὁποίας ἡ τύχη εἴτε ἡ βιομηχανία ἐχορήγησεν εἰς αὐτάς...»[84].

Ἡ Ἑλλὰς ὅμως, ἔχει εἰσέτι ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς ἔστω καὶ ἐξηντλημένης οἰκονομικῆς δυνάμεως τῶν νήσων. Κρίνεται ἐπιβεβλημένον, ἐν ἔτει 1827, νὰ γίνουν τρεῖς ἐκστρατεῖται, μὲ στόχους τὴν Ἀνατολικήν, καὶ Δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην. Καὶ αὖθις αἱ νῆσοι καλοῦνται νὰ προσφέρουν χρήματα[85]. Ἡ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 290 ἐγγράφου της γράφει πρὸς τοὺς Ὑδριώτας: «...ἡ Κυβέρνησις γνωρίζουσα πραγματικῶς ὅτι μόνον ἡ εὐγένειά σας καὶ οἱ συνόδελφοι Σπετζιῶται δύνασθε νὰ αἰσθανθῆτε τὴν μεγάλην ταύτην ἀνάγκην καὶ τὸ σπουδαῖον τοῦ πράγματος, ἀποτείνεται πρὸς ὑμᾶς... καὶ σᾶς προσκαλεῖ νὰ ἐνεργήσετε ἀπὸ τοὺς εὐκαταστάτους τῶν δύο νήσων δάνειον... δέκα χιλιάδων ταλλήρων... Ἡ Κυβέρνησις ἔχει ὅλην τὴν πεποίθησιν ὅτι... θέλετε συντρέξει μετὰ προθυμίας καὶ εἰς τὴν παροῦσαν μεγάλην ἀνάγκην αὐτῆς...»[86].

2. Μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς οἱ ἡρωϊκοὶ ναυμάχοι τῶν τριῶν νήσων ἵσταντο παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ἀγωνιζομένου Ἔθνους, ἔστω καὶ ἂν ἐν τῷ μεταξύ, λόγῳ τοῦ ἑξαετοῦς ἀγῶνος εἶχον ἐξαντληθῆ οἰκονομικῶς.

Οὕτως, οἱ πρόκριτοι τῆς νήσου τῶν Σπετσῶν ἀπευθυνόμενοι δι' ἀναφορᾶς[87] των πρὸς τὴν Γ' ἐν Ἑρμιόνῃ Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, ἔγραφον μεταξὺ ἄλλων: «Ἐπειδὴ καὶ ὁ ἐχθρὸς μέλλει νὰ προσβάλῃ μὲ δυνατωτέρας παρ' ἄλλοτέ ποτε δυνάμεις ἀπὸ θαλάσσης... διότι μὲ ἐκεῖνα[88] καὶ τὰ ἐνταῦθα πλοῖα τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων εὑρισκόμενα... ἐλπίζομεν νὰ σώσωμεν κ' ἐφέτος τὴν

Ἑλλάδα ἀπὸ τὰς ἀναποφεύκτους καὶ ὅσον οὔπω καταδρομὰς τοῦ ἐχθροῦ...».

Ἡ ἀνυστερόβουλος σκέψις τῶν νήσων ἦτο νὰ σώσουν τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἑδραιώσουν ἔτι περαιτέρω τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀνεξαρτησίας της.

3. Τὸ ἔτος 1827 εὑρίσκει τὸ ἀγωνιζόμενον Ἔθνος εἰς δεινοτάτην θέσιν. Τὸ ἡρωϊκὸ Μεσολόγγι ἔχει ἤδη ὑποκύψει. Ἡ Ἀνατολικὴ καὶ Δυτικὴ Ἑλλὰς ὡς καὶ τὸ ἥμισυ τῆς Πελοποννήσου ἔχουν ὑποταχθῆ εἰς τὸν Αἰγύπτιον Ἰμπραὴμ Πασσᾶ. Ὁ περὶ τὸν Ἀπρίλιον καταπλεύσας εἰς τὸ Φάληρον ἡνωμένος στόλος τῶν τριῶν νήσων, προκειμένου νὰ παράσχῃ συνδρομὴν εἰς τοὺς ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν πολιορκουμένους Ἕλληνας, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιφέρῃ οὐσιαστικὸν ἀποτέλεσμα. Ὁ Ναύαρχος Κόχραν, ὅστις ἡγεῖτο τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, λαβὼν ἀνὰ χεῖρας τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν λέγει πρὸς τοὺς στρατιώτας: «Ὅστις ἐξ ὑμῶν στήσει τὴν σημαίαν ταύτην ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, θέλει λάβει βραβεῖον χίλια δίστηλα, τὸ δὲ συνοδεῦον τὸν φέροντα τὴν σημαίαν σῶμα δεκακισχίλια»[89].

Δυστυχῶς ὅμως ἡ Ἑλληνικὴ σημαία δὲν ἐπέπρωτο τότε νὰ κυματίσῃ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βράχου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ κρηπίδωμα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας καὶ τὸ λίκνον τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ. Τὴν 24ην Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, οἱ πολιορκούμενοι Ἕλληνες ἀποδεκατιζόμενοι ἐκ τῆς ἀσιτίας ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκολογήσουν[90]. «Τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν παροιμίαν, ἵσταντο ἐπὶ ξηροῦ· μόνοι οἱ Ὑδραῖοι, Σπετσῶται καὶ Ψαριανοὶ δὲν εἶχαν εἰσέτι κύψῃ τὸν αὐχένα»[91].

Τὸ πρόβλημα λοιπὸν τῆς Ἑλλάδος, λήγοντος τοῦ ἔτους τούτου, ἦτο πρόβλημα ὑπάρξεως αὐτῆς τῆς ἰδίας, καθ' ἃ ἔγραφε καὶ ὁ Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Γ' τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως Γ. Σισίνην, τονίζων μεταξὺ ἄλλων ὅτι: «...ἐκ βάθους ψυχῆς καθικετεύω τὸν Ὕψιστον νὰ μᾶς ἐξαποστείλῃ καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὰ μέσα νὰ στηρίξωμεν τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ὥστε ἀκόμη ὀλίγους μῆνας νὰ ἀνθέξῃ ζῶν καὶ ἐνεργοῦν· τὸ δὲ λοιπὸν θέλει τὸ ἐκτελέσει ἡ θεία Πρόνοια...»[92].

Αὕτη λοιπὸν ἦτο ἡ ἀγωνία τοῦ «ἐξόχου Ἕλληνος πατριώτου καὶ πολιτικοῦ»[93], τοῦ ὁποίου «ἡ φυσιογνωμία... δεσπόζει τοῦ ὅλου κόσμου τοῦ ἀγῶνος»[94] καὶ ὅστις «εἶχε συλλάβει τὴν ἰδέαν τῆς ἀπολυτρώσεως πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Φιλικῶν[95].

4. Ἐκ τῆς παραθέσεως τῶν κειμένων ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, νομίζομεν ὅτι παρέσχομεν μίαν διαφωτιστικὴν εἰκόνα περὶ τῆς συμβολῆς τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων καὶ τοῦ στόλου των εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 21. Πάντα τὰ ἀνωτέρω κείμενα, εἰς ὅλους τοὺς τόνους ἐπισημαίνουν. ἀναγνωρίζουν καὶ ἐξυμνοῦν τὴν συμβολὴν ταύτην, ἥτις πράγματι ὑπῆρξε καθοριστικὴ διὰ τὴν αἰσίαν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν διατήρησιν τῆς πολιτικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀγωνιζομένου Ἔθνους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΚΑΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 255—256.
2. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, εἰς Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 276.
3. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῶν ἐπιστολῶν τούτων, εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 69—71.
4. Οὕτως ἀπεκάλει ὁ Θ. Κολοκοτρώνης τὸν στόλον τῶν νήσων, εἰς τὴν ἀπὸ ἐκ Τριπόλεως ἐπιστολήν του πρὸς τοὺς Ὑδραίους, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26.5.1821. Ἴδε ἐπιστολὴν εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 143.
5. Ἴδε ἐπιστολὴν εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 34.
6. Ἴδε τὰ «συνθήματα ἢ ἄρθρα», εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 217—219.
7. Ἴδε ἐπιστολὴν εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 37.
8. Ἴδε ἐπιστολὴν εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 41.
9. Ἴδε τὰς ἀπὸ 16.4.1821 ἐπιστολὰς ταύτας εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 22—26.
10. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 104—105.
11. Ἴδε Ι. Φιλήμονος, τόμ. Γ, σελ. 312.
12. Ἴδε ἐπιστολὰς προκρίτων Θηβῶν καὶ Π. Μαυρομιχάλη πρὸς τοὺς Ὑδραίους, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 12 καὶ 14 Μαΐου 1821, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 80—83.
13. Ἴδε τὴν ἀπὸ 23.5.1821 ἐπιστολὴν τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη πρὸς τοὺς προεστώτας τῆς Ὕδρας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 120—121.
14. Ἴδε τὴν ἀπὸ 30.9.1821 ἐπιστολὴν τοῦ Δ. Ὑψηλάντου πρὸς Ὕδραν καὶ Σπέτσας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 356—357.
15. Ἴδε τὴν πρὸς Ὑδραίους ἐπιστολὴν τοῦ Ὀδ. Ἀνδρούτσου, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 23 Μαΐου 1821, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 356—357.
16. Ἴδε ἀποστολὴν «ἀτζαλόπετρας» εἰς Θ. Κολοκοτρώνην, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 126—127.
17. Ἴδε τὴν ἀπὸ 10.6.1821 ἐπιστολὴν τῶν προκρίτων Ὕδρας πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 205—206.
18. Ἴδε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 47.
19. Ἴδε τὴν ἐπιστολὴν εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 19.
20. Ἴδε τὴν ἀπὸ 18.4.1821 ἐπιστολὴν Ὕδρας πρὸς Χίους εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 26—27.
21. Ἴδε τὴν ἀπὸ 20.4.1821 ἐπιστολὴν Ὕδρας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 30—31.
22. Ἴδε τὸ κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 19—21.
23. Ἴδε τὴν ἀπὸ 10.6.1821 ἐπιστολήν των, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 211—212
24. Ἴδε Π. Ὁμηρίδου, σελ. ΔΔΔΔ.
25. Ἴδε ὁλόκληρον ἐπιστολὴν εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ζ, σελ. 342—344.
26. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις κλπ., σελ. 160.

27. Ἴδε Α. Χατζηαναργύρου, τόμ. Α, σελ. 261.
28. Ἴδε Α. Χατζηαναργύρου, τόμ. Α, σελ. 265.
29. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, εἰς Π. Ὁμηρίδου, σελ. ΔΔΔΔΙΙ.
30. Ἴδε τὴν ἐκ Μεσολογγίου ἐπιστολὴν τῶν καπεταναίων τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25.2.1822, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 35—37.
31. Ἴδε ἐπιστολὴν τῶν καπεταναίων ἀπευθυνομένην ὁμοίως, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26. 2.1822, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 37.
32. Ἴδε ἐπιστολὴν προκρίτων Ὕδρας πρὸς τὸν στρατηγὸν Νικήτα Σταματελόπουλον, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 14.11.1822, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 627—628.
33. Εἰς τὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας στρατηγοὺς καὶ καπετάνιους ἐπιστολὴν των ἐν Τριπόλει, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 14.10.1822, οἱ Πρόκριτοι τῆς Ὕδρας ἔγγραφον, μεταξὺ ἄλλων: «...ἡ θεία χάρις ἐπιβλέπουσα τὰ εἰλικρινῆ πατριωτικὰ ἡμῶν φρονήματα μᾶς ἠξίωσε μὲ τὰ σιταγωγὰ ἡμῶν πλοῖα, ν' ἀντιπαραταχθῶμεν εἰς τὰς ὑπερόγκους θαλασσίους δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ὁσάκις ἠμπορέσομεν νὰ παρευρεθῶμεν, ἐματα ὡσαμεν τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ καὶ ἐνεφάνημεν νικηταί...». Ἴδε πλῆρες κείμενον ἐπιστολῆς ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 549—550.
34. Ἴδε ὁλόκληρον ἐπιστολὴν ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 48—50.
35. Ἡ Ὕδρα ἀπέστειλε πρὸς βοήθειαν τῆς Χίου 29 πλοῖα. Ἴδε ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Προσωρινὴν Διοίκησιν, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 170—171.
36. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 79.
37. Τὴν 3ην Μαΐου 1822 οἱ πρόκριτοι Ὕδρας ἀνταλλάσσουν πλάκας ἀργύρου μετὰ πυρίτιδος. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 153—154.
38. Ἴδε πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 22 Ἀπριλίου 1822 ἐπιστολῆς Α. Μαυροκορδάτου πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς νήσου τῶν Σπετσῶν ἐν Α. Ὀρλάνδῳ, τόμ. Α, σελ. 276, σημ. α, 277.
39. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς «Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου», τόμ. Ε, σελ. 175—176.
40. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Η, σελ. 27—28.
41. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀναφορᾶς ταύτης, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, (ἐπανέκδοσις τοῦ 1857), σελ. 225—226.
42. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀποφάσεως τοῦ Βουλευτικοῦ κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 23.6.1822, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, (ἐπανέκδοσις 1857), σελ. 47—48.
43. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀποφάσεως, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, (ἐπανέκδοσις 1857), σελ. 298.
44. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐγγράφου τούτου, εἰς «Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου», τόμ. Ε, τεῦχ. 2, σελ. 338—340.
45. Σ.τ.Σ. Οἱ Τσάμηδες κατοικοῦντες ἐν Ἠπείρῳ ἐτέλουν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Τούρκου Χουρσίτ Πασᾶ τῆς Ἠπείρου καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδιαιτέρως τῶν Σουλιωτῶν. Ἴδε πλείονα περὶ τούτου εἰς Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Α, σελ. 124—127.
46. Ἴδε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἰς Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Α, σελ. 173.
47. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 256.
48. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Γ, σελ. 256.
49. Ἴδε τὰς ἀποφάσεις ταύτας εἰς Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 280—289.
50. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγ-

γενεσίας, τόμ. Β, ἔκδοσις 1862, (περίοδος Β'), σελ. 679.

51. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις κλπ., σελ. 161.
52. Ἴδε Φ. Μπουμπουλίδου, σελ. 58—59.
53. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 20 Δεκεμβρίου 1823 ὡς ἄνω διακηρύξεως τῶν τριῶν νήσων, ἐν Α. Ὀρλάνδῳ, τόμ. Α, σελ. 436—440.
54. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 91—92.
55. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου, εἰς Δ. Σπανοῦ, σελ. 106—107.
56. Ἴδε Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 46.
57. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀρ.θ. β' 2328)29.6.1824 ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Α, σελ. 498.
58. Ὑπὸ τοῦ Φιλέλληνος Μάγερ.
59. Ἴδε πλῆρες κείμενον τῆς ὡς ἄνω ἐπιστολῆς, ἐν Α. Ὀρλάνδῳ, τόμ. Β, σελ. 28—29.
60. Κατὰ τὸν Α. Ὀρλάνδον «οἱ Σπετσιῶται καὶ πρὶν ἢ λάβωσι τὴν πρόσκλησιν ταύτην τῆς Κυβερνήσεως εἶχον ἑτοιμάσει τὰ πλοῖα των», ἴδε αὐτόθι, σελ. 29.
61. Σ.τ.Σ. Οὕτως ἀπεκάλουν οἱ Κρῆτες τοὺς ναυτικοὺς τῶν τριῶν νήσων εἰς τὴν ἀπὸ 30.12.1824 ἐπιστολήν των πρὸς τοὺς «Προκρίτους τῆς Θεοσώστου νήσου Ὕδρας». Ἴδε τὸ κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 574—575.
62. Ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. 3581/9.10.1824 ἔγγραφον τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι ,σελ. 386—387.
63. Ἴδε σχετικὴν προκήρυξιν τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως «πρὸς τοὺς γενναίους ναυάρχους καὶ ἀνδρείους ναύτας τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου», εἰς ἐφημερίδα «ὁ Φίλος τοῦ Νόμου», ἀριθ. φ. 45 τῆς 15.8.1824.
64. Ἴδε τὴν ἀπὸ 6.9.1824 ἐπιστολὴν τῶν προκρίτων Ὕδρας πρὸς τοὺς ναυάρχους καὶ ναύτας τοῦ στόλου, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 453—455.
65. Ἴδε τὴν ἀπὸ 24.9.1824 ἐπιστολὴν τοῦ Ναυάρχου Α. Μιαούλη πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 471—472 καὶ αὐτόθι τοῦ ἰδίου, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 26.9.1824, σελ. 473—476.
66. Ἴδε τὴν ἀπὸ 10.10.1824 κοινὴν ἀναφορὰν τῶν Ναυάρχων τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 493—494.
67. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ὑπ' ἀριθ. γ'/12694/27.9.1825 διαταγῆς τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 16—17.
68. Ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. γ'/5453/διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 17.
69. Ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. 91/α' Ὀκτωβρίου 1825 ἀναφορὰν τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ψαρῶν, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 18.
70. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 21.
71. Ἴδε Δ. Κυκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 203.
72. Σ.τ.Σ. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ περιεχομένου της φαίνεται ὅτι προήρχετο ἐκ προσώπου δυναμένου νὰ γνωρίζῃ — λόγῳ τῆς θέσεώς του — καλῶς τὰ πολεμικὰ ζητήματα τῆς Χώρας.
73. Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὑπὸ ἡμερομηνίαν 5.4.1825, ἴδε εἰς Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 360—365 καὶ συνέχειαν ταύτης, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 8.4.1825, αὐτόθι, σελ. 365—372.

74. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 477—480.
75. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 12 Ἀπριλίου 1825 ἐπιστολῆς τῆς ἐν λόγῳ Ἐπιτροπῆς, εἰς Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 382 — 385.
76. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς εἰς Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 627—631.
77. Ἴδε τὰ ἀπὸ 1 καὶ 16 Ἀπριλίου 1825 ἔγγραφα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 188 — 190.
78. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ὑπ' ἀριθ. 71/21.4.1826 διαταγῆς εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 121 — 122.
79. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Β, σελ. 291.
80. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, εἰς Κ. Νικοδήμου, τόμ. Β, σελ. 171 — 173.
81. Ἴδε ἐπιστολὴν Κόχραν ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 112.
82. Ἴδε ἐπιστολὴν τῶν Διοικητῶν τῆς νήσου Ὕδρας πρὸς Κόχραν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 28.3.1827, αὐτόθι, σελ. 125—126.
83. Ἴδε ἀντίγραφον ἐπιστολῆς τῶν προκρίτων Σπετσῶν πρὸς Κόχραν, αὐτόθι σελ. 127.
84. Ἴδε τὴν ἀπὸ 6 Ἀπριλίου 1827 ἀναφορὰν τῶν πληρεξουσίων τῶν τριῶν νήσων πρὸς τὴν Γ' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 137.
85. Περὶ τῶν γενομένων ἐν Ὕδρᾳ ἐράνων ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος, ἴδε ὀνομαστικὸν κατάλογον, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 361—472.
86. Ἴδε τὸ κείμενον τοῦ ὡς ἄνω ἐγγράφου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 2.8.1827, ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 262—263 καὶ ὅμοιον αὐτόθι, σελ. 267—268.
87. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου 1827 ἐν λόγῳ ἀναφορᾶς, ἐν Α. Ὀρλάνδῳ, τόμ. Β, σελ. 454, σημ. α.
88. Τὸ «ἐκεῖνα» ὑπονοοῦνται τὰ πλοῖα τὰ ὁποῖα θὰ ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ ναύαρχος Κόχραν, τὸν ὁποῖον οἱ Σπετσιῶται ἀνεζήτουν ὡς «θαλάσσιον ὁδηγόν». Ἴδε ὡς ἄνω ἀναφορὰν αὐτόθι, σελ. 455 καὶ τὴν ἀπὸ 6 Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπιστολὴν πρὸς Κόχραν, ἀφιχθέντος ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Πόρον τὴν 5ην Μαρτίου. Ἴδε σχετικῶς Α. Ὀρλάνδου, ἔνθ' ἀν., σελ. 460—463.
89. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 476.
90. Ἴδε Λ. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 483.
91. Ἴδε Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Β, σελ. 159.
92. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 14/26 Αὐγούστου 1827, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 276—278.
93. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, «Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821», σελ. 19.
94. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 695.
95. Ἴδε Λ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 695.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΠΩΣ ΕΞΕΦΡΑΣΘΗΣΑΝ ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΥΜΒΟΛΗΝ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΓΕΝΙΚΩΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΦΑΣΕΙΣ ΑΥΤΟΥ

Παράγραφος τριακοστὴ πρώτη

Αἱ περὶ τῆς συμβουλῆς τοῦ στόλου τῶν τριῶν νήσων διατυπωθεῖσαι ἀπόψεις τῶν συγγραφέων

Ἀνωτέρω προέβημεν εἰς τὴν παράθεσιν καὶ τὸν μικρὸν σχολιασμὸν τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἐγγράφων — ὅπου τοῦτο ἐκρίνετο ἀπολύτως ἀναγκαῖον — προκειμένου νὰ καταδείξωμεν τὴν μεγίστην συμβολὴν τῶν νήσων καὶ τοῦ πολεμικοῦ των στόλου εἰς τὸν ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνα τοῦ Ἔθνους.

Ἐκ τῆς παραθέσεως πλείστων ἐκκλήσεων - ἐπιστολῶν, τόσον τῶν διαφόρων διαμερισμάτων τῆς Χώρας, ὅσον καὶ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τῆς ἡγεσίας τοῦ ἐπαναστατημένου Ἔθνους μᾶς ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ λάβωμεν μίαν, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, εἰκόνα περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς συμβολῆς τῶν τριῶν νήσων εἰς τὴν αἰσίαν ἔκβασιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Νῦν, θὰ προβῶμεν εἰς τὴν παράθεσιν τῶν διατυπωθεισῶν γνωμῶν τῶν ἱστορικῶν συγγραφέων, ἐξ ὧν θὰ καταδειχθῇ ἡ ὁμόθυμος καὶ ἀπόλυτος συμφωνία τούτων, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν σημασίαν τῆς συμβολῆς τῶν νήσων εἰς τὸν ἀγῶνα. Εἶναι ἴσως, ἡ μοναδικὴ περίπτωσις, καθ' ἣν ἐπὶ ἑνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος ὑφίσταται τοσαύτη ὁμογνωμία, ἥτις μάλιστα συνοδεύεται ἀπὸ συμπίπτοντα ἐγκώμια καὶ ἀπὸ κατηγορηματικὰς διατυπώσεις.

Οὕτως, οἱ κάτωθι συγγραφεῖς γράφουν σχετικῶς.

1. Ε. Πρωτοψάλτης: Τὸ μέγεθος τῆς συμβολῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα κατανοοῦμεν καλύτερα, ἂν σκεφθῶμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες θαλασσοπόροι ἀπέφραξαν εἰς τὴν Τουρκικὴν Αὐτοκρατορίαν τοὺς εὐκόλους καὶ γοργοὺς δρόμους τῆς θαλάσσης καὶ οὕτω δὲν ἠδυνήθη αὕτη νὰ μεταφέρῃ ἐγκαίρως τὰς τεραστίας χερσαίας δυνάμεις της εἰς τὰς πρώτας ἑστίας τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος κατέστησεν ἀδρανῆ τὴν ὑπεροπλίαν τῆς Τουρκίας»[1].

Ὁ αὐτός : «Τὰ πλοῖα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐδημιούργησαν εἰς τὴν θάλασσαν μίαν ἰσχυρὰν δύναμιν κρούσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐτρομοκράτησαν τὸν ὀθω-

μανικὸν στόλον, ἐδέσποσαν εἰς τὸ Αἰγαῖον καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς ἐπαναστάσεως καὶ παρημπόδισαν τὴν ἀθρόαν μεταφορὰν τουρκικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεάν»[2].

Οὗτος δὲ ἀναφερόμενος εἰς τὴν πυρπόλησιν τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος ὑπὸ τοῦ Κ. Κανάρη εἰς Χῖον (17 — 6 — 1822) γράφει : «....Ἔκτοτε ὁ ἑλαφρὸς ἑλληνικὸς στόλος μὲ τὰ πυροπλικά του ἐδέσποζεν ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τῆς Κρήτης»[3].

2. Δ. Κόκκινος : «Χωρὶς τὴν Ὕδραν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λογαριασθῇ ὄχι μόνον ἡ συμμετοχὴ τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἀλλ' οὐδὲ κἂν καὶ ἡ ἐπανάστασις ὁλόκληρος. Διότι χωρὶς τὴν Ὕδραν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ σοβαρὸς λόγος περὶ ἑλληνικοῦ στόλου.... Ἐννοεῖται λοιπὸν ἡ ἀγωνιώδης προσπάθεια τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Πελοποννήσου, ποὺ δὲν διέθεταν τότε παρὰ ὀλίγας χιλιάδας ὅπλα, καὶ τῶν Σπετσῶν αἱ ὁποῖαι προσέφεραν ἀμέσως τὸν ἑλαφρὸν στολίσκον των, νὰ κινητοποιήσουν τὴν Ὕδραν»[4].

Ὁ αὐτός : «....Ἀλλὰ τὸ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐννοηθῇ χωρὶς τὰς τρεῖς νήσους συμμετεχούσας ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν ἀγῶνα, τὸ εἶχαν ἀντληφθῆ ὅλοι....»[5].

Ὁ αὐτός: «Χάρις λοιπὸν εἰς τὴν βοήθειαν τῶν Σπετσῶν ἡ πολιορκία τῆς Μονεμβασίας ἔγινε στενῆ, ἐξοικονομήθη ὁ ἐφοδιασμὸς εἰς τροφὰς καὶ πολεμοφόδια τῶν μαχομένων ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπεκλείσθησαν ἐντελῶς οἱ πολιορκημένοι....»[6].

Ὁ αὐτός, ἀναφερόμενος εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου τοῦ Νεοκάστρου ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου : «Αἱ θυσίαι.... τῶν ναυτικῶν ἔδωσαν εἰς τούτους τὴν ὑπεροχὴν ἐπὶ τῶν τῆς πολιορκίας καὶ ἀπεφασίσθη μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν ἡ παράδοσις τοῦ φρουρίου εἰς τοὺς Σπετσιώτας ὅταν θὰ ἔφθανεν ἡ ὥρα»[6α].

Ὁ Δ. Κόκκινος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν σημασίαν τοῦ στόλου γράφει: «Ἡ ἐπανάστασις θὰ ἐκρίνετο εἰς τὸ Αἰγαῖον... καὶ τοῦτο ἀπετέλει τὴν κυριωτέραν ἀνησυχίαν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς νήσους. Τὴν σημασίαν τῆς κυριαρχίας τῆς θαλάσσης τὴν κατενόουν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὄχι μόνον οἱ ναυτικοί, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κατὰ ξηρὰν ἀγῶνος....»[7].

Τέλος, οὗτος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν σημασίαν τῆς νίκης τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὴν Σάμον (Αὔγουστος 1824), δι' ἧς ἐματαιώθησαν τὰ σχέδια καταστροφῆς αὐτῆς, γράφει : «Ἡ μεγάλη σημασία τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης νίκης ἦτο ὅτι ἔκτοτε ἡ Τουρκία ἔπαυσε τὴν διὰ τοῦ ἰδίου της στόλου διεξαγωγὴν θαλασσίων ἐπιχειρήσεων καὶ ἐνεπιστεύθη τὸ μέλλον εἰς τὸν ἐκ τῆς Αἰγύπτου σύμμαχον μὲ σύμπραξιν μόνον τοῦ τουρκικοῦ στόλου καὶ ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ υἱοῦ τοῦ σατράπου τοῦ Καΐρου»[8].

3. Κ. Παπαρρηγόπουλος : «Ἐξ ὅλων δὲ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἡ τύχη τῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ θαλαάσσῃ ἐπαναστάσεως ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ στόλου,

ὅστις ἐνταυτῷ ἀπετέλει ἕνα τῶν κυριωτάτων προμαχόνων τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς»[9].

Ὁ αὐτός : «Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν «ἔστησαν λαμπρότατα τρόπαια ἐξαιρέτως δὲ κατὰ θάλασσαν ἀπὸ Ὕδρας καὶ Σπετσῶν ὁρμώμενοι»[10], αὗται δέ, μετὰ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν, «ἀπήρτισαν ἓν τῶν κυριωτάτων ὅπλων καὶ ἴσως τὸ κυριώτατον δι' οὗ ἀνεκτήθη ἡ ἀνεξαρτησία ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἐπαναστάσεως».

4. Σ. Τρικούπης : «Τρία ἀσήμαντα νησίδια ἀντιπαρετάχθησαν εὐτυχῶς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ὅλης τῆς Ἑλλάδος πρὸς μεγάλην καὶ παλαιὰν αὐτοκρατορίαν, καὶ κατήσχυναν στόλους χιλιάκις καὶ μυριάκις ἀνωτέρας δυνάμεως διὰ μόνον ἐμπορικῶν πλοίων, καὶ διὰ μόνον τῶν χρημάτων τινῶν τῶν κατοίκων»[11].

Ὁ αὐτός : «Ἀρκεῖ δὲ νὰ ρίψῃ τις τὸ βλέμμα ἐπὶ τὸν γεωγραφικὸν χάρτην τῆς Ἑλλάδος, ἵνα πεισθῇ ὅτι οἱ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων, ὅσον λαμπροὶ καὶ ἂν ἦσαν, ἀδύνατον ἦτο νὰ εὐδοκιμήσωσιν ἄνευ τῆς εὐτυχοῦς συμπράξεως τοῦ γενναίου τούτου ναυτικοῦ»[12].

5. Γ. Φιλάρετος : «.... ἴσως καὶ πλέον τῶν ἐν τῇ ξηρᾷ νικῶν συνετέλεσεν — ὑπονοεῖ τὸν στόλον — εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς γωνίας ταύτης τοῦ Ἑλληνισμοῦ»[13].

6. Δ. Σπανός : «Οἱ Ψαριανοὶ μὲ τὰς συχνὰς περιπολίας παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας κατώρθωσαν νὰ ματαιώσουν τοὺς σκοποὺς τῶν Τούρκων, εἰς τρόπον ὥστε οὐδὲν πλοῖον μὲ στρατιώτας ἀπέπλευσεν εἰς Πελοπόννησον καὶ Ἤπειρον»[14].

7. Θ. Κολοκοτρώνης : «....Οἱ Σπετζιῶτες καὶ οἱ Ὑδραῖοι μᾶς ἔστειλαν καὶ πολεμοφόδια καὶ πετζιὰ γιὰ τζαρούχια· μοῦ τὰ ἔστελναν ἐμένα καὶ ἐγὼ ἔδιδα ὅπου ἦταν ἀνάγκη»[15].

8. Ὁ Ἀντ. Μιαούλης, συνοψίζων τὰς ναυμαχίας καὶ τὰς νίκας τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, κατὰ τὸ ἔτος 1824, κατέληγε : «....αἱ ναυμαχίαι τούτου τοῦ ἔτους δὲν ἦσαν μήτε Ἰσθμικοί, μήτε Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες... ἦσαν ἐπιχειρήματα καὶ πόλεμοι ἀποφασιστικοὶ καὶ κρισιμώτατοι ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ τὸν ἀφανισμὸν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Τουρκίας, βλαφθεισῶν κατὰ μέγα μέρος.... ἐθραύσαμεν καὶ ἐβλάψαμεν καιρίως τὰς ναυτικὰς δυνάμεις τῶν Τουρκοαιγυπτίων, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐνεσπείραμεν τοιοῦτον φόβον καὶ πάταγον, ὥστε, ἐνῷ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους τούτου ἡ ἕνωσις τῶν Τουκοαραβικῶν στόλων ἀπέλπισαν τὴν σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ, τοὺς μὲν ἐχθροὺς ἐφέραμεν εἰς ἄκραν ἀπελπισίαν καὶ ἀμηχανίαν,... καὶ τὰς ἐλπίδας τῆς ἐλευθερίας ἐπαγιώσαμεν ἐπὶ βάσεων πλέον ἀκραδάντων τῶν πρότερον, ἐμπνεύσαντες καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς μαχιμωτάτους συναδέλφους καὶ συναγωνιστὰς ἡμῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος θάρσος καὶ εὐψυχίαν, καὶ καλητέρας ἐλπίδας διὰ τὸ μέλλον»[16].

9. Ὁ Σ. Μελᾶς γράφει εἰς τὸν πρόλογόν του : «Ἡ ἑλληνικὴ λευτεριὰ δὲν ξεπήδησε ἀπὸ τὰ βουνὰ μονάχα, τὰ καταφύγια τῆς λεβεντιᾶς, τ' ἀνυπόταχτα

κάστρα τῆς κλεφτουριᾶς. Σὰν ἄλλη πεντάμορφη Ἀφροδίτη, πρόβαλε, ἀστραφτερή, ἀπὸ τὸν ἀφρὸ τῶν κυμάτων τῆς Ἄσπρης θάλασσας γιὰ νὰ πλημμυρίσει τὶς στεριὲς μὲ τὸ μέγα κι' αἰώνιο φῶς της. Κι ὅποιος θἄθελε νὰ γράψει μιὰ ἱστορία τοῦ Εἰκοσιένα, ὄχι μὲ τὴ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν περιστατικῶν, μὰ κατὰ τὴν ἐσώτερη ἔννοιά τους, τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀξία τους, θἄπρεπε ν' ἀρχίσει ἀπὸ τὴ θάλασσα. Αὐτὴ — καὶ ἴσως μονάχη — κρατεῖ τὸ μυστικὸ τοῦ ἀπίστευτου θριάμβου τοῦ μικροῦ μας λαοῦ κατὰ τοῦ κολοσσοῦ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ θάλασσα στάθηκε πρωταγωνίστρια. Κι' ὄχι μονάχα στὸν ἀγῶνα τοῦ Εἰκοσιένα....»[17].

10. Ὁ Κ. Ἀλεξανδρῆς γράφει : «Εἶναι βεβαίως περιττὸν νὰ τονισθῇ ἅπαξ ἔτι, ὅτι χωρὶς τὴν ναυτικὴν δύναμιν, ποὺ ἐπετελέσθη ἀπὸ τοὺς ἐμπορικοὺς στόλους τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος νήσων, ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 θὰ εἶχε τὸ ἴδιον θλιβερὸν τέρμα καθὼς καὶ αἱ τόσαι προηγηθεῖσαι αὐτῆς ἐξεγέρσεις,.... Εἶναι ἀρκετὸν νὰ σκεφθῇ κανεὶς ὅτι, ἐὰν ὁ Ὀθωμανικὸς στόλος, ἔστω καὶ παρηκμασμένως καθὼς ἦτο τότε, εὕρισκε τὴν θάλασσαν ἐλευθέραν, θὰ ἠδύνατο εὐκόλως, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ προλάβῃ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κινήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀσκῶν στενὸν ἀποκλεισμὸν τῶν Ἑλληνικῶν παραλίων, ἀνεφοδιάζων τὰ παρὰ τῶν ἐπαναστατῶν πολιορκηθέντα φρούρια καὶ ἀποβιβάζων εἰς αὐτὰ ἐνισχύσεις, νὰ παρατείνῃ τὴν ἀντίστασίν των καὶ νὰ καταστήσῃ βάσεις ἐξορμήσεως κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Θὰ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ διακόψῃ κάθε ἐπαφὴν τῶν ἐπαναστατῶν πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐγίνετο ὁ ἀνεφοδιασμός των εἰς τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια καὶ ἡ ἐνίσχυσις εἰς ἄνδρας. Θὰ ἠδύνατο τέλος νὰ διακόψῃ καὶ τὰς συγκοινωνίας τῶν διαφόρων ἐπαναστατημένων τμημάτων τῆς Χώρας μεταξύ των, αἱ ὁποῖαι, λόγῳ τῆς φυσικῆς διαμορφώσεως τῆς Χώρας μας διεξήγοντο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς διὰ θαλάσσης, περιορίζων οὕτω τὴν ἐπανάστασιν εἰς μεμονωμένας καὶ ἀσυνδέτους πρὸς ἀλλήλας ἑστίας ἀνταρσίας»[18, 19].

Ὁ αὐτός : «....Τὰ ἐμπορικὰ ταῦτα πλοῖα, ἐξωπλισμένα διὰ πυροβόλων πρὸς ἄμυναν ἐναντίον τῶν πειρατῶν... θὰ μετατραποῦν, ὅταν ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, εἰς πολεμικά, οἱ δὲ εἰρηνικοὶ «καραβοκυραῖοι» καὶ «συντροφοναῦται» των εἰς ἀρηϊφίλους ναυμάχους. Οὕτω θὰ ἐξασφαλισθῇ καὶ ὁ θρίαμβος τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἡ ὁποία χωρὶς θαλασσίαν δύναμιν θὰ ἦτο ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν, καθὼς εἶχε συμβῆ εἰς ὅλας τὰς πρὸ αὐτῆς κατὰ τὸ διάστημα τῆς δουλείας σημειωθείσας, κατὰ ξηρὰν μόνον, ἐξεγέρσεις»[20].

11. Κατὰ τὸν Γάλλον Ἱστορικὸν Jurien de la Gravière, ὁ Ἑλληνικὸς στόλος διεδραμάτισε ρόλον ἀποφασιστικὸν κατὰ τὸν ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνα[21], οἱ δὲ μεταγενέστεροι ὀφείλουν νὰ ἀποδώσουν φόρον τιμῆς εἰς τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἐμμονὴν εἰς τὸν σκοπόν, ποὺ ἐπέδειξε τὸ Ἑλληνικὸν Ναυτικόν[22].

Ὁ αὐτός : «Ὅσον ἀφορᾷ ἐμὲ ἐθαύμασα πολὺ τοὺς Ἕλληνας ναυτικούς. Κατώρθωσαν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος των πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅλα τὰ σώματα τῶν Ἁρματωλῶν καὶ Κλεφτῶν.... Δὲν εἶμαι ἐχθρὸς τῆς Τουρ-

κίας, εἶμαι ναύτης ὅμως ἀκόμη συγκεκινημένος ἀπὸ τὰ θαυμάσια ἀνδραγαθήματα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀφηγούμενος αὐτὰ ἐν μέσῳ τῆς αἱματηρᾶς συμπλοκῆς ἀφίνω φωνὴν θαυμασμοῦ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος....»[23].

12. Ὁ Γ. Γεωργακόπουλος : «Παρὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν μέσων σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ βοήθεια, τὴν ὁποίαν ἐπανειλημμένως ἔφερεν εἰς τὸ πολιορκούμενον Μ ε σ ο λ ό γ γ ι ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἂν καὶ τὰ διατιθέντα πρὸς τοῦτο πλοῖα ἦσαν ὀλιγάριθμα. Πάντως ἡ βοήθεια αὐτὴ τοῦ στόλου συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπιβραδυνθῇ ἡ μοιραία πτῶσις καὶ νὰ σχηματισθῇ οὕτω ὅλον ἐκεῖνο τὸ ρεῦμα τῆς συμπαθείας ἐν Εὐρώπῃ διὰ τὸν θρυλικὸν ἡρωϊσμὸν τῶν πολιορκουμένων καὶ τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς «ἐξόδου» τὴν φρικαλέαν νύκτα τῆς 22 Ἀπριλίου 1826»[24].

13. Ὁ Π. Καρολίδης : «....ὁ στόλος μάλιστα τῶν Ψαριανῶν ἐξέτεινε τὰς κατὰ θάλασσαν ἐπιδρομικὰς στρατείας μέχρι τῶν παραλίων τῆς Συρίας. Καθόλου δὲ εἰπεῖν, ὁ τουρκικὸς στόλος, ὁ δυνάμενος δι' ἀποβιβάσεως ἰσχυροῦ στρατοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον νὰ κατανέγκη τὸ θανάσιμον πλῆγμα εἰς τὴν κοιτίδα τῆς ἐπαναστάσεως, ἀρχῆθεν τοῦ ἀγῶνος κατεδικάσθη εἰς ἀδράνειαν διὰ τοῦ ἐμπνευσθέντος αὐτῷ τρόμου ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν πυρπολικῶν.... Καὶ οὐ μόνον οὐδεμίαν ἐτόλμησε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀποβίβασιν στρατοῦ εἰς Πελοπόννησον, ἀλλ' οὐδὲ νὰ ἐπισιτίσῃ κατὰ τὸ 1822 τὸν ἐνταῦθα ὑπὸ λιμοῦ πιεζόμενον στρατὸν τοῦ Δράμαλη ἠδυνήθη.... Καὶ ἤδη κατ' οὐσίαν ἐλευθέρα οὖσα ἡ ἐπαναστατικὴ Ἑλλὰς ἐν ἁπάσῃ τῇ εἰρημένῃ περιοχῇ ἠδύνατο νὰ λάβῃ θέσιν ἐπιθετικὴν ἀπέναντι τῆς στρατιωτικῶς καὶ οἰκονομικῶς ἐπὶ τρία ἔτη ἐξαντληθείσης καὶ εἰς τελείαν ἀδυναμίαν περιελθούσης Τουρκίας καὶ μεταφέρουσα τὸ θέατρον τοῦ πολέμου εἰς Θεσσαλίαν καὶ Ἤπειρον καὶ Μακεδονίαν.... Ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἀπέβλεπεν πρὸ πάντων εἰς τὴν καθυπόταξιν τῶν δύο ἰσχυρῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ κέντρων τῆς ἐπαναστάσεως, Σάμου καὶ Ψαρῶν. Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς Σάμου ὁ κίνδυνος τῆς ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου καταλήψεως καὶ αὐτόσε μεταβιβάσεως στρατοῦ.... ἀπετράπη διὰ τῶν μεγάλων ἀγώνων τοῦ ναυάρχου Α. Μιαούλη καὶ τοῦ Κ. Κανάρη, ἐμπνεύσαντες πάλιν τρόμον τοῖς πολεμίοις διὰ πυρπολήσεων πλοίων ἐχθρικῶν.... ἀπετράπη δὲ καὶ ὁ ἕτερος κίνδυνος τῆς εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου προσεγγίσεως, καὶ μέχρι τοῦ χειμῶνος — ὑπονοεῖ τοῦ 1824 — ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος οὐδὲν διέπραξεν ἐξ ὧν ἠπείλει...»[26].

14. Ὁ Τρύφων Κωνσταντινίδης : «....ἡ ματαίωσις τῶν ἀποβατικῶν σχεδίων τοῦ ἀντιπάλου κατὰ τῶν κυρίων ναυτικῶν βάσεων τῶν Ἑλλήνων ἐν Ὕδρᾳ καὶ Σπέτσαις καὶ τῆς καρδίας τῆς ἑλληνικῆς ἀντιστάσεως τοῦ Ναυπλίου καὶ ἡ διάσωσις τῆς ἡρωϊκῆς Σάμου μέχρι πέρατος τοῦ Ἀγῶνος.... ἐπέτυχε ν' ἀποκόψῃ τὸν ἐφοδιασμὸν τῶν Πελοποννησιακῶν φρουρίων μέχρι τοῦ 1824.... Κατάληψις τῶν ναυτικῶν νήσων ἐσήμαινε κατάληψιν τοῦ πατρίου ἐδάφους καὶ ἐπομένως ἀπόπειραν διεξαγωγῆς περαιτέρω πολέμου ἄνευ πατρίδος, μέσων καὶ σκοποῦ....»[26].

15. Ὁ Κ. Νικόδημος, εἰς τὸ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ὑποβληθὲν ὑπόμνημά του, ἐν ἔτει 1872, περὶ τῶν λογαριασμῶν τῶν τριῶν νήσων, κατέληγε γράφων : «Ἐπὶ τέλους παρατηρῶ εὐσεβάστως Κύριε Ὑπουργέ, ὅτι ὁ Τοπὰλ Πασᾶς κατέπλευσεν εἰς Ψαρὰ μὲ τριάκοντα πέντε πολεμικὰ πλοῖα καὶ τριάκοντα σχεδὸν πλοιάρια, φέροντα στρατὸν χιλ. 28 καὶ κατεκυρίευσαν αὐτὰ εἰς ἡμέρας ἑπτὰ ἀπωλέσας στρατιώτας σχεδὸν χιλ. 12, ἀλλ' ἡ νίκη αὐτοῦ ἐλογίσθη καδμεία, διότι ἀντὶ νὰ κινήσῃ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐξ ἀδυναμίας ἐπέστρεψεν εἰς Μυτιλήνην καὶ ἐσώθη ἡ Ἑλλάς, οἱ δὲ λογαριασμοὶ τῶν Ψαριανῶν εἶναι γεγραμμένοι μὲ αἷμα....»[27].

16. Κ. Μένδελσων : «....Οὗτοι — ὑπονοεῖ τοὺς κατοίκους τῶν τριῶν νήσων — ἔμελλον νῦν νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ἀτρομήτους καὶ φοβεροὺς ἐχθροὺς τῶν Τούρκων. Παλαιός τις Ἕλλην ἤθελε τὰ μέγιστα ἐκπλαγῇ, ἂν τὸ μαντεῖον ἀπεκάλυπτεν αὐτῷ τὰ ὀνόματα τῶν νήσων, αἵτινες ἔμελλον νὰ προστατεύσωσί ποτε διὰ τῶν στόλων αὐτῶν τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὅμως ἡ φωτεινὴ αἴγλη, ἥτις κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους περιέβαλε τὰς Ἀθήνας καὶ τὰς Πλαταιάς, ἔμελε νὰ κοσμήσῃ μετὰ δύο χιλιετηρίδας τοὺς ἐρήμους καὶ φαλακροὺς βράχους τῆς Ψυρίας, τῆς Τιπαρήνου — ὑπονοεῖ τὰ Ψαρὰ καὶ τὰς Σπέτσας — καὶ τῆς Ὑδρέας· εἰς τὰς τρεῖς νήσους τῶν Ψαρῶν, τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Ὕδρας ἀνήκει ἡ τιμή, ὅτι ἐκέρδησαν τὸν κατὰ θάλασσαν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα...»[28].

Ὁ αὐτός : «....δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ τις, ὅτι ἡ ἐξέγερσις τῶν νήσων ὑπῆρξε σπουδαιοτάτη διὰ τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ θάλασσα ἦν τὸ στοιχεῖον ἐφ' οὗ ἠδύναντο νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐπὶ μακρὸν οἱ Ἕλληνες, καὶ τὰ «ξύλινα τείχη» ἔμελλον νὰ ἀποβῶσι πάλιν, ὡς ἐπὶ τῶν περσικῶν, τὸ σωτήριον ἐθνικὸν μέσον. Μεταβληθέντα εἰς καταδρομικὰ τὰ ἐμπορικὰ τῶν νησιωτῶν πλοῖα, ἐχρησίμευον εἰς ἐπέκτασιν τοῦ ἐπαναστατικοῦ προσηλυτισμοῦ ὅπου ἂν κατώκουν Ἕλληνες, εἰς ἀναρρίπισιν τοῦ θάρρους τῶν τρυχομένων καὶ εἰς κραταίωσιν τῶν νωθρῶν καὶ ὀκνούντων. Οὕτω μετήνεγκον τὴν ἐπανάστασιν εἰς Εὔβοιαν καὶ ἐκεῖθεν μικρότερον ἔτι εἰς τὸ Πήλιον... Ἐκεῖθεν διεδόθη ἡ φλὸξ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς Μακεδονίαν»[29].

17. Γ. Κριεζῆς : «Ἄνευ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ ναυτικοῦ τούτου — ὑπονοεῖ τῶν τριῶ νήσων — ὡς πάντες ὁμολογοῦσι, δὲν ὑπῆρχε σήμερον Βασίλειον Ἑλληνικόν»[30].

18. Α. Λιγνός : «Ὁμολογοῦμεν, ὅτι ὅσον καὶ ἂν ὑπερεῖχε τῶν δύο ἄλλων νήσων, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, τότε ἡ Ὕδρα, δὲν θὰ ἠδύνατο μόνη αὐτὴ νὰ διεξῆγεν ἐπιτυχῶς τὸν κατὰ θάλασσαν ἀγῶνα, οὔτε θὰ ἐτόλμα μάλιστα νὰ τὸν ἀνελάμβανεν, ἄνευ τῆς συμμετοχῆς τῶν δύο ἄλλων νήσων· Πολλῷ μᾶλλον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ τὸν διεξῆγεν ἑκατέρα τῶν ἄλλων χωριστὰ ἢ καὶ αἱ δύο ὁμοῦ. Καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι ὁμοῦ, ἠγωνίσθησαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους μὲ τὸν αὐτὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ μὲ τὴν αὐτὴν φιλοπατρίαν....»[31].

19. Γ. Γερβίνος : «....δοθέντος ἄπαξ τοῦ σημείου αἱ τρεῖς νῆσοι ἐπελήφθησαν τῆς ἐπαναστάσεως μετὰ τοσούτου ζήλου, ὥστε σχεδὸν ὅλον τὸν κατὰ θάλασσαν πόλεμον ἰδίᾳ δαπάνῃ ἐξηκολούθησαν, καὶ πλεῖσται τῶν εὐπορωτάτων οἰκογενειῶν ἐθυσίασαν τὴν περιουσίαν των, ἐνὶ δὲ λόγῳ καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι ἐθυσίασαν καὶ τὰ πλούτη ὅλα καὶ τὴν ἐπιρροήν των ὅλην ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς πατρίδος....»[32].

..20. Α. Ὀρλάνδος : «Ἡ πτῶσις τῶν φρουρίων Μονεμβασίας καὶ Νεοκάστρου ὀφείλεται πρὸ πάντων εἰς τοὺς Σπετσιώτας, διότι μόνη ἡ διὰ θαλάσσης ἐπίμονος πολιορκία ἔφερε τοὺς Τούρκους τῶν φρουρίων ἐκείνων εἰς ἣν περιῆλθον ἕνεκα τῆς πείνης ἐσχάτην ἀπελπισίαν»[33].

21. Θωμᾶς Γόρδων[34]: «Πόσον μέγας θὰ ἦτο ὁ θαυμασμὸς ἀρχαίου τινὸς Ἕλληνος, ἐὰν μαντεῖον τι προέλεγεν αὐτῷ, ὅτι οἱ ἔρημοι καὶ γυμνοὶ βράχοι τῆς Ἀπεριπίας Τιπαρίνου καὶ Ψυρῶν (ἀρχαίων ὀνομάτων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν) ἤθελον ποτὲ ὑπερασπίσει μετὰ τῶν στόλων των τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος ὡς αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Αἴγινα ἐπὶ τοῦ Περσικοῦ πολέμου»[35].

22. Δ. Βικέλας: «Οἱ πλοίαρχοι τῆς Ὕδρας, καὶ τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν ἐξεπροσώπησαν, δι' ὁρατοῦ τρόπου τινὰ καὶ συγκεκριμένου στοιχείου, τὸν γενικόν, τὸν πανελλήνιον χαρακτῆρα τῆς Ἐπαναστάσεως... ὅτε ἠκούσαμεν ὅτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι... ἀγωνίζονται ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος καὶ ὡρκίσθησαν ἢ νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἢ νὰ ἀποθάνωσιν, ἠλεκτρίσθημεν ὅλοι πολὺ περισσότερον ἢ ὅτε ἐμάθαμεν τοῦ Ὑψηλάντου τὸ κίνημα, ἢ καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου τὴν ἐξέγερσιν...»[36].

23. Ὁ Δ. Αἰνιὰν γράφει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του : «....κατώρθωσαν οἱ κατὰ θάλασσαν πολεμισταὶ τῆς Ἑλλάδος, ὄχι μόνον νὰ μὴν ἀφήσωσι τοὺς ὀθωμανικοὺς στόλους, νὰ πλησιάσωσι τὰ ἑλληνικὰ παράλια, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας νὰ καταδιώξωσι τούτους ὡς καὶ εἰς τὰς ὀθωμανικὰς θαλάσσας, καὶ νὰ ἐπιφέρωσι σημαντικωτάτας ζημίας εἰς τὸν ἐχθρόν. Ἐκ τούτου προῆλθεν, ὥστε τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα παρὰ τῶν Τούρκων καιχόμενα φρούρια νὰ πέσωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων.... νὰ καταστραφῇ δὲ καὶ ἡ τρομερὰ τοῦ Δράμαλη δύναμις· τὸ ὁποῖον ἔκαμε νὰ μὴ εἰσέλθωσι πλέον εἰς τὴν Πελοπόννησον ἄλλα Ὀθωμανικὰ στρατεύματα· διότι ἐθεώρουν ἄφευκτον τὸν ὄλεθρον αὐτῶν, ὡς μὴ δυνάμενοι νὰ προμηθευθῶσι τροφὰς διὰ τοῦ στόλου ἀπὸ τὴν θάλασσαν»[37].

24. Περατοῦντες τὴν ἐνδεικτικὴν ταύτην ἀναφορὰν μας, ὡς πρὸς τὰς ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἐξενεχθείσας ἀπόψεις ἐπὶ τῆς συμβολῆς τῶν τριῶν νήσων καὶ τοῦ στόλου των εἰς τὸν ἀγῶνα, κρίνομεν σκόπιμον νὰ παραθέσωμεν καὶ τὴν φωνὴν τῶν ἐνδιαφερομένων πρωταγωνιστῶν τοῦ ἀγῶνος. Οὕτως, εἰς τὴν πρὸς τὴν Βουλὴν ἀναφοράν των, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 9 Νοεμβρίου 1851, οἱ πρόκριτοι καὶ οἰκοκυραῖοι τῶν Σπετσῶν, ἔγραφον μεταξὺ ἄλλων : «Ἡ ἐθνικὴ ἱστορία, ἀπαύγασμα τῆς συνειδήσεως ὅλων τῶν Ἑλλήνων, μαρτυρεῖ τρανότατα τὰ λαμπρὰ καὶ πολλὰ τρόπαια, ὅσα ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος αἱ τρεῖς τότε ναυτικαὶ νῆσοι

ἔστησαν διά τε τῆς πολεμικῆς ἀνδρείας τῶν κατοίκων των, ὡς καὶ διὰ τῶν μεγάλων χρηματικῶν θυσιῶν, τὰς ὁποίας οἱ πρόκριτοι τῶν νήσων τούτων πρὸς τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος προκατέβαλον. Τοιαύτης πατριωτικῆς αὐταπαρνήσεως παράδειγμα, Σεβαστὴ Βουλή, οὐδὲν ἄλλο ἡ νεωτέρα τῆς Εὐρώπης ἱστορία παριστάνει.... Εἶναι δὲ ἤδη πασίδηλον, ὅτι ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν ἰδιοσυντηρήτων ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος θαλασσίων τούτων δυνάμεων, δύσκολος ἦτον ἡ κατὰ τῶν ὀθωμανῶν πάλη, καὶ ἡ νίκη ἀδύνατος.... Χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας οὐδενὸς τῶν ἰδιαιτέρων ἐφείσθημεν... Τὰ ἀποταμιεύματα τοῦ παρελθόντος, πολυετῶν μόχθων καὶ κινδύνων ἀξιόμισθος ἀμοιβή, τῆς παντοτεινῆς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἀπορίας τοῦ Δημοσίου ἕτοιμος ἐπίκουρος, παρέσχον ταμεῖον τοῦ αὐτοσχεδίου τούτου πολεμικοῦ ναυτικοῦ ἀκένωτον. Ἄνδρες, πλοῖα, χρήματα, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ ἐνεστώς, προσεφέρθησαν ὁλοκαυτώματα ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βωμοῦ τῆς πατρίδος....»[38].

Ταῦτα περίπου ἔγραφον[39] τρία ἔτη βραδύτερον καὶ οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας, διὰ τῆς πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν ἀναφορᾶς των.

25. Τέλος, ὁ Δ. Χατζηγιάννης[40] ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς Προέδρου τῆς Κεντρικῆς Ἑνώσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος καὶ ὡς ἀντιπρόεδρος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Διασκέψεως Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, εἰς τὴν Ἔκθεσιν Πορισμάτων, ὑποβληθεῖσαν εἰς τὴν 5ην Σύνοδον τῆς Εὐρωπαϊκῆς Διασκέψεως (7.4. 1964), ἱκανοποιῶν σχετικὸν αἴτημα αὐτῆς, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ὑφισταμένην συνεταιριστικὴν κίνησιν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, κατέληγε συμπεραίνων: «Οἱ ναυτικοὶ συνεταιρισμοὶ προσέφερον τὸν στόλον των εἰς τὴν μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Χωρὶς τὸν στόλον τοῦτον τὸ ἐγχείρημα τῆς Ἐπαναστάσεως δὲν θὰ ἦτο κατορθωτόν».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΚΑΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, σελ. 44.
2. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821, σελ. 26.
3. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, αὐτόθι, σελ. 36.
4. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 209—210.
5. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 204.
6. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 494.

6α. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 510.

7. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Α, σελ. 570—571.
8. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 467.
9. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 78.
10. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἐπιτομὴ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἀθῆναι 1969 (ἀνατύπωσις) σελ. 387, 444.
11. Ἴδε Σ. Τρικούπη, τόμ. Α, σελ. 110.
12. Ἴδε Σ. Τρικούπη, τόμ. Α, σελ. 113.
13. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, Ἡ Ἑλληνικὴ ναυτιλία κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως, σελ. στ΄.
14. Ἴδε Δ. Σπανοῦ, σελ. 63.
15. Ἴδε Θ. Κολοκοτρώνη, σελ. 71.
16. Ἴδε Ἀντωνίου Μιαούλη, Συνοπτικὴ ἱστορία κλπ., σελ. 89.
17. Ἴδε Σ. Μελᾶ, σελ. 7.
18. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 373—374.
19. Ἴδε Κ. Ἀλεξανδρῆ, Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις κλπ., σελ. 156—158.
20. Ἴδε Πρόλογον, Κ. Ἀλεξανδρῆ, σελ. 3—4.
21. Ἴδε J. DE LA GRAVIERE, σελ. 16.
22. Ἴδε J. DE LA GRAVIERE, σελ. 854.
23. Ἴδε Γ. Γεωργακοπούλου, σελ. 58, ἔνθα οὗτος ἀναφέρεται εἰς τὸν J. DE LA GRAVIERE.
24. Ἴδε Γ. Γεωργακοπούλου, σελ. 68.
25. Ἴδε Π. Καρολίδου, σελ. 43—44.
26. Ἴδε Τ. Κωνσταντινίδου, σελ. 384—386.
27. Ἴδε Κ. Νικοδήμου, Ὑπόμνημα, σελ. 11.
28. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 274.
29. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 282.
30. Ἴδε Γ. Κριεζῆ, σελ. στ΄.
31. Ἴδε Α. Λιγνοῦ, Πρόλογον.
32. Ἴδε Γ. Γερβίνου, τόμ. Α, σελ. 205.
33. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Α, σελ. 177, σημ. α.
34. Σ.τ.Σ. Δυστυχῶς, ἀναζητήσαντες τὴν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἱστορίαν

τούτου εἰς τὰς βιβλιοθήκας, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ τὴν ἀνεύρωμεν.

35. Ἴδε Ν. Κοτζιᾶ, σελ. 6.
36. Ἴδε Ἀνθολογία Ναυτικῶν κειμένων, σελ. 254.
37. Ἴδε «Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21», τόμ. Ε, σελ. 28.
38. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἀναφορᾶς, δι' ἧς ἐζητεῖτο παρὰ τῆς Βουλῆς ἡ ρύθμισις τῶν ὀφειλῶν τοῦ Δημοσίου πρὸς τὰς νήσους, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ', σελ. 233—237.
39. Ἴδε τὴν ἀπὸ 18.10.1854 ἀναφορὰν ταύτην, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 239—243.
40. Ἴδε τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὑποβληθεῖσαν Ἔκθεσιν ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἡ ἀξιοποίησις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου καὶ τὸ πρόβλημα τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν εἰς Ἐπιθεώρησι Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, ἔτους 1964, τεῦχ. Γ', σελ. 147—169 καὶ δὴ 167—168.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω διερευνήσεως τοῦ θέματος, καὶ δή: α) τὰ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως, β) τὰ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως, γ) τὰ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν, δ) τὰ τῆς δράσεως τοῦ στόλου, ε) τῶν γενομένων πρὸς τὰς νήσους ἐκκλήσεων πρὸς βοήθειαν, στ) τῶν παρατεθέντων ἱστορικῶν ἐγγράφων περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς συμβολῆς τῶν νήσων καὶ τοῦ στόλου των, καὶ τέλος τῶν ἀπόψεων τῶν συγγραφέων, καθίσταται πλέον ἢ δῆλον καὶ βέβαιον, ὅτι τῷ ὄντι ἡ συμβολὴ τούτων εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπῆρξε μεγίστη καὶ καθοριστική.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀνασκοπήσεως, ἐκτυλίσσεται ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἀδυσωπήτου ἀγῶνος, ἡ ἀκατάβλητος, ἡ διαρκὴς καὶ ἡ σφύζουσα πολεμικὴ δραστηριότης τῶν τριῶν νήσων. Προύχοντες, ναυμάχοι, πλοῖα, χρῆμα, λαὸς καὶ ψυχὴ τῶν νήσων, ἀπετέλεσαν τὸ γιγάντιον φρᾶγμα ἀναχαιτίσεως τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ δρᾶσις, αἱ ἐπιστολαί, τὰ κείμενα καὶ ἡ ἱστορία, ὁμιλοῦν ἀφ' ἑαυτῶν, μὴ ἐπιτρέποντα οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ βάθους καὶ τοῦ πλάτους τῆς ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων παρασχεθείσης βοηθείας διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος. Πολὺ φοβούμεθα ὅτι ἐὰν ἐκταθῶμεν περισσότερον ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δὲν θὰ ἀποφύγωμεν τὴν ταυτολογίαν.

Ἕν μόνον θέλομεν νὰ εἴπωμεν: Εἰς τὴν μακραίωνα ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὐδέποτε τόσον πολλοί, ὀφείλουν τόσα πολλά, εἰς τόσους ὀλίγους![1].

Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπεγραμμίσθη πολλάκις καὶ ἐντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου, ὁσάκις ἐγένετο λόγος περὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν τριῶν νήσων ἢ τῆς ναυτιλίας μας γενικώτερον.

Οὕτως, ἐν ἔτει 1896, ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς τριμελοῦς κοινοβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ναυτικῶν Κ. Παπαμιχαλόπουλος, ἀπευθυνόμενος δι' ἐκθέσεώς του πρὸς τὴν Βουλήν, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἐμπορικὴν ναυτιλίαν τῆς χώρας μας, κατέληγε γράφων: «...Ἔχομεν μεγίστην ὑποχρέωσιν καὶ εὐγνωμοσύνην πρὸς τὴν ναυτιλίαν, διότι αὕτη συνετέλεσεν εἰς τὸ πλεῖστον τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Πατρίδος ἐν τῷ ἐθνικῷ ἀγῶνι οὗ 1821»[2].

---

1. Σ.τ.Σ. Μεταχειριζόμεθα ἐδῶ κατ' ἀναλογίαν, τὴν περίφημη φρᾶσι τοῦ Πρωθυπουργοῦ τῆς Μ. Βρεταννίας Ο. Τσῶρτσιλ, σχετικὰ μὲ τὴν συμβολὴν τῆς ἀγγλικῆς ἀεροπορίας στὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.
2. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ Ἐκθέσεως, εἰς Παράρτημα Ἐφημερίδος τῆς Βουλῆς, (Β' Σύνοδος 1896), ἔτους 1896, σελ. 479.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΙΝΑ ΑΦΟΡΩΝΤΑ ΤΗΝ ΘΕΣΙΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ, ΤΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΝ ΚΑΙ ΤΑ ΥΠ' ΑΥΤΟΥ ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΥΠΕΡ ΑΥΤΗΣ ΜΕΤΡΑ, ΩΣ ΚΑΙ ΤΑΣ ΕΙΣ ΤΑΥΤΗΝ ΕΠΕΛΘΟΥΣΑΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Εἰσαγωγικά τινά περὶ τῆς γεωργίας ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας

1. Ἐν ἀρχῇ δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ συνεταιρικὴ ὀργάνωσις καὶ ἀνάπτυξις δὲν εἶναι τι τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐρευνηθῇ μεμονωμένως καὶ αὐτοτελῶς, διότι αὕτη συναρτᾶται ἐν πολλοῖς καὶ καθορίζεται ἀπὸ τὸ ὑφιστάμενον ἑκάστοτε μορφωτικὸν ἐπίπεδον τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, τὸ ἐπίπεδον ἀναπτύξεως τῶν τεχνολογικῶν μέσων, τὰ ὑπὸ τοῦ Κράτους λαμβανόμενα μέτρα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως, καὶ γενικῶς ἀπὸ τὸ ἐν γένει ἐπικρατοῦν ἐπίπεδον ἀναπτύξεως ὁλοκλήρου τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας.

Συνεπῶς, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, καὶ ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ, δέον νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς θέσεως τῆς γεωργίας γενικῶς ἐν τῷ ὑποδούλῳ Ἔθνει, πρὶν ἢ εἰσέλθομεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ θέματός μας, κατὰ τοὺς μεταπελευθερωτικοὺς χρόνους.

2. Ἡ γενικὴ παρατήρησις ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐν προκειμένῳ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι καθ' ὅλην τὴν μακραίωνα διάρκειαν τῆς δουλείας τοῦ Γένους, δὲν ὑπῆρξεν ἐκ μέρους τῶν λογίων καὶ τῶν διδασκάλων τούτου ἐνδιαφέρον διὰ τὴν γεωργίαν καὶ τοὺς λοιποὺς παραγωγικοὺς κλάδους. Βεβαίως τὸ «Κρυφὸ Σχολεῖον» ὑπῆρξεν, ἐδίδαξε καὶ διεφώτισε, πλὴν ὅμως δὲν ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ στραφῇ πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Καὶ ἐνῷ εἰς τὸ Σχολεῖον τοῦτο ἐσφυρηλατήθη ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ οἱ πόθοι τοῦ ὑποδούλου Ἔθνους δι' ἐλευθερίαν, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ὁ κύριος στόχος καὶ τὸ ὄνειρον τῶν Διδασκάλων τοῦ Γένους καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου τὸ ὑψιπετὲς ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐδημιούργησε Στοάς, Ἀκαδημίας, Μουσεῖα, Λύκεια, Γυμνάσια, Φιλολογικὰς Ἑταιρείας καὶ πλεῖστα

ὅσα Πνευματικὰ Κέντρα, ἐν τούτοις, τοῦτο ἀπέσχε τελείως τῆς γεωργικῆς παιδείας τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ἀγνοῆσαν[1] οὕτω τὸ γεωργικὸν παρελθὸν τῆς Χώρας, γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν εἰς τὴν νέκρωσιν[2] τῆς γεωργικῆς συνειδήσεως τοῦ Ἔθνους.

Ὡς σκιρτήματα προσεγγίσεως πρὸς τὴν γεωργικὴν καὶ βιομηχανικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν κατοίκων τοῦ ὑποδούλου Ἔθνους θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ὑπὸ τῶν Ζαγοριανῶν πρόθεσιν νὰ ἱδρύσουν εἰς τὴν Μονὴν Ρογκοβοῦ Κεντρικὴν Ἐπιστημονικὴν Σχολήν, εἰς τὴν ὁποίαν, πλὴν τῶν ἄλλων διδαχθησομένων, προετίθεντο «νὰ ἱδρύσωσι βιομηχανικὰ καταστήματα καὶ πλεῖστα ἄλλα ἐπωφελῆ ἔργα νὰ πράξωσι»[3], ὡς καὶ τὴν ἀποστολὴν νέων εἰς τὴν Εὐρώπην, δαπάναις τοῦ Χριστοφόρου Σακελλαρίου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1800, ἵνα οὗτοι σπουδάσουν κοινωφελέστερα μαθήματα καὶ βιομηχανικὰ ἔργα[4].

Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι ἡ διάδοσις τῶν γνώσεων ἐν τῷ ὑποδούλῳ ἔθνει ἠμποδίζετο, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως βιβλίων, γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν ἐπιβράδυνσιν τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος[5].

3. Ἐμφανεστέρα πως στροφὴ πρὸς τὴν σπουδὴν τῆς γεωργίας καὶ ἐπιδείξεως ἐνδιαφέροντος πρὸς αὐτὴν ἄρχεται ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁπότε ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Κ. Κούμα καὶ Δ. Φιλιππίδου[6] ἡ «Νεωτεριστικὴ Γεωγραφία».

Ἐν ἔτει 1820 ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν ἐκήρυττεν ὅτι: «...πᾶσα λοιπὸν πόλις, πᾶν πολίχνιον, πᾶσα μικρὰ κώμη καὶ ἀγρὸς πρέπει νὰ ἔχουν ἀνάλογα τῶν ἀναγκῶν τους ἐκπαιδευτήρια... Εἰς τὰ κοινὰ Σχολεῖα πρέπει νὰ διδάσκωνται οἱ μαθηταὶ τὴν Γεωπονίαν, ἤγουν πῶς νὰ γνωρίζουν τὴν ποιότητα τῆς γῆς, πῶς νὰ τὴν βελτιώνουν, νὰ τὴν ὀργώνουν, νὰ τὴν σπείρουν...»[7], ὁ δὲ δεύτερος, ἐν ἔτει 1817, ἔγραφεν ὅτι «ἡ Γεωργία καὶ ἡ Ἰατρικὴ φίλοι ὁμογενεῖς εἶναι οἱ δύο πρωτεύουσες Ἐπιστῆμες... Ἀπορεῖτε ὅπου δὲν βλέπετε αὐτῶν σχολεῖα;... Ἕνας μάλιστα ὅπου ἔχει ἀγροὺς ἔπρεπεν ἐξ ἀνάγκης νὰ εἶναι στολισμένος μὲ τὰ φῶτα τῆς Γεωργίας καὶ τῆς Ἰατρικῆς[8].

Ἐπίσης, ἐν ἔτει 1821, ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς συνίστα τὴν λῆψιν μέτρων πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας τῆς χώρας, γράφων: «ἀπὸ τὴν φροντίδα λοιπὸν τῆς γεωργίας πρέπει ν' ἀρχίσωμεν...»[9].

Πάντα ταῦτα ὅμως προϋπέθετον τὴν δυνατότητα γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως ἐκ μέρους τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, ἣν ὅμως οὗτοι ἐστεροῦντο κατὰ συντριπτικὴν πλειοψηφίαν. Οὕτω, διὰ τὴν πρὸ τοῦ 1821 περίοδον ἀναφέρεται ὅτι, ἐκ μὲν τῶν ἀνδρῶν μόλις τὸ 5 - 6% ἐγνώριζον γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν, ἐνῷ τὸ ποσοστὸν τῶν γυναικῶν ἦτο πλέον χαμηλότερον, ἀνερχόμενον εἰς 1%. Χαρακτηριστικῶς δὲ ἀναφέρεται[10] ὅτι εἰς τὴν ἀνεπτυγμένην πως Ζαγοράν, ἐπὶ τῶν τριῶν χιλιάδων γυναικῶν, μόνον μία γυνὴ ἠδύνατο νὰ ἀναγιγνώσκῃ καὶ νὰ γράφῃ, πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Εἶναι φυσικὸν ὅτι ὑπὸ τὸ καθεστὼς τοιαύτης ἀπαιδευσίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος περὶ διαδόσεως τῶν ἐξελισσομένων ἐπιστημονικῶν γνώσεων εἰς

τὴν γεωργίαν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον διετήρει ταύτην ἐπὶ λίαν χαμηλῶν ἐπιπέδων ἀναπτύξεως. Πέραν τούτου ἡ στυγνὴ τουρκικὴ δουλεία παρημπόδιζε τὸ ὑπόδουλον ἔθνος νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ νὰ ἀντλήσῃ τὰς ἐκεῖθεν σημειουμένας ἐπιστημονικὰς προόδους. Χαρακτηριστικῶς ὁ Καθηγητὴς Ξ. Ζολώτας γράφει: «Ἡ Ἑλλὰς καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τουρκοκρατίας εὑρίσκετο οὐσιαστικῶς εἰς πνευματικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀπομόνωσιν ἀπὸ τοῦ πολιτισμένου κόσμου, δὲν ἠδύνατο δὲ ὡς ἐκ τούτου νὰ παρακολουθήσῃ τὰς οἰκονομικὰς προόδους τὰς ὁποίας ἐπετέλουν ἐν τῷ μεταξὺ τὰ λοιπὰ κράτη»[11].

Ἀλλ' ὁ Ἕλλην ἀγρότης εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς γῆς, ἥτις δὲν ἀνῆκεν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ εἰς τὸν κατακτητήν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν εἰς τὴν κατάπτωσιν[12] ὁλοκλήρου τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, ἡ ὁποία λίαν προσφυῶς ἐχαρακτηρίσθη πολὺ βραδύτερον ὡς «ναρκωμένος γίγας»[13].

Ὁ πρῶτος γεωπόνος τῆς Ἑλλάδος Γρηγόριος Παλαιολόγος ἀναφερόμενος εἰς τὴν ζοφώδη περίοδον τῆς μακραιώνου δουλείας γράφει: «Ἡ Ἑλλὰς στενάζουσα πρὸ τοσούτων αἰώνων εἰς τὰς σιδηρὰς ἁλύσσους τὰς ὁποίας τέλος ἐσύντριψε, κατεδικάσθη νὰ βλέπῃ τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας νὰ ἀφίνουν τὸ ἔδαφος εἰς τὸ ὁποῖον ποτὲ ἤκμασαν... Ἀβέβαιος διὰ τὴν ὕπαρξίν του, ἀβέβαιος διὰ τὴν μικρὰν ἰδιοκτησίαν τὴν ὁποίαν τὸ αὐθαίρετον τὸν ἄφησεν, μὲ ποίαν καρδίαν ἠμποροῦσεν ὁ Ἕλλην νὰ φυτεύσῃ, νὰ ἐγκεντρίσῃ, ἢ νὰ εἰσάξῃ νέα φυτὰ εἰς τὴν Πατρίδα του;»[14].

Ἡ τυραννία λοιπὸν τῶν Τούρκων δὲν ἐπέτρεψε στοιχειωδῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, ἡ ὁποία εὑρίσκετο ὑπὸ τὸ καθεστὼς τοσαύτης καταδυναστεύσεως, ὥστε ὁ Α. Κοραῆς ἔγραφεν: «Ἡ γῆ τῆς Ἑλλάδος εἶναι καὶ καρποφόρος καὶ πάμφορος... ἀλλ' ἡ ἀγριότης τοῦ τυράννου τὴν ἠγρίωσεν... ὁ τύραννος ἤθελε κάμειν καὶ τὸν οὐρανὸν αὐτὸν σιδηροῦν, ἂν ἠδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ καὶ τὴν θείαν πρόνοιαν νὰ μὴν βρέχῃ πλέον εἰς τὴν γῆν, ὡς ἐμπόδισε τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὴν γεωργῶσι...»[15].

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, τόσον ἡ γεωργία, ὅσον καὶ ἡ καθ' ὅλου κοινωνικοοικονομικὴ ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ὑποστοῦν τοὺς δυσμενεστάτους ἀντικτύπους τῆς δουλείας, ἡ ὁποία πρὸς ἀποτίναξίν της ἐστοίχισεν εἰς ἡν Ἑλλάδα πέραν τοῦ αἵματος καὶ πᾶν ὅ,τι διέθετεν ἡ Ἑλλὰς εἰς πραγματικὸν[16] κεφάλαιον.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, τόμ. Α, σελ. 14.
2. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, τόμ. Α, σελ. 16.
3. Ἴδε «Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον» Ἀσωπίου, ἔτους 1886, σελ. 336—339.
4. Ἴδε Περιοδικὸν «Ἀθηνᾶς, ἔτους 1838 (Ζ), Ἀριθ. φ. 535, σελ. 2209.
5. Ἴδε Προλεγόμενα Α. Κοραῆ, εἰς «Στοχασμοὶ Αὐτοσχέδιοι», σελ. 61.
6. Σ.τ.Σ. Πρόκειται διὰ τὸν Ἱερομόναχον Δανιήλ, ὅστις ὑπῆρξε λόγιος ἐκ τοῦ χωρίου Μηλέα τῆς Μαγνησίας.
7. Ἴδε Φ. Μιχαλοπούλου, σελ. 93.
8. Ἴδε Φ. Μιχαλοπούλου, σελ. 92.
9. Ἴδε προλεγόμενα Ἀδ. Κοραῆ, εἰς «Σωζόμενα Πολιτικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους, σελ. ριγ′.
10. Ἴδε σχετικῶς, λόγον Καθηγητοῦ Φ. Ἰωάννου, εἰς περιοδικὸν «ΟΛΥΜΠΙΑ», ἔτους 1870, σελ. 166.
11. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, σελ. 19.
12. Ἴδε Δελτίον Ἐπιτροπῆς Ἐμψυχώσεως τῆς Βιομηχανίας, ἔτους 1879, τόμ. Β, τεῦχ. Η, σελ. 429.
13. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, τόμ. Α, σελ. 327.
14. Ἴδε Γ. Παλαιολόγου, τόμ. Α, σελ. ι′ τοῦ Προλόγου.
15. Ἴδε Προλεγόμενα Κοραῆ, εἰς «Σωζόμενα Πολιτικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους, σελ. ριγ′.
16. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως, σελ. 95.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΟΛΙΓΑ ΤΙΝΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΥΒΕΡΝΗΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

1. Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν σκιαγράφησιν τῶν ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδιστρίου ληφθέντων μέτρων ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, δέον προηγουμένως νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὴν στάσιν τούτου ἔναντι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἵνα οὕτω σχηματισθῇ μία πληρεστέρα εἰκὼν περὶ τῆς προσωπικότητος[1] τοῦ Κυβερνήτου, ὅστις ἔμελλε νὰ θέσῃ τὴν σφραγῖδα[2] του ἐπὶ τῆς ὅλης κοινωνικοοικονομικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀρτισυστάτου Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Νομίζομεν ὅτι ἡ ἐπὶ τροχάδην ἔρευνα περὶ τῆς πολιτικῆς προσωπικότητος τοῦ Καποδιστρίου, θὰ μᾶς παράσχῃ τὴν δυνατότητα νὰ ἐκτιμήσωμεν πληρέστερον τὰ ὑπ' αὐτοῦ πραχθέντα ὑπὲρ τῆς γεωργίας μας. Τοῦτο ἄλλωστε κρίνομεν σκόπιμον, δεδομένου ὅτι, κατὰ μίαν ἄποψιν, «ἡ πολιτικὴ εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς οἰκονομίας»[3] καὶ διότι τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα καθίστανται κατανοητὰ «σὰν ἐξελισσόμενη ἐκδήλωση τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, ἐντεταγμένης ἄρρηκτα στὸ συνολικὸ πλαίσιο τῶν ἑκάστοτε ἰδεῶν καὶ στοιχείων πολιτικῆς ἔμπνευσης»[4].

2. Ἐνταῦθα δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Καποδίστριας, ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως, ὠνειρεύετο τὴν πραγματικὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἑνότητα μεταξὺ ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Οὕτως εἰς ἀπαντητικὴν ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Κόμητα Διονύσιον Ρώμαν, ἔγραφε: «...Ζητεῖτε κόμη μου ὁδηγίας ἀπὸ ἐμέ. Ἀπὸ ποῖον; ἀπὸ ἐμὲ ὡς ἰδιώτην, ἢ ἀπὸ ἐμὲ ὡς δημόσιον ἄνθρωπον; Δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται αἱ δύο αὗται ἰδιότητες. Εἶναι ὀλίγον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναμαι ὡς δημόσιος ἄνθρωπος· περὶ τούτου ἔχετε ἤδη ἀπόδειξιν. Δὲν δύναμαι νὰ πράξω περισσότερον. Ἐὰν μοὶ ἦτο δυνατὸν θὰ τὸ ἔπραττον, χωρὶς νὰ παραστῇ ἀνάγκη ὠθήσεων καὶ προτροπῶν οὐδαμόθεν. Τὸ αὐτὸ λέγω καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος. Ὅσάκις δυνηθῶ νὰ ὠφελήσω τὴν κοινὴν Πατρίδα, θὰ τὸ πράξω μὲ ὅλην μου τὴν ψυχήν. Ἡ ὑπόθεσις τῆς Πατρίδος εἶναι καὶ θὰ εἶναι πάντοτε ὑπόθεσις ἰδική μου. Ἡ ἱερωτέρα καθὼς καὶ προσφιλεστέρα πάσης ἄλλης. Ὡς ἰδιώτης δὲν δύναμαι νὰ ἔχω εἰμὴ μίαν μόνην γνώμην, αὐτὴν ἐκείνην, ἣν ὑμεῖς ἔχετε. Σκεφθῆτε ἐξ ἄλλου, ὅτι ἡ ἀναγέννησις καὶ ἡ ἀληθὴς ἀνεξαρτησία ἑνὸς λαοῦ δὲν δύναται νὰ εἶναι, εἰμὴ τ ὸ μ ό ν ο ν κ α ὶ ἴ δ ι ο ν ἔ ρ γ ο ν τ ο υ. Ἡ ἐξωτερικὴ βοήθεια δύναται νὰ τὴν στερεώσῃ, οὐδέποτε νὰ τὴν δημιουργήσῃ... Ἐγὼ δὲν εἶμαι μεμυημένος[5], οὔτε δύναμαι νὰ εἶμαι. Ἂν λοιπὸν αἱ γνῶσεις τὰς ὁποίας κατέχετε, σᾶς ἐπιτρέπουν νὰ θεωρῆτε ὡς δυνατὴν τὴν

ἔκθασιν, ἂν πιστεύητε ὅτι δύνασθε νὰ συντελέσητε εἰς τοῦτο, μὴ ἀρνηθῆτε τὴν συνδρομήν σας...»[6]. Ὁ Καποδίστριας διακατείχετο ὑπὸ ὑψηλοῦ φρονήματος προσωπικῆς εὐθύνης. Ἐπανερχόμενος διὰ νεωτέρας ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Δ. Ρώμαν, ἔγραφεν: «...ἐγὼ δὲ ἐκτελῶ καὶ θὰ ἐκτελῶ τὸ χρέος μου... Περὶ τούτου ἐστὲ βέβαιος... εἶναι κακὸν καὶ ἥκιστα ἔντιμον τὸ διευθύνειν μακρόθεν καὶ ἄνευ προσωπικοῦ κινδύνου, ἐπιχείρησιν, μέλλουσαν νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἡμετέρων ὁμοεθνῶν...»[7].

Πρόκειται ὁμολογουμένως περὶ ἐπιστολῆς ἀποπνεούσης αἴσθημα εὐθύνης καὶ πολιτικῆς ἀρετῆς. Ὁ Καποδίστριας δὲν θεωρεῖ ἔντιμον νὰ ἀποφασίζῃ ἐν ἀσφαλείᾳ περὶ πράξεων αἱ ὁποῖαι θὰ θέσουν ἐν κινδύνῳ τοὺς ἐν Ἑλλάδι ἀγωνιζομένους Ἕλληνας!

3. Ὁ Καποδίστριας, συνεπείᾳ τῆς ὑψηλῆς θέσεως ἣν κατεῖχεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Τσάρου τῆς Ρωσσίας, δὲν ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ ἀναλάβῃ οἱονδήποτε ρόλον ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, δεδομένου ὅτι ὁ Καγγελλάριος τῆς Αὐστρίας Μέττερνιχ ἔπραττε τὸ πᾶν νὰ ἀπομακρύνῃ τοῦτον ἐκ τῆς Ρωσσικῆς Κυβερνήσεως, πρᾶγμα ὅπερ θὰ ἦτο λίαν καταστρεπτικὸν διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐπαναστάσεως. Χαρακτηριστικῶς ἐν προκειμένῳ ὁ Ι. Φιλήμων γράφει: «ἀνυπολόγιστος ἤθελεν εἶσθαι ἡ ἐθνικὴ ζημία... παραδεχόμεθα μάλιστα, ὅτι ἐν περιπτώσει τοιαύτῃ — ὑπονοεῖ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Καποδιστρίου ἐκ τῆς Ρωσσικῆς Κυβερνήσεως — οὔτε Φιλικὴ Ἑταιρεία ηὐδοκίμει εὐκόλως, οὔτ' ἴσως καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἐξήρχετο ἑτοίμως»[8].

Ὁ Καποδίστριας ναὶ μὲν δὲν μετέσχε τῆς Φιλικῆς, πλὴν ὅμως συνεβούλευσε τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην «ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐπανάστασιν, καὶ οὐδένα δισταγμὸν δείξῃ περὶ τῆς ἐπιτυχίας»[9], ὡς αὐτὸς οὗτος ὁ Ὑψηλάντης ἔγραφε[10], εἰς συνομιλίαν του δὲ μετὰ τοῦ Ε. Ξάνθου, μεταβάντος πρὸς αὐτὸν ἵνα τοῦ ἐκθέσῃ τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλλον τὴν ἀνάληψιν ὑπ' αὐτοῦ τῆς Ἀρχῆς, ὁ Καποδίστριας ἀρνηθεὶς εἶπεν αὐτῷ: «ἐὰν ἐγὼ δὲν ἠμπορῶ τώρα... οἱ διευθύνοντες τὴν Ἑταιρίαν δύνανται, ἂν γνωρίζωσι, νὰ μεταχειρισθῶσι ἄλλα μέσα, καὶ εὔχομαι νὰ τοῖς βοηθήσῃ ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των»[11].

Ἐντὸς τῆς ρωσσικῆς Κυβερνήσεως λοιπὸν ὁ Καποδίστριας ἐμερίμνα μετὰ ζήλου ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα εὑρισκόμενος πλησίον τοῦ Τσάρου «ὑπερησπίζετο παρ' αὐτῷ τὰ δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων... καὶ τὰ ὑπερησπίζετο μετ' εἰλικρινεστάτου ζήλου. Αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ πολλάκις τὸν ἐπετίμα, ὅτι ὑπὲρ τῶν συμπολιτῶν του ἀείποτε ἐργάζεται καὶ οὐχὶ ὑπὲρ αὐτοῦ...»[12] καὶ μάλιστα ἡ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἄοκνος ἐργασία τοῦ Καποδιστρίου εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ Συνέδρια, ἐλάμβανε χώραν ὑπὸ τὸ καθεστὼς στενῆς παρακολουθήσεως[13] τῶν ἀνθρώπων τοῦ Μέττερνιχ.

Ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς τοῦ μεγάλου ὁραματιστοῦ[14] πολιτικοῦ εὑρίσκονται εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἤδη εὑρισκόμενος εἰς τὴν Ζυρίχην, ἐν ἔτει 1814, καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἰονίων νήσων, ἔγραφε:

«Λυποῦμαι νὰ βλέπω ὅτι εὑρίσκομαι ἐδῶ σωματικῶς, ὅταν ἡ καρδία μου καὶ τὸ πνεῦμα μου εἶναι συνεχῶς στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Πατρίδος... Δῶστε μου τὴν δυνατότητα νὰ ὑπηρετήσω τὴν Ἑλλάδα, δὲν θέλω νὰ γηράσω εἰς τὴν Ρωσίαν ἢ μακρυά σας...»[15]. Τὸ ὄνειρον τοῦ Καποδιστρίου ἦτο νὰ ἀποθάνῃ εἰς τὰ ἑλληνικὰ χώματα. Οὕτως, εὑρισκόμενος εἰς Ζυρίχην, ἔγραφε, «μίαν φορὰν εἶπον εἰς τὴν Α.Μ. — ὑπονοεῖ τὸν Τσάρον Ἀλέξανδρον τῆς Ρωσίας — ὅτι δὲν θὰ ἀντήλασσον τὸν τάφον μου ποὺ ἔχω εἰς τὴν Κέρκυραν μὲ οἱανδήποτε ἀποκατάστασιν ἐν τῷ κόσμῳ...»[16].

4. Τοῦτον λοιπὸν τὸν ἐραστὴν τῆς πατρώας γῆς ἐξέλεξεν ὡς Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος ἡ Γ' ἐν Τροιζῆνι Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις, εἰς τὸ ἀπὸ 3 Ἀπριλίου 1827 Ψήφισμά της, τὸ ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων διελάμβανε: «Θεωροῦσα ἡ ἐθνοσυνέλευσις ὅτι ἡ ὑψηλὴ ἐπιστήμη τοῦ κυβερνᾶν τὴν πολιτείαν καὶ φέρειν πρὸς εὐδαιμονίαν τὸ Ἔθνος, ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ ἀπαιτεῖ πολλὴν πεῖραν καὶ πολλὰ φῶτα... θεωροῦσα ὅτι ἀπαιτεῖται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας ὁ κατὰ πρᾶξιν καὶ θεωρίαν πολιτικὸς Ἕλλην διὰ νὰ τὴν κυβερνήσῃ κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ψηφίζει: ὁ κόμης Ἰωάννης Καποδίστριας ἐκλέγεται παρὰ τῆς συνελεύσεως ταύτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος...»[17].

Ἡ Ἑλλὰς ἐστήριξεν ὅλας της τὰς ἐλπίδας εἰς τὸν μεγαλοφυῆ[18] διπλωμάτην καὶ πολιτικόν. «Ἡ προσδοκωμένη παρουσία τοῦ Κυβερνήτου Ἰωάννου Α. Καποδιστρίου ἐνομίζετο ἡ μόνη ἀνάστασις καὶ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος»[19]. Τοῦτο ἀνεγνωρίζετο καὶ εἰς τὴν διακήρυξιν τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς[20], ἐκδοθείσης ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Κυβερνήτου εἰς Ναύπλιον καὶ εἰς ἣν μεταξὺ ἄλλων ἐγράφοντο: «...ὁ κόμης Ἰωάννης Καποδίστριας... ἔφθασεν εὐτυχῶς εἰς τὴν Πατρίδα μας. Σπεύδομεν λοιπὸν ν' ἀναγγείλωμεν τοῦτο πρὸς τὸ Πανελλήνιον, καὶ νὰ συγχαρῶμεν τὸ Ἔθνος, διότι ἀπολαμβάνει εἰς τοὺς κόλπους του ἄνδρα τοῦ ὁποίου τὰ φῶτα, ὁ πατριωτισμὸς καὶ ἡ εἰς τὰ πράγματα ἐμπειρία ὑπόσχονται βεβαίως, ὅτι δὲν θέλομεν ψευσθῆ εἰς τὰς ἐλπίδας μας. Χαρῆτε λοιπόν, Ἕλληνες, χαρῆτε...»[21].

5. Τὴν 6ην Ἰανουαρίου 1828 ὁ Κυβερνήτης ἀφικνεῖται εἰς Ναύπλιον. Ἐνώπιον τῆς ἐν Αἰγίνῃ συνεδριαζούσης Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων δίδει τὸν ὅρκον[22], ὅστις μεταξὺ ἄλλων ἔλεγεν ὅτι: «μόνον σκοπὸν ἔχων νὰ προάξω τὴν πρόοδον τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος»[23].

Ἡ ἄφιξις ὅμως τοῦ Κυβερνήτου Καποδιστρίου εὑρίσκει τὴν Ἑλλάδα σπαρασσομένην ὑπὸ ἀναρχίαν καὶ πλήρους καταλύσεως τῆς διοικητικῆς μηχανῆς, ἐνῷ τὸ πλεῖστον τμῆμα τῆς χώρας εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Τούρκου κατακτητοῦ. Ἐν προκειμένῳ ὁ Π. Καρολίδης γράφει: «Καθ' ὃν χρόνον ὁ Κυβερνήτης ἐπάτησε τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος ὁ τόπος ἦν ὑλικῶς ὁλοσχερῶς κατεστραμμένος, ἡ δὲ ἐπανάστασις ἐφαίνετο πανταχοῦ ψυχορραγοῦσα. Πᾶσα ἡ ἐκτὸς Πελοποννήσου χερσαία Ἑλλὰς καὶ τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν μὴ ἐξαιρουμένης,

εἶχε περιέλθει ἤδη ὁλοσχερῶς εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, καὶ τῆς Πελοποννήσου δὲ τὸ πλεῖστον εἶχεν ὑποκύψει ἤδη εἰς τὴν αὐτὴν τύχην. Ἡ ἐπανάστασις ἔζη ἔτι μόνον ἐν τοῖς φρουρίοις τοῦ Ναυπλίου καὶ ἐν τοῖς ἐγγὺς ὑψουμένοις βράχοις τῆς ἀηττήτου ἔτι μενούσης Ὕδρας καὶ ἔν τισιν ἔτι ἀπροσίτοις ὀρειναῖς δυσχωρίαις τῆς Πελοποννήσου...»[24].

Αἱ δυσχέρειαι λοιπὸν τοῦ Κυβερνήτου πρὸς στοιχειώδη διακυβέρνησιν τῆς χώρας εἶναι μέγισται. «Ἀναλαβὼν τὴν διακυβέρνησιν τῆς καθημαγμένης Ἑλλάδος, ἐπεδόθη μετὰ θείου ζήλου εἰς τὴν ὀργάνωσιν κράτους συγχρόνου, ἀνταποκρινομένου στοιχειωδῶς εἰς τὰς περὶ κράτους ἀντιλήψεις τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Εὑρεθεὶς πρὸ ἀληθοῦς χάους, ἤντλησε δύναμιν ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἐνέπνευσε θάρρος εἰς τὸν κατακουρασμένον λαόν... Ἔκτοτε παραμερίσας[25], [26] προσωρινῶς τοὺς πολυτελεῖς διὰ τὴν συντετριμμένην Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κοινοβουλευτικοὺς θεσμούς, κατέβαλεν ὑπεράνθρωπους προσπαθείας, διὰ νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τοῦ μηδενὸς χρηστὴν διοίκησιν, παιδείαν, δικαιοσύνην, καὶ νὰ ἀναστηλώσῃ τὸν οἰκονομικὸν βίον τοῦ νεοπαγοῦς κράτους»[27].

Ὁ Κυβερνήτης λοιπὸν ἐν ὀνόματι τῆς τηρήσεως τῆς εὐταξίας ἐν τῇ χώρᾳ ἐν τῇ ὁποίᾳ «ἔνοπλα στίφη, ἐφορολόγουν καὶ ἐβασάνιζον χρηματολογοῦντες καὶ ἄτομα καὶ ὁλόκληρα χωρία»[28], ὡδηγήθη εἰς τὴν παραμέρισιν τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν, πρᾶγμα ὅπερ «κατὰ τὸν νῦν ἡμέτερον τρόπον τοῦ λογίζεσθαι καὶ κρίνειν περὶ τῶν πολιτειακῶν πραγμάτων... ἤθελε κριθῇ ἔκνομον»[29].

Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος, ἀναφερόμενος εἰς τὸν τρόπον ἀσκήσεως τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου, γράφει: «...Ἡ ἁπλουστέρα ἐξήγησις τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης πολιτείας τοῦ Κυβερνήτου εἶναι ἡ ἑξῆς· ὁ ἀνὴρ ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχων συνείδησιν τῆς τε σπουδαιότητος καὶ τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου τοῦ ἔργου εἰς ὃ ἀπέβλεπε, τοῦ ἔργου δηλονότι τῆς ἐκ τῆς ἀναρχίας ἀπαλλαγῆς καὶ εἰς εὔρυθμον πολιτικὸν βίον εἰσόδου τοῦ λαοῦ, ...Ὁ πολὺς λαὸς ἐδέξατο αὐτὸν ὡς σωτῆρα πατέρα αὐτὸν ἀποκαλῶν (Μπαρμπαγιάν)· καὶ βλέπων θαύματα ἐν τῇ καταπολεμήσει τοῦ κακοῦ καὶ ἐν τῇ προαγωγῇ τοῦ ἀγαθοῦ, θαύματα τελεσθέντα εἰς εἴκοσιν ἡμέραις, ὡς λέγει ὁ Ν. Δραγούμης. Ἐν τῷ ἐλαχίστῳ τούτῳ χρονικῷ διαστήματι ἡ ἀναρχία ἐξέλιπε πανταχοῦ, ἡ δημοσία ἀσφάλεια ἠμπεδόθη... Ὁ Καποδίστριας ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ὑπόδειγμα ἀνδρὸς μετὰ αὐταπαρνήσεως ἐργαζομένου ὑπὲρ τῶν κοινῶν. Ἡ μόνη κατοικία αὐτοῦ ἀπὸ πρωΐας[30] μέχρι βαθείας νυκτὸς ἦτο τὸ κυβερνητικὸν γραφεῖον, ἔνθα ἔγραφεν ἢ ὑπηγόρευεν διηνεκῶς εἰς τοὺς γραμματεῖς αὐτοῦ»[31].

Καὶ ἐνῷ οὕτω πως εἰργάζετο νυχθημερὸν ὁ Κυβερνήτης, εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ, τόσον τὴν ἐσωτερικὴν ἀντιπολίτευσιν καὶ τὴν προώθησιν πλείστων ὅσων ἐσωτερικῶν ζητημάτων, ὅσον καὶ τὰς λαμβανούσας χώραν πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις.

Χαρακτηριστικῶς, ὁ Δ. Κόκκινος γράφει: «...ἄδηλον εἶναι πόσας ὥρας κατὰ τὸ ἡμερονύκτιον εἰργάζετο ὁ καταπληκτικῆς δραστηριότητος αὐτὸς ἄνθρω-

πος, διὰ νὰ ἐπαρκῇ εἰς τόσας ἀσχολίας, καὶ ἐν μέσῳ τῶν περισπασμῶν ποὺ τοῦ ἐπροκαλοῦσαν οἱ ἀντιπολιτευόμενοι... Ἐν μέσῳ ὅλων τούτων, ἐργασιῶν, ἀνησυχιῶν, ἐνοχλήσεων, παρακολουθήσεως παντὸς ζητήματος καὶ συχνῆς μετακινήσεως μεταξὺ Αἰγίνης, Πόρου καὶ Ναυπλίου ἐφόρευεν ὁ Καποδίστριας ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Στερεᾶς, ἐνεργῶν ἐκ τοῦ κέντρου ὡς ὁ ἀκοίμητος νοῦς ἀρχηγοῦ ἐπιτελείου στρατοῦ»[32].

Ὁ Καποδίστριας κατέστη ἐμβλημα[33] τάξεως καὶ ἡσυχίας, πλὴν ὅμως «τὸν κατηγόρησαν[34] ὡς διαχειριζόμενον αὐταρχικῶς τὴν ἐξουσίαν. Ἀλλ' ὁ ἄλλος τρόπος τῆς διαχειρίσεως τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόσμου ἦτο ἡ ὑπὸ μορφὴν συνταγματικὴ ὀλιγαρχία ἀνδρῶν ἀπαρασκεύων διὰ μίαν κυβέρνησιν. Ἡ ἐναντίον του μομφὴ ἦτο ὅτι ἐνδιεφέρετο διὰ τοὺς χωρικούς, δηλαδὴ τοὺς ἀγρότας τοὺς στερουμένους ὀλίγης γῆς πρὸς καλλιέργειαν, διότι ὅλη ἡ γῆ ἦτο κατανεμημένη εἰς πελώρια κτήματα γαιοκτημόνων, οἱ ὁποῖοι ἐπολιτεύοντο. Ἀλλ' ὁ Κυβερνήτης δὲν ἤθελε καλύτερον εὔσημον. Μὲ τοὺς τρόπους ποὺ μετεχειρίσθη, μὲ τὰ μειονεκτήματα τῶν ἐκ τῆς δουλείας ἕξεων, μὲ τὴν ἔλλειψιν οἰκονομικῶν μέσων κατώρθωσε νὰ γίνῃ ὁ θεμελιωτής, ὁ ὀργανωτὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους»[35].

Οὗτος λοιπὸν ἦτο ὁ πρῶτος Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τὴν ὑπὸ τῆς Δ' ἐν Ἄργει Ἐθνοσυνελεύσεως ψηφισθεῖσαν ἐτησίαν χορηγίαν, ἀπαντῶν ὅτι «ἀποστρεφόμεθα τὸ νὰ προμηθεύωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς τὰς ἀναπαύσεις τοῦ βίου, αἱ ὁποῖαι προϋποθέτουσι τὴν εὐπορίαν, ἐνῷ εὑρισκόμεθα εἰς τὸ μέσον ἐρειπίων, περικυκλωμένοι ἀπὸ πληθυσμὸν ὁλόκληρον ἀνθρώπων βεβυθισμένων εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν»[36], ἀλλὰ προέβη καὶ εἰς τὴν ὑποθήκευσιν[37] τῶν ἐν Κερκύρᾳ κτημάτων του, προκειμένου νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀγορὰν δύο φορτίων ζωοτροφιῶν, διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς πενομένης χώρας.

6. Τὸ πρῶτον λοιπὸν τῶν μελημάτων τοῦ Κυβερνήτου εὐθὺς ὡς κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο ἡ ἐδραίωσις τῆς Διοικήσεως καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων. Οὕτως, εἰς τὴν πρώτην δημοσίαν ἐξ Αἰγίνης ἐπικοινωνίαν του πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἔγραφεν: «...ἐσωτερικὴ διοίκησις ἰσχύουσα μόνον διὰ τῶν νόμων, θέλει δυνηθῇ νὰ σᾶς διασώσῃ ἀ π ὸ τ ὴ ν φ ρ ι κ τ ὴ ν ἀ ν α ρ χ ί α ν, κ α ὶ ο ὕ τ ω β α θ μ η δ ὸ ν νὰ σᾶς ὁδηγήσῃ εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναγεννήσεώς σας...»[38].

Βραδύτερον δέ, ἀπευθυνόμενος ὁ Κυβερνήτης πρὸς τὴν Δ' τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσιν, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «...στοχαζόμεθα εἰμὴ νὰ κανονίσωμεν διὰ δικαίων καὶ αὐστηρῶν μέτρων τὰ δικαιώματα τὰ ὁποῖα ἀπέκτησαν οἱ πολῖται μὲ τὴν τιμὴν τοῦ αἵματός των...»[39].

Δυστυχῶς ὅμως, ὁ Κυβερνήτης ὅστις «ἐπῆρε ἀπὸ τὸ χέρι τὴν πολυπληγωμένην Ἑλλάδα διὰ νὰ τὴν ἀνεβάσῃ στὸν καθαρὸ ἀέρα τοῦ βουνοῦ ποὺ ἐλέγετο εὐρωπαϊκὸς τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ ζῆν»[40] δὲν ἐπέπρωτο νὰ ζήσῃ ἐπὶ πολὺ καὶ νὰ πραγματώσῃ τὰ ἐθνοσωτήρια σχέδιά του. Ἡ δολοφονία τὸν ἀνέμενε, ἀλλὰ δι' αὐτῆς ὅμως εἰσήχθη εἰς τὴν πολιτειακὴν ζωὴν παράγων ξένος «πρὸς

τὴν δημοκρατικὴ παράδοσι τοῦ τόπου, ἐπομένως ξένος πρὸς τὴν συνείδησι τοῦ Ἔθνους»[41].

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ «ὀξυδερκοῦς πολιτικοῦ καὶ συνετοῦ πατριώτου»[42] ἐπηκολούθησε ἡ ἐπικράτησις πλήρους ἀναρχίας ἐν τῇ Χώρᾳ. Σχετικῶς ἡ Γερουσία τῆς Ἑλλάδος, διὰ τῆς ἐξ Ἄστρους Προκηρύξεώς της «πρὸς τοὺς Ἕλληνας», ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων, ἀναφερομένη εἰς τὰς γενομένας ἀτασθαλίας: «...ἀπὸ τὰ ἐρείπια μετέβησαν ἀμέσως εἰς τὰ ἐθνικὰ καταστήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἐπροίκισαν μερικούς, κατέβησαν εἰς τὸν αἰγιαλόν, ἐπροχώρησαν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ συνέκλεισαν τὸν λιμένα... καὶ ἀφοῦ τὰ ἐτελείωσαν ὅλα, τίς ἠξεύρει μέχρι τῆς ἀφίξεως τῆς ἀντιβασιλείας, ἂν δὲν πωλήσουν καὶ τὸ παλάτι, τὴν ἔδραν τῆς νομοτελεστικῆς ἀρχῆς, καὶ τὸ Φρούριον τοῦ Ναυπλίου ὁλόκληρον... ἀλλ᾽ ἡ ἀντιβασιλεία φθάνει καὶ ἀπόκειται εἰς αὐτὴν νὰ βραβεύσῃ τοὺς ὑπερασπισθέντας τὴν εὐνομίαν καὶ τὴν εἰρήνην, καὶ νὰ δώσῃ τὴν ἀνήκουσαν ποινὴν εἰς τοὺς παρανομήσαντας»[43].

Εἰς ἕτερον δὲ ἔγγραφόν της, ἡ Γερουσία, ἀπευθυνομένη πρὸς τὴν διαδεχθεῖσαν τὸν Κυβερνήτην Διοικητικὴν Ἐπιτροπήν, ἔγραφε: «Μὲ μεγάλην καὶ ἀνυπέρβλητον θλῖψιν μανθάνει ἡ Γερουσία τὰ διαφημιζόμενα πανταχοῦ, ἀλώσεις φρουρίων, στάσεις ἐσωτερικάς, ἐρημώσεις πόλεων καὶ ἐπαρχιῶν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐπαπειλοῦντα λῦσιν παντελῆ τῶν πολιτικῶν δεσμῶν, καὶ στέρησιν τῶν ἱερωτέρων δικαίων τοῦ πολίτου, ζωῆς, τιμῆς, ἰδιοκτησίας, καὶ ἐλευθερίας φρονήματος...»[44].

Ταῦτα πάντα ἐλάμβανον χώραν, διότι ὡς ἔγραφεν[45] ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, δὲν ὑπῆρχε πλέον «ἐκεῖνος ὅστις ἠδύνατο νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ἡσυχίαν», δηλαδὴ δὲν ἔζει πλέον ὁ Καποδίστριας[46].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Καποδιστρίου, ἴδε ἐκτενέστερον εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 695—699.
2. Περὶ τῆς ἠθικῆς ἐπιδράσεως τοῦ Κυβερνήτου ἐν Ἑλλάδι καὶ περὶ τῆς διοικήσεως τούτου, ἴδε Π. Καρολίδου, σελ. 174—192.
3. Ἴδε Δ. Βεζανῆ, σελ. 99.
4. Ἴδε G. MTRDAL, σελ. XVII καὶ τὰ αὐτόθι συμπεράσματα τοῦ μεταφραστοῦ Κ. Σοφούλη, ἰδίᾳ σελ. 264—266.
5. Σ.τ.Σ. Προφανῶς ὁ Καποδίστριας ὑπονοεῖ, εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας.
6. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 6/18 Ἀπριλίου 1821 ἐπιστολῆς τοῦ Ι. Καποδιστρίου πρὸς τὸν Δ. Ρώμαν, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 34—37.
7. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 2/14 Μαΐου 1821 ἐπιστολῆς τοῦ Καποδιστρίου πρὸς Ρώμαν, εἰς Δ. Ρώμα, τόμ. Α, σελ. 39—40.
8. Ἴδε Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 3, 131, σημ. α.
9. Ἴδε Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. κξ΄ καὶ σημ. α, τῶν προλεγομένων καὶ τόμ. Β, σελ. 226, ἔνθα σχετικὴ ἐμπιστευτικὴ ἔκθεσις τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον τῆς Ρωσίας.
10. Ἴδε Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 42.
11. Ἴδε Ι. Φιλήμονος, τόμ. Α, σελ. 30—31.
12. Ἴδε Γ. Γ'ερβίνου, τόμ. Α, σελ. 126—127.
13. Ἴδε Π. Ἐνεπεκίδου, σελ. 20.
14. Ὁ Π. Ἐνεπεκίδης, γράφει ὅτι (σελ. 41) «ὁ Καποδίστριας κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τοὐλάχιστον πενῆντα χρόνια ἐνωρίτερα».
15. Ἴδε τὴν ἀπὸ μηνὸς Ἀπριλίου 1814 ἐπιστολήν του πρὸς τοὺς ἐν Κερκύρᾳ συγγενεῖς του, εἰς Π. Ἐνεπεκίδου, σελ. 171.
16. Ἴδε τὴν ἀπὸ μηνὸς Αὐγούστου 1814 ἐπιστολήν του πρὸς τὸν πατέρα του ἐν Κερκύρᾳ, εἰς Π. Ἐνεπεκίδου, σελ. 181—182.
17. Ἴδε σχετικῶς, Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 140.
18. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 517.
19. Ἴδε Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Β, σελ. 161.
20. Σ.τ.Σ. Ἡ Ἀντικυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν Γ. Μαυρομιχάλη, Ι. Μιλαΐτη καὶ Ι. Νάκου, ἤσκησε τὰ διοικητικὰ καθήκοντα μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου. ὑ
21. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 10 Ἰανουαρίου 1828 διακηρύξεως τῆς ὡς ἄνω Ἐπιτροπῆς, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΔ, σελ. 6 καὶ ὁμοίαν διακήρυξιν ἀπὸ 12.1.1828, αὐτόθι, σελ. 7—8.
22. Ὁ Κ. Μένδελσων, τόμ. Β, σελ. 33, ἀποδίδει τὴν μομφὴν εἰς τὸν Καποδίστριαν ὅτι ἀπέφυγε νὰ δώσῃ τὸν ὑπὸ τοῦ Συντάγματος τῆς Τροιζῆνος προβλεπόμενον ὅρκον.
23. Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου δοθέντος ὅρκου ἴδε εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 518—519.

24. Ἴδε Π. Καρολίδου, σελ. 174.
25. Σ.τ.Σ. Διὰ τὴν πρᾶξιν του ταύτην, ὁ Καποδίστριας κατηγορήθη σφοδρῶς ὑπὸ τοῦ Κ. Μένδελσων, οὗτινος ἴδε τόμ. Β, σελ. 316, 326, 387 καὶ πλείονας μομφὰς κατὰ τοῦ τρόπου διοικήσεως τοῦ Καποδιστρίου, αὐτόθι, σελ. 27, 31, 33, 34, 39, 42-44, 52, 58-60 ... 397—398, 401, 415, 417—419.
26. Τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ Καποδιστρίου ψέγει καὶ ὁ στρατηγὸς Μακρυγιάννης. Ἴδε Μακρυγιάννη, τόμ. Β, σελ. 11, 144.
27. Ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821, σελ. 19.
28. Ἴδε Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 517.
29. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 205.
30. Ἴδε καὶ Κ. Μένδελσων, τόμ. Β, σελ. 30, 34.
31. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤα, σελ. 204—206.
32. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 372—373.
33. Περὶ τῆς ἐργώδους διακυβερνήσεως τοῦ Καποδιστρίου, ἴδε καὶ Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 149—150.
34. Ἴδε ἰδίᾳ Κ. Μένδελσων, τόμ. Β, σελ. 27, 31, 69—70, 104—110, 321, 322, 325, 326, 387, 397, 398, 401, 415, 417—419.
35. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 698.
36. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀρνήσεώς του ταύτης, εἰς Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 535—536.
37. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Β, σελ. 35.
38. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 20 Ἰανουαρίου 1828 διακηρύξεώς του πρὸς τοὺς Ἕλληνας, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΔ, σελ. 12—14.
39. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1829, ἐγγράφου τοῦ Καποδιστρίου, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΕ, σελ. 56—66.
40. Ἴδε Π. Ἐνεπεκίδου, σελ. 41—42.
41. Ἴδε Π. Ἐνεπεκίδου, σελ. 41—42.
42. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 164.
43. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀπὸ 21 Νοεμβρίου 1832 προκηρύξεως τῆς Γερουσίας, εἰς «Συλλογή» Γ. Κολοκοτρώνη, (εὑρισκομένης ὁμοῦ μετὰ τῆς «Συλλογῆς» Ι. Κολοκοτρώνη), σελ. 56—64.
44. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου τῆς Γερουσίας, εἰς «Συλλογὴ» Ι. Κολοκοτρώνη (Γενναίου), σελ. 21—25.
45. Ἴδε τὴν ἀπὸ 5 Ὀκτωβρίου 1831 ἐπιστολὴν τοῦ Α. Ζαΐμη πρὸς τὸν Θ. Κολοκοτρώνην, εἰς «Συλλογὴ» Γενναίου Κολοκοτρνώη, σελ. 5.
46. Τὴν περὶ τῆς δολοφονίας τοῦ Καποδιστρίου ἀναγνωσθεῖσαν Ἔκθεσιν ἐνώπιον τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, κατὰ τὴν Συνεδρίαν τῆς 7.1.1832, ἴδε εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΕ, σελ. 499—512.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΑ ΥΠΟ ΤΟΥ ΚΥΒΕΡΝΗΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΜΕΤΡΑ

1. Ἀνωτέρω ἐσκιαγραφήσαμεν ἐν τάχει τόσον τὴν θέσιν τοῦ Καποδιστρίου ἔναντι τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς Ἑλλάδος, ὅσον καὶ τὰς ἐσωτερικὰς συνθήκας ὑφ' ἃς οὗτος ἐκλήθη νὰ κυβερνήσῃ τὴν αἱμάσσουσα χώραν. Τοῦτο δέ, διότι οὕτω θὰ καταστῇ εὐχερεστέρα ἡ κατανόησις τῶν ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου πραχθέντων ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, ἥτις ἀπετέλεσεν ἓν τῶν κυριοτέρων μελημάτων αὐτοῦ, ἐν μέσῳ πλήρους οἰκονομικῆς καχεξίας τοῦ νηπιώδους Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Τὸ μέγεθος τῆς οἰκονομικῆς δυσπραγίας τοῦ ἀρτισυστάτου Ἑλληνικοῦ Κράτους δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κυβερνήτου «εἰς τὸ κεντρικὸν δημόσιον ταμεῖον δὲν ὑπῆρχον παρὰ μόνον 155 τάλληρα»[1].

Ὑπὸ τὸ κράτος τοιούτων οἰκονομικῶν δυνατοτήτων ὁ Κυβερνήτης ἤρξατο τὴν μάχην τῆς ἀνορθώσεως τῆν ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν ὁποίαν «ἰσχνὰ μόνον, κοιλόφθαλμα καὶ εἰδωλοφανῆ ὄντα ἐπλανῶντο διὰ τῶν καπνιζόντων ἐρειπίων καὶ τῶν ἠρημωμένων ἀγρῶν»[2], ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἐπεδίωκον[3] νὰ καταστοῦν κύριοι τῶν καλυβίων εἰς τὰ ὁποῖα κατώκουν ἐπὶ τουρκοκρατίας.

2. Ὁ διορατικὸς Κυβερνήτης διεῖδεν ὅτι ἄνευ οἰκονομικῶν μέσων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμφυσήσῃ τὸν ζωογόνον ἄνεμον τῆς ἀναδημιουργίας ἐπὶ τοῦ μαρασμώδους σώματος τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας. Οὕτω λοιπὸν δυνάμει τοῦ Ζ' Ψηφίσματός του τῆς 2 Φεβρουαρίου 1828, ὅπερ ἐξεδόθη μετὰ συμφώνου γνώμης τοῦ Πανελληνίου, προέβη εἰς τὴν σύστασιν Ἐθνικῆς Χρηματικῆς Τραπέζης πρὸς «ἣν δοὺς πρῶτος παράδειγμα κατέθηκε χίλια τάλληρα»[4] καὶ παρέσχεν συγχρόνως εἰς τὴν Ἐθνικὴν ἐπιχείρησιν μέρος τῶν χρηματικῶν ποσῶν, ἅτινα τῷ εἶχον ἐμπιστευθῆ Εὐρωπαῖοι Εὐεργέται[5].

Εἰς τὴν ἐν λόγῳ Τράπεζαν πλὴν τῶν εἰς χρῆμα καταθέσεων, ἐγίνοντο δεκταί, συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 3, καὶ καταθέσεις εἰς προϊόντα δυνάμενα νὰ πωληθῶσι εἰς ξένους τόπους[6].

Ὀλίγον βραδύτερον ὁ Κυβερνήτης ἐπειρᾶτο τὴν συγκέντρωσιν τῶν πρώτων[7] στατιστικῶν πληροφοριῶν, περὶ τῶν κατοίκων καὶ τοῦ ἐπαγγέλματός των,

κατατάσσοντας τούτους εἰς τὰς κάτωθι κατηγορίας: κτηματίας, γεωργούς, ποιμένας, ἐργάτας, ναύτας καὶ ἐμπόρους[8].

3. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ γεωργικὴ ἐκπαίδευσις ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τόσον διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς γεωργίας γενικώτερον, ὅσον καὶ τὴν ὕπαρξιν καὶ ἐδραίωσιν τῆς γεωργικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως εἰδικώτερον. Ὁ ὀξύνους Κυβερνήτης ἀντελήφθη τὴν ἀλήθειαν ταύτην λίαν ἐγκαίρως. Ἐν ἔτει 1829, τῇ συνεργασίᾳ τοῦ πρώτου γεωπόνου τῆς Ἑλλάδος Γρηγορίου Παλαιολόγου[9], προέβη εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς Τίρυνθος διὰ χρημάτων τοῦ φιλέλληνος Ἑλβετοῦ Ἐϋνάρδου, κατόπιν τῆς πρὸς αὐτὸν παρακλήσεως[10] τοῦ Καποδιστρίου.

Ἡ Σχολὴ Τίρυνθος ἐχαρακτηρίσθη ὡς τὸ Κέντρον τοῦ Γεωργικοῦ Διαφωτισμοῦ[11] τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος καὶ ὡς συντελέσασα τὰ μέγιστα[12], [13] εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Σχετικῶς πρὸς τὴν ἵδρυσιν τῆς Σχολῆς ταύτης, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν «πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς Γεωργίας ἐν γένει εἰς τὸ ἀρτισύστατον Ἑλληνικὸν Κράτος»[14], ὁ ἔφορος τῶν ἐθνικῶν κτημάτων καὶ συνεργάτης τοῦ Κυβερνήτου, γεωπόνος Γρ. Παλαιολόγος, εἰς τὴν ἀπὸ 25 Ἰανουαρίου 1830 ἐγκύκλιόν του ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων: «Ἡ πατρικὴ Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος βλέπουσα τὴν λυπηρὰν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται ἡ σημερινὴ γεωργία τῆς πατρίδος... ἀπεφάσισε νὰ συστήσῃ πρότυπον ἀγροκήπιον, ὅπου θὰ διδάσκωνται διὰ θεωρίας ἐν ταὐτῷ καὶ πράξεως αἱ γνώσεις τῆς τελειοποιημένης... γεωπονίας... Δεύτερος σκοπὸς τοῦ εἰς Τίρυνθα καταστήματος εἶναι νὰ κάμῃ γνωστὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν χρῆσιν διαφόρων τελειοποιημένων τῆς γεωργίας ἐργαλείων, καὶ μάλιστα ἀρότρων, τῶν ὁποίων τὰ πρωτότυπα χρεωστοῦμεν ἀκόμη εἰς τὴν γενναιότητα τῶν Φιλελλήνων τῆς Γαλλίας... Ἐκτὸς τῆς ἁπλῆς γεωργίας καὶ τῆς κτηνοτροφίας, θὰ διδάσκωνται εἰς τὸ παραδειγματικὸν σχολεῖον τῆς Τίρυνθος, ἡ φυτονομία, ἡ δασολογία, ἡ οἰνοποιΐα καὶ ἡ ἐλαιοποιΐα»[15].

Τοῦτο ἦτο τὸ ἐκπαιδευτικὸν πρόγραμμα τῆς Σχολῆς, ἡ ὁποία ἐστήριξε τοὺς ὁραματισμοὺς[16] τοῦ Κυβερνήτου[17], ἀποτελέσασα τὸ προσφιλέστερον τῶν ἱδρυμάτων τῆς χώρας δι' αὐτόν, ἐργαζόμενον «ἰδίαις χερσὶν»[18] εἰς τοῦτο.

4. Παραλλήλως ὁ Καποδίστριας ἐμερίμνα[19] διὰ τὴν ἀπόκτησιν τμήματος γῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων γεωργῶν, δεδομένου ὅτι ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει τῆς Χώρας ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, τὰ 4/5 τῆς γεωργισίμου ἑλληνικῆς γῆς ἀνῆκον εἰς τὸ Κράτος[20], τὰ δὲ 9/10 τῶν ἀγροτῶν ἦσαν ἀκτήμονες, γεγονὸς τὸ ὁποῖον, ὁ Κυβερνήτης ἐπεσήμανεν[21] εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ Συνέδριον τοῦ Λονδίνου, ὅπερ συνῆλθε διὰ τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα. Δυστυχῶς ὅμως δι' ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, τὸ ὄνειρον τοῦτο τοῦ Κυβερνήτου, ὁ ὁποῖος ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ τοὺς Ἕλληνας ἀγρότας «μὲ τὴν ἐνδυμασίαν τῆς ἰδιοκτησίας»[22], ἐπέπρωτο νὰ καταστῇ πραγματικότης καὶ νὰ ὁλοκληρωθῇ, μετὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ Συντάγματος[23]

τοῦ 1952, δεδομένου ὅτι ἡ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1832, ἐπιχειρηθεῖσα λύσις τοῦ ζητήματος τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας, δυνάμει τοῦ ΙΓ΄ Ψηφίσματος τῆς Ε΄ Ἐθνοσυνελεύσεως ἀπέτυχεν[24], ἅτε μὴ ἐκδοθέντων ἐντὸς τῶν προβλεπομένων χρονικῶν ὁρίων τῶν εἰς ἐκτέλεσιν τούτου σχετικῶν νόμων, μολονότι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀνέμενεν ἐναγωνίως[25] τὴ διανομὴν τῆς ἐθνικῆς γῆς.

5. Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἡ Ἑλλὰς ἐξερχομένη τοῦ πολυετοῦς ἀπελευθερωτικοῦ της ἀγῶνος, εὑρέθη εἰς τὴν ἀδυσώπητον ἀνάγκην νὰ ἀρχίσῃ σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν[26] τὰς πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν πλουτοπαραγωγικῶν της πηγῶν προσπαθείας[27] της, ἐν μέσῳ ἀσφυκτικῶν χωρικῶν ὁρίων, διαθέτουσα μόνον τὰ εὐρέα φυλετικὰ[28] ὅρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τὰ καλλιεργητικὰ μέσα τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας δὲν ἀπεῖχον πολὺ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡσιοδείου ἀρότρου[29], [30], [31], [32], [33].

Ὁ Κυβερνήτης ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γεωργίαν νέα δένδρα προσκόπτει εἰς τὴν ἀδυναμίαν[34] τῆς μισθοδοσίας τοῦ δενδροκόμου. Ἐνώπιον τῆς καταστάσεως ταύτης γραάφει: «Διαπορευόμενος πολλαχόσε τοῦτο κατέμαθον, ὅτι χωρὶς ἀντιλήψεως χρηματικῆς διδομένης εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀνεστίων γενομένων οἰκογενειῶν ἡ ἐπανόρθωσις τοῦ βαρυπαθοῦς τούτου Ἔθνους εἶναι ἀδύνατος»[35].

Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ ἀκάματος Κυβερνήτης δὲν παραιτεῖται τῶν σκοπῶν του πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας. Ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Ἑλβετὸν φιλέλληνα Ἐϋνάρδον, πρὸς ὃν γράφει: Ἤθελα νὰ συστήσω ἓν ἐργαστήριον ἵνα δώσω εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ βελγικὸν ἄροτρον πρὸς ὃ χρειάζονται ἐργάται, ἄροτρον ὡς παράδειγμα καὶ ἄνθρωποι ἔμπειροι τῆς αὐτοῦ χρήσεως»[36] καὶ προκειμένου νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀποστολήν τοῦ ἀρότρου φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀνακηρύξῃ «πατέρας τῆς εὐτυχίας τοῦ τόπου τούτου»[37] ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἤθελον τοῦ ἀποστείλει «δύο ἄροτρα καὶ ἄνθρωπον νὰ τὰ κυβερνᾶ».

Ἡ Ἑλλὰς στερεῖται παντελῶς γεωργικῶν ἐργαλείων καὶ εἰδικευμένου τεχνικοῦ προσωπικοῦ. Καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ Σχολὴ Τίρυνθος[38], [39], [40] στερεῖται[41] ξυλουργοῦ καὶ σιδηρουργοῦ διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων. Ὁ Καποδίστριας σχεδιάζει νὰ φέρῃ εἰς τὴν χώραν ἀλλοδαποὺς γεωργοὺς καὶ χειροτέχνας οἵτινες «φέροντες μετὰ τῶν ἠθῶν των καὶ τὰς τέχνας καὶ τὰ ἐργόχειρα, σπέρματα πολιτισμοῦ»[42] θὰ συνετέλουν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν γνώσεών των εἰς τοὺς Ἕλληνας γεωργούς, οἱ ὁποῖοι «ἀρκοῦνται νὰ νέμωνται — τὰ κτήματα — καθ' οὓς ὅρους τὰ γεωργοῦσι σήμερον»[43].

Τὴν ἀνάγκην ταύτην ἠσθάνθη καὶ τὸ ἐπαναστατημένον Ἔθνος, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν Γ΄ Ἐθνικὴν Συνέλευσίν του, ἐν ἔτει 1827, ἥτις ἐθέσπισε τὸ Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος περιέλαβε καὶ τὴν ἑξῆς διάταξιν: «Ἡ Κυβέρνησις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ πολιτογραφῇ καὶ ἐκείνους τοὺς ξένους, ὅσοι συστήσωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα σημαντικὰ καταστήματα, συντείνοντα εἰς τὴν πρόοδον τῶν τεχνῶν, τοῦ ἐμπορίου, τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς βιομηχανίας...»[44].

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ ἐνέργειαι τοῦ Κυβερνήτου κατέτεινον εἰς τὸ νὰ ἐπανέλθῃ τὸ Ἔθνος εἰς τὴν ζωήν, ὡς ὁ ἴδιος ἔγραφε[45], δεδομένου ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γεωργία ὅτε οὗτος ἀνέλαβεν τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας εὑρίσκετο εἰς «κατάστασιν νεκροφανείας»[46].

Ἡ ἔξοδος ὅμως τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης προϋπέθετε τὴν ὕπαρξιν παρ' αὐτῆς γεωργικῶν ἐργαλείων, τὰ ὁποῖα θὰ συνέβαλλον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδιωκομένου ἐκπολιτισμοῦ τῆς χώρας. Ἀπευθυνόμενος[47] πρὸς τὸν Ἐϋνάρδον[48] γράφει: «... ὅσοι... φρονοῦσιν ὅτι διὰ τῶν σκαπανῶν καὶ ὄχι διὰ τῶν βαγιονετῶν πολιτίζονται οἱ λαοί, πάντως θέλουσι συμπράξῃ τὸ κατὰ δύναμιν ἵνα μᾶς στείλωσι τάχιον καὶ ὅσον πλεῖστα τὰ τοιαῦτα πολιτιστήρια ὄργανα». Ἡ μέριμνα τοῦ Κυβερνήτου στρέφεται περὶ πάντων τῶν ἀπασχολούντων τὴν Ἑλλάδα ζητημάτων.

Ἀπὸ τοῦ Συνεδρίου τοῦ Λονδίνου μέχρι τῆς προμηθείας ἑνὸς ζεύγους βοῶν. Οὕτως σχετικῶς ἔγραφε[49] πρὸς τὸν ἐν Πόρῳ γεωπόνον τῶν δημοσίων κτημάτων: «... καὶ ἂν χρειάζεται νὰ προμηθευθῇ ἡ μικρὰ ἀποικία δύο ἢ τέσσααρ ζεύγη βοῶν ἢ ὀλίγους ἵππους δὲν σᾶς ἀποστερῶ τὸ χρειῶδες ἀργύριον εἰς ἀγορὰν αὐτῶν...».

6. Αὕτη ὑπῆρξεν ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς ἡ δραστηριότης τοῦ Κυβερνήτου ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ἐκσυγχρονισμὸν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας. Διὰ τῆς ἐπισκοπήσεως δὲ τῆς Καποδιστριακῆς δραστηριότητος, νομίζομεν ὅτι παρέσχομεν ἅμα καὶ μίαν ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας ὡς καὶ τοῦ πῶς ἐκκίνησεν ἡ Ἑλλὰς ὡς Κράτος, στερουμένη ἐργαλείων, ζώων καὶ οἰκονομικῶν πόρων. Χαρακτηριστικῶς, ὡς πρὸς τὴν ἔλλειψιν ἀροτήρων βοῶν ἢ ἵππων, ἀνεφέρετο[50] ὅτι: «... δὲν εἶναι ἀσύνηθες νὰ ἴδῃ τις ἐζευγμένους εἰς τὸ ἴδιον ἄροτρον ἕνα ὄνον μὲ μίαν γυναῖκα καὶ εἰς τὴν διανομὴν τῶν ἐργασιῶν ἕνας χωρικὸς ἔχει περισσοτέραν προσοχὴν διὰ τὸ ζῶον του παρὰ διὰ τὴν σύντροφον τοῦ βίου του...».

Οἱ Ἕλληνες δὲ ἀγρόται προκειμένου νὰ ἀποκτήσουν ἓν ζῶον, ἠναγκάζοντο νὰ καταβάλουν[51] τόκον 50 - 100ο/ο. Ἐν προκειμένῳ δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ τοκογλυφία ἐμάστιζε τὴν ἑλληνικὴν γεωργίαν, συνεπείᾳ ἐλλείψεως εἰδικοῦ πιστωτικοῦ ἱδρύματος, ἐπὶ ἱκανὸν χρονικὸν διάστημα.

Οὕτως, ἡ ἐπὶ τῆς Ἐμψυχώσεως τῆς Βιομηχανίας Ἐπιτροπὴ ἔγραφε σχετικῶς: «...μὴ δυνηθεῖσα ἐπομένως ἡ γεωργία νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τόσα βάρη, καὶ μὴ εὐτυχήσασα νὰ ἔχῃ ἐκ προνοίας τοιαύτης ἴδιον πιστωτικὸν κατάστημα, καὶ κεφάλαια εὐπόριστα κατὰ τὰς ἀνάγκας της, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς ἰδιώτας δανειστάς, καὶ νὰ γίνῃ ἐξ ἀρχῆς ὑποχείρα τῆς σκληροτέρας τοκογλυφίας, ἥτις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατεῖχε καὶ ἐξεμύζανε τὰ θύματά της ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς φιλανθρωπίας...»[52].

Τὴν ὕπαρξιν τῆς τοκογλυφίας καὶ τὴν ἀνάγκην συστάσεως εἰδικῆς πιστωτικῆς γεωργικῆς Τραπέζης ἐπεσήμανε ἀπὸ τοῦ ἔτους 1833 καὶ ὁ στενὸς

συνεργάτης τοῦ Καποδιστρίου, γεωπόνος Γρηγόριος Παλαιολόγος, ὅστις ἔγραφε[53] σχετικῶς: «Εἶναι πολλοὶ κτηματίαι καὶ ἄλλοι πολῖται οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦν μὲν νὰ βελτιώσουν τὴν γεωργίαν ἢ τὴν βιομηχανίαν των, ἀλλὰ στεροῦνται χρημάτων, ἢ ἂν καί τινες ἔχουν ζητοῦν τόκους ὑπερόγκους. Ἡ κυβέρνησις λοιπὸν θέλει εὐεργετήσει μεγάλως τὸν τόπον φροντίζουσα τὴν σύστασιν μιᾶς χρηματικῆς τραπέζης...».

Συνεπείᾳ δὲ τῆς τοκογλυφίας[54], [55], [56] καὶ τῆς ἐλλείψεως χρηματικῶν μέσων, ἡ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία ἐχαρακτηρίζετο «ἀνωφελής»[57].

Περατοῦντες τὴν σκιαγράφησιν τῶν ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου ληφθέντων μέτρων ὑπὲρ τῆς γεωργίας, δέον νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐκτοτε καὶ ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας, αὕτη δὲν ηὗρε ἀντάξιον τούτου ὑποστηρικτήν της. Ὁ Δ. Ζωγράφος γράφει σχετικῶς: «Μετὰ τὸν φόνον τοῦ Κυβερνήτου ἀποσβέννυται καὶ ὁ τελευταῖος σπινθὴρ θετικῆς γεωργικῆς σκέψεως. Οὔτε ἡ γῆ, οὔτε τὰ δένδρα, οὔτε τὰ γεννήματα, οὔτε οἱ καρποί, οὔτε τὰ κτήνη, οὔτε οἱ γεωργοὶ ἀποτελοῦν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μερίμνης»[58]. Ὁ Καποδίστριας «εἶναι ὁ μόνος ἄρχων ποὺ ἔδειξε πραγματικὸν ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς Γῆς. Ἔκτοτε νεκρικὸν σάββανον ξαπλώθηκε ἐπάνω ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Γῆν καὶ ποῦ καὶ ποῦ, ἀπὸ μερικὲς σχισμάδες, κατόρθωσε τὸ ζείδωρον Ἑλληνικὸν ἡλιακὸν φῶς νὰ δίνῃ ἀπὸ τὴν ζωήν του, ἀπὸ τὴν δύναμίν του στὴν ξεχασμένη Ἑλληνικὴ Γῆ μερικὰ ψυχία ἀναζωογονήσεως καὶ ἀναψυχῆς...»[59], [60].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. ΣΤ, σελ. 711.
2. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 704.
3. Ἴδε Ψήφισμα ΙΗ΄ τῆς 30.9.1830 εἰς «Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος», ἔτους Ε, σελ. 294.
4. Ἴδε «Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος», ἔτους 1828, σελ. 48.
5. Πλείονα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἱδρύσεως τῆς Τραπέζης, ἴδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, τόμ. Β, σελ. 247—274.
6. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἱδρυτικοῦ τῆς Τραπέζης Ψηφίσματος, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΔ, σελ. 24—25.
7. Ἡ πρώτη προσπάθεια πρὸς συγκέντρωσιν πληροφοριῶν περὶ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς γεωργίας, ἔλαβε χώραν, δυνάμει τῆς ἀπὸ 1 Μαΐου 1827 Διατάξεως τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως. Ἴδε σχετικῶς Α. Μάμουκα, τόμ. Θ, σελ. 121—124 καὶ τόμ. Η, σελ. 135.
8. Ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. 1749/16.4.1828 Διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΔ, σελ. 67—70.
9. Ἴδε περὶ τούτου, Δ. Ζωγράφου, τόμ. Α, σελ. 90.
10. Ἴδε ἐπιστολὴ Καποδιστρίου πρὸς αὐτόν, εἰς «Ἐπιστολαὶ» Καποδιστρίου, τόμ. Β, σελ. 23—25.
11. Ἴδε «Ἐφημερὶς τῆς Γεωργίας» Φ, τῆς 15.9.1861.
12. Ἴδε Α. Σίδερι, σελ. 36.
13. Ἴδε Ι. Σκαλτσούνη, σελ. 31.
14. Ἴδε Π. Γενναδίου, σελ. 111—112.
15. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐγκυκλίου ταύτης εἰς «Συλλογὴ ἐντύπων» τοῦ τμήματος Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ὑπὸ στοιχεῖα Ε. 5.252, ὡς καὶ ἐν Ἀρχείῳ Ὕδρας, τόμ. ΙΕ, σελ. 259—262.
16. Ἴδε «Ἐπιστολαὶ» Καποδιστρίου, τόμ. Γ, σελ. 365.
17. Ἴδε «Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος», ἔτος Ε, σελ. 17.
18. Ἴδε περιοδ. «Ἑλληνικὴ Γεωργία», ἔτους 1887, σελ. 55, ἔνθα σχετικὴ μελέτη τοῦ διατελέσαντος διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς, Α. Ἡλιοπούλου.
19. Ἴδε «Ἐπιστολαί», τόμ. Γ, σελ. 233 καὶ τόμ. Δ, σελ. 97—98.
20. Ἴδε Παράρτημα «Γεωργικοῦ Δελτίου», ἔτους 1930, τεῦχ. Δ, σελ. 66, ἔνθα σχετικὰ στοιχεῖα τοῦ Γρ. Παλαιολόγου.
21. Ἴδε τὴν ἀπὸ 24.8.1831 ἐπιστολήν του, εἰς «Ἐπιστολαί» τόμ. Δ, σελ. 278.
22. Ἴδε τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα πρὸς τοὺς Ἕλληνας Γερουσιαστάς, εἰς Γ. Βαλέτα, τόμ. Β΄ σελ. 280.
23. Ἴδε ἄρθρον 104 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952 καὶ τὸ εἰς ἐκτέλεσιν τούτου ἐκδοθὲν Ν.Δ. 2185/15.8.1952.
24. Ἴδε Ν. Κολυβᾶ, σελ. 76.
25. Ἴδε Ἐφημερὶς «Ἡ Ἀθηνᾶ», Φ. 23, τῆς 25.5.1832.

26. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, τόμ. Α, σελ. 51.
27. Ἴδε Α. Σίδερι, σελ. 25.
28. Ἴδε Α. Σμπαρούνη, Πρόλογον.
29. Ἴδε «Δελτίον» Ἐπιτροπῆς Ἐμψυχώσεως τῆς Βιομηχανίας, ἔτους 1880, τόμ. Γ, τεῦχ. δ, σελ. 154.
30. Ἴδε ὡς ἄνω «Δελτίον», τόμ. Γ, τεῦχ. γ, σελ. 110.
31. Ἴδε ὡς ἄνω «Δελτίον», τόμ. Γ, τεῦχ. δ, σελ. 152.
32. Ἴδε ὡς ἄνω «Δελτίον», ἔτους 1879, τόμ. Γ, τεῦχ. γ, σελ. 111.
33. Ἴδε Α. Μανσόλα, σελ. 52—53.
34. Ἴδε «Ἐπιστολαί» Καποδιστρίου, τόμ. Β, σελ. 158—159, τόμ. Α, σελ. 285.
35. Ἴδε «Ἐπιστολαί», τόμ. Β, σελ. 236.
36. Ἴδε τὴν ἀπὸ 30.3.1829 ἐπιστολήν του πρὸς Ἐϋνάρδον, εἰς «Ἐπιστολαί» τόμ. Γ, σελ. 78.
37. Ἴδε ἐπιστολὴν πρὸς Ἐϋνάρδον, «Ἐπιστολαί», τόμ. Γ, σελ. 246.
38. Ἴδε περιοδ. «Ἀνθολογία τῶν Κοινωφελῶν Γνώσεων», ἔτους 1836, τεῦχ. 1, σελ. 45.
39. Ἴδε Ἔκθεσιν Ι. Πρωΐου, Περὶ τοῦ ἐν Τίρυνθι Γεωργικοῦ Σχολείου, σελ. 43.
40. Ἴδε Γρ. Παλαιολόγου, σελ. 76.
41. Ἴδε Ι. Ἀποστολοπούλου, σελ. 46.
42. Ἴδε «Ἐπιστολαί», τόμ. Α, σελ. 202.
43. Ἴδε «Ἐπιστολαί», τόμ. Δ, σελ. 197, 280.
44. Ἴδε τὸ Κεφάλαιον Δ, ἄρθρον 32 τοῦ Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Τροιζῆνος, εἰς Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, (περίοδος 1821—1832), σελ. 651—662 καὶ εἰς Α. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 312.
45. Ἴδε «Ἐπιστολαί», τόμ. Δ, σελ. 409—410.
46. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, τόμ. Α, σελ. 237.
47. Ἴδε τὴν ἀπὸ 14.4.1828 ἐπιστολήν του, εἰς «Ἐπιστολαί», τόμ. Β, σελ. 23—25.
48. Περὶ τῆς Φιλελληνικῆς δραστηριότητος τοῦ Ἐϋνάρδου καὶ τῶν προσφορῶν τούτου πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἴδε Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 361—366 καὶ 370—376.
49. Ἴδε τὴν πρὸς Στέβενσον ἐπιστολήν του, εἰς «Ἐπιστολαί», τόμ. Β, σελ. 70, (ὑπὸ ἡμερομηνίαν 4.5.1828).
50. Ἴδε τὰς ὑπὸ τοῦ Γάλλου Προξένου Πουκεβὶλ πληροφορίας τοῦ «Ταξειδίου εἰς τὴν Ἑλλάδα», εἰς Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, τόμ. Α, σελ. 101.
51. Ἴδε «Ἐφημερὶς τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας», τόμ. Α, (1885), σελ. 59.
52. Ἴδε «Δελτίον Ἐπιτροπῆς Ἐμψυχώσεως τῆς Βιομηχανίας», ἔτους 1880, τόμ. Γ, τεῦχ. δ, σελ. 150.
53. Ἴδε Ἐφημερὶς «Ἀθηνᾶ», ἔτους 1833, Φ. 120—121, σελ. 487, 491.
54. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ ἀγροτικὴ πίστις κλπ., σελ. 8.
55. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 71.
56. Ἴδε Α. Σίδερι, σελ. 35.
57. Ἴδε Γρ. Παλαιολόγου, Περιοδ. «Ἀνθολογία τῶν Κοινωφελῶν Γνώσεων», ἔτους 1836, τῦχ. 1ον, σελ. 102.
58. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, τόμ. Β, σελ. 44—45.
59. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Γεωργικαὶ Μελέται, τεῦχ. Α, σελ. 8.
60. Ἴδε καὶ Ι. Ἀποστολοπούλου, σελ. 12.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΙΝΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ, ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ, ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΨΗΦΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ 602/1914 «ΠΕΡΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ»

1. Εἴδομεν ἀνωτέρω εἰς ποίαν θέσιν εὑρίσκετο ἡ ἑλληνικὴ γεωργία ἅμα τῇ ἐλευθερώσει τῆς χώρας ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ὡς καί τινα μέτρα τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας ὑπὲρ αὐτῆς.

Νομίζομεν ὅμως, ὅτι πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς λαβούσης παρ' ἡμῖν χώραν γεωργικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως, δέον νὰ ἀναφερθῶμεν λίαν συντόμως καὶ εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξὺ σημειωθείσας ἐξελίξεις, ἵνα οὕτως ἔχωμεν ἐνώπιόν μας τὸ γεωργικὸν πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἤρξατο ἡ ὠργανωμένη συνεταιρικὴ κίνησις.

2. Κατ' ἀρχὴν δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι, τὴν Καποδιστριακὴν γεωργικὴν δραστηριότητα, διαδέχεται περίοδος κρατικῆς ἀπραξίας περὶ τὰ γεωργικὰ καὶ γενικώτερον τὰ ἐθνικοοικονομικὰ ζητήματα.

Ἡ ὀθωνικὴ περίοδος, ὡς καὶ ἡ ἀκολουθήσασα ταύτην, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς διεπομένη ὑπὸ ὑποτονικῆς γεωργικῆς δραστηριότητος, ἥτις διήρκεσε μέχρι τὰ τέλη τῆς ὀγδόης δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνος.

Κατὰ τὸ διάστημα ἡμίσεος σχεδὸν αἰῶνος, τὸ κράτος «οὐδὲ πόρρωθεν ἀνταπεκρίθη διὰ τῶν μέτρων του εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἀσφάλειαν τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἀγροτικῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς ἀγροτικῆς πίστεως καὶ γενικῶς εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς γεωργίας ἐν τῷ συνόλῳ της»[1, 2, 3, 4, 5, 6]. Βεβαίως εἰς τὴν τοιαύτην κρατικὴν ὑποτονικὴν δραστηριότητα συνετέλεσε καὶ ἡ γενικὴ ἐν τῇ χώρᾳ ἐπικρατοῦσα κατάστασις. «Τὸ νέον βασίλειον ἦτο εὐρύτατος ἐρειπιών ὅτε ἀφίκετο ἐκ Βαυαρίας ὁ σφριγῶν μὲν καὶ πλήρως καλῶν προθέσεων ἀλλ' ἄπειρος βασιλεὺς — ὑπονοεῖ τὸν Ὄθωνα — πανταχοῦ οἰκίαι πυρπολιθεῖσαι, πόλεις ἐρημωθεῖσαι, χωρία καὶ ποίμνια κατεστραμμένα... Ἐπὶ πλέον ἡ πενία ἦτο γενική, σώματα δὲ ληστρικά, πειναλέων πολεμιστῶν, διέτρεχον τὴν χώραν πᾶσαν, συμπληροῦντα τὴν καταστροφήν. Βραχίονες ἵνα ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν γεωργίαν ἔλλειπον, ὅσοι δ' ὑπῆρχον συγήθισαν εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ ὅπλου καὶ ἀπέμαθον τὸν τοῦ ἀρότρου...»[7].

3. Παρὰ ταῦτα ὅμως μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐλαμβάνοντο σποραδικά τινα μέτρα τὰ ὁποῖα ὑπεβοήθουν, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας.

Ἐν ἀρχῇ δέον ν' ἀναφερθῇ ἡ ἐν ἔτει 1842 σύστασις τῆς Ἐθνικῆς Τρα-

πέζης, ἡ ὁποία ναὶ μὲν ἀρχικῶς δὲν ἐχορήγει γεωργικὰ δάνεια, πλὴν ὅμως βραδύτερον καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1861, περιέλαβεν εἰς τὸ καταστατικόν αὐτῆς τὴν χορήγισιν τοιούτων δανείων.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ὑπ' αὐτῆς πρὸς τοὺς ἀγρότας χορηγούμενα δάνεια ἦσαν ὑψηλότοκα (8ο/ο) καὶ χρονικῶς λίαν περιωρισμένα (μέχρις ἑνὸς ἔτους), ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ταῦτα συνέβαλον πως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας παρὰ τὴν παραλλήλως ὑφισταμένην τοκογλυφίαν[8, 9, 10, 11] καὶ τὸ ὑψηλὸν ἐπίπεδον τοῦ ἰδιωτικοῦ τόκου, ὅστις ἐκυμαίνετο[12] μεταξὺ 30 - 50ο/ο. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1866 — 1900 ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ἐχορήγησε πιστώσεις[13] πρὸς τὴν γεωργίαν, ἀνελθούσας εἰς 406.000.000 περίπου δρχ.

4. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει τῆς Χώρας ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ τὰ 9/10 τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν ἦσαν ἀκτήμονες, τῆς ἐλευθέρας ἑλληνικῆς γῆς ἀνηκούσης κατὰ 4/5 εἰς τὸ Κράτος, τὰς μονὰς καὶ τὰς ἐπισκοπάς.

Κατὰ τοὺς πρώτους μεταπελευθερωτικοὺς χρόνους περιῆλθον[14] εἰς τὸ ἀρτισύστατον Ἑλληνικὸν Κράτος περὶ τὰ 6,5 ἑκατομμύρια στρέμματα καλλιεργουμένης καὶ καλλιεργησίμου γῆς ἐπὶ συνόλου 12 - 13 ἑκατομμυρίων.

Κατὰ τὸν Α. Σίδερι[15], εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν χρόνους, ἐκ τῶν 500 - 600 χιλιάδων Ἑλλήνων ἀγροτῶν τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ Κράτους, μόνον 80 - 150 χιλιάδες εἶχον ἰδιόκτητον γῆν.

Ἡ ἐπικράτησις τοιούτων γαιοκτητικῶν συνθηκῶν ἀπετέλει ἐμπόδιον διὰ τὴν σύστασιν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, δεδομένου ὅτι δὲν ὑφίστατο ἀτομικὴ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία ἐπὶ τῆς γῆς. Συνεπῶς οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων δέον νὰ σημειώσωμεν λίαν συντόμως τὰς λαβούσας χώραν ἐξελίξεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς διανομῆς τῆς γῆς, διότι «... ἡ ἰδιοκτησία εἶναι τὸ ἰσχυρώτερον ζώπυρον τῆς ἡμετέρας φιλοπονίας... ὁσάκις αὕτη εἶναι περιληπτικὴ ἢ ἀβεβαία... ἡ καλλιέργεια ἐκπίπτει καὶ ἐκμηδενίζεται... εἶναι ἀπαραίτητος ὅρος... τῆς προαγωγῆς τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ὅλης κοινωνίας...»[16].

Ἡ σοβαρωτέρα προσπάθεια πρὸς διανομὴν τῆς ἐθνικῆς γῆς πρὸς τοὺς ἀκτήμονας ἀγρότας, ἔλαβε χώραν ἐν ἔτει 1871 ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως Α. Κουμουνδούρου, διὰ τῶν νόμων Τ.Π.Γ. καὶ Υ.Λ.Α.. Μέχρι δὲ τοῦ ἔτους 1881 εἶχον παραχωρηθῆ[17, 18] συνολικῶς 3.300.000 καλλιεργήσιμα στρέμματα[19].

Ἀπὸ τῆς προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας (1881), μέχρι τοῦ ἔτους 1917, ὁπότε ἤρξατο παρ' ἡμῖν ἐφαρμοζομένη συστηματικὴ ἀγροτικὴ μεταρρύθμισις, ἐξηγοράσθησαν ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ διενεμήθησαν[20] πρὸς τοὺς ἀκτήμονας Θεσσαλοὺς ἀγρότας κτήματα ἐκτάσεως 1.100.000 στρεμμάτων.

Καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην ἐπεκράτει παρ' ἡμῖν ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία τῶν τσιφλικίων[21] καὶ ἡ ἐπὶ μορτῇ[22] καλλιέργεια, τῆς πλειοψηφίας τῶν

ἀγροτῶν στερουμένης τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὸ αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας ἐπὶ τῆς γῆς ἣν ἐκαλλιέργουν[23], [24].

Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ἐπὶ μορτῇ καλλιεργείας καὶ ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία τῶν γαιοκτημόνων ἀπετέλεσεν ἀνασχετικὸν φραγμὸν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐν Ἑλλάδι γεωργίας[25], [26], [27], [28], [29], [30], ἂν καὶ ἐξεφράσθη ἡ ἄποψις[31] ὅτι «τὸ τόσον κατακριθὲν καὶ ὡς ἀνελεύθερον χαρακτηρισθὲν τοῦτο σύστημα τῆς δι' ἐπιμόρτων καλλιεργητῶν ἐκμεταλλεύσεως εἶναι τοὐναντίον τὸ προσφορώτερον σύστημα ἐκμεταλλεύσεως ὑπὸ ὡρισμένας συνθήκας, ἐνδεδειγμένον εἰς χώρας πτωχάς, καθυστερημένης γεωργίας...».

5. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει τῆς Χώρας, ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ μεταξὺ τούτου τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ δὲν ἐγνώριζε γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν[32]. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου τὸ ποσοστὸν τῶν ἀγραμμάτων τῆς χώρας ἐμειοῦτο, ὥστε ἀπὸ 82ο/ο κατὰ τὸ ἔτος 1870[33], νὰ μειωθῇ[34] εἰς 66ο/ο κατὰ τὸ ἔτος 1907.

Παραλλήλως, ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1859 καὶ πρὸς δημιουργίαν πνεύματος ἁμίλλης μεταξὺ τῶν γεωργῶν τῆς χώρας, εἶχε συσταθῇ καὶ «Ἔκθεσις Ὀλυμπίων», λαβοῦσα χώραν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο.

Τὸ ἱδρυτικὸν Διάταγμα τῆς ἐν λόγῳ Ἐκθέσεως ἔλεγεν ὅτι: «Καθιστῶνται ἐν Ἀθήναις Γενικοὶ Διαγωνισμοί, κατὰ τετραετίαν τελούμενοι, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ὀλυμπίων», εἰς οὓς θέλουσι παρίστασθαι πάντα τὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς ἐνεργείας, καὶ ἰδίως τὰ τῆς βιομηχανίας, τῆς γεωργίας καὶ τῆς κτηνοτροφίας». Τὰ τῆς γεωργίας προϊόντα περιέλαβον γεωργικὰ ἐργαλεῖα καὶ γεωργικὰ προϊόντα[35], [36], ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν συμμετασχόντων ἐκθετῶν ἀνῆλθεν εἰς 1.579.

Ἡ δευτέρα «Ἔκθεσις Ὀλμπίων» ἔλαβε χώραν ἐν ἔτει 1870, τοῦ ἁρμοδίου ὑπηρεσιακοῦ ὀργάνου ταύτης ἐπισημάναντος τὴν ἀνάγκην τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ, εἰς τοὺς παραγωγικοὺς τομεῖς, ἀναφέρον ἅμα ὅτι, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐλειτούργουν ἐν Ἑλλάδι: 18 ἐκκοκκιστικὰ ἐργοστάσια βάμβακος, 3 πιεστικαὶ μηχαναὶ βάμβακος, 18 ἀτμόμυλοι ἀλεύρου, 11 ἐκθλιπτικαὶ μηχαναὶ ἐλαίου, 4 μηχαναὶ ἀλωνιστικαὶ καὶ «οὐκ ὀλίγα» εὐρωπαϊκὰ ἄροτρα εἰσαχθέντα ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς καὶ χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας[37].

Ἐπὶ τῇ λήξει τῶν δευτέρων «Ὀλυμπίων»[38], ὁ βασιλεὺς Γεώργιος Α' ἔγραφε, μεταξὺ ἄλλων: «... πεποιθὼς δὲ ὅτι ἕκαστον τῶν προϊόντων τούτων παρέχει θέμα ἀξιολόγου σκέψεως... θέλω ἀναθέσει εἰς τὴν Κυβέρνησίν μου τὴν ἐπιμέλειαν... ἐρευνηθῶσι σπουδαίως ἕκαστα τῶν ἐν τῇ ἐκθέσει... ἐκ δὲ τῆς ἐρεύνης ταύτης προέλθωσι τὰ συνετὰ ἐκεῖνα βουλεύματα, δι' ὧν ἡ γεωργία μετὰ τῆς κτηνοτροφίας, ἡ βιομηχανία... δύνανται νὰ λάβωσι τὴν ἐφικτὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν... καὶ νὰ τεθῶσιν οὕτως αἱ θεμελιώδεις βάσεις τῆς ἀληθοῦς τοῦ

Ἔθνους εὐημερίας ὑπὲρ ἧς πᾶσα Κυβέρνησις ὀφείλει ἀδιαλείπτως νὰ μεριμνᾷ»[39].

Τὸ ἑλληνικὸν Κράτος ἤρξατο λοιπὸν νὰ ἐγκύπτῃ πως εἰς τὰ ἀπασχολοῦντα τὴν γεωργίαν καὶ γενικώτερον τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν ζητήματα. Τὰ «Ὀλύμπια» ἦτο ἔργον τοῦ εὐεργέτου Ε. Ζάππα. Ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1852, ἕτερος εὐεργέτης, ὁ Ν. Στουρνάρης, εἰς τὴν διαθήκην του, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Μὲ τὰ ὑπόλοιπα χρήματα τῆς καταστάσεώς μου νὰ κτισθῇ εἰς Ἀθήνας ἓν λαμπρὸν πολυτεχνεῖον, ὅπου νὰ διδάσκωνται ὅλαι αἱ βάναυσοι καὶ ὡραῖαι τέχναι, ὅπου νὰ εὑρίσκωνται ὅλα τὰ ἐργαλεῖα τῆς γεωργικῆς καθὼς καὶ ὅσα κατὰ καιροὺς ἐφευρίσκονται, διὰ νὰ διδάσκηται ἡ ἐφαρμογή των εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως προοδεύσῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ γεωργία μας, αὕτη ἡ βάσις τῆς ἀληθοῦς εὐτυχίας ἑνὸς Ἔθνους»[40].

Βραδέως μὲν ἀλλὰ σταθερῶς ἤρχισε νὰ καθίσταται κτῆμα τῶν φωτισμένων ἐκλεκτῶν τέκνων τῆς χώρας ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γεωργία δὲν δύναται νὰ παραμείνῃ εἰς τὰ «γερμανικὰ ἄροτρα τοῦ Μεσαιῶνος»[41, 42] καὶ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐλλείψεως[43, 44] ἑνὸς χειροτεχνείου διὰ τὴν ἐπισκευὴν[45] τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων, γεγονὸς ὅπερ ἐπέδρα καὶ ἐπ' αὐτῆς ταύτης τῆς νοοτροπίας τῶν χωρικῶν, οἵτινες προσέβλεπον μετὰ δυσπιστίας[46] πρὸς τὰς νέας ἐξελίξεις, ὁδηγοῦν συγχρόνως καὶ εἰς τὴν μὴ χρησιμοποίησιν[47] τῶν ὑφισταμένων ἐργαλείων καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν ἀχρήστευσιν[48] τούτων.

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ κατασκευὴ ἀρότρων γαλλικοῦ τύπου ἤρξατο[49] ἐν Πειραιεῖ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1860 καὶ ἐν Ναυπλίῳ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1866.

Παραλλήλως, μεταξὺ τῶν δημοσίων παραγόντων τῆς Χώρας, ἤρξατο μεγαλυτέρα πως κατανόησις τῆς ἀνάγκης τῆς γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως, ὑπογραμμιζομένου ἐν ἔτει 1872 ὅτι «... ἀπόλυτος ἀνάγκη ὑπάρχει νὰ ὀργανισθῶσι τὰ τῆς γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως, δι' ἧς καὶ μόνης ἡ γεωργικὴ ἡμῶν τάξις... δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν ἀναποσπάστων τῆς ἀμαθείας προλήψεων...»[50]. Μετὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν κατάργησιν τῆς Σχολῆς Τίρυνθος ἡ ὁποία «ἔφερεν καρποὺς καταφανεῖς», ἐξεδόθη ὁ νόμος Α.Φ.Μ.Β./1887 «Περὶ ἱδρύσεως γεωργικῶν σχολείων». Δυνάμει τοῦ νόμου τούτου ἐξεδόθησαν Β.Δ. τὸ ἑπόμενο ἔτος, δι' ὧν συνεστήθησαν τὸ ἐν Ἀθήναις «Τριανταφυλλίδειον Γεωργικὸν Σχολεῖον»[51] καὶ ἡ «Κασσαβέτιος Σχολὴ»[52] παρὰ τὸν Ἅλμυρὸν τῆς Θεσσαλίας. Ἐν συνεχείᾳ διὰ τοῦ νόμου ΑΩΕ΄/1891 συνεστήθη ὁ ἐν Βυτίνῃ Γεωργικὸς Σταθμὸς καὶ διὰ τοῦ νόμου ΒΫΞΕ΄/1897 συνεστήθησαν ἑκασταχοῦ τῆς χώρας Γεωργικοὶ Σταθμοί. καὶ ἡ διάδοσις τῶν τελειοτέρων μεθόδων τῆς γεωργίας, τῆς κτηνοτροφίας καὶ τῶν γεωργικῶν βιομηχανιῶν... ὡς καὶ ἡ ἄνευ κέρδους προμήθεια γεωργικῶν ἐργαλείων, σπόρων καὶ ἄλλων γεωργικῶν ἐφοδίων εἰς τοὺς γεωργούς».

Κατὰ τὴν αἰτιολογικὴν ἔκθεσιν τοῦ νόμου τούτου, σκοπὸς τῶν Γεωργικῶν Σταθμῶν ἦτο «...ἡ διάδοσις τῶν νεωτέρων γνώσεων περὶ γεωργίας καὶ τῶν

συναφῶν κλάδων εἰς τὸν γεωργικὸν λαόν... διὰ διδασκαλίας δὲ πρακτικῆς καὶ βασιζομένης πάντοτε ἐπὶ πειραμάτων, ἐπιτοπίων μελετῶν καὶ ὑποδειγματικῶν ἐργασιῶν, ἐκτελουμένων πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν γεωργῶν, ἵνα οὗτοι ἰδίοις ὄμμασι βλέπωσι τὰ ἀποτελέσματα τῶν τελειοτέρων συστημάτων ἐκμεταλλεύσεως τῶν φυτῶν καὶ ζώων καὶ πείθονται περὶ τοῦ ἐπωφελοῦς τῆς ἀπομιμήσεως αὐτῶν»[53].

Ἐνταῦθα ὅμως δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι οἱ ὑψηλοὶ στόχοι τοῦ Κράτους ἐσυνωδεύοντο ὑπὸ λίαν πενιχρῶν μέσων. Οὕτω τὰ ἱδρυόμενα ἀγροκήπια ἐπρόκειτο νὰ ἔχουσι ἔκτασιν «οὐχὶ μεγαλυτέραν ἐκείνης, ἣν δύναται νὰ καλλιεργήσῃ ἓν ζεῦγος ἀροτριώντων» (ἄρθρον 21 τοῦ νόμου), τὸ δὲ προσωπικὸν τούτων συνέκειτο ἐξ ἑνὸς ἀρχιεργάτου καὶ δύο ἐργατῶν (ἄρθρον 23), ἐνῷ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἐπιστημονικοῦ γεωργικοῦ δυναμικοῦ ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκετο εἰς λίαν χαμηλὸν ἐπίπεδον. Οὕτως, ἐν ἔτει 1888 τὸ σύνολον τῶν ἐν Ἑλλάδι γεωπόνων ἀνήρχετο εἰς 38 καὶ μάλιστα οὗτοι ἦσαν γνωστοὶ μὲ τὰ ὀνόματά των καθ' ἅπασαν τὴν χώραν[54], ἐνῷ κατὰ τὸ ἔτος 1863 δὲν ὑφίστατο παρ' ἡμῖν οὐδεὶς[55] κτηνίατρος. Τοῦτο ἐπισημαίνετο καὶ ὑπὸ τῆς ὡς ἄνω αἰτιολογικῆς ἐκθέσεως τοῦ νόμου, ἥτις ἀνέφερεν ὅτι εἰς τὰ τρία Γεωργικὰ Σχολεῖα, Ἀθηνῶν, Λϊδινίου καὶ Τίρυνθος (τὸ ὁποῖον ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀνασυσταθῇ) ἀπησχολοῦντο 8 γεωπόνοι, πρᾶγμα ὅπερ ἐστέρει τῆς δυνατότητος εἰς τὸ Κράτος νὰ ἐξεύρῃ «καὶ τὰ ἀπαιτούμενα εἰδικὰ πρόσωπα πρὸς ἐγκατάστασιν, συντήρησιν καὶ διεύθυνσιν τῶν ἱδρυτέων Γεωργικῶν Σταθμῶν»[56].

Διὰ τῶν σποραδικῶν τούτων ὑπὲρ τῆς γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως κρατικῶν μέτρων διαφαίνεται ἡ ἐντονωτέρα πως στροφὴ τοῦ Κράτους πρὸς πλέον πρακτικὰς κατευθύνσεις τῆς ἐθνικῆς μας παιδείας, ἥτις ἐξεδηλώθη πλέον ἔντονος, περὶ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος.

Οὕτως, εἰς τὴν αἰτιολογικὴν ἔκθεσιν τοῦ σχεδίου νόμου «περὶ διαιρέσεως τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῶν», ἐν ἔτει 1896, ὑπεγραμμίζετο μεταξὺ ἄλλων: «Ἡ πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν παιδείαν ἀκατασίγαστος καὶ ὡς φυλετικὸν ἔνστικτον διασωθεῖσα καὶ ὑπὸ τοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας ὁρμὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναρριπισθεῖσα ἐν τῷ ἐλευθέρῳ βίῳ ἐξεδηλώθη διὰ τῆς ἀπὸ πάσης γωνίας τῆς Χώρας ἀδυσωπήτου ἀξιώσεως συστάσεως ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Γυμνασίων... Ἀλλὰ ὁμολογουμένως ἡ εὐγενὴς αὕτη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὁρμή, μὴ πηδαλιουχηθεῖσα ἐγκαίρως, μηδὲ ρυθμισθεῖσα ὑπὸ τῆς Πολιτείας εἰς εὔσκοπον ἐξέλιξιν πρὸς τὰς κοινωνικὰς χρείας, ἐτράπη ἀκατάσχετος πρὸς τὰς θεωρητικὰς σπουδάς, ἐπὶ ζημίᾳ τῶν πρακτικῶν γνώσεων... Ἤθελε δ' εἶναι παραγνώρισις τῆς ἐποχῆς ταύτης — ὑπονοεῖ τὴν βιομηχανικὴν — ἡ ἐμμονὴ ἐν τῇ μονομερεῖ ἐκπαιδεύσει τῆς Ἑλληνικῆς νεότητος διὰ τῆς Ἑλληνικῆς, Λατινικῆς καὶ ὀλίγων Ἱστορικῶν γνώσεων.. Φρονοῦμεν, ὅτι ἐκτελοῦμεν ἀδυσωπήτως ἐπιβεβεληµένον ἡμῖν καθῆκον, πειρώμενοι νὰ ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὰς πραγματικὰς ἐκπαιδευτικὰς ἀνάγ-

κας τῆς συγχρόνου κοινωνίας... Καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ γεωργία καὶ οἱ μετ' αὐτῆς ἀμεσώτερον συνδεόμενοι κλάδοι τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ἀποτελοῦντες τὴν βάσιν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, δὲν δύνανται νὰ ἐξέλθωσι τῆς ἀρχεγόνου στασιμότητος αὐτῶν ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς μετ' ἐπιγνώσεως ἐφαρμογῆς τούτων... Διὰ ταῦτα ἔγνωμεν, ἵνα ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, μάλιστα δὲ τῆς μέσης, καταστήσωμεν εὐρυτέραν τὴν διάδοσιν τῶν φυσικῶν, φυσικοϊστορικῶν καὶ μαθηματικῶν γνώσεων... ὑπὲρ τῆς διψώσης πρακτικῶν γνώσεων καὶ πρακτικῆς ἐμπειρίας ἡμετέρας κοινωνίας...»[57].

Ἀλλὰ καὶ ἡ Πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευσις δὲν παρέμεινε μακρὰν τῆς νέας ταύτης ἀντιλήψεως τοῦ Κράτους περὶ ἐνισχύσεως τῶν πρακτικῶν γνώσεων καὶ τῆς γεωργικῆς ἐπιστήμης. Ἐν ἔτει 1896 ἐπετεύχθη ἡ ἀναδιοργάνωσις καὶ ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τῶν σχετικῶν προσπαθειῶν[58] ἀρξαμένων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1844. Ἡ σχετικὴ Αἰτιολογικὴ Ἔκθεσις ἐπὶ τοῦ σχεδίου νόμου «περὶ ὀργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου», ἔλεγεν: «Ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις ἐπιδρᾷ... σπουδαίως ἐπὶ τοῦ βίου τῶν ἐθνῶν, ὥστε ἀπὸ τοῦ ποιοῦ καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ ταύτης, δύναταί τις ἀσφαλῶς νὰ εἰκάσῃ τὸ μέλλον παντὸς λαοῦ. Ἀλλ' εἰ καὶ ἕκαστος τῶν βαθμῶν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως συμβάλλει μεγάλως ἐπὶ τῶν τυχῶν καὶ τῆς πορείας τῶν ἐθνῶν, ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι κατ' ἐξοχὴν τὴν μεγίστην πρὸς τοῦτο ἐπιρροὴν ἐξασκεῖ ἡ ἀνωτάτη ἐκπαίδευσις».

Ἐκ τῶν τοιούτων σκέψεων ὁρμώμενον τὸ Κράτος, ἀπέσπασε ἐκ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τὴν Φυσικομαθηματικήν, ἀποτελεσάσης αὐτοτελῆ Σχολὴν (ἄρθρον 15), ἵνα «οὕτω τὰ τμήματα ταῦτα, εἰς ἰδίαν Σχολὴν ἀνυψούμενα, θέλουσι δυνηθῆ νὰ προσλάβωσι τὴν ἀρμόζουσαν ἀνάπτυξιν καὶ σπουδαιότητα, τὴν τόσον ἀναγκαίαν εἰς τὴν βιομηχανικὴν καὶ ἐν γένει τὴν τεχνικὴν τοῦ τόπου πρόοδον»[59].

Εἰς τὴν νέαν ταύτην Σχολὴν καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γεωργικῆς ἐρεύνης, συνεστήθη ἡ ἕδρα τῆς Βοτανικῆς καὶ Δασονομίας ὡς καὶ ἡ τῆς Ζωολογίας (ἄρθρον 24).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαπιστοῦται ὅτι λήγοντος τοῦ 19ου αἰῶνος ἤρξατο πλέον ἔντονος στροφὴ τοῦ Κράτους πρὸς τὰ γεωργικὰ ζητήματα καὶ γενικώτερον πρὸς τὰ κοινωνικοοικονομικὰ τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα εἴλκυσαν συγχρόνως ἐντονώτερον καὶ τοὺς ἐπιστημονικοὺς[60] ὁμίλους τῆς Χώρας.

Ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν νέων τούτων ἀντιλήψεων συνεστήθη[61] ἐν ἔτει 1901 ἡ Ἑλληνικὴ Γεωργικὴ Ἑταιρεία πρὸς τὸν σκοπὸν[62] ὅπως συμβάλῃ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας.

Ἀρχομένου τοῦ 20οῦ αἰῶνος συνῆλθεν[63] εἰς Ναύπλιον τὸ Α΄ Γεωργικὸν Συνέδριον, εἰς ὃ κατεβλήθη προσπάθεια νὰ φωτισθῇ τὸ ἑλληνικὸν ἀγροτικὸν

πρόβλημα καὶ ἐπροτάθη ἡ ἵδρυσις πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν ὡς καὶ Ἀνωτάτης Γεωργικῆς Σχολῆς.

Ἐν ἔτει 1909 συνῆλθεν ἐν Ἀθήναις τὸ Α΄ Πανελλήνιον Συνέδριον Γεωργίας, Βιομηχανίας καὶ Ἐμπορίου[64]. Μεταξὺ τῶν προταθέντων εἰς τὸ ἐν λόγῳ συνέδριον ἦτο: ἡ θέσπισις νομοθεσίας ἀφορώσης τὰς συνεταιρικὰς ὀργανώσεις, ἡ λῆψις μέτρων περὶ κτηματικοῦ βιβλίου πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἀνάπτυξιν τῆς κτηματικῆς πίστεως, ἡ σύστασις Ἀγροτικῆς Κτηματικῆς Τραπέζης καὶ ἡ σύστασις Κεντρικῆς Συνεταιρικῆς Τραπέζης.

6. Δεδομένης τῆς μεγίστης σημασίας τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων πρὸς ἀνάπτυξιν ὁλοκλήρου τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας[65] δέον λίαν συντομώτατα νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὰς σημειωθείσας ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ ὁδικοῦ δικτύου ἐξελίξεις, δεδομένου ὅτι, κατὰ μίαν ἄποψιν, «ἄνευ τούτων δὲν ὑφίσταται οἰκονομία»[66], ἡ δὲ γεωργία ἄνευ συγκοινωνιακῶν μέσων «δὲν δύναται νὰ νοηθῇ, οὔτε νὰ ὑπάρξῃ»[67].

Ἤδη ὁ Καποδίστριας, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1830 ἀνήγγειλε μετ' ἱκανοποιήσεως πρὸς τὸν Ἐϋνάρδον ὅτι «...ἠνοίξαμεν καὶ μίαν μεγάλην ὁδὸν μὲ ὅλην τὴν ἔνδειάν μας καὶ ἤδη πρῶτον μετὰ πολλοὺς αἰῶνας θέλουσι μεταβαίνει ἀπὸ Ναυπλίου εἰς Ἄργος μὲ ὄχημα...»[68], ὁ δὲ Γρηγόριος Παλαιολόγος, ἐν ἔτει 1833, ἔγραφεν: «εἶναι δὲ ἀναγκαῖον νὰ διορθωθοῦν καὶ νὰ πλατυνθοῦν ὀλίγον οἱ στενοὶ δρόμοι, διὰ νὰ ἠμπορῇ τοὐλάχιστον νὰ περάσουν εὔκολα δύο φορτωμένα ζῶα, ὅταν ἀντικρύζωνται καὶ νὰ μὴ κινδυνεύουν καὶ αὐτοὶ οἱ ἀναβάται...»[69].

Ὡς πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀλληλογραφίας, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. ΙΖ΄ Ψηφίσματος[70] τοῦ Κυβερνήτου τοῦ ἔτους 1828, προεβλέφθη ἡ σύστασις κεντρικῶν ταχυδρομικῶν γραφείων, τὰ ὁποῖα θὰ διεξῆγον τὴν διανομὴν τῶν ἐπιστολῶν διὰ πεζοδρόμων εἰς οὓς διετέθηκαν καὶ 15 ἵπποι.

Ἡ ἔλλειψις αὕτη τοῦ ὁδικοῦ δικτύου παρ' ἡμῖν ἐξηκολούθει σχεδὸν ἐπὶ ἕνα ὁλόκληρον αἰῶνα, τοῦ Τερτσέτου διακηρύσσοντος ὅτι «εἶναι ἀφύσικον Κύριοι, ἕνα πλοῖον μὲ σιτηρὰ νὰ ἔρχεται φθηνότερα ἀπὸ τὸ Ταϊγάνι, παρὰ δέκα μουλάρια φορτωμένα ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα. Ἀνάξιοι νὰ ἔχετε καὶ ἐμπόριο καὶ πλούτη καὶ ὑπηκόους καὶ συμμάχους καὶ Βουλὴ καὶ Σύνταγμα, ἀφοῦ ἕνα δρόμιο δὲν στρώνετε ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα εἰς τὴν Πρωτεύουσα...»[71].

Ἐν ἔτει 1870, ἡ κατάστασις τοῦ ὁδικοῦ δικτύου, εἶχε μὲν σημειώσει ποιάν τινα βελτίωσιν, πλὴν ὅμως, τὰ πράγματα ἦσαν σχεδὸν τὸ ἴδιον ἀπελπιστικά, τοῦ Ι. Σούτσου γράφοντος: «...παρατηρῶ ὅτι ἐνῷ σήμερον πληρώνομεν 8 ἕως 10 λεπτὰ διὰ νὰ μεταφέρωμεν βάρος μιᾶς ὀκᾶς ἀπὸ Ἀθηνῶν εἰς Λεβαδίαν, 4 δὲ λεπτὰ πρὸς μεταφορὰν τοῦ αὐτοῦ βάρους ἀπὸ Ἀθηνῶν εἰς Μαραθῶνα, τὸ ἔξοδον τῆς μεταφορᾶς μιᾶς ὀκάδος ἀπὸ Τανγαρώκ[72] καὶ Λίβερπουλ εἰς Πειραιᾶ εἶναι λεπτὰ 3 1/2...»[73].

Ἐν ἔτει 1916 ὁ Σ. Χασιώτης ἔγραφε σχετικῶς: «Ἕνεκα ἐλλείψεως ὁδῶν

εἰς πλείστας ἀπ' τὰς ἐπαρχίας μας ἡ μεταφορὰ τῶν προϊόντων μέχρι τῶν ἀγορῶν ἀπὸ τῶν κέντρων τῆς παραγωγῆς στοιχίζει δυστυχῶς τόσον πολὺ ἀκριβά, ὥστε πλὴν τῆς καθ' ὁδὸν φθορᾶς πολλῶν εἰδῶν, μέχρις ὅτου φθάσουν εἰς τὸν προορισμόν των, ἐπιβαρύνονται μὲ 40—50 τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς των ἀξίας, ὄχι δὲ σπανίως τὰ μεταφορικὰ εἶναι ἴσα ἢ ἀνώτερα καὶ αὐτῆς τῆς τιμῆς, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ προϊόντα ἀγοράζονται ἐν τῷ τόπῳ τῆς παραγωγῆς των...»[74].

Περὶ τὸ τέλος τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἁρμόδιος ὑπηρεσιακὸς παράγων, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸ Ἀνώτατον Συμβούλιον Γεωργίας, ἀναφερόμενος εἰς τὰ συγκοινωνιακὰ μέσα τῆς χώρας, ἐχαρακτήριζε ταῦτα ὡς ἀνύπαρκτα[75], τούτου μὴ ἀπέχοντος τῆς πραγματικότητος, δεδομένου ὅτι ἐν ἔτει 1932 ἡ ἑλληνικὴ γεωργία δὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς ἀναγκαίας ποσότητας λιπασμάτων, συνεπείᾳ τῆς ἐπιβαρύνσεως[76] τούτων κατὰ 100ο/ο, ἐλλείψει τῶν καταλλήλων συγκοινωνιακῶν μέσων. Τὸ πρόβλημα ὅμως τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων καὶ τῆς μεταφορᾶς τῶν προϊόντων ὑφίσταται μέχρι σήμερον[77].

Ἰδοὺ διατὶ ἐκ τῶν διαπιστώσεων τούτων ὁρμώμενοι ἐκρίναμεν ἀναγκαίαν τὴν ἐν τάχει ἀναφορὰν μας, τοὐλάχιστον εἰς τὸ ὁδικὸν δίκτυον τῆς χώρας, προκειμένου νὰ ὑπογραμμίσωμεν τὴν μεγίστην σημασίαν τούτου διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τε γεωργίας καὶ τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν εἰδικώτερον.

Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος προκύπτει ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὁδικοῦ δικτύου τῆς χώρας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1828—1913, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἐδαφικῶν ὁρίων τῆς χώρας.

Ἔτος	Ἔκτασις τῆς χώρας εἰς τετρ.χλμ.	Μῆκος ὁδικοῦ δικτύου εἰς χλμ.
1828	47.516	ὁδοὶ ἡμιονικαί
1852	47.516	168
1864	50.211	1.286
1881	63.606	1.886
1909	63.211	4.014
1913	121.794	7.691

Ἤτοι, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐδαφικὴν ἔκτασιν τῆς χώρας, ἡ καλυπτομένη δι' ὁδῶν ἐπιφάνεια ἐκάλυπτεν ἀναλογικῶς 63 μέτρα ἀνὰ χλμ.² (κατὰ τὸ ἔτος 1913).

7. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γεωργία ἐστερεῖτο ἀροτριόντων κτηνῶν, δεδομένου ὅτι, κατὰ τοὺς πρώτους μεταπελευθερωτικοὺς χρόνους, μόνον

τὸ 1/4 τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν εἶχεν[78] ἓν ζεῦγος βοῶν, πολλοὶ δὲ ἐστεροῦντο[79] καὶ τοῦ ἑνὸς βοός, γεγονὸς ὅπερ, ὡς ἔγραφεν[80] ὁ Καποδίστριας, εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ παραμείνῃ ἡ γῆ «ἀγεώργητος».

Ἡ ἔλλειψις αὕτη ὡδήγησε τὸν Καποδίστριαν εἰς τὴν ἔκκλησιν: «...Ἐὰν εἶχα τὸ ἔτος τοῦτο ν' ἀγοράσω τινὰ ζεύγη βοῶν καὶ νὰ δανείσω εἰς τὰς κοινότητας ἑκατομμύρια τινὰ γροσίων, ἠθέλαμεν ἔχει καὶ κάμπους γεωργημένους καὶ χωρία ἀναστημένα καὶ σχολεῖα...»[81].

Ταύτης οὔσης τῆς ἐλλείψεως καὶ τῆς σημιασίας τῶν ἀροτριόντων ζώων, προβαίνομεν εἰς τὴν παράθεσιν τοῦ κάτωθι πίνακος[82], ἵνα καταδειχθῇ ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθοῦσα ἐξέλιξις, ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, δεδομένου ὅτι συνεταιρικὴ δραστηριότης ἄνευ τῆς χρησιμοποιήσεως παραγωγικῶν δυνάμεων εἰς τὴν γεωργίαν δὲν δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ.

Ἔτη	Βόες	Ἀγελάδες	Βούβαλοι	Ἵπποι	Ἡμίονοι	Ὄνοι
1860	174.925	83.875	1.159	83.111	30.443	68.869
1899	416.744	-	416.744	159.098	88.869	144.074
1911	180.226	118.133	5.874	73.341	79.597	132.811
1914	331.393	-	-	64.151	56.143	150.642

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ἡ σημαντικὴ αὔξησις[83] τοῦ ζωϊκοῦ κεφαλαίου τῆς χώρας (πλὴν τῶν ἵππων).

8. Μεταξὺ τῶν παραγόντων οἱ ὁποῖοι ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς γεωργικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως εἶναι καὶ τὸ ἐπίπεδον ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας ἐν συναρτήσει πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς συνθέσεώς του. Συνεπῶς προκειμένου νὰ παρασχεθῇ μία πληρεστέρα εἰκὼν τοῦ πλαισίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἤρξαντο δρῶντες οἱ γεωργικοὶ συνεταιρισμοί, δέον νὰ λεχθοῦν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν παραγόντων τούτων.

α. Ὡς πρὸς τὴν ἐμπορευματικὴν οἰκονομίαν δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ ὅτι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ Ἑλλὰς ἐτέλει ὑπὸ τὸ κράτος τῆς κλειστῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας καὶ βιοτεχνίας[84], δεδομένου ὅτι δὲν ὑφίστατο ἀνεπτυγμένη βιομηχανία καὶ βιομηχανικαὶ μονάδες καὶ συνεπῶς οὔτε πληθωπαραγωγὴ πρὸς πώλησιν. Ἡ κυριαρχοῦσα ἐθνικοοικονομικὴ δραστηριότης ἦτο ἡ τῆς γεωργίας, ἡ ὁποία,, ὡς ἐπὶ τὰ πλεῖστον, παρῆγε πρὸς αὐτοκατανάλωσιν, ἐνῷ τὰ πρὸς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐξαγόμενα προϊόντα ταύτης ἦσαν ἐλάχιστα[85]. Ἡ περίοδος αὕτη χαρακτηρίζεται[86] ἐκ τῆς βαθμιαίας ἀποσπάσεως τῆς βιοτεχνίας ἐκ τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς. Περὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ μὲν ἡ Ἑλλὰς ἐξέρχεται τοῦ σταδίου τῆς «οἰκιακῆς οἰκονομίας», πλὴν ὅμως

αὕτη δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ στάδιον τῆς «ἀστικῆς οἰκονομίας» ἀλλὰ εἰς τὸ τῆς «λαϊκῆς οἰκονομίας»[87].

Ἐκ τοῦ κατωτέρου πίνακος[88] προκύπτει ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐν Ἑλλάδι βιομηχανίας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1860—1917.

Ἔτος	Ἀριθμ. ἐργοστασίων	Ἀριθμ. μηχανοκινήτων ἐπὶ τοῦ συνόλου	Ἀριθμ. ἐργατῶν
1867	168	22	?.300
1875	169	95	–
1889	–	145	–
1917	2.213		35.500

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι, παρὰ τὴν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιομηχανικῶν[89, 90, 91] μονάδων καὶ τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς[92], «ἡ βιομηχανία τῆς Ἑλλάδος εἶναι νεκρά, ἀσθενὴς καὶ ὀλίγον ἀνεπτυγμένη... Μέχρι τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου — ὑπονοεῖ τὸν Α΄ παγκόσμιον[93] πόλεμον τοῦ 1915 —, ἡ βιομηχανική μας ἀνάπτυξις δὲν ὑπερέβη, οὔτε ἠδύνατο νὰ ὑπερβῇ αἰσθητῶς τὰ ὅρια τῆς δασμοφράκτου ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς»[94], πάσχουσα σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἀπὸ ἔλλειψιν κεφαλαίων καὶ εἰδικευμένων ἐργατικῶν χειρῶν»[95].

Ἡ σημειωθεῖσα πάντως ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας συνετέλεσεν εἰς τὴν ἔτι μεγαλυτέραν ἐμπορικοποίησιν καὶ τὸν ἐκχρηματισμὸν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, γεγονὸς ὅπερ ἔσχε περαιτέρω ἀλλοιωτικὰς ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ, διὰ τῆς μειώσεως τοῦ ἀγροτικοῦ καὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀστικοῦ. Πρὶν ἢ ἀναφερθῶμεν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ ἐμπορευόμενος πληθυσμὸς τῆς χώρας ἀπὸ 8,43ο/ο κατὰ τὸ ἔτος 1861, ἀνῆλθεν[96] εἰς 16ο/ο τὸ 1907, πρᾶγμα εἰς τὸ ὁποῖον συνέτεινε καὶ ἡ διάδοσις παρ' ἡμῖν τῶν εὐρωπαϊκῶν προϊόντων, τὰ ὁποῖα σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἐκάλυπτεν ἡ ἐγχώριος βιομηχανικὴ παραγωγή[97].

β. Αἱ σημειούμεναι αὗται, μικρὸν κατὰ μικρόν, ἐξελίξεις, εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἀστικοποίησιν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ μέγιστον τμῆμα ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀγροτικὴν τάξιν. Τοῦτο ἐσήμαινεν ὅτι βαθμηδὸν ἐδημιουργοῦντο τὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τοὺς πόλους ἕλξεως καὶ καταναλώσεως τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, ἐνῷ παραλλήλως ἐλάμβανε χώραν τόσον ἡ αὔξησις τῆς ἐδαφικῆς ἐκτάσεως τῆς χώρας, ὅσον καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐν τῷ συνόλῳ του.

Ἐκ τοῦ κάτωθι πίνακος[98] προκύπτει ἡ προϊοῦσα εὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῶν κυριοτέρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1856—1907.

Πόλεις	Ἀ π ο γ ρ α φ α ί		
	1 8 5 6	1 8 8 9	1 9 0 7
Ἀθῆναι	30.969	110.262	167.479
Πειραιεύς	6.057	34.327	73.579
Πάτραι	15.131	33.529	37.724
Πύργος	3.875	12.647	13.690
Καλάμαι	4.526	10.696	15.397
Βόλος	-	11.029	23.563
Χαλκίς	4.086	9.119	10.958
Λαύριον	-	3.802	10.007
Λάρισα	-	13.610	18.041

Ὡς πρὸς τὴν πορείαν αὐξήσεως τῆς ἐδαφικῆς ἐκτάσεως τῆς χώρας, τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς πυκνότητος τῶν κατοίκων ἀνὰ χλμ. τετραγ., αὕτη ἐμφανίζεται οὕτως[99], ἀπὸ τοῦ ἔτους 1821 μέχρι τοῦ ἔτους 1907.

Ἔτος ἀπογραφῆς	Ἐπιφάνεια εἰς τετρ. χιλιόμ.	Πληθυσμός	Αὔξησις ἢ ἐλάττωσις	Ἀναλογία κατοίκων κατά τετρ.χιλιόμ.
1821[1]	47.516	938.765	-	19,76
1828	"	753.400	- 185.365	15,86
1836	"	752.077	- 1.323	15,83
1839	"	823.773	70.373	17,34
1840	"	850.246	26.473	17,89
1841	"	861.019	10.773	18,12
1842	"	853.005	8.014	17,95
1843	"	915.059	62.054	19,26
1844	"	930.295	15.236	19,58
1845	"	960.236	29.941	20,21
1848	"	986.731	26.495	20,77
1853	"	1.035.527	48.796	21,79
1856	"	1.062.627	27.100	22,36
1861	"	1.096.810	34.183	23,08
1870[2]	50.211	1.457.894	361.084	29,04
1879	"	1.679.470	221.576	33,45
1889[3]	63.606	2.187.208	507.738	34,39
1896	"	2.433.806	246.598	38,62
1907[4]	63.211	2.631.952	198.146	41,63

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι, κατὰ τὸ ὡς ἄνω χρονικὸν διάστημα, ἐπῆλθεν ἐδαφικὴ αὔξησις τῶν ὁρίων τῆς χώρας κατὰ 16.000 περίπου τετραγ. χλμ., ἐνῷ ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ηὐξήθη κατὰ 1.690.000, ἡ δὲ πυκνότης τούτου ἀνὰ χλμ. τετραγ. κατὰ 22 κατοίκους.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο, δηλ. ἡ αὔξησις τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ, δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ ἰδιατέρως, δεδομένου ὅτι αὕτη, κατὰ μίαν ἄποψιν, ἀποτελεῖ «ἀναγκαῖον ὅρον τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως»[100].

Βεβαίως τοῦτο κατέστησε δυσμενεστέραν τὴν θέσιν τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου, ἅτε ἡ ἑλληνικὴ γεωργία διέθετε[101] τὰς ὀλιγωτέρας καλλιεργησίμους γαίας ἐξ ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν[102], ὡς τοῦτο ὑπεγραμμίζετο καὶ εἰς τὴν ἐν ἔτει 1933 Ἔκθεσιν[103] ἐμπειρογνωμόνων τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν.

Ἡ ἀλλοίωσις τῆς κοινωνικῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἐμφανίζει τὴν κάτωθι πορείαν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1879—1907 (τὰ μεγέθη τοῦ πληθυσμοῦ εἰς χιλιάδας).

Ἔτος	Σύνολον πληθυσμ.	Πληθ. Πόλ. ἄνω τῶν 5000 κατ.	Πληθ. Κωμ. 2000-5000 κατοίκων	Πληθυσμ. Χωρίων	Ἀναλογία ἐπὶ τοῖς ἑκατόν		
					Πληθ. Πόλ.	Πληθ. Κωμ.	Πληθ. Χωρ.
1879	1.653	292	161	1.199	18	10	72
1889	2.187	464	189	1.533	21	9	70
1896	2.433	525	235	1.672	22	9	69
1907	2.631	627	242	1.761	24	9	67

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος διαπιστοῦται ἡ συντριπτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, μολονότι λαμβάνει χώραν βραδεῖα ἐλάττωσις τούτου.

9. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει τῆς χώρας ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν ἐστερεῖτο τῆς ἀπαραιτήτου ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας πρὸς καλλιέργειαν, γεγονὸς ὅπερ ἐπέδρα ἀνασχετικῶς

1. Πληθυσμὸς ἐξακριβωθεὶς ἀναδρομικῶς διὰ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1828.
2. Μεταξὺ τῶν ἀπογραφῶν τοῦ 1861 καὶ 1870 προσηρτήθησαν οἱ Ἰόνιοι ἤσοι κατὰ τὸ 1864.
3. Μεταξὺ τῶν ἀπογραφῶν τοῦ 1879 καὶ 1889 προσηρτήθη ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Ἄρτα τὸ 1881.
4. Μεταξὺ τῶν ἀπογραφῶν τοῦ 1896 καὶ 1907 ἀπωλέσθη μικρὰ λωρὶς ἐδάφους κατὰ τὸ 1897.

ἐπὶ τῆς ἀγροτοσυνεταιριστικῆς κινήσεως καὶ τῆς ὅλης γεωργικῆς ἐξελίξεως, δεδομένου ὅτι «ἡ ἰδιοκτησία εἶναι τὸ ἰσχυρότερον ζώπυρον τῆς ἡμετέρας φιλοπονίας... ὁσάκις αὕτη εἶναι περιληπτικὴ ἢ ἀβεβαία... ἡ καλλιέργεια ἐκπίπτει καὶ ἐκμηδενίζεται... εἶναι ἀπαραίτητος ὅρος... τῆς παραγωγῆς τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ὅλης κοινωνίας»[104].

Εἴδομεν δὲ ὅτι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, ἀπὸ τῆς Καποδιστριακῆς διακυβερνήσεως, ἤρξαντο προσπάθειαι πρὸς διανομὴν τῆς γῆς εἰς τοὺς ἀκτήμονας ἀγρότας, αἵτινες κατέστησαν ἐντονώτεραι ἅμα τῇ λήξει τοῦ Α΄ παγκοσμίου πολέμου. Συνεπῶς, ἡ ψήφισις τοῦ νόμου 602/1915 συμπίπτει παρ' ἡμῖν μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς πλέον ἐντόνου παρεμβάσεως[105] τοῦ Κράτους εἰς τὰ κοινωνικοοικονομικὰ ζητήματα τῆς Χώρας. Χαρακτηριστικὸν τῆς τοιαύτης στροφῆς τοῦ Κράτους πρὸς τὰ γεωργικὰ ζητήματα τῆς χώρας, ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὀλίγα ἔτη βραδύτερον, διὰ τῆς ἀπὸ 18 - 3 - 1926 Συντακτικῆς Πράξεως[106] «περὶ ὀργανισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» ὑπεγραμμίζετο ἐν τῷ προοιμίῳ αὐτῆς ὅτι: «Θεωροῦντες ὅτι ἡ ἐπιστήμη ὅπλον πανίσχυρον καὶ συντελεστὴς τῆς νίκης ἐν πολέμῳ, εἶναι συγχρόνως ἐν εἰρήνῃ ὄργανον ἀπαραίτητον προαγωγῆς τῆς Γεωργίας...», ἐν δὲ τῷ ἄρθρῳ 1 ὅτι: «Ἡ Ἀκαδημία ἔχουσα σκοπόν... α) ... β) τὴν ἔρευναν τῶν στοιχείων καὶ τῶν προϊόντων τῆς Ἑλληνικῆς γῆς καὶ καθ' ὅλου τὴν μελέτην τῆς φύσεως τῆς χώρας, τὴν ἐπιστημονικὴν ὑποστήριξιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς γεωργίας...». Οὕτω λοιπόν, τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖον ἐπὶ ἕνα αἰῶνα ἔζησε μακρὰν τῶν ἐπιστημονικῶν ἀναζητήσεων καὶ τῶν ὀξυτάτων προβλημάτων τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, ἔρχεται καὶ ἐντάσσει τὴν γεωργίαν καὶ τὰ προβλήματά της, ὑπὸ τὴν στοργικὴν σκέπην τοῦ ἐπιστημονικοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον ὡς «ὅπλον πανίσχυρον» θὰ τῆς διανοίξῃ τοὺς ὁρίζοντας διὰ μίαν ταχυτέραν πρόοδον. Τοῦ λοιποῦ, ὁ «ναρκωμένος γίγας» θὰ ἀπαναρκοῦται βαθμηδὸν ὑπὸ τὸ ἄπλετον φῶς τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς γνώσεως τοῦ κορυφαίου ἐπιστημονικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἱδρύματος τῆς Ἑλλάδος.

Χαρακτηριστικῶς, ὁ Δ. Ζωγράφος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, ἔγραφεν[107]: «Αὕτη ἀπὸ τῆς συστάσεώς της προέβη εἰς μεγαλειώδεις ὑποσχέσεις διὰ τὸ μέλλον τῆς γεωργίας... οὕτως ἀπὸ τῆς ἀποκαταστάσεώς μας ὡς Κράτος, ἤτοι ἀπὸ μιᾶς ὁλοκλήρου ἑκατονταετηρίδος ἡ γεωργία τῆς Ἑλλάδος διὰ πρώτην φορὰν ἀντιμετωπίζει ἐπίσημον κοινωνικὴν καὶ πολιτειακὴν ὑπὲρ αὐτῆς μέριμναν...».

Ἕτερον σημαντικὸν γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὑπεδήλου τὴν πλέον ἔντονον στροφὴν τοῦ Κράτους πρὸς τὰ ἀπασχολοῦντα τὴν γεωργίαν ζητήματα, εἶναι ἡ ἐν ἔτει 1917 Ἵδρυσις τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, ὁπότε ἤρξατο παρ' ἡμῖν καὶ ἡ ἄσκησις συστηματικῆς[108, 109] ἀγροτικῆς πολιτικῆς.

Ὑπὸ τὸ κράτος τῶν νέων τούτων κατευθύνσεων τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς,

ἐλήφθησαν πλέον σύντονα μέτρα πρὸς ριζικωτέραν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος, τοῦ ὁποίου διὰ πρώτην φορὰν πραγματικῶς[110] ἐπεδιώχθη ἡ λύσις ἐκ μέρους τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως τῆς Θεσσαλονίκης. Πράγματι, ἡ Κυβέρνησις αὕτη ἐξέδωκε ἐν ἔτει 1917 τὰ ὑπ' ἀριθ. 2466, 2467, 2468, 2469 καὶ 2470 Ν.Δ., κυρωθέντα διὰ τοῦ νόμου 1072/1917. Διὰ τῶν Διαταγμάτων τούτων κατεβλήθη πλέον σύντονος προσπάθεια ἀποκαταστάσεως ἀκτημόνων καλλιεργητῶν, οἵτινες οὕτω κατέστησαν μικροϊδιοκτῆται[111], γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὑπεβοήθησε[112], [113], [114], [115] τὴν ἀγροτοσυνεταιριστικὴν ὀργάνωσιν, δεδομένου ὅτι αὕτη συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν διοχέτευσιν[116], [117] τῶν πιστώσεων[118] πρὸς τὴν γεωργίαν, εἰς τοιαύτην ἔκτασιν, ὥστε νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ συνεταιρισμοὶ «ἐγέννησαν τὴν πίστιν»[119], [120], [121].

Αἱ συνεπείᾳ λοιπὸν τῶν ἀπαλλοτριώσεων δημιουργηθεῖσαι γαιοκτητικαὶ συνθῆκαι, ἐπέβαλον τὴν σύστασιν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν πρὸς ὠφελιμωτέραν ἐκμετάλλευσιν τῆς γῆς καὶ πρὸς καταπολέμησιν τῆς χαμηλῆς στάθμης[122] τῶν τεχνολογικῶν μέσων τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ τοῦ ἀγόνου[123] τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους.

Χαρακτηριστικῶς δέ, ἐν προκειμένῳ, ἐγράφη ὅτι: «Σὲ μία χώρα σὰν τὴν Ἑλλάδα ποὺ ἡ γῆ, ἔπειτα μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀπαλλοτρίωσι τῶν μεγάλων κτημάτων καὶ τὸν ἐποικισμό, ἀνήκει σχεδὸν στὸ σύνολό της σὲ μικροϊδιοκτῆτες, θὰ ἔπρεπε, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ὑπῆρχε νὰ ἐφευρεθῇ, ὁ Συνεταιρισμὸς ποὺ ἑνώνει τοὺς μικροὺς καλλιεργητὰς καὶ τοὺς παρέχει τὰ γνωστὰ πλεονεκτήματα ποὺ ἔχει ἡ μεγάλη ἐπιχείρησις... ἡ ἑλληνικὴ γεωργία μὲ ἐνθουσιασμὸ ἐστράφη στὸν συνεταιρισμὸ σὰν μιὰ σανίδα σωτηρίας»[124].

Συγκεκριμένως, αἱ γαιοκτητικαὶ συνθῆκαι αἱ διαμορφωθεῖσαι παρ' ἡμῖν κατόπιν τῶν ἀλλεπαλλήλων ἀπαλλοτριώσεων, ἐμφανίζονται οὕτω: α) Κατὰ τὸν Καθηγητὴν Ξ. Ζολώτα[125], ὡς πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν γηγενῶν ἀκτημόνων, ἡ ἀντιστοιχοῦσα κατ' οἰκογένειαν μέση στρεμματικὴ ἔκτασις ἦτο ἡ ἑξῆς, κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα τῆς χώρας: Θεσσαλία 82,8, Μακεδονία 60,1, Ἤπειρος 28,2 καὶ λοιπὴ Ἑλλὰς 46,4.

β) Κατὰ τὸν Καθηγητὴν Δ. Στεφανίδη[126], εἰς ἑκάστην οἰκογένειαν παρεχωρήθη ἔκτασις καλλιεργουμένης καὶ καλλιεργησίμου γῆς ἐκ 36 περίπου στρεμμάτων, εἰς ἕκαστον δὲ μέλος τῆς οἰκογενείας ἀντεστοίχει ἔκτασις 8 περίπου στρεμμάτων, δεδομένου ὅτι ἑκάστη οἰκογένεια ἀπετελεῖτο τοὐλάχιστον ἐκ τεσσάρων μελῶν.

γ) Κατὰ τὰ ὑπὸ Δ. Καλιτσουνάκι[127] παρεχόμενα στοιχεῖα, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀγροτικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν προσφύγων, ἔχουν οὕτω (μέχρι τοῦ ἔτους 1930)[128], [129].

Διαμερίσματα	Διατεθεῖσαι ἐκτάσεις εἰς στρέμματα	Καλλιεργούμεναι καὶ καλλιεργήσιμοι ἐκτάσεις	Ἀριθμὸς ἀποκατασταθέντων	
			οἰκογενειῶν	ἀτόμων
Μακεδονία	5.487.865	3.350.700	87.170	339.094
Θράκη	2.260.190	1.250.514	42.790	179.060
Ἤπειρος	80.838	44.598	1.337	4.232
Θεσσαλία	-	-	2.551	7.630
Νῆσοι καὶ Κρήτη	561.551	390.193	5.552	22.034
Ὑπόλοιπος Ἑλλάς	-	-	4.491	18.106
Σύνολον Ἑλλάδος	8.390.444	5.035.379	143.891	570.156

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ὁ μέσος γεωργικὸς κλῆρος ἐν Ἑλλάδι ἦτο μικρός[130], γεγονὸς ὅπερ καθίστα δυσμενῆ τὴν θέσιν τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ ἀγόνου τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους.

Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο, ἐκ τῆς γεωργικῆς ἀπογραφῆς[131] τοῦ ἔτους 1911, προκύπτει ὅτι ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν ἐκτάσεων, αἱ παραγωγικαὶ ἐκτάσεις ἀνήρχοντο ὡς κάτωθι: Θεσσαλία 50ο/ο, περιοχὴ Ἄρτης 43ο/ο, Ἰόνιοι νῆσοι 47,80ο/ο, Στερεὰ Ἑλλὰς καὶ Εὔβοια 42ο/ο.

Ἐνταῦθα δέον νὰ λεχθῇ ὅτι καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1939, τὸ καλλιεργούμενον ποσοστὸν ἐν Ἑλλάδι ἦτο χαμηλὸν ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον τῆς ἐκτάσεως τῆς χώρας.

Οὕτω συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνεκδότου ὑπογραφῆς τοῦ 1939, τὸ ποσοστὸν τοῦ καλλιεργουμένου ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ἐπιφανείας ἦτο: Θεσσαλία 30ο/ο, Μακεδονία 23ο/ο, Δυτικὴ Θράκη 23ο/ο, Στερεὰ Ἑλλὰς 22ο/ο, Πελοπόννησος 29ο/ο, Κρήτη 29ο/ο, Νῆσοι Αἰγαίου 26ο/ο, Ἰόνιοι Νῆσοι 30ο/ο, Κυκλάδες 18ο/ο καὶ Ἤπειρος 14ο/ο (παραλείπονται οἱ δεκαδικοί).

Τέλος, περατοῦντες τὴν σύντομον ταύτην ἀναφορὰν μας, προβαίνομεν εἰς τὴν παράθεσιν τοῦ τεχνολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς Γεωργικῆς Ἀπογραφῆς [132] τοῦ ἔτους 1929.

Εἶδος ἐργαλείων καὶ μηχανῶν	Ἀριθμὸς τεμαχίων
Ἄροτρα Ξύλινα	286.534
» Σιδηρᾶ	241.548
Βενζινάροτρα	700
Σβάρναι Ξύλιναι	129.748
» Σιδηραῖ	20.321
Σπαρτικαὶ μηχαναί	181

Σπαρτικαὶ μηχαναὶ λιπασμάτων	27
Χορτοκοπτικαὶ μηχαναὶ	454
Χαρτοσυλλεκτικαὶ μηχαναὶ	214
Χαρτοπιεστικαὶ μηχαναὶ	1.061
Θεριστικαὶ »	3.055
Ἁλωνιστικαὶ »	606
Βωλοκόποι	63.760
Σιτοκαθαριστήρια	1.562
Θειαφιστήρια Εὐρωπαϊκὰ	4.004
» Ἐγχώρια	144.117
Ἐκκοκκιστικαὶ μηχαναὶ	75
Καπνοπιεστικαὶ »	16
Σταφιδοκαθαριστήρια	11
Λιχνιστικαὶ μηχαναὶ	123
Πετρελαιοποτιστικαὶ μηχαναὶ	4

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ἡ προϊοῦσα αὔξησις τοῦ μηχανολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἔσχεν εὐεργετικὰς ἐπιδράσεις, τόσον ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος, ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ τρόπου σκέψεως[133] τῶν ἀγροτῶν μας. Ὁ Χ. Εὐελπίδης, ἀναφερόμενος εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν μηχανῶν διὰ τὰς γεωργικὰς μεταφορὰς γράφει: «... ἡ μεταφορὰ κόπρου διὰ τῆ λίπανσιν 10 στρεμμάτων κειμένων εἰς 1.500 μέτρα ἀπὸ τὸν στάβλον, γινομένη μὲ κάρρον 800 χλγρ. συρόμενον ἀπὸ ἄλογον, προκαλεῖ μετακίνησιν ἐπὶ 111 χιλιομέτρων καὶ χρόνον μεταφορᾶς 37 ὡρῶν. Ἐὰν γίνῃ μὲ συρόμενον ὑπὸ ἑλκυστῆρος ρυμουλκὸν 2 τόννων ἡ διανυθεῖσα ἀπόστασις μειώνεται εἰς 45 χιλιόμετρα καὶ ὁ χρόνος τῆς μετακινήσεως εἰς 3 ὥρας»[134].

Ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ πλεονεκτήματα τῆς χρησιμοποιήσεως μηχανῶν εἰς τὴν γεωργίαν, ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς γράφει: «Ἐκεῖνος ποὺ κάθεται εἰς τὸ τρακτὲρ ἔχει ἄλλην νοοτροπίαν, ἄλλην ὑπερηφάνειαν ἀπὸ τὸν γεωργὸν ποὺ σκύβει πίσω ἀπὸ τ᾽ ἀλέτρι του... ἡ μηχανὴ δὲν εἶναι μόνον παραγωγικὸν ἐργαλεῖον, εἶναι γεννήτρια σκέψεων. Καὶ αὐτὸ ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν πνευματικὴν ἐξύψωσιν τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου...»[135].

10. Διὰ τῆς ἀνωτέρω ἀναφορᾶς μας ἐπειράθημεν νὰ παράσχωμεν μίαν ὅσον ἔνεστι συνοπτικὴν εἰκόνα τοῦ πλαισίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκινήθη ἡ ἑλληνικὴ γεωργία, ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἔθνους ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, μέχρι τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602/1915. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἠθελήσαμε νὰ σκιαγραφήσωμε τὸ γεωργικὸν πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἤρξαντο δρῶντες οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ παρ᾽ ἡμῖν, ἵνα οὕτω καθίστανται ἀμεσώτερον κα-

τανοηταί, αἱ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθοῦσαι ἐξελίξεις, ὡς καὶ τὰ πάσης φύσεως ἐμπόδια ἄτινα οὗτοι εἶχον νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐκκινοῦντες πρὸς πραγμάτωσιν τῆς ἰδέας τοῦ συνεταιρισμοῦ, ἡ ὁποία εἶναι πανάρχαια παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ.

11. Τέλος, προκειμένου νὰ παρασχεθῇ μία ἀδροτάτη εἰκὼν τῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γεωργίαν ἐπελθουσῶν ἐξελίξεων, μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου 602/1914, προβαίνομεν εἰς τὴν παράθεσιν τοῦ κάτωθι πίνακος, βάσει τῶν στοιχείων τῆς Γεωργικῆς Ἀπογραφῆς τοῦ ἔτους 1929. Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου προκύπτει ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν δηλωσάντων καλλιεργητῶν, ἀνῆλθεν εἰς 950.591, ὧν ἡ κατανομὴ ἀπὸ νομικῆς σχέσεως πρὸς τὴν καλλιεργουμένην γῆν ἦτο ἡ ἑξῆς εἰς τὰ ἐπὶ μέρους Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα:

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Ἀριθμὸς τῶν δηλωσάντων καλλιεργητῶν	Νομικὴ σχέσις καλλιεργητῶν πρὸς τὴν καλλιεργηθεῖσαν γῆν				
		Ἰδιοκτῆται	Ἐμφυτευταί	Μισθωταί	Κολλῖγοι	Κατὰ παράκλησιν
Μακεδονία	209.595	129.085	3.107	19.481	6.873	35.565
Ἤπειρος	61.056	49.286	1.783	2.590	5.445	392
Νῆσοι Αἰγαίου	62.487	50.222	214	6.134	2.350	367
Κρήτη	87.642	77.457	283	1.555	1.530	1.028
Θεσσαλία	76.260	65.157	1.699	3.741	2.017	258
Ἰόνιοι Νῆσοι	37.280	31.689	1.324	1.686	1.980	-
Κυκλάδες Νῆσοι	26.866	22.242	125	1.504	1.678	5
Στ. Ἑλλὰς-Εὔβοια	143.299	118.851	861	9.946	5.437	635
Πελοπόννησος	197.286	177.131	1.107	3.624	3.874	7
Θράκη	48.280	36.616	924	5.615	677	2.847
Σύνολον	950.591	757.736	11.422	55.949	31.861	41.104
Ποσοστὸν % ἑκάστης κατηγορίας		79,5	1,2	5,6	3,3	4,3

Ἄρα, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι τὰ τέσσαρα πέμπτα τῶν καλλιεργητῶν, κατὰ τὸ 1929, ἦσαν ἰδιοκτῆται.

12. Ὡς πρὸς τὴν καθ' ὁμάδας κατανομὴν τῆς γῆς, αὕτη εἶχεν οὕτω, βάσει τῶν ἀπογραφικῶν στοιχείων τοῦ 1929.

Κατανομή τῆς γῆς εἰς στρέμματα Ἀπό – ἕως	Ἀριθμός τῶν δηλωσάντων ταύτας καλλιεργητῶν (περιλαμβανομένων, ταῦ Δημοσίου, μονῶν, Κοινοτήτων)	Ἀναλογία ἐπὶ τοῖς % ἑκάστης ὁμάδος καλλιεργητῶν
1 – 10	358.718	37,6
11 – 20	207.065	21,7
21 – 30	127.553	13,4
31 – 40	84.991	8,9
41 – 50	52.027	5,5
51 – 60	31.962	3,4
61 – 70	20.531	2,2
71 – 80	14.730	1,5
81 – 90	9.352	1,0
91 – 100	8.275	0,9
101 – 200	27.013	2,8
201 – 300	5.471	0,6
301 – 400	1.911	0,2
401 – 500	915	
501 – 600	638	
601 – 700	251	
701 – 800	214	
801 – 900	148	0,3
901 – 1000	164	
1001 – 2000	588	
2001 – 5000	453	
5001 – 10000	206	
10001 – 15000	75	
15001 – 25000	53	
25001 – 50000	34	
50001 – 100000	22	
100001 – 300000	7	

13. Ἡ κατὰ Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα κατανομὴ τῆς γῆς καθ' ὁμάδας, συναμει τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω στοιχείων, εἶχεν ὡς κάτωθι:

Κατανομή τῶν δηλωθεισῶν ἐκτάσεων εἰς στρέμματα κατά Διαμερίσματα	Δ ι α μ ε ρ ί σ μ α τ α									
	Μακεδονία	Ἤπειρος	Νῆσοι Αἰγαίου	Κρήτη	Θεσσαλία	Ἰόνιοι Νῆσοι	Κυκλάδες Νῆσοι	Στερεά Ἑλλάς Εὔβοια	Πελοπόννησος	Θράκη
1 – 10	55947	27425	38221	39183	22646	19047	14982	54343	74111	12811
11 – 20	46005	14487	11827	20120	11385	9346	5564	30897	47724	9710
21 – 30	36563	7689	4986	10481	7040	3982	2686	17313	28176	8637
31 – 40	29469	4233	2491	5964	5807	2056	1233	10467	16628	6643
41 – 50	17198	2586	1417	3500	4265	1212	743	6964	9935	4207
51 – 60	9028	1603	860	2275	3667	666	464	4992	6112	2295
61 – 70	4910	920	568	1404	3256	446	307	3575	3880	1265
71 – 80	3348	673	396	995	2656	278	214	2824	2535	811
81 – 90	1899	382	244	674	1893	216	144	1856	1588	456
91 – 100	1495	285	260	552	1848	156	101	1743	1443	392
101 – 200	3410	793	865	1843	8423	535	349	6106	3822	897
201 – 300	406	94	185	443	2020	125	58	1334	707	99
301 – 400	140	40	121	155	635	54	33	440	265	28
401 – 500	63	30	54	98	282	24	13	185	148	18
501 – 600	44	19	30	79	223	7	10	112	108	6
601 – 700	24	7	18	24	52	7	7	54	57	1
701 – 800	15	12	16	28	54	6	5	40	36	2
801 – 900	13	6	3	13	42	5	1	36	26	3
901 – 1000	19	16	15	8	25	4	7	39	27	4
1001 – 2000	75	45	32	68	92	10	15	121	122	8
2001 – 5000	109	51	26	32	65	7	5	70	63	25
5001 – 10000	67	29	6	7	36	2	4	27	17	11
10001 – 15000	16	8	1	4	15	–	–	20	5	6
15001 – 25000	18	7	2	2	9	–	–	11	3	1
25001 – 50000	8	2	1	1	3	–	–	13	4	2
50001 – 100000	5	3	3	–	4	–	1	6	–	–
100001 – 300000	3	–	–	1	–	–	–	2	1	–

Ἄρα, ἐκ τῆς ἑκατοστιαίας ἀναλογίας τοῦ ὡς ἄνω ἀντιστοιχοῦντος ποσοστοῦ ἑκάστης ὁμάδος, προκύπτει ἡ ἀπόλυτος ἐπικράτησις τῶν μικροεκμεταλλεύσεων. Συγκεκριμένως τὸ 38ο/ο περίπου τῶν ὡς ἄνω γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων διέθετον ἔκτασιν 1 - 10 στρεμμάτων, τὸ 59ο/ο τούτων διέθετον ἔκτασιν 1 - 20 στρεμμάτων καὶ τὸ 73ο/ο ,ἀντιπροσωπεῦον 693.336 ἐκμεταλλεύσεις, διέθετον ἔκτασιν 1 - 30 στρεμμάτων.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως δὲ τῶν στοιχείων τῶν ἐκμεταλλεύσεων αἱ ὁποῖαι διέθετον ἄνω τῶν 400 στρεμμάτων προκύπτει ὅτι τὸ ὑπ' αὐτῶν ἀντιπροσωπευόμενον ποσοστὸν τοῦ 0,3ο/ο ἦτο λίαν ἀσήμαντον.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ γαιοκτητικαὶ συνθῆκαι τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας[136], συνηγόρουν μεγάλως ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 100—101.
2. Ἴδε καὶ Α. Σίδερι, σελ. 58.
3. Ἴδε καὶ Α. Μανσόλα, σελ. 55, ἔνθα σχετικαὶ πληροφορίαι περὶ τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως.
4. Ἴδε καὶ Ι. Σκαλτσούνη, σελ. 3, ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς «ἀχανοῦς ἐρημίας τῆς ὑπαίθρου χώρας».
5. Ἴδε «Ἐφημερὶς τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας», ἔτους 1855, σελ. 79.
6. Ἴδε Π. Γενναδίου, εἰς περιοδ. «Ἑλληνικὴ Γεωργία», ἔτους 1886, τεῦχ. 1, σελ. 3.
7. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 227—228.
8. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Τὸ ἀγροτικὸν Πρόγραμμα, σελ. 100.
9. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ ἀγροτικὴ πίστις κλπ., σελ. 8.
10. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Ἀγροτικὴ πολιτική, σελ. 71.
11. Ἴδε Α. Σίδερι, σελ. 34—35.
12. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 93.
13. Ἴδε Ι. Βαλαωρίτου, σελ. 42.
14. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 26.
15. Ἴδε Α. Σίδερι, σελ. 23, σημ. 7.
16. Ἴδε Ι. Σούτσου, Πλουτολογία, τόμ. Β, σελ. 197—198.
17. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 28.
18. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἀγροτικὴ Πολιτική, τόμ. Α, σελ. 94.
19. Ἴδε Α. Βαρβαρέσου, Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως.
20. Ἴδε Α. Βαρβαρέσου, αὐτόθι, σελ. 6.
21. Ἴδε Α. Σίδερι, σελ. 70, σημ. 6.
22. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 25.
23. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 77.
24. Ἴδε Π. Γενναδίου, εἰς Περιοδ. «Ἑλληνικὴ Γεωργία», τόμ. Α, (1885), τεῦχ γ', σελ. 86—87.
25. Ἴδε Ἔκθεσιν Π. Δεκάζου, συνταχθεῖσαν ἐν ἔτει 1913, εἰς «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1913, τεῦχ. ΣΤ, σελ. 595.
26. Ἴδε Ι. Τσουδεροῦ, σελ. 48—49.
27. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 77.
28. Ἴδε Π. Γενναδίου, εἰς «Ἑλληνικὴ Γεωργία», ἔτους 1885, τεῦχ. γ', σελ. 86—87.
29. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 161.
30. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 101.
31. Ἴδε Γ. Κυριακοῦ, σελ. 41.
32. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, τόμ. Α, σελ. 24.
33. Σ.τ.Σ. Ἐν ἔτει 1869 ἡ Ἑλλὰς εἶχε συνολικῶς 1.141 δημοτικὰ σχολεῖα. Ἴδε σχετικῶς Φ. Ἰωάννου εἰς περιοδ. «ΟΛΥΜΠΙΑ», ἔτους 1870, σελ. 166.
34. Ἴδε Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1930, σελ. 70.

35. Ἴδε σχετικῶς περιοδ. «ΟΛΥΜΠΙΩΝ», ἔτους 1860, σελ. 3—10.
36. Κατὰ τὴν ὡς ἄνω πρώτην Ἔκθεσιν «ΟΛΥΜΠΙΩΝ», ἀπενεμήθησαν πρὸς τοὺς ἐκθέτας γεωργικῶν προϊόντων καὶ ἐργαλείων, 1 χρυσοῦν βραβεῖον, 28 ἀργυρᾶ, 87 χάλκινα καὶ 137 ἔπαινοι. Ἴδε αὐτόθι, σελ. 23.
37. Ἴδε περιοδ. «ΟΛΥΜΠΙΩΝ», ἔτους 1870, σελ. 149.
38. Σ.τ.Σ. Αἱ δαπάναι τῆς Ἐκθέσεως ταύτης, ἐκαλύφθησαν διὰ δωρεῶν τοῦ ἐθνικοῦ εὐεργέτου Ε. Ζάππα.
39. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ σχετικοῦ ἐγγράφου τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α, εἰς περιοδ. «ΟΛΥΜΠΙΑ», ἔτους 1870, σελ. 1.
40. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἀναγνωσθείσης ἐν τῇ Βουλῇ διαθήκης τοῦ Ν. Στουρνάρη, εἰς «Πρακτικὰ τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς», ἔτους 1853, σελ. 200.
41. Ἴδε Ι. Πρωΐου, σελ. 43.
42. Ἴδε Γ. Παλαιολόγου, τόμ. Α, σελ. 76.
43. Ἴδε Ι. Σκαλτσούνη, σελ. 4.
44. Ἴδε περιοδ. «Ἀθηνᾶ», Φ. 120—121, μηνὸς Ἰουνίου 1833, σελ. 482—483 καὶ 487, ἔνθα σχετικὴ ἀναφορὰ Γ. Παλαιολόγου.
45. Ἴδε Ι. Ἀποστολοπούλου, σελ. 46.
46. Ἴδε περιοδ. «Ἀνθολογία τῶν κοινωφελῶν γνώσεων», ἔτους 1836, τεῦχ. 1, σελ. 133.
47. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Γεωργικαὶ Μελέται, τεῦχ. Α, σελ. 129 καὶ ἰδίου Ἱστορία τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως, τόμ. Β, σελ. 99.
48. Ἴδε Ι. Ἀποστολοπούλου, σελ. 48.
49. Ἴδε Α. Μανσόλα, σελ. 110.
50. Ἴδε Ἔκθεσιν Ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν Θ. Ζαΐμη, ἐν τῷ Δημοσίῳ Προϋπολογισμῷ τοῦ ἔτους 1872, σελ. 105—106.
51. Ἐπρόκειτο περὶ κληροδοτήματος τοῦ ἐκ Βυτίνης καταγομένου Π. Τριανταφυλλίδη, ὅστις εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1858 διαθήκην του, ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως «διατηρεῖται αἰωνίως τὸ ἐν Τίρυνθι Ἀγροκήπιον ... ὑποσχόμενον μεγάλην εἰς τὸ Ἔθνος ὠφέλειαν...». Ἴδε σχετικῶς Κ. Λευκιάδου, σελ. 500—504.
52. Σ.τ.Σ. Ἐπρόκειτο περὶ δωρεᾶς ἐκτάσεως 27.000 στρεμμάτων ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Κασσαβέτη.
53. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως τοῦ νόμου ΒΤΞΕ'/1897, εἰς Παράρτημα Ἐφημερίδος τῆς Βουλῆς, ἔτους 1896, σελ. 226—236.
54. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, τόμ. Β, σελ. 15.
55. Ἴδε Ι. Ἀποστολοπούλου, σελ. 79—80.
56. Ἴδε ὡς ἄνω Ἔκθεσιν εἰς Παράρτημα Ἐφημερίδος τῆς Βουλῆς, ἔτους 1896, σελ. 230.
57. Ἴδε τὴν ἀπὸ 20.1.1896 ὡς ἄνω Αἰτιολογικὴν Ἔκθεσιν εἰς Παράρτημα τῆς Ἐφημερίδος τῆς Βουλῆς, ἔτους 1896, Σύνοδος Β, Βουλευτικὴ Περίοδος ΙΔ, σελ. 121—122.
58. Ἴδε Αἰτιολογικὴν Ἔκθεσιν τοῦ νόμου, περὶ τροποποιήσεως τοῦ ἀπὸ 14.4.1837 Β.Δ. «περὶ ὀργανισμοῦ τοῦ Παν/μίου», εἰς τὸ ὡς ἄνω Παράρτημα, σελ. 369.
59. Περὶ πάντων τούτων ἴδε ὡς ἄνω Αἰτιολογικὴν Ἔκθεσιν, εἰς Παράρτημα Ἐφημερίδος τῆς Βουλῆς, ἔτους 1896, σελ. 368—370.
60. Ἴδε Α. Σίδερι, σελ. 115, σημ. 4, 116—118 καὶ τὰς αὐτόθι σημειώσεις.
61. Αὕτη συνεστήθη δυνάμει τοῦ ἀπὸ 28.5.1901 Β.Δ., (ἴδε ΦΕΚ 26, τεῦχ. Β, 1901).
62. Καταστατικόν, σκοπὸν καὶ δρᾶσιν ταύτης, ἴδε Π. Δεκάζου, Ἡ Ἑλληνικὴ Γεωργικὴ Ἑταιρεία.

63. Σ.τ.Σ. Τοῦτο ἔλαβε χώραν κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1901.
64. Σ.τ.Σ. Τὸ Β΄ Συνέδριον Γεωργίας, Βιομηχανίας καὶ Ἐμπορίου συνῆλθεν ἐν Πάτραις ἐν ἔτει 1911 καὶ τὸ Γ΄ ἐν Βόλῳ, κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος.
65. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Ἐφημοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 565.
66. Ἴδε Γ. Χαριτάκη, σελ. 74.
67. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Γεωργικαὶ Μελέται, τεῦχ. Α, σελ. 53.
68. Ἴδε «Ἐπιστολαί», τόμ. Δ, σελ. 114.
69. Ἴδε τὴν πρὸς τὴν Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας ὑποβληθεῖσαν Ἔκθεσιν τοῦ Γ. Παλαιολόγου, εἰς περιοδ. «Ἀθηνᾶ», ἔτους 1833, Φ. 120—121, σελ. 487—491.
70. Ἴδε τὸ ἀπὸ 24.9.1828 Ψήφισμα, εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΔ, σελ. 218—219.
71. Ἴδε Γ. Βαλέτα, τόμ. Β, σελ. 109.
72. Σ.τ.Σ. Πρόκειται διὰ τὴν Ρωσσικὴ πόλιν Ταϊγάνιον, κειμένην εἰς τὸν μυχὸν τῆς Ἀζοφικῆς θαλάσσης. Ἐν αὐτῇ εἶχε συσταθῆ μεγάλη Ἑλληνικὴ παροικία, καθ' ὃ οἱ πρῶτοι οἰκισταὶ αὐτῆς ἦσαν Ἕλληνες. Ἴδε Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. ΚΒ, σελ. 745.
73. Ἴδε Ι. Σούτσου, Πλουτολογικαὶ Μελέται, σελ. 202.
74. Ἴδε Σ. Χασιώτου, σελ. 24—25.
75. Ἴδε Εἰσήγησιν Δ. Σάντη, εἰς περιοδ. ὁ «Συνεταιριστής», ἔτους 1927, τεῦχ. 19—20, σελ. 296—298.
76. Ἴδε «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1932, τεῦχ. Θ, σελ. 38.
77. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 98.
78. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, τόμ. Γ, σελ. 223.
79. Ἴδε Γ. Παλαιολόγου, τόμ. Α, σελ. 93.
80. Ἴδε Ἐπιστολὴν Καποδιστρίου πρὸς Θ. Κολοκοτρώνην, εἰς «Ἐπιστολαί», τόμ. Γ, σελ. 29.
81. Ἴδε τὴν ἀπὸ 26.9.1829 ἐπιστολὴν τοῦ Καποδιστρίου πρὸς Ἐϋνάρδον, εἰς «Ἐπιστολαί», τόμ. Γ, σελ. 298, 241—243.
82. Ἴδε Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1930, σελ. 164.
83. Σ.τ.Σ. Κατὰ τὸ ἔτος 1879 ἡ Ἑλλὰς διέθετε 280.000 μεγάλα ζῶα, ἐξ ὧν 150.000 βόας, 32.000 δαμάλεις, 37.000 μόσχους καὶ 800 βουβάλους. Ἴδε «Δελτίον» Ἐπιτροπῆς Ἐμψυχώσεως τῆς Βιομηχανίας» ἔτους 1879, τεῦχ. Γ, σελ. 110.
84. Περὶ τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δουλείας ἀκμασάντων βιοτεχνικῶν κέντρων τῆς Θεσσαλίας (Ἀμπελάκια, Τύρναβος, Ἀγυιά, Ρέτσανη καὶ Σελίτσανη) ὡς καὶ τῶν χωρίων τοῦ Πηλίου, ἴδε Δ. Τσοποτοῦ, σελ. 158—160.
85. Περὶ τῶν σπουδαιοτέρων ἐξαγομένων γεωργικῶν προϊόντων τῆς περιόδου ταύτης, ἴδε Α. Σίδερι, σελ. 21.
86. Ἴδε κριτικὰς σημειώσεις τοῦ Ε. Βουζίκα εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ μεταφρασθὲν ἔργον τοῦ A. WEBER, σελ. 29.
87. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανήσεως, σελ. 20.
88. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 91.
89. Ἴδε καὶ Γ. Ἀναστασοπούλου, τόμ. Β, σελ. 951.
90. Διὰ τὴν μετὰ τὸ 1917 περίοδον, ἴδε Γ. Ἀναστασοπούλου, τόμ. Β ,σελ. 103 καὶ τόμ. Γ, σελ. 1259.
91. Περὶ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1909 λειτουργούντων ἑκασταχοῦ τῆς χώρας ἐργοστασίων, ἴδε Π. Ἀξιωτίδου, σελ. 43—45.
92. Περὶ τῆς πορείας τοῦ ὄγκου τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1921—1938, ἴδε στοιχεῖα Ἀνωτάτου Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου, εἰς Μηνιαῖον Δελτίον Τραπέζης Ἑλλάδος, ἔτους 1940, τεῦχ. Σεπτεμβρίου, σελ. 650.

93. Τὴν πρὸ τοῦ Α΄ παγκοσμίου πολέμου κατάστασιν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, ὁ Π. Κοντός, τόμ. Β, σελ. 345, χαρακτηρίζει ὡς εὑρισκομένην εἰς τὴν ἐντονωτέραν γεωργικὴν καὶ χαλαρὰν βιομηχανικὴν βαθμίδα.
94. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ γίνῃ βιώσιμος, σελ. 9.
95. Ἴδε Α. Σμπαρούνη, σελ. 128, ἔνθα καὶ σχετικὴ Ἔκθεσις Ἐμπειρογνωμόνων τῆς Κ.Τ.Ε., συνταχθεῖσα ἐν ἔτει 1933.
96. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως, σελ. 22.
97. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, αὐτόθι, σελ. 23.
98. Ἴδε Π. Ἀξιωτίδου, σελ. 21.
99. Ἴδε Οἰκονομικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1929, σελ. 6.
100. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 722.
101. Ἴδε σχετικὸν συγκριτικὸν πίνακα, εἰς Χ. Εὐελπίδη, Ἡ Γεωργία τῆς Ἑλλάδος, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ ἄποψις, σελ. 20—21.
102. Ἴδε σχετικὴν Ἔκθεσιν, εἰς Α. Σμπαρούνη, σελ. 128.
103. Ἴδε Γ. Χαριτάκη, σελ. 130—131.
104. Ἴδε Ι. Σούτσου. Πλουτολογία, τόμ. Β, σελ. 197—198.
105. Περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ ἴδε: Δ. Στεφανίδου, Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ κλπ., τόμ. Β, σελ. 216. Τοῦ αὐτοῦ, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἀγροτικὴν Πολιτικήν, σελ. 88. Τοῦ αὐτοῦ, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἐφηρμοσμένην Κοινωνικὴν Οἰκονομικήν, σελ. 57, ἐπ. καὶ ἰδίᾳ σελ. 100—101. Τοῦ αὐτοῦ, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 90. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομία κλπ., τόμ. Γ, σελ. 366, 427—428 καὶ σημ. 1. Γ. Γραμματοπούλου, σελ. 239, Α. Ἀγγελοπούλου, σελ. 1, Α. Διομήδους, Μετὰ τὴν κρίσιν, σελ. 130, Δ. Καλιτσουνάκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 115, Π. Κοντοῦ, σελ. 201, Χ. Εὐελπίδη, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 88, 100, Σ. Πουλοπούλου, σελ. 132, Δ. Ζωγράφου, Γεωργικαὶ Μελέται, τεῦχ. Α, σελ. 176, Α. Σίδερι, σελ. 11.
106. Σ.τ.Σ. Ἡ Συντακτικὴ αὕτη Πρᾶξις ἐκυρώθη ὑπὸ τοῦ νόμου 4398/1929.
107. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Γεωργικαὶ Μελέται, τεῦχ. Α, σελ. 219.
108. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Γεωργικαὶ Μελέται, τεῦχ. Α, σελ. 176.
109. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 171.
110. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 82.
111. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 99.
112. Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, σελ. 18.
113. Ἴδε Α. Μυλωνᾶ, Ἡ ἀγροτικὴ Νομοθεσία κλπ., σελ. 86.
114. Ἴδε Σ. Χασιώτη, Ἡ Γεωργία ἐν Ἑλλάδι, σελ. 7.
115. Ἴδε Μ. Ἀλιβιζάτου, Ἡ Γεωργικὴ Ἑλλὰς κλπ., σελ. 72.
116. Ἴδε Α. Μυλωνᾶ, Γεωργικὴ καὶ Κτηματικὴ Πίστις, σελ. 34.
117. Ἴδε Ἔκθεσιν Ἐπιθεωρητοῦ Γεωργίας τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, εἰς «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1931, τεῦχ. Ε, σελ. 44.
118. Ἴδε Α. Μυλωνᾶ, Περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1925, τεῦχ. Α, σελ. 2.
119. Ἴδε Α. Σίδερι, σελ. 121.
120. Ἴδε τὴν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1919 Ἐγκύκλιον τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης πρὸς τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμούς, εἰς περιοδ. «Ὁ Σύντροφος τοῦ Γεωργοῦ», τεῦχ. 4, σελ. 65.
121. Ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. Α, σελ. 9.
122. Ἴδε Ε. Κυπριάδου, εἰς «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1931, τεῦχ. Ε, σελ. 15.
123. Ἴδε Κ. Βαρβαρέσου, Ἔκθεσις κλπ., σελ. 9.
124. Ἴδε Λ. Πάνου, Συνεταιριστικὰ Θέματα, σελ. 40.

125. Ἴδε Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 89.
126. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 107.
127. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 109.
128. Ἴδε σχετικῶς καὶ Α. Βαρβαρέσου, Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως, σελ. 6, 8.
129. Ἴδε καὶ Χ. Εὐελπίδη, Ἡ Γεωργία τῆς Ἑλλάδος κλπ., σελ. 47.
130. Ἴδε Γ. Κυριακοῦ, σελ. 12.
131. Ἴδε Γεωργικὴ Ἀπογραφή, ἔτους 1911, τόμ. Α, (1—3), σελ. V, Χ.
132. Ἴδε Γεωργικὴ Ἀπογραφή, ἔτους 1929, σελ. 23.
133. Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς τεχνολογίας καὶ τῶν μηχανῶν ἐπὶ τῆς μεταβολῆς τοῦ τρόπου σκέψεως, ἴδε Α. Ἀγγελοπούλου, Ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια κλπ., σελ. 168—169.
134. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Ἡ γεωργία ἀπὸ οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ἄποψιν, σελ. 70.
135. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, αὐτόθι, σελ. 72.
136. Πλείονα περὶ τῶν συνθηκῶν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας βλ. Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΙ ΚΑΙ ΠΗΓΑΙΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΑΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ 602/1915 «ΠΕΡΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ»

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

ΑΙ ΠΗΓΑΙΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΟΥ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ, ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΨΗΦΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ 602/1915

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΠΑΡ' ΗΜΙΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ Ν. 602

Παράγραφος πρώτη

Συνεταιρικαὶ μορφαὶ ἐν τῇ γεωργίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας

1. Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ θέματος περὶ τῶν πηγαίων ἐκδηλώσεων τοῦ ἐν Ἑλλάδι ὑφισταμένου συνεταιρικοῦ πνεύματος εἰς τὴν γεωργίαν, δέον νὰ ἀναφερθῶμεν ἐν τάχει εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ πνεύματος τούτου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, ἵνα οὕτω καταδειχθῇ ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ συνεταιρισμοῦ ἀποτελεῖ παρ' ἡμῖν πηγαίαν λαϊκὴν παράδοσιν, συνηθεῖσα νὰ διατηρηθῇ καὶ ἐν μέσῳ τῶν ζοφερῶν χρόνων αὐτῆς.

2. Ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδιστρίου, ἐπὶ τῶν 28 ἐρωτημάτων τῶν ἀντιπροσώπων τῶν συμμάχων Αὐλῶν, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 9 Ὀκτωβρίου 1828, εἰς τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα ἴσχυε καὶ ἡ συνεταιρικὴ μορφὴ καλλιεργείας τῆς γῆς.

Οὕτως εἰς τὸ Θ΄ ἐρώτημα: «Εἰς ποίας ἀποκαρπώσεις καὶ ἄλλα δοσίματα οἱ χωριάται ἦσαν ὑπόχρεοι πρὸς τοὺς κτήμονας;», ἡ ἀπάντησις ἦτο: «... τρία εἴδη συμφωνητικῶν ἐγίνοντο κατὰ συνήθειαν, διὰ τὸ ἐνοικίασμα τῶν γαιῶν: 1. Τὸ Συντροφικόν. Κατὰ τοῦτο, ἀπὸ τὴν ὅλην ποσότητα τοῦ

καρποῦ, ἐλαμβάνοντο πρῶτον ὅλα τὰ εἰς τὴν καλλιέργειαν ἔξοδα· ἔδιδαν καὶ τὴν τακτικὴν δεκατιάν· καὶ ἔπειτα ὁ ἰδιοκτήτης καὶ ὁ ἀγρονόμος ἐμοίραζαν ἐξίσου τὸ ὑπόλοιπον μέρος. 2. Τὸ Τριτάρικον. Δυνάμει τούτου, ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς καλλιεργείας ἦσαν εἰς βάρος τοῦ ἀγρονόμου. Τὸ δέκατον ἐπληρώνετο ἀπὸ τὸ ὅλον τῶν προϊόντων. Τῶν δὲ ὑπολοίπων, διαιρουμένων εἰς ἐννέα μερίδια, τὰ μὲν τρία ἐλάμβανεν ὁ ἰδιοκτήτης, τὰ δὲ ἄλλα ἓξ ὁ ἀγρονόμος. 3. Τὸ Γεώμορον ἢ Ἀποκοπή. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην συμφωνίαν, ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς καλλιεργείας, καὶ αὐτὸ τὸ δέκατον, ἦτον εἰς βάρος τοῦ ἀγρονόμου. Οὗτος περιπλέον ἦτον ὑπόχρεος νὰ δίδῃ εἰς τὸν ἰδιοκτήτην διὰ τὴν καλλιεργήσιμον γῆν, καὶ ἂν τὸ θέρος ἦτο ἀφθονοπάροχον ἢ ὄχι τόσον γέννημα, ὅσον ἦτον ἀναγκαῖον διὰ τὴν σποράν... Συνιθέστερον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦτον τὸ Τριτάρικον. Εἰς ὅποια μέρη τῆς Ἑλλάδος δὲν ὑπῆρχον γεωργοί, οἱ κτήμονες Τοῦρκοι, διὰ νὰ τραβήσωσι τοὺς τοιούτους εἰς τὰ ὑποστατικά των ἔκαμνον εἰς αὐτοὺς ἰδιαίτερα τινὰ καλά, δηλαδὴ τοὺς ἐδάνειζαν μικράς τινὰς χρηματικὰς ποσότητας, διὰ νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ἀνάγκας των, ἢ τοὺς ἐπροπλήρωναν ἓν μέρος τῶν ἐξόδων τῆς καλλιεργείας. Ἀλλ' αἱ ἀγγαρεῖαι εἰς τὰς ὁποίας ὑπέκειντο οἱ δυστυχεῖς οὗτοι, ἐξίσωναν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπερέβαιναν ἐπὶ πολὺ τὴν ἀξίαν τῶν μικρῶν τούτων βοηθειῶν...»[1].

3. Ἐπίσης, καθ' ἃ ἀναφέρει[2],[3] ὁ ἐκ Λαρίσης Ἱστορικὸς Κ. Μ. Κούμας εἰς τὰ χωρία τῆς Θεσσαλίας εἰς τὰ ὁποῖα κατώκουν μόνον Χριστιανοὶ καὶ ὅπου «ὅλη ἡ μεγάλη πεδιὰς ἐξουσιάζεται ἀπὸ τοὺς Βέϊδες τῆς Λαρίσης, ἡ σχέσις τῶν ἀγροτῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Τούρκους κυρίους των εἶναι πολὺ καλυτέρα παρὰ τὴν τῶν ἀγροτῶν τῆς δυτικωτέρας Εὐρώπης. Καθεὶς λαμβάνει ἀπὸ τὸν ἀγροκτήτορα ζεῦγος βωδίων, μὲ τὸ ὁποῖον γεωργεῖ μέρος τοῦ ἀγροῦ, καὶ τὸν σπόρον, καὶ μερίζεται μὲ αὐτὸν τὸ γέννημα, ἀφοῦ πρῶτον ἐξαιρεθῇ διὰ τὸν κύριον ὁ σπόρος. Πληρώνουσι προσέτι εἰς τὸν κύριον μέτριόν τι ἐνοίκιον διὰ τοὺς οἴκους των καὶ τὸ βασιλικὸν χαράτσιον... Ἔχουσιν οὗτοι καὶ μερίδας χωρίων, αἱ ὁποῖαι μὲ μετρίαν πληρωμὴν ἐτήσιον, ἀνήκουσιν εἰς αὐτούς.... Αἱ μικραί των οἰκίαι εἶναι ἀνοικταὶ εἰς τοὺς διαβαίνοντας ξένους· τοὺς περιποιοῦνται καὶ αὐτοὺς καὶ τοὺς ἵππους των, καὶ δὲν καταδέχονται νὰ λαμβάνωσιν ὀβολὸν κἂν μισθὸν τῆς δαπάνης των... ὑπῆρξαν χωριάται εὐκαταστατώτεροι τῶν εἰς τὰς πόλεις τεχνιτῶν καὶ ἐμπόρων, ἐὰν ἄλλη ὀλέθριος πληγὴ δὲν ἠφάνιζε συχνάκις ὅλην των τὴν εὐτυχίαν. Ἀπὸ ἑκατὸν ἤδη ἐνιαυτιῶν, καθὼς διηγοῦνται οἱ πατέρες μας, πιθανῶς δὲ καὶ ἔτι πρότερον, στίφη κλεπτῶν... κατηρήμαζαν τὰ χωρία...»

Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων φράσεων δυνάμεθα νὰ συνάγωμεν ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ συνεταιρισμοῦ ἴσχυεν «ἑκατὸν ἐνιαυτούς» καὶ «πιθανῶς δὲ καὶ ἔτι πρότερον» — ἐννοεῖ πρὸ τοῦ ἔτους συγγραφῆς τοῦ ἔργου του ὁ Κ. Κούμας (δηλ. τὸ 1832) — ἀφ' ἧς ἤρξατο ἡ λεηλασία τῶν χωρίων ὑπὸ τῶν

κλεπτῶν. Συνεπῶς, τὸ συνεταιριστικὸν τοῦτο σύστημα καλλιεργείας εἰς τὴν Θεσσαλίαν θὰ πρέπει μετὰ βεβαιότητος νὰ ἀνάγεται πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου «ὑπῆρξαν χωριάται εὐκαταστατώτεροι», «δείχνοντες εἰς τὴν ζωήν των ἔργα ἀληθῶς χριστιανικά» καὶ «ἔχοντες παντοῦ τοὺς ναούς των». Ἴσως ἡ οἰκονομικὴ αὕτη ἄνεσις τῶν Θεσσαλῶν χωρικῶν νὰ μὴν εἶναι ἄμοιρος τοῦ συνεταιριστικοῦ τούτου πνεύματος.

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ἐπίσης ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκικῆς δουλείας «παρέμεινον ἱστορικαὶ[4] αἱ συντροφικαὶ ἐμπορικαὶ κομπανίαι τῆς Χίου, τῆς Σιατίστης, τῆς Κοζάνης, τῆς Καστοριᾶς, τῶν Γιαννιτσῶν, τῶν Μετσοβιτῶν, τῶν Δημητσανιτῶν... καὶ αἱ συντροφικαὶ ἐπαγγελματικαὶ ὀργανώσεις τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Θεσσαλίας».

Παράγραφος δευτέρα

Αἱ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας ἐκδηλώσεις συνεταιρικῆς δράσεως

1 Κατ' ἀρχὴν καὶ διὰ λόγους ἱστορικῆς συνεχείας, δέον προηγουμένως νὰ ἀναφερθῶμεν δι' ὀλίγων εἰς τοὺς ὑφαντουργικοὺς συνεταιρισμοὺς τῆς κωμοπόλεως Τσαριτσάνης τῆς Θεσσαλίας, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας ἠσχολοῦντο, ὅπως καὶ τῶν Ἀμπελακίων, μὲ τὴν χρωματοβαφικὴν τέχνην.

Κατὰ τὸν Β. Καλογιάννη, ὅστις τὸ πρῶτον[5] ἐν ἔτει 1962, ἔφερεν εἰς φῶς τὴν ἄγνωστον ἀλληλογραφίαν τῶν ὑφαντουργικῶν «Συντροφιῶν» τῆς Τσαριτσάνης, αὕτη «στάθηκε... ἡ δεύτερη πατρίδα, μετὰ τὰ ἱστορικὰ Ἀμπελάκια, τῆς Συνεταιριστικῆς ἰδέας...»[6].

Ἐκ τῶν δημοσιευθεισῶν 45 ἐπιστολῶν τῶν «Συντροφιῶν» τούτων, προκύπτει ὅτι ἐν τῇ κωμοπόλει ταύτῃ, οἱ ἐν λόγῳ ὑφαντοβαφικοὶ συνεταιρισμοὶ ἤρξαντο λειτουργοῦντες ἀπὸ τοῦ ἔτους 1813, συνεχίσαντες δρῶντες μέχρι τοῦ ἔτους 1854.

Κατωτέρω παραθέτομεν τὴν ὑπ' ἀριθ. 17 ἐπιστολήν, ἡ ὁποία ἔχει οὕτω: «1832. Μαΐου 8 Τζαριτζάνη. ἐγὼ ὁ γιαχιάγας μωραΐτης γιὰ τὸ μιζάνη χαρήρι καὶ ἀστάρι ὅπου ἔκαμα τάχτι καὶ ἐπῆρα τοὺς δύο καζάδες ἐλασσῶνα καὶ δομενίκου κάνω σύντροφον μὲ θέλησίν μου τὸν θύμνιον κωστούλα καὶ ζάχου Ἀλέξη, ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο μασλαάτια μιζάνι χαρῆρι καὶ ἀσιάρι θέλο ἀκούομαι εἰς τὸ μισὸν ἐγώ, καὶ τὸ μισὸν οἱ δύο... καὶ διὰ τοῦτο σᾶς δίδω τὸ παρὸν διὰ νὰ ἐξακούονται συντρόφοι καὶ οἰκοκυρέοι ὡσὰν καὶ μένα καὶ αὐτοὶ καὶ ἔχωμεν χρέος ὡς συντρόφοι νὰ ἀποκριθῶμεν αὐτὸ τὸ διὸ κατὰ τὸ ἀντέτι καὶ σερέτι... καὶ διὰ τοῦτο ἔγινε τὸ παρὸν συντροφικὸν καὶ τοὺς δίδητε ἀπὸ μέρους μου γιὰ νὰ τόχουν γιὰ συνέτι τους... γιαχιᾶς Μωραΐτης»[7].

Οἱ συνεταιρισμοὶ τῆς Τσαριτσάνης, οἱ ὁποῖοι εἶχον συντελέσει εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ πνευματικὴν ἄνοδον[8] τῆς κωμοπόλεως, ἔπαυσαν λειτουργοῦντες ἀπὸ τοῦ ἔτους 1854 συνεπείᾳ τῆς πτωχεύσεως τῆς Τραπέζης τῆς Βιέννης παρὰ τῇ ὁποίᾳ οὗτοι εἶχον τὰς καταθέσεις των, ὡς καὶ τοῦ ἀναφανέντος ἀνταγωνισμοῦ τῆς ὑφαντουργικῆς μηχανῆς.

2. Ἡ ἀκατασίγαστος ροπὴ πρὸς συνεργασίαν, ἡ ἐνυπάρχουσα παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ Λαῷ, διαρκεῖ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ, μέχρι τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602.

Μεταξὺ τῶν ἐκδηλώσεων τούτων σημειοῦμεν:

α) Τὴν σύστασιν τῶν «Κοινοτικῶν Συνιδιοκτησιῶν» τῶν ἑπτὰ χωρίων τῶν Μεσογείων Ἀττικῆς. Πρόκειται διὰ τὰς «Κοινοτικὰς Συνιδιοκτησίας» εἰς τὰ χωρία Λιόπεσι, Κορωπί, Σπάτα, Μαρκόπουλο, Καλύβια, Κουβαράν καὶ Κερατέαν, αἱ ὁποῖαι κατὰ μίαν ἄποψιν[9] προῆλθον ἐκ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας λειτουργοῦντος θεσμοῦ τῶν «Αὐτοδιοικουμένων Κοινοτήτων».

Ἡ χρονικὴ ἀφετηρία τῶν «Κοινοτικῶν Συνιδιοκτησιῶν» εἶναι ἐγγράφως ἐξηκριβωμένη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1870, ὡς προκύπτει ἐκ σχετικῆς συμβολαιογραφικῆς[10] πράξεως, δυνάμει τῆς ὁποίας ἡ «Κοινοτικὴ Ἐπιτροπή», τοὐτέστιν τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον ἑκάστης τούτων, ἐλάμβανε χώραν ἀνὰ τριετίαν.

Πρὸ τοῦ ἔτους 1870 ἡ ἐκλογὴ τῆς «Κοινοτικῆς Ἐπιτροπῆς» ἐγένετο διὰ τῆς χρήσεως τοῦ ἀρχαιοτάτου ἑλληνικοῦ θεσμοῦ τῆς «Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου», ἤτοι διὰ βοῆς, ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τῆς συνελεύσεως τῶν ἰδιοκτητῶν συνερχομένης πρὸς τοῦτο ἀνὰ τριετίαν ἐν ὑπαίθρῳ.

Σπουδαιοτέρα πασῶν τῶν Κοινοτικῶν τούτων συνιδιοκτησιῶν ὑπῆρξεν ἡ «Κοινοτικὴ Συνιδιοκτησία Μαρκοπούλου», ἡ ὁποία πλὴν τῆς διατηρήσεως ἀγροφυλακῆς καὶ ἀγροτικῆς ὁδοποιΐας, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914 ἵδρυσεν ἐργοστάσιον οἰνοποιΐας, ἀγροκήπιον, διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς κοινότητος, προέβη δὲ εἰς τὴν ὕδρευσιν καὶ τὸν ἠλεκτροφωτισμὸν ταύτης δι' ἰδιοκτήτου ἐργοστασίου παραγωγῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας καὶ ἐπρομήθευσεν εἰς τὰ μέλη της γεωργικὰ ἐργαλεῖα κοὶ λιπάσματα, ἐνῷ παραλλήλως ἤσκησε καὶ τὴν γεωργικὴν πίστιν. Ἤτοι, ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡ «Συνιδιοκτησία» αὕτη ἠσχολήθη μὲ τὴν ἀντιμετώπισιν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐμπίπτουν[11] εἰς τὰς δραστηριότητας ἑνὸς συγχρόνου Γεωργικοῦ Συνεταιρισμοῦ. Καθ' ἃ σημειώνει ὁ καθηγητὴς Δ. Ψαρός, τὰ σχετικὰ συμβολαιογραφικὰ ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα τὸν συνεταιρισμὸν Μαρκοπούλου εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 7016/1892 Συμβόλαιον τοῦ Συμβολαιογράφου Κρωπίας Σ. Παπαγιαννοπούλου, «ὅμοια δὲ συμβόλαια ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰς Κοινότητας: Σπάτα, Λιόπεσι, Κορωπί, Καλύβια καὶ Κουβαρᾶ»[12].

β) Τὸν ἐν ἔτει 1882 ἱδρυθέντα Συνεταιρισμὸν[13] ἐξαγορᾶς κτημάτων, εἰς τὸ χωρίον Δολιανὰ τῆς Ἠπείρου, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἐξαγορασθῇ παρὰ τοῦ τούρκου ἰδιοκτήτου, ὁλόκληρον τὸ χωρίον τὸ ὁποῖον εἶχε μεταβιβασθῇ εἰς τοῦτον ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, κατὰ τὸ ἔτος 1864.

Οἱ κάτοικοι τῶν Δολιανῶν, διὰ σχετικοῦ πληρεξουσίου, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 30 - 3 - 1882 (καταχωρηθὲν εἰς τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν Ἰωαννίνων, ὑπ' ἀριθ. 941 καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ Β), ὥρισαν ἐκπροσώπους, πρὸς σύναψιν τῆς σχετικῆς συμφωνίας. Διὰ τοῦ ἐν λόγῳ πληρεξουσίου, οἱ κάτοικοι τῶν Δολιανῶν, καθίσταντο ἀλληλεγγύως ὑπεύθυνοι ἔναντι τῶν ἐντολοδόχων αὐτῶν καὶ τῶν τρίτων, διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν δανείων τὰ ὁποῖα θὰ ἐσυνάπτοντο διὰ λογαριασμὸν τῶν κατοίκων τῆς κοινότητος. Ὁ Συνεταιρισμὸς οὗτος διετηρήθη μέχρι τοῦ ἔτους 1897, ἀποτελέσας τὸν πυρῆνα τοῦ ἐν ἔτει 1920 συσταθέντος «Γεωργικοῦ Συνεταιρισμοῦ Μετόχων Ἐξαγορᾶς κτημάτων Δολιανῶν» ἅτε τὰ μέλη τούτου ἦσαν οἱ τὸ πρῶτον μετασχόντες τοῦ Συνεταιρισμοῦ τοῦ 1882, ὡς καὶ οἱ κληρονόμοι των.

Χαρακτηριστικὸν τῆς δραστηριότητος τοῦ ἐν ἔτει 1882 συσταθέντος τούτου Συνεταιρισμοῦ, εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ μεταβίβασις ἐνεργητικοῦ ὑπολοίπου 225. 000 δρχ., πρὸς τὸν διαδεχθέντα αὐτὸν Συνεταιρισμὸν τοῦ 1920.

γ) Τὴν ἐν ἔτει 1885 σύστασιν τοῦ «Σπαρτιατικοῦ Συνδέσμου» ἐν Σπάρτῃ, ὁ ὁποῖος ὅμως συνεπείᾳ τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀνομοιογενείας τῶν ἑταίρων (ἐμπόρων, κτηματιῶν, ἐπαγγελματιῶν, βιομηχάνων καὶ ἐργατῶν) καὶ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ἐνδιαφέροντος τοῦ Κράτους διὰ τὴν ὕπαρξίν του ἀπέτυχεν, ὁδηγηθεὶς εἰς τὴν διάλυσιν[14].

δ) Τὸ ἐν ἔτει 1879 συσταθὲν ἐν Κύμῃ Ταμεῖον Ἀλληλοβοηθείας καὶ Ἀποταμιεύσεως. Τοῦτο συνεστήθη ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Σωματεῖον ὁ Ἐργάτης» ἄνευ ἐγγράφου, περιβληθὲν τὸν συμβολαιογραφικὸν τύπον ἐν ἔτει 1880, τὴν δὲ 25ην Ἰανουαρίου 1833 ἐξεδόθη ἐγκριτικὸν Β.Δ. τοῦ καταστατικοῦ του. Τὰ μέλη τοῦ Ταμείου τούτου ἦσαν ἀρχικῶς μόνον ἀγρόται, βραδύτερον δὲ καὶ μικροέμποροι. Σκοπὸς δὲ ἦτο «...ἡ εὐημερία τοῦ ἐργατικοῦ λαοῦ διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἀποταμιεύσεως τῶν μικρῶν οἰκονομιῶν τῶν συνεταίρων, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐβελτιοῦντο αἱ ἠθικαὶ καὶ πραγματικαὶ αὐτῶν ἀνάγκαι...»[15].

ε) Τὴν ἵδρυσιν, κατὰ τὸ ἔτος 1893, τοῦ Γεωργικοῦ Προμηθευτικοῦ Συλλόγου Βυτίνης.

στ) Τὴν ἐν ἔτει 1909 συσταθεῖσαν[16] «Μεγαρικὴ Ἑταιρεία Οἴνων καὶ Οἰνοπνευμάτων», τῆς ὁποίας σκοπὸς[17] ἦτο ἡ ἐξασφάλησις[18] τῶν παραγωγῶν, κατὰ τὰ ἔτη τῶν μεγάλων ἐσοδειῶν, διὰ τῆς ἐναποθηκεύσεως τοῦ γλεύκους καὶ τῆς παρασκευῆς οἰνοπνευματωδῶν ὑπὸ τῶν ἑταίρων.

ζ) Τὸν ἐν ἔτει 1913 ἐν Κραναίᾳ τῆς Κεφαλληνίας συσταθέντα Μελισσοκομικὸν Συνεταιρισμὸν τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Νομογεωπόνου Γ. Μολφέτα καὶ τῇ συμμετοχῇ τῆς ἐκεῖ Βαλλιανείου Σχολῆς.

Σκοπὸς[19] τοῦ Συνεταιρισμοῦ τούτου ἦτο ἡ ἀπὸ κοινοῦ πώλησις τοῦ παραγομένου μέλιτος, ἡ παροχὴ δανείων εἰς εἶδος, ἡ παροχὴ κυψελῶν καὶ μελισσοκομικῶν ἐργαλείων εἰς τὰ μέλη τοῦ συνεταιρισμοῦ, ὡς καὶ ἡ παροχὴ προ-

καταβολῶν μέχρι τοῦ 50ο/ο τῆς ἀξίας τοῦ προσκομιζομένου εἰς τὸν συνεταιρισμὸν μέλιτος.

η) Τὸ ἐν ἔτει 1911 συσταθὲν Μετοχικὸν Ταμεῖον Ἀλληλοβοηθείας Παραχελωΐτιδος ἐν Νεοχωρίῳ τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Νομογεωπόνου Γ. Μολφέτα, παρὰ τὰς ἀντιδράσεις τῶν ἐνδιαφερομένων τοκογλύφων. Τὰ ἱδρυτικὰ μέλη τούτου ἀνήρχοντο εἰς πεντήκοντα, τὸ δὲ ἀρχικὸν κατατεθὲν κεφάλαιον εἰς δρχ. 900. Οἱ λόγοι οἱ ὁποῖοι ὡδήγησαν εἰς τὴν σύστασιν τούτου ἦσαν κατὰ τὸν ἱδρυτήν: 1) ἡ ἔλλειψις ἀγροτικῆς ἀσφαλείας καὶ 2) ἡ ὀργιάζουσα εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν τοκογλυφία ἡ ὁποία «... ὠργίασε καὶ ὀργιάζει ἐν τῷ Δήμῳ τούτῳ ὡς δυστυχῶς συμβαίνει εἰς ὅλους τοὺς Γεωργικοὺς Δήμους τῆς χώρας. Ἐπὶ παραδείγματι: Εἷς χωρικὸς δανείζεται ἓν κοιλὸν σπόρου σίτου τὸν Ὀκτώβριον ἢ Νοέμβριον ἀπὸ τὸν ἔμπορον τοκογλύφον καὶ ὑποχρεοῦται νὰ ἀποδώσῃ ἀντὶ τοῦ ἑνὸς δύο κοιλὰ τὸν Ἰούλιον μετὰ τὴν συγκομιδήν, δηλαδὴ πληρώνει τόκον 138 - 150ο/ο ἐτησίως. Πολλοὶ χωρικοὶ δανεισθέντες σπόρον διὰ νὰ σπείρωσι τὸν ἀγρόν, ἔχασαν τὸν ἀγρόν, ὅστις ἔγεινε κτῆμα τοῦ τοκογλύφου, μὴ δυνηθέντος τοῦ παραγωγοῦ νὰ ἐξοφλήσῃ τὸ χρέος, καὶ τὰ ἐπιτόκια ἔφαγαν τὸν ἀγρόν»[20].

θ) Τὴν σύστασιν[21] τῶν «Γεωπονικῶν Συνδέσμων» εἰς τὸ χωρίον Ζευγολατιὸ (Κορινθίας) καὶ ἐν Ξυλοκάστρῳ, λειτουργοῦντες ὡς Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, ὀλίγον πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602.

ι) Τὴν ἐν Ἀσπροπύργῳ σύστασιν κατὰ τὸ ἔτος 1899 τῆς «Ἑταιρίας Συνδέσμου Γεωργοκτηματοκηπουρῶν Φυλῆς».

ια) Τὴν ἐν Κριεκουκίῳ λειτουργίαν σωματείου ὑπὸ τὸν τίτλον «Κτηματικὴ Ἀδελφότης Κριεκουκίου», μετονομασθέντος ὅραδύτερον «Κτηματικὸς Σύλλογος Κριεκουκίου».

ιβ) Τὴν σύστασιν τοῦ Γεωργικοῦ Συνεταιρισμοῦ Βελεστίνου (Θεσσαλίας).

ιγ) Τὴν πρὸ τοῦ νόμου 602 λειτουργίαν τοῦ Τυροκομικοῦ Συνεταιρισμοῦ Μανωλάδος[22], ὡς καὶ τὴν ἐν ἔτει 1913 ἵδρυσιν τοῦ Γεωργικοῦ Συνεταιρισμοῦ[23], εἰς τὰ Βραχνέϊκα τῶν Πατρῶν, τοῦ ὁποίου τὰ ἀρχικὰ μέλη ἀνῆλθον εἰς 170.

ιδ) Τὴν ἵδρυσιν τοῦ πιστωτικοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ συνδέσμου τεχνεργατῶν Λαμίας (1906) καὶ τοῦ Σωματείου ὑποδημοποιῶν[24] ἐν Τριπόλει (1909), τὸν Συνεταιρισμὸν Πωλήσεως Ὀπωρῶν Λεχωνίων (Βόλου), ὡς καὶ μικρὸν ἀριθμὸν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν ἐν Θεσσαλίᾳ[25]. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι συνεταρισμοὶ ἱδρύθησαν τῇ συνδρομῇ τοῦ Σ. Ἰασεμίδου, ἐνῷ ἤδη πρὸ τριῶν δεκαετιῶν ὁ Α. Οἰκονόμου διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδομένης «Οἰκονομικῆς Ἐπιθεωρήσεως» ἐκαλλιέργει τὴν συνεταιριστικὴν ἰδέαν.

ιε) Χαρακτηριστικὴ καὶ πρωτότυπον μέθοδον ἠκολούθησεν ἡ συνεταιριστικὴ τάσις εἰς τὴν σταφιδοπαραγωγικὴν περιφέρειαν τοῦ Αἰγίου, πρὸ τοῦ νόμου 602, ἔνθα οἱ σταφιδοπαραγωγοὶ προκειμένου νὰ ἀποφύγουν τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ σταφιδεμπορίου, συνέστησαν ὁμάδας[26], εἴτε ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ

συμβολαιογραφικοῦ τύπου, εἴτε ὑπὸ τὴν τοιαύτην τοῦ ἰδιωτικοῦ συμφωνητικοῦ.

Τὰ μέλη τῶν ἐν λόγῳ ὁμάδων ἀνελάμβανον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ προβαίνουν εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ πώλησιν τῆς σταφίδος, τῶν σχετικῶν διαπραγματεύσεων ἐνεργουμένων ὑπὸ εἰδικῶς ἐξουσιοδοτημένης ἐπιτροπῆς.

Ἅμα τῇ ἐκδόσει τοῦ νόμου 602, αἱ ὁμάδες αὗται ἀπετέλεσαν τοὺς πυρῆνας ὀργανώσεως τῶν συσταθέντων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, οἱ ὁποῖοι ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου ἠδυνήθησαν νὰ θέσωσιν ἐκποδὼν τὸ σταφιδεμπόριον, οἱ φορεῖς τοῦ ὁποίου ἠναγκάσθησαν νὰ προβοῦν εἰς τὴν ἐνοικίασιν τῶν σταφιδεργοστασίων εἰς τοὺς Συνεταιρισμούς.

ιστ) Τέλος, κατὰ τὴν πρὸ τοῦ νόμου 602 περίοδον εἶχον ἱδρυθῆ οἱ κάτωθι συνεταιρισμοί[27], κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Καταστατικοῦ τοῦ «Μετοχικοῦ Συλλόγου Ἁλιμυροῦ». Ἤτοι: Ὁ Μετοχικὸς Γεωργικὸς Σύλλογος Γκερλῆ, ὁ Γεωργικὸς Συνεταιρισμὸς Φερῶν, ὁ Γεωργικὸς Συνεταιρισμὸς Μπαϊρακλῆ (Φαρσάλων), ὁ Μετοχικὸς Γεωργικὸς Συνεταιρισμὸς Φαρσάλων, τὸ Πιστωτικὸν Γεωργικὸν Ταμεῖον Πολιτικῶν (Εὐβοίας), ὁ Ἀγροτικὸς Σύλλογος Ἀχλαδίου (Εὐβοίας), ὁ Γεωργικὸς Συνεταιρισμὸς Ὀξυλίθου (Εὐβοίας), ὁ Κτηματικὸς Συνεταιρισμὸς Ἀμαλιάδος[28], οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ Στρέφι, Βασιλικοῦ, Μούλας (Κορινθίας), Ἀλποχωρίου (Φθιώτιδος), ὁ Οἰκονομικὸς Συνεταιρισμὸς Ἄργους, ὁ Μετοχικὸς Γεωργικὸς Σύλλογος Δομοκοῦ, ὁ Μελισσοκομικὸς Συνεταιρισμὸς Σκιάθου, ὁ Οἰνοποιητικὸς Συνεταιρισμὸς Μεσενικόλα (Καρδίτσης), ὁ Κτηματικὸς Σύλλογος Βυζίτσης[29], ὡς καὶ ἄλλοι τινες ἀλλαχοῦ καὶ ἐν Κρήτῃ.

ιζ) Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Μεσσηνίας ἔνθα ὑφίστατο τὸ πρόβλημα τῆς διαθέσεως τῆς σταφίδος, οἱ παραγωγοὶ τοῦ προϊόντος τούτου ὡδηγήθησαν εἰς τὴν ἵδρυσιν Σταφιδικοῦ Συνδέσμου, τοῦ ὁποίου σκοπὸς ἦτο ἡ προστασία τῆς σταφιδοπαραγωγῆς.

Ἡ ἵδρυσις τοῦ Σταφιδικοῦ Συνδέσμου ἐν Μεσσηνίᾳ ἔλαβε χώραν ἐν ἔτει 1898, τὰ δὲ ἱδρυτικὰ μέλη τούτου ἀνῆρχοντο εἰς 110.

Δυνάμει τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ ἐξ 73 ἄρθρων συγκειμένου Καταστατικοῦ τοῦ ἐν λόγῳ Συνδέσμου, μεταξὺ τῶν ἐπιδιωκομένων σκοπῶν ἦτο: «Ἡ μᾶλλον ἐπισταμένη καλλιέργεια τῶν σταφιδαμπέλων, ἡ ἐπιμελὴς συγκομιδὴ καὶ συσκευασία τοῦ παραγομένου σταφιδοκάρπου μὲ βιομηχανικὴν κατεργασίαν αὐτοῦ διὰ τῆς μετασκευῆς του εἰς οἶνον καὶ οἰνόπνευμα καὶ ἡ εὐρυτέρα διάδοσις τῶν τοιούτων προϊόντων εἰς τὴν ἀλλοδαπήν...»[30, 31].

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἡ περιοχὴ Μεσσηνίας, συνεπείᾳ τῆς συνεταιρικῆς δράσεως τοῦ «ἐμπνευσμένου ἱεραποστόλου τῆς Γεωργικῆς ἰδέας»[32] Χ. Τερζάκη, ἐνεφάνισε ζωηρὰν συνεταιριστικὴν κίνησιν ἀπὸ τὰ τέλη τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνος.

Χαρακτηριστικῶς, τὸ «Μεσσηνιακὸ Βιογραφικὸ Λεξικό», ἀναφερόμενον εἰς τὴν συνεταιρικὴν δρᾶσιν τοῦ Χ. Τερζάκη γράφει: «Νέος, ἀπὸ τὴν τελευ-

ταία δεκαετία τοῦ περασμένου αἰῶνα, περιερχόμενος τὴν ὑπαιθρο Μεσσηνία ὀργάνωσε γεωργικοὺς συλλόγους σὲ κάθε χωριό, γιατὶ πίστευε ὅτι μόνον ἔτσι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἐξυπηρέτηση τῶν συνεταίρων, τὴ γεωργικὴ πρόοδο καὶ τὴν ἠθικὴ ἀνάπλαση τῶν ἀγροτῶν, θὰ ἐδημιουργεῖτο μιὰ ἄλλη κοινωνία μὲ ζωντανὸ τὸ αἴσθημα τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς ἀγάπης»[33].

Ἐνταῦθα κρίνομεν σκόπιμον νὰ ἀναφέρωμεν ἀπόσπασμα ἐκ τῆς μελέτης τοῦ αὐτοδιδάκτου τούτου συνεταιριστικοῦ παράγοντος, ἵνα οὕτως ἀποκτήσωμεν ἄμεσον ἐπαφὴν καὶ γνῶσιν περὶ τῆς ἐν Μεσσηνίᾳ ἀγροτοσυνεταιριστικῆς κινήσεως πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ Νόμου 602.

Χαρακτηριστικῶς ὁ Χ. Τερζάκης[34] γράφει: «Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1909 ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἐστράφη αὐτομάτως εἰς τὴν Συνεταιριστικὴν ὀργάνωσιν, ἄνευ οὐδεμιᾶς Κρατικῆς μερίμνης. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε, οὔτε Νομοθετικὴ προστασία, οὔτε ἁπλῶς βοηθητικὴ τοιαύτη πρὸς νομικὴν ἐκπροσώπησιν τῶν ἱδρυθησομένων Συνεταιρισμῶν, κατέφυγον οἱ ἀγρόται εἰς τὴν σύνταξιν συμβολαίων διὰ τῶν ὁποίων καθώριζον τὸν τρόπον τῆς διοικήσεως καὶ τὰς εὐθύνας καὶ τὰς ὑποχρεώσεις των, ὁσάκις ἐπρόκειτο περὶ διενεργείας διαχειριστικῶν πράξεων, δανείων, προμηθειῶν ἢ πωλήσεως προϊόντων... μόλις ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἐκείνη, τὸν ἴδιο περίπου χρόνο ἤρχισε ἡ ἵδρυσις ὑπὸ τῶν παραγωγῶν Γεωργικῶν Συνδέσμων, μέχρι τοῦ 1914 προτοῦ ψηφισθῇ ὁ Νόμος 602 περὶ Συνεταιρισμῶν, εἶχον ἱδρυθῇ στὴν ἐπαρχία Καλαμῶν καὶ Μεσσήνης δέκα Γεωργικοὶ Σύνδεσμοι μὲ 100—90—70 ἢ 50 μέλη ἕκαστος ἀπὸ ἀγρότας, συμμετεῖχον δὲ καὶ δημοδιδάσκαλοι, ὑπῆρχον καὶ 11 ἄλλοι ἐμποροκτηματικοὶ λεγόμενοι Σύλλογοι στοὺς ὁποίους συμμετεῖχον καὶ ἔμποροι ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἀργότερα τοὺς διέγραψαν. Ἐκτὸς τούτων εἶχον ἱδρυθῇ καὶ 105 ἀγροτικαὶ ἐπιτροπαὶ σὲ ἄλλας κοινότητας, ὅπου δὲν ὑπῆρχον ὀπαδοὶ τῆς ἰδέας ἀρκετοὶ διὰ νὰ συμπτύξουν Γεωργικὸ Σύνδεσμο. Αἱ Γεωργικαὶ αὗται ἐπιτροπαὶ ἐλειτούργουν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοῦ Καταστατικοῦ καὶ τὴν ἰδίαν εἶχον ἀποστολὴν ὅπως καὶ οἱ Σύνδεσμοι, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι δὲν εἶχαν Συμβούλιον, πολυμελές, παρὰ μόνον Πρόεδρον καὶ Γραμματέα. Ὅλοι αὐτοὶ συνέπτυξαν καὶ ἕνα κέντρον τὸ «Παμμεσσηνιακὸν Γεωργικὸν Κέντρον» τοῦ ὁποίου ὁ σκοπὸς ἦτο ἐπιμελητριακός, ὅπως καὶ τῶν Συνδέσμων, ἐκτὸς ὡρισμένων ποὺ ἐξειλίχθησαν τότε σὲ οἰκονομικοὺς ὀργανισμούς, καὶ μετὰ τὸν Νόμο 602, ὅστις ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν τὴν 21 - 1 - 1915, μετετράπησαν ὅλοι εἰς Συνεταιρισμούς, διότι ἄλλως δὲν ἐξυπηρέτουν πλέον εὐρυτέρους οἰκονομικοὺς σκοπούς»[35].

Ἐν προκειμένῳ δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ Κέντρον καὶ τὴν ψυχὴν τῆς ὅλης ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως ἐν Μεσσηνίᾳ ἀπετέλεσεν[36] ἡ τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Χ. Τερζάκη συσταθεῖσα, ἐν ἔτει 1909, Ἑλληνικὴ Ἑταιρία Ἐξηυγενισμένων Φυτωρίων, ἥτις μεταξὺ ἄλλων, εἶχε προβλέψει τὴν σύστασιν συνεταιρικοῦ ἐργοστασίου κονσερβῶν διὰ τὰ κηπευτικὰ προϊόντα, ἵδρυσε μελισσοκομικὴν

Σχολὴν καὶ προέβη εἰς τὴν σύστασιν Γεωργικῶν Συνδέσμων, ὧν εἶχε τὴν ἄμεσον παρακολούθησιν καὶ καθοδήγησιν.

Χαρακτηριστικῶς ἐν τῇ λογοδοσίᾳ τῆς ἐν λόγῳ Ἑταιρίας, διὰ τὸ ἔτος 1913 σημειοῦται: «Οἱ Γεωργικοὶ οὗτοι σύνδεσμοι οἱ ἀποτελοῦντες τὸ Κέντρον πάσης κοινωφελοῦς κινήσεως, σκοπὸν ἔχουσι τὴν διάπλασιν τοῦ Γεωργικοῦ πνεύματος καταλλήλως καὶ συστηματικῶς καθοδηγούμενοι, θὰ ἀφυπνήσωσι τὴν Γεωργικὴν συνείδησιν, θὰ ἐπεκτείνωσι καὶ θὰ ἐδραιώσωσιν ἐν τῇ περιφερείᾳ των ἕκαστος τὸ αἴσθημα τῆς ἐπιστημονικῆς καλλιεργείας καὶ ἀλληλεγγύης, ἄνευ τῆς ὁποίας πᾶσα ἀπόπειρα πρὸς συνάσπισιν... θὰ ναυαγήσῃ ἐν τῇ γεννέσει της... Ὅπου προϋπῆρξεν τοιαύτη ἔστω καὶ μικρὰ ἐργασία καὶ ἀπέκτησεν ὀπαδοὺς ἡ Γεωργικὴ ἰδέα ἐκεῖ εἴδομεν αὐτοφυῆ τὴν ἰδέαν τοῦ συνεταιρισμοῦ... ἐν Μικρομάνῃ π.χ. ὑπάρχει αὐτοφυὴς συνεταιρισμὸς πωλήσεως τῶν προϊόντων των μικρᾶς ὁμάδος ἐκ 4 ἀτόμων... Ἐν Γλιάτα καὶ Μπάστα οἱ ἐλάχιστοι πρὸ διετίας ὀπαδοὶ τῆς Γεωργικῆς ἰδέας ἔλαβον κοινῇ συμπράξει λιπάσματα ἐπὶ πιστώσει καὶ τὰ διένειμον μεταξύ των. Ὁ Γεωργικὸς σύνδεσμος Δεσύλλα μᾶς ἐζήτησε νὰ τοῦ ἐξεύρωμεν νὰ προμηθευθῇ θεϊκὸν χαλκὸν καὶ διαθέσῃ μεταξὺ τῶν μελῶν του. Ὁ Γεωργικὸς σύνδεσμος Ἁγίου Φλώρου ἔλαβεν δὶς καλλιεργητικὰ δάνεια παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης»[37].

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω Γεωργικῶν Συνδέσμων, ὑφίσταντο ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ καὶ οἱ Γεωργικοὶ Σύνδεσμοι: Λογκᾶς, Τζεφερεμίνης[38], Ἀγρίλου, Ἀρφαρῶν, Καλαμῶν, Νησίου, Μερόπης Μεσσήνης[39], Ἀλιτσελεπῆ, Κρεσταίων, Ζευγολατιοῦ[40], Πύλου καὶ Ἀετοῦ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ἡ ἐν Μεσσηνίᾳ ἀγροτοσυνεταιρικὴ κίνησις, πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ Νόμου 602, ἦτο διαδεδομένη ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ, μεταξὺ εὐρέων στρωμάτων τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

Ἐπισφράγισιν τῆς κινήσεως ταύτης ἀπετέλεσε καὶ τὸ ἐν Καλάμαις συνελθὸν Α΄ Παμμεσσηνιακὸν Συνέδριον, κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1912, τῇ πρωτοβουλίᾳ τῆς Ἑταιρίας Ἐξευγενισμένων Φυτωρίων. Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς ἐνυπαρχούσης συνεταιρικῆς ἰδέας παρὰ τῷ Μεσσηνιακῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι, μεταξὺ τῶν ἐν τῷ Συνεδρίῳ τούτῳ συζητηθέντων θεμάτων ἦτο καὶ τὸ περὶ Ἀγροτικῶν Συνδικάτων καὶ Συνεταιρισμῶν, τοῦ ὁποίου εἰσηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Λακωνίας Βουλευτὴς Θ. Κουτούπης, ὅστις ὁμιλῶν ἐτόνισεν ὅτι: «Ἡ ἰδέα τοῦ συνεταιρισμοῦ σχετικῶς πρὸς τὴν ἀγροτικὴν παραγωγὴν δὲν εἶναι ἐφεύρεσις τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος περιῆλθεν ἀπὸ τῆς θηρευτικῆς καὶ ἁλιευτικῆς ἐποχῆς ἕως καὶ τῆς ποιμενικῆς εἰς τὴν γεωργικὴν ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην συμπράξεως μετ' ἄλλων» καὶ ἐπεσήμανε τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατοῦσαν μικρὰν ἰδιοκτησίαν ὡς «προσὸν ἀνεκτίμητον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν»[41].

Συνεχίζων ὁ ὁμιλητὴς ὑπεγράμμισε ὅτι, μεταξὺ τῶν κυρίων σκοπῶν τοῦ Συνεδρίου, ἦτο ἡ ἐκτίμησις καὶ κατανόησις τῶν ἐκ τῶν συνεταιρισμῶν ἀγαθῶν

ἐκ μέρους τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ καὶ προέτεινε τὴν δημιουργίαν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν πωλήσεως καὶ παραγωγῆς[42], ὡς καὶ τὴν ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας θέσπισιν σχετικῆς νομοθεσίας, πρὸς ἑδραίωσιν καὶ ἐπέκτασιν τῆς συνεταιρικῆς ἰδέας, διὰ τῆς παραλλήλου ἱδρύσεως γεωργικῆς τραπέζης, ἥτις «ἀναμένετο ὡς Μεσίας»[43].

Ἐπίσης, ὁ ἐκ τῶν ἑτέρων εἰσηγητῶν τοῦ Συνεδρίου Γ. Βεντήρης, ἐτόνιζε καταλήγων, «... ὑποβάλλω ἀντὶ ἄλλου συγκεκριμένου ἐπὶ τοῦ θέματός μου συμπέρασμα τὴν εὐχὴν ὅπως ταχέως ἀναπτυχθῶσι παρὰ τῷ κτηματικῷ κόσμῳ τῆς Μεσσηνίας, οἱ τόσον ἀλλαχοῦ εὐδοκιμήσαντες ἀγροτικοὶ συνεταιρισμοί»[44].

Ἐν κατακλεῖδι δέον νὰ ἀναφερθῇ ἐνταῦθα ὅτι τοιαύτη ἦτο ἡ συνεταιρικὴ δραστηριότης ἐν Μεσσηνίᾳ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἰσχύος τοῦ Νόμου 602, ὥστε ἡ μὲν Ἑταιρία τῶν Ἐξηυγενισμένων Φυτωρίων, δι' ἐγκυκλίου της πρὸς τοὺς Γεωργικοὺς Συνδέσμους Μεσσηνίας προέτεινε τὴν ἵδρυσιν ἐργοστασίου, εἰς ὃ «νὰ συσκευάζωνται τὰ κηπευρικὰ τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρίας καὶ τῶν μελῶν τῶν γεωργικῶν σωματείων πρὸς διατήρησιν ὅσον ἡ τιμὴ τούτων δὲν εἶναι συμφέρουσα πρὸς πώλησιν»[45], ὁ δὲ Γεωργικὸς Σύνδεσμος τοῦ χωρίου Δεσύλλα, ἀρχομένου τοῦ 1915 ἀπεφάσισε τὴν ἵδρυσιν συνεταιρικοῦ ἐλαιοτριβείου καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐζήτησε[46] τὰς ἀναγκαίας πληροφορίας ἐκ τῶν συνεταιρικῶν ἐλαιοτριβείων τῆς Ἰταλίας.

Ἡ τοιαύτη συνεταιρικὴ δρᾶσις ἐν Μεσσηνίᾳ ἀποκτᾷ ἰδιαιτέραν σημασίαν, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός, οὐχὶ μόνον τῆς οἱασδήποτε πρὸς ταύτην βοηθείας, ἀλλὰ τοὐναντίον τῆς κινήσεώς της ἐν μέσῳ πλείστων ἐμποδίων, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ σχετικῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Γραφείου τοῦ Παμμεσσηνιακοῦ Γεωργικοῦ Κέντρου, ἥτις μεταξὺ ἄλλων ὑπεγράμμιζε: «Τὰ Γεωργικὰ Σωματεῖα, οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ καὶ οἱ Γεωργικοὶ ἀντιπρόσωποι, ὀκτὼ τώρα ἔτη ἀγωνίζονται ὄχι μόνον ἄνευ οὐδεμιᾶς βοηθείας, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐν μέσῳ ἰσχυρῶν ἀντιδράσεων ὅπως βελτιώσωσι τὴν ὑλικὴν θέσιν τοῦ ἀγρότου καὶ ἀπαλλάξωσι τοῦτον ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς τοκογλυφικῆς ἐκμεταλλεύσεως»[47].

Παρὰ ταῦτα ὅμως, ἡ ροπὴ τοῦ Μεσσηνιακοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὴν συνεταιρικὴν ἰδέαν, ὡδήγει τοῦτον εἰς τὰς Γενικὰς Συνελεύσεις, αἱ ὁποῖοι ἐλάμβανον χώραν διὰ προσκλήσεως τῆς καμπάνας τῶν χωρίων, ἡ ὁποία καλοῦσε τοὺς χωρικοὺς «εἰς ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην ἐκεῖ ποὺ πρωτήτερα ἐβασίλευε τὸ ἔγκλημα καὶ ἡ ἔχθρα»[48]. Ὁ Χ. Τερζάκης, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Νόμου 602, ἐκ μέρους τοῦ Μεσσηνιακοῦ πληθυσμοῦ, γράφει: «Τὰ σχολεῖα καὶ οἱ ἐκκλησίες πλημμυρισμένες ἀπὸ ἀγρότας τὸ ἐπάγγελμα, ποὺ συζητοῦν καὶ συσκέπτονται πῶς θὰ ἀναδιμιουργήσουν γύρω τὴ φύσι, τὴ ζωή, τὸν πλοῦτο τοῦ χωριοῦ, τὸν ἑαυτό τους! τὴν Ἑλλάδα! ὄχι ποιὸς θὰ γελάσῃ τὸν ἄλλον. **Τοῦτο εἶναι τὸ πᾶν**»[49].

Πρόκειται ὁμολογουμένως, περὶ τῆς εἰσαγωγῆς ἑνὸς νέου τρόπου ζωῆς εἰς τὸ ἑλληνικὸ χωριό. Πρόκειται περὶ ἑνὸς τρόπου ζωῆς, ὁ ὁποῖος μετέδιδε

τὴν ἀναπνοὴν τῆς ἀνθρώπινης ζεστασιᾶς ἐντὸς τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου. Πρόκειται περὶ τοῦ τρόπου ζωῆς, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργει ἀκαταλύτους δεσμοὺς ἀλληλεγγύης καὶ ἠθικῆς δεσμεύσεως μεταξὺ τῶν συνεταίρων, οἱ ὁποῖοι ὁσάκις δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὰς πρὸς τὸν συνεταιρισμὸν ὑποχρεώσεις των, ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην νὰ ζητήσουν δημοσίᾳ συγγνώμη ἀπὸ τὴν Συνέλευσιν τοῦ Συνεταιρισμοῦ.

Τοσοῦτον δὲ εἶχεν ἀναπτυχθῆ τὸ αἴσθημα τῶν ὑποχρεώσεων ἔναντι τοῦ Συνεταιρισμοῦ, ὥστε ἡ ἐλαχίστη καθυστέρησις τῆς ἐξοφλήσεως τοῦ ὑπὸ συνεταίρου ληφθέντος δανείου, νὰ θεωρῆται «ἔγκλημα δημοσίας τάξεως»[50].

Ἰδοὺ πῶς περιγράφει ὁ Χ. Τερζάκης τὴν λειτουργίαν τοῦ Γεωργικοῦ Συνεταιρισμοῦ εἰς τὴν Κοινότητα Ἀρφαρά: «Τὸν Αὔγουστον ἐγίνετο πανδαιμόνιον ἐκεῖ, διδάσκαλοι, παππάδες, ὁ Γιατρὸς τοῦ χωριοῦ, ὅλοι στὸ πόδι ὡς τὰ μεσάνυχτα παρακολουθοῦντες τὰς ἐργασίας, τὸ καθάρισμα τῆς σταφίδος κλπ. καὶ βοηθοῦσαν καὶ ἐκεῖνοι μὲ τὰ φτιάρια, ἄλλοι γεμίζοντες τοὺς σάκκους καὶ τὰ κιβώτια καὶ ἄλλοι ζυγίζοντες, τραγουδοῦντες ὅλοι μὲ τὴν σειρά τους, ἄνδρες, γυναῖκες, κορίτσια, παιδιά, ποὺ δούλευαν, ὅταν ἔπαυε ἡ λειτουργία τῶν δύο μεγάλων σταφιδομηχανῶν, τῶν ὁποίων ὁ θόρυβος καὶ τὰ τραγούδια, διαλαλοῦσαν τὴν πρόοδο καὶ τὴ χαρὰ ποὺ φέρνει ὁ Συνεργατισμός»[51].

Ἡ περιγραφὴ αὕτη μᾶς ἐνθυμίζει ἀναλόγους περιγραφάς, τὰς ὁποίας εἴδομεν εἰς τὸ περὶ τῶν ναυτικῶν συνεταιρισμῶν τῶν νήσων κεφάλαιον.

Ὁ αὐτὸς τόνος τῆς χαρᾶς, τῆς δημιουργίας, τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς ἀγάπης ἐπικρατεῖ εἰς ἀμφότερα τὰ εἴδη τῶν συνεταιρισμῶν.

Εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ οὐσία τῆς συνεταιρικῆς ἰδέας, ἡ ὁποία μετατρέπει τὴν ἐργασίαν εἰς τραγούδι καὶ τὸ μῖσος εἰς ἀγάπην, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἔκαμε τὸν Τερζάκη νὰ πιστεύσῃ εἰς αὐτὴν «ὡς θρησκείαν»[52].

ιη) Τέλος, περατοῦντες τὴν ἀνασκόπησίν μας ταύτην, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς σημειωθείσας αὐθορμήτους ἐκδηλώσεις συνεταιρικῆς δράσεως παρ' ἡμῖν, πρὸ τοῦ Νόμου 602, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ μνημονεύσωμεν τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος ἐμμέτρους ποτροπὰς τοῦ Λευκαδίου δικηγόρου καὶ λαογράφου Γ. Καβαδία, ὅστις εἰς τὸ ἐν ἔτει 1868 ἐκδοθὲν βιβλίον του ἐν Κεφαλληνίᾳ, ὑπὸ τὸν τίτλον: ἡ «Ἀλήθεια», ἔγραφε:

«Λευκὰς πατρίδα μου γλυκειὰ
.....
Πάσχεις, ἀκούω, ἀδημονεῖς,
στρίφτεσαι, ἀγκομαχιέσαι,
νὰ εἰπῆς τί θέλεις δὲ μπορεῖς
μπερδεύεσαι, γελιέσαι.

Γιατ' εἶν' ἐμπρός σου ὁ θησαυρός,
καὶ ἡ φτώχεια σὲ μαστίζει,
σοῦ λείπει ὁ Συνεταιρισμός,
ποὺ τοὺς λαοὺς πλουτίζει.

. . . . . .

Καὶ μὲ τὸν Συνεταιρισμὸ
ποὺ πρέπει νὰ δεχθῆτε,
Ὡς Ἐπινόημα Θεϊκό,
Ἀλλήλους νὰ βοηθεῖτε.

Τί ὁ Θεὸς τὸν Συνεταιρισμὸ
Ρητῶς τὸν παραγγέλει
Λέγων, — «Ἓν ὅλοι ἐν Χριστῷ
Καθεὶς ἀλλήλων μέλη».

. . . . . .

Τὸ λοιπὸν Μυαλὸ κι' Ἐμπρὸς
ΜΠΡΟΣ Ο ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ.

. . . . . .

Τί ὅπου εἶν' Συνεταιρισμὸς
Γίνεται ὁ Ἄνθρωπος Θεός,
Λέει τοῦ ὅρους πνίξου χώσου
Καὶ τὸ χάνεις ἀπ' ἐμπρός σου.

Δημιουργεῖ ἐκ τοῦ μηδενὸς
Καὶ ἀπ' τὰ Ἀέρια βγάνει φῶς.
Λίνει χῶρις νὰ ὑστερῆται
Καὶ τὸν Πλάστην του μιμεῖται.

Κάνει τὰς Θαλάσσας Γῆν
Ὁμαλὴν καὶ Ἁμαξωτὴν
Καὶ τὴν Γῆν τὴν κάνει Αἰθέρα
Καὶ πετοῦμε στὸν ἀέρα.

. . . . . .

Καὶ ἑνώνει ὅλη τῇ Γῇ
Σὲ μιὰ Πόλι μοναχή.
Καὶ τσ' Ἀνθρώπους Συμπολίτας
Κάνει καὶ Συφαμελίτας.

Ἕλλην! Εἶσαι χριστιανὸς
Πράξε ὡς διώρισε ὁ Χριστός,
Νὰ εἴμεθα ὅλοι Ἓν Σῶμα θέλει,
Καὶ Ο ΚΑΘΕΙΣ ΑΛΛΗΛΩΝ ΜΕΛΗ»[53].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι ἤδη ἔκτοτε ὁ Γ. Καβαδίας διέγνωσε τὴν μεγίστην δύναμιν τοῦ Συνεταιρισμοῦ καὶ προέτρεψε τοὺς συμπατριώτας του νὰ συστήσουν Συνεταιρισμούς, ἐκπληροῦντες οὕτω καὶ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ Χριστοῦ.

Ἀξία ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ προφητικὴ πρόβλεψις τοῦ Γ. Καβαδία, ὅστις ὀλίγα ἔτη ὁραδύτερον, εἰς ἕτερον βιβλίον του, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἡ Συγκομιδή»[54], ἔγραφεν: «Ὅλους αὐτοὺς τοὺς Πανελληνίους καὶ τοὺς μερικοὺς Συνεταιρισμούς, ὄχι μοναχὰ δὲν θὰ τοὺς ἐμποδίζῃ ἡ Κυβέρνηση, γιατὶ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὸ κάμῃ, ἀλλὰ μάλιστα θὲ νά ᾽ρθῃ ἡ ὥρα νὰ ἐννοήσῃ πὼς πρέπει καὶ νὰ τοὺς ἐμψυχώνῃ καὶ νὰ τοὺς προστατεύῃ, γιατὶ ἀπὸ δαύτους θὰ περιμένῃ, καὶ μέσα σὲ δαύτους θὰ βρίσκῃ τὸ συμφέρον της»[55].

Ἐνταῦθα δέον νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἡ διορατικὴ αὕτη πρόβλεψις τοῦ ἐκ Λευκάδος λογίου, ἀπήτησε χρόνον ἡμίσεος σχεδὸν αἰῶνος, ἕως ὅτου τὸ Κράτος ὁδηγηθῇ εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ Νόμου 602, ἀφ᾽ ὅτου τοῦτο ἤρξατο νὰ συμπορεύεται καὶ νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν παρ᾽ ἡμῖν ζῶσαν συνεταιρικὴν συνείδησιν, ἡ ὁποία δὲν ὑφίστατο μόνον ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς διασπορᾶς, οἱ ὁποῖοι μάλιστα εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, ἤδη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀπέκτησαν τὸ μονοπώλιον τῶν ἰχθύων χάρις τῶν ἁλιευτικῶν συνεταιρισμῶν τοὺς ὁποίους ἐκεῖ συνέστησαν[56].

2. Αὕτη ἦτο ἡ συνεταιριστικὴ κίνησις παρ᾽ ἡμῖν[57] πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602/1914 «περὶ Συνεταιρισμῶν», καὶ μάλιστα κατὰ τὸν Σ. Ἰασεμίδην οὗτοι ἀνήρχοντο εἰς 87, ὡς ἀνέφερεν[58] ὁμιλῶν εἰς τὸ ἐν Γάνδῃ συνελθὸν Διεθνὲς Συνεταιριστικὸν Συνέδριον κατὰ τὸ ἔτος 1913.

Ἐπειδὴ δέ, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, πλεῖστοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ συνεστήθησαν βάσει τοῦ Καταστατικοῦ[59] τοῦ «Μετοχικοῦ Συλλόγου Ἁλμυροῦ», δεδομένου ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι ψηφισθῇ ὁ νόμος 602, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ ἀναφέρωμεν τινὰ περὶ τούτου.

Κατ᾽ ἀρχὴν δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἱδρυταὶ τούτου ὑπῆρξαν οἱ Ν. Μιχόπουλος (δημοδιδάσκαλος) καὶ Δ. Γρηγοριάδης (γεωπόνος). Σκοπὸς τούτου ἦτο ἡ ἐπὶ τόκῳ 8ο/ο χορήγησις δανείων (ἄρθρ. 23) πρὸς τὰ μέλη μέχρι τοῦ διπλασίου τῶν κατατεθεισῶν μερίδων (ἄρθρ. 24), ὡς καὶ ἡ διὰ διαλέξεων καὶ ὁδηγιῶν ἐκπαίδευσις τῶν μελῶν, ἡ ἀπόκτησις θεριστικῶν καὶ ἁλωνιστικῶν[60] μηχανῶν καὶ ἡ ἐν γένει ἠθικὴ διαπαιδαγώγησις τούτων[61].

3. Ὡς πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Κράτους λαβούσας χώραν ἐκδηλώσεις, ἐπὶ τοῦ

συνεταιρικοῦ πεδίου καὶ τῆς οἰκονομικῆς συμπράξεως, πρὶν ἢ τοῦτο ὁδηγηθῇ εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου 602, λεκτέα τὰ ἑξῆς:

α) Ἐν ἔτει 1896 κατετέθη εἰς τὴν Βουλὴν τὸ «περὶ Ἑταιρειῶν» Νομοσχέδιον. τοῦ ὁποίου ἡ Αἰτιολογικὴ Ἔκθεσις, ἤρχετο οὕτως: «Ὁ παρ' ἡμῖν ἰσχύων ἐμπορικὸς νόμος, εἶναι μετάφρασις τοῦ Γαλλικοῦ κώδικος τοῦ 1807. Ἐν ἀπόσαις ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, αἵτινες εἶχον υἱοθετήσει αὐτὸν ὑπέστη ἐγκαίρως ριζικὰς μεταβολάς, διότι ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀναπτυσσομένου ἐμπορίου. Μόνον ἐν Ἑλλάδι διατηρεῖται ἀκέραιος ἔτι ὁ κῶδιξ τοῦ 1807, πλὴν τοῦ τμήματος τῆς διαδικασίας τῆς πτωχεύσεως, πρό τινων ἐτῶν τροποποιηθέντος. Διεπόμεθα τοιουτοτρόπως ὑπὸ νομικῶν διατάξεων ἐν τῷ ἐμπορικῷ δικαίῳ, ὧν τὰ κενὰ καθ' ἑκάστην παρ' ἡμῖν λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ αἰσθάνεται ἡ τε ἐμπορικὴ τάξις καὶ ἡ δικαιοσύνη. Περὶ ἑταιρειῶν ἀτελεστάτας περιέχει διατάξεις ὁ ἡμέτερος κῶδιξ... Ἂν ὑπάρχῃ ἄρα ἀνάγκη μεταρρυθμίσεως, παρίσταται αὕτη ἐκ τῶν μᾶλλον ἐπειγουσῶν ἐν τῷ περὶ ἐμπορικῶν ἑταιρειῶν κεφαλαίῳ, διότι τῷ πνεύματι τοῦ συνεταιρισμοῦ ὀφείλονται τὰ μεγάλα δημόσια ἔργα καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας, ἀπαιτούσης σήμερον συγκέντρωσιν σοβαρῶν κεφαλαίων... θεωροῦντες ὅτι εἶναι ἄδικον μόνοι ἡμεῖς ἐν Ἑλλάδι τέλεον νὰ καθυστερῶμεν, ἐν ᾧ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα διαγωνίζεται ἐν ταῖς πρώταις τάξεσι τῆς ἐμπορικῆς προόδου, ἐκρίναμεν ἀναποφεύκτους μεταρρυθμίσεις τοῦ ἐμπορικοῦ κώδικος...».

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι, πλὴν τῶν καινοτόμων τροποποιήσεων καὶ προσθηκῶν, αἱ ὁποῖαι εἰσήγοντο διὰ τοῦ ἐν λόγῳ Νομοσχεδίου, πρὸς ἀποδέσμευσιν τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως καὶ συμπράξεως παρ' ἡμῖν, τοῦτο εἰσῆγε διὰ τοῦ ἄρθρου 85 καὶ τὸν θεσμὸν τῶν συνεργατικῶν ἑταιρειῶν (sociétés coopératives) καὶ τοῦτο διότι «...ἐν τῇ συγκεντρώσει πολλῶν μικρῶν ποσῶν, ἐξ οἰκονομιῶν προερχομένων, δύναται νὰ σχηματισθῇ, κεφάλαιον, προορισμένον νὰ ἀποτελέσῃ ἄγκυραν σωτηρίας τῶν περιερχομένων εἰς αἰφνιδίαν ἀνάγκην ἐργατῶν, ἡ δὲ κοινωνία ἀπαλλάσσεται τοιουτοτρόπως τῶν ἐκ τῶν δεινῶν στερήσεων τῶν πολυαρίθμων ἐργατικῶν τάξεων. Αἱ οἰκονομίαι αὗται, ὅσον ἐλάχισται καὶ ἂν ὦσι, βαθμηδὸν δύνανται ν' ἀπαρτίσωσι σοβαρὸν κεφάλαιον...»[62].

Ἀτυχῶς τὸ Νομοσχέδιον τοῦτο, δι' οὗ ἀνεγνωρίζετο ἡ μεγίστη συμβολὴ τοῦ συνεταιρισμοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὁλοκλήρου τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καὶ ἡ ἀνάγκη προσανατολισμοῦ ταύτης πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, δὲν ἐψηφίσθη, εἰμὴ μόνον εἰς πρώτην ἀνάγνωσιν «...τὸ μὲν ἕνεκα τοῦ πολέμου, τὸ δ' ἕνεκα ἀσυγγνώστου ἀδιαφορίας παντελῶς ἐλησμονήθη»[63]. Κατὰ τὸν Γ. Φιλάρετον, «ἀσυγχώρητον, ὅμως δέον νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ ὅτι ἐξακολουθεῖ ἔτι ἐν Ἑλλάδι ἰσχύων ὁ ἀπὸ 1.1.1808 Γαλλικὸς ἐμπορικὸς κῶδιξ... ὁ ὁποῖος ἐτέθη καὶ παρ' ἡμῖν ἐν ἰσχύϊ διὰ τοῦ ἀπὸ 19.4.1835 Β.Δ. καὶ ὅτι τὰ τῶν ἑταιρειῶν, ἐξακολουθοῦσι καὶ παρ' ἡμῖν ρυθμιζόμενα διὰ τοῦ νόμου ἐκείνου»[64].

Συνεπείᾳ δὲ τῆς μὴ λήψεως νομοθετικῶν μέτρων ὑπὲρ τῆς δημιουργίας

συνεταιρικῶν κινήτρων εἰς τὴν ναυτιλίαν, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν γεωργίαν, ὁ Γ. Φιλάρετος, ἐν ἔτει 1900, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Ἀλλ' ἐὰν ὑπάρχῃ διάθεσις πρὸς ἐμψύχωσιν αὐτῶν, ἐπιτραπήτω μοι νὰ ζητήσω, ὅπως προστεθῇ μεταξὺ ἄλλων φαρμάκων ἀναρρώσεως καὶ ἡ διὰ νόμου ἀναβίωσις τοῦ θεσμοῦ τῶν συνεργατικῶν συνεταιρισμῶν, ὧν τόσον ὡραῖα ὑποδείγματα παρέχει ἡμῖν ὁ βίος τῆς ὑποδούλου Ἑλλάδος, οὐ μόνον ἐν τῇ ναυτιλίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ βιομηχανίᾳ καὶ ἐν τῇ γεωργίᾳ»[65].

Ἀτυχῶς ὅμως τὸ Κράτος, δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακολουθήσῃ καὶ νὰ μορφοποιήσῃ τὴν ἐνυπάρχουσαν τάσιν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ πρὸς τὴν συνεταιρικὴν ἰδέαν καὶ οὕτω, αὕτη δὲν εἶχε τὴν οἵαν ἀνάπτυξιν θὰ ἔδει νὰ εἶχεν ἐν Ἑλλάδι. Τοῦτο ὡδήγησε τὸν ἐρευνητὴν τῶν συνεταιρικῶν μας πραγμάτων Φρ. Μπουλαντζὲ νὰ σημειώσῃ[66] εἰς τὸ ἤδη μνημονευθὲν ὑπόμνημά του περὶ τῶν ἑλληνικῶν συνεταιρισμῶν ὅτι «τὸ ὑπερδημοκρατικὸν πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων — ἀντὶ νὰ ἀνυψωθῇ λαμπρυνόμενον διὰ τῶν συνεταιρισμῶν, ἐφθάρη! Τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἄνευ τάξεως ἐλευθερίας»[67]. Ὁ Γ. Φιλάρετος ἔγραφεν[68] ἐν προκειμένῳ: «Λυποῦμαι, μὴ δυνάμενος νὰ ἀποκρύψω, ὅτι ἡ παρατήρησις τοῦ Βουλαντζέ, καθ' ἣν ἡ νεωτέρα Ἑλλὰς δὲν ἐτέλεσεν ἀναλόγως ὅσας προόδους θὰ ἠδύνατο... ἕνεκα τῆς ἐλευθερίας ἄνευ τάξεως, εἶναι ἀκριβής· εἶναι ἀλήθεια πικροτάτη, ἐξ ἧς πολλὰ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὠφεληθῶμεν, ἐὰν θελήσωμεν...». Ἀναφερόμενος δὲ εἰς τὸν μὴ διεξαχθέντα διαγωνισμὸν περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι συνεργατικῶν ἑταιρειῶν, ὃν ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1847, εἶχεν ὑποδείξει ὁ Μπουλαντζὲ εἰς τὸ πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν Ι. Κωλέττην Ὑπόμνημά του, ὁ Γ. Φιλάρετος ἔγραφε: «...ὁ θεσμὸς τῶν συνεργατικῶν ἑταιρειῶν, ἀλλαχοῦ λατρευόμενος ὅσον ὁ ἠλεκτρισμός, ἐνεκρώθη ἐν Ἑλλάδι»[69].

Ἐν παρόδῳ σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἐν ἔτει 1902 ἐγένετο μακρὰ ἀρθρογραφία[70] ὑπὲρ τοῦ συνεργατισμοῦ γενικῶς, ὑπὸ τοῦ ὑφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ν. Βουρνάζου, ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον: Τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Συνεργασίας.

β) Εἰδικὴν μορφὴν οἰκονομικῆς συμπράξεως ἐν τῇ γεωργίᾳ, ἐθεσπίζετο διὰ τοῦ ἀπὸ 5 Μαρτίου 1896 κατατεθέντος σχεδίου νόμου «περὶ καθορισμοῦ τῶν μεταξὺ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἰδιοκτητῶν καὶ καλλιεργητῶν ὑφισταμένων σχέσεων». Διὰ τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ νομοσχεδίου τούτου ἐθεσπίζετο ὅτι: «Ἡ ἀγροληψία ἐπὶ σπορᾷ γεννημάτων ἀποτελεῖ ἑταιρίαν συναμένην καὶ σιωπηρῶς νὰ καταρτισθῇ, καθ' ἣν ὁ μὲν εἰσφέρει τὰς γαίας, ὁ δὲ τὴν ἐργασίαν, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ διανέμωνται τὰ προϊόντα μεταξύ των»[71].

Προφανῶς, ἡ διάταξις αὕτη, ἀναγνωρίζουσα καὶ τὴν σιωπηρὰν σύστασιν ἑταιρείας, ἠθέλησε νὰ καλύψῃ μίαν πραγματικὴν κατάστασιν, ἥτις προϋφίστατο τῆς νομοθετικῆς ρυθμίσεως.

γ) Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ὁσημέραι καθισταμένης ἐντονωτέρας κινήσεως, ὑπὸ τῶν ἐκπροσώπων τῶν γεωργῶν καὶ τῶν διανοουμένων, ὑπὸ τοῦ συνεταιρικοῦ θεσμοῦ, ἐνταθείσης ἰδίᾳ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ

20οῦ αἰῶνος, τὸ Κράτος προέβη τὴν 14ην Ἰουνίου 1911 εἰς τὴν κατάθεσιν τοῦ νομοσχεδίου «περὶ συστάσεως Κεντρικοῦ Ταμείου γεωργικῆς πίστεως, περὶ γεωργικῶν ἑταιρικῶν πιστωτικῶν ταμείων καὶ περὶ Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐν γένει».

Ἡ Αἰτιολογικὴ Ἔκθεσις τοῦ νομοσχεδίου τούτου ἤρχετο οὕτως: «Ὡς γνωστόν, ἡ ἕνωσις τῶν περὶ τὴν γεωργίαν ἀσχολουμένων πολιτῶν ἐν γεωργικοῖς συνεταιρισμοῖς, προώρισται ἵνα, ἀναπτύσσουσα τὴν γεωργικὴν ἐργασίαν, ἐνισχύσῃ ὅσον ἔνεστι μᾶλλον τά τε κοινὰ συμφέροντα τῶν συνεταίρων, ὡς καὶ τὸ ἴδιον ἑκάστου αὐτῶν συμφέρον. Ἡ ὑπὸ πλειόνων ἐνδιαφερομένων ἀπὸ κοινοῦ προσπάθεια, ἡ ἡνωμέναις δυνάμεσιν αὐτῶν συνεργασία, ἀντιτάσσεται ἰσχυρότερον τῆς τῶν μεμονωμένων ἀτόμων, πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν τὴν πρόοδον τῆς ἰδιωτικῆς ἐργασίας συχνάκις παρακωλυουσῶν δυσχερειῶν».

Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο ρίπτον τὸ βάρος εἰς τὴν σύστασιν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν, ὑπεγράμμιζεν ὅτι: «Θεμελιώδη ὅρον ἀποτελεῖ ἡ τῶν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν ἐπὶ σταθερᾶς οἰκονομικῆς βάσεως στήριξις, ἧς ἄνευ ἀποβαίνει δυσχερής, ἢ καὶ ἀδύνατος, ἡ λυσιτελὴς τῆς τῶν συνεταιρισμῶν ἐπενέργεια... Ἡ διὰ τῶν πιστωτικῶν τούτων ταμείων ἐξυπηρέτησις τῆς προσωπικῆς πίστεως τῶν εἰς γεωργικὰς ἐπιχειρήσεις ἀσχολουμένων, κατὰ κύριον δὲ λόγον τῶν μικρῶν καὶ μικροτάτων γεωργοκτημιατιῶν... εἶναι καὶ μέτρον ἐκ τῶν μᾶλλον λυσιτελῶν πρὸς καταπολέμησιν καὶ ἐν τοῖς ἐφικτοῖς ὁρίοις περιστολῆς τῆς ἐν ταῖς ἀγροτικαῖς περιοχαῖς τοκογλυφίας[72]... Προσέτι δὲ ἁρμόζει ὅπως καὶ οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες ὑποκινῶσι τὴν σύστασιν καὶ τίθενται, εἰ μή τι ἄλλο, πρὸς παράδειγμα, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἑταιρικῶν γεωργικῶν πιστωτικῶν ταμείων, ὡς καὶ τῶν ἐν γένει γεωργικῶν συνεταιρισμῶν. Εἰς τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν θὰ συντελέσωσι καὶ τὰ δι' εἰδικοῦ νόμου συσταθησόμενα γεωργικὰ Ἐπιμελητήρια».

Περαιτέρω διὰ τοῦ ἐν λόγῳ νομοσχεδίου, προεβλέπετο ἡ ἵδρυσις Κεντρικοῦ Ταμείου γεωργικῆς πίστεως μὲ ἕδραν τὰς Ἀθήνας, ὡς καὶ ἡ κατὰ Δήμους ἵδρυσις ἑταιρικῶν πιστωτικῶν ταμείων.

Εἰδικώτερον δέ, ὡς πρὸς τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμούς, διὰ τοῦ ἄρθρου 61 ὡρίζετο ὅτι: «Καταχωρίζονται ἐν τῷ ἐπὶ τούτῳ βιβλίῳ τηρουμένῳ παρὰ τῷ ἁρμοδίῳ Πρωτοδικείῳ, συνεταιρισμοὶ σκοποῦντες εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ α) παραγωγήν, ἀποθήκευσιν ἢ πώλησιν γεωργικῶν προϊόντων, β) ἀγορὰν ὑλικῶν, μηχανημάτων κλπ., πρὸς χρῆσιν γεωργικῶν ἐπιχειρήσεων, γ) ἀγορὰν ὑλικῶν διὰ τὰς ἀτομικὰς ἢ οἰκογενειακὰς ἀνάγκας τῶν συνεταίρων, δ) ἀπόκτησιν γαιῶν καλλιεργουμένων, εἴτε ἀπὸ κοινοῦ, εἴτε χωριστά, τμηματικῶς ὑπὸ τῶν συνεταίρων, καὶ ἐπιχείρησιν ἔργων ἀρδεύσεως ἢ ἀποξηράνσεως, κατασκευὴν ἀγροτικῶν δρόμων κλπ., ε) ἀνέγερσιν οἰκημάτων, σταύλων, ἀποθηκῶν κλπ., στ) γεωργικὴν ἀλληλασφάλειαν, ἀλληλοβοήθειαν κλπ.».

Ἀτυχῶς ὅμως, ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ Κράτους[73], δι' ἧς τοῦτο τὸ πρῶτον ἐπειράθη νὰ καλύψῃ τὴν ἀγροτοσυνεταιρικὴν κίνησιν μὲ τὸν μανδύαν τῆς νομοθετικῆς προστασίας ἀπέτυχεν' ἅτε τοῦ νομοσχεδίου τούτου μὴ ψηφισθέντος τελικῶς. Ὁ κῦβος ὅμως εἶχε ριφθῆ. Ἡ στροφὴ τοῦ Κράτους πρὸς τὴν συνεταιρικὴν κίνησιν εἶναι πλέον γεγονός.

δ) Ἡ πρώτη κρατικὴ πρακτικὴ ἐκδήλωσις, διὰ τὴν συνεταιρικὴν κίνησιν, λαμβάνει χώραν ἐν ἔτει 1912, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 36494 διαταγῆς[74] τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας πρὸς τὸν Μετοχικὸν Γεωργικὸν Σύλλογον Ἁλιμυροῦ, δυνάμει τῆς ὁποίας ἠτεῖτο παρ' αὐτοῦ στοιχεῖα περὶ τῆς ἐν γένει δράσεως ἀπὸ τῆς συστάσεώς του.

ε) Διὰ τῆς ἀπὸ 22.4.1913 ἐπιστολῆς του, ὁ ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Ὑπουργός, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς διευθυντὰς τῶν δημοτικῶν Σχολείων τῆς χώρας, τοὺς παρεκάλει νὰ κινηθοῦν πρὸς διάδοσιν τῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας μεταξὺ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ὑπογραμμίζων: «...πεποιθῶτες, ὅτι καὶ διὰ τοῦ ἐλαχίστου ἀκόμη πρὸς τοῦτο βήματος καὶ μόνον διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἀγορᾶς καὶ χρήσεως ἑνὸς σιτοκαθαριστηρίου... παρέχετε τὴν μεγίστην τῶν εὐεργεσιῶν εἰς τὸν τόπον σας...»[75].

στ) Τέλος, ὡς πρὸς τὴν ἐπίδειξιν κρατικοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν συνεταιρικὴν κίνησιν, πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602, ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὴν προφορικὴν διαταγὴν τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Ἠπείρου. Αὕτη ἀντιμετωπίσασα τὸ ζήτημα τῆς ἱδρύσεως Κτηνοτροφικῶν Συνεταιρισμῶν, διέταξε τὴν ἔρευναν τούτου ὑπὸ εἰδικοῦ γαλακτοκόμου, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὑποβληθεῖσαν ἔκθεσιν, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Εἰς τὰ περίχωρα τῶν Ἰωαννίνων καθὼς καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα χωρία τῶν διαμερισμάτων ἰδίως Μαλακασίου καὶ Τσακορδίτσης εἰς τὰ ὁποῖα μετέβην πρὸς ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως τῆς κτηνοτροφίας, ὑπάρχει ὡς παρετήρησα, ἀρκούντως ἀνεπτυγμένον τὸ πνεῦμα τοῦ Συνεταιρισμοῦ... Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγομεν, ὅτι δὲν ἀπαιτεῖται ἢ ἓν βῆμα ὅπως οἱ πρωτογενεῖς οὗτοι συνεταιρισμοὶ λάβωσι τὴν σφραγίδα τελείων ὀργανώσεων, ὡς ὑπάρχουσι τοιαῦται, εἰς ἄλλας πεπολιτισμένας χώρας...»[76].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι, διὰ τῶν ἀσθενῶν τούτων ἐκδηλώσεων τοῦ Κράτους ὑπὲρ τῆς συνεταιρικῆς ἰδέας, ἐκδηλωθεισῶν λίαν καθυστερημένως καὶ δὴ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1909, ἀφ' ἧς τὸ Κράτος ἀντιμετώπισε τὰ ἐθνικοκοινωνικοοικονομικὰ καὶ πολιτικὰ ζητήματα ὑπὸ νέον ἐντελῶς πρῖσμα[77], τοῦτο ὡδηγήθη εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου 602, ἀνελθὸν ἐπὶ τέλους, τὴν πεπολιτισμένην βαθμίδα τῶν ἄλλων Ἐθνῶν, μολονότι ἠδύνατο καὶ ἔδει νὰ πράξῃ τοῦτο πολὺ ἐνωρίτερον, συνεπείᾳ τοῦ ὡρίμου τῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ.

Συνεταιρικὰ ἔθιμα ἰσχύσαντα παλαιόθεν ἐν Ἑλλάδι

1. Πρὶν ἢ εἰσέλθομεν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐξελίξεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν παρ᾽ ἡμῖν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ νόμου 602, θὰ ἀναφερθῶμεν ἐνταῦθα ἐν τάχει εἰς τὰ παρ᾽ ἡμῖν λειτουργήσαντα καὶ λειτουργοῦντα συνεταιρικὰ ἔθιμα ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος.

Ταῦτα ἦσαν[78]:

α) Ἡ Βοϊδοκοματιά. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ τοῦ ἐστερημένου ζῶα γεωργοῦ, διὰ ζώων ἀνηκόντων εἰς ἄλλον. Ἡ ἀμοιβὴ διὰ τὴν προσφορὰν τῶν ζώων εἶναι ἡ παραχώρησις ὁλοκλήρου τῆς ποσότητος τοῦ παραγομένου ἀχύρου. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ὑφίσταται εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ Φθιώτιδα.

β) Ἡ Συμμισιακὴ Ξυλοκαρπία. Τοῦτο λειτουργεῖ ἐν Κρήτῃ καὶ ἰσχύει εἰς περίπτωσιν ὑπάρξεως καρποφόρων δένδρων εἰς «μισιακὸν ἀγρόν».

γ) Τὸ Παρασπόρι. Τοῦτο συνίσταται εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν «μισιακῶν» καλλιεργητῶν νὰ καλλιεργήσῃ καὶ τὸν ἀγρὸν τὸν ὁποῖον ὁ ἰδιοκτήτης τούτου ἀπεχώριζε μόνον διὰ τὸν ἑαυτόν του.

δ) Αἱ Συνεργατικαὶ Δασοκόμων.

ε) Τὰ Τσελιγκάτα (Ἕνωσις κτηνοτρόφων).

στ) Τὰ Μιτᾶτα (Ἕνωσις κτηνοτρόφων διαρκοῦσα μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς γαλακτομίας).

ζ) Τὰ Παραδιάρικα. Κατ᾽ αὐτὸ ὁ κτηνοτρόφος ἠδύνατο νὰ συνάψῃ δάνειον βάσει τῆς τρεχούσης τιμῆς τοῦ ποιμνίου του καὶ κατόπιν τῆς ἐξοφλήσεώς του, οἱ δύο συνεταῖροι ἐμοιράζοντο ἰσομερῶς τὰ ζῶα. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἴσχυσεν ἰδίᾳ ἐν Κρήτῃ.

η) Τὰ Κοινᾶτα. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἴσχυσεν εἰς Κρήτην καὶ συνίστατο εἰς τὴν παροχὴν δύο μερίδων ζώων ἐκ μέρους τοῦ δανειστοῦ καὶ τοῦ βοσκοῦ εἰς μίαν, ἐνῷ ἡ διανομὴ τούτων ἐγένετο ἰσομερῶς.

θ) Οἱ Συνεταιρισμοὶ Κτηνοτρόφων. Οὗτοι ἔχουν ὡς σκοπὸν τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐνοικίασιν τῶν λιβαδίων πρὸς κοινὴν χρῆσιν.

ι) Ἡ Βοσκὴ στὴν Καλαμιά. Τὸ ἔθιμον τοῦτο συνίσταται εἰς τὴν ἐλευθέραν βόσκησιν τῶν ζώων μετὰ τὸν θερισμὸν εἰς τὸ κτῆμα οἱουδήποτε.

ια) Τὸ Ἀλλαξοβοΐδισμα. Κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο λαμβάνει χώραν δανεισμὸς τοῦ κατόχου μοναδικοῦ ζώου, πρὸς τὸν ἐπίσης διαθέτοντα ἓν ζῶον πρὸς ὄργωσιν, μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁποίας μὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ δανεισθέντος ἐδάνειζεν καὶ τὸ ἰδικόν του πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν.

ιβ) Ἡ Δανεικαριά. Κατ᾽ αὐτὴν παρέχεται ἐργασία ἄνευ ἀμοιβῆς εἰς τὸ

κτῆμα τοῦ ἔχοντος ἀνάγκην αὐτῆς, πρὸς ἐκτέλεσιν ἐπειγόντων ἐργασιῶν, ὑποχρεουμένου τούτου νὰ παράσχῃ καὶ τὴν ἰδικήν του ἐργασίαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς ἄλλην ἐποχήν.

ιγ) Ἡ Ξέλαση[79], [80]. Κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο, ἀπαντώμενον κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἠλείας, παρείχετο ἐργατικὴ βοήθεια εἰς τὸν ἀδυνατοῦντα νὰ καλλιεργήσῃ τὸν ἀγρόν του ἀγρότην, ὑπὸ ἄλλων ἀγροτῶν ἄνευ ἀμοιβῆς.

ιδ) Τέλος, μεταξὺ τῶν συνεταιρικῶν τούτων ἐθίμων ἀναφέρομεν, τὴν ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν ἀγροτῶν ἐργασίαν, κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀμφίσσης, διὰ τὴν διοχέτευσιν τῶν χειμάρρων τῶν ὀμβρύων ὑδάτων πρὸς τοὺς ἐλαιῶνας των καὶ δὴ μεταξὺ τῶν ἀγροτῶν τῶν ὁποίων οἱ ἀγροὶ εἶναι συνεχόμενοι[81].

2. Τὰ ὡς ἄνω παλαιότατα Ἑλληνικὰ συνεταιρικὰ ἔθιμα, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἰσχύουν ἀκόμη μεταξὺ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ἐπιβεβαιώνουν, διὰ μίαν φορὰν εἰσέτι, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ συνεταιριστικὴ ἰδέα ἐν Ἑλλάδι ἀπετέλει καὶ ἀποτελεῖ πηγαίαν Ἐθνικὴν λαϊκὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία ζυμωθεῖσα ἐπὶ αἰῶνας μὲ τὴν ζωὴν τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον αὐθόρμητον καὶ ἐθιμικόν, ἀπετέλεσεν στοιχεῖον τῆς ζωῆς τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου, ὁ ὁποῖος, κατὰ μίαν ἐσχάτως διατυπωθεῖσαν ἄποψιν[82], προτιμᾷ τὴν ἐλευθέραν καὶ ὄχι τὴν γραπτὴν συμφωνίαν διὰ συνεργασίαν, διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπιτυγχάνει ἐλευθερίαν κινήσεων. Ἡ πηγαία αὐτὴ λαϊκὴ παράδοσις εὗρεν τελικῶς τὴν ἀποκρυστάλλωσίν της καὶ τὴν δικαίωσίν της, περιβληθεῖσα τῆς νομοθετικῆς προστασίας διὰ τοῦ νόμου 602, ἀφοῦ ἡ Ἑλληνικὴ νομοθεσία ἐπὶ ὁλοκλήρους δεκαετίας ἠγνόησεν καὶ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἔκκλησιν «... οἱ νέοι νόμοι πρέπει νὰ περιθάλψωσι καὶ ἀναπτύξωσι, ἀντὶ ν' ἀποξηράνωσι τὰ σπέρματα τοῦτα (τὰ συνεταιρικά)»[83], ὡς καὶ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ Φρ. Μπουλαγζέ, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἤδη μνημονευθὲν ὑπόμνημά του πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος ἐν ἔτει 1847 κατέληγεν: «Διὰ νὰ ἐπιτελέσῃ ἡ Ἑλλὰς ὁλοκληρωτικῶς τὰ πεπρωμένα της πρέπει τὸ σύστημα τοῦ ναυτικοῦ συνεταιρισμοῦ νὰ ἐφαρμοσθῇ συγχρόνως καθ' ὅλας τὰς κατευθύνσεις τῆς δράσεώς της...»[84].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε τὴν ὡς ἄνω ἀπάντησιν τοῦ Κυβερνήτου Ι. Καποδιστρίου, εἰς Α. Δασκαλάκη, τόμ. Α, σελ. 437—495 καὶ ἰδίᾳ σελ. 456.
2. Ἴδε Κ. Μ. Κούμα, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τόμ. 12, Βιέννη 1832, σελ. 541.
3. Πρβλ. καὶ Α. Βακαλοπούλου, Πηγὲς τῆς Ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, (1204—1669), Θεσ/νίκη, 1965, σελ. 254—256.
4. Ἴδε Εἰσήγησιν τοῦ Καθηγητοῦ Δ. Ψαροῦ πρὸς τὸ ἐν ἔτει 1951 συνελθὸν Δ΄ Συνέδριον τῶν Πόλεων τῆς Ἑλλάδος μὲ θέμα: Περὶ τῶν συγχρόνων προβλημάτων τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως ἐν Ἑλλάδι, σελ. 257—327 καὶ δὴ σελ. 272—278.
5. Ἴδε περιοδ. «Ἐπιθεώρησις Τέχνης», ἔτους 1962, τεῦχ. 85, σελ. 100—102.
6. Ἴδε Β. Καλογιάννη, σελ. 55.
7. Ἴδε τὸ κείμενον τῶν 45 ἐπιστολῶν τῶν «Συντροφιῶν» τῆς Τσαριτσάνης, εἰς Β. Καλογιάννη, σελ. 65—80.
8. Ἴδε Β. Καλογιάννη εἰς περιοδ. «Ἐπιθεώρησις Τέχνης», ἔτους 1962, τεῦχ. 85, σελ. 98—99.
9. Ἴδε Δ. Μαργέτη, σελ. 32.
10. Ἴδε Δ. Μαργέτη, σελ. 32.
11. Ἴδε Δ. Μαργέτη, σελ. 38—39.
12. Πλείονα περὶ τούτων ἴδε Δ. Ψαροῦ: Μία ἑλληνικὴ κοινότης. Ὁ Ἀναγκαστικὸς Συνεταιρισμὸς Μαρκοπούλου Ἀττικῆς καὶ ὁ θεσμὸς γεωργοκτηνοτροφικῆς κοινοπραξίας τῶν κατοίκων, εἰς περιοδ. «Ἐπιθεώρησις τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως», ἔτους 1955, τεῦχ. Β, σελ. 151—186 καὶ δὴ σελ. 171 σημ. 44—45, ἔνθα ἀναφέρονται καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 23838/1914, 23967/1914 Συμβόλαια τοῦ Συμβολαιογράφου Κρωπίας Π. Κάλαρη ὡς καὶ ἡ σχετικὴ ἀπόφασης Ἀρείου Πάγου 40/1856.
13. Πλείονα περὶ τούτου ἴδε περιοδ. «Συνεταιριστής», ἔτους 1950, τεῦχ. 41, σελ. 9—12.
14. Ἴδε Περιοδ. «Ὁ Σύντροφος τοῦ Γεωργοῦ», ἔτους 1919, τεῦχ. 3, σελ. 37—39.
15. Ἴδε Περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1926, τεῦχ. 19, σελ. 289—291.
16. Ἴδε «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1913, τεῦχ. Ζ, σελ. 798—803.
17. Ἴδε Καταστατικὸν τῆς «Ἑταιρείας» εἰς Φ.Ε.Κ. 152/28.9.1911.
18. Ἡ Ἑταιρεία αὕτη λειτουργήσασα ὑπὸ τύπον Α.Ε. (ἴδε Β.Δ. 5.6.1909 καὶ 28.9. 1911) ἠδυνήθη «νὰ μετριάσῃ κατὰ πολὺ τὴν οἰκονομικὴν κρίσιν τῶν Μεγαρέων ἀμπελουργῶν...». Ἴδε Αἰτιολογικὴ Ἔκθεσιν Ν. 602/1914 εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1933, τεῦχ. 12, σελ. 165.
19. Ἴδε «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1913, τεῦχ. Ζ, σελ. 844.
20. Ἴδε Ἔκθεσιν Γ. Μολφέτα ἐν τῷ Γεωργικῷ Δελτίῳ, ἔτους 1913, τεῦχ. Α, σελ. 216—220.
21. Ἴδε Γεωργικὸν Δελτίον, ἔτους 1913, τεῦχ. Ζ, σελ. 846—848.
22. Ἴδε Γεωργικὸν Δελτίον, ἔτους 1913, τεῦχ. Ε, σελ. 515.

23. Πλείονα περὶ τούτου, ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1949, τεῦχ. 29—30, σελ. 37.
24. Ἴδε Καταστατικὸν τοῦ Σωματείου Ὑποδηματοποιῶν Τριπόλεως εἰς Φ.Ε.Κ. 163/2.7.1911, τεῦχ. Α. Σκοπὸς τούτου ἦτο «...ἡ ἀμοιβαία ὑποστήριξις πρὸς ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἀνάπτυξιν τῶν μελῶν του».
25. Περὶ ὧν ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Ὁ Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων κλπ., σελ. 11.
26. Πλείονα περὶ τούτων, ἴδε «Συνεταιριστήν», ἔτους 1949, τεῦχος 29—30, σελ. 13—16.
27. Ἴδε Αἰτιολογικὴν Ἔκθεσιν τοῦ νόμου 602/1914, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1933, τεῦχος 12, σελ. 166.
28. Πλείονα περὶ τούτου, ἴδε «Συνεταιριστήν», ἔτους 1948, τεῦχος 27—28, σελ. 128—129.
29. «Ὁ Κτηματικὸς Σύλλογος Βυζίτσης Χείρων ὁ Κένταυρος» συνεστήθη ἐν ἔτει 1911, μὲ σκοπὸν τὴν προαγωγὴν ἐν γένει τῆς γεωργίας, διὰ τῆς συστάσεως ἀγροκηπίου, τονώσεως τῆς κτηματικῆς πίστεως, τῆς ἐπιστημονικῆς γεωργικῆς μορφώσεως τῶν κτηματιῶν κλπ. Ἴδε Καταστατικὸν τούτου εἰς ΦΕΚ 163/2.7.1911, τεῦχος Α.
30. Σ.τ.Σ. Τὸ Καταστατικὸν τοῦ ἐν λόγῳ Συνδέσμου ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 29 Β, ΦΕΚ, τῆς 17.11.1898.
31. Πλείονα περὶ τοῦ Συνδέσμου τούτου ἴδε «Μεσσηνιακὰ 1968», σελ. 391—393.
32. Οὕτως ἐχαρακτήρισε τὸν Χ. Τερζάκην ὁ ἐκ τῶν εἰσηγητῶν τοῦ Α' Παμμεσηνιακοῦ Γεωργικοῦ Συνεδρίου, ἱερεὺς Η. Πουλόπουλος. Ἴδε «Πρακτικὰ» τοῦ ἐν λόγῳ Συνεδρίου, σελ. 67.
33. Πλείονα περὶ τῆς συνεταιρικῆς δραστηριότητος τοῦ Χ. Τερζάκη, ἴδε ὡς ἄνω Λεξικόν, σελ. 392—393 καὶ ἐφημερίδα «ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΑ ΝΕΑ», ἀριθ. φ. 181 τῆς 13.8.1966 καὶ φ. 182 τῆς 26.9.1966.
34. Σ.τ.Σ. Καθ' ὃν χρόνον ἡ πολυγράφησις τῆς παρούσης μελέτης εὑρίσκετο πρὸς τὸ τέρμα της, εἴχομεν τὴν τύχην νὰ ἀνακαλύψωμεν τὸ ἰδιωτικὸν Ἀρχεῖον τοῦ Χρήστου Τερζάκη καὶ νὰ σταχυολογήσωμεν πολύτιμα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὴν συνεταιρικὴν κίνησιν τῆς Μεσσηνίας, διὰ τῆς ἐρεύνης δύο μόνον φακέλλων. Τὸ Ἀρχεῖον τοῦτο ἔθεσεν εὐχαρίστως εἰς τὴν διάθεσίν μας ἡ οἰκογένεια Τερζάκη. Φρονοῦμεν ὅτι τὸ πολύτιμον τοῦτο Ἀρχεῖον δέον νὰ τύχῃ τῆς μερίμνης τῆς Α.Τ.Ε., δεδομένου ὅτι εἰς τοῦτο εὑρίσκεται συγκεντρωμένο τὸ πολύτιμον συνεταιρικὸν ὑλικὸν (ἀλληλογραφία, στατιστικὰ δεδομένα, φωτογραφίαι κλπ.) τοῦ παλαιμάχου ἀγροτοσυνεταιριστοῦ.
35. Ἴδε Χ. Τερζάκη, Πρόοδος καὶ Πολιτισμὸς στὸ Χωριό, σελ. 53—54.
36. Ἴδε σχετικὸν δημοσίευμα τοῦ διευθυντοῦ τοῦ ἐν Καλάμαις ὑποκαταστήματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης εἰς τὴν ἐφημερίδα «Νέα Ἑλλὰς» τῶν Ἀθηνῶν, τῆς 9.12.1913.
37. Ἴδε Λογοδοσία Πεπραγμένων τοῦ ἔτους 1913, γενομένην ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τῆς ἐν λόγῳ Ἑταιρίας, Χ. Τερζάκη, κατὰ τὴν Συνέλευσιν τῆς 25.2.1914 (Ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη).
38. Ἴδε σχετικὸν δημοσίευμα τῆς ἐφημερίδος «Σημαία» τῶν Καλαμῶν, τῆς 9.1.1915 (Ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη).
39. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1914 συγκεντρώσεως τῶν ἐκπροσώπων τῶν Γεωργικῶν Συλλόγων καὶ Συνεταιρισμῶν τῆς περιοχῆς Μεσσηνίας, ἐξ ἧς προέκυψε τὸ «Κέντρον Γεωργικῶν Συνδέσμων Μεσσηνίας» (Ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη).
40. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς συμμετοχῆς τῶν ἐκπροσώπων τῶν ὡς ἄνω Συνδέσμων

εἰς τὸ Α' Παμμεσσηνιακὸν Συνέδριον, τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν ἐν Καλάμαις τὴν 20.5.1912. Ἴδε σχετικῶς «Πρακτικὰ» τοῦ ἐν λόγῳ Συνεδρίου καὶ «Ἐφημερὶς Γεωργική», ἀριθ. φ. 19—20, τοῦ μηνὸς Μαΐου - Ἰουνίου 1912 καὶ φ. 21—22 τοῦ μηνὸς Ἰουλίου - Αὐγούστου 1912. (Ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη).

41. Ἴδε τὰ ἐν ἔτει 1912 ἐν Καλάμαις ἐκδοθέντα «Πρακτικὰ» τοῦ ἐν λόγῳ Συνεδρίου, (Ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη), σελ. 47—48.
42. Σ.τ.Σ. Τὴν σύστασιν γεωργικῶν παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν προέτεινε καὶ ὁ Βουλευτὴς Α. Πετρομανιάτης, διὰ τῆς ἀπὸ 25.8.1914 ἐπιστολῆς του, ἥτις ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐφ. «ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ» τῶν Ἀθηνῶν. (Ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη).
43. Ἴδε Πρακτικὰ ὡς ἄνω Συνεδρίου, σελ. 61.
44. Ἴδε Πρακτικά, αὐτόθι, σελ. 86.
45. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ Ἐγκυκλίου, ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰουλίου 1913, εἰς ἐφ. «ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ» τῶν Ἀθηνῶν τῆς 9.7.1913. (Ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη).
46. Σ.τ.Σ. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ Ἀρχείου Τερζάκη.
47. Ἴδε σχετικὴν ἀνακοίνωσιν εἰς ἐφ. «Σημαία» Καλαμῶν τῆς 5.12.1915. (Ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη).
48. Ἴδε Χ. Τερζάκη, Πρόοδος καὶ Πολιτισμὸς στὸ Χωριό, σελ. 54—55.
49. Ἴδε Χ. Τερζάκη, αὐτόθι, σελ. 59.
50. Ἴδε Χ. Τερζάκη, Πρόοδος καὶ Πολιτισμὸς στὸ Χωριό, σελ. 99—100.
51. Ἴδε Χ. Τερζάκη, αὐτόθι, σελ. 63—64.
52. Ἴδε Χ. Τερζάκη, αὐτόθι, σελ. ε' τοῦ Προλόγου.
53. Ἴδε Γ. Καβαδία, Ἡ Ἀλήθεια, Μέρος Α, σελ. 8, στροφαὶ 15—17 καὶ Μέρος Β, σελ. 66—67, 73, στροφαὶ 55—60, 98.
54. Σ.τ.Σ. Ἀτυχῶς, τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Γ. Καβαδία, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ τὸ ἀνεύρωμεν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην.
55. Ἴδε ἐπιστολὴν τοῦ Λ. Λουκάτου, εἰς «Συνεταιριστικήν», ἔτους 1962, τεῦχος 194, σελ. 134.
56. Περὶ τῶν συνεταιριστικῶν ἐπιδόσεων τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀμερικῆς ἴδε Μ. Δένδια, Αἱ ἑλληνικαὶ παροικίαι ἀνὰ τὸν κόσμον, Ἀθῆναι, 1919, σελ. 98—99.
57. Ἤδη εἰς τὸ Α' Γεωργικὸν Συνέδριον τοῦ Ναυπλίου (1901), ὁ ἐκ τῶν εἰσηγητῶν Λ. Μελᾶς προβάλλων τὸ αἴτημα τῆς συστάσεως συνεταιρισμῶν ἔλεγεν: «Τὰ γενόμενα παρ' ἡμῖν εἶναι δυστυχῶς κατώτερα καὶ αὐτῶν τῶν ἐκτελεσθέντων ἐν ταῖς χθὲς ἔτι ἐλευθερωθείσαις χώραις τοῦ Αἵμου». Ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἀν. σελ. 116.
58. Ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἀν. σελ. 117.
59. Τὸ Καταστατικὸν τούτου ὑπεγράφη ἀρχικῶς ὑπὸ 48 γεωργῶν τὴν 12.11.1900, τὰ δὲ μέλη κατὰ τὸ ἔτος 1901 ἦσαν 35 ἀνελθόντα εἰς 87 τὸ 1910.
60. Κατὰ τὸ ἔτος 1914 ὁ Συνεταιρισμὸς διέθετεν δύο ἁλωνιστικὰς μηχανάς, σιτοκαθαριστήριον, ἐκκοκκιστήριον καὶ μηχανὴν ἀραβοσίτου. Ἴδε περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1933, τεῦχος 12, σελ. 165.
61. Πλείονα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἱδρύσεως καὶ τῆς δράσεως τούτου, ἴδε Μελέτην Ν. Μιχοπούλου εἰς «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1913, τεῦχος Α, σελ. 202—236, ἔνθα καὶ τὸ Καταστατικὸν τούτου.
62. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ὡς ἄνω Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως, εἰς «Παράρτημα τῆς Ἐφημερίδος τῆς Βουλῆς», τῆς ΙΔ' Βουλευτικῆς περιόδου, ἔτους 1896, σελ. 85—105.
63. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, Ἐφημερὶς «ΕΡΜΗΣ» τῶν Ἀθηνῶν, τῆς 17.10.1900 σελ. 3, στμ. 2.

64. Σ.τ.Σ. Ταῦτα ἐγράφοντο ἐν ἔτει 1907. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, Ἡ Ἑλληνικὴ Ναυτιλία κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως, σελ. 42—43.
65. Ἴδε Ἐφημερὶς «ΕΡΜΗΣ» τῆς 3.12.1900, σελ. 3.
66. Σ.τ.Σ. Ἡ σημείωσις τοῦ Φ. Μπουλανζὲ ἐγένετο κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἤδη μνημονευθέντος ἔργου του, ἐν ἔτει 1873.
67. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, Ἡ Ἑλληνικὴ ναυτιλία κλπ., σελ. 44.
68. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, Ἡ Ἑλληνικὴ ναυτιλία κλπ., σελ. 44.
69. Ἴδε Γ. Φιλαρέτου, Συνεργατικοὶ Συνεταιρισμοὶ κλπ., σελ. 30.
70. Ἴδε σχετικῶς, Ἐφημερίδα «ΕΡΜΗΣ» 8.6.1902 μέχρι 16.3.1903.
71. Ἴδε σχετικῶς, «Παράρτημα Ἐφημερίδος τῆς Βουλῆς», ἔτους 1896, σελ. 401.
72. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν ἔτει 1901 συσταθείσης Γεωργικῆς Ἑταιρείας, ἡ ἐφημερὶς «ΕΡΜΗΣ», εἰς τὸ φύλλον τῆς 16.6.1902 ἔγραφεν: «Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν κλάδον τοῦτον — ὑπονοεῖ τὴν γεωργίαν — καὶ ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς τοκογλυφίας, ἥτις ἐκμυζεῖ ὡς ἕδελλα ὅλους τοὺς κόπους τοῦ ἀτυχοῦς χωρικοῦ καὶ περιάγει αὐτὸν εἰς ἀληθῆ ἀπόγνωσιν».
73. Σ.τ.Σ. Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο κατετέθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Γεωργίας, τοῦ Ἐμπορίου καὶ τῆς Βιομηχανίας, Ε. Μπενάκη.
74. Ἴδε ἐν λόγῳ Διαταγὴν εἰς περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1927, τεῦχος 1, σελ. 4—5.
75. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, εἰς περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1927, τεῦχ. 1, σελ. 5—6.
76. Ἴδε σχετικῶς «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1913, τεῦχ. Ε, σελ. 511—513.
77. Περὶ τῶν εὐεργετικῶν ἐπιδράσεων τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1909, ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἐθνικοκοινωνικῆς ζωῆς, ἴδε Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821, σελ. 63, Π. Ἐνεπεκίδου, σελ. 42, Α. Σίδερι, σελ. 9, 103, Σ. Μελᾶ, Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1909, ἔκδ. 1957, Α. Θεοδωρίδου, Ἡ Ἐπανάστασις καὶ τὸ ἔργον της, ἰδίᾳ σελ. 83, ἔκδ. 1914, HERKNER - Καλιτσουνάκι, Τὸ ἐργατικὸν ζήτημα, τόμ. Β, ἰδίᾳ σελ. 356—357, 380 σημ. 1, Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤ6, σελ. 120, Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 87, Χ. Εὐελπίδη, Οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 60—61 καὶ 106.
78. Πλείονα περὶ τούτων ἴδε «Ἐφημερὶς Ἑλληνικῆς Γεωργίας», ἔτους 1855, τόμ. Α, σελ. 559.
79. Ἴδε πλείονα περὶ τῶν συνεταιρικῶν ἐθίμων παρ' ἡμῖν εἰς μελέτην Κ. Ρωμαίου ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἀλληλοβοήθεια καὶ συνεργασία στὰ σημερινὰ ἔθιμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἰς περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1948, τεῦχ. 17 - 18, σελ. 4 - 5, τεῦχ. 19, σελ. 29, τεῦχ. 20, σελ. 41 - 43, τεῦχ. 21 - 22, σελ. 60 - 63, τεῦχ. 23 - 24, σελ. 85 - 86, τεῦχ. 25 - 26, σελ. 102—104.
80. Ἴδε Α. Σίδερι, Ὁ χαρακτὴρας τοῦ Ἕλληνα καὶ ὁ συνεταιρισμός, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1946, τεῦχ. 1, σελ. 3—4.
21. Ὁ Π. Γεννάδιος γράφει ὅτι «Ἡ ἐργασία αὕτη γίνεται συνήθως διὰ συνεταιρισμοῦ, διὰ τῆς συνεργασίας πολλῶν γεωργῶν, τῶν ὁποίων οἱ ἀγροὶ συνέχονται...». Ἴδε Γεωργικὰ Ἀνάλεκτα, σελ. 40.
82 Ἴδε Σ. Μαριάδη, Ὁμάδες συνεργασίας καλλιεργητῶν ἄνευ Καταστατικοῦ, Θεσ/νίκη, 1972, σελ. 6.
83. Ἴδε «Ἐφημερὶς Ἑλληνικῆς Γεωργίας», ἔτους 1855, τόμ. Α, σελ. 559.
84. Ἴδε Ὑπόμνημα Φρ. Μπουλανζὲ εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεῦχ. 11—12, σελ. 146.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΕΩΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΨΗΦΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ 602 ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ Α.Τ.Ε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Παράγραφος τετάρτη

Ὁ νόμος 602/1914 ὡς ἀφετηρία τῆς ὀργανωμένης συνεταιριστικῆς κινήσεως ἐν Ἑλλάδι[1], [2]

1. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι περὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν διανοουμένων τῆς ἐποχῆς, ἤρχισαν νὰ ἀναδεύωνται τὰ λιμνζοντα ὕδατα τῆς οἰκονομικῆς στασιμότητος τῆς χώρας καὶ νὰ προβάλλωνται τὰ ἀπασχολοῦντα ταύτην προβλήματα, ἀλλὰ καὶ νὰ προτείνεται ἡ λῆψις τῶν ἐνδεικνυομένων μέτρων ὡς καὶ ἡ σύστασις τῶν ἀναγκαίων φορέων.

Ἡ κίνησις αὕτη, συνεπικουρουμένη καὶ ὑπὸ τοῦ νέου πρίσματος, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1909 ἀντιμετώπισεν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν τομέων τῆς χώρας, ὡδήγησεν εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου 602 τῆς 31.12. 1914, δεδομένου ὅτι ἡ ἀπὸ 14ης Ἰουνίου 1911 γενομένη ἀπόπειρα ψηφίσεως τοῦ κατατεθέντος νομοσχεδίου «περὶ συστάσεως Κεντρικοῦ Ταμείου Γεωργικῆς Πίστεως, περὶ Γεωργικῶν Ἑταιρικῶν Ταμείων καὶ περὶ Γεωργικῶν συνεταιρισμῶν» ἀπέτυχεν[3].

2. Ὁ νόμος οὗτος στηριχθεὶς ἐπὶ τοῦ ἀναλόγου γερμανικοῦ[4], [5], [6] τοῦ 1880 καὶ αὐστριακοῦ[7], [8], [9], [10] τοῦ 1911 ἀποτελεῖ σταθμὸν καὶ ἀφετηρίαν τῆς παρ' ἡμῖν συνεταιριστικῆς νομοθεσίας καὶ συμπαραστάτην τῆς ἀγροτικῆς τάξεως, ἡ ὁποία δι' αὐτοῦ εὗρεν μίαν διέξοδον διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ζωῆς της, καὶ μίαν δυνατότητα νὰ ἐκφράζῃ ὑπευθύνως τὴν γνώμην της ἐπὶ τῶν ἀφορώντων αὐτὴν ζητημάτων, δεδομένου ὅτι ὁ Συνεταιρισμός «...καθιερώνει τὴν ὑπευθυνον συμμετοχὴν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν διαχείρισιν τῆς οἰκονομίας μας...»[11].

Ἐνταῦθα κρίνομεν σκόπιμον νὰ παραθέσωμεν σημεῖα τινὰ τῆς εἰσηγητικῆς

ἐκθέσεως τοῦ νόμου, εἰς ἣν μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρεται ὅτι: «...τὴν βελτίωσιν τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν ἐπιδιώκει ὁ συνεργατισμός, ὅστις οὕτω ἐμφανίζεται ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἀτομιστικῆς ὀργανώσεως τῆς παραγωγῆς διὰ τῆς συμπράξεως τῶν ἐχόντων κοινὰ συμφέροντα, ὡς μέσον κοινωνικῆς ἀμύνης τῶν ἀπορωτέρων τάξεων πρὸς πρόληψιν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς αὐτῶν καταπτώσεως...

...Δυστυχῶς, τὸ Κράτος δὲν ἀναμέτρησε μέχρι πρό τινος τὴν σπουδαιότητα τῶν συνεταιρισμῶν διὰ τὴν Ἐθνικὴν Οἰκονομίαν, οὐδεμίαν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως καὶ συστάσεως αὐτῶν, λαβὸν νομοθετικὴν ἢ διοικητικὴν μέριμναν. Παρὰ τὴν ἀδικίαν ταύτην ἀνεφάνη αὐθόρμητος, ἀλλὰ μικρὰ καὶ μεμονωμένη, ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, εἰς τὴν ὁποίαν ἂν μή τι ἄλλο, ὀφείλεται τοὐλάχιστον ὁ σημαντικὸς πειραματισμὸς καὶ ἡ ἔμπρακτος ἀπόδειξις ὅτι εἶναι κάλλιστα δυνατή, ὡς καὶ εἰς ἄλλας χώρας, ἡ εὐδοκίμησις τοῦ συνεργατισμοῦ ἐν Ἑλλάδι...

...Τὸ γεγονὸς ὅτι πλεῖστοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἱδρύθηκαν καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ἀγροτικοὶ πληθυσμοὶ διετέλουν εἰς ἀνωμάλους περιστάσεις ἕνεκα τῆς ἐμπολέμου καταστάσεως, καὶ ὅτι πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ὑποβάλλονται ἡμῖν καταστατικὰ νεωστὶ ἱδρυομένων γεωργικῶν συνεταιρισμῶν πρὸς ἔγκρισιν, καταδεικνύει ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς ἀρχίζει νὰ κατανοῇ ἤδη τὴν ὠφελιμότητα καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς συσσωματώσεως αὐτοῦ εἰς γεωργικοὺς συνεταιρισμούς...

...Εἶναι κατάδηλος ἡ ἀνάπτυξις[12] τῆς Ἐθνικῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία δύναται νὰ ἐπέλθῃ παρ' ἡμῖν διὰ τῆς συνεργατικῆς ὀργανώσεως. Βοῶσι τὰ καθ' ἅπαντα τὸν κόσμον παραδείγματα. Πιστωτικοὶ καὶ ἀποταμιευτικοὶ συνεταιρισμοί, μὲ κεντρικὸν ἰδίᾳ ταμεῖον θὰ χειραφετήσουν τοὺς ἀγροτικούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀστικοὺς πληθυσμοὺς ἀπὸ τὴν πιεστικὴν ἐξάρτησιν τῶν κερδοσκόπων...[13].

...Ἐν συνδυασμῷ δὲ πρὸς τοὺς πιστωτικοὺς συνεταιρισμοὺς θὰ συμβάλῃ εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῶν γεωργῶν ἡ πώλησις τῶν προϊόντων τῶν παραγωγῶν καὶ ἡ προμήθεια τῶν ἀναγκαιούντων εἰς αὐτοὺς ἐργαλείων καὶ ἄλλων εἰδῶν, ὡς καὶ παροχὴ τῆς χρήσεως τῶν μηχανῶν, αἱ πράξεις δὲ αὗται θὰ διενεργοῦνται συνήθως διὰ τοῦ πιστωτικοῦ συνεταιρισμοῦ, ἢ καὶ δι' αὐτοτελῶν συνεταιρισμῶν ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως, ἐὰν αἱ ἐργασίαι αὗται λάβουν μεγάλην ἀνάπτυξιν, χάριν τῆς καλλιτέρας διαχειρίσεως ἑκάστης ἐπιχειρήσεως χωριστά...

...Συνεταιρικαὶ ἀποθῆκαι γεωργικῶν προϊόντων, σίτου, ἀραβοσίτου κλπ. θὰ ἐξυπηρετήσουν τοὺς μικροπαραγωγούς, τοὺς μὴ δυναμένους νὰ ἔχουν καλὰς καὶ μεγάλας ἀποθήκας. Συνεταιρισμοὶ οἰνοποιητικοὶ θὰ χρησιμοποιήσουν τὸ θαυμάσιον Ἑλληνικὸν γλεῦκος πρὸς τεχνικωτέραν παραγωγὴν ἐκλεκτῶν καὶ σταθερῶν τύπων οἴνου καὶ διατήρησιν αὐτοῦ εἰς ἀποθήκας καὶ βυτία, διὰ τῶν οἰνοποιείων δὲ τούτων καὶ διὰ συνεταιριστικῆς πωλήσεως τῶν οἴνων θὰ πλουτι-

σθοῦν οἱ ἀμπελοκτήμονες, ἐκτιθέμενοι ἤδη εἰς τὴν ἀπομύζησιν τοῦ παρασιτικοῦ μικρεμπορίου.

Οἱ σταφιδοπαραγωγοὶ θὰ ἐπιτύχουν καλλιτέρας τιμὰς ἐὰν θέσουν ἐκποδὼν τὸ διάμεσον σταφιδεμπόριον διὰ συνεταιρισμῶν, πωλήσεως τῆς σταφίδος των, ἀπ' εὐθείας εἰς τοὺς λιμένας τῆς ἐξαγωγῆς, ἢ βραδύτερον καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν...

...Ἐπίσης ἐλαιοκομικοὶ συνεταιρισμοὶ καὶ συνεταιρικὰ ἐλαιοτριβεῖα μὲ ἀποθήκας ἐλαίου θὰ ἀναπτύξουν σπουδαίως τὴν ἐλαιοπαραγωγήν...

...Τέλος ἀσφαλιστικοὶ συνεταιρισμοὶ κατὰ θεομηνιῶν καὶ ἐπιζωοτιῶν θὰ ἀποτρέψουν ἀπὸ τοὺς γεωργοὺς οἰκονομικὰς καταστροφάς. Ἀλλὰ καὶ τὰς ἐργατικὰς καὶ μεσαίας τάξεις τῶν πόλεων θ' ἀνακουφίσουν λαϊκαὶ τράπεζαι κατὰ τὸ Ἰταλικὸν ὑπόδειγμα, συνεταιρισμοὶ καταναλώσεως, συνεταιρικὰ ἀρτοποιεῖα, παντοπωλεῖα, ὑποδηματοποιεῖα καὶ τὰ τοιαῦτα...

...Συνεπείᾳ τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν διετίαν ἐνεργειῶν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, διὰ τῆς δημοσιεύσεως τεύχους περὶ γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, περιέχοντος καὶ πρότυπα καταστατικῶν, τῆς διανομῆς αὐτοῦ εἰς χιλιάδας ἀντιτύπων εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους καὶ εἰς ἄλλα πρόσωπα, ἰδίᾳ δὲ τῆς ἐνεργηθείσης ἐκ μέρους ὑπαλλήλων τινῶν τῆς γεωργικῆς ὑπηρεσίας προπαγάνδας ὑπὲρ αὐτῶν, ἤρχισεν νὰ εἰσχωρῇ ἡ συνεταιριστικὴ ἰδέα εἰς τοὺς ἀγροτικοὺς πληθυσμούς.

...Ἡ τιμὴ τῶν γεωργικῶν ἰδίᾳ ἀλλὰ καὶ τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων, ὑφίσταται δυσανάλογον ἐπαύξησιν ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς παραγωγῆς μέχρι τοῦ τόπου τῆς καταναλώσεως, ἐνῷ συνήθως ἐλάχιστον μόνον ποσοστὸν τῆς ἐπαυξήσεως ταύτης δικαιολογεῖται ἐκ τῶν ἐξόδων μεταφορᾶς καὶ ἄλλων πραγματικῶν ἐξόδων. Τὸ πλεῖστον τῆς ὑπερτιμήσεως ἀποκερδαίνεται ὑπὸ διαφόρων προσώπων μεσαζόντων μεταξὺ τοῦ παραγωγοῦ καὶ τοῦ καταναλωτοῦ ἐπὶ προφανῇ ζημίᾳ ἀμφοτέρων. Οὕτω, ὁ γεωργὸς πωλεῖ τὰ προϊόντα του εἰς ταπεινὴν τιμὴν εἰς τὸν Ἔμπορον, ὅστις μεταπωλεῖ αὐτὰ χονδρικῶς εἰς τὴν ἀγοράν, εἰς ἕνα ἢ καὶ πλείονας διαμέσους ,ὁπόθεν διάφοροι ἔμποροι καὶ μεταπράται τὰ προμηθεύονται καὶ μεταχετεύουσιν εἰς λιανικὴν κατανάλωσιν. Ἐπίσης ὁ παραγωγὸς προμηθεύεται συνήθως τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν γεωργικήν ἢ βιοτεχνικήν του ἐργασίαν ἐργαλεῖα ἢ ἄλλα ἀντικείμενα ἀπὸ οὐχὶ ἀφιλοκερδῶς μεσαζούσας χεῖρας. Ἡ τὰ διάφορα τρόφιμα καὶ εἴδη οἰκιακῆς χρήσεως πωλοῦνται διὰ τοῦ λιανικοῦ ἐμπορίου εἰς ὑψηλὰς τιμὰς καὶ μετρίαν ποιότητα. Ἐξ ἄλλου πολλαὶ βιοτεχνικαὶ ἢ ἄλλαι ἐπιχειρήσεις ἀποφέρουσι ἱκανὰ κέρδη εἰς τοὺς ἐνασκοῦντας αὐτὰς κεφαλαιούχους διὰ τῆς συμβολῆς της οὐχὶ ἐπαρκῶς συνήθως μισθουμένης ἐργασίας τῶν ἐργατῶν, ἥτις θὰ ἠμείβετο καλλίτερον, ἂν ἡ ἐπιχείρησις διενηργεῖτο συνεργατικῶς. Τὸ ἔργον τῆς ἀποζημιώσεως τοῦ τε παραγωγοῦ καὶ τοῦ καταναλωτοῦ ὑπὸ τοῦ διαμέσου τούτου ἐμπορίου συμπληροῖ ἡ τοκογλυφία».

Ἐξ αὐτῆς λοιπὸν τῆς εἰσηγητικῆς[14] ἐκθέσεως τοῦ Νόμου προκύπτει ὅτι τὸ Κράτος:

α) Οὐδέποτε εἶχεν ἀντιμετωπίσει τὸ συνεταιριστικὸν κίνημα εἰς τὴν χώραν μας καὶ οὐδέποτε προσεπάθησεν νὰ εὕρῃ ἕναν τρόπον ἀπαλλαγῆς τῆς ἀγροτικῆς τάξεως ἀπὸ τὴν ποικίλης μορφῆς ἐκμετάλλευσιν.

β) Πρὶν ἢ τοῦτο ἀποφασίσῃ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ σχετικοῦ νόμου, εἶχον ἱδρυθῇ τῇ πρωτοβουλίᾳ αὐτῶν τούτων τῶν ἀγροτῶν γεωργικοὶ συνεταιρισμοί, δηλαδὴ τὰ γεγονότα εἶχον προκαταλάβει τὴν ἀπόφασίν του.

γ) Ἀνεγνώρισεν τὴν γενομένην ἐκμετάλλευσιν τῶν γεωργῶν καὶ τῶν καταναλωτῶν ἐκ μέρους τῶν μεσαζόντων διογκωθέντων στρωμάτων τῶν ἐμπόρων καὶ τοκογλύφων.

δ) Διεκήρυξε τὴν δυνατότητα βελτιώσεως τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῆς ἀγροτικῆς τάξεως διὰ τοῦ συνεργατισμοῦ, ἀναγνωρίσαντος οὕτως ἐμμέσως τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀπολύτου ἀτομιστικῆς ὀργανώσεως τῆς παραγωγῆς, ἐπηρεασθὲν προφανῶς σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ἀπολύτου ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ LAISSEZ FAIRE, ἥτις ἐξεδηλώθη ἐπὶ διεθνοῦς πεδίου κατὰ τὸν Α΄ παγκόσμιον πόλεμον «ὁ ὁποῖος ἐπέφερε μεγάλας μεταβολάς, ἐξαφανίσας τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς φιλελευθέρας οἰκονομικῆς πολιτικῆς καὶ κλονίσας τὸν θεσμὸν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας»[15].

3. Οὕτω λοιπὸν ἡ ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τοῦ Α΄ παγκοσμίου πολέμου[16] γέννησις τοῦ νόμου[17],[18] 602, τροφοδοτεῖ μὲ προσδοκίας τὰ στρώματα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, τὰ ὁποῖα εὐλόγως ἀνέμενον ὅτι ὑπὸ τὴν νεαρὰν του σκέπην καὶ προστασίαν θὰ ἐπετύγχανον βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν διαβιώσεώς των καὶ θὰ ἐμετρίαζον τὰς ἐκ τοῦ πολέμου ἐπελθούσας συμφοράς[19],[20].

Παρακάμπτοντες τὰς ἐνδεχομένας παραλείψεις ἢ ἀτελείας[21],[22],[23] τοῦ νόμου τούτου, δέον νὰ τονίσωμεν αὐτὴν ταύτην τὴν ψήφισίν του διὰ τῆς ὁποίας ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν κρατικὴν ἀδιαφορίαν[24], ἔναντι τῆς παρὰ τῷ λαῷ ζώσης συνεταιριστικῆς ἰδέας καὶ ἔλαβεν σάρκα καὶ ὀστᾶ τὸ «ἀσύλληπτον ἰδεῶδες»[25],[26] κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν τοῦ καθηγητοῦ Π. Πέρδικα. Τοῦτο τὸ «ἰδεῶδες» γράφει ὁ C. Gide «δὲν βγῆκε ἀπὸ τὸ μυαλὸ κανενὸς σοφοῦ ἢ κανενὸς μεταρρυθμιστῆ, ἀλλὰ ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ λαό» καὶ «σὰν ἕνα παιδὶ τῶν ἀναγκῶν», ὅπως ἔγραφε τὸ 1931 ὁ Gr. Mpladenaz[27].

Οὕτω λοιπόν, διὰ τῆς ἐκπνοῆς τοῦ ἔτους 1914 ἐκπνέει συγχρόνως καὶ ἡ σκιαγραφηθεῖσα ἀνωτέρω πρώτη περίοδος κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἀγροτικὴ τάξις αὐτῆς ἐστερήθησαν τῆς νομοθετικῆς κατοχυρώσεως τῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας «ἡ ὁποία πάσης ἄλλης συγκεντροῖ περισσοτέρας ἐλπίδας μελλοντικῆς ἐπιτυχίας»[28].

Καὶ ἐνῷ ἡ ἐκπνοὴ τοῦ ἔτους 1914 συμπαρασύρει μεθ' ἑαυτῆς καὶ τὴν ἀπὸ μακροῦ ὑφισταμένην παντελῆ κρατικὴν ἀδιαφορίαν περὶ τὴν γεωργικὴν συνεταιριστικὴν κίνησιν τῆς χώρας, ἡ ἀνατολὴ τοῦ νέου ἔτους 1915 σημαδεύε-

ται μὲ τὴν γέννησιν τοῦ νόμου 602 τῆς 31.12.1914 «Περὶ Συνεταιρισμῶν»[29] καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀποτελεῖ τὸ ἔτος 1915 τὴν πραγματικὴν ἀφετηρίαν τῆς ὀργανωμένης συνεταιριστικῆς κινήσεως ἐν Ἑλλάδι[30], εἰς τὸν χῶρον τῆς γεωργίας, ἥτις ἀπεκρυσταλλώθη εἰς τὸν νόμον τοῦτον, ἀφοῦ διήνυσε τὸ στάδιον τῆς ἐκκολάψεώς της, διὰ τῆς ἑκασταχοῦ τῆς χώρας ἐκδηλώσεως συνεταιρικῶν τάσεων κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν περίοδον, ἀποκορύφωμα τῶν ὁποίων ἀπετέλεσεν ἡ σύστασις τοῦ «Μετοχικοῦ Γεωργικοῦ Ταμείου Ἁλμυροῦ» τὴν 12ην Δεκεμβρίου τοῦ 1900, ἐπίσης ἡ σύστασις τῶν ἑπτὰ «Κοινοτικῶν Συνιδιοκτησιῶν» εἰς τὰ χωρία τῶν Μεσογείων Ἀττικῆς, ὡς καὶ ἡ ἔντονος συνεταιρικὴ κίνησις τῶν Γεωργικῶν Συνδέσμων Μεσσηνίας.

Ἐνταῦθα, ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς ριζικῆς ἀλλαγῆς τῆς νοοτροπίας τοῦ Κράτους ἔναντι τῆς ἐν Ἑλλάδι ὑφισταμένης συνεταιρικῆς κινήσεως, μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ Νόμου 602, σημειοῦμεν καὶ τὸ γεγονὸς τῆς ὑπ' αὐτοῦ βραβεύσεως συνεταιρικῶν παραγόντων.

Διὰ τῆς ἐν λόγῳ βραβεύσεως καὶ δὴ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἀνωτάτου Ἄρχοντος, τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ λίαν ἔκδηλον τὸ ἐνδιαφέρον του ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως τῆς συνεταιρικῆς ἰδέας παρ' ἡμῖν καὶ νὰ ὑποδηλώσῃ τὸ συνεχὲς τούτου ὑπὲρ αὐτῆς καὶ τῶν πρωτοπόρων συνεταιριστῶν.

Οὕτω, δυνάμει τοῦ ἐν φωτοτυπίᾳ[31] παρατιθεμένου* ἐγγράφου τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, ὑπ' ἀριθ. πρωτ. 65792/7 - 9 - 1918, ἀνακοινοῦται πρὸς τὸν Διευθυντὴν τῆς Κεντρικῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης Καλαμῶν Χ. Τερζάκην ὅτι, εἰς ἀναγνώρισιν τῶν πολυτίμων ὑπηρεσιῶν του ὑπὲρ τῆς συνεταιρικῆς ἰδέας, «παρεκλήθη τὸ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργεῖον εἰς ἀναγνώρισιν τούτων σᾶς ἀπονείμῃ τὸ παράσημον τοῦ Ἀργυροῦ Σταυροῦ τοῦ Γεωργίου». Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὑπογράφει, ὡς γενικὸς γραμματεύς, ὁ Α. Μυλωνᾶς.

Ἡ πρότασις αὕτη ὑλοποιεῖται μετὰ πάροδον πέντε ἐτῶν ὁπότε ἐξεδόθη τὸ ἐν φωτοτυπίᾳ παρατιθέμενον* Β.Δ., ὑπὸ ἡμερομηνίαν 28.12.1923.

Παράγραφος πέμπτη

Κρατικὰ μέτρα ληφθέντα διὰ τὴν προώθησιν τῆς ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως, ἀπὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602 μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς Α.Τ.Ε.

Μεταξὺ τῶν μέτρων τῆς εἰδικῆς συνεταιριστικῆς νομοθεσίας τῆς περιόδου ταύτης σημειοῦμεν:

α) Τὸ ἀπὸ 15 - 7 - 1915 Β.Δ. «περὶ παροχῆς γεωργικῶν εἰδῶν εἰς συνεταιρισμοὺς ἐπὶ πιστώσει», δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐχορηγήθησαν εἰς τοὺς συνεταιρισμοὺς γεωργικὰ ἐφόδια.

β) Τὸ ἀπὸ 18 - 10 - 1915 Β.Δ. «περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ παντὸς φόρου τῶν ὑπὸ τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν εἰσαγομένων ἐργαλείων κλπ.», διὰ τοῦ ὁποίου οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ διηυκολύθησαν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τούτων.

γ) Τὸ ἀπὸ 15 - 7 - 1915 Β.Δ. «περὶ τῶν βιβλίων τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς τηρήσεως αὐτῶν».

δ) Τὸ ἀπὸ 31.5.1919 Ν.Δ. «περὶ Ἐποπτείας καὶ ἐλέγχου τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν»[32].

ε) Τὸ ἀπὸ 6 - 7 - 1923 Ν.Δ. «περὶ ἀγροτικῆς ἐγκαταστάσεως προσφύγων»[33].

στ) Τὸν νόμον 2522/1920 «περὶ πιστωτικῆς ἐνισχύσεως ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν».

ζ) Τὴν διὰ τοῦ νόμου 2521/1920 καὶ τοῦ Ν.Δ. 15 - 2 - 1923 σύστασιν ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν ἀποκαταστάσεως ἀκτημόνων καλλιεργητῶν. Ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου τούτου μέχρι τοῦ ἔτους 1930 ἱδρύθησαν[34] οἱ κάτωθι ἀναγκαστικοὶ συνεταιρισμοὶ εἰς τὰ διάφορα διαμερίσματα τῆς χώρας. Ἤτοι, εἰς: Πελοπόννησον 1, Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ Εὔβοια 236, Θεσσαλίαν 432, Μακεδονίαν 383, Θράκην 7, Ἤπειρον 520 καὶ εἰς Νήσους τοῦ Αἰγαίου 6, δηλαδὴ συνολικῶς ἱδρύθησαν 1.585 τοιοῦτοι συνεταιρισμοὶ περιλαμβάνοντες 93.000 μέλη. Εἰς τοὺς συνεταιρισμοὺς τούτους καὶ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀκτημόνων μελῶν παρεχωρήθησαν 6.112.000 στρέμματα.

Κατὰ τὸ 1931 οἱ συνεταιρισμοὶ οὗτοι ηὐξήθησαν[35] ἀνελθόντες εἰς 1.641 μὲ 124.491 μέλη, παραχωρηθέντων εἰς τούτους συνολικῶς 7.650.000 στρεμμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀπεκαταστάθησαν 104.000 μελῶν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1934 ηὐξήθησαν περαιτέρω ἀνελθόντες εἰς 1.671.

η) Τὸ ἀπὸ 11 - 7 - 1923 Ν.Δ. «περὶ ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν διαχειρίσεως ἀκινήτου συνιδιοκτησίας καὶ κοινῆς χορτονομῆς», ἐξ ἀφορμῆς μάλιστα τῶν ὁποίων ἐδόθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν δικαιοσύνην[36] ἡ εὐκαιρία νὰ ταχθῇ ὑπὲρ τῶν συνεταιρισμῶν ἐπὶ ἀνακυψάσης διαφορᾶς μεταξὺ τούτων καὶ τῶν μὴ προσχωρησάντων εἰς αὐτοὺς συνιδιοκτητῶν.

θ) Τὸ ἀπὸ 19 - 6 - 1926 Ν.Δ. «περὶ ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν ἐξευγενισμοῦ δένδρων»[37].

ι) Τὸ ἀπὸ 13 - 11 - 1927 Ν.Δ., διὰ τοῦ ὁποίου ἐκυρώθη τὸ ἀπὸ 2 - 7 - 1925 Ν.Δ. «περὶ Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν Ἀλληλασφαλείας».

ια) Τὴν λειτουργίαν διὰ τοῦ κυρωτικοῦ νόμου 3501/1928 τοῦ «Ἐθνικοῦ Συνδέσμου Ἀμπελοκτημόνων» εἰς τὸν ὁποῖον μετέσχον τοπικοὶ σύνδεσμοι ἀμπελοκτημόνων, οἰνοποιητικοὶ συνεταιρισμοὶ καὶ τὰ ὑφιστάμενα Ταμεῖα Προνοίας Οἰνοπαραγωγῆς.

ιβ) Τὴν διὰ τοῦ νόμου 4055/1929 παρασχεθεῖσαν φορολογικὴν ἢ δασμολογικὴν ἀπαλλαγὴν εἰς τοὺς γεωργικοὺς συνεταιρισμούς»... ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ἐπὶ τῶν ἐξαγομένων ἢ εἰσαγομένων ὑπ' αὐτῶν προϊόντων... ἐφ' ὅσον βεβαιοῦ-

ται... ὅτι πρόκειται περὶ μηχανημάτων καὶ ἐργαλείων ἀπολύτου χρησιμότητος, θείου, θεϊκοῦ χαλκοῦ καὶ λιπασμάτων ἐν γένει προοριζομένων ἀποκλειστικῶς δι' ἀνάγκας τῶν ἐν λόγῳ Συνεταιρισμῶν...»[38].

Παράγραφος ἕκτη

Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα καὶ ἡ ἀγροτικὴ πίστις ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915 μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς Α.Τ.Ε.

1. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915, συνεπείᾳ τῆς μὴ ὑπάρξεως εἰδικοῦ πιστωτικοῦ γεωργικοῦ ἱδρύματος[39], ὑπεχρεώθη[40] νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς πιστώσεις της καὶ πρὸς τὴν γεωργίαν, ἡ ὁποία ἐστερεῖτο τῶν στοιχειωδῶν μέσων διὰ τὴν συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν δημιουργηθεισῶν ἀναιμικῶν μικροεκμεταλλεύσεών της, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ παρετείνετο διὰ τῶν «οἱονεὶ ἐνώσεων»[41] ὑπὸ μορφὴν διευκολύνσεων ἐκ μέρους τοῦ Κράτους.

Προέκυψεν λοιπὸν ἡ ἀδήριτος ἀνάγκη νὰ ἐνισχυθοῦν αἱ ἀγροτικαὶ μικροεκμεταλλεύσεις, πρὸς ἀναπροσαρμογὴν τῶν καλλιεργητικῶν των μεθόδων, διὰ πιστώσεων, προκειμένου νὰ δυνηθοῦν νὰ διεξέλθουν τὸ στάδιον «τῆς βρεφικῆς ἡλικίας, ἀπὸ γεωργικῆς τεχνικῆς»[42], πρᾶγμα τὸ ὁποῖον διηυκολύνθη καὶ ἀπὸ τὴν ἀθρόαν ἐμφάνισιν τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου 602.

2. Μέχρι τῆς συστάσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης, διὰ τοῦ νόμου 4432/1929, τὸ ὡς ἄνω ἔργον εἶχεν ἀναληφθῆ ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, διὰ τὴν ὁποίαν, ἀνεξαρτήτως τῶν ποσῶν τὰ ὁποῖα διέθεσεν εἰς τὴν γεωργίαν, ἐξεφράσθη ἡ ἄποψις, ὅτι δὲν παρέσχεν οὐσιαστικὴν βοήθειαν εἰς τὴν γεωργίαν διότι: «Ἤρ' ὅλα τὰ μεγάλα ποσὰ ποὺ διέθεσεν ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον διὰ τὴν ἀγροτικὴν πίστιν, ὁ κόσμος τῆς ὑπαίθρου καὶ ἰδίως οἱ σπουδαιότεροι ἐκπρόσωποι τῶν συμφερόντων του δὲν ἔμενον εὐχαριστημένοι. Διάφοροι μομφαὶ προσήπτοντο εἰς τὸ τραπεζικὸν τοῦτο ἵδρυμα καὶ δὴ ὅτι τὸ μέγιστον μέρος τῶν εἰρημένων πιστώσεων παρείχοντο ὑπὸ μορφὴν βραχυπροθέσμων καλλιεργητικῶν δανείων, ἐνῷ ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία ἐχρειάζετο καὶ μακροπρόθεσμα τοιαῦτα... ὅτι διὰ τῆς πιστωτικῆς πολιτικῆς μετέβαλε τοὺς συνεταιρισμοὺς εἰς ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένους εἰς μαρασμώδη κατάστασιν ὀργανισμούς... ὅτι ἀναβιβάζουσα διηνεκῶς τὰ ἐπιτόκια[43] τῶν ἀγροτικῶν δανείων της ἔφερεν αὐτὰ εἰς τὸ διπλάσιον τῶν ἀρχικῶν, πρᾶγμα ποὺ ἔπληττε τὴν παραγωγὴν καὶ ἀφήρει ὑπὸ μορφὴν τόκου δυσαναλόγως μέγα μέρος τοῦ πενιχροῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος...»[44]. Ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ἡ ἐν ἔτει 1926 συνελθοῦσα Γενικὴ Συνέλευσις τῆς Πανελληνίου Ὁμοσπονδίας Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, εἰς τὴν ληφθεῖσαν ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἀπόφασίν

της ἀνεγνώριζεν ὅτι: «Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα μετὰ στοργῆς υἱοθέτησε τὴν συνεταιριστικὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν ἀρωγὴν ταύτης ὀφείλεται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἡ πρόοδος τοῦ συνεταιριστικοῦ ἔργου τῆς χώρας μας...»[45] Ἐπίσης ὁ Η. Δεκάζος ἐπὶ τοῦ τρόπου ἀσκήσεως τῆς ἀγροτικῆς πίστεως ἐκ μέρους τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης γράφει ὅτι αὕτη «... ἔδωσεν ὤθησιν κατὰ τρόπον κολακεύοντα καὶ αὐτὴν τὴν Ἑλληνικὴν φιλοτιμίαν καὶ ἐν τῇ διεθνῇ ἀκόμη εἰδικῇ κονίστρᾳ ἀπὸ ἀπόψεως τραπεζικῆς πρωτοβουλίας καὶ εὐστοχίας...»[46], [47], ἐνῷ ὁ Α. Παπαναστασίου, ἀγορεύων[48] εἰς τὴν Βουλὴν ἀνεγνώριζε τὴν θετικὴν συμβολὴν τῆς Τραπέζης εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως.

3. Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι δυνάμει τῆς μεταξὺ τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐθνικῆς Ταπέζης Συμβάσεως (τῆς 6 - 12 - 1914), αὕτη ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ δανείσῃ πρὸς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμοὺς μέχρι 25 ἑκατομμύρια δραχμῶν πρὸς 5ο/ο, ποσὸν τὸ ὁποῖον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὑπερέβη κατὰ πολὺ τὴν ἀρχικὴν ὑποχρέωσιν τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης.

4. Δυνάμει τοῦ ἀπὸ 16 - 11 - 1925 Ν.Δ. ὁ τόκος τῶν γεωργικῶν δανείων δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερβαίνῃ τὸν ἐπίσημον προεξοφλητικὸν τόκον. Εἰδικῶς δὲ διὰ τοὺς συνεταιρισμοὺς ἐλήφθη πρόνοια ὥστε ὑποχρεωτικῶς ὁ τόκος νὰ ἦτο κατώτερος κατὰ 1ο/ο τοὐλάχιστον τοῦ προεξοφλητικοῦ τόκου, καὶ ὡς πρὸς τὰς Ἑνώσεις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, οὗτος ἔδει νὰ ἦτο κατώτερος κατὰ 1 1/2ο/ο τοὐλάχιστον τοῦ ἐπιτοκίου τῶν πρὸς τοὺς συνεταιρισμοὺς δανείων.

Παρατηρητέον ὅμως ἐν προκειμένῳ, ὅτι ἐξαρτηθέντος τοῦ ὕψους τοῦ ἐπιτοκίου τῶν γεωργικῶν δανείων ἐκ τοῦ ἰσχύοντος προεξοφλητικοῦ τόκου, τὸν ὁποῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερβῇ καὶ ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ 1925 ἀνῆλθεν εἰς 9,04ο/ο, συνάγεται ὅτι ὁ τόκος τῶν πρὸς τὴν γεωργίαν πιστώσεων ἐκ μέρους τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἐκυμαίνετο εἰς τὰ αὐτὰ ἐπίπεδα (9,03ο/ο) καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Α.Τ.Ε. οὗτος ἀνῆλθεν[49] εἰς 10ο/ο, δηλαδὴ εἰς τὸ διπλάσιον[50] τοῦ ἀρχικῶς διὰ τῆς Συμβάσεως καθορισθέντος ὕψους (5ο/ο), γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὡδήγησεν τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν εἰς τὴν διατύπωσιν αἰτημάτων[51], [52] μειώσεως τούτου.

Τὸ ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦτο, τουτέστιν τῆς προσδέσεως τοῦ τόκου τῶν πρὸς τὴν γεωργίαν δανείων πρὸς τὸν ἐπίσημον προεξοφλητικὸν τόκον εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ ἀναβιβάζῃ διαρκῶς τὸ ὕψος τοῦ τόκου τῶν πρὸς τὴν γεωργίαν χορηγουμένων ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης πιστώσεων, προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ κάτωθι πίνακος, ὅστις ἔφερεν τὴν Ἑλλάδα πρώτην μεταξὺ τῶν χωρῶν ὡς πρὸς τὸ ὕψος τοῦ προεξοφλητικοῦ τόκου. Οὕτως εἰς τὰς διαφόρους χώρας τὸ ὕψος τοῦ προεξοφλητικοῦ τόκου ἐκυμάνθη ὡς κάτωθι[53]:

Χ ῶ ρ α ι	Ἔτη	Ὕψος προεξοφλητικοῦ τόκου
Ἑλλάς	1928 - 1937	12% - 6%
Ἀγγλία	1932 - 1939	4% - 2 1/2%
Βέλγιον	1938 - 1939	4% - 3%
Βουλγαρία	1931 - 1935	9 1/2% - 6%
Γαλλία	1937 - 1938	3 1/2% - 2%
Γερμανία	1932	6% - 4%
Γιουγκοσλαυία	1931 - 1935	7 1/2% - 5%
Ἰταλία	1934 - 1936	5% - 3 1/2%
Τουρκία	1932 - 1938	7% - 4%

5. Αἱ ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης χορηγήσεις πρὸς τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμοὺς καὶ μεμονωμένους ἀγρότας, παρουσιάζουν[54] τὴν ἑξῆς[55] ἐξέλιξιν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1915—1929.

Ἔτη	εἰς Συνεταιρισμούς	εἰς μεμονωμένους	Σύνολον εἰς δραχμάς
1915	223.000	4.462.000	4.685.000
1916	979.000	6.717.000	7.896.000
1917	1.495.000	6.796.000	8.291.000
1918	7.432.000	13.132.000	20.564.000
1919	13.443.000	13.831.000	27.274.000
1920	24.907.000	54.655.000	79.562.000
1921	27.493.000	44.772.000	72.265.000
1922	75.557.000	75.744.000	151.301.000
1923	114.971.000	105.048.000	220.019.000
1924	299.281.000	378.788.000	678.069.000
1925	536.571.000	396.076.000	932.647.000
1926	465.747.000	-	-
1927	789.298.000	-	-
1928[3,4]	1.069.784.000	335.691.000	1.345.476.000
1929	1.164.793.000	448.540.000	1.613.333.000

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι: α) Τὰ ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης χορηγηθέντα ποσὰ πρὸς τὴν γεωργίαν ηὔξανον ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος, ἂν καὶ ἡ σημειωθεῖσα αὔξησις εἰς χρηματικὰς μονάδας δὲν ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου πραγματική, ἀφ' ἑνὸς μὲν λόγῳ τῆς σημειουμένης μειώσεως τῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, καὶ ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τῆς ἐπελθούσης σημαντικῆς νομισματικῆς ὑποτιμήσεως κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀναγκαστικοῦ κρατικοῦ δανείου τοῦ ἔτους 1922.

Συγκεκριμένως βάσει τῆς ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλιβιζάτου γενομένης ἀναγωγῆς τῆς δραχμῆς πρὸς τὸ ἑλβετικὸν φράγκον, αἱ πρὸς τὴν γεωργίαν πιστώσεις τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἐμφανίζονται[56] ὡς κάτωθι:

Ἔτος	Γεωργικαὶ χορηγήσεις εἰς :		Τιμὴ ἑλβετικοῦ φράγκου εἰς τὸ χρηματιστήριον Ἀθηνῶν
	χιλιάδας δρχ.	χιλιάδας ἑλβετικῶν φράγκων	
1919	27.300	25.754	1.06
1920	79.600	49.750	1.60
1925	905.800	72.290	12.53
1926	723.800	46.969	15.41
1927	1.144.400	78.116	14.65
1928	1.345.000	90.450	14.87
1929	1.642.000	110.275	14.89
1930	1.935.700	129.391	14.96

Συνεπῶς, βάσει τῶν στοιχείων τῆς ἀνωτέρω ἀναγωγῆς τῆς δραχμῆς πρὸς τὴν τιμὴν τοῦ ἑλβετικοῦ φράγκου, προκύπτει ὅτι, ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω 12ετίας, αἱ πρὸς τὴν γεωργίαν χορηγήσεις τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἐξαπλασιάσθησαν.

β) Αἱ πρὸς τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμοὺς χορηγηθεῖσαι πιστώσεις ηὔξανον ταχύτερον τῶν πρὸς τοὺς μεμονωμένους ἀγρότας χορηγηθεισῶν τοιούτων. Οὕτως, ἐνῷ αἱ πρὸς τοὺς συνεταιρισμοὺς πιστώσεις ἀνῆλθον κατὰ τὸ 1915 εἰς ποσοστὸν 4,8ο/ο τοῦ συνόλου των, κατὰ τὸ 1929 αὗται ἀνῆλθον εἰς 75ο/ο τοῦ συνόλου, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἀλλαχοῦ ἐκτεθεῖσαν ἄποψιν, ὅτι οἱ συνεταιρισμοὶ ἐγέννησαν τὴν ἀγροτικὴν πίστιν. Ἡ Τράπεζα κατανοήσασα τὸν ἀποφασιστικὸν ρόλον τῶν συνεταιρισμῶν ὡς διοχετευτικῶν ἀγωγῶν τῶν πιστώσεων πρὸς τὴν γεωργίαν τῆς χώρας, ἔγραφεν, ἀπευθυνομένη πρὸς αὐτούς: «... Αἱ σημεριναὶ οἰκονομικαὶ συνθῆκαι ἐκμηδενίσασαι πᾶσαν ἀτομικήν, κάθε μεμονωμένην ἐνέργειαν, ἐπιβάλλουσιν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν, ὡς βάσιν ἐνεργείας τὸ «Ἡ ἰσχύς μου ἐν τῇ Ἑνώσει» καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, τὸ Κράτος καὶ ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα προσβλέπουν πρὸς τοὺς Συνεταιρισμούς σας ὡς τὴν πρωτίστην καὶ μόνην ἀρτηρίαν δι' ἧς θὰ διοχετευθῶσιν τὰ ἀναγ-

καῖα κεφάλαια διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πλουτοπαραγωγικῶν τοῦ τόπου πόρων... εἰς τὸ ἔργον σας τοῦτο εἶναι εὐτύχημα ὅτι ἔχετε ἐν λευκῷ τὴν ὑποστήριξιν τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, ἡ ὁποία... ἐνεκολπώθη τὴν συνεταιριστικὴν ἰδέαν μετὰ ψυχώσεως...»[57].

6. Ἐν τούτοις, παρὰ τὴν συμβολὴν ταύτην τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως, ἡ δρᾶσις των δὲν ὑπῆρξεν ἱκανοποιητική, τόσον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἐργασιῶν των, ὅσον καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ ἀριθμοῦ των καὶ τῆς συνθέσεώς των, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὡδήγησεν τὴν Ἀγροτικὴν Τράπεζαν νὰ περιλάβῃ μεταξὺ τῶν σκοπῶν της καὶ τὴν τόνωσιν τοῦ συνεργατικοῦ πνεύματος διὰ τῆς προπαγάνδας καὶ τῆς διαπαιδαγωγήσεως, ἀσκουμένης παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ.

Ἡ συνεταιριστικὴ ἰδέα ἦτο πλέον γεγονὸς πανεθνικῆς σημασίας, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀγνοήσῃ[58] τὸ Κράτος, ἐὰν ἐσκόπει τὴν ἐπίτευξιν ὑψηλοτέρων στόχων ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας.

Προφανῶς ὅμως ἡ ἔνταξις καὶ τοῦ σκοποῦ τούτου ἐντὸς τοῦ κύκλου δράσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης καὶ δὴ δέκα πέντε ἔτη μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου 602/1914, ἐσήμαινεν τὴν ἔλλειψιν ἀνεπτυγμένου συνεταιρικοῦ πνεύματος ἀφ' ἑνὸς ὡς καὶ ηὐξημένου αἰσθήματος[59] εὐθύνης ἀφ' ἑτέρου ἐκ μέρους τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὠφείλετο εἰς τὸ ἀρτισύστατον τοῦ θεσμοῦ, δεδομένου ὅτι, κατὰ μίαν ἐκφρασθεῖσαν ἄποψιν[60]: «Εἶναι εὐτύχημα διὰ τὸν τόπον μας, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ συνεταιρισμοῦ κατενοήθη πλέον καὶ κατέκτησεν ἔδαφος ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας».

Ἡ ἔλλειψις αὕτη τῆς ἀνεπτυγμένης συνεταιρικῆς συνειδήσεως παρ' ἡμῖν κατὰ τὰς ἀρχὰς λειτουργίας τοῦ θεσμοῦ, δικαιολογεῖτο ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ συνεταιριστικὴ ὀργάνωσις, ὡς μία ἀνωτέρα καὶ συνθετωτέρα μορφὴ κοινωνικωοικονομικῆς δράσεως, προϋποθέτει ἀνεπτυγμένα τὰ αἰσθήματα τῆς ἀλληλοβοηθείας, τῆς ἀμοιβαίας συνεργασίας, τῆς εὐθύνης καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ καταβολῆς προσπαθείας καὶ θυσιῶν διὰ τὴν εὐόδωσιν τοῦ ἀπωτέρου κοινοῦ σκοποῦ, ὁ ὁποῖος δὲν καθίσταται ἀμέσως ἁπτὸς εἰς τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον δρᾷ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἐξυπηρετήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ ἀμέσου προσωπικοῦ του συμφέροντος.

Ἀλλὰ δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ὕπαρξις τῶν προϋποθέσεων τούτων παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ καθίστα προθυστέρως ἀναγκαίαν τὴν ὕπαρξιν μιᾶς ἄλλης προϋποθέσεως, τουτέστιν τῆς μορφώσεως[61] καὶ τῆς ἐν γένει πνευματικῆς καλλιεργείας, ἡ ὁποία, ὡς ἐλέχθη, δὲν ὑφίστατο παρ' αὐτῷ σχεδὸν παντάπασιν, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός, ὅτι δυσκόλως ἐξευρίσκοντο οἱ ἀπαιτούμενοι, διὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ συνεταιρισμοῦ, ἑπτὰ ἐγγράμματοι καὶ ἱκανοὶ συνεταῖροι[62].

Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μορφώσεως τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, ἔλειπε τὸ θεμέλιον ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον

θὰ οἰκοδομῆτο ἡ συνεταιριστικὴ πίστις, διότι «...ἡ φωτισμένη πίστις εἶναι διὰ τὸν συνεργατισμὸν καὶ τὴν συνεταιριστικὴν ἰδέαν ζωτικὴ ἀνάγκη...»[63], [64].

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι τόσον ἡ ἀθρόα σύστασις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ὅσον καὶ ὁ τρόπος λειτουργίας αὐτῶν κατεκρίθη δριμύτατα ἐντὸς τῆς Βουλῆς, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συζητήσεως σχετικοῦ νομοσχεδίου. Οὕτως ὁ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ὑπουργὸς Κ. Ζαβιτζιάνος, ἐτόνιζεν ὅτι: «Τὸ μεγαλύτερον λάθος ποὺ ἔχει ἡ συνεταιριστικὴ κίνησις, εἶναι αὐτὴ ἡ ραγδαία ὑπόστασις συνεταιρισμῶν. Αὐτὸ εἶναι τὸ μέγιστον σφάλμα» καὶ ὅτι«οἱ συνεταιρισμοὶ δὲν ἔχουν τὴν ἐλαχίστην συναίσθησιν τῆς ὑποχρεώσεώς των», ἐνῷ ὁ πρωθυπουργὸς Ἐλευθέριος Βενιζέλος, παρεμβαίνων ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἔλεγεν: «Οἱ συνεταιρισμοὶ φρονοῦν ὅτι δὲν ἔχουν τίποτε ἄλλο νὰ κάμουν παρὰ νὰ πηγαίνουν νὰ παίρνουν χρήματα»[65].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Περὶ τῆς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ συνεταιρικῆς κινήσεως καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἴδε E. GRUNFELD, «Οἱ Συνεταιρισμοί» καὶ Ἑλληνικὴν μετάφρασιν ὑπὸ Τ. Χασαποπούλου, 1932. Ἐπίσης διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τοῦ θεσμοῦ τῶν γεωργικῶν συν/μῶν, παρελθοῦσαν καὶ πρόσφατον, εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἴδε Ἔκδοσιν τῆς Ε.Ο.Κ. ὑπὸ τὸν τίτλον, «Ὁ θεσμὸς τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα», 1967, (Μετάφρασις - Ἔκδοσις ὑπὸ Α.Τ.Ε. 1971).
2. Περὶ τῶν διαφόρου ἀποχρώσεως προδρόμων τοῦ συνεταιρισμοῦ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ὡς καὶ τὴν συνεταιρικὴν κίνησιν, ἴδε Κ. Τσάκα «Οἱ Συνεταιρισμοί».
3. Τὸ μὴ ψηφισθὲν τοῦτο νομοσχέδιον ἦτο ἀτελὲς ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν καλύψεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ὡς αὕτη ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ν. 602. Ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1934, τεῦχ. 1, σελ. 15.
4. Ἴδε Π. Πέρδικα, Ἐγχειρίδιον Ἐμπορικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι, 1952, σελ. 653.
5. Κατὰ τὸν Καθηγητὴ Δ. Στεφανίδη, συντάκτης καὶ εἰσηγητὴς τούτου ὑπῆρξεν ὁ Σ. Ἰασεμίδης.
6. Ἐν Γερμανίᾳ ὁ πρῶτος σχετικὸς νόμος ἐξεδόθη ἐν ἔτει 1868, ὁλοκληρωθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1889.
7. Ἐν Αὐστρίᾳ ὁ πρῶτος νόμος περὶ συνεταιρισμῶν ἐξεδόθη ἐν ἔτει 1873, βελτιωθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1903.
8. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, ἔνθ' ἀν. σελ. 301.
9. Ἴδε HERKNER - Καλιτσουνάκι, ἔνθ' ἀν. τόμ. Α, σελ. 316.
10. Ἐν Αὐστρίᾳ ὁ πρῶτος συνεταιρισμὸς συνεστήθη ἐν ἔτει 1852, ἐνῷ ἐν Γερμανίᾳ ὁ πρῶτος πιστωτικὸς γεωργικὸς συνεταιρισμὸς ἱδρύθη κατὰ τὸ ἔτος 1850. Ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1933, τεῦχ. 10, σελ. 134—135, ἔνθα καὶ πλείονα στοιχεῖα περὶ τῆς κινήσεως τῶν συνεταιρισμῶν εἰς τὰς χώρας ταύτας, παρεχόμενα ὑπὸ τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως τοῦ νόμου 602.
11. Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, ἔκδ. 1971, σελ. 288.
12. Τὴν συμβολὴν τῶν Συνεταιρισμῶν εἰς τὴν ἄνοδον τῆς παραγωγῆς ὑπεγράμμιζεν ἐνωρίτερον ὁ Σ. Ἰασεμίδης γράφων «...Οἱ Συνεταιρισμοὶ συντελοῦν εἰς τὴν ἐντατικωτέραν καλλιέργειαν τῆς γῆς, ἤτοι αὔξησιν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ Κράτους». Ἴδε «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1913, σελ. 20.
13. Ἤδη εἰς δημοσίευμα τῆς ἐφημερίδος «Νέα Ἡμέρα» τῆς 4ης Αὐγούστου 1912 ὁ ἐπὶ τῆς γεωργίας Ὑπουργὸς Η. Μιχαλακόπουλος ἔγραφεν: «Οἱ γεωργοί μας δὲν ἀπεσπῶντο ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῶν τοκογλύφων παρὰ διὰ πωλήσεως ὅ,τι εἶχαν καὶ δὲν εἶχαν νὰ ἐξοικονομήσουν ἕνα εἰσιτήριον διὰ τὴν Ἀμερικήν».
14. Ἴδε Εἰσηγητικὴν Ἔκθεσιν τοῦ νόμου 602 εἰς περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1933, τεῦχ. 8—12.
15. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, ἔνθ' ἀν. σελ. 90.
16. Ἡ Ἑλλάς, πέραν τοῦ αἵματος, ἐδαπάνησεν διὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, ποσὸν 160

ἑκατομμυρίων χρυσῶν ἀγγλικῶν λιρῶν. Ἴδε Δ. Σμπαρούνη, Σκέψεις κ.τ.λ., σελ. 88.

17. Κατὰ τὸν Θ. Τζωρτζάκην, τὸ κράτος ἐψήφισεν τὸν νόμον αὐτὸν κάτω ἀπὸ τὴν διπλῆν ἐπίδρασιν τοῦ ρεύματος διὰ τὸν συνεταιρισμόν, ὀφειλόμενον καὶ εἰς τὴν λαβοῦσαν χώραν μεταστροφὴν τοῦ λαοῦ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1909, πρὸς συγχρονισμένας οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις. Ἴδε «ὁ Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἡ σύγχρονος συνεταιριστικὴ κίνησις εἰς τὴν χώραν μας», σελ. 11.
18. Ἡ ψήφισις τοῦ νόμου 602, ὡς σημειώνει ὁ Π. Δεκάζος, κατεπολεμήθη σφοδρῶς εἰς τὴν Βουλήν. Ἴδε σελ. 3 τοῦ Προλόγου του εἰς Α. Ἀγάθου, «Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ τῆς Ἑλλάδος».
19. Ὁ G. GIDE εἰς τὰ ἐν ἔτει 1921 συνεταιρικά του μαθήματα, ἔλεγεν ὅτι «...ὁ συνεταιρισμὸς ὑπῆρξε πάντοτε ἀποτέλεσμα τοῦ πόνου, τῆς δυστυχίας καὶ τῆς ἀδυναμίας». Ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1926 τεῦχ. 14, σελ. 213—217.
20. Ὁ Θ. Τζωρτζάκης, τὰ αἴτια τῆς δημιουργίας τῶν συγχρόνων συνεταιρισμῶν ἀποδίδει εἰς τὴν δεινὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρέθησαν αἱ ἐργαζόμεναι τάξεις τῶν ἐργατῶν, γεωργῶν καὶ βιοτεχνῶν συνεπείᾳ τῶν τεχολογικῶν προόδων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως. Ἴδε Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, σελ. 24—35.
21. Μεταξὺ τῶν θεωρηθέντων ὡς τρωτῶν σημείων τοῦ νόμου σημειώνομεν τὴν ἄποψιν τοῦ Π. Πέρδικα καθ' ὃν «...Τὸ κοινοβουλευτικὸν σύστημα συγκροτήσεώς της — ἐννοεῖ τῆς Διοικήσεως τοῦ Συνεταιρισμοῦ — δὲν ἦτο διὰ τὰ καθ' ἡμᾶς κατάλληλον. Εἰσήγαγεν τὴν πολιτικὴν οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν συμβουλίων τῶν συνεταιρισμῶν, ἀλλὰ καὶ διηυκόλυνε τὴν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν φατριῶν ἐκμετάλλευσιν τοῦ θεσμοῦ». Ἴδε ἔνθ' ἀν. σελ. 653.
22. Περὶ αὐτῶν ἴδε HERKNER - Καλιτσουνάκι, ἔνθ' ἀν. τόμ. Α, σελ. 318 ἑπ.
23. Περὶ τῶν προταθεισῶν βελτιώσεων τοῦ νόμου ἴδε Εἰσήγησιν Α. Σβώλου εἰς τὸ Α' Πανελλήνιον Συνεταιριστικὸν Συνέδριον, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1926, τεῦχ. 12, σελ. 177.
24. Ἴδε Π. Κοντοῦ, ἔνθ' ἀν., σελ. 203.
25. Ἴδε Π. Πέρδικα, ἔνθ' ἀν., σελ. 653.
26. Ὁ G. GIDE γράφει ὅτι «...τὸ κοινωνικὸν ἰδεῶδες θὰ τὸ ἀναζητήσωμεν εἰς ἓν συνεργατικὸν καθεστώς...». Ἴδε Ἀρχαὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας, Μετάφρασις Θ. Παπακωνσταντίνου, 1943, τόμ. Β, σελ. 177 καὶ σημ. 1.
27. Τὸ τελευταῖο ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Π. Ἀϐδελίδη εἰς ἄρθρον του δημοσιευθὲν εἰς τὸν «Οἰκονομικὸ Ταχυδρόμο» τῶν Ἀθηνῶν, Φ. 1073/21.11.74, ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ δράση τῶν ἀγροτικῶν συνεταιρισμῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος. Αὐτόθι ἀναφέρεται οὗτος εἰς τὸ ἐν ἔτει 1931 ἐκδοθὲν ἔργον τούτου εἰς τὸ Βουκουρέστι ὑπὸ τὸν τίτλον: ISTORIA DOCTRINELOR COOPERATIEI, τὸ ὁποῖον μετεφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν τὸ ἔτος 1933.
28. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Περὶ Συνεταιρισμῶν κ.τ.λ., σελ. V τοῦ Προλόγου.
29. Ἤδη εἰς τὸν χῶρον τῶν ἀστικῶν συνεταιρισμῶν διὰ τοῦ νόμου 3932/1911 «Περὶ συστάσεως τμήματος ἐργασίας καὶ κοινωνικῆς προνοίας» συνεστήθη τμῆμα «Συνεταιρισμῶν καὶ κοινωνικῆς προνοίας», εἰς τὸ ὁποῖον ὑπήγοντο ἡ ἐποπτεία καὶ ἡ ὀργάνωσις τῶν πάσης φύσεως λειτουργούντων ἀστικῶν συνεταιρισμῶν, ἡ μελέτη τῶν μέτρων τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ ληφθοῦν διὰ τὴν προαγωγὴν τούτων καὶ ἡ διάδοσις τῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας διὰ τῆς διδασκαλίας, δημοσιευμάτων καὶ λοιπῶν μέσων.

30. Κατὰ τὸν Θ. Τζωρτζάκην ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ «Μετοχικοῦ Συλλόγου 'Αλμυροῦ» κατὰ τὸ ἔτος 1900, ἄρχεται ἡ νεωτέρα συνεταιριστικὴ κίνησις παρ' ἡμῖν, διότι ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς «Συντροφίας» τῶν 'Αμπελακίων κατὰ τὸ 1788, οὐδὲν ἕτερον ἀξιόλογον στοιχεῖον συνεταιρικῆς δράσεως παρουσιάζεται. Ἴδε, ὁ Συνεταιρισμὸς τῶν 'Αμπελακίων κ.τ.λ., σελ. 9 καὶ ἰδίου, Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, ἔκδ. 1971, σελ. 263.

* Σ.τ.Σ. Ἡ παράθεσις τῶν φωτοτυπιῶν τούτων δὲν ἐγένετο κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μελέτης διὰ λόγους τεχνικούς.

31. Σ.τ.Σ. Τὰ ἐν λόγῳ ἔγγραφα ἀνεύρομεν εἰς τὸ ἰδιωτικὸν 'Αρχεῖον τῆς οἰκογενείας τοῦ θετεράνου τῆς παρ' ἡμῖν συνεταιρικῆς κινήσεως Χ. Τερζάκη.
32. Διὰ τοῦ ἀκολουθήσαντος Ν.Δ. τῆς 28.10.1925 «περὶ ἐποπτείας καὶ ἐλέγχου τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν», ηὐξήθησαν αἱ θέσεις τῶν ἐποπτῶν τῶν συνεταιρισμῶν.
33. Κατὰ τὸ ἄρθρον 8 τοῦ ἐν λόγῳ Ν.Δ. ἐπετράπη ἡ ἐκ μέρους τοῦ Κράτους παροχὴ ἐγγυήσεως πρὸς τοὺς συνεταιρισμοὺς ἀποκαταστάσεως, διὰ τὴν λῆψιν δανείων ὑπ' αὐτῶν.
34. Ἴδε περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεῦχος 2, σελ. 17.
35. Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Οἱ Συνεταιρισμοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, σελ. 287.
36. Οὕτως, ὅταν ἀνέκυψεν διαφωνία μεταξὺ τῶν ἀναγκαστικῶν τούτων συνεταιρισμῶν διαχειρίσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν 'Επιτροπῶν διαχειρίσεως τῶν συνιδιοκτησιῶν ἐκπροσωπούντων τοὺς μὴ προσχωρήσαντας εἰς τούτους συνιδιοκτήτας καὶ ἀχθείσης τῆς διαφωνίας ταύτης ἐνώπιον τῶν ἐν 'Αθήναις δικαστηρίων, ἐξεδόθη ἡ ὑπ' ἀριθ. 3202/1919 Πρωτ. 'Αθηνῶν καὶ 425/1920 'Εφετείου, ἡ ὁποία τέμνουσα τὴν διαφορὰν ὑπὲρ τῶν συνεταιρισμῶν, ἀνέθεσεν τὴν διαχείρισιν εἰς τούτους, «...διότι εἶναι εὐκταῖον νὰ ἐθισθῶσιν αἱ ὁμάδες αἱ κοινὰ συμφέροντα ἔχουσαι νὰ διοικῶσι ταῦτα διὰ συνεταιρισμῶν, ἀναπτυσσομένου παρ' αὐταῖς τοῦ τοιούτου πνεύματος...». Ἴδε ὡς ἄνω ἀποφάσεις, ἐν Θέμ.δι, τόμ. ΛΑ, ἔτους 1920—1921, σελ. 610 ἑπ.
37. Κατὰ τὸ ἄρθρον 1 τοῦ Ν.Δ., διὰ τὴν σύστασιν ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν ἀπητεῖτο ἡ συναίνεσις τοῦ ἡμίσεος τοὐλάχιστον τῶν κατοίκων τῆς κοινότητος.
38. Ἴδε ἄρθρον μόνον τοῦ ὡς ἄνω νόμου.
39. Τὴν γεωργικὴν πίστιν ἤσκησαν παρ' ἡμῖν ἀπὸ τοῦ 1915 μέχρι τοῦ ἔτους 1929 καὶ αἱ συσταθεῖσαι Τράπεζαι τῶν νέων χωρῶν (Μακεδονίας, Θράκης καὶ 'Ηπείρου), αἱ ὁποῖαι συνεπείᾳ τῶν περιωρισμένων κεφαλαίων τὰ ὁποῖα διέθετον, συνέβαλον εἰς τὴν ἀγροτικὴν πίστιν διὰ ποσοῦ 10—15 ἑκατομμ. δραχ. ἐτησίως. Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Οἱ Συνεταιρισμοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, σελ. 231.
40. Δυνάμει τῆς ἀπὸ 6.12.1914 Συμβάσεως μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ Κράτους, κυρωθείσης ὑπὸ τοῦ νόμου 656/1915.
41. Ἴδε Γ. Κυριακοῦ, ἔνθ' ἀν., σελ. 56.
42. Ἴδε Ἔκδοσιν Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας, 1930—1939, σελ. 29.
43. Ὁ Ξ. Ζολώτας ἔγραφεν σχετικῶς: «...ὁ ἐπίσημος προεξοφλητικὸς τόκος τῆς 'Εθνικῆς Τραπέζης ἐκυμάνθη μεταξὺ 8ο/ο (τὸ 1841) καὶ 9,04ο/ο (τὸ 1925), μὲ τάσιν νὰ ὑπερβαίνῃ μονίμως τὰ 6 1/2ο/ο καθ' ἣν ἐποχὴν εἰς ὅλας τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, ὁ τόκος σπανίως καὶ ὅλως ἐξαιρετικῶς καὶ παροδικῶς ἀνῆλθε πέραν τῶν 6ο/ο». Ἴδε Ξ. Ζολώτα, «Ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως», σελ. 93.
44. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, «Μαθήματα 'Αγροτικῆς Πολιτικῆς», σελ. 285 ἑπ.

45. Ἴδε ἀπόφασιν ὡς ἄνω Συνελεύσεως εἰς περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1926, τεῦχ. 4, σελ. 73.
46. Ἴδε Πρόλογον τοῦ Π. Δεκάζου εἰς Α. Ἀγάθου, Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ τῆς Ἑλλάδος, σελ. 6.
47. Ὁ Π. Δεκάζος, ὡς Ὑπουργὸς τῆς Γεωργίας ἔγραφεν, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως ἐκ μέρους τῆς Ἐθνικῆς καὶ Ἀγροτικῆς Τραπέζης, ἐν ἔτει 1935 ὅτι: «...εἰς τὰς Τραπέζας ταύτας... χρεωστεῖ ὁ τόπος μας γενικῶς καὶ ἰδίᾳ ὁ ἀγροτικὸς κόσμος χάριτας καὶ εὐγνωμοσύνην, παρ' ὅλας τὰς κατ' αὐτῶν ἀδίκους ἐπιθέσεις καὶ κατακρίσεις...». Ἴδε περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1935, τεῦχ. 1, σελ. 8.
48. Ἴδε Ἐφημερίδα Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', ἔτους 1929, σελ. 92, 97.
49. Ἴδε Ε. Παπαγεωργίου, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 202.
50. Κατὰ τὸ ἔτος 1928 ὁ τόκος τῶν δανείων τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἀνῆλθεν εἰς 81)2ο)ο διὰ τὰς Ἑνώσεις καὶ 9ο)ο διὰ τοὺς Συνεταιρισμούς. Ἴδε περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεῦχ. 1, σελ. 5.
51. Ἴδε Ἀποφάσεις Β' Παγκρητίου Γεωργοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου, συνελθόντος ἐν ἔτει 1934, εἰς περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1934, τεῦχ. 7—8, σελ. 119.
52. Ἴδε Ἀποφάσεις Γ' Παγκρητίου Γεωργοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου, συνελθόντος ἐν Ἡρακλείῳ κατὰ μῆνα Ἰούλιον 1936 εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1936, τεῦχ. 8, σελ. 129.
53. Ἴδε Μηνιαῖον Δελτίον Τραπέζης Ἑλλάδος, ἔτους 1940, τεῦχ. Σεπτεμβρίου, σελ. 687.
54. Ἴδε Π. Δεκάζου, Οἱ Ἑλληνικοὶ Συνεταιρισμοί, Πρόλογός του εἰς τὴν ὑπὸ Α. Ἀγάθου ἐκδοθεῖσαν ἐν ἔτει 1926 μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον: Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ τῆς Ἑλλάδος.
55. Διὰ τὰ ἀπὸ τὸ ἔτος 1926 ποσὰ ἴδε καὶ περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεῦχ. 1, σελ. 5.
3. Τὰ στοιχεῖα τοῦ ἔτους 1928 καὶ 1929 ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ τὰ ὑπὸ τοῦ Ξ. Ζολώτα διδόμενα εἰς τὴν Ἀγροτικὴν Πολιτικήν, σελ. 173.
4. Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ περιοδικοῦ «ὁ Συνεταιριστὴς» δημοσιευόμενα στοιχεῖα τὸ ὕψος τῶν πρὸς τοὺς Συνεταιρισμοὺς πιστώσεων κατὰ τὸ ἔτος 1928 ἀνῆλθεν εἰς 968. 196.000. Ἴδε «Συνεταιριστήν», ἔτους 1930, τεῦχ. 1, σελ. 5.
56. Ἴδε Μ. Ἀλιβιζάτου, Τὸ πρόβλημα τῆς Ἀγροτικῆς Πίστεως, σελ. 88.
57. Ἴδε Ἐγκύκλιον Ἐθνικῆς Τραπέζης εἰς περιοδ. «ὁ Σύντροφος τοῦ Γεωργοῦ», ἔτους 1919, τεῦχος 4, σελ. 65.
58. Ὁ Δ. Στεφανίδης γράφει σχετικῶς: «Ὄντως θὰ ἤντλη τοῦτο (ὑπονοῶν τὸ Κράτος) ἐκ τοῦ πίθου τῶν Δαναΐδων, ἂν δὲν ἔτασσε πρὸ τῶν προσπαθειῶν του πρὸς ἐντελεστέραν καλλιέργειαν τῆς γῆς τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν καλλιεργητῶν ἀπὸ τὰ οἱονεὶ φεουδαρχικὰ δεσμὰ τῆς μεγάλης ἐγγείου ἰδιοκτησίας, τὸν περιορισμὸν τῆς δράσεως τῶν τοκογλύφων τῶν χωρίων, τὴν ἐξοικείωσιν τῶν ἀγροτῶν πρὸς τὴν συνεταιριστικὴν ἰδέαν». Ἴδε «Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἀγροτικὴν Πολιτικήν», σελ. 190.
59. Σχετικῶς ὁ Σ. Ἰασεμίδης ἔγραφε κατὰ τὸ ἔτος 1927 ὅτι: «Ἡ ἑδραίωσις τῆς συνεταιρικῆς συνειδήσεως δὲν ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν μεγάλην ἔκτασιν καὶ πρὸς τὴν χρηματικὴν διὰ δανείων ἐνίσχυσιν τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν...». Ἴδε περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1927, τεῦχ. 19—20, σελ. 295.

60. Ἴδε Α. Μυλωνᾶ «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1925, τεῦχ. Α, σελ. 1.
61. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 88.
62. Ἴδε Γ. Τρακάκη, ἔνθ' ἀν., σελ. 17.
63. Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία (1971), σελ. 9.
64. Ἡ σημασία τῆς μορφώσεως τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, διὰ τὴν ἐξάπλωσιν καὶ ἑδραίωσιν τῶν συνεταιριστικῶν ἀρχῶν, ὑπεγραμμίζετο καὶ εἰς τὸ ἐν ἔτει 1927 συνελθὸν Συνέδριον τῆς Διδασκαλικῆς Ὁμοσπονδίας. Ἴδε Εἰσήγησιν εἰς τὸ Συνέδριον τοῦτο, ὑπὸ Β. Σιμωνίδου ἐν τῷ περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1927, τεῦχος 19—20, σελ. 324—325.
65. Ἴδε Ἐφημερίδα Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Περίοδος Β', Σύνοδος Α', ἔτους 1929, σελ. 96—97, (Συνεδρίασις 52α τῆς 17.1.1929).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΣΧΥΟΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ 602 ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ Α.Τ.Ε. (1929)

Παράγραφος ἑβδόμη

Ἡ σύστασις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν[1], μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1915—1922

1. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915 μέχρι τοῦ ἔτους 1922, ἱδρύθησαν κατ᾽ ἔτος, οἱ κάτωθι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί.

Ἔτος	Ἀριθμὸς Συνεταιρισμῶν	Ἔτος	Ἀριθμὸς Συνεταιρισμῶν
1915	150	1919	124
1916	197	1920	257
1917	275	1921	327
1918	168	1922	317

Ἤτοι, κατὰ τὸ ὡς ἄνω χρονικὸν διάστημα, ἱδρύθησαν συνολικῶς 1.815 Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, ἐκ τῶν ὁποίων, τὴν συντριπτικὴν πλειοψηφίαν (74ο/ο), κατεῖχον οἱ πιστωτικοὶ συνεταιρισμοί.

Ἡ ἀθρόα αὕτη σύστασις Πιστωτικῶν Συνεταιρισμῶν ὑπεδήλου τὴν μεγίστην ἀνάγκην τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν διὰ τὴν ἀπόκτησιν κεφαλαίων πρὸς τὰ ὁποῖα προσέβλεπον ὡς μέσον σωτηρίας αὐτῶν καὶ τῶν πενιχρῶν μικροεκμεταλλεύσεών των. Ἡ σημασία τῶν ΠιστωτικῶνΣυνεταιρισμῶν διὰ τὴν ὅλην πρόοδον τῆς γεωργίας μας, ὑπεγραμμίζετο καὶ ἐν ἔτει 1938, τοῦ Α. Κλήμη γράφοντος σχετικῶς: «Ἡ δύναμη ποὺ θὰ σώσῃ τὰ χωριά μας καὶ θὰ ἀνοίξῃ πλατειὰ τὸ δρόμο γιὰ τὴν πρόοδο εἶναι ὁ πραγματικὸς πιστωτικὸς συνεταιρισμός»[2].

2. Ἡ τάσις ὅμως αὕτη τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν πρὸς τοὺς Πιστωτικοὺς Συνεταιρισμούς, ὑπηγορεύετο ἐπίσης καὶ ἐκ τῶν προσπαθειῶν τούτων, ὅπως ἀπαλλαγῶσι τῆς τοκογλυφίας. Χαρακτηριστικῶς ὁ Δ. Πάνου γράφει: «Ἴσως τὸ μοναδικόν, πάντως ὅμως τὸ πλέον δραστικὸν μέσον ἀμύνης καὶ θεραπείας

τῶν δυσμενῶν συνεπειῶν τῆς τοκογλυφίας... ἀπεδείχθη ἡ ὀργάνωσις τῶν ἀγροτῶν εἰς πιστωτικοὺς συνεταιρισμούς...»[3].

Ἡ ἀνεπάρκεια τῶν κεφαλαίων τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἡ βασικὴ αἰτία τῆς καθυστερήσεως[4],[5] καὶ χαμηλῆς παραγωγικότητος ταύτης, ἐνῷ παραλλήλως ἐπέδρα καὶ ἐπ᾽ αὐτοῦ τούτου τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἠδύνατο νὰ καλύψῃ τὰς δαπάνας συντηρήσεώς του. Σχετικῶς ὁ Χ. Εὐελπίδης γράφει: «Ὑπελογίσαμεν ὅτι τὸ μέσον εἰσόδημα μιᾶς ἀγροτικῆς οἰκογενείας ἐν Ἑλλάδι ἀνῆλθε τὸ 1936 εἰς 21.685 δρχ., ἐνῷ αἱ δαπάναι στοιχειώδους διαβιώσεως αὐτῆς ἀνήρχοντο κατὰ μέσον ὅρον εἰς 27.988 δρχ.»[6].

Χαρακτηριστικὸν τῆς ἐκτάσεως ἐλλείψεως χρήματος παρὰ τῷ ἑλληνικῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ, εἶναι καὶ τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλιβιζάτου[7] γεγονός, ὅτι συνεπείᾳ τῆς ἐλλείψεως τούτου, οἱ Ἕλληνες ἀγρόται προέβαινον εἰς τὴν βάπτισιν τῶν τέκνων των, συμφωνοῦντες μετὰ τοῦ ἱερέως, ὅπως μελλοντικῶς καταβάλλουν ποσοστὸν ἐκ τῆς ἐσοδείας των, διὰ τὴν κάλυψιν τῶν δαπανῶν.

Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν ὅτι ὑπὸ τὸ κράτος τοιαύτης σπάνιως χρήματος παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ, οὗτος θὰ ἐστρέφετο πρὸς τοὺς Πιστωτικοὺς Συνεταιρισμούς, δι᾽ ὧν ἐκάλυπτε συνήθως οὐχὶ τὰς καλλιεργητικάς, ἀλλὰ τὰς ἀμέσους βιοτικὰς ἀνάγκας. Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀνάθεσις[8] τῆς ἀγροτικῆς πίστεως ἀποκλειστικῶς[9] εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἅτε οὗτοι, κατ᾽ ἀνάγκην, θὰ ἠμέλουν τὴν ἐπωφελεστέραν χρησιμοποίησιν τῶν πιστώσεων καὶ τὴν διοχέτευσιν τούτων πρὸς τοὺς παραγωγικοὺς ἀγωγούς.

Παράγραφος ὀγδόη

Ἡ πορεία τῆς συστάσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1923—1929

1. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1923 — 1929 ὑφίστατο κατ᾽ ἔτος ὁ ἑξῆς ἀριθμὸς συνεταιρισμῶν:

Ἔτη	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Συν/σμοί	2.224	2.801	3.834	4.149	4.481	4.927	5.186

Ἐκ τῶν στοιχείων τούτων προκύπτει ὅτι, κατὰ τὸ ὡς ἄνω ἑπταετὲς διάστημα, ἐσημειώθη ὑπερδιπλασιασμὸς τῶν ἱδρυθέντων Γεωργικῶν Συνεταιρι-

σμῶν. Ἐνταῦθα παρατηρητέον ἐπίσης ὅτι, ἐν ἔτει 1923, ἐπὶ ὑφισταμένων στοιχείων διὰ 1.819 συνεταιρισμούς, ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων μελῶν ἀνήρχετο εἰς 114.500, ἀναλογούντων 65 συνεταίρων κατὰ συνεταιρισμόν.

2. Προκειμένου νὰ παράσχωμεν μίαν συνοπτικὴν εἰκόνα τῆς λαβούσης χώραν συνεταιρικῆς κινήσεως, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1923—1929, προβαίνομεν εἰς τὴν παράθεσιν τῶν κατωτέρων πινάκων, ἐξ ὧν προκύπτει, τόσον ἡ κατὰ Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα τῆς χώρας συνεταιρικὴ κίνησις, ὅσον καὶ ἡ κατ' εἶδος σύνθεσις τῶν συνεταιρισμῶν.

α) Κατὰ τὸ ἔτος 1923, ἡ συνεταιρικὴ εἰκών, ἣν ἐνεφάνιζεν ἡ χώρα ἦτο ἡ ἑξῆς:

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ Περιφέρειαν
	Πιστ.	Προμ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφ.	
Πελοπόννησος	601	84	129	28	15	857
Στερεὰ Ἑλλάς	151	41	13	21	75	301
Εὔβοια	11	1	1	18	8	39
Θεσσαλία	63	1	12	13	10	99
Ἑπτάνησα	148	10	5	15	1	179
Κυκλάδες	19	–	2	–	–	21
Ἤπειρος	182	2	1	1	1	187
Κεντρ. - Δυτ. Μακεδονία	191	4	3	1	3	202
Ἀνατολικὴ Μακεδονία	84	1	–	–	2	87
Δυτικὴ Θράκη	66	–	–	–	–	66
Κρήτη	109	27	1	1	–	138
Νῆσοι Αἰγαίου	38	4	5	5	1	48
Σύνολον Ἑλλάδος	1663	175	172	103	116	2224

β) Κατὰ τὸ ἔτος 1929, ἡ συνεταιρικὴ κίνησις παρ' ἡμῖν ἦτο ἡ ἑξῆς.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ Περιφέρειαν
	Πιστ.	Προμ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφ.	
Πελοπόννησος	886	103	198	46	56	1289
Στερεὰ Ἑλλάς	454	39	47	45	245	830
Εὔβοια	27	3	5	20	36	91
Θεσσαλία	320	1	27	25	37	410
Ἑπτάνησα	67	4	26	16	–	123
Κυκλάδες	52	–	3	11	–	66
Ἤπειρος	200	3	3	3	38	247
Κεντρ.-Δυτ. Μακεδονία	939	4	17	5	8	973
Ἀνατολικὴ Μακεδονία	384	2	7	–	5	398
Δυτικὴ Θράκη	280	1	3	–	–	284
Κρήτη	214	26	55	31	1	327
Νῆσοι Αἰγαίου	84	4	3	35	17	148
Σύνολον Ἑλλάδος	3912	190	247	394	443	5186

3. Ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας καὶ κατατάξεως, τῆς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν, προβαίνομεν εἰς τὴν παράθεσιν τῶν ἐξαχθέντων συμπερασμάτων μας, προκειμένου νὰ παράσχωμεν τὸ διάγραμμα ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκινήθη αὕτη.

α) Ἐκ τῆς γενομένης ἐπεξεργασίας προκύπτει ἡ κάτωθι πορεία τῆς συστάσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ εἴδους αὐτῶν.

Ἔτη	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατ' Ἔτος
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγωγ.	Διάφοροι	
1923	1.663	175	172	103	116	2.224
1924	2.264	197	188	138	218	2.801
1925	2.919	198	223	178	316	3.834
1926	3.143	201	259	196	350	4.149
1927	3.392	203	301	205	380	4.481
1928	3.740	199	327	250	411	4.927
1929	3.912	190	247	394	443	5.186

β) Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι ἡ ο/ο ἀναλογία τῶν συνεταιρισμῶν κατ' ἔτος καὶ εἶδος ὑπῆρξεν ἡ κάτωθι:

Ἔτη	Εἶδος Συνεταιρισμῶν				
	Πιστωτικοί	Προμηθευτικοί	Πωλήσεως	Παραγωγικοί	Διάφοροι
1923	74,78	7,87	7,73	4,63	5,22
1924	73,55	7,03	6,71	4,93	7,78
1925	76,13	5,16	5,82	4,64	8,24
1926	75,75	4,84	6,24	4,72	8,44
1927	75,70	4,53	6,72	4,57	8,48
1928	75,91	4,04	6,64	5,07	8,34
1929	75,43	3,66	4,76	7,60	8,54

4. Συνεπῶς, τὸ ἐξαγόμενον συμπέρασμα ἐκ τῆς πορείας συστάσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν παρ' ἡμῖν, μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης, εἶναι ὅτι τὰ 3/4 τῶν ἱδρυθέντων συνεταιρισμῶν ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τῶν Πιστωτικῶν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπιβεβαιοῖ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα περὶ τῆς μεγίστης ἐλλείψεως κεφαλαίων παρὰ τῇ ἑλληνικῇ γεωργίᾳ. Πέραν τούτου, τὸ ἀρτισύστατον τοῦ θεσμοῦ, δὲν εἶχεν ἐθίσει τοὺς ἀγρότας εἰς τὰ λοιπὰ εἴδη τῶν συνεταιρισμῶν, μὴ ὑφισταμένου ἄλλωστε τοῦ καταλλήλου διαπαιδαγωγικοῦ συνεταιρικοῦ ἐπιτελικοῦ ὀργάνου, τὸ ὁποῖον θὰ προσανατόλιζε τὴν γεωργικὴν συνεταιρικὴν κίνησιν καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς δραστηριότητας. Τὸ τελευ-

ταῖον τοῦτο ἐπεδίωξε, τόσον ἡ Α.Τ.Ε. ἀπὸ τῆς συστάσεώς της, ὅσον καὶ τὸ Κράτος[10].

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέρως δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ ἐνταῦθα, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν ὑφισταμένων συνεταιρισμῶν, ἓν μέγα ποσοστιμὸν (περίπου τὸ ἥμισυ) δὲν εὑρίσκετο ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ζώσης καὶ δρώσης συνεταιρικῆς κινήσεως, ἀλλ' ἐτέλει ἐν ἀδρανείᾳ.

Οὕτως ἐκ τῶν ὑφισταμένων, κατὰ τὸ ἔτος 1929, 5.186 συνεταιρισμῶν καθ' ἅπασαν τὴν χώραν, ἐλειτούργουν μόνον 2.800, ἤτοι τὸ 54ο/ο, τοῦ ὑπολοίπου 46ο/ο εὑρισκομένου εἰς κατάστασιν ἀδρανείας.

Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι καὶ ἐκ τῶν λειτουργούντων συνεταιρισμῶν, οἱ καλῶς λειτοργοῦντες, ὅπως ἐτόνιζεν ὁ Α. Παπαναστασίου εἰς τὴν Βουλήν, ἦσαν ἐλάχιστοι, ἀλλὰ παρ' ὅλα ταῦτα οὗτος ἐτάσσετο κατὰ τῆς καταργήσεώς των. Τὸ Κράτος — ἔλεγεν — «ὀφείλει νὰ ἐργασθῇ θεραπευτικῶς καὶ ὄχι δολοφονικῶς».

Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν συνεταιρισμένων μελῶν, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἀνῆλθεν εἰς 238.200.

5. Ἀνασκοποῦντες τὴν παρ' ἡμῖν γεωργικὴν συνεταιρικὴν κίνησιν, ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου 602 μέχρι τῆς συστάσεως τῆς Α.Τ.Ε. (1929), διαπιστοῦμεν ὅτι, κατὰ τὸ δεκαπενταετὲς τοῦτο διάστημα, συνεστήθησαν 5.186 Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, οἵτινες ἐν ἔτει 1929, περιέκλειον εἰς τοὺς κόλπους των 238.200 μέλη. Ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονὸς ὅτι ἕκαστον μέλος (ἀρχηγὸς οἰκογενείας), ἐξεπροσώπει 4 τοὐλάχιστον μέλη, προκύπτει ὅτι 1.000.000 σχεδὸν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ εἶχε διέλθει διὰ τῶν καναλίων τῆς ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως, ἐνῷ οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ 35 φοράς. Ἡ σφύζουσα αὕτη συνεταιρικὴ κίνησις, ὠφείλετο εἰς τὸν νόμον 602, ὁ ὁποῖος «συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκπληκτικῶς ραγδαίαν διάδοσιν αὐτῆς, μοναδικὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διαδόσεως τῶν συνεταιρισμῶν ἀνὰ τὴν ὑφήλιον», ὡς ἐτονίσθη ὑπὸ τοῦ ἐκπροσώπου[11] τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὸ ἐν Ρώμῃ συνελθὸν Διεθνὲς Συνέδριον τῆς Γεωργίας.

Ἡ τοιαύτη ταχεῖα καὶ ἐκτεταμένη ἐξάπλωσις τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἐπιβεβαιοῖ τὰ ἀλλαχοῦ λεχθέντα, ὅτι δηλαδὴ ἡ ροπὴ πρὸς συνένωσιν καὶ συνεργασίαν εἶναι ἔμφυτος παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ.

Συνεπείᾳ δὲ τῆς μεγίστης ἐξαπλώσεως τούτων ἀλλαχοῦ καὶ παρ' ἡμῖν, τοιαύτη ἦτο ἡ σημασία ἣν εἶχον ἀποκτήσει οἱ συνεταιρισμοὶ γενικῶς[12], ὥστε εἰς τὴν ἐν Παρισίοις συνελθοῦσαν 24ην Κοινοβουλευτικὴν Εὐρωπαϊκὴν Συνδιάσκεψιν, ἐγένετο ἀποδεκτὴ πρότασις τοῦ ἐκπροσώπου τῆς Ἑλλάδος Α. Μυλωνᾶ[13], ἡ ὁποία μεταξὺ ἄλλων διελάμβανεν ὅτι: «Διὰ τῆς προοδευτικῆς ἐξελίξεως τῶν συνεταιρισμῶν οἱ ὁποῖοι ἀπέκτησαν ἤδη τεραστίαν σημασίαν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν καὶ διὰ τῆς διεθνοῦς συνεννοήσεως τῶν Ἐθνικῶν των

ἐνώσεων, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσωμεν ταχύτερον εἰς οἰκονομικὴν συνεννόησιν τῶν λαῶν καὶ πρωτίστως τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης...».

Παράγραφος ἐνάτη

Ἡ σύστασις Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου 602 μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς Α.Τ.Ε. (1929)

1. Ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου 602 καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1917, ὁπότε ἱδρύθη τὸ πρῶτον ἡ Κεντρικὴ Ἀγροτικὴ Τράπεζα Καλαμῶν, μέχρι τοῦ ἔτους 1929, συνεστήθησαν 71 Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν. Ἐκ τῶν ὑφισταμένων στοιχείων[14] διὰ 37 Ἑνώσεις, ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμῶν οἱ ὁποῖοι συμμετεῖχον εἰς ταύτας ἀνήρχετο εἰς 1.616, ὁ δὲ ὑπ' αὐτῶν ἐκπροσωπούμενος ἀριθμὸς μελῶν ἦτο 107.151. Ἡ κατὰ Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα κατανομὴ[15] τῶν Ἑνώσεων ἦτο ἡ ἑξῆς: Πελοπόννησος 23, Στερεὰ Ἑλλὰς 7, Θεσσαλία 4, Ἑπτάνησα 2, Κυκλάδες 4, Ἤπειρος 2, Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία 17, Ἀνατολικὴ Μακεδονία 3, Δυτικὴ Θράκη 4, Κρήτη 4 καὶ Νῆσοι Αἰγαίου 1.

2. Ἡ τοιαύτη ταχεῖα ἐξάπλωσις τῶν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ὑπῆρξεν ἀπόρροια τριῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι ἔδρασαν πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν. Ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν ἦτο ἡ ἐπισήμανσις τῆς ἀνάγκης ταύτης ὑπὸ τῶν σκαπανέων τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν καὶ ἰδίως τοῦ Σ. Ἰασεμίδου, ὅστις ἀπὸ τοῦ ἔτους 1917 προέβη εἰς τὴν ἔκδοσιν εἰδικῆς μελέτης ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἀνάγκη Ἑνώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἔνθα κατεδείκνυε τὰς ὠφελείας τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν ἐκ τῆς ἑνώσεως ταύτης. Ὁ δεύτερος, ἦτο ἡ ἀλλαγὴ νοοτροπίας τοῦ Κράτους ἔναντι τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν, τούτου ἐπιδιώξαντος καὶ τὸ ἐνδυνάμωμα τῆς ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1919. Οὕτω, διὰ σχετικῆς Ἐγκυκλίου[16] του, τὸ Ὑπουργεῖον Γεωργίας προέτρεπεν: «...ὅπως τὰ ἄτομα, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν αὔξησιν τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας, ἔχουν ἀνάγκην κοινῆς συνεργασίας, ἥτις ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς ὀργανώσεως αὐτῶν εἰς συνεταιρισμούς, οὕτω καὶ αἱ συνεταιρικαὶ αὐτῶν ὀργανώσεις... ἔχουν ἀνάγκην κοινῆς ἐπίσης μεταξύ των συνεννοήσεως καὶ συνεργασίας, ἥτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ὀργανώσεως καὶ ὑπαγωγῆς αὐτῶν εἰς μίαν Ὁμοσπονδίαν...».

Διὰ τῆς θέσεώς του ταύτης τὸ Κράτος ἐτάσσετο ἤδη, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου 602, ὑπὲρ ἀνωτέρας μορφῆς ὀργανώσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως.

Καρπὸς τῶν ἀνωτέρω προσπαθειῶν ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 1922 σύστασις τῆς πρώτης «Πανελληνίου Συνομοσπονδίας Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν», δυνάμει

τῆς ὑπ' ἀριθ. 3536/10.9.1922 ἀποφάσεως τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν. Αὕτη συνεστήθη τῇ συμμετοχῇ κυρίως τῶν Ἑνώσεων τῆς Πελοποννήσου.

Ἐπειδὴ ὅμως, ἡ Συνομοσπονδία αὕτη, συνεπείᾳ τοῦ ἀρτισυστάτου τῶν Ἑνώσεων καὶ τῆς συγκροτήσεώς της, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐκ τοιούτων τῆς Πελοποννήσου, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνταποκριθῇ ἐπιτυχῶς εἰς τὸ ἔργον της, τὸ Γ' Πανελλήνιον Ἀγροτικὸν Συνέδριον, τὸ ὁποῖον συνῆλθεν εἰς Ἀθήνας κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ ἔτους 1924, προέτεινε τὴν σύστασιν νέας Πανελληνίου Ὁμοσπονδίας, ἥτις καὶ συνεστήθη, δυνάμει τῆς ὑπ' ἀριθ. 740/1925 ἀποφάσεως τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω δικαστηρίου.

Τέλος, ὡς τρίτον παράγοντα συντελέσαντα εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῶν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν κατανόησιν τῆς ἀνάγκης ταύτης ἐκ μέρους τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐτάσσοντο ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῆς δευτεροβαθμίου ὀργανώσεώς των. Οὕτως, εἰς τὸ Γ' Καπνοπαραγωγικὸν Συνέδριον Μακεδονίας - Θράκης, συνελθὸν ἐν Ξάνθῃ τὴν 27.11.1927, μεταξὺ τῶν ἐκδοθέντων ψηφισμάτων[17] του περιέλαβε καὶ τοιοῦτον ἀφορῶν τὴν ἐνίσχυσιν τῶν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὡς καὶ τὰ ἑπόμενα ἔχουν ληφθῇ ἀπὸ τὸν «Συνεταιριστήν», τῶν ἐτῶν 1925—1940.
2. Ἴδε Α. Κλήμη, Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, σελ. 40.
3. Ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. Α, σελ. 9.
4. Ἴδε Σ. Χασιώτου, Αἱ κυριώτεραι βάσεις κλπ. σελ. 7.
5. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Γεωργικαὶ Μελέται, τεῦχος Α, σελ. 59.
6. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Ἡ Γεωργία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 27.
7. Ἴδε Μ. Ἀλιβιζάτου, Ἡ Γεωργικὴ Ἑλλὰς καὶ ἡ ἐξέλιξίς της, σελ. 8 τῆς εἰσαγωγῆς.
8. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ Ἀγροτικὴ πίστις κλπ., σελ. 34.
9. Ἴδε Α. Σδώλου, Ἄρθρον εἰς Ἐφημερίδα «Ἐλεύθερον Βῆμα» τῆς 20—30 Ὀκτωβρίου 1927.
10. Ἴδε Εἰσηγητικὴν Ἔκθεσιν ἐπὶ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου «περὶ Κεντρικῆς Ὀργανώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος», τῆς 22.2.1938, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1938, τεῦχος 4—5, σελ. 50—52.
11. Ἴδε Εἰσήγησιν «περὶ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐν Ἑλλάδι» τοῦ Σ. Ἰασεμίδου, εἰς τὸ ἐν ἔτει 1927 συνελθὸν ἐν Ρώμῃ Διεθνὲς Συνέδριον τῆς Γεωργίας, εἰς περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1927, τεῦχ. 17—18, σελ. 262.
12. Εἰς τὸ κατὰ μῆνα Φεβρουάριον τοῦ 1919 ἐν Παρισίοις συνελθὸν διεθνὲς συνέδριον τῶν συνεταιρισμῶν καταναλώσεως, εἰς ὃ ἡ Ἑλλὰς ἐξεπροσωπήθη ὑπὸ τοῦ Α. Μυλωνᾶ, υἱοθετήθη γαλλικὴ πρότασις, ἡ ὁποία μεταξὺ ἄλλων διελάμβανεν ὅτι: «ὁ συνεργατισμὸς ἦτο, εἶναι καὶ θὰ εἶναι εἰς τὸν κόσμον ἕνα μέσον ἐνισχύσεως τῆς ὁριστικῆς ὀργανώσεως τῆς εἰρήνης ὑπὸ τὴν διττὴν αὐτοῦ μορφήν, τῆς συνεργασίας τῶν ὀργανωμένων Καταναλωτῶν καὶ τῆς οἰκονομικῆς συμπράξεως τῶν λαῶν...». Ἴδε σχετικὴν Ἔκθεσιν Α. Μυλωνᾶ, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1926, τεῦχ. 12, σελ. 181—183.
13. Ἴδε ὡς ἄνω πρότασιν Α. Μυλωνᾶ, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1927, τεῦχ. 17—18, σελ. 272—273.
14. Ἴδε «Συνεταιριστήν», ἔτους 1937, τεῦχος 1—2, σελ. 24—27.
15. Ἴδε «Συνεταιριστήν», ἔτους 1930, τεῦχος 9—10, σελ. 129.
16. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ὑπ' ἀριθ. 13/8.5.1919 Ἐγκυκλίου τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, εἰς περιοδ. «ὁ Σύντροφος τοῦ Γεωργοῦ», ἔτους 1919, τεῦχος Β, σελ. 1.
17. Ἴδε σχετικὸν Ψήφισμα, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1927, τεῦχος 19—20, σελ. 365—366.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

Η ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ Α.Τ.Ε. (1929) ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1940)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Η ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΚΑΙ Η ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΔΡΑΣΙΣ ΑΥΤΗΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1940

Παράγραφος δεκάτη

Στοιχεῖα τινὰ ἀφορῶντα τὴν σύστασιν τῆς Α.Τ.Ε. καὶ τὴν ὑπ' αὐτῆς χρηματοδότησιν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν

1. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ τρόπος ἀσκήσεως τῆς ἀγροτικῆς πίστεως ἀφ' ἑνὸς ἐκ μέρους τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς συστάσεως ἑνὸς εἰδικοῦ πιστωτικοῦ ἱδρύματος τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, διὰ τὴν ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρακολούθησιν τῶν ἀνακυπτόντων προβλημάτων της ἀφ' ἑτέρου, ὡδήγησαν εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης, διὰ τοῦ κυρωτικοῦ τῆς συμβάσεως νόμου 4332/1929, μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου καὶ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς 27.6.1929, πραγματοποιηθέντος οὕτως «...ἑνὸς παλαιοῦ καὶ ζωντανοῦ πόθου τοῦ ἀγροτικοῦ λαοῦ»[1].

Εἰς τὴν εἰσηγητικὴν ἔκθεσιν τοῦ ὡς ἄνω νόμου μεταξὺ ἄλλων ἐτονίζετο: «Διὰ τῆς ἱδρυομένης Ἀγροτικῆς Τραπέζης ὁ γεωργικὸς τῆς Ἑλλάδος πληθυσμὸς οὐ μόνον θὰ ἀποκτήσῃ ἰσχυρὸν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς γῆς βοηθόν, ἕτοιμον νὰ συντονίσῃ καὶ κατευθύνῃ τὰς παραγωγικὰς αὐτοῦ προσπαθείας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκ νέου οἰκονομικὴν αὐτοῦ ἀνασυγκρότησιν...».

...Ἰσχυρὸς κατὰ συνέπειαν οἰκονομικὸς ὀργανισμὸς δὲν θέλει ἀφήσει τὴν γεωργίαν εἰς τὴν ἀπόλυτον τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων κυριαρχίαν, διότι ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς κατάστασιν ἀπολύτου ἐλευθερίας ἐξασφαλίζεται ἀφηρημένως τὸ μέγιστον τῆς παραγωγῆς, ἐν τούτοις δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἀληθὲς ὅτι δὲν ἀνταποκρίνεται τοῦτο εἰς τὴν δικαιοτέραν τοῦ Ἐθνικοῦ πλούτου κατανομήν, εἰς τὴν μεγαλυτέραν τοῦ Ἐθνικοῦ συνόλου εὐδαιμονίαν...».

Ἡ Α.Τ.Ε. εἰς τὴν ἔκδοσίν της «Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1930 — 1939» γράφει: «Ἡ δημιουργία τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης ὡς εἰδικοῦ ὀργάνου διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως, ἐπεβλήθη ἀπὸ τὴν μεγάλην ἀνάγκην τῆς θετικωτέρας ἐνισχύσεως τόσον τῶν παλαιῶν ὅσον καὶ ἐκείνων ἐκ τῶν μικρῶν γεωργικῶν ἐπιχειρήσεων, αἵτινες προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴν μεταρρύθμισιν καὶ τὸν ἐποικισμὸν τῶν γεωργῶν προσφύγων...

... Αἱ παλαιαὶ καὶ οἱ νεοπαγεῖς γεωργικαὶ ἐκμεταλλεύσεις ἀντιμετώπιζον πλῆθος ἐπειγόντων καὶ δυσχερῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα προέκυπτον ἐκ τοῦ μικροῦ κλήρου, τοῦ ἀτελοῦς ἐφοδιασμοῦ, τῆς χαμηλῆς τεχνικῆς καταρτίσεως καὶ τέλος τῆς ἐλλείψεως πραγματικῆς ὀργανώσεως εἰς τὴν ὕπαιθρον καὶ τὸ χωριό...».

2. Φύσις καὶ σκοποὶ τῆς Α.Τ.Ε.

Ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ συστατικοῦ αὐτῆς νόμου ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα χαρακτηρίζεται ὡς αὐτόνομος ὀργανισμὸς κοινωφελοῦς χαρακτῆρος. Συνεπῶς αὕτη δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ μετόχους καὶ μετοχικὸν κεφάλαιον καὶ κατὰ βάσιν δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν πραγματοποίησιν κέρδους, γεγονὸς τὸ ὁποῖον τὴν διαστέλλει σαφῶς ἀπὸ τὰς ἑτέρας Τραπέζας καὶ τὴν καθιστᾶ πλέον προσιτὴν εἰς τὴν ἀγροτικὴν τάξιν. Αὕτη τιθεμένη εἰς θέσιν διαρκοῦς ἐπαφῆς καὶ συνεργασίας μετὰ τῶν γεωργικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ κράτους καὶ ἀσκοῦσα τὴν ἀγροτικὴν πίστιν, καθιερώθη ὡς ὁ ἄμεσος βοηθὸς τούτου διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ γεωργικοῦ κρατικοῦ προγράμματος χαρασσομένου ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας.

Οἱ ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ ἱδρυτικοῦ νόμου προκύπτοντες σκοποὶ τῆς Τραπέζης εἶναι οἱ ἑξῆς:

α) Ἡ ἄσκησις τῆς ἀγροτικῆς πίστεως[2] ὑφ' ὅλας αὐτῆς τὰς μορφάς.

β) Ἡ παροχὴ δανείων κ υ ρ ί ω ς εἰς τοὺς γεωργικοὺς συνεταιρισμοὺς καὶ εἰς μὴ συνεταιρισμένους ἀγρότας.

γ) Ἡ διὰ μέσου τῶν προμηθευτικῶν συνεταιρισμῶν χορήγησις[3] χρησίμων εἰς τὴν γεωργίαν εἰδῶν.

δ) Ἡ παροχὴ διευκολύνσεων πρὸς τὰς συνεταιρικὰς ὀργανώσεις, ὅπως προβαίνουν εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἀποθήκευσιν, ἐπεξεργασίαν καὶ πώλησιν τῶν γεωργικῶν προϊόντων εἰς τὰς ἀγορὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ.

ε) Ἡ ἐνίσχυσις τῆς διαδόσεως τελειοτέρων μεθόδων καλλιεργείας διὰ τῆς παροχῆς ὁδηγιῶν καὶ τῶν ἀπαιτουμένων μέσων πρὸς ἐκτέλεσιν τούτων, ὡς καὶ ἡ τόνωσις τῆς ἀσφαλίσεως τῆς παραγωγῆς

στ) Ἡ συστηματοποίησις τῆς ἐμπορικῆς προσφορᾶς καὶ διαπραγματεύσεως[4] τῶν γεωργικῶν προϊόντων ὡς καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν μέχρι τῶν ἀγορῶν[5] καταναλώσεως.

Οἱ σκοποὶ οὗτοι τῆς Τραπέζης ἀπέβλεψαν εἰς τὴν προστασίαν τῆς τιμῆς τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, διότι τόσον ἡ ἔλλειψις τυποποιήσεως[6], ὅσον καὶ ἡ

διαμεσολάβησις παρενθέτων προσώπων κατὰ τὴν διάθεσιν τῶν γεωργικῶν προϊόντων, ἐπέδρα εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος.

Οὕτω κατὰ μίαν δειγματοληπτικὴν ἔρευναν διεξαχθεῖσαν μετά τινα ἔτη ὑπὸ τῆς ἰδίας Τραπέζης, ἀπέδειξεν ὅτι ἐπὶ 100 μονάδων πληρωθείσης τιμῆς δι' ἕκαστον ἐκ τῶν κάτωθι προϊόντων, αἱ ἐπὶ μέρους εἰσπράξεις κατενεμήθησαν ὡς ἑξῆς[7], μεταξὺ τοῦ παραγωγοῦ, τῶν λοιπῶν διαμέσων προσώπων καὶ τῶν δαπανῶν μεταφορᾶς (ἑκατοστιαίως).

	Λεμόνια	Πορτοκάλια	Πεπόνια	Ροδάκινα	Σουλτανίνα	Τομάτες
Παραγωγός	61,9	57,8	37,9	34,2	50,-	34,1
Μεσίτης	4,7	2,-	1,4	0,7	1,7	2,3
Φορτωτικά & Μεταφορικά	5,9	8,6	6,9	10,9	4,-	7,8
Λοιπαί δαπάναι	3,6	5,1	3,2	6,2	2,7	6,9
Χονδρέμπορος & Λιανοπωλητής	23,9	26,5	50,6	48,-	41,6	48,9

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι ὁ παραγωγὸς εἰσέπραττεν τὸ 35 - 61ο/ο τῆς τιμῆς τοῦ ἑτοίμου προϊόντος, χωρὶς νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ λοιπαὶ δαπάναι παραγωγῆς, ἀποσβέσεως κλπ. γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐσήμαινεν ὅτι συμπιέζετο αἰσθητῶς τὸ γεωργικὸν εἰσόδημα ἐκ τῆς παρεμβολῆς τῶν διαμέσων προσώπων.

Ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀμβλυνσιν τῆς ἀσκουμένης ταύτης συμπιέσεως ἀπέβλεψεν καὶ ἡ ἀγροτικὴ Τράπεζα διὰ τῆς ὡς ἄνω ἐπιδιώξεώς της.

ζ) Ἡ τόνωσις[8] τοῦ συνεργατικοῦ πνεύματος διὰ τῆς προπαγάνδας καὶ διαπαιδαγωγήσεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ὡς καὶ ἡ ἄσκησις ἐλέγχου καὶ ἐποπτείας ἐπὶ τῶν συνεταιρισμῶν.

3. Εἶδος τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγουμένων δανείων.

Τὰ ὑπὸ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης χορηγούμενα δάνεια συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 7 τοῦ ἱδρυτικοῦ αὐτῆς νόμου, εἶναι ἰδίᾳ τὰ ἑξῆς:

α) Δάνεια διὰ τὴν τέχουσαν καλλιέργειαν, διαρκείας μέχρις ἑνὸς ἔτους (βραχυπρόθεσμα).

β) Δάνεια συμπληρώσεως τῶν ἐφοδίων τῆς γεωργικῆς ἐπιχειρήσεως, διαρκείας μέχρι πέντε ἐτῶν, (μεσοπρόθεσμα).

γ) Δάνεια μονίμων ἐγκαταστάσεων καὶ βελτιώσεων, διαρκείας μέχρις εἴκοσι ἐτῶν, (μακροπρόθεσμα).

4. Ἀρχικὰ κεφάλαια τῆς Α.Τ.Ε.

Τὰ ἀρχικὰ κεφάλαια τῆς ἀγροτικῆς Τραπέζης, ὡς ταῦτα ἀναφέρονται

εἰς τὸ ἄρθρον 3 τοῦ ἱδρυτικοῦ αὐτῆς νόμου προῆλθον ἐκ: α) Προικοδοτήσεως τοῦ κράτους, β) Δανείων καὶ πιστώσεων, γ) Καταθέσεων ἐν γένει καὶ δ) τῶν ἐτησίων καθαρῶν κερδῶν ἀναγομένων εἰς τὸν σχηματισμὸν ἀποθεματικοῦ. Μεταξὺ τῶν κονδυλίων τῶν κρατικῶν προικοδοτήσεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ ἄρθρον 4 τοῦ ὡς ἄνω νόμου, σημειώνομεν τὰ ποσὰ τὰ παρεχόμενα ὑπὸ τοῦ κράτους πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως, τὰ μὴ διατιθέμενα ἔσοδα τῆς Ἐπιτροπῆς ἀποκαταστάσεως προσφύγων, ὡς καὶ τὰ κεφάλαια τῶν λειτουργουσῶν τότε καὶ συγχονευθεισῶν μετὰ τῆς Α.Τ.Ε. Δημοσίων Γεωργικῶν Τραπεζῶν[9] Μακεδονίας, Θράκης, Ἠπείρου, Νήσων Αἰγαίου καὶ τοῦ Κοινωφελοῦς Ταμείου Κρήτης. Τὸ σύνολον τῶν ἀρχικῶν τούτων κεφαλαίων τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης ἀνῆλθεν [10] εἰς 1.470.000.000 δραχ., ὡς τοῦτο προκύπτει[11] ἐκ τοῦ ἰσολογισμοῦ τῆς Τραπέζης τοῦ ἔτους 1930.

5. Ὡς πρὸς τὸ ὕψος τῶν πάσης φύσεως καταθέσεων παρὰ τῇ Ἀγροτικῇ Τραπέζῃ, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1930—1939, τοῦτο ἐμφανίζεται οὕτω, εἰς ἑκατομμύρια δρχ.:

Ἔτη	ποσὸν	Ἔτη	ποσὸν
1930	221,4	1935	962,3
1931	333,5	1936	1.390,6
1932	316,9	1937	2.014,4
1933	551,6	1938	2.661,0
1934	784,6	1939	2.942,6

Ἐκ τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων προκύπτει ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν καταθετῶν τόσον τῶν μεμονωμένων ἀγροτῶν ὅσον καὶ τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν καὶ ἑνώσεων αὐτῶν ηὐξήθη αἰσθητῶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930—1939.

Οὕτω τὸ σύνολον τῶν ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν καταθέται παρὰ τῇ Τραπέζῃ, ἐνῷ τὸ 1934 ἀνήρχετο εἰς 6.123 κατὰ τὸ 1939 ἀνῆλθεν εἰς 19.222 καὶ τὸ σύνολον τῶν συνεταιρισμῶν καὶ ἑνώσεων τούτων ἀπὸ 3.375 τὸ ἔτος 1934. ηὐξήθη, ἀνελθὸν εἰς 5.436.

6. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι: α) τὸ σύνολον τῶν πάσης φύσεως καταθέσεων παρὰ τῇ Α.Τ.Ε. κατὰ τὴν δεκαετίαν 1930—1939 δεκατριπλασιάσθη, β) ὁ ἀριθμὸς τῶν καταθετῶν μεμονωμένων ἀγροτῶν ὑπερετριπλασιάσθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1934—1939 καὶ γ) ὁ ἀριθμὸς τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν καὶ ἑνώσεων τούτων κατὰ τὴν αὐτὴν ἑξαετίαν ηὐξήθη κατὰ 50ο/ο.

Ἡ προϊοῦσα αὕτη αὔξησις τῶν καταθέσεων καὶ τῶν καταθετῶν ὑπεδήλου ὅτι ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς κατανοήσας τὴν σημασίαν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἀνδρώσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης διὰ τὴν ἐν γένει ἀνάπτυξιν τῆς καθ'

ὅλου ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἐπεδίωξεν τὴν ἐνίσχυσίν της, ἵνα αὕτη ἀνταποκριθῇ πληρέστερον εἰς τὸ ἔργον της.

Πέραν τούτου, ἐκ τῆς προϊούσης αὐξήσεως τοῦ ποσοῦ τῶν καταθέσεων παρὰ τῇ Τραπέζῃ, συνάγεται ὅτι ἰσχυροποιουμένων τῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τῶν Ἑνώσεών των ἡ ἀγροτικὴ τάξις μετεῖχεν εἰς τὸ σύνολον τῶν καταθέσεων διὰ διαρκῶς αὐξανομένων χρηματικῶν ποσῶν.

7. Χορηγηθέντα δάνεια ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ἐπὶ πλασματικῷ, κοινῷ καὶ γεωργικῷ ἐνεχύρῳ πρὸς συνεταιρισμένους καὶ μεμονωμένους παραγωγούς[12].

Ἔτη	Πρός μεμονωμένους		Πρός συν/σμένους		Σ ύ ν ο λ ο ν	
	Λαβόντες	ποσόν εἰς δρχ.	Λαβόντες	ποσόν εἰς χιλ.	Λαβόντες	ποσόν εἰς χιλ.
1930	16.994	107.086	41.017	284.521	58.011	391.607
1931	20.803	90.974	70.157	294.624	90.960	385.598
1932	13.830	61.432	35.904	208.197	49.784	269.629
1933	19.582	131.619	38.990	322.222	58.572	453.841
1934	19.945	125.686	28.473	870.444	48.418	996.130
1935	31.894	255.905	35.696	470.158	67.590	726.063
1936	56.901	527.993	50.270	697.597	107.171	1225.590
1937	57.867	597.414	48.120	1188.973	105.987	1786.351
1938	52.330	471.653	42.064	1064.668	94.394	1536.321
1939	52.903	425.795	42.987	1248.848	95.890	1674.643
1940[2]	-	1.417.500	-	1724.600	-	3142.100

Ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ προηγουμένου πίνακος προκύπτει ὅτι, κατὰ τὴν δεκαετίαν ταύτην: α) Οἱ μεμονωμένοι ἀγρόται, οἱ ὁποῖοι δανειοδοτήθησαν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., ὑπερετριπλασιάσθησαν· β) Τὸ εἰς αὐτοὺς χορηγηθὲν ποσὸν σχεδὸν ἐδεκατετραπλασιάσθη· γ) Ἐνῷ ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐδανειοδοτήθησαν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. εἶναι μικρότερος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεμονωμένων, ἐν τούτοις αἱ πρὸς αὐτοὺς χορηγήσεις εἶναι αἰσθητῶς ὑψηλότεραι ὑπερβαίνουσαι τὸ διπλάσιον κατὰ τὴν τριετίαν 1937—1939, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὑποδηλοῖ τὴν μεγαλυτέραν σημασίαν, ἣν ἀπέδιδεν ἡ Α.Τ.Ε. διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ συνεταιρικοῦ ἔργου· δ) Τὸ πρὸς τοὺς συνεταιρισμένους ἀγρότας χορηγηθὲν ποσόν, ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ὑπερεξαπλασιάσθη καὶ ε) Τὸ συνολικὸν ποσὸν τὸ ὑπὸ τῆς Τραπέζης διατεθὲν εἰς τοὺς μεμονωμένους καὶ εἰς τοὺς συνεταιρισμένους ἀγρότας ὀκταπλασιάσθη.

Ἡ προσπάθεια τῆς Τραπέζης κατέτεινεν εἰς τὴν διὰ μέσου τῶν συνεται-

2. Ἴδε Α. Κλήμη, «Ἀγροτικὴ Οἰκονομία», σελ. 70.

ρισμῶν δανειοδότησιν τῶν ἀγροτῶν, διότι τὸ κόστος δανειοδοτήσεως τοῦ μεμονωμένου ἀγρότου, ἦτο κατὰ μέσον ὅρον διπλάσιον τοῦ κόστους τῶν δανείων τὰ ὁποῖα ἐπραγματοποιοῦντο διὰ μέσου τῶν συνεταιρισμῶν[13].

8. Τὰ πρὸς τοὺς συνεταιρισμοὺς καλλιεργητικὰ καὶ ἐπ' ἐνεχύρῳ δάνεια τῆς Α.Τ.Ε. παρουσιάζουν τὴν ἑξῆς πορείαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1933—1939 (εἰς ἀριθμὸν δανείων).

Ἔτος	Καλλιεργητικαὶ χορηγήσεις		Δάνεια ἐπ' ἐνεχύρῳ	
	Συνεταιρισμοί	Ἀριθμὸς συνεταίρων	Συνεταιρισμοί	Ἀριθμὸς συνεταίρων
1933	2.916	129.139	784	38.990
1934	2.912	133.147	607	38.473
1935	3.012	145.903	958	35.696
1936	3.348	168.793	1.140	50.270
1937	3.702	193.748	1.337	48.120
1938	3.980	193.579	1.340	42.064
1939	4.178	210.944	1.307	42.987

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι: α) τόσον ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμῶν ὅσον καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἱκανοποίουν τὰ εἰς καφάλαια ἀνάγκας των μέσῳ τῆς Α.Τ.Ε., ἔβαινε διαρκῶς αὐξανόμενος καὶ β) ηὐξήθησαν αἱ πιστωτικαὶ ἐργασίαι τῶν συνεταιρισμῶν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δὲν ὠφέλησεν μόνον τὸν αγροτικὸν πληθυσμόν, ἀλλὰ συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγῆς διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν χορηγηθέντων κεφαλαίων πρὸς παραγωγικοὺς σκοπούς.

Λήγοντος τοῦ ἔτους 1939 αἱ εἰς δρχ. καλλιεργητικαὶ χορηγήσεις καὶ τὰ δάνεια ἐπ' ἐνεχύρῳ πρὸς τοὺς συνεταιρισμοὺς ἀνῆλθον εἰς 1.299.813.000 δρχ. καὶ 1.248.847.000 ἀντιστοίχως.

9. Συνολικὸν ποσὸν χορηγηθέντων δανείων μέσης καὶ μακρᾶς διαρκείας ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. κατὰ τὸ δεκαετὲς διάστημα λειτουργίας της, 1930—1939.

Ἔτη	Χορηγηθέν ποσόν εἰς δρχ.
1930	17.176.000
1931	35.837.000
1932	20.850.000
1933	26.656.000
1934	47.684.000
1935	80.126.000
1936	147.754.000
1937	315.269.000
1938	416.381.000
1939	417.893.000
Σύνολον	1.525.694.000

Ἐκ τοῦ ὡς ἄνω πίνακος συνάγεται ὅτι ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω δεκαετίας τὸ χορηγηθὲν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ποσὸν διὰ δάνεια μέσης καὶ μακρᾶς διαρκείας πρὸς τὴν γεωργίαν ηὐξήθη κατὰ 24,5 φοράς.

Ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου διετέθησαν: α) διὰ γεωργικὰς μηχανὰς καὶ ἐργαλεῖα δρχ. 118.365.000, β) διὰ ἔργα ἀρδεύσεων δραχμαὶ 134.885.000 καὶ γ) διὰ ἀποστραγγίσεις καὶ διὰ ἀντιπλημμυρικὰ καὶ ἀποξηραντικὰ ἔργα δρχ. 140.035.000.

10. Μακροπρόθεσμα δάνεια χορηγηθέντα ὑπὸ τῆς Α. Τ. Ε. εἰς συνεταιρισμούς[14].

Κατὰ τὸ δεκαετὲς διάστημα 1930—1939 ἐχορηγήθησαν τὰ κάτωθι μακροπρόθεσμα δάνεια εἰς τοὺς κατ' ἐξοχὴν παραγωγικοὺς συνεταιρισμούς, ἤτοι εἰς τοὺς ἐλαιουργικούς, οἰνοποιητικοὺς καὶ γαλακτοκομικούς.

Ἔτη	Ἐλαιουργικοί Συνεταιρισμοί		Οἰνοποιητικοί Συνεταιρισμοί		Γαλακτοκομικοί Συνεταιρισμοί	
	ἀριθ. δανείων	ποσόν εἰς δρχ.	ἀριθ. δανείων	ποσόν εἰς δρχ.	ἀριθ. δανείων	ποσόν εἰς δρχ.
1930-1936	68	39.989.000	15	32.930.000	42	2.991.900
1937	35	26.880.000	5	15.860.000	1	180.000
1938	26	16.367.000	3	7.200.000	1	100.000
1939-1940	29	17.708.000	9	8.345.000	6	1.500.000
Σύνολον	158	93.944.000	32	64.335.000	50	4.771.900

11. Κατὰ τὴν αὐτὴν δεκαετίαν αἱ ἐγκριθεῖσαι αἰτήσεις δανειοδοτήσεως τῆς Α.Τ.Ε. ἀνῆλθον εἰς 896 μὲ προέχουσαν θέσιν τῶν συνεταιρικῶν ὀργανώσεων πρώτου καὶ δευτέρου βαθμοῦ, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος.

Ἐγκριθεῖσαι αἰτήσεις	Ἀριθμός	Ἐγκριθέν ποσόν εἰς δρχ.
Ὑπέρ συνεταιρικῶν ὀργανώσεων	737	271.101.000
" Δήμων	2	55.310.000
" Συνδέσμων κοινοτήτων	4	38.900.000
" Κοινοτήτων	120	93.504.000
" Ὑδραυλικῶν Ταμείων	6	111.400.000
" Ἑτέρων νομικῶν προσώπων	27	76.092.000
Σ ύ ν ο λ ο ν	896	646.307.000

12. Τὸ ποσὸν τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθέντων δανείων τρεχούσης καλλιεργείας πρὸς τοὺς μεμονωμένους καὶ συνεταιρισμένους ἀγρότας κατὰ τὴν δεκαετίαν 1930—1939 ἔχει ὡς κάτωθι:

Ἔτη	Πρὸς μεμονωμένους		Πρὸς συν/σμένους		Σ ύ ν ο λ ο ν	
	Ἀριθμός λαβόντων	ποσόν εἰς χιλ. δρχ.	Ἀριθμός λαβόντων	ποσόν εἰς χιλ. δρχ.	Ἀριθμός λαβόντων	ποσόν εἰς χιλ. δρχ.
1930	85.955	259.443	200.538	638.055	286.493	397,498
1931	138.089	322,431	207.835	609.896	345.924	932.327
1932	102.671	316.247	145.452	519.160	248.123	835.407
1933	108.951	314.202	129.139	568.908	238.090	883.110
1934	108.814	347.939	133.147	540.183	241.961	888,122
1935	139.448	464,905	135.903	645.292	275.351	1110.834
1936	180.772	628.555	168.893	882.905	349.665	1511.460
1937	197.472	767.371	193.748	1003.922	391.220	1771.293
1938	203.930	889.675	193.579	1166.363	397.509	2056.043
1939	213.720	924.143	210.944	1299.813	424.664	2223.956

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω δεκαετίας:

α) Ὁ ἀριθμὸς μὲν τῶν ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἔλαβον δάνεια τρεχούσης καλλιεργείας ηὐξήθη κατὰ 2 1/2 φοράς, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, ἐνῷ τὸ εἰς τούτους χορηγηθὲν ποσὸν ὑπὸ τῆς Τραπέζης ὑπερετριπλασιάσθη, γεγονὸς τὸ

ὁποῖον συνετέλεσε εἰς τὴν μείωσιν[15] τῶν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν, δεδομένου ὅτι οἱ ἀγρόται ἠδύναντο ἀπ' εὐθείας νὰ δανεισοδοτηθοῦν ὑπ' αὐτῆς.

β) Μολονότι ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, εἰς οὓς ἐχορηγήθησαν δάνεια, ηὐξήθη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1930 κατὰ τὸ 1/20, κατὰ τὸ ἔτος 1939, τὸ ὕψος τοῦ εἰς τούτους χορηγηθέντος ποσοῦ ὑπερεδιπλασιάσθη, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὑποδηλοῖ τὴν αὔξησιν τοῦ ποσοῦ τοῦ χορηγηθέντος εἰς ἕκαστον συνεταιρισμένον ἀγρότην.

13. Κατὰ τὴν δεκαετίαν 1930—1940 αἱ πάσης φύσεως χορηγήσεις τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τοὺς ἀγρότας ἔχουν οὕτως[16] εἰς ἑκατομμύρια δρχ.:

Ἔτος	ποσόν	Ἑκατοστιαία ἀναλογία λήψεως δανείων	
		Ὑπὸ μεμονωμένων	Ὑπὸ συνεταιρισμένων
1930	1.306	28,40	70,90
1931	1.354	32,05	67,04
1932	1.126	34,25	64,73
1933	1.364	33,70	65,61
1934	1.932	25,80	73,49
1935	1.917	40,36	58,60
1936	2.885	42,57	49,55
1937	3.873	37,66	40,58
1938	4.009	37,23	41,70
1939	4.316	34,58	42,02
1940	4.197	33,77	41,09

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι αἱ πάσης φύσεως χορηγήσεις τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τοὺς ἀγρότας ηὐξήθησαν ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω δεκαετίας κατὰ 321ο/ο, αἱ δὲ χορηγήσεις πρὸς τοὺς μεμονωμένους ἐσημείωσαν αὔξησιν κατὰ 5ο/ο, ἐνῷ αἱ πρὸς τοὺς συνεταιρισμένους χορηγήσεις ἐμειώθησαν κατὰ 29ο/ο. Παρὰ τὴν φαινομενικήν, ὅμως, μείωσιν τῶν πρὸς τοὺς συνεταιρισμένους χορηγήσεων τῆς Α.Τ.Ε. οὗτοι ἔλαβον τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν ἐξ αὐτῶν. Τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τῆς κατ' ἔτος συγκρίσεως τῆς ἑκατοστιαίας ἀναλογίας λήψεως καὶ ἐκ τοῦ γενικοῦ μέσου ὅρου τῶν ἐτῶν, ὁ ὁποῖος ἐνῷ διὰ τοὺς μεμονωμένους ἀνέρχεται εἰς ποσοστὸν 34,5ο/ο τοῦ συνόλου, εἰς τοὺς συνεταιρισμένους τοῦτο φθάνει τὸ 56,8ο/ο, ἤτοι ὑπερβαίνει κατὰ 22,3ο/ο τὸ ποσοστὸν λήψεως τῶν μεμονωμένων.

Κρίσεις τινὲς περὶ τῆς Α.Τ.Ε. καὶ τοῦ ἔργου της

1. Εἶναι γεγονὸς ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως, ὅτι ἡ Α.Τ.Ε. ἐπλήρωσε ἓν μέγα κενὸν εἰς τὸν χῶρον τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας. Δυνάμεθα νὰ διακινδυνεύσωμεν τὴν ἄποψιν ὅτι, μὴ ὑπαρχούσης τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης, ἡ ἑλληνικὴ γεωργικὴ συνεταιρικὴ κίνησις θὰ ἐστερεῖτο ἑνὸς πολυτίμου ἐπιτελικοῦ καθοδηγητικοῦ ὀργάνου, πέραν τῆς στερήσεως τῶν ἀναγκαιοτάτων κεφαλαίων διὰ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν ταύτης. Ἡ διαρκὴς καὶ ἄμεσος καὶ μετὰ στοργικοῦ ἐνδιαφέροντος παρακολούθησις τῶν προβλημάτων τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν εἰδικώτερον ἐκ μέρους τῆς Τραπέζης, ὡς καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς χορήγησις σημαντικωτάτων πιστώσεων, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐδραίωσιν τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως καὶ σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου, εἰς τὸν ὀρθώτερον καὶ ἐπωφελέστερον προσανατολισμὸν ταύτης.

2. Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἀγορεύων[17] εἰς τὴν Βουλήν, ὡς Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ἐπὶ τοῦ σχεδίου νόμου πρὸς ἵδρυσιν[18] τῆς Α.Τ.Ε., κατέλεγε: «Πιστεύω ὅτι ὁ Ἕλλην γεωργὸς δύναται νὰ χαιρετίσῃ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης ὡς ἕνα μεγάλον σταθμὸν τῆς γεωργικῆς μας προόδου».

Ὑπεραισιοδοξῶν δὲ ὁ Ε. Βενιζέλος τῆς ψηφίσεως τοῦ σχεδίου νόμου ἐτόνιζεν: «... ὅλοι γνωρίζομεν ὅτι, ἐνῷ διὰ τὰς ἄλλας παραγωγικὰς πηγὰς ἐδημιουργήθησαν ἀπὸ ἑκατονταετίας πολλαὶ Τράπεζαι... μόνον διὰ τὴν γεωργίαν... δὲν ἐλήφθη καμμία ριζικὴ πρόνοια ἕως τώρα...».

3. Δύο ἔτη ἐνωρίτερον, ὁ πρωτοπόρος τῆς γεωργικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως Σ. Ἰασεμίδης τασσόμενος ὑπὲρ τῆς συστάσεως Ἀγροτικῆς Τραπέζης ἔγραφε[19]: «Ἡ σύστασις τῆς Γεωργικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀναμφισβητήτως τὸ σημαντικώτερον γεγονὸς ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς γεωργίας καὶ τῆς οἰκονομίας τῆς Χώρας...».

4. Ὁ Λ. Κλήμης, ἀναφερόμενος εἰς τὸ ἔργον τῆς Α.Τ.Ε. γράφει[20]: «Ἡ Α.Τ.Ε. προσέφερεν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὴν προσπάθειαν διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καὶ ἡ διαρκὴς καὶ στενὴ συνεργασία της μετὰ τοῦ Κράτους καὶ τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων ηὔξησεν ἀκόμη περισσότερον τὸ ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν της...»[21].

5. Ὁ Δ. Στεφανίδης, ἀναφερόμενος εἰς τὰς ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθείσας καλλιεργητικὰς πιστώσεις, γράφει: «... ἐκ παραλλήλου ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ συσάχθεια τοῦ 1937, ἡ ἐντεῦθεν βελτίωσις τῆς οἰκονομικῆς θέσεως τῶν ἀγροτῶν καὶ ἡ ἀναμφισβήτητος ἔκτοτε αὔξησις τοῦ μέσου γεωργικοῦ εἰσοδήματος παρεῖχον εἰς τὴν τράπεζαν τὴν εὐκαιρίαν ὅπως ἐπιδιώξῃ καὶ ἐπιτύχῃ ποιὰν τινα οἰκονομικὴν χειραφέτησιν τῶν κατ' ἰδίαν

ἀγροτικῶν οἰκονομιῶν καὶ ἰδίως τὴν χειραφέτησίν των ἀπὸ τὰς περιφήμους καλλιεργητικὰς χορηγήσεις, ποὺ κατήντησαν τακτικὸν πλέον συμπλήρωμα τοῦ ἀτομικοῦ γεωργικοῦ εἰσοδήματος»[22].

Ἐνταῦθα ὅμως λεκτέα τὰ ἑξῆς: Εἴδομεν ἀνωτέρω τὴν μεγίστην ἔλλειψιν χρήματος παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ, ὅστις πολλάκις δὲν ἠδύνατο νὰ καλύψῃ διὰ τῶν ἐκ τῆς παραγωγῆς εἰσοδημάτων του, οὐδ' αὐτὰς τὰς στοιχειώδεις[23], [24], [25] δαπάνας συντηρήσεώς του. Συνεπῶς, ἡ παραγνώρισις τῆς τοιαύτης καταστάσεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀγνοηθῇ ἐκ μέρους τῆς Α.Τ.Ε., ἥτις ἐν συνειδήσει τοῦ γεγονότος προέβαινε εἰς τὴν χορήγησιν τοιούτων πιστώσεων. Ἄλλωστε, ἡ ἐν λόγῳ κρίσις ἐγράφη ἐν ἔτει 1947, δηλαδὴ εἰς μίαν περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ἤρχετο παρ' ἡμῖν ἡ ἐθνικὴ ἀνασυγκρότησις καὶ ἡ ἑλληνικὴ γεωργία ἐτέλει ὑπὸ τὸ κράτος τῶν προσφάτων, ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς, μεγίστων ζημιῶν.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ γενομένου λόγου περὶ τῆς διαγραφῆς τῶν ἀγροτικῶν χρεῶν δέον νὰ εἴπωμεν ἐν παρόδῳ ἐνταῦθα τὰ ἑξῆς: Διὰ τοῦ Α.Ν. 637/1937 «περὶ ρυθμίσεως χρεῶν», ἀπεσβέσθησαν[26] ἀγροτικὰ χρέη συνολικοῦ ποσοῦ, 7,2 δίς, ἀφορῶντα 650.000 ἀγρότας, ἤτοι τὰ 68,4ο/ο τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων. Σημειωτέον ἐπίσης ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὸ ἔτος λήψεως τοῦ ὡς ἄνω μέτρου (1937), ἐπὶ συνόλου 953.637 γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων, ἐβαρύνοντο δι' ἀγροτικῶν χρεῶν, αἱ 643.616, διὰ ποσοῦ 9 δισεκατομμυρίων. Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων εἰς τὸν χῶρον τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, ἡ Α.Τ.Ε. δὲν ἠδύνατο νὰ μὴν χορηγῇ σημαντικώτατα ποσὰ πρὸς τοὺς Ἕλληνας γεωργούς, ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν καλλεργητικῶν δανείων.

Παράγραφος δωδεκάτη

Νομοθετικά τινα μέτρα ληφθέντα ὑπὲρ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Α.Τ.Ε. μέχρι τοῦ ἔτους 1940

Μεταξὺ τῶν μέτρων τῆς εἰδικῆς συνεταιριστικῆς νομοθεσίας, κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον σημειοῦμεν:

α) Τὴν διὰ τοῦ νόμου 4639/1930 «περὶ ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν ἐγγείων βελτιώσεων» σύστασιν[27] τούτων ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου. Οἱ διὰ τοῦ νόμου τούτου ταχθέντες σκοποὶ ἦσαν: ἡ ἀποξήρανσις, ἀποστράγγισις ὑγρῶν ἐδαφῶν ἢ ἑλωδῶν ἐκτάσεων· ἡ διευθέτησις τῶν χειμάρρων· ἡ διοχέτευσις καὶ ἐκμετάλλευσις ρεόντων ἢ ὑπογείων ὑδάτων κλπ.[28], [29].

Τὸ Κράτος ἤχθη εἰς τὴν θέσπισιν τοῦ ἀναγκαστικοῦ τούτου μέτρου, διότι ὡς ἐν τῇ αἰτιολογικῇ ἐκθέσει τοῦ νόμου ἀνεφέρετο: «Ἐπαγειλημμέναι ἀπό-

πειραι πρὸς ἵδρυσιν συνεταιρισμῶν ἐγγείων βελτιώσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσχυούσης νομοθεσίας «περὶ συνεταιρισμῶν» ἀπέτυχον λόγῳ τῆς φύσεως τῶν συνεταρισμῶν τούτων».

Ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ ὡς ἄνω νόμου μέχρι τοῦ ἔτους 1934 οἱ συσταθέντες συνεταιρισμοὶ ἐγγείων βελτιώσεων ἀνῆλθον εἰς 34.

6) Τὸν νόμον 4878/1931 «περὶ Ἑνώσεως Κιτροπαραγωγῶν Κρήτης», διὰ τοῦ ὁποίου κατέστη ὑποχρεωτικὴ ἡ συμμετοχὴ τῶν κιτροπαραγωγῶν ἢ καλλιεργητῶν εἰς τοὺς «Συνδέσμους κιτροπαραγωγῶν»[30].

Ἡ σύστασις τῶν Ἑνώσεων τούτων εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν αὔξησιν τῶν ἐξαγωγῶν τοῦ προϊόντος καὶ τὴν ἐπίτευξιν ὑψηλοτέρων εἰσοδημάτων ὑπὲρ τῶν παραγωγῶν ἐκ τῆς πραγματοποιηθείσης ὑψηλοτέρας μέσης τιμῆς. Οὕτω κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 1931—1935 ἡ προκύψασα ἐπὶ πλέον διαφορὰ ὑπὲρ τῶν κιτροπαραγωγῶν ἀνῆλθε εἰς 30 ἑκατομμύρια δραχμάς. Τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὴν ἐκ μέρους τῆς Ἑνώσεως πραγματοποιηθεῖσαν βελτίωσιν τοῦ προϊόντος εἰς ἅπαντα τὰ στάδια, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐδραίωσεν[31] τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν καταναλωτῶν πρὸς τὴν Ἕνωσιν.

Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ βελτίωσις τῶν εἰσοδημάτων[32] τῶν κιτροπαραγωγῶν ὥστε οὗτοι νὰ χαρακτηρίζουν τὸν ἱδρυτικὸν νόμον τῆς Ἑνώσεως ὡς «Σωτήριον»[33], ἐνῷ ἐκ παραλλήλου οἱ θιγόμενοι ἐξωσυνεταιρικοὶ παράγοντες ἐπολέμουν[34] παντοιοτρόπως τὴν Ἕνωσιν.

γ) Τὸν νόμον 5220/1931 «περὶ ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν Χαλκίδος»[35]. Κύριος σκοπὸς τῶν ἀμπελουργικῶν τούτων συνεταιρισμῶν ἦτο ἡ ὑποστήριξις τῶν τιμῶν τοῦ γλεύκους καὶ τοῦ οἴνου, διὰ τῆς ἱδρύσεως συνεταιρικῶν οἰνοποιείων καὶ δεξαμενῶν, πρὸς συγκέντρωσιν τοῦ γλεύκους τῶν συνεταίρων.

δ) Τὸν νόμον 5845/1933 «περὶ ὀργανώσεως ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν Ἀττικοβοιωτίας καὶ ὀργανισμοῦ[36] προστασίας Ἀττικοβοιωτίας». Σκοπὸς τῶν συνεταιρισμῶν τούτων ἦτο ἡ προστασία τοῦ γλεύκους καὶ ἡ προαγωγὴ τῆς ἐμπορίας καὶ καταναλώσεως τοῦ οἴνου καὶ ἐν γένει ἡ λῆψις παντὸς μέτρου πρὸς προστασίαν τῶν ἀμπελουργῶν[37, 38, 39, 40].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Πρώτην Ἐγκύκλιον Ἀγροτικῆς Τραπέζης πρὸς τοὺς ἀγρότας τῆς χώρας εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1929, τεῦχ. 9—10, σελ. 183.
2. Ὁ Γ. Κυριακὸς εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν ὑποβληθεῖσαν ἔκθεσιν κατὰ τὸ ἔτος 1933 ἔγραφεν: «Τὰ κεφάλαια ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἀγροτῶν εἶναι ἐλάχιστα ἢ ὅλως μηδαμινά, ἡ μεγάλη δὲ πλειονότης αὐτῶν στένει ὑπὸ τὸ βάρος, καταθλιπτικῶν χρεῶν. Διὰ τοῦτο, οὐ μόνον πᾶσα ἔγγειος βελτίωσις ἀποβαίνει ἀδύνατος, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐνδεικνυομένη ἐντατικωτέρα τῆς γῆς ἐκμετάλλευσις καταδείκνυται εἰς τὸ μέγα πλεῖστον τῶν ἀγροικιῶν τῶν βορείων ἰδίως ἐπαρχιῶν ἀνεπίτευκτος ἄνευ ἀνακουφίσεως καὶ σοβαρᾶς καὶ μεθοδικῆς ἐνισχύσεως αὐτῶν». Ἴδε ἔνθ' ἀν., σελ. 12.
3. Ἡ ἐκ μέρους τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης εἰσαγωγὴ καὶ προμήθεια γεωργικῶν εἰδῶν εἰς τοὺς ἀγρότας, προεκάλεσεν τὰς διαμαρτυρίας τοῦ ἐμπορικοῦ κόσμου τῆς χώρας, ὁ ὁποῖος ἐζήτει εἰς τὰ Συνέδριά του, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸ ἐν Πειραιεῖ, κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ ἔτους 1936 συνελθὸν Συνέδριον, τὴν ἄρσιν τῶν ὑπὲρ τῆς Α. Τ.Ε. ὑφισταμένων ἀτελειῶν ἐπὶ τῶν εἰσαγωμένων παρ' αὐτῆς γεωργικῶν εἰδῶν καὶ προϊόντων. Κατὰ τῆς θέσεως ταύτης τῶν ἐμπόρων ἐτάχθησαν καὶ ἡ Α.Τ.Ε. καὶ ἡ Πανελλήνιος Συνομοσπονδία τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἡ ὁποία εἰς σχετικὸν τηλεγράφημά της ἐδήλου μεταξὺ ἄλλων, ὅτι οἱ ἀγρόται «...εἶναι ἀκλονήτως διατεθειμένοι ἐφαρμόζοντες ἀναγνωρισμένας ἁπανταχοῦ ἀρχὰς συνεργατισμοῦ ἐπιδιώξουν δι' ἀμέσου καὶ στενῆς συνεργασίας μετὰ Τραπέζης νὰ εὑρύνουν κύκλον συνεταιριστικῶν προμηθειῶν καὶ πωλήσεων, ἵνα ἔργον των ἀποβῇ ἐπωφελέστερον εἰς πτωχοὺς γεωργούς...». Ἴδε σχετικῶς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1936, τεῦχ. 3, σελ. 58.
4. Ὁ σκοπὸς οὗτος τῆς Τραπέζης εἶχεν τεθῇ διότι ἔκτοτε εἶχεν ἀναγνωρισθῇ ὅτι ἡ τοιαύτη δυνατότης τῶν γεωργῶν διηυκολύνετο διὰ τῶν συνεταιρισμῶν οἱ ὁποῖοι «...ἔδωσαν τὴν δυνατότητα εἰς τοὺς γεωργοὺς νὰ διαπραγματεύωνται ὑπὸ καλυτέρους ὅρους μὲ τοὺς ἀγοραστὰς τῶν προϊόντων των... καὶ ἡ παρουσία των εἰς τὴν ἀγορὰν ἤρκει διὰ τὴν προστασίαν τῶν γεωργῶν ἐκ τῶν ἐκμεταλλεύσεων παντὸς εἴδους...». Ἴδε Ἔκδοσιν Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος, ἔνθ' ἀν., σελ. 339.
5. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐμπειρογνωμόνων τῆς Ε.Ο.Κ. ἔνθ' ἀν., σελ. 370, καταλήγουσα γράφει εἰς τὰ συμπεράσματά της ὅτι «...ὁ θεσμὸς τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν ἀσκεῖ ὡς παράγων τάξεως θετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν διαφόρων ἀγορῶν...».
6. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Γεωργικὴ Οἰκονομική, σελ. 128.
7. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Γεωργικὴ Οἰκονομική, σελ. 128—129.
8. Ἀναφερόμενος εἰς τὴν δρᾶσιν τῆς Τραπέζης ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ Θ. Τζωρτζάκης ἔγραφεν: «Ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα ἀπέβη ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της ὁ ἰσχυρότερος καὶ σταθερότερος συντελεστὴς πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσιν τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως...». Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, «Οἱ Συνεταιρισμοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα», σελ. 321.

9. Νομοθετικὴ ἀναδιάρθρωσις τῆς λειτουργίας τῶν Τραπεζῶν τούτων, ἐγένετο διὰ τοῦ ἀπὸ 28.9.1925 Ν.Δ.
10. Ὁ Ξ. Ζολώτας ἔνθ' ἀν., σελ. 176, ἀναβιβάζει τὸ ἀρχικὸν κεφάλαιον εἰς 1.950. 000.000. Ὁ Μ. Ἀλιβιζάτος εἰς 811 ἑκ. Ἴδε Ἡ Γεωργικὴ Ἑλλὰς κλπ., σελ. 78. Ὁ Θ. Τζωρτζάκης εἰς 1 δὶς 413 ἑκ. Ἴδε οἱ Συνεταιρισμοὶ στὴν Ἑλλάδα σελ. 239 καὶ ὁ Ε. Παπαγεωργίου εἰς 1 1/2 δίς. Ἴδε Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 203.
11. Ἴδε ὁ «Συνεταιριστής», ἔτους 1934, τεῦχ. 3, σελ. 41.
12. Ἴδε τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1930—1939 σελ. 109, ἔκδ. Α.Τ.Ε.
13. Ἴδε εἰσήγησιν Μ. Γερακάρη εἰς Γ' Πανελλήνιον Συνέδριον τῆς Συνομοσπονδίας Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν (17.4.1937), εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1937, τεῦχ. 6—7, σελ. 93.
14. Ἴδε τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας, (1930—1939), σελ. 86.
15. Ἴδε σχετικὴν Μελέτην Τ. Φαρμάκη εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1935, τεῦχ. 1, σελ. 32.
16 Ἴδε Α. Κλήμη, «Ἀγροτικὴ Οἰκονομία», σελ. 78.
17. Ἴδε τὴν ἀγόρευσιν τοῦ Ε. Βενιζέλου, κατὰ τὴν 3ην Ἰουνίου 1929, εἰς Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Πίστις, σελ. 104 ἑπ. καὶ ἰδίᾳ σελ. 122.
18. Πλείονα περὶ τῶν προηγηθέντων προσπαθειῶν καὶ τῶν γενομένων συζητήσεων μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων καὶ τοῦ τύπου τῆς χώρας πρὸς ἵδρυσιν Ἀγροτικῆς Τραπέζης, ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Πίστις, σελ. 55—98.
19. Ἴδε ἀρθρογραφία Σ. Ἰασεμίδου, εἰς ἐφημερίδα «Ἐλεύθερον Βῆμα» τῆς 8-9/12. 1927.
20. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 86.
21. Ἀναλυτικὴν παράθεσιν κατ' εἶδος καὶ κατ' ἔτος τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθεισῶν πιστώσεων, ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 70—71.
22. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ ἀγροτικὴ πίστις κλπ., σελ. 33.
23. Ἴδε ὑπολογισμοὺς ἐθνικοῦ εἰσοδήματος παρ' ἡμῖν διὰ τὸ ἔτος 1940, ὑπὸ Κ. Βαρβαρέσου εἰς Α. Σμπαρούνη, σελ. 129.
24. Ἴδε τὸ μέσον ἀγροτικὸν εἰσόδημα ἐν Ἑλλάδι, διὰ τὸ ἔτος 1936, εἰς Χ. Εὐελπίδη, Ἡ Γεωργία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 27.
25. Ἴδε Α. Ἀγγελοπούλου, Τὸ οἰκονομικὸ Πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, σελ. 8 ἑπ.
26. Ἴδε Μ. Ἀλιβιζάτου, Ἡ Γεωργικὴ Ἑλλὰς καὶ ἡ ἐξέλιξίς της, σελ. 61.
27. Κατὰ τὸ ἄρθρον 3 τοῦ νόμου ἐπετρέπετο ἡ σύστασις τοιούτων ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν, διὰ τῆς συγκαταθέσεως τῶν δύο πέμπτων τῶν ἐνδιαφερομένων ἰδιοκητῶν.
28. Ἴδε ἄρθρον 1 τοῦ νόμου.
29. Διὰ τῶν ἄρθρων 63—65 τοῦ νόμου τούτου προεβλέφθη εἰσφορὰ τοῦ Δημοσίου εἰς τούτους ἄνευ ἐπιστροφῆς ἢ ὑπὸ τύπον δανείων, ἐπὶ ἐλαχίστῳ τόκῳ, ὡς καὶ φορολογικαὶ καὶ δασμολογικαὶ ἀπαλλαγαὶ ἐπὶ τῶν εἰσαγωμένων παρ' αὐτῶν ἐργαλείων διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων.
30. Οἱ Σύνδεσμοι οὗτοι ἀπελάμβανον πάντων τῶν προνομίων τῶν δυνάμει τοῦ νόμου 602 συσταθέντων συνεταιρισμῶν (ἄρθρον 1), τὰ μέλη τούτων εἶχον τὴν ὑποχρέωσιν (ἄρθρ. 7) νὰ παραδίδουν ὁλόκληρον τὴν ἐτησίαν παραγωγὴν αὐτῶν εἰς τοὺς Συνδέσμους εἰς τοὺς ὁποίους ὑπήγοντο.
31. Ἴδε Ἔκθεσιν Ἐμπορικοῦ ἀκολούθου τῆς ἐν Λονδίνῳ Ἑλληνικῆς Πρεσβείας ἀπὸ 7.10.1935 εἰς περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1937, τεῦχ. 1-2, σελ. 23.

32. Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ συμβάλλουν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν διαθέσεως τῶν ἀγροτῶν διὰ τῆς πραγματοποιουμένης αὐξήσεως τῶν εἰσοδημάτων των ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐμπειρογνωμόνων τῆς Ε.Ο.Κ. Ἴδε ἔνθ' ἀν., σελ. 371.

33. Οὕτω ἡ Δ' Γενικὴ Συνέλευσις τῆς Ἑνώσεως Κιτροπαραγωγῶν συνελθοῦσα κατὰ μῆνα Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1933, εἰς τὸ ὑπ' αὐτῆς ἐγκριθὲν ψήφισμα ἐτόνιζεν: «Τετάρτη γενικὴ συνέλευσις κιτροπαραγωγῶν Κρήτης ἀντιπροσωπεύουσα ἑπτακισχιλίους παραγωγούς... θεωρεῖ ὑποχρέωσίν της νὰ εὐχαριστήσῃ Σεβαστὴν Κυβέρνησιν διὰ ψηφισθέντα σωτήριον νόμον 4878 καὶ νὰ γνωρίσῃ ὑμῖν ὅτι παρουσιαζομένη ἀντίδρασις κατὰ Ἑνώσεως δὲν προέρχεται ἀπὸ τὰς τάξεις της, ἀλλὰ ἀπὸ ἄτομα ὧν τὰ συμφέροντα ἐθίγησαν...». Ἴδε Ψήφισμα εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1933, τεῦχ. 4ον, σελ. 58.

34. Ὁ πόλεμος οὗτος κατὰ τῆς Ἑνώσεως προήρχετο ἐκ τῶν θιγομένων ἐμπόρων τοῦ προϊόντος, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐν Ρεθύμνῳ συνελθόντος Β' Παγκρητίου Γεωργοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου, κατὰ μῆνα Ἰούλιον 1934, τὸ ὁποῖον μεταξὺ τῶν διαπιστώσεών του ἀνέφερεν ὅτι «...β) ἦτο κακόβουλος καὶ συκοφαντικὴ ἡ γινομένη κατὰ τῆς Ἑνώσεως Κιτροπαραγωγῶν Κρήτης ἐκστρατεία ὑπὸ ὁμάδος, εὐτυχῶς, ἐλαχίστων ἐμπόρων...». Ἴδε Πρακτικὰ Συνεδρίου εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1934, τεῦχ. 7—8, σελ. 119.

35. Πρὸ τῆς συστάσεως τούτων ἐλειτούργει ἐν Χαλκίδι ὁ οἰνοποιητικὸς συνεταιρισμὸς ἀμπελοκτημόνων περιλαμβάνων 320 μέλη.

36. Μέλη τοῦ «Ὀργανισμοῦ Προστασίας Ἀμπελουργῶν Ἀττικοβοιωτίας» ἦσαν οἱ ἱδρυόμενοι ἀναγκαστικοὶ συνεταιρισμοὶ (ἄρθρον 11).

37. Ἴδε ἄρθρον 3 τοῦ νόμου.

38. Οἱ παραγωγοὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ παραδίδουν εἰς τὸν Συνεταιρισμὸν ποσοστὸν 5—20ο/ο τῆς παραγομένης ὑπ' αὐτῶν ποσότητος γλεύκους.

39. Οἱ συνεταιρισμοὶ οὗτοι ὡς καὶ ὁ «Ὀργανισμὸς Προστασίας» ἐτύγχανον δασμολογικῶν ἀπαλλαγῶν ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν εἰσαγομένων ἐργαλείων καὶ μηχανημάτων (ἄρθρον 17).

40. Διὰ τοῦ τροποποιητικοῦ νόμου 6084/1933, ἕκαστος συνεταῖρος ὑπεχρεοῦτο νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν συνεταιρισμὸν μέχρι 400 ὀκάδας γλεύκους ἐκ τῆς ἐτησίας παραγωγῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ Α.Τ.Ε. ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1939

Παράγραφος δεκάτη τρίτη

Ὁ κατ' ἔτος ὑφιστάμενος ἀριθμὸς Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν

1. Ἐκ τοῦ κάτωθι πίνακος προκύπτει ὁ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930—1939 ὑφιστάμενος ἀριθμὸς Συνεταιρισμῶν.

Ἔτος	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Ἀριθμὸς ἱδρυομένων	5186	5754	5800	5805	6026	6278	6482	6270	-	-	6704
Αὔξησις		568	46	5	221	252	204	-212	-	-	434

Ἤτοι, κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, ηὐξήθησαν κατὰ 1.518 ἢ ἄλλως, κατὰ 28,5ο/ο. Ἡ παρατηρουμένη μικρὰ ἀριθμητικὴ αὔξησις, ἰδίᾳ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη λειτουργίας τῆς Α.Τ.Ε. (1931, 1932), ὠφείλετο εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς καταβληθείσας προσπαθείας, διὰ τὴν σύστασιν βιωσίμων συνεταιρισμῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἵδρυσις θὰ ὑπηγορεύετο ἐκ τῆς συνδρομῆς τῶν ἀπαραιτήτων προϋποθέσεων καὶ δὲν θὰ ἐστηρίζετο ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὰς προθέσεις τῶν συνεταιριζομένων ἀγροτῶν.

Παρατηρητέον ἐνταῦθα, ὅτι ἡ Α.Τ.Ε. τοὺς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἱδρυθέντας συνεταιρισμούς, ἀναβιβάζει[1] εἰς 3.360.

2. Πρὸς παρακολούθησιν τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1930—1939, προβαίνομεν εἰς τὴν παράθεσιν τῶν κάτωθι πινάκων, ἐξ ὧν προκύπτει ἡ κατὰ Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα συνεταιρικὴ κίνησις.

Α) Ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατὰ Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα λήγοντος τοῦ ἔτους 1933. (Βλ. Πίνακα σελ. 468).

Ἐνταῦθα ὅμως δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι, τόσον οἱ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὑφιστάμενοι συνεταιρισμοί, ὅσον καὶ οἱ κατὰ τὰ προηγηθέντα ἔτη τοιοῦτοι, δὲν

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Είδος Συνεταιρισμών					Σύνολον κατά περιφέρειαν
	πιστωτ.	προμηθ.	πωλήσ.	παραγ.	διάφοροι	
Πελοπόννησος	882	90	234	38	74	1.318
Στερεά Ἑλλάς	545	33	55	54	298	985
Εὔβοια	40	3	8	20	45	116
Θεσσαλία	425	2	21	24	39	511
Ἑπτάνησα	114	5	32	34	1	186
Κυκλάδες	55	-	4	11	-	70
Ἤπειρος	239	3	2	10	20	274
Κεντ. - Δυτ. Μακεδονία	1.060	5	25	10	31	1.131
Ἀνατολική Μακεδονία	428	2	8	2	15	455
Δυτική Θράκη	294	1	2	1	14	312
Κρήτη	288	21	54	142	1	506
Νῆσοι Αἰγαίου	96	3	3	42	18	162
Σύνολον Ἑλλάδος	4.466	168	448	388	556	6.026

ἐλειτούργησαν ἅπαντες, ἀλλὰ σημαντικὸν ποσοστὸν τούτων κυμαινόμενον ἀπὸ 13ο/ο - 51ο/ο ἠδράνουν παντελῶς.

Οὕτω, κατὰ τὸ ἔτος 1933 τὸ ποσοστὸν ἀδρανείας τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, καθ' ἅπασαν τὴν χώραν, ἦτο τὸ ἑξῆς[2]. (Παραλείπονται οἱ δεκαδικοὶ ἀριθμοί).

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Ποσοστὸν ἀδρανούντων ἐπὶ τοῖς %
Πελοπόννησος	36 %
Στερεὰ Ἑλλάς	51 %
Θεσσαλία	28 %
Κυκλάδες	46 %
Ἤπειρος	30 %
Κεντρικὴ & Δυτικὴ Μακεδονία	24 %
Ἀνατολικὴ Μακεδονία	22 %
Κρήτη	29 %
Δυτικὴ Θράκη	13 %
Νῆσοι Αἰγαίου	16 %
Νῆσοι Ἰονίου	15 %

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ποσοστὸν ἀδρανείας τῶν Συνεταιρισμῶν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν Στερεάν, τὴν Πελοπόννησον, τὰς Κυκλάδας, τὴν Ἤπειρον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Κρήτην ἦτο ὑψηλότατον, κυμαινόμενον μεταξὺ τοῦ 28ο/ο - 51ο/ο ἢ ἄλλως κατὰ μέσον ὅρον τοῦτο ἀνήρχετο εἰς 29ο/ο περίπου καθ' ἅπασαν τὴν χώραν. Πέραν τῆς λειτουργικῆς ταύτης ἀδυναμίας τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν, ἑτέρα ἀδυναμία ταύτης ἦτο ἡ μικρὰ ἀριθμητικὴ δύναμις τῶν συνεταιρισμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ποσοστὸν 41ο/ο εἶχεν ἀπὸ 21 - 50 μέλη, 7,5ο/ο εἶχεν δύναμιν μέχρι 20 μελῶν, ποσοστὸν 21,90ο/ο εἶχε δύναμιν 51 - 100 μελῶν, 10,82ο/ο ἠρίθμει 101 - 300 μέλη καὶ τέλος 0,55ο/ο τῶν συνεταιρισμῶν εἶχον ἰσχυρὰν ἀριθμητικὴν δύναμιν ἄνω τῶν 300 μελῶν.

Τὴν μικρὰν ταύτην ἀριθμητικὴν δύναμιν τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐπεδίωξεν τὸ Κράτος νὰ ἐνδυναμώσῃ, διότι, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὰ ὑπὸ τοῦ Β. Σιμωνίδου παρασχεθέντα στοιχεῖα[3], ἐπὶ ὑφισταμένων 6.000 περίπου συνεταιρισμῶν κατὰ τὸ ἔτος 1933 ἦσαν ἐγγεγραμμένα 300.000 μέλη, ἤτοι ἀνελόγουν 60 μέλη εἰς ἕκαστον συνεταιρισμόν.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ ἀγρόται σπασμωδικῶς πως ἐνεργοῦντες προέβαινον εἰς τὴν ἀθρόαν σύστασιν συνεταιρισμῶν, πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἰδίων ἀναγκῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ περιεχομένου, κατακερματίζοντες τὰς ἐλαχίστας δυνάμεις τὰς ὁποίας διέθετον, τόσον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν διατιθεμένων μέσων, ὅσον καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ ἀνθρωπίνου δυναμικοῦ, τοῦ δυναμένου νὰ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν καὶ διεκπεραίωσιν τῶν συνεταιρικῶν ἐργασιῶν. Ἡ διαπίστωσις αὕτη δὲν ἀλλοιοῦται αἰσθητῶς, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὰ παρεχόμενα στοιχεῖα[4], βάσει τῶν ὁποίων ἡ μέση ἀναλογία ἑκάστου συνεταιρισμοῦ καὶ μελῶν, ἀνήρχετο διὰ τὸ ἔτος 1934 εἰς 65,4 καὶ διὰ τὰ ἔτη 1935 καὶ 1936 εἰς 64,7.

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα δὲν συμφωνοῦν ἀπολύτως μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς παρεχομένους ὑπὸ ἑτέρων πηγῶν[5] κατὰ τὰς ὁποίας οἱ καθ' ἅπασαν τὴν χώραν λειτουργοῦντες συνεταιρισμοὶ ἀνήρχοντο ὡς κάτωθι κατὰ κατηγορίας, τὸ ἔτος 1933.

Κατηγορίαι συνεταιρισμῶν	Ἀριθμὸς συν/μῶν	Ἀριθμὸς μελῶν
Πιστωτικοί	3.150	208.516
Προμηθευτικοί	19	1.621
Πωλήσεως	272	16.517
Παραγωγικοί	169	13.251
Διάφοροι	128	20.730
Σύνολον Ἑλλάδος	3.738	260.635

Ἤτοι, ἐκ τῶν στοιχείων τούτων προκύπτει ὅτι οἱ λειτουργοῦντες συνεταιρισμοὶ κατὰ τὸ ἔτος 1933 ἦσαν ἰσχυρότεροι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀναλογούντων μελῶν δι' ἕκαστον συνεταιρισμόν, τῆς μέσης ἀναλογίας ἀνερχομένης εἰς 69,73 μέλη. Συνεπῶς καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα βελτιώνουν ἐλαφρῶς τὴν κατάστασιν τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως τῶν Συνεταιρισμῶν πλὴν ὅμως δὲν ἀλλοιώνουν τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα.

Τῶν πραγμάτων οὕτως ἐχόντων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως τῶν συνεταιρισμῶν, δὲν πρέπει νὰ παραλειφθῇ ἡ ὑπογράμμισις, ὅτι ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔτος 1928 οὗτοι παρουσίασαν ἀριθμητικὴν αὔξησιν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, (1933) κυμαινομένην μεταξὺ 20ο/ο - 30ο/ο, δεδομένου ὅτι, ὡς εἴδομεν, κατὰ τὸ ἔτος 1928, ἡ μέση ἀριθμητικὴ δύναμις ἑκάστου συνεταιρισμοῦ ἀνήρχετο εἰς 40 - 50 μέλη. Ἡ ἐπελθοῦσα αὕτη βελτίωσις προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ κατωτέρω παρατιθεμένου πίνακος, βάσει στοιχείων τῆς γεωργικῆς ἀπογραφῆς[6] τοῦ ἔτους 1929 καὶ ἑτέρων πηγῶν[7], ἐξ οὗ ἐμφαίνηται ὁ συγκριτικὸς ἀριθμὸς τῶν λειτουργησάντων συνεταιρισμῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων καὶ τῶν ἀγροτικῶν ἐπιχειρημάτιῶν κατὰ τὸ ἔτος 1933, εἰς τὰ διάφορα γεωγραφικὰ διαμερίσματα τῆς χώρας, ὡς καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τούτων.

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Λειτουργοῦντες Συνεταιρισμοί	Δηλώσαντες ὡς καλλιεργηταί	Ἀναλογία δηλωσάντων ὡς καλλιεργητῶν κατὰ λειτουργοῦντα Συν/σμόν	Σύνολον μελῶν λειτουργούντων Συν/μῶν	Ἀναλογία μελῶν κατὰ λειτουργοῦντα Συν/σμόν
Δυτική Θράκη	249	48.338	194	18.845	76
Μακεδονία	1.228	210.299	171	87.946	147
Ἤπειρος	191	61.445	321	13.650	71
Θεσσαλία	363	76.443	210	24.405	67
Στερεά	513	143.590	280	44.178	86
Ἰόνιοι Νῆσοι	114	38.191	335	8.398	74
Πελοπόννησος	758	197.543	261	32.791	43
Κρήτη Κυκλάδες Νῆσοι Αἰγαίου	335	87.954	262	22.192	66
Δωδεκάνησος	174	89.564	514	13.662	147
Σύνολον Ἑλλάδος	3.925	953.367	243	266.067	68

Β) Ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατὰ περιφερείας λήγοντος τοῦ ἔτους 1936 (ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων μελῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνήρχετο εἰς 270.000).

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Είδος Συνεταιρισμῶν πιστωτ.	προμηθ.	πωλησ.	παραγ.	Διάφοροι	Σύνολον κατά περιφέρειαν
Πελοπόννησος	855	76	267	53	90	1341
Στερεά Ἑλλάς	541	36	63	59	327	1026
Εὔβοια	46	3	9	24	53	135
Θεσσαλία	462	3	22	25	74	586
Ἑπτάνησα	149	5	32	27	1	214
Κυκλάδες	52	-	3	12	-	67
Ἤπειρος	256	3	2	15	24	300
Κεντρική-Δυτ. Μακεδονία	955	3	21	14	- 66	1059
Ἀνατολική Μακεδονία	401	2	8	2	25	438
Δυτική Θράκη	292	1	2	5	24	324
Κρήτη	301	21	57	185	1	565
Νῆσοι Αἰγαίου	91	3	4	93	24	215
Σύνολον Ἑλλάδος	4401	156	490	514	709	6270

Ἐνταῦθα, ὡς πρὸς τὴν λειτουργίαν τῶν ὑφισταμένων συνεταιρισμῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, δέον νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ κατὰ περιφέρειαν λειτουργήσαντες συνεταιρισμοὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔτος 1933 ἐνεφάνισαν μικρὰς αὐξομειώσεις[8].

Οὕτως, ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[9] προκύπτει συγκριτικῶς ἡ κατὰ νόμιον ὕπαρξις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συνεταιρισμῶν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν πράγματι λειτουργούντων ἐξ αὐτῶν κατὰ τὰ ἔτη 1933, 1936, εἰς τὰ διάφορα γεωγραφικὰ διαμερίσματα τῆς χώρας.

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	1933			1936		
	Ὑφιστάμενοι	Λειτουργοῦντες	Ποσοστὸν λειτουρ. γούντων ἐπὶ τοῖς %	Ὑφιστάμενοι	Λειτουργ. καὶ ὑπὸ ὀργάνωσιν	Ποσοστὸν λειτουρ. γησάντων ἐπὶ τοῖς %
Δυτική Θράκη	287	249	87	305	256	83
Ἀνατολική Μακεδονία	476	368	77	457	358	78
Κεντρική Μακεδονία	-	-	-	759	571	75
Δυτική Μακεδονία	1142	860	75	321	243	76
Ἤπειρος	273	191	70	312	181	58
Θεσσαλία	506	363	71	553	351	63
Στερεὰ Ἑλλάς	1059	513	48	1116	488	44
Νῆσοι Ἰόνιοι	135	114	84	158	134	85
Πελοπόννησος	1196	758	63	1234	837	68
Κρήτη	472	335	71	508	377	74
Νῆσοι Αἰγαίου	164	137	83	192	138	72
Κυκλάδες	69	37	54	45	33	73
Σύνολον Ἑλλάδος	5779	3925	68%	5960	3967	66%

Γ) Ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατὰ περιφερείας λήγοντος τοῦ ἔτους 1939[10]. (Ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων μελῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνήρχετο εἰς 405.000).

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Είδος Συνεταιρισμῶν: πιστωτ.	Προμηθ.	πωλησ.	παραγ.	Διάφοροι	Σύνολον κατά περιφέρειαν
Πελοπόννησος	863	68	317	123	101	1742
Στερεά Ἑλλάς	498	29	56	132	256	971
Εὔβοια	55	3	10	35	51	154
Θεσσαλία	492	3	25	51	70	641
Ἑπτάνησα	171	3	29	31	4	238
Κυκλάδες	47	-	2	13	-	62
Ἤπειρος	325	3	6	29	32	395
Κεντρ.-Δυτ. Μακεδονία	988	3	23	74	62	1150
Ἀνατολική Μακεδονία	395	2	10	12	28	447
Δυτική Θράκη	300	-	3	25	28	356
Κρήτη	327	16	43	204	2	592
Νῆσοι Αἰγαίου	113	3	7	118	12	253
Σύνολον Ἑλλάδος	4547	133	531	847	649	6704

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα εἶναι ἡ διαρκῶς αὔξουσα συμμετοχὴ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν συνεταιρικὴν κίνησιν. Οὕτω βάσει τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1929 ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἀνῆρχετο εἰς 6.204.000, ἐκ τῶν ὁποίων 3.568.000 ἀνῆκον εἰς τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμόν. Κατὰ τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρεχόμενα στοιχεῖα ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν κατὰ τὸ ἔτος 1939 ἀνήρχετο εἰς 405.000. Ἐὰν εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον προστεθῇ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν οἰκογενειακῶν μελῶν τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, ἀνερχόμενος κατὰ μέσον ὅρον εἰς 4 μέλη κατὰ οἰκογένειαν, ἕπεται ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ὁ ἀριθμὸς τῶν προσώπων τῶν συνδεομένων μὲ τὴν γεωργικὴν συνεταιρικὴν κίνησιν ἀνήρχετο εἰς 1.800.000 ἄτομα, ἤτοι εἰς τὸ 1/2 περίπου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας.

Παράγραφος δεκάτη τετάρτη

Εἰδικώτερα συμπεράσματα ἐκ τῆς πορείας ἱδρύσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης Ἑλλάδος μέχρι τοῦ ἔτους 1939.

1. Συνοψίζοντες τὴν προηγηθεῖσαν συνεταιρικὴν κίνησιν παρ' ἡμῖν μετα-

ξὺ τῶν ἐτῶν 1930 - 1939, διαπιστοῦμεν τὴν κάτωθι σύνθεσιν τῶν ἱδρυθέντων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, κατ' ἔτος.

Ἔτη	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον Ἑλλάδος κατ' ἔτος
	πιστωτ.	προμηθ.	πωλησ.	Παραγ.	Διάφοροι	
1930	4351	188	430	280	505	5754
1931	4393	176	422	300	509	5800
1932	4378	169	434	286	538	5805
1933	4466	168	448	388	556	6026
1934	4529	168	470	479	632	6278
1935	4609	169	502	503	699	6482
1936	4401	156	490	514	709	6270
1939	4547	133	531	847	649	6704

2. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι ἡ κατ' ἔτος ἑκατοστιαία σύνθεσις τῶν Γεωργικῶν Συναιτερισμῶν ὑπῆρξεν ἡ ἑξῆς:

Ἔτη	Εἶδος Συνεταιρισμῶν				
	πιστωτ.	προμηθ.	πωλησ.	παραγωγ.	Διάφοροι
1930	75,62	3,27	7,47	4,87	8,78
1931	75,74	3,03	7,28	5,17	8,78
1932	75,42	2,91	7,48	4,93	9,27
1933	74,11	2,79	7,43	6,44	9,23
1934	72,14	2,68	7,49	7,63	10,07
1935	71,10	2,61	7,74	7,76	10,78
1936	70,19	2,49	7,81	8,20	11,31
1939	67,83	1,98	7,92	12,63	9,68

3. Συνεπῶς, συμφώνως πρὸς τοὺς ἡμετέρους ὑπολογισμούς, βάσει τῶν ἀνωτέρω στοιχείων, συνάγεται ὅτι: α) ἡ μείωσις τῶν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν, κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, ἀνέρχεται[11] εἰς 7,60ο/ο. β) Οἱ συνεταιρισμοὶ πωλήσεως ἐκυμάνθησαν εἰς τὰ αὐτὰ ἐπίπεδα, ἐνῶ οἱ «διάφοροι» ἐσημείωσαν ἀσήμαντον αὔξησιν 1ο/ο περίπου. γ) Οἱ παραγωγικοὶ ἐσημείωσαν αὔξη-

σιν κατὰ 7,76ο/, ἐνῷ οἱ προμηθευτικοὶ ἐμειώθησαν κατὰ 1,30ο/ο, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν ὅτι οἱ ἀγρόται ἠρκοῦντο εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρεχόμενα εἰς τούτους γεωργικὰ ἐφόδια καὶ συνεπῶς δὲν ἐδείκνυον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μέσῳ τῶν προμηθευτικῶν συνεταιρισμῶν προμήθειαν τούτων. δ) Ὁ ἐτήσιος μέσος ὅρος μειώσεως τῶν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν ἀνῆλθεν, κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα, εἰς 1ο/ο περίπου, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δηλοῖ ὅτι παρὰ τὰς προσπαθείας τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης καὶ τοῦ Κράτους, οἱ ἀγρόται παρέμειναν προσκολλημένοι εἰς τοὺς πιστωτικοὺς συνεταιρισμούς, μὴ δυνάμενοι ἴσως νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν σπουδαιότητα καὶ τῶν λοιπῶν εἰδῶν τῶν συνεταιρισμῶν διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν προϊόντων των καὶ τὴν σύνολον βελτίωσιν τῆς θέσεώς των. Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ποσοστοῦ τῶν ἀδρανούντων συνεταιρισμῶν, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ ἔτος 1933 ἦτο τὸ ἑξῆς[12] διὰ τὰ ἐπὶ μέρους εἴδη τῶν συνεταιρισμῶν καθ' ἅπασαν τὴν χώραν.

Προμηθευτικοὶ 82,7ο/ο, Διάφοροι 67,1ο/ο, Πωλήσεως 34,2ο/ο, Παραγωγικοὶ 29,4ο/ο καὶ Πιστωτικοὶ 26,4ο/ο. Ἄρα καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου συνάγεται ὅτι ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς ἐδείκνυε μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν, ἔναντι παντὸς ἑτέρου εἴδους συνεταιρισμοῦ, παρὰ τὰς ἐκ μέρους τῆς Α.Τ.Ε. καταβληθείσας προσπαθείας, πρὸς ἄρσιν τοῦ φαινομένου τούτου.

Χαρακτηριστικῶς, ὁ Μ. Ἀλιβιζᾶτος γράφει ἐν προκειμένῳ: «Ἰδιαιτέρα προσοχὴ καὶ προσπάθεια κατεβλήθη ἐκ μέρους τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης κατὰ τὴν ἐξεταζομένην περίοδον, διὰ τὴν προώθησιν τῶν Παραγωγικῶν Συνεταιρισμῶν τῶν ὁποίων ἡ ἀνάγκη καθίσταται ὁσημέραι περισσότερον αἰσθητή, διότι δι' αὐτῶν ὄχι μόνον ἐπιτυγχάνεται ἡ εὐχερεστέρα διάδοσις εἰς τὴν ὕπαιθρον καλυτέρων μεθόδων παραγωγῆς τῶν γεωργικῶν προϊόντων, ἀλλὰ καὶ ἡ βελτιωμένη ἐπεξεργασία καὶ ἡ τυποποίησις τῶν παραγομένων εἰδῶν, ἥτις συντελεῖ εἰς τὴν εὐκολωτέραν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνωτέρας τιμὰς διάθεσιν τούτων, πρᾶγμα ὅπερ συμβάλλει εἰς τὴν ἐξύψωσιν τοῦ οἰκονομικοῦ ἐπιπέδου τῶν παραγωγῶν. Πλὴν τούτου οἱ Παραγωγικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἔχουν ἀμεσωτέραν καὶ οὐσιαστικωτέραν ἠθικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μελῶν αὐτῶν, διότι ἡ μεταξύ των συνεργασία καθίσταται περισσότερον πραγματικὴ καὶ διαρκεστέρας μορφῆς, ἀπὸ ἀπόψεως δὲ μορφωτικῆς ἀποτελοῦν πραγματικὰ σχολεῖα οἰκονομικῆς καὶ τεχνικῆς διαπαιδαγωγήσεως τῶν μελῶν των...»[13].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΜΠΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1930—1939), σελ. 165.
2. Ἴδε Εἰσηγητικὴν Ἔκθεσιν ἐπὶ τοῦ Α.Ν. «περὶ κεντρικῆς ὀργανώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος» τῆς 22.2.1938 εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1938, τεῦχος 4—5 σελ. 50—52.
3. Ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1935, τεῦχος Α, σελ. 16.
4. Ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1938, τεῦχος 4—5, σελ. 73.
5. Ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1936, τεῦχος 9, σελ. 158.
6. Ἴδε Γεωργικὴ Ἀπογραφὴ τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1929, σελ. ιδ', πίνακα Β, τοῦ τόμου ἀπογραφῆς Κρήτης κλπ.
7. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία σελ. 91.
8. Κατὰ τὸ ἔτος 1936 διελύθησαν 505 συνεταιρισμοὶ οἱ ὁποῖοι δὲν παρουσιάζον ἰσχυρὰν βιωσιμότητα.
9. Ἴδε Α. Κλήμη, ἔνθ' ἀν., σελ. 90.
10. Δακτυλογραφημένη Ἔκθεσις τῆς Α.Τ.Ε. τοῦ ἔτους 1940 «περὶ τῶν πεπραγμένων τῆς δεκαετίας» ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν κατὰ τὸ ἔτος 1939 εἰς 6.731.
11. Ἡ Α.Τ.Ε., ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἀναβιβάζει τὴν μείωσιν τούτων εἰς 18,71ο/ο. Ἴδε τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας, σελ. 165.
12. Ἴδε Εἰσηγητικὴν Ἔκθεσιν ἐπὶ τοῦ Α.Ν. «περὶ κεντρικῆς ὀργανώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος» τῆς 22.2.1938 εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1938, τεῦχος 4—5, σελ. 50—52.
13. Ἴδε Μ. Ἀλιβιζάτου, Κράτος καὶ Γεωργικὴ Πολιτική, σελ. 629.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΕΝΩΣΕΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ Α.Τ.Ε. ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΝΩΣΕΩΝ

Παράγραφος δεκάτη πέμπτη

Ἡ σύστασις Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1930 μέχρι τοῦ ἔτους 1937

1. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1930 μέχρι τοῦ ἔτους 1936 εἶχον συσταθῆ καθ' ἅπασαν τὴν χώραν 36 Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸ ἔτος 1937 ἀνῆλθον εἰς 96, συνυπολογιζομένων καὶ τῶν μέχρι τοῦ ἔτους 1929 ἱδρυθέντων. Ἐκ τῶν 96 τούτων Ἑνώσεων ἠδράνουν παντελῶς αἱ 12. Ἡ κατὰ Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα κατανομὴ τῶν Ἑνώσεων τούτων, λήγοντος τοῦ ἔτους 1934, ἦτο ἡ ἑξῆς[1]: Πελοπόννησος 22, Στερεὰ Ἑλλὰς 10, Θεσσαλία 9, Ἤπειρος 5, Δυτικὴ Θράκη 4, Κυκλάδες 4, Νῆσοι Αἰγαίου 3, Νῆσοι Ἰόνιοι 3, Κρήτη 14.

2 Ἡ ἀθρόα σύστασις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ Ἑνώσεων τούτων καθ' ἅπασαν τὴν χώραν, ὡδήγησεν, ὡς εἴδομεν, εἰς τὴν περαιτέρω ὀργάνωσιν τῆς γεωργικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως εἰς ἀνώτερον βαθμόν, ἤτοι εἰς Ὁμοσπονδίαν, πρὸς πληρεστέραν καὶ καθολικωτέραν ἐξυπηρέτησιν τῶν γεωργικῶν συμφερόντων. Ἡ ἀνάγκη αὕτη προέκυψε ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς ὁσημέραι συνθετωτέρας καθισταμένης γεωργικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως, ἥτις ἀπήτει ἀρτιωτέραν καὶ μεθοδικωτέραν ὀργάνωσιν τοῦ συνεταιρισμένου ἀγροτικοῦ κόσμου.

Οὕτω λοιπόν, εἰς τὴν ἐν ἔτει 1924 συσταθεῖσαν Πανελλήνιον Ὁμοσπονδίαν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν (τὸ Καταστατικὸν ταύτης, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἐνεκρίθη δυνάμει τῆς ὑπ' ἀριθ. 740/1925 ἀποφάσεως τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν), προσεχώρησαν ἐν ἔτει 1935 καὶ ἕτεραι Ἑνώσεις.

Ἐκ τῆς προσχωρήσεως ταύτης, ἐδημιουργήθη ἡ καθολικωτέρα Πανελλήνιος Συνομοσπονδία Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἧς τὸ Καταστατικὸν ἐνεκρίθη δυνάμει τῆς ὑπ' ἀριθ. 136629/12.2.1935 ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας. Αἱ τὴν νέαν ταύτην Πανελλήνιον Συνομοσπονδίαν ἀπαρτήσασαι Ἑνώσεις ἀνῆλθον εἰς 34, ἀντιπροσωπεύουσαι 1.300 Γεωργικοὺς Συνεταιρισμούς, ἡ δὲ πρώτη[2] Γενικὴ Συνέλευσις αὐτῆς ἐπραγματοποιήθη εἰς Ἀθήνας τὴν 4ην Ἀπριλίου 1935.

Ἡ προϊοῦσα ἰσχυροποίησις τῶν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1929—1939

1. Μεταξὺ τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα ὑποδηλοῦν τὴν ὁσημέραι ἐνδυνάμωσιν καὶ ἑδραίωσιν τῶν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἀναφέρομεν:

α) Τὴν αὔξησιν τῆς συμμετοχῆς τῶν συνεταιρισμῶν εἰς τὰς Ἑνώσεις. Οὕτως εἴδομεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ συνόλου τῶν Ἑνώσεων κατὰ τὸ ἔτος 1929 ἀνήρχετο εἰς 71 ἐκ τῶν ὁποίων ἐλειτούργουν 64, εἰς τὰς ὁποίας συμμετεῖχον συνεταιρισμοὶ ἀντιπροσωπεύοντες ποσοστὸν 46ο/ο τῶν ὑφισταμένων τότε συνεταιρισμῶν[3].

Κατὰ τὸ δεκαετὲς διάστημα λειτουργίας τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης, ἤτοι κατὰ τὸ ἔτος 1939, τὸ ποσοστὸν συμμετοχῆς τῶν συνεταιρισμῶν εἰς τὰς Ἑνώσεις ἀνῆλθεν εἰς 70ο/ο, δηλαδὴ παρουσίασε αὔξησιν κατὰ 24ο/ο.

β) Τὴν αὔξησιν τῶν ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν καὶ πωλήσεων τῶν Ἑνώσεων. Ἡ αὔξησις τῆς δραστηριότητος τῶν Ἑνώσεων εἰς τοὺς τομεῖς τούτους ἐμφανίζεται[4] οὕτως (εἰς ἑκατομμύρια δραχ.).

Τομεὺς δράσεως	1933	1934	1935	1936	1939
Ἀξία πωληθέντων προϊόντων	50	76	116	141	235
Ἀξία ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν	51	70	91	107	143

Ἤτοι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1933—1939 αἱ Ἑνώσεις ηὔξησαν τὰς μὲν πωλήσεις των κατὰ 470ο/ο, τὰς δὲ ἀπὸ κοινοῦ προμηθείας κατὰ 234ο/ο.

γ) Τὴν λαβοῦσαν χώραν αὔξησιν τοῦ μεγέθους τοῦ ἰσολογισμοῦ τῶν Ἑνώσεων μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1929—1939. Οὕτω, ἐνῷ ὁ ἰσολογισμὸς τῶν Ἑνώσεων ἐν ἔτει 1929 ἀνήρχετο εἰς 129 ἑκατομμύρια δραχ., κατὰ τὸ ἔτος 1939 ἀνῆλθεν εἰς 1726 ἑκατομμ. παρουσιάσας αὔξησιν κατὰ 810ο/ο.

δ) Τὴν αὔξησιν τῶν συνεταιρικῶν κεφαλαίων τῶν Ἑνώσεων, ἐμφανιζομένη οὕτω: (εἰς δραχ.).

Κίνησις Κεφαλαίων	1929	1939
Δηλωθεῖσαι μερίδες	14.178.000	44.642.000
Καταβληθεῖσαι "	8.529.000	33.039.000
Ὀφειλόμεναι "	5.649.000	11.603.000
Ἀποθεματικὰ κεφάλαια	6.947.000	51.737.000
Κέρδη μὴ διανεμηθέντα	2.935.000	13.185.000

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι αἱ μερίδες διὰ τὰς ὁποίας ἐνεγράφησαν οἱ συνεταιρισμοὶ εἰς τὰς Ἑνώσεις των ηὐξήθησαν, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, κατὰ 215ο/ο, αἱ καταβολαὶ ἔναντι τῶν δηλωθεισῶν μερίδων ηὐξήθησαν κατὰ 287ο/ο, τὰ ἀποθεματικὰ κεφάλαια τῶν Ἑνώσεων κατὰ 645ο/ο καὶ τὰ κέρδη των, ἐκ τῶν πάσης φύσεως δραστηριοτήτων των, ηὐξήθησαν κατὰ 450ο/ο.

ε) Τὴν αὔξησιν τῆς ἀξίας τῶν ἀκινήτων καὶ τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν Ἑνώσεων, ἡ ὁποία ἐνῶ τὸ ἔτος 1928 ἀνήρχετο εἰς 13 ἑκ. δραχ., τὸ ἔτος 1933[5] εἰς 14 καὶ τὸ 1936 εἰς 23, κατὰ τὸ 1939 ἔφθασεν τὰ 70 ἑκατομμύρια δραχ. δηλαδὴ ηὐξήθη κατὰ 405ο/ο.

στ) Τὴν σημειωθεῖσαν αὔξησιν τῶν καταθέσεων τῶν Ἑνώσεων παρὰ τῇ Ἀγροτικῇ Τραπέζῃ, ἥτις ἐμφανίζεται οὕτω[6] μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1933—1936 (εἰς δραχ.).

Καταθέσεις		Ποσοστὸν καταθέσεων τῶν Ἑνώσεων παρὰ τῇ Α.Τ.Ε.
1933	8.794.000	
1934	16.019.000	86,21%
1935	35.170.000	92,7%
1936	59.528.000	99,7%

Ἡ ὡς ἄνω σημειουμένη αὔξησις τῶν καταθέσεων τῶν Ἑνώσεων, σημαίνει ὅτι αὗται διαρκῶς διευρύνουσαι τὰς ἐργασίας των καὶ ἑδραιούμεναι ἐντὸς τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως, ἀπέκτων περισσότερα κεφάλαια, γεγονὸς τὸ ὁποῖον προκύπτει ἐκ τοῦ ἐπταπλασιασμοῦ τῶν καταθέσεών των, ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω τριετίας.

ζ) Τὴν λαβοῦσαν χώραν αὔξησιν[7] τῆς ἀξίας τῶν μηχανῶν, ἐγκαταστάσεων καὶ ἀκινήτων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς Ἑνώσεις, ἡ ὁποία ἐνῷ τὸ ἔτος 1933 ἀνήρχετο εἰς 14.028.000 δραχ., κατὰ τὸ 1936 ἀνῆλθεν εἰς 23.813.000, σημειώσασα αὔξησιν κατὰ 170ο/ο.

η) Τέλος, μεταξὺ τῶν στοιχείων ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ἡ αὔξουσα δραστηριότης τῶν ἐργασιῶν τῶν Ἑνώσεων, ἀναφέρομεν καὶ τὸ ὅτι κατὰ τὴν τριετίαν 1934—1936, ηὐξήθησαν αἱ καταθέσεις τῶν 49 Ἑνώσεων (μελῶν) πρὸς τὴν Πανελλήνιον Συνομοσπονδίαν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὡδήγησεν εἰς τὴν αὔξησιν τόσον τῶν καταθέσεων τῆς Π.Α. ΣΕ.ΓΕΣ πρὸς τρίτους, ὅσο καὶ εἰς τὴν ἀντίστροφον τοιαύτην.

Οὕτω, ἡ κίνησις τῶν καταθέσεων τούτων ἔχει ὡς κάτωθι[8]:

Καταθέσεις τῆς ΠΑΣΕΓΕΣ εἰς τρίτους (εἰς δραχ.)

Ἔτος 1934	10.735.000	Ἔτος 1936	22.403.000

Καταθέσεις τρίτων εἰς τὴν ΠΑΣΕΓΕΣ

Ἔτος 1934	8.518.000	Ἔτος 1936	14.882.000

Ἤτοι, ἡ προκύψασα αὔξησις τῶν καταθέσεων τῆς Πανελληνίου Ἑνώσεως πρὸς τρίτους, κατὰ τὴν ὡς ἄνω τριετίαν, ἀνῆλθεν εἰς 209ο/ο, ἐνῷ ἡ αὔξησις τῶν καταθέσεων τρίτων πρὸς τὴν αὐτὴν Ἕνωσιν ηὐξήθη κατὰ 175ο/ο.

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ προϊοῦσα αὕτη αὔξησις τῶν πάσης φύσεως κεφαλαίων τῶν Ἑνώσεων, συνεπείᾳ τῆς αὐξούσης ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητός των, δὲν ἦτο ἄσχετος πρὸς τὴν ἐν τῷ μεταξὺ λαμβάνουσαν χώραν ἰσχυροποίησιν τῆς ὅλης συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν καὶ πρὸς τὴν αὔξουσαν ἐπιχειρηματικὴν δραστηριότητά των.

Οὕτω κατὰ τὸ ἔτος 1933 τὰ πάσης φύσεως ἴδια συνεταιρικὰ κεφάλαια ἀνήρχοντο[9] εἰς 375.888.000 δραχ., διὰ τῶν ὁποίων οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἐκινητοποίουν ξένα κεφάλαια ἀνερχόμενα εἰς 2 δισεκατομμύρια καὶ 50 ἑκατομμύρια δραχμές.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ τῆς ἐκ μέρους τῶν συνεταιρισμῶν διαθέσεως ἰδίων κεφαλαίων δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ταῦτα, ἐν σχέσει πρὸς τὰ ξένα, ἐκάλυπτον ποσοστὸν 25,6ο/ο, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δὲν συνέβαινεν οὐδὲ εἰς αὐτὰς τὰς Τραπέζας, τῶν ὁποίων τὰ ἴδια κεφάλαια ἐκάλυπτον, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ποσοστὸν 18,95ο/ο τῶν ὑπ' αὐτῶν χρησιμοποιουμένων κεφαλαίων.

2. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὑποδηλοῖ ὅτι οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, ἠδυνήθησαν ἐντὸς ἐλαχίστων σχετικῶς ἐτῶν νὰ καταστοῦν ἀξιόλογοι οἰκονομικοὶ ὀργανισμοί, μὲ διαρκῶς αὔξουσαν δραστηριότητα, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ παρατιθεμένου πίνακος ἀφορῶντος τὰς προμηθευτικὰς ἐργασίας τούτων, ὡς καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐπεξεργασίαν προϊόντων, κατὰ τὴν τριετίαν 1934—1936.

Ἔτη	Ἀξία ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν		Σύνολον
	γεωργικῆς χρήσεως	οἰκιακῆς χρήσεως	εἰς δρχ.
1934	91.378.000	20.349.000	111.727.000
1935	107.989.000	30.029.000	138.018.000
1936	160.943.000	40.008.000	200.951.000

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν προκύπτει ὅτι: α) ἡ ἀξία τῆς ἀπὸ κοινοῦ προμηθείας προϊόντων γεωργικῆς χρήσεως, πραγματοποιηθείσης ὑπὸ τῶν συνεταιρισμῶν ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω τριετίας, ἐσημείωσεν αὔξησιν κατὰ 70ο/ο περίπου

καὶ β) ἡ ἀξία τῆς ἀπὸ κοινοῦ προμηθείας προϊόντων οἰκιακῆς χρήσεως ἐσημείωσεν αὔξησιν σχεδὸν 100ο/ο. Ἡ ἀλματώδης αὕτη αὔξησις τῶν προμηθευτικῶν ἐργασιῶν τῶν συνεταιρισμῶν ὠφείλετο σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τῆς ΑΤΕ ἀκολουθηθεῖσαν πολιτικήν, ἥτις ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐργασιῶν τούτων πρὸς ἀποφυγὴν ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἀγροτῶν ὑπὸ τοῦ ἐμπορίου.

Ἀνάλογον ἐξέλιξιν ἐμφανίζει καὶ ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἐπεξεργασία προϊόντων κατὰ τὴν αὐτὴν τριετίαν, ἥτις ἔχει οὕτω:

Ἔτη	Ἀξία πρώτης ὕλης εἰς δρχ.	Ποσότης παραχθέντος εἴδους εἰς ὀκάδας	Ἀπό κοινοῦ πωληθεῖσα ποσότης εἰς ὀκάδας	Ἀξία πωληθέντος προϊόντος εἰς δρχ.
1934	14.703.000	4.739.000	3.320.000	8.513.000
1935	19.700.000	5.568.000	3.008.000	11.753.000
1936	38.276.000	13.712.000	4.903.000	33.929.000

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι: α) ἡ ἀξία ἡ ἐπεξεργασθεῖσα ὑπὸ τῶν συνεταιρισμῶν ἐντὸς τῆς τριετίας ηὐξήθη κατὰ 275ο/ο περίπου, β) ἡ ποσότης, ἡ ἀπὸ κοινοῦ παραχθεῖσα ὑπὸ τῶν συνεταιρισμῶν ἐσημείωσεν αὔξησιν σχεδὸν κατὰ 300ο/ο, γ) ἡ ἀπὸ κοινοῦ πωληθεῖσα ποσότης ηὐξήθη κατὰ 50ο/ο περίπου καὶ δ) ἡ ἀξία τοῦ ὑπ' αὐτῶν πωληθέντος προϊόντος ηὐξήθη κατὰ 400ο/ο περίπου.

3. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναπτύξεως, ἀνδρώσεως καὶ ἐξαπλώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ Ἑνώσεων τούτων παρ' ἡμῖν, τόσον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀριθμοῦ τούτων, ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς συνόλου δραστηριότητός των, συνάγεται ὅτι, δὲν ἦτο ἐκτὸς τῶν πραγμάτων, ἡ ἐν ἔτει 1935 διατυπωθεῖσα ἄποψις: «...ἡ εὐημερία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἰδίως τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς προκοπῆς τοῦ Συνεργατισμοῦ...»[10], ὁ ὁποῖος σὺν τοῖς ἄλλοις ἀσκεῖ εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἠθικῆς, πνευματικῆς καὶ τεχνικῆς ἀνυψώσεως τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, ἐθίζων τοῦτον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἰδέας τοῦ κοινοῦ καλοῦ καὶ τὸν χειραφετεῖ[11] εἰς τὸ πεδίον τῆς αὐτοβοηθείας[12], τῆς αὐτενεργείας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἀποτελὼν ἅμα οὗτος ἕνα «ὀγκόλιθον κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὑγείας»[13]. Πάντα ταῦτα ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ ὑποβοηθητικὴ παρέμβασις[14] τοῦ Κράτους δὲν θὰ τείνῃ εἰς τὴν μείωσιν τῶν εὐθυνῶν τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν.

4. Ἡ ἀναμφισβήτητος αὕτη πραγματικότης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγῃ τῆς προσοχῆς τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι προσέβλεπον εἰς τοὺς Συνεταιρισμοὺς καὶ τὰς Ἑνώσεις των δι' αὐξούσης ἐμπιστοσύνης, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐξέφραζον καὶ εἰς τὰ Συνέδριά[15] των ζητοῦντες τὴν ἐνίσχυσιν τῶν συνεταιρικῶν φορέων, διότι εἶχεν ἀναγνωρισθῇ πλέον ὅτι διὰ τῶν συνεταιρικῶν

ὀργανώσεων ηὐξήθησαν τὰ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἀγροτῶν κεφάλαια, ἐπετεύχθη συστηματικωτέρα καλλιέργεια τῆς γῆς, εἰσήχθησαν ἐπιστημονικώτεροι τρόποι παραγωγῆς, κατέστη δυνατὴ ἡ μεθοδικωτέρα διάθεσις τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐπετεύχθη ἀνύψωσις τῆς πνευματικῆς καὶ ὑλικῆς ζωῆς τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ. Πέραν τούτων, κατὰ μίαν ἄποψιν[16], οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν λύσιν δύο ζωτικοτάτων προβλημάτων τῆς Ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἤτοι εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν διαρρύθμισιν τοῦ σταφιδικοῦ ζητήματος ἀφ' ἑτέρου, διὰ τῆς ἀποδόσεως τῆς διαχειρίσεως τῆς σταφίδος εἰς αὐτοὺς τούτους τοὺς παραγωγοὺς διὰ μέσου τοῦ Αὐτονόμου Σταφιδικοῦ Ὀργανισμοῦ.

Ἐνταῦθα ὅλως ἐνδεικτικῶς σημειοῦμεν ὅτι τοσοῦτον αἰσθητὴ ὑπῆρξεν ἡ παρουσία τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ὥστε ὁ τύπος τῶν Ἀθηνῶν ἔπλεξε τὸ ἐγκώμιον τῆς ἀγροτοσυνεταιρικῆς δραστηριότητος. Οὕτως, ἐξ ἀφορμῆς τῆς Γ' Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς Πανελληνίου Συνομοσπονδίας τῶν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἡ ἐφημερὶς «Ἀθηναϊκὰ Νέα», εἰς τὸ φύλλον τῆς 17.4.1937, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Οἱ γεωργικοὶ καὶ οἱ ἄλλοι συνεταιρισμοὶ κατέστησαν ἤδη ζωτικοὶ παράγοντες εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος». Ἐπίσης ἡ ἐφημερὶς «Πρωῖα» ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς αὐτῆς Συνελεύσεως, εἰς κύριον ἄρθρον της, τῆς 17.4.1937, ἔγραφε: «...Ἀπὸ τὰς γινομένας κατὰ τὸ Συνέδριον τοῦτο ἀνακοινώσεις προέκυψε τὸ γενικώτερον συμπέρασμα ὅτι ὁ γεωργικὸς συνεταιρισμὸς ἐρριζοβόλισε πλέον καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴν εἶναι εἰς τὸ ἑξῆς δυνατὸν νὰ νοηθῇ κἂν ἡ ἀγροτική της οἰκονομία χωρὶς τὰ ἀσάλευτα ταῦτα θάθρα ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται. Αἱ τέσσαρες περίπου χιλιάδες τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν τῆς χώρας... ἀποτελοῦν ἓν ἀπέραντον δίκτυον οἰκονομικῶν ὀργανώσεων, τὸ ὁποῖον καλύπτει ὁλόκληρον τὴν χώραν... Εἰς τὸν γεωργικὸν συνεταιρισμὸν ἀποβλέπει πλέον τὸ κράτος ὡς πρὸς τὸν πυρῆνα ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζει ὅλην τὴν γεωργικὴν πολιτικήν του...».

Αἱ διατυπωθεῖσαι αὗται ἀπόψεις τοῦ τύπου, τοῦ ἀπηχοῦντος τὰ αἰσθήματα τῆς κοινῆς γνώμης, καταδεικνύει τὴν πράγματι σημαντικωτάτην θέσιν τὴν ὁποίαν κατέλαβον οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἐντὸς τοῦ πλέγματος τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων τῆς χώρας, εἰς διάστημα μόλις 20 ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου 602. Τὸ γεγονὸς τοῦτο καταδεικνύει διὰ μίαν εἰσέτι φορὰν τὸ διάχυτον τῆς συνεταιρικῆς ἰδέας, ἥτις ὑφίσταται παρὰ τῷ ἑλληνικῷ Λαῷ καὶ ἰδίᾳ παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ. Ἡ σφύζουσα δὲ ἀγροτοσυνεταιρικὴ κίνησις καὶ ὁ χῶρος τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων ὃν ἐκάλυπτον οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, ὡδήγησαν τὸ Νομικὸν Συμβούλιον τοῦ Κράτους εἰς τὸ νὰ γνωμοδοτήσῃ[17], ἐν ἔτει 1935, ὅτι οὗτοι ἦσαν Νομικὰ Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου, ἐνῷ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1932, ὁ Α. Παπαναστασίου ὑπεγράμμιζεν ὅτι: «βάσις

τῆς ἀγροτικῆς μας πολιτικῆς πρέπει νὰ εἶναι, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἀκτημόνων, ἡ ἀνάπτυξις καὶ καλὴ λειτουργία τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν»[18], οἱ ὁποῖοι περικλείουν εἰς τοὺς κόλπους των «τοὺς πλέον δραστηριοτέρους καὶ συνειδητοτέρους γεωργοὺς τῆς Ἑλλάδος»[19].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΚΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1935, τεῦχος 1 ,σελ. 120, ἔνθα καὶ ὀνομαστικὴ κατανομὴ τῶν Ἑνώσεων ἐν τῇ Χώρᾳ.
2. Πλείονα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἐν ἔτει 1935 συσταθείσης Πανελληνίου Συνομοσπονδίας Γ.Σ. ἴδε εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1935, τεῦχ. 2—3, σελ. 123—126.
3. Ἴδε παρεχόμενα στοιχεῖα ὑπὸ Σ. Ἰασεμίδου, εἰς περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1927, τεῦχος 19—20, σελ. 294.
4. Ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1940, τεῦχ. 11—12, σελ. 123.
5. Ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1940, τεῦχ. 11—12, σελ. 121.
6. Ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1940, τεῦχ. 11—12, σελ. 121.
7. Ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1940, τεῦχ. 11—12, σελ. 121.
8. Ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1938, τεῦχ. 1, σελ. 26—27.
9. Ἴδε «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1938, τεῦχ. 11, σελ. 163.
10. Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Ἄρθρον εἰς περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1935, τεῦχ. 1, σελ. 6.
11. Ἴδε συμπεράσματα Ἐπιτροπῆς Ἐμπειρογνωμόνων τῆς Ε.Ο.Κ. ἔνθ' ἀν., σελ. 370.
12. Εἰς τὴν ἐν ἔτει 1931 ὑποβληθεῖσαν Ἔκθεσίν του πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὁ Ε. Κυπριάδης ἔγραφεν, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ληπτέων μέτρων πρὸς ὀργάνωσιν τῆς σιτοπαραγωγῆς «...Κοινωνικῶς οἱ συνεταιρισμένοι ἀγρόται παρουσιάζονται πλέον μορφωμένοι μὲ πρωτοβουλίαν καὶ τάσιν πρὸς πρόοδον...». Ἴδε «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1931, τεῦχ. Ε, σελ. 45.
13. Ἴδε ἄρθρον Δ. Ζωγράφου εἰς «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1931, τεῦχ. Ζ, σελ. 20.
14. Ἴδε Ἀγόρευσιν Α. Παπαναστασίου εἰς Ἐφημερίδα Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, ἔτους 1929, σελ. 97.
15. Τὸ Γ' Καπνοπαραγωγικὸν Συνέδριον Μακεδονίας - Θράκης, συνελθὸν ἐν Ξάνθῃ τὴν 27.11.1927, μεταξὺ τῶν ψηφισμάτων του περιέλαβεν καὶ τοιοῦτον ἀφορῶν τὴν ἐνίσχυσιν τῶν Ἑνώσεων Συνεταιρισμῶν. Ἴδε σχετικῶς περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1927, τεῦχος 19—20, σελ. 365—366.
16. Ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἀν., σελ. 263.
17. Ἡ γνωμοδότησις αὕτη τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους, ἐκοινοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 79/10.11.1935 Ἐγκυκλίου του. Κατὰ τῆς γνωμοδοτήσεως ταύτης ἐτάχθησαν οἱ συνεταιρισμένοι ἀγρόται, διὰ τῆς Πανελληνίου Συνομοσπονδίας Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ζητοῦντες τὴν ἀνάκλησιν ταύτης. Κατ' αὐτῆς ἐπίσης ἐτάχθησαν καὶ συνεταιρικοὶ ἐπιστημονικοὶ παράγοντες, ἐν οἷς ὁ Α. Σίδερις καὶ ὁ Α. Σβῶλος. Ἴδε δημιουργηθὲν ζήτημα εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1936, τεῦχ. 4—5, σελ. 89—91 καὶ τεῦχ. 1—2, σελ. 4. Ἐπίσης ἴδε «Θέμις», τόμ. ΜΑ, ἔτους 1929, σελ. 73.
18. Ἴδε μακρὰν ἀρθρογραφίαν τοῦ Α. Παπαναστασίου εἰς τὸ Λαϊκὸν Παν/μιον τῆς ἐφημερίδος «Βραδυνή», τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου 1932 καὶ συνοπτικὴ ἀναδημο-

σίευσιν τῶν μαθημάτων τούτων ὑπὸ Δ. Καλιτσουνάκι, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1949, τεύχη 39—40, σελ. 105—107.

19. Ἴδε ἀγόρευσιν τοῦ Α. Παπαναστασίου εἰς Ἐφημερίδα Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, ἔτους 1929, σελ. 97.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΤΟ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΝ ΠΛΑΙΣΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1952. Η ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1945—1952

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΜΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Παράγραφος πρώτη

Εἰσαγωγικαί τινες παρατηρήσεις

1. Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς κινήσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὴν μετὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιον πόλεμον περίοδον, δέον προηγουμένως νὰ ἀναφερθῶμεν λίαν συντόμως εἰς τὰς δυσμενεστάτας ἐπιδράσεις ἃς ἔσχεν ὁ πόλεμος οὗτος ἐφ᾽ ὁλοκλήρου τῆς ἐθνικοκοινωνικῆς ζωῆς τοῦ Ἔθνους. Τοῦτο δὲ πράττομεν διότι, τόσον ἡ ἐξέλιξις τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ὅσον καὶ πᾶσα ἑτέρα ἐθνικοοικονομικὴ δραστηριότης, ἐπηρεάσθη δυσμενέστατα ἐκ τοῦ πολέμου τούτου.

Συνεπῶς, διὰ τοὺς λόγους τούτους, κρίνομεν ἀναγκαῖον, νὰ σκιαγραφήσωμεν τὰς ἐκ τοῦ πολέμου ἐπελθούσας εἰς τὴν χώραν ζημίας, ἵνα οὕτως ἔχωμεν ἐνώπιόν μας τὸ πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἤρξατο παρ᾽ ἡμῖν ἡ ἀγροτοσυνεταιρικὴ κίνησις.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐκ προοιμίου θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐνταῦθα, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἠναγκάσθη καὶ πάλιν, σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἀρχή, νὰ συνεχίσῃ τὸν δρόμον τῆς ἐθνικῆς, κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς της προόδου. Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ἅμα λήξαντος τοῦ πολέμου, ἐπεστράτευσε καὶ αὖθις τὰς ἐθνικάς καὶ φυλετικάς του δυνάμεις προκειμένου νὰ ἐπουλώσῃ τὰς ἐκ τοῦ πολέμου πληγὰς καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ νέας κατακτήσεις καὶ νέας προόδους.

2. Ἡ μεταπολεμικὴ ἐξέλιξις τῆς καθ᾽ ὅλου ἐθνικῆς μας οἰκονομίας, ἐπο-

ρεύθη διὰ μέσου τῶν δυσμενεστάτων ἀντικτύπων, οἱ ὁποῖοι προῆλθον ἐκ τῶν συμφορῶν, ἃς ὑπέστη ἡ Ἑλλὰς εἰς ἔμψυχον ὑλικόν, εἰς πραγματικὸν καὶ κινητὸν κεφάλαιον, ὡς καὶ τοῦ πληθωρισμοῦ, ὁ ὁποῖος, πέραν τῶν ἄλλων, ἐξεμηδένισε τὰ ὑφιστάμενα χρηματικὰ κεφάλαια τῆς Α.Τ.Ε., τὰ ὁποῖα προορίζοντο διὰ τὴν χρηματοδότησιν τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας.

Μίαν ἁδρὰν εἰκόνα τῆς μεταπολεμικῆς ἑλληνικῆς γεωργίας μᾶς δίδει ἡ Ἔκθεσις ἀπολογισμοῦ τοῦ Διοικητοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, ὅστις εἰς τὸν ἀπολογισμὸν τοῦ ἔτους 1945[1], ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων: «Τὸ μέγεθος τῆς γεωργικῆς καταστροφῆς ἐμφανίζεται τόσον τρομακτικὸν καὶ ἡ κατάρρευσις τῆς γεωργικῆς ἡμῶν οἰκονομίας εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε θὰ ἀπαιτηθοῦν νέαι τεράστιαι προσπάθειαι καὶ ἀνυπολόγιστα οἰκονομικὰ μέσα διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ γεωργικοῦ καὶ τοῦ κτηνοτροφικοῦ πλούτου τῆς Χώρας. Ἡ προσοχὴ τῶν ἁρμοδίων πρέπει νὰ στραφῇ κατὰ συνέπειαν ἀμέριστος εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ὑπαίθρου, διότι ἡ οἰκονομικὴ ἡμῶν ἀνόρθωσις εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῇ ἄνευ ἀνασυγκροτήσεως τῆς γεωργίας μας...».

Ἡ ἐν ἔτει 1944 ἐπισυμβᾶσα ἀπελευθέρωσις τῆς Χώρας, εὑρίσκει τὴν ΑΤΕ ἄνευ περιουσιακῶν στοιχείων καὶ συνεπῶς ἡ ἀναγκαιοτάτη συνδρομὴ αὐτῆς πρὸς τὴν γεωργίαν ἦτο ἀδύνατος. Χαρακτηριστικῶς ὁ Α. Κλήμης γράφει: «...δὲν εἶναι δὲ ὑπερβολὴ ὅτι τὰ μόνα κεφάλαια τὰ ὁποῖα διεφυλάχθησαν διὰ τὴν Α.Τ.Ε. ἀπὸ τὴν λαίλαπα τῆς κατοχῆς ἦσαν ὁ ὀργανισμός της, αἱ ἀρχαὶ δράσεώς της καὶ τὸ προσωπικόν της, ὁ ἱεραποστολικός του ἐνθουσιασμός, ἡ πεῖρα του καὶ ἡ δημιουργική του ἀνάτασις»[2, 3].

Συνεπείᾳ δὲ τῆς ἀδυναμίας ταύτης τῆς Α.Τ.Ε., κατὰ τὰ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἔτη, τὸ βάρος τῆς χρηματοδοτήσεως τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, ἀνελήφθη ὑπὸ τῆς Ἐκδοτικῆς Τραπέζης — μέσῳ τῆς Α.Τ.Ε. — ἥτις οὐδένα περιορισμὸν εἰς τὴν παροχὴν τῶν πιστώσεων τούτων ἔθετε[4, 5].

Ἡ ἐπιθυμία τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, προσέκρουσε εἰς «τὰ ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια»[6] τῆς ἐλλείψεως σπόρων, ἀροτριόντων ζώων, ζωοτροφῶν, μηχανικῶν ἐφοδίων καὶ τῆς ἐλλείψεως ἐπαρκῶν χρηματικῶν μέσων.

Παράγραφος δευτέρα

Αἱ ἐκ τοῦ πολέμου ὑλικαὶ ζημίαι τῆς Ἑλλάδος

1. Ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὅτι αἱ συνέπειαι τοῦ πολέμου ὑπῆρξαν λίαν καταστρεπτικαὶ δι' ὁλόκληρον τὴν ἐθνικήν μιας οἰκονομίαν, καὶ μάλιστα μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε νὰ γίνεται λόγος περὶ οἰκονομικῆς ἀποσυνθέσεως[7].

Νῦν θὰ σκιαγραφήσωμεν δι' ἀριθμῶν τὰς ζημίας ταύτας, ὡς αὗται ὑπε-

λογίσθησαν παρ' εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Οὕτω, κατὰ τὸν Κ. Δοξιάδη, ἡ ἐλάττωσις τῶν ζώων ἐργασίας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1941—1944, ἦτο ἡ ἑξῆς[8].

Ζῶα ἐργασίας	1939	1944	Ἐλάττωσις %
Ἵπποι	363.183	145.273	60 %
Ἡμίονοι	183.619	73.448	60 %
Ὄνοι	183.379	202.200	50 %
Βόες	967.322	386.941	60 %
Βούβαλοι	87.332	46.941	60 %

Κατὰ τὸν Χ. Εὐελπίδη[9], ἡ μείωσις τοῦ κτηνοτροφικοῦ κεφαλαίου ὑπελογίσθη εἰς 50ο/ο διὰ τὰ μεγάλα ζῶα καὶ εἰς 30ο/ο διὰ τὰ μικρά. Τὴν ἔκτασιν τῶν δυσμενῶν ἐπιπτώσεων ἐκ τῆς ἀπωλείας τοῦ ἡμίσεος καὶ πλέον τοῦ ζωϊκοῦ κεφαλαίου τῆς χώρας, ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, δυνάμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν σαφέστερον ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας, ὅτι ἡ καλλιέργεια ἑνὸς στρέμματος γῆς, πραγματοποιουμένη δι' ἀροτριώντων ζώων, ἐστοίχιζε 3—4 φορὰς ὀλιγώτερον[10], παρ' ὅ,τι ὅταν αὕτη ἐλάμβανε χώραν δι' ἀγρεργατῶν. Ἡ ἔλλειψις τῶν ἀροτριόντων ζώων καθίστα ἀδύνατον τὴν καλὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, ἄτε τῆς γεωργίας τελούσης ὑπὸ τὸ κράτος οἰκτρῶν[11] συνθηκῶν.

2. Ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολον τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ καλλιεργείας ὑπέστη καθίζησιν ἐν σχέσει πρὸς τὰ προπολεμικὰ ἐπίπεδα. Οὕτως, ὑπελογίσθη[12] ὅτι: α) ἡ παραγωγὴ καπνοῦ ἐσημείωσε πτῶσιν 89ο/ο καὶ ἡ τῆς σταφίδος 66ο/ο, β) ἡ καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν ἠλαττώθη κατὰ 28ο/ο, ἐνῷ ἡ παραγωγή των, κατὰ 40ο/ο, γ) ἡ καλλιέργεια τῶν ὀσπρίων ἐμειώθη κατὰ 30ο/ο, ἐνῷ ἡ παραγωγὴ 36ο/ο, δ) ἡ καλλιέργεια τοῦ βάμβακος ἐμειώθη κατὰ 70ο/ο, ἐνῷ ἡ παραγωγή του 75ο/ο.

Καθ' ἑτέρους[13] ὑπολογισμούς, ἡ μείωσις τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, συνεπείᾳ τοῦ πολέμου, ἦτο ἡ ἑξῆς: α) δημητριακὰ 40ο/ο, β) καπνὸς 80ο/ο, γ) βάμβαξ 70ο/ο, δ) σταφὶς 60ο/ο καὶ προϊόντα τῆς ἀμπέλου 50ο/ο.

3. Αἱ λοιπαὶ καταστροφαὶ καὶ ὑλικαὶ ζημίαι τῆς χώρας προσέγγισαν τὸ ὅριον τοῦ ἀπολύτου. Γέφυραι, λιμένες, σιδηρόδρομοι καὶ παντὸς εἴδους ἐγκαταστάσεις ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει εὑρέθησαν «ἐρειπωμένα»[14]. Τὸ συγκοινωνιακὸν δίκτυον τῆς χώρας κατεστράφη κατὰ 100ο/ο. Εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος ἀνῆλθον[15] καὶ αἱ καταστροφαὶ τῶν τηλεφωνικῶν καὶ τηλεγραφικῶν ἐγκαταστάσεων. Ἡ καταστροφὴ τῶν αὐτοκινήτων ἀνῆλθεν εἰς 85ο/ο, ἐνῷ ἡ ἀπώλεια τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου[16] μεταξὺ τοῦ 74ο/ο (φορτηγὰ πλοῖα) καὶ 94ο/ο (ἐπιβατικά). Ἡ καταστροφὴ τῶν οἰκοδομῶν ἔφθασε σχεδὸν[17] τὸ 24ο/ο.

Τὴν ζοφερὰν[18] κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος περιγράφει ὡς ἑξῆς[19] ὁ Καθηγητὴς Δ. Στεφανίδης: «...οἱ ἀστικοὶ παραγωγικοὶ κλάδοι εὑρίσκοντο κατὰ

τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς κατάστασιν πλήρους ἀποσυνθέσεως... ἡ βιομηχανία... ἐλειτούργει... πρὸς ἀποκλειστικὴν σχεδὸν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τῶν κατακτητῶν... περὶ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου ἐξ ἄλλου οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος... οἱ σιδηρόδρομοι ἔδρων ἄλλως τε σχεδὸν ἀποκλειστικῶς διὰ τὰς στρατιωτικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἀνάγκας τῶν Γερμανῶν, τὸ αὐτὸ δὲ δύναταί τις νὰ εἴπῃ καὶ διὰ τὸ μέγιστον μέρος τῶν δι' αὐτοκινήτων καὶ πλοίων μεταφορῶν... αἱ ἐμπορικαὶ τράπεζαι εἶχον τελείως νεκρωθῆ...».

Ἡ θλιβερὰ αὕτη εἰκὼν τῆς ἐθνικοοικονομικῆς δραστηριότητος ἐσυνωδεύθη καὶ ὑπὸ τοῦ καλπάζοντος πληθωρισμοῦ, ὅστις ἠχρήστευσε κυριολεκτικῶς τὴν ἀξίαν τοῦ χαρτονομίσματος, ἀνατρέψας ὁλόκληρον τὸ πιστωτικὸν οἰκοδόμημα τῆς χώρας δημιουργήσας «tabulam rasam ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου»[20].

Χαρακτηριστικῶς, ὁ Κ. Δοξιάδης, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἔκτασιν τοῦ πληθωρισμοῦ γράφει: «Φτάνει νὰ ἀναλογισθῇ κανένας ὅτι στὸ τέλος τῆς κατοχῆς, τὸ μικρότερο τραπεζογραμμάτιο ἦταν ἀξίας 100 δισεκατομμυρίων δραχ. καὶ ὅτι ἡ ἀξία μιᾶς ἐφημερίδας ἦταν 500 δισεκατομμύρια δραχμές»[21].

Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ ἔκτασις τοῦ πληθωρισμοῦ τούτου, ἐπέφερε τεραστίας ζημίας ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἐθνικῆς μας οἰκονομίας. Τὸ συνολικὸν ποσὸν τῶν ἐκ τοῦ πληθωρισμοῦ ζημιῶν, ὁ Καθηγητὴς Α. Ἀγγελόπουλος ὑπελόγισεν[22] εἰς 27.452.652 χρυσᾶς λίρας Ἀγγλίας ἢ 549 ἑκατομμύρια δολλάρια.

Κατὰ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένους ὑπολογισμούς, αἱ ζημίαι τοῦ γεωργικοῦ πλούτου τῆς χώρας ἀνῆλθον εἰς 436 ἑκατομμύρια ἡμερομίσθια, ἅτινα θὰ ἀπῃτοῦντο διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν ζημιῶν τούτου, ἢ μεταφραζόμενα ταῦτα εἰς χρῆμα ἀνήρχοντο εἰς 1,09 δισεκατομμύρια δραχ. Τελικῶς τὸ σύνολον τῶν ἐκ τοῦ πολέμου ζημιῶν τοῦ γεωργικοῦ τομέως, κατὰ Α. Ἀγγελόπουλον, ἀνῆλθεν[23] εἰς τὸ ποσὸν τῶν 3,7 δισεκατομμυρίων δολλαρίων, ἐνῷ κατὰ Κ. Δοξιάδην, αἱ συνολικαὶ[24] ζημίαι τῆς χώρας ἀνῆλθον εἰς 17.870.764.100 δολλάρια.

Ἡ τοιαύτη «ἀποσκελέτωσις»[25] τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας ἦτο πρόδηλον ὅτι θὰ εἶχε δυσμενεστάτους ἀντικτύπους ἐπὶ τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅπερ ἤδη, διὰ τὴν προπολεμικὴν περίοδον, ἐχαρακτηρίζετο ὡς εὑρισκόμενον ἐπὶ τοῦ «ἀσιατικοῦ ἐπιπέδου»[26], τοῦ δὲ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τελοῦντος «ὑπὸ καθεστὼς ὑποκαταναλώσεως»[27]. Παρὰ ταῦτα ὅμως, «ἐκ τοῦ χαμηλοῦ εἰσοδήματός του ὁ Ἕλλην ὤφειλε νὰ συντηρῆται ὁ ἴδιος, νὰ διατηρῇ τὸν παραγωγικόν του ἐξοπλισμόν, νὰ ἱκανοποιῇ τὰς λοιπὰς ἀνάγκας καὶ ἐπιπροσθέτως νὰ διενεργῇ καὶ ἀποταμίευσιν»[28]. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, κατὰ τὴν πρὸ τοῦ πολέμου περίοδον, ἀντιλαμβάνεταί τις ὁποίας ἐπιπτώσεις ἔσχον αἱ τεράστιαι ὑλικαὶ ζημίαι ἐπὶ τοῦ ἤδη χαμηλοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῆς Ἑλλάδος, ἥτις συγχρόνως ἀπώλεσε, συνεπείᾳ τοῦ πολέμου, καὶ ἔμψυχον ὑλικὸν ἀνερχόμενον[29] εἰς 500.000 ψυχάς, ἐνῷ τὸ σύνολον τῶν ἀνθρωπίνων

ψυχῶν (συνυπολογιζομένων τῶν μεταναστῶν καὶ τῆς μειώσεως τῶν γεννήσεων)[30], ἀνῆλθεν εἰς 1.000.000.

Ἰδοὺ λοιπὸν τὸ ἐθνικοκοινωνικοοικονομικὸ ταμπλὼ τῆς Ἑλλάδος, ὅτε αὕτη ἤρξατο, μετὰ τὸν Β΄ παγκόσμιον πόλεμον, τὴν μάχην τῆς εἰρήνης καὶ τῆς κοινωνικῆς της προόδου, ἡ ὁποία ἐπορεύθη διὰ μέσου ἀγροτῶν μὴ καλυπτόντων[31], [32] τὰς δαπάνας τῆς καλλιεργείας των, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δὲν ἐπέτρεπε τὴν πραγματοποίησιν ἐπενδύσεων εἰς τὴν γεωργίαν ἐκ μέρους αὐτῶν[33]. Ἐντὸς τοῦ πλαισίου καὶ τῶν δυνατοτήτων τούτων τῆς ἐθνικῆς μας οἰκονομίας, ἥτις ἀπώλεσε[34] τὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα 33 ὁλοκλήρων ἐτῶν, ἡ ἑλληνικὴ γεωργία ἠναγκάσθη νὰ σύρῃ τὰ πρῶτα ἀνορθωτικά της βήματα.

Ἐνταῦθα, ἵνα παράσχωμεν μίαν σχηματικὴν εἰκόνα τῆς ἀφαιμάξεως τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας ὑπὸ τῶν ἀρχῶν κατοχῆς, ἀναφέρομεν[35] ὅτι, αἱ δαπάναι τῶν στρατευμάτων κατοχῆς καὶ αἱ πρὸς τὴν Γερμανίαν καὶ Ἰταλίαν καταβληθεῖσαι ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος πιστώσεις, ἀνῆλθον εἰς τὸ ποσὸν τῶν 7.887.227 χρυσῶν λιρῶν Ἀγγλίας, ἢ κατὰ νεωτέρους[36] ὑπολογισμοὺς τοῦ Καθηγητοῦ Π. Δερτιλῆ εἰς 6.013.282 λίρας χρυσάς.

Τὴν τοιαύτην οἰκτρὰν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος ἐνίσχυσαν, πλὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ, καὶ διάφοροι Διεθνεῖς Ὀργανισμοὶ καὶ κυρίως ἡ ΕΜ - ΕΛ καὶ ἡ UNRRA καὶ βραδύτερον τὸ ἀμερικανικὸν Σχέδιον Μάρσαλ.

Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1949 τὰ εἰσαχθέντα[37] κεφάλαια, ἀντιπροσωπεύοντα κυρίως καταναλωτικὰ ἀγαθά, ἀνῆλθον εἰς 753 ἑκατομμύρια δολλάρια. Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν γεωργικὴν ἀνασυγκρότησιν, ἐκ τῶν 416.252.000 δολλαρίων τῆς UNRRA διετέθησαν 58.374.000 δολλάρια, ἤτοι ποσοστὸν 14ο/ο περίπου τοῦ συνόλου[38], ἐνῷ ὑπὸ τοῦ κρατικοῦ προγράμματος ἀνασυγκροτήσεως διετέθησαν[39], μέχρι τοῦ ἔτους 1952, 32.155.000 δολλάρια καὶ ἐκ τοῦ λογαριασμοῦ δημοσίων ἐπενδύσεων 608.674 ἑκατομμύρια δραχ.

Ἐνταῦθα[40] ὅμως δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ πάσης μορφῆς οἰκονομικὴ «βοήθεια» τῶν Ἀγγλομερικανῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἐσώτερα κίνητρα εἶχε τὴν δημιουργία τοῦ καταλλήλου ψυχολογικοῦ κλίματος στὸν Ἑλληνικὸ Λαὸ νὰ μὴν ἀντιδράσῃ στὴν προετοιμαζομένη ὑποταγὴ τῆς Ἑλλάδος στὴν σφαίρα τῆς ἐπιρροῆς τους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ὑλοποιήθη μὲ τὸ Σχέδιο ΜΑΝΝΑ, διὰ τοῦ ὁποίου προεβλέπετο ἡ ἄμεσος ἀποστολὴ βρεταννικῶν στρατευμάτων στὴν Ἑλλάδα καὶ κυρίως στὴν Ἀθήνα.

Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀπόρρητο προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ Ο. Τσῶρτσιλ, τὸ ὁποῖο ἐξεδόθη τὸ 1974 ἀπὸ τὸν Γ. Ἀνδρικόπουλο, βάσει τῶν ἀρχείων τοῦ ἀγγλικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Χαρακτηριστικά, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπιτελείων τῆς Ἀγγλίας τόνιζαν σὲ σχετικὸ τηλεγράφημά τους: «Εἶναι ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ ὅτι τὰ ἐφόδια γιὰ τὴν ἀνακούφιση τοῦ πληθυσμοῦ θὰ πρέπει

νὰ ἀκολουθήσουν τὶς βρεταννικὲς δυνάμεις μὲ τὴν ἐλάχιστη καθυστέρηση. Ἐνῶ εἶναι σχεδὸν βέβαιο ὅτι οἱ δυνάμεις μας θὰ γίνουν θερμὰ δεκτές, ἡ δημοτικότητά τους θὰ ἐξανεμισθῆ σύντομα καὶ θὰ ὑπάρχη σοβαρὸς κίνδυνος ταραχῶν ἂν τὰ ἐφόδια δὲν ἀκολουθήσουν ἀμέσως ἢ σὲ ὁποιαδήποτε περίπτωση ἐντὸς 15 ἡμερῶν»[41].

Φυσικὰ τοὺς ἴδιους σκοποὺς θέλησε νὰ ἐξυπηρετήση λίγο ἀργότερα καὶ τὸ περίφημο Σχέδιο Μάρσαλ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Ἀπολογισμὸν Ἐθνικῆς Τραπέζης, ἔτους 1945, σελ. XXVIII.
2. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 72.
3. Ἴδε «Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας» (1952—1961), ἔκδοσις Α.Τ.Ε., σελ. 34.
4. Ἴδε Ἔκθεσιν Διοικητοῦ Τραπέζης Ἑλλάδος, εἰς Ἀπολογισμὸν ταύτης, τῶν ἐτῶν 1941—1946, σελ. 14.
5. Ἀπὸ τοῦ ἔτους ὅμως 1947 σημειοῦται στροφὴ τῆς Ἐκδοτικῆς Τραπέζης, ταύτης ταχθείσης ὑπὲρ τοῦ βαθμιαίου περιορισμοῦ τῶν πρὸς τὴν γεωργίαν πιστώσεων καὶ τῆς βαθμιαίας δημιουργίας διαθεσίμων παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ. Ἴδε Ἀπολοτισμὸν Τραπέζης Ἑλλάδος, ἔτους 1947, σελ. 29—31.
6. Ἴδε Ἔκθεσιν Διοικητοῦ Ἐθνικῆς Τραπέζης, ἔτους 1945, σελ. XXIX.
7. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 23.
8. Ἴδε Κ. Δοξιάδη, σελ. 18.
9. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 72.
10. Ἴδε ἐκτενέστερον περὶ τούτου, εἰς Χ. Εὐελπίδη, Γεωργικὴ Οἰκονομική, σελ. 35.
11. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ ἀγροτικὴ πίστις κλπ., σελ. 36.
12. Ἴδε Κ. Δοξιάδη, σελ. 14—16.
13. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 72.
14. Ἴδε Κ. Δοξιάδη, σελ. 25.
15. Ἴδε Κ. Δοξιάδη, σελ. 33.
16. Ἴδε Κ. Δοξιάδη, σελ. 36.
17. Ἴδε Κ. Δοξιάδη, σελ. 42.
18. Ἴδε περὶ τῶν ὑλικῶν ζημιῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς Χ. Εὐελπίδη, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 72.
19. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ ἀγροτικὴ πίστις κλπ., σελ. 35.
20. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ ἀγροτικὴ πίστις κλπ., σελ. 37.
21. Ἴδε Κ. Δοξιάδη, σελ. 53.
22. Ἴδε Α. Ἀγγελοπούλου, Τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, σελ. 32.
23. Ἴδε Α. Ἀγγελοπούλου, Τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, σελ. 51—60.
24. Ἴδε Κ. Δοξιάδη, σελ. 69.
25. Ἴδε Α. Ἀγγελοπούλου, αὐτόθι, σελ. 43.
26. Ἴδε Α. Μπερνάρη, σελ. 42.
27. Ἴδε Α. Μπερνάρη, σελ. 51.
28. Ἴδε Α. Μπερνάρη, σελ. 43.
29. Ἴδε Κ. Δοξιάδη, σελ. 59.
30. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 72—73.
31. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Ἡ χρονία γεωργικὴ κρίσις εἰς τὴν Ἑλλάδα, Ἀθῆναι 1953, σελ. 49, 37, 40.
32. Περὶ τῶν ζοφερῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐπορεύθη ἡ Ἑλληνικὴ Γεωργία καὶ ὁ Ἕλλην ἀγρότης κατὰ τὸ ἀπώτερον παρελθόν, ἴδε Χ. Εὐελπίδη, ἔνθ' ἀν.
33. Σ.τ.Σ. Κατὰ τοὺς ὑπὸ τοῦ Χ. Εὐελπίδη καὶ Φ. Ἀναστασιάδη γενομένους ὑπο-

λογισμοῦς, κατὰ τὴν περίοδον 1927—1939, ὁ ἀγρότης διέθετε 2ο/ο τοῦ εἰσοδήματός του εἰς ἐπενδύσεις. Πλείονα περὶ τῶν ὑπὸ τῶν ἀγροτῶν καὶ τοῦ Κράτους γενομένων ἐπενδύσεων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἴδε μελέτην τούτων ὑπὸ τὸν τίτλον: Τὸ ἀγροτικὸ εἰσόδημα, εἰς περιοδ. 'Αγροτικὴ Οἰκονομία, ἔτους 1945, τεῦχ. Γ—Δ καὶ Χ. Εὐελπίδη, ἔνθ' ἀν., σελ. 40—41.

34. Ἴδε Κ. Δοξιάδη, σελ. 101.
35. Ἴδε παρεχόμενα στοιχεῖα εἰς 'Απολογισμὸν Τραπέζης 'Ελλάδος τῶν ἐτῶν 1941—1946, (Πίνακα ΙΑ).
36. Σ.τ.Σ. 'Αξίζει νὰ σημειωθῆ ἐνταῦθα τὸ γεγονὸς ὅτι ἔκτοτε τὸ ζήτημα τῶν ἀπαιτήσεων τῆς 'Ελλάδος, ἀνερχομένων κατὰ τὸν Α. 'Αγγελόπουλον εἰς τὸ ποσὸν τῶν 150 ἑκ. δολλαρίων παραμένει ἐκκρεμὲς μὴ ἱκανοποιούμενον ὑπὸ τῆς Δ. Γερμανίας, συνεπείᾳ «σατανικῆς νομικῆς φόρμουλας» τῶν νικητῶν τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου, οἱ ὁποῖοι «ἀπήλλαξαν στὴν οὐσία τὴν ἡττηθεῖσα χώρα τοῦ Χίτλερ ὄχι μόνο ἀπὸ κάθε ἀποζημίωση, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ συμβατικὰ χρέη της πρὸς τὶς κατακτηθεῖσες χῶρες». Ἴδε σχετικὴν Ἔκθεσιν τοῦ Α. 'Αγγελοπούλου εἰς Οἰκονομικὸ Ταχυδρόμο, ἔτους 1974, τεῦχ. 1067.
37. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ 'Ιστορία τῆς 'Ελλάδος, σελ. 73.
38. Ἴδε ἐκτενέστερον, Α. Κλήμη, 'Αγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 96 καὶ 'Απολογισμὸν Τραπέζης 'Ελλάδος τῶν ἐτῶν 1941—1946, σελ. 6.
39. Ἴδε 'Απολογισμὸν Τραπέζης 'Ελλάδος, ἔτους 1953, σελ. 31—32.
40. Σ.τ.Σ. Τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀποτελεῖ προσθήκη κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν.
41. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. Γιάννη 'Ανδρικοπούλου: 1944 Κρίσιμη Χρονιά, τόμ. Β', 'Αθήνα, 1974, σελ. 69 σημ. 27.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΙΝΑ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΓΕΩΡΓΙΑΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ 1945—1952

Παράγραφος τρίτη

Ἡ χρηματοδότησις τοῦ τομέως τῆς γεωργίας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952

Εἴδομεν ἀνωτέρω τὰς τεραστίας ὑλικὰς ζημίας, τὰς ὁποίας ἐπροξένησε ἐπὶ τοῦ κορμοῦ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν οἰκονομίας ὁ Β΄ παγκόσμιος πόλεμος.

Ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἐπικρατησασῶν τούτων συνθηκῶν παρ᾽ ἡμῖν, δὲν δύναται νὰ γίνῃ οἱοσδήποτε λόγος περὶ προόδων εἰς τὴν γεωργίαν γενικῶς, ἐὰν μὴ προηγουμένως δὲν ἀναφερθῇ ἡ χρηματοδοτικὴ δραστηριότης τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς αὐτήν, εἰς τὴν ὁποίαν μάλιστα «ὑπῆρξεν ἀείποτε ἔκδηλος ἡ ἀνεπάρκεια κεφαλαίων»[1].

Οὕτως, αἱ πάσης φύσεως χορηγήσεις τῆς Α.Τ.Ε., κατὰ τὸ ἄνω διάστημα, ἠκολούθησαν[2] τὴν ἑξῆς πορείαν:

Ἔτος	Ποσόν
1945	14.288
1946	406.540
1947	851.609
1948	796.362
1949	1.183.459
1950	1.317.505
1951	1.814.938
1952	1.711.792
Σύνολον	8.096.430

Ἡ εἰδικωτέρα κατανομὴ τῶν χορηγήσεων τούτων, ὡς πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους μορφάς των, ἀναλύονται ὡς κάτωθι:

Εἶδος χορηγήσεων	ποσόν
Α) Βραχυπρόθεσμοι καλλιεργητικαί πρός φυσικά πρόσωπα	
α) Πρός μεμονωμένους	1.022.630
β) Πρός συνεταιρισμένους	2.706.116
Β) Βραχυπρόθεσμοι χρηματοδοτήσεις Γεωργικῶν Ὀργανώσεων	604.118
Γ) Δάνεια ἐπ' ἐνεχύρῳ εἰς φυσικά πρόσωπα	
α) Πρός μεμονωμένους	383.228
β) Πρός συνεταιρισμένους	952.507
Δ) Χρηματοδοτήσεις Γεωργικῶν Ὀργανώσεων ἐπ' ἐνεχύρῳ	1.678.283
Ε) Δάνεια μεσομακροπρόθεσμα πρός φυσικά πρόσωπα	
α) Πρός μεμονωμένους	116.775
β) Πρός συνεταιρισμένους	222.604
ΣΤ) Δάνεια μεσομακροπρόθεσμα πρός Νομικά Πρόσωπα	153.037
Ζ) Δάνεια μεσομακροπρόθεσμα ἐξ ἄλλων πηγῶν	257.132
Σύνολον 1945 - 1952	8.096.430

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει[3] ἡ ἑξῆς ἑκατοστιαία ἀναλογικὴ σύνθεσις τοῦ μέσου ὅρου τῶν ἐτῶν 1945—1952, ἐπὶ τῶν διαφόρων κατηγοριῶν δανείων:

Αα = 13,02, Αβ = 34,52, Β = 7,72, Γα = 4,89, Γβ = 12,15, Δ = 21,41, Εα = 1,49, Εβ = 2,84, ΣΤ = 1,96 καὶ Ζ = 3,28.

Ἐκ τῆς περαιτέρω κατατάξεως τῶν στοιχείων τούτων προκύπτει ὅτι αἱ βραχυπρόθεσμοι χορηγήσεις παντὸς εἴδους (δηλαδὴ Αα + Αβ + Β) ἐκάλυπτον ποσοστὸν 55,26ο/ο τοῦ συνόλου τῶν χορηγήσεων. Ἡ τοιαύτη διοχέτευσις τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. πιστώσεων, δικαιολογεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι συνεπείᾳ τῆς «κυριολεκτικῶς δραματικῆς» καταστάσεως τῆς ὑπαίθρου χώρας, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ «οὐδεμία σκέψις περὶ ἀσκήσεως τῆς ἀγροτικῆς πίστεως»[4].

Ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα, ἀναγνωρίζουσα τὸ χαμηλὸν ὕψος τῶν μεσομακροπροθέσμων χορηγήσεων τῆς περιόδου ταύτης, ὑπογραμμίζει ὡς ἀξιοσημείωτον γεγονός, τὴν πενιχρότητα τῶν δανείων τούτων «διὰ τὴν βελτίωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς παραγωγῆς, ὁ ὁποῖος τοσαύτας ἀνάγκας ἀντιμετώπιζε»[5].

Τὸ χρονικὸ τοῦτο διάστημα ἦτο τὸ τῆς ἀνασυγκροτήσεως[6] τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, γεγονὸς ὅπερ συνέτεινε εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ἄσκησιν πιστωτικῆς πολιτικῆς τεινούσης εἰς τὴν ἱκανοποίησιν βραχυπροθέσμων στόχων καὶ ἀναγκῶν.

Παράγραφος τετάρτη

Στοιχεῖα τινὰ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ τοῦ πληθυσμοῦ

1. Πρὶν ἢ εἰσέλθομεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ θέματος περὶ τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν περίοδον 1945—1952 θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς ὡρισμένα ἕτερα στοιχεῖα, γενικοῦ χαρακτῆρος, προκειμένου νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ γενικὸν πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἤρξαντο δρῶντες οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, ἐνῷ συγχρόνως θὰ παρασχεθῇ ἡ δυνατότης ὡρισμένων συγκρίσεων πρὸς τὸ παρελθόν.

2. Ἐν ἀρχῇ προβαίνομεν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς κοινωνικῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὰς σημειωθείσας ἐξελίξεις, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1940—1951. Ἡ κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐμφανίζεται οὕτω[7]:

Ἔτος ἀπογραφῆς	Πληθυσμός			Σύνολον Ἑλλάδος
	Ἀγροτικός	Ἡμιαγροτικός	Ἀστικός	
1940	3.861.713	1.133.047	2.350.100	7.344.860
ποσοστὸν %	52,6	15,4	32	
1951	3.637.547	1.187.349	2.807.905	7.632.801
ποσοστὸν %	47,7	15,5	36,8	

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει περαιτέρω μείωσις τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ κατὰ 5ο/ο περίπου (ἐντὸς τῆς δεκαετίας). Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι, κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα ἐπῆλθε μικρὰ αὔξησις[8] τῆς ἐπιφανείας τῆς χώρας, ἥτις ἀπὸ 129.880 τετραγ. χλμ. τοῦ ἔτους 1940, ἀνῆλθεν εἰς 132.562 τετραγ. χλμ. κατὰ τὸ 1951.

3. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον ἰδιαιτέρως νὰ ὑπογραμμισθῇ ἐνταῦθα, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον, ἡ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία ἐν Ἑλλάδι, ἐτέλει ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῆς μικρᾶς ἐκμεταλλεύσεως πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνηγόρει ὑπὲρ τῆς συστάσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν.

Οὕτω, συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς Γεωργικῆς Ἀπογραφῆς τοῦ ἔτους 1950, ἡ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία ἐν Ἑλλάδι κατενέμετο ὡς κάτωθι καθ' ὁμάδας.

Ὁμάδες ἐκμεταλλεύσεως βάσει τῶν διατιθεμένων στρεμμάτων Ἀπό - ἕως	Ἀριθμός ἐκμεταλλεύσεως ἑκάστης ὁμάδος ἐκμεταλλεύσεως	Ποσοστόν % ἑκάστης ὁμάδος ἐκμεταλλεύσεως	Συνολική ἐπιφάνεια τῶν ὁμάδων εἰς στρέμματα	Ποσοστόν κατεχομένης ἐπιφανείας ἑκάστης ὁμάδος	Μέση ἔκτασις ἑκάστης ἐκμεταλλεύσεως εἰς στρέμματα
1	2	3	4	5	6
1 - 9	483.461	36,7	2.308.498	6,4	4,77
10 - 19	299.394	22,7	4.138.439	11,5	13,82
20 - 29	175.864	13,4	4.181.415	11,6	23,77
30 - 39	116.611	8,9	3.919.172	10,9	36,60
40 - 49	77.700	5,9	3.388.720	9,4	43,66
50 - 59	49.295	3,8	2.627.339	7,3	53,29
60 - 69	32.087	2,5	2.024.257	5,7	63,08
70 - 79	19.175	1,5	1.405.694	3,8	73,30
80 - 89	14.189	1,1	1.178.143	3,2	83,03
90 - 99	7.838	0,7	731.882	2,0	93,37
100 - 199	28.212	9,2	3.658.871	10,2	129,69
200 - 299	4.361	0,3	1.001.117	2,7	229,56
300 - 399	1.334	0,1	441.005	1,2	330,58
400 - 499	562	0,2	242.984	0,7	432,35
400 - 599	411		213.590	0,6	519,68
600 - 699	213		131.833	0,4	618,93
700 - 799	135		98.534	0,3	729,88
800 - 899	139		113.925	0,3	819,60
900 - 999	52		48.349	0,1	929,78
1000 - 1999	523		646.843	1,8	1.169,69
2000 - 4999	289		807.793	2,2	2.795,13
5000 - 9999	101		660.257	1,8	6.537,19
10000 - 24999	82		1.153.377	3,3	14.063,13
25000 καί ἄνω	22		932.818	2,6	42.400,18
Σύνολον Ἑλλάδος	1.311.980	100	36.054.855	100	27,48

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ὅτι ὁ μέσος κλῆρος ἐν Ἑλλάδι, ἰδίᾳ εἰς τὰς πρώτας 10 ὁμάδας, δηλαδὴ εἰς τὰς διαθετούσας ἀπὸ 1—99 στρεμμάτων, ἐκυμαίνετο μεταξὺ τοῦ 4,77 — 93,37 στρεμμάτων, δι' ἑκάστην ἀγροτικὴν ἐκμετάλλευσιν. Ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἑκάστη ἀγροτικὴ οἰκογένεια συνέκειτο ἐκ 4 μελῶν, καθίσταται πρόδηλος ἡ ἐπικράτησις τοῦ μικροῦ γεωργικοῦ κλήρου παρ' ἡμῖν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὡς εἰκὸς εἶχε δυσμενεῖς ἀντικτύπους ἐπὶ τοῦ γεωργικοῦ εἰσοδήματος, ὅπερ καθίστατο ἔτι δυσμενέστερον ἐκ τῆς παρ' ἡμῖν δυσαναλογίας μεταξὺ τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν παραγωγικῶν ἐκτάσεων.

4. Οὕτως, ἐν ἔτει 1950 τὸ σύνολον τῶν δηλωθεισῶν πεδινῶν παραγωγικῶν ἐκτάσεων ἀνήρχετο εἰς 36.055.000 στρέμματα, ἐνῷ ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῆς Χώρας ἦτο 7.632.800, δηλαδὴ εἰς ἕκαστον κάτοικον ἀνελόγουν 4,7 στρέμματα παραγωγικά. Παραλλήλως ἡ συνολικὴ πυκνότης τοῦ πληθυσμοῦ παρ' ἡμῖν, ἐν σχέσει πρὸς τὰς παραγωγικὰς ἐκτάσεις, ἦτο λίαν ὑψηλή, ἀνερχομένη εἰς 211,5 κατοίκους ἀνὰ τετραγωνικὸ χιλιόμετρο.

Εἰδικώτερον αἱ σχέσεις αὗται, συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς Γεωργικῆς Ἀπογραφῆς τοῦ 1950, ἐμφανίζοντο ὡς κάτωθι[9], εἰς τὰ Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα τῆς χώρας.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Ἀναλογία παραγωγικῶν ἐκτάσεων ἀνὰ κάτοικον εἰς στρέμματα	Ἀναλογία κατοίκων ἀνὰ Χ² ἐπὶ τῶν παραγωγικῶν ἐκτάσεων
Στερεὰ καὶ Εὔβοια	2,7	368
Μακεδονία	5,4	184
Θεσσαλία	8,3	121
Πελοπόννησος	5,3	189
Νῆσοι Ἰόνιοι	3,4	293
Ἤπειρος	4,8	208
Κρήτη	5,7	174
Νῆσοι Αἰγαίου - Κυκλάδες - Δωδεκάνησος	4,0	250
Δυτικὴ Θράκη	6,9	145
Σύνολον Ἑλλάδος	4,7	211,5

Ἡ εἰδικωτέρα παρατήρησις, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ ἑξῆς: Ἡ πλέον εὐμενὴς ἀντιστοιχία μεταξὺ παραγωγικῶν ἐκτάσεων καὶ πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ ἐμφανίζεται εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἐνῷ ἡ πλέον δυσμενὴς εἰς Στερεὰν καὶ Εὔβοιαν. Ἡ ἐν Ἑλλάδι ὑπάρχουσα στενότης ἐδάφους, ἐν

σχέσει πρὸς τὸν πληθυσμόν, ἐπεσημαίνετο ἤδη ἀπὸ τὴν ἐκ τῆς Μικρασιατικῆς ἰδίᾳ καταστροφῆς δημιουργηθεῖσαν δυσμενῆ κατάστασιν.

Ἐν προκειμένῳ ὁ Καθηγητὴς Ξ. Ζολώτας ἔγραφεν: «Ὡς κυρία δυνατὴ λύσις ἀπομένει ἡ ἐξασφάλισις εἰς τὸν Ἑλληνικὸν πληθυσμὸν φυσιολογικοῦ ἐδαφικοῦ ὑποβάθρου καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀνατραπείσης ἰσορροπίας μεταξὺ πληθυσμοῦ καὶ ἐδάφους»[10], [11].

Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἐκ τῆς ἀπόψεως πληθυσμοῦ καὶ ἐδάφους παρ' ἡμῖν[12], ἡ πλέον δυνατὴ λύσις ἦτο ἡ ἐντατικοποίησις τῆς γεωργικῆς καλλιεργείας, ἡ διάθεσις περισσοτέρων τεχνικῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ κεφαλαίων, ἡ συστηματικωτέρα ὀργάνωσις τῆς γεωργικῆς ἐκμεταλλεύσεως, ἡ αὔξησις τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς παραγωγικότητος τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας κλπ. Ἡ ἐπιτυχία τῶν ἐπιβαλλομένων τούτων μέτρων καθίστατο εὐχερεστέρα διὰ τῆς δημιουργίας[13] Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐτίθεντο ἐπικεφαλῆς τῆς νέας προσπαθείας, ἡ ὁποία ἔδει νὰ τείνῃ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τεχνικῶν μεθόδων ἐπὶ εὐρυτέρων γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων[14].

5. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἐνισχύσεως καὶ ἐξαπλώσεως τῆς συνεταιρικῆς ἀγροτικῆς κινήσεως, συνετέλεσε καὶ ἡ προϊοῦσα αὔξησις τῶν ἰδιοκτητῶν ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἀπαλλοτριώσεων καθίσταντο ὁλονὲν καὶ περισσότεροι. Οὕτως, ἐνῷ ἐν ἔτει 1929, τὸ ποσοστὸν τῶν ἀγροτῶν - ἰδιοκτητῶν ἐν Ἑλλάδι ἀνήρχετο εἰς 80ο/ο τοῦ συνόλου τῶν καλλιεργητῶν, κατὰ τὴν Γεωργικὴν Ἀπογραφὴν τοῦ 1950, τοῦτο ἀνῆλθε σχεδὸν εἰς τὸ 90ο/ο. Συγκεκριμένως, βάσει τῆς ἀπογραφῆς ταύτης, ἡ νομικὴ σχέσις τῶν καλλιεργητῶν πρὸς τὴν γῆν, ἐμφανίζεται ὡς κάτωθι, εἰς τὰ Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα τῆς χώρας.

Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα	Δηλωθεῖσαι ἐπιφάνειαι ὑπὸ τῶν ἐκμεταλλεύσεων εἰς στρέμματα	Δηλωθεῖσαι ἐπιφάνειαι ἑκάστης κατηγορίας			
		Ἰδιοκτῆται	Ἐνοικιασταί	Κολλῆγοι	Ἄλλη ἰδιότης
Στερεὰ Ἑλλάς	6.027.143	4.903.660	91.341	34.553	5.998
Πελοπόννησος	5.916.633	5.295.915	30.501	14.406	3.999
Ἰόνιοι Νῆσοι	775.406	605.459	6.490	11.235	2.019
Θεσσαλία	5.105.030	4.377.619	35.767	5.287	2.064
Μακεδονία	8.832.445	6.772.661	128.661	17.955	58.342
Ἤπειρος	1.520.684	1.249.140	73.595	3.466	980
Κρήτη	2.457.647	2.146.840	17.675	5.399	1.295
Κυκλάδες-Νῆσοι Αἰγαίου-Δωδεκάνησος	2.048.785	1.318.261	40.190	32.613	5.536
Δυτ. Θράκη	2.205.251	1.738.729	26.071	2.066	1.607
Σύνολον Ἑλλάδος	34.889.024	28.407.816	450.291	126.986	81.840

Παράγραφος πέμπτη

Ἐξελίξεις τινὲς τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας

1. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἀγροτικὴ οἰκονομία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν μικρὸν γεωργικὸν κλῆρον καὶ τὴν δυσαναλογίαν μεταξὺ πληθυσμοῦ καὶ ἐδάφους. Εἴδομεν δέ, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς παραγωγικὰς ἐκτάσεις τῆς χώρας, ὅτι ἡ σχέσις μεταξὺ πληθυσμοῦ καὶ τῶν ἐκτάσεων τούτων ἦτο λίαν δυσμενής, ἀνερχομένη εἰς 21,5 κατοίκους ἀνὰ τετραγ. χλμ. (ἔτος 1950).

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, αἱ προσπάθειαι τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους, ἐκδηλούμεναι κυρίως διὰ τῆς Α.Τ.Ε., κατέτειναν εἰς τὸν περιορισμὸν τῶν δυσμενῶν τούτων συνθηκῶν, διὰ τῆς λήψεως μέτρων, πρὸς αὔξησιν[15] τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων, τῆς παραγωγῆς, τῆς χρησιμοποιήσεως πλέον συγχρόνων μεθόδων καλλιεργείας, τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ἀρδευομένων ἐκτάσεων, τῆς αὐξήσεως τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ, τῆς εὐρυτέρας χρησιμοποιήσεως λιπασμάτων κλπ.

2. Εἴδομεν ἀνωτέρω τὰς τεραστίας ἀπωλείας τοῦ ζωϊκοῦ κεφαλαίου τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας συνεπείᾳ τοῦ Β΄ παγκοσμίου πολέμου. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀπογραφικὰ στοιχεῖα τῆς Γεωργικῆς Ἀπογραφῆς τοῦ 1950, ἐπὶ συνόλου 1.319.792 γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων, αἱ διαθέτουσαι ζῶα[16], [17] ἀνήρχοντο ὡς κάτωθι:

Εἶδος ζώων	Ἀριθμὸς ἐκμεταλλεύσεων διαθετουπῶν ζῶα, κατ' εἶδος	Ποσοστὸν % τῶν διαθετουσῶν ζῶα ἐκμεταλλεύσεων ἐπὶ τοῦ συνόλου	Ποσοστὸν % τῶν ἐκμεταλλεύσεων τῶν μὴ διαθετουσῶν τοιαῦτα ζῶα, ἐπὶ τοῦ συνόλου
Βόες-ἀγελάδες	321.401	24,3	75,7
Ἵπποι-φορβάδες	190.040	14,4	85,6
Βούβαλοι	27.876	2,1	97,9
Ὄνοι	381.816	28,9	71,1
Ἡμίονοι	138.943	10,5	89,5

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι καὶ μέχρι τοῦ ἔτους 1950, τὸ ποσοστὸν τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων, αἱ ὁποῖαι δὲν διέθετον τὸ ἀπαραίτητον ζωϊκὸν κεφάλαιον, ἦτο λίαν ὑψηλόν.

3. Ἐκ τῆς ἀπογραφῆς ταύτης προκύπτει ὅτι, ἡ ὑπὸ τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων χρησιμοποιηθεῖσα[18] ζωϊκὴ καὶ μηχανικὴ ἐνέργεια[19], κατενέμετο ὡς κάτωθι, εἰς τὰ Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα τῆς χώρας.

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Ἀριθμός ἐκμεταλλεύσεων χρησιμοποιησασῶν ἐνέργειαν			Ὑφιστάμεναι ἐκμεταλλεύσεις κατά Διαμέρισμα	Ποσοστόν % τῶν χρησιμοποιησασῶν ἐνέργειαν ἐκμεταλλεύσεων
	Ζωϊκή	Μηχανική	Μικτή		
Στερεά	126.835	3.823	12.889	302.203	70
Πελοπόννησος	190.189	2.184	7.944	274.060	73
Ἰόνιοι Νῆσοι	19.632	154	405	55.022	36
Θεσσαλία	71.826	5.809	6.744	113.162	74
Μακεδονία	190.471	6.800	24.917	277.650	80
Ἤπειρος	51.503	660	1.087	69.033	77
Κρήτη	96.365	178	1.894	134.373	73
Νῆσοι Αἰγαίου	91.272	983	1.787	123.419	76
Δυτ. Θράκη	51.879	655	1.205	62.978	85
Σύνολον Ἑλλάδος	889.822	21.246	58.872	1.311.980	74%

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δεδομένων συνάγεται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γεωργία, κατὰ τὸ ἔτος 1950, ἐχρησιμοποίει ἐλαχίστην μηχανικὴν ἐνέργειαν, ἥτις ἀνήρχετο εἰς τὸ 1/61 τῶν χρησιμοποιησασῶν ἐνέργειαν 131.980 γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων.

Ἐπίσης, ἐκ τῶν στοιχείων τούτων προκύπτει ὅτι, τὸ ποσοστὸν τῶν μὴ χρησιμοποιησασῶν οὐδεμίαν ἐνέργειαν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων, ἀνήρχετο εἰς 26ο/ο. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι ἡ κατανάλωσις ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας εἰς τὴν γεωργίαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἦτο λίαν χαμηλὴ δεδομένου ὅτι ἐπὶ καταναλώσεως 500 ἑκατομμυρίων ΩΧΒ εἰς τὴν Ἑλλάδα μόνον 12 ἑκατομμ. ἀφεώρουν ἀγροτικὰς χρήσεις καὶ δή: 7 διὰ φωτισμόν, 3 διὰ ἀντλήσεις πρὸς ἄρδευσιν καὶ 2 δι' ἀλωνισμὸν καὶ λοιπὰς χρήσεις[20].

Περαιτέρω ἐκ τῆς ἀναλύσεως[21] τῶν στοιχείων τούτων προκύπτει ἡ ἑξῆς ἑκατοστιαία ἀναλογία τοῦ χρησιμοποιηθέντος εἴδους ἐνεργείας, εἰς τὰ ἐπὶ μέρους Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα τῆς χώρας.

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Είδος χρησιμοποιηθείσης ενεργείας			Ποσοστόν % τῶν μή χρησιμοποιησάντων οὐδεμίαν ἐνέργειαν ἐκμεταλλεύσεων
	Ζωϊκή	Μηχανική	Μικτή	
Στερεά	62	1,89	5,37	29
Πελοπόννησος	60	0,80	2,90	27
Νῆσοι Ἰόνιοι	35	0,28	0,74	63
Θεσσαλία	63	5,13	5,96	25
Μακεδονία	68	2,45	8,07	20
Ἤπειρος	74	0,96	1,57	23
Κρήτη	71	0,13	1,41	26
Νῆσοι Αἰγαίου	74	0,80	1,45	24
Δυτ. Θράκη	82	1,04	1,91	15
Σύνολον Ἑλλάδος	67,50	1,62	4,50	26

4. Κατὰ τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. δημοσιευθέντα[22] στοιχεῖα, ἡ σημειωθεῖσα αὔξησις τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ[23] τῆς γεωργίας[24], ὑπῆρξεν ἡ ἑξῆς, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1938—1952.

Είδος μηχανημάτων	Ἀριθμός μηχανημάτων	
	1938	1952
Ἀλωνιστικαί μηχαναί	972	1.650
Θεριζοαλωνιστικαί "	10	600
Θεριστικαί "	4.000	2.000
Σπαρτικαί "	500	1.000
Χορτοκοπτικαί-δετικαί μηχαναί	100	1.500
Ἄροτρα ἑλκόμενα	1.100	6.200
Δισκάροτρα - Δισκοσβάρναι	1.600	7.000
Ἀντλητικά συγκροτήματα	6.700	24.000

Ἐπίσης, κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα, ὁ μὲν ἀριθμὸς τῶν γεωργικῶν ἑλκυστήρων (ἁλυσσοτρόχων καὶ τροχοφόρων) ἀπὸ 1.081 ἀνῆλθεν εἰς 6.100, ἡ δὲ συνολικὴ αὔξησις[25] τῆς ἰσχύος τούτων εἰς HP, ἀπὸ 40.000 ἀνῆλθεν εἰς 230.000, ἐνῷ ἐξ ἀπόψεως ἐπαρκείας οὗτοι ἐκάλυπτον τὸ 1/4 τῆς ἀπαιτουμένης δυνάμεως διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν[26].

5. Μεταξὺ τῶν καταβληθεισῶν προσπαθειῶν, ὡς ἐλέχθη, ἦτο καὶ ἡ αὔξησις τῆς ἐν Ἑλλάδι καλλιεργησίμου ἐκτάσεως. Πράγματι, καὶ μετὰ τὴν μεσολάβησιν τοῦ πολέμου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1938 μέχρι τοῦ ἔτους 1954, ἐπετεύχθη

ἡ διάθεσις νέων παραγωγικῶν ἐδαφῶν, ἀνερχομένων[27] εἰς 3.600.000 στρέμματα. Τὰ συνεπείᾳ ἐκτελέσεως τεχνικῶν ἔργων, νέα ταῦτα ἐδάφη προῆλθον ἐξ: α) ἀποξηράνσεως λιμνῶν καὶ ἑλῶν 376.000 στρέμματα, β) ἐκμεταλλεύσεως ἀλκαλικῶν ἐδαφῶν 50.000, γ) ἐκκαθαρίσεως δασωδῶν ἐκτάσεων 270.000, δ) προστασίας ἐκ πλημμυρῶν 2.962.000, ε) ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων 1.982.000 καὶ στ) ἀρδεύσεων 782.500.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς ὑπολογισμούς[28], ἐν ἔτει 1954, τὸ σύνολον τῶν παραγωγικῶν ἐκτάσεων τῆς χώρας ἀνήρχετο εἰς 38.373.000 στρέμματα, ἔναντι συνολικῆς ἐκτάσεως 132.562.000, τῶν μὴ καλλιεργησίμων ἐδαφῶν καλυπτόντων τὸ 71ο/ο τοῦ συνόλου.

6. Κατὰ τὸ ἔτος 1950 ἡ κατὰ Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα κατανομὴ τῶν παραγωγικῶν ἐκτάσεων ἐμφανίζεται οὕτω[29]:

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Ἔκτασις Διαμερίσματος εἰς χιλ. στρέμματα	Δηλωθεῖσαι ἐκτάσεις εἰς χιλ. στρέμματα	Ποσοστὸν ἐπὶ τοῦ συνόλου δηλωθεισῶν ἐκτάσεων ἐν τῇ χώρᾳ %	Ποσοστὸν ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ἐκτάσεως τοῦ Διαμερίσματος %
Στερεὰ - Εὔβοια	24.979	6.202	17,23	24,8
Πελοπόννησος	21.556	5.981	16,61	27,7
Ἰόνιοι Νῆσοι	2.237	780	2,15	34,8
Θεσσαλία	13.984	5.200	14,42	37,1
Μακεδονία	34.356	9.257	25,67	26,9
Ἤπειρος	9.253	1.592	4,42	17,2
Νῆσοι Αἰγαίου-Κυκλάδες-Δωδεκάνησος	9.232	2.074	5,71	22,5
Δυτικὴ Θράκη	8.586	2.322	6,42	27,0
Σύνολον Ἑλλάδος	132.562	36.055	100,00	27,2

7. Ἐκ τῆς κατατάξεως τῶν δεδομένων τῆς γεωργικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1950, αἱ ποτιστικαὶ ἐπιφάνειαι τῆς χώρας κατενέμοντο ὡς κάτωθι[30], κατὰ Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα:

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Ἀριθμός ἀπογραφεισῶν ἐκμεταλλεύσεων εἰς χιλιάδας	Ἀπογραφεῖσα ἔκτασις εἰς χιλιάδας στρέμματα	Ποτιστικαὶ ἐκτάσεις			
			Ἐκμεταλλεύσεις		Στρέμματα	
			ἀριθμ. εἰς χιλιάδας στρέμματα	ποσοστὸν % ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ Δ/τος	ἀριθμ. εἰς χιλιάδας στρέμματα	ποσοστὸν % ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ Δ/τος
Στερεά	202	6.202	77	38,1	660	10,1
Πελοπόννησος	274	5.981	100	36,5	612	10,2
Νῆσοι Ἰόνιοι	55	780	7	12,7	19	2,4
Θεσσαλία	113	5.200	34	30,1	222	4,3
Μακεδονία	278	9.257	64	23,0	451	4,9
Ἤπειρος	69	1.592	29	42,0	170	10,7
Κρήτη	134	2.647	58	43,3	156	5,9
Νῆσοι Αἰγαίου-Κυκλάδες-Δωδεκάνησος	124	2.074	34	27,4	114	5,5
Δυτικὴ Θράκη	63	2.322	4	6,3	14	0,6
Σύνολον Ἑλλάδος	1.312	36.055	407	31,0	2.418	6,7

Ἤτοι, ἐκ τῶν στοιχείων τούτων προκύπτει ὅτι ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων τῆς χώρας, αἱ ποτιστικαὶ ἀνήρχοντο εἰς 6,7ο/ο.

8. Ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν λιπασμάτων ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, δέον νὰ λεχθῇ ὅτι, συνεπείᾳ τοῦ πολέμου, ἀνεκόπη ἡ διαρκῶς αὔξουσα χρησιμοποίησις καὶ εἰσαγωγὴ τούτων. Ἅμα τῷ πέρατι τοῦ πολέμου, μεταξὺ τῶν ἐπιδιώξεων τῆς Α.Τ.Ε. ἦτο καὶ ἡ εὐρυτέρα χρησιμοποίησις λιπασμάτων, ταύτης σημειούσης[31] σχετικῶς[32]: «Διὰ τῆς εὐρείας ἐφαρμογῆς καὶ τῆς ὀρθολογικῆς χρησιμοποιήσεως τῶν λιπασμάτων ἀπεδόθησαν εἰς τὴν καλλιέργειαν ἐκτάσεις θεωρούμεναι ἀσύμφοροι πρὸς ἐκμετάλλευσιν, ηὐξήθησαν αἱ μέσαι στρεμματικαὶ ἀποδόσεις, ἐν συνδυασμῷ βεβαίως καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ μέτρα βελτιωμένης γεωργικῆς τεχνικῆς καὶ ὑπεβιβάσθη αἰσθητῶς τὸ κόστος τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς». Ἡ χρησιμοποίησις λιπασμάτων ἀπετέλει ζωτικὴν ἀνάγκην τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας. Χαρακτηριστικῶς ὁ Καθηγητὴς Ξ. Ζολώτας ἔγραφε[33]: «...πυκνοκατωκημένη χώρα ὡς ἡ Ἑλλάς, οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ νὰ αὐξήσῃ τὴν παραγωγικότητα τῆς γεωργίας ἄνευ τῆς εὐρυτέρας καὶ συστηματικωτέρας χρήσεως λιπασμάτων».

Ἐντὸς τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ἐπιδιωχθέντων στόχων καὶ τῆς ἐπισημάνσεως τῆς ἀνάγκης ταύτης ὑπὸ διακεκριμένων ἐπιστημόνων, κατέστη δυνατὸν νὰ ὑπερκαλυφθῇ ἡ προπολεμικὴ εἰσαγωγὴ λιπασμάτων. Οὕτως, ἐνῷ τὸ ἔτος 1939,

ἡ εἰσαχθεῖσα ποσότης παντὸς εἴδους λιπασμάτων καὶ γεωργικῶν φαρμάκων ἀνήρχετο[34] εἰς 139.514 τόννους, κατὰ τὸ 1952, αὕτη ἀνῆλθεν εἰς 176.109 τόννους.

Αἱ διὰ μέσου τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθεῖσαι ποσότητες λιπασμάτων, κατὰ τὰ ἔτη 1938 καὶ 1952, ηὐξήθησαν[35] αἰσθητῶς, ἀνελθοῦσαι ἀπὸ 22.682 τόννους, εἰς 56.521, τὰ δὲ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς προωθήσεως τῶν λιπασμάτων ἀνάλογα κέντρα αὐτῆς ηὔξανον παραλλήλως ἀνελθόντα κατὰ τὸ ἔτος 1961 εἰς 650 περίπου[36].

Παρὰ ταῦτα ὅμως, συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς γεωργικῆς ἀπογραφῆς τοῦ ἔτους 1950, τὸ ποσοστὸν τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποίησαν ζωϊκὰ καὶ χημικὰ λιπάσματα[37], ἀνήρχετο εἰς 56,5ο/ο, ἐνῷ ἡ λιπανθεῖσα ἔκτασις, ἐν σχέσει πρὸς τὴν καλλιεργουμένην, ἐκάλυπτε τὸ 16,5ο/ο ταύτης.

9. Πάντα τὰ ἀνωτέρω ληφθέντα μέτρα εἶχον ὡς συνέπειαν νὰ τεθοῦν αἱ βάσεις τῆς ἐκ τοῦ πολέμου καταστραφείσης ἑλληνικῆς γεωργίας, γεγονὸς ὅπερ ἐπέδρασεν εὐεργετικῶς[38] ἐπὶ τῶν μετέπειτα, κυρίως, ἐπιτεύξεων αὐτῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπεβοηθήθη καὶ ἀπὸ τὸ διαρκῶς ἐντεινόμενον ἐνδιαφέρον τοῦ Κράτους πρὸς τὴν γεωργίαν.

Ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ τοιούτου ἐνδιαφέροντος τοῦ Κράτους καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέως ἀναφέρομεν τὰς αὐξητικὰς τάσεις τῶν ἀκαθαρίστων ἐπενδύσεων παγίου κεφαλαίου εἰς τὴν γεωργίαν, εἰς ἃς κατωτέρω θέλομεν ἀναφερθῆ.

Ἡ σημειουμένη κατ' ἔτος πρόοδος ἐδημιούργει καταλληλοτέρας προϋποθέσεις, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἑδραίωσιν τῆς ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν, ἣν καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐρευνῶμεν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἰδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ ἀγροτικὴ πίστις κλπ., σελ. 41.
2. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 77.
3. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 77, ἔνθα καὶ ἀναλυτικὴ κατ' ἔτος παρουσίασις τῆς ο/ο συνθέσεως τῶν δανείων.
4. Ἴδε Α.Τ.Ε. Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 33.
5. Ἴδε Α.Τ.Ε., αὐτόθι, σελ. 36.
6. Ἴδε Α.Τ.Ε., αὐτόθι, σελ. 38.
7. Ἴδε Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1955, σελ. 14—15.
8. Ἴδε Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1955, σελ. 134.
9. Ἴδε καὶ Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 17.
10. Ἴδε Ξ. Ζολώτα, Ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ γίνῃ βιώσιμος, σελ. 13.
11. Πρβλ. καὶ Χ. Εὐελπίδη, Ἡ χρονία γεωργικὴ κρίσις εἰς τὴν Ἑλλάδα, σελ. 57.
12. Ἡ πυκνότης γενικῶς τοῦ πληθυσμοῦ ἀνὰ χλμ. τετραγ. διὰ τὰς ἄλλας χώρας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1948—1954, ἦτο: Βουλγαρία 66, Γιουγκοσλαβία 68, Ρουμανία 67, Τουρκία 30, Γαλλία 78, Ἰταλία 158, Ἱσπανία 57 καὶ Αἴγυπτος 23. Ἴδε σχετικῶς Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 9.
13. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 77.
14. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, ἔνθ' ἀν., σελ. 57.
15. Περὶ τῶν ἐκτελεσθέντων ἀποστραγγιστικῶν, ἀποξηραντικῶν καὶ ἀρδευτικῶν ἔργων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952, Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, ἔνθ' ἀν., σελ. 7.
16. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ζώων κατὰ τὸ ἔτος 1938, ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 60.
17. Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Χ. Εὐελπίδη παρασχεθέντα στοιχεῖα, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952 εἰσήχθη ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἑξῆς ἀριθμὸς ζώων: Ἵπποι 30.000, Ἡμίονοι 54.000, Ὄνοι 16.000, Ἀγελάδες 11.000 καὶ ἕτερα βοειδῆ 18.000. Ἴδε Ἡ χρονία γεωργικὴ κρίσις εἰς τὴν Ἑλλάδα, Ἀθῆναι, 1953, σελ. 6.
18. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 32.
19. Περὶ τῶν εὐεργετικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς χρησιμοποιήσεως ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας εἰς τὴν γεωργίαν, ἴδε Χ. Εὐελπίδη, ἔνθ' ἀν., σελ. 86—88.
20. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, αὐτόθι, σελ. 85.
21. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 32.
22. Ἴδε, Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 78.
23. Περὶ τῶν εἰσαχθέντων γεωργικῶν μηχανημάτων μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952, Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, ἔνθ' ἀν., σελ. 6.
24. Κατὰ τὸν Χ. Εὐελπίδη, ἔνθ' ἀν., σελ. 48, κατὰ τὸ ἔτος 1952 μόνον τὸ 1)10 περίπου τῆς ὅλης καλλιεργουμένης ἐν Ἑλλάδι ἐκτάσεως ἐκαλλιεργεῖτο μηχανικῶς καὶ μόνον τὸ 2,2ο)ο τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων ἐχρησιμοποίουν μηχανικὴν καλλιέργειαν, ἐνῶ 6,1ο)ο ἐξ αὐτῶν ἐχρησιμοποίουν ἐπικουρικῶς καὶ μηχανάς.
25. Ἴδε τὸ περὶ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας κεφάλαιον τῆς Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961).
26. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, ἔνθ' ἀν., σελ. 43.
27. Ἴδε Ἔκθεσιν Πάκαρντ εἰς «οἰκονομικὸν ταχυδρόμον» τῆς 24.6.1954.

28. Ἴδε Ἔκθεσιν Πάκαρντ, αὐτόθι.
29. Ἴδε Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1955, σελ. 134.
30. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 29.
31. Ἴδε τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 81.
32. Περὶ τῶν χρησιμοποιηθέντων ποσοτήτων λιπασμάτων, κατὰ στρέμμα καὶ εἰς λιπαντικὰς μονάδας, Ἴδε Π. Παπαγαρυφάλλου, Οἱ γεωργικοὶ συνεταιρισμοὶ ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι, 1973, σελ. 118.
33. Ξ. Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 207.
34. Διὰ τὰς κατ' ἔτος εἰσαχθείσας ποσότητας λιπασμάτων, ἀπὸ τὸ 1939—1953, ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 35.
35. Ἴδε ἐκτενέστερον Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 82—83, ἔνθα καὶ λεπτομερῆ στοιχεῖα περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν χρησιμοποιηθέντων λιπασμάτων.
36. Ἴδε Α.Τ.Ε., αὐτόθι, σελ. 34.
37. Τὰς ὑπὸ τῶν Διαμερισμάτων τῆς χώρας χρησιμοποιηθείσας λιπαντικὰς μονάδας, ἴδε ἐκτενῶς εἰς Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 36.
38. Μεταξὺ τῶν ἐπελθουσῶν βελτιώσεων εἰς τὴν ἑλληνικὴν γεωργίαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—1961 ἀναφέρομε: Ι) Τὴν σημειωθεῖσαν αὔξησιν τῶν καλλιεργηθεισῶν ἐκτάσεων διὰ δυναμικῶν προϊόντων, γεγονὸς τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ αὐξηθοῦν αὗται κατά: 53ο)ο (τομάτα), 57ο)ο (λοιπὰ κηπευτικά), 36ο)ο (καπνός), 151ο)ο (βάμβαξ), 91ο)ο (κτηνοτροφικὰ ψυχανθῆ), 358ο)ο (σανός), 185ο)ο (μηδική). ΙΙ) Τὴν αὔξησιν τῶν στρεμματικῶν ἀποδόσεων (πλὴν τῆς ἐλαφρᾶς μειώσεως τῶν γεωμήλων καὶ τῆς μηδικῆς. ΙΙΙ) Τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγῆς τῶν κυριωτέρων κτηνοτροφικῶν προϊόντων, ἡ ὁποία εἰς ὡρισμένα ἐδιπλασιάσθη (τυρός, βούτυρον, ὠά). IV) Τὴν αὔξησιν τῶν χρησιμοποιηθέντων λιπασμάτων κατὰ 165ο)ο. VI) Τὴν αὔξησιν τοῦ Ἀκαθαρίστου Ἀγροτικοῦ Εἰσαδήματος κατὰ 64ο)ο. VII) Τὴν αὔξησιν τῆς ἀκαθαρίστου ἀξίας τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἀπὸ 12.784 ἑκατ. δραχ. εἰς 22.329 ἑκατ. δραχ. καὶ τοῦ συνόλου τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς ἀπὸ 17.976 ἑκατ. εἰς 31.288 ἑκατ. δραχ. (εἰς σταθερὰς τιμὰς ἔτους 1954). VIII) Τὴν μικρὰν αὔξησιν τοῦ ζωϊκοῦ κεφαλαίου καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸν τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς γεωργίας ὡς κάτωθι: Μηχαναὶ ἀλωνιστικαὶ ἀπὸ 1.650 εἰς 2.150, θεριζοαλωνιστικαί, ἀπὸ 600 εἰς 1.950, θεριστικαί, ἀπὸ 2.000 εἰς 3.000, σπαρτικαί, ἀπὸ 1.000 εἰς 3.000, χορτοκοπτικαὶ - δετικαί, ἀπὸ 1.500 εἰς 5.000, ἄροτρα ἑλκόμενα, ἀπὸ 6.200 εἰς 23.000, δισκάροτρα - δισκοβάρναι, ἀπὸ 7.000 εἰς 16.000 καὶ ἀντλητικὰ συγκροτήματα, ἀπὸ 24.000 εἰς 70.000. Περὶ τούτων Ἴδε ἀναλυτικώτερα κατ' ἔτος στοιχεῖα εἰς Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 53—54, 57, 60, 81, 83, 65, 78.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΚΤΑΕΤΙΑΝ 1945—1952

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΙΝΑ ΑΦΟΡΩΝΤΑ ΤΗΝ ΥΠΟ ΤΗΣ Α.Τ.Ε. ΔΑΝΕΙΟΔΟΤΗΣΙΝ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΩΝ

Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις

Ἀνωτέρω ἀνεφέρθημεν εἰς τοὺς δυσμενεστάτους ἀντικτύπους τοὺς ὁποίους εἶχεν ὁ Β΄ παγκόσμιος πόλεμος ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἐθνικοκοινωνικοοικονομικῆς ζωῆς τῆς Ἑλλάδος. Δυσαρέστους ἐπίσης ἐπιπτώσεις ἔσχε καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ἀνώμαλος περίοδος τῆς ἐσωτερικῆς διχονοίας καὶ τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ. Τὰ γεγονότα ταῦτα, ὡς εἰκός, ἐπέδρασαν ἀνασχετικῶς καὶ ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἀγροτοσυνεταιρικῆς μας κινήσεως.

Σχετικῶς ἡ Α.Τ.Ε. ὑπογραμμίζει: «Ὅπως εἰς ὅλας τὰς παραγωγικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐκδηλώσεις τῆς χώρας μας, ὡς ἦτο φυσικόν, παρετηρήθη καὶ εἰς τὴν συνεταιριστικὴν κίνησιν αὐτῆς καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν πολεμικῶν καὶ μεταπολεμικῶν ἐσωτερικῶν γεγονότων, μία κάμψις, ἡ ὁποία εἰς πολλὰς περιπτώσεις προσήγγισε τὰ ὅρια τῆς νεκρώσεως»[1].

Ἐνταῦθα ὅμως παρατηρητέον ὅτι, ἡ συνεταιρικὴ κίνησις παρ' ἡμῖν, δὲν ἐξηφανίσθη ὁλοσχερῶς, δεδομένου ὅτι καὶ κατὰ τοὺς πλέον φρικτοὺς χρόνους τῆς ἀξονικῆς κατοχῆς, τὸ ἀείποτε ἐνυπάρχον παρὰ τοῖς Ἕλλησι συνεταιρικὸν πνεῦμα, ἠδυνήθη νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ νὰ πορευθῇ πρὸς τὴν ἐξυπηρέτησιν ἀμέσων βιοτικῶν ἀναγκῶν. Πράγματι, λήγοντος τοῦ ἔτους 1940, ἤρξατο ἡ σύστασις Προμηθευτικῶν Συνεταιρισμῶν, οἱ ὁποῖοι εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1943 ἀνῆλθον συνολικῶς[2] εἰς 416. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος περιλαμβάνει μόνον τοὺς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Ἐπισιτισμοῦ ἀναγνωρισθέντας Προμηθευτικοὺς - Καταναλωτικοὺς Συνεταιρισμούς. Τὰ μέλη μὲν τῶν 416 τούτων συνεταιρισμῶν ἀνήρχοντο εἰς 215. 812, τὰ δὲ συνολικῶς ἐξυπηρετούμενα ἄτομα εἰς 619.000. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ἐξάπλωσις τῶν συνεταιρισμῶν τούτων, μεταξὺ τῶν ἐργαζομένων τῆς Χώρας, ὥστε ἀπὸ τοῦ ἔτους 1941 εἶχε συσταθῇ παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Ἐπισιτισμοῦ «Ὑπηρεσία Συνεταιρισμῶν καὶ Συσσιτίων», ἡ ὁποία «ἀνέλαβε τὴν καθοδήγησιν καὶ ἐξυπηρέτησιν τῆς κινήσεως ταύτης»[3] καὶ ἐνίσχυε τὸ ἔργον τῶν συνεταιρισμῶν διὰ τῆς παροχῆς τροφίμων[4].

Οὕτω πως καὶ ἐν μέσῳ τῶν πλέον σκληρῶν ἡμερῶν τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς καὶ τοῦ ὀδυνηροῦ λιμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὸ συνεταιρικὸν πνεῦμα παρέσχε πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς ἑκατοντάδας χιλιάδας λιμοκτονούντων Ἑλλήνων, διοχετεῦσαν πρὸς τούτους τὰ στοιχειώδη μέσα διαβιώσεώς των καὶ ἀναδυθὲν ἐν μέσῳ τῶν ζοφερῶν κατοχικῶν συνθηκῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ συνεταιρικοῦ θεσμοῦ «εἰς σπουδαῖον ὄργανον κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ οἰκονομικῆς ἀλληλεξαρτήσεως»[5]. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατοχῆς ἱδρύθησαν[6] 669 Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί.

Παράγραφος ἕκτη

Ἡ κατ' ἔτος σύστασις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952

1. Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος προκύπτει ἡ κατ' ἔτος καὶ κατ' εἶδος σύστασις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952.

Ἔτη	Εἶδος ἱδρυθέντων Συνεταιρισμοί					Σύνολον ἱδρυθέντων κατ' ἔτος
	Πιστωτ.	Προμηθευτ.	Πωλήσεως	Παραγωγ.	Διάφοροι	
1945	285	3	22	62	18	390
1946	509	2	49	134	30	724
1947	209	-	18	103	48	378
1948	102	3	27	33	19	184
1949	49	2	11	45	28	135
1950	78	-	9	117	19	223
1951	114	-	10	51	25	200
1952	75	-	16	68	47	206
Σύνολον	1.421	10	162	613	233	2.440

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ὅτι, πλέον τοῦ ἡμίσεος τῶν ἱδρυθέντων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἦσαν Πιστωτικοί, ἐνῷ οἱ παραγωγικοὶ ἐκάλυπτον ποσοστὸν 25ο/ο τοῦ συνόλου. Ἡ τοιαύτη μεταπολεμικὴ κατεύθυνσις τῆς παρ' ἡμῖν ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως ὑπεδήλου, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἔλλειψιν κεφαλαίων εἰς τὴν ἑλληνικὴν γεωργίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ εὐοίωνον μήνυμα ὅτι οἱ ἀγρόται ἐστρέφοντο πρὸς τὴν ἵδρυσιν παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν.

Ἕτερον ἐπίσης εὐοίωνον χαρακτηριστικὸν τῆς μεταπολεμικῆς ἀγροτοσυ-

νεταιρικῆς κινήσεως, εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀγρόται κατανοήσαντες τὰς ἐκ τοῦ συνεταιρισμοῦ ὠφελείας, προσήρχοντο αὐτοβούλως ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ὠργανωμένης συνεταιρικῆς κινήσεως.

2. Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος προκύπτει τὸ σύνολον τῶν κατ' ἔτος ὑφισταμένων ἐν Ἑλλάδι Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, κατὰ κατηγορίας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952.

Ἔτη	Εἶδος ὑφισταμένων Συνεταιρισμῶν					Σύνολον Ἑλλάδος
	Πιστωτ.	Προμηθευτ.	Παραγωγ.	Πωλήσεως	Διάφοροι	
1945	4.735	84	971	600	627	7.014
1946	5.080	149	1.154	588	635	7.606
1947	5.261	134	1.213	637	702	7.947
1948	5.463	59	1.176	692	728	8.118
1949	5.477	61	1.213	699	751	8.201
1950	5.567	61	1.371	660	682	8.341
1951	5.349	52	1.465	854	720	8.440
1952	5.201	71	1.745	755	755	8.527

Ἐκ τῆς περαιτέρω ἀναλύσεως τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ἡ ἑξῆς ἑκατοστιαία σύνθεσις τῶν κατὰ τὸ ἄνω διάστημα ὑφισταμένων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν.

Ἔτη	Ποσοστὸν ἐπὶ τοῖς % τῶν ὑφισταμένων Συνεταιρισμῶν				
	Πιστωτικοί	Προμηθευτικοί	Παραγωγικοί	Πωλήσεως	Διάφοροι
1945	67,47	1,19	13,83	8,55	8,93
1946	66,78	1,95	15,17	7,73	8,34
1947	66,20	1,68	15,26	8,01	8,83
1948	67,29	0,72	14,48	8,52	8,96
1949	66,78	0,74	14,79	8,52	9,15
1950	66,74	0,73	16,43	7,91	8,17
1951	63,37	0,61	17,35	10,11	8,53
1952	60,99	0,83	20,46	8,85	8,85

Ἤτοι, ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης, προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα: α) οἱ Πιστωτικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἐμειώθησαν κατὰ 6,5ο/ο, β) οἱ Προμηθευτικοὶ ἐμειώ-

θησαν κατὰ 0,36ο/ο, γ) οἱ Παραγωγικοὶ ἐσημείωσαν αὔξησιν κατὰ 6,63ο/ο, δ) οἱ Πωλήσεως καὶ οἱ Διάφοροι παρέμειναν σχεδὸν εἰς τὰ αὐτὰ ἐπίπεδα τοῦ ἔτους 1945.

Ἐκ τῶν δεδομένων τούτων συνάγεται περαιτέρω ὅτι ἡ κυριαρχοῦσα μορφὴ τοῦ παρ' ἡμῖν ἀγροτοσυνεταιρικοῦ κινήματος, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, ἦτο ἡ τῶν Πιστωτικῶν Συνεταιρισμῶν, μολονότι οὗτοι ἐνεφάνισαν πτωτικὰς τάσεις μὲ ἀντίστροφον πορείαν τῶν Παραγωγικῶν.

3. Ἐνταῦθα δέον νὰ λεχθῇ ὅτι τὰ παρεχόμενα στοιχεῖα δὲν συμπίπτουν ἀπολύτως ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἱδρυθέντων συνεταιρισμῶν. Οὕτω, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ «Συνεταιριστοῦ» διδόμενα στοιχεῖα[7], οἱ ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1943—1946, εἶχον ὡς κάτωθι:

Ἔτος	Νόμῳ ὑφιστάμενοι	Λειτουργοῦντες	Ποσοστὸν ἐπὶ τοῖς % τῶν ἀδρανούντων
1943	6.552	5.327	19 %
1944	6.631	5.415	18 %
1945	7.017	5.878	16 %
1946	7.829	6.404	18 %

Συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Δ. Πάνου δημοσιευθέντα στοιχεῖα[8], ἡ κατ' ἔτος σύστασις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, εἶχεν ὡς κάτωθι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1944—1948.

Ἔτος	1944	1945	1946	1947	1948
Ἱδρυθέντες Συν/σμοί	172	390	724	459	187

Κατ' αὐτὸν ἐπίσης, λήγοντος τοῦ ἔτους 1948, ὑφίσταντο 8.091 Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλειτούργουν τὰ 4/5, ἐνῷ «ὁ Συνεταιριστής»[9] διὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἀνεβίβαζε τούτους εἰς 8.313, κατανεμομένους ὡς κάτωθι, κατὰ κατηγορίας: Πιστωτικοὶ 5.622, Προμηθευτικοὶ 175, Πωλήσεως 588, Παραγωγικοὶ 1.273, Διάφοροι 655.

Ἡ εἰδικωτέρα κατανομὴ τῶν συνεταιρισμῶν τούτων εἶχεν ὡς ἑξῆς:

Πωλήσεως		Παραγωγικοί		Διάφοροι	
Σταφιδοκάρπου	258	Ἐλαιουργικοί	268	Ἐνοικιάσεως ἢ ἀγορᾶς γαιῶν	391
Καπνοῦ	46	Οἰνοποιητικοί	196	Διαχειρίσεως συνιδιοκτησιῶν	168
Σύκων	14	Γαλακτοκομικοί	272	Ἀρδευτικοί	29
Γάλακτος	44	Βαπτιχοπαραγωγῶν	20	Ἐκμεταλλεύσεως γεωργικῶν μηχανῶν	12
Ρητίνης	29	Μελισσοκομικοί	49	Ὑγειονομικοί	35
Σουλτανίνας	14	Δασεργατῶν	317	Κτηνασφαλιστικοί	5
Νωπῶν ἢ ξηρῶν καρπῶν, λαχανικῶν, κτηνοτριφικῶν κ.λ.π. προϊόντων	183	Κιτροπαραγωγῶν	50	Ἑτέρων σκοπῶν	15
		Ἑτέρων παραγωγικῶν σκοπῶν	101		

4. Ἐπειδὴ ὅμως τὴν εἰκόνα τῆς πραγματικῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως δὲν ἀποδίδουν ἁπλῶς καὶ μόνον οἱ ὑφιστάμενοι νόμῳ συνεταιρισμοί, ἀλλὰ οἱ ἐκ τούτων πράγματι δρῶντες, παραθέτομεν τὸν κάτωθι πίνακα, ἐξ οὗ προκύπτει ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ εἶδος τούτων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952.

Ἔτη	Εἶδος λειτουργούντων Συνεταιρισμῶν					Σύνολον λειτουργούντων
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Παραγωγ.	Πωλήσεως	Διάφοροι	
1945	4.094	55	814	513	402	5.878
1946	4.267	114	914	475	302	6.072
1947	4.490	107	987	541	396	6.521
1948	4.826	33	1.033	615	469	6.976
1949	4.873	35	1.077	627	507	7.119
1950	4.580	35	1.049	562	326	6.552
1951	4.375	20	1.084	694	288	6.461
1952	4.320	41	1.306	615	347	6.629

Ἐκ τῆς ἑκατοστιαίας ἀναλύσεως τῶν κατ' εἶδος καὶ κατ' ἔτος λειτουργούντων ὡς ἄνω συνεταιρισμῶν, προκύπτει ἡ ἑξῆς εἰκὼν τῶν δρώντων συνεταιρισμῶν.

Ἔτη	Εἶδος λειτουργούντων συνεταιρισμῶν τοῖς %				
	Πιστωτικοί	Προμηθευτικοί	Παραγωγικοί	Πωλήσεως	Διάφοροι
1945	69,64	0,93	13,84	8,72	6,83
1946	70,27	1,87	15,05	7,82	4,97
1947	68,85	1,64	15,13	8,29	6,07
1948	69,18	0,47	14,80	8,81	6,72
1949	68,45	0,49	15,12	8,80	7,12
1950	69,90	0,53	16,01	8,57	4,97
1951	67,71	0,30	16,77	10,74	4,45
1952	65,16	0,61	19,70	9,27	5,23
Μέσος ὅρος 1945 - 1952	68,64	0,85	15,80	8,87	5,79

Τὸ γενικὸν χαρακτηριστικὸν συμπέρασμα τῆς ἀνωτέρω ἀναλύσεως εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν λειτουργούντων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἡ κυριαρχοῦσα μορφὴ εἶναι ἡ τοιαύτη τῶν Πιστωτικῶν, οἱ ὁποῖοι, κατὰ μέσον ὅρον τῆς περιόδου, ἀνήρχοντο εἰς τὸ 68,64ο/ο τοῦ συνόλου.

5. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ εἶδος τῶν κατ' ἔτος ἱδρυθέντων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, οὗτος ἐμφανίζει τὴν ἑξῆς πορείαν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952.

Ἔτη	Ἀριθμὸς ἱδρυθέντων	Εἶδος Συνεταιρισμῶν				
		Πιστωτ.	Προμηθευτ.	Πωλήσεως	Παραγωγ.	Διάφοροι
1945	390	285	3	22	62	18
1946	724	509	2	49	134	30
1947	378	209	-	18	103	48
1948	184	102	3	27	33	19
1949	135	49	2	11	45	28
1950	223	78	-	9	117	19
1951	200	114	-	10	51	25
1952	206	75	-	16	68	47

Τὸ εὐοίωνον ἐν προκειμένῳ σημεῖον εἶναι ὅτι ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς τῆς χώρας, κατανοήσας τὴν σπουδαιότητα τῆς συνεταιριστικῆς ὀργανώσεώς του καὶ διὰ τῆς μέσῳ αὐτῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν ἀναγκῶν του, ἔστω καὶ τῶν ἀμέσων πιστωτικῶν, ὡδηγεῖτο εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὀργανωμένης συνεταιριστικῆς κι-

νήσεως. Τοῦτο ἐνέχει μεγαλυτέραν σημασίαν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἵδρυσις τῶν συνεταιρισμῶν δὲν ἐπεδάλλετο ἐκ τῶν ἄνω, ἀλλὰ ἦτο ἀποτέλεσμα πείρας ἐκπορευομένης ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς τῶν συνεταιριζομένων ἀγροτῶν.

6. Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[10] προκύπτει ἡ κίνησις τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, κατ' εἶδος καὶ κατὰ Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα, κατὰ τὸ ἔτος 1947.

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Σύνολον Συνεταιρισμῶν					Σύνολον Διαμ/τος
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφ.	
Πελοπόννησος	1.025	62	306	195	115	1.703
Στερεά καί Εὔβοια	779	28	105	265	304	1.481
Θεσσαλία	527	62	26	88	68	816
Ἑπτάνησα	201	3	30	42	4	280
Κυκλάδες	64	1	2	13	–	80
Ἤπειρος	390	3	8	61	35	497
Κεντρ.-Δυτ.Μακεδονία	1.162	2	20	105	50	1.339
Ἀνατολική Μακεδονία	425	2	14	41	25	507
Δυτική Θράκη	325	1	5	41	35	407
Κρήτη	490	10	41	251	3	795
Νῆσοι Αἰγαίου	110	–	17	132	10	269
Σύνολον Ἑλλάδος	5.543	174	574	1.234	649	8.174

7. Ἐκ τοῦ κάτωθι πίνακος ἐμφαίνεται[11], ἡ κατὰ Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα, κατανομὴ τῶν ὑφισταμένων Γ.Σ., συνολικῶς καὶ κατ' εἶδος[12], λήγοντος τοῦ ἔτους 1949.

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Σύνολον Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατά Διαμέρισμα
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφ.	
Πελοπόννησος	1.063	62	300	211	119	1.755
Στερεά καί Εὔβοια	804	29	120	280	318	1.551
Θεσσαλία	571	62	27	93	64	817
Ἑπτάνησα	210	3	33	46	4	296
Κυκλάδες	70	1	2	12	–	85
Ἤπειρος	405	3	8	70	37	523
Κεντρ.-Δυτ.Μακεδονία	1.157	2	22	108	48	1.337
Ἀνατολική Μακεδονία	398	2	14	46	19	479
Δυτική Θράκη	329	1	5	45	35	415
Κρήτη	497	10	38	260	4	809
Νῆσοι Αἰγαίου	110	–	19	135	9	273
Σύνολον Ἑλλάδος	5.614	175	588	1.306	657	8.340

8. Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[13] προκύπτει ἡ ἐν ἔτει 1950 κατανομὴ τῶν

λειτουργούντων συνεταιρισμῶν, τῶν κοινοτήτων ἄνευ συνεταιρισμοῦ, τῶν χωρίων μὲ πλείονας συνεταιρισμοὺς καὶ τὰ ἐπὶ τοῖς ο/ο ποσοστὰ ἐπ' αὐτῶν.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Σύνολον κοινοτήτων καὶ χωρίων	Ἀριθμὸς λειτουργούντων συν/σμῶν	Ἀριθμὸς κοινοτήτων μὲ λειτουργούντας συν/μούς	Ἀριθμὸς κοινοτήτων ἄνευ λειτουργοῦντος συν/μοῦ	Ποσοστὸν % κοινοτήτων ἄνευ συνεταιρισμοῦ	Ἀριθμὸς κοινοτήτων μὲ περισσοτέρους συν/μοὺς διαφόρων σκοπῶν	Ποσοστὸν % κοινοτήτων μὲ περισσοτέρους συν/μοὺς διαφόρων σκοπῶν
Δυτ. Θράκη	485	276	211	274	56,5	37	17,5
Ἀν.Μακεδονία	486	372	274	212	43,6	59	21,6
Κεντρικὴ "	755	734	587	168	22,2	86	14,7
Δυτικὴ "	515	371	333	182	35,5	29	8,7
Θεσσαλία	693	500	433	260	37,6	49	11,4
Στερεὰ Ἑλλάς	1.202	983	692	510	44,1	163	23,6
Ἤπειρος	646	322	305	341	52,8	17	5,5
Νῆσοι Αἰγαίου	274	198	154	120	43,8	34	22,0
Νῆσοι Κυκλάδες	151	77	73	78	51,7	3	4,2
Νῆσοι Ἰονίου	460	269	242	218	47,4	22	9,1
Πελοπόννησος	1.789	1.277	970	819	45,8	175	18,1
Κρήτη	1.084	668	527	557	51,4	80	15,2
Δωδεκάνησα	113	67	53	60	53,1	11	20,8
Σύνολον Ἑλλάδος	8.653	6.114	4.854	3.799	43,9	765	15,7

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δεδομένων συνάγεται ὅτι, συμφώνως καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρασχεθέντα[14] στατιστικὰ στοιχεῖα, κατὰ τὸ ἔτος 1950, ἐκ τῶν 8.653 κοινοτήτων καὶ χωρίων τῆς Ἑλλάδος, μόνον εἰς 4.854 ἐλειτούργουν συνεταιρισμοί, ἐνῷ εἰς τὰς 3.799 κοινότητας δὲν ὑφίσταντο ἢ δὲν ἐλειτούργουν παντελῶς. Ἐν ἄλλοις λόγοις, τὸ ποσοστὸν τῶν κοινοτήτων αἱ ὁποῖαι εἶχον συνεταιρικὴν κίνησιν, ἀνήρχετο εἰς 56ο/ο τοῦ συνόλου, τοῦ ὑπολοίπου (44ο/ο) μὴ ἔχοντος τοιαύτην.

9. Συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Α. Κλήμη[15] ἐπεξεργασθέντα στοιχεῖα τῆς γεωργικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1951 ἡ κατὰ Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα ἀναλογία μεταξὺ τῶν λειτουργούντων Συνεταιρισμῶν καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων, ὡς καὶ ἡ ἐπὶ τοῖς ο/ο ἀναλογία τῶν μελῶν ἐν σχέσει πρὸς ἕκαστον συνεταιρισμόν, εἶχεν οὕτω:

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Λειτουργοῦντες Συνεταιρισμοί	Ἀριθμός Ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων	Ἀναλογία ἐκμεταλλεύσεων πρός τούς λειτουργούντας Συν/σμούς	Ἀριθμός μελῶν λειτουργούντων Συν/σμῶν	Ἀναλογία μελῶν κατά λειτουργοῦντα Συν/σμόν
Δυτική Θράκη	295	63.459	215	31.017	105
Μακεδονία	1.634	279.716	171	168.014	103
Ἤπειρος	328	69.986	213	26.209	80
Θεσσαλία	557	114.534	206	56.455	101
Στερεά Ἑλλάς	1.072	203.992	190	118.726	111
Ἰόνιοι Νῆσοι	294	55.099	187	32.322	110
Πελοπόννησος	1.390	274.568	197	115.196	83
Κρήτη Κυκλάδες · Νῆσοι Αἰγαίου	670	134.488	201	68.900	103
Δωδεκάνησος	441	123.947	281	53.919	122
Σύνολον Ἑλλάδος	6.681	1.319.792	197	670.758	100

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι: α) τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῶν ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων, εὑρίσκετο ἐντεταγμένον ἐντὸς τῆς δρώσης ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως, β) τὸ σύνολον τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐντεταγμένον εἰς τὴν κίνησιν ταύτην, ἀνήρχετο εἰς 2.680.000 περίπου, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ 670.758 μέλη - ἀρχηγοί, ἐξεπροσώπουν ἕκαστος ἕτερα τρία μέλη τῆς ἀγροτικῆς οἰκογενείας, γ) ἐντὸς τῆς δεκαετίας 1940—1951, τὸ σύνολον τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τὸ μετέχον τῆς ἐνεργοῦ συνεταιρικῆς κινήσεως, ηὐξήθη ἀπὸ 300.000 εἰς 670.000 ἢ ἄλλως κατὰ 123ο/ο. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁσημέραι, ἡ ἀγροτοσυνεταιρικὴ κίνησις ἐξηπλοῦτο ἐντὸς τῆς ὑπαίθρου χώρας, μὲ συνέπειαν οἱ ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως συσταθέντες συνεταιρισμοὶ νὰ ἀνέλθουν[16] μέχρι τέλους τοῦ 1950 εἰς 2.323.

Παράγραφος ἑβδόμη

Ἡ κίνησις τῶν δευτεροβαθμίων συνεταιρικῶν ὀργανώσεων καὶ ἡ ἵδρυσις κοινοπραξιῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952

Παραλλήλως πρὸς τὰς σημειουμένας ἐξελίξεις ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν πρωτοβαθμίων ἀγροτοσυνεταιρικῶν ὀργανώσεων, ἐλάμβανον χώραν καὶ σημαντικαὶ

πρόοδοι ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς δευτεροβαθμίου καὶ ἰδίᾳ τῆς τριτοβαθμίου συνεταιρικῆς ὀργανώσεως. Οὕτως:

1. Ὡς πρὸς τὰς ὑφισταμένας Ἑνώσεις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, αὗται, ἐν ἔτει 1948, ἀνῆλθον[17] εἰς 116, ἐνῷ παραλλήλως ὑφίσταντο 2 κοινοπραξίαι (ΚΥΔΕΠ καὶ ΚΣΟΣ) καὶ 1 Α.Ε. Συνεταιρικὴ (ΣΕΚΕ), ἥτις συνεστήθη τὸ 1947. Ἐκ τῶν 116 Ἑνώσεων ἐλειτούργουν 112, περιλαμβάνουσαι εἰς τοὺς κόλπους των 5.397 Γεωργικοὺς Συνεταιρισμούς, οἱ ὁποῖοι εἶχον συνολικῶς 560 000 συνεταιρισμένα μέλη.

Κατὰ τὸ ἔτος 1949 ἐσημειώθη περαιτέρω ἀριθμητικὴ αὔξησις τῶν τε Ἑνώσεων καὶ τῶν συνεταιρικῶν Κοινοπραξιῶν[18]. Οὕτως, αἱ Ἑνώσεις ἀνῆλθον εἰς 118, αἱ δὲ συσταθεῖσαι νέαι συνεταιρικαὶ Κοινοπραξίαι ἦσαν:

α) ἡ Κοινοπραξία (Α΄ βαθμοῦ) διαχειρίσεως καὶ ἐπεξεργασίας προϊόντων ὀπωροκηπευτικῶν συνεταιρισμῶν Αἰγιαλείας, ἥτις ὡς ἕδραν εἶχε τὸ Αἴγιον,

β) ἡ Κοινοπραξία (Α΄ βαθμοῦ) μελισσοκομικῶν συνεταιρισμῶν Ἀττικῆς, Βοιωτίας, Λοκρίδος καὶ Εὐβοίας, μὲ ἕδραν τὰς Ἀθήνας.

γ) ἡ Κοινοπραξία Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐκμεταλλεύσεως ὑπογείων καὶ ρεόντων ὑδάτων, μὲ ἕδραν τὰς Ἀθήνας (Β΄ βαθμοῦ),

δ) ἡ «Συνεταιριστικὴ Προμηθευτικὴ Ἕνωσις, Α.Ε., μὲ ἕδραν τὰς Ἀθήνας (Β΄ βαθμοῦ).

Ἐπίσης, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος (1949), ἱδρύθησαν δύο Κεντρικαὶ Ἑνώσεις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἤτοι: α) ἡ Κεντρικὴ Συνεταιρικὴ Ἕνωσις Ἐλαιοπαραγωγῶν Ἑλλάδος (Ἐλαιουργική), ἥτις ἦτο συνεταιρισμὸς Περιωρισμένης Εὐθύνης καὶ β) ἡ Κεντρικὴ Ἕνωσις Οἰνοποιητικῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων (Οἰνική), ὁμοίως Π.Ε., ὧν ἡ ἕδρα ἦτο αἱ Ἀθῆναι.

Ἡ προϊοῦσα αὕτη δημιουργία τῶν Κεντρικῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων ἔκειτο ἐντὸς τῶν μεταπολεμικῶν στόχων τοῦ ἀγροτοσυνεταιρικοῦ μας κινήματος, τὸ ὁποῖον ἤδη, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1948, ἐπεδίωξε[19] τὴν καθολικὴν ὀργάνωσίν του ἐπὶ συνεταιρικῆς βάσεως, διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀναλήψεως τῆς διαχειρίσεως τῶν κυριωτέρων ἀγροτικῶν προϊόντων.

2. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι, αἱ ἐπιδιώξεις αὗται τοῦ ἀγροτοσυνεταιρικοῦ μας κινήματος, συνεπορεύοντο μετὰ τῶν πραγματικῶν ὠφελειῶν καὶ συμφερόντων τῶν παραγωγῶν, οἱ ὁποῖοι ὁσάκις ἔδρων συνεταιρικῶς ἠρύοντο σημαντικὰ οἰκονομικὰ ὀφέλη.

Οὕτως, ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν[20] τὰ οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα τῶν συνεταιρικῶν ἐλειουργείων, κατὰ τὴν τριετίαν 1945—1948, τὰ ὁποῖα εἶχον ὡς κάτωθι:

Ἔτος	Συνολική ἀξία ἐκθλιπτικῶν δικαιωμάτων εἰς δρχ.[1]	Ἔξοδα κατεργασίας εἰς δρχ.	Καθαρόν κέρδος εἰς δρχ.
1945/46	2.435.585.167	1.439.944.798	995.640.369
1946/47	2.812.392.336	1.912.897.231	899.495.055
1947/48	10.529.158.118	6.988.344.936	3.540.813.182

1. Σ.τ.Σ. Πρόκειται διὰ δραχμὰς πρὸ τῆς νομισματικῆς ὑποτιμήσεως τοῦ ἔτους 1953.

Πέραν τῶν κερδῶν τούτων «χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι μόνον ἀπὸ τὸ λάδι «τοῦ ἄδη» ποὺ πήγαινε πρὶν χάρισμα στοὺς βιομηχάνους, τὰ 117 ἐλαιουργεῖα γιὰ τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν στοιχεῖα κατὰ τὸ 1945/46 κέρδισαν περὶ τὰ 500 ἑκατομμύρια δρχ.»[21].

Ἐν προκειμένῳ, ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑφισταμένων Συνεταιρικῶν Ἐλαιουργείων, σημειοῦμεν, ὅτι, ταῦτα κατὰ τὸ ἔτος 1944, ἀνήρχοντο εἰς 160, κατανεμόμενα[22] ὡς κάτωθι, εἰς τὰ ἐπὶ μέρους Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα: Κρήτη 44, Νῆσοι Αἰγαίου 43, Πελοπόννησος 30, Στερεὰ Ἑλλὰς 24, Νῆσοι Ἰόνιοι 8, Θεσσαλία 6, Κεντρικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Μακεδονία 3 καὶ Νῆσοι Κυκλάδες 2. Κατὰ τὸ ἔτος 1947/48 τὰ Συνεταιρικὰ Ἐλαιουργεῖα ηὐξήθησαν, ἀνελθόντα[23] εἰς 178, εἰς ἃ κατειργάσθη τὸ 9,6ο/ο τῆς συνολικῆς παραγωγῆς ἐλαίου, ἐνῷ, ἐν ἔτει 1950, ἐσημείωσαν περαιτέρω αὔξησιν, ἀνελθόντα εἰς 216, ἐξ ὧν 100 ἱδρύθησαν[24] ἀπὸ τοῦ ἔτους 1945.

Ἐνταῦθα δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι, αἱ ὡς ἄνω πραγματοποιηθεῖσαι πρόοδοι τοῦ παρ' ἡμῖν ἀγροτοσυνεταιρικοῦ κινήματος, ὠφείλοντο ἐν πολλοῖς καὶ εἰς τὴν παντοειδῆ ἐνίσχυσιν τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμοὺς καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς χορηγηθείσας πιστώσεις, περὶ ὧν ἀμέσως θέλομεν ἀσχοληθῆ διὰ βραχέων.

Παράγραφος ὀγδόη

Οἱ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. δανειοδοτηθέντες ἀγρόται καὶ τὰ ὑπ' αὐτῆς χορηγηθέντα ποσὰ πρὸς συνεταιρικὰς ὀργανώσεις διὰ προμηθευτικὰς ἐργασίας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952

1. Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν πιστωτικὴν δραστηριότητα[25] τῆς Α.Τ.Ε., κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα, δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἐσημειώθη διαρκῶς αὔξουσα συμμετοχὴ τῶν ὑπ' αὐτῆς δανειοδοτηθέντων[26] γεωργῶν.

Οὕτως, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχηγῶν τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων, οἱ ὁποῖ-

οι ἐδανειοδοτήθησαν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952, ἔχει ὡς κάτωθι, κατὰ κατηγορίας δανείων.

Ἔτη	Συναλικός ἀριθμός λαβόντων δάνεια πάσης φύσεως	Ἀριθμός γεωργῶν λαβόντων βραχυπρόθεσμα δάνεια καί χορηγήσεις	Ἀριθμός γεωργῶν λαβόντων δάνεια ἐπ' ἐνεχύρῳ καί χορηγήσεις	Ἀριθμός γεωργῶν λαβόντων Μεσομακροπρόθεσμα δάνεια πάσης φύσεως
1945	299.432	271.584	55.918	16.322
1946	569.424	538.625	94.156	46.124
1947	602.001	566.994	88.034	58.742
1948	502.089	480.458	90.553	20.956
1949	520.222	498.292	81.562	27.667
1950	581.193	554.994	83.078	28.746
1951	635.908	600.729	101.741	40.670
1952	633.260	601.859	89.234	30.310

Ἤτοι, ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι: α) ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν λαβόντων δάνεια πάσης φύσεως, ηὐξήθη κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα, κατὰ 47ο/ο, β) ὁ ἀριθμὸς τῶν γεωργῶν, οἱ ὁποῖοι ἔλαβον βραχυπρόθεσμα δάνεια καὶ χορηγήσεις, ηὐξήθη κατὰ 45ο/ο περίπου, γ) ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγροτῶν, οἵτινες ἔλαβον δάνεια ἐπ' ἐνεχύρῳ ηὐξήθη κατὰ 63ο/ο καὶ δ) τὸ ποσοστὸν τῶν ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἔλαβον μεσομακροπρόθεσμα δάνεια πάσης φύσεως, ηὐξήθη κατὰ 54ο/ο.

Τοῦτο σημαίνει, ὅτι χάρις εἰς τὴν χρηματοδότησιν τῆς Α.Τ.Ε., εὐρύτερα στρώματα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἠδυνήθησαν νὰ ἐξεύρουν τὰ στοιχειώδη οἰκονομικὰ μέσα πρὸς κίνησιν τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων, ἰδίᾳ κατὰ τὰ πρῶτα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἔτη, μολονότι οἱ συνεταιρισμένοι[27] ἀγρόται ἐθεώρουν τὰ μὲν βραχυπρόθεσμα δάνεια κατώτερα κατὰ 33ο/ο, τὰ δὲ μακροπρόθεσμα κατὰ 50ο/ο τῆς προπολεμικῆς περιόδου.

2. Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ὕψος τῶν ἐπιτοκίων τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθέντων δανείων, σημειοῦμεν ὅτι ταῦτα ἐκυμάνθησαν ὡς κάτωθι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1952.

α) Βραχυπρόθεσμα καλλιεργητικὰ δάνεια

— Πρὸς μεμονωμένους ἀπὸ 8ο/ο ἕως 9ο/ο
— Πρὸς συνεταιρισμένους ἀπὸ 7ο/ο ἕως 8ο/ο
— Πρὸς Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν ἀπὸ 6 1/2ο/ο ἕως 7ο/ο

β) Δάνεια ἐπ' ἐνεχύρῳ

— Πρὸς μεμονωμένους	ἀπὸ 8ο/ο ἕως 10 1/2ο/ο
— Πρὸς συνεταιρισμένους	ἀπὸ 7 1/2ο/ο ἕως 9 1/2ο/ο
— Πρὸς Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν	ἀπὸ 7ο/ο ἕως 8 1/2ο/ο

γ) Χρηματοδοτήσεις Γεωργικῶν Ὀργανώσεων

— Πρὸς Συνεταιρισμούς	ἀπὸ 7 1/2ο/ο ἕως 9 1/2ο/ο
— Πρὸς Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν	ἀπὸ 7ο/ο ἕως 8 1/2ο/ο

3. Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[28] προκύπτει τὸ ποσὸν τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χρηματοδοτήσεων, ὑπὲρ τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1946—1952 (ποσὰ εἰς χιλιάδας δραχμιῶν), διὰ προμηθευτικὰς ἐργασίας.

Ἔτος	Εἰδικαὶ πιστώσεις			Πιστώσεις ἐπ' ἀνοικτῷ λογαριασμῷ				Συνολικὸν ποσὸν χρηματοδοτήσεων
	Συν/σμοὶ καὶ Ἑνώσεις	ΚΥΔΕΠ	Σύνολον	Συν/σμοὶ καὶ Ἑνώσεις	ΚΥΔΕΠ	ΣΠΕ	Σύνολον	
1946	11.200	27.390	38.590	6.567			6.567	45.157
1947	31.888	10.264	42.152	11.248			11.248	53.400
1948	28.113	6.905	35.018	18.675			18.675	53.693
1949	15.601	13.100	28.701	27.280	5.000		32.280	60.981
1950	25.066	5.750	26.816	19.974	5.000		24.974	51.790
1951	43.515	21.265	64.780	22.755	-	3.000	29.755	90.535
1952	19.911	22.650	42.561	20.265	-	1.200	21.465	64.026

Αἱ εἰδικαὶ πιστώσεις πρὸς τοὺς Συνεταιρισμοὺς καὶ τὰς Ἑνώσεις, ἀφεώρων κυρίως κτηνοτροφὰς καὶ ἕτερα γεωργικὰ εἴδη (σπόρους, γεωργικὰ ἐργαλεῖα, τρόφιμα ὡς καὶ εἴδη γενικοῦ ἐμπορίου), ἐνῷ αἱ πρὸς τὴν ΚΥΔΕΠ εἰδικαὶ πιστώσεις ἐχορηγήθησαν ὑπὸ τὴν μορφήν, κατὰ πρῶτον λόγον, σπόρων καὶ δευτερευόντως ὑπὸ τὴν μορφὴν γεωργικῶν ἐφοδίων καὶ μέσων παραγωγῆς.

Αἱ πιστώσεις ἐπ' ἀνοικτῷ λογαριασμῷ ἐχορηγήθησαν εἰς μὲν τοὺς συνεταιρισμοὺς καὶ τὰς Ἑνώσεις ὑπὸ τὴν μορφὴν κυρίως τροφίμων καὶ λοιπῶν εἰδῶν οἰκιακῆς χρήσεως, εἰς δὲ τὴν Σ Π Ε ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν διαφόρων προμηθειῶν καὶ τροφίμων.

4. Προκειμένου νὰ καταδειχθῇ ἡ διαρκῶς αὔξουσα ἐξάπλωσις καὶ ἑδραίωσις τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—

1952, προβαίνομεν εἰς τὴν παράθεσιν τῶν κάτωθι στοιχείων. Οὕτως ὡς πρὸς τὰς ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγήσεις, κατὰ κατηγορίας προσώπων, αὗται ἐμφανίζονται[29] ὡς ἑξῆς (εἰς ἑκατομμ. δρχ.) :

Ἔτη	Μεμονωμένοι Παραγωγοί	Συνεταιρισμένοι Παραγωγοί	Νομικά Πρόσωπα	Σύνολον χορηγήσεων κατ' ἔτος
1945	4.450	7.188	2.650	14.288
1946	104.598	228.109	73.833	406.540
1947	148.893	376.052	298.203	851.609
1948	140.035	376.771	259.889	796.362
1949	213.211	581.599	361.183	1.183.459
1950	250.490	643.937	399.796	1.317.506
1951	342.093	857.334	510.706	1.814.938
1952	318.863	810.277	529.098	1.711.729

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων, προκύπτει ὅτι ἡ ἐπὶ τοῖς ο/ο ἀναλογικὴ χορήγησις τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. πιστώσεων, κατὰ κατηγορίας προσώπων, ἔχει ὡς κάτωθι:

Ἔτη	Μεμονωμένοι	Συνεταιρισμένοι	Νομικά πρόσωπα
1945	31,16	50,30	18,54
1946	25,72	56,12	18,16
1947	18,09	45,69	36,22
1948	18,03	48,51	33,46
1949	18,45	50,30	31,25
1950	19,35	49,75	30,90
1951	20,01	50,12	29,87
1952	19,23	48,87	31,90

Ἤτοι, ἐκ τῆς περαιτέρω ἐπεξεργασίας τῶν στοιχείων τούτων συνάγεται ὅτι ὁ μέσος ὅρος τῶν πρὸς τοὺς μεμονωμένους ἀγρότας χορηγηθεισῶν πιστώσεων ἦτο 21,25ο/ο, ἐνῷ ὁ πρὸς τοὺς συνεταιρισμένους ἀγρότας ἦτο 52,5ο/ο.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ συνεταιρισμένοι ἀγρόται ἔλαβον περισσοτέρας πιστώσεις κατὰ 150ο/ο περίπου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔκειτο ἐντὸς τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ἐπιδιωχθέντων στόχων[30], οἱ ὁποῖοι ἔτεινον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συ-

νεταιρικῆς κινήσεως, ἂν καὶ τὸ σύνολον τῆς πιστοδοτήσεως πρὸς τὴν γεωργίαν ἀντιπροσώπευε[31] τὸ 30ο/ο τῆς συνολικῆς πιστοδοτήσεως τῆς οἰκονομίας, κατὰ τὸ ἔτος 1952, γεγονὸς τὸ ὁποῖον προεκάλεσε τὰς ἐντόνους[32] διαμαρτυρίας τῶν ἀγροτῶν.

3. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον νὰ σημειωθῇ, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Α. Τ.Ε. χορηγηθέντα ποσά, κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον, εἶναι τὸ γεγονὸς τῆς προϊούσης μειώσεως τῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς, ἥτις κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Α. Κλήμη γενομένην ἀναγωγήν[33], ἐμφανίζεται ὡς κάτωθι, ἐν συναρτήσει πρὸς τὰ χορηγηθέντα ποσά. (Βάσις, τιμάριθμος ἀκριβείας ζωῆς τοῦ ἔτους 1914).

Ἔτος	Χορηγήσεις εἰς ἑκατομμύρια τρεχούσης ἀξίας	Τιμάριθμος ἀκριβείας ζωῆς 1 = 1914	Χορηγήσεις εἰς ἑκατομμύρια δρχ. 1914
1939	4.316	24,92	173,19
1940	14.197	27,65	151,79
1945	14.288	4,78	29,89
1946	406.540	36,53	111,29
1947	851.609	43,93	193,85
1948	796.632	62,22	127,99
1949	1.183.459	71,40	165,77
1950	1.317.505	77,01	171,08
1951	1.814.938	86,70	209,33
1952	1.711.729	91,15	187,79

Ἤτοι, ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι, αἱ χορηγήσεις τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τὴν γεωργίαν (μὲ βάσιν τὸ ἔτος 1914), ἀπὸ 30 ἑκατομμύρια σχεδὸν τοῦ ἔτους 1945, ἀνῆλθον εἰς 187 ἑκατομμύρια, κατὰ τὸ 1952, δηλαδὴ ἐπολλαπλασιάσθησαν περὶ τὰς 6 φοράς.

4. Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὁ σημαντικὸς ρόλος τὸν ὁποῖον διαδραματίζουν οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ καὶ αἱ Ἑνώσεις αὐτῶν εἰς τὴν ταχυτέραν διοχέτευσιν τῶν πιστώσεων εἰς τοὺς συνεταιρισμένους παραγωγούς, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς μεσολαβήσεως αὐτῶν, λαμβάνουν τὸ δάνειον «σχεδὸν ἄνευ ἀπασχολήσεως»[34], ἐνῷ παραλλήλως διευκολύνεται τὸ ἔργον τῶν ἁρμοδίων ὑπηρεσιῶν τῆς Α.Τ.Ε. Συνεπείᾳ δὲ τῆς εὐεργετικῆς ταύτης παρεμβάσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, διετυπώθη ἡ ἔγκυρος ἄποψις[35] ὅτι: Ἐὰν κατωρθοῦτο νὰ προχωρήσῃ ἡ Α.Τ.Ε. εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς πίστεως ὑπ' εὐθύνην καὶ πρωτοβουλίαν τῶν καλλιτέρων Ὀργανώσεων συνεταιρισμῶν, ἡ ὠφέλεια θὰ ἦτο τεραστία, διότι πλὴν τῶν ἄλλων θὰ ἀπαλλάσσετο ἐκ τῆς τηρήσεως καὶ παρακολουθήσεως ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀτομικῶν μερίδων τῶν ἀγροτῶν.

Εἶναι πρόδηλον ὅτι μία τοιαύτη στροφὴ τῆς Α.Τ.Ε. θὰ συνεπίεζε ἔτι πε-

ραιτέρω τὸ ἐπιτόκιον αὐτῆς καὶ θὰ συνέτεινε εἰς τὴν ἀμεσωτέραν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἀγρότου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς προτεινομένης[36] αὐτονομίας εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως ὑπὸ τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν.

Πέραν τούτου φρονοῦμεν ὅτι μία τοιαύτη μετακύλησις τῆς δανειοδοτικῆς εὐθύνης εἰς τοὺς ὤμους αὐτῶν τούτων τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, θὰ καθίστα τοὺς παραγωγοὺς περισσότερον προσεκτικοὺς καὶ ὑπευθύνους τόσον ὡς πρὸς τὰς ἐπενδυτικὰς ἐπιλογάς, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν διαχείρισιν τῶν πιστώσεων. Παραλλήλως, ἡ ἀποκεντρωμένη πιστωτικὴ ἀγροτικὴ πολιτικὴ θὰ ἀπετέλη τὴν πραγμάτωσιν — μέχρις ἑνὸς σημείου — τῆς δημοκρατικῆς οἰκονομικῆς ἀποκεντρώσεως καὶ θὰ συνέτεινε εἰς τὴν ἄμβλυνσιν τῶν αἰτιάσεων τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι μέμφονται[37] τὴν Α.Τ.Ε. διὰ τὸ συγκεντρωτικὸ της πνεῦμα καὶ τὴν μονοπώλησιν δραστηριοτήτων ἀνηκόντων εἰς αὐτούς. Οὕτως, εἰς τὸ Πανελλήνιον Ἀγροτοσυνεταιριστικὸν Συνέδριον τοῦ 1956 διεπιστοῦτο ὅτι ἡ Α.Τ.Ε.: «Ἐμονοπώλησε καὶ διαχειρίζεται ἐργασίας καὶ ἁρμοδιότητας αἵτινες ἀνήκουν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς Συνεταιρικὰς Ὀργανώσεις ὡς εἶναι ἡ προμήθεια, ἐμπορία, διαχείρισις καὶ διὰ πρατηρίων ἀκόμη διανομὴ γεωργικῶν ἐφοδίων, ἡ ἐξαγωγὴ γεωργικῶν προϊόντων εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἡ ἵδρυσις ἐγκαταστάσεων ἐπεξεργασίας καὶ συντηρήσεως ἀγροτικῶν προϊόντων. Παρὰ πᾶσαν ἔννοιαν ὑγιῶν συνεταιριστικῶν ἀρχῶν καὶ κατευθύνσεων καὶ χρησιμοποιοῦσα κακῶς τὴν παραχωρηθεῖσαν εἰς αὐτὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐποπτικοῦ ἐλέγχου, παρενέβη καὶ παραμβαίνει ἐπὶ τῆς οὐσίας, τῶν ἐπιδιώξεων, τῶν ἀποφάσεων, τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν ἐργασιῶν τῶν Συνεταιριστικῶν Ὀργανώσεων, δεσμεύουσα πολλάκις τὴν δραστηριότητα καὶ ἀνάπτυξιν τούτων καὶ ὁδηγοῦσα ταύτας πρὸς ἐσφαλμένας κατευθύνσεις, εἰς τρόπον ὥστε ἡ συνεργασία αὐτῶν μετὰ τῆς Α.Τ.Ε. νὰ τοποθετεῖται καὶ ἐκδηλώνεται οὐχὶ ἐπὶ βάσεως ἰσοτιμίας, ἀλλ' δι' οὐσιαστικῆς ἐξαρτήσεως καὶ ἐλέγχου τῶν μὲν ἀπὸ τὴν δέ».

Συνεπείᾳ τούτων τὸ Συνέδριον ὡδηγήθη εἰς τὴν διατύπωσιν σχετικοῦ ψηφίσματος διὰ τοῦ ὁποίου ἐζήτει: Νὰ περιορισθῇ ἡ Α.Τ.Ε. μόνον εἰς τὴν μελέτην καὶ ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τῆς ἀγροτικῆς πίστεως.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 173.
2. Ὀνομαστικὸν πίνακα τῶν λειτουργησάντων Προμηθευτικῶν - Καταναλωτικῶν Συνεταιρισμῶν, κατὰ ἐπαγγελματικὴν δραστηριότητα ἐργαζομένων, τὸν ἀριθμὸν τῶν μελῶν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐξυπηρετηθέντων οἰκογενειακῶν μελῶν, ἴδε Π. Μάτση, σελ. 93—107.
3. Ἴδε Π. Μάτση, σελ. 91.
4. Τὰς χορηγηθείσας ποσότητας τροφίμων, ἴδε εἰς Π. Μάτση, σελ. 125—131.
5. Ἴδε Π. Μάτση, σελ. 131—132.
6. Ἴδε Ἀπολογισμὸν ἐργασιῶν Α.Τ.Ε., ἔτους 1950, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1951, τεῦχ. 60—61, σελ. 105—107.
7. Ἴδε «Συνεταιριστής», ἔτους 1948, τεῦχ. 21—22, σελ. 67.
8. Ἴδε «Συνεταιριστής», ἔτους 1949, τεῦχ. 29—30, σελ. 4—8.
9. Ἴδε «Συνεταιριστής», ἔτους 1950, τεῦχ. 42, σελ. 27.
10. Ἴδε περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1948, τεῦχ. 21—22, σελ. 68.
11. Ἴδε περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1950, τεῦχ. 45—46, σελ. 83.
12. Κατὰ τὸ ἔτος 1949 προσετέθησαν ἐν σχέσει πρὸς τὸ προηγούμενον ἔτος 110 Συνεταιρισμοὶ ἐκ τῶν ὁποίων: Πιστωτικοὶ 38, Πωλήσεως 7, Παραγωγικοὶ 51 καὶ Διάφοροι 14.
13. Ἴδε περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1951, τεῦχ. 63—64, σελ. 133, 137.
14. Ἴδε «Συνεταιριστής», ἔτους 1951, τεῦχ. 63—64, σελ. 133.
15. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 92.
16. Ἴδε Ἀπολογισμὸν ἐργασιῶν Α.Τ.Ε., ἔτους 1950, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1951, τεῦχος 60—61, σελ. 105—107.
17. Ἴδε περιοδ. «ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1950, τεῦχ. 42, σελ. 27.
18. Ἴδε ἐκτενέστερον «Συνεταιριστής», ἔτους 1950, τεῦχ. 45—46, σελ. 82—83.
19. Ἴδε ἀποφάσεις τῆς ΠΑΣΕΓΕΣ, ἔτους 1948, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1948, τεῦχ. 27—28, σελ. 113—116.
20. Ἴδε ἐκτενέστερον, Μελέτην Δ. Πάνου, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1950, τεῦχ. 44, σελ. 53.
21. Ἴδε Μελέτην Δ. Πάνου, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1950, τεῦχ. 44, σελ. 53.
22. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Ἡ Γεωργία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 116.
23. Ἴδε ἐκτενέστερον περὶ τούτων Δ. Πάνου, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1949, τεῦχ. 35—36, σελ. 63—65.
24. Ἴδε Ἀπολογισμὸν ἐργασιῶν τῆς Α.Τ.Ε., ἔτους 1950, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1951, τεῦχ. 60—61, σελ. 105—107.
25. Ἴδε πλείονα Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 82—84.
26. Κατὰ τὸν Χ. Εὐελπίδην, αἱ πιστώσεις τῆς κατηγορίας ταύτης ἦσαν κατώτεραι τῆς προπολεμικῆς περιόδου, ἂν καὶ ὁ τεχνικὸς ἐξοπλισμὸς τῆς γεωργίας ὑπέστη

μεγίστας καταστροφὰς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου. Ἴδε Ἡ χρονία γεωργικὴ κρίσις εἰς τὴν Ἑλλάδα, σελ. 46.

27. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 33.
28. Ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. Ι, σελ. 59.
29. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 81.
30. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 36.
31. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, ἔνθ' ἀν., σελ. 45.
32. Ἴδε, ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 33.
33. Ἴδε, Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 79.
34. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 84.
35. Ἴδε Α. Κλήμη, αὐτόθι, σελ. 84.
36. Ἴδε Α. Κλήμη, αὐτόθι, σελ. 86. Πρβλ. καὶ Θ. Τζωρτζάκη, Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, Ἀθῆναι, 1953, σελ. 112.
37. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ τοῦ Πανελληνίου Ἀγροτοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου τοῦ ἔτους 1956 (ἔκδοσις ΠΑ.ΣΕ.ΓΕΣ), σελ. 75—76.

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟΝ

Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΝ 1952—1961. Η ΥΠΟ ΤΗΣ Α.Τ.Ε. ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΤΑΥΤΗΝ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΩΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΝ 1952—1961 ΙΔΡΥΣΙΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ. ΟΙ ΝΟΜΩ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΟΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚ ΤΟΥΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥΝΤΕΣ

Παράγραφος πρώτη

Ἡ πορεία τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως[1], κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961

1. Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος προκύπτει ἡ κατὰ νόμον σύστασις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξ αὐτῶν λειτουργούντων καὶ ἀδρανούντων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1939, 1952—1961.

Ἔτη	Νόμῳ ὑφιστάμενοι	Λειτουργοῦντες	Ἀδρανοῦντες
1939	6.503	4.959	1.544
1952	8.527	6.629	1.898
1953	8.508	6.633	1.875
1954	8.496	6.703	1.793
1955	8.440	6.762	1.678
1956	8.436	6.836	1.600
1957	8.398	7.027	1.371
1958	8.466	7.127	1.339
1959	8.558	7.304	1.254
1960	8.670	7.437	1.233
1961	8.727	7.451	1.184

2. Ἐκ τῆς περαιτέρω κατατάξεως τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ἡ ἑξῆς ἑκατοστιαία λειτουργία τῶν συνεταιρισμῶν.

Ἔτη	Λειτουργοῦντες	Ἀδρανοῦντες
1939	76,25	23,75
1952	77,74	22,26
1953	77,96	22,04
1954	78,89	21,11
1955	80,11	19,89
1956	81,03	19,97
1957	83,67	16,33
1958	84,18	15,82
1959	85,34	14,66
1960	85,77	14,23
1961	85,37	14,63

Συνεπῶς, ἐκ τῶν ἀνωτέρω δεδομένων, συνάγεται ὅτι, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, ἐβελτιώθη ἡ λειτουργία τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, μειωθέντος τοῦ ποσοστοῦ ἀδρανείας τούτων ἀπὸ 23,75ο/ο (1939) εἰς 14,63ο/ο (1961), δηλαδὴ ἐνεφανίσθη μείωσις τῶν ἀδρανούντων κατὰ 9,12ο/ο.

Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι, οἱ ἀδρανοῦντες συνεταιρισμοὶ κατενέμοντο ὡς κάτωθι, εἰς τὰ Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα, κατὰ τὸ ἔτος 1961. Θράκη 29, Μακεδονία 189, Ἤπειρος 83, Θεσσαλία 56, Στερεὰ καὶ Εὔβοια 194, Πελοπόννησος 154, Κρήτη 58, Νῆσοι Αἰγαίου 20, Κυκλάδες 4 καὶ Νῆσοι Ἰόνιοι 30.

Συνεπῶς βάσει τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρεχομένων ἀνεπισήμων[2] στοιχείων, τὸ σύνολον τῶν ἀδρανούντων συνεταιρισμῶν εἰς τὰ ὡς ἄνω Διαμερίσματα, κατὰ τὸ ἔτος 1961, ἀνήρχετο εἰς 817.

3. Συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρεχόμενα[3] στοιχεῖα τὸ σύνολον τῶν συνεταιρισμένων μελῶν τῶν λειτουργούντων συνεταιρισμῶν ἀνήρχετο κατὰ τὸ 1939 εἰς 359.200, ηὐξηθὲν εἰς 674.150 κατὰ τὸ 1952 καὶ ἐν ἔτει 1961 εἰς 746.100.

Ὁ μέσος ὅρος τῶν μελῶν ἑκάστου λειτουργοῦντος συνεταιρισμοῦ, ἀπὸ 72 κατὰ τὸ 1939, ἀνῆλθεν εἰς 101 μέλη κατὰ τὸ 1952 καὶ εἰς 99 κατὰ τὸ 1961.

Τέλος, δυνάμει τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω στοιχείων, τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τὴν συνεταιρικὴν σκέπην δρώντων ἀγροτῶν, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν διπλοεγγεγραμμένων, ἀνήρχετο εἰς 692.275 ἀρχηγοὺς ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων, οἱ

ὁποῖοι ὁμοῦ μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των ἀντιπροσώπευον 3.115.000 τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, συνάγεται ὅτι:

α) Τὸ σύνολον τῶν συνεταιρισμένων μελῶν, μεταξὺ μὲν 1939—1952, ηὐξήθη κατὰ 88,5ο/ο, καὶ μεταξὺ 1952—1961 κατὰ 9ο/ο, ἐνῷ ἡ συνολικὴ αὔξησις τῶν ἐτῶν 1939—1961 ἔφθασε τὰ 97,5ο/ο.

β) Ὁ μέσος ὅρος τῶν μελῶν ἑκάστου λειτουργοῦντος συνεταιρισμοῦ, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1939—1952, ηὐξήθη κατὰ 29ο/ο, ἐνῷ μεταξὺ 1952—1961 ἐνεφανίσθη ἐλαφρὰ μείωσις, ἀνερχομένη εἰς 2ο/ο. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1939—1961 σημειωθεῖσα αὔξησις τοῦ μέσου ὅρου τῶν μελῶν ἑκάστου συνεταιρισμοῦ, ἀνῆλθεν εἰς 27ο/ο.

4. Ὡς πρὸς τὴν πορείαν τῆς, κατ' ἔτος καὶ κατὰ κατηγορίαν[4], συστάσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἑξῆς, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—1961.

Εἶδος Συν/σμοῦ	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	Σύνολον κατ' εἶδος
Πιστωτικοί	75	47	55	51	52	62	63	89	79	69	642
Προμηθευτικοί	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Πωλήσεως	16	6	30	14	15	12	10	19	9	21	152
Παραγωγικοί	68	57	92	79	93	145	99	109	102	84	752
Διάφοροι	67	15	12	9	13	11	19	25	22	8	201
Σύνολον κατ' ἔτος	206	126	189	153	177	230	191	242	212	182	1.907

Ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ὅτι, ἐκ τῶν 1.907 ἱδρυθέντων συνολικῶς συνεταιρισμῶν, κατὰ τὴν δεκαετίαν ταύτην, οἱ 752 εἶναι Παραγωγικοί. Τοῦτο σημαίνει ὅτι, ἔστω καὶ μετὰ τινος βραδύτητος, οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἤρξαντο πορευόμενοι πρὸς τὴν «κορωνίδα» τῆς ἀγροτοσυνεταιρικῆς μας κινήσεως, τοὐτέστιν πρὸς τοὺς Παραγωγικοὺς συνεταιρισμούς. Χαρακτηριστικῶς ἡ Α.Τ.Ε. ὑπογραμμίζει[5] ἐν προκειμένῳ: «Τοῦτο ἐνέχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διότι ἡ στροφὴ αὕτη τῶν παραγωγῶν εἰς παραγωγικά... πλέον σύνθετα ἔργα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων μαρτυρεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἐκβιομηχανίσεως τῆς ὑπαίθρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν σοβαρὰν μορφὴν τὴν ὁποίαν προσλαμβάνει ἤδη τὸ συνεταιριστικὸν κίνημα».

Ἡ στροφὴ αὕτη τοῦ ἀγροτοσυνεταιρικοῦ μας κινήματος, δὲν εἶναι ἐκτὸς

τῶν προσπαθειῶν τὰς ὁποίας, ἀπὸ τῆς συστάσεώς της, καταβάλλει ἡ Α.Τ.Ε. διὰ τὸν ὀρθὸν προσανατολισμόν του καὶ τὴν χειραφέτησίν του.

Ἐπίσης, ἡ στροφὴ αὕτη συνδέεται καὶ μετὰ τῶν ἐπελθουσῶν βελτιώσεων τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὡς συνέπειαν, τὴν ἄνοδον τοῦ ἐκ τῆς γεωργίας εἰσοδήματος καὶ τῆς ἐντεῦθεν βελτιώσεως τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀγροτῶν μας. Οἱ Ἕλληνες ἀγρόται, ἀποδεσμευόμενοι ὁλονὲν καὶ περισσότερον ἐκ τοῦ κλοιοῦ τῆς πενίας καὶ τῆς ἀνάγκης, ἐπιδίδονται εἰς ἀνωτέρας μορφὰς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ὑπὸ τὸ ἄμεσον ἐνδιαφέρον τοῦ Κράτους[6] καὶ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης[7], ἥτις σχετικῶς γράφει: «Ἡ Τράπεζα κατέβαλε καὶ καταβάλλει ἰδιαιτέρας προσπαθείας διὰ τὴν ἵδρυσιν νέων συνεταιρισμῶν, διὰ τὴν παρακολούθησιν ὅλων τῶν συνεταιρικῶν ὀργανώσεων... ὁ ἀπολογισμὸς τῶν ἀποτελεσμάτων δράσεως τῆς Α.Τ.Ε., κατὰ τὴν ὑπὸ ἀνασκόπησιν δεκαετίαν εἰς τὸν τομέα τῶν Συνεταιρισμῶν, προκαλεῖ αἴσθημα αἰσιοδοξίας διὰ τὸ παρὸν καὶ ἐμπιστοσύνης διὰ τὸ μέλλον τῆς ἀγροτικῆς μας οἰκονομίας. Οὕτω ἡ συνεταιριστικὴ ὀργάνωσις τῶν ἀγροτῶν μας ἥτις ἀποτελεῖ πρωταρχικὴν ἐπιδίωξιν τοῦ Κράτους καὶ βασικὴν γραμμὴν τῆς Πολιτικῆς τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης... προσλαμβάνει ὁσημέραι μεγαλυτέραν σημασίαν, λόγῳ τῆς ταχείας οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας καὶ συνδέσεως αὐτῆς μὲ εὐρυτέρους οἰκονομικοὺς ὁρίζοντας»[8].

Οἱ συνεταιρισμένοι ἀγρόται ἐπεδιώκοντες ποιάν τινα χειραφέτησιν ἐκ τῆς Α.Τ.Ε., διεκήρυσσον ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1956 ὅτι, «...εἶναι ἀρκετὰ ὥριμοι ν' ἀντιμετωπίσουν ἀποτελεσματικῶς, πρὸς ὄφελος καὶ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν ἐνδιαφερομένων παραγωγῶν τὰς περιπτώσεις ἱδρύσεως ἐργοστασίων, ἐμπορίας, προστασίας καὶ διαχειρίσεως τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, προμηθείας καὶ διαχειρίσεως γεωργικῆς παραγωγικῆς καὶ καταναλωτικῆς χρησιμότητος εἰδῶν»[9].

Δυνάμει τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων στοιχείων, ἡ ο/ο ποσοστιαία ἀναλογία τῶν ἱδρυθέντων συνεταιρισμῶν, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961, εἶναι ἡ ἑξῆς: Παραγωγικοὶ 39ο/ο, Πιστωτικοὶ 33,6ο/ο, Διάφοροι 10,5ο/ο καὶ Πωλήσεως 8ο/ο.

5. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἐκ τῶν ἱδρυθέντων, κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, τὸ 39ο/ο ἦτο Παραγωγικοί, ἐν τούτοις, οἱ Πιστωτικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἐξηκολούθουν νὰ εὑρίσκωνται ἐπικεφαλῆς τῆς παρ' ἡμῖν ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως.

Τοῦτο προκύπτει σαφῶς, ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[10], ὅστις δηλοῖ τὸ σύνολον τῶν κατ' ἔτος καὶ κατ' εἶδος λειτουργούντων συνεταιρισμῶν.

Εἴδη Συν/σμῶν	Λειτουργοῦντες Συνεταιρισμοί									
	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Πιστωτικοί	4320	4289	4304	4307	4367	4415	4473	4557	4620	4673
Προμηθευτικοί	41	35	33	34	30	24	18	7	7	5
Πωλήσεως	615	522	542	521	514	512	503	503	507	513
Παραγωγικοί	1306	1444	1494	1576	1623	1835	1825	1988	2045	2116
Διάφοροι	347	343	330	324	302	241	308	249	258	236
Σύνολον	6629	6633	6703	6762	6836	7024	7124	7304	7437	7543

Ἐκ τῆς περαιτέρω ἀναλύσεως τῶν δεδομένων τούτων, προκύπτει ἡ ἑξῆς ἑκατοστιαία αὐξομείωσις τῶν διαφόρων εἰδῶν συνεταιρισμῶν, κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν: Πιστωτικοί +8ο/ο, Προμηθευτικοί —88ο/ο, Πωλήσεως —17ο/ο, Παραγωγικοί +62ο/ο καὶ Διάφοροι —32ο/ο.

Τὸ προβάδισμα τοῦτο τῶν Πιστωτικῶν Συνεταιρισμῶν, ἦτο ἀπόρροια τῶν ἐπικρατουσῶν εἰσέτι, εἰς πλείστας ἀγροτικὰς περιοχὰς τῆς χώρας, δυσμενῶν ὅρων διαβιώσεως, καθόσον ὑπῆρχον πληθυσμοὶ «οἱ ὁποῖοι ἐστέναζον ἀκόμη κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῶν καταστροφῶν τοῦ πολέμου»[11].

Σχετικῶς ὁ Χ. Εὐελπίδης, ἀναφερόμενος εἰς τὸ ἀγροτικὸν εἰσόδημα τοῦ ἔτους 1955, ἔγραφε[12]: «Κατὰ γενομένην ἔρευναν[13] ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας 43ο/ο τῶν ἀγροτῶν ἔχουν εἰσόδημα σημαντικῶς κατώτερον τοῦ ἀπαιτουμένου πρὸς συντήρησίν των».

Ὡς πρὸς τὴν ἀνάγκην τῆς στροφῆς πρὸς τοὺς παραγωγικοὺς συνεταιρισμούς, ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἔγραφε: «Πάντως οἱ συνεταιρισμοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα... πρέπει νὰ λάβουν... μορφὴν κυρίως παραγωγικήν... Ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα θὰ πρέπει νὰ διευκολύνῃ ὅλως ἰδιαιτέρως αὐτοὺς εἰς τὴν χορήγησιν τῶν μέσων ποὺ χρειάζονται διὰ τὴν παραγωγὴν καὶ τὸ Ὑπουργεῖον Γεωργίας θὰ πρέπει νὰ στρέψῃ εἰδικώτερον εἰς αὐτοὺς τὴν προσοχὴν τοῦ τεχνικοῦ τους προσωπικοῦ... πρέπει νὰ ὀργανωθοῦν προοδευτικῶς συνεταιρισμοὶ παραγωγῆς εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς... τέλος ἡ βιομηχανοποίησις τῶν προϊόντων ἐπιβάλλεται νὰ γίνεται συλλογικά...»[14].

6. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961, οἱ Παραγωγικοὶ[15] συνεταιρισμοὶ ἔδαινον διαρκῶς αὐξανόμενοι.

Ἡ εἰδικωτέρα κατανομὴ τῶν λειτουργούντων Παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν ἐμφανίζεται οὕτως, ἐκ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν μελῶν, κατὰ τὰ ἔτη 1953, 1961.

Κατηγορίαι Συνεταιρισμῶν	1953		1961	
	Συνεταιρισμοί	Μέλη	Συνεταιρισμοί	Μέλη
Ἐλαιουργικοί	444	65.073	504	69.375
Γαλακτοκομικοί	277	18.540	541	33.373
Οἰνοποιητικοί	85	21.974	78	24.183
Δασικοί	343	22.538	591	39.094
Λοιποί Παραγωγ.	295	30.902	402	49.267
Σ ύ ν ο λ ο ν	1.444	159.027	2.116	215.302

7. Ἐκ τῆς περαιτέρω ἀναλύσεως τῶν ἀνωτέρω δεδομένων προκύπτουν τὰ ἑξῆς, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἀναλογίαν, μεταξὺ μελῶν καὶ Συνεταιρισμῶν, κατὰ τὰ ἔτη 1953 καὶ 1961.

Κατηγορίαι Συνεταιρισμῶν	1953		1961		Αὔξησις μελῶν % μεταξὺ 1953 καὶ 1961
	Συνεταιρισμοί	Ἀναλογία μελῶν πρὸς ἕκαστον Συν/σμόν	Συνεταιρισμοί	Ἀναλογία μελῶν πρὸς ἕκαστον Συν/σμόν	
Ἐλαιουργικοί	444	147	504	138	6,6
Γαλακτοκομικοί	277	67	541	62	80,0
Οἰνοποιητικοί	85	258	78	310	10,0
Δασικοί	343	66	591	66	73,0
Λοιποί Παραγωγ.	295	105	402	123	59,5

Ἐπίσης, ἐκ τῆς αὐτῆς ἀναλύσεως, προκύπτει ὅτι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1953, 1961, τὰ ἐπὶ μέρους εἴδη τῶν συνεταιρισμῶν ἐνεφάνισαν τὴν ἑξῆς αὔξησιν: Ἐλαιουργικοὶ 13,5ο/ο, Γαλακτοκομικοὶ 9ο/ο, Δασικοὶ 72ο/ο καὶ Λοιποὶ Παραγωγικοὶ 36ο/ο, ἐνῷ ἀντιθέτως οἱ Οἰνοποιητικοὶ ἐμειώθησαν κατὰ 8ο/ο.

Ὡς πρὸς τὸν μέσον ὅρον τῶν μελῶν πάντων τῶν Συνεταιρισμῶν, ταῦτα μὲν ἀνήρχοντο εἰς 110, κατὰ τὸ 1953, ἐνῷ ἐν ἔτει 1961, ἡ ἀναλογία αὕτη (μέσος ὅρος μελῶν πρὸς ἕκαστον συνεταιρισμὸν) ἐμειώθη εἰς 102.

Ἡ σημειωθεῖσα αὔξησις τῶν Ἐλαιουργικῶν καὶ Γαλακτοκομικῶν Συνεταιρισμῶν ἐπέδρασεν ἀνοδικῶς ἐπὶ τῆς παρ' αὐτῶν ἐπεξεργασθείσης ποσότητος ἐλαίου, γάλακτος καὶ τυροῦ.

Οὕτω, κατὰ τὴν ἐλαιουργικὴν περίοδον 1957/58, τὰ Συνεταιρικὰ ἐλαιουργεῖα παρήγαγον[16] 32.252 τόννους ἐλαίου, ἡ ποσότης δὲ αὕτη ἐκάλυπτε τὸ 22ο/ο περίπου τῆς συνολικῆς παραγωγῆς τῆς Χώρας (148.000 τόννους), ἐνῷ ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἡ ὑπὸ τῶν Συνεταιρικῶν ἐλαιουργείων παραχθεῖσα ποσό-

της ἐλαίου, κατὰ τὸ ἔτος 1947/48 ἐκάλυπτε τὸ 9,6ο/ο τῆς συνολικῆς παραγωγῆς, ἤτοι ἐντὸς δεκαετίας, ἡ ὑπ' αὐτῶν παραχθεῖσα ποσότης ἐλαίου, ηὐξήθη κατὰ 11ο/ο, ὅσον ἀφορᾷ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν παραγωγήν.

8. Ὡς πρὸς τὴν τυροκόμησιν καὶ τὴν ἀπὸ κοινοῦ, ὑπὸ τῶν τυροκομικῶν Συν/σμῶν, πωληθεῖσα ποσότητα γάλακτος, αὕτη ἐμφανίζει[17] τὴν ἑξῆς πορείαν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—1958.

Ἔτη	Τυροκομήσαντες Συνεταιρισμοί	Τυροκομηθεῖσα ποσότης γάλακτος εἰς χγρ.	Πωληθεῖσα ποσότης γάλακτος ὑπό τῶν Συν/σμῶν, διά λογαριασμόν τῶν μελῶν, εἰς χγρ.
1952	49	2.973.000	5.309.000
1953	64	3.916.000	8.464.000
1954	90	4.022.000	10.435.000
1955	94	5.813.000	11.208.000
1956	106	6.979.000	14.105.000
1957	132	7.990.000	15.316.000
1958	175	15.045.000	33.291.000

Τέλος, ὡς πρὸς τὴν συνολικὴν δραστηριότητα τῶν πρωτοβαθμίων καὶ δευτεροβαθμίων Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, σημειοῦμεν ὅτι, κατὰ τὸ ἔτος 1959, ἡ ὑπ' αὐτῶν συγκεντρωθεῖσα ποσότης, διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ διαχείρισιν καὶ διὰ λογαριασμὸν τῶν παραγωγῶν - μελῶν ἀνῆλθεν εἰς 269.659 τόννους γεωργικῶν προϊόντων.

Ἐπίσης, ὑπὸ τῶν Συνεταιρικῶν τούτων Ὀργανώσεων, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, συνεκεντρώθη δι' ἴδιον λογαριασμόν, κατόπιν ἐξαγορᾶς, ποσότης προϊόντων ἀνερχομένη εἰς 19.684 τόννους.

Περαιτέρω, κατὰ τὸ ἔτος 1959, τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τῶν ἐγκαταστάσεων τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων κατεργασθέντων ποσοτήτων γεωργικῶν προϊόντων, ἀνῆλθεν εἰς 353.754 τόννους, ἐξ ὧν παρήχθησαν 251.276 τόννοι ἑτοίμων προϊόντων[18].

9. Ἐνταῦθα δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ὡς ἄνω σημειωθεῖσα αὔξησις τῶν τε παραγωγικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τῶν ἐργασιῶν των, ἔκειτο ἐντὸς τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ συνεταιρισμένου ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

Οὕτω, τὸ ἐν ἔτει 1956 συνελθὸν Πανελλήνιον Ἀγροτοσυνεταιριστικὸν Συνέδριον, ὑπογραμμίζον τὰς δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις, τόσον ἐπὶ τῶν παραγωγῶν, ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν καταναλωτῶν, ἐκ τῆς πλημμελοῦς λειτουργίας τῶν ἰδιωτικῶν ἐλαιουργείων, ἐξῆρε τὰς ὠφελείας ἐκ τῆς συστάσεως συνεταιρικῶν ἐλαιουργικῶν ὀργανώσεων, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἶχον πραγματοποιήσει σοβαρωτάτας[19] προόδους.

Ὡς πρὸς τοὺς οἰνοποιητικοὺς συνεταιρισμούς, τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω Συνέδριον, ὑπεγράμμιζεν[20], ἀναφερόμενον εἰς τὰς ποιότητας τῶν παρασκευαζομένων οἴνων: «Ἀξιοσημείωτα εἶναι ἐν τούτοις τὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἐπέτυχον μέχρι τοῦδε εἰς τὸν τομέα αὐτὸν αἱ διαθέτουσαι ἐγκαταστάσεις οἰνοποιητικαὶ συνεταιρικαὶ ὀργανώσεις καὶ τὰ ὁποῖα κρίνονται λίαν ἱκανοποιητικά. Ἀνυπέρβλητοι οἰκονομικοὶ λόγοι ὅμως περιορίζουν δυστυχῶς τὴν εὐεργετικὴν δρᾶσιν τῶν ὀργανώσεων τούτων εἰς στενὰ ὅρια καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἐπίδρασις τῶν ἀποτελεσμάτων των δὲν εἶναι ἀποφασιστική...».

Περαιτέρω ἐπροτείνετο ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου «νὰ ἱδρυθοῦν συνεταιριστικαὶ ἐγκαταστάσεις παρασκευῆς καὶ ἀποθηκεύσεως οἴνων» καὶ «συγχρονισμένα συνεταιριστικὰ κέντρα διαλογῆς, συσκευασίας, προφύξεως καὶ συντηρήσεως τῶν σταφυλῶν» ὡς καὶ ἡ εὐρεῖα ἐφαρμογὴ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐκτελέσεως τῶν ἐργασιῶν συγκεντρώσεως, ἀποθηκεύσεως, ἐπεξεργασίας, τυποποιήσεως, διακινήσεως καὶ διαθέσεως τῶν προϊόντων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικόν[21].

Περὶ τῶν γαλακτοκομικῶν προϊόντων ἀπεφασίσθη «νὰ ὀργανωθοῦν οἱ κτηνοτρόφοι εἰς παραγωγικοὺς συνεταιρισμοὺς καὶ νὰ ἐνισχυθοῦν οἰκονομικῶς καὶ τεχνικῶς διὰ τὴν ἵδρυσιν συγχρονισμένων γαλακτοκομικῶν, τυροκομικῶν καὶ ἄλλων ἐγκαταστάσεων ἐπεξεργασίας τῶν κτηνοτροφικῶν προϊόντων, τὴν τυποποίησιν καὶ ἀπὸ κοινοῦ συγκέντρωσιν καὶ διάθεσιν αὐτῶν...»[22].

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἀποφάσεών των, οἱ ἀγρόται ἀπέδειξαν ὅτι κατενόησαν τὰς συγχρόνους ἀνάγκας τῆς ἀγοτοσυνεταιρικῆς κινήσεως καὶ δὴ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῶν γεωργικῶν βιομηχανιῶν «πρὸς καλυτέραν ἀξιοποίησιν τῶν προϊόντων τῆς ὑπαίθρου καὶ πρὸς ἀπασχόλησιν τῶν πλεοναζουσῶν ἀγροτικῶν χειρῶν»[23], γεγονὸς ὅπερ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν σημαντικὴν βελτίωσιν τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος.

Οὕτω, χαρακτηριστικῶς ἀναφέρεται διὰ τοὺς γαλακτοκομικοὺς συνεταιρισμούς, ὅτι οὗτοι «ἐπλήρωσαν εἰς τὰ μέλη των κέρδη κατὰ 50 - 60ο/ο ἐπὶ πλέον τῆς τιμῆς ποὺ ἔλαβον ὅσοι κτηνοτρόφοι ἐπώλησαν τὸ γάλα των εἰς τοὺς τυρεμπόρους»[24].

Ὡς πρὸς τὴν ἐξάπλωσιν τῶν ἐλαιουργικῶν συνεταιρισμῶν δέον νὰ λεχθῇ ὅτι αὕτη ὠφείλετο εἰς τὴν αἰσθητὴν βελτίωσιν τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἐλαιοπαραγωγῶν, οἱ ὁποῖοι ὑφίσταντο τὴν δεινὴν ἐκμετάλλευσιν ἐκ μέρους τῶν ἰδιωτικῶν ἐλαιουργείων. Διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν συνεταιρισμῶν τούτων, ὑποβοηθουμένων σημαντικώτατα ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., ἐπετεύχθη ἐκσυγχρονισμὸς[25] τῶν ἐλαιουργείων καὶ τῆς ποιότητος τοῦ παραγομένου ἐλαίου, ἐνῷ παραλλήλως ηὐξήθη ἡ παραγωγὴ τοῦ ἐκθλιπτομένου ἐλαιοκάρπου,[26] καὶ ἡ μείωσις τῶν ἐκθλιπτικῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα ἀνήρχοντο εἰς 30ο/ο.

Σημαντικὰς ἐπίσης ὠφελείας ἔσχον καὶ οἱ οἰνοπαραγωγοί, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς συνεταιρικῆς οἰνοποιήσεως ἐπέτυχον τὴν ἀπολαβὴν ὑψηλοτέρων τιμῶν ἐκ

τῶν ὑπὸ τῶν ἐμπόρων καταβαλλομένων[27]. Τούτου ἕνεκεν ἐξεφράσθη ἡ ἄποψις ὅτι «μοναδικὸν καταφύγιον διὰ τὸν μικροπαραγωγὸν εἶναι ἡ ἕνωσις μετ' ἄλλων εἰς συνεταιρισμὸν καὶ ἡ δημιουργία κοινῶν ἐγκαταστάσεων κατεργασίας τῶν σταφυλῶν των»[28].

Περαιτέρω, τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω ἀγροτοσυνεταιρικὸ Συνέδριο κατέληξεν[29] εἰς σειρὰν διαπιστώσεων καὶ ἀποφάσεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν: Εἰς τὰ κηπευτικὰ ὑφίσταται ἐκμετάλλευσις τῶν παραγωγῶν καὶ τῆς καταναλώσεως εἰς ὅλα τὰ στάδια διὰ τῆς προκλήσεως τεχνητῆς ἐλλείψεως ὑπὸ τοῦ ἐμπορίου· εἰς τὰ ἐσπεριδοειδῆ, ἡ παντελὴς ἔλλειψις προγράμματος ὀργανώσεως τῆς παραγωγῆς καὶ διαθέσεως τῶν προϊόντων ἦτο ἡ κυρία αἰτία νὰ ἀπολαμβάνουν οἱ παραγωγοὶ μόλις τὸ 40ο/ο τῶν τιμῶν τὰς ὁποίας καταβάλλει ἡ κατανάλωσις, λόγῳ τῆς μεσολαβήσεως πολλῶν ἐνδιαμέσων καὶ τῶν μεγάλων ἐξόδων διακινήσεως τῶν προϊόντων· εἰς τὰ προϊόντα τῆς ἀμπέλου ὑφίσταται μεγάλη ἐκμετάλλευσις τῶν παραγωγῶν ὑπὸ τῶν βιομηχάνων καὶ ἐμπόρων ὡς τοῦτο συμβαίνει καὶ διὰ τὰ δενδροκομικὰ προϊόντα· εἰς τὴν σουλτανίνα αἱ συνθῆκαι διαθέσεώς της εἶναι λίαν δυσμενεῖς διὰ τοὺς παραγωγοὺς συνεπείᾳ «καὶ τῆς ἀκατασχέτου κερδοσκοπικῆς μανίας ἀπὸ τὴν ὁποίαν κατέχεται τὸ ἰδιωτικὸν ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἐπεξεργάζεται καὶ συσκευάζει πλημμελῶς τὸ προϊὸν ἐπὶ ζημίᾳ τῆς φήμης του καὶ τῆς οἰκονομίας μας εἰς τὴν διεθνῆ ἀγορὰν» καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑπεβλήθη πρότασις ἐνισχύσεως τῶν συνεταιριστικῶν ὀργανώσεων διὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἵδρυσιν σταφιδεργοστασίου· εἰς τὰ ἐλαιοκομικὰ προϊόντα λαμβάνουν χώραν πολλαὶ δεσμεύσεις καὶ σοβαρὰ ἐκμετάλλευσις τῶν παραγωγῶν ἐκ μέρους τῶν ἰδιωτῶν κατόχων ἐλαιουργείων, ἡ δὲ κατανάλωσις «ἀγοράζει τὸ ἐλαιόλαδον, κατὰ κανόνα, εἰς τιμὴν ἀνωτέραν κατὰ 30 - 50ο/ο ἐκείνης εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἐπώλησαν οἱ παραγωγοὶ καὶ συνήθως νοθευμένον». Τούτου ἕνεκεν ἐπροτάθη ἡ καθιέρωσις τῆς συγκεντρώσεως διὰ μέσου τῶν συνεταιρικῶν ὀργανώσεων διὰ λογαριασμὸν τοῦ Κράτους πρὸς ἀποφυγὴν ἀδικαιολογήτου ἐπιβαρύνσεως καὶ ἀνατιμήσεως τοῦ ἐλαίου εἰς τὸ στάδιον τῆς διακινήσεως μέχρι τῆς καταναλώσεως καὶ ἡ ἐκπόνησις καὶ ἐφαρμογὴ προγράμματος χορηγήσεως ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. τῶν ἀπαιτουμένων μακροπροθέσμων δανείων διὰ τὴν ἵδρυσιν ἁπλῶν ἢ συνθέτων συγχρονισμένων συνεταιρικῶν ἐγκαταστάσεων πρὸς ἐπεξεργασίαν, τυποποίησιν καὶ ἀποθήκευσιν τῶν ἐλαιοκομικῶν προϊόντων καθ' ὅσον ἡ τυποποίησις τῶν ἐλαιολάδων καὶ βρωσίμων ἐλαιῶν, ἣν ἐγγυῶνται αἱ συνεταιρικαὶ ἐλαιουργικαὶ ἐγκαταστάσεις, ἀποτελεῖ οὐσιώδη παράγοντα διὰ τὴν σταθεροποίησιν καὶ ἐπέκτασιν τῶν ἐξαγωγῶν μας· εἰς τὸν βάμβακα διεπιστώθη ἡσημαντικὴ συμβολὴ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρικῶν ὀργανώσεων εἰς τὸν τομέα τῆς πρώτης ἐπεξεργασίας καὶ τυποποιήσεώς του καὶ ἐζητήθη: Νὰ ἐνισχυθοῦν οἰκονομικῶς αὗται διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν λειτουργούντων ἐκκοκιστηρίων των καὶ τὴν ἐγκατάστασιν νέων μέχρι καλύψεως τοῦ ἀναγκαιοῦντος ἀριθμοῦ, οὕτως ὥστε νὰ ἀναλάβουν βαθμηδὸν ἐξ ὁλοκλήρου

τὸν ἐκκοκισμὸν καὶ ταυτοχρόνως νὰ ἀποκτήσουν καταλλήλους ἀποθηκευτικοὺς χώρους: Νὰ ἀνατεθῇ ἡ ἐμπορία τοῦ συσπόρου βάμβακος εἰς τὰς Γεωργικὰς Συνεταιρικὰς ὀργανώσεις κατὰ στάδια μέχρις ἀναλήψεως ταύτης ἐξ ὁλοκλήρου ὑπ' αὐτῶν: Νὰ νισχυθοῦν οἰκονομικῶς αἱ Γεωργικαὶ Συνεταιρικαὶ ὀργανώσεις πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἱδρύσεως βαμβακοσπορελαιουργείων, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κλωστοϋφαντουργείων, ὥστε νὰ ὑπάρξῃ συναγωνισμὸς μὲ τὰς ἰδιωτικὰς βιομηχανίας ἐπ' ὠφελείᾳ καὶ τῶν παραγωγῶν καὶ τῆς καταναλώσεως· εἰς τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ προϊόντος τῆς ὀρύζης: Νὰ ἱδρυθῇ τριτοβάθμιος συνταιρικὴ ὀργάνωσις, διὰ τὴν συγκέντρωσιν, διαχείρισιν, ἐπεξεργασίαν, ἐμπορίαν καὶ ἐν γένει συμπαράστασιν εἰς ὅλα τὰ τεχνικὰ καὶ οἰκονομικὰ προβλήματα τῶν ὀρυζοπαραγωγῶν· εἰς τὸν καπνόν: Νὰ ἐνισχυθῇ δι' εἰδικῶν πιστοδοτικῶν καὶ φορολογικῶν διευκολύνσεων ἡ ἐμπορία τούτου ὑπὸ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρικῶν ὀργανώσεων· εἰς τὰ προϊόντα τοῦ σίτου διαπιστοῦται ὅτι οἱ ἰδιωτικοὶ ἀλευρόμυλοι καὶ αἱ συναφεῖς βιομηχανίαι εἶναι τεχνικῶς καθυστερημέναι, τὰ δὲ ἀρτοποιεῖα τῶν ἀστικῶν κέντρων εἶναι ἁπλαῖ βιοτεχνίαι πολλαπλῶς καὶ προνομιακῶς κατοχυρωμέναι, καὶ ὡς ἐκ τούτου παρασκευάζουν ἄρτον μὲ ὑψηλὸν κόστος καὶ κατωτέρας ποιότητος. Συνεπείᾳ τούτων ἐζητήθη: Νὰ χρηματοδοτηθοῦν αἱ Γεωργικαὶ Συνεταιρικαὶ ὀργανώσεις διὰ τὴν ἵδρυσιν συγχρονισμένων ἀλευροβιομηχανιῶν, μακαρονοποιείων, βιομηχανικῶν ἀρτοποιείων εἰς τὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ συνεταιρικῶν φούρνων εἰς τὴν ὕπαιθρον· ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν τῶν προϊόντων, ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως κεντρικῶν ἀγορῶν διὰ τὴν ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴν παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως ἢ παραγωγῶν καὶ χονδρεμπόρων καὶ ὑπὲρ τῆς οὐσιαστικῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τῶν Συνεταιρικῶν ὀργανώσεων διὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐκτέλεσιν, εἰς εὐρεῖα κλίμακα, ἐργασιῶν συγκεντρώσεως, ἐπεξεργασίας, τυποποιήσεως καὶ διακινήσεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ ἀπὸ κοινοῦ προμηθείας εἰδῶν παραγωγικῆς καὶ καταναλωτικῆς χρησιμότητος εἰς τιμὰς χονδρικοῦ ἐμπορίου καὶ εἰς ἠλεγμένας ποιότητας. Περαιτέρω ἐζητήθη ἡ συστηματοποίησις καὶ ἐνίσχυσις τῆς συνεργασίας τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν μετὰ τῶν καταναλωτικῶν καὶ βιοτεχνικῶν Συνεταιρισμῶν διὰ τὴν πραγματοποίησιν εὐρείας ἐκτάσεως ἀνταλλαγῶν.

Τέλος, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διευκολύνσεως τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, τὸ αὐτὸ Συνέδριον ἐψήφισε: Τὴν παροχὴν πάσης δυνατῆς ἐνισχύσεως διὰ τὴν μέσῳ τῶν Συνεταιρικῶν ὀργανώσεων διάδοσιν τῆς συλλογικῆς χρησιμοποιήσεως μηχανικῶν μέσων πολλαπλῆς χρήσεως.

Ἐκ τῆς ἐνδεικτικῆς ταύτης ἀναφορᾶς εἰς τὰς πρώτας μεταπολεμικὰς ἀναζητήσεις[30] καὶ τάσεις τοῦ ἀγροτοσυνεταιριστικοῦ κινήματος τῆς χώρας προκύπτει ὅτι τοῦτο ὀρθῶς διέγνωσεν καὶ τὰς δυνατότητάς του καὶ τοὺς στόχους πρὸς τοὺς ὁποίους ἔδει νὰ στρέψῃ τὴν προσοχήν του πρὸς ἐξυπηρέτησιν καὶ

τῶν παραγωγῶν, καὶ τῆς καταναλώσεως, καὶ τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἔγκυρος υἱοθέτησις τῶν ἀπόψεων τοῦ συνεταιρισμένου ἀγροτικοῦ κόσμου τῆς χώρας ἐκ μέρους τοῦ Κράτους θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος καὶ θὰ καθίστα ἴσως ἔκτοτε δυνατὴ τὴν λύσιν τῶν διαρθρωτικῶν προβλημάτων τῆς γεωργίας καὶ τὴν καταπολέμησιν τῶν δυσμενῶν ἐκείνων οἰκονομικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι, κατὰ μίαν ἄποψιν[31] εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθῇ «παρασιτική, μεταπρατικὴ καὶ κερδοσκοπικὴ νοοτροπία καὶ καρκινώματα ἀντιαναπτυξιακῶν συμφερόντων ἀπὸ μονοπωλιακὰ προνόμια καὶ κλειστὰ ἐπαγγέλματα».

10. Προκειμένου νὰ δοθῇ ἡ εἰκὼν τῆς παρ' ἡμῖν ὑφισταμένης ἀγροτοσυνεταιριστικῆς κινήσεως, εἰς τὰ ἐπὶ μέρους Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952 — 1961, προβαίνομεν εἰς τὴν παράθεσιν καὶ ἀνάλυσιν τοῦ κάτωθι πίνακος[32], ἐξ οὗ προκύπτει ὁ ἀριθμὸς τῶν κατ' ἔτος λειτουργούντων Συνεταιρισμῶν.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	Αὔξησις συνολική %
Θράκη-Μακεδονία	1935	1965	1985	2021	2055	2116	2140	2195	2234	2264	17
Ἤπειρος-Θεσσαλία	897	891	945	969	988	1028	1041	1073	1100	1114	24
Στερεὰ Ἑλλάς	1080	1075	1057	1092	1085	1130	1143	1171	1198	1196	11
Πελοπόννησος	1391	1377	1385	1381	1406	1443	1471	1519	1536	1579	13,5
Νησιωτικὴ Ἑλλάς	1326	1325	1331	1299	1302	1310	1324	1346	1369	1390	5
Ε Λ Λ Α Σ	6629	6633	6703	6762	6936	7027	7127	7304	7437	7543	14

Ἤτοι, δυνάμει τῆς ἀναλύσεως τῶν στοιχείων τοῦ πίνακος τούτου προκύπτει ὅτι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952 — 1961, ἐσημειώθη ἡ ἑξῆς ἐπὶ τοῖς ο/ο αὔξησις τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν: Θράκη — Μακεδονία 17ο/ο, Ἤπειρος — Θεσσαλία 24ο/ο, Στερεὰ Ἑλλὰς 11ο/ο, Πελοπόννησος 13,5ο/ο, Νησιωτικὴ Ἑλλὰς 5ο/ο καὶ σύνολον Ἑλλάδος 14ο/ο.

Ἐκ τῆς περαιτέρω ἀναλύσεως τῶν στοιχείων τούτων, προκύπτει ἡ ἑξῆς ἐπὶ τοῖς ο/ο λειτουργία τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, εἰς τὰ ἐπὶ μέρους Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα.

Γεωγραφικά Διαμ/σματα	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Θράκη – Μακεδονία	29,18	29,62	29,61	29,88	30,06	30,11	30,02	30,05	30,03	30,01
Ἤπειρος – Θεσσαλία	13,53	13,43	14,09	14,33	14,45	14,62	14,71	14,69	14,79	14,76
Στερεὰ Ἑλλάς	16,29	16,20	15,76	16,14	15,87	16,08	16,03	16,03	16,10	15,85
Πελοπόν-νησος	20,98	20,75	20,66	20,42	20,56	20,53	20,64	20,79	20,65	20,93
Νησιωτικὴ Ἑλλάς	20,0	19,97	19,85	19,21	19,04	18,64	18,57	18,42	18,40	18,42

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης προκύπτει ὅτι τὸ προβάδισμα τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν ἀνῆκεν εἰς τὸ Διαμέρισμα Θράκης — Μακεδονίας μὲ ποσοστὸν 30ο/ο ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς Χώρας.

11. Προκειμένου νὰ παρασχεθῇ μία πληρεστέρα εἰκὼν τῆς παρ' ἡμῖν ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως, κατὰ τὸ ἔτος 1961, προέβημεν εἰς τὴν κάτωθι ἐπεξεργασίαν τῶν στατιστικῶν δεδομένων, ὅσον ἀφορᾶ τὴν κατὰ Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα ἀναλογίαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν μεταξὺ τῶν λειτουργούντων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τοῦ ἐνεργοῦ καὶ μὴ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου μεταξὺ τούτων καὶ τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων.

Α) Ἀναλογικὰ στοιχεῖα μεταξὺ μελῶν λειτουργούντων Συνεταιρισμῶν καὶ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, συμφώνως πρὸς τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐπεξεργασθέντα δεδομένα[33] τῆς Ἀπογραφῆς πληθυσμοῦ τοῦ ἔτους 1961.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Σύνολον ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ	Ἀπασχολούμενος ἀγροτικὸς πληθυσμὸς	Ἀριθμὸς[2] μελῶν λειτουργούντων Συν/σμῶν	Ποσοστὸν ἐπὶ τοῖς %	
				Ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ	Ἐπὶ τοῦ ἀπασχολουμένου ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ
Θράκη	213.000	147.000	35.114	16,5	24
Μακεδονία	864.000	570.000	189.725	22,0	33
Ἤπειρος	261.000	103.000	35.338	13,5	34
Θεσσαλία	374.000	198.000	78.045	21,0	39,4
Στερεὰ καὶ Εὔβοια	530.000	–	137.513	26,0	–
Πελοπόννησος	692.000	322.000	119.969	17,3	37,25
Κρήτη	308.000	158.000	72.196	23,4	45,7
Νῆσοι Αἰγαίου	268.000		34.293	12,8	

Β) Ἀναλογικὰ στοιχεῖα μεταξὺ τῶν λειτουργούντων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τῶν ὑφισταμένων ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων, συμφώνως πρὸς τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐπεξεργασθέντα δεδομένα τῆς Γεωργικῆς Ἀπογραφῆς τοῦ ἔτους 1961.

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Λειτουργοῦντες Συνεταιρισμοί	Ἀριθμός ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων	Ἀναλογία ἐκμεταλλεύσεων πρός τούς λειτουργ. Συν/σμούς	Ἀριθμός μελῶν λειτουργούντων Συνεταιρισμῶν	Ἀναλογία μελῶν κατά λειτουργοῦντα Συνεταιρισμόν
Θράκη	348	67.832	195	35.114	101
Μακεδονία	1.916	294.122	153,5	189.725	99
Ἤπειρος	410	62.336	152	35.338	86
Θεσσαλία	704	111.528	158,5	78.045	111
Στερεά & Εὔβοια	1.196	171.126	143	137.513	115
Πελοπόννησος	1.579	197.585	125	119.969	76
Κρήτη	696	104.462	150	72.196	104
Νῆσοι Αἰγαίου	240	92.096	384	34.293	143

Ἡ γενικὴ παρατήρησις, ἡ ὁποία δέον νὰ γίνῃ ἐν προκειμένῳ, εἶναι ὅτι βάσει τῆς ὡς ἄνω ἀναλύσεως τῶν στατιστικῶν δεδομένων[34], ὁ μέσος ὅρος τῶν μελῶν, κατὰ λειτουργοῦντα συνεταιρισμόν, ἀνήρχετο εἰς 104.

Παράγραφος δευτέρα

Ἡ Ἐποπτικὴ δραστηριότης τῆς Α.Τ.Ε. ἐπὶ τῆς λειτουργίας τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν.

1. Περατοῦντες τὴν ἐπισκόπησιν τῆς παρ' ἡμῖν συνεταιρικῆς κινήσεως, ὅσον ἀφορᾷ τὰς πρωτοβαθμίους Συνεταιρικὰς Ὀργανώσεις, δέον νὰ ἀναφερθῶμεν καὶ εἰς τὴν δραστηριότητα τῆς Α.Τ.Ε., ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτῆς ἀσκηθέντας ἐλέγχους ἐπ' αὐτῶν.

Μία ἐκ τῶν βασικῶν προϋποθέσεων τῆς ἀποδοτικῆς λειτουργίας τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, εἶναι καὶ ἡ ἀνελλειπὴς παρακολούθησις τούτων, ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς δραστηριότητός των ,δεδομένου ὅτι δι' αὐτῆς, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐμπεδοῦται ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν συνεταίρων περὶ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τῶν Συν-

2. Σ.τ.Σ. Τὰ ἀφορῶντα τοὺς Συνεταιρισμοὺς στοιχεῖα ἐλήφθησαν ἐκ χειρογράφου πίνακος τῆς Α.Τ.Ε., πρὸς ἣν ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐκφράζομεν τὰς εὐχαριστίας μας ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης, διὰ τὴν προθυμίαν ἣν ἐπέδειξε πρὸς ἐνημέρωσίν μας, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ παρ' ἡμῶν ἀναζητηθὲν στατιστικὸν ὑλικόν.

εταιρικῶν Ὀργανώσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ τυχὸν ὑφιστάμεναι ἀνωμαλίαι καὶ ἀρυθμίαι ἐπισημαίνονται ὑπὸ τῶν ἐποπτικῶν ὀργάνων τῆς Α.Τ.Ε., ὑποβοηθουμένης οὕτω τῆς συννόμου, σκοπίμου καὶ εὐρύθμου δράσεώς των.

2. Ἡ ἐν προκειμένῳ δρᾶσις τῆς Α.Τ.Ε. ἐμφανίζεται ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος, ἐξ οὗ προκύπτει ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπ' αὐτῆς ἀσκηθέντων ἐλέγχων ἐπὶ τῶν λειτουργούντων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961.

Ἐκ προοιμίου δέον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ἡ ἀσυμφωνία τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρεχομένων στοιχείων, ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κατ' ἔτος λειτουργούντων Συνεταιρισμῶν, μεταξὺ τῶν κατωτέρω στοιχείων καὶ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἀνωτέρω παρετέθησαν.

Ἔτη	Ἀριθμὸς λειτουργούντων[1] Συνεταιρισμῶν	Ἀριθμὸς ἐλέγχων	Ποσοστὸν ἐπὶ τοῖς % τῶν ἐλεγχθέντων
1952	6.300	1.587	25,2
1953	6.303	2.115	33,6
1954	6.290	2.307	36,7
1955	6.316	2.334	37,0
1956	6.322	2.726	43,1
1957	6.364	3.185	50,0
1958	6.556	3.270	49,9
1959	6.577	3.466	52,7
1960	6.712	3.670	54,7
1961	6.834	3.853	56,4

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι, μολονότι ἡ ἄσκησις τοῦ ἐποπτικοῦ ἔργου τῆς Α.Τ.Ε. ἐνέχει ἰδιάζουσαν σημασίαν, ἡ ἐν προκειμένῳ δραστηριότης αὐτῆς ἐμφανίζει σοβαρὰν ἀδυναμίαν καὶ βραδύτητα.

Τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, κατὰ τὸ ἔτος 1952, μόνον τὸ 1/4 τῶν λειτουργούντων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἠλέγχθη παρ' αὐτῆς, ἐνῷ οἱ ὑποστάντες τὸν ἔλεγχον Συνεταιρισμοί, κατὰ τὸ ἔτος 1961, ἐκάλυψαν ποσοστὸν 56ο/ο. Τοῦτο σημαίνει ὅτι, παρὰ τὴν σημειωθεῖσαν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπὸ τῆς Τραπέζης ἀσκηθέντων ἐλέγχων, σημαντικὸν ποσοστὸν (43ο/ο) τῶν λειτουργούντων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, παρέμεινε ἐκτὸς τῆς ἐλεγκτικῆς δραστηριότητός της.

3. Ὡς εἰκός, τὸ μέγα τοῦτο ποσοστὸν τῶν λειτουργούντων Συνεταιρισμῶν,

1. Ἴδε Α.Τ.Ε. Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 196.

τὸ ὁποῖον παρέμεινε ἐκτὸς τοῦ ἐποπτικοῦ κύκλου τῆς Α.Τ.Ε., δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ἐδημιούργησε πλεῖστα ὅσα θέματα ἐπὶ τῆς εὐρύθμου λειτουργίας των καὶ τῆς ἀπροσκόπτου ἀποδόσεώς των. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ἀσκουμένη εἰς τοὺς Συνεταιρισμοὺς διαχείρισις ἐκ μέρους τῶν ἐντεταλμένων ὀργάνων των, δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ εἶναι ἡ ἐνδεδειγμένη καὶ ἡ σύννομος, ἀλλὰ ἀπαιτεῖται νὰ φαίνεται καὶ τοιαύτη, καὶ δὴ ἐνενδοιάστως εἰς τὰ ὄμματα τῶν συνεταίρων.

Πάντως, δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ, ἡ μεταπολεμικῶς καταβληθεῖσα προσπάθεια ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., ὅπως ἐλέγχωνται ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότεροι Συνεταιρισμοὶ «ἵνα ἐξαλειφθῇ οὕτως ἡ ἀνωμαλία τῆς παραμονῆς πολλῶν Συνεταιρισμῶν, διὰ διαφόρους λόγους, ἀνεξελέγκτων ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν»[35].

Ἡ ἐν προκειμένῳ προσπάθεια τῆς Α.Τ.Ε. ὑπῆρξε πλέον σύντονος καὶ ἀποδοτική, ἰδίᾳ εἰς ὅ,τι ἀφεώρα τὸν ἔλεγχον τῶν Συνεταιρισμῶν, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν ἐκτὸς τούτου, πέραν τῆς τετραετίας.

4. Οὕτω, συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα[36] τῆς Τραπέζης, κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 1953 — 1961, ἡ ἐποπτικὴ δραστηριότης αὐτῆς, ἐπὶ τῶν ἐπέκεινα τῆς τετραετίας ἀνελέγκτων Συνεταιρισμῶν, ἐμφανίζει τὴν ἑξῆς πορείαν:

Ἔτη	Ἀριθμὸς μὴ ἐλεγχθέντων Συνεταιρισμῶν πέραν τῆς τετραετίας	Ποσοστὸν ἐπὶ τοῖς % τῶν ἐν λειτουργίᾳ παρακολουθουμένων
1953	2.221	35,2
1954	1.286	20,4
1955	1.091	17,3
1956	761	12,0
1957	476	7,5
1958	312	4,8
1959	221	3,4
1960	161	2,4
1961	145	2,1

Συνεπῶς, ἐκ τῶν ἀνωτέρω δεδομένων, προκύπτει ὅτι ἡ ἐλεγκτικὴ δραστηριότης τῆς Τραπέζης, εἰς τοὺς πέραν τῆς τετραετίας ἀνελέγκτους Συνεταιρισμούς, καθίστατο διαρκῶς αὔξουσα, τείνουσα νὰ ἐξαλείψῃ ὁλοσχερῶς τὸ ποσοστὸν τῶν ἐπὶ μακρὸν μὴ ἐλεγχομένων Συνεταιρισμῶν.

Παράγραφος τρίτη

Ἡ κίνησις τῶν Ἑνώσεων καὶ Κοινοπραξιῶν.

1. Ὡς πρὸς τὴν κίνησιν τῶν Ἑνώσεων Συνεταιρισμῶν, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952 — 1961, αὕτη προκύπτει ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[37] καὶ δὴ συγκριτικῶς πρὸς τὰς νόμῳ ὑφισταμένας Ἑνώσεις καὶ πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πράγματι ἐξ αὐτῶν λειτουργούντων.

Ἑνώσεις	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Λειτουργοῦσαι	124	125	121	123	123	128	128	130	131	132
Ἀδρανοῦσαι	2	4	-	-	-	4	4	3	3	3
Ὑφιστάμεναι	126	129	121	123	123	132	132	133	134	135

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι, κατὰ τὸ δεκαετὲς τοῦτο διάστημα: α) αἱ Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν ηὐξήθησαν κατὰ 9 καὶ β) ὁ ἀριθμὸς τῶν λειτουργουσῶν Ἑνώσεων ηὐξήθη κατὰ 8.

2 Πληρεστέρα εἰκὼν περὶ τῆς κινήσεως τῶν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν διὰ τὸ ἔτος 1961, παρέχεται διὰ τοῦ κατωτέρω χειρογράφου πίνακος, τὸν ὁποῖον εἴδομεν εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Λ.Τ.Ε.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Ἀριθμὸς Ἑνώσεων	Ἀριθμὸς Συν/σμῶν-Μελῶν τῶν Ἑνώσεων	Ἀριθμὸς μελῶν τῶν Συν/σμῶν
Θράκη	6	322	32.235
Ἀνατ.Μακεδονία	7	454	48.013
Κεντρ. "	13	849	93.786
Δυτικὴ "	7	481	36.581
Θεσσαλία	12	656	72.960
Στερεὰ Ἑλλὰς	20	940	105.480
Ἤπειρος	7	370	30.125
Πελοπόννησος	28	1.146	86.604
Νῆσοι Αἰγαίου	5	157	24.260
" Κυκλάδες	5	71	8.492
Νῆσος Κρήτη	16	691	71.416
Νῆσοι Ἰόνιοι	5	246	23.564
Δωδεκάνησα	1	67	6.130
Σύνολον Ἑλλάδος	132	6.450	639.464

3. Ὡς πρὸς τὴν λειτουργίαν τῶν ὑφισταμένων Κεντρικῶν Ἑνώσεων καὶ τῶν Κοινοπραξιῶν τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, αὕτη ἐμφανίζει τὴν ἑξῆς πορείαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952 — 1961.

	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Α) Κεντρικαί Ἑνώσεις										
- Λειτουργοῦσαι	5	8	8	7	7	7	7	7	7	8
- Ἀδρανοῦσαι	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2
Σύνολον	6	9	9	9	9	9	9	9	9	10
Β) Κοιν/ξίαι Ἑνώσεων										
- Λειτουργοῦσαι	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Γ) Κοιν/ξίαι Συν/σμῶν										
- Λειτουργοῦσαι	2	2	3	4	4	4	4	4	4	5
- Ἀδρανοῦσαι	2	3	3	2	2	2	2	3	3	3
Σύνολον	4	5	6	6	6	6	6	7	7	8

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω δεδομένων προκύπτει ὅτι:

α) ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑφισταμένων Κεντρικῶν Ἑνώσεων ἀπὸ 6 ἀνῆλθεν εἰς 10, ἐνῷ, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξ αὐτῶν λειτουργουσῶν ἀπὸ 5 εἰς 8.

β) αἱ λειτουργοῦσαι Κοινοπραξίαι τῶν Ἑνώσεων παρέμειναν εἰς τὰ αὐτὰ ἐπίπεδα καὶ

γ) αἱ Κοινοπραξίαι τῶν Συνεταιρισμῶν ηὐξήθησαν ἀπὸ 4 εἰς 8, ἐνῷ αἱ ἐξ αὐτῶν λειτουργοῦσαι ἀπὸ 2 εἰς 5.

Τέλος ἡ γενικὴ αὔξησις τῶν ὑφισταμένων Κεντρικῶν Ἑνώσεων καὶ Συνεταιρικῶν Κοινοπραξιῶν ἀνῆλθεν ἀπὸ 13 εἰς 23.

Ἡ ἵδρυσις καὶ ἡ ἀριθμητικὴ αὔξησις τῶν εὐρυτέρων τούτων συνεταιρικῶν ὀργανώσεων, καταδεικνύει ὅτι, ὁσημέραι, ἡ παρ' ἡμῖν ἀγροτοσυνεταιρικὴ κίνησις ἐπορεύετο πρὸς πλέον ὀρθολογιστικὰς καὶ ἐπιχειρηματικὰς μορφὰς συνεταιρικῆς ὀργανώσεως[38].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα παρατίθενται ἐλήφθησαν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., Τὸ Ἔργον μιᾶς δεκαετίας, 1952—1961.
2. Σ.τ.Σ. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐλήφθησαν ἐκ χειρογράφου πίνακος τῆς Α.Τ.Ε.
3. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ Ἔργον μιᾶς δεκαετίας, 1952—1961.
4. Περὶ τῶν πλεονεκτημάτων ἑκάστης κατηγορίας συνεταιρισμῶν, Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, ἔνθ' ἀν., σελ. 112, 130, 138, 141, 145, 159.
5. Ἴδε τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 176.
6. Σ.τ.Σ. Παρὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Κράτους λαμβανόμενα μεταπολεμικῶς μέτρα ὑπὲρ τῆς γεωργίας, ἐν τούτοις, οἱ ἀγρόται ἔψεγον τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀσκουμένην Πολιτικὴν ὑπὲρ τῶν ἐμπόρων καὶ βιομηχάνων. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 68.
7. Σ.τ.Σ. Τὸ Πανελλήνιον Ἀγροτοσυνεταιριστικὸν Συνέδριον τοῦ 1956, ἤσκησε δριμυτάτην κριτικὴν ἐπὶ τοῦ τρόπου λειτουργίας τῆς Α.Τ.Ε. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ, σελ. 74—77.
8. Ἴδε Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 173.
9. Ἴδε Ψηφίσματα τοῦ ἐν Ἀθήναις συνελθόντος, κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ ἔτους 1956, Πανελληνίου Ἀγροτοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου, σελ. 76. (Ἔκδοσις ΠΑ. ΣΕ.ΓΕΣ).
10. Ἴδε Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας, 1952—1961, σελ. 176.
11. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 39.
12. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Ἡ γεωργία ἀπὸ οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ἄποψιν, σελ. 28.
13. Ἴδε Ν. Ὀλυμπίτη, Ἔρευνα πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ καθαροῦ οἰκογενειακοῦ εἰσοδήματος τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων, εἰς περιοδ. «Ἀγροτικὴ Οἰκονομία», ἔτους 1955, τεῦχ. 1.
14. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Ἡ χρονία γεωργικὴ κρίσις εἰς τὴν Ἑλλάδα, σελ. 65.
15. Περὶ τῶν παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν καὶ τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῶν, Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, Ἀθῆναι, 1953, σελ. 153 ἑπ.
16. Ἴδε τὰ ὑπὸ τοῦ Ν. Μωραΐτου ἐπεξεργασθέντα στοιχεῖα τῆς Α.Τ.Ε., εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1961, τεῦχ. 175—176, σελ. 34—37.
17. Ἴδε «Συνεταιριστήν», ἔτους 1960, τεῦχ. 161—162, σελ. 19.
18. Ἐκτενέστερον περὶ τούτων ἴδε «Συνεταιριστήν», ἔτους 1961, τεῦχ. 175—176, σελ. 36—37.
19. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 94.
20. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ, σελ. 97—98.
21. Ἴδε, ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ, σελ. 69.
22. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ, σελ. 105.
23. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Ἡ χρονία γεωργικὴ κρίσις εἰς τὴν Ἑλλάδα, σελ. 79.
24. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Ἡ χρονία γεωργικὴ κρίσις εἰς τὴν Ἑλλάδα, σελ. 80.
25. Χαρακτηριστικῶς, ὁ Δ. Πάνου ἀναφέρει ὅτι ἡ πρωτόγονος ἐκθλιψις τοῦ ἐλαιοκάρπου εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ παραμένῃ εἰς τὸν πυρήνα ἔλαιον 10—14ο)ο, ἐνῷ ποσοστὸν 2—3ο)ο τοῦ παραγομένου ἐλαίου διέφευγεν εἰς τὸν «ἄδην». Διὰ τῆς

εἰσαγωγῆς τῶν νεωτέρων ὑδραυλικῶν πιεστηρίων ἡ ἐναπομένουσα εἰς τὸν ἐλαιοπυρήνα ποσότης ἐλαίου ἐκυμαίνετο μεταξὺ 6—7ο)ο, δηλ. ἐπετεύχθη ὠφέλεια ἐκ τούτου περίπου 40—50ο)ο. Ἴδε ἔνθ' ἀν., τόμ. ΙΙ, σελ. 107.

26. Περὶ τῆς σημασίας τῶν Ἐλαιουργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἴδε ἐκτενέστερον, Δ. Πάνου, Εἰδικὴ συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. ΙΙ, σελ. 110, 112, 114—115.
27. Ἴδε ἐκτενέστερον περὶ τούτου εἰς Δ. Πάνου: Εἰδικὴ συνεταιριστικὴ οἰκονομία, τόμ. ΙΙ, σελ. 127, 129—130, 133, 135 καὶ σημ. 1.
28. Ἴδε Δ. Πάνου, αὐτόθι, σελ. 136.
29. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 102—103, 99, 96—98, 93—94, 89—92, 84—89, 67, 61, 45.
30. Πρβλ. καὶ τὴν ἐν ἔτει 1948 ἀπόφασιν τῆς Γεν. Συνελεύσεως τῆς ΠΑ.ΣΕ.ΓΕΣ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπιδίωξις τῆς ἀγροτοσυνεταιριστικῆς κινήσεως ἦτο «ἡ καθολικὴ ὀργάνωσις τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἐπὶ συνεταιρικῶν βάσεων». Περὶ τῶν ἀποφάσεων ταύτης, Ἴδε «Συνεταιριστήν», ἔτους 1948, τεῦχ. 27—28, σελ. 113—116.
31. Ἴδε Ἄρθρον τοῦ Σ. Παπασπηλιοπούλου ὑπὸ τὸν τίτλον: Οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ δημοκρατία, εἰς Περιοδ. «ΝΕΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ», ἔτους 1966, τεῦχ. 8, σελ. 651 ἑπ.
32. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ Ἔργον μιᾶς δεκαετίας, 1952—1961, σελ. 178.
33. Ἴδε Ἀπογραφὴν πληθυσμοῦ 1961, τόμ. ΙΙ, τεῦχ. 3—10 (Πίνακας 3.1, 5.1, 6.1, 7.1, 8.1, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν τόμον τῆς «Δειγματοληπτικῆς Ἐπεξεργασίας» τῆς αὐτῆς Ἀπογραφῆς, σελ. 23—25.
34. Ἴδε Γεωργικὴν Ἀπογραφὴν ἔτους 1961, τόμ. Ι, τεῦχ. 2—10.
35. Ἴδε Α.Τ.Ε. Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 198.
36. Ἴδε Α.Τ.Ε., αὐτόθι, σελ. 199.
37. Ἴδε Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 178.
38. Ἴδε Α.Τ.Ε. Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 180.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΙΝΑ ΤΑ ΟΠΟΙΑ ΚΑΤΑΔΕΙΚΝΥΟΥΝ ΤΗΝ ΔΙΑΡΚΩΣ ΑΥΞΑΝΟΥΣΑ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Παράγραφος τετάρτη

Ἡ κίνησις τῶν ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν καὶ πωλήσεων τῶν πρωτοβαθμίων συνεταιρικῶν ὀργανώσεων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1958—1961.

1. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ παρουσία τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, τόσον ἐντὸς τῆς ὑπαίθρου χώρας, ὅσον καὶ ἐντὸς τῆς ἐθνικῆς μας οἰκονομίας, καθίσταται ὁλονὲν αὔξουσα καὶ πλέον αἰσθητή. Τὸ γεγονὸς τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους ἐργασιῶν τῶν συνεταιρικῶν ὀργανώσεων ὅλων τῶν βαθμῶν.

Οὕτως, ἐκ τῶν ὑφισταμένων ὁμοιομόρφων στοιχείων, διὰ τὰ ἔτη 1958—1961, τὰ διάφορα μεγέθη ἐμφανίζονται ὡς κάτωθι, διὰ τὰς ἐργασίας τῶν Πρωτοβαθμίων Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων.

Α. Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[1] προκύπτουν αἱ Προμηθευτικαὶ Ἐργασίαι τῶν Πρωτοβαθμίων Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1958—1961 (Ἀξία εἰς χιλιάδας δραχμάς).

Ἔτη	Προμήθεια εἰδῶν χονδρικῆς διαθέσεως			Προμήθεια εἰδῶν λιανικῆς διαθέσεως ἄνευ μεσολαβήσεως Ἑνώσεων	Γενικὸν σύνολον προμηθευτικῶν ἐργασιῶν
	Ἄνευ μεσολαβήσεως Ἑνώσεων	Ἐκ τῆς ΑΤΕ ἢ Ἑνώσεων	Σύνολον ἀξίας		
1958	55.290	692.022	747.312	16.990	764.302
1959	107.359	1.043.042	1.150.401	19.987	1.170.388
1960	125.130	1.031.662	1.156.792	18.927	1.175.719
1961	148.029	1.119.447	1.267.476	21.797	1.289.273
Σύνολον	435.808	3.886.173	4.321.981	77.701	4.399.682

Ἤτοι, ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν ὡς ἄνω ποσῶν, προκύπτει ὅτι κατὰ τὴν

τετραετίαν 1958—1961, αἱ προμηθευτικαὶ ἐργασίαι τῶν Πρωτοβαθμίων Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων ηὐξήθησαν ὡς ἑξῆς:

α) αἱ προμήθειαι εἰδῶν χονδρικῆς διαθέσεως, ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τῶν Ἑνώσεων, ἔτεινον σχεδὸν εἰς τὸν τριπλασιασμόν,

β) αἱ προμήθειαι τῶν αὐτῶν εἰδῶν ἐκ τῆς ΑΤΕ ἢ τῇ μεσολαβήσει τῶν Ἑνώσεων ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ 5 1/2 φορὰς περίπου,

γ) τὸ σύνολον τῆς ἀξίας τῶν πραγματοποιηθεισῶν προμηθειῶν εἰδῶν χονδρικῆς διαθέσεως ἐπολλαπλασιάσθη κατὰ 5 φοράς,

δ) ἡ προμήθεια εἰδῶν λιανικῆς διαθέσεως ἄνευ μεσολαβήσεως τῶν Ἑνώσεων ηὐξήθη κατὰ τὸ 1/4 περίπου καί

ε) τὸ γενικὸν σύνολον τῶν προμηθευτικῶν ἐργασιῶν, τῶν πρωτοβαθμίων συνεταιρικῶν ὀργανώσεων, ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω τετραετίας, ηὐξήθη κατὰ 5,9 φορὰς περίπου.

Τέλος, ὡς πρὸς τὸν μέσον ὅρον τῶν προμηθευτικῶν ἐργασιῶν, κατὰ τὴν ὡς ἄνω τετραετίαν, οὗτος ἦτο ὁ ἑξῆς κατὰ κατηγορίαν (εἰς χιλιάδας δραχμάς):

α) αἱ προμήθειαι εἰδῶν χονδρικῆς διαθέσεως, ἄνευ μεσολαβήσεως τῶν Ἑνώσεων, ἀνῆλθον εἰς 108.952,

β) αἱ προμήθειαι εἰδῶν χονδρικῆς διαθέσεως ἐκ τῆς Α.Τ.Ε. ἢ τῶν Ἑνώσεων ἀνῆλθον εἰς 971.453,

γ) τὸ σύνολον τοῦ μέσου ὅρου τῆς τετραετίας, διὰ τὴν προμήθειαν εἰδῶν χονδρικῆς διαθέσεως ἀνῆλθεν εἰς 1.080.495,

δ) αἱ προμήθειαι εἰδῶν λιανικῆς διαθέσεως ἄνευ μεσολαβήσεως τῶν Ἑνώσεων ἀνῆλθεν εἰς 19.425 καὶ

ε) τὸ γενικὸν σύνολον τοῦ μέσου ὅρου τῶν προμηθευτικῶν ἐργασιῶν ἀνῆλθεν εἰς 1.090.920.

Συνεπῶς, ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν πρωτοβαθμίων συνεταιρικῶν ὀργανώσεων προμήθειαι εἰδῶν χονδρικῆς διαθέσεως ἦσαν ἀνώτεραι τῶν προμηθειῶν λιανικῆς διαθέσεως κατὰ 55,5 φορὰς περίπου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι αἱ σημαντικώτεραι προμήθειαι ἀφεώρουν εἴδη γεωργικῆς χρήσεως.

2. Ὁ Δ. Πάνου ἀναφερόμενος εἰς τὴν μεγίστην ὠφέλειαν τῶν γεωργῶν ἐκ τῶν κοινῶν προμηθειῶν γράφει: «Ὑπολογίζουμε ὅτι κατὰ μέσον ὅρον τὸ ἥμισυ τῶν μέσων καλλιεργείας καὶ τὸ 1/3 τῶν εἰδῶν συντηρήσεως προμηθεύεται ὁ Ἕλλην ἀγρότης ἀπὸ τὸ ἐμπόριον... Ἐὰν ἐκτιμήσωμε σὲ 20ο/ο μόνο τὴν ἐπιβάρυνσι ποὺ ἔχει ὁ ἀγρότης γιὰ τὰ εἴδη ποὺ ἀγοράζει ἀπὸ τὸ ἐμπόριο, εὔκολα μποροῦμε νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴ σημασία τῆς κοινῆς προμηθείας διὰ τῶν συνεταιρισμῶν τῶν διαφόρων εἰδῶν...»[2].

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι, ἡ παρατηρουμένη κατ' ἔτος αὔξησις

τῶν προμηθευτικῶν ἐργασιῶν τῶν Συνεταιρικῶν ὀργανώσεων, ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν πρὸς ταύτας χρηματοδότησιν τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.

Οὕτως, ἡ χρηματοδότησις τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τὰς Συνεταιρικὰς Ὀργανώσεις, διὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἄσκησιν τῶν προμηθευτικῶν ἐργασιῶν, ἔχει ὡς κάτωθι[3], μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1953—1961. (Ποσὰ εἰς χιλιάδας δραχμάς).

Ἔτος	Εἰδικαὶ πιστώσεις			Πιστώσεις ἐπ' ἀνοικτῷ λογ/σμῷ		
	Συν/σμοὶ καὶ Ἑνώσεις	ΚΥΔΕΠ	Σύνολον	Συν/σμοὶ καὶ Ἑνώσεις	Σ.Π.Ε.	Σύνολον
1953	21.818	3.700	25.518	12.914		12.914
1954	31.088	750	31.838	10.170		10.170
1955	32.929	25.900	58.829	-	7.000	7.000
1956	45.819	47.638	93.457	528	32.106	32.634
1957	64.494	46.131	110.625	4.908	64.464	69.372
1958	56.431	41.560	97.991	6.895	57.057	63.972
1959	74.082	47.834	121.916	12.014	58.840	70.854
1960	89.391	96.631	186.022	24.505	32.706	57.211
1961	-	79.305	-	107.631	60.650	78.281

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ὅτι ἡ χρηματοδοτικὴ ἐνίσχυσις τῆς Α.Τ.Ε., πρὸς τὰς Συνεταιρικὰς Ὀργανώσεις, διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν προμηθευτικῶν ἐργασιῶν των, ἔβαινε διαρκῶς αὐξανομένη, ἐμφανίσασα ἐξαπλασιασμόν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1953—1960 (εἰς ἀπολύτους τιμάς).

Β) Ὡς πρὸς τὰς ἀπὸ κοινοῦ πραγματοποιηθείσας πωλήσεις[4] ὑπὸ τῶν Πρωτοβαθμίων Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, κατὰ τὴν τετραετίαν 1958—1961, αὗται ἐμφανίζουν τὴν ἑξῆς πορείαν[5]. (Ποσὰ εἰς χιλιάδας δραχμῶν).

Ἔτη	Προϊόντα διατεθέντα ἄνευ ἐπεξεργασίας	Προϊόντα διατεθέντα κατόπιν ἐπεξεργασίας	Σύνολον ἀξίας εἰς χιλ. δρχ.
1958	183.540	96.352	279.892
1959	167.618	111.559	279.117
1960	180.753	134.580	315.333
1961	220.582	147.789	368.371
Σύνολον	762.493	490.280	1.212.713

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω δεδομένων προκύπτει ὅτι: α) ἐντὸς τῆς τετραετίας, ἡ ἀξία τῶν ἄνευ ἐπεξεργασίας διατεθέντων ἀπὸ κοινοῦ προϊόντων ηὐξήθη κατὰ 20ο/ο περίπου, β) ἡ ἀξία τῶν κατόπιν ἐπεξεργασίας[6] διατεθέντων

ἀπὸ κοινοῦ προϊόντων ηὐξήθη κατὰ 53ο/ο καὶ γ) τὸ σύνολον τῆς ἀξίας τῶν ὑπὸ τῶν Πρωτοβαθμίων Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων διατεθέντων προϊόντων ηὐξήθη κατὰ 32ο/ο.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ ἐνταῦθα, ὡς πρὸς τὴν μεγίστην σημασίαν τῶν ἀπὸ κοινοῦ πωλήσεων διὰ τοὺς συνεταιρισμούς, εἶναι τὸ γεγονὸς τῆς σημαντικῆς ἀπωλείας εἰσοδήματος ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν διαμέσων καὶ εἰς βάρος τῶν παραγωγῶν, οἱ ὁποῖοι εὐκόλως καθίστανται «ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως»[7].

Χαρακτηριστικῶς ὁ Δ. Πάνου γράφει ἐν προκειμένῳ: «...γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῆς τιμῆς, ἣν ἀπολαύει σήμερον ὁ παραγωγὸς καὶ ἐκείνης, ἣν καταβάλλει ὁ καταναλωτής, εἶναι μεγάλη, ἰδίᾳ προκειμένου περὶ φθαρτῶν προϊόντων, τόσον ὥστε ἡ σημαντικὴ πράγματι αὔξησις τῆς παραγωγῆς τῶν περισσοτέρων γεωργικῶν μας προϊόντων... νὰ μὴ συνοδευθῇ μὲ ἀνάλογον αὔξησιν τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἀγροτῶν μας»[8].

Πράγματι, ἐν ἔτει 1964, ὑπελογίσθη[9] ὅτι ἡ κατανομὴ τοῦ μεριδίου, ἐπὶ ἐπιτευχθείσης τιμῆς 100 μονάδων, ἐγένετο ὡς κάτωθι μεταξὺ παραγωγοῦ καὶ διακινητῶν τῶν προϊόντων:

Εἶδος προϊόντων	Μερίδιον	
	Παραγωγοῦ	Διακινητῶν
Κρέας βόειον	75	25
Κρέας ἀμνῶν	80	20
Γάλα πρόβειον	60	40
Μποστανικὰ καὶ φροῦτα	40	60
Τυρὸς φέτα	75	25
Ἔλαιον	75	25
Γεώμηλα	50	50

Ἐν προκειμένῳ ὅμως παρατηρεῖται ὅτι εἰς τοὺς ὡς ἄνω ὑπολογισμοὺς δὲν περιλαμβάνονται καὶ ἕτεραι διακινητικαὶ λειτουργίαι, αἱ ὁποῖαι συνυπολογιζόμενοι, μεταβάλουν τὸ μερίδιον τῶν παραγωγῶν πρὸς ὄφελος τῶν διακινητῶν καὶ ἰδίᾳ προκειμένου περὶ ὀπωροκηπευτικῶν τὰ ὁποῖα «δημιουργοῦν τὴν βάσιν κερδοσκοπικῆς ἐκμεταλλεύσεως ἐκ μέρους τῆς ἁλύσεως τῶν διαφόρων μεσαζόντων»[10].

Ἐπίσης καθ' ἑτέρους ὑπολογισμοὺς προκύπτει ἡ μεγίστη δυσαναλογία[11]

μεταξὺ τῆς ὑπὸ τοῦ παραγωγοῦ εἰσπραττομένης τιμῆς καὶ ἐκείνης ἣν καταβάλλει ὁ καταναλωτής, κατὰ κιλὸν προϊόντος.

Οὕτω, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς[12] τούτους, ἡ ὑπὸ τοῦ παραγωγοῦ ἀπολαμβανομένη καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ καταναλωτοῦ καταβαλλομένη τιμή, ἔχει ὡς ἑξῆς διὰ τὰ κάτωθι προϊόντα.

Εἶδος προϊόντος	Τιμὴ κατὰ κιλὸν εἰς δρχ.	
	Εἰσπραττομένη ὑπὸ παραγωγοῦ	Καταβαλλομένη ὑπὸ καταναλωτοῦ
Σταφύλια	0,80	4
Πορτοκάλια	1,10	3
Καρπούζια	0,30	2
Γεώμηλα[1]	0,30-0,40	1,5
Μῆλα καὶ ἀχλάδια	1,50-2,00	8

Ἤτοι, ἐκ τῶν στοιχείων τούτων, συνάγεται ὅτι ὁ παραγωγὸς εἰσπράττει ἀπὸ 15ο/ο ἕως 36ο/ο τῆς ὑπὸ τοῦ καταναλωτοῦ καταβαλλομένης τιμῆς, τοῦ ὑπολοίπου ποσοῦ, κυμαινομένου ἀπὸ 64ο/ο ἕως 85ο/ο, περιερχομένου εἰς τοὺς διαμέσους, μετὰ τῶν δαπανῶν μεταφορᾶς. Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω δεδομένα, ἡ ὑπὸ τῶν διαμέσων εἰσπραττομένη τιμή, εἶναι ἀνωτέρα τῆς ὑπὸ τοῦ παραγωγοῦ ἀπολαμβανομένης, κατά: α) 400ο/ο διὰ τὰς σταφυλάς, β) 173ο/ο διὰ τὰ πορτοκάλια, γ) 567ο/ο διὰ τὰ καρπούζια, δ) 275ο/ο διὰ τὰ γεώμηλα καὶ ε) 300ο/ο διὰ τὰ μῆλα καὶ ἀχλάδια.

Συνεπῶς, ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαφορῶν, μεταξὺ τῶν ὑπὸ τοῦ παραγωγοῦ εἰσπραττομένων τιμῶν καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ καταναλωτοῦ καταβαλλομένων, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ πεδίον τῶν ἀπὸ κοινοῦ πωλήσεων τῶν συνεταιρισμῶν εἶναι εὐρύτατον καὶ κατὰ μίαν ἄποψιν, ἡ δραστηριότης αὕτη συνιστᾶ τὴν «λυδία λίθον»[13] τῆς ἐπιτυχοῦς συνεταιρικῆς ἐργασίας.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι ἀβάσιμοι αἱ διαπιστώσεις τῶν συνεταιρισμένων παραγωγῶν οἱ ὁποῖοι διεκήρυξαν ὅτι:

«Εἰς τὸν στίβον, ἐξ ἄλλου, τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ, οἱ ἀγρόται εὑρίσκονται ἔναντι τῶν ἐμπόρων εἰς μειονεκτικωτέραν θέσιν καθ' ὅσον στεροῦνται τῶν μέσων καὶ χώρων ἀποθηκεύσεως, μεταποιήσεως καὶ συντηρήσεως τῶν προϊόντων των καὶ δὲν διαθέτουν χρηματικὴν εὐχέρειαν διὰ τὴν συντήρησίν

1. Ὑπολογισμοὺς διὰ γεώμηλα, μῆλα καὶ ἀχλάδια, ἴδε μελέτη Τσαπαλήρα, εἰς «Δελτίον» Α.Τ.Ε., ἀριθ. τεύχους 73, ἔτους 1964.

των, συνέχισιν τῆς καλλιεργείας καὶ ἐξόφλησιν τῶν δημιουργουμένων ἢ ἐπιβαλλομένων ὑποχρεώσεων, ὡς χρεῶν, φόρων κλπ., ἐξαναγκαζόμενοι κατόπιν τούτου νὰ πωλήσουν ἀμέσως τὰ συγκομιζόμενα προϊόντα των εἰς τιμὰς μονομερῶς καθοριζομένας ὑπὸ τῶν ἐμπόρων, οἵτινες συνεπικουρούμενοι ὑπὸ τῶν βιομηχάνων καὶ τῶν τραπεζῶν, ἐπωφελοῦνται τῆς δημιουργουμένης τοιαύτης ἐποχιακῆς ὑπερπροσφορᾶς ἀγροτικῶν προϊόντων καὶ ἀγοράζουν αὐτὰ πολὺ κάτω τοῦ πραγματικοῦ κόστους παραγωγῆς των. Τὰ ἀγροτικὰ αὐτὰ προϊόντα, συγκεντρούμενα ὑπὸ τοῦ ἐμπορίου, διοχετεύονται εἶτα τμηματικῶς εἰς τὴν κατανάλωσιν, αὐτούσια ἢ μεταποιημένα, εἰς τιμὰς ὑπερβολικῶς ὑψωμένας καὶ μὴ δικαιολογουμένας ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα ἔξοδα διακινήσεως καὶ τὸ λογικὸν ἐμπορικὸν κέρδος, τῆς ὑψώσεως αὐτῆς ἀνερχομένης εἰς 50—300 τοῖς ἑκατὸν ἀναλόγως τῶν προϊόντων καὶ τῆς τεχνητῆς ὑποπροσφορᾶς, τὴν ὁποίαν προκαλοῦν οἱ ἔμποροι, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἀγορὰ τῶν γεωργικῶν προϊόντων εἰς χαμηλὰς διὰ τοὺς παραγωγοὺς τιμὰς νὰ μὴ ἀποβαίνῃ πρὸς ὄφελος τῶν καταναλωτῶν, οὔτε νὰ συντελῇ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ τιμαρίθμου εἰς χαμηλὰ ἐπίπεδα»[14]. Καὶ περαιτέρω: «Τὸ ἰδιωτικὸν ἐμπόριον, λειτουργοῦν ἐν τῇ χώρᾳ μας ὑπὸ πλήρη καὶ ἀνεξέλεγκτον ἐλευθερίαν μέσων καὶ μεθόδων καὶ ἐμφορούμενον ἀπὸ ἀπεριόριστον κερδοσκοπικὴν μανίαν, ρυθμίζει τὰ τῆς ἐμπορίας τῶν γεωργικῶν προϊόντων καὶ τῶν εἰδῶν γεωργικῆς χρήσεως ἀπολύτως κατὰ τὰ συμφέροντά του καί, ἐνῷ ἀποκομίζει τεράστια κέρδη ἀπὸ τὰς τοιαύτας ἐργασίας του, δὲν καταβάλλει παραλλήλως τὰς ἀπαραιτήτους φροντίδας διὰ τὴν ποιοτικὴν βελτίωσιν καὶ ἐμφάνισιν τῶν γεωργικῶν προϊόντων καὶ μάλιστα τῶν ἐξαγομένων εἰς τὸ ἐξωτερικόν»[15].

Ἡ ὕπαρξις τῆς καταστάσεως ταύτης ὠφείλετο ἐν πολλοῖς καὶ εἰς τὴν ἀτολμίαν τοῦ Κράτους τὸ ὁποῖον — κατὰ τὰς διαπιστώσεις τῶν παραγωγῶν — «ἤρνεῖτο γενικῶς εἰς τὰς Συνεταιριστικὰς ὀργανώσεις τὸν ρόλον ὀργάνου, ὅπερ δύναται νὰ φέρῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν παραγωγοὺς καὶ καταναλωτάς, πρὸς ὄφελος ἀμφοτέρων, ὑπεστήριζε δι' ὅλων τῶν μέτρων διακριτικῶς καὶ προνομιακῶς τὸ ἰδιωτικὸν ἐμπόριον καὶ τὰς ὀργανώσεις του, πρὸς τὰς ὁποίας μάλιστα ἐκχωροῦσε δικαιώματά του καὶ ἁρμοδιότητας...»[16], γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπέσυρε τὴν αὐστηρὰν κριτικὴν τοῦ προέδρου τῆς κορυφαίας συνεταιριστικῆς ὀργανώσεως τονίζοντος[17]: «Αἱ Συνεταιρικαὶ ὀργανώσεις ἐνῷ τοσαύτας ὑπηρεσίας προσφέρουν καὶ εἰς τὸν ἀγροτικὸν κόσμον καὶ εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον, ἐπιτελοῦσαι ἄνευ ὑπερβολῆς, ἐθνικὸν καὶ κοινωνικὸν ἔργον τεραστίας σημασίας, ἀντιμετωπίζουν πνεῦμα προκαταλήψεως καὶ ἀσυγχωρήτου κατὰ τῶν Συνεταιρισμῶν δυσμενοῦς τοποθετήσεως, μὴ ἀπηλλαγμένης ὑπόπτων εἰσηγήσεων καὶ ὑπόπτων ἐπιρροῶν. Καὶ ἐνῷ πομπωδῶς τὸ ἄρθρον 109 τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς χώρας μας τονίζει ἐπὶ λέξει, ὅτι οἱ Συνεταιρισμοὶ τελοῦσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Κράτους, μεριμνώντος συστηματικῶς ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, νομοθετήματα, διὰ τὴν εἰρωνείαν τῆς θεμε-

λιώδους αὐτῆς συνταγματικῆς διατάξεως, δεσμεύοντα τὴν δρᾶσιν αὐτῶν καὶ νομοθετήματα ἀστυνομικῶν περιορισμῶν διὰ τὰ μέλη τῆς διοικήσεώς των εἶναι τὰ μόνα μέτρα, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν τὴν ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεώς των κρατικὴν μέριμναν, ποὺ ρητῶς καὶ πομπωδῶς ἐπιτάσσει τὸ Σύνταγμα[18] τῶν Ἑλλήνων».

Χαρακτηριστικὴ τῶν μεταπολεμικῶν κατευθύνσεων τὰς ὁποίας ἔδει νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἀγροτοσυνεταιριστικὴ κίνησις τῆς χώρας μας, εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Δ. Ψαροῦ διατυπωθεῖσα ἄποψις[19], κατὰ τὴν ὁποίαν: «Ἡ ἀγροτικὴ κοινότης πρέπει νὰ ὀργανωθῇ σύμφωνα μὲ τοὺς πατροπαραδότους ἐθιμικοὺς θεσμούς, καθιστα μένη οὕτω ἱκανὴ νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συνεργατικῆς παραγωγικῆς ὡς καὶ ἐμπορικῆς ὀργανώσεως τῆς τοπικῆς γεωργοκτηνοτροφικῆς οἰκονομίας. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἰς τὰς Κοινότητας ταύτας, ἡ συμμετοχὴ τοῦ γεωργικοῦ συνεταιρισμοῦ, ὅπου ὑπάρχει, νὰ εἶναι ὑποχρεωτικὴ ἐφ' ὅσον μέλη τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ μέλη τῆς κοινότητος σχεδὸν ταυτίζονται... Ν' ἀποκατασταθῇ δημιουργικὴ οἰκονομικὴ συνεργασία μεταξὺ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων, ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν τοπικῶν ἔργων κοινῆς οἰκονομικῆς ὠφελείας, δοθέντος ἄλλωστε ὅτι εἰς τοὺς συνεταιρισμοὺς περιῆλθον τοπικαὶ κοιναὶ οἰκονομικαὶ λειτουργίαι αἵτινες ἀνῆκον ἄλλοτε εἰς τὴν Κοινότητα καὶ τὴν τοπικὴν συνεργασίαν τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἐπαγγελομένων».

Ὀλίγα δὲ ἔτη ἐνωρίτερον, ἀπευθυνόμενος οὗτος εἰς τὸ Δ΄ Συνέδριον[20] τῶν Πόλεων τῆς Ἑλλάδος, ἐτόνιζε, μεταξὺ ἄλλων: «Ἡ ὀργάνωσις τῆς κτηνοτροφίας δὲν δύναται νὰ προωθηθῇ παρ' ἡμῖν παρὰ διὰ τῶν συνεργατικῶν - συνεταιριστικῶν θεσμῶν ... οὗτοι πρέπει ν' ἀποτελέσωσι τὴν βάσιν τῆς ὀργανώσεως ... τῶν κτηνοτροφικῶν ἐπιχειρήσεων... Ἡ ὀργάνωσις τῆς γεωργικῆς οἰκονομίας σήμερον δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ χωρὶς τὴν ὀργάνωσιν αὐτῆς διὰ μέσου συνεταιρισμῶν πωλήσεως τῶν γεωργικῶν προϊόντων ἐκ μέρους τῶν παραγωγῶν...».

3. Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[21] προκύπτει ἡ προϊοῦσα αὔξησις τῶν ἀπὸ κοινοῦ προμηθευτικῶν ἐργασιῶν τῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τῶν Ἑνώσεων τούτων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—1961, ἐπὶ τῶν εἰδῶν γεωργικῆς καὶ οἰκιακῆς χρήσεως. (Ἀριθμοὶ στρογγυλοποιημένοι εἰς δραχ.).

Ἔτος	Συν/σμοί Ἀξία εἰς δρχ.	Ἑνώσεις Ἀξία εἰς δρχ.	Σύνολον Ἀξία εἰς δρχ.	Σύνολον κατά τούς μετά τό 1958 ὑπολογισμούς
1952	55.041.000	83.944.000	138.986.000	
1953	91.636.000	74.253.000	165.889.000	
1954	65.920.000	82.607.000	148.527.000	
1955	94.911.000	123.600.000	218.511.000	
1956	87.093.000	171.600.000	258.693.000	
1957	105.332.000	191.271.000	304.603.000	
1958[1]	72.280.000	177.653.000	249.933.000	813.500.000
1959	127.346.000	183.843.000	311.189.000	1.336.899.000
1960	144.057.000	195.405.000	339.462.000	1.371.024.000
1961	169.826.000	225.731.000	395.557.000	1.514.004.000

Ἤτοι, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, αἱ ἀπὸ κοινοῦ προμήθειαι τῶν μὲν Συνεταιρισμῶν ηὐξήθησαν κατὰ 208ο/ο, τῶν δὲ Ἑνώσεων κατὰ 150ο/ο.

Τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν κοινῶν τούτων προμηθειῶν ὑπὸ τῶν συνεταιρισμῶν καὶ Ἑνώσεων, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι, ἡ ἀξία ἡ ἀντιπροσωπεύουσα εἴδη οἰκιακῆς καὶ βιοτικῆς ἀνάγκης, καθίστατο διαρκῶς μικροτέρα, ἐν σχέσει πρὸς τὴν αὔξουσαν τάσιν τῆς ἀξίας τῶν προμηθειῶν γεωργικῆς χρήσεως, ἰδίᾳ ἀφ' ἧς ἡ Α.Τ.Ε. ἀνέλαβε ἐντονώτερον τὸν ἐφοδιασμὸν τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων διὰ διαφόρων γεωργικῶν ἐφοδίων[22].

4. Ἡ κίνησις τῶν ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, ἐμφανίζεται ὡς κάτωθι[23] (εἰς χιλιάδας δραχμάς), μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1954—1961. (Βλ. πίνακα σελ. 555).

1. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1958 ἡ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Α.Τ.Ε. ἐπέφερε μεταβολὰς εἰς τὸν τρόπον τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν τῶν Συνεταιρισμῶν, συνυπολογίζουσα εἰς αὐτὰς καὶ τὰ γεωργικὰ ἐφόδια τὰ ὁποῖα ἐπρομηθεύοντο οἱ Συνεταιρισμοὶ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν Α.Τ.Ε., διὰ λογαριασμὸν τῶν συνεταίρων, ἀνεξαρτήτως ἐὰν αἱ προμήθειαι αὗται ἐγένοντο τοῖς μετρητοῖς ἢ ἐπὶ πιστώσει. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς Ἑνώσεις εἰς τὰ ὡς ἄνω στοιχεῖα δὲν περιλαμβάνονται τὰ εἴδη τὰ ὁποῖα διαχειρίζονται αὗται διὰ λογαριασμὸν τῆς Α.Τ.Ε.

Ἔτος	Εἴδη (ἀξία εἰς χιλ.δρχ.)		Σύνολον ἀξίας εἰς χιλιάδας δραχμάς	Ποσοστά τοῖς % τοῦ συνόλου	
	Χονδρικῆς διαθέσεως	Λιανικῆς διαθέσεως		Χονδρικῆς διαθέσεως	Λιανικῆς διαθέσεως
1954	108.260	40.267	148.527	79,2	27,1
1955	-	-	213.511	-	-
1956	204.595	54.160	258.685	79,1	20,9
1957	240.972	63.631	304.603	79,1	20,9
1958	181.190	68.743	249.933	72,6	27,4
1959	243.047	78.142	311.189	78,1	21,9
1960	259.276	80.186	339.462	76,4	23,6
1961	307.454	88.103	395.597	77,7	22,3
Σύνολον	1.544.814	473.232	2.226.507	77%	23%

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ὅτι: α) κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, ἡ ἀξία τῶν ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν τῶν εἰδῶν χονδρικῆς διαθέσεως τὴν ὁποίαν ἐπραγματοποίησαν αἱ Συνεταιρικαὶ Ὀργανώσεις ηὐξήθη κατὰ 183ο/ο, β) ἡ ἀξία τῶν ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν λιανικῆς διαθέσεως ηὐξήθη κατὰ 118,7ο/ο, γ) τὸ σύνολον τῆς ἀξίας τῶν ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν ηὐξήθη κατὰ 184ο/ο καὶ δ) ὁ μέσος ὅρος τῶν ἐπὶ τοῖς ο/ο προμηθειῶν τῶν ὡς ἄνω ἐτῶν διὰ μὲν τὴν κατηγορίαν εἰδῶν χονδρικῆς διαθέσεως ἐκάλυψε ποσοστὸν 77ο/ο, ἐνῷ ὁ μέσος ὅρος τῶν εἰδῶν λιανικῆς διαθέσεως ἐκυμάνθη πέριξ τοῦ 23ο/ο τοῦ συνόλου τούτων.

Ἐκ τῶν διαπιστώσεων τούτων προκύπτει ὅτι αἱ προοπτικαὶ τῆς μελλοντικῆς ἐπεκτάσεως τῶν προμηθευτικῶν ἐργασιῶν τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ ἰδίᾳ τὰ εἴδη γεωργικῆς χρήσεως ὡς καὶ τὰ εἴδη χονδρικῆς διαθέσεως βασικῶν οἰκιακῶν εἰδῶν, εἶναι εὐρύταται, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ διὰ μέσου τῶν συνεταιρικῶν πρατηρίων διατιθέμενα εἴδη λιανικῆς διαθέσεως.

Τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο συμβαίνει διότι «...εἶναι ἐξαιρετικῶς δύσκολος διὰ τὰς Συνεταιρικὰς ὀργανώσεις, πολλάκις δὲ καὶ ἐπικίνδυνος, ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ προμηθευτικοῦ εἰς τὸν καταναλωτικὸν κλάδον διὰ τῆς δημιουργίας πρατηρίων καὶ δὴ μὲ μεγάλον ἀριθμὸν εἰδῶν ... ἡ διαχείρισις, ἡ λογιστικὴ παρακολούθησις, ὁ ἔλεγχος τῶν πρατηρίων αὐτῶν εἶναι... ἄκρως δυσχερής... διότι ἡ Συνεταιρικὴ ὀργάνωσις... ἐν τῇ προσπαθείᾳ της νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ μέλη της, ὑπερτιμᾷ πολλάκις τὰς δυνάμεις της καὶ προβαίνει εἰς τὴν σύστασιν πρατηρίων ... χωρὶς νὰ ὑπάρχουν αἱ ἀνάλογοι προϋποθέσεις...»[24].

Ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα τῆς προϊούσης αὐξήσεως τῶν δραστηριοτήτων τῶν Κεντρικῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων καὶ τῶν Κοινοπραξιῶν

Μεταξὺ τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα καταδεικνύουν τὴν διαρκῶς αὔξουσα δραστηριότητα τῶν ἀγροτοσυνεταιρικῶν ὀργανώσεων παρ' ἡμῖν, εἶναι καὶ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐργασίας καὶ τὴν ἐν γένει δραστηριότητα τῶν Κεντρικῶν Συνεταιρικῶν φορέων.

Οὕτως, ὅλως ἐνδεικτικῶς, μνημονεύομεν ἐν προκειμένῳ τὰς δραστηριότητας τῶν κάτωθι Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων:

1ον.- Τοῦ Αὐτονόμου Σταφιδικοῦ Ὀργανισμοῦ (Α.Σ.Ο.).

α) Συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Α.Σ.Ο. παρασχεθέντα στοιχεῖα[25], ἡ ὑπ' αὐτοῦ πραγματοποιηθεῖσα συγκέντρωσις Κορινθιακῆς Σταφίδος, εἶχεν ὡς κάτωθι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1955—1960 (εἰς χιλιόγραμμα).

Ἔτη	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60
Ποσότης	8.274.631	39.867.566	31.112.994	15.603.679	38.521.870

Ἤτοι, ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω πενταετίας, ἡ ὑπὸ τοῦ Α.Σ.Ο. συγκεντρωθεῖσα ποσότης Κορινθιακῆς Σταφίδος, ὑπερετετραπλασιάσθη.

β) Κατὰ τὸ ἔτος 1959/60, ἐκ τῶν 38.521.870 χλγ. διετέθησαν ὑπὸ τοῦ Α.Σ.Ο. 31.880.393 χγρ., ἡ δὲ εἰσπραχθεῖσα ἀξία ἀνῆλθεν εἰς 172.440.000 δραχ.

γ) Συνεπείᾳ τῆς αὐξούσης ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος τοῦ Α.Σ.Ο., ὁ Γενικὸς Ἰσολογισμὸς[26] τούτου, ἀπὸ 203.289.000 δραχ., κατὰ τὸ ἔτος 1955/1956, ἀνῆλθεν εἰς 449.419.000 δραχ., κατὰ τὸ ἔτος χρήσεως 1959/60, ἤτοι ὑπερδιπλασιάσθη[27] ἐντὸς τῆς τετραετίας.

δ) Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1954—1960, ἀνηγέρθησαν ὑπὸ τοῦ Α.Σ.Ο. 56 ἀποθῆκαι πρὸς ἀναποθήκευσιν σταφίδος, χωρητικότητος 14.761 τόννων.

ε) Τέλος, ὁ Α.Σ.Ο., πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς προβολῆς τῆς Κορινθιακῆς σταφίδος εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, μετέσχε 17 Διεθνῶν Ἐκθέσεων, ἐντὸς τοῦ ἔτους 1959/1960. Αἱ Διεθνεῖς αὗται Ἐκθέσεις ἔλαβον χώραν εἰς: Θεσσαλονίκην, Λειψίαν, Φραγκφούρτην, Μιλάνον, Παρίσι, Μόναχον, Πόζναν, Σικάγον, Μπάρι, Μασσαλίαν, Τύνιδα, Δαμασκόν, Ζάγκρεμπ, Ρώμην, Ἑλσίνκι, Στοκχόλμην καὶ Λονδῖνον.

2ον.- Τῆς Συνεταιριστικῆς Ἑνώσεως Καπνοπαραγωγῶν Ἑλλάδος (ΣΕΚΕ).

α) Συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ΣΕΚΕ παρασχεθέντα στοιχεῖα[28], [29], ἡ ὑπ' αὐτῆς ἀγορὰ καπνῶν εἶχεν ὡς κάτωθι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1956—1961. (Ποσότητες εἰς ὀκάδας, ἀξία εἰς δραχ.).

Ἔτη	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61
Ποσότης	5.200.000	4.461.000	4.600.000	6.755.000[5]	6.713.000[5]
Ἀξία	122.000.000	143.000.000	125.000.000	142.000.000	137.000.000

β) Κατὰ τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω διάστημα, ἡ ΣΕΚΕ, διὰ τῶν διαφόρων ὑποκαταστημάτων της καὶ πρακτορείων, ἐπεξειργάσθη ἑκατομμύρια χιλιογράμμων καπνοῦ.

γ) Διὰ τοῦ καθιερωθέντος ὑπὸ τῆς ΣΕΚΕ θεσμοῦ τῶν συνεταιριστικῶν ὑποτροφιῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1949—1961, ἐχορηγήθησαν εἰς τέκνα καπνοπαραγωγῶν, ἄνω τῶν 400 σπουδαστικῶν ὑποτροφιῶν.

Σκοπὸς τῆς ἀνακοπείσης ταύτης προσπαθείας τῆς ΣΕΚΕ ἦτο «ἡ ἀνάδειξις τεχνικῶν στελεχῶν πρὸς ἐπάνδρωσιν τῶν ἰδικῶν της ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν συνεταιριστικῶν ὀργανώσεων»[30], [31]. Τὰς χορηγηθείσας ταύτας ὑποτροφίας ἡ ΣΕΚΕ χαρακτηρίζει ὡς κορωνίδα[32] τῆς κοινωνικῆς καὶ συνεταιριστικῆς της μερίμνης.

δ) Πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διευκολύνσεως τῆς ἐξαγωγῆς ἑλληνικῶν καπνῶν εἰς τὰς Ἀνατολικὰς χώρας, ἡ ΣΕΚΕ συνετέλεσε σημαντικῶς εἰς τὴν ἵδρυσιν τῶν κάτωθι ἑταιρειῶν καὶ κοινοπραξιῶν:

Ἑταιρεία Ἐμπορίας Αὐτοκινήτων (ΕΤΕΑ), ἀσχολουμένης μὲ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ διάθεσιν αὐτοκινήτων ἐξ Ἀνατολικῆς Γερμανίας.
Ὁμόρρυθμος Ἑταιρεία Γενικῶν Εἰσαγωγῶν (ΟΕΓΕ), ἀσχολουμένης μὲ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ διάθεσιν διαφόρων βιομηχανικῶν προϊόντων τῆς Ἀν. Γερμανίας.

Κοινοπραξία Ἐμπορίας Τσεχοσλοβακικῶν Αὐτοκινήτων καὶ Μηχανημάτων (ΚΕΤΑΜ), ἀσχολουμένης μὲ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ πώλησιν αὐτοκινήτων, μηχανημάτων καὶ ἀνταλλακτικῶν ἐκ Τσεχοσλοβακίας.
Κοινοπραξία ΑΓΡΕΞ - ΔΗΜΗΤΡΑ - ΣΕΚΕ, ἀσχολουμένη μὲ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ διάθεσιν γεωργικῶν ἐλκυστήρων ZETOR.

---

5. Σ.τ.Σ. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ χιλιογράμμων.

Κοινοπραξία Ἐμπορίας Ἑλληνικῶν καὶ Σοβιετικῶν Προϊόντων (Γ.Ε.Μ. Σ.Ο.Β.), ἀσχολουμένης μὲ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ ἐμπορίαν αὐτοκινήτων καὶ ἄλλων βιομηχανικῶν προϊόντων ἐκ τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως.

Ἄξιον ἐξάρσεως εἶναι ἐν προκειμένῳ τὸ γεγονὸς ὅτι, διὰ τὴν σύστασιν τῶν ἐν λόγῳ Ἑταιρειῶν, ἡ ΣΕΚΕ «ὑπεβλήθη εἰς τὴν βαρυτάτην θυσίαν νὰ διαθέσῃ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κεφαλαίων της»[33].

ε) Τέλος, σημειοῦμεν ὅτι συνεπείᾳ τῆς αὐξούσης δραστηριότητος τῆς ΣΕΚΕ, τὸ σύνολον τοῦ Ἐνεργητικοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἰσολογισμοῦ[34] της, ἀπὸ 177.377.000 δραχ., κατὰ τὸ ἔτος 1955, ἀνῆλθεν εἰς 420.318.000 δραχ., κατὰ τὸ ἔτος 1961, ἤτοι ηὐξήθη κατὰ δύο φορὰς περίπου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀποκτᾶ ἰδιαιτέραν σημασίαν ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι, κατὰ τὸν χρόνον τῆς συστάσεώς της (1947), αἱ μετασχοῦσαι συνεταιριστικαὶ ὀργανώσεις κατέβαλλον μετοχικὸν κεφάλαιον ἀνερχόμενον[35] εἰς 2.000.000 δραχ.

3ον.- Τῆς ΣΥΚΙΚΗΣ, ἥτις συνεστήθη ἐν ἔτει 1953 πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς προστασίας τῆς συκοπαραγωγῆς.

Ἐν ἀρχῇ δέον νὰ λεχθῇ ὅτι «τὰ σῦκα, εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν ἦσαν ἔρμαιον τῆς κερδοσκοπίας... ποτὲ δὲν ἐξησφάλιζε ὁ παραγωγὸς ἱκανοποιητικὴ τιμή, ἦτο τραγικὴ ἡ θέσις του ἐπὶ 70 ἔτη...»[36], ἡ δὲ καλλιέργεια, συγκομιδὴ καὶ ἀποξήρανσις τούτων ἐλάμβανε χώραν κατὰ τρόπον πρωτόγονον[37].

Συνεπείᾳ τῆς τοιαύτης θέσεως τῶν συκοπαραγωγῶν, συνῆλθε, κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1928, συκικὸ Συνέδριον ἐν Καλάμαις, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν Ψήφισμα, ὑπεγράμμιζε μεταξὺ ἄλλων: «Ἔχοντες πάντοτε τὸν Θεὸν βοηθόν, μετὰ μελέτην τῶν ζητημάτων τῆς συκοπαραγωγῆς, ὡς ἐκπρόσωποι αὐτῆς ἀποφασίζομεν:

1) Νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ βελτίωσις τῆς ποιότητος τῶν σύκων διὰ τῆς συσσωματώσεως τῶν συκοπαραγωγῶν εἰς εἰδικοὺς συκικοὺς Συνεταιρισμοὺς μὲ μοναδικὸν σκοπὸν τὴν βελτίωσιν τοῦ προϊόντος. Οἱ Συνεταιρισμοὶ οὗτοι νὰ γίνουν κατὰ συκικὰς περιφερείας, ὑποχρεωτικοὶ δι' ὅλους τοὺς συκοπαραγωγούς, οὕτως ὥστε νὰ ἱδρύσῃ ἑκάστη περιφέρεια ἕνα μεγάλο ἐργοστάσιον, ἵνα διενεργῇ τὴν ἀποστείρωσιν ἐκεῖ, τὴν διαλογὴν εἰς ποιότητας, τὴν κοινὴν ἐναποθήκευσιν καὶ τὴν κοινὴν πώλησιν.

2) Νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ συνεργασία μετὰ τῶν ἐξαγωγέων ἀπ' εὐθείας οὕτως ὥστε νὰ ἀπομακρυνθοῦν οἱ διάφοροι ξένοι ποὺ ἐπιβαρύνουν τὴν τιμὴν τῶν σύκων...

3) Νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ ἀπόλυτος συνεργασία τῶν Συκικῶν τούτων Συνεταιρισμῶν καὶ ὁ συνασπισμὸς εἰς ἐνιαίαν συκικὴν ὀργάνωσιν οὕτως ὥστε νὰ ἀποφεύ-

γεται ἐπιβλαβὴς συναγωνισμὸς τῶν περιφερειῶν καὶ νὰ παρακολουθοῦνται καὶ αἱ Διεθνεῖς ἀγοραὶ τῆς καταναλώσεως διὰ νὰ μὴ πιέζεται οὔτε ἡ κατανάλωσις ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν παραγωγήν, οὔτε ἡ παραγωγὴ ἀπὸ τὴν κατανάλωσιν, οὔτε καὶ οἱ ἐξαγωγεῖς...»[38].

Ἐκ τοῦ Ψηφίσματος τούτου προκύπτει ὅτι, ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1928, οἱ συνεταιρισμένοι συκοπαραγωγοὶ ἐτάσσοντο ὑπὲρ τῆς συστάσεως Κεντρικῆς Συκικῆς Ὀργανώσεως, ἥτις θὰ εἶχεν ὡς σκοπὸν τὴν προστασίαν τοῦ προϊόντος των καὶ τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ μόχθου των.

Αἱ προσπάθειαι αὗται τῶν συνεταιρισμένων συκοπαραγωγῶν ἔμελλον νὰ πραγματοποιηθοῦν μετὰ πάροδον 1/4 τοῦ αἰῶνος, διὰ τῆς ἐν ἔτει 1953 ἱδρύσεως τῆς «ΣΥΚΙΚΗΣ».

Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῆς ἐπιδειχθεῖσαν δραστηριότητα σημειοῦμεν τὰ ἑξῆς:

α) κατὰ τὸ ἔτος 1954 τὰ μέλη τῆς «ΣΥΚΙΚΗΣ» συνέκειντο ἐκ 3 Ἑνώσεων Συνεταιρισμῶν καὶ 6 Συνεταιρισμῶν, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν φυσικῶν μελῶν - παραγωγῶν ἀνήρχετο εἰς 15.000,

β) κατὰ τὰ ἔτη 1954/55 καὶ 1955/56, τὰ ὑπὸ ταύτης διαχειρισθέντα ἀποστειρωτήρια σύκων ἀνήρχοντο εἰς: ἰδιοκτησίας[39] της 20, ἰδιοκτησίας Συνεταιρισμῶν 10 καὶ ἰδιοκτησίας ἐμπόρων 15, ἐνῷ κατὰ τὸ ἔτος 1961, τὰ ἀποστειρωτήρια[40] ἰδιοκτησίας[41] αὐτῆς ἀνῆλθον εἰς 27 καὶ οἱ ἀποστειρωτικοὶ θάλαμοι εἰς 76, πέραν τῶν τοιούτων τῶν ἀνηκόντων εἰς Συνεταιρισμοὺς καὶ ἀνερχομένων εἰς 20,

γ) κατὰ τὸ ἔτος χρήσεως 1955/56 τὰ μὲν ἔσοδα ταύτης ἀνῆλθον εἰς 1.733.000 δραχ., τὰ δὲ ἔξοδα εἰς 1.650.000 δραχ., ἐνῷ ἡ ἐξαγωγὴ σύκων, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἀνῆλθεν εἰς 11.791.000 ὀκάδας,

δ) κατὰ τὸ ἔτος 1956 τὸ σύνολον τῶν ἀπησχολημένων κεφαλαίων της ἀνήρχετο[42] εἰς 1.777.000 δραχ., σημειῶσαν αὔξησιν ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρῶτον ἔτος λειτουργίας της (30.6.53) κατὰ 414.000 ἢ ἄλλως κατὰ 163ο/ο,

ε) κατὰ τὸ ἔτος 1960/61, ἡ συνολικῶς ὑπὸ τῆς «ΣΥΚΙΚΗΣ» ἀποστειρωθεῖσα ποσότης ἀνῆλθεν εἰς 17.426.000 κιλά, ἡ δὲ ἐξαγωγὴ εἰς 17.362.000,

στ) ἐνῷ κατὰ τὸ ἔτος 1954/55 ἡ συγκεντρωθεῖσα ποσότης[43] ἀποσύκων ἀνήρχετο εἰς 472.000 ὀκάδας, κατὰ τὸ ἔτος 1960/61, αὕτη ἀνῆλθεν εἰς 3.536.000 κιλὰ καὶ ἐκ τῆς διαθέσεώς των ἀπέμεινε ὑπόλοιπον πλεονασματικὸν[44] ὑπὲρ αὐτῆς, ἀνερχόμενον εἰς 1.150.000 δραχ.,

ζ) κατὰ τὸ 1960/61, ἡ συνολικῶς ἀγορασθεῖσα ποσότης ὡρωσίμων σύκων ὑπὸ τῆς «ΣΥΚΙΚΗΣ», τὰ ὁποῖα αὕτη διέθεσε κατόπιν ἐπεξεργασίας καὶ συσκευασίας, ἀνῆλθεν[45], εἰς 5.906.000 κιλά, ἀξίας 16.800.000 δρχ.,

η) ἐν ἔτει 1961 ἡ «ΣΥΚΙΚΗ» προέβη εἰς τὴν ἀνέγερσιν ἐργοστασίου συκοπάστας, τὸ ὁποῖον ἤρξατο λειτουργοῦν ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου,

θ) τέλος, τὴν 30ὴν Ἰουνίου 1961, ὁ Ἰσολογισμὸς[46] αὐτῆς ἔκλεισε μὲ τὰ ποσὰ τῶν 38.843.000 δραχ. διά τε τὸ ἐνεργητικὸν καὶ παθητικόν, ἐνῷ τὰ ἀνακεφαλαιωτικὰ στοιχεῖα εἶχον οὕτω:

Ἐνεργητικὸν δραχ. 33.150.000, Παθητικὸν (εἰς ὑποχρεώσεις) δραχ. 20.724.000 καὶ Συνεταιρικὰ κεφάλαια[47] δραχ. 12.426.000, ἐξ ὧν τὸ ἀδιανέμητον κέρδος τῆς χρήσεως 1960/61, ἀνήρχετο εἰς 771.000 δραχ.

Ἐνταῦθα δέον νὰ ἐξαρθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι συνεπείᾳ τῶν δραστηριοτήτων τῆς «ΣΥΚΙΚΗΣ» ἐπετεύχθη, τόσον ἡ βελτίωσις τοῦ προϊόντος, ὅσον καὶ ἡ τιμή του, τὸ μὲν διὰ τῆς χορηγήσεως προκαταβολῶν πρὸς τοὺς συκοπαραγωγούς, αἱ ὁποῖαι «ἐπέδρασαν ὡς ἀσφαλιστικὴ δικλεὶς διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν τιμῶν εἰς λογικὰ ἐπίπεδα»[48], τὸ δέ, διὰ τῆς δημιουργίας «κλίματος καλυτέρας προστασίας τῶν παραγωγικῶν συμφερόντων»[49], ἰδίᾳ διὰ τῆς ἐπιτεύξεως ὑψηλοτέρων[50] τιμῶν πωλήσεως τοῦ προϊόντος.

Πέραν τούτων, ἡ προϊοῦσα συμβολὴ τῆς ΣΥΚΙΚΗΣ εἰς τὴν διάθεσιν τῆς συκοπαραγωγῆς καὶ τὴν βελτίωσιν τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος, ἑρμηνεύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ἐνῷ κατὰ τὸ ἔτος 1959/60 εἶχον ἐξαχθῆ εἰς Η.Π.Α. 53.500 κιβώτια σύκων, ἐξ ὧν εἶχον ἀπορριφθῆ ὡς ἀκατάλληλα 3.275 κιβώτια, ἤτοι ποσοστὸν 6,5ο/ο, κατὰ τὸ 1960/61 ἡ πρὸς τὰς Η.Π.Α. ἐξαγωγὴ ἀνῆλθεν εἰς 65.000 κιβώτια «ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀπορρίψεως»[51], ἐνῷ κατ' ἄλλην ἄποψιν[52] αἱ ἀπορρίψεις αὗται ἐμειώθησαν ἀπὸ 40—65ο/ο εἰς 4ο/ο.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, τὸ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1928 διατυπωθεν αἴτημα τῶν συκοπαραγωγῶν, περὶ βελτιώσεως τοῦ προϊόντος, ἤρξατο πραγματούμενον, χάρις εἰς τὴν δρᾶσιν τῆς συκοπαραγωγικῆς συνεταιρικῆς ὀργανώσεως.

4ον.- Περατοῦντες τὴν σύντομον ταύτην σκιαγράφησιν τῶν δραστηριοτήτων τῶν Κεντρικῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, αἱ ὁποῖαι συνεστήθησαν ἐντὸς τῷ πλαισίων τῆς ἐπιβαλλομένης εἰδικεύσεως κατὰ προϊόν, δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι αὗται ὑπῆρξαν ἀπόρροια τῶν ἐπικρατησασῶν μεταπολεμικῶν κατευθύνσεων τοῦ ἀγροτοσυνεταιρικοῦ μας κινήματος, τὸ ὁποῖον ἔτεινε πρὸς τὴν ὁριζόντιον καὶ κάθετον ὀργάνωσίν του.

Βασικὴ μορφὴ τῆς συνεργασίας ταύτης καθιερώθη, κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίᾳ ἔτη, μεταξὺ Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων καὶ Α.Τ.Ε., ὑποβοηθηθεῖσα σημαντικῶς διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ν.Δ. 3874/1958, τὸ ὁποῖον ἐν ἄρθρῳ 8 ὥριζεν ὅτι: «...Ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος δύναται κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Δ.Σ. καὶ μετ' ἔγκρισιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου... νὰ συμμετέχῃ εἰς Κοινοπραξίας συνιδιοκτησίας καὶ συνεκμεταλλεύσεως γεωργικῶν, βιομηχανικῶν καὶ βιοτεχνικῶν ἐγκαταστάσεων ἐπεξεργασίας, συντηρήσεως καὶ διαθέσεως γεωργικῶν, κτηνοτροφικῶν, δασικῶν... καὶ λοιπῶν ἀγροτικῶν προϊόντων καὶ εἰδῶν, ἱδρυομένας ἐν συνεργασίᾳ μετὰ Γεωργικῶν Συνεταιρικῶν Ὀρ-

γανώσεων παντὸς βαθμοῦ, μορφῆς καὶ εἴδους... Ἐπίσης δύναται νὰ χρηματοδοτῇ τὰς τοιαύτας Κοινοπραξίας».

Περαιτέρω διὰ τῆς παραγράφου 2 τοῦ αὐτοῦ ἄρθρου καθιεροῦτο τὸ περιορισμένον τῆς εὐθύνης τῶν Κοινοπρακτούντων καὶ τὸ ἐπιτρεπτὸν τῆς πωλήσεως τῶν μερίδων, εἰς τοὺς μετέχοντας τῆς Κοινοπραξίας Συνεταιρισμούς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔδιδε τὴν εὐχέρειαν εἰς τὴν Α.Τ.Ε. νὰ μεταβιβάσῃ ἐν καιρῷ τὰ ἐπὶ τῶν μερίδων δικαιώματά της εἰς τοὺς μετέχοντας Συνεταιρισμούς, οἱ ὁποῖοι οὕτω διὰ τῆς ἐξαγορᾶς τούτων θὰ καθίσταντο ἀποκλειστικοὶ διαχειρισταὶ τῶν προϊόντων των.

Ὡς εἰκός, ἡ ἔκδοσις τοῦ Ν.Δ. 3874/1958, ὑπεδήλου τὴν ἀναμφισβήτητον πλέον πρόθεσιν τοῦ Κράτους, ὅπως τὸ συνεταιρικόν μας κίνημα στραφῇ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς κοινοπρακτικῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ἀναλήψεως πλέον προηγμένων μορφῶν τεχνικοοικονομικῆς ἐπιχειρηματικῆς δράσεως, ἥτις κατὰ τὸ παρελθὸν ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνήκουσα μόνον εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀμιγοῦς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας.

Αἱ κατευθύνσεις αὗται τοῦ συγχρόνου Κράτους, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐπιχειρηματικὴν δραστηριότητα τῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τῶν φορέων των, συμπορεύονται καὶ πρὸς τὶς ἐπιδιώξεις τοῦ συνταιρισμένου ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Χώρας μας, ὁ ὁποῖος ἔχει ἤδη προσανατολισθῇ πρὸς τοὺς στόχους τούτους.

Οὕτως, εἰς τὸ ἐν ἔτει 1968 συγκληθὲν Πανελλήνιον Ἀγροτοσυνεταιριστικὸν Συνέδριον, μεταξὺ τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος Ψηφισμάτων, διελαμβάνετο ὅτι: «α) Νὰ ἀναγνωρισθῇ ἐπισήμως ὅτι αἱ συνεταιριστικαὶ ὀργανώσεις, εἰς οἱανδήποτε φάσιν τῆς οἰκονομικῆς των δραστηριότητος, ἀποτελοῦν τυπικὴν μορφὴν τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας καὶ συνεπῶς ἔχουν ἀναφαίρετον δικαίωμα νὰ ἀσχολοῦνται μὲ δραστηριότητας ἐμπορίας ἢ μεταποιήσεως τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, καὶ νὰ καταργηθοῦν οἱοιδήποτε φραγμοὶ ἢ δεσμεύσεις ἐπηρεάζουσαι δυσμενῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐν προκειμένῳ δραστηριοτήτων αὐτῶν... δ) νὰ καθιερωθῇ ἴση μεταχείρισις, ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρηματοδότησιν δραστηριοτήτων ἐμπορίας καὶ μεταποιήσεως ἀγροτικῶν προϊόντων τῶν συνεταιριστικῶν ὀργανώσεων ἔναντι τῆς ἰδιωτικῆς κερδοσκοπικῆς πρωτοβουλίας καὶ ἰδιαιτέρως ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὕψος καὶ τοὺς ὅρους χορηγήσεως αὐτῆς.

ε) Νὰ θεσπισθῇ ὡς ἀρχὴ ἡ κατ' ἀποκλειστικότητα χρησιμοποίησις συνεταιριστικῶν ὀργανώσεων ὡς φορέων τῶν πάσης φύσεως προγραμματιζομένων ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ ἐνισχυομένων ἀπὸ τὰ κονδύλια Δημοσίων Ἐπενδύσεων ἔργων ὑποδομῆς διὰ τὴν ἐμπορίαν καὶ μεταποίησιν προϊόντων πρωτογενοῦς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, δεδομένου ὅτι προορίζονται αὐτὰ διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ οὐχὶ διὰ κερδοσκοπικὰς ἐπιδιώξεις.

στ) Νὰ ἐνισχυθοῦν αἱ συνεταιριστικαὶ ὀργανώσεις διὰ τὴν ὀργάνωσιν ὁλοκληρωμένων, κατὰ τὴν κατακόρυφον ἔννοιαν αὐτῶν, ὑποδειγματικῶν δικτύ-

ων ἐμπορίας καὶ μεταποιήσεως ἀγροτικῶν προϊόντων, τὰ ὁποῖα θὰ ἀποτελέσουν τὸν πυρῆνα ἀναπτύξεως τῆς ἀνταγωνιστικότητος καὶ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τῶν δραστηριοτήτων ἐμπορίας καὶ μεταποιήσεως τῶν προϊόντων πρωτογενοῦς ἀγροτικῆς παραγωγῆς τῆς Χώρας...

η) Νὰ ἐνισχυθοῦν αἱ συνεταιριστικαὶ ὀργανώσεις διὰ τὴν ἵδρυσιν ἐγκαταστάσεων μεταποιήσεως καὶ ἐμπορίας ἀγροτικῶν προϊόντων καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας περιοχαὶ ἢ προϊόντα καλύπτονται ὑπὸ τῶν δραστηριατήτων τῆς ἰδιωτικῆς κερδοσκοπικῆς πρωτοβουλίας, πρὸς τὸν σκοπὸν ἀναπτύξεως συνθηκῶν ὑγιοῦς ἀνταγωνισμοῦ καὶ περιστολῆς τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν παραγωγῶν, ἰδίᾳ τῶν φθαρτῶν προϊόντων»[53], [54].

Ταύτης οὔσης τῆς ἐπιδιώξεως τῶν συνεταιρισμένων παραγωγῶν μας καὶ τῆς θέσεως τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον μὲ διαρκῶς ἐντεινόμενον ἐνδιαφέρον, ὡθούμενον ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων, περιβάλλει τὴν γεωργικὴν συνεταιρικὴν κίνησιν, δὲν παραμένει οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι τὸ ἀγροτοσυνεταιρικόν μας κίνημα, θὰ ἑδραιοῦται καὶ θὰ ἰσχυροποιῆται βαθμηδὸν ἐντὸς τοῦ οἰκονομικοῦ χώρου, τόσον τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὅσον καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, γεγονὸς ὅπερ θὰ ἔχῃ εὐμενεῖς ἀντικτύπους ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν οἰκονομίας καὶ ἰδίᾳ ἐπὶ τῆς τοιαύτης τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

Τὸ ἀγροτοσυνεταιρικόν μας κίνημα ἀποτελεῖ πλέον ἓν γεγονὸς ἐθνικῆς σημασίας. Συντελεῖ εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς ζωῆς τῶν ἀγροτῶν καὶ «ἀποτελεῖ μοναδικὸν ὄργανον ἀμύνης, προστασίας καὶ προόδου τῶν οἰκονομικῶς ἀδυνάτων καὶ συνεπῶς ὁ οἰκονομικὸς καὶ κοινωνικὸς ρόλος αὐτοῦ εἶναι ἀποφασιστικός»[55].

Πέραν τούτων, ἡ συνεταιριστικὴ ὀργάνωσις τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς ὑποβοηθεῖ αἰσθητῶς καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος τῆς ἀγροτικῆς μας οἰκονομίας, δεδομένου ὅτι δι' αὐτῆς καθίσταται πλέον ἐπωφελὴς καὶ ἀποδοτική, ἡ χρησιμοποίησις τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς εἰς τὴν γεωργίαν καὶ συνεπῶς ἀξιοποιεῖται πληρέστερον ὁ εἷς ἐκ τῶν δύο συντελεστῶν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, δηλ. ἡ μεγαλυτέρα παραγωγικότης[55α] τῶν διαθεσίμων συντελεστῶν παραγωγῆς.

Ἡ ἀναγνώρισις αὕτη τῆς συμβολῆς[56] τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἐθνικῆς μας οἰκονομίας, συμπορεύεται καὶ μὲ τὰ προσφάτως, ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐπιπέδου, ἐξαχθέντα συμπεράσματα, καθ' ἃ: «Οἱ γεωργικοὶ συνεταιρισμοὶ ἀντικατοπτρίζουν ἓν οἰκονομικὸν καὶ κοινωνικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται ν' ἀγνοηθῇ ἐκ μέρους τοῦ Κράτους, δοθέντος ὅτι δὲν ἐξυπηρετεῖ τὸ γενικὸν συμφέρον ἐὰν ἕκαστος γεωργὸς ἐξυπηρετῇ μόνον ἑαυτόν»[57].

Πάντα ταῦτα ὅμως δὲν σημαίνουν καὶ ὅτι δὲν ὑφίστανται πολλαπλᾶ εἰσέτι προβλήματα ἐντὸς τοῦ ἀγροτοσυνεταιριστικοῦ μας κινήματος καὶ δὴ τοιαῦτα ἀναγόμενα τόσον εἰς αὐτοὺς τούτους τοὺς ἀγρότας ὅσον καὶ εἰς τὰ ὀργα-

νωτικὰ καὶ θεσμικὰ πλαίσια τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν.

Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ πρῶτα, προσφάτως γενομένη ἔρευνα ἀπέδειξεν[58] ὅτι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας γεωργοὺς ἐλλείπει ἡ ἑδραία συνεταιριστικὴ συνείδησις, δεδομένου ὅτι οὗτοι ὡς μοναδικὸ γνώμονα τῆς δράσεώς των ἔχουν τὸ «ἄμεσον οἰκονομικὸν των συμφέρον ἐκ τῆς συμμετοχῆς των εἰς ἕνα συνεταιρισμόν, πρᾶγμα λογικὸν καὶ ἀπολύτως δικαιολογημένον, ἐφ' ὅσον ὁ συνεταιρισμὸς ἀποβλέπει πρωτευόντως, ἀπὸ ἱδρύσεώς του, εἰς τὴν καλλιτέρευσιν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν μελῶν του».

Ὅσον διὰ τὸ δεύτερον, διαπιστοῦται ὅτι ἡ ὀργάνωσις τῶν μικρῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων εἶναι λίαν καθυστερημένη, «τόσον ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ὅσον καὶ ἀπὸ πρακτικῆς - ὀργανωτικῆς πλευρᾶς, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας χώρας τῆς Ε.Ο.Κ., μὲ τὴν γεωργίαν τῶν ὁποίων καλούμεθα ἐντὸς ὀλίγου νὰ συναγωνισθῶμεν ἐπὶ ἴσοις ὅροις»[59].

Παράγραφος ἕκτη

Ἡ ἵδρυσις γεωργικῶν βιομηχανιῶν ὑπὸ Συνεταιρισμῶν καὶ αἱ ὑπ' αὐτῶν ἐπεξεργασθεῖσαι ποσότητες προϊόντων.

1. Ὡς πρὸς τὴν ἵδρυσιν Γεωργικῶν Βιομηχανιῶν ὑπὸ συνεταιρικῶν ὀργανώσεων, κατὰ τὸ δεκαετὲς διάστημα 1952—1961, αὕτη ἐμφανίζει[60] τὴν ἑξῆς πορείαν, εἰς ἀριθμὸν καὶ εἶδος δραστηριότητος.

α/α	Εἶδος Γεωργικῆς Βιομηχανίας	Ἀριθμός
1	Ἐλαιουργεῖα	109
2	Πυρηνελουργεῖα	5
3	Σπορελαιουργεῖα	2
4	Κονσερβοποιεῖα ὀπωροκηπευτικῶν	5
5	Κονσερβοποιεῖα χυμῶν μήλων	1
6	Ἐργοστάσια χυμῶν ἐσπεριδοειδῶν	3
7	Κονσερβοποιεῖα βρωσίμων ἐλαιῶν	9
8	Οἰνοποιεῖα	17
9	Τυροκομεῖα	91
10	Γαλακτοβιομηχανίαι	4
11	Ἐκκοκκιστήρια βάμβακος	6
12	Ἀποστειρωτήρια σύκων[2]	5
13	Τριβεῖον πεπέρεως	1
14	Κέντρα συσκευασίας ὀπωρῶν	9
15	Συσκευαστήρια σταφυλῶν	1
16	Ψυγεῖα - σταθμοὶ προψύξεως	2
17	Κυτιοποιεῖα	1
18	Ἐργοστάσια συγχαροπήκτων	1
19	Ἐργοστάσια μέλιτος	1
20	Κυλινδρόμυλοι	2
21	Σαπωνοποιεῖον	1
22	Ξηραντήριον δαμασκήνων	1
23	Ἐργοστάσιον τσίχλας ἐκ μαστίχης	1
24	Πριστήριον ξυλείας	1

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω Γεωργικαὶ Βιομηχανίαι, ἀνερχόμεναι εἰς 279, ἱδρύθησαν ὑπὸ τῶν Συνεταιρικῶν ὀργανώσεων, κατόπιν ἐνισχύσεως[61] τῆς Α.Τ.Ε.

Ἐπίσης, εἰς τὰς 279 ταύτας Γεωργικὰς Βιομηχανίας[62], δέον νὰ προστεθῶσιν καὶ αἱ ἑξῆς συνεταιρικαὶ ἐγκαταστάσεις: α) Ἐλαιοδεξαμεναὶ 13, β) Σταφιδεργοστάσια 2 (πλὴν τὸ ὑπὸ τῆς ΚΣΟΣ ἀνεγερθὲν εἰς Ἡράκλειον Κρήθης), γ) Ἐργοστάσιον συκοπάστας καὶ δ) Ἐμφιαλωτήρια οἴνων 5.

2. Ἐν προκειμένῳ, ὡς τρωτὸν σημεῖον τῆς ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ἀσκήσεως τῆς πιστωτικῆς πολιτικῆς, εἰς τὸν τομέα τῶν γεωργικῶν βιομηχανιῶν, σημειοῦμεν τὸ γεγονὸς ὅτι, τὸ ποσοστὸν συμμετοχῆς τῆς χρηματοδοτήσεως τῶν ἐν λόγῳ βιομηχανιῶν, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961 ἐμφανίζει πτωτικὰς τάσεις. Οὕτως, ἐνῷ ἡ ἐπὶ τοῖς ο/ο ἀναλογικὴ συμμετοχὴ[63] τῶν χρηματοδοτήσεων τούτων, εἰς τὸ σύνολον τῶν μακροπροθέσμων δανείων ἀνήρχετο εἰς 18,74ο/ο, ἐν ἔτει 1952, κατὰ τὸ ἔτος 1961, ἡ συμμετοχὴ των κατῆλθεν εἰς 9,44ο/ο, ἐν σχέσει πρὸς τὰς μεσομακροπροθέσμους χορηγήσεις τῆς Α.Τ.Ε.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα δὲν ἠκολούθησε τὴν ἐνδεδειγμένη πορείαν τῆς περαιτέρω ἐνισχύσεως τῶν συνεταιρικῶν γεωργικῶν βιομηχανιῶν, μολονότι ἡ αὔξησις εἰς ἀπολύτους ἀριθμοὺς εἶναι αἰσθητή, ἀνελθοῦσα ἀπὸ 22.640.000 δραχ. (1952) εἰς 104.650.000 (1961).

Ἡ κατ' ἔτος χρηματοδότησις τῆς Α.Τ.Ε., πρὸς τὰς γεωργικὰς βιομηχανίας, ἐμφανίζεται οὕτω[64], μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—1961, (ποσὰ εἰς ἑκατομμύρια δραχ.).

Ἔτος	Ποσὸν
1952	22,64
1953	14,95
1954	33,12
1955	15,42
1956	37,30
1957	47,60
1958	43,65
1959	84,85
1960	120,92
1961	104,65
Σύνολον	525,10

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ὅτι, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1952 μέχρι τὰ ἔτη 1960—61, ἡ σημειωθεῖσα αὔξησις, τῶν πρὸς τὰς γεωργικὰς βιο-

μηχανίας χρηματοδοτήσεων, ἦτο σχεδὸν πενταπλασία, εἰς ἀπολύτους ἀριθμούς.

3. Ἡ γενικὴ παρατήρησις, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ σημειώσωμεν ἐν προκειμένῳ, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι, κατὰ τὸ ὡς ἄνω δεκαετὲς διάστημα, χάρις εἰς τὴν πολύμορφον βοήθειαν τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης, ἡ Ἑλληνικὴ ἀγροτοσυνεταιριστικὴ κίνησις ἀπέκτησε σημαντικὸν ἀριθμὸν Γεωργικῶν Βιομηχανιῶν, αἱ ὁποῖαι καὶ εἰς τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ μόχθου τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν συντελοῦν καὶ εἰς τὴν περαιτέρω αὔξησιν τοῦ ἀγροτικοῦ καὶ κατ' ἐπέκτασιν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος.

Ἡ εἰδικωτέρα παρατήρησις, ἀφορᾷ τὴν πράγματι σημαντικὴν αὔξησιν τῶν συσταθέντων ἐλαιουργείων (109), τυροκομείων (91) καὶ κονσερβοποιείων ὀπωροκηπευτικῶν (5), γεγονὸς τὸ ὁποῖον κατέστησε πολλαπλασίαν τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐπεξεργασθεῖσαν ποσότητα, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔτος 1954, ὡς τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ἀμέσως παρατιθεμένου πίνακος ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ἡ ὑπὸ τῶν διαφόρων συνεταιρικῶν ἐργοστασίων ἐπεξεργασθεῖσα ποσότης.

4. Οὕτως, ἡ εἰς τόννους ἐπεξεργασθεῖσα ποσότης ἀγροτικῶν προϊόντων, ὑπὸ συνεταιρικῶν ὀργανώσεων ἀνωτέρου βαθμοῦ, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1954—1961, ἔχει ὡς κάτωθι[65].

Εἶδος κατεργασίας	Κατεργασθὲν προϊόν	Ποσότης εἰς τόννους		Ποσοστὰν αὐξήσεως %
		1954	1961	
Ἐκκόκκισις	Βάμβαξ	35.200	46.179	31
Ἔκθλιψις	Ἐλαιοῦχοι σπόροι	109	3.166	3060
Παστερίωσις	Γάλα ἀγελαδινόν	5.393	18.369	241
Τυροκόμησις κλπ.	Γάλα ἀγελαδινόν καὶ πρόβιον	2.352	8.501	261
Ἔκθλιψις	Ἐλαιόκαρπος	1.483	3.909	164
Ἐξευγενισμὸς (ραφινάρισμα)	Ἔλαια-πυρηνέλαια	1.993	2.947	48
Οἰνοποίησις	Σταφυλαί	37.701	50.447	34
Κονσερβοποίησις	Τομάτα	13.824	23.255	68
"	Λαχανικά	190	388	104
"	Ὀπῶραι	107	432	304
Ἀποστείρωσις	Σῦκα	15.628	17.987	15
Ἀλευροποίησις	Σιτηρά	1.885	2.841	51
Ἐπεξεργασία ρητίνης	Ρητίνη	344	557	62
Συντήρησις-Συσκευασία	Σταφυλαί ἐπιτραπ.	1.585	4.868	207
" "	Ἐσπεριδοειδῆ	1.176	2.980	153
" "	Κίτρα	220	990	350
" "	Μαστίχη	185	207	12
" "	Σταφὶς κορινθιακὴ	4.631	6.465	40

Συνεπῶς, ἐκ τῆς συγκριτικῆς παρατηρήσεως τῶν ἀνωτέρω δεδομένων προκύπτει ὅτι: α) ἡ κατεργασία τοῦ βάμβακος, τοῦ ἐξευγενισμοῦ (ραφιναρίσματος), τῆς οἰνοποιήσεως, τῆς ἀποστειρώσεως σύκων καὶ τῆς μαστίχης, ἐσημείωσεν αὔξησιν μέχρι 50ο/ο, β) ἡ ἐπεξεργασία τῆς τομάτας, τῶν σιτηρῶν

καὶ τῆς ρητίνης ἐσημείωσεν αὔξησιν ἄνω τοῦ 50ο/ο καὶ γ) πᾶσαι αἱ λοιπαὶ κατεργασίαι προϊόντων ὑπὸ τῶν συνεταιρικῶν ὀργανώσεων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1954—1961, ἐσημείωσαν διπλασίαν καὶ τριπλασίαν αὔξησιν.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἐκ τῆς ἀπόψεως τῶν ποσοτήτων τῶν κατεργαζομένων γεωργικῶν προϊόντων, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὁλονὲν καὶ περισσότερον, χάρις εἰς τὴν συνεταιρικὴν δραστηριότητα, τὰ γεωργικά μας προϊόντα ὑφίστανται τὴν ἐνδεδειγμένην κατεργασίαν, ἐπεξεργασίαν καὶ τυποποίησιν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἀφ' ἑνὸς μὲν διευκολύνει τὴν διάθεσιν αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ προσθέτει νέαν ἀξίαν, ἥτις ἐπιδρᾷ αὐξητικῶς τόσον ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος τῶν παραγωγῶν, ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ Ἐθνικοῦ τοιούτου. Παραλλήλως διὰ τῆς ἐπεξεργασίας ταύτης ἐπιτυγχάνεται χαμηλότερον κόστος, συγκράτησις[66] τῶν τιμῶν καὶ ἀποτροπὴ τοῦ κινδύνου φθορᾶς τῶν προϊόντων.

Ἐνταῦθα δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ καὶ νὰ ἐξαρθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι, ἡ διαρκῶς αὔξουσα ἵδρυσις γεωργικῶν βιομηχανιῶν εἰς τὸν χῶρον τῆς δρώσης ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως, ὀφείλεται εἰς τὰς προσπαθείας τῆς Α.Τ.Ε. ἥτις παρέσχε τὴν παντοειδῆ καὶ πολύτιμον βοήθειάν της πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Αἱ προσπάθεια αὗται τῆς Α.Τ.Ε. συνεπορεύοντο καὶ πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν μας, οἱ ὁποῖοι ἐτάσσοντο ὑπὲρ τῆς δημιουργίας ἀγροτικῶν βιομηχανιῶν. Οὕτως, εἰς τὸ Πανελλήνιον Ἀγροτοσυνεταιριστικὸν Συνέδριον τοῦ 1956 καὶ ἐν τῷ σχετικῷ ψηφίσματι ὑπεγραμμίζετο: «Νὰ ἐνισχυθοῦν αἱ Γεωργικαὶ Συνεταιριστικαὶ Ὀργανώσεις, διὰ τὴν δημιουργίαν τῶν ἀναγκαιουσῶν εἰς τὸν ἀγροτικὸν παραγωγικὸν χῶρον βιομηχανιῶν, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐπὶ τόπου ἀξιοποιήσεως τῶν πρώτων ὑλῶν καὶ τοῦ σχολάζοντος ἐργασιακοῦ δυναμικοῦ... Νὰ δημιουργηθοῦν αἱ ἀπαραίτητοι βασικαὶ βιομηχανίαι καὶ κυρίως τὰ συνεταιριστικὰ ἐργοστάσια ἀζώτου κα λοιπῶν λιπασμάτων, ἑλκυστήρων καὶ ἄλλων γεωργικῶν μηχανημάτων... Νὰ δημιουργηθοῦν συνεταιριστικαὶ κλωστοϋφαντουργίαι... Νὰ δημιουργηθοῦν συνεταιριστικαὶ βιομηχανίαι ἐπεξεργασίας τοῦ σίτου... Νὰ παρασχεθοῦν εἰς τὰς Συνεταιριστικὰς Ὀργανώσεις τὰ ἀναγκαιοῦντα μέσα διὰ τὴν δημιουργίαν κέντρων τυποποιήσεως γεωργικῶν προϊόντων... καταλλήλων καὶ ἐπαρκῶν ψυκτικῶν καὶ ἀποθηκευτικῶν χώρων. Νὰ χρηματοδοτηθοῦν αἱ Συνεταιριστικαὶ Ὀργανώσεις διὰ τὴν εἰς τὰ κέντρα παραγωγῆς ἐγκατάστασιν ἐργοστασίων κονσερβοποιΐας καὶ διατηρήσεως νωπῶν προϊόντων»[67].

Ἐν προκειμένῳ διετυπώθη ἡ ἄποψις[68] ὅτι: «Ἡ ἐργασία αὐτὴ δικαιωματικὰ ἀνήκει στοὺς ἴδιους τοὺς γεωργούς, συνεταιριστικὰ ὀργανωμένους, γιατὶ ἀποτελεῖ συνέχεια καὶ προέκταση τῆς παραγωγικῆς τους λειτουργίας... ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς παραγωγῆς πρώτης ὕλης καὶ κατεργασίας της μέσα στοὺς κόλπους τοῦ συνεταιρισμοῦ ἀποκλείει τὸ δυαδισμὸ τῶν συμφερόντων παραγωγοῦ

πρώτης ὕλης καὶ βιομηχάνου, ποὺ τόση ἀνωμαλία μπορεῖ νὰ φέρῃ στὴν παραγωγικὴ λειτουργία μὲ δυσάρεστες συνέπειες καὶ οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικές».

Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι, παρὰ τὰς ἐπελθούσας σημαντικὰς αὐξήσεις εἰς τὸν τομέα τῆς βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, ὑπὸ τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, ἐν τούτοις τὰ περιθώρια τῶν συναφῶν δραστηριοτήτων εἶναι τῷ ὄντι ἀπεριόριστα καὶ μάλιστα, κατὰ μίαν ἑτέραν ἄποψιν[69], «πόρρῳ ἀπέχομεν τοῦ ποθητοῦ σημείου ὥστε ὁλόκληρος, εἰ δυνατόν, ἡ γεωργικὴ μας παραγωγὴ ἡ χρήζουσα περαιτέρω κατεργασίας νὰ διέρχηται διὰ τῶν Συνεταιρικῶν ἐγκαταστάσεων... Ἡ πρόοδος πάντως προχωρεῖ μὲ ἅλματα, ἰδίᾳ μεταπολεμικῶς, εἶναι δὲ τοῦτο εὐνόητον λόγῳ τῶν ὠφελειῶν[70], ἃς ἀποκομίζει καὶ ὁ παραγωγὸς καὶ ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν οἰκονομία ἐκ τῆς συνεταιριστικῆς δραστηριότητος εἰς τὸν παραγωγικὸν τομέα».

Πράγματι, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, τὸ πνεῦμα τοῦτο διακατεῖχε τόσον τὴν Α.Τ.Ε., ὅσον καὶ τοὺς συνεταιρισμένους ἀγρότας μας, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπέδρασεν εὐεργετικῶς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Οὕτως, ὅλως ἐνδεικτικῶς, ἀναφέρομεν ὅτι, τὰ συνεταιρικὰ ἐκκοκιστήρια βάμβακος, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952 — 1961, ηὐξήθησαν[71] ἀπὸ 36 εἰς 51, ἡ δὲ ἐκκοκισθεῖσα ποσότης συσπόρου βάμβακος, ὑπὸ τῶν συνεταιρικῶν ἐκκοκιστηρίων, ἀνῆλθεν ἀπὸ 22.652 ὁκάδας εἰς 82.070 τόννους, καλύπτουσα τὸ 30ο/ο τῆς συνολικῆς ἐκκοκισθείσης ποσότητος, τοῦ ὑπολοίπου 70ο/ο ἐκκοκισθέντος ὑπὸ τῶν 110 ἰδιωτικῶν ἐκκοκιστηρίων.

Ἐπίσης, κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα, ἡ ὑπὸ τῆς ΚΥΔΕΠ συγκεντρωθεῖσα[73] ποσότης ἐκκοκισμένου βάμβακος, ηὐξήθη ἀπὸ 3.705 τόννους (1952), εἰς 8.447 (1961), ἐνῷ ἡ ὑπ' αὐτῆς διατεθεῖσα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ποσότης, ἀπὸ 1.149 τόννους (1952) ἀνῆλθεν εἰς 6.633 (1961), ἐμφανίσασα πτωτικὰς τάσεις ὡς πρὸς τὰς ἐξαγωγὰς καὶ ὡς πρὸς τὸ ποσοστὸν συγκεντρώσεως ἐπὶ τῆς συνολικῆς παραγωγῆς, τὸ ὁποῖον ἀπὸ 15ο/ο (1952) κατῆλθεν εἰς 8,5ο/ο (1961).

Εἰς τὸν τομέα τῆς ἱδρύεως Συνεταιρικῶν Κονσερβοποιείων, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, σημειοῦμεν τὴν ἵδρυσιν τῶν Κονσερβοποιείων: α) «ΘΗΡΑΣ» (1952), β) «ΑΒΙΚΩ» (1955), γ) «ΑΑΓΚΑΔΑ» (1957) καὶ δ) «ΝΑΟΥΣΑ» (1960), τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ τὸ τοῦ «ΑΑΓΚΑΔΑ», ἀποτελεῖ Κοινοπραξίαν τῆς Α.Τ.Ε. μετὰ τῶν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν Βερροίας, Ἐδέσσης καὶ Ναούσης.

Τέλος, ὡς πρὸς τὴν ἵδρυσιν Συνεταιρικῶν Σταφιδεργοστασίων[74], ἀναφέρομεν τὴν σύστασιν τοιούτων ὑπό: α) τῆς Ἑταιρείας Παραγωγῶν Βραχατίου (Κορινθίας) (1953), β) τῆς Ἑνώσεως Συνεταιρισμῶν Ζακύνθου (1956), γ) τῆς Ἑνώσεως Συν/μῶν Αἰγιαλείας (1960) καὶ δ) τῆς Κ.ΣΟ.Σ. (Ἡρακλείου Κρήτης) (1961), ἐνῶ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1929 καὶ ἐντεῦθεν ἐλειτούργουν

ἕτερα τοιαῦτα εἰς Σητείαν, Χανιά, Πάλλην Κεφαλληνίας καὶ Ἑνώσεως Σουλτανοπαραγωγῶν Κρήτης. Τὸ κίνητρον τῆς ἱδρύσεως τῶν συνεταιρικῶν σταφιδεργοστασίων ἀπετέλεσεν ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν «παροιμιώδης ἐκμετάλλευσις τῶν παραγωγῶν»[75] ὑπὸ τοῦ ἰδιωτικοῦ ἐμπορίου.

5. Ἐνταῦθα, καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν τεχνικὸν ἐξοπλισμὸν τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, σημειοῦμεν ὅτι, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961, αὗται ἀπέκτησαν τὰ ἑξῆς μηχανήματα, εἴτε ἐξ ἰδίων κεφαλαίων, εἴτε διὰ δανείων τῆς Α.Τ.Ε. α) Μηχανὰς ἀλωνιστικὰς 94, β) μηχανὰς θεριζοαλωνιστικὰς 41, γ) ἑλκυστῆρας 174 καὶ δ) ἀντλητικὰ συγκροτήματα 60. Ἐπίσης, ἐντὸς τῶν καταβληθεισῶν προσπαθειῶν διὰ τὴν ἐναποθήκευσιν τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, αὗται ἀνήγειρον ἀποθηκευτικοὺς χώρους χωρητικότητος 1.551.000 μ³, τὰ ὁποῖα ἐν ἔτει 1961 ηὐξήθησαν[76] εἰς 1.857.000 μ³, τῆς σχετικῆς δραστηριότητος χαρακτηρισθείσης ὡς «σταυροφορίας»[77], ἥτις ὑπεβοηθήθη καὶ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., ἐπιδειξάσης ἐντονώτερον ἐνδιαφέρον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1957. Πράγματι, τοσοῦτον ἔντονος ὑπῆρξεν ὁ ὀργασμὸς πρὸς τὴν προσπάθειαν κατασκευῆς ἀποθηκευτικῶν χώρων, ὥστε ἐντὸς τῆς τριετίας 1959—1961 ἀνηγέρθησαν[78] 13.970 ἀποθῆκαι συνολικοῦ ὄγκου 2.419.000 μ³.

Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰδικώτερον τὰς Συνεταιρικὰς ἀποθήκας, αὗται ἐσημείωσαν σημαντικωτάτην[79] αὔξησιν, τόσον κατ᾽ ἀριθμόν, ὅσον καὶ εἰς χωρητικότητα. Οὕτως, ἐνῷ τὸ ἔτος 1954 αἱ Πρωτοβάθμιοι Συνεταιρικαὶ Ὀργανώσεις διέθετον 403 ἀποθήκας χωρητικότητος 176.374 μ³, κατὰ τὸ 1961 αὗται ηὐξήθησαν ἀνελθοῦσαι εἰς 1.739, συνολικῆς χωρητικότητος 820.268 μ³.

Ἐπίσης, κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα, αἱ Συνεταιρικαὶ ἀποθῆκαι τῶν δευτεροβαθμίων ὀργανώσεων, ἀπὸ 207, ἔχουσαι χωρητικότητα 219.780 μ³, ἀνῆλθον εἰς 613, συνολικῆς χωρητικότητος 1.036.782 μ³.

Τέλος, πρὸς σχηματισμὸν μιᾶς πληρεστέρας εἰκόνος, περὶ τῶν ὑπὸ τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων διατιθεμένων καὶ ἐκμεταλλευομένων ὑπ᾽ αὐτῶν ἐγκαταστάσεων, σημειοῦμεν ὅτι, κατὰ τὸ ἔτος 1959, αὗται (πρωτοβάθμιοι καὶ δευτεροβάθμιοι) εἶχον: Ἀλευρομύλους 104, ἐγκαταστάσεις ἠλεκτροφωτισμοῦ 27, Ἐκκοκιστήρια βάμβακος 22, Οἰνοποιεῖα 36 (μὲ οἰνοδεξαμενὰς χωρητικότητος 73.895 μ³), ἐγκαταστάσεις ἐπεξεργασίας στεμφύλων 11, κονσερβοποιεῖα 16, θαλάμους προβλαστήσεως γεωμήλων 39, ἀποστειρωτήρια σύκων 33, ἑτέρας βιομηχανικὰς ἐγκαταστάσεις 48.

Ἐπίσης, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, αἱ πρωτοβάθμιοι καὶ δευτεροβάθμιοι Συνεταιρικαὶ Ὀργανώσεις διέθετον[80] τὰ ἑξῆς μηχανήματα: Ἑλκυστῆρας 362, μηχανήματα διαλογῆς σπόρων 247, ἀντλητικὰ συγκροτήματα 65, θεριστικὰς μηχανὰς 50, θεριζοαλωνιστικὰς μηχανὰς 33, ἁλωνιστικὰς μηχανὰς 207, ἐκκοκιστήρια ἀραβοσίτου 33, αὐτοκίνητα 211 κλπ., ἐνῶ εἰς τὸν χῶρον τῆς δια-

λογῆς καὶ τῆς συσκευασίας τῶν ἐσπεριδοειδῶν εἶχον ἱδρυθῆ 10 κέντρα διαλογῆς, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1955 — 1960, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπέφερε σημαντικὰς ὠφελείας εἰς τοὺς συνεταιρισμένους παραγωγοὺς καὶ προεκάλεσε ἀνάλογο ἐνδιαφέρον τοῦ ἰδιωτικοῦ ἐμπορίου ἐνῷ προηγουμένως «παρετηρεῖτο παντελὴς ἔλλειψις κέντρων διαλογῆς ὁπωρῶν προοριζομένων διὰ ἐξαγωγήν[81].

Παράγραφος ἑβδόμη

Συνέπειαι τινὲς τῆς αὐξούσης ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν

1. Ἡ διαρκῶς αὔξουσα δραστηριότης τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος καὶ τῆς κατ' ἀκολουθίαν αὐξήσεως τῶν συνεταιρικῶν κεφαλαίων, ἐντὸς τῆς δεκαετίας 1952 — 1961, εἶχεν ὡς συνέπειαν, τὸν ὑπ' αὐτῶν πενταπλασιασμὸν σχεδὸν τῶν χορηγηθέντων δανείων ἐξ ἰδίων κεφαλαίων. Οὕτω, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1954 — 1961, ἐχορηγήθησαν ὑπὸ τῶν Πρωτοβαθμίων Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων τὰ ἑξῆς ποσὰ δανείων εἰς τὰ μέλη των, ἐξ ἰδίων κεφαλαίων. (Ποσὰ εἰς χιλιάδας δρχ.).

Ἔτος	Ποσὸν
1954	23.557
1955	35.022
1956	43.781
1957	52.058
1958	53.594
1959	86.688
1960	79.661
1961	103.542
Σύνολον	477.703

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι, τὸ ἐξ ἰδίων κεφαλαίων τῶν Πρωτοβαθμίων Συνεταιρισμῶν χορηγηθὲν ποσὸν δανείων ἐπολλαπλασιάσθη κατὰ 4 1/2 φορὰς περίπου, ἐνῷ ὁ μέσος ὅρος τῶν ἐτῶν ἦτο 59. 713. 000 δρχ..

2. Τὸ ἀνωτέρω ποσὸν τῶν 477.703.000 δρχ. τὸ ὁποῖον ἐχορηγήθη συνολικῶς ὑπὸ τῶν ἰδίων κεφαλαίων τῶν Συνεταιρισμῶν εἰς τὰ μέλη των, κατὰ

τὴν ὀκταετίαν 1954 — 1961, εἶναι βεβαίως λίαν ἀσήμαντον συγκρινόμενον πρὸς τὰ μέσῳ τῆς Τραπέζης χορηγηθέντα εἰς τοὺς συνεταιρισμένους ἀγρότας δάνεια, κατὰ τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω διάστημα.

Οὕτω, τὰ ὑπὸ τῶν Πρωτοβαθμίων Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων ἐκ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης συναφθέντα καὶ ἐπαναχορηγηθέντα ὑπὸ τούτων βραχυπρόθεσμα δάνεια, ἔχουν ὡς κάτωθι[82], μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1954 — 1961. (Ποσὰ εἰς χιλιάδας δρχ.).

Ἔτη	Συναφθέντα δάνεια		Σύνολον εἰς χιλ.δρχ.
	Μέσῳ Ἑνώσεων	Ἄνευ μεσολαβήσεως Ἑνώσεων	
1954	1.241.841	455.514	1.697.835
1955	1.216.066	478.429	1.694.495
1956	1.405.219	656.616	2.061.835
1957	1.751.173	849.462	2.600.635
1958	2.070.577	771.939	2.842.516
1959	1.936.198	721.051	2.657.249
1960	1.959.097	620.172	2.579.269
1961	2.136.256	739.106	2.875.362
Σύνολον	13.716.427	5.292.289	19.011.196

Ἤτοι, ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι:

α) τὸ διὰ μέσου τῶν Ἑνώσεων Συνεταιρισμῶν χορηγηθὲν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ποσὸν βραχυπροθέσμων δανείων, ἀπὸ 1.241.841.000 δρχ., κατὰ τὸ 1954, ἀνῆλθεν εἰς 2.136.256.00 δρχ.

β) τὸ ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν Συνεταιρισμῶν ἀναληφθὲν ποσόν, κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα, ἀπὸ 455.514.000 δραχ., ἀνῆλθεν εἰς 739.106.000.

γ) τὸ σύνολον τῶν βραχυπροθέσμων χορηγήσεων τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τὰς πρωτοβαθμίους Συνεταιρικὰς Ὀργανώσεις, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1954 — 1961, ἀνῆλθεν εἰς 19.011.196 χιλιάδας δρχ. Τὸ ποσὸν τοῦτο συγκρινόμενον πρὸς τὸ ὑπὸ τῶν ἰδίων κεφαλαίων τῶν Συνεταιρισμῶν χορηγηθὲν ποσὸν δανείων πρὸς τὰ μέλη των, τὸ ὁποῖον, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἀνήρχετο εἰς 477.703 χιλιάδας δρχ., εἶναι ὑψηλότερον τούτου κατὰ 40 φορὰς περίπου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν Συνεταιρισμῶν, ἐξ ἰδίων κεφαλαίων, χορηγούμενα πρὸς τὰ μέλη των δάνεια, εἶναι λίαν ἀσήμαντα συγκρινόμενα πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγούμενα χρηματικὰ ποσά. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἄγει περαιτέρω εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἀγροτοσυνεταιρικόν μας κίνημα, εὑρίσκεται εἰς τὰ σπάργανα τῆς ἀσκήσεως πιστωτικῆς πολιτικῆς διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως καὶ διαθέσεως ἰδίων κεφαλαίων, τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης

φερούσης σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῶν ὤμων της τὴν ἄσκησιν τοῦ ἔργου τούτου, ἂν καὶ ὡς εἴδομεν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1954 — 1961, τὸ ἐξ ἰδίων κεφαλαίων τῶν Συνεταιρισμῶν χορηγηθὲν ποσὸν εἰς τὰ μέλη των ἐπολλαπλασιάσθη κατὰ 4 1/2 φοράς.

δ) ὁ διὰ μέσου τῶν Ἑνώσων πραγματοποιούμενος ἐφοδιασμὸς τῆς γεωργίας διὰ δανείων τῆς Α.Τ.Ε., ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ κύριος διοχετευτικὸς ἀγωγὸς τῶν πρὸς αὐτὴν πιστώσεων.

ε) ὁ μέσος ὅρος τῶν ἐτῶν (1954 — 1961) τῶν μὲν δανείων τὰ ὁποῖα συνήφθησαν τῇ μεσολαβήσει τῶν Ἑνώσεων ἀνῆλθεν εἰς 1.714 ἑκατομμύρια, τῶν ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τούτων εἰς 661 ἑκατομ. καὶ ὁ μέσος ὅρος τοῦ συνόλου εἰς 2.375 ἑκατομμύρια κατ' ἔτος.

Τέλος, σημειοῦμεν ὅτι, ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων παραγωγῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκάλυψαν τὰς πιστωτικάς των ἀνάγκας μέσῳ τῶν Ἑνώσεων Συνεταιρισμῶν, ἀπὸ 437.350, κατὰ τὸ ἔτος 1954, ἀνῆλθεν εἰς 489.780 τὸ ἔτος 1961, ἤτοι ἐσημείωσεν αὔξησιν 12ο/ο περίπου, ἐνῷ κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952 — 1961, ἡ πραγματοποιηθεῖσα αὔξησις τῶν συνεταιρικῶν κεφαλαίων ἀνῆλθεν[83] ἀπὸ 13.995.000 δρχ. εἰς 80.239.000 δρχ., ἢ ἄλλως ἐπολλαπλασιάσθη κατὰ 5,7 φοράς.

Ἡ ὁσημέραι διευρυνομένη ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότης τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων εἶχεν ὡς συνέπειαν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν κεφαλαίων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1954 — 1959, ἐσημείωσαν τὴν ἑξῆς ἄνοδον[84]:

Συνεταιρικὰ κεφάλαια	1954 (εἰς δρχ.)	1959 (εἰς δρχ.)
Α. Πρωτοβαθμίων Ὀργανώσεων		
α) Δηλωθεῖσαι μερίδες	84.990.000	322.270.000
β) Καταβεβλημέναι μερίδες	45.441.000	156.532.000
γ) Λοιπὰ κεφάλαια	65.431.000	156.439.000
Β. Δευτεροβαθμίων Ὀργανώσεων		
α) Δηλωθεῖσαι μερίδες	8.284.000	31.143.000
β) Καταβεβλημέναι μερίδες	5.150.000	23.998.000
γ) Λοιπὰ κεφάλαια	43.753.000	137.457.000

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω δεδομένων προκύπτει ὅτι, ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω πενταετίας, τὰ ἀναφερόμενα μεγέθη ἐπολλαπλασιάσθησαν ἀπὸ 2 — 4 φορὰς περίπου, ἐνῷ παραλλήλως σημειοῦται βελτίωσις ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων.

Οὕτω, συμφώνως πρὸς τὴν Ἔκθεσιν[85] τῆς Ὑπηρεσίας Συνεταιρισμῶν τῆς Α.Τ.Ε., ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν Ἑνώσεων Συνεταιρισμῶν, ἐμφανίζεται ὡς κάτωθι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1955 — 1957. (Ποσὰ εἰς χιλιάδας δρχ.).

Στοιχεῖα	1955 (Ἑνώσεις 121)	1956 (Ἑνώσεις 129)	1957 (Ἑνώσεις 123)
Ἐνεργητικόν			
Διαθέσιμα	41.000	54.000	47.000
Ἀκινητοποιηθέντα	254.000	286.000	359.000
Κυκλοφοροῦντα	1.069.000	1.331.000	1.510.000
Ὀφειλαί ἐκ μερίδων	3.000	3.000	4.000
Διάφοροι χρεωστικοί λογαριασμοί	304.000	234.000	310.000
Παθητικόν			
1. Συνεταιρικά κεφάλαια :			
α) Συνεταιρικαί μερίδες	9.000	11.000	16.000
β) Τακτικόν ἀποθεματικόν κεφάλαιον	2.500	3.000	4.000
γ) Διάφορα ἀποθεματικά	62.500	89.000	128.000
2. Ἀποσβέσεις	51.000	62.000	70.000
3. Καταθέσεις εἰς Ἑνώσεις	8.000	9.000	13.000
4. Ὑποχρεώσεις ἐν γένει	1.225.000	1.453.000	1.704.000
5. Διάφοροι πιστωτικοί λογ/σμοί	320.000	293.000	311.000

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι:

α) κατὰ τὸ ἔτος 1957 ἐσημειώθη αὔξησις τῶν ἐπενδύσεων εἰς ἀκίνητα, ἥτις, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἐπενδύσεις τοῦ 1955, ἀνῆλθεν εἰς 40ο/ο,

β) ἐσημειώθη αὔξησις τῶν κυκλοφορούντων κεφαλαίων τῶν Ἑνώσεων, ἥτις, συγκριτικῶς πρὸς τὸ 1955, ἀνῆλθεν εἰς 41ο/ο περίπου.

γ) ἐσημειώθη αὔξησις τοῦ ἐκ μεριδίων συνεταιρικοῦ κεφαλαίου, ἀνελθοῦσα εἰς 75ο/ο περίπου,

δ) τὰ ἐν γένει συνεταιρικὰ κεφάλαια (μερίδες καὶ ἀποθεματικά) ηὐξήθησαν σημαντικῶς ἐμφανίσαντα διπλασιασμὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τοῦ ἔτους 1955 καὶ

ε) αἱ καταθέσεις εἰς τὰ Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν τῶν μελῶν αὐτῶν, ἀπὸ 8.000.000 δραχ. τοῦ 1955, ἀνῆλθον εἰς 13 ἑκατομ., κατὰ τὸ ἔτος 1957, δηλαδὴ ἐσημείωσαν αὔξησιν 62ο/ο περίπου.

4. Ἑτέρα συνέπεια τῆς αὐξούσης συνεταιρικῆς ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος εἶναι καὶ ἡ αὔξησις τῶν μερίδων καὶ ἀποθεματικῶν τῶν ἐπὶ μέρους Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων.

Οὕτω, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρεχόμενα[86] στοιχεῖα, αἱ συνεταιρικαὶ μερίδες καὶ τὰ ἀποθεματικὰ τῶν ὀργανώσεων δευτέρου βαθμοῦ

καὶ ἄνω, ἐμφανίζουν τὴν κάτωθι ἐξέλιξιν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1951 καὶ 1961 (ἐπὶ τῶν δηλωθεισῶν μερίδων). Τὰ ἀναγραφόμενα ποσὰ ἐκφράζουν χιλιάδας δρχ.

Συνεταιρικαί μερίδες	Ἔτος 1951				Ἔτος 1961			
	Ἑνώσεις	Κεν/καὶ Ἑνώσεις	Κοινοπραξίαι	Σύνολον	Ἑνώσεις	Κεν/καὶ Ἑνώσεις	Κοινοπραξίαι	Σύνολον
Συνεταιρικαί μερίδες	5.002	1.644	232	6 827	53.612	533	7.206	61.351
Τακτικά Ἀποθ. κεφάλαια	1.635	79	191	2.005	4.778	113	1.261	6.152
Ἔκτακτα Ἀποθ. κεφάλ	14.080	9	1.467	15.556	55.762	277	18.718	74.757
Λοιπά Ἀποθεματικά	12.230	53	–	12.283	97.908	3.108	8.701	109.717
Σύνολον	32.947	1.785	1.990	36.722	212.060	4.031	35.886	251.977
Ἀποθεματικά ἀποσβέσεων	19.378	–	2.761	22.139	193.384	34.974	19.708	249.166

Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι τὸ ἀνωτέρω ποσὸν τῶν 61.351.000 δρχ. διὰ τὸ ἔτος 1961 ἀφορᾷ τὰς δηλωθείσας συνεταιρικὰς μερίδας, ἔναντι τοῦ ὁποίου κατεβλήθησαν 40.579.000 δρχ.

Ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι:

α) τὸ σύνολον τῶν συνεταιρικῶν μερίδων, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, ηὐξήθη κατὰ 54.473.000 δρχ. ἢ ἄλλως ἐπολλαπλασιάσθη 9 φορὰς περίπου.

β) τὸ σύνολον τῶν τακτικῶν ἀποθεματικῶν κεφαλαίων ἐτριπλασιάσθη.

γ) τὸ σύνολον τῶν ἐκτάκτων ἀποθεματικῶν ἐπενταπλασιάσθη.

δ) τὰ λοιπὰ ἀποθεματικὰ ἐσημείωσαν αὔξησιν κατὰ 9 φορὰς περίπου.

ε) τὸ σύνολον τῶν συνεταιρικῶν μερίδων καὶ τῶν πάσης φύσεως ἀποθεματικῶν ηὐξήθη ἀπὸ 36.722.000 δρχ. εἰς 251.977.000, ἤτοι ἐπολλαπλασιάσθη 6 φορὰς καὶ πλέον καὶ

στ) τὰ ἀποθεματικὰ ἀποσβέσεων, κατὰ τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω διάστημα, ἐπολλαπλασιάσθησαν 11 φορὰς περίπου.

Ἐν προκειμένῳ δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι, ἡ τοιαύτη αὔξησις τῶν πάσης φύσεως ἀποθεματικῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑποδηλοῖ τὴν προϊοῦσαν αὔξησιν τῶν κερδῶν τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ συντελεῖ εἰς τὴν πολύμορφον προστασίαν τῶν συμφερόντων τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν.

Χαρακτηριστικῶς, ὁ Π. Χασαπόπουλος γράφει[87]: «Ἰδιαιτέρας σημασίας διὰ τὴν οἰκονομικὴν ὑπόστασιν καὶ ἀσφάλειαν τοῦ συνεταιρισμοῦ εἶναι ἡ σύστασις ἀποθεματικῶν κεφαλαίων. Παίζουν ταῦτα σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν ζωὴν τῶν συνεταιρισμῶν... τροφοδοτοῦνται δὲ κυρίως διὰ τῶν κερδῶν... Ἰδιάζουσαν σημασίαν ἔχει διὰ τοὺς παραγωγικοὺς συνεταιρισμοὺς τὸ ἀποθεματικὸν κεφά-

λαιον ἀποσβέσεως. Τὸ κεφάλαιον αὐτὸ ἀποσκοπεῖ νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ἐν καιρῷ ἀντικατάστασιν τῶν φθειρομένων βαθμιαίως μηχανικῶν ἐγκαταστάσεων ἢ ταχέως ἀχρηστευομένων, ὑπὸ τὰς σημερινὰς μάλιστα συνθήκας τῆς ραγδαίας τεχνολογικῆς προόδου... Ἐπίσης, ἐξαιρετικῶς χρήσιμον εἶναι καὶ τὸ ἀποθεματικὸν κεφάλαιον ἀσφαλείας ἢ ἐξισορροπήσεως τιμῶν, διὰ τοῦ ὁποίου ἀντιμετωπίζονται, εἰς τοὺς γεωργικοὺς ἰδίως συνεταιρισμοὺς πωλήσεως, σημαντικαὶ διακυμάνσεις τιμῶν, λόγῳ τῆς γνωστῆς ἀσταθείας τῶν γεωργικῶν προϊόντων, διὰ τῆς παρακρατήσεως ἑνὸς ποσοστοῦ ἐκ τῶν ηὐξημένων προσόδων καλῶν ἐποχῶν πρὸς εἰσοδηματικὴν ἐνίσχυσιν τῶν συνεταίρων εἰς ἐποχὰς πτώσεως τῶν τιμῶν ἢ ἀφορίας».

5. Ὡς περαιτέρω συνέπεια τῆς σημειωθείσης ἀνόδου τῶν ἐπιχειρηματικῶν δραστηριοτήτων τῶν συνεταιρικῶν ὀργανώσεων ἐντὸς τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὴν παράλληλον αὔξησιν τῶν καταθέσεων εἰς τὰς πρωτοβαθμίους Συνεταιρικὰς Ὀργανώσεις.

Οὕτω, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1955 — 1961, ἡ πορεία τῶν καταθέσεων εἰς τὰς πρωτοβαθμίους Συνεταιρικὰς Ὀργανώσεις ὑπῆρξεν ἡ ἑξῆς: (Ποσὰ εἰς χιλιάδας δρχ.).

Ἔτη	Ποσὸν εἰς χιλιάδας δρχ.	Αὔξησις ἐπὶ τοῖς % μὲ ἔτος βάσεως 1955 = 100
1955	1.294	100
1956	2.201	170,17
1957	3.263	218,42
1958	3.848	236,41
1959	5.664	337,71
1960	5.864	353,16
1961	5.528	327,2
Σύνολον	27.662	227,2

Ἤτοι, ἐκ τῶν ὡς ἄνω δεδομένων προκύπτει ὅτι:

α) ἡ σημειωθεῖσα αὔξησις τῶν καταθέσεων εἰς τὰς πρωτοβαθμίους Συνεταιρικὰς Ὀργανώσεις ἀνῆλθεν εἰς 16.500.000 δραχ. ἢ ἄλλως εἰς 227ο/ο·

β) ὁ μέσος ἐτήσιος ρυθμὸς αὐξήσεως τῶν καταθέσεων τούτων, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔτος 1955 ἦτο 233ο/ο περίπου·

γ) ὁ μέσος ὅρος τῶν καταθέσεων, κατὰ τὴν ὡς ἄνω ἑπταετίαν, ἐκινήθη εἰς τὰ ἐπίπεδα τῶν 3.950.000 δρχ.

Ἐν προκειμένῳ ὅμως δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι τὸ ὕψος τῶν καταθέ-

σεων τούτων, παρὰ τὴν ὡς ἄνω σημειωθεῖσαν αὔξησιν, εἶναι λίαν χαμηλόν, σχεδὸν μηδαμινόν θὰ ἐλέγομεν, τόσον διὰ τὴν κάλυψιν τῶν εἰς κεφάλαια ἀναγκῶν τῶν συνεταιρικῶν δραστηριοτήτων, ὅσον καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀνωτέρω σημειωθείσας ἐπιχειρηματικὰς δραστηριότητάς των.

Ἐνδεικτικῶς καὶ πρὸς σχηματισμὸν μιᾶς ἀδροτάτης συγκριτικῆς εἰκόνος, ἀναφέρομεν ὅτι τὸ σύνολον τῶν προμηθευτικῶν ἐργασιῶν τῶν πρωτοβαθμίων Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, κατὰ τὴν τετραετίαν μόνον 1958 — 1961, ἀνῆλθεν εἰς τὸ ποσὸ τῶν 4.339.682.000 δρχ., ἐνῷ αἱ πραγματοποιηθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν πωλήσεις, ἀνῆλθον εἰς 1.212.713.000 δρχ.

Ἐπίσης, ἡ μηδαμινότης τῶν καταθέσεων τούτων, καθίσταται πλέον ἐμφανής, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονὸς ὅτι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952 — 1961, οἱ συνολικῶς δανειοδοτηθέντες ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. συνεταιρισμένοι ἀγρόται ἀνῆλθον εἰς 14.433.047, καὶ τὸ ὑπ' αὐτῆς χορηγηθὲν ποσὸν πρὸς Γεωργικοὺς Ὀργανισμοὺς καὶ Ὀργανώσεις ἀνῆλθεν εἰς 9.259.541.000.

Πάντα ταῦτα σημαίνουν, ὅτι τὸ ἐν Ἑλλάδι ἀποταμιευτικὸν κοινὸν δὲν ἐσυνήθισε εἰσέτι πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς καταθέσεως τῶν ἀποταμιευμάτων του εἰς τὰς Συνεταιρικὰς Ὀργανώσεις, μολονότι ἐκ τῆς ἐνεργείας ταύτης, θὰ εἶχε καὶ ἐμμέσους ὠφελείας, ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ καταναλωτοῦ, δεδομένου ὅτι ἀποκτῶσαι αὗται τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς ἐπιχειρηματικὴν δραστηριότητα κεφάλαια, θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ παράγουν προϊόντα ὑπὸ εὐνοϊκοτέρας συνθήκας, τοὐτέστιν προϊόντα μὲ χαμηλότερον κόστος καὶ ἀνωτέρας ποιότητος.

Ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα, γνωρίζουσα τὰς ὠφελείας ὁλοκλήρου τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας ἐκ τῆς αὐξήσεως τῶν ρευστῶν κεφαλαίων τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, ὑπογραμμίζει[88]: «... ἕνεκεν τούτων συνεχίζεται ἐντατικὴ προσπάθεια τῶν ἐποπτικῶν ὀργάνων τῆς Τραπέζης διὰ τὴν περαιτέρω κατὰ τὸ δυνατὸν αὔξησιν τῶν συνεταιρικῶν κεφαλαίων, ὡς καὶ διὰ τὴν αὔξησιν τῶν καταθέσεων εἰς τὰς Ὀργανώσεις, δοθέντος ὅτι τὰ δι' αὐτῶν συγκεντρούμενα κεφάλαια ἔχουν χαμηλότερον κόστος».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Α.Τ.Ε. Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 190.
2. Ἴδε Δ. Πάνου, Συνεταιριστικὰ Θέματα (1952—1961), σελ. 46.
3. Ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. Ι, σελ. 59.
4. Κατὰ τὸν Θ. Τζωρτζάκην, οἱ Συνεταιρισμοὶ τῶν ἀπὸ κοινοῦ πωλήσεων εἶναι τὸ δυσκολώτερον εἶδος συνεταιρισμῶν καὶ ἀποτελοῦν τὸ κορύφωμα τῆς συνεταιριστικῆς ὀργανώσεως. Ἴδε Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, Ἀθῆναι, 1953, σελ. 141.
5. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 191.
6. Περὶ τῶν πλεονεκτημάτων τῆς συνεταιριστικῆς ἐπεξεργασίας (συγκράτησις τῶν τιμῶν, χαμηλότερον κόστος, ἀποτροπὴ τῶν κινδύνων φθορᾶς κλπ.), Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, ἔνθ' ἀν., σελ. 153.
7. Ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. ΙΙΙ, σελ. 11.
8. Ἴδε Δ. Πάνου, αὐτόθι, σελ. 11—12.
9. Ἴδε Ν. Πατρικίου. Δυσχέρειαι διακινήσεως τῶν γεωργικῶν προϊόντων, εἰς «Δελτίον» Α.Τ.Ε., ἀριθ. τεύχους 136, ἔτους 1964, σελ. 43.
10. Ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. ΙΙΙ, σελ. 135.
11. Συνεπεία τῆς δυσαναλογίας ταύτης αἱ συνεταιριστικαὶ ὀργανώσεις προέβαλον τὸ αἴτημα τῆς συμμετοχῆς ἐκπροσώπων των εἰς τὰς Ἐπιτροπὰς διατιμήσεων καὶ ἐλέγχου προκειμένου «νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ γνῶμαι τῶν ἐνδιαφερομένων ἀγροτῶν». Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 67.
12. Ἴδε Ν. Πατρικίου, «Δυσχέρειαι διακινήσεως τῶν γεωργικῶν προϊόντων», εἰς «Δελτίον» Α.Τ.Ε., ἀριθ. τεύχους 136, ἔτους 1964.
13. Ἴδε Δ. Πάνου, Συνεταιριστικὰ Θέματα (1925—1961), σελ. 47.
14. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 65.
15. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ, 1956, σελ. 65.
16. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ, 1956, σελ. 66.
17. Ἴδε Εἰσήγησιν τοῦ Προέδρου τῆς ΠΑ.ΣΕ.ΓΕΣ εἰς τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω Συνέδριον, αὐτόθι, σελ. 13.
18. Σ.τ.Σ. Πρόκειται διὰ τὸ ἄρθρον 109 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952.
19. Ἴδε Δ. Ψαροῦ, Ὁ νέος δημοτικὸς καὶ κοινοτικὸς Κῶδιξ (Ν.Δ. 2888/54), εἰς περιοδ. «Ἐπιθεώρησις Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως», ἔτους 1954, τεῦχ. Γ', σελ. 285.
20. Ἴδε Εἰσήγησιν τοῦ Δ. Ψαροῦ ἐνώπιον τοῦ ἐν ἔτει 1951 συνελθόντος Συνεδρίου τῶν Πόλεων τῆς Ἑλλάδος, σελ. 257—327 καὶ δὴ σελ. 307—309 καὶ 325.
21. Ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. Ι, σελ. 18.
22. Ἴδε Δ. Πάνου, ἔνθ' ἀν., σελ. 99—100.
23. Σ.τ.Σ. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1954 ἀντὶ τῆς μέχρι τότε διακρίσεως εἰς γεωργικὰ καὶ οἰκιακὰ εἴδη, καθιερώθη ἡ διάκρισις τῶν εἰδῶν εἰς τοιαῦτα χονδρικῆς καὶ λιανικῆς διαθέσεως. Εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα περιλαμβάνονται καὶ σημαντικῆς ἀξίας γεωργικὰ εἴδη, τὰ ὁποῖα διατίθενται ὑπὸ τῶν πρατηρίων τῶν συνεταιρικῶν ὀργανώσεων.
24. Ἴδε Δ. Πάνου, ἔνθ' ἀν., σελ. 138.
25. Ἴδε Ἀπολογισμὸν χρήσεως Α.Σ.Ο., ἔτους 1959/60, σελ. 45—46, 48—49.

26. Ἴδε Ἀπολογισμὸν χρήσεως Α.Σ.Ο., ἔτους 1955/56, σελ. 116—117.
27. Ἴδε Ἀπολογισμὸν χρήσεως Α.Σ.Ο., ἔτους 1959/60, σελ. 86—87.
28. Ἴδε Ὁ ἑλληνικὸς καπνὸς καὶ τὰ δεκάχρονα τῆς ΣΕΚΕ, σελ. 79.
29. Ἴδε Πολυγραφημένας Ἐκθέσεις τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς ΣΕΚΕ, πρὸς τὰς Τακτικὰς Γενικὰς Συνελεύσεις, τῶν ἐτῶν 1956—57 ἕως 1961—62.
30. Ἴδε Πολυγραφημένην Ἔκθεσιν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς ΣΕΚΕ, τῆς Ἑταιρικῆς Χρήσεως 1960/61.
31. Πρβλ. καὶ τὰ δεκάχρονα τῆς ΣΕΚΕ, σελ. 76—77.
32. Ἴδε αὐτόθι, σελ. 64.
33. Ἴδε Τὰ δεκάχρονα τῆς ΣΕΚΕ, σελ. 72.
34. Ἴδε Πολυγραφημένους Ἰσολογισμοὺς τῆς ΣΕΚΕ, τῶν ἐτῶν 1955—1961.
35. Ἴδε Τὰ δεκάχρονα τῆς ΣΕΚΕ, σελ. 67.
36. Ἴδε Χ. Τερζάκη, Πρόοδος καὶ Πολιτισμὸς στὸ Χωριό, σελ. 85.
37. Ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. ΙΙ, σελ. 257.
38. Ἴδε τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ συκοπαραγωγικοῦ Συνεδρίου, εἰς Χ. Τερζάκη, Πρόοδος καὶ Πολιτισμὸς στὸ Χωριό, σελ. 86—88.
39. Ἴδε δακτυλογραφημένην Ἔκθεσιν (Πόρισμα Γενικοῦ Ἐλέγχου τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς Α.Τ.Ε. Φ. Φραγκογιαννοπούλου) διὰ τὴν ἐλεγχθεῖσαν περίοδον 1954—1956, ὡς πρὸς τὰς ἐργασίας τῆς «ΣΥΚΙΚΗΣ».
40. Διὰ τοῦ Ν.Δ. 2167/52 ὁλόκληρον τὸ ἔργον τῆς ἀποστειρώσεως περιῆλθεν εἰς τὴν Συκικὴν καὶ τὸ ἰδιωτικὸν ἐμπόριον τὸ ὁποῖον ὑπεχρεώθη νὰ ἐπεξεργάζεται τὰς πρὸς ἐξαγωγὴν ποσότητας σύκων.
41. Ἴδε δακτυλογραφημένην Ἔκθεσιν τοῦ ἐλεγκτοῦ τῆς Α.Τ.Ε. Γ. Φλούδα, περὶ τῶν ἐργασιῶν τῆς «ΣΥΚΙΚΗΣ», διὰ τὴν ἐλεγχθεῖσαν περίοδον 1.7.1959 — 30.6.1961.
42. Ἴδε Ἔκθεσιν Φ. Φραγκογιαννοπούλου, σελ. 28—29.
43. Ἡ συνολικὴ παραγωγὴ σύκων ἐν Ἑλλάδι ἀνήρχετο κατὰ τὸ 1952 εἰς 19.600 τόννους αὐξηθεῖσα εἰς 31.765 τόννους κατὰ τὸ 1961. Ἀναλυτικώτερα στοιχεῖα περὶ τῆς κατ' ἔτος παραγωγῆς σύκων μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—1961, Ἴδε Δ. Πάνου, ἔνθ' ἀν., σελ. 256.
44. Ἴδε Ἔκθεσιν Γ. Φλούδα, σελ. 20.
45. Ἴδε Ἔκθεσιν Γ. Φλούδα, σελ. 25.
46. Ἴδε Ἔκθεσιν Γ. Φλούδα, σελ. 25.
47. Διὰ τοῦ νόμου 2584/53 ὁλόκληρος ἡ περιουσία τοῦ πρὸ αὐτῆς λειτουργοῦντος Γραφείου προστασίας σύκων περιῆλθεν εἰς τὴν «Συκικήν».
48. Ἴδε Ἔκθεσιν Γ. Φλούδα, σελ. 18.
49. Ἴδε Ἔκθεσιν Φ. Φραγκογιαννοπούλου, σελ. 16.
50. Κατὰ τὰς διαπιστώσεις αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς τὸ Πανελλήνιον Ἀγροτοσυναιτεριστικὸ Συνέδριον τοῦ 1956, ἡ διαφορὰ αὕτη ἀνήρχετο εἰς 36ο/ο. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ, 1956, σελ. 101.
51. Ἴδε Ἔκθεσιν Γ. Φλούδα, σελ. 16.
52. Ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. ΙΙ, σελ. 263.
53. Ἴδε Ψηφίσματα Πανελληνίου Ἀγροτοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου 1968, σελ. 330—332.
54. Πρβλ. καὶ Ψηφίσματα Πανελληνίου Ἀγροτοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου, 1956, σελ. 60—61, 65—67, 118 κλπ.
55. Ἴδε Διαπιστώσεις Ἀγροτοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου 1956.

55α. Κατὰ τὸν Σ. Θεοφανίδη, ὁ ἕτερος συντελεστὴς τῆς παραγωγικῆς δυναμικότητος, καὶ συνεπῶς τῆς οἰκονομικῆς, εἶναι ἡ ποσότης τῶν διαθεσίμων συντελεστῶν παραγωγῆς. Ἴδε τοῦ αὐτοῦ: Θεωρία καὶ πρακτικὴ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, Ἀθῆναι, 1971, σελ. 131 ἑπ., ἔνθα καὶ πλείονα περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ συντελεστῶν παραγωγῆς, παραγωγικῆς δυναμικότητος καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

56. Πρβλ. καὶ Δ. Πάνου, Ἡ συμβολὴ τῶν συνεταιρικῶν ὀργανώσεων εἰς τὴν τεχνικὴν πρόοδον τῆς ὑπαίθρου, Ἀθῆναι, 1953.

57. Ἴδε Συμπεράσματα Ἐπιτροπῆς Ἐμπειρογνωμόνων τῆς Ε.Ο.Κ., εἰς τὸ ἐν ἔτει 1967 ἐκδοθὲν ἔργον της, ὑπὸ τὸν τίτλον: Ὁ θεσμὸς τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα. (Ἐπιμέλεια Ἑλληνικῆς ἐκδόσεως ὑπὸ Α.Τ.Ε., ἔτος 1971), σελ. 339.

58. Ἴδε Σ. Μαριάδη, Τάσις τῶν γεωργῶν πρὸς συνεργασίαν. (Ἔρευνα εἰς τὴν Ἐπαρχίαν Λαγκαδᾶ), Θεσ/νίκη, 1972, σελ. 95—96.

59. Ἴδε Σ. Μαριάδη, αὐτόθι, σελ. 4.

60. Ἴδε Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 184.

61. Ἄνευ τῆς χρηματοδοτήσεως τῆς Α.Τ.Ε. ἱδρύθησαν εἰς τὴν περιφέρειαν Καλαμῶν ἕτερα 6 ἀποστειρωτήρια σίκων. Ἄρα ταῦτα ἀνῆλθον εἰς 11 συνολικῶς.

62. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1949—1950 ἱδρύθησαν συνεταιρικὰ ἐργοστάσια ὀρύζης ὑπὸ τῶν Ἑνώσεων Συνεταιρισμῶν Μεσσήνης, Λακωνίας καὶ Φαναρίου - Ἡγουμενίτσης - Πρεβέζης, συνεπείᾳ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν ὀρυζοπαραγωγῶν ὑπὸ τοῦ ἰδιωτικοῦ ἐμπορίου. Περὶ τούτων ἴδε Δ. Πάνου, ἔνθ' ἀν., σελ. 253 ἑπ.

63. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 139.

64. Ἴδε Α.Τ.Ε., αὐτόθι, σελ. 142.

65. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 187.

66. Περὶ τῶν εὐεργετικῶν ἐπιδράσεων τῶν συνεταιρισμῶν κατεργασίας, ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, ἔνθ' ἀν., σελ. 153.

67. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 34, 61.

68. Ἴδε Δ. Πάνου, Συνεταιριστικὰ Θέματα (1952—1961), σελ. 80.

69. Ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. ΙΙ, σελ. 14.

70. Περὶ τῶν ηὐξημένων εἰσοδημάτων καὶ τῆς παραγωγῆς τῶν συνεταιρικῶς δρώντων παραγωγῶν, κατ' εἶδος προϊόντων, ἴδε Δ. Πάνου, αὐτόθι, σελ. 107, 110, 122, 133, 150, 168, 177 κλπ.

71. Περὶ τῆς κατ' ἔτος ἱδρύσεως συνεταιρικῶν ἐκκοκκιστηρίων καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν ἐκκοκκισθείσης ποσότητος, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—61, ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. ΙΙ, σελ. 231.

73. Ἀναλυτικώτερα στοιχεῖα, ἴδε Δ. Πάνου, αὐτόθι, σελ. 234, 235 ἔνθα καὶ περὶ τῶν αἰτίων τῆς προϊούσης μειώσεως τῶν ἐξαγωγῶν τῆς ΚΤΔΕΠ κατὰ τὰ ὡς ἄνω διάστημα.

74. Περὶ τῆς δυναμικότητος ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἐργοστασίων τούτων, ἴδε Δ. Πάνου, αὐτόθι, σελ. 241—242.

75. Ἴδε Δ. Πάνου, αὐτόθι, σελ. 241—247, ἔνθα καὶ πλείονα περὶ τοῦ ἀθεμίτου ἀνταγωνισμοῦ τοῦ Ἰδιωτικοῦ Ἐμπορίου.

76. Περὶ τῆς κατ' ἔτος δημιουργίας, ἀποθηκευτικῶν χώρων, ὑπὸ τῶν συνεταιρικῶν ὀργανώσεων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1954—1961, ἴδε Δ. Πάνου, Εἰδ.κὴ Συνεταριστικὴ Οἰκονομία, τόμ. Α, σελ. 69.

77. Ἴδε Δ. Πάνου, αὐτόθι, σελ. 69, σημ. 1.

78. Ἀναλυτικώτερα στοιχεῖα ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 158.
79. Ἴδε ἐκτενέστερον «Συνεταιριστήν», ἔτους 1961, τεῦχ. 175—176, σελ. 34—37 καὶ Δ. Πάνου, ἔνθ' ἀν., σελ. 69, διὰ ἀναλυτικώτερα κατ' ἔτος στοιχεῖα.
80. Ἴδε στοιχεῖα Α.Τ.Ε., εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1961, τεῦχ. 175—176, σελ. 34—37.
81. Ἐκτενέστερον περὶ τῶν κέντρων διαλογῆς καὶ τοῦ τόπου λειτουργίας των, ἴδε Δ. Πάνου, ἔνθ' ἀν., τόμ. ΙΙ, σελ. 275—278.
82. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 188.
83. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 190.
84. Ἴδε τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρεχόμενα στοιχεῖα καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Ν. Μωραΐτου ἐπεξεργασίαν τούτων, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1961, τεῦχ. 175—176, σελ. 33—37.
85. Ἴδε ἐκτενέστερον εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1960, τεῦχ. 166, σελ. 89—93.
86. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 193.
87. Ἴδε Π. Χασαποπούλου, τόμ. Β, σελ. 15.
88. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 196.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΥΠΟ ΤΗΣ Α.Τ.Ε. ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΝ 1952—1961

Παράγραφος ὀγδόη

Ἡ κίνησις καὶ τὰ ποσὰ τῶν ἐπὶ μέρους καὶ συνολικῶν χορηγήσεων.

1. Ἐν ἀρχῇ δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι, τὴν ἀνωτέρω ἐπιχειρηθεῖσαν ἀνασκόπησιν περὶ τῆς κινήσεως καὶ ἐξελίξεως τῆς παρ' ἡμῖν ἀγροτοσυνεταιρικῆς δράσεως, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν ἐρευνήσωμεν ἐκτὸς τῆς συναφοῦς δράσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης καὶ ἰδίᾳ ἐκτὸς τοῦ πλέγματος τῆς πιστωτικῆς της πολιτικῆς.

Τοῦτο δὲ διότι, ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Α.Τ.Ε., αὕτη συνεδέθη διὰ δεσμῶν ἀρρήκτων μετὰ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ ἔκτοτε τόσον ἡ παρ' ἡμῖν ἀγροτοσυνεταιρικὴ κίνησις, ὅσον καὶ τὸ περιεχόμενον καὶ αἱ κατευθύνσεις ταύτης, ἐπηρεάζονται τὰ μέγιστα ἐκ τῆς ἀναλόγου δράσεως τῆς Τραπέζης.

Εἰδικώτερον, συνεπείᾳ τῆς ἔκπαλαι ὑφισταμένης ἐλλείψεως κεφαλαίων παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ Γεωργίᾳ, ἡ πιστωτικὴ δρᾶσις τῆς Α.Τ.Ε. ἐπηρεάζει καὶ καθορίζει ἐν πολλοῖς τοὺς στόχους τοῦ ἀγροτοσυνεταιρικοῦ κινήματος.

2. Ἐν προκειμένῳ διετυποῦτο ἡ ἄποψις - διαπίστωσις, ὑπὸ τοῦ ἐν ἔτει 1956 συνελθόντος Πανελληνίου Ἀγροτοσυνεταιρικοῦ Συνεδρίου, ὅτι: «Ἡ ἀνεπαρκὴς αὕτη χρηματοδότησις τῆς γεωργίας ἐπηρεάζει καὶ ἐκδηλώνεται τελικῶς εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς φάσεις τῆς γεωργικῆς δραστηριότητος καὶ καθιστᾷ ἀνέφικτον τὴν ἐφαρμογὴν ἑνὸς ρωμαλέου προγράμματος γεωργικῆς ἀνασυγκροτήσεως καὶ ἀναπτύξεως, διὰ τῆς ἀναπληρώσεως ἢ συμπληρώσεως τοῦ φθειρομένου ἢ ἀναγκαιοῦντος κεφαλαίου ὑπὸ μορφὴν παγίων ἐγκαταστάσεων καὶ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς παραγωγῆς καὶ ἐμπορίας τῶν γεωργικῶν προϊόντων...»[1].

Ἐνταῦθα δέον ἐκ προοιμίου νὰ ὑπογραμμισθῇ ὅτι, παρὰ τὰ διαρκῶς αὐξανόμενα πασά, τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τὴν γεωργίαν, οἱ ἐκρπόσωποι τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου ἐθεώρουν ταῦτα λίαν χαμηλά.

Οὕτως, εἰς τὸ ὡς ἄνω Συνέδριον, διεπιστοῦτο ὅτι, συνεπείᾳ τοῦ διπλασιασμοῦ τῶν πιστούχων αὐτῆς, κατὰ τὸ ἔτος 1955, τὰ πρὸς τοὺς ἀγρότας χορηγηθέντα δάνεια, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἦσαν κατώτερα, ἐν σχέσει πρὸς τὸ 1938, κατὰ 23ο/ο, μολονότι ἐκ τοῦ συνολικοῦ ὕψους ἐδείκνυον αὔξησιν κατὰ 29ο/ο.

Τούτου ἕνεκεν ἡ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ἀσκουμένη χρηματοδότησις ἐχαρακτηρίζετο ἀνεπαρκὴς[2] καὶ ἐζητεῖτο ὅπως ἀναθεωρηθῇ πλήρως ἡ πιστωτικὴ πολιτικὴ αὐτῆς πρὸς τὰς ἀκολούθους κατευθύνσεις: νὰ αὐξηθῇ ὁ ὄγκος τῶν χο-

ρηγήσεων δι' ὅλας τὰς κατηγορίας δανείων καὶ συγκεκριμένως: Τὰ βραχυπρόθεσμα δάνεια διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν ὅλων τῶν καλλιεργητικῶν ἀναγκῶν, ἤτοι δι' ἀγορὰν γεωργικῶν ἐφοδίων, πληρωμὴν ἡμερομισθίων, συντήρησιν τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν κλπ. Τὰ μεσοπρόθεσμα δάνεια διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ζωϊκοῦ κεφαλαίου καὶ αὔξησιν τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ κλπ. Τὰ μακροπρόθεσμα δάνεια διὰ τὴν ἐκτέλεσιν μεγαλυτέρων ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων καὶ ἀγορὰν μεγάλων μηχανημάτων.

Οὕτω πως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ Α.Τ.Ε. εὑρίσκετο ἐνώπιον ἀδυναμίας, συνεπείᾳ τῶν ὑπ' αὐτῆς διατιθεμένων ἀνεπαρκῶν πόρων, νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰ αἰτήματα ταῦτα τῶν ἀγροτῶν, ἂν καὶ ἤσκει λίαν ἐκτεταμένην βραχυπρόθεσμον πίστιν, ἥτις ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐπιστημονικῆς ὀρθοδοξίας κατεκρίθη δριμύτατα. Χαρακτηριστικῶς ὁ καθηγητὴς Δ. Στεφανίδης ἔγραφε: «Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ζῇ ἐπ' ἄπειρον ἡ πλειονότης τῶν ἀγροτῶν μας μὲ τὰς ἐνέσεις τῶν καλλιεργητικῶν καὶ τῶν ἐπὶ ἐνεχύρῳ δανείων»[3].

3. Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[4] προκύπτει τὸ ὕψος τῶν πάσης φύσεως χορηγηθέντων ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. δανείων πρὸς τὴν γεωργίαν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—1961 (εἰς ἑκατομμύρια δραχ.).

Ἔτη	Κατηγορίαι δανείων						Χρηματοδότησις γεωργικῶν Ὀργανώσεων		Σύνολον δανείων κατ' ἔτος
	Βραχυπρόθεσμα				Μεσομακροπρόθεσμα				
	Καλλιεργητικά[1] κ.λ.π.		Ἐπ' ἐνεχύρῳ[2]						
	Ποσόν	% τοῦ συνόλου	Ποσόν	% τοῦ συνόλου	Ποσόν	% τοῦ συνόλου	Ποσόν	% τοῦ συνόλου	
1952	881,0	53	201,9	12	120,8	7	468,8	28	1672,5
1953	1065,7	49	308,1	14	89,2	4	723,7	33	2186,7
1954	1503,2	54	408,1	15	176,5	6	691,0	25	2778,8
1955	1590,5	55	470,5	16	155,3	5	694,6	24	2910,9
1956	1940,8	50	707,8	18	320,5	8	949,7	24	3918,8
1957	2477,8	50	806,6	16	520,5	11	1127,8	23	4932,7
1958	2882,0	51	782,9	14	742,3	13	1189,1	22	5536,3
1959	2743,7	51	676,7	12	1012,8	19	962,1	18	5395,3
1960	2747,1	49	543,9	9	1174,2	21	1171,7	21	5636,9
1961	2839,3	48	667,0	11	1108,9	19	1281,7	22	5896,9

1. Τὰ ἐπ' ἐνεχύρῳ δάνεια περιλαμβάνουν τοὺς μεμονωμένους καὶ συνεταιρισμένους ἀγρότας καὶ τὸ 93ο/ο τούτων ἀπορροφοῦν τὰ καπνοπαραγωγικὰ δάνεια.
2. Τὸ ποσὸν τῶν καθαρῶς καλλιεργητικῶν δανείων, κατὰ τὴν αὐτὴν δεκαετίαν, ἀνῆλθεν ἀπὸ 731,5 ἑκατομμ. (1952) εἰς 2088,8 (1961). Ἐκ τοῦ κατ' ἔτος χορηγουμένου ποσοῦ, τὸ 42—49ο/ο ἐχορηγεῖτο ὑπὸ μορφὴν καλλιεργητικῶν ἐφοδίων καὶ τὸ ὑπόλοιπον εἰς μετρητά. Ἴδε ἀναλυτικὰ στοιχεῖα Α.Τ.Ε. ,ἔνθ' ἀν., σελ. 101.

Ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι:

α) τὸ σύνολον τῶν βραχυπροθέσμων καλλιεργητικῶν δανείων, ἐντὸς τῆς δεκαετίας, ἀνῆλθεν εἰς 20.771 ἑκατομμύρια, αὐξηθὲν ἐν σχέσει πρὸς τὸ 1952 κατὰ 222ο/ο,

β) ὁ μέσος ὅρος τῆς δεκαετίας, τῶν χορηγηθέντων βραχυπροθέσμων καλλιεργητικῶν δανείων, ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον, ἦτο 51,3ο/ο,

γ) τὸ συνολικὸν ποσὸν τῶν ἐπ' ἐνεχύρῳ δανείων ἀνῆλθεν εἰς 5.573 ἑκατομμύρια, αὐξηθὲν ἐν σχέσει πρὸς τὸ 1952 κατὰ 232ο/ο,

δ) ὁ μέσος ὅρος τῶν ἐπ' ἐνεχύρῳ δανείων, ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον, ἦτο 13,4ο/ο,

ε) τὸ συνολικὸν ποσὸν τῶν μεσομακροπροθέσμων δανείων ἀνῆλθεν εἰς 5.421 ἑκ., αὐξηθὲν ἐν σχέσει πρὸς τὸ 1952 κατὰ 818ο/ο,

στ) ὁ μέσος ὅρος τῶν μεσομακροπροθέσμων δανείων, κατὰ τὸ ὡς ἄνω δεκαετὲς διάστημα, ἀντιπροσώπευε τὸ 11,3ο/ο τοῦ συνόλου,

ζ) τὸ συνολικὸν ποσὸν τῶν πρὸς τὰς γεωργικὰς ὀργανώσεις χρηματοδοτήσεων ἀνῆλθεν εἰς 9.260 ἑκ. αὐξηθέν, μεταξὺ 1952 καὶ 1961, κατὰ 210ο/ο,

η) ὁ μέσος ὅρος τῶν χορηγήσεων πρὸς τὰς γεωργικὰς ὀργανώσεις ἀπερρόφα τὸ 24ο/ο τοῦ συνόλου,

θ) τὸ συνολικὸν ποσὸν τὸ ὁποῖον ἐχορηγήθη πρὸς τὴν γεωργίαν, κατὰ τὸ δεκαετὲς διάστημα, ἀνῆλθεν εἰς 40.867.000.000, ἐνῷ ἡ σημειωθεῖσα αὔξησις μεταξὺ 1952 καὶ 1961 ἀνῆλθεν εἰς 250ο/ο περίπου.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης, τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθέντων πιστώσεων, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἥμισυ τῶν χρηματοδοτήσεων (51ο/ο), διωχετεύετο πρὸς τὰς καλλιεργητικὰς πιστώσεις, τοὐτέστιν πρὸς πιστώσεις καλυπτούσας ἀμέσους ἀγροτικὰς ἀνάγκας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γεωργία, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδεσμευθῇ ἐκ τοῦ κλοιοῦ τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς ἀντιμετωπίσεως τρεχουσῶν ἀναγκῶν.

Ὁ Δ. Στεφανίδης, ἀναφερόμενος εἰς τὴν χορήγησιν τῶν καλλιεργητικῶν καὶ ἐπ' ἐνεχύρῳ δανείων, γράφει ὅτι τὰ δάνεια ταῦτα «μαρτυροῦν ἀνεπάρκειαν τοῦ εἰσοδήματος τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου, τὸ ὁποῖον συμπληροῦται διὰ τῶν ὡς ἄνω τραπεζικῶν χορηγήσεων, ἄνευ τῶν ὁποίων μέρος τῶν ἀγροτῶν θὰ κατεδικάζετο μοιραίως εἰς πλήρη οἰκονομικὴν ἐξαθλίωσιν»[5].

Βεβαίως, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, ἐσημειώθη αὔξησις 12ο/ο ἐπὶ τῶν χορηγηθέντων μεσομακροπροθέσμων δανείων, πλὴν ὅμως, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ δάνεια ταῦτα εἶναι οὐσιαστικῶς τὰ παραγωγικώτερα, ἡ σημειωθεῖσα αὔξησις δὲν ἠδυνήθη νὰ καλύψῃ τὰς ἀνάγκας τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας εἰς μακροπνόους βελτιώσεις καὶ ἐπενδύσεις.

Τέλος, σημειοῦμεν τὴν ἐμφανιζομένην φθίνουσαν ἀναλογικὴν συμμετοχὴν τῶν χρηματοδοτήσεων τῶν γεωργικῶν ὀργανώσεων, μὲ μοναδικὴν ἐξαίρεσιν

τὸ ἔτος 1953, γεγονὸς τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνταποκριθῇ ἔναντι τῆς ἐπιβαλλομένης ἐνισχύσεως τούτων καὶ δὴ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητός των. Τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ 65ο/ο τῶν πρὸς τὰς γεωργικὰς ὀργανώσεις χρηματοδοτήσεών της «διετέθησαν κυρίως διὰ τὴν προστασίαν τῶν τιμῶν τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων καὶ κατὰ δεύτερον λόγον διὰ τὸν ἐφοδιασμὸν τῶν παραγωγῶν μὲ γεωργικὰ ἐφόδια»[6], πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει περαιτέρω ὅτι ἡ Α.Τ.Ε. ἐκινήθη ἐντὸς ἐντόνου προστατευτικοῦ κλίματος τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων. Παρὰ ταῦτα ὅμως, τὸ ἐν ἔτει 1956 συνελθὸν Πανελλήνιον Ἀγροτοσυνεταιριστικὸν Συνέδριον, διεπίστωνε ὅτι, «ἡ ἔμμεσος προστασία τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς διὰ τῆς χορηγήσεως δανείων ἐπ' ἐνεχύρῳ καὶ διὰ τῆς χρηματοδοτήσεως τῶν γεωργικῶν Συνεταιριστικῶν Ὀργανώσεων, εἶναι ἐπίσης ἀνεπαρκής, διότι τὰ δι' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις αὐτὰς διατιθέμενα ποσὰ εἶναι μικρὰ ἐν σχέσει μὲ τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας...»[7].

Ἡ θέσις ὅμως αὕτη τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν ἀπετέλει ἀνασχετικὸν παράγοντα τῆς ἐπιβαλλομένης ἐπιταχύνσεως τοῦ ρυθμοῦ συναγωνιστικότητος τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας ἔναντι τῶν ἀγροτικῶν οἰκονομιῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, δεδομένου ὅτι οἱ ἀγρόται ἐστήριζον πολλάκις τὰς ἐλπίδας των εἰς τὰς τιμὰς συγκεντρώσεως. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως πα-

Ἔτη	Ἀξία σιτηρῶν	Ἔξοδα συγκεντρώσεως	Σύνολον πληρωθέντων ποσῶν	Ποσότητες εἰς τόννους		Ἀριθμὸς συναλλαγέντων παραγωγῶν
				Σῖτος	Σίκαλις	
1952	364.006	22.779	386.782	159.291	5.756	165.388
1953	915.861	59.836	975.697	346.482	5.688	394.869
1954	475.116	34.272	509.388	180.544	1.120	167.840
1955	568.995	32.427	601.422	196.032	1.242	178.427
1956	643.009	56.812	699.821	195.905	1.661	223.943
1957	1.611.639	172.362	1.784.000	495.186	1.045	386.143
1958	1.611.271	147.793	1.759.064	491.000	1.119	392.539
1959	1.258.972	119.972	1.378.944	411.439	1.645	406.529
1960	1.799.186	125.007	1.924.193	661.907	1.355	435.834
1961	1.520.439	116.768	1.637.207	489.457[1]	2.239	369.938
Σύνολον	10.768.494	888.028	11.656.522	3.627.243	22.870	3.121.450

1. Ἡ μειωμένη αὕτη ποσότης τοῦ συγκεντρωθέντος σίτου κατὰ τὸ ἔτος 1961, ἐν σχέσει πρὸς τὸ 1960, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1961 ἀπεφασίσθη ἡ ἀπ' εὐθείας ἀγορὰ σίτου ὑπὸ τῶν ἀλευροβιομηχάνων, ἡ ὁποία ἀνῆλθεν εἰς 104.621 τόννους, ἀξίας 275 ἑκατομμυρίων δραχμῶν.

ρασχεθῇ μία ἐνδεικτικὴ εἰκὼν τῶν καταβαλλομένων διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, ὑπὸ τοῦ Κράτους ποσῶν, προβαίνομεν εἰς τὴν παράθεσιν τοῦ κάτωθι πίνακος. (Βλ. πίνακα σελ. 584).

4. Ἐκ τοῦ πίνακος[8] τούτου προκύπτει ἡ συγκεντρωθεῖσα ποσότης σιτηρῶν, τὰ καταβληθέντα διὰ τὴν ἐξαγορὰν ὑπὸ τοῦ Κράτους — μέσῳ τῆς ΑΤΕ— χρηματικὰ ποσά, ὡς καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν συναλλαγέντων παραγωγῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—1961. (Ποσὰ εἰς χιλιάδας δραχμάς. Ποσότητες εἰς τόννους).

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ὅτι, κατὰ μέσον ὅρον τῆς ὡς ἄνω δεκαετίας:

α) ἐκ τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ κατεβάλλετο ποσὸν 1.076.849.000 ἐτησίως διὰ τὴν συγκέντρωσιν μόνον τοῦ σίτου καὶ τῆς σικάλεως,

β) τὰ ἔξοδα συγκεντρώσεως τῶν δύο τούτων προϊόντων ἀνήρχοντο κατὰ μέσον ὅρον εἰς 88,8 ἑκατομμύρια ἐτησίως. Συνεπῶς, προστιθεμένου καὶ τοῦ ποσοῦ τούτου εἰς τὴν ἐτησίως καταβαλλομένην διὰ τὰ προϊόντα ταῦτα ἀξίαν ἐξ 1.076.849.000 ἔπεται ὅτι τὸ συνολικῶς καταβαλλόμενον ἐτησίως ποσὸν διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῶν δύο τούτων προϊόντων ἀνήρχετο εἰς 1.165.000, 649.000 δραχμάς,

γ) ὁ μέσος ἐτήσιος ἀριθμὸς τῶν παραγωγῶν οἱ ὁποῖοι προέβαινον εἰς τὴν παράδοσιν σίτου καὶ σικάλεως ἀνήρχετο εἰς 312.250 περίπου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι κατ' ἔτος, διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν παραγωγῶν τούτων ἐτίθεντο εἰς κίνησιν οἱ ὑπηρεσιακοὶ μηχανισμοὶ τῆς Α.Τ.Ε. καὶ τῶν ἄλλων Κεντρικῶν καὶ μὴ Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, οἱ ὁποῖοι ἀπησχολοῦντο μετὰ τῶν θεμάτων τῆς συγκεντρώσεως ἐπ' ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα.

5. Τέλος, προκειμένου νὰ παράσχωμεν τὴν συνολικὴν εἰκόνα τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθέντων πάσης φύσεως δανείων, κατὰ Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα τῆς Χώρας, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961, παραθέτομεν τὰ ὑπ' αὐτῆς παρεχόμενα στοιχεῖα[9], τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς κάτωθι. (Ποσὰ εἰς ἑκατομμύρια δρχ., μὴ ἀναφερομένων τῶν χιλιάδων).

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Καλλιεργητικά κλπ. βραχυπρόθεσμα δάνεια	Ποσοστόν % τῶν βραχυπροθέσμων	Δάνεια ἐπ' ἐνεχύρῳ	Ποσοστόν % τῶν ἐπ' ἐνεχύρῳ	Χρηματοδοτήσεις Γεωργικῶν Ὀργανώσεων	Ποσοστόν % τῶν χρηματοδοτήσεων	Δάνεια Μέσης καί Μακρᾶς Προθεσμίας	Ποσοστόν % τῶν Μεσομακροπροθέσμων	Γενικόν Σύνολον	Ποσοστόν % τοῦ γενικοῦ συνόλου
Δυτ. Θράκη	1.135	5,5	552	9,9	70	0,8	323	6,0	2.082	5,1
Ἀν. Μακεδονία	1.974	9,6	2.601	46,7	203	2,2	405	7,5	5.184	12,7
Κεν. "	3.089	15,0	714	12,8	737	8,0	986	18,2	5.528	13,5
Δυτ. "	795	3,9	214	3,9	141	1,5	187	3,5	1.338	3,3
Θεσσαλία	2.942	14,3	262	4,7	300	3,2	543	10,0	4.049	9,9
Στερεά Ἑλλάς	3.092	15,0	972	17,5	989	10,7	936	17,3	5.991	14,7
Ἤπειρος	720	3,5	76	1,4	183	2,0	215	4,0	1.196	2,9
Πελοπόννησος	4.499	21,8	130	2,3	1.314	14,2	1.014	18,7	6.959	17,0
Νῆροι Αἰγαίου	448	2,2	35	0,6	803	8,7	138	2,5	1.425	3,5
Νῆροι Κυκλάδες	123	0,6	–	–	62	0,7	67	1,2	253	0,6
Νῆσος Κρήτη	1.151	5,6	6	0,1	949	10,2	377	7,0	2.484	6,1
Νῆσοι Ἰόνιοι	341	1,6	5	0,1	214	2,3	130	2,4	691	1,7
Δωδεκάνησος	295	1,4	–	–	174	1,9	93	1,7	564	1,4
Κεντρικαί Ὀργανώσεις	–	–	–	–	3.144	33,6	–	–	3.114	7,6
Σύνολον Ἑλλάδος	20.604	100	5.573	100	9.260	100	5.420	100	40.865	100

6. Ἡ κατανομή τῶν βραχυπροθέσμων καλλιεργητικῶν χορηγήσεων, ἐπὶ τῶν Γεωγραφικῶν Διαμερισμάτων τῆς χώρας, ἐμφανίζει[10] τὴν ἑξῆς πορείαν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—1961. (Ποσὰ εἰς ἑκατομμ. δραχ., μὴ ἀναφερομένων τῶν χιλιάδων).

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Δυτ. Θράκη	50	61	59	58	94	153	170	159	159	168
Ἀνατ. Μακεδονία	71	84	120	129	172	264	269	284	284	293
Κεντρ. "	117	152	203	223	263	361	457	432	433	442
Δυτ. "	30	39	55	55	66	85	106	115	115	124
Θεσσαλία	114	167	241	244	299	340	394	377	377	386
Στερεά Ἑλλάς	145	158	229	253	291	377	418	402	403	412
Ἤπειρος	28	35	45	51	64	99	107	92	92	102
Πελοπόννησος	207	239	337	369	438	532	592	590	591	600
Νῆσοι Αἰγαίου	18	21	42	35	62	48	56	51	51	59
Νῆσοι Κυκλάδες	8	8	10	13	12	14	12	14	14	14
Νῆσος Κρήτη	51	52	95	97	119	135	160	144	144	150
Νῆσοι Ἰόνιοι	16	28	30	27	25	30	41	46	46	49
Δωδεκάνησος	21	13	31	31	28	34	33	32	32	33
Σύνολον Ἑλλάδος	876	1.057	1.667	1.585	1.933	2.472	2.815	2.734	2.741	2.852

Ἤτοι, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρασχεθέντα στοιχεῖα, ἡ σημειωθεῖσα αὔξησις[11] τῶν ὑπ' αὐτῆς χορηγηθέντων βραχυπροθέσμων καλλιεργητικῶν δανείων, ἦτο ἡ ἑξῆς ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους Γεωγραφικῶν Διαμερισμάτων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—1961: Δυτ. Θράκη 232ο/ο, Ἀνατ. Μακεδονία 311ο/ο, Κεντρ. Μακεδονία 276ο/ο, Δυτ. Μακεδονία 313ο/ο, Θεσσαλία 239ο/ο, Στερεὰ Ἑλλὰς 184ο/ο, Ἤπειρος 253ο/ο, Πελοπόννησος 190ο/ο, Νῆσοι Αἰγαίου 231ο/ο, Νῆσοι Κυκλάδες 83ο/ο, Κρήτη 190ο/ο, Νῆσοι Ἰόνιοι 208ο/ο καὶ Δωδεκάνησος 55ο/ο.

Ὡς πρὸς τὸν μέσον ὅρον τῆς σημειωθείσης αὐξήσεως ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος, αὕτη ἀνῆλθεν εἰς 222ο/ο.

7. Ὡς πρὸς τὴν κατὰ Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα τῆς χώρας κατανομὴν τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθέντων Μεσομακροπροθέσμων δανείων, αὕτη ἐμφανίζει[12] τὴν ἑξῆς πορείαν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—1961. (Ποσὰ εἰς ἑκατομμύρια δραχ., μὴ ἀναφερομένων τῶν χιλιάδων)[13].

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Δυτ. Θράκη	5	3	9	10	22	32	45	62	71	60
Ἀνατ. Μακεδονία	5	5	12	12	23	29	48	72	96	101
Κεντρ. Μακεδονία	13	12	24	27	37	72	122	186	285	203
Δυτ. Μακεδονία	3	3	4	5	12	16	28	38	37	36
Θεσσαλία	9	9	19	20	45	59	84	105	96	91
Στερεὰ Ἑλλάς	29	17	33	30	53	109	130	165	192	174
Ἤπειρος	6	6	6	7	22	19	24	42	37	40
Πελοπόννησος	23	9	27	21	56	96	140	198	203	235
Νῆσοι Αἰγαίου	3	3	7	4	10	14	23	23	23	23
Νῆσοι Κυκλάδες	1	1	1	1	3	4	6	10	16	19
Νῆσος Κρήτη	11	5	10	8	18	37	62	75	78	67
Νῆσοι Ἰόνιοι	3	8	9	2	8	13	15	18	19	31
Δωδεκάνησος	2	2	8	3	5	12	9	12	15	22
Σύνολον Ἑλλάδος	113	83	169	150	314	512	736	1.006	1.168	1.102

8. Τέλος, ἐκ τῆς εἰδικωτέρας ἀναλύσεως ἐμφαινομένης ἐκ τοῦ κάτωθι πίνακος, προκύπτει[14] ἡ πορεία τῶν κατὰ Γεωγραφικὸν Διαμέρισμα γενομένων ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χρηματοδοτήσεων, πρὸς Γεωργικοὺς Ὀργανισμοὺς καὶ Ὀργανώσεις, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961. (Ποσὰ εἰς ἑκατομμύρια δρχ., μὴ ἀναφερομένων τῶν χιλιάδων)[15].

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Δυτ. Θράκη	11	5	3	3	5	6	13	6	7	6
Ἀνατ. Μακεδονία	19	13	37	10	10	12	28	25	23	23
Κεντρ. Μακεδονία	28	40	75	40	45	83	94	72	98	157
Δυτ. Μακεδονία	7	8	7	8	12	15	19	19	21	20
Θεσσαλία	11	19	16	29	37	39	40	34	37	33
Στερεά Ἑλλάς	31	89	55	109	122	93	96	98	127	163
Ἤπειρος	6	10	10	20	24	22	23	15	23	28
Πελοπόννησος	37	128	129	139	148	154	159	111	134	172
Νῆσοι Αἰγαίου	53	59	62	58	62	131	105	85	72	111
Νῆσοι Κυκλάδες	3	5	6	3	3	9	9	5	8	7
Νῆσος Κρήτη	46	78	80	79	83	92	113	95	143	134
Νῆσοι Ἰόνιοι	4	6	8	7	8	17	25	24	74	36
Δωδεκάνησος	5	7	8	9	12	32	28	21	26	21
Κεντρικαί Ὀργανώσεις[1]	200	248	189	174	372	415	430	345	372	363
Σύνολον Ἑλλάδος	468	723	691	694	949	1.127	1.189	962	1.171	1.281

9. Ἐκ τοῦ κάτωθι πίνακος προκύπτει τὸ κατ' ἔτος, ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., χορηγηθὲν ποσὸν διὰ βραχυπρόθεσμα καλλιεργητικὰ κλπ. δάνεια, εἰς μετρητὰ καὶ εἰς ἐφόδια, διὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961. (Ποσὰ εἰς χιλιάδας δραχμῶν).

1. Σ.τ.Σ. Τὰ δάνεια πρὸς τὰς Κεντρικὰς Ὀργανώσεις χορηγοῦνται εἰς ταύτας καὶ διὰ μέσου τούτων διοχετεύονται εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν καθίσταται εὐχερὴς ὁ διαχωρισμὸς των κατὰ Διαμέρισμα.

Ἔτη	Μετρητά	Ἐφόδια	Σύνολον
1952	546.756	334.319	881.075
1953	691.608	374.062	1.065.670
1954	777.616	725.588	1.503.204
1955	912.092	678.429	1.590,521
1956	1.178.900	761.944	1.940.844
1957	1.626.570	851.230	2.477.800
1958	1.784.662	1.037.342	2.822.004
1959	1.787.514	956.119	2,743.673
1960	1.858.337	888.763	2.747.100
1961	1.905.535	933.734	2.839.269

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ὅτι, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, τὰ συναφῆ ποσὰ τὰ ὁποῖα ἐχορηγήθησαν ὑπὸ τῆς A.T.E., ηὐξήθησαν κατὰ 248ο/ο ὡς πρὸς τὰ μετρητά, 180ο/ο ὡς πρὸς τὰ ἐφόδια καὶ 222ο/ο ὡς πρὸς τὸ σύνολον.

10. Ὡς πρὸς τὴν ἰδιότητα τῶν παραγωγῶν οἱ ὁποῖοι ἐδανειοδοτήθησαν ὑπὸ τῆς A.T.E. διὰ βραχυπροθέσμων καλλιεργητικῶν καὶ λοιπῶν δανείων, κατὰ τὸ ὡς ἄνω δεκαετὲς διάστημα, ἐμφανίζεται ἐκ τοῦ κάτωθι πίνακος ἐξ οὗ προκύπτει ὁ ἀριθμὸς τῶν κατ' ἔτος μεμονωμένων καὶ συνεταιρισμένων παραγωγῶν.

Ἔτη	Ἀριθμὸς μεμονωμένων	Ἀριθμὸς συνεταιρισμένων	Σύνολον δανειοδοτουμένων παραγωγῶν
1952	239.949	641.126	881.075
1953	299.215	766.158	1.065.670
1954	413.887	1.089.317	1.503.204
1955	448.848	1.141.673	1.590.521
1956	571.799	1.369.045	1.940,844
1957	748.298	1.729.502	2.477.800
1958	780.079	2.041.925	2.822.004
1959	848.939	1.894.734	2.743.673
1960	850.025	1.897.075	2.747.100
1961	876.777	1.962.492	2.839.269

Ἐκ τῆς περαιτέρω ἀναλύσεως τῶν στοιχείων τούτων προκύπτει ἡ ἑξῆς ἑκατοστιαία ἀναλογία μεταξὺ τῶν μεμονωμένων καὶ συνεταιρισμένων ἀγροτῶν.

Ἔτη	Ἀναλογία ἐπὶ τοῖς % τῶν μεμονωμένων ἀγροτῶν	Ἀναλογία ἐπὶ τοῖς % τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν
1952	27	73
1953	29	71
1954	28	72
1955	29	71
1956	30	70
1957	31	69
1958	28	72
1959	31	69
1960	31	69
1961	31	69

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης συνάγονται περαιτέρω αἱ κάτωθι εἰδικώτεραι διαπιστώσεις:

α) τὸ ποσοστὸν τοῦ μέσου ὅρου τῆς δεκαετίας τῶν δανειοδοτηθέντων διὰ βραχυπροθέσμων πιστώσεων μεμονωμένων ἀγροτῶν ἀνήρχετο εἰς 29,5ο/ο, ἐνῷ οἱ συνεταιρισμένοι ἀγρόται ἀντεπροσώπευον τὸ 70,5ο/ο,

β) κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961, αἱ πρὸς τοὺς μεμονωμένους χορηγηθεῖσαι βραχυπρόθεσμοι πιστώσεις ηὐξήθησαν κατὰ 265ο/ο, ἐνῷ αἱ τοιαῦται πρὸς τοὺς συνεταιρισμένους, κατὰ 206ο/ο καὶ

γ) τὸ συνολικὸν ποσὸν τῶν βραχυπροθέσμων καλλιεργητικῶν καὶ λοιπῶν δανείων, ηὐξήθη κατὰ 222ο/ο.

11. Ὡς πρὸς τὴν ἰδιότητα τῶν παραγωγῶν, οἱ ὁποῖοι ἔλαβον δάνεια ἐπ' ἐνεχύρῳ προϊόντων, κατὰ τὸ δεκαετὲς διάστημα 1952—1961, προκύπτει ἐκ τοῦ κάτωθι πίνακος, ἐξ οὗ ἐμφαίνηται ὁ ἀριθμὸς τῶν κατ' ἔτος δανειζομένων, ἐπ' ἐνεχύρῳ, μεμονωμένων καὶ συνεταιρισμένων παραγωγῶν.

Ἔτη	Ἀριθμός μεμονωμένων	Ἀριθμός συνεταιρισμένων	Σύνολον δανειοδοτηθέντων ἐπ' ἐνεχύρῳ προϊόντων παραγωγῶν
1952	62.933	138.867	201.850
1953	94.415	213.711	308.126
1954	141.777	266.335	408.112
1955	169.113	301.344	470.457
1956	240.293	467.470	707.763
1957	259.549	546.894	806.443
1958	292.477	489.730	782.607
1959	230.826	439.919	676.745
1960	195.535	358.441	543.976
1961	225.118	441.911	667.029

Ἐκ τῆς περαιτέρω ἀναλύσεως τῶν στοιχείων τοῦ ἀνωτέρω πίνακας προκύπτει ἡ ἑξῆς ἑκατοστιαία ἀναλογία μεταξὺ τῶν μεμονωμένων καὶ συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐδανειοδοτήθησαν διὰ δανείων ἐπ' ἐνεχύρῳ.

Ἔτη	Ἀναλογία ἐπί τοῖς % τῶν μεμονωμένων ἀγροτῶν	Ἀναλογία ἐπί τοῖς % τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν
1952	32	68
1953	31	69
1954	35	65
1955	36	64
1956	34	66
1957	33	67
1958	38	62
1959	35	65
1960	35	65
1961	34	66

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης συνάγονται περαιτέρω αἱ κάτωθι εἰδικώτεραι διαπιστώσεις:

α) τὸ ποσοστὸν τοῦ μέσου ὅρου τῆς δεκαετίας τῶν δανειοδοτηθέντων, ἐπ' ἐνε-

χύρῳ προϊόντων, ἀγροτῶν ἀνήρχετο εἰς 30,3ο/ο, ἐνῷ οἱ συνεταιρισμένοι ἀγρόται ἀντεπροσώπευον τὸ 69,7ο/ο,

β) κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961, αἱ πρὸς τοὺς μεμονωμένους χορηγηθεῖσαι πιστώσεις ηὐξήθησαν κατὰ 257ο/ο, ἐνῷ αἱ πρὸς τοὺς συνεταιρισμένους κατὰ 218ο/ο καὶ

γ) τὸ συνολικὸν ποσὸν τῶν ἐπ' ἐνεχύρῳ χορηγηθεισῶν πιστώσεων, ηὐξήθη κατὰ 230ο/ο.

Παράγραφος ἐνάτη

Ἡ κίνησις τῶν καταθέσεων παρὰ τῇ Α.Τ.Ε. καὶ τὸ ὕψος τῶν ἀπασχοληθέντων κεφαλαίων αὐτῆς εἰς τὴν γεωργίαν

1. Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[16] προκύπτει ἡ πορεία κινήσεως τῶν παρὰ τῇ Α.Τ.Ε. πάσης φύσεως καταθέσεων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952—1961. (Εἰς χιλιάδας δραχμῶν).

Ἔτη	Εἶδος καταθέσεων				Σύνολον
	Ταμιευτηρίου	Ὄψεως	Προθεσμίας	Δεσμευμέναι	
1952	2.777	100.454	9	22.399	125.639
1953	3.069	142.589	13	39.911	185.582
1954	3.759	153.557	14	43.635	200.965
1955	3.935	164.068	10	166.883	334.896
1956	49.991	185.102	9.442	144.614	389.149
1957	153.054	234.592	15.547	83.518	586.711
1958	227.258	231.186	21.591	102.297	582.332
1959	304.002	255.716	28.926	100.858	689.502
1960	375.121	380.827	69.933	199.243	1.025.134
1961	473.343	427.736	53.592	159.540	1.114.211

Ἤτοι, ἐκ τῶν δεδομένων τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ἡ καταπληκτικὴ ἄνοδος τῶν πάσης φύσεως καταθέσεων παρὰ τῇ Α.Τ.Ε., ἐντὸς τῆς δεκαετίας 1952—1961, καὶ δὴ τῶν τοιούτων Ταμιευτηρίου, προθεσμίας καὶ δεσμευμένων. Εἰδικώτερον:

α) αἱ καταθέσεις Ταμιευτηρίου ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ 170 φοράς·

β) αἱ ὄψεως ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ 4¼ φοράς·

γ) αἱ προθεσμίας κατὰ 5954½ φοράς·

δ) αἱ δεσμευμέναι κατὰ 7 φορὰς καὶ

ε) τὸ σύνολον τῶν καταθέσεων παρὰ τῇ Ἀγροτικῇ Τραπέζῃ ἐντὸς τῆς αὐτῆς ὡς ἄνω δεκαετίας, ἐπολλαπλασιάσθη σχεδὸν κατὰ 9 φοράς.

Τέλος, παρατηρητέον ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1952 μέχρι τοῦ ἔτους 1961, ἐτέθη, διὰ μέσου τῶν καταθέσεων, εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Α.Τ.Ε., ποσὸν ἀνερχόμενον εἰς 51.321.000. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ Τράπεζα ἀπέκτησε σημαντικώτατα χρηματικὰ μέσα διὰ τὴν ἄσκησιν εὐρυτέρας πιστωτικῆς πολιτικῆς εἰδικώτερον καὶ τὴν παροχὴν πάσης δυνατῆς βοηθείας πρὸς τὴν γεωργίαν γενικώτερον.

2. Τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τῆς κατ' ἔτος ἐξελίξεως τοῦ ὕψους τῶν ἀπασχολουμένων κεφαλαίων τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τὴν γεωργίαν γενικῶς, ὑπὸ τὴν μορφὴν δανείων πάσης φύσεως καὶ γεωργικῶν ἐφοδίων, κατὰ τὴν αὐτὴν δεκαετίαν, ἡ ὁποία εἶχεν οὕτως[17] (εἰς ἑκατομμύρια δραχ.)[18].

Ἔτος	Ποσὸν εἰς ἑκατ. δραχ.
1952	2.466,4
1953	2.706,8
1954	3.453,7
1955	4.193,8
1956	4.930,7
1957	6.124,8
1958	7.221,0
1959	8.131,3
1960	8.990,2
1961	10.006,3
Σύνολον	58.227,0

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι, τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ἀπασχοληθέντα κεφάλαια εἰς τὴν γεωργίαν, τετραπλασιάσθησαν ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω δεκαετίας.

3. Ἡ εἰδικωτέρα ἀνάλυσις καὶ κατανομὴ τῶν ἀνωτέρω ἀπασχολουμένων κεφαλαίων τῆς Α.Τ.Ε., εἶχεν ὡς κάτωθι: (Εἰς ἑκατομμύρια δραχ.).

Έτη	Βραχυπρόθεσμα δάνεια						Δάνεια μέσης καί μακρᾶς προθεσμίας		Ἀξία γεωργικῶν ἐφοδίων πρός διάθεσιν		Σύνολον ποσοῦ
	Καλλιεργητικά κλπ. δάνεια		Ἐπ' ἐνεχύρῳ πρός μεμονωμένους ἢ συνεταιρισμένους		Χρηματοδοτήσεις Γεωργικῶν Ὀργανισμῶν						
	ἑκατ.	%	ἑκατ.	%	ἑκατ.	%	ἑκατ.	%	ἑκατ.	%	
1952	879,2	36	212,0	9	578,5	23	521,2	21	275,5	11	2.466,4
1953	976,4	36	282,9	11	559,4	20	509,2	19	378,9	14	2.706,8
1954	1.307,6	38	379,0	11	543,4	16	574,6	16	648,7	19	3.453,3
1955	1.540,1	37	487,4	12	661,6	16	811,0	19	693,7	16	4.193,8
1956	1.858,7	38	651,9	13	874,4	18	983,1	20	562,6	11	4.930,7
1957	2.128,5	35	714,9	12	1.071,8	17	1.333,9	22	875,7	14	6.124,8
1958	2.560,1	35	706,2	10	1.270,8	17	1.886,8	26	797,1	12	7.221,0
1959	2.852,4	35	687,2	8	1.090,1	13	2.600,7	33	900,9	11	8.131,3
1960	3.099,6	34	581,0	6	1.160,9	13	3.327,9	38	820,8	9	8.990,2
1961	3.264,2	33	671,2	7	1.543,0	15	3.891,6	39	636,3	6	10.006,3

Ἐκ τῆς εἰδικωτέρας παρατηρήσεως τῶν συνολικῶς ἀπασχοληθέντων κεφαλαίων τῆς Α.Τ.Ε., κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα:

α) τὸ σύνολον τῶν καλλιεργητικῶν καὶ λοιπῶν βραχυπροθέσμων δανείων ἀνῆλθεν εἰς 21.223 ἑκατομμύρια,

β) τὰ ἐπ' ἐνεχύρῳ δάνεια πρὸς τοὺς μεμονωμένους καὶ συνεταιρισμένους παραγωγοὺς ἀνῆλθον εἰς 5.606 ἑκατομμύρια,

γ) τὸ ὕψος τῶν πρὸς τὰς γεωργικὰς ὀργανώσεις χορηγήσεων ἀνῆλθεν εἰς 9.726 ἑκατομμύρια,

δ) τὸ ὕψος τῶν χορηγηθέντων μεσομακροπροθέσμων δανείων εἰς 16.903 ἑκατομμύρια,

ε) ἡ ἀξία τῶν χορηγηθέντων γεωργικῶν ἐφοδίων εἰς 6.978 ἑκατομμ. καὶ

στ) τὸ συνολικῶς χορηγηθὲν ποσὸν τῆς δεκαετίας, ἀνῆλθεν εἰς 60.838 ἑκατομμύρια.

Ἐπίσης, δυνάμει τῶν στοιχείων τοῦ πίνακος τούτου, συνάγεται ἡ ἑξῆς ἐπὶ τοῖς ο/ο συμμετοχὴ ἑκάστης κατηγορίας δανείων, ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον: Βραχυπρόθεσμα 35,7ο/ο, ἐπ' ἐνεχύρῳ 10ο/ο, δάνεια γεωργικῶν ὀργανώσεων 16,8ο/ο, μέσης καὶ μακρᾶς προθεσμίας 25,3ο/ο καὶ δάνεια εἰς γεωργικὰ ἐφόδια 12,2ο/ο.

Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὕψους τῶν ἐπιτοκίων τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθέντων δανείων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1949—1961

1. Ὡς πρὸς τὴν πορείαν τῶν ἐπιτοκίων[19], τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθέντων δανείων πρὸς τὴν γεωργίαν, ταῦτα ἐκυμάνθησαν[20] ὡς κάτωθι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1949—1961.

Κατηγορία δανείων καί δανειζομένων	Ἀπό 1-1-1949 %	Ἀπό 1-1-1954 %	Ἀπό 1-4-1957 %	Ἀπό 1-3-1961 %
Α) Καλλιεργητικά κλπ. Βραχυπρόθεσμα δάνεια				
– Πρός μεμονωμένους	9	7	7	6 1/2
– Πρός Συνεταιρισμούς	8	6 1/4	6 1/4	5 3/4
– Πρός Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν	7	6	6	5 1/2
Β) Δάνεια καί χρηματοδοτήσεις ἐπ' ἐνεχύρῳ				
– Πρός μεμονωμένους	10 1/2	8 1/2	8 1/2	7
– Πρός Συνεταιρισμούς	9 1/2	7 1/2	7 1/2	6 1/4
– Πρός Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν	8 1/2	7	7	7
Γ) Δάνεια μέσης καί μακρᾶς προθεσμίας				
– Πρός μεμονωμένους	9 1/2	7	8	7
– Πρός Συνεταιρισμούς	8 1/2	6 1/4	7 1/4	6 1/4
– Πρός Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν	7 1/2	6	7	6
Δ) Εἰδικά χαμηλότοκα (ἀπό τοῦ ἔτους 1960)				2

Συνεπῶς, ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν ἀνωτέρω ἐπιτοκίων συνάγεται ὅτι, ἡ μείωσις τούτων ἐκυμάνθη ὡς ἑξῆς, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1949 (καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1952) μέχρι τὸ 1961, διὰ τὰς διαφόρους κατηγορίας δανείων:

α) ἡ μείωσις ο/ο τῶν ἐπιτοκίων τῶν καλλιεργητικῶν δανείων, διὰ τὰς ἐπὶ μέρους κατηγορίας δανειζομένων ἦτο: 2½, συνεταιρισμένοι 2½ καὶ Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν 1½,

β) ἡ μείωσις ο/ο τῶν ἐπιτοκίων τῶν δανείων ἐπ' ἐνεχύρῳ ἦτο: μεμονωμένοι 3½, συνεταιρισμένοι 3¼ καὶ Ἑνώσεις Συν/σμῶν 1½,

γ) ἡ μείωσις ο/ο τῶν ἐπιτοκίων τῶν δανείων μέσης καὶ μακρᾶς προθεσμίας ἦτο: διὰ τοὺς μεμονωμένους 2½, διὰ τοὺς συνεταιρισμοὺς 2¼ καὶ διὰ τὰς Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν 1½.

Ἡ παρατηρουμένη μεγαλυτέρα ο/ο μείωσις τῶν ἐπιτοκίων, ὡς πρὸς τοὺς μεμονωμένους, ἑρμηνεύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ δι' αὐτοὺς ἰσχύσαντα ἐπιτόκια ἦσαν ὑψηλότερα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἐπιτόκια τῶν συνεταιρισμῶν καὶ Ἑνώσεων τούτων.

Ἐν τῇ πραγματικότητι οἱ μεμονωμένοι ἐξηκολούθουν νὰ καταβάλλουν τὰ ὑψηλότερα ἐπιτόκια, ἐφ' ὅλων τῶν κατηγοριῶν δανείων, τῆς μεγαλυτέρας ταύτης διαφορᾶς κυμαινομένης πέριξ τοῦ 1ο/ο. Ἐν τούτοις φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἐλαχίστη αὕτη διαφορὰ τῶν ἐπιτοκίων μεταξὺ μεμονωμένων καὶ συνεταιρισμῶν καὶ Ἑνώσεων δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ στρέψῃ τοὺς μεμονωμένους ἀγρότας πρὸς τὴν ἔνταξίν των εἰς τοὺς συνεταιρισμούς, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἰδιαιτέρα ἐπιτοκιακὴ πολιτικὴ τῆς Α.Τ.Ε. ἐπὶ τῶν συνεταιρισμῶν ἠκολουθήθη καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον. Πρὸς τὴν ἄποψίν μας ταύτην συμπορεύεται καὶ ἡ ἐσχάτως γενομένη πρότασις, καθ' ἣν τὸ ὕψος τοῦ ἐπιτοκίου πρὸς τοὺς μεμονωμένους ἀγρότας ἔδει νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν πορείαν τῶν λοιπῶν τραπεζῶν[21].

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅμως τῆς προϊούσης μειώσεως τῶν ἐπιτοκίων τῆς Α.Τ.Ε., τὸ Πανελλήνιον Ἀγροτοσυνεταιριστικὸν Συνέδριον τοῦ ἔτους 1956, μεταξὺ τῶν ἀποφάσεών του, ἀπεφάσισε «νὰ μειωθῇ τοὐλάχιστον εἰς τὸ ἥμισυ»[22] τὸ ἐπιτόκιον τῶν δανείων, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο ὑψηλὸν καὶ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Χ. Εὐελπίδη, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ συμβαίνοντα εἰς τὰς ἄλλας χώρας[23].

2. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον νὰ ἐξαρθῇ, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀσκήσεως τῆς πιστωτικῆς πολιτικῆς τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι αὕτη διὰ τῶν κατεσπαρμένων καθ' ἅπασαν τὴν χώραν Ὑποκαταστημάτων της καὶ Πρακτορείων, προβαίνει εἰς τὴν χορήγησιν τῶν εἰς τοὺς γεωργοὺς δανείων, ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ Κεντρικοῦ αὐτῆς Καταστήματος.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ δανειοδοτούμενοι, κατὰ κανόνα οἱ ἐκπρόσωποι τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, εἰσπράττουν τὰ δάνεια μεταβαίνοντες εἰς τὰ πλησιέστερα Ὑποκαταστήματα τῆς Τραπέζης, πραγματοποιουμένης οὕτω καὶ ταχυτέρας διεκπεραιώσεως καὶ ἐξοικονομήσεως χρόνου καὶ δαπανῶν μεταβάσεως.

Ἐκ τῶν παρατιθεμένων στοιχείων προκύπτει ὅτι τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν μεσομακροπροθέσμων δανείων τῆς Α.Τ.Ε., χορηγεῖται ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν περιφερειακῶν αὐτῆς Καταστημάτων, ἄνευ παρεμβολῆς τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας (πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων).

Ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὸν τρόπον χορηγήσεως τῶν βραχυπροθέσμων δανείων, ταῦτα χορηγοῦνται ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ τῶν Περιφερειακῶν Ὑποκαταστημάτων τῆς Τραπέζης.

3. Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[24] προκύπτει ὁ ἀριθμὸς τῶν δανείων Μέσης καὶ Μακρᾶς προθεσμίας ἐγκριθέντων ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν Ὑποκ/των τῆς Α.Τ.Ε. καὶ τοιούτων ἐγκριθέντων ὑπὸ τοῦ Κεντρικοῦ Καταστήματος αὐτῆς, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1953—1961.

Ἔτη	Δάνεια ἐγκριθέντα ἀπ' εὐθείας ὑπό τῶν Ὑποκαταστημάτων		Δάνεια ἐγκριθέντα ὑπό τοῦ Κεντρικοῦ Καταστήματος	
	Ἀριθμ. δανείων	% τοῦ συνόλου	Ἀριθμ. δανείων	% τοῦ συνόλου
1953	27.075	98,2	497	1,8
1954	52.709	98,8	647	1,8
1955	37.094	97,9	798	2,1
1956	64.201	98,3	1.136	1,7
1957	80.558	98,0	1.649	2,0
1958	111.210	99,05	1.062	0,95
1959	134.658	99,36	869	0,64
1960	132.215	99,36	858	0,64
1961	141.639	99,23	1.103	0,77

Ἤτοι ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ὅτι:

α) ὁ ἀριθμὸς τῶν χορηγηθέντων ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. δανείων, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, ηὐξήθη κατὰ 600ο/ο περίπου,

β) ἡ ἐκ μέρους τοῦ Κεντρικοῦ Καταστήματος ἔγκρισις τῶν μεσομακροπροθέσμων δανείων, ἐμφανίζει διαρκῶς φθίνουσαν τάσιν τείνουσαν εἰς τὴν ὁλοσχερῆ ἐκμηδένισιν, μολονότι κατὰ τὸ ἔτος 1953 μόνον τὸ 1,8ο/ο τῶν δανείων τούτων ἐνεκρίθη ὑπὸ τούτου.

Παράγραφος ἑνδεκάτη

Ἡ καθυστέρησις τῆς συνεταιρικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ συναφὴς ὑποτονικὴ δρᾶσις τοῦ Κράτους καὶ τῆς Α.Τ.Ε.

1. Ἐκ τῆς προηγηθείσης ἐρεύνης διεπιστώθη ὅτι τὸ ἀγροτοσυνεταιρικὸν κίνημα παρ' ἡμῖν ἀποτελεῖ γεγονὸς πανεθνικῆς σημασίας μὲ περαιτέρω προσδοκομένας σημαντικωτάτας προόδους καὶ ἐξελίξεις.

Ἡ μέχρι τοῦδε σκιαγραφηθεῖσα πορεία τῆς ἐξελίξεως τῶν πρωτοβαθμίων, δευτεροβαθμίων καὶ τριτοβαθμίων Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων προδικάζει ἀναμφιβόλως τὴν ἐπέκτασιν τῶν δραστηριοτήτων αὐτῶν εἰς πλείστους τομεῖς τῆς ἐθνικοκοινωνικοοικονομικῆς ζωῆς τοῦ Ἔθνους.

Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἐπεβάλλετο καθ' ἡμᾶς, ἡ ἐπίδειξις πλέον ἐντόνου ἐνδιαφέροντος, τόσον ὑπὸ τοῦ Κράτους, ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων Συνεταιρικῶν φορέων καὶ παραγόντων, εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν εἰδικὴν συνεταιρικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ μετεκπαίδευσιν καὶ τὴν διάδοσιν στοιχειωδῶν συνεταιρικῶν γνώσεων εἰς τὴν μαθητιῶσαν νεολαίαν τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἀνάγκη τῆς συνεταιρικῆς ἐκπαιδεύσεως παρ' ἡμῖν, ἀποκτᾶ ἰδιαιτέραν σημασίαν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ συνεταιρισμένος ἀγροτικὸς πληθυσμὸς κατανοήσας τὸ ἀδήριτον ταύτης ἐντὸς μιᾶς πολυσυνθέτου καὶ διαρκῶς ἐξελισσομένης ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς καθιερώσεώς της.

Οὕτως, εἰς τὸ ἐν ἔτει 1956 συγκληθὲν Πανελλήνιον Ἀγροτοσυνεταιριστικὸν Συνέδριον, μεταξὺ τῶν ἐκδοθέντων ψηφισμάτων, ὑπὸ τῶν ἐπὶ μέρους διαμερισμάτων τῆς Χώρας, περιελήφθη καὶ τοιοῦτον ἀφορῶν τὴν συνεταιρικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ἰδιαιτέρως ἐζητήθη «...ἡ εἰσαγωγὴ τῆς διδασκαλίας τῆς γεωργικῆς καὶ συνεταιριστικῆς οἰκονομίας εἰς τὰ γυμνάσια καὶ τὰς παιδαγωγικὰς ἀκαδημίας»[25].

Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν μεταπολεμικῶν κατευθύνσεων τοῦ ἀγροτοσυνεταιρικοῦ μας κινήματος, ἐπὶ τοῦ τομέως τῆς συνεταιρικῆς ἐκπαιδεύσεως, τὸ Κράτος ἤρξατο νὰ κινῆται διὰ τὴν λῆψιν συναφῶν μέτρων. Οὕτως, ἐν ἔτει 1961, κατόπιν προσκλήσεως τοῦ ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων Ὑπουργοῦ, ἔλαβε χώραν εὐρυτάτη σύσκεψις[26] εἰδικῶν ἐπιστημόνων καὶ συνταιρικῶν παραγόντων, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἐξετασθῇ τὸ θέμα τῆς εἰσαγωγῆς τῆς συνεταιρικῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὰ Ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα τῆς Χώρας. Ἀτυχῶς ὅμως, παρὰ τὴν ἔκτοτε ἐπισημανθεῖσαν ἀναγκαιότητα τῆς εἰσαγωγῆς τῆς συνεταιρικῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἀνωτάτης Παιδείας, αἱ σχετικαὶ προσπάθειαι παραμένουν εἰσέτι ἄκαρποι, μολονότι ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἤδη ἀπὸ ἡμίσεος αἰῶνος καὶ πλέον ἔχουσι συσταθῇ ἕδραι συνεταιρικῆς οἰκονομίας εἰς τὰ Πανεπιστήμια καὶ τὰς Ἀνωτάτας Σχολάς.

2. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, ὁ Γ. Γραμματόπουλος γράφει: «Εἰς ὅλα τὰ Πανεπιστήμια τοῦ κόσμου ὁ Συνεργατισμὸς διδάσκεται εἴτε ὡς ἴδιον κεφάλαιον εἰς τὸ μάθημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας (κοινωνικῆς οἰκονομικῆς) εἴτε ὡς ἀντικείμενον εἰδικῆς ἕδρας ἢ ἑνὸς Ἀνωτέρου Ἰνστιτούτου Ἐρευνῶν».

Πράγματι, ἡ ἐν προκειμένῳ δραστηριότης τῶν ξένων Χωρῶν εἶναι σημαντικωτάτη καὶ μάλιστα αὕτη ἐξεδηλώθη πρὸ ἀρκετῶν δεκαετηρίδων. Οὕτω:

α) ἐν ἔτει 1921, τῇ πρωτοβουλίᾳ τῆς Ὁμοσπονδίας Συνεταιρισμῶν, συνεστήθη ἐν Γαλλίᾳ ἕδρα τοῦ Συνεργατισμοῦ, ὅστις ἐδιδάχθη εἰς τὰ Πανεπιστήμια NANCY, LYON, AIX, BORDEAN, GRENOBLE. Ἐπίσης, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1944, τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων, ὡς καὶ ἑτέρων πόλεων διαθέτουν αὐτοτελῆ ἕδρα τῶν συνεταιρισμῶν

β) ἐν Γερμανίᾳ[27], τὰ Πανεπιστήμια τοῦ Βερολίνου, INSBRUK, Κολονίας καὶ Μονάχου διαθέτουν ἐπίσης αὐτοτελεῖς ἕδρας τοῦ συνεργατισμοῦ, ὡς καὶ ἀνάλογα Ἰνστιτοῦτα,

γ) ἐν Αὐστρίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ ὑφίστανται ἐπίσης, ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις καὶ ταῖς Ἀνωτάταις Σχολαῖς, συναφεῖς ἕδραι καὶ Ἰνστιτοῦτα,

δ) εἰς τὸ Βέλγιον, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1927, εἰσήχθη ἡ διδασκαλία τοῦ συνεργατισμοῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Βρυξελλῶν καὶ μεταγενεστέρως συνεστήθησαν συνεταιρικαὶ ἕδραι εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τῆς Λιέγης καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς LOUVAIN.

ε) ἐν Ἀγγλίᾳ, ἡ συνεταιριστικὴ οἰκονομία ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον μάθημα εἰς ἑπτὰ Πανεπιστημιακὰς Σχολάς, ἐνῷ εἰς τὴν Πολωνίαν καὶ Τσεχοσλοβακίαν, ὑφίστανται αὐτοτελεῖς Πανεπιστημιακαὶ ἕδραι συνεταιριστικῆς οἰκονομίας.

στ) Τέλος, εἰς τὰ πλεῖστα τῶν Πανεπιστημίων τῶν Η.Π.Α. ἔχει πρὸ πολλοῦ εἰσαχθῆ ἡ διδασκαλία τοῦ συνεργατισμοῦ, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὰς Χώρας τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, Ἰνδίας, Μεξικόν, Φιλιππίνας, Ταϋλάνδην Ἀργεντινήν, Καναδᾶν κλπ.

Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἡ διδασκαλία τῆς συνεταιριστικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ συνεργατισμοῦ γενικῶς «διδάσκεται εἰς ὅλας, σχεδόν, τὰς μέσας ἐπαγγελματικάς, γεωργικὰς καὶ ἐμπορικὰς Σχολάς, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τὰ Γυμνάσια ὡς μάθημα προαιρετικόν... καὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως»[28].

3. Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ συνεργατισμοῦ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, δὲν δυνάμεθα παρὰ νὰ συμφωνήσωμεν ἀπολύτως μὲ τὴν διαπίστωσιν τοῦ Γ. Γραμματοπούλου, ὅστις γράφει ἐν προκειμένῳ ὅτι, «ὑπολειπόμεθα εἰς τὸν τομέα αὐτὸν καὶ αὐτῆς τῆς καθυστερημένης Τουρκίας»[29].

Ὁμολογουμένως πρόκειται περὶ μιᾶς ἀδυναμίας, ἥτις δέον νὰ ἐκλείψῃ ἔστω καὶ λίαν καθυστερημένως.

Δὲν εἶναι νοητὸν τὸ ὀξύμωρον τοῦτο φαινόμενον νὰ συνεχίζεται ἐν Ἑλλάδι, ἥτις διεκδικεῖ τὰ πρωτεῖα τῆς συλλήψεως καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συνεταιρικῆς ἰδέας ἐν τῇ πράξει ἀπὸ ὁλόκληρον τὸν κόσμον καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914 εἶχον ριφθῆ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς συμμετοχῆς τῶν διδασκάλων εἰς τὴν συνεταιρικὴν κίνησιν.

Πράγματι, διὰ τοῦ ἄρθρου 91 τοῦ Νόμου 602/1914 «περὶ Συνεταιρισμῶν» καὶ τοῦ ἐπακολουθήσαντος Ν.Δ. τῆς 28.11.1925, τὸ ὁποῖον συνεπλήρωσε τὴν ἀρχικὴν διάταξιν, ἐθεσπίσθη καὶ διάταξις ἔχουσα οὕτως: «Εἰς διδασκάλους ἢ ἄλλα ἐκτὸς τῆς ἀρμοδίας ὑπηρεσίας πρόσωπα, ἱδρύοντα διωσίμους συνεταιρισμοὺς ἢ καθοδηγοῦντα αὐτοὺς καὶ ἐπιστατοῦντα εἰς τὴν εὐδόκιμον λειτουρ-

γίαν αὐτῶν δύναται νὰ παρέχηται ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ὑπουργῶν... χρηματικὴ ἀμοιβή...».

Ἡ διάταξις αὕτη σημαίνει ὅτι τὸ Κράτος, ἀντιληφθὲν τὴν μεγίστην συμβολὴν τῶν διδασκάλων εἰς τὴν ἐξάπλωσιν καὶ ἐδραίωσιν τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν, ἠθέλησε νὰ κεντρίσῃ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν, μολονότι οὗτοι «ἐνεκολπώθησαν ἀμέσως τὰς ἀρχὰς τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ ἀπετέλεσαν τοὺς πρώτους πυρῆνας διαδόσεως τοῦ θεσμοῦ»[30].

4. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1954 εἰσήχθη παρ' ἡμῖν ὁ θεσμὸς τοῦ Σχολικοῦ Συνεταιρισμοῦ, ὅστις ἔτυχε τοιαύτης ὑποδοχῆς ἐκ μέρους τῶν διδασκάλων καὶ τῶν μαθητῶν τῶν Σχολείων, ὥστε κατὰ τὸ ἔτος 1959/60 ἐλειτούργησαν 828 σχολικοὶ συνεταιρισμοί, ἀριθμοῦντες 40.000 μέλη, τὸ δὲ ἑπόμενον σχολικὸν ἔτος (1950/61), οἱ συνεταιρισμοὶ οὗτοι ἀνῆλθον[31] εἰς 1.000.

Ἡ σημειωθεῖσα στροφὴ τοῦ Σχολείου καὶ τῶν διδασκάλων πρὸς τὸν συνεταιρισμὸν ὑποδηλοῖ προφανῶς ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος τοῦ ἀπωτέρου παρελθόντος καθ' ὃ «ἡ πολιτεία κατὰ τὴν κατάρτσιν τοῦ διδασκάλου, ἀντὶ νὰ τοῦ δώσῃ γενικὴ φόρφωσι χρήσιμο γιὰ τὴ ζωὴ τῆς ὑπαίθρου... τὸν περιώρισε στενὰ στὸ σύστημα μόνον τῆς διδασκαλίας ποὺ ἑτοιμάζουν ἑκάστοτε μὲ ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ καλοῦπι γιὰ τὰς πόλεις καὶ τὴν ὕπαιθρον οἱ ἁρμόδιοι τοῦ Ὑπουργείου. Τὸν κατέστησαν ἁπλῶς τεχνίτην γιὰ νὰ μεταδίδῃ πιστὰ μέσα εἰς τοὺς τέσσαρας τοίχους τοῦ σχολείου ὅ,τι τοῦ ἑτοίμασαν...[32].

Εἶναι προφανές, ὅτι οἱ πρωτοπόροι τῆς ἀγροτοσυνεταιρικῆς κινήσεως ἐν Ἑλλάδι, ἐθεώρουν ἀναγκαίαν τὴν συμμετοχὴν τῶν διδασκάλων εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, τονίζοντες ὅτι «εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους πρέπει νὰ θέσωμεν χρηστὰς ἐλπίδας διὰ τὴν διάδοσιν τῶν Συνεταιρισμῶν»[33].

5. Ὡς ἐξαίρεσιν τῆς νῦν παρεχομένης παρ' ἡμῖν συνεταιρικῆς ἐκπαιδεύσεως ἀναφέρομεν τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ λειτουργοῦσα Συνεταιριστικὴ Σχολὴ τῆς Πανελληνίου Συνομοσπονδίας, ἥτις προετοιμάζει μεσαῖα συνεταιρικὰ στελέχη.

Ἡ ΠΑΣΕΓΕΣ κατανοήσασα ἤδη πρὸ πολλοῦ καὶ ἐνισχύουσα τὴν μέσην συνεταιρικὴν ἐκπαίδευσιν, ὡδηγήθη μεθ' ὁλοκλήρου τοῦ ἀγροτοσυνεταιρικοῦ κόσμου τῆς Χώρας εἰς τὴν ἔκδοσιν Ψηφίσματος, τὸ ὁποῖον ὑπεγράμμιζε: «Νὰ καταστῇ ὑποχρεωτικὴ ἡ φοίτησις παντὸς ἐπιλεχθέντος ὅπως προσληφθῇ ὑπάλληλος εἰς τὴν Συνεταιριστικὴν Σχολὴν τῆς Πανελληνίου Συνομοσπονδίας, ἐξαιρουμένου τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ. Νὰ καταστῇ ὑποχρεωτικὴ ἡ προσδευτικὴ ἐξειδίκευσις εἰς τὴν ἐν λόγῳ Σχολὴν τοῦ ἤδη ὑπηρετοῦντος εἰς τὰς παντὸς βαθμοῦ καὶ μορφῆς συνεταιριστικὰς ὀργανώσεις προσωπικοῦ...»[34, 35].

Ἐν πρκειμένῳ δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνυπαρξία τῆς ἐνδεδειγμένης συνεταιρικῆς ἐκπαιδεύσεως ἀνεγνωρίσθη ἤδη καὶ ὑπὸ τοῦ Προγράμματος Οἰκονομικῆς Ἀναπτύξεως, τὸ ὁποῖον, μεταξὺ τῶν ἀδυναμιῶν

τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἐπισημαίνει καὶ τὴν «περιωρισμένη καὶ ἀνεπαρκῆ συνεταιριστικὴ ἐκπαίδευσιν» καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἐξαγγελίαν μέτρων πρὸς ἄρσιν τοῦ φαινομένου τούτου. Πράγματι, τὸ Πρόγραμμα ἀναφέρει σχετικῶς ὅτι ἐντὸς τῶν κατευθύνσεων τούτων εἶναι καὶ ἡ «ἵδρυσις καὶ λειτουργία συνεταιριστικῶν σχολῶν καὶ ἀποστολὴ στελεχῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν πρὸς ἐκπαίδευσιν εἰς συνεταιριστικὰ θέματα καὶ παρακολούθησιν τοῦ τρόπου λειτουργίας τῶν συνεταιρισμῶν ἑτέρων Χωρῶν»[36].

Ἀτυχῶς ὅμως, ἡ τόσον ἐπιβεβλημένη ἐκ τῶν πραγμάτων κατεύθυνσις αὕτη τοῦ Κράτους, δὲν ἠκολουθήθη καὶ ἀπὸ τὴν λῆψιν τῶν ἀναλόγων μέτρων. Αἱ προθέσεις του παρέμειναν ἄνευ πρακτικοῦ ἀποτελέσματος.

Ἐξ ὅσων δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν[37], ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ λειτουργία Συνεταιρικῶν Σχολῶν δὲν ἔλαβε εἰσέτι χώραν, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἡ ἀποστολὴ ὑποτρόφων εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν πρὸς παρακολούθησιν τοῦ τρόπου τῆς ἐκεῖσε δράσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν δὲν ἐπραγματοποιήθη. Πέραν τούτων, τὰ Ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ Ἱδρύματα παρ' ἡμῖν στεροῦνται εἰσέτι τῶν συναφῶν ἑδρῶν. Ἡ συνεταιρικὴ οἰκονομία πέριξ τῆς ὁποίας δροῦν καὶ κινοῦνται ἑκατομμύρια Ἑλλήνων ἀγροτῶν καὶ ἡ ὁποία ἐπηρεάζει αἰσθητῶς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς Χώρας δὲν εὗρεν εἰσέτι τὴν θέσιν ἥτις τῆς ἀρμόζει εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως.

Ἐλπίζομεν ὅμως, ὅτι τὸ Κράτος, θὰ ὡδηγηθῇ τελικῶς εἰς τὴν λῆψιν τῶν ἀναγκαίων μέτρων. Τὸ ζήτημα τοῦτο φρονοῦμεν ὅτι κατέστη ἤδη ὑπερώριμον.

Εἴδομεν, ὅτι εἰς τὸ ἀπώτατον παρελθόν, ἡ αὐθόρμητος τάσις πρὸς τὴν συνταιρικὴν ἰδέαν, ἥτις ἐνυπῆρχε παρὰ τῷ ἑλληνικῷ Λαῷ, προηγήθη τοῦ Κράτους ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς της.

Τὸ γε νῦν ἔχον τὰ πράγματα ἐπιβάλλεται ὅπως ἡ σχετικὴ πρωτοβουλία ἀναληφθῇ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Κράτους. Οὕτω πως θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ εἰσαχθῇ ἡ διδασκαλία τῆς συνεταιρικῆς ἰδέας καὶ τῆς εἰδικῆς συνεταιρικῆς οἰκονομίας εἰς τὰς Ἀνωτάτας Σχολὰς τῆς Χώρας, ἵνα οὕτω τὸ ἐπιστημονικὸν φῶς κατευθύνῃ τὸ συνεταιρικὸν γεωργικὸν κίνημα πρὸς νέους ὁρίζοντας καὶ νέας ἐπιτεύξεις. Διὰ τῆς τοιαύτης διδασκαλίας θὰ ἐπιτευχθῇ παραλλήλως καὶ ἡ μετάδοσις τῶν συνεταιρικῶν γνώσεων εἰς τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν μας, τῆς ὁποίας σημαντικὸν τμῆμα προέρχεται ἐκ τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν τῆς Χώρας καὶ συνεπῶς ἠνδρώθη καὶ ἀνδροῦται ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἐκτυλισσομένης δράσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν. Ἄλλωστε, δέον νὰ μὴ μᾶς διαφεύγῃ ἡ ἐπισημανθεῖσα ἀλήθεια, ὅτι «ἡ φωτισμένη πίστις εἶναι διὰ τὸν συνεργατισμὸν καὶ τὴν συνεταιριστικὴν ἰδέαν ζωτικὴ ἀνάγκη»[38] καὶ συνεπῶς ὁ πέπλος τῆς σιωπῆς, ὁ ὁποῖος καλύπτει τὴν ἐκπαίδευσίν μας, εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν συνεργατισμὸν καὶ τὰ προβλήματά του, ἐπέστη ἡ στιγμὴ νὰ συρθῇ διὰ τῆς

ἐνδεδειγμένης πρωτοβουλίας τοῦ Κράτους. Ἡ πρωτοβουλία αὕτη ὑπαγορεύεται σήμερον ἐκ τῆς προδήλου ἀναγκαιότητος τῆς συζεύξεως τῆς εἰδικῆς συνεταιρικῆς καταρτίσεως μετὰ τῆς γενικῆς θεωρητικῆς συναφοῦς γνώσεως, ἥτις ἅπτεται τῆς δράσεως ὁλοκλήρου τοῦ παρ' ἡμῖν ἀγροτοσυνεταιρικοῦ κινήματος.

Μόνον οὕτω θὰ καταστῇ εὐχερεστέρα καὶ ἀποδοτικωτέρα, ἡ δημιουργία τῶν ἀπαραιτήτων συνεταιρικῶν στελεχῶν, τὰ ὁποῖα θὰ σπονδυλώσουν τὴν πυραμίδα τοῦ ἀγροτοσυνεταικοῦ μας κινήματος καὶ θὰ ἀποτελέσουν τοὺς ἀριοὺς τῆς συντονισμένης καὶ παραγωγικωτέρας δράσεώς του ἐντὸς τοῦ διαρκῶς διευρυνομένου οἰκονομικοῦ κυκλώματος τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία ὁσημέραι καθίσταται πλέον σύνθετος, ἀπαιτοῦσα ὡς ἐκ τούτου, ἐξειδικευμένας τεχνικοοικονομικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς[39] γνώσεις.

6. Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν δραστηριότητα τῆς Α.Τ.Ε. εἰς τὸν τομέα τῆς ἐπιμορφώσεως καὶ καταρτίσεως συνεταιρικῶν στελεχῶν καὶ δὴ ἐπὶ τῶν συγχρόνων τάσεων τῆς τε θεωρητικῆς καὶ ἐφηρμοσμένης συνεταιρικῆς κινήσεως καὶ μεθοδολογίας, δέον νὰ ὑπογραμμίσωμιεν ὅτι αὕτη ὑπῆρξε κατωτέρα τῶν ἐπιβαλλομένων καὶ δυνατῶν ἐπιδόσεών της.

Τοῦτο συνάγεται, τόσον ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπαλλήλων τῆς Τραπέζης, οἱ ὁποῖοι ἐστάλησαν δαπάναις της εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ὅσον καὶ ἐκ τῆς γενικωτέρας δράσεώς της, διὰ τὴν ἐπιμόρφωσιν τοῦ προσωπικοῦ της ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, ἐπὶ θεμάτων ἁπτομένων τῶν συγχρόνων προβλημάτων καὶ κατευθύνσεων τοῦ ἀγροτοσυνεταιρικοῦ μας κινήματος.

Συγκεκριμένως, κατὰ τὴν δεκαετίαν[40] 1952 — 1961, ἐστάλησαν ὑπὸ τῆς Τραπέζης διὰ μετεκπαίδευσιν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν 56 συνολικῶς ὑπάλληλοι, ἐκ τῶν ὁποίων 3 μόνον ἀνῆκον εἰς τὴν συνεταιριστικὴν ὑπηρεσίαν της. Οἱ τρεῖς οὗτοι ὑπάλληλοι ἀντεπροσώπευσαν τὴν δραστηριότητα τῆς Α.Τ.Ε., εἰς ὅτι ἀφορᾷ τὰς προσπαθείας της διὰ τὴν μετεκπαίδευσιν καὶ ἐπιμόρφωσιν τοῦ προσωπικοῦ της εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ἐπὶ καθαρῶς συνεταιρικῶν θεμάτων.

Τὸ ἀσήμαντον τοῦ ποσοστοῦ τούτου προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπαλλήλων της, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν αὐτὴν δεκαετίαν, ἐκυμάνθησαν[41] πέριξ τῶν 4.000 περίπου κατὰ μέσον ὅρον. Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τὸ ἀποσταλὲν πρὸς μετεκπαίδευσιν καὶ ἐπιμόρφωσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν προσωπικὸν τῆς Τραπέζης ἀνέρχεται εἰς τὸ 1,4ο/ο περίπου τοῦ συνόλου. Εἰδικώτερον δέ, ὅσον ἀφορᾷ τὸ ποσοστὸν τοῦ προσωπικοῦ της, τὸ ὁποῖον ἐστάλη διὰ καθαρῶς συνεταιρικὰ θέματα, τοῦτο ἀνέρχεται εἰς 0,07ο/ο περίπου. Ἐπίσης, πενιχρὰ εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Τραπέζης ἐπιδειχθεῖσα δραστηριότης, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐπιμόρφωσιν τοῦ προσωπικοῦ της εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐπὶ συνεταιρικῶν θεμάτων, περιωρισθεῖσα εἰς σεμινάρια καὶ ὁμιλίας βραχυτάτης διαρκείας.

Ταύτης οὔσης τῆς δραστηριότητος τῆς Α.Τ.Ε., ἐπὶ τοῦ τομέως τῆς συνεταιρικῆς ἐπιμορφώσεως καὶ καταρτίσεως τῶν ὑπηρεσιακῶν της στελεχῶν,

δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιδείξῃ αὕτη γενικωτέρα δραστηριότητα ἀφορῶσα τὴν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ δὴ παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ ἐκλαΐκευσιν τῶν συγχρόνων τάσεων καὶ κατευθύνσεων τοῦ ἀγροτοσυνεταιρικοῦ κινήματος.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, φρονοῦμεν ὅτι, ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δρᾶσις τῆς Τραπέζης ὑπῆρξε κατωτέρα τῶν δυνατοτήτων της καὶ τῆς ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένης ἐντάσεως τῶν προσπαθειῶν της.

Εἶναι πρόδηλον ὅτι, ἐντὸς μιᾶς διαρκῶς διαμορφουμένης πολυσυνθέτου συνεταιρικοοικονομικῆς δραστηριότητος καὶ ἐν ὄψει τῆς περαιτέρω προεκτάσεως τῶν ἐπιχειρηματικῶν δραστηριοτήτων τῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων, ἐπιβάλλεται, τόσον ὑπὸ τῆς Λ.Τ.Ε., ὅσον καὶ ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν συνεταιρικῶν φορέων, ἡ ἐπίδειξις πλέον ἐντόνου ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν κατάρτισιν ἐξειδικευμένων συνεταιρικῶν στελεχῶν καὶ τὴν μετάγγισιν τῶν ἐπιστημονικῶν κατακτήσεων εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτερα στρώματα συνεταιρισμένων ἀγροτῶν.

Τοῦτο συμπορεύεται καὶ πρὸς τὰς γενικωτέρας ἀπαιτήσεις ὁλοκλήρου τῆς συγχρόνου παιδείας, δεδομένου ὅτι, κατὰ μίαν ἔγκυρον ἄποψιν: «Ἡ καλὰ ἀφομοιωμένη καὶ φωτισμένη διδασκαλία τοῦ Συνεργατισμοῦ καὶ ἡ προσεχτικὴ ἐφαρμογή της στὰ σχολεῖα μοῦ φαίνονται — ὡς ἔλεγεν ὁ Γάλλος Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας LUCIEN PAVE — ὅλο καὶ περισσότερο ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ἀγωγὴ τοῦ παιδιοῦ, γιὰ τὴν προετοιμασία τοῦ πολίτη καὶ γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ παραγωγοῦ. Ὁ Συνεταιρισμὸς πρέπει νὰ πάρῃ ξεχωριστὴ θέση σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς διδασκαλίας»[42].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΡΙΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 63.
2. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 63—64.
3. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ ἀγροτικὴ πίστις κλπ., σελ. 50.
4. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 101.
5. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ Ἀγροτικὴ Πίστις κλπ., σελ. 16.
6. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 106.
7. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 67—69.
8. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 220.
9. Ἴδε Α.Τ.Ε. Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 268.
10. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 256.
11. Σ.τ.Σ. Εἰς τρεχούσας τιμάς.
12. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 267.
13. Σ.τ.Σ. Προστιθεμένων καὶ τῶν μὴ ἀναφερθεισῶν χιλιάδων δραχ., τὸ σύνολον τῶν Μεσομακροπροθέσμων δανείων, κατὰ τὸ ἔτος 1961, ἀνῆλθεν εἰς 1.108.835.000 δραχμές.
14. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 264.
15. Σ.τ.Σ. Τὰ τελικὰ ποσὰ (εἰς ἑκατομμύρια δραχ.), ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα τῆς Α.Τ.Ε.
16. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 126.
17. Ἴδε Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 128.
18. Σ.τ.Σ. Εἰς τὰ ποσὰ ταῦτα δὲν περιλαμβάνονται αἱ γενόμεναι ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγήσεις διὰ λογαριασμὸν τοῦ Κράτους, ἀφορῶσαι ζωοτροφὰς καὶ δάνεια εἰς σεισμοπλήκτους καὶ ἐπαναπατρισθέντας ἀγρότας.
19. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 111.
20. Τὸ ὑψηλὸν ἐν γένει ἐπιτόκιον τὸ καταβαλλόμενον ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας δὲν ἦτο ἄμοιρον τοῦ ὑψηλοῦ προεξοφλητικοῦ τόκου τοῦ ἰσχύοντος παρ' ἡμῖν ἐν σχέσει πρὸς τὰς λοιπὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας κατὰ τὸ 1952 ἦτο ὁ ἑξῆς: Ἑλβετία 11)2ο/ο, Η.Π.Α. 2ο/ο, Ὁλλανδία 21)2ο/ο, Σουηδία καὶ Τουρκία 3ο)ο, Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία 4ο)ο καὶ Ἑλλάδα 12ο)ο. Ἴδε σχετικῶς Χ. Εὐελπίδη: Ἡ χρονία γεωργικὴ κρίσις, σελ. 46.
21. Ἴδε τὴν ὑπὸ τοῦ Τμηματάρχου τῆς Α.Τ.Ε. Ε. Σωπασάκη γενομένην Εἰσήγησιν (δακτυλογραφημένη) ἀπὸ 10.7.1972. (Πρότασις ὑπὸ στοιχ. Ε').
22. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ, ἔτους 1956, σελ. 64.
23. Συμφώνως πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ παρασχεθέντα στοιχεῖα, κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον, ὁ τρέχων τόκος τῶν γεωργικῶν δανείων ἦτο: Πορτογαλία 31)2ο/ο, Ὁλλανδία 4,5ο/ο, Γαλλία 4,8ο/ο, Βέλγιον 5,5ο)ο, Τουρκία 6-7ο)ο, ,Ιταλία 7ο)ο καὶ Ἑλλὰς 9-11ο)ο (περιλαμβανομένων καὶ διαφόρων ἐπιβαρύνσεων). Ἴδε Χ. Εὐελπίδη: Ἡ χρονία γεωργικὴ κρίσις, σελ. 46.
24. Ἴδε Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 120.

25. Ἴδε Ψηφίσματα Πανελληνίου Ἀγροτοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου 1956, σελ. 132, 140, 144 κλπ.
26. Πλείονα περὶ τῆς Συσκέψεως ταύτης, ἴδε «Συνεταιριστήν», ἔτους 1961, σελ. 75—76.
27. Περὶ τῆς συνεταιριστικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Γερμανίᾳ, ἴδε ἐκτενέστερον καὶ Δ. Πάνου, Συνεταιριστικὰ Θέματα (1925—1961), σελ. 418—424.
28. Πλείονα περὶ τῆς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ συνεταιρικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἴδε Γ. Γραμματοπούλου, σελ. 332—342.
29. Ἴδε Γ. Γραμματοπούλου, σελ. 342.
30. Ἴδε ἄρθρον τοῦ Δ. Πάνου, ὑπὸ τὸν τίτλον: ὁ Συνεταρισμὸς καὶ οἱ ἐκπαιδευτικοί, εἰς περιοδ. «Φωνὴ τῶν Συνεταρισμῶν», ἔτους 1947, τεῦχος 10, σελ. 317—321.
31. Ἴδε Δ. Πάνου, Συνεταιριστικὰ Θέματα (1925—1961), σελ. 36, σημ. 2.
32. Σ.τ.Σ. Ταῦτα ἐγράφοντο πρὸ ἀρκετῶν δεκαετηρίδων ὑπὸ τοῦ Χ. Τερζάκη εἰς τὸ ἀχρονολόγητον βιβλίον του: Ἀγροτικὴ Συνεταιρικὴ Ὀργάνωσις, σελ. 34. Ὡς ὅμως προκύπτει ἐκ φυλλαδίου εὑρισκομένου εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς οἰκογενείας Χρήστου Τερζάκη, ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, συνάγεται ὅτι τοῦτο ἐξεδόθη τὸ ἔτος 1928 καὶ ὡς ἀναφέρεται εἰς τοῦτο, ὁ συγγραφεὺς ἔλαβε 836 ἐπιστολὰς μὲ ἐνθουσιώδεις κρίσεις, ἐν οἷς καὶ τῶν: Δ. Ζωγράφου, Γ. Τρακάκη, Σ. Χασιώτη, Θ. Κουτούπη, Κ. Μαλαματιανοῦ, Δ. Μαργέτη κλπ.
33. Ἴδε ἐπιστολὴν Χ. Τερζάκη, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ φύλλον τῆς ἐν Καλάμαις ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «Σημαία», τῆς 14.3.1915. (Ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη).
34. Ἴδε Ψηφίσματα Πανελληνίου Ἀγροτοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου 1968, σελ. 338.
35. Σ.τ.Σ. Σημειοῦμεν ὅτι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1950—1963, ἡ ΠΑΣΕΓΕΣ ὠργάνωσε 14 σειρὰς Συνεταιρικῶν μαθημάτων ἑξαμήνου διαρκείας, παρακολουθηθέντα ὑπὸ 217 σπουδαστῶν, κατὰ κανόνα ὑπαλλήλων τῶν Συν/μῶν. Ἴδε ἐκτενέστερον, Ἀπολογισμὸν δράσεως τῆς ὑπηρεσίας Συνεταιριστικῆς ἐκπαιδεύσεως, τοῦ Θ. Τζωρτζάκη, εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1963, τεῦχος 206, σελ. 130—134.
36. Ἴδε Πρόγραμμα Οἰκονομικῆς Ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος, 1968—1972, σελ. 67.
37. Περὶ τῆς ὑποτονικῆς συνεταιρικῆς ἐκπαιδεύσεως παρ' ἡμῖν, ἴδε καὶ Γ. Γραμματοπούλου, σελ. 342—345.
38. Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, σελ. 9.
39. Χαρακτηριστικῶς ὁ Καθηγητὴς Α. Ἀγγελόπουλος γράφει: «Ἡ παραγωγὴ καθορίζεται πάντοτε ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα». Ἴδε Ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια κλπ. σελ. 168 καὶ πλείονα ἐπὶ τοῦ θέματος τὴν σημ. 2, ἔνθα σχετικὴ ἀλλοδαπὴ βιβλιογραφία.
40. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 93—95.
41. Ἴδε Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 22.
42. Σ.τ.Σ. Πρόκειται διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Γάλλου Ὑπουργοῦ τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας LUCIEN PAVE διατυπωθεῖσαν ἄποψιν, ἣν ἐπικαλέσθη ὁ ἐπίτιμος Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς τῆς Γαλλίας G. PREVOT, εἰς μελέτην του ἀναδημοσιευθεῖσαν εἰς τὸν «Συνεταιριστήν», ἔτους 1962, τεῦχος 187—188, σελ. 45—48 καὶ τεῦχος 189—190, σελ. 71—74, ἔνθα καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ συνεργατισμοῦ εἰς τὰ Δημόσια Ἐκπαιδευτήρια τῆς Γαλλίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΟΛΙΓΑ ΤΙΝΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΘΕΙΣΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΓΕΩΡΓΙΑΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΝ 1952—1961

Παράγραφος δωδεκάτη

1. Ἐν ἀρχῇ δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ ἐνταῦθα ὅτι, κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, ἡ παρουσία τοῦ Κράτους κατέστη πλέον ἔντονος εἰς τὸν χῶρον τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τὴν Α.Τ.Ε., ἡ ὁποία ἐπέδειξε ἔντονον δραστηριότητα πρὸς ὑποβοήθησιν ὁλοκλήρου τοῦ γεωργικοῦ τομέως.

Ἰδιαιτέρα ὑπῆρξεν ἡ μέριμνα τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης διὰ «τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν βελτιωμένων συστημάτων καλλιεργείας, ἐν στενῇ πάντοτε συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας...»[1], μὲ στόχους τὸν ἐκσυγχρονισμὸν τῶν μεθόδων καλλιεργείας, τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς παραγωγικότητος, τὴν ποιοτικὴν βελτίωσιν τῶν προϊόντων, διὰ τοῦ ἐκμηχανισμοῦ τῆς γεωργίας, τῆς αὐξήσεως τῶν ἀρδευομένων ἐκτάσεων, τῆς πλέον εὐρυτέρας χρησιμοποιήσεως λιπασμάτων, τῆς εἰσαγωγῆς καταλλήλων καὶ ἐκλεκτῶν ποικιλιῶν σπόρων, φυτῶν κλπ.

Ἐπίσης, ἐπεδιώχθη ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., ἡ αὔξησις τῆς ἐντατικοποιήσεως τῶν ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων μὲ προέχοντα στόχον τὴν ἀναδιάρθρωσιν τῶν καλλιεργειῶν, ὡς καὶ τὴν ἐφαρμογὴν καὶ διάδοσιν νεωτέρων μεθόδων ἀξιοποιήσεως τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, διὰ τῆς τυποποιήσεως, συντηρήσεως, μεταποιήσεως καὶ διαθέσεως τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων.

Ἐν ἐνὶ λόγῳ, κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, τόσον ὑπὸ τοῦ Κράτους, ὅσον καὶ ὑπὸ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης, κατεβλήθησαν προσπάθειαι καὶ ἐλήφθησαν μέτρα, τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν εἰς τὴν συνολικὴν πρόοδον τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας.

2. Ὁ μηχανικὸς ἐξοπλισμὸς τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, ἐμφανίζεται οὕτω[2], μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952 — 1961.

Α) Ἀριθμὸς γεωργικῶν ἑλκυστήρων καὶ ἰσχύς των εἰς HP.

Ἔτη	Διαξονικοί		Σύνολον διαξονικῶν	Συνολική ἰσχύς εἰς HP	Μικροί ἑλκυστῆρες μονοξονικοί
	Ἀλυσότροχοι	Τροχοφόροι			
1952	600	5.500	6.100	230.000	800
1953	600	6.000	6.600	245.000	1.000
1954	620	6.500	7.120	270.000	1.100
1955	750	8.200	8.950	343.000	1.200
1956	654	10.538	11.192	425.000	1.500
1957	700	13.300	14.000	532.000	2.000
1958	720	17.700	18.420	700.000	3.000
1959	720	18.850	19.570	738.000	3.500
1960	720	20.620	23.340	812.000	4.300
1961	730	23.000	23.730	875.000	6.000

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ὅτι: α) οἱ ἁλυσότροχοι ἑλκυστῆρες ἐσημείωσαν αὔξησιν 130ο/ο, β) οἱ τροχοφόροι ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ 4 φορὰς καὶ πλέον, γ) οἱ μικροὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν, ἐντὸς τῆς αὐτῆς δεκαετίας, κατὰ 5 1/2 φορὰς περίπου καὶ δ) ἡ συνολικὴ αὔξησις τῆς ἰσχύος τῶν HP ἔτεινε εἰς τὸν τετραπλασιασμόν.

Β) Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ εἴδη μηχανημάτων, ταῦτα ηὐξήθησαν ὡς ἑξῆς[8], μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952, 1961.

Εἶδος μηχανημάτων	Ἀριθμὸς μηχανημάτων	
	1952	1961
Ἁλωνιστικαὶ μηχαναί	1.650	2.150
Θεριζοαλωνιστικαὶ "	600	1.950
Θεριστικαὶ "	2.000	3.000
Σπαρτικαὶ "	1.000	3.000
Χορτοκοπτικαὶ-Δετικαὶ "	1.500	5.000
Ἄροτρα ἑλκόμενα	6.200	23.000
Δισκάροτρα-Δισκοσβάρναι	7.000	16.000
Ἀντλητικὰ συγκροτήματα	24.000	70.000

Καὶ ἐκ τῶν στοιχείων τούτων προκύπτει σημαντικωτάτη αὔξησις τῶν διαφόρων μηχανημάτων, ἥτις ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ τριπλασιασμοῦ σχεδόν.

Ἐνταῦθα δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ αὔξουσα ἐκμηχάνησις τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον, ὠφείλετο καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τῆς A.T.E. χορηγηθέντα μεσομακροπρόθεσμα πρὸς αὐτὴν δάνεια. Οὕτως ὁ ἀριθμὸς τῶν μη-

χανημάτων τὰ ὁποῖα ἀπεκτήθησαν ὑπὸ τῆς γεωργίας ἐκ τῶν πιστώσεων τούτων ἦτο ὁ ἑξῆς[4]:

Ἔτη	Ἀριθμός καί εἶδος μηχανημάτων						
	Ἑλκυστῆρες	Ἀλωνιστικαί μηχαναί	Θεριζοαλωνιστικαί	Σπαρτικαί	Σιτοκαθαριστήρια	Ψεκαστῆρες δένδρων	Λοιπά μηχανήματα
1952	64	8	3	302	37	230	580
1953	130	16	4	454	43	268	690
1954	225	10	3	510	56	290	810
1955	223	6	7	384	67	342	760
1956	395	4	9	387	64	395	890
1957	412	3	12	393	59	465	1.210
1958	520	2	17	390	51	650	1.320
1959	612	3	27	393	42	744	1.470
1960	585	2	17	465	48	858	1.680
1961	460	13	14	552	41	1.387	1.700
Σύνολον	3.726	57	113	4.230	508	5.629	11.100

Ἡ μεγίστη συμβολὴ τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας εἰς τὴν καθ' ὅλου πρόοδον αὐτῆς, καθίσταται πλέον ἁπτὴ ἐὰν ἀναφερθῇ ὅτι ἡ μηχανικὴ καλλιέργεια ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιφέρει ἐλάττωσιν τοῦ κόστους παραγωγῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ «αὔξησιν τῆς παραγωγῆς μέχρις 20ο/ο»[5].

3. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ Α.Τ.Ε. ἐπέδειξεν ἔντονον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν χρησιμοποίησιν λιπασμάτων. Συγκεκριμένως, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952 — 1961, διετέθησαν συνολικῶς ὑπ' αὐτῆς, τὰ κάτωθι[6] εἴδη λιπασμάτων, εἰς συνολικὸν βάρος εἰς λιπαντικὰς[7] μονάδας. (Εἰς χιλιάδας τόννους).

Ἔτη	Συνολικῶς ὑπό τήν ἐμπορικήν μορφήν	Εἰς λιπαντικάς μονάδας			Συνολικῶς εἰς λιπαντικάς μονάδας
		Ἀζώτου	Φωσφόρου	Καλίου	
1952	296.825	28.473	24.674	3.374	56.521
1953	312.610	29.586	28.055	3.047	60.688
1954	408.036	45.067	37.138	4.193	86.398
1955	370.157	40.002	35.071	4.356	79.429
1956	420.387	53.322	38.748	6.130	98.200
1957	485.804	55.519	46.817	7.183	109.519
1958	556.184	70.600	55.500	8.200	134.300
1959	536.330	69.387	52.230	7.663	129.280
1960	532.498	68.955	54.749	7.884	131.488
1961	603.347	78.334	62.637	8.776	149.747

Ἡ συνολικὴ αὔξησις τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. διατεθέντων λιπασμάτων, προκύπτει ἐκ τοῦ δείκτου 1961. Οὕτω μὲ βάσιν τὸ 1952 = 100, κατὰ τὸ 1961 οὗτος ἀνέρχεται[8] εἰς 265.

4. Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[9] προκύπτει ἡ ποσότης τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθέτων φυτοφαρμάκων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952 — 1961. (Εἰς τόννους).

Ἔτη	Εἶδος φαρμάκου		Σύνολον	Δείκτης 1961 μὲ βάσιν 1952 = 100	Αὔξησις ἢ μείωσις % ἐν σχέσει πρὸς τὸ 1952
	Θεῖον καὶ θειϊκὸς χαλκός	Διάφορα			
1952	16.711	1.269	17.980	100,0	100,0
1953	17.421	1.265	18.686	103,9	+ 3,9
1954	18.403	1.061	19.464	108,3	+ 8,3
1955	17.076	1.070	18.146	100,9	+ 0,9
1956	15.152	1.548	16.700	92,9	- 7,1
1957	16.977	1.140	18.117	100,8	+ 0,8
1958	17.436	1.121	18.557	103,2	+ 3,2
1959	19.686	1.511	21.197	117,9	+ 17,9
1960	20.862	1.418	22.280	123,9	+ 23,9
1961	21.046	1.743	22.789	126,6	+ 26,6
Σύνολον	180.770	13.146	193.916		

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι: α) κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, ἡ χρησιμοποιηθεῖσα ποσότης φυτοφαρμάκων ηὐξήθη κατὰ 26,6ο/ο.

Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι μεγάλως συνέβαλεν εἰς τὴν διάδοσιν καὶ εὔχρηστον χρῆσιν τῶν φυτοφαρμάκων, τὸ ἐν ἔτει 1954 συσταθὲν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ἐν Πειραιεῖ εἰδικὸν ἐργαστήριον, εἰς τὸ ὁποῖον διενεργεῖται ἡ περαιτέρω ἐνδεδειγμένη κατεργασία τῶν εἰσαγομένων φυτοφαρμάκων.

Δέον ὅμως νὰ παρατηρηθῇ ὅτι αἱ ἀνωτέρω σημειούμεναι ποσότητες φυτοφαρμάκων εἶναι ἀνώτεραι τῶν πράγματι χρησιμοποιηθέντων, δεδομένου ὅτι κατὰ τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρεχόμενα στοιχεῖα, τὸ σύνολον τῶν χρησιμοποιηθέντων ποσοτήτων τοὐτων, ἀνεξαρτήτως φορέως διαθέσεώς των, ἀνέρχεται, κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, εἰς 119.985 τόννους θείου καὶ εἰς 179.770 τόννους χαλκοῦ.

Ἡ Α.Τ.Ε. σημειώνει σχετικῶς[10]: «... αἱ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας ἀπορρωφώμεναι ποσότητες φυτοφαρμάκων εἶναι περισσότεραι... Κατά τινας ἐμπειρικὰς ἐκτιμήσεις, τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. διατιθέμενα φυτοφάρμακα καλύπτουν τὸ 25ο/ο τῆς συνολικῆς καταναλώσεως, πλὴν τοῦ θείου, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὰ 100ο/ο περίπου».

5. Ὡς πρὸς τὴν αὔξησιν τῶν καλλιεργηθεισῶν[11] ἐκτάσεων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952 — 1961, σημειοῦμεν ὅτι αὗται ἀπὸ 25.231.000 στρέμματα ἐν ἔτει 1952, ἀνῆλθον εἰς 28.666.000 τὸ 1961, δηλαδὴ ἐσημείωσαν αὔξησιν 13,6ο/ο.

6. Σημαντικὰς προόδους ἐσημείωσεν ἡ ἑλληνικὴ γεωργία καὶ εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τὰς ἀρδευομένας ἐκτάσεις.

Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[12] προκύπτει ἡ πορεία τῆς αὐξήσεως τῶν ἀρδευομένων ἐκτάσεων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1952 — 1961. (Εἰς χιλιάδας στρέμματα).

Ἔτη	Φυσικὴ βαρ.	Τεχνικὴ ἀνύψωσις	Σύνολον ἀρδευομένης ἐκτάσεως	Ἐκ τοῦ συνόλου διὰ τεχνητῆς βροχῆς
1952	2.040	700	2.750	15
1953	2.080	800	2.880	25
1954	2.110	890	3.000	40
1955	2.150	960	3.110	55
1956	2.175	1.115	3.290	75
1957	2.240	1.350	3.590	150
1958	2.315	1.585	3.900	255
1959	2.385	1.695	4.080	270
1960	2.240	1.940	4.360	330
1961	2.570	2.250	4.820	395

Ἤτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι: α) αἱ συνολικῶς ἀρδευθεῖσαι ἐκτάσεις, κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, ηὐξήθησαν κατὰ 2.080.000 στρέμματα ἢ ἄλλως κατὰ 75ο/ο καὶ β) αἱ διὰ τεχνητῆς βροχῆς ἀρδευθεῖσαι ἐκτάσεις ηὐξήθησαν σημαντικώτατα πολλαπλασιασθεῖσαι κατὰ 26 φοράς.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι, ἡ κατὰ τὰ ὡς ἄνω πραγματοποιηθεῖσα αὔξησις τῶν ἀρδευομένων ἐκτάσεων ἐπέδρασεν εὐεργετικῶς ἐπὶ τῆς στρεμματικῆς καὶ κατ' ὄγκον ἀποδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας.

Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην συνέβαλλον καὶ τὰ πάσης φύσεως ἐκτελεσθέντα, κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα, ἔργα ἐγγείων βελτιώσεων ἐπὶ «ἑκατοντάδων χιλιάδων στρεμμάτων γαιῶν»[13].

7. Πάντα τὰ ἀνωτέρω, ὡς καὶ ἕτερα μέτρα, εἶχον ὡς συνέπειαν τὴν αὔξησιν τῆς ἀκαθαρίστου ἀξίας τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, καθὼς καὶ τὴν αὔξησιν τοῦ ἀκαθαρίστου ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἀκαθάριστον ἐθνικὸν εἰσόδημα. Οὕτω:

Α) Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος [14] προκύπτει ἡ πορεία τῆς αὐξήσεως τῆς ἀκαθαρίστου ἀξίας τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς (εἰς σταθερὰς τιμὰς τοῦ ἔτους 1954).

Ἔτη	Ἀκαθάριστος ἀξία εἰς ἑκατομμύρια		% τῆς γεωργικῆς ἐπί τοῦ συνόλου
	Σύνολον ἀγροτικῆς παραγωγῆς	Ἀξία γεωργικῆς παραγωγῆς	
1952	17.976	12.784	71,1
1953	22.650	16.930	74,8
1954	22.466	16.200	72,1
1955	24.383	17.323	71,0
1956	24.808	17.446	70,3
1957	28.447	20.745	72,9
1958	27.155	19.022	70,0
1959	28.167	19.777	70,0
1960	26.889	18.176	67,6
1961	31.288	22.329	71,4

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι:

α) ἡ ἀκαθάριστος ἀξία τοῦ συνόλου τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς ηὐξήθη κατὰ 13.312 ἑκατομμύρια δρχ.,

β) ἡ ἀκαθάριστος ἀξία τῆς γεωργικῆς μόνον παραγωγῆς ηὐξήθη κατὰ 9.545 ἑκατομμύρια δρχ. καὶ

γ) ὁ κλάδος τῆς γεωργίας, κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, ἐκάλυπτε κατὰ μέσον ὅρον τὸ 71,14ο/ο τοῦ συνόλου τῆς ἀκαθαρίστου ἀξίας τοῦ γεωργικοῦ τομέως.

Β) Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[15] προκύπτει ἡ ἐξέλιξις τοῦ Ἀκαθαρίστου Ἀγροτικοῦ Εἰσοδήματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ Ἀκαθάριστον Ἐθνικὸν Εἰσόδημα (εἰς σταθερὰς τιμὰς ἔτους 1954 καὶ εἰς ἑκατομμύρια δρχ.).

Ἔτη	Ἀκαθάριστον εἰσόδημα εἰς ἑκατομ. δρχ. Σταθεραί τιμαί 1954				Ἐτήσιος ρυθμός αὐξήσεως % τοῦ ἀκαθαρίστου εἰσοδήματος εἰς σταθερὰς τιμάς	
	Ἐθνικόν[1]	Δείκτης 1951=100	Ἀγροτικόν[2]	Δείκτης 1951=100	Ἐθνικόν	Ἀγροτικόν
1952	44.425	99,6	14.432	94,3	- 0,4	- 5,7
1953	50.525	113,2	18.071	118,9	+13,7	+26,1
1954	52.484	117,6	17.729	116,6	+ 3,9	- 1,9
1955	56.405	126,4	19.304	127,0	+ 7,5	+ 8,9
1956	59.924	134,3	19.483	128,2	+ 6,2	+ 0,9
1957	65.404	146,6	22.499	148,0	+10,1	+15,4
1958	67.210	150,6	20.812	136,9	+ 2,8	- 7,5
1959	70.464	157,9	21.840	143,7	+ 4,8	+ 4,9
1960	73.418	164,5	20.435	134,4	+ 4,2	- 6,4
1961	81.874	183,5	24.153	158,9	+11,5	+18,2

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δεδομένων προκύπτει ὅτι:

α) κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, τὸ ποσοστὸν αὐξήσεως τοῦ Ἀκαθαρίστου Ἐθνικοῦ Εἰσοδήματος ἀνῆλθεν εἰς 83,5ο/ο, ἐνῷ τὸ Ἀκαθάριστον Ἀγροτικὸν Εἰσόδημα ηὐξήθη κατὰ 58,9ο/ο καὶ

β) ἡ κατ' ἔτος ἐξέλιξις τοῦ Ἐθνικοῦ Εἰσοδήματος ἐπηρεάσθη σημαντικῶς ἐκ τῶν διακυμάνσεων τοῦ ἀντιστοίχου Ἀγροτικοῦ, ὡς τοῦτο διαφαίνεται ἐκ τῆς συγκρίσεως ἀμφοτέρων τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἐτῶν 1952, 1954, 1958 καὶ 1960, καθ' ἃ συνεπείᾳ τοῦ ἐπιβραδυντικοῦ αὐξητικοῦ ρυθμοῦ τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος, ἐπηρεάσθη πτωτικῶς καὶ ὁ ἐτήσιος ρυθμὸς αὐξήσεως τοῦ Ἐθνικοῦ.

8. Ἐτονίσθη ἤδη ἀνωτέρω ὅτι, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952 — 1961, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κράτους πρὸς τὴν γεωργίαν κατέστη ἐντονώτερον καὶ πολύπλευρον.

Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τῶν πραγματοποιηθεισῶν ἐπενδύσεων τοῦ Δημοσίου τομέως εἰς τὴν γεωργίαν, αἵτινες ἔβαινον διαρκῶς αὐξανόμεναι.

Οὕτω, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1952—1961, αἱ ἀκαθάριστοι ἐπενδύσεις πα-

1. Ἀκαθάριστον Ἐθνικὸν Εἰσόδημα: 1951 = 100 = 44.621 ἑκατομμύρια δραχ., εἰς σταθερὰς τιμάς.
2. Ἀκαθάριστον Ἀγροτικὸν Εἰσόδημα: 1951 = 100 = 15.201 ἑκατομμύρια δραχ., εἰς σταθερὰς τιμάς.

γίου κεφαλαίου πρὸς τὴν γεωργίαν γενικῶς, ἠκολούθησε τὴν ἑξῆς[16] πορείαν. (Ποσὰ εἰς τρεχούσας τιμάς, ἑκατομμυρίων δρχ.).

Ἔτη	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Ἐπενδύσεις Δημόσιαι	169	222	268	227	334	501	778	891	1.519	1.880
Ἐπενδύσεις Ἰδιωτικαί	355	293	498	585	771	1.174	1.557	1.775	1.971	1.816
Σύνολον ἑκατομμύρια	524	515	766	812	1.105	1.675	2.335	2.666	3.490	3.696

Ἐνταῦθα παρατηρητέον ὅτι, συνεπείᾳ τῶν ὑπὲρ τῆς γεωργίας ληφθέντων μέτρων, ἐπετεύχθη καὶ ἡ διαρκῶς αὔξουσα τάσις τοῦ ἐκ τῆς γεωργίας ἀκαθαρίστου ἐγχωρίου προϊόντος καὶ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Οὕτω, κατὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, τὰ μεγέθη ταῦτα ἐμφανίζουν τὴν ἑξῆς[17] πορείαν (εἰς σταθερὰς τιμὰς τοῦ 1958. Ποσὰ εἰς ἑκατ. δρχ.).

Ἔτη	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Ποσόν	16.301	20.596	19.974	21.351	21.944	24.808	22.946	24.095	22.185	27.151

9. Τέλος, περατοῦντες τὴν σύντομον ταύτην ἀναφορὰν μας, ἐπὶ τῶν σημειωθεισῶν ἐξελίξεων εἰς τὸν χῶρον τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, δέον νὰ ἀναφερθῶμεν καὶ εἰς τὴν σημειωθεῖσαν βελτίωσιν τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος, συνεπείᾳ τῆς μεγαλυτέρας αὐξήσεως τῶν τιμαριθμικῶν δεικτῶν τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν αὔξησιν τῶν βιομηχανικῶν εἰδῶν.

Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος[18] ἐξ οὗ προκύπτει ἡ ἐτησία ἐξέλιξις τῶν δεικτῶν τῶν τιμῶν τὰς ὁποίας εἰσέπραττον οἱ γεωργοί, διὰ τὰ ὑπ' αὐτῶν πωλούμενα ἀγροτικὰ προϊόντα, ἐν σχέσει πρὸς τὴν παράλληλον ἐξέλιξιν τῶν δεικτῶν τῶν ὑπ' αὐτῶν καταβαλλομένων τιμῶν, διὰ τὴν προμήθειαν εἰδῶν γεωργικῆς καὶ βιομηχανικῆς προελεύσεως. (Ἔτος βάσεως 1951 = 100).

Ἔτη	Γενικός δείκτης ἀπολαμβανομένων τιμῶν ὑπό τῶν ἀγροτῶν 1951 = 100	Γενικός δείκτης καταβαλλομένων τιμῶν ὑπό τῶν ἀγροτῶν, διά εἴδη γεωργικῆς καί βιομηχανικῆς προελεύσεως 1951 = 100
1952	99,2	98,6
1953	111,6	103,9
1954	128,4	113,1
1955	137,6	120,5
1956	152,4	133,5
1957	148,2	132,5
1958	141,8	127,2
1959	143,0	125,9
1960	143,2	132,0
1961	151,5	136,4

Ἤτοι, ἐκ τῆς ἀνωτέρω πορείας τῶν γενικῶν δεικτῶν, προκύπτει ὅτι, ἐνῷ ὁ δείκτης τῶν ὑπὸ τῶν γεωργῶν ἀπολαμβανομένων τιμῶν ηὐξήθη κατὰ 51,5ο/ο, ὁ δείκτης τῶν ὑπ' αὐτῶν καταβαλλομένων τιμῶν, διὰ τὴν ἀπόκτησιν ἀγαθῶν γεωργικῆς καὶ βιομηχανικῆς προελεύσεως, ηὐξήθη ὀλιγώτερον, ἀνελθὼν εἰς 36,4ο/ο. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων δεικτῶν σημειωθεῖσαν διαφορὰν ἐκ 15ο/ο ἐκαρπώθησαν οἱ ἀγρόται, τῶν ὁποίων οὕτω τὸ εἰσόδημα ηὐξήθη ἀναλογικῶς, κατὰ τὸ ποσὸν τῆς ἐν λόγῳ διαφορᾶς.

Ἐκ τῆς περαιτέρω ἀναλύσεως τῶν δεδομένων τούτων προκύπτει ὅτι ὁ μέσος ὅρος τῶν ἐτῶν τῶν δύο δεικτῶν ἐμφανίζει διαφορὰν 4ο/ο περίπου ὑπὲρ τοῦ δείκτου τῶν ἀπολαμβανομένων ὑπὸ τῶν γεωργῶν τιμῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν καταβαλλομένας.

Παρὰ ταῦτα ὅμως, τὸ ἐν ἔτει 1956 συγκληθὲν Πανελλήνιον Ἀγροτοσυνεταιριστικὸν Συνέδριον, μεταξὺ τῶν διαπιστώσεών του, ὑπεγράμμιζε — ἄνευ προσκομίσεως συγκεκριμένων στοιχείων — ὅτι: «Εἰς τὴν ἄνοδον τῶν τιμαριθμικῶν τιμῶν τῶν γεωργικῶν προϊόντων καὶ τῶν εἰδῶν γεωργικῆς χρήσεως ὑφίσταται πάντοτε σημαντικὴ διαφορὰ ὑπὲρ τῶν τιμῶν τῆς δευτέρας κατηγορίας, ἀποδεικνύουσα ἐμπράκτως τοὺς ὅρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἀσκοῦνται αἱ συναλλαγαὶ μεταξὺ τῶν ἀγροτῶν καὶ ἐμπόρων καὶ τὸν βαθμὸν ἐκμεταλλεύσεως τὸν ὁποῖον ὑφίστανται οἱ πρῶτοι»[19].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

1. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1952—1961), σελ. 74.
2. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, (Κεφάλαιον μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ).
3. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 78.
4. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας, σελ. 79.
5. Ἴδε Χ. Εὐελπίδη, Γεωργικὴ Οἰκονομική, σελ. 197.
6. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας, σελ. 83.
7. Ἡ χρησιμοποίησις λιπαντικῶν μονάδων δίδει τὸ πραγματικὸν μέτρον συγκρίσεως τῶν χρησιμοποιηθέντων ποσοτήτων λιπασμάτων.
8. Ἴδε Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 82.
9. Ἴδε Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 88.
10. Ἴδε Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 87.
11. Ἀναλυτικώτερα στοιχεῖα περὶ τῶν καθ' ἕκαστα προϊόντων καὶ τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1938, 1952, 1961, ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952—1961, σελ. 54.
12. Ἴδε Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 157.
13. Ἴδε Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 157.
14. Πηγή: Ἐθνικοὶ Λογαριασμοὶ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ. Ἴδε Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 63.
15. Πηγή: Ἐθνικοὶ Λογαριασμοὶ Ὑπουργείου Συντονισμοῦ. Ἴδε Α.Τ.Ε., ἔνθ' ἀν., σελ. 65.
16. Ἴδε «Ἐθνικοὶ λογαριασμοὶ τῆς Ἑλλάδος (1948—1965), τεῦχ. 16, σελ. 98—99, Πίναξ 15.
17. Ἴδε «Ἐθνικοὶ λογαριασμοὶ τῆς Ἑλλάδος (1948—1965), τεῦχ. 16, σελ. 105—106, Πίναξ 19.
18. Ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας, 1952—1961, σελ. 70.
19. Ἴδε ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ 1956, σελ. 65.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἐκ τοῦ συνόλου τῆς προκειμένης μελέτης συνάγεται ἀδιασείστως ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς οἰκονομικῆς συνεργασίας διέπει ἔκπαλαι τὴν ζωὴν τῶν Ἑλλήνων.

Τοῦτο κατεδείχθη εἰς τὸ περὶ τῶν Ναυτικῶν Συνεταιρισμῶν τῶν τριῶν νήσων κεφάλαιον.

Τοῦτο ἐπίσης κατεδείχθη, τόσον ἐκ τοῦ ὑφισταμένου παρ' ἡμῖν συνεταιρικοῦ πνεύματος, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος τούτου εἰς τὴν γεωργίαν, εἰς ἣν ἤρξατο ἐμφανιζόμενον ἑκασταχοῦ τῆς Χώρας, ἰδίᾳ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ ἰδιαιτέρως τὴν ὕπαρξιν τοῦ πνεύματος τούτου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Γεωργίαν καὶ τοὺς Ἕλληνας ἀγρότας, διεπιστώθη ὅτι ἤδη, πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ Νόμου 602/1914 «Περὶ Συνεταιρισμῶν», οὗτοι προέβησαν εἰς τὴν ποικιλόμορφον ἵδρυσιν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ ἀγροτικῶν Σωματείων καὶ Συλλόγων, προπορευθέντες οὕτω τῆς σχετικῆς κρατικῆς πρωτοβουλίας.

Ἐν προκειμένῳ, δυνάμεθα μάλιστα νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἡ ἐμφάνισις τοῦ Νόμου 602, δὲν ἦτο ἄλλο τι ἢ μὴ ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἡ ἐπισφράγισις τοῦ ἐν διαχύτῳ καταστάσει ὑφισταμένου παρὰ τῷ ἑλληνικῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ συνεταιρικοῦ πνεύματος.

Ἡ ψήφισις τοῦ Νόμου 602 ἐπετάχυνε τὴν διάδοσιν τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν μεταξὺ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ δὴ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἑκατοντάδες χιλιάδες Ἑλλήνων ἀγροτῶν νὰ ἀποτελοῦν ἐνεργὰ μέλη τούτων καὶ ἑκατομμύρια Ἑλλήνων νὰ ζοῦν, νὰ κινοῦνται καὶ νὰ προοδεύουν, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἰδέας, ἡ ὁποία τείνει διαρκῶς πρὸς τὴν βελτίωσιν καὶ πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου.

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐπιτεύγματα τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρικῶν Ὀργανώσεων μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ τρέφωμεν τὰς πλέον αἰσιοδόξους προοπτικὰς περὶ τοῦ μέλλοντός των καὶ τῆς περαιτέρω συμβολῆς των εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς ζωῆς τοῦ Ἕλληνος ἀγρότου. Ἤδη τοῦτο, χάρις εἰς τὴν Κρατικὴν συμπαράστασιν καὶ δὴ τῆς πολυπλεύρου ἐνισχύσεως τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τὰς Συνεταιρικὰς Ὀργανώσεις, ἐπετεύχθη ἔν τινι μέτρῳ. Βεβαίως τὸ πεδίον δράσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν εἶναι λίαν ἐκτεταμένον καὶ συνεπῶς πλεῖστα ὅσα δύνανται νὰ ἐπιδιωχθοῦν πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν. Βεβαίως πλεῖστα ὅσα τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ γίνουν δὲν ἐπραγματοποιήθησαν. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἐπέστη ἤδη ὁ ἁρμόδιος καιρός. Τὸ Κράτος ὀφείλει καὶ ἠμπορεῖ νὰ προσφέρῃ περισσότερα εἰς τὴν ἐθνικὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν.

Οἱ Ἕλληνες ἀγρόται ἀπέδειξαν ὅτι ἔχουν βαθέως ἐρριζωμένο τὸ αἴσθημα τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἀλληλοβοηθείας. Οἱ ἁρμόδιοι φορεῖς τῆς Πολιτείας ἂς διοχετεύσουν διὰ τῶν καταλλήλων μέτρων τὰς συνεταιρικὰς ροπὰς τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν πρὸς τοὺς ἐνδεδειγμένους ἀγωγοὺς τῆς περαιτέρω προόδου καὶ ἂς ὁδηγήσουν ταύτας εἰς ἀνώτερα ἐπίπεδα οἰκονομικῆς συμπράξεως ἐπ' ἀγαθῷ τῆς συνεταιρικῆς ἰδέας, τῶν ὑπηρετούντων αὐτήν, καὶ τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην προσπαθήσαμεν νὰ ἀνασύρωμεν τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν, ἐν τῇ διαδρομῇ τοῦ χρόνου, τοῦ ὑφισταμένου πνεύματος τῆς συνεργασίας ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου, εἰς τὰς τρεῖς ἡρωϊκὰς μας νήσους Ὕδραν, Σπέτσας καὶ Ψαρὰ καὶ περαιτέρω νὰ καταδείξωμεν τὴν συμβολὴν τοῦ πνεύματος τούτου καὶ τῶν φορέων του εἰς τὴν μεγάλην ὑπόθεσιν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἔθνους Ἀγῶνος.

Τὸ κατὰ πόσον ἠδυνήθημεν νὰ ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς μελέτης ἐπὶ τῶν σημείων τούτων, θὰ κριθῇ πρωτίστως ἐκ τῆς εὐμενοῦς ἢ μὴ ἀποδοχῆς της, ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας ἐπιτροπῆς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ.

Ἐν προκειμένῳ ἡμεῖς ἓν καὶ μόνον ἐπιθυμοῦμεν νὰ ὑπογραμμίσωμεν: Διαθέσαμεν ὅλας μας τὰς δυνάμεις καὶ δυνατότητας, πρὸς ἐξεύρεσιν, ἐπιλογὴν ἀξιολόγησιν, κατάταξιν καὶ κριτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ τεραστίου βιβλιογραφικοῦ καὶ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ, ἰδίᾳ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν τεκμηρίωσιν τῶν ἐκφραζομένων ἀπόψεών μας.

Περαιτέρω, κατεβλήθη πᾶσα δυνατὴ προσπάθεια διὰ τὴν σκιαγράφησιν καὶ ἱστορικὴν ἀναδίπλωσιν, τόσον τῶν πηγαίων ἐκδηλώσεων καὶ τάσεων τῆς ἀγροτοσυνεταιρικῆς μας κινήσεως, ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Χώρας, ὅσον καὶ τῶν σημειωθεισῶν προόδων τοῦ ὀργανωμένου ἀγροτοσυνεταιρικοῦ κινήματος, μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ Νόμου 602/1914 «Περὶ Συνεταιρισμῶν».

Πάντως, παραμένομεν μὲ τὴν σκέψιν, ὅτι ἠδυνήθημεν νὰ παράσχωμεν μίαν εἰκόνα τῆς ὅλης πορείας τοῦ παρ' ἡμῖν συνεταιρικοῦ πνεύματος, ἐκκινοῦντες ἀπὸ τοὺς εὐφυεῖς καὶ θρυλικοὺς καραβοκύρηδες τῶν τριῶν νήσων καὶ φθάνοντες μέχρι τῶν συγχρόνων μορφῶν οἰκονομικῆς συνεταιρικῆς συμπράξεως εἰς τὴν γεωργίαν.

Τὸ προέχον σημεῖον τὸ ὁποῖον δέον νὰ ἐξαρθῇ ἰδιαιτέρως ἐνταῦθα, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι, καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ὡς ἀνεξαρτήτου Κράτους, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ παρόντος αἰῶνος, σημειοῦται τῷ ὄντι σημαντικὴ πρόοδος εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐθνικοκοινωνικοοικονομικῆς δράσεως.

Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος μὲ διαρκῶς ἐντεινόμενον ἐνδιαφέρον ἐγκύπτει εἰς τὰ ἐθνικοκοινωνικοοικονομικὰ προβλήματα, τιθέμενον ἐπικεφαλῆς τῆς ἀναπτυξιακῆς προσπαθείας ὁλοκλήρου τοῦ Ἔθνους καὶ ἡ Ἑλλὰς εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀρένα τῆς εὐγενοῦς ἁμίλλης μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων καὶ ἀνεπτυγμένων χωρῶν.

Ἡ διαδρομὴ τῶν 150 χρόνων ἀπὸ τῆς Ἐθνικῆς μας Παλιγγενεσίας, εὑρίσκει τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς λίαν ὑψηλὰ ἐπίπεδα ἀναπτύξεως, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι, ἔριδες ἐσωτερικαί, ἐμφύλιοι σπαραγμοὶ καὶ ἀλλεπάλληλοι πόλεμοι ἐπέδρασαν ἀνασχετικῶς ἐπὶ τῆς καθ' ὅλου ἀνοδικῆς του πορείας καὶ ἀνελίξεως.

Τὸ ἐνυπάρχον παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ Λαῷ πνεῦμα συνεργασίας καὶ ἀλληλοβοηθείας ἠδυνήθη νὰ ὑπερπηδήσῃ πολλάκις τὰς ἑκάστοτε ἀντιξοότητας. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἐὰν τὸ πνεῦμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ παρελθὸν ἀπετέλεσε τὸ κρηπίδωμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἔθνους, καταστῇ εἰς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον πλέον ἔντονον καὶ ἀρραγές, τότε θὰ εἶναι πλέον ἢ βεβαία ἡ πραγμάτωσις τῶν ὀνείρων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἴσως τότε θὰ ἐκπληρωθῇ ὁλοσχερῶς ἡ ἐπιθυμία τῶν Φιλελλήνων[1] καὶ θὰ δικαιωθῇ ἡ θυσία των ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος. Μόνον ἐντὸς μιᾶς εὐημερούσης, ὁμονοούσης καὶ ἀρραγοῦς Ἑλλάδος θὰ δικαιωθοῦν αἱ προσδοκίαι τοῦ μεγάλου Φιλέλληνος Λόρδου Βύρωνος[2], ὁ ὁποῖος τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ λεπτοδείκτης τῆς ἱστορίας κατέγραφε, εἰς τὸ ἡρωϊκὸ Μεσολόγγι, τοὺς τελευταίους κτύπους τῆς Ἑλληνικῆς καρδιᾶς του, ἐφώναζε τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος, λέγων: «σοὶ ἔδωκα πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ δώσῃ ἄνθρωπος· τὴν περιουσίαν μου, τὸν καιρόν μου, τὴν ὑγείαν μου καὶ αὐτὴν τώρα τὴν ζωήν μου· εἴθε ἡ θυσία μου ἀποβῇ εἰς ἀγαθόν σου»[3].

Ὑπὸ τὸ κράτος τοιούτων προσδοκιῶν καὶ αἰσθημάτων ἀπέθανον πολεμῶντες καὶ οἱ πρόγονοι ἡμῶν, ἀτενίζοντες τὸ φωτεινὸ μέλλον τῆς Χώρας. Ὁ Χ. Περραιβός, περαίνων τὰ ἀπομνημονεύματά του καὶ ἀπευθυνόμενος πρὸς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τῶν Ἑλλήνων, κατέληγεν: «ἐπιθυμοῦμεν ὅμως, καὶ παρακαλοῦμεν αὐτοὺς τήν, μὲ τοσαύτας θυσίας καὶ δάκρυα ἀναστηθεῖσαν Ἑλλάδα, νὰ τὴν ἀνυψώσωσιν εἰς τὴν πρώτη της λαμπρότητα καὶ εὐδαιμονίαν διὰ τῆς σοφίας, εὐνομίας καὶ ἀνδρείας· τότε καὶ αἱ ψυχαὶ ἡμῶν θέλει ἀγάλλονται ὡς μὴ μάτην ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνισθεῖσαι, καὶ ὡς γνησίους ἀπογόνους καταλιποῦσαι»[4].

Ἡ κληρονομία καὶ αἱ ὑποχρεώσεις ὅλων ἡμῶν εἶναι βαρεῖαι, διότι εἴμεθα κληρονόμοι τῆς πολυχιλιετοῦς καὶ λαμπρᾶς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ ἀπόγονοι ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐδημιούργησαν τὸ παγκόσμιον θαῦμα τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἡ ὁποία «ἀπεκάλυψεν τὴν μεγάλην ζωτικότητα, τὸν ἀκμαῖον πατριωτισμόν, τὴν αὐταπάρνησιν καὶ τὴν ἐθελοθυσίαν τοῦ Ἕλληνος, τὰ πάντα θυσιάζοντος ὑπὲρ τῆς γλυκείας πατρίδος καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἀποτελεῖ μνημεῖον δόξης, πρὸ τοῦ ὁποίου μετὰ σεβασμοῦ θὰ παρέρχωνται οἱ αἰῶνες καὶ αἱ γενεαί. Ὁ χρόνος οὐδαμῶς θὰ ἐλαττώσῃ τὴν αἴγλην αὐτῆς· σελίδας τιμῆς θὰ κατέχῃ πάντοτε οὐ μόνον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Παγνοσμίῳ Ἱστορίᾳ ὡς ἓν τῶν μεγίστων κατορθωμάτων τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τοῦ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτος»[5].

Τὸ ἔνδοξον παρελθὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους δὲν ἐπιτρέπει ἐφησυχασμὸν καὶ ἐπανάπαυσιν εἰς τὰς μέχρι τοῦδε ἐπιτευχθείσας **προόδους τοῦ Νεοελληνισμοῦ**, ὅστις «οὐ μόνον δὲν διέψευσε τὰς τῶν προγόνων αὐτοῦ, τολμηρῶν ἡγετῶν τῆς Παλιγγενεσίας, καὶ τῶν φιλελλήνων ἐλπίδας ἐπὶ τὸ μέλλον αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἐδικαίωσε ταύτας ἀπολύτως. Τηρήσας ἄσβεστον τὸ πῦρ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας καὶ τῆς φυλετικῆς αὐτοῦ ἀλληλεγγύης καὶ περισυλλογῆς ἐν τῇ μικρᾷ καὶ ἀγόνῳ ἐλευθέρᾳ γωνίᾳ, ἣν ἐξησφάλισεν αὐτῷ ἡ μετὰ τόσους ἀγῶνας ἐπελθοῦσα εἰρήνη καὶ ἀποκατάστασις εἰς ἐλεύθερον κράτος, ἐχρησιμοποίησε ταύτην ὡς κέντρον δράσεως καὶ ὁρμητήριον πρὸς ἐπιδίωξιν τῆς τελικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως καὶ πνευματικῆς ἐξυψώσεως»[6].

Ἡμεῖς σήμερον εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ συνεχίσωμεν τὰς συντόνους προσπαθείας διὰ τὴν περαιτέρω ἀνύψωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἂς ὁδεύσωμε λοιπὸν τὴν ἐθνικὴν λεωφόρον τῆς ἑνότητος καὶ συνεργασίας. Ἂς μὴν διαψεύσωμεν ὅσους ἀπέθανον διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν προκοπήν της, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀφετηρίας ἐκ τῆς ὁποίας ἐξεπορεύθησαν. Ἂς μὴν μᾶς διαφεύγῃ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς τῆς Χώρας, «ἐν μέσῳ τῶν φοβερωτάτων κλονισμῶν διετήρησε πάντοτε τὴν ἀδιατάρακτον δεξιότητά του καὶ τὴν φαιδρὰν αὐτοῦ ἐνεργητικότητα... Ἐν μέσῳ περιστάσεων, αἵτινες ἤθελον ἀπελπίσει λαόν τινα τῆς ἑσπερίας, οἱ Ἕλληνες γεωργοὶ παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὴν κλῆσιν αὐτῶν...»[7].

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία μαρτυρεῖ περιτράνως, ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ ἀέναος ζωτικότης του εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐπιτελέσῃ λαμπρὰ καὶ ἀξιοθαύμαστα ἔργα.

Σήμερον, εἰς τοὺς φορεῖς του ἀναπόκειται νὰ κρατήσουν τὸν πυρσὸν τῆς προόδου ἀνημμένον καὶ ἀντλῶντες δύναμιν ἐκ τῶν ἀνεξαντλήτων ἀποθεμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς καὶ τῶν Κασταλίων πηγῶν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, νὰ ὑλοποιήσουν περαιτέρω τὰς δυνάμεις ταύτας ἐπ' ΑΓΑΘΩ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, τὰ συμφέροντα τῆς ὁποίας δέον νὰ ἀποτελοῦν τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον καὶ τὸν γνώμονα τῶν σκέψεων καὶ ἐνεργειῶν πάντων τῶν Ἑλλήνων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

1. Περὶ τοῦ Φιλελληνισμοῦ καὶ τῆς προσφορᾶς του εἰς τὸν Ἀγῶνα τοῦ 1821 ἴδε: Τὸ πλῆρες κείμενον τῆς διακηρύξεως τοῦ Προέδρου τῆς Γ' ἐν Ἑρμιόνῃ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, Γ. Σισίνη εἰς Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΓ, σελ. 74—75. Σχετικὰς δὲ πληροφορίας ἴδε εἰς: Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 128—131, Α. Λιγνοῦ, τόμ. Β, σελ. 191—192, Ε. Πρωτοψάλτη, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821, σελ. 37—39. Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, περίοδος 1821—1832, σελ. 570, Δ. Κοκκίνου, τόμ. Ε, σελ. 126—130, Α. Μάμουκα, τόμ. Δ, σελ. 57—68, 71—72, Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 471—472.
2. Τὸ περὶ πολιτογραφήσεως Ψήφισμα τῆς Πόλεως τοῦ Μεσολογγίου, δι' οὗ ἡ ἱερὰ πόλις ἀνεκήρυξε τὸν Μπάϋρον πολίτην αὐτῆς, ἴδε εἰς Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 7, σημ. α. Περὶ τῆς προσφορᾶς τούτου εἰς τὸν Ἀγῶνα καὶ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς του, ἴδε: Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 158—159, Α. Ὀρλάνδου, τόμ. Β, σελ. 108, Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν 21, τόμ. ΣΤ, σελ. 125, Α. Μιαούλη, σελ. 45, Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 22—58, 70—95. Περὶ τῶν πενθίμων ἐκδηλώσεων τοῦ Ἔθνους διὰ τὸν θάνατόν του, ἴδε: Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. Ι, σελ. 138, Δ. Κοκκίνου, τόμ. Δ, σελ. 112—133.
3. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Α, σελ. 450.
4. Ἴδε Χ. Περραιβοῦ, τόμ. Β, σελ. 209.
5. Ἴδε Ε. Κυριακίδου, τόμ. Α, σελ. 170.
6. Ἴδε Κ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. ΣΤβ, σελ. 413.
7. Ἴδε Κ. Μένδελσων, τόμ. Β, σελ. 99.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ★

Ἀβδελίδης Π.: Τὸ ἀγροτικὸ συνεταιριστικὸ κίνημα στὴν Ἑλλάδα, Ἀθῆναι, 1976.

Ἀγάθος Α.: Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1926.

Ἀγγελόπουλος Α.: Τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1946.

Ἀλεξανδρῆς Κ.: Ἡ ἀναβίωσις τῆς θαλασσίας μας δυνάμεως κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Ἀθῆναι, 1960.

Ἀλεξανδρῆς Κ.: Αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος (1821—1829), Ἀθῆναι, 1930.

Ἀλεξανδρῆς Κ.: Τὸ ναυτικὸν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος 1821—1829 καὶ ἡ δρᾶσις τῶν πυρπολικῶν, Ἀθῆναι, 1968.

Ἀλιβιζᾶτος Μ.: Κράτος καὶ γεωργικὴ πολιτική, Ἀθῆναι, 1938.

Ἀλιβιζᾶτος Μ.: Ἡ νέα γεωργικὴ πολιτική, Ἀθῆναι, 1937.

Ἀλιβιζᾶτος Μ.: Κοινωνικὴ ἐξέλιξις καὶ γεωργικὴ πολιτική, Ἀθῆναι, 1938.

Ἀλιβιζᾶτος Μ.: Ἡ γεωργικὴ Ἑλλὰς καὶ ἡ ἐξέλιξίς της, Ἀθῆναι, 1939.

Ἀλιβιζᾶτος Μ.: Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ καὶ συντεχνιακὴ ὀργάνωσις, Ἀθῆναι, 1939.

Ἀλιβιζᾶτος Μ.: Τὸ πρόβλημα τῆς ἀγροτικῆς πίστεως, ἀπὸ διεθνοῦς καὶ βαλκανικῆς ἀπόψεως, Ἀθῆναι, 1934.

Ἄμαντος Κ.: Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, μέχρι τὸ 1821, τόμ. Α, Ἀθῆναι, 1955.

Ἀνδρεάδης Α.: Ἱστορία τῶν ἐθνικῶν δανείων, Ἀθῆναι, 1904.

Ἀναστασόπουλος Γ.: Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας, τόμοι Α-Γ', Ἀθῆναι, 1948—1949.

Ἀξιωτίδης Π.: Τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἀθῆναι, 1909.

Βακαλόπουλος Α.: Πηγὲς τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ (1) (1204—1669), Θεσ/νίκη, 1965.

Βαλαωρίτης Ι.: Ἱστορία τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1902.

★ Σ.τ.Σ. Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς βιβλιογραφίας ποιοῦμεν τὴν ἑξῆς διευκρίνισιν: Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐπαναλήψεως ὁλοκλήρου τοῦ τίτλου τοῦ χρησιμοποιηθέντος ἔργου ἐν τῇ μελέτῃ, παραπέμπομεν μόνον διὰ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως. Ἐκεῖνοι δὲ ἐκ τῶν συγγραφέων οἱ ὁποῖοι παραπέμπονται εἰς πλείονα τοῦ ἑνὸς ἔργα των, ἡ μνεία μόνον τοῦ ὀνόματός των ὑποδηλοῖ τὸ προτασσόμενον ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ ἔργον.

Βαλέτας Γ.: Τερτσέτη ἅπαντα. Κολοκτρώνη ἀπομνημονεύματα, τόμ. Β, Ἀθῆναι, 1958.
Βαλέτας Γ.: Γιάννης Θεοφιλόπουλος, ὁ Καραβόγιαννος, Ἀθῆναι, 1972.
Βαρβαρέσος Α.: Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως, Ἀθῆναι, 1949.
Βαρβαρέσος Α.: Ὁ θεσμὸς τῶν κτηματικῶν βιβλίων καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐν Ἑλλάδι εἰσαγωγῆς των, Ἀθῆναι, 1940.
Βαρβαρέσος Κ.: Ἔκθεσις ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1952.
Βεζανῆς Δ.: Πολιτικὴ καὶ Οἰκονομία, Ἀθῆναι, 1933.
Γεννάδιος Π.: Γεωργικὰ Ἀνάλεκτα, Ἀθῆναι, 1915.
Γεωργακόπουλος Γ.: Τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν διὰ μέσου τῶν αἰώνων, Ἀθῆναι, 1933.
Γεωργίου Η.: Νεώτερα στοιχεῖα περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων, Ἀθῆναι, 1950.
Γεωργίου Η.: Ἱστορία τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων, Ἀθῆναι, 1951.
Γεωργίου Η.: Γαλλικὴ πολιτική, Ἀθῆναι, 1973.
Γιαλίας Ν.: Τὸ ἔργον καὶ ἡ δρᾶσις τῆς Α.Τ.Ε. κατὰ τὴν πρώτην εἰκοσαπενταετίαν, Ἀθῆναι, 1954.
Γκλούκ Δ.: Συλλογὴ Τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν (κατὰ μετάφρασιν Λ. Χρυσανθοπούλου), Ἀθῆναι, 1853.
Γούδας Α.: Βίοι Παράλληλοι, τόμ. Ε, Ἀθῆναι, 1872.
Γραμματόπουλος Γ.: Ὁ σύγχρονος συνεργατισμὸς ἀλλαχοῦ καὶ παρ᾽ ἡμῖν, Ἀθῆναι, 1960.
Γρηγορίου Ε.: Ὁ πυρπολητὴς Κων/νος Κανάρης, Ἀθῆναι, 1940.
Δασκαλάκης Α.: Κείμενα - Πηγαὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τόμοι Α-Β, Ἀθῆναι, 1966—1967.
Δεκάζος Π.: Ἡ Ἑλληνικὴ Γεωργικὴ Ἑταιρεία, Ἀθῆναι, 1937.
Δένδιας Μ.: Αἱ ἑλληνικαὶ παροικίαι ἀνὰ τὸν κόσμον, Ἀθῆναι, 1919.
Δένδιας Μ.: Διοικητικὸν Δίκαιον, τόμ. Β, Ἀθῆναι, 1966.
Δέδε Μ.: Ὁ ἀνθρώπινος χαρακτήρας τοῦ συνεργατισμοῦ, Ἀθῆναι, 1965.
Διομήδης Α.: Μετὰ τὴν κρίσιν, Ἀθῆναι, 1935.
Διομήδης Α.: Βυζαντιναὶ μελέται, τόμ. Β, Ἀθῆναι, 1942.
Δοξιάδης Κ.: Θυσίες τῆς Ἑλλάδος. Αἰτήματα καὶ ἐπανορθώσεις, Ἀθῆναι, 1947.
Ἐνεπεκίδης Π.: Ἰωάννης Καποδίστριας, 176 ἀνέκδοτα γράμματα πρὸς τὸν πατέρα του (1809—1820), Ἀθῆναι, 1972.
Ἐξαρχόπουλος Ν.: Γενικὴ Διδακτική, τόμ. Α, Ἀθῆναι, 1961.
Εὐελπίδης Χ.: Ἀγροτικὴ Πολιτική, Ἀθῆναι, 1956.

Εὐελπίδης Χ.: Ἀγροτικὸ Πρόγραμμα, Ἀθῆναι, 1923.
Εὐελπίδης Χ.: Ἡ Γεωργία τῆς Ἑλλάδος, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ ἄποψις, Ἀθῆναι, 1944.
Εὐελπίδης Χ.: Γεωργικὴ Οἰκονομική, Ἀθῆναι, 1944.
Εὐελπίδης Χ.: Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1950.
Εὐελπίδης Χ.: Ἡ χρονία γεωργικὴ κρίσις εἰς τὴν Ἑλλάδα, Ἀθῆναι, 1953.
Ζολώτας Ξ.: Ἀγροτικὴ Πολιτική, Ἀθῆναι, 1934.
Ζολώτας Ξ.: Ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανήσεως, Ἀθῆναι, 1926.
Ζολώτας Ξ.: Ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ γίνῃ βιώσιμος, Ἀθῆναι, 1935.
Ζωγράφος Δ.: Ἱστορία τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως, Ἀθῆναι, τόμοι Α-Β, 1936—1938.
Ζωγράφος Δ.: Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας, τόμοι Α-Γ, Ἀθῆναι, 1921.
Ζωγράφος Δ.: Ἱστορία Ἱδρύσεως τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης Ἑλλάδος (1833—1843), τόμοι Α-Β, Ἀθῆναι, 1925—1927.
Ζωγράφος Δ.: Γεωργικαὶ Μελέται, τεῦχος Α, Ἀθῆναι, 1932.
Θεοδωρίδης Α.: Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1909 καὶ τὸ ἔργον της, Ἀθῆναι, 1914.
Θεοφανίδης Σ.: Θεωρία καὶ Πρακτικὴ τῆς Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς, Ἀθῆναι, 1971.
Ἰασεμίδης Σ.: Μελέτη περὶ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν (περιλαμβανομένη εἰς τὸ Γεωργικὸ Δελτίον ἔτους 1913).
Ἰασεμίδης Σ.: Ἀνάγκη ἑνώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, Ἀθῆναι, 1917.
Ἰασεμίδης Σ.: Περὶ Συνεταιρισμῶν ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι, 1918.
Ἰλαντζῆς Β.: Σ.Ε.Κ.Ε. καὶ Καπνός, Ἀθῆναι, 1973.
Καλινδέρης Μ.: Αἱ συντεχνίαι τῆς Κοζάνης ἐπὶ τουρκοκρατίας, Θεσ/νίκη, 1958.
Καλιτσουνάκις Δ.: Περὶ Συνεταιρισμῶν καὶ ἰδίως ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι, 1924.
Καλιτσουνάκις Δ.: Ἱστορία Πολιτικῆς Οἰκονομίας, Ἀθῆναι, 1929.
Καλιτσουνάκις Δ.: Ἱστορία Οἰκονομικοῦ Βίου, Ἀθῆναι, 1943.
Καλιτσουνάκις Δ.: Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, Ἀθῆναι, 1957.
Καλογιάννης Β.: Τσαριτσάνη. Ἱστορικὴ πατρίδα τοῦ Κ. Οἰκονόμου ἐξ Οἰκονόμων, Λάρισα, 1965.
Καποδίστριας Ι.: Ἐπιστολαὶ (Διπλωματικαί, Διοικητικαὶ καὶ Ἰδιωτικαί), τόμοι Α-Δ (Μετάφρασις ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Μ. Σχινᾶ), Ἀθῆναι, 1841—1843.
Καρολίδης Π.: Σύγχρονος ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, τόμ. Α, Ἀθῆναι, 1922.
Κεφαλᾶς Ν.: Θαλάσσιος Νομοθεσία, Βιέννη, 1817.

Κλαδᾶς - Θεοδώρου.: Νομοθεσία περὶ Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, Ἀθῆναι, 1947.
Κλήμης Α.: Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, Ἀθῆναι, 1960.
Κλήμης Α.: Ἀγροτικὴ πίστις. Ἱστορία Ἱδρύσεως Α.Τ.Ε., Ἀθῆναι, 1954.
Κλήμης Α.: Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, Ἀθῆναι, 1938.
Κλήμης Α.: Οἱ Συνεταιρισμοί, Ἀθῆναι, 1946.
Κολοκοτρώνης Θ.: Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, Ἀθῆναι, 1846.
Κολοκοτρώνης Ι.: Ἑλληνικὰ Ὑπομνήματα. (Ἐπιστολαὶ καὶ ἔγγραφα ἀφορῶντα τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, 1821—1827 καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Χ. Φιλαδελφέως), Ἀθῆναι, 1856.
Κολοκοτρώνης Γ.: Συλλογὴ διαφόρων ἐγγράφων καὶ ἐπιστολῶν (περιλαμβανομένη εἰς τὰ ὡς ἄνω ὑπομνήματα τοῦ Ι. Κολοκοτρώνη).
Κολυβᾶς Ν.: Ἱστορικὸν σημείωμα ἐπὶ τῆς νομοθεσίας τῶν ἐθνικῶν κτημάτων κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, Ἀθῆναι, 1917.
Κόκκινος Δ.: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, τόμοι Α-ΣΤ, ἔκδ. 5η, Ἀθῆναι, 1966—1967.
Κονόμος Κ.: Ὁ πρῶτος κανονισμὸς τῆς ἑλληνικῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας 1803, ἔκδ. Ἀθῆναι, 1970.
Κοντογιάννης Π.: Ἱστορικὰ ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, Ἀθῆναι, 1927.
Κοντὸς Π.: Δασικὴ Πολιτική, τόμ. Β, Θεσ/νίκη, 1933.
Κοραῆς Α.: Προλεγόμενα εἰς τὰ «Σωζόμενα Πολιτικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους, ΑΩΚΑ (1821).
Κοραῆς Α.: Στοχασμοὶ Αὐτοσχέδιοι (περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης), 1815.
Κοτζιᾶς Ν.: Ἐπανόρθωσις τῶν ἐν τῇ Σ. Τρικούπη ἱστορίᾳ περὶ τῶν Ψαριανῶν πραγμάτων, Ἀθῆναι, 1857.
Κουκκίδης Κ.: Τὸ πνεῦμα τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων καὶ τ' Ἀμπελάκια, ὁ πρῶτος συνεταιρισμὸς τοῦ κόσμου, Ἀθῆναι, 1948.
Κούμας Κ.: Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τόμ. 12, Βιέννη, 1832.
Κριεζῆς Γ.: Ἱστορία τῆς νήσου Ὕδρας, πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, Πάτρα, 1860.
Κυπριάδης Ε.: Ἡ διαμόρφωσις τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας, Ἀθῆναι, 1948.
Κυριακίδης Ε.: Ἱστορία τοῦ συγχρόνου ἑλληνισμοῦ (1832—1892), τόμοι Α-Β, Ἀθῆναι, 1892—1894.
Κυριακὸς Γ.: Ἡ Γεωργικὴ Πολιτικὴ τοῦ Κράτους, Ἀθῆναι, 1934.
Κωνσταντινίδης Τ.: Καράβια, καπετάνιοι καὶ συντροφοναῦται (1800—1830), Ἀθῆναι, 1954.
Λαζαρόπουλος Ι.: Τὸ πολεμικὸν ναυτικὸν τῆς Ἑλλάδος, Πειραιεύς, 1936.

Λευκιάδης Κ.: Γεωργικὴ Νομοθεσία, Ἀθῆναι, 1917.
Λιγνὸς Α.: Ἱστορία τῆς νήσου Ὕδρας, τόμοι Α-Β, Πειραιεύς, 1946—1953.
Μακρυγιάννης: Ἀπομνημονεύματα, ἔκδοσις Β, τόμ. Β, (ἐκδοθέντα ὑπὸ Ι. Βλαχογιάννη), Ἀθῆναι, 1947.
Μάμουκας Α.: Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος κλπ., τόμοι Α-ΙΑ, Ἀθῆναι - Πειραιεύς, 1839—1852.
Μανιατόπουλος Ι.: Τὸ Ναυτικὸν Δίκαιον τῆς Ὕδρας (1757—1821), Ἀθῆναι, 1939.
Μανσόλας Α.: Πολιτειογραφικαὶ πληροφορίαι περὶ Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1867.
Μαργέτης Δ.: Ἀναγκαστικοὶ Κτηματικοὶ Συνεταιρισμοί, Ἀθῆναι, 1930.
Μαριάδης Σ.: Τάσις τῶν γεωργῶν πρὸς συνεργασίαν, Θεσσαλονίκη, 1972.
Μαριάδης Σ.: Ὁμάδες συνεργασίας καλλιεργητῶν ἄνευ καταστατικοῦ, Θεσσαλονίκη, 1972.
Μάτσης Π.: Οἱ Συνεταιρισμοί, Ἀθῆναι, 1944.
Μελᾶς Σ.: Ὁ Ναύαρχος Μιαούλης (βιογραφία), Ἀθῆναι, 1932.
Μελᾶς Σ.: Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1909, Ἀθῆναι, 1957.
Μελετόπουλος Ι.: Τὸ Ναυτικὸ τοῦ 21 (Λεύκωμα ἐκδοθὲν ὑπὸ τῆς Τραπέζης Ἐμπορικῆς Πίστεως), Ἀθῆναι, 1971.
Μιαούλης Α.: Συνοπτικὴ ἱστορία τῶν ναυμαχιῶν τῶν πλοίων τῶν τριῶν νήσων, Ναύπλιον, 1833.
Μιχαλόπουλος Φ.: Τὰ Γιάννενα καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Ἀναγέννηση, Ἀθῆναι, 1930.
Μπερνάρης Α.: Διερεύνησις ἑλληνικῆς διαρθρώσεως καὶ ἐπεκτατικὴ οἰκονομικὴ πολιτική, Ἀθῆναι, 1947.
Μπουμπουλίδης Φ.: Εἰδήσεις καὶ κρίσεις περὶ τοῦ ἀγῶνος, 1821—1824 (ἐκ τοῦ ἀρχείου Δ. Ποστολάκα. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ 12ου τόμου τοῦ Δελτίου τῆς Ι.Ε.Ε.Ε.), Ἀθῆναι, 1958.
Μυλωνᾶς Α.: Ἡ ἀγροτικὴ νομοθεσία καὶ ἡ προταθεῖσα μεταρρύθμισίς της, Ἀθῆναι, 1922.
Μυλωνᾶς Α.: Γεωργικὴ καὶ Κτηματικὴ Πίστις. Ὑποδείξεις διὰ τὴν ὀργάνωσιν αὐτῶν ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι, 1919.
Νικόδημος Κ.: Ὑπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν, τόμοι Α-Β, Ἀθῆναι, 1862.
Νικόδημος Κ.: Ὑπόμνημα πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν, Ἀθῆναι, 1872.
Νικολάου Α.: Ὁ Συνεταιρισμὸς ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει, Ἀθῆναι, 1937.
Ὁμηρίδης Π.: Συνοπτικὴ Ἱστορία τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων, Ναύπλιον, 1831.
Ὀρλάνδος Α.: Ναυτικά: ἤτοι ἱστορία τῶν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνα τῶν τριῶν νήσων, Ἀθῆναι, τόμοι Α-Β, 1869.

Παλαιολόγος Γ.: Γεωργικὴ καὶ οἰκιακὴ οἰκονομία, τόμοι Α-Β, Ναύπλιον, 1833—1835.
Πᾶνος Δ.: Ἡ συμβολὴ τῶν συνεταιρικῶν ὀργανώσεων εἰς τὴν τεχνικὴν πρόοδον τῆς ὑπαίθρου, Ἀθῆναι, 1953.
Πᾶνος Δ.: Συνεταιριστικὰ θέματα (1925—1961), Ἀθῆναι, 1962.
Πᾶνος Δ.: Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, τόμοι Ι-ΙΙΙ, Ἀθῆναι, 1964—1965.
Πανταζόπουλος Ν.: Αἱ ἑλληνικαὶ «Κοινωνίαι», Ἀθῆναι, 1946.
Πανταζόπουλος Ν.: Ἑλλήνων συσσωματώσεις κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, Ἀθῆναι, 1958.
Παπαγαρυφάλλου Π.: Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἐν Ἑλλάδι (1821—1940), Ἀθῆναι, 1973.
Παπαγεωργίου Ε.: Ἀγροτικὴ Οἰκονομία. Οἰκονομικὴ ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων, Θεσσαλονίκη, 1967.
Παπαρρηγόπουλος Κ.: Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδ. 5η καὶ 6η, τόμοι Ε, ΣΤα, ΣΤβ, Ἀθῆναι, 1925—1932.
Παπαρρηγόπουλος Κ.: Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἀθῆναι, 1969 (ἀνατύπωσις).
Πασχάλης Δ.: Ἡ Ἄνδρος, τόμοι Α-Β, Ἀθῆναι, 1925—1927.
Πάτρας Ν.: Αἱ ἰδέαι τῶν διδασκάλων τοῦ συνεργατισμοῦ, Θεσσαλονίκη, 1965.
Πατριαρχέας Β.: Δίπτυχον ἱστορικὸν καὶ φιλολογικὸν τῆς Ἐθνεγερσίας, Ἀθῆναι, 1971.
Πέρδικας Π.: Ἐγχειρίδιον Ἐμπορικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι, 1952.
Περραιβὸς Χ.: Ἀπομνημονεύματα Πολεμικά, τόμοι Α-Β, Ἀθῆναι, 1836.
Πολύζος Ν.: Θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῶν συνεταιρισμῶν, Ἀθῆναι, 1950.
Πουλόπουλος Σ.: Ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη εἰς τὴν Ἑλλάδα, Ἀθῆναι, 1943.
Πρώϊος Ι.: Ἔκθεσις περὶ τοῦ ἐν Τίρυνθι Γεωργικοῦ Σχολείου, Ἀθῆναι, 1850.
Πρωτοψάλτης Ε.: Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, τεῦχ. Α, Ἀθῆναι, 1971.
Πρωτοψάλτης Ε.: Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως 1821 (ἔκδοσις τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς), Ἀθῆναι, 1971.
Πρωτοψάλτης Ε.: Πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ἐπισκόπησις τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ λαϊκὴ τέχνη), Ἀθῆναι, 1972.
Πρωτοψάλτης Ε.: Σκέψεις καὶ κρίσεις ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 (ἀνάτυπον διαλέξεως), Ἀθῆναι, 1972.
Πρωτοψάλτης Ε.: Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία (πανηγυρικὸν λεύκωμα ἐκδοθὲν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 150 ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Φιλικῆς), Ἀθῆναι, 1964.

Σάθας Κ.: Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς. Ἱστορικὸν δοκίμιον, Ἀθῆναι, 1869.
Σάρρος Δ.: Γράμματα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργης, Ἀθῆναι, 1928.
Σβῶλος Α.: Τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, Ἀθῆναι, 1915.
Σίδερις Α.: Ἡ Γεωργικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν λήξασαν ἑκατονταετίαν (1833—1933), Ἀθῆναι, 1934.
Σίδερις Α,: Ἱστορία τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, τόμοι Α-Β, Ἀθῆναι, 1950, 1957.
Σιμωνίδης Β.: Ὁ Αὐτόνομος Σταφιδικὸς Ὀργανισμὸς καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτοῦ (Ἔκθεσις), Ἀθῆναι, 1927.
Σκαλτσούνης Ι.: Σκέψεις περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι βιομηχανίας, Ἀθῆναι, 1868.
Σμπαρούνης Α.: Σκέψεις τινὲς διὰ μεταπολεμικὴν βιώσιμον Ἑλλάδα, Ἀθῆναι, 1945.
Σοῦτσος Ι.: Πλουτολογία, τόμ. Β, Ἀθῆναι, 1869.
Σοῦτσος Ι.: Πλουτολογικαὶ Μελέται, Ἀθῆναι, 1870.
Σπανὸς Δ.: Ἡ Συμβολὴ τῶν Ψαρῶν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, Ἀθῆναι, 1958.
Σπηλιάδης Ν.: Ἀπομνημονεύματα (ἐκδοθέντα ὑπὸ Χ. Φιλαδελφέως), τόμοι Α-Γ, Ἀθῆναι, 1851—1857.
Στεφανίδης Δ.: Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἀγροτικὴν πολιτικήν, Ἀθῆναι, 1947.
Στεφανίδης Δ.: Ἡ Ἀγροτικὴ πίστις εἰς τὸ πλαίσιον τῆς οἰκονομικῆς μας ἀνασυγκροτήσεως, Ἀθῆναι, 1947.
Στεφανίδης Δ.: Ἡ Κοινωνικὴ οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ της ἐξελίξει, τόμοι Α-Γ, Ἀθῆναι, 1948—1949.
Στεφανίδης Δ.: Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, Ἀθῆναι, 1952.
Στεφανίδης Δ.: Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἐφηρμοσμένην Κοινωνικὴν Οἰκονομικήν, Ἀθῆναι, 1952.
Τερζάκης Χ.: Ἀγροτικὴ συνεταιριστικὴ ὀργάνωσις, Ἀθῆναι, 1928.
Τερζάκης Χ.: Πρόοδος καὶ πολιτισμὸς στὸ χωριό, Ἀθῆναι, 1937.
Τζωρτζάκης Θ.: Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, Ἀθῆναι, 1971.
Τζωρτζάκης Θ.: Ὁ Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἡ σύγχρονος συνεταιριστικὴ κίνησις εἰς τὴν Χώραν μας, Θεσσαλονίκη, 1932.
Τζωρτζάκης Θ.: Οἱ Συνεταιρισμοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. (Μελέτη περιλαμβανομένη εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Γ. Χασαποπούλου μεταφρασθὲν ἔργον τοῦ Ε. Grünfeld, Οἱ Συνεταιρισμοί), Πάτραι, 1932.
Τζωρτζάκης Θ.: Παραδόσεις συνεταιριστικῆς οἰκονομίας (πολυγραφημέναι), Ἀθῆναι, 1960.
Τομπάζης Ι.: Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Μανώλης Τομπάζης (Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ), Ἀθῆναι, 1912.
Τρακάκης Γ.: Ἡ Συνεταιριστικὴ Ὀργάνωσις ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ Ἐθνικὴ Τρά-

πεζα. (Μελέτη περιλαμβανομένη εἰς τὸ Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ ἔτους 1925).

Τρικούπης Σ.: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἔκδ. 4η, τόμοι Α-Δ, Ἀθῆναι, 1925—1932.

Τσάκας Κ.: Οἱ Συνεταιρισμοί, Ἀθῆναι, 1933.

Τσάκωνας Δ.: Προβλήματα Ἑλληνικότητος, Ἀθῆναι, 1970.

Τσοποτὸς Δ.: Γῆ καὶ γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Βόλος, 1912.

Τσουδερὸς Ι.: Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνικῆς διαρθρώσεως, Ἀθῆναι, 1960.

Φαρμάκης Τ.: Κῶδιξ Νομοθεσίας Συνεταιρισμῶν (μετὰ προλόγου Σ. Ἰασεμίδου), Ἀθῆναι, 1926.

Φιλάρετος Γ.: Πολιτεῖαι καὶ Κοινότητες, Ἀθῆναι, 1902.

Φιλάρετος Γ.: Συνεργατικοὶ Συνεταιρισμοὶ Ἀμπελακίων, Ὕδρας, Σπετσῶν, Ψαρῶν, Ἀθῆναι, 1927.

Φιλάρετος Γ.: Ἡ Ἑλληνικὴ ναυτιλία κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι, 1907.

Φιλήμων Ι.: Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τόμοι Α-Δ, Ἀθῆναι, 1859—1861.

Φίνλεϋ Γ.: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμ. Α, Ἀθήνα, 1972, Μετάφρασις Α. Γεωργούλη, Σχόλια Τ. Βουρνᾶ.

Φλογαΐτης Θ.: Ἐγχειρίδιον Συνταγματικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι, 1895.

Φωκᾶς Α.: Συνεταιρισμοὶ καὶ συνεταιριστικὴ οἰκονομία, Ἀθῆναι, 1935.

Φωτάκος (ὑπασπιστὴς τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη): Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι, 1858.

Χαριτάκης Γ.: Φυσικὸν περιβάλλον καὶ οἰκονομία, Ἀθῆναι, 1943.

Χασιώτης Σ.: Ἡ Γεωργία ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι, 1921.

Χασιώτης Σ.: Αἱ κυριώτεραι βάσεις μιᾶς ἀληθοῦς γεωργικῆς πολιτικῆς, Ἀθῆναι, 1916.

Χατζηαναργύρου Α.: Τὰ Σπετσιώτικα, τόμοι Α-Γ, Πειραιεύς, 1861.

Χριστίνης Δ.: Μελέται περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι γεωργίας, Ἀθῆναι, 1899.

Herkner - Καλιτσουνάκις: Τὸ ἐργατικὸν ζήτημα, τόμοι Α-Β, Ἀθῆναι, 1919, 1920.

Ψαρὸς Δ.: Μία ἑλληνικὴ κοινότης. Ὁ ἀναγκαστικὸς συνεταιρισμὸς Μαρκοπούλου Ἀττικῆς καὶ ὁ θεσμὸς γεωργοκτηνοτροφικῆς κοινοπραξίας τῶν κατοίκων. (Μελέτη δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ περιοδ. Ἐπιθεώρησις τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, ἔτους 1955, τεῦχ. Β΄).

Ψαρὸς Δ.: Περὶ τῶν συγχρόνων προβλημάτων τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως

ἐν Ἑλλάδι. (Εἰσήγησις ἐνώπιον τοῦ Δ΄ Συνεδρίου τῶν Πόλεων τῆς Ἑλλάδος, 1951).

Ψαρὸς Δ.: Ὁ νέος δημοτικὸς καὶ κοινοτικὸς Κῶδιξ (Ν.Δ. 2888/1954), εἰς Ε.Τ.Α., 1954/Γ΄.

ΑΛΛΟΔΑΠΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Adler A.: Ἀνθρωπογνωσία, Λονδῖνο, 1926. (Μετάφρασις Σ. Καμπουρίδη, Ἀθῆναι, 1971).

Boulanger F.: Ambélakia ou les Associtions et les Municipalites Helléniqués Paris, 1875.

Γερβῖνος Γ.: Ἱστορία τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος. (Μετάφρασις Ι. Περβάνογλου), τόμοι Α-Β, Ἀθῆναι, 1864.

Gide C.: Ἀρχαὶ πολιτικῆς οἰκονομίας. (Μετάφρασις Θ. Παπακωνσταντίνου), Ἀθῆναι, 1943.

Gide C.: Πολιτικὴ οἰκονομία. (Μετάφρασις Σ. Κροκιδᾶ, ἐκ τῆς Γαλλικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1911), τόμοι Α-Β, Ἀθῆναι, 1911.

Jurien de la Graviere: Ἱστορία τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος. (Μετάφρασις Κ. Ράδου), Ἀθῆναι, 1894.

Jurien de la Graviere: Ἱστορία τοῦ ναυτικοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. (Μετάφρασις Κ. Ράδου), Ἀθῆναι, 1890.

Lockhart J. καὶ Ἐπιτροπῆς ἐμπειρογνωμόνων Ε.Ο.Κ.: Ὁ θεσμὸς τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα. (Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως Α.Τ.Ε.), Ἀθῆναι, 1971.

Μένδελσων - Βαρθόλδης Κ.: Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ 1453. (Μετάφρασις Α. Βλάχου), τόμοι Α-Β, Ἀθῆναι 1873, 1876.

Murdal G.: Τὸ πολιτικὸ στοιχεῖο στὴν οἰκονομικὴ θεωρία. (Μετάφρασις Κ. Σοφούλη), Ἀθῆναι, 1971.

Pouqueville F.: Voyage de la Grèce, Paris, 1820.

Weber A.: Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομικῆς. (Μετάφρασις - σχόλια Ε. Βουζίκα), Ἀθῆναι, 1940.

ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΕΙΔΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ἀνθολογία ναυτικῶν κειμένων (ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Ναυτιλίας — Μεταφορῶν — Ἐπικοινωνιῶν), Ἀθῆναι, 1972.

Ἀπολογισμὸς χρήσεως τῶν ἐτῶν 1955—1956 καὶ 1959—1960, τοῦ Αὐτονόμου Σταφιδικοῦ Ὀργανισμοῦ.

Ἀπολογισμὸς Ἐθνικῆς Τραπέζης Ἑλλάδος, ἔτους 1945.

Ἀπολογισμὸς Τραπέζης Ἑλλάδος, τῶν ἐτῶν 1941—1946, 1947, 1953.

Γενικοὶ Ἰσολογισμοὶ τῆς Συνεταιριστικῆς Ἑνώσεως Καπνοπαραγωγῶν Ἑλλάδος (ΣΕΚΕ), τῶν ἐτῶν 1955—1961 (πολυγραφημένοι).

Ἐκθέσεις τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς ΣΕΚΕ, περὶ τῶν πεπραγμένων τῶν ἐτῶν 1956—1961 (πολυγραφημέναι).

Ἐκθέσεις Ἐπιθεωρητῶν τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης Ἑλλάδος, περὶ τοῦ ἔργου τῆς «ΣΥΚΙΚΗΣ», κατὰ τὰ ἔτη 1954—1961 (πολυγραφημέναι καὶ δακτυλογραφημέναι).

Ὁ Ἑλληνικὸς καπνὸς καὶ τὰ δεκάχρονα (1947—1957) τῆς ΣΕΚΕ, Ἀθῆναι, 1958.

Ἐγκυκλοπαιδεία «Πάπυρος - Λαρούς», τόμοι 11—12, Ἀθῆναι, 1964.

Λογοδοσία τοῦ Χ. Τερζάκη, ἐπὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ ἔτους 1913, τῆς ἐν Καλάμαις Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Ἐξημερωμένων Φυτωρίων (ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη), 1914.

ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ τοῦ Πανελληνίου Ἀγροτοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου τοῦ ἔτους 1956 (ἔκδοσις ΠΑΣΕΓΕΣ).

Ὁμιλίαι — Εἰσηγήσεις — Συζητήσεις — Ψηφίσματα τοῦ Πανελληνίου Ἀγροτοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου, ἔτους 1968 (ἔκδοσις ΠΑΣΕΓΕΣ).

Κῶδιξ Θέμιδος τῶν ἐτῶν 1920—1921 καὶ 1929.

Πρακτικὰ Συνεδριάσεων τοῦ Α΄ Πανμεσσηνιακοῦ Γεωργικοῦ Συνεδρίου, (ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη), 1912.

Περίληψις Πρακτικῶν τῆς Α΄ Ἐκτάκτου Συνελεύσεως τῶν Γεωργικῶν Συνδέσμων Μεσσηνίας (ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη), 1913.

Πρακτικὰ τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, τῶν ἐτῶν 1852—1853.

Μεσσηνιακὸ Βιογραφικὸ Λεξικό, Ἀθῆναι, 1962.

Διεθνὲς Γραφεῖον Ἐργασίας, Συνεργατισμός, μετάφρασις Ν. Πολύζου, ἔκδ. Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιῶς, Ἀθῆναι, 1959.

«Μεσσηνιακά», Ἀθῆναι, 1968.

Πρόγραμμα Οἰκονομικῆς Ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος (1968—1972), Ἐκδοσις Ὑπουργείου Συντονισμοῦ, Ἀθῆναι, 1968.

Ἀγροτικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, Τὸ Ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1930—1939), Ἀθῆναι, 1939.

Ἀγροτικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, Τὸ Ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1951—1961), Ἀθῆναι, 1962.

Δ΄ Συνέδριον τῶν Πόλεων τῆς Ἑλλάδος (1951). Ἔκδοσις Δήμου Ἀθηναίων, Ἀθῆναι, 1951.

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑΙ — ΑΠΟΓΡΑΦΑΙ ΓΕΩΡΓΙΚΑΙ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Γεωργικὴ Ἀπογραφὴ τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1911.

Γεωργικὴ Ἀπογραφὴ τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1929.

Γεωργικὴ Ἀπογραφὴ τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1961.

Οἰκονομικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, τῶν ἐτῶν 1929—1935.

Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, τῶν ἐτῶν 1929—1937.

Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1955.

Ἀπογραφὴ Πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1961.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον Ἀσωπίου, Ἀθῆναι, 1883.

Ἀνθολογία τῶν Κοινωφελῶν Γνώσεων, Ἀθῆναι, 1836—1838.

Ὁ Βοηθὸς τῶν Συνεταιρισμῶν, Ἀθῆναι, 1918 ἑπ.

Γεωργικὸ Δελτίον, Ἀθῆναι, 1913 ἑπ.

Δελτίον τῆς ἐπὶ τῆς Ἐμψυχώσεως τῆς Ἐθνικῆς Βιομηχανίας Ἐπιτροπῆς, Ἀθῆναι, 1878 ἑπ.

Δελτίον Ἀγροτικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1964.

Ἑλληνικὴ Γεωργία, Ἀθῆναι, 1885 ἑπ.

Θέματα συνεταιρισμῶν καὶ τραπεζῶν, Ἀθῆναι, 1970 ἑπ.

Ἐπιθεώρησις Τέχνης, τεῦχος 85, Ἀθῆναι, 1962.

Ἐπιθεώρησις Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, 1954, 1955, 1964.

Μηνιαῖον Δελτίον Τραπέζης Ἑλλάδος, τεῦχος Σεπτεμβρίου, ἔτους 1940.

Ὀλύμπια, Ἀθῆναι, 1860, 1870.

Παναθήναια, μηνὸς Ἰουνίου, ἔτους 1909, Ἀθῆναι.

Ὁ Συνεταιριστής, τῶν ἐτῶν 1925—1940 καὶ 1946—1963 (τόμοι 32), Ἀθῆναι.

Ὁ Σύντροφος τοῦ Γεωργοῦ, Σπάρτη, 1919.

Ἡ Φωνὴ τῶν Συνεταιρισμῶν, Ἀθῆναι, 1947 ἑπ.

ΑΡΧΕΙΑ

Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Β, περίοδος Β, Ἀθῆναι, 1862.

Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, (ἐπανέκδοσις ὑπὸ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔτους 1857), Ἀθῆναι.

Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α, (περίοδος 1821—1832), Ἀθῆναι, 1972.

Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμ. Α., Ἀθῆναι.

Ἀρχεῖα Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος (ἔρευνα).

Ἀρχεῖα Χειρογράφων Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (ἔρευνα).

Ἀρχεῖα Χειρογράφων Ἀγροτικῆς Τραπέζης Ἑλλάδος (ἔρευνα).

Ἀρχεῖον Χ. Τερζάκη (ἰδιωτικόν).

Ἀρχεῖον Κοινότητος Ὕδρας, τόμοι 16 (Α-ΙΣΤ), Πειραιεύς, 1921—1932.

Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, τόμ. Ε, (ἔκδοσις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἐπιμελητὴς ἐκδόσεως Ε. Πρωτοψάλτης), Ἀθῆναι, 1963.

Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Διονυσίου Ρώμα, τόμοι Α-Β (ἐκδοθὲν ὑπὸ Δ. Καμπούρογλου), Ἀθῆναι, 1901, 1906.

Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν (ἀρχεῖον Δ. Καλιτσουνάκι), ἔτους 1925, Ἀθῆναι.

Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21, τόμοι Α—Ζ, ἐπιμελητὴς ἐκδόσεως Ε. Πρωτοψάλτης, Ἀθῆναι, 1951—1957.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΗΜΕΡΗΣΙΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑΙ

Ἀθηνᾶ, ἔτους 1832 ἐπ.

Ἀκρόπολις τῆς 9.7.1913 καὶ 25.8.1914.

Ἀθηναϊκὰ Νέα τῆς 17.4.1937.

Βραδυνή, Νοεμβρίου 1932.

Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1824.

Ἑλληνικὰ Χρονικά, ἔτους 1824.

Ἐλεύθερον Βῆμα, τῆς 29-30.10.1927 καὶ 21.11.1937.

«Ἐφημερίδα» (ἐκδοθεῖσα ἐν Βιέννῃ ἐν ἔτει 1790 ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Πουλίου), τόμοι Α-Γ (ἐν φωτοτυπίᾳ).

Ἐφημερὶς τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, 1855 ἑπ.
Ἐφημερὶς Γεωργική, τῶν μηνῶν Ἰουλίου - Αὐγούστου 1912.
Ἐφημερὶς τῆς Γεωργίας, ἔτους 1861.
Ἐφημερὶς Ἑρμῆς τῆς 3-12, 17.10.1900 καὶ 8.6.1902 — 16.3.1903.
Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, τόμ. Α, ἔτους 1856.
Ἐφημερὶς Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Σύνοδος Α, ἔτους 1929.
Νέα Ἡμέρα τῆς 4.8.1912.
Νὲα Ἑλλὰς τῆς 9.12.1913.
Παράρτημα Ἐφημερίδος τῆς Βουλῆς, ἔτους 1896.
Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος τῆς 24.6.1954 καὶ 1974.
Πρωΐα τῆς 24-7, 31-7, 7-8, 14-8/1932 καὶ 17.4.1937.
Σημαία Καλαμῶν τῆς 9-1 καὶ 5-12/1915.
Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου, ἔτους 1824.

ΤΙ ΕΓΡΑΨΑΝ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ

Α) Ἡ Ἑταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Συνεργατισμοῦ:

«Ἡ ἑταιρεία Φίλων Συνεργατισμοῦ μὲ εὐχαρίστησιν ἐπληροφορήθη ὅτι ἀπεφασίσατε νὰ προβῆτε εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ τιμηθέντος ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἔργου σας, τὸ ὁποῖον εἶναι προϊὸν μεγάλου μόχθου, ἐπιστημονικῆς ἐφέσεως καὶ συνεταιριστικῆς πίστεως.

Ἡ ἀπόφασίς σας νὰ θέσετε — διὰ τῆς ἐκτυπώσεως — τὴν λίαν ἀξιόλογον αὐτὴν ἐργασίαν σας εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου καὶ τοῦ εὐρυτέρου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, πρέπει νὰ ἐπαινεθῇ ἰδιαιτέρως διότι εἶναι γνωσταὶ αἱ οἰκονομικαὶ θυσίαι αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦνται ἐν προκειμένῳ.

Ἐλπίζομεν ὅτι ὅλοι οἱ ἁρμόδιοι καὶ οἱ δυνάμενοι νὰ βοηθήσουν θὰ συμβάλουν ὥστε τὸ ἔργον νὰ κυκλοφορήσῃ μεταξὺ εὐρυτέρου ἀριθμοῦ προσώπων καὶ δὴ μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἐπιστημόνων διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ πληροφορηθοῦν καὶ νὰ ἐκτιμήσουν τὴν προσφορὰν καὶ τὰς δυνατότητας τῶν Συνεταιρισμῶν καὶ νὰ γίνουν φίλοι τοῦ θεσμοῦ ὥστε νὰ ἐξυπηρετηθῇ μέσῳ αὐτοῦ ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνάπτυξις τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

Μὲ συνεταιριστικοὺς χαιρετισμούς

Ὁ Πρόεδρος	*Ὁ Γεν. Γραμματεὺς*
Ν. ΡΟΥΣΣΟΠΟΥΛΟΣ	*Α. ΚΛΗΜΗΣ*
(Ἀκαδημαϊκὸς)	*(Συγγραφεὺς)».*

Β) Ἡ ἀδελφότης τῶν Ὑδραίων ἐν Ἀθήναις:

Τὴν ὑφ' ὑμῶν ἐκπονηθεῖσαν καὶ βραβευθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Μελέτην (συγγραφὴν) ἀφορῶσαν «τὸ πνεῦμα τῆς συνεργασίας εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821» μετὰ μεγάλου ἐνδιαφέροντος ἀνεγνώσαμεν καὶ σᾶς συγχαίρομεν ἐγκαρδίως διὰ τὴν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀξιόλογον ἐργασίαν σας.

Ἡ ὀρθολογισμένη ὑφ' ὑμῶν παράθεσις πλείστων ἱστορικῶν ντοκουμέντων ὑπὸ ἀφθόνου βιβλιογραφικοῦ ὑλικοῦ θεμελιώνει ἀδιασάλευτα τὴν οἰκονομικὴν συμμετοχὴν καὶ συμβολὴν τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας — Σπετσῶν — καὶ Ψαρῶν εἰς τὴν ἐπιτυχῆ ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος τοῦ 21.

Ἡ ἐν λόγῳ ἐργασία σας φέρει εἰς φῶς κατὰ τεκμηριωμένον τρόπον τὸ ὑφιστάμενον πνεῦμα οἰκονομικῆς συνεργασίας ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ μάλιστα καταδεικνύεται σαφέστατα τὸ συνεταιριστικὸν πνεῦμα εἰς τὰς τρεῖς νήσους Ὕδραν, Σπέτσας καὶ Ψαρά, τὸ ὁποῖον ἀπέφερεν τεράστια πλούτη, ἅτινα μετέπειτα διετέθησαν ὡς γνωστόν, εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Γένους.

Ἡ μελέτη σας αὕτη, προϊὸν μόχθου μεγάλου, εἶναι μοναδικὴ εἰς τὴν σχετικὴν Ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν καὶ προσφέρει Ἐθνικὰς Ὑπηρεσίας, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξάρσεως τοῦ πνεύματος τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ὁμονοίας μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων.

Καὶ πάλιν, Κύριε, σᾶς συγχαίρομεν ὁλογύχως καὶ σᾶς εὐχόμεθα ἡ περισπούδαστος αὕτη ὀγκώδης μελέτη σας, νὰ εὕρῃ τὴν σχετικὴν ἀνταπόκρισιν πρὸς διάδοσίν της ἐπ' ἀγαθῷ τῆς φιλτάτης Ἑλληνικῆς Πατρίδος.

Μετὰ τιμῆς

Ὁ Πρόεδρος	*Ὁ Γεν. Γραμματεὺς*
Π. Λ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ	*Γ. Ι. ΣΑΧΙΝΗΣ*

Γ) Τὸ περιοδικὸ «Θέματα Συνεταιρισμῶν», τεῦχ. 19 τοῦ 1974:

«Ἡ ὑποβληθεῖσα καὶ τιμηθεῖσα ἐργασία εἶναι προϊὸν μόχθου μεγάλου, ἐπιστημονικῆς ἐφέσεως καὶ συνεταιριστικῆς πίστεως... ὁ κ. Παπαγαρυφάλλου διαθέτει ἕνα πλούσιον ἐπιστημονικὸν ἐξοπλισμόν... καὶ ἀξιόλογον δραστηριότητα εἰς τὰ κοινωνικὰ θέματα. Διʼ αὐτὸ καὶ εἶδε καὶ ἀντιμετώπισε τὸ θέμα τῆς μελέτης του μὲ εὐρύτητα καὶ τὸ ἐτοποθέτησε εἰς τὴν ὅλην ἔκτασιν τῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περίοδον. Εἰς τὰς πολλὰς ἑκατοντάδας σελίδας τῆς ἐργασίας του τὴν ὁποίαν διεξήλθομεν εὕρομεν πλούσιον ὑλικόν, γνώσεις καὶ παρατηρήσεις, διάθεσιν καὶ ἱκανότητα ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Εἰδικῶς εἰς τὸν τομέα τῶν Συνεταιρισμῶν ἡ ἔρευνά του ἐπεξετάθη ὄχι μόνον πρὸς τὰ ἤδη γνωστὰ βιβλιογραφικῶς ἀλλὰ — ὅσον ἦτο δυνατὸν — καὶ πρὸς τὰς πηγάς. Καὶ κοντὰ εἰς τὰ γνωστὰ — διὰ τοὺς εἰδικοὺς — παρουσιάζει καὶ ἀρκετὰ πρωτότυπα στοιχεῖα, τὸ σύνολον τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ μίαν ἀξιόλογον ἐργασίαν διʼ ἣν δικαίως ἔλαβε διάκρισιν τῆς Ἀκαδημίας. Πιστεύομεν δὲ ὅτι μὲ κατάλληλον ἐν καιρῷ συμπλήρωσιν... θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμφανισθῇ εἰς πλήρης τόμος περὶ τῆς ἱστορίας τῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως ἐν Ἑλλάδι. Συγχαίρομεν θερμῶς τὸν τιμηθέντα συγγραφέα».

Δ) Τὸ Περιοδικὸ «Ὁ Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος», φ. 1040/28.3.74:

«...Ἡ ὀγκώδης αὐτὴ ἐργασία ποὺ καλύπτει 700 σελίδες ... ἔχει πολὺ εὐρύτερο ἐνδιαφέρον ἀφοῦ δίνει τὴν εὐκαιρία στὸ συγγραφέα, δόκιμο καὶ γνωστὸ μελετητὴ τῶν συνεταιριστικῶν θεμάτων στὴ χώρα μας, νὰ ἀσχοληθῇ γενικώτερα μὲ τὴ θεωρία περὶ συνεργατισμοῦ καὶ τὶς σχετικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ συνεργατικοῦ πνεύματος στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ γιὰ ἱστορικὲς παρατηρήσεις καὶ ἀπόψεις γιὰ θέματα ἀμφισβητούμενα ἢ διαφορετικὰ περιγραφόμενα ἀπὸ τοὺς ἱστορικούς... μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι «ἡ τουρκοκρατηθεῖσα Ἑλλὰς εἶναι ἡ πατρίδα τοῦ θεσμοῦ τῶν συνεργατικῶν ἑταιρειῶν» κιʼ ὅτι ἡ καταπληκτικὴ ἐμπορικὴ ναυτιλία, ποὺ ἄνθησε κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ χάρις στὴν ὁποία ἔγινε δυνατὴ ἡ ἀπελευθέρωσι τῆς Χώρας, στηρίχθηκε στὴ στενὴ συνεργασία ἐργοδοσίας καὶ ἐργαζομένων καθὼς καὶ στὴ συμμετοχὴ τῶν τελευταίων στὰ κέρδη...».

Ε) Τὰ Ὑδραϊκὰ Νέα, φ. 41, Μαρτίου 1974:

«...*Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως πολλῶν σελίδων τοῦ ὀγκώδους ἔργου καὶ κυρίως ἐκ τῆς μνημονευομένης πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας του... καταφαίνεται ἡ τεραστία πράγματι προσπάθεια ποὺ ἐπὶ 2 ἔτη κατεβλήθη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως διὰ τὴν ἀρτίωσιν τοῦ ἀληθῶς μνημειώδους τούτου ἔργου... Τὸ ἀληθῶς περισπούδαστον τοῦτο ἔργον εἶναι ἐθνικὴ ἀνάγκη νὰ ἐκδοθῇ καὶ νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν Σχολείων καὶ τῶν Πνευματικῶν Ἱδρυμάτων*...».

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Ο ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Λ. ΠΑΠΑΓΑΡΥΦΑΛΛΟΥ

Γεννήθηκε στὴ Λάρισα ὅπου καὶ τελείωσε τὶς γυμνασιακὲς σπουδές. Στὴ συνέχεια σπούδασε στὰ Πανεπιστήμια Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης καὶ σὲ Ἀνώτατες Σχολὲς καὶ ἔλαβε τὸ δίπλωμα τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Σπουδῶν τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιῶς, τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Τμήματος Πολιτικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Τὸ 1958 διορίστηκε ὑπάλληλος τοῦ Ὀργανισμοῦ Ἀπασχολήσεως καὶ Ἀσφαλίσεως Ἀνεργίας καὶ τὸ 1963 δικηγόρος.

Τὸ 1963 διορίστηκε ἐπιστημονικὸς βοηθὸς στὴν ἕδρα τοῦ Ἐμπορικοῦ Δικαίου τῆς Παντείου Σχολῆς ἀπὸ ὅπου ἀπολύθηκε τὸ 1967 ἀπὸ τὴ δικτατορία. Τὸ 1968—70 ἐκλοπίστηκε στὸ Παρθένι τῆς Λέρου. Τὸ 1973 ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρας τῆς Παντείου καὶ ἀπὸ τὸ 1976 εἶναι ἐπιμελητὴς τῆς ἴδιας Σχολῆς.

Τὸ 1973 τιμήθηκε μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ παρόντος ἔργου καὶ τὸ 1976 βραβεύτηκε μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο ἀπὸ τὸ Δῆμο Ἀθηναίων ὡς ὁ καλύτερος μεταπολεμικὸς συγγραφέας στὰ θέματα τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως.

Ἔκανε ἐπιστημονικὲς ἀνακοινώσεις σὲ διεθνῆ συνέδρια καὶ σὲ ἑλληνικὲς ἐπιστημονικὲς ἑταιρίες καὶ ἔδωσε διαλέξεις μὲ ἐπιστημονικὸ ἀντικείμενο. Ἔγραψε μελέτες καὶ ἄρθρα σὲ ἑλληνικὰ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες.

Διετέλεσε ἀντιπρόεδρος τοῦ συλλόγου πτυχιούχων τῆς Παντείου Σχολῆς (1960—64), γεν. γραμματέας τῆς Ἑταιρίας Φίλων τοῦ Συνεργατισμοῦ (1974), τοῦ ἑλληνικοῦ τμήματος τοῦ C.I.R.I.E.C. (Κέντρον Ἐρευνῶν καὶ Ἐνημερώσεως τῆς Συλλογικῆς Οἰκονομίας) — (1975), τῆς ἐθνικῆς ἐπιτροπῆς κυπριακοῦ ἀγῶνος (1966), πρόεδρος τοῦ συλλόγου πτυχιούχων πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν τῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων Πανεπιστημίων (1975) καὶ ἐνεργὸ μέλος πολλῶν ἐπιστημονικῶν ἑταιριῶν.

Τὸ 1975 ἐργάσιηκε ὡς εἰδικὸς σύμβουλος στὸ γραφεῖο Δοξιάδη γιὰ τὴν ἐκπόνιση τῆς μελέτης τοῦ χωροταξικοῦ προγράμματος τῆς περιοχῆς πρωτευούσης. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ '76 δίδαξε «Θέματα Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως» στὴ Σχολὴ Ἐπιμορφώσεως δημοσίων ὑπαλλήλων τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας καὶ ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ '76 μέχρι τὸν Φεβρουάριο τοῦ '77 παρακολούθησε μεταπτυχιακὰ μαθήματα στὸ Centre Universitaire des Communautés Européennes (Paris 1) καὶ στὸ Institut de droit des Affaires (Paris 2).

Ἔγραψε:

1. Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ στὴν Ἑλλάδα (1821 — 1940), Ἀθήνα, 1973.
2. Ἡ Δημοσία Διοίκησις, 1973.
3. Τὸ Ἀνώτατο Συμβούλιο Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν, 1973.
4. Αἱ καταβολαὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς αὐτοδιοικήσεως ἐν Ἑλλάδι καὶ αἱ προσπάθειαι διοικητικῆς ὀργανώσεώς του, 1974.
5. Ἁρμοδιότητες τῶν Ὀργανισμῶν Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, 1974.
6. Τὸ πρόβλημα τῆς οὐσιαστικοποιήσεως τῶν ἁρμοδιοτήτων τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως στὴν Ἑλλάδα, 1974.
7. Τοπικὴ Αὐτοδιοίκησις καὶ Δημοκρατία, 1974.
8. Ἡ μεταπολεμικὴ ἐξέλιξις καὶ διάρθρωσις τῶν οἰκονομικῶν τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως στὴν Ἑλλάδα, 1975.
9. Ἡ συγχώνευσις τῶν Κοινοτήτων στὴν Ἑλλάδα, 1975.
10. Τὸ Σχέδιο Συντάγματος καὶ ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση, 1975 (προτάσεις στὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων).
11. Ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση καὶ τὸ Νέο Σύνταγμα, 1976.
12. Παρατηρήσεις στὸ Σχέδιο Νόμου περὶ Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, 1976.
13. Θέματα Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, 1977.
14. Ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση στὰ πλαίσια τοῦ Νέου Συντάγματος (ὑπὸ ἐκτύπωση).

Ἡ ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ
ἄρχισε τὸν Αὔγουστο τοῦ '74
καὶ τελείωσε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ '77,
στὸ Τυπογραφεῖο
τοῦ Γεωργίου Βασιλείου,
Βασ. Κων/νου 28, Καισαριανή.
Τὸ ἐξώφυλλο φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ
τὴν Βάσω Γεωργίου καὶ ἡ ἐπιμέ-
λεια τῆς ἐκδόσεως ἔγινε ἀπὸ τὶς
ἐκδόσεις «Σπουδή».

ἀνὴρ ἀφανὴς ἀλλὰ κεκοσμημένη ἀρετῇ
ἢ φανερὸν ἀλλὰ ἀκόσμητον κακῇ τινι.